

Partide politice și minorități naționale din România în secolul XX

Coordonatori: Vasile Ciobanu • Sorin Radu

Partide politice și minorități naționale din România în secolul XX

Vol. V

Coordonatori
Vasile Ciobanu • Sorin Radu

Techno
Media

Sibiu, 2010

Titlul: **Partide politice și minorități naționale din România în secolul XX**

Copyright © 2010

Toate drepturile aparțin autorilor.

Reproducerea integrală sau parțială a textului sau a ilustrațiilor din această carte este posibilă numai cu acordul prealabil scris al autorilor.

Responsabilitatea științifică a conținutului textelor revine autorilor.

Consiliul științific al volumului:

Lucian Nastasă

Liviu Rotman

Flavius Solomon

Corectura: Vasile Ciobanu, Sorin Radu

Tehnoredactare: Techno Media

Coperta: Techno Media

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

Partide politice și minorități naționale din România în secolul XX /

coord.: Vasile Ciobanu, Sorin Radu. - Sibiu : Editura Universității

"Lucian Blaga" din Sibiu, 2006-

vol.

ISBN 978-973-739-261-9

Vol. 5. - Sibiu : Techno Media, 2010. - ISBN 978-606-8030-84-5

I. Ciobanu, Vasile (coord.)

II. Radu, Sorin (coord.)

323.1(498)"19"(063)

329(498)"19"(063)

Editura Techno Media: cod CNCSIS 287

Tipar: Editura Techno Media

550074, Sibiu, str. Dimitrie Cantemir nr. 22,

tel./fax: 0269/21.19.83

www.technomedia.ro;

e-mail: office@technomedia.ro

Carte editată cu sprijinul financiar al Guvernului României –
Departamentul pentru Relații Interetnice

Exemplar gratuit

Cuprins

Cuvânt înainte	9
Rezolvarea problemei evreiești în Principatele Române (1848-1866) între voință politică și eșec social	11
<i>The Resolution of the Hebrew Issue in the Romanian Principalities (1848-1866) between Political Will and Social Failure</i> Liviu BRĂTESCU	
Colaborarea româno – sârbă în chestiunea națională din monarhia dualistă	20
<i>Romanian – Serbian Cooperation on the Issue of Nationality within the Dualist Monarchy</i> Miodrag MILIN	
Discursul elitei politice săsești în anii 1918-1919	31
<i>The Political Discourse of the Saxon Elite between 1918 and 1919</i> Vasile CIOBANU	
Discursul politic al sașilor în publicistica interbelică. Studiu de caz: revista „Ostland”, 1919	41
<i>The Political Discourse of the Transylvanian Saxons in the Interwar Romania. Case Study: „Ostland”, 1919</i> Irina NASTASĂ	
Idei diriguitoare în Mișcarea Sionistă din România. Congresul Sionist din 1919	51
<i>Leading Ideas in the Zionist Movement in Romania. The Zionist Congress in 1919</i> Lya BENJAMIN	
Relațiile româno-sovietice la începutul anilor 1920: noi surse documentare și direcții de cercetare	59
<i>The Soviet-Romanian Relationships in the Early 1920s: New Documentary Sources and Research Prospects</i> Flavius SOLOMON	
Aspecte ale dimensiunii rasiale și religioase a antisemitismului lui Nicolae C. Paulescu	70
<i>Aspects of the Religious and Racial Dimension of Nicolae Paulescu’s anti-Semitism</i> Horia BOZDOGHINĂ	
Dinamica electorală a candidaților minoritari din Bucovina la alegerile generale din România interbelică	77
<i>Electoral Dynamics of National Minority Candidates from Bucovina in the General Elections in the Interwar Romania</i> Florin-Răzvan MIHAI	
Comportamentul electoratului maghiar la alegerile parlamentare din România interbelică și șansele de reușită ale Partidului Maghiar	103

The Behavior of the Hungarian Electorate at the Parliamentary Elections in Interwar Romania and the Chances of Success of the Hungarian Party

Szilárd TOTH

Reprezentarea politică a minorității germane în Banatul interbelic..... 118

The Political Representation of the Germans in the Interwar Banat

Mihai Adrian PANU

Relații interetnice și interconfesionale în România interbelică.

Studiu de caz: județul Bihor..... 128

Interethnic and Interconfessional Relationships in Interwar Romania.

Case Study: Bihor County

Ion ZAINEA

Români, unguri și evrei în Oradea interbelică..... 146

Romanians, Hungarians and Jews in Interwar Oradea

Gabriel MOISA

Raporturile dintre organizațiile țigănești interbelice și Biserica

Ortodoxă Română..... 159

The Relationship between Interwar Roma Organisations and the Orthodox Church

Petre MATEI

Romii din România în perioada interbelică. Aspecte socio-demografice și evoluții organizatorice și politice..... 174

Roma in Romania in the Interwar Period. Socio-demographic Aspects and Organizational and Political Developments

Daniel DIEACONU, Silviu COSTACHIE

Din comorile unei arhive: activitatea lui George Fotino în Cadrilater 187

Treasure of an Archive: the Activity of George Fotino in Cadrilater

Raluca Georgiana TOMI

Două retorici cu privire la minoritatea bulgară din Dobrogea de Sud la Societatea Națiunilor (1927-1928)..... 196

Two Rhetorics with Regard to the Bulgarian Minority in Cadrilater of Southern Dobruđa at the League of Nations (1927-1928)

Silviu MILOIU

Cadrilaterul văzut prin prisma raporturilor dintre naționalități în perioada 1920-1940..... 207

The Cadrilater Seen through the Prism of Relations between Nationalities in the Period 1920-1940

Cristina ȚINEGHE

Coloniștii germani din sudul Basarabiei în analiza Serviciului Special de Informații (1939)..... 212

German Colonists in Southern Bessarabia in the Analysis of Special Services of Information (1939)

Alin SPĂNU

Minoritățile naționale din Basarabia în primul an de ocupație sovietică.	
Studiu de caz: germanii basarabeni	225
<i>National Minorities in Bessarabia in the First Year of Soviet Occupation.</i>	
<i>Case Study: Germans from Bessarabia</i>	
Ludmila TIHONOV	
Partidul Comunist (bolșevic) al Ucrainei și situația românilor din Ținutul Herța în primul an de dominație a puterii sovietice	231
<i>Communist Party (Bolshevik) of Ukraine and the Situation of Romanians in Herța County in the first Year of Soviet Power Domination</i>	
Petru GRIOR	
Particularitățile învățământului superior din RSSM în timpul primului an de ocupație sovietică	238
<i>Specific Features of Higher Education in the Moldavian Soviet Socialist Republic during the first Year of Soviet Occupation</i>	
Mariana S. ȚĂRANU	
Deportările din Cernăuți (1941). Mărturii pe baza unui raport de anchetă informativă	247
<i>Deportation from Czernowitz (1941). (Evidence based on the Report of an Informative Investigation)</i>	
Liviu CĂRARE	
Decizia deportării țiganilor și proiectul utilizării lor la munci în Transnistria	256
<i>The Decision to Deport the Gypsies and the Project of their Use at Labors in Transnistria</i>	
Viorel ACHIM	
Internarea elitei politice maghiare din Transilvania de Sud și influența ei asupra organizării vieții politice a maghiarimii în toamna anului 1944	264
<i>Internment of the Hungarian Political Elite of the Southern Transylvania and its Influence on the Organization of Political Life of the Hungarians in Autumn 1944</i>	
Mihály Zoltán NAGY	
Supraviețuitorii evrei din Cluj, Oradea și Carei. Ancheta Congresului Mondial Evreiesc din 1946 privind efectele Holocaustului	277
<i>The Surviving Jewish Inhabitants of Cluj, Oradea and Carei.</i>	
<i>The Survey on the World Jewish Congress in 1946</i>	
Attila GIDÓ	
O precursor a UDMR-ului: Uniunea Populară Maghiară	291
<i>A Precursor to UDMR'S: Hungarian People's Union</i>	
Petre ȚURLEA	
De la titoism la stalinism și retur: avaturile unui emigrant iugoslav în România .	298
<i>From Titoism to Stalinism and Back: the Avatars of a Yugoslavian Immigrant in Romania</i>	
Silviu B. MOLDOVAN	
Minoritățile etnice în național-comunism	313
<i>Ethnic Minorities during National-Communism</i>	
Liviu ROTMAN	

În slujba națiunii și a partidului. Dubla identitate a unui activist maghiar. Exemplul lui János Fazekas	316
<i>In Service of Party and Nation. The Double Identity of a Hungarian Activist. János Fazekas' Example.</i>	
Csaba Zoltán NOVÁK	
Aspecte ale propagandei pentru minorități în județul Mehedinți 1960-1970. Studiu de caz – etnicii turci din Ada-Kaleh	329
<i>Communist Propaganda for Turk Minority in Mehedinti County between 1960-1970. A Case Study: Ada-Kaleh Island</i>	
Lucian ROBU	
Aspecte din viața romilor în anii '70-'80. Compoziția socio-profesională și fapte antisociale	338
<i>Aspects of Roma Life in the 70s and 80s. The Socio-professional Composition and Antisocial Facts</i>	
Valentin VASILE	
Câteva considerații privind impactul Decretului Consiliului de Stat nr. 402/1982 asupra minorității germane din România	345
<i>Some Considerations about the Impact of the Decree no. 402/1982 over the German Minority from Romania</i>	
Luminița BANU, Florian BANU	
Multiculturalismul în România: între aspirație și realitate. Repere politice și instituționale	381
<i>Multiculturalism in Romania: between Aspiration and Reality. Political and Institutional Landmarks</i>	
Florin ABRAHAM	
Migrație, integrare și identitate în noua Europă. Câteva exemple în cazul șvabilor bănățeni și al sașilor transilvăneni în Germania	394
<i>Migration, Identity and Integration in New Europe. Case Studies from among Banat Swabians and Transylvanian Saxons in Germany</i>	
Hans-Christian MANER	
Migrație sau repatriere în postsocialism. Cazul cehilor bănățeni	403
<i>Migration and Repatriation in Post-Socialism. The Case of the Czechs in Banat</i>	
Sînziana PREDA	
Formațiuni politice ale minorităților. Cazul UDMR	412
<i>The Political Formations of Minorities. The Case of Democratic Union of Hungarians from Romania</i>	
Dan NANU	
Ideologia politică și ideologia minorităților – apropieri și delimitări	427
<i>Political Ideology and the Ideology of Minorities – Approaches and Boundaries</i>	
Dumitru BATÂR	
Lista autorilor	436

Cuvânt înainte

Interesul sporit din ultimii 20 de ani pentru trecutul minorităților naționale din România este demonstrat, încă o dată, de simpozionul ale cărui comunicări le reunim în prezentul volum, al V-lea într-o serie începută în anul 2006. Cele 37 de texte din paginile următoare relevă faptul că cercetătorii din România, dar și din alte țări, în cazul de față Germania, Ucraina și Republica Moldova, găsesc noi și noi aspecte, momente, evenimente, personalități, explicații și interpretări pentru fapte mai mult sau mai puțin cunoscute ori chiar inedite. Investigațiile întreprinse în arhive, în presa vremii, între participanții la evenimente, în biblioteci au fost valorificate în comunicările de față. Preocupările pentru minoritățile naționale și trecutul lor, pentru relațiile interetnice, pentru politicile partidelor și ale guvernelor României secolului XX față de minorități s-au manifestat în aproape toate centrele universitare din țară. Cercetătorii, membrii corpului didactic universitar din România și doctoranzii care au răspuns invitației noastre sunt din București, Cluj-Napoca, Iași, Oradea, Timișoara, Târgoviște, Târgu Mureș și Sibiu. Lor li s-au alăturat colegele și colegii din Cernăuți, Chișinău și Mainz.

Remarcăm și de această dată interesul constant al tinerilor cercetători, al doctoranzilor pentru tematica propusă și constatăm, ca și în cazul volumelor anterioare, că nivelul textelor care ne-au sosit nu este același. Precizăm, din nou, că răspunderea pentru conținutul comunicărilor revine autorilor. Simpozionul se dorește un laborator în care pot să lucreze și, eventual, să învețe toți participanții, să dialogheze, să facă schimb de informații și de metode de investigare.

În cadrul tematicii largi a simpozionului s-au prezentat și în acest an comunicări vizând evoluția minorităților, începând din secolul al XIX-lea, până astăzi. Au fost abordate politica unor partide politice și guverne față de minoritățile naționale, relațiile interetnice, dar și alte aspecte.

Îmbucărat este faptul că, și de această dată, au fost tratate subiecte privind trecutul și prezentul unui însemnat număr de minorități, fără să fie făcută o „programare” în acest sens, de altfel dificilă, dacă nu chiar imposibilă, din partea organizatorilor.

Astfel, volumul cuprinde o serie de comunicări tratând diferite aspecte din trecutul maghiarilor din România (*Mihály Zoltán Nagy, Zoltán Csaba Novák, Petre Țurlea, Dan Nanu, Toth Szilárd*). Despre câteva aspecte importante din trecutul germanilor din România, ca momentul 1918-1919 (*Irina Nastasă, Vasile Ciobanu*), participarea lor la viața politică din anii interbelici (*Mihai Adrian Panu*) sau despre germanii basarabeni în 1939 (*Alin Spânu*) ori surprinși de ocupația sovietică (*Ludmila Tihonov*) scriu cercetători tineri și vârstnici. O mențiune aparte se cuvine pentru studiul asupra decretului din 1982 și a impactului său asupra emigrării germanilor din România, realizat de *Luminița și Florian Banu*. De remarcat că avem pentru prima dată un studiu al cunoscutului cercetător german *Hans-Christian Maner* (Mainz) despre integrarea și identitatea sașilor și șvabilor ajunși în Germania. Evreii au fost, de asemenea, și în acest an, în atenția unor cercetători cunoscuți ca *Lya Benjamin, Liviu Brătescu*, dar și a unor tineri (*Horia Bozdoghină, Gidó Attila, Liviu Cărare*), care au studiat statutul și organizarea acestei comunități. Romii sunt de asemenea prezenți în cadrul simpozionului și al volumului de față, prin comunicările unor cercetători consacrați ai temei, cunoscuți și în străinătate (*Viorel Achim*) sau aflați în plină afirmare (*Daniel Dieaconu, Silviu Costachie*) dar și ale unor tineri cu preocupări constante, atrași de această temă (*Valentin Vasile, Petre Matei*). Sârbii sunt prezenți în acest volum datorită colaborării constante a lui *Miodrag Milin* și datorită comunicării lui *Silviu B. Moldovan* despre un studiu de caz din anii comunismului. Turcii din Ada-Kaleh au fost subiectul asupra căruia s-a oprit tânărul cercetător *Lucian Robu*. Un aspect

din trecutul unei minorități puțin numeroase, aceea a cehilor, este abordată în acest volum de *Sinziana Preda*.

Demnă de remarcat este prezența celor trei texte care se ocupă de relațiile interetnice și implicațiile lor internaționale din spațiul Cadrilaterului, unde au conviețuit români, bulgari și turci (*Raluca Georgiana Tomi, Silviu Miloiu, Cristina Țineghe*). Relațiile interetnice – români, maghiari, evrei și interconfesionale din spațiul bihorean sunt tratate de buni cunoscători ai acestei zone (*Ion Zainea, Gabriel Moisa*). Un alt spațiu cu minorități, prezent în volum, este Bucovina, unde *Florin-Răzvan Mihai* a studiat dinamica electorală a candidaților minoritari din anii interbelici.

O zonă aparte a preocupărilor invitaților noștri a fost statutul românilor din Basarabia și Bucovina în secolul XX, de care s-au ocupat de această dată *Mariana Țăranu și Petru Grior*.

Cercetătorul ieșean *Flavius Solomon* aduce în circuitul științific noi informații documentare și propune noi direcții de cercetare în domeniul relațiilor româno-sovietice din anii '20 ai secolului trecut.

Dacă, în general, temele prezentate s-au limitat la o singură minoritate sau regiune, există și în acest volum texte despre minorități în anii național-comunismului (*Liviu Rotman*), multiculturalismul din România (*Florin Abraham*) sau despre ideologia minoritară (*Dumitru Batâr*).

Structurarea cuprinsului volumului s-a făcut în ordinea cronologică a subiectelor tratate, fără alte considerente.

Acest volum își datorează existența, ca și cele anterioare, tuturor colegelor și colegilor care au răspuns apelului nostru și Departamentului pentru Relații Interetnice al Guvernului României, căruia îi exprimăm întreaga grațitudine pentru sprijinul acordat în organizarea simpozionului și în publicarea comunicărilor prezentate.

Coordonatorii

Rezolvarea problemei evreiești în Principatele Române (1848-1866) între voință politică și eșec social

Liviu BRĂTESCU

Keywords: Hebrew issue, Romanian Principalities, anti-Semitism, the Romanian political class

Abstract

The Resolution of the Hebrew Issue in the Romanian Principalities (1848-1866) between Political Will and Social Failure

Forced to face the various challenges arising from the modernization process, the Romanian political class had to solve, at the beginning of the 19th century, another problem, not easy at all, that of the coexistence of various ethnic groups north of the Danube. The relationship that grew remarkable for her dynamism from the middle of the above mentioned century was that of the Romanians and the Hebrew.

The echo of the French Revolution was felt gradually in the Romanian society too, the principles set forth in 1789 finding enough adherents north of the Danube, eager to burn the stages, from here arising, however, some shortfalls that could be easily identified not only at the level of discourse but also at that of the current policies.

The explanation for what happened after 1848, year that became also reference point for the tonal change recorded after this year by a good part of the Romanian political elite regarding the otherness' existence in the Romanian Principalities but mainly regarding the Hebrew leaders, can be achieved if we consider the existence of a capitalism found in its inception, some strategic mistakes made by the major political actors and last, but not least, an important difference between their private beliefs and their verbal expression.

Nevoită să facă față diferitelor provocări generate de procesul de modernizare, clasa politică românească avea la începutul secolului al XIX-lea de rezolvat și problema, deloc facilă, a conviețuirii la nordul Dunării a mai multor etnii. Relația care devenea, începând cu jumătatea veacului amintit, remarcabilă prin dinamismul ei, era aceea dintre români și evrei. Ecoul Revoluției Franceze își făcea treptat simțită prezența și în societatea românească, principiile enunțate la 1789 găsind destui aderenți la nordul Dunării, dornici să ardă etapele, de aici decurgând însă și anumite derapaje ce puteau fi ușor identificate la nivel discursiv, dar și la cel al politicilor curente. Explicația pentru ceea ce se întâmplă după 1848, devenit un an reper, și pentru schimbarea de ton înregistrată după acest an din partea unei bune părți a elitei politice românești față de alteritatea existentă în Principatele Române, dar mai ales față de reprezentanții etniei evreiești, o putem obține dacă avem în vedere existența unui capitalism aflat la începuturile sale, anumite greșeli strategice comise de actorii politici majori și, nu în ultimul rând, o importantă diferență între convingerile intime ale acestora și exprimarea lor verbală¹.

¹ Victor Neumann, *Istoria evreilor din România*, Timișoara, Editura Amarcord, 1996.

Până la declanșarea și desfășurarea revoluției pașoptiste, Moldova dar și Țara Românească devin scena unor incidente locale între evrei și români generate pe de o parte de dorința primilor de a desfășura diferite activități economice aducătoare de venituri¹, iar pe de altă parte de o anumită incapacitate a celor din urmă de a face față concurenței, deficiență mascată prin prezentarea competitorilor drept dușmani iremediabili ai națiunii române. Libertatea acordată de actele de cancelarie din secolele XVIII-XIX, concretizată în îngăduința oferită de domnitorii români comunităților evreiești de a-și practica obiceiurile lor culturale și de a-și trăi viața religioasă după propriile precepte², nu avea să se mai regăsească în anii următori³.

Secolul al XIX-lea aducea în spațiul românesc, în mod surprinzător am putea spune, ținând cont de ideile care încep să domine epoca, un interes aparte din partea statului pentru elemente care țin de viața privată a indivizilor. Exemplu elocvent în acest sens îl reprezintă inițiativa lui I. S. Sturdza de a fi trecut în fișele din catagrafia sudiților din Moldova descrierea îmbrăcăminții evreilor. Prevederea cuprinsă în articolul 48 al Regulamentului Organic al Moldovei, potrivit căreia copiii de evrei aveau posibilitatea să frecventeze școlile publice, dacă purtau o îmbrăcămintă asemănătoare cu a celorlalți elevi⁴, reprezenta preocuparea statului de a asigura o anumită uniformizare a societății. Nu aceeași preocupare avea să fie înregistrată din partea unor reprezentanți ai statului român în momentul în care în 1823 izbucnea un conflict între evreii și pământeni din Țara Românească. Faptul că un funcționar, fie el și unul mărunț, ce fusese desemnat să afle cine erau responsabilii incidentului amintit, considera că, indiferent dacă erau sau nu vinovați, evreii trebuiau pedepsiți doar pentru că aveau statutul de străini, spunea foarte multe despre mentalitatea existentă în rândul majorității în acel moment⁵. Singura variantă pe care evreii, alături de ceilalți „străini”, o aveau, odată ajunși la nordul Dunării, era aceea „de a se întoarce de unde au venit” sau de a accepta regulile impuse de cei autointitulați „patrioții”⁶. Dacă le privim în ansamblu, reacțiile care au loc acum față de toate aceste incidente, putem spune că asistăm la încercarea unei elite politice în formare de a creiona un cadru generos pentru toți cei care se revendică spiritual de la el, iar pe de altă parte se poate remarca de pe acum încercarea de punere în aplicare a unui proiect uniformizant, care vede națiunea ca un ansamblu organic și patria ca un teritoriu legitim al acesteia⁷. Dovada faptului că aceasta era viziunea epocii o găsim la un personaj remarcabil precum Dinicu Golescu, pentru care

¹ *Izvoare și mărturii referitoare la evreii din România*, coord. Ladislau Gyémánt și Lya Benjamin, III-2, București, Editura Hasefer, 1999, doc nr. 317, p. 292.

² Lya Benjamin, *O pagină puțin cunoscută din Istoria Țărilor Române. Studiu de caz – acuzația de omor ritual, în „Buletinul Centrului, Muzeului și arhivei istorice a evreilor din România”*, București, 1999, p. 26.

³ Tema aceasta a drepturilor evreilor în spațiul românesc avea să suscite un interes important și la începutul secolului al XX-lea. Dovadă în acest sens fiind apariția unei lucrări intitulată *La Roumanie et les juifs*, cu un autor ce semna sub pseudonimul Verax, care încerca să demonstreze că niciodată evreii nu avuseseră libertățile și drepturile pe care reprezentanții lor le invocau cu diferite ocazii. În 1910 ca o replică la această lucrare apare *Chestiunea israeliților români* de J. B. Brociner, în care se făcea o incursiune în istoria românilor, pentru a demonstra că evreii avuseseră diferite libertăți încă din perioada anterioară anului 1848 (J.B. Brociner, *Chestiunea israeliților români, Partea I, până la 1848*, București, Tipografia Horia Carp, 1910).

⁴ Florea Ioncioaia, *Veneticul, păgânul și apostatul. Reprezentarea străinului în Principatele Române (secolele XVIII-XIX)*, în *Identitate, alteritate în spațiul cultural românesc*, volum îngrijit de Al. Zub, Iași, Editura Universității „Al. I. Cuza”, 1996, p. 168.

⁵ Baronul Kreuchely relatează în octombrie 1823, că în timpul unei anchete privind un conflict între un grup de evrei și pământeni din Țara Românească, un anume sluger Kostachi, vătaf la agie, s-ar fi exprimat public „nu are nici o importanță dacă evreii fuseseră sau nu agresorii, ei trebuie să se lase bătuți, căci nu au nici un drept de a se apăra contra valahilor țării, [...] și că în general, aceasta este valabil pentru orice străin, căruia îi este interzis a se apăra contra unui național. Dacă nu le place, n-au decât să se întoarcă de unde au venit, n-avem nevoie de ei, căci noi, patrioții, domnim acum în patrie, și vom ști ce să facem pentru a ne debarasa de acești străini” (*Ibidem*, p. 175).

⁶ *Ibidem*.

⁷ *Ibidem*, p. 176.

identitatea etnică sau de orice alt tip devenea o chestiune de opțiune personală, iar necesitatea ca aceasta să fie recunoscută și protejată de stat nu exista sub nici o formă¹.

Fără a considera că societatea românească era în prima jumătate a secolului al XIX-lea una predispusă la violențe antisemite, incidente precum cele din anii 1840-1843 devin semne de întrebare justificate în privința gradului de modernizare al societății românești². Tensiunea care răzbate din tonul unor plângeri adresate puterii executive, dar și Adunării obștești, se datora abuzurilor comise de unii funcționari ai statului împotriva etnicilor evrei³ sau solicitării formulate de unii locuitori ai Iașului, de exemplu, către Mihail Sturdza, în care se cerea interzicerea construirii de spitale în oraș de către evrei⁴. Încercarea de a limita pătrunderea acestora în Moldova, unde numărul lor se afla într-o permanentă creștere, era sesizabilă încă din deceniul patru al secolului al XIX-lea când Sfatul domnesc extraordinar al Moldovei părea a fi decis să realizeze o evidență mai clară a ocupațiilor avute de etnicii evrei din Moldova⁵, fapt care provoca nemulțumirea acestora. Luând în considerare probabil contribuția pe care o puteau avea evreii la dezvoltarea economică a statelor pe care le conduceau, domnitori precum Mihail Sturdza, dar și Al. D. Ghica, nu ezitau să intervină în favoarea breslelor evreiești când acestea formulau diferite solicitări către ei⁶.

Anul 1848 debuta în mod nefericit cu un prim incident izbucnit între evrei și autoritățile din Principatele Române, urmat de un gest devenit treptat unul obișnuit și anume acela al adresării unor memorii către guverne europene pentru soluționarea unor probleme interne. Când facem o astfel de afirmație avem în vedere cererile elaborate de evreii, având statutul de supuși ai Prusiei și ai Austriei, care, nemulțumiți fiind de intenția reprezentanților Ministerului de Interne de a le închide sinagogile, se adresau pe rând celor două state pentru a fi sprijiniți în acțiunea lor de protest⁷. Reacția „Departamentului treburilor din lăuntru”, concretizată într-o adresă către Secretariatul de Stat, față de solicitările amintite, dincolo de respingerea lor categorică, conținea și o primă dovadă în privința disponibilității reduse a statului român de a accepta ca probleme interne să fie rezolvate în urma unor presiuni externe. Cererile erau considerate a fi necuviincioase, iar Secretariatului de Stat i se recomanda să intervină la consulatele de care aparțineau respectivii evrei pentru a fi opriți a mai face astfel de solicitări⁸.

Într-o atmosferă precum cea descrisă mai sus, cele câteva momente din timpul revoluției de la 1848 în care o parte a elitei politice românești manifesta pentru prima dată intenția de a reglementa statutul evreilor din Principate erau adevărate surprize. Dincolo de entuziasmul existent în rândul mării majorități a participanților, înregistrăm și din partea comunității evreiești câteva gesturi publice, semnificative credem, de susținere a revoluției române și care obligau factorii decizionali de la București să se poziționeze într-un anume fel față de solicitările cunoscute ale compatrioților lor. Iunie 1848 reprezenta nu doar începutul revoluției în Muntenia, ci și luna în care se consenma primul act de solidaritate a unor reprezentanți ai evreilor cu revoluția română. Medicul Lois Mandl, agent secret francez în Muntenia, este cel care redacta o scrisoare de recomandare pentru Ion Ghica, către generalul Aupick, ambasador francez în Turcia, în vederea acordării unui sprijin delegatului român în demersul său de a contracara acțiunea guvernului țarist de împiedicare a măsurilor de reformare a regimului politic

¹ „Acest pământ este ca o maică care-și iubește pe toți fiii, care nu-i deosebește fără într-alta încât vor ei să se deosebească” (Paul Cornea, *Originile romantismului românesc*, București, Editura Minerva, 1972, p. 233).

² *Izvoare și mărturii referitoare la evreii din România...*, doc. nr 306, p. 270.

³ *Ibidem*, doc. nr. 313, p. 279.

⁴ *Ibidem*, doc. nr. 319, p. 295.

⁵ *Ibidem*, doc. nr. 269, p. 308.

⁶ *Ibidem*, doc. nr. 250, p. 262.

⁷ *Ibidem*, doc. nr. 395, p. 462.

⁸ *Ibidem*, doc. nr. 403, p. 470.

în Țara Românească¹. Interesat de evoluția evenimentelor din Muntenia era în acest timp și pictorul C.D. Rosenthal, dornic să-i aducă la cunoștință lui C.A. Rosetti informații despre atmosfera existentă la Giurgiu în timpul alegerii unui deputat în Adunarea Constituantă, ce urma să-și înceapă lucrările la București². Unii evrei, precum Davicion Bally optau pentru o exprimare publică a susținerii pe care o acordau mișcării revoluționare și în acest sens, cel amintit, trimitea o scrisoare către redactorul ziarului „Pruncul Român” în care anunța faptul că oferea 400 de lei, el și copii săi, pentru cauza românească³. În cadrul aceleiași susțineri publice se înscria și apelul semnat de B.J. Popper către populația evreiască din Capitală pentru sprijinirea revoluției. Intervenția sa conținea termeni, precum libertate, egalitate, frăție, ceea ce arăta în mod clar însușirea limbajului revoluționar. Grăbindu-se puțin, petiționarul amintit lauda deja eroismul românilor și mai ales considerația pe care aceștia ar fi acordat-o ideii de libertate: „Voi nobili români al căror eroism nu l-a putut slăbi atâtea secole de suferință, voi știți să prețuiți drepturile oamenilor, voi ați făcut pe frații mei, frații voștri”⁴. Până la transformarea unei astfel de imagini în realitate avea să mai treacă ceva timp. Cu toate acestea, decizia guvernului provizoriu de includere în sfatul orășenesc din București a lui Hilel B. Manoach⁵, naturalizarea lui C.D. Rosenthal⁶, care primește în plus și o comandă din partea „ministerului de înlăuntru” de a se ocupa cu ridicarea unui arc de triumf în Capitală în onoarea comisarilor pe care Poarta îi trimitea în Principate⁷ și, nu în cele din urmă, decretul semnat de membrii Locotenței Domnești de a acorda dreptul de împământenire tuturor străinilor stabiliți în țară, care plăteau impozite și nu se aflau sub protecție străină⁸, puteau fi considerate semne încurajatoare pentru comunitatea evreiască din Principate. Un idealist precum C.A. Rosetti, fără să stea prea mult pe gânduri și dând oarecum curs mesajului transmis de Popper, se adresa în cursul lunii august „fraților israeliți”, îndemnându-i să se alătore celorlalți membri ai gărzii orașului București. Era pentru prima dată când evreii nu mai erau văzuți ca o comunitate etnică aflată în afara vieții politice a țării⁹. Provocarea care rămânea una de actualitate pentru jumătatea secolului al XIX-lea, nu doar pentru Principatele Române, ci și pentru alte spații culturale, era aceea de identificare a unei modalități prin care etnicii evrei își puteau păstra specificitatea în același timp cu dorința de fi considerați egali concetățenilor lor¹⁰. Evreii încep la rândul lor să-și dea seama că recunoașterea oficială din partea statului a egalității lor civile și politice nu aducea automat și recunoașterea socială a acestei egalități¹¹.

Modul acesta de a-i vedea pe evrei drept membri cu drepturi depline ai aceleiași comunități, nu durează însă prea mult timp, elita politică românească necontinuând procesul de normalizare a relațiilor cu minoritatea evreiască. Întrebarea care apare în acest stadiu al discuției este legată, cunoscând evoluția ulterioară a evenimentelor, de motivația pentru care generația pașoptistă a renunțat în așa scurt timp la idealurile enunțate la începuturile prezenței sale în scena publică¹². Explicațiile pentru „involuția” produsă în mai puțin de 20 de ani și lesne

¹ *Ibidem*, doc. nr. 412, p. 491.

² *Ibidem*, doc. nr. 420, p. 500-501.

³ *Ibidem*, doc. nr. 423, p. 503.

⁴ *Ibidem*, doc. nr. 424, p. 505-506.

⁵ *Ibidem*, doc. nr. 418, p. 497.

⁶ *Ibidem*, doc. nr. 422, p. 502.

⁷ *Ibidem*, doc. nr. 419, p. 498.

⁸ Cei care îndeplineau condițiile amintite căpătau dreptul de a fi alegători și de a fi ales (*Ibidem*, doc. nr. 427, p. 508).

⁹ Carol Iancu, *Emanciparea evreilor din România 1866-1918. De la excludere la emancipare*, București, Editura Hasefer, 1996, p. 60.

¹⁰ O asemenea dilemă apare și în Germania, în Jacob Neusner, *Iudaismul în timpurile moderne*, București, Editura Hasefer, colecția Iudaica, 2001, p. 57.

¹¹ *Ibidem*, p. 58.

¹² Victor Neumann, *op. cit.*, p. 165.

observabilă din luările de poziție de la 1866 nu trebuie căutate prea mult timp pentru că ele sunt foarte vizibile. Creșterea rolului economic al evreilor în societatea românească se producea aproape simultan cu dezvoltarea mișcării naționale românești din secolul al XIX-lea, existând astfel un climat favorabil apariției unei adevărate „probleme evreiești”. Constituirea evreilor în grupuri distincte, mai ales în anumite orașe din nordul Moldovei, nu avea să ajute nici ea la o percepție pozitivă asupra lor, iar participarea individuală a unor personalități, precum Davicion Bally, pictorii Barbu Iscovescu și Daniel Rosenthal, la revoluție nu contribuise la o schimbare de substanță a imaginii existente asupra unei comunități care-și căuta locul în societatea românească. Chiar dacă, așa cum se știe prea bine, „Proclamația de la Islaz” stipula emanciparea israeliților la articolul 21, un prim avertisment asupra puținei disponibilități a leadership-ului românesc de a depăși momentele tensionate existente în relația români – evrei în prima jumătate a secolului al XIX-lea era evidentă din chiar formularea articolului 27 din programul revoluției moldovene intitulat „Dorințele Partidei Naționale”, care vorbea deschis despre „emanciparea treptată a israeliților moldoveni”. Precauția luată era ușor de remarcat, dar în nici un fel explicată¹. Același document deschidea de fapt o perspectivă și asupra modului în care era înțeleasă rezolvarea „problemei evreiești” și anume aceea de integrare, de includere în națiunea română a evreilor: „obiectivul trebuie sa fie fuzia israeliților și prefacerea lor în stare de cetățeni folositori statului”². Nu peste mult timp, liderii politici români participanți la dezbaterile din timpul Adunărilor ad-hoc ale Moldovei și Țării Românești, întrunite după Congresul de pace de la Paris din 1856, aveau să prezinte o dovadă clară asupra tipului de stat pe care doreau să-l construiască la nordul Dunării și anume unul în care minoritatea evreiască nici măcar nu exista. O abordare de acest tip avea să genereze reacția de protest a comunității israelite din Iași la 1856, care lua forma unei petiții către Congresul din același an axată în primul rând pe solicitarea de abrogare a anexei X din Regulamentul Organic, prin care se stipula că numai creștinii de rit ortodox se vor putea bucura de drepturi politice³.

Neluarea în discuție a „problemei evreiești” îi determina pe reprezentanții comunității să se adreseze cu petiții Marilor Puteri dar și coreligionarilor din Europa Occidentală⁴, fără a rezolva însă în vreun fel problema ba mai mult chiar, dacă avem în vedere reacțiile ulterioare, putem spune că alimenta un tip de discurs și o retorică cu puternice accente naționaliste și antisemite. O intervenție precum aceea a lui Mihail Kogălniceanu, din 12 noiembrie 1857 de la tribuna Adunării Moldovei, arăta, dincolo de exprimarea unei preocupări privind statutul evreilor în România, existența unei viziuni integraliste, unificatoare a diferențelor din spațiul românesc și nu una care să permită păstrarea elementelor distinctive ale fiecărei etnii. Sub aparenta respectare a libertății de conștiință și a neluării în calcul a diferențelor religioase, se ascundea aceeași incapacitate de percepere a diversității, din moment ce considera că „fiecare pământean este român”, iar idealul spre care se tindea era acel moment în care „toți vor fi români în iubita Românie”. „Pentru mine, fiecare fiu al țării, fiecare pământean este român. Nu mă îngrijesc nicidecum cum și în ce fel se închină lui Dumnezeu. Cred că în curând va sosi timpul când religia în România nu va mai fi un titlu de excludere pentru nici un cetățean, va sosi timpul când toți vor fi români în iubita Românie”⁵.

Privind retrospectiv putem spune că anul 1858 avea să reprezinte debutul preocupărilor pe care guvernele europene încep să le aibă în a doua jumătate a secolului al XIX-lea față de o problemă internă a statului român. Rezistența acestuia în fața solicitărilor venite dinspre medii politice internaționale avea să fie una deosebită. După ce Congresul de la Paris din 1856 făcea

¹ Carol Iancu, *Emanciparea evreilor din România 1913-1919*, București, Editura Hasefer, 1999, p. 7.

² *Ibidem*.

³ J. B. Brociner, *op.cit.*, p. 9.

⁴ Victor Neumann, *op.cit.*, p. 168.

⁵ Mihail Kogălniceanu, *Discursuri parlamentare din Epoca Unirii*, ed. VI. Diculescu, București, 1959, p. 30.

trimitere la deplina libertate a cultelor și a legislației, insistențele contelui Walewski, reprezentantul Franței la binecunoscuta reuniune internațională desfășurată la Paris, se concretizau în formula finală a articolului 46 al Convenției din 19 august 1858: „Moldovenii și valahii de toate riturile creștine vor beneficia în chip egal de drepturile politice. Beneficiile acestor drepturi vor putea fi extinse la celelalte culte prin dispoziții legislative”¹. Chiar dacă prevederile amintite nu erau luate prea curând în considerare de către clasa politică românească, din perspectiva drepturilor la care tindeau evreii, mențiunea făcută de diplomatul francez era o importantă victorie pentru aceștia măcar pentru recunoașterea lor de un important for internațional.

După 24 ianuarie 1859, noile autorități aveau de rezolvat în condițiile menționate o nouă situație delicată și anume soluționarea a ceea ce devenise deja problema evreiască. Dacă în plan extern am văzut reacțiile pe care le provoca situația evreilor din Principatele Române, în plan intern burghezia română, aflată la începuturile existenței sale, manifesta încă din primele luni ale domniei lui A.I. Cuza o puternică dorință de a avea un rol politic important. În viziunea sa, acesta nu putea fi asigurat decât în condițiile unei limitări a prezenței evreilor în spațiul public românesc. În același timp, „domnul unirii” nu putea ignora cererile evreilor români, prezentate printr-unul și de doctorul Iuliu Barasch într-o broșură intitulată *L’emancipation des Israelites en Roumanie*, apărută la Paris, în 1861².

Temerile celor mai dinamice categorii sociale din spațiul românesc din acel moment față de o ascensiune a elementului evreiesc erau firești, dar ele nu pot fi explicate în mod exclusiv prin prezentarea unui aflus deosebit de etnici evrei la nordul Dunării, care ar fi contribuit în felul acesta la apariția unor probleme suplimentare celor deja existente. Aceasta pentru că, de pildă, recensământul din chiar anul unirii estima că reprezentanții diferitelor etnii prezente în România erau în următoarele proporții: 230.000 țigani, 200.000 bulgari, 133.000 evrei, 40.000 greci³. Nefiind totuși o pondere de neglijat, urgența unor măsuri care să reglementeze într-un fel prezența tuturor celor menționați era conștientizată de autoritățile din Moldova. Acest fapt avea să se observe încă din timpul discuțiilor ce au loc pe marginea proiectului de Constituție elaborat de Comisia Centrală de la Focșani, care înscrișese în statutul de „pământean” al evreilor băștinași și principiul emancipării lor politice graduale⁴.

Perioada domniei lui Cuza poate fi considerată una a încercărilor de rezolvare a dificultăților apărute în cadrul relațiilor dintre români și evrei dacă avem în vedere unele inițiative din plan legislativ, aceasta neînsemnând că presiunile unora dintre susținătorii noului șef de stat asupra puterii executive, în vederea restricționării unor drepturi pentru etnicii evrei, nu aveau să se concretizeze. După efectele negative produse de circulara din aprilie 1859 privind renunțarea la port, urmată de comiterea unor gesturi abuzive din partea unor militari la adresa evreilor⁵, acuzațiile de omor ritual de la Galați din 12 aprilie 1859, urmate de distrugerea Sinagogii din Galați⁶ se înscriau aproape într-o sferă a normalității. La doar un an de zile de la aceste incidente, Mihail Kogălniceanu, mergând pe aceeași linie a integrării evreilor în marea comunitate românească, redacta o circulară ministerială prin care, după ce recunoștea contribuția avută de unii evrei în realizarea Unirii îi îndemna pe aceștia să intre în armată și în școlile românești pentru a nu mai fi percepuți de societatea românească ca niște elemente străine. Era aici aceeași preocupare nu pentru păstrarea identității, ci pentru „contopirea” în rândul românilor. Același an avea să marcheze o re poziționare a altui lider liberal important și

¹ Carol Iancu, *op. cit.*, vol. I, p. 60.

² Victor Neumann, *op. cit.*, p. 169.

³ Carol Iancu, *op. cit.*, vol. II, p. 20.

⁴ Dumitru Ivănescu, *Situația evreilor din Principate în timpul domniei lui Alexandru Ioan Cuza*, în *Modernizare și construcție națională în România. Rolul factorului alogen, 1832-1918*, coord. Dumitru Vitcu, Dumitru Ivănescu și Cătălin Turliuc, Iași, Junimea, 2002, p. 117.

⁵ *Ibidem.*

⁶ Carol Iancu, *op. cit.*, vol. I, p. 62.

când spunem aceasta ne gândim la I.C. Brătinau. Liberalul muntean realiza începând cu 1860 un important pas în privința discursurilor sale publice, care căpătau din acest moment o componentă antisemită și ca urmare a contactelor cu diferite cercuri de la București și Iași, unde antisemitismul începea să aibă un oarecare impact¹. Dacă Brătinau se remarcă acum doar printr-o schimbare a discursului său, alți lideri liberali, precum Ștefan Golescu, trec de faza retorică, redactând circulare de tipul celei din 1861, prin care îi împiedică pe evrei să se stabilească în comunele rurale în calitate de antreprenori de hanuri, cârciumi și le interzicea să arendeze proprietăți². Pentru a nu generaliza trebuie spus că existau și destui lideri politici moderați, precum Dimitrie Ghica, care din poziția de ministru de Interne încerca să oprească unele abuzuri și expulzări din sate ale unor evrei³.

Revenind la Kogălniceanu, omul reformelor, omul de la 2 mai, trebuie să spunem că tot el avea să se remarce, în anul de grație 1864 printr-un discurs rostit în cadrul legislativului, în timpul căruia problema evreiască era ridicată la rangul de problemă existențială pentru Moldova: „Vă spun domnilor că nu este nici o chestiune mai mare pentru Moldova decât în chestiunea israeliților”⁴. Argumentele aduse de liberalul moldovean aveau să se reducă la invocarea unei piese de teatru cunoscute în epocă, scrisă de Vasile Alecsandri, *Lipitorile satelor*, prezentată ca fiind una inspirată din realitate. Dat fiind climatul existent, votarea în martie 1864 de către Camera Deputaților a legii comunale, care permitea evreilor să participe la alegerile municipale sub rezerva îndeplinirii câtorva condiții, putea fi considerată ca un succes personal al șefului statului. Dincolo de importanța unei asemenea măsuri, condițiile puteau fi apreciate ca fiind restrictive: să fi servit în armata română și să fi obținut gradul de ofițer, să fi dobândit o diplomă a unui colegiu sau a unei facultăți românești, să fi obținut de la o facultate străină un titlu de doctor sau de licențiat sau dacă înființase în România o fabrică sau manufactură utilă statului, folosind cel puțin 50 de lucrători. Dezbaterea legii avea să evidențieze existența a două grupări cu abordări diferite. Prima era concentrată în jurul lui Mihail Kogălniceanu, care solicita existența unor restricții celor ce soseau periodic în țară, în timp ce a doua grupare formată din Vasile Boerescu, M.C. Epureanu, George Costaforu, Lascăr Catargiu sublinia necesitatea acordării unor drepturi civile și politice evreilor din moment ce aceștia aveau obligații fiscale și nu numai față de statul român. Căpătând o libertate și mai mare după lovitura de stat din mai 1864, Cuza avea să elaboreze un nou Cod Civil în care articolele 8, 9 și 16 conțineau dispoziții privind statutul evreilor. Condițiile esențiale erau: solicitarea de a fi naturalizat să fie făcută individual, să fi fost în țară în ultimii 10 ani și să renunțe la orice fel de protecție străină. Codul civil nu acordase emanciparea politică completă dar făcea posibilă naturalizarea în condițiile menționate. Așa stând lucrurile, mesajul adresat de Al. I. Cuza Parlamentului la 6 decembrie 1864, în care făcea referire la „emanciparea românilor de rit israelit”, nu mai era o surpriză. Apare acum o întrebare interesantă și anume în ce măsură încercarea de a normaliza situația evreilor de către regimul lui Cuza contribuise și ea la o radicalizare a elitei politice și culturale față de acesta, grăbind astfel lovitura de la 11 februarie 1866⁵.

În condițiile în care „domnitorul unirii” încerca să găsească o rezolvare „problemei evreiești”, asistăm în perioada ulterioară anului 1864 la o proliferare a numărului de broșuri, texte, articole cu un caracter antisemit, toate arătând „pericolul” care gravita asupra României în cazul în care comunității evreiești i s-ar fi acordat drepturi politice. La o scurtă analiză asupra textelor ce apar în perioada următoare se poate sesiza faptul că indiferent de autorii lor – și când spunem asta ne gândim atât la un personaj precum Mihail Kogălniceanu, dar și la unul mai puțin cunoscut pe

¹ Victor Neumann, *op. cit.*, p. 206.

² Carol Iancu, *op. cit.*, vol. I, p. 62.

³ Arhiva Ministerului Afacerilor Externe ale României, Fond Paris, dosar 3, doc. nr. 7741 din 23 octombrie 1861.

⁴ Mihail Kogălniceanu, *Chestiunea israelită înaintea Adunării generale a României din 1864*, București, 1879, p. 19.

⁵ C. Gane, *P.P. Carp și locul său în istoria politică a țării*, vol. I, București, Editura Ziarul „Universul”, 1935, p. 56.

nume Kălimănescu – registrul acuzațiilor la adresa evreilor este aproape identic. Termeni precum „corupți”, „distrugetori ai comerțului”, „falsificatori și înșelători” deveneau de acum înainte adevărate stereotipuri¹.

Fără a ști exact impactul unor asemenea lucrări nu ne putem hazarda în emiterea unor concluzii, dar în condițiile în care modernitatea românească presupunea existența unui om de cultură, care era în același timp și reformator social dar și om politic, exista, fără îndoială, o influență a scrierilor sale asupra mediului în care trăia². Când spunem aceasta avem în vedere, în mod evident, studii precum cel realizat de B.P. Hașdeu, *Studii asupra iudaismului. Industria națională, industria străină, industria evreiască față cu principiul concurenței* (1866)³ sau cel al lui D.P. Marțian⁴, care aduceau numeroase „argumente” împotriva emancipării politice a evreilor, numiți zarafi, lipitori și precupeți, venetici neproductivi, corupți. Toate acestea erau doar câteva calificative din paleta larg folosită la adresa reprezentărilor unei etnii de la care statul român avea să pretindă fidelitate⁵.

Privite în ansamblu toate aceste decizii administrative și politice, împreună cu luările de poziție amintite aveau să aibă o contribuție importantă la existența unei atmosfere tensionate la 1866, în condițiile în care anul acesta era și așa unul agitat din perspectiva stabilirii unui raport de forțe între diferitele grupări politice care încercau să-și impună amprenta asupra noului regim. Eforturile în direcția trimeriei în Adunarea Constituantă a unor lideri care să reprezinte diferitele curente sunt vizibile și remarcabile. Dincolo de această frământare politică, se simte la nivelul anului 1866 o anumită tensiune generată, în opinia noastră, și de o acutizare a „problemei evreiești”. Responsabilitatea pentru această situație aparține, credem, deopotrivă, elitei intelectuale și politice, care, prin acțiunile sale, încurajează practic o perpetuare a unor stereotipuri în locul unui efort în direcția formării unei alte imagini decât cea existentă până atunci asupra alterității. Un rol important în această direcție aveau să-l aibă ziarele românești care, profitând de libertatea de exprimare existentă găseau de cuviință să contribuie la menținerea coeziunii grupului majoritar prin prezentarea evreilor drept pericolul cel mai serios la adresa națiunii române. Chiar dacă erau ziare de orientare conservatoare⁶ sau liberală⁷, periodicile românești încearcă după 11 februarie 1866 să-și convingă cititorii asupra faptului că societatea românească dăduse dovadă de prea multă toleranță față de evrei și că orice libertate suplimentară acordată acestora ar fi afectat grav interesele românilor. După includerea evreilor în rândurile celor care participă la acțiunea separatistă din 3 aprilie 1866 de la Iași⁸, presiunile existente asupra membrilor Adunării Constituante în vederea neacordării cetățeniei române celor care nu erau de rit ortodox⁹ nu mai surprindea pe nimeni. Ceea ce se putea constata în lunile următoare era faptul că prea puțini dintre liderii politici români mai încercau să găsească o soluție pentru rezolvarea „problemei evreiești”¹⁰, fapt care avea să aibă consecințe negative în anii următori.

¹ Carol Iancu, *op. cit.*, Vol. I, p. 62.

² Leon Volovici, *Ideologia naționalistă și problema evreiască. Eseu despre formele antisemitismului intelectual în România anilor '30*, București, Humanitas, 1995, p. 24.

³ Victor Neumann, *op. cit.*, p. 179.

⁴ D. P. Marțian, *Proprietatea și naționalitatea și ochire în marea chestie a jidanilor*, București, 1866.

⁵ Victor Neumann, *op. cit.*, p. 179.

⁶ Un exemplu în acest sens îl reprezintă ziarul „Legalitatea” nr. 21, an I, 27 iunie 1866, 30 mai 1866, nr. 13, 2 iunie, an I, nr. 14, 6 iunie 1866, an I, nr. 15, nr. 23 iunie 1866, an I, nr. 20.

⁷ În „Românul” din 25 august 1866, p. 578; 18 august 1866, p. 555.

⁸ „Trompeta Carpaților” vorbea de participarea la acțiunea din 3 aprilie a unui număr important de lipoveni, polonezi, evrei (nr. 417, 15 aprilie 1866, p. 85).

⁹ *Dezbaterile Adunării Constituante din 1866 asupra constituției și legii electorale din România*, publicate de Al. Pencovici, București, Tipografia Statutului, 1883.

¹⁰ Într-o adunare electorală din 28 septembrie 1866, Titu Maiorescu cerea Comitetului Central Electoral să decidă asupra unor probleme, precum descentralizarea, transferarea Curții de Casație la Iași și să explice intențiile sale

Societatea românească era la jumătatea secolului al XIX-lea în căutarea unui drum. Interesată de evoluția procesului de modernizare, dar și de constituirea unui stat național, cea mai mare parte a elitei politice românești părea să nu realizeze faptul că printre obligațiile ei se afla și asigurarea unui climat prielnic dezvoltării tuturor etniilor ce locuiau la nordul Dunării. Frustrările acumulate în timp, prejudecățile moștenite, amprente culturale îi determinau pe mulți lideri politici ca, odată ajunși în poziții decizionale, să conceapă diferite mecanisme de funcționare a statutului român doar pentru majoritari, chiar dacă în felul acesta se îndepărtau de spiritul epocii. Fără a fi recunoscută vreodată, exista în maniera aceasta de respingere a alterității și o uriașă teamă de concurența pe care o aduceau etnicii evrei, mai ales în domeniul economic. Chiar dacă și în privința disponibilității de acceptare a celuilalt presiunea externă avea să joace un important rol, treptat, societatea românească demonstra că atitudinile ce puteau fi ușor etichetate ca fiind antisemite nu căpătau o mare amploare și credibilitate chiar dacă numărul vocilor lucide din politica românească în privința relației dintre români și evrei nu creștea în mod deosebit.

asupra chestiei israeliților, care nu era din punctul lui de vedere tranșată prin articolul 7 din Constituție („Constituțunea”, din 1 octombrie 1866, nr. 3, an I, p. 4).

Colaborarea româno – sârbă în chestiunea națională din monarhia dualistă

Miodrag MILIN

Keywords: nation, issue nationality, Romanian – Serbian Cooperation, Dualist Monarchy, constitutive bodies of motherland

Abstract

Romanian – Serbian Cooperation on the Issue of Nationality within the Dualist Monarchy

Having encountered at first a series of difficulties inherent to the process of complying with the new political conjuncture, the Banat Romanian political movement found qualitatively new paths in addressing the circumstances and solutions to the issue of nationalities. The action, supported by the authorities in hope of an ever comfortable and convenient settlement, has aroused increasing interest. It electrified spirits and constituted the core for the coagulation of the national political program around which the Banat Romanians were organised. Apparently, the way in which the regulation has been adopted represented a success for the ruling circles; but, in fact, the unmet expectation that the national interest will be accounted for, instead of pacifying the situation inflamed the spirit. The parliamentary battle had expanded on electoral grounds, in the media of this period, being equivalent to a precedent for action towards organizing the national struggle. This struggle had as a result the solidarity of the underprivileged nationalities and the undermining of the foundations of the anachronical Austro-Hungarian Monarchy.

Premisele apropierei româno – sârbe

Patenta imperială din 27 decembrie 1860, decretând încorporarea Banatului și a Voivodinei la Ungaria a generat o situație cu totul nefavorabilă sub raport politic românilor și sârbilor.¹

Efect nemijlocit al seriei de succese militare ale Monarhiei în Italia, se inaugurează o orientare internă cu totul nouă, de concesi pe seama naționalităților și favorabilă aristocrației maghiare din teritoriu. Ideea Ungariei „milenare”, conturată în programul de la 1848, e pe cale de a se reînălța. Și aceasta tocmai acum, când licăreau promițător primii zori ai constituționalismului și egalei îndreptățiri, declarativ formulate în diploma imperială din 20 octombrie 1860.² Epocă a paradoxurilor politice, în locul libertății și a egalei îndreptățiri, popoarele sunt confruntate cu dura realitate a restaurației pre-pașoptiste și încorporării în hotarele statului maghiar, la discreția nobilimii și a legislației sale abuzive.

¹ Jean Berenger, *Istoria Imperiului Habsburgilor 1273-1918*, [București, 2000], pp. 428 – 431; A. J. P. Taylor, *Monarhia Habsburgică 1809-1918. O istorie a Imperiului Austriac și a Austro-Ungariei*, [București, 2000], pp. 85-95 (Capitolul *Lupta dintre federalism și centralism...*); „Telegraful român”, Anul IX, nr. 2, Sibiu, 12 ianuarie 1861.

² Eugen Brote, *Cestiunea română în Transilvania și Ungaria*, București, 1895, p. 50; A. J. P. Taylor, *op. cit.*

Nesocotirea intereselor naționale, desființarea oricărei forme de autonomie în seama Banatului și a Voivodinei, au determinat apropierea firească a românilor și sârbilor¹, în încercarea de a-și afirma o viață politică și națională proprie în această nouă conjunctură.

Iar poziția românilor s-a regăsit în mesajul *memorandului către Tron* aparținând fruntașului (senatorului) imperial bănățean Andrei Mocsonyi.² Subliniind faptul că din toate timpurile Banatul a constituit „o individualitate istorică proprie”, documentul argumentează pe larg faptul că interesele popoarelor din Banat („unde populațiunea constă mai vârtos din români și în număr mai mic din sârbi și germani...”) și Voivodina sârbească sunt cu totul contrare „uniunii”; întrucât în atare condiții nu se poate justifica și cu atât mai puțin se poate împăca introducerea administrației maghiare cu egalitatea recent proclamată între popoarele Monarhiei. O asemenea eroare, dacă se aplică, va cauza „greutăți nemărginite” noii guvernări, amenințată voalat Mocsonyi.

Memoriul, formulat în termeni categorici, a fost difuzat în presa vremii, declanșând o nouă euforie autonomistă printre românii bănățeni. Momentul de referință l-a reprezentat conferința de la Timișoara, din zilele de 18-19 noiembrie 1860. Cei întruniți se declară în corpore pentru *autonomia Banatului Timișan și a Voivodinei*, pentru înființarea unui *Căpitanat român în Banat*, care să garanteze viața națională a poporului.³ Dar la Curte bate vântul potrivnic, al compromisului cu pretențiile magnaților unguri. Începutul anului 1861 confirmă în fapt (patenta din 26 februarie)⁴ alipirea Banatului și Voivodinei la Ungaria, fără urmă din vechea autonomie.

Alegerile dietale s-au arătat a fi un nimerit prilej de a se încerca o schimbare a cursului politic, pe calea parlamentară și a programului solidar al naționalităților nemaghiare. Pentru aceasta era nevoie și de oameni noi, angajați în promovarea interesului național prin mersul spinos și întortocheat al dezbaterii parlamentare.

Un asemenea om s-a aflat să fie Alexandru Mocsonyi care-și desăvârșea în acei ani formația intelectuală și juridică în cele două metropole ale Imperiului. Tânărul doctor în drept s-a angajat, de la început și fără menajamente în focul luptelor electorale, cu program național, câștigând în toamna anului 1865 mandatul din cercul Rittberg (Tormac, jud. Timiș).⁵ Cuvântul său, cultivat și tăios, i-a adus curând o reputație și în Casa țării. În ședința din 15 decembrie 1866 s-a ridicat o polemică în jurul apelativului „națiunea maghiară” din adresa către Împărat. Deputații Djordje Stratimirovic⁶ și Emanoil Gojdu au cerut înlocuirea termenului în cauză prin formula „patria noastră”. S-a iscat din nou polemică, intervenind decisiv și tânărul deputat bănățean. El a demonstrat că expresia „națiunea maghiară” în cazul de față putea avea două înțelesuri: sau că adresa cu pricina este trimisă exclusiv în numele maghiarilor – ceea ce ar fi fost fals; sau, dacă adresa e considerată a fi în numele întregii populații a țării, aceasta rezultă a fi constituită numai din maghiari – ceea ce e la fel de fals. Remarcă apoi, sarcastic, faptul că „pe cât de îndreptățit este când o națiune cere să fie numită cu numele său, în și mai mare măsură este condamnată a numi o națiune prin nume străin.”⁷

Cuvinte rostite în van, căci zilele ce au urmat prevesteau legalizarea modelului statal dualist. Patenta imperială din 2 ianuarie 1867, decretând dizolvarea dietelor provinciale,

¹ I.D. Suciu, *Alianța româno-sârbă împotriva dualismului habsburgic*, în „Revue roumaine d'études internationales”, nr. 3-4 (9-10), București, 1970, pp. 197-211.

² „Telegraful român”, Anul VIII, nr. 45, 10 noiembrie 1860.

³ *Ibidem*, nr. 47, 24 noiembrie 1860.

⁴ „O încercare de restaurare a vechiului stat centralizat...” (A. J. P. Taylor, *op. cit.*, p. 93).

⁵ Teodor Botiș, *Monografia familiei Mocioni*, București, 1939, p. 111; Arhivele Naționale Istorice Centrale (ANIC), București, Fond Mocsonyi, Nr. II/ 8, f. 63 – 65.

⁶ Nobil, din distinsa familie a mitropolitului Ștefan Stratimirovic; șeful militar al rezistenței sârbești de la 1848 din Voivodina.

⁷ „Albina”, Anul I, nr. 10, Viena, 11/ 23 decembrie 1866; Valeriu Branisce, *Pagini reslețe*, Lugoj, 1910, p. 156.

convoacă Senatul imperial extraordinar, cu obiect unic, „consfătuirea în chestiunea constituțională”.¹ Comentariul „Albinei” precizează că „aceasta seamănă prea bine a dualism.”

După cum lesne se deduce, concentrarea forțelor naționale devenise acum o chestiune prioritară pe plan politic. Chestiunea esențială, în jurul căreia a gravitat întreaga viață parlamentară a ultimilor ani, a fost aceea a găsirii unei soluții de conciliere față de naționalități, numeric majoritare în statul maghiar, însă lipsite de mijloace adecvate afirmării lor politice și culturale. În acest sens s-a instituit o subcomisie dietală, cu scopul de a elabora un proiect de lege, menit să împace orgoliul guvernanților cu pretențiile justificate ale naționalităților Imperiului. Deputații români și cei sârbi, conștienți de farsa urzită în culisele Dietei, inițiază acum o campanie perseverentă de revendicări, grupate sub forma de proiecte spre reglementarea statutului de naționalitate. Deputatul Svetozar Miletic, convins de forța (la alegerile din 1865 au izbutit 24 de reprezentanți români și doar 6 sârbi²) și experiența mișcării românești, a urmărit de la început o colaborare³, care a și influențat apoi programul politic național al celor două popoare.

Proiecte de reglementare a statutului naționalităților

Întâiul proiect în reglementarea chestiunii naționale despre care avem cunoștință datează din martie 1866, fiind încropit de Svetozar Miletic, din însărcinarea deputaților sârbi.⁴

Pentru o mai bună cunoaștere a acestor elaborate, adevărate repere în consolidarea conștiinței politice la românii și sârbi din Monarhie, vom reproduce pasajele semnificative, încercând să reconstituim, pe baza nuanțării de formulare, principalele direcții și eforturile spre atingerea unui consens de acțiune parlamentară.

Iată deci punctele cheie ale *programului avansat de deputații sârbi*, în martie 1866:

„1. Constituțiunea recunoaște în Ungaria pe maghiari, slovaci, români, sârbi, ruteni și pe nemți ca națiuni, ce amăsurat însemnătății lor politice au dreptul de existență politică și de dezvoltarea naționalității lor.

2. Constituțiunea recunoaște naționalitatea maghiară, slovacă, română, sârbă, ruteană și nemțească de națiuni egal îndreptățite ale țării și le garantează condițiunile de existență politică, de cultură, în acele părți unde locuiesc compact...

3. Limbile numitelor națiuni sunt limbile țării și au asemenea valoare în toate sferile vieții publice...

4. Municipiile autonome sunt instituțiile țării și așadar municipiile colective (constătătoare din mai multe comune) sunt a se aronda, pe cât se poate, după naționalități.

5. Autoritățile centrale mai înalte să se organizeze în secțiuni și senate după naționalități.

6. ... Antistii [consiliile] municipiilor au să fie de acea naționalitate al cărei caracter național îl poartă și municipiul.”⁵

Acest proiect enunță sub formă declarativă revendicările esențiale:

a) egala îndreptățire constituțională a tuturor naționalităților din Ungaria;

¹ *Ibidem*, nr. 105, 25 decembrie 1866/ 6 ianuarie 1867; A. J. P. Taylor, *op. cit.*, pp. 114 – 118.

² Nikola Petrovic, *Jedno prelomno razdoblje srpsko – rumunskih odnosa u Habsburškoj Monarhiji (1848 – 1875) (Un moment crucial în relațiile sârbo – române din Monarhia Habsburgică. 1848-1875)*, în *Actele simpozionului dedicat relațiilor sârbo (iugoslavo) – române (Vrsac, 22-23. V. 1970)*, Pancevo, 1971, pp. 286-287.

³ Gligor Popi, *Srpsko – rumunska saradnja i zajedniocna borba ugnjetenih narodnosti u periodu Dualizma (Colaborarea sârbo – română și lupta comună a naționalităților subjugate în perioada Dualismului)*, în „Balcanica”, VII, Beograd, 1976, pp. 209 – 217.

⁴ T.V. Păcățian, *Cartea de aur sau luptele politico – naționale ale românilor de sub Coroana ungară*, vol. IV, Sibiu, 1906, p. 439.

⁵ *Ibidem*.

b) egala îndreptățire a limbilor respectivelor națiuni, atât în sfera politică cât și pe tărâm cultural;

c) consacarea principiului arondării municipiilor și a parității proporționale în organismele reprezentative și în cele administrative de toate nivelele.

Forma defectuoasă, faptul că nu argumentează ci se mulțumește doar a enunța principii de drept public, nu-i vor conferi eficiență, fiind ignorat de opinia oficială. Insemnătatea lui se limitează la aceea de precedent în acțiune, constituind un posibil îndreptar la întocmirea viitoarelor propuneri, în special cu privire la principiul de arondare teritorială națională.

Un alt *proiect de lege în cauza limbilor și a naționalităților țării*, prezentat de deputații „naționaliști” în Dieta țării la 8 mai 1866¹, aparține de această dată comisiei deputaților români, fiind semnat de Sigismund Popoviciu, Vincențiu Babeș și Iosif Hodoșiu; să-l rezumăm:

„1. Popoarele care constituie țara sunt maghiarii, românii, sârbii, slovacii, germanii și rutenii.

2. Locuitorii maghiari constituiesc națiunea maghiară, românii, națiunea română, sârbii, națiunea sârbă... toate aceste națiuni se recunosc și declară de tot atâtea națiuni ale țării, precum ele ca tot atâția factori ai dreptului public și părți constitutive ale patriei – pe baza libertății, dreptății și frățietății, se declară de egal îndreptățite atât cu respect politic cât și în respectul limbii lor...

4. Fiecare națiune regnicolară, pentru asigurarea, promovarea, controlarea, privigherea, reprezentarea și pertractarea intereselor și treburilor naționale, va avea o corporațiune sub nume de „Universitatea națională”, drept reprezentantă a națiunii însăși.

5. Fiecare națiune va avea un cap național, care va fi membru al Consiliului de Coroană. Acest cap național îl denumește Majestatea Sa.”²

Acest proiect este mult mai radical, postulează egalitatea tuturor națiunilor în stat, ca „factori ai dreptului public și părți constitutive ale patriei”. Națiunile se declară mai departe egal îndreptățite „politic cât și în respectul limbii”; se postulează crearea unor reprezentanțe naționale care să garanteze promovarea interesului național, având și atribuții de supraveghere și control al reprezentării. Este sesizabilă motivația care i-a impulsionat pe deputații „naționaliști” români la redactarea acestui text: neantizarea temeliiilor dualismului, combaterea fundamentului juridic al „uniunii” Transilvaniei, prin substituirea administrației maghiare cu reprezentanțe ieșite din sânul naționalităților și prin directa așezare a „capului” național în subordinea Coroanei. Această ultimă prevedere înclinăm să i-o atribuim lui Vincențiu Babeș, colaborator și intim al lui Andrei Mocsonyi din vremea luptelor pentru autonomia Banatului, sub forma *capitanatului* subordonat Vienei.

Tonul energic, tăios, din proiectul anterior și principiul arondării prin înscrisul deputaților sârbi, iată chintesența *proiectului de lege pentru regularea naționalităților și limbilor patriei* (iunie 1866); aparține tot deputaților români, însă face deja vizibile roadele neîncetelor stăruințe de apropiere, de punere în concordanță a celor două mișcări în dificila confruntare parlamentară. Iată câteva formulări caracteristice:

„Partea I. Dispozițiuni generale.

1. Între marginile Ungariei proprii formează următoarele popoare ca părți constitutive esențiale ale patriei, tot atâția factori ai dreptului public, sau naționalități egal îndreptățite precum: maghiari, români, slovaci, nemți, sârbi și ruteni...
2.
3. Membrii fiecăreia din cele șase naționalități regnicolare între sine reprezintă, atât la Dietă cât și oriunde sunt ei chemați prin alegere ori denumire, propria lor naționalitate.

¹ Eugen Brote, *op. cit.*, p. 80.

² T.V. Păcățian, *op. cit.*, IV, pp. 432 – 433.

4. *Limba, portul și culorile* fiecăreia din aceste naționalități sunt egal îndreptățite, dar marca [stema] și insigniile țării rămân și mai departe comunul tuturor...
5. ...
6. Fiecare naționalitate are dreptul de a-și ridica tot felul de *institute de învățământ și cultură*; iar institutele susținătoare sau care se vor ridica în viitor, curat din speșele statului, se declară de institute comune ale țării, adică ale tuturor naționalităților patriei deopotrivă...

Partea II. Dispozițiuni speciale.

1. Spre scopul regulării și a executării egalei îndreptățiri a naționalităților și a limbilor, *comitatele și districtele* țării se vor aronda așa, încât în fiecare să devină una din cele șase naționalități cât se poate de curat reprezentată, sau cel puțin în majoritate absolută.¹

Prin urmare, se perseverează în evidențierea însușirilor naționale, incluzându-se și prevederi imperative, precum îndatorirea individului de a reprezenta peste tot în cadrul oficial propria sa naționalitate. Însemnele exterioare ale naționalității: limba, portul, culorile; apoi instituțiile de învățământ și cultură se bucură de atenție deosebită, revendicându-se pe seama lor egala îndreptățire. Principiului arondării, sugerat până acum doar pe seama municipiilor, i se conferă semnificație majoră, fiind extins la comitate și districte, ca principala cale de înfăptuire a egalei îndreptățiri.

Pasul următor l-a reprezentat *proiectul comun pentru regularea și asigurarea naționalităților și a limbilor în Ungaria*, întocmit de Vincențiu Babeș, Iosif Hodoșiu, Svetozar Miletic și Manojlovic; și apoi, supus dezbaterii în clubul parlamentar româno – sârb. Semnificative sunt primele trei paragrafe:

„1. În Ungaria următoarele popoare istorice ale țării, precum: maghiarii, românii, sârbii, slovacii, nemții și rutenii se recunosc prin lege fundamentală de națiuni regnicolare, egal îndreptățite, ca naționalități politice, cu limbă asemenea egal îndreptățită. Astfel, *stindardul național*, culorile naționale și portul național, ca expresiune exterioară a naționalității încă sunt de asemenea îndreptățite pentru fiecare națiune a țării.

2. Pentru... reprezentarea în sfera publică a naționalităților și limbilor singulare se stabilește ca principiu pluralitatea numerică a sufletelor. Și arondarea comitatelor... a se face astfel, încât acelea să conștie, dacă nu curat, dar în mare sau în cea mai mare parte din una și aceeași naționalitate a țării.

3. În comunele[consiliile] orășenești și sătești, precum și în comitate și districte, *naționalitatea majorității* respectivei populațiuni... este *naționalitate publică* în ținutul respectiv și *limba aceleiași majorități este limba oficială*.²

Dintre toate documentele ce au ajuns la noi, acesta este cel mai radical: pe lângă cunoscutele principii în îndreptățirea politică și culturală a naționalităților, postulează cu îndrăzneală și îndreptățirea stindardului național. E prevăzută apoi arondarea unităților politico – administrative iar majoritatea populației se proclamă de naționalitate publică în ținutul respectiv și limba corespunzătoare se impune ca limbă oficială.

După numeroase consultări, deputații români și sârbi, conștienți de forma prea dură, ineficientă pentru confruntarea dietală cu o majoritate refractară, au operat o serie de modificări, „îndulcind” forma de prezentare a unui conținut rămas în mare același.

Astfel s-a născut în forma sa finală mult discutatul *Proiect de lege despre regularea și asigurarea naționalităților regnicole și a limbilor lor în Ungaria*, cunoscut și sub numele de *proiectul româno – sârb* sau *proiectul de lege al minorității*. Iată și un extras, cu această nouă formulare:

¹ *Ibidem*, pp. 436 – 437.

² *Ibidem*, pp. 441 – 442.

„1. Următoarele poporațiuni regnicolare istorice ale Ungariei, anume: maghiarii, românii, sârbii, slovacii, rutenii și nemții, se recunosc de națiuni regnicolare egal îndreptățite pe seama cărora se garantează egala îndreptățire politică a naționalității și a limbii prin lege fundamentală, între marginile integrității teritoriale și ale unității politice a statului. Fiecare națiune are dreptul a-și întrebuița *steagul său național* ca expresiune externă a naționalității, cu ocaziunea serbărilor publice politice, pe edificii publice, cu toate acestea *însă pe lângă steagul Coroanei ungare*.

2. În scopul reprezentării singuraticelor naționalități și al determinării și regulării cerului de competență al limbilor, se stabilește principiul majorității sufletelor poporațiunii și se ordonează arondarea comitatelor, districtelor și în ele a cercurilor electorale astfel, ca acestea, dacă nu peste tot, apoi în cea mai mare parte, ori în mare parte, să fie compuse din una și aceeași naționalitate...

3. În comunele [consiliile] rurale și urbane și în comitate, respectiv districte, naționalitatea majorității poporațiunii respective ... formează în ținutul respectiv naționalitatea publică.

4. Fiecare națiune regnicolară are să fie reprezentată în mod potrivit în Casa de sus a Parlamentului, la autoritățile centrale, la tribunalele supreme, în fruntea comitatelor... *Limba națiunii regnicolare maghiare ... e limba oficială a legislațiunii și a autorităților centrale.*”¹

Concesiile făcute sunt deci, de oportunitate: cu privire la expunerea stindardului național, care mereu trebuie să fie însoțit de cel oficial, al țării; de asemenea, în forurile superioare ale justiției și administrației, se recunoștea, de această dată, întâietatea limbii maghiare.

Epilog în „chestiunea naționalităților”

Acest proiect final, emanând din inițiativă comună româno – sârbă, se află deja întocmit la 16 aprilie 1868, când Babeș îl comentează pe larg în adunarea intelighenției românești și a poporului, de la Timișoara², câștigând adeziunea generală a românilor bănățeni. Înaintat Dietei la 12 noiembrie³ – și magistrat susținut de către Alexandru Mocsonyi și Svetozar Miletic⁴ – va reprezenta elaboratul de opoziție la proiectul oficial al subcomisiei dietale.

La adunarea de la Timișoara Vincentiu Babeș, făcând cunoscută problema națională din Monarhie, expune și argumentează poziția consecventă a deputaților naționali. El explică celor de față că se încearcă falsificarea și mistificarea problemei naționale, chiar și prin elaboratul subcomisiei, care afirmă la loc de frunte că „toți cetățenii Ungariei formează sub raport politic o națiune, singură și indivizibilă”; o soluționare principială a chestiunii de naționalitate nu putea fi concepută altfel decât prin a se crea „condițiunile și garanțiile legale asemenea sau de-o potrivă pentru existența și dezvoltarea publică a fiecărei națiuni”, aceasta fiind singura egalitate națională care se pretinde, de drept. Comparând cele două elaborate, Babeș concluziona că după proiectul subcomisiei nu li se oferă naționalităților nici un drept național efectiv, ci doar se întăresc uzurpațiunile guvernanților. Amintindu-se că toate luările de poziție ale deputaților naționalităților au fost favorabile proiectului româno – sârb, adunarea îl aprobă în unanimitate. Discutându-se apoi mijloacele legale pentru sprijinirea acestui proiect, avocatul Vincentiu Papu a propus redactarea unei petiții către Dietă, propunere însoțită cu satisfacție.

Petiția, probabil concepută de Alexandru Mocsonyi, care o și înaintează dietei, declara răspicat că proiectul oficial nu putea satisface pretențiile juste ale naționalităților întrucât nu cuprindea „bazele și condițiunile de drept egale”, ci este părtinitor, oferind unei singure națiuni

¹ *Ibidem*, pp. 458 – 459.

² „Albina”, Viena, Anul III, nr. 39, 10/ 22 aprilie 1868.

³ Teodor Botiș, *op. cit.*, p. 123.

⁴ Kosta Milutinovic, *Nacionalno – oslobodilacka stremljenja Vojvodine (Aspirațiile de libertate națională ale Voivodinei)*, în „Jugoslovenski narodi pred Prvi svetski rat” („Popoarele iugoslave în preajma Primului Război Mondial), Beograd, 1967, pp. 580 – 585.

„toate avantajele vieții publice, lăsând celorlalte numai greutatea și sarcinile.” Petiția¹ își însușește în continuare principiile de bază ale elaboratului minorității, afirmând că acesta corespundea întru totul „simțului de lipsă și de dreptate al popoarelor.”

De acum putem vorbi și de o schimbare în tactica mișcării naționale române din Banat. Misiunea „legislatorilor” s-a încheiat; proiectul de lege a fost întocmit, problema era în continuare de a-l promova, convingător, în Dietă. În prim-plan se afirmă de acum Alexandru Mocsonyi care, secundat de Vincențiu Babeș, a imprimat vieții politice românești din Banat amprenta voluntarei sale personalități. Prin urmare, Alexandru Mocsonyi a înaintat Dietei, la 20 aprilie 1868, petiția, semnată de trei sute de persoane², ce consemna o energică atitudine în chestiunea națională a românilor.

Dieta însă, pentru a se evita complicațiile, preferă amânarea dezbaterii spinoasei chestiuni naționale. Deputații români forțează desfășurarea evenimentelor și, la 19 iunie, Iosif Hodoșiu îl interpelează pe primul ministru Andrassy, asupra piedicilor puse în activitatea comisiei însărcinate cu chestiunea națională.³ Răspunsul, întârziat trei săptămâni, simptomatice asupra stadiului problemei în dispută, menționa că activitatea comisiei a fost întreruptă intervenind alte urgențe, însă chestiunea „va fi rezolvată”, fără a se oferi și precizări.⁴ Hodoșiu a remarcat, acru, că în aceste trei săptămâni se aștepta ca guvernul în loc de răspuns să vină cu propunerea definitivă în fața Dietei și nu cu o „ediție stereotipică” de promisiuni.

Un moment inedit în această dispută l-a reprezentat înscenarea juridică a autorităților, de a-l demite pe Svetozar Miletic din calitatea de primar ales al orașului Novi Sad. Atitudinea fermă și solidară a deputaților români⁵ în fața acestui abuz grosolan de autoritate, prin care se urmărea de fapt eliminarea unui competitor incomod în lupta parlamentară, i-a marcat pe contemporani. Iosif Hodoșiu, energicul luptător din Zarand, revoltat, amintea că în acest caz nu e vorba de o persoană ci de un principiu, acela al reprezentării poporului, care se afla încălcat în mod flagrant. S-a ridicat și Vincențiu Babeș, arătând că procedura aplicată era neconstituțională; întrucât, pentru o judecată dreaptă trebuiau aduse în fața Dietei probe temeinice. Iar în cazul unor acte de natură secretă, trebuia instituită o comisie competentă să evalueze și să decidă. Cu ironie observa Babeș că, deși constituționalismul maghiar avea abia 15-16 luni, deja au apărut unii „mai versați care îl cunosc mai bine și îl aplică și mai bine”.⁶ Al treilea orator român, Alexandru Roman, constata și el că „se năruiesc libertățile publice iar sentimentul constituțional a decăzut de tot.”⁷

Solidaritatea a fost din nou încercată în luna noiembrie 1868 când, în cele din urmă, a fost adusă la ordinea de zi a dezbaterilor și reglementarea problemei naționalităților. După cum s-a amintit, Alexandru Mocsonyi a depus proiectul minorității în fața Dietei, ca opozant al proiectului subcomisiei oficiale, devenit și proiect al majorității.

Poziția principală a sârbilor și a românilor, în sprijinul proiectului lor, a reafirmat-o Svetozar Miletic la 14 noiembrie, în cel mai important discurs parlamentar din câte a ținut.⁸ Dezbaterea propriu-zisă a chestiunii naționalităților s-a început în ședința din 24 noiembrie. Pe lângă cele două proiecte, exponentul aripii moderate Francisc Deák a înaintat un proiect personal, de pe poziții apropiate însă de proiectul majorității.⁹ Acum și-a expus și Alexandru

¹ „Albina”, Anul III, nr. 39, 10/22 aprilie 1868.

² T.V. Păcățian, *op. cit.*, IV, p. 218.

³ *Ibidem*, p. 275.

⁴ *Ibidem*, p. 317.

⁵ „Albina”, III, nr. 43, 19 aprilie/ 1 mai 1868.

⁶ T. V. Păcățian, *op. cit.*, p. 358.

⁷ *Ibidem*, p. 362.

⁸ K. Milutinovic, *op. cit.*, p. 585.

⁹ T. Botiș, *op. cit.*, p. 124.

Mocsonyi pledoaria asupra proiectului minorității¹, pagină remarcabilă de retorică românească, argumentând contextul social al apariției conștiinței naționale, factorii care o determină, pentru a justifica apoi statutul juridic aparte al dreptului naționalității. Dreptul de naționalitate este unul fundamental, judeca Mocsonyi, *pretinzând ocrotire legală necondiționată* și pe această cale era necesară și soluționarea problemei. A nega egalitatea de drept, înseamnă și a surpa temelia statului, „este a despuia statul de îndreptățirea lui morală de a exista.” Iar textul majorității era în așa mod întocmit, încât împingea naționalitățile nemaghiare spre o astfel de „imposibilitate morală”. Fruntașul bănățean și-a încheiat expozeul prin constatarea că „nu e pericol dacă se primește proiectul meu, ci pericol e dacă se primește al comisiei centrale.”

Cauza adevărată, logica limpede a argumentației, stilul elegant al prezentării în limba maghiară, îl scutesc pe Mocsonyi de riscul reacției critice. Singura imputare ce i s-a făcut, a fost că s-a dovedit excesiv de „doctrinar”. Răspunsul, fără de echivoc, limpezește lucrurile: „Cred că procedăm, atât în interesul poporului cât și al țării, dacă – fie măcar și pe baza doctrinarismului – statornicim prin lege principiul egalei îndreptățiri, decât dacă – poate și din alt motiv și numai de a ne feri de aparența de doctrinarism – nimicim egala îndreptățire, după cum o face aceasta proiectul majorității.”²

În ziua de 25 noiembrie s-a continuat dezbaterea generală asupra chestiunii de naționalitate. Deputatul sârb Aleksandar Trifunac a arătat că era de datoria Dietei să dezlege chestiunea națională exprimându-și speranța că o va realiza spre mulțumirea tuturor locuitorilor nemaghiari. Combătând proiectul majorității el a afirmat că acesta încălca drepturile esențiale ale unei națiuni. În același timp însă, proiectul înaintat de Alexandru Mocsonyi întrunea adevărată adeziune și întrucât vedea prin el spuse toate revendicările la care au dreptul națiunile nemaghiare.³ În favoarea elaboratului naționalităților s-a pronunțat și deputatul slovac Dobrzansky, întrucât ideea maghiarizării pe care o emana proiectul comisiei centrale îi apărea drept o cale rătăcită și amenințătoare.⁴

În favoarea propunerii lui Alexandru Mocsonyi s-a pronunțat la 26 noiembrie Iosif Hodoșiu, condamnând proiectul comisiei centrale care „cuprinde în sine germenele nemo-ralității.”⁵ În susținerea proiectului minorității a pledat în aceeași zi și deputatul cărășan Aloisiu Vlad.

Ziua următoare maramureșanul Petru Mihalyi în cuvântul său s-a declarat în favoarea egalei îndreptățiri, precum o vedea din proiectul lui Alexandru Mocsonyi, a cărui acceptare ar însemna și împlinirea idealurilor de la 1848.⁶ Opinii convergente s-au structurat și din cuvântul lui Alexandru Roman și din cel al avocatului pestan Djordje Stojakovic. Un discurs incendiar a susținut Vinčențiu Babeș, afirmând că integritatea țării și unitatea ei politică nu sunt de fapt țelul suprem; ci ele constituie simple mijloace, care întrebuintate rău pot deveni mijloace rele. Scopul suprem în viziunea lui Babeș este „cultura și fericirea popoarelor statului”. Iar cel care nu ține cont de aceasta „nu va ajunge nici acel scop care dumneavoastră îl țineți de scopul cel mai înalt.”⁷

Tonul de reproș cu accente pesimiste, sugerat deja prin cuvântarea lui Babeș, se imprimă mult mai reliefat în discursul de încheiere asupra acestei spinoase probleme, susținut de neobositul Alexandru Mocsonyi. El constata că, în cazul respingerii proiectului minorității, majoritatea parlamentară *va decide problema națională, însă în niciun caz nu o va dezlega.*

¹ „Albina”, III, nr. 118, 15/27 noiembrie 1868 și 119, 17/ 29 noiembrie 1868.

² Valeriu Branice, *op. cit.*, p. 172.

³ „Albina”, III, nr. 118, 15/27 noiembrie 1868.

⁴ *Ibidem*.

⁵ *Ibidem*, nr. 119, 17/29 noiembrie 1868.

⁶ *Ibidem*, nr. 120, 20 noiembrie/ 2 decembrie 1868.

⁷ *Ibidem*, nr. 121, 24 noiembrie/ 6 decembrie 1868.

Bine ar fi să mai fie ocazia de a se reveni și în viitor la această chestiune „*ca să nu ne-o dezlege alții, în afara acestui cadru, căci de ne-ar dezlega-o altul, această dezlegare de bună seamă ar fi astfel, încât n-ar mulțumi nici pe cei ce nu sunt de-o părere cu mine, nici pe soții mei de credință.*”¹

Notele de pesimism și accentele amenințătoare din ultimele discursuri se explică prin faptul că reprezentanții naționali au resimțit din plin atitudinea ostilă a majorității nepăsătoare, semănând germele neîncrederii în sistemul parlamentar astfel clădit al dualismului. Într-adevăr, la votarea ce a urmat, fiind respinse atât proiectul majorității cât și cel al minorității, s-a luat în considerare spre validare elaboratul lui Francisc Deák,² fapt ce a determinat părăsirea sălii în bloc, de către deputații români și cei sârbi.

Putem deduce că în mod deliberat s-a târăgănat dezbateră această legi fundamentale, aducându-se în discuția Dietei abia cu 16 zile înainte de închiderea sesiunii,³ aceasta din considerentul că, în lipsă de timp, nu se va mai stârni vâlvă, ci proiectul adoptat formal de majoritate va putea fi impus ca lege. Dar, o asemenea procedură n-a rezolvat ci a încurcat mai rău problema națională, întrucât deputații nemaghiari au părăsit sala de ședințe. Nici nu era de așteptat să facă altfel, căci proiectul lui Deák, devenit *legea despre egală îndreptățire a naționalităților*, spunea mai mult prin titlu decât prin conținut. Nu era vorba în textul legii despre egalitatea în drepturi și nici în privința limbii, ci „numai de măsura prin care se îngăduie folosirea limbilor nemaghiare, față de limba maghiară privilegiată.”⁴ Semnificativă este interpretarea pe care o dădea Eugen Brote acestei legi, conform căreia „se poate deduce că maghiarii reprezintă națiunea unitară și indivizibilă iar nemaghiarii sunt naționalitățile care sunt membre egal îndreptățite ale națiunii. Evident că printr-o asemenea explicare a caracterului poliglot al statului s-au creat două categorii de cetățeni și drepturile națiunilor nemaghiare ce au existat au fost desființate.”⁵

În fapt, proiectul sancționat ca lege nu conținea nici o garanție privitoare la respectarea drepturilor și a limbilor naționale, acordându-le doar în mod permisiv, funcție de bunăvoința autorităților. Sancționarea legii naționalităților a însemnat de fapt înșelarea așteptărilor naționalităților nemaghiare și zdruncinarea încrederii în bunăvoința și posibilitatea acestui regim de a rezolva o asemenea problemă, fundamentală.

Constituirea partidelor politice naționale. Colaborarea cu naționaliștii sârbi.

Și totuși, necruțătoarea dispută parlamentară asupra problemei naționale în Monarhia dualistă a avut o însemnătate excepțională; ea a marcat începutul unui nou parcurs, constituind și pentru românii bănățeni momentul căutărilor și al regăsirii de sine în viața națională. Înfriguratele căutări, materializate sub forma avansatelor propuneri de întocmire a proiectului național al minorităților, au întruchipat tot atâția pași spre conturarea unui program politic național românesc.

¹ *Ibidem.*

² A.J.P. Taylor, *op. cit.*, p. 119 („Deák era dispus să facă niște *concesii*. În consecință, a apărut în 1868 *Legea naționalităților*, teoretic foarte îndepărtată de șovinismul lui Kossuth. Legea aceasta încerca să împace statul național maghiar cu existența celorlalte naționalități din Ungaria: dădea drepturi minorităților, fără a crea un stat multi-național. Minoritățile aveau dreptul la o guvernare locală în limba proprie; în regiunile nemaghiare, ei dispuneau de posturile administrative cele mai importante; iar în școlile de stat, oricare naționalitate care trăia laolaltă într-un număr suficient de mare avea dreptul la învățământ în limba proprie până la nivelul unde începe educația superioară. O lege admirabilă, dar nici una dintre prevederile sale nu a fost aplicată”).

³ T.V. Păcățian, *op. cit.*, IV, p. 431.

⁴ E. Brote, *op. cit.*, p. 80.

⁵ *Ibidem.*

Alexandru Mocsonyi este cel mai conștient de semnificația deosebită a momentului, de posibilitatea exploatării atitudinii negative a Forului reprezentativ, pentru a face în continuare apel, efectiv, la popor. Apelul său, o expunere de principii în politica națională care urmau să fie recunoscute și promovate de lumea românească bănățeană, este așa-numita *Epistolă deschisă către mulți*, difuzată și prin „Albina”, la 15/ 27 ianuarie 1869. Ea reprezintă și un excelent manifest preelectoral. În introducerea se arată că temerile iscate prin dualism, despre hegemonia artificială a unei națiuni asupra celorlalte au sporit, zi de zi. Aceste temeri s-au preschimbă în primejdioasă realitate prin felul cum au fost soluționate stringentele probleme interne: chestiunea anexării de către Ungaria a Transilvaniei, chestiunea croată și chestiunea națională. De aceea, se impunea cu necesitate constituirea *partidei politice naționale*, chemată să dobândească „valoarea unui factor politic calificat de a influența cursul deciziunilor legislative, cu deplina conștiință a intereselor proprii naționale.” Legea electorală a rămas în mâinile naționalităților singura armă politică, dar și aceasta prin defectele sale a devenit o armă toxică. Din această cauză se impunea continuarea luptei „în strânsă și loială solidaritate” cu naționalitățile nemaghiare. Doar unite și printr-o organizare națională ireproșabilă era posibil ca naționalitățile nemaghiare să-și câștige valoarea unui factor politic decizional. Alegerile dietale fiind principala cale de luptă, era necesară participarea „zeloasă” a poporului întreg, pentru a fi aleși bărbați devotați cauzei naționale. Organizarea desăvârșită a puterilor naționale și solidaritatea cu naționalitățile nemaghiare se impuneau acum ca postulate ale politicii naționale, recunoscute ca atare și de către deputații dietali și care își așteptau și confirmarea din partea poporului.

Pe principiul solidarității naționale s-a organizat *Narodna stranka (Partida națională) sârbească*, la conferința națională de la Becicherecul Mare (azi Zrenjanin) din 16/ 28 ianuarie 1869. Iar în programul adoptat, principiile izvorând din cunoscutul proiect național româno – sârb se aflau la loc de cinste, cerându-se chiar revizuirea revendicărilor grupării conservatoare clericale în temeiul noilor necesități.¹ Telegrama trimisă de la conferință redacției ziarului „Albina” informa că o mulțime entuziastă de peste 300 de oameni a adoptat cu unanimitate programul partidului (*Programul de la Becicherec*)², principalele revendicări fiind: „Chestiunea naționalităților pe baza cunoscutului proiect al deputaților sârbi și români; chestiunea sârbească pe baza dreptului istoric; sprijinirea programului național al croaților în privința autonomiei țării lor; integritatea autonomiei Transilvaniei pe baza dreptului public al acesteia.”³

Sub semnul luptei antidualiste, al caldei solidarității a naționalităților, s-a ținut și conferința națională de la Timișoara, din 26 ianuarie/7 februarie 1869.⁴ Convocată în scopul înființării *Partidei naționale a românilor din Banat și Ungaria*, mulțimea reunită în sala Redutei, în număr de peste 600 de oameni, reprezenta populația românească din întreg Banatul și Partium. Dar au fost prezenți și delegați ai sârbilor, în frunte cu președintele lor, Svetozar Miletic. Programul noului partid, propus de viitorul său președinte, Alexandru Mocsonyi, și adoptat „mai tot cu unanimitate”, este în întregime sub semnul ideii solidarității națiunilor neprivilegiate, pe baza cunoscutului proiect în problema națională; loc însemnat ocupă și solidaritatea declarată cu cauza românilor ardeleni, sprijinindu-se, de asemenea și programul croaților. *Programul de la Timișoara* poartă în același timp și amprenta celui care l-a inspirat, Alexandru Mocsonyi: fără de echivoc, identifică drept principală cauză a negării egalei îndreptățiri

¹ N. Petrovic, *op. cit.*, p. 280.

² Vezi traducerea în limba română, Miodrag Milin, *Sârbii și croații (Svetozar Miletic, Fundamentele Programului Partidului Liberal Sârbesc de opoziție. 1869)*, în *Gândire politică și imagine socială la popoarele central-est europene. Secolul al XIX-lea. Antologie de texte*. Ediție de Teodor Pavel, Sorin Mitu, Miodrag Milin, Nagy Robert, Radu Mârza. Coordonator Teodor Pavel, Cluj-Napoca, 2005, pp. 345 – 383.

³ „Albina”, nr. 7, 19/ 31 ianuarie 1869.

⁴ *Ibidem*, nr. 12, 2/ 14 februarie 1869.

articolul de lege XII din 1867 (dualismul) și de aceea se consideră ca datorie a noului partid național „de a-l combate, cu toate mijloacele legale.”

*

Cunoscând în primele momente sinuozități inerente acomodării la noua conjunctură politică, mișcarea națională română din Banat marchează un moment calitativ nou în împrejurările formulării și soluționării problemei naționalităților. Acțiunea, sprijinită de autorități, în speranța unei soluționări comode și convenabile, a trezit un interes tot mai mare, a electricizat spiritele, constituind și nucleul *programului politic național*, în jurul căruia s-au grupat românii bănățeni. În aparență, modul legiferării chestiunii naționale a reprezentat un succes pentru cercurile guvernante. Dar în fapt, nesatisfacerea interesului național, în loc să liniștească, va incita permanent sentimentul național: lupta parlamentară se va extinde pe tărâm electoral, în publicistica vremii, având și semnificație de precedent în acțiune, în organizarea luptei naționale de emancipare, în realizarea solidarității națiunilor neprivilegiate, în subminarea pe multiple planuri a temelii anacronicului organism statal austro-ungar.

Discursul elitei politice săsești în anii 1918-1919

Vasile CIOBANU

Keywords: political discourse, transylvanian Saxons, political elite, self-determination, analyze

Abstract

The Political Discourse of the Saxon Elite between 1918 and 1919

The Saxon political elite in 1918 – 1919 was made up of teachers, priests, lawyers, journalists, merchants and manufacturers. They had a decisive role in the Saxons' adhesion to the union of Transylvania and Romania in 1918. The author aims to analyze the political discourse of this particular elite. For this purpose, he considered the speeches, the press releases, the political reports, the minutes of certain meetings held by the Saxon leadership, as well as the official statements of the Saxons' gathering from Mediaș and of the Conference in Sighișoara. The Saxon leaders (Adolf Schullerus, Rudolf Brandsch, Hans Otto Roth, Rudolf Schuler and others) have quickly taken up the terminology of the time, which was promoted by the winners of World War I, especially by the USA president Woodrow Wilson: self-determination, the people's right, national freedom, peace, democracy etc.

Up to that moment, the Saxon elite may have seemed to be conservative, undoubtedly loyal to the Throne, since they could not forget that the Saxons had been called from Germany to Transylvania by the Hungarian kings who had conquered this province. The Romanian settlement over Transylvania raised ethical questions for some of the members of this elite, since they would have to swear in to the Romanian king. The practical advantages that would come with accepting the new Romanian settlement of Transylvania won over and the Saxon leaders gave in to the political terminology of the new epoch that started in 1918.

The author makes a comparison by referring it to the political discourse of the Transylvanian Romanian elite in 1918 – 1919. The latter was however in the winning position and had struggled for Transylvania's coming forth from Austrian – Hungarian settlement and for its unification to Romania. The political discourse of the Romanian elite was as full of confidence in the future as was the Saxon elite's. However, after 1919 the disappointment settles in, with the Romanian leaders' disrespect of the 1918 promises related to the status of the national minorities in the new Romanian state.

Elita săsească de la sfârșitul Primului Război Mondial era compusă din grupările socio-profesionale având o pregătire superioară (învățători, profesori, preoți, juriști, jurnaliști, funcționari), la care se adăugau întreprinzători, meseriași, fruntași ai satelor. Din rândurile acesteia se recruta elita conducătoare, mai restrânsă, care și-a asumat un rol decisiv pentru soarta sașilor în toamna anului 1918 și în prima parte a anului următor.

Evenimentele desfășurate în această perioadă crucială în istoria sașilor sunt în general cunoscute dintr-o serie de lucrări generale mai vechi sau mai noi,¹ dar și dintr-o serie de studii

¹ Carol Göllner, *Muncă și năzuințe comune. Din trecutul populației germane din România*, s. n., București, 1972; *Sächsisch-schwäbische Chronik. Beiträge zur Geschichte der Heimat*. Coordonatori: Eduard Eisenburger și

speciale consacrate acestei perioade.¹ Prea puțin cercetate au rămas până în prezent elita conducătoare săsească din acest moment crucial² și discursul său politic în evoluția sa, din octombrie 1918 până la sfârșitul anului următor.

Întrucât comunicarea de față este rezultatul unui proiect mai amplu, coordonat de colegii Valer Moga și Sorin Arhire și soldat cu un volum recent apărut³, nu vom insista aici asupra precizărilor metodologice făcute în acest context, la care subscriem.⁴

Ne-am oprit asupra acestei perioade, întrucât la sfârșitul lunii octombrie 1918 s-au luat primele poziții ale deputaților sași în parlamentul de la Budapesta față de marile transformări care se anunțau în Europa Centrală și de Sud-Est. Atunci când acestea s-au desfășurat cu rapiditate, sașii au trebuit să opteze și au făcut-o prompt, dar democratic, atitudinea fixată de câțiva lideri la Sibiu, a fost întărită de o adunare națională la 8 ianuarie 1919 și confirmată mai apoi de cea mai înaltă reprezentanță săsească, Conferința Săsească organizată la 5-6 noiembrie 1919, la Sighișoara⁵. Am încheiat perioada supusă analizei cu acest moment întrucât la această reuniune reprezentativă sașii au confirmat adeviziunea de la Mediaș și au adoptat un nou program național, care marca începutul unei noi perioade din existența lor. Perioada supusă analizei este deci una a schimbării, când atitudinea politică a elitei săsești s-a schimbat și este de așteptat ca și discursul politic care o fundamenta, o explicita în fața opiniei publice săsești, transilvănene și central-europene să se fi modificat. În acest context este interesant de urmărit cum a evoluat discursul politic săsesc față de cel enunțat de elita românească a vremii, ajunsă pe poziția conducătoare în Transilvania și tocmai de aceea urmărită cu atenție maximă de conducătorii politici ai sașilor.

Corpusul discursiv supus analizei este alcătuit din documentele aferente acestei perioade, păstrate în fondul Consiliul Național Săsesc de la Direcția Județeană Sibiu a Arhivelor Naționale. Din păcate nu a ajuns până la noi decât o mică parte din rapoartele politice schimbate între parlamentarii sași aflați la Budapesta și conducerea Consiliului Național Săsesc de la Sibiu. În aceeași situație se află și procesele verbale ale discuțiilor din cadrul acestui for sau cele din timpul tratativilor purtate de reprezentanții sașilor și guvernul maghiar ori

Michael Kroner, Kriterion Verlag, Bukarest, 1976; Ernst Wagner, *Istoria sașilor ardeleni*. Traducere de Maria Ianus, Editura Meronia, București, 2000; Konrad Gündisch, *Siebenbürgen und die Siebenbürgere Sachsen*, unter Mitarbeit von Mathias Beer, Langen Müller Verlag, München, 1998; Vasile Ciobanu, *Contribuții la cunoașterea istoriei sașilor transilvăneni 1918-1944*, Editura hora, Sibiu, 2001; Michael Kroner, *Geschichte der Siebenbürger Sachsen*, Nürnberg, 2007 ș. a.

¹ Carol Göllner, *Die Stellungnahme der Siebenbürger Sachsen zur Vereinigung Transsilvaniens mit Rumänien*, în „Forschungen zur Volks- und Landeskunde“, vol. 9, nr 2, 1966, pp. 29-38; Monica Vlaicu, *Die Sachsen und die Vereinigung Siebenbürgens mit Rumänien*, în „Forschungen zur Volks- und Landeskunde“, vol. 21, nr. 2, 1978, pp. 23-26; Monica Vlaicu, Gernot Nussbächer, *Aspecte privind adeviziunea sașilor la actul de la 1 Decembrie 1918, oglindite în presa germană din Transilvania*, în „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie <A. D. Xenopol>” Iași, tom 25/2, 1988, pp.237-243; Harald Roth, *Der „Deutsch-sächsische Nationalrat für Siebenbürgen“ 1918/1919*, Verlag Südostdeutsches Kulturwerk, München, 1993 ș. a. Petru bibliografia integrală a problemei vezi *Anul 1918 în Transilvania și Europa Central-Estică. Contribuții bibliografice și istoriografice*. Coordonatori: Valer Moga și Sorin Arhire, Academia Română. Centrul de Studii Transilvane, Cluj-Napoca, 2007, pp. 289-295.

² Un început în acest sens îl constituie încercarea noastră recentă, care se referă însă la toți germanii din România: *Elita politică a germanilor din România în anii 1918-1919*, în *Partide politice și minorități naționale din România în secolul XX*, III, Coord.: Vasile Ciobanu și Sorin Radu, Editura Techno Media, Sibiu, 2008, pp. 60-74.

³ *Problema Transilvaniei în discursul politic de la sfârșitul Primului Război Mondial*. Coordonatori: Valer Moga, Sorin Arhire, Academia Română. Centrul de Studii Transilvane, Cluj-Napoca, 2009.

⁴ Valer Moga, *Națiunea în discursul politic românesc din Transilvania anului 1918*, în *Problema Transilvaniei în discursul politic de la sfârșitul Primului Război Mondial*, coord. V Moga, S. Arhire, Centrul de Studii Transilvane, Cluj-Napoca, 2009, pp. 31-35.

⁵ Vasile Ciobanu, *Conferința Națională Săsească de la Sighișoara (5-6 noiembrie 1919)*, în *Partide politice și minorități naționale din România în secolul XX*, IV, Editura Techno Media, Sibiu, 2009, pp. 407-418.

reprezentanții românilor aflați la început la Budapesta și mai apoi la Sibiu. Gândirea politică a liderilor sași, obiectivele lor în momentul crucial al schimbării politice radicale petrecută în istoria lor de 800 de ani petrecuți în Transilvania, prin schimbarea statului din care făceau parte, toate acestea sunt ilustrate de aceste texte. Nu s-au păstrat însă decât puține secvențe discursive provenite din fonduri personale.

Esențiale pentru demersul nostru sunt textele de adeziune a sașilor la Unirea Transilvaniei cu România, publicate inițial în presa vremii, dar reluate mai apoi într-o serie de culegeri de documente, atât în original cât și în traducere românească. Avem în vedere în primul rând declarația sașilor care trăiau în București (cca 3000), adoptată la 9 decembrie 1918, apoi textul proclamației de la Mediaș, din 8 ianuarie 1919 adoptat de adunarea națională săsească¹, dar și Programul național săsesc adoptat de a IV-a Conferință Săsească, la 6 noiembrie 1919, la Sighișoara.² De o importanță deosebită sunt și cuvântările membrilor elitei conducătoare săsești prezenți la adunările de la Mediaș și Sighișoara, unde au avut loc dezbateri vii, care oferă cercetătorului indicii sigure asupra conținutului discursului politic sub toate aspectele. De menționat că lucrările adunării de la Mediaș, din 8 ianuarie 1919, au fost secrete, nefiind cunoscută decât decizia finală, chiar dacă s-a aflat că unele enunțuri au fost împotriva aderării sașilor la Unire. Reprezentantul cenzurii militare prezent în aula gimnaziului medieșean, pentru a asista la discuții, potrivit legilor în vigoare, a trebuit să părăsească sala, deoarece liderii sași au cerut această favoare lui Iuliu Maniu personal, fapt care a dus la o întârziere de două ore a deschiderii lucrărilor

Lucrările adunării au fost stenografiate de Fritz Klein, al doilea secretar al Consiliului Național Săsesc, dar stenograma nu a devenit publică decât în urmă cu 6 ani, fiind descifrată de un specialist împreună cu profesorul universitar dr. Fritz Klein, unul din cei mai cunoscuți istorici din R.D.G., fiul stenografului din 1919, devenit apoi un cunoscut jurnalist din Germania interbelică³. Acest proces-verbal, deși incomplet descifrat, are o importanță documentară deosebită. Aflăm astfel care erau argumentele, cum erau construite discursurile propriu-zise ale reprezentanților sași de acum 90 de ani, într-unul din momentele cruciale ale istoriei lor.

O secvență discursivă aparte o constituie textul publicat de Nicolae Iorga, în mai 1919, sub titlul *Ce sînt și ce vor sașii din Ardeal*, elaborat de deputatul și ziaristul Emil Neugeboren. Textul fusese solicitat de Iorga și urmărea să prezinte românilor de la sud și est de Carpați poporul sașilor cu trăsăturile lui caracteristice, cu viața lui național-politică, socială și economică, cu cultura și religia sa. Textul promoțional a fost prefațat de Iorga și mai cuprindea așteptările sașilor de la noua lor patrie, constituind o secvență discursivă aparținând nu doar autorului, ci întregii conduceri săsești din acel moment. Dealtfel autorul, Neugeboren, nici nu era menționat, probabil datorită atitudinii defavorabile românilor exprimată public în cadrul tratativelor de la Arad din 13-14 noiembrie 1919. Broșura din 1919 a folosit un text mai vechi al

¹ Textele respective au fost publicate în ziare săsești și au fost reluate în revista sibiană „Deutsche Politische Hefte aus Großrumänien”, I, nr. 2, septembrie 1921, p. 16, nr. 3-4, noiembrie 1921, p. 32, în volumul *Unirea din 1918 – împlinire și speranță*, s. n., Sibiu, 1994, p. 181-183. În limbile franceză și română se pot găsi în *Desăvârșirea unității național-statale a poporului român. Recunoașterea ei internațională. 1918. Documente interne și externe, august 1918-iunie 1919*, vol. III, coordonatori: I. Ardeleanu, V. Arimia, M. Mușat, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1986, p. 122-123, în germană și în limba română, în volumul de documente *Minoritățile naționale din România 1918-1925*, coordonatori Ioan Scurtu, Liviu Boar, Arhivele Statului din România, București, 1995, pp. 126-128.

² *Der vierte Sachsensachstag Schäßburg 1919. Berichte*. Zusammengestellt von der Leitung des Schäßburger Kreis Ausschusses, Schäßburg, Buchdruckerei Friedr. J. Horeth, 1919, pp. 63-69; Ernst Wagner, *Quellen zur Geschichte der Siebenbürger Sachsen 1191-1975*, Böhlau Verlag Köln, Wien, 1976.

³ *Die Mitschrift der Mediascher Anschlussversammlung vom 8. Januar 1919*, în „Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde”, an 26, nr. 2, 2003, pp. 194-216.

său, scris în limba maghiară, rezumat și tradus acum în limba română.¹ Cu ocazia semicentenarului Unirii, în 1969, Paul Philippi, „din însărcinarea Asociației pentru Istoria și Cultura Transilvaniei”, a publicat o nouă ediție, însoțită de o traducere în germană și de o postfață. A treia ediție a fost editată de Forumul Democrat al Germanilor din România în 1990, la comemorarea unei jumătăți de secol de la asasinarea lui N. Iorga. Un adevărat corpus discursiv îl constituie broșura în care Comitetul Cercual Sighișoara al organizației național-politice săsești a adunat prezentarea celei de-a IV-a Conferințe Naționale a sașilor și stenogramele intervențiilor principalilor membri ai elitei săsești a momentului.² Corpusul discursiv săsesc de la sfârșitul anului 1918 și din anul 1919 s-a constituit dintr-o relativ bogată paletă de discursuri propriuzise, reținute de ziare, procese-verbale sau rapoarte, din textele apărute în presă ale membrilor elitei, din documentele elaborate de aceștia pentru a susține interesele conaționalilor.

Discursul elitei politice săsești s-a structurat pe parcursul evenimentelor care s-au precipitat la sfârșitul anului 1918 și începutul anului 1919. Aceste evenimente au luat prin surprindere și elita politică a sașilor, care s-au trezit din statul maghiar în statul român. Schimbări de stăpânire mai fuseseră în Transilvania, dar acum liderii sași puteau, mai mult decât altădată să-și spună cuvântul, să ia atitudine, să ceară *respectarea drepturilor* lor. Acesta a fost laitmotivul întregii existențe a litei săsești dintotdeauna, ca dealtfel al conducătorilor oricărei minorități. De-a lungul istoriei lor de 800 de ani, sașii erau obișnuiți să-și sprijine cereile pe o bază de drept, pe vechile privilegii acordate de regii maghiari. Răsturnarea produsă pe continentul european, dispariția Imperiului Austro-Ungar au zdruncinat întregul sistem de referințe al liderilor sași. Ei au fost nevoiți să se reorienteze în plin proces revoluționar și și-au adaptat discursul după împrejurări, însușindu-și ca și elitele altor popoare, noutățile apărute în viața politică, inclusiv la nivelul discursului politic. Fără a părăsi întru totul vechile elemente discursive, elita săsească și-a însușit „din mers” noile expresii, pe care le aflăm în luări de cuvânt în parlament, în articole de gazetă, în memoriile depuse la o serie de auroități. Având în vedere această formare în timp a corpusului discursiv, vom urmări cronologic apariția și frecvența termenilor și a expresiilor noi, apărute și utilizate și de liderii sași, odată cu vehicularea acestor noutăți în viața politică a Europei Centrale și a lumii întregi.

Astfel, încă la 2 octombrie 1918, Comitetul Cercual Săsesc Țara Bârsei adresa lui Carl Wolff, președintele Comitetului Central Săsesc avertizându-l că aflase din cercurile guvernamentale de la Budapesta despre intenția unei noi împărțiri teritorial-administrative și își exprima teama că unele comitate săsești vor fi sacrificate. Drept urmare, conducătorii brașoveni cereau ca „pentru *apărarea intereselor săsești*” [sublinierea noastră-V.C.] să fie organizate adunări ale alegătorilor pe comitate și să fie convocat Comitetul Central, „pentru a lua poziție energică în această chestiune”.³ În cuvântarea sa din ultima ședință a parlamentului maghiar (23 octombrie 1918), deputatul Rudolf Brandsch, susținând integritatea teritorială a Ungariei, constatând cererile altor deputați ai naționalităților Ungariei, cerea ca și drepturile germanilor să fie respectate, iar dacă celelalte popoare din Imperiu vor primi și alte drepturi, pe care germanii nu le aveau, să le fie acordate și lor.⁴ Membrii Comitetului Cercual al celei de-a II-a circumscripții electorale din Sibiu declarau solemn la 28 octombrie 1918, „că păstrarea și extinderea drepturilor poporului nostru este o condiție de bază pentru orice rezolvare dreaptă a problemei

¹ Vasile Ciobanu, *Wer ist der Autor der Broschüre „Ce sînt și ce vor sașii din Ardeal”*, în „Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde”, an 14, nr. 1, 2003, pp.37-39.

² *Der vierte Sachsentag Schäßburg 1919. Berichte.* Zusammengestellt von der Leitung des Schäßburger Kreis Ausschusses, Schäßburg, Buchdruckerei Friedr. J. Horeth, 1919.

³ Arhivele Naționale ale României. Direcția Județeană Sibiu (în continuare: ANRDJS), fond Consiliul Național Săsesc, dos. 30/1919-1921, f. 3.

⁴ Harald Roth, *Der „Deutsch-sächsischer Nationalrat für Siebenbürgen“ 1918/1919*, Verlag Südostdeutsches Kulturwerk, München, 1993, pp. 24-25.

națiunile și sunt împotriva oricăror altor rezolvări care încalcă acest principiu”.¹ Era evidențiată deci și dorința primirii de noi drepturi. Acest deziderat a fost exprimat și la ședința Comitetului Central Săsesc din 29 octombrie 1918. Cu acest prilej, C. Wolff și-a depus demisia, în locul său fiind ales Adolf Schullerus, paroh evanghelic al Sibiului, iar ca secretar tânărul avocat Hans Otto Roth. Prezența lor se va resimți benefic în perioada următoare, în lupta pentru apărarea intereselor naționale ale sașilor, în luna noiembrie, hotărâtoare pentru soarta Transilvaniei. În această lună, Comitetul Executiv al Consiliului Național Săsesc s-a întrunit aproape zilnic. În toate aceste întruniri s-au discutat atitudinile care trebuiau luate, s-au trimis doi delegați la Budapesta, deputații Emil Neugeboren și Rudolf Brandsch. Ei au început tratative cu guvernul maghiar și apoi cu Ioan Erdélyi, reprezentantul Consiliului Național Român Central. Interesele săsești erau aici detaliate.²

Dar dacă asemenea termeni, ca apărarea și extinderea drepturilor și intereselor au mai fost folosiți, acum au apărut în circuit și termeni noi. Așa cum s-a constatat, cel mai frecvent folosit de către românii transilvăneni pare să fi fost *autodeterminare, liberă dispunere (Selbstbestimmung)*.³ Pentru sași însă el nu a avut aceeași importanță ca pentru români și este mai puțin folosit. Sașii s-au pronunțat oficial, în cadrul Consiliului Național Săsesc, pentru menținerea granițelor statului ungar medieval, pentru păstrarea loialității față de acest stat care îi colonizase pe înaintașii lor în Transilvania, poziție pe care au părăsit-o în a doua jumătate a lunii noiembrie, în urma evenimentelor și a afirmării tot mai hotărâte a voinței de unire a Transilvaniei cu România, exprimată de români.⁴ În aceste condiții, recunoașterea dreptului la autodeterminare însemna lezarea loialității față de Budapesta. În această direcție a menținerii loialității a acționat Consiliul Național al Germanilor din Ungaria, format la Budapesta, din care făceau parte și sașii. Dar acesta intra tot mai mult în contradicție cu atitudinea sașilor de la Sibiu. Totuși, Consiliul Național German Săsesc nu era de acord cu luările de poziție ale Consiliului Germanilor din Ungaria, de exemplu cu recunoașterea republicii maghiare, proclamată de guvernul Károlyi.⁵ Însă din presă constatăm că noțiunea de autodeterminare și numele președintelui american Wilson erau cunoscute printre sași. Mai mult, la ședința de la Sibiu a Comitetului Central Săsesc, din 25 noiembrie 1918, deși oficial s-a decis că conducerea sașilor „stă pe poziția deplinei neutralități în problema apartenenței viitoare a Transilvaniei” și „nu se va lăsa angajată nici de partea maghiarilor, nici a românilor”⁶, continua tratativele cu guvernul maghiar căruia i se predase un memoriu cu dezideratele sașilor, dar în același timp au început tratativele și cu românii prin Erdélyi, care de asemenea a primit un program minimal al cererilor sașilor. Din acest document reiese că liderii sași au acceptat dreptul la autodeterminare solicitând și pentru ei dreptul de *liberă dispunere*. În baza acestui drept, ei solicitau „autonomia națiunilor din ținuturile lor de colonizare după modelul fostei autonomii a ținuturilor croato-slovene”⁷, detaliind apoi drepturile și libertățile pe care le doreau. Deși Iuliu Maniu nu a acceptat acest punct de vedere la 28 noiembrie, unele cercuri săsești au admis dreptul la autodeterminare al românilor transilvăneni și i-au înțeles clar consecințele exercitării: unirea Transilvaniei cu România. Elocvent în acest sens este articolul din ziarul „Schäßburger Zeitung”, din 30 noiembrie, scris de Heinrich Fabritius.⁸ După Adunarea Națională a românilor de la Alba Iulia, 1 decembrie 1918 și după intrarea trupelor armatei române în Transilvania, unirea devenise un fapt împlinit, așa cum intuiau unii lideri sași de la jumătatea lunii noiembrie. *Tratativele*, un alt

¹ ANRDJS, fond Consiliul Național Săsesc, dos. 2/1918, f. 24.

² H. Roth, *op. cit.*, pp. 25-41.

³ Valer Moga, *op. cit.*, pp. 81-93.

⁴ Vasile Ciobanu, *Contribuții la cunoașterea istoriei sașilor transilvăneni 1918-1944*, Sibiu, Editura hora, 2001, p.40.

⁵ ANRDJS, fond Consiliul Național Săsesc, dos. 3/1918-1919, f.26, 27 v.

⁶ *Ibidem*, dos. 6/1918, f.1.

⁷ *Ibidem*.

⁸ V. Ciobanu, *Contribuții.....*, pp. 44-45.

element frecvent al discursului politic sășesc, dar și românesc al acestor luni, au fost reluate la Sibiu, între Consiliul Dirigent, stabilit aici și conducerea sașilor, restrânsă la „comitetul de cinci”. În aceste discuții, sașii revendică drepturile care decurgeau din exercitarea de către ei a autodeterminării și cer autonomie largă. După recunoașterea unirii la 30 decembrie 1918 de către comitetul restrâns, această hotărâre este comunicată la 1 ianuarie 1919 Consiliului Dirigent. Nu mai întâlnim însă termenul autodeterminare în aceste momente și nici în dezbaterea vii din adunarea Comitetului Central Sășesc lărgit din 8 ianuarie 1919, de la Mediaș, când erau mai importante consecințele aderării la Unire. În schimb, în proclamația adoptată, redactată de Rudolf Schuller, se menționează din nou, expres că „sprijinindu-se pe *dreptul autodeterminării popoarelor* [subl. ns. – V.C.], poporul sășesc din Transilvania își exprimă adevărată adeziunea la Regatul României”.¹ Acest element mai apare și în discursurile propriu-zise rostite la Conferința Săsească de la Sighișoara, din noiembrie 1919. Acum cuvântările au fost gândite din timp și Adolf Schuller, Johann Wolff ș.a. subliniază că sașilor nu le-a fost străin *dreptul la autodeterminare* și au uzat conștiința de el în ianuarie². Acum a fost confirmată, de cea mai înaltă autoritate națională, linia adoptată la Mediaș. Despre autodeterminare au scris și ziarele săsești în același ton cu liderii, deoarece acum redacțiile ziarelor erau rugate să nu publice articole care ar fi dăunat intereselor săsești. După ce au exercitat ei înșiși dreptul lor de liberă dispunere, la 8 ianuarie 1919, fruntașii sași au considerat acest drept ca o „evanghelie a timpului nou”.³

Pe baza dreptului la autodeterminare, elita săsească a cerut *autonomie* cât mai largă și acest element este mai frecvent în corpusul discursiv al elitei decât cel de autodeterminare. Pentru sași acesta nu era un element nou, dar fusese pierdut în 1876, în contextul măsurilor de maghiarizare din Ungaria de după 1867. Unele grupări cereau imperativ conducerii sașilor, la sfârșitul lunii octombrie, „introducerea principiului autonomiei națiunilor, care corespunde spiritului vremii, reconstituirea autonomiei din 1876 și extinderea ei la toți germanii din patrie”.⁴ Această preocupare a apărut constant atunci când liderii sașilor au negociat cu maghiarii și românii statutul lor viitor. Ei au precizat atunci drepturile și libertățile pe care le aveau în vedere. Un proiect al unei organizări politice a pământului sășesc preciza că „ținutul de colonizare sășesc nu este un stat autonom, ci o unitate înzestrată cu drepturile cunoscute ale unei unități administrative autonome (provincie)”.⁵ Ținutul de colonizare sășesc urma să fie subordonat statului în toate chestiunile care nu priveau autonomia sa (armata, problemele externe, finanțele).

Discursuri întregi pe această temă au fost memoriile redactate de Gustav Bedeus von Scharberg, care trecea drept un specialist în problema împărțirii administrativ-teritoriale. Într-un text din 20 noiembrie 1918, el susținea autonomia administrației teritoriului sășesc, cerere pe care o întemeia pe principiile lui Wilson, pe afirmațiile lui Iuliu Maniu la Arad în 14 noiembrie 1918. El pornea de la un proiect mai vechi, din 1865, care preconiza o *Sachsenland* și propunea unele schimbări. După Bedeus, scaunele săsești de odinioară cuprindeau aproape numai comune săsești și el propunea concret soluții de grupare teritorială, încât comunele românești să nu fie cuprinse în unitățile administrative săsești.⁶ În cadrul discuțiilor cu reprezentanții românilor, aceștia au respins ideea cantoanelor de tip elvețian și Iuliu Maniu, în 28 noiembrie 1918, a declarat că era greu să li se acorde autonomie sașilor. R. Brandsch a replicat că doreau

¹ *Minoritățile naționale din România 1918-1925*, coordonatori: Ioan Scurtu, Liviu Boar, București, p. 128.

² *Der vierte Sachtstag. Schäßburg 1919*, Schäßburg, 1919, pp. 25, 29.

³ *Ce sînt și ce vor sașii din Ardeal. Die Siebenbürger Sachsen wer sie sind und was sie wollen*. Expunere din izvor competent. Cu o prefață de Nicolae Iorga./Eine Darstellung aus zuverlässiger Quelle mit ein Vorwort von Nicolae Iorga. Ediție completată cu traducerea în limba germană și cu o postfață publicată cu ocazie simecentenarului unirii Transilvaniei cu România de către Paul Philippi, Kriterion Verlag, Bukarest, 1990, p. 64.

⁴ ANRDJS, fond Consiliul Național Sășesc, dos. 2/1918, f. 24.

⁵ *Ibidem*, dos. 1/1918, f. 1.

⁶ *Ibidem*, dos 8/1918, f. 7-16.

autonomia ca o garanție că nu vor fi lipsiți apoi de orice libertate, că vor putea să-și păstreze identitatea.¹ Cu toate acestea, elita săsească a dorit garanții pentru aderarea sa la unire, a elaborat și chiar a publicat în ziare noi planuri ale autonomiei săsești concretizată într-o adevărată marcă germană, cu autonomie teritorială. Acest gest a fost folosit de trimisul Consiliului Dirigent în delegația României la Conferința de pace, Al. Vaida Voevod, care îi scria apoi lui Maniu că a folosit respectivele articole ca să-i convingă mai ușor pe francezi să accepte cererile românești privind Transilvania. El afirma că francezii erau mișcați de ceea ce putea fi un pericol german și atunci le-a arătat ce revendicări aveau germanii din Transilvania, mergând până la autonomia teritorială.² Autonomia a fost cerută constant, dar I. Maniu a răspuns că în această chestiune putea hotărî doar guvernul României. În consecință, în dezbaterile de la Mediaș s-a menționat doar în câteva rânduri această idee. Friedrich Müller constata că autonomia nu se va putea obține, deoarece se vor împotrivi conducătorii de la București.³

În schimb, în textul proclamației acest deziderat esențial pentru elita săsească, nu putea lipsi. Prin urmare se preciza că „poporul săsesc, care a deținut de-a lungul secolelor o autonomie administrativă constituțională, ce i-a fost retrasă, în ciuda tuturor asigurărilor formale sau legale, dorește să nu fie împiedicat să-și afirme și să-și dezvolte unitatea națională și politică”⁴. Enunțul discursului este formulat cu grijă și reușește să reamintească noii stăpâniri de acest deziderat și de nerecunoștința fostei dominații care suspendase acest drept moștenit de sași. Ideea a fost repusă în discuție printr-o circulară a Resortului de Interne al Consiliului Dirigent din 10 ianuarie 1919, care cerea prefectilor comitatelor să trimită până la sfârșitul lunii propuneri pentru revizuirea împărțirii în comitate.⁵ Consiliul Național Săsesc (CNS) a cerut funcționarilor sași să facă propuneri. Dar problema era prea gravă și Comitetul Cercual Țara Bârsei cerea la 7 februarie să nu se mai discute nicio altă chestiune cu Consiliul Dirigent până la soluționarea problemei împărțirii administrative.⁶ La 24 februarie 1919 CNS a trimis Resortului de Interne un Memoriu, în care sunt reluate vechile doleanțe privind autonomia administrativă și „se recomandă crearea unei mărci germane”⁷. Proiectul se ocupa de crearea comitatelor săsești, dar și a celorlalte. Comunele care nu erau locuite de sași au fost excluse din comitatele săsești, pe baza principiului circularei că se urmărea gruparea tuturor celor care aparțineau unei națiuni, în regiuni administrative. Întrucât nu exista continuitate teritorială între comunele săsești, se aprecia că aceasta nu mai era o problemă în epoca telefonului și a căilor ferate. Au fost considerate săsești comunele cu majoritate absolută sau relativă săsească. Astfel, se formau 5 comitate săsești: Sibiu, Brașov, Sighișoara, Mediaș, Bistrița. Pentru a contracara obiecția că unele comitate propuse aveau 60-70.000 de locuitori se argumenta că și unele comitate românești erau la fel, chiar și cantoanele elvețiene Basel (78 000) sau Zug (29 000) fiind aduse ca exemplu. Surprinzătoare este și propunerea ca în acele comune mixte, unde sașii locuiau separat de români, să fie despărțite, într-o comună săsească și alta românească, atașate de comitate diferite, cu justificarea că „așa se va putea face posibilă o administrație în regiuni naționale”.⁸ Comitatele urmau să fie și circumscripții electorale. Între comitate și provincii se propunea un nivel intermediar, din 2-5 comitate, numit circumscripție guvernamentală sau cerc. O asemenea unitate ar fi constituit-o cele 5 comitate săsești. Proiectul era întocmit după

¹ V.Ciobanu, *Contribuții...*, p. 43.

² Idem, *Die Haltung der Siebenbürger Sachsen zur Friedenskonferenz von Paris, 1919-1920*, în „Forschungen zur Volks- und Landeskunde”, vol. 24, nr. 2, pp. 56-63.

³ *Die Mitschrift der Mediascher Anschlussversammlung*, p. 208.

⁴ *Minoritățile naționale din România 1918-1925*, p. 128.

⁵ ANRDJS, fond Consiliul Național Săsesc, dos. 29/1919-1920, f. 19.

⁶ *Ibidem*, dos.31/1919, 1920, 1921, f. 21.

⁷ *Ibidem*, f. 151.

⁸ *Ibidem*, f. 155-156.

lucrările baronului Bedeus.¹ Dintr-o altă secvență discursivă, broșura de autoprezenare din 1919, aflăm aceeași idee a restaurării administrației unitare săsești, cuprinzându-i pe toți sașii, în scopul *administrației autonome* „prin oameni lor aleși de ei înșiși și prin reprezentanța lor”.² Acum unitatea administrativă era numită Municipiu, conducătorul său urmând să fie numit de rege sau de guvern, la recomandarea reprezentanței municipale. În asemenea structuri urmau să fie organizați și germanii din celelalte provincii ale României. Pentru coordonarea acestor municipii germane urma să fie numit un ministru german, care trebuia să facă parte din guvern. În mod firesc, funcționarii publici, judecătorii etc. urmau să fie germani, limba oficială a municipiilor fiind germana.³

În directă legătură cu acest termen este și acela de *popor săsesc*, utilizat în paralel cu acela de *națiune germană*. Primul termen desemna totalitatea sașilor și era folosit în presă și în alte elemente ale corpusului discursiv. Atunci când s-a înființat Consiliul Național al Germanilor din Ungaria, poporul săsesc apărea ca o parte a poporului german din Ungaria.⁴ În 25 noiembrie 1918 se vorbea la ședința Comitetului Central de „autonomia națunilor” din Transilvania și de drepturile lor, dar și de poporul săsesc care trebuia să adopte o atitudine față de schimbarea situației politice.⁵ O altă secvență discursivă face precizarea: „Poporul nostru este o națiune politică din secolul XII și această îndreptățire a fost recunoscută secole, până de curând. Și avem pretenția refacerii acestei îndreptățiri”.⁶ Problema națiunii săsești și a națiunii germane s-a pus din nou, în 1919, atunci când s-au discutat problemele elaborării unui program electoral al germanilor din România, în august-septembrie 1919. Acest program a fost adoptat apoi de Conferința Națională a sașilor de la Sighișoara ca program săsesc. Aici se preciza că „germanilor din România Mare, prin adoptarea unei noi Constituții, li se asigură pentru toate timpurile, dreptul de a-și îndeplini îndatoririle economice, culturale, naționale, organizându-se ca națiune politică unitară”.⁷ Sintagma „națiune politică unitară” a trezit reacții în opinia publică. S-a spus că se urmărea crearea unui „stat în stat”. Membrii elitei săsești au fost acuzați și de N. Iorga pentru această secvență discursivă. Tânărul lider Hans Otto Roth demonstra că acuzațiile nu erau întemeiate, că se căutau doar metodele pentru păstrarea și apărarea identității naționale a germanilor din România. În legătură directă cu aceasta era și prevederea pentru introducerea *cadastrului național*. Aceasta devenea posibilă dacă se aplica împărțirea unităților administrative după criteriul național.⁸ Cadrul presupune, de obicei, „ansamblul documentelor ce au permis în Evul Mediu și în epoca modernă delimitarea proprietăților agricole – planul, dimensiunile terenurilor, numele proprietarilor – și evaluarea veniturilor lor”.⁹ Aplicarea acestui sistem la situația sașilor era considerată avantajoasă, cerându-se totodată *dreptul de vot universal și proporțional*.¹⁰

O altă secvență discursivă mai des întâlnită la elita săsească în acest timp este *democrație*, termen frecvent folosit în epocă o dată cu victoria principiilor wilsoniene și a Antantei. În lume era un elan al ideilor democratice și în acest context, presa săsească a folosit cuvântul, iar conducătorii au cerut ca beneficiile acestei epoci să se răsfrângă și asupra poporului lor. Termenul era înțeles în toată complexitatea sa, dacă, de exemplu, în octombrie 1918, conducătorii celui de-al II-lea cerc electoral din Sibiu cereau „introducerea votului universal ca principiu al

¹ *Ibidem*, f. 3-13.

² *Ce sînt și ce vor sașii din Ardeal. Die Siebenbürger Sachsen...*, p. 66.

³ *Ibidem*.

⁴ ANRDJS, fond Consiliul Național Săsesc, dos. 3/1918, f. 29 v.

⁵ *Ibidem*, dos. 6/1918, f. 1-2, 2 v.

⁶ *Ibidem*, dos. 2/1918, f. 18-19.

⁷ *Der vierte Sachsentag*, pp. 63-64

⁸ *Ibidem*, pp. 34-35.

⁹ Mihai Manea, *Mic dicționar de termeni istorici*, București, Editura ALL, 1999, p. 45.

¹⁰ ANRDJS, fond Consiliul Național Săsesc, dos.2/1918, f. 24.

democrației curate”¹. Elita săsească a considerat că poporul săsesc a cunoscut dintotdeauna democrația, a aplicat-o în viața sa, în sistemul de asociații, în alegerea preoților etc. La Conferința Săsească din noiembrie 1919, președintele Consiliului Național Săsesc, Adolf Schullerus afirma: „Democrația și dreptul la autodeterminare nu sunt nimic străin pentru noi. Poporul nostru a crescut în atmosfera lor. Poporul nostru și-a tras cele mai bune forțe ale sale din ele.”²

Obişnuiți cu certitudinea unei baze de drept sigure, încă de la colonizare, liderii sași au căutat și în aceste vremuri tulburi, de schimbare, o temelie stabilă pentru statutul lor în viitor. În consecință, ei au căutat să obțină *garanții* pentru viitorul poporului lor. Această secvență discursivă revine constant în dezbaterile presei și ale întrunirilor elitei săsești. Îndeosebi în timpul tratativelor cu maghiarii și cu românii, reprezentanții sași au urmărit să obțină certitudini, să aibă siguranța viitorului lor și al conaționalilor. După adoptarea Hotărârii de Unire de la Alba Iulia, prevederile privind drepturile minorităților au fost considerate a fi garanția pentru aderarea lor la Rezoluția ce fixa soarta Transilvaniei, pe care o considerau patria lor. În dezbaterile adunării reprezentative de la Mediaș, din 8 ianuarie 1918, Rudolf Brandsch și-a sprijinit propunerea sa de aderare la Unire pe Hotărârea de la Alba Iulia, considerând-o, „Magna Charta, bula de aur a libertății” sașilor. El aducea ca argumente și alte garanții pentru adeziunea la Unire: Conferința de pace, care va recunoaște granițele noului stat român și va garanta drepturile minorităților, garanția internațională. În ultimă instanță însă, pentru a-și convinge conaționalii, Brandsch afirma: „unica garanție sigură este în noi înșine”, „în forța noastră și în voința de a ne apăra drepturile”.³ El era realist, arătând că nu vor fi obținute în noul stat toate drepturile cerute și că va urma o luptă politică mai dură decât cea dusă până atunci, în statul maghiar.⁴ Adversarul său în adunare, avocatul medieșean Friedrich Ipsen, își arăta neîncrederea în Rezoluția de la Alba Iulia și considera că nu poate constitui o garanție pentru sași. El propunea o Transilvanie cantonală, independentă, ca Elveția. Dacă nu era altă soluție și trebuia acceptată unirea cu România el cerea imperativ să se pună condiții ferme, să se obțină garanții. Propunerea lui Ipsen a fost respinsă și adunarea a adoptat în unanimitate proclamația *Către poporul nostru!*, prin care elita reunită la Mediaș anunța pe sași și pe români, lumea întreagă, de hotărârea luată. În acest text de o pagină, cuvintele *a garanta* și *garanție* revin în 4 locuri. Se afirma faptul că Rezoluția Adunării Naționale a Românilor era considerată o garanție în privința drepturilor oferite minorităților, detaliate apoi: conducere, administrație, instruire și jurisdicție în limba proprie prin fiii proprii, autonomia bisericii și școlii, exercitarea libertăților și drepturilor naționale, politice, economice, culturale. În final se exprima speranța că Conferința de Pace de la Paris va asigura egalitatea între popoarele mari și cele mici, va garanta pacea.⁵

Această preocupare constantă pentru garanții apare și în broșura de autoprezentare, unde se relevă, încă o dată, expres pentru concetățenii români că prevederile de la Alba Iulia „au devenit baza drepturilor tuturor popoarelor locuitoare pe teritoriile alipite României. Sașii recunosc această bază de drept și o revendică pentru ei. Ei află în executarea concesiunilor făcute cetățenilor neromâni o *garanție* [subl. autorului] îndestulătoare pentru menținerea poporului lor și pentru dezvoltarea lui”.⁶ Evenimentele care au urmat (înlăturarea funcționarilor, obstrucționarea folosirii limbii materne, aplicarea reformei agrare, nementionarea în Constituție) au adus dezamăgiri și amărăciune liderilor sași, relevând importanța insistenței elitei săsești în discursul său și în practica din anii 1918-1919, pentru obținerea unor garanții sigure în privința posibilităților de dezvoltare a poporului săsesc în noua sa țară.⁷

¹ *Ibidem*.

² *Der vierte Sachsentag*, p. 29.

³ *Die Mitschrift der Mediascher Anschlussversammlung*, p.199.

⁴ *Ibidem*, p. 201.

⁵ *Minoritățile naționale din România 1918-1925*, p. 128.

⁶ *Ce sînt și ce vor sașii din Ardeal. Die Siebenbürger Sachsen...*, p. 64.

⁷ Ernst Wagner, *Istoria sașilor ardeleni*, București, Editura Meronia, 2000, pp. 72-75.

În comunicarea prezentă ne limităm la aceste câteva elemente ale corpusului discursiv creat de elita săsească într-un spațiu temporal limitat la un an, octombrie 1918-noiembrie 1919, care a marcat însă trecerea sașilor într-un nou stat, fapt însoțit de numeroase frământări și dezbateri, care au generat un discurs politic amplu, greu de supus analizei. Oprindu-ne doar la secvențele discursive pe care le-am considerat cele mai relevante și mai frecvente, constatăm că acestea confirmă căutările intense ale liderilor sași pentru asigurarea unui viitor demn de trecutul său pentru poporul săsesc. Elita săsească a fost la curent cu noutățile din Europa vremii pe plan politic, fapt reliefat și de discursul său, și astfel a reușit să adopte soluțiile optime în condițiile date, chiar dacă mai apoi aceste opțiuni au fost contestate. Această elită, prin discursul și acțiunile sale s-a dovedit la înălțimea tradițiilor elitei săsești în rândurile căreia s-au evidențiat personalități cunoscute la nivelul Transilvaniei și chiar al întregului spațiu central și est-european.

Discursul politic al sașilor în publicistica interbelică. Studiu de caz: revista „Ostland”, 1919

Irina NASTASĂ

Keywords: The Political Discourse, Transylvanian Saxons, Interwar Romania, „Ostland”

Abstract

The Political Discourse of the Transylvanian Saxons in the Interwar Romania. Case Study: „Ostland”, 1919

The political discourse in Ostland in 1919 concentrates around various subjects. The majority of the political articles are dealing with the issue of the status of the German minority in Romania, especially after the Union of Transylvania with the Romanian state. All the German groups from Romania are taken into consideration, but the Transylvanian Saxons are considered to be the leaders of these communities, at least on the spiritual ground. The magazine Ostland claims for itself this role in the lives of the Germans from Romania. The Transylvanian Saxons are presented as the most important German group from the Eastern Europe, their cultural and spiritual superiority being accentuated in relation with the other populations from Transylvania. Some articles are highlighting the initiative role of the Saxons in various aspects of the Transylvanian life.

Another category of articles that come into our notice are the ones dealing with the internal and external politics of the Romanian state. The international politics embodied an issue of concern for the Ostland’s authors, especially the consequences of the World War and the peace treaty, the redrawing of the European map, the state-building in South-Eastern Europe etc. A special attention is given to the politics of the United States and Great Britain on one hand, and of the communist Russia on the other. Especially in the articles of Hans Otto Roth one can notice the negative attitude towards the domination tendencies of these world powers.

Discursul politic al sașilor în revistele cu caracter politic, dar nu numai, din România după 1918 se axează pe câteva domenii, de mare însemnătate pentru ei, și anume: statutul minorităților în noul stat, dar mai ales al minorității germane; noul statut pe care l-au căpătat germanii din est după dezmembrarea monarhiei austro-ungare; rolul de conducători ai minorității germane din România pe care îl au sașii transilvăneni; de asemenea, importanța pe care o au aceștia în raport cu toate celelalte grupe de germani din această zonă a Europei, și uneori chiar cu germanii din Germania¹. Se remarcă în articolele din „Ostland” o puternică conștiință de sine a acestei minorități, dorința de a-și promova propria cultură în noul stat și de a-i demonstra superioritatea. Articolele din presa săsească au tocmai rolul de a argumenta aceste idei.

¹ Atitudine care se estompează după 1933, datorită politicii duse de Germania față de minoritățile germane din Europa și grație atașamentului tot mai crescut al acestora față de patria-mamă; totuși, chiar și după 1933, se remarcă promovarea de către unii intelectuali sași a unei „identități săsești”, ca alternativă la „identitatea germană”, promovată de „mișcarea de reînnoire” (*Erneuerungsbewegung*) a lui Fritz Fabricius.

În ceea ce privește discursul politic din revista „Ostland” din 1919, se constată existența unei multitudini de subiecte abordate. Astfel, o mare parte din articole sunt dedicate tratării temei statutului minorității germane în România, cu precădere după unirea Transilvaniei cu România. Se acordă atenție tuturor grupelor de germani din spațiul românesc, nu doar sașilor transilvăneni, dar acestora le este rezervat rolul de conducători, cel puțin spirituali, ai tuturor, însăși revista „Ostland” asumându-și încă din primul număr această menire. Sașii transilvăneni apar ca fiind cea mai importantă minoritate germană din Europa de Est. Se evidențiază atenția deosebită acordată germanilor din Banat și Bucovina. De asemenea, apare adeseori ideea superiorității spiritului și a culturii germane în raport cu cea română sau cu a altor minorități, încercând să se sublinieze rolul de inițiatori pe care l-au avut germanii în mare parte a domeniilor vieții transilvănene.

O altă categorie de articole sunt cele care analizează viața politică din noul stat, referindu-se atât la politica internă, cât și la cea externă dusă de România¹. O preocupare pentru redactorii revistei a constituit-o de asemenea și politica internațională, cu precădere consecințele Primului Război Mondial și ale tratatelor de pace, reconfigurarea hărții Europei, formarea noilor state etc. Numeroase articole sunt dedicate analizei politicii duse de Statele Unite și Anglia pe de-o parte, și de Rusia, proaspăt devenită comunistă, pe de altă parte. Mai ales în articolele lui Hans Otto Roth se remarcă atitudinea negativă față de tendințele de dominație ale acestor mari puteri.

Un număr însemnat de articole sunt dedicate de asemenea vieții economice din România de după 1918, punându-se accentul pe analiza avantajelor și dezavantajelor economice ale alipirii Transilvaniei la România, mai ales în ceea ce privește minoritatea germană de aici.

Caracteristică pentru perioada de după 1867 este apariția în rândurile politicienilor germani din Transilvania a unor atitudini diferențiate, datorate acțiunilor de maghiarizare întreprinse de guvernul de la Budapesta. Astfel, alături de vechii „negri” (*Schwarzen*), care susțineau politica maghiară, apar „verzii” (*Grünen*), care se opuneau tendințelor de maghiarizare.

Primele întâlniri oficiale dintre cele două grupări au avut loc în 1896. „Negrii” și-au redefinit poziția, venind cu un nou program, care includea problema limbii sau a bisericilor germane, dar care susținea în continuare colaborarea sașilor cu regimul maghiar.

În anii următori, divergențele de opinie între cele două grupări s-au accentuat, iar delegații germani din gruparea „verzilor” au criticat deschis politica dusă de colegii lor maghiari. Atitudinea lor a căpătat și mai mult sens după dezmembrarea Imperiului Austro-Ungar și unirea Transilvaniei cu România².

Unul dintre momentele importante din istoria sașilor transilvăneni în legătură cu aceste evenimente este crearea, la 2 noiembrie 1918, a Sfatului Național al Sașilor, din care făceau parte personalități ale germanilor transilvăneni, printre care și juristul dr. Hans Otto Roth ca secretar³, și Rudolf Brandsch⁴, pe ambii regăsindu-i în 1919 ca redactori ai revistei „Ostland”.

¹ Pentru mai multe despre discursul politic al sașilor în legătură cu unirea din 1918, vezi Arnold Ungureanu, *Atitudinea presei săsești față de unirea Transilvaniei cu România*, în „Cumidava”, Brașov, XII, 1979-1980, nr. 1, p.305-317.

² Harald Roth, *Politische Strukturen und Strömungen bei den Siebenbürger Sachsen 1919-1933*, Köln, Weimar, Wien, Böhlau Verlag, 1994, p. 24.

³ Cariera politică a lui Hans Otto Roth a debutat în 1918. A fost secretar al Comitetului Central Săsesc și a susținut aderarea sașilor la unirea Transilvaniei cu România. A fost deputat între anii 1919-1938, devenind apoi senator pe viață, iar din 1922 a condus Grupul parlamentar al deputaților minorității germane. Între anii 1932-1934 a ocupat funcția de președinte al *Verband der deutschen Volksgruppen in Europa* și a fost un oponent al politicii antisemite duse de regimul național-socialist. Ca și Rudolf Brandsch, Roth a fost arestat de autoritățile comuniste în 1952 și a murit în 1953 în închisoare.

⁴ Rudolf Brandsch a fost unul dintre cei mai cunoscuți reprezentanți ai facțiunii „verzilor”, susținând ideea unei opoziții generale a tuturor popoarelor non-maghiare împotriva politicii naționaliste duse de guvernul ungar. După

În decursul lunilor noiembrie și decembrie 1918, influența guvernării de la Budapesta în Transilvania se diminuează, administrarea acesteia fiind preluată la 1 decembrie (când are loc Marea Adunare Națională de la Alba-Iulia) de statul român. Poziția sașilor în această privință a fost pentru alipirea Transilvaniei la România, cu atât mai mult cu cât acestora li s-au asigurat, ca de fapt tuturor minorităților (prin deciziile de la Alba-Iulia), drepturi și libertăți. Astfel, sașii întruniți la Mediaș la 8 ianuarie 1919 (și șvabii reușiți la Timișoara, la 10 august 1919) precum și reprezentanții evreilor și țiganelor) și-au exprimat adeziunea la actul unirii Transilvaniei cu România¹.

Trebuie totuși menționat faptul că decizia sașilor de adeziune la unirea Transilvaniei cu România nu a fost o decizie ușor de luat. Sașii au identificat oportunitățile pe care le ofereau noile schimbări politice din regiune, și au negociat atât cu maghiarii, cât și cu românii, oferindu-și susținerea în schimbul obținerii anumitor drepturi politice și culturale. Decizia a fost luată abia când Transilvania era deja desprinsă de statul maghiar, era clar faptul că românii vor avea câștig de cauză, și nu înainte ca aceștia din urmă să promită sașilor că în noul stat, român, vor beneficia de libertăți mai mari decât cele pe care le-au avut în cadrul statului maghiar.

Germanii din România încercau să se organizeze la nivel național pentru a putea astfel să-și susțină mai bine drepturile și cultura specifică. În 1921 ia ființă Uniunea Germanilor din România, în care erau cuprinse diferite organizații cu caracter cultural, religios și economic, și care își propunea să rezolve problemele economice, sociale, politice, culturale și religioase ale acestei minorități. Exponentul politic al Uniunii era Partidul German. Acesta a editat organe de presă proprii, dintre care cele mai importante au fost „Kronstädter Zeitung” și „Siebenbürgisch-Deutsches Tageblatt”. Din punct de vedere politic, Partidul German a adoptat tactica colaborării cu autoritățile, apreciind că astfel obținea mai ușor satisfacerea unor revendicări, acestea vizând în special domeniul învățământului și pe cel al bisericii. Liderii Partidului German au făcut de obicei cartel electoral cu partidul de la putere, cu cel care câștiga alegerile. Partidul German a avut unele disensiuni cu Partidul Maghiar din cauza bisericii catolice, care încerca să-și facă prozele în rândul populației germane. Și în cadrul Partidului German au avut loc unele controverse politice, cea mai importantă fiind ascensiunea grupării radicale în frunte cu Fritz Fabritius, care îmbrățișa ideile naționaliste promovate de Adolf Hitler.

Dar ceea ce ne interesează în acest studiu este atitudinea germanilor din Transilvania față de statutul lor în noul stat, România.

Conștiința națională a sașilor a fost întotdeauna foarte puternică, în primul rând datorită statutului lor de minoritate, dar și a faptului că erau foarte puternic diferențiați prin limbă, religie și cultură de restul populației. Pe de altă parte, dezvoltarea statelor germane în secolul al XIX-lea: războaiele de eliberare, revoluția de la 1848, culminând cu formarea statului german în 1871, au făcut ca privirile minorității germane să se deplaseze dinspre Viena spre Berlin. Acest lucru s-a datorat și Compromisului austro-ungar din 1867 (*Ausgleich*) și unirea „celor

tratatul de la Trianon a fost deputat în parlamentul României, devenind între aprilie 1931-septembrie 1932 subsecretar pentru minorități în cabinetul condus de Nicolae Iorga, iar apoi înalt funcționar în Ministerul de Interne. A condus *Verband der Deutschen in Grossrumänien*, iar din 1922 până în 1931 a fost președinte al *Verband der deutschen Volksgruppen in Europa*. După preluarea puterii de către comuniști, Brandsch a fost arestat și a murit în 1953 în închisoare.

¹ Pentru mai multe despre acest proces de adeziune a sașilor la Unire, vezi Vasile Ciobanu, *Contribuții la cunoașterea istoriei sașilor transilvăneni*, Sibiu, Editura hora, 2001, pp. 29-68; C. Göllner, „Populația germană față de Unire”, în Miron Constantinescu, Ștefan Pascu (ed.), *Desăvârșirea unificării statului național roman. Unirea Transilvaniei cu vechea Românie*, București, Edit. Academiei R.S. România, 1968; Adolf Armbruster, Herbert Jaeger, *Über die Einstellung der deutschen Bevölkerung Siebenbürgens und des Banats zur Vereinigung von 1918*, în „Revue Roumaine d'Histoire”, București, VII, 1968, nr. 6, pp. 1087-1097; C. Göllner, *Die Stellungnahme der Siebenbürger Sachsen zur Vereinigung Transilvaniens mit Rumänien*, în „Forschuneng zur Volks- und Landeskunde”, București, vol. 9, 1966, nr. 2, pp. 29-38.

două patrii maghiare” (Ungaria propriu-zisă și Transilvania), precum și politiciile duse de maghiari în perioada 1867-1918, ca și faptului că universitățile germane erau foarte deschise pentru germanii din această regiune, ceea ce a făcut ca după Primul Război Mondial sași transilvăneni să se identifice mult mai ușor cu idealurile Germaniei decât cu cele ale Austriei.¹

Elementele discursului politic al germanilor din Transilvania sunt ușor de sesizat analizând presa acestei minorități. Și nu ne referim aici doar la presa strict politică, ci și la revistele literare sau de cultură. De altfel, relația dintre viața culturală și cea politică a minorității germane transilvănene a fost una aproape identică, oamenii de cultură alcătuind și elita politică a acestei comunități. Presa a constituit pentru sași principalul mijloc de exprimare a identității lor naționale și a bogatei lor culturi.

Încă începând cu secolul al XVIII-lea, germanii din Transilvania au avut o presă, care, cu timpul, a devenit deosebit de bogată, dar cea mai prolifică perioadă din acest punct de vedere a fost pentru sași perioada interbelică. Astfel, în 1933 existau în Transilvania 89 de periodice germane, în 29 de așezări².

Germanii din Transilvania au avut în secolul XX câteva publicații culturale foarte valoroase, printre care s-au numărat revistele „Die Karpathen” (1907-1914), „Das Ziel” (martie-octombrie 1919), „Das neue Ziel” (octombrie 1919-martie 1920), „Frühling” (1920), „Der Nerv” și „Das Licht”. Dar cele mai importante periodice literare săsești sunt considerate a fi fost „Klingsor”³ și „Ostland”⁴.

„Ostland. Revistă lunară pentru cultura germanilor din Răsărit”, a apărut la Sibiu în iunie 1919, avându-l ca redactor-șef pe Richard Csaki. În articolul-program era precizat scopul revistei: de a contribui la „stabilirea unui contact mai strâns, spiritual și sufletesc, între grupurile de germani din România Mare”⁵. Ambele reviste, „Ostland” și „Klingsor”, au fost promotoarele modernismului în artă și literatură și au avut o importantă contribuție la dezvoltarea literaturii săsești și la apropierea diferitelor grupe de germani din România. În 1921, din lipsă de fonduri, revista a încetat să apară, dar a fost reînființată în 1926, ca organ al Ligii Culturale a Germanilor din România, având ca preocupare viața spirituală a minorităților germane din întreaga Europă, dar și strădaniile pe care le făcea Liga Culturală pentru dezvoltarea vieții culturale și spirituale a germanilor⁶.

Relevantă pentru cercetarea noastră este însă prima serie a revistei. Apărută imediat după unirea Transilvaniei cu România, ea răspundea noilor necesități ale minorității germane în cadrul noului stat. Pe lângă literatură, poezii și recenzii, revista cuprindea articole de politică (punându-se accent pe elementele de politică și de politică culturală în interiorul comunității săsești transilvănene, dar și a comunităților germane din Europa de Est), de economie etc. Momentul li s-a părut elitelor săsești ca fiind unul oportun pentru o redefinire a statutului minorităților germane din această parte a Europei, și mai ales pentru asumarea de către sașii transilvăneni a rolului conducător în cadrul acestei minorități. Iar această „pretenție” a sașilor era cu atât mai justificată, cu cât minoritatea germană din România a fost în perioada interbelică

¹ Harald Roth, *op. cit.*, p. 28.

² Vasile Ciobanu, *op. cit.*, p.337.

³ *Klingsor. Revistă transilvăneană*, revistă literară germană din Transilvania, al cărei prim număr a ieșit în aprilie 1924, a apărut între anii 1924-1939, la Brașov, avându-l ca redactor-șef între anii 1924-1937 pe Heinrich Zillich, iar în perioada 1937-1939 pe Harald Krasser. Profilul său era unul cultural, dar erau abordate și subiecte politice, sociale și ideologice.

⁴ Ștefan Sienerth, *Modernistische Ansätze in der rumäniendeutschen Literatur der Zwischenkriegszeit*, în *Transsylvania*, vol. II, *Studien zur deutschen Literatur aus Siebenbürgen*, Hg. v. Michael Markel, Cluj-Napoca, Edit. Dacia, 1982, p. 75.

⁵ *Ostland*, I, 1919, nr. 1, p. 2. Traducere conform vol. *Literatura română. Ghid bibliografic*. Partea I. *Surse*, București, BCU, 1979, p. 649.

⁶ Vasile Ciobanu, *op. cit.*, p. 351.

cea mai activă și organizată minoritate germană europeană. Apărea astfel necesară acum o reorganizare, conform noilor realități politice, căci „organizarea este viață”, după cum afirma Rudolf Brandsch¹: „*Un lucru putem însă și trebuie să-l spunem: această germanitate din Est poate să existe și să-și îndeplinească misiunea, la care este dator atât întregul nostru popor, cât și statele cărora le aparține, doar atunci când, în aceste zile de reorganizare, se organizează, își câștigă locul în noul stat și crează și protejează legătura dintre diferitele grupe de germani: 'Organizarea este viață'*”².

Această colaborare între diferitele grupe de germani europeni apărea acum cu atât mai necesară, cu cât acestea aparținuseră înainte de 1918 celor două imperii, în cadrul cărora locul lor era deja de secole stabilit, cel țarist și cel austro-ungar, în vreme ce odată cu sfârșitul Primului Război Mondial au fost împărțite între mai multe state, mai mici (România, Ungaria, Cehoslovacia, Iugoslavia, țările baltice), fiecare dintre aceste grupe confruntându-se astfel cu noi contexte politice și trebuind să se impună în cadrul noilor entități statale. Scopul grupurilor germane din Europa răsăriteană era acela de a păstra legăturile dintre ele, de a rămâne uniți, profitând în același timp de contextul politic pentru a câștiga noi drepturi. Conservarea identității germane era de asemenea un element important al acestor comunități: „*să rămânem sași și să-i ajutăm și pe alții să rămână evangheliști și germani, este posibil doar dacă păstrăm și dezvoltăm vechea legătură cu viața spirituală germană, care era înainte izvorul puterii noastre*”³.

În ceea ce privește rolul conducător în rândurile minorității germane, el trebuia să aparțină sașilor transilvăneni, căci „*Transilvania se află exact în mijlocul acestor regiuni, ceea ce, firește, nu este hotărâtor. De mai mare importanță este altceva, faptul că sașii nu sunt doar purtătorii vieții culturale germane în această țară, ci au și organizații, care sunt necesare în mecanismele moderne ale vieții, pentru protejarea și dezvoltarea pe mai departe a acestei culturi*”; „*În secolele trecute sașii au fost cei care au purtat cultura germană, mai ales în Moldova și în Valahia*”⁴. Apare aici superioritatea sașilor transilvăneni, o legitimare a rolului conducător pe care și-l asumă.

Ceea ce își propuneau să obțină nu erau neapărat drepturile politice, deși nici acestea nu erau ignorate, dar se puneau accent pe păstrarea identității lor germane, pe gestionarea autonomă a bisericilor și a școlilor, ca cei mai importanți factori culturali și de identitate ai acestei minorități⁵. Astfel, scria Hans Otto Roth, „*scopul ultim nu este conducerea politică, ci condițiile corespunzătoare pentru menținerea și dezvoltarea germanității*”⁶, iar problemele pe care trebuia să se axeze comunitatea germană erau: „*cum reușesc să creeze toate aceste grupe școlile germane necesare, să formeze profesori capabili, să ofere preoți plini de credință, să*

¹ R. Brandsch, în „Deutsche Politische Hefte aus Grossrumänien”, I, 1921, nr.1, p.1, scria: „*Noi suntem germani, mijlocitori și exponenți ai culturii germane și ai spiritului german, conștienți pe deplin de răspunderea pe care ne-o asumăm în prezent ca membri ai întregii națiuni. Totodată, suntem cetățeni loiali ai statului român, față de care ne luăm, pe deplin conștienți de toate consecințele acestei hotărâri, obligația de a-l servi cu toate forțele și însușirile ce derivă din felul nostru specific german, având convingerea de nezdruincinat că numai astfel și numai pe această cale ne putem îndeplini îndatoririle față de popor și stat*”.

² Rudolf Brandsch, *Zukunftsfragen des Ostdeutschums*, în „Ostland”, an I, nr. 1, iunie 1919, p. 27.

³ D. Fr. Teusch, *Vor neuen Aufgaben!*, în „Ostland”, an I, nr. 1, iunie 1919, p. 16.

⁴ *Ibidem*, p. 14.

⁵ Pentru mai multe despre biserică și școală la sașii transilvăneni, vezi Berthold Köber, *Kirche und Schule bei den Siebenbürger Sachsen*, în Walter König (ed.), *Beiträge zur siebenbürgischen Schulgeschichte*, Köln, Weimar und Wien, Siebenbürgisches Archiv 32, 1996, p. 73-89; Ortried Kotzian, *Das Schulwesen der Deutschen in Rumänien im Spannungsfeld zwischen Volksgruppe und Staat*, Augsburg, 1983; Rosemarie Hochstrasser, *Kirche und Schule, in Die Siebenbürgisch-sächsische Gesellschaft in ihrem strukturellen Wandel, 1867-1992*, Sibiu, Edit. hora, Heidelberg, Arbeitskreis für Siebenbürgische Landeskunde e.V., 2002, pp. 208-216.

⁶ Dr. Hans Otto Roth, *Politik und Volkswirtschaft, Politische Rundschau*, în „Ostland”, an I, nr. 2, iulie 1919, p. 89.

facă posibilă o comunicare între ele"¹. Biserica evanghelică apare în toate articolele din presa săsească a perioadei interbelice drept instituția cea mai importantă pentru această comunitate, căci religia lor evanghelică reprezenta pentru ei unul dintre cele mai importante elemente de identitate², alături de limbă, cultură și chiar, deja din această perioadă, de rasă³. În plus, în jurul bisericii era organizat și învățământul săsesc, iar întreaga viață culturală și politică a sașilor era strâns legată de cea religioasă. Existau, evident, și critici din interiorul comunității în ceea ce privește această coagulare în jurul bisericii, care determina o anumită izolare a germanilor de restul populației, mai puține la 1919⁴, mai dese după 1933. Este interesant însă de remarcat cum chiar și după ce ideile național-socialiste își fac loc în conștiința minorităților germane din Europa, implicit deci și anticlericalismul, biserica rămâne pentru sași același important factor de identitate, deși începe deja să se vorbească despre nevoia unei reforme în cadrul acesteia, despre o limitare a atribuțiilor ei, despre o laicizare a comunității săsești⁵.

Un aspect demn de remarcat în paginile revistei îl reprezintă conștiința puternică pe care o aveau sașii asupra importanței propriiei lor culturi, dar și o atitudine de superioritate, în sensul în care își atribuiau o întâietate în multe domenii ale vieții culturale, și nu numai, transilvănene. Elita săsească susținea, astfel, că datoria germanilor din România, și în general a celor din răsăritul Europei, este aceea de a-și promova limba, cultura și interesele minoritare: „o misiune mare, uman frumoasă, care constă în cea mai mare măsură a face cunoscut noilor state în care trăim minunata comoară a culturii noastre germane...”⁶.

„Ca popor, cercul nostru de datorii ni se pare mai mare, munca noastră politică personală mai importantă decât ca parteneri în marile alianțe politice de dinainte de război. Asemeni înaintașilor noștri, vrem să ne creăm singuri noua noastră patrie de coloniști, și de aici să contribuim în parte la rezolvarea problemei germane în general”⁷.

Revenind, sașii transilvăneni nu doar că aveau o conștiință puternică a propriei lor culturi, ci credeau cu tărie și în superioritatea acesteia față de cultura celorlalte națiuni și a statelor din care făceau parte. Și de altfel pe bună dreptate! Astfel, în articolul lui Emil Fischer, *Dezvoltarea presei germane în România*⁸, pe lângă simpla prezentare a primelor ziare săsești, se face și o comparație cu felul în care s-a dezvoltat presa română, scoțându-se în evidență faptul că sașii au avut întâietate și în acest domeniu: „Astfel noi, germanii de aici, am fost și în acest domeniu al culturii inițiatorii” (s.n.).

Una dintre principalele preocupări ale sașilor după 1918 a fost aceea de a redefini statutul minorității germane în contextul noului stat, cel român. Astfel, ei au profitat de schimbările politice din acest teritoriu nu pentru a-și păstra statutul pe care îl dețineau în cadrul Imperiului

¹ D. Fr. Teutsch, *op. cit.*, p. 15.

² Un alt articol al revistei „Ostland” se numește sugestiv chiar *În legătură cu înființarea unei biserici evanghelice în România* (R. Honigberger, *Zur Frage der Gründung einer Evangelischen Reichskirche in Rumänien*, în „Ostland”, an I, nr. 1, iunie 1919, p. 45-47).

³ Dr. H. Siegmund, *Volk und Rasse im Kampf ums Dasein*, în „Ostland”, an I, nr. 4, septembrie 1919, pp. 180-184: Siegmund considera că lupta pentru existență a unui popor se identifică cu lupta împotriva amestecului și a degenerării rasiale.

⁴ D. Fr. Teutsch, *op. cit.*, p. 15.

⁵ Vezi articolele din revista „Klingsor”, din perioada 1933-1939, privind biserica, care îi au drept autori pe Misch Orendt, Konrad Moeckel, Paul Walser, Andreas Scheiner, Hans Lienerth, Heinrich Zillich, Karl Hoch, Emil Neugeboren și Alfred Pomarius. Cu excepția ultimului, toți ceilalți autori, chiar și Heinrich Zillich, celebru pentru atașamentul său față de național-socialism, recunosc rolul pe care îl joacă Biserica Evanghelică în comunitatea săsească, chiar dacă militează pentru o reformare a acesteia, pentru o laicizare a comunității sau, dimpotrivă, pentru o mai mare implicare a bisericii în viața politică.

⁶ Rudolf Brandsch, *op. cit.*, p. 28.

⁷ Dr. Hans Otto Roth, *Politik und Volkswirtschaft, Politische Rundschau*, în „Ostland”, an I, nr. 2, iulie 1919, p. 89.

⁸ Dr. Emil Fischer, *Die Entwicklung der deutschen Tagespresse in Rumänien*, în „Ostland”, an II, nr. 1, octombrie 1919, pp. 21-24.

Austro-Ungar, ci pentru a obține noi avantaje, ca minoritate. Iar pentru aceasta, două erau tipurile de argumente pe care le utilizau: loialitatea lor față de statul român (această loialitate va fi apoi reafirmată, de-a lungul întregii perioade interbelice, utilizată drept capital politic), și faptul că pretențiile lor ca minoritate erau juste și firești în noul context internațional: toate minoritățile din fostul imperiu aspirau acum la aceste drepturi.

„Ceea ce germanitatea din România Mare pretinde, ceea ce se apropie cel mai mult de noi, deci este, normal, de obținut în primul rând, ca poporul german din statul român să fie recunoscut ca națiune unitară și să aibă, ca atare, anumite drepturi. Acest lucru ar fi pentru menținerea și dezvoltarea noastră de o incredibilă importanță. De aceea trebuie să se creeze organizații independente, sau organizații deja existente să alcătuiască o uniune a diferitelor grupuri germane în viitoarea Românie Mare. De mare importanță ar fi înființarea unei uniuni de ajutor, a unei ‘Ligi a germanilor din România Mare’”, scria Rudolf Brandsch în primul număr al revistei¹. Sarcina acestei organizații ar fi trebuit să fie, în afară de protejarea intereselor națiunii germane, crearea unei comunități între toți germanii din România.

Nevoia de autogovernare, cel puțin culturală, a germanilor din cadrul noului stat apare în cea mai mare parte a articolelor lui Hans Otto Roth, care avea în cadrul revistei o rubrică permanentă, numită *Politik und Volkswirtschaft, Politische Rundschau*, și în care dezbătea chestiuni legate de viața internă a comunității germane, de legăturile pe care le aveau și pe care ar fi trebuit să le aibă sașii cu statul român, și chiar probleme de politică externă. Astfel, chiar în primul număr al *Ostland*-ului, el afirma că germanii din Est nu s-au guvernat niciodată singuri din punct de vedere politic, de aceea nu considera că schimbările de după război i-ar fi afectat cu adevărat:

„Toate popoarele cu care conviețuim în noul stat au jucat deja cele mai diverse roluri în istorie, în vreme ce noi până astăzi am îndeplinit unul și același rol. Germanii din Est s-au aflat sub dominație maghiară, rusă, turcă, română, sârbă și austriacă, dar nu ne-am condus încă niciodată singuri și nici nu o vom putea face. Această constatare ne oferă o siguranță interioară, care nu doar că ne ușurează conducerea politică, ci ar trebui să ne întărească și sentimentul de popor. Starea noastră va fi asigurată exclusiv de valorile noastre interioare. De aceea putem privi evenimentele din ultima perioadă dintr-un punct de vedere mai clar”².

Sfârșitul războiului, în ciuda grelei înfrângeri a Germaniei, a reprezentat o speranță pentru minoritățile germane din Europa, căci, credeau ele, a marcat „*victoria gândirii democratice și a dreptului popoarelor la autodeterminare națională*”. Se considera că dezmembrarea Austro-Ungariei a fost un eveniment politic firesc, susținându-se că națiunea română din Transilvania, asemenea tuturor celorlalte națiuni care trăiau în Imperiu, avea dreptul de a se autoguverna. Evident, aceste considerente erau folosite ca argument pentru a invoca același drept pentru germani, de a se autoguverna în comunitățile și așezările lor. Principiile pe care s-au bazat tratatele de pace de la sfârșitul Primului Război Mondial trebuiau să fie valabile pentru toate naționalitățile. De aceea, era de datoria României să adopte principiile votate la Alba-Iulia, care puteau crea baza constituțională pentru impunerea drepturilor minorității germane. Astfel, statutul său în România putea fi cel de „națiune”: iată un motiv în plus pentru ei să se bucure de noile schimbări politice, căci legea naționalităților din Ungaria îi recunoscuse doar ca „*locuitori ai statului de limbă străină*”, refuzându-le statutul de națiune celor care nu vorbeau limba maghiară³.

Sașii considerau astfel că era în interesul statului român să recunoască drepturile minorităților de pe teritoriul său, căci acest fapt reprezenta în primul rând o consolidare a principiilor și a logicii în care s-a realizat tocmai unirea Transilvaniei cu România la 1918,

¹ Rudolf Brandsch, *op. cit.*, p. 28.

² Dr. Hans Otto Roth, *Politik und Volkswirtschaft, Politische Rundschau*, în „*Ostland*”, an I, nr. 1, iunie 1919, p. 33.

³ Idem, *Politik und Volkswirtschaft, Politische Rundschau*, în „*Ostland*”, an I, nr. 2, iulie 1919, p. 89.

obținând, pe de altă parte, și sprijinul acestor minorități, mai mulțumite de statutul lor în statul nou format: „*tocmai pentru România, care în viitor va deveni centrul de atac al multora dintre statele vecine, este de importanță hotărâtoare să-și rezolve problemele interne în sensul mulțumirii tuturor popoarelor conlocuitoare neromâne*”¹.

O problemă de politică externă care îi preocupa în mod deosebit pe redactorii revistei *Ostland* era cea a reorganizării marilor puteri după război. Aceasta în relație directă, firește, cu consecințele pe care le-ar putea avea politica internațională asupra României, și cu precădere asupra sașilor.

Se manifesta în acest context o îngrijorare crescândă în legătură cu instaurarea comunismului în Rusia, eveniment politic relativ nou, dar care îi preocupa în mod deosebit pe germanii transilvăneni. Astfel, întâlnim constant abordat acest subiect în articolele lui Hans Otto Roth: „*Nu-mi pot imagina o lovitură mai mare pentru poporul german din Est decât transpunerea în realitate a concepției comuniste*”². Iar motivele unei asemenea afirmații se regăseau în statutul economic al minorității germane din Rusia, aceștia riscând să-și piardă proprietățile în cadrul statului comunist. Ori ce aveau germanii mai de preț, pe lângă minunata lor cultură, pe lângă învățământul german și Biserica Evanghelică, dacă nu o foarte bună situație economică?³

Iar comunismul nu reprezenta un pericol doar pentru sași, ci și pentru statul român: „*Și mai inedită este perspectiva politică care se deschide pentru România, dacă avem în vedere atitudinea ei față de transformarea statului rus. Reconstrucția Rusiei este cel mai mare pericol care poate amenința situația noului stat în viitor*”⁴.

Roth identifica astfel, în raport cu Rusia comunistă, rolul strategic de care beneficia România după reșezarea forțelor în Europa. Din punctul lui de vedere, „centrul magnetic” al acestei reorganizări îl constituia dezmembrarea Imperiului Austro-Ungar, fiecare putere având ca interes creșterea influenței în Europa de Est. Iar România putea juca în acest context un rol important: „*România a protejat, prin ocuparea Ungariei, Europa Centrală, și deci și Antanta, de pericolul bolșevic aflat în apropiere, și astfel a făcut lumii un serviciu neprețuit. Din această poziție pe care România și-a creat-o, guvernul român a obținut o favorabilă poziție de șah*”⁵.

De altfel, România nici nu avea de ales în aceste condiții, singura ei opțiune fiind colaborarea cu puterile anglo-americane împotriva pericolului rus. Căci, considera Roth, spre deosebire de Ungaria, România era o țară izolată, înconjurată de state slave și de aspirații slave. De aceea, singurul ei drum spre libertate era cel spre Vest, element în plus care o făcea dependentă, politic și economic, de Anglia și de America⁶. Era, practic, vorba aici de alegerea răului cel mai mic, cel anglo-saxon (căci, să nu uităm, aceste țări făceau parte din tabăra învingătoare, ele au determinat înfrângerea Germaniei, căreia sașii îi rămăneau fideli). Iar pericolul rusesc reprezenta pentru sașii transilvăneni „răul cel mare”.

Astfel, era criticată vehement politica, mai ales economică, a statelor anglo-saxone, fiind considerată „imperialism economic”: „*Ceea ce ne arată tratatul de pace cu Imperiul German și mai ales negocierile cu statele urmașe ale monarhiei austro-ungare conduce către alte concluzii. Scopul Antantei a fost îndeplinit: imperialismul german este mort. Dar în locul lui*

¹ *Ibidem*, p. 90.

² Dr. Hans Otto Roth, *Politik und Volkswirtschaft, Politische Rundschau*, în „*Ostland*”, an I, nr. 1, iunie 1919, p. 34.

³ De altfel, una dintre cele mai mari griji ale sașilor transilvăneni a fost după 1918 reforma agrară. Nu doar că aceștia riscă să-și piardă pământurile, cât mai ales Biserica Evanghelică, cea care întreținea învățământul confesional, deținea importante proprietăți funciare. Astfel, erau afectate instituțiile săsești cele mai importante: biserica și școala. Și pe bună dreptate această îngrijorare, căci reforma agrară din 1921 a făcut ca Biserica Evanghelică să piardă peste 50% din proprietatea sa funciară, fiind expropriate și terenurile Universității Săsești.

⁴ Dr. Hans Otto Roth, *Politik und Volkswirtschaft, Politische Rundschau*, în „*Ostland*”, an I, nr. 2, iulie 1919, p. 90.

⁵ *Idem*, *Politik und Volkswirtschaft, Politische Rundschau*, în „*Ostland*”, an I, nr. 4, septembrie 1919, p. 202.

⁶ *Idem*, *Politik und Volkswirtschaft, Politische Rundschau*, în „*Ostland*”, an II, nr. 1, octombrie 1919, p. 32.

strălucește, conform hotărârilor articolului 5¹ din tratatul de pace germano-austriac, nu înfrățirea dintre popoare, ci imperialismul celor puțini, imperialismul politic și în primul rând economic al marilor puteri conducătoare ale Antantei.”; „Deposarea Germaniei de colonii și nimicirea economiei ei reprezintă pentru mulți o garanție că Germania nu mai poate deveni un stat imperialist. Din punct de vedere economic înseamnă însă această măsură, în același timp excluderea deplină a Europei de pe piața mondială.”² Căci, acum, Anglia devenise cea mai importantă putere colonială, iar America statul cu cel mai mare capital și cu cea mai funcțională industrie.

Iar controlul acestor state nu se limita doar la sectorul economic: „nu doar economic, ci și politic, statele urmașe ale monarhiei trebuie să fie supuse supravegherii marilor puteri. S-a fixat în acordurile cu statele o dependență, care oferă marilor puteri (...) anumite drepturi de intervenție în viața de stat a României.”³; „Ceea ce este izbitor la hotărâre este că supravegherea respectării drepturilor omului nu trebuie făcută de alianța popoarelor, ci de marile puteri înseși”, ceea ce reprezenta ”o îngrădire a suveranității statului”⁴.

„Astfel Anglia și America au ajuns să culegă fructele războiului și să transforme Europa într-o colonie a statelor anglo-saxone”⁵; „Evoluția politică a dat de înțeles României în mod clar că, în afară de pericolul slav, mai are încă un adversar: imperialismul economic al statelor anglo-saxone, care, fără considerații de simpatie sau antipatie, au ca scop dominația economică”⁶.

Dar pericolul comunist de care se temeau atât de mult intelectualii sași constituia, pe de altă parte, o bună bază pentru o colaborare între minoritatea germană și statul român, germanii din Transilvania folosindu-se de câte ori aveau ocazia de capitalul politic pe care îl dețineau în noul stat, capital dobândit, printre altele, prin adeziunea lor la actul unirii: „România se află în mijlocul fluxului slav și va trebui să fie mereu un sprijin pentru cei care nu sprijină imperialismul slavilor. (...) Drumul către o dezvoltare deplină a statului român se va încrucișa în viitor cu învierea gândirii tuturor slavilor. În nici un caz nu va exista în viitor o contradicție generală cu interesele vitale ale germanilor. Credem că este probabil ca dezvoltarea ulterioară a popoarelor german și român să se petreacă în strânse comunități de interes. În orice caz, pentru germanii din Est este sigur că în aceste vremuri imprezibile se află în neseparată comunitate de destin cu poporul român, lucru conștientizat pe deplin de ei prin alipirea de bună voie la noul stat”⁷.

Am constatat astfel că discursul politic săsesc din revista „Ostland” la 1919 era alcătuit în jurul a trei mari teme. Prima dintre ele o constituia statutul pe care această minoritate trebuia să îl dețină în noul stat, România Mare, revendicându-se drepturi de autogovernare culturală, de autonomie a bisericilor și a școlilor confesionale, de respectare a posesiunilor acestora, recunoașterea sașilor ca națiune, egalitate în drepturi cu celelalte minorități și cu populația majoritară. Pentru aceste deziderate, erau utilizate drept argumente pe de o parte noile drepturi de care dispuneau, în teorie, toate popoarele europene după Primul Război Mondial, și în virtutea cărora se realizase însăși unirea Transilvaniei cu România (dreptul la autodeterminare), iar pe de altă parte deciziile adoptate de adunarea de la Alba-Iulia, prin care minorităților li se promiteau aceste drepturi.

¹ Articolul 5 se referea la micșorarea drepturilor de decizie ale statului în chestiuni economice importante.

² Dr. Hans Otto Roth, *Politik und Volkswirtschaft, Politische Rundschau*, în „Ostland”, an I, nr. 3, august 1919, p. 147.

³ *Ibidem*, p. 148.

⁴ *Ibidem*.

⁵ Idem, *Politik und Volkswirtschaft, Politische Rundschau*, în „Ostland”, an II, nr. 1, octombrie 1919, p. 31.

⁶ *Ibidem*, p. 33.

⁷ Idem, *Politik und Volkswirtschaft, Politische Rundschau*, în „Ostland”, an I, nr. 2, iulie 1919, pp. 90-91.

O a doua temă abordată este cea a rolului sașilor de lideri spirituali, chiar politici, ai comunităților germane din răsăritul Europei, datorat unei mai bune organizări și unei vieți culturale mai bogate și mai active; iar ce-a de-a treia preocupare a redactorilor revistei este cea legată de contextul internațional de după războiul mondial: pericolul comunist și dominația economică anglo-saxonă.

În final, este necesar să precizăm că mare parte dintre așteptările sașilor de la noul lor stat au rămas doar la stadiul de speranță. Situația lor nu s-a îmbunătățit simțitor față de cea din perioada 1867-1918. Posturile de înalți funcționari publici, magistrați, în diplomatie sau armată au fost ocupate de regățeni, căci noua guvernare de la București a luat măsuri de românizare a statului, a existat chiar tendința impunerii unui *numerus valachicus* pentru întreprinderile industriale și comerciale, iar reforma agrară a dus la deposedarea sașilor și a instituțiilor săsești de peste 50% din proprietățile funciare¹. Ceea ce le-a rămas cu adevărat intactă în toată perioada interbelică a fost bogata viață culturală a comunității săsești, coagulată în jurul Bisericii Evanghelice, cu una dintre expresiile ei cele mai elocvente: presa săsească.

¹ Ernst Wagner, *Istoria sașilor ardeleni*, București, Editura Meronia, 2000, p. 74.

Idei diriguitoare în Mișcarea Sionistă din România. Congresul Sionist din 1919

Lya BENJAMIN

Keywords: Zionism, colonization, Palestine, national consciousness, Jewish culture, universal culture, Hebrew language, press.

Abstract

Leading Ideas in the Zionist Movement in Romania. The Zionist Congress in 1919

The present study focuses on several issues concerning the development of the Zionist movement in Romanian context: the founding of the first societies in the late XIX-th century, militating for emigration to Palestine and founding agricultural colonies; the joining of the Zionist movement to the political Zionism ideals based on Th. Herzl's theories; the cultural and educative activity meant to shape a national Jewish consciousness; the relationship between Zionism and culture; the turning in the Zionist movement's life at the end of the World War I, when the founding of the national home – related to the crash of the great empires and the rise of the nationalities' principle – becomes a historical fact.

Argument

Mișcarea sionistă a constituit un factor esențial în devenirea modernă a evreimii. Totuși, problematica sionismului în contextul românesc reprezintă o pată albă în literatura de specialitate. Comunicarea de față își propune să aducă în discuție câteva dintre ideile diriguitoare care au stat la baza activității organizațiilor sioniste din România la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului XX. Este o epocă ce se întinde de la primele manifestări sioniste în România (deceniul 9 al sec. al XIX-lea) până la realizarea căminului național evreiesc în Palestina sub mandat britanic: respectiv până la pacea de la San Remo (aprilie 1920). Ideile diriguitoare din această perioadă, ca și în etapele ulterioare, poartă amprenta scopurilor generale ale mișcării sioniste mondiale.

N. Sokolov, unul dintre conducătorii organizației sioniste mondiale, evidențiază la începutul secolului al XX-lea, ca scop general, crearea unui cămin pentru evrei în Palestina, garantat prin tratate internaționale, precum și renașterea civilizației iudaice. „Reconstruirea patriei – arăta Sokolov – nu vizează doar domeniul economic. Sionismul urmărește formarea unei conștiințe naționale moderne, bazată pe tradiții istorice; afirmarea evreimii cu particularitățile sale în contextul civilizațiilor umane. Evreii nu își propun să devină o putere militară. Ei resping ideea asupririi altor popoare. Ei vor să pună capăt destinului lor de popor fără patrie; vor să devină o națiune independentă, pe un teritoriu propriu. Doresc să se unească într-o comuniune organică; să aibă instituțiile și școlile lor, limba lor națională, literatură și presă proprie. Iată năzuințele noastre – conchidea Sokolov – nici mai mult, nici mai puțin.”¹

¹ Nahum Sokolow, *Geschichte Des Zionismus. Mit Einer Einleitung von A.J. Balfour, Britischem Minister des Aussen, Interterritorialer Verlag „Renaissance”, Wien/Berlin/Leipzig/New York (f.a.), p. 310.*

Aceste principii ale mișcării sioniste și-au găsit o largă răspândire în și prin presa evreiască din România. Prin diseminarea lor, și în general prin conținutul său, presa a avut un rol important în formarea conștiinței naționale moderne și în cazul evreimii din România. Totodată, presa este un important document de epocă, un instrument de cunoaștere a istoriei sionismului.

Menționăm că în comunicarea de față sursa principală pe care ne-am bazat o constituie presa evreiască sionistă și nesionistă apărută în România în epoca la care ne referim.¹

Ideea colonizării Palestinei

Ideea colonizării Palestinei apare la evreii din România în ajunul deceniului 9 al secolului al XIX-lea. În câteva localități din Moldova se crează societăți care cheamă populația evreiască să „pregătească drumul eliberării spre patria lor proprie”.² La sfârșitul lui decembrie 1881 are loc o Conferință la Focșani. Participă 51 de delegați, reprezentând 32 de societăți pentru colonizarea Palestinei. „În această sesiune solemnă se dete o bază mișcării populare care trebuia să izbutască la întemeierea primelor colonii în Palestina de către evreii din România.”³ Ziarul „Fraternitatea”, în numărul din 12 martie 1882, relatează despre cauzele apariției curentului de emigrare: „Chestia emigrării, și mai cu seamă a emigrării în Palestina, a luat naștere sub presiunea persecuțiilor multiple”.⁴

Ideea emigrării și a colonizării agricole a Palestinei cuprindea mase tot mai largi. În 1882 se constituie Comitetul Central pentru „Înlesnirea Emigrării Israelitilor din România”.⁵ La 7/19 august 1882 „s-a imbarcat cea dintâi colonie israelită pentru Palestina, compusă din 228 de persoane localnice din Bacău, Moinești, Cârja, Focșani și Galați.”⁶ Primele grupuri de emigranți au înființat coloniile „Roș Pina”⁷ și „Sichron Iacob”⁸.

Mișcarea pentru colonizarea Palestinei a constituit o primă etapă a sionismului. După cum aprecia Herzl, „colonizarea a fost numai primul dar nu ultimul cuvânt al mișcării sioniste”.⁹ În etapa respectivă nu exista încă o idee politică foarte clară privind căile de reînființare a statului evreu. Palestina se afla sub dominație otomană.

Sionismul politic

Conceptul de sionism politic este legat de numele lui Th. Herzl¹⁰. În optica sa, problema evreiască era o problemă politică ce trebuia rezolvată prin demersuri politice și diplomatice. Iar în ce-l privește pe Max Nordau¹¹, „unul din campionii mișcării sioniste”, cum îl numește presa

¹ În comunicarea de față sunt folosite în principal articolele publicate în volumul *Idealul sionist în presa evreiască din România: 1881-1920*. Texte selectate de Lya Benjamin (coordonator) și Gabriela Vasiliu, Ed. Hasefer, București 2010 (în continuare, *Id.S.*).

² Cf. Dr. M.A. Halevy, *Conferința de la Focșani din 1882*, în *Evreii din România în texte istoriografice*. Antologie, introducere și selectarea textelor, note și comentarii de Lya Benjamin, Ed. Hasefer, București 2004, p. 425.

³ *Ibidem*.

⁴ *Id.S.*, p. 25.

⁵ Statutele Comitetului Central sunt publicate în ziarul „Apărătorul”, București, 28 martie 1882, p. 31. (*Id.S.*, p. 26).

⁶ „Fraternitatea”, 12 august 1882, p. 243. (*Id.S.*, p. 35).

⁷ Roș Pina (ebr.) – piatră de hotar.

⁸ Sichron Iacob, numele tatălui baronului Edmund Rotschild, care a subvenționat din punct de vedere material înființarea coloniei.

⁹ Din discursul rostit de Th. Herzl la primul Congres Mondial Sionist (Basel, 29 august 1897), „Egalitatea”, 6 septembrie 1897, p. 276 (*Id.S.*, p. 81).

¹⁰ Th. Herzl (Budapesta 1860 – Viena 1904) – avocat, scriitor, fondatorul și președintele „Organizației Sioniste Mondiale”.

¹¹ Max Nordau (Budapesta 1849 – Paris 1923) – medic și scriitor, cofondator al „Organizației Sioniste Mondiale”, împreună cu Th. Herzl.

evreiască din România, el sublinia că „sionismul nu este o mișcare teologică, ci politică, economică, istorico-culturală și sociologică.”¹

Exponenții mișcării sioniste din România aderă din primul moment la principiile sionismului politic. S. Pineles, unul dintre conducătorii mișcării din România, se afla în corespondență cu Th. Herzl din 1896. Delegații mișcării sioniste din România participă la primul Congres Mondial Sionist, întrunit la Basel în 1897. Aici se pun bazele sionismului politic; se adoptă *Programul Baselian*, în care se preciza că *scopul mișcării sioniste este crearea unui cămin național pentru poporul evreu în Palestina*.

În ziarul „Egalitatea” din 1 mai 1898, Moses Schwartzfeld² scria următoarele despre recepțarea Programului de către evreii din România: „Idealul sionismului formulat la Congresul din Basel a pătruns adânc în spirite, cercul evreilor ce se alătură de tendințele lui Herzl și Nordau devine tot mai mare.”³

Aderarea la sionismul politic a însemnat și mutații în ideile fundamentale care se aflau la baza activității mișcării sioniste. Accentul nu se mai pune pe colonizarea agricolă a Palestinei, care în condițiile dominației otomane, a absenței bazei materiale necesare, nu putea să asigure realizarea căminului național în Palestina. Acum accentul s-a pus și în cadrul mișcării sioniste din România pe ideea soluției durabile a problemei evreiești, pe întărirea spiritului de naționalitate al evreilor pentru constituirea căminului național și pe îndrumarea spre el a tuturor acelor care nu vor să se asimileze popoarelor în mijlocul cărora trăiesc. „Aceasta este aurora cea nouă, aceasta este nobila țintă a sionismului.”⁴

Ideile diriguitoare ale sionismului politic au fost pe larg redată în presa evreiască a timpului. Discursul rostit de Herzl la primul Congres Mondial Sionist a fost publicat în „Egalitatea” din 5 septembrie 1897. A fost un discurs programatic de mare importanță pentru înțelegerea esenței sionismului. „Sionismul e reîntoarcerea la iudaism înainte de reîntoarcerea în statul iudeu”⁵ – arăta Herzl, subliniind astfel importanța reînvierii și cultivării conștiinței naționale evreiești. Teza lui Herzl despre ce este sionismul a prilejuit diferite comentarii în presa timpului. În ziarul „Vocea Sionului”, care apărea la Ploiești în anii 1898-1899, într-un articol intitulat *Cum trebuie înțeles sionismul modern*, pornindu-se de la teza lui Herzl, se insistă pe necesitatea deșteptării sentimentului național evreiesc. În optica autorului, acest demers presupune „cunoașterea și cultivarea limbii, istoriei și literaturii ebraice și creșterea în spirit național-evreiesc a copiilor [...]. Numai când evreii vor cunoaște istoria lor [...], numai atunci vor înceta a se disprețui ei înșiși. Vor reîncepe a se considera și prețui și vor avea din nou un ideal național. Odată cu renașterea națională se va redeștepta în inima evreilor dorința de a se reîntoarce la patria strămoșească, Palestina, și de a continua să trăiască potrivit spiritului național evreiesc.”⁶

Așadar, adeziunea la sionismul politic a impus cu necesitate includerea în programul de activitate a organizațiilor sioniste cultivarea conștiinței naționale evreiești.

Educație prin cultură

Una din ideile diriguitoare care au stat la baza activității mișcării sioniste se referea la rolul culturii în formarea conștiinței naționale evreiești. Prin *cultură* înțelegându-se, printre altele, și cultivarea tradițiilor istorice și religioase ale poporului evreu. În noiembrie 1898, „Vocea

¹ „Egalitatea”, 27 iunie 1897, pp. 194-195 (*Id.S.*, p. 167).

² Moses Schwartzfeld (Iași 1857 – București 1943) – folclorist, etnolog, publicist și istoric. În aprilie 1890 începe să editeze la București ziarul „Egalitatea”, care apare până în 1940.

³ *Id.S.*, p. 199.

⁴ *Apelul secțiunii «Iehoșua»*, București, 1898, în „Vocea Sionului”, 5 iunie 1898, pp. 5-6. (*Id.S.*, p. 202).

⁵ *Id.S.*, p. 80.

⁶ „Vocea Sionului”, 5 iunie 1898, p. 2 (*Id.S.*, p. 170).

Sionului” publica un articol intitulat *Un sfat al secțiunilor sioniste din țară*. Era un apel prin care secțiunile sioniste erau chemate să sărbătorească zilele de Hanuca¹; să arate „bărbăția și entuziasmul cu care au știut să apere strămoșii noștri templul, sanctuarul culturii naționale.”² Revista „Idealul” din august 1910 scrie despre comemorarea sărbătorilor evreiești în ședințe festive, „iar Hanuca și de această dată a fost sărbătorită cu o serată care a dat rezultate morale și materiale însemnate.”³

Despre educația sionistă scrie ziarul „Neamul Evreiesc”. „Se cere ca părinții să dea copiilor o educație națională evreiască.”⁴ Femeile evreice erau îndemnate să-și educe copiii luând „exemple din trecutul neamului nostru atât de bogat în fapte mărețe și înălțătoare”⁵. La rândul lor, tinerii erau chemați ca „în locul cărților nefolositoare, în locul romanelor de senzație, să citească *Istoria Evreilor* de Graetz, *Statul Evreu*, *Țara Veche Nouă* de Herzl și alte multe scrieri evreiești.”⁶

În cultivarea tradițiilor naționale, o atenție specială s-a acordat însușirii limbii ebraice, atât de către tineri, cât și de adulți. Era o problemă-cheie. În condițiile emancipării în diasporă, limba maternă a evreilor a devenit în cele mai multe cazuri limba țării în care trăiau. În căminul național evreiesc, limba maternă, cât și limba oficială, urma să fie ebraica. În mai 1902 are loc o Conferință a institutorilor de limbă ebraică, convocată la Focșani de către Comitetul Central al sioniștilor din România. S-a hotărât stabilirea unui program unic de predare a limbii ebraice în școlile israelite din România.⁷ În 1915 a luat ființă o „Comisiune Culturală Ebraică”, având sediul la Focșani.⁸ Nu a existat Conferință sau Congres sionist în cadrul cărora să nu se fi discutat despre necesitatea însușirii limbii ebraice. Organizațiile sioniste au supravegheat în mod special predarea limbii ebraice în școlile evreiești, ca și organizarea predării ei pentru adulți.

Un rol important în formarea conștiinței naționale au avut societățile și cercurile sioniste. În 1899, aproape în fiecare oraș, s-au înființat Societăți „B'nei Zioniste”⁹. Fiecare din aceste societăți avea înscris pe frontispiciul său *lupta morală*. Prin luptă morală înțelegându-se, de fapt, cultivarea și propagarea istoriei și a literaturii naționale. La Galați funcționa societatea Beneh Zion Kadimah¹⁰, având misiunea de popularizare a cunoștințelor iudaice, în principal prin editarea și difuzarea de broșuri. În 1909 a luat ființă la București cercul sionist „Idealul”. „În ședințele cercului s-au tratat pe rând toate chestiunile ce frământă iudaismul: istoria, literatura ebraică și diferite chestiuni social-evreiești.”¹¹ Totodată, s-au editat broșuri ieftine, în general bine primite de public. În 1909 s-au pus bazele „Asociației Tineretului Intelectual Evreiesc din România”¹², cu sediul la București. Conform programului, misiunea ei a fost diseminarea culturii evreiești printre evreii din țară. În acest scop a fost înființată Biblioteca Hatikvah. Sub egida ei s-au publicat câteva dintre cele mai bune opere ale literaturii ebraice moderne.

Cercul studenților național-evrei „Hașmonaea”¹³, creat la București în 1914, și-a propus popularizarea idealurilor național-evreiești în rândurile studenților evrei din România, a

¹ Ebr., sărbătoare celebrată de regulă în decembrie, în amintirea victoriei macabeilor asupra lui Antiochus Epiphanes (175 î.e.n.).

² *Id.S.*, p. 210.

³ „Revista Idealul”, 10 august 1910, p. 1 (*Id.S.*, p. 299).

⁴ „Neamul Evreiesc”, 25 decembrie 1908 (*Id.S.*, p. 289).

⁵ „Revista Zionul”, București, 7 august 1911, pp. 9-10 (*Id.S.*, p. 317).

⁶ *Ibidem*, 12 noiembrie 1913, pp. 7-8 (*Id.S.*, p. 326).

⁷ Cf. „Cronica Israelită”, 11 mai 1902, p. 2 (*Id.S.*, p. 259-260). (*Id.S.*, p. 259-260).

⁸ Comisie înființată conform hotărârii Consfățuirii sioniste din Galați, „Spre Răsărit – Organ al cercului cultural sionist «Dr. Th. Herzl»”, Tecuci, octombrie-noiembrie 1915, p. 2 (*Id.S.*, p. 343).

⁹ Ebr. *Fii Sionului*.

¹⁰ Ebr. *Primul fiu al Sionului*.

¹¹ „Idealul”, 10 august 1910, p. 1 (*Id.S.*, p. 299).

¹² Despre activitatea asociației, vezi revista „Zionul” din 7 iunie 1911, pp. 13-14 (*Id.S.*, pp. 315-316).

¹³ Dinastie regală și sacerdotală evreiască.

propagat cultura evreiască și ideea redeșteptării naționale, desfășurându-și activitatea alături de organizația sionistă din Capitală. În cadrul conferințelor săptămânale s-au abordat teme referitoare la ideologia sionistă; arta națională evreiască; rolul etic al evreilor; Moses Mendelssohn și epoca sa¹; rolul economic al evreilor; filosofia lui B. Spinoza; socialism și naționalism ș.a. Numeroase ședințe au fost consacrate prelegerilor despre istoria evreilor. A funcționat și un curs de limbă ebraică. Activitatea de obicei înceta pe timpul vacanței, dar studenții din provincie de regulă se angajau să desfășoare propagandă sionistă în localitățile lor de origine.²

În 1914 s-a organizat la Galați Cercul „Th. Herzl”³. Ședințele Cercului s-au transformat în adevărate școli unde se învăța istorie, literatură, iudaism în general. La Conferința sionistă ținută la Galați în octombrie 1915 s-a hotărât înființarea unei comisii culturale. În circulara lansată de Comisie în iunie 1916, se arăta printre altele: „ideea sionistă va putea triumfa numai după ce mediul cultural evreiesc se va fi format”. Scopul Comisiei a fost răspândirea limbii și a publicațiilor ebraice, de limbă idiș, răspândirea cărților cu subiecte evreiești în limba română, organizarea de șezători închinată marilor scriitori evrei ș.a.⁴

Așadar, formele de educație prin cultură au cunoscut o diversitate apreciabilă.

Relațiile dintre sionism și cultură

Cultura constituia o preocupare în mișcarea sionistă, nu doar din punctul de vedere al rolului ei educativ, dar și în sensul relației dintre cultură și sionism ca problemă de concepție. În optica scriitorului Horia Carp, când sioniștii și-au propus să se ocupe de cultură, la ei „nu poate fi vorba de o cultură-universală ci exclusiv evreiască. Iar cultura exclusiv evreiască este numai ceea ce tratează viața evreiască”⁵. Pentru ebraistul M. Braunstein-Mebașan, „cultura universală este inerentă iudaismului... Sionismul, care tinde a crea pentru poporul evreu o situațiune în care să-și poată dezvolta forțele și aptitudinile în toate direcțiile, spre binele lui și al omenirii, e desigur cel din urmă care ar dori îngrădirea acestui popor cu un zid chinezesc contra culturii universale”⁶.

Rabinul I.I. Niemirower, întreat de un ziarist ce sens atribuie cuvântului *cultură* din perspectiva mișcării sioniste, a dat următorul răspuns: „Prin cultură înțeleg istoria, literatura, știința, arta, limba și obiceiurile unui popor. Avem o istorie antică strălucită, care a fost prelucrată într-un mod științific și modern. Avem o literatură pur evreiască și scrisă în această limbă și în limbile moderne, în special în cea germană. Limba ebraică s-a păstrat, ceea ce dovedește însemnătatea ei. Pe terenul artei, evreii s-au ilustrat în fiecare ocazie, în oricare element al ei. Totuși, se impune specializarea în iudaism.”⁷

Concepțiile în problema conținutului culturii, care urma să fie asimilată de membrii mișcării sioniste, erau, prin urmare, contradictorii. Dar în ciuda faptului că predomina concepția despre cultivarea exclusivă a culturii naționale, nu a fost exclusă nici cultura universală din viața intelectuală a mișcării sioniste.

Relevant pentru înțelegerea relației dintre sionism și cultură este punctul de vedere al lui Moses Gaster, exprimat la al II-lea Congres Mondial Sionist: „Sionismul năzuiește, după cum l-am formulat aici, nu numai regenerarea poporului evreiesc pe cale economică și politică, ci și pe calea spirituală, și se găsește prin aceasta pe terenul culturii moderne, la ale cărei cuceriri ține cu orice preț.”⁸

¹ Moses Mendelssohn (1729 – 1786) – filosof evreu din Germania, fondatorul iluminismului evreiesc.

² Cf. Publicația sionistă „Hatikva” din 19 iunie 1916, pp. 32 – 33 (*Id.S.*, p. 363).

³ *Ibidem*, 29 noiembrie 1914, p. 3 (*Id.S.*, p. 333).

⁴ *Ibidem*, 19 iunie 1916, p. 21 (*Id.S.*, p. 361).

⁵ „Mevasereth Zion”, ziar de propagandă sionistă, București 7 februarie 1903, p. 1 (*Id.S.*, pp. 261-263).

⁶ Articolul *Cultură și cultură*, în „Egalitatea”, 20 aprilie 1907, p. 114 (*Id.S.*, pp. 283-285).

⁷ În *chestia culturală – interviu cu d. rabin dr. I. Niemirower*, în „Cronica Israelită”, 9 martie 1902, p.1 (*Id.S.*, p. 246).

⁸ Discurs publicat în „Vocea Sionului”, 4 septembrie 1898, pp. 5-6 (*Id.S.*, p. 91).

Confesiune sau naționalitate?

Din perspectivă sionistă, identitatea națională a poporului evreu nu era nicicând pusă sub semnul îndoielii. Herzl a fost poate cel dintâi care declara că suntem un popor, suntem o națiune. Acest punct de vedere era însușit, desigur, și de mișcarea sionistă din România.

În 1915, Achille M. Finkelstein publica un articol în ziarul „Bar Kochba”¹ intitulat *Confesiune sau naționalitate?*. Concluzia autorului: Evreii sunt incontestabil o naționalitate. „Nu, noi astăzi avem o legătură mult mai trainică decât religiunea, – conchide el – este dorul de reintegrarea neamului și de reînțoarcerea pe pământul strămoșesc asupra căruia avem drepturi istorice incontestabile.”² Punerea problemei nu era întâmplătoare. Articolul a fost scris în contextul Primului Război Mondial; plutea în aer speranța că sfârșitul războiului va pune capăt „pe temeiul principiului naționalităților” statutului de popor asuprit.³ Cu astfel de speranțe era de importanță vitală sublinierea faptului că evreii nu sunt doar confesiune, dar și naționalitate.

Despre triumful principiului naționalităților și influența lui asupra mentalității și destinului poporului evreu se scria în 1919 și în ziarul „Mântuirea”, în suita articolelor semnificativ intitulate *Sarcini de azi și de mâine*⁴. „În locul forței puse în interesul fiecărui stat mare, tronază azi ca principiu politic conducător dreptul de autodeterminare al națiunilor mari și mici”, se scria în ziarul „Mântuirea”. „Sub influența acestor evenimente”, se arată în articol, „ridicola idee a existenței noastre ca o confesiune fu spulberată, posibilitatea unei asimilări fu distrusă pentru totdeauna, iar locul acestor două teorii artificiale luă, cu o putere neînfrănată, conștiința naționalității și a situației care pe drept ni se cuvine.”⁵

Este de fapt momentul istoric în care sionismul herzlian, care de la apariția sa urmărea înființarea căminului național în Palestina, se transformă dintr-un așa-zis naționalism utopic în „idee politică diriguitoare a întregului iudaism reînviat”.⁶

Programul politic al sionismului în noul context istoric a fost formulat într-un manifest-program lansat de Biroul Central Sionist din Copenhaga la 25 octombrie 1918. Acesta conținea următoarele puncte:

1. Declararea Palestinei drept cămin național al poporului evreu;
2. Egalizarea deplină și de fapt a evreilor în toate țările;
3. Autonomie națională pe tărâm cultural, social și politic pentru populația evreiască din țările unde se găsește în mase mari, ca și în toate celelalte țări unde evreii o pretind.⁷

Pentru evreii din România, ultimele două puncte erau de excepțională importanță. Mișcarea sionistă nu își limita activitatea doar la probleme legate de Palestina, dar și-a inclus în program și revendicări care aveau drept scop schimbarea statutului în diaspora de minoritate asuprită.

Presă evreiască sublinia importanța Programului de la Copenhaga pentru mișcarea sionistă din România sub trei aspecte: înființarea căminului național evreiesc în Palestina și obținerea drepturilor naționale pentru evreii care rămâneau în România impuneau mișcării sioniste elaborarea unei noi strategii politice; pe tărâmul activității culturale urma să fie continuată cultivarea masei evreiești în sens național-evreiesc; aspectul practic viza problema emigrărilor.

Poziția mișcării sioniste din România față de schimbările petrecute în activitatea sionistă pe plan mondial s-a bucurat de aprecierea conducerii centrale internaționale. Este relevantă în acest sens scrisoarea semnată de dr. Iacobsohn, unul dintre liderii mișcării sioniste internaționale:

¹ Bar Kochba (ebr., Fiul Stelei) (? – 135 e.n.) – Conducătorul revoltei antiromane în Iudeea, între anii 132 – 135 e.n. A fost ucis în anul 135.

² „Bar Kochba”, nr. 7, septembrie 1915, pp. 88-89 (*Id.S.* p. 185).

³ *Ibidem*.

⁴ „Mântuirea”, 24 februarie 1919, p. 1 (*Id.S.* p. 365).

⁵ *Ibidem*.

⁶ *Ibidem*.

⁷ *Id.S.*, p. 366, nota 102.

„Este o notă bună pentru conștiința evreilor români – se scria în scrisoare – faptul că s-au conformat principiilor fixate de manifestul din Copenhaga, luptând pentru câștigarea drepturilor naționale.”¹

Comisia Centrală sionistă din România și-a însușit punctele programatice ale Biroului Central Sionist din Copenhaga, nu doar în plan teoretic, dar și pe planul acțiunilor practice.

Pentru ziua de 29 martie 1919 s-a cerut autorizarea unei întruniri în București de solidaritate cu revendicările naționale ale poporului evreu. Întrunirea, la început autorizată, a fost până la urmă interzisă, fapt ce a provocat proteste din partea organizației sioniste. În moțiunea de protest publicată în ziarul „Mântuirea” s-a subliniat că interzicerea întrunirii nu poate opri pe sioniști să sprijine „de-a-ntregul revendicările poporului evreu pentru reconstituirea patriei evreiești”.²

În condițiile în care sionismul s-a transformat dintr-o idee platonice într-o idee politică diriguitoare a iudaismului universal și a celui din România, s-a impus cu necesitate o cât mai grabnică reorganizare a mișcării sioniste.

Congresul sionist – septembrie 1919

Conform documentelor vremii, Congresul trebuia să asigure reorganizarea mișcării sioniste în spiritul adaptării ei la noile condiții politice. În special două împrejurări au impus măsura respectivă:

1. Dezorganizările petrecute în timpul războiului;
2. Declarația lordului Balfour³, care a făcut din sionism o mișcare de realizări imediate.

În atari condiții, s-au pus bazele unei noi organizații, cu o singură conducere centrală; au fost create cinci departamente, precum: palestinian, organizatoric, cultural, financiar, al tinerețului. O decizie foarte importantă a fost mutarea conducerii centrale de la Galați la București.

Pe plan organizatoric s-a hotărât alcătuirea unui nou statut și a unui nou regulament de funcționare, prin care se urmărea centralizarea organizatorică; pe plan cultural s-a hotărât: intensificarea procesului de ebraizare prin editarea de manuale, înființarea de cursuri de limbă ebraică; cultivarea maselor în spiritul culturii naționale. Departamentul palestinian avea funcții multiple pe planul organizării emigrărilor și a colaborării cu instituțiile evreiești economice și culturale din Palestina. S-a hotărât înființarea unei reprezentanțe a Federației Sioniste din România în Palestina. Departamentul Tineretului avea în primul rând funcții cultural-educative.⁴

În documentele de epocă se subliniază rolul de cotitură al Congresului din 1919 în viața mișcării sioniste din România.

Receptarea ideilor sioniste de către societatea românească

Este de subliniat că apariția mișcării sioniste și vehicularea ideilor sale diriguitoare nu au rămas fără ecou în cercurile politice românești. Într-un fel, se adevereau previziunile lui Herzl, că cercurile antisemite vor susține plecările în masă ale evreilor din țările unde și-au găsit refugiu. Pe exemplul României, din perioada la care ne referim, disociem următoarele reacții: ziarul „Binele Public” saluta emigrarea evreilor cu următoarele cuvinte: „Reimpatrierea

¹ „Mântuirea”, 3 septembrie 1919, p. 1 (*Id.S.* p. 379).

² „Mântuirea”, 29 martie 1919, p. 1, (*Id.S.* p. 374).

³ Referire la declarația lui A.J. Balfour, ministrul de Externe al Angliei, dată în ziua de 2 noiembrie 1917. Conține consimțământul guvernului britanic pentru crearea căminului național în Palestina. Datorită condițiilor de război, presa evreiască a publicat documentul cu o întârziere de un an, în „Curierul Israelit” din 2 noiembrie 1918, p. 2 (*Id.S.* pp. 554-555).

⁴ Hotărârile Congresului au fost publicate în „Egalitatea” din 29 noiembrie 1919, p. 107, sub titlul *Hotărârile Federației* (*Id.S.* pp. 389-390).

poporului lui Israel va avea dublu scop: de a recâștiga unui popor întreg o țară iubită și de a face să dispară dintre români și israeliți ura fatală ce de câțva timp începuse a se naște și care ar fi putut avea urmări prea neplăcute și pentru unii și pentru alții¹. Este semnificativă și reacția lui I.C. Brătianu, președintele Consiliului de Miniștri, în ședința Camerei din 8 februarie 1882. Cu această ocazie, Brătianu declara: „Guvernul este gata ca oricând va fi trebuință să contribuiască a favoriza o mișcare precum aceea de colonizare agricolă a Palestinei de către evreii din România”².

În viziunea omului politic Take Ionescu, „evreii în ceasul în care ar forma un stat în Palestina, constituindu-se în națiune separată, ar deveni pur și simplu niște străini și fatal ar vedea crescând contra lor toate prejudecățile și toate urile”³.

Concluzii

Apariția mișcării sioniste a produs schimbări esențiale în societatea evreiască din România, ca de fapt în toate celelalte țări ale lumii. În condițiile când emanciparea și asimilismul au dat faliment, când antisemitismul a urmărit și în contextul românesc excluderea evreilor din societatea românească, sionismul a fundamentat o nouă conștiință evreiască, axată pe ideea mântuirii poporului evreu prin reclădirea statului evreiesc pe teritoriul Palestinei. În comunicarea de față am ținut să evidențiem dinamica unor idei fundamentale ale mișcării sioniste în contextul sionismului din România. Pornind de la ideea colonizării agricole a Palestinei care, așa cum arăta M. Gaster, s-a înfiripat prima dată în România, s-a ajuns la sionismul politic și la rolul său de formare a conștiinței naționale evreiești.

Am considerat necesară evidențierea relației dintre cultură și sionism, pentru a sublinia faptul că ideologia națională evreiască nu s-a bazat pe cultivarea unei xenofobii sau a unui misticism naționalist, ci pe ebraizarea și pe readucerea evreimii în matca propriei culturi. Dimensiunea umanistă a acestei ideologii constă în faptul că nu a urmărit discriminarea altora, ci recâștigarea propriei demnități, educația și cultura având un rol hotărâtor.

Totodată, este de remarcă că utopia sionistă se transformă în realitate politică, într-un context istoric în care se prăbușesc marile imperii și se impune în special pe plan european principiul naționalităților.

Construirea căminului național al poporului evreu în Palestina nu a fost rezultatul unei întâmplări sau al unei conjuncturi. El s-a realizat pe terenul unor rădăcini și tradiții istorice, într-un context internațional favorabil formării statelor naționale mici și mijlocii, eliberate de sub opresiunea marilor puteri. Este însă de subliniat faptul că, dacă Anglia ar fi respectat întrutotul prevederile declarației lui Balfour și ar fi dat autonomie căminului evreiesc, mai ales în problema imigrării, Holocaustul european nu ar fi atins dimensiunile distrugătoare la care a ajuns.

Din perspectiva realităților de astăzi, ținem să subliniem că realizarea Statului Israel nu a însemnat și nu înseamnă dispariția diasporei evreiești pe plan mondial și implicit în România. Evreo-românimea rezultată dintr-un proces istoric de veacuri constituie o realitate atât în Israel, cât și în România de astăzi. Cimentează legăturile și asigură prezervarea patrimoniului comun: limba, cultura, spiritualitatea și monumentele.

¹ Cf. „Fraternitatea”, 12 februarie 1882, p. 50 (*Id.S.* pp. 446-447).

² Cf. „Vocea Sionului”, 11 septembrie 1898, p. 3 (*Id.S.* p. 449).

³ „Mântuirea”, 7 iulie 1919, p. 1 (*Id.S.* pp. 453-454).

Relațiile româno-sovietice la începutul anilor 1920: noi surse documentare și direcții de cercetare*

Flavius SOLOMON

Keywords: interwar period, Soviet-Romanian relationships, the Bessarabian question, new documentary sources

Abstract

The Soviet-Romanian Relationships in the Early 1920s: New Documentary Sources and Research Prospects

The Romanian-Soviet relationships during the interwar period have benefitted from a significant and enduring research interest, displayed in various works produced by Romanian, Soviet, Russian, Moldovan and Western historians. However, even if the overall historiographic output dealing with this topic is rather solid and growing fast, balanced approaches, unencumbered by political and ideological biases and stereotypes, are still few and far between. Research opportunities have also been thwarted and limited by restricted access to crucial archival sources. For decades, research on this topic was essentially based upon a set of official documents, well-known to historians as far back as the interwar period.

The present work represents a systematic effort of rediscovery and reinterpretation of previously unpublished documentary sources. It extensively uses documents recently found in the State Archive of Social and Political History of the Russian Federation (RGASPI) and the Archive of the Foreign Policy of the Russian Federation (contemporary history section). These sources include: the inner correspondence of the Soviet leaders of the time; transcripts of a number of meetings of the Politburo of the Russian Communist (Bolshevik) Party; diplomatic correspondence, reports and memoirs of individual diplomats, ministry circulars and decisions. Using these sources as a starting point, I sketch three new potentially promising research avenues, namely: 1. The Komintern, Soviet diplomacy and „the Romanian question;” 2. The Archive of the Romanian Legation in Petrograd and Romania’s place within the foreign policy strategies of Soviet Russia / the early Soviet Union; 3. The (re)discovery of a topic for analysis from the point of view of the history of diplomacy in the region: Bessarabia.

Raportată la numărul de lucrări privind problema Basarabiei între cele două conflagrații mondiale, din punct de vedere al statisticii bibliografiei istorice, orice altă nouă intervenție ar părea un efort aproape inutil. Despre această temă s-a scris mult, nu doar de către istoricii aparținând școlilor istoriografice implicate în dispută, ci și de către mulți cercetători occidentali.

Dacă aruncăm totuși o privire mai atentă asupra producției istoriografice referitoare la tema enunțată, am putea observa că istoricului i se pot deschide nenumărate alte căi de investigație, atât ca perspectivă de abordare, cât și ca surse de documentare. Pentru aceasta există cel puțin două raționamente importante: 1. tema a beneficiat de puține ori de abordări echidistante, des-

* „This work was supported by CNCIS – UEFISCSU, project number PNII – IDEI ID_816/2008”.

prinse de realitățile imediate politice și ideologice, atât în perioada interbelică, cât și, sau mai ales, după 1945; 2. în majoritatea cazurilor, decenii în șir, au fost folosite aproape aceleași surse, de obicei acte oficiale intrate încă de timpuriu în circuitul științific. Desigur, aceste observații preliminare nu știrbesc nici pe departe din meritul unor lucrări mai noi, cum ar fi cartea lui Octavian Țăcu, apărută acum câțiva ani la Chișinău¹.

Datele de referință privitoare la relațiile româno-sovietice în perioada interbelică sunt, mai mult sau mai puțin, cunoscute. La fel și documentele relevante privitoare la această temă. Amintim, pentru exemplificare, un efort comun al Ministerului Afacerilor Externe al României și Ministerului de Externe al Federației Ruse, care s-a materializat, acum un deceniu, într-o voluminoasă culegere de documente². Dacă sursele publicate deja în România sau în Federația Rusă pot crea o imagine generală asupra cadrului în care au evoluat relațiile româno-sovietice în perioada interbelică, în general, asupra modului în care chestiunea basarabeană a marcat aceste relații, în special, situația se modifică radical atunci când încercăm să surprindem elemente din „bucătăria internă” a aparatelor diplomatice din cele două țări. Tocmai astfel de informații însă – stenograme ale unor ședințe de guvern sau ale unor foruri superioare de partid, corespondența diplomatică, rapoarte și memorii, dispoziții ministeriale etc. – sunt de natură să ne faciliteze o mai bună înțelegere a mecanismelor de luare a deciziilor în chestiuni punctuale sau a modului în care au concurat diverse puncte de vedere în stabilirea unor strategii de durată.

Iată, ca exemplu, un bilețel trimis pe data de 28 august 1921 de către Gh. Cicerin lui L. Troțki, din care putem desprinde o mică parte a modului în care era alcătuit și completat „dosarul românesc” de către liderii sovietici:

„Mult stimat Lev Davidovici, 1) materialele despre România pentru anii 1918-1919 sunt în mare parte unice. 2) Am selectat sistematic schimbul de note pentru a. 1920. Exemplarele în plus le puteți lua. 3) Pentru a. 1921 nu am reușit să fac încă selecția. Vă trimit mapele ieș.[ite] și int.[rate], alături de un plic cu materiale din biroul meu, p.[oate] c.[ă] în ele se poate găsi ceva care lipsește în mape³; 4) Anexez mapa despre Liman și copia telegramelor mele către t. Karahan despre același lucru; 5) Anexez și un material informațional suplimentar cu rugămintea de a-mi fi restituit. Cu salut comunist, Cicerin”⁴.

Complexitatea problemei basarabene și locul deosebit care i-a fost rezervat acesteia în perioada interbelică în relațiile româno-sovietice se reflectă și într-o informație documentară impresionantă, cunoscută, așa cum sugeram deja, doar în parte de către istorici, iar valorificarea acesteia ar putea aduce nu doar elemente noi, de nuanță, ci ar putea chiar modifica perspectiva asupra unor momente de referință. Alături de fondurile de arhivă românești, în special a celor aflate în custodia Ministerului de Externe, atenția ar trebui să se îndrepte desigur și către arhivele din Federația Rusă, deschise în mare parte și pentru istoricii străini.

În continuare vom prezenta câteva rezultate ale unor investigații recente în două arhive din Moscova, ambele conținând informații deosebit de importante privitoare la relațiile româno-sovietice în perioada interbelică: 1) Arhiva de Stat de Istorie Social-Politică a Federației Ruse (R.G.A.S.P.I.)⁵, cunoscută și ca Arhiva Cominternului și 2) Arhiva de Politică Externă a Federației Ruse (perioada contemporană), de pe lângă Ministerul de Externe al Federației Ruse.

¹ Octavian Țăcu, *Problema Basarabiei și relațiile sovieto-române în perioada interbelică (1919-1939)*, Chișinău, Prut Internațional, 2004.

² *Relațiile româno-sovietice. Documente*, vol. I, 1917-1934, București, Editura Enciclopedică, 1999.

³ Notă de subsol: „Dacă în mapă se află un exemplar în plus, îl puteți lua. Noi purtăm în prezent negocieri cu România despre conținutul tratatelor. Poziția noastră: fie că vom discuta toate chestiunile (și despre Basarabia, și despre miliardele reținute de noi), fie doar câteva probleme, despre navigație, comerț, prizonieri (nici despre Basarabia, nici despre miliarde)”.

⁴ Российский Государственный Архив Социально-Политической Истории (în continuare: R.G.A.S.P.I.), f. 159, op. 2, d. 35, f. 100-100verso-101.

⁵ Vezi nota 4.

Arărută în 1991, cu numele de Российский центр хранения и изучения документов новейшей истории (Centrul pentru păstrarea și cercetarea documentelor de istorie contemporană), R.G.A.S.P.I. deține în prezent 689 de fonduri, cu peste 2.100.000 unități de păstrare. Din punct de vedere tematic, documentele păstrate la R.G.A.S.P.I. acoperă trei mari domenii: 1. documente referitoare la istoria socială și politică a Europei în secolele XVII-XX; 2. documente privind istoria Rusiei și U.R.S.S.; 3. documente relative la istoria mișcărilor socialiste și comuniste. Alături de fonduri generale, care conțin nu doar informații secundare privitoare la România, dar și elemente punctuale, deosebit de interesante, cum ar fi de pildă dezbaterile din cadrul forurilor de conducere ale Cominternului sau ale Partidului Comunist (bolșevic) din Rusia, R.G.A.S.P.I. găzduiește și colecții bogate cu referire expresă la problematica românească. Grupate mai ales în fondurile 495 și 496, acestea însumează materiale referitoare la „comisiile românești” din cadrul Cominternului, Partidul Comunist Român, reprezentanța P.C.R. pe lângă Comitetul Executiv al Cominternului, Comitetul Regional din Basarabia al P.C.R., Comitetul Regional din Bucovina al P.C.R., Partidul Socialist din România (1914-1921). Dacă istoricii din România nu se numără încă printre utilizatorii constanți ai fondurilor R.G.A.S.P.I.¹, lucrurile se prezintă diferit în cazul altor școli istoriografice. În acest sens, sunt de amintit mai ales culegerile de documente sau studiile monografice privind rolul jucat de către Comintern în istoria unor state europene și nu numai².

Cel de-al doilea grup de documente cercetate provine din Arhivele Ministerului de Externe al Federației Ruse, care găzduiesc, în depozite distincte, fonduri privitoare la perioada de până la 1917 (Arhiva de Politică Externă a Imperiului Rus) și relative la perioada de după revoluția bolșevică (Arhiva de Politică Externă a Federației Ruse = A.V.P.R.F. – Архив Внешней Политики Российской Федерации). Pentru relațiile româno-sovietice în perioada interbelică deosebit de importante sunt mai ales fondurile secretariatelor miniștrilor de externe sovietici și ale adjuncților acestora, în speță documente reflectând activitatea lui Gh. Cicerin, L. Karahan, M. Litvinov, C. Racovski etc. Spre deosebire de R.G.A.S.P.I., unde la dispoziția cercetătorilor se află foarte multe instrumente utile de căutare a informației, la Arhiva de Politică Externă a Federației Ruse istoricii nu au la îndemână *îndrumare* sau *cataloge* ale fondurilor, depinzând practic de pricepera și dorința personalului de a li se pune la dispoziție dosare relevante pentru temele de cercetare.

Insuficiente pentru o cercetare exhaustivă a întregii problematice a relațiilor româno-sovietice la începutul perioadei interbelice, cele două săptămâni de investigații în arhivele amintite ne-au permis totuși să surprindem câteva elemente documentare noi, care se pot constitui în subiecte de cercetare cu finalități cât se poate de ambițioase: 1. Cominternul, diplomația sovietică și chestiunea românească; 2. Arhiva Legației Române de la Petrograd și locul României în strategiile de politică externă a Rusiei Sovietice; 3. descoperirea unei teme de

¹ Cu excepția notabilă a regretatului istoric ieșean Ilie Seftiu, care a vizitat R.G.A.S.P.I. în anii 1992-1993. Documentele identificate de către acesta au fost valorificate de Emilian Bold în cartea *România sub lupa diplomației sovietice (1917-1938)*, Iași, 1998. De asemenea, documente importante din Arhiva Cominternului referitoare la Basarabia au fost publicate recent de către istoricul de la Chișinău Gheorghe I. Cojocaru, în *Cominternul și originile „moldovenismului”. Studii și documente*, Chișinău, 2009.

² ВКП (б), Коминтерн и Китай. Документы (5 volume), Moscova, 1999-2007; Вада Наруки, Жанна Адиебекова, ВКП (б), Коминтерн и Корея. 1918-1941, Moscova, 2007; Михаил В. Новиков, СССР, Коминтерн и гражданская война в Испании, 1936-1939 гг., Moscova, 2007; Наталия С. Лебедева, Коминтерн и Финляндия, 1919-1943, Moscova, 2003; Валентин Городнов, Коминтерн и Африка. Документы, Санкт-Петербург, 2003; К. М. Тертицкий, Тайванское коммунистическое движение и Коминтерн (1924-1932 гг.), Moscova, 2005; Яков С. Дабкин, Коминтерн и идея мировой революции. Документы, Moscova, 1998; Åsmund Egge, *Comintern og krisen i det norske arbeiderparti*, Oslo, 1995; Луиза В. Ревякина, *Коминтернът и България (март 1919-септември 1944 г.)* (2 volume), Sofia, 2005.

analiză istorico-diplomatică: Basarabia; 4. Cristian Rakovski și politica statului sovietic față de România.

În continuare ne vom opri punctual asupra primelor trei direcții de cercetare, cu observația că ultimul punct, datorită volumului mare de informații, se va constitui într-un studiu separat.

1. Cominternul, diplomația sovietică și chestiunea românească.

Fără a fi întrutotul nouă, tema nu a profitat încă de o atenție specială din partea istoricilor români, chiar dacă cercetările deja amintite ale lui Ilie Seftiuuc la R.G.A.S.P.I. la începutul anilor 1990 păreau a prefăta o producție istoriografică pe măsura importanței sale și a abundenței informației documentare.

Creat în martie 1919 la Moscova, Cominternul (din rusă: Коммунистический Интернационал = Komintern) a fost gândit, de la început, ca un adevărat „stat major” al viitoarei revoluții mondiale. Chiar dacă în raporturile cu statele vecine Rusia Sovietică a apelat încă din primele luni ale existenței sale și la instrumentul clasic în sistemul de relații internaționale – ministerul de externe (Comisariatul Poporului pentru Afaceri Externe) –, în realitate, liderii sovietici considerau că posibilitatea cea mai eficientă pentru promovarea intereselor statului sovietic era contactul direct cu „masele de proletari”¹. Deși în România, spre deosebire de alte state din Europa Centrală și Est (Ungaria, Germania, Austria, sau chiar Bulgaria și Iugoslavia), mișcările de stânga de inspirație bolșevică au fost mai mult decât marginale, scopurile Cominternului au fost și aici, la fel ca și în alte părți, pregătirea terenului pentru „preluarea puterii de către proletariat”². În acest scop, s-a apelat mai ales la persoane care au trăit revoluția bolșevică chiar în Rusia sau care au emigrat din România în primii ani de după 1917³, dintre care trebuie amintit în primul rând Cristian Racovski.

Alături de rolul jucat de Racovski în politica Cominternului față de România, documentele cercetate de noi conțin și alte informații interesante, care aruncă o lumină nouă asupra locului rezervat României în relația dintre Comintern și diplomația sovietică

La începutul anilor 1920, politica externă a statului sovietic prezenta un amestec dintre „revoluția mondială”, propagată cu insistență de către ideologii Cominterului, mai ales Gr. Zinoviev, N. Buharin și K. Radek, și „Realpolitik”, avându-i printre cei mai importanți susținători pe unii dintre exponenții de vază ai aparatului diplomatic sovietic, printre care Gh. Cicerin, comisar al poporului pentru afaceri externe, A. Ioffe, reprezentant al guvernului sovietic în Germania și V. Kopp, însărcinatul cu afaceri la Berlin⁴. Concurența dintre aceste două curente s-a reflectat nu doar în dezbateri ideatice, în cadrul ședințelor conducerii statului sovietic, ale Cominternului și ale aparatului diplomatic central, ci și pe plan instituțional și individual. Tocmai în acest sens trebuie văzută, de pildă, crearea în exterior nu doar a unor structuri diplomatice care aveau ca scop întreținerea unor contacte cu statele gazdă, ci și a unor

¹ A se vedea, pe larg: Kevin McDermott, Jeremy Agnew, *The Comintern. A History of International Communism from Lenin to Stalin*, New York, 1997; *Коминтерн и идея мировой революции. Документы*, отв. ред. Я. С. Дабкин, Moscova, 1998; *Политбюро ЦК РКП (б) – ВКП (б) и Коминтерн. 1919 – 1943. Документы*, Moscova, 2004; *Die Weltpartei aus Moskau. Der Gründungskongress der Kommunistischen Internationale 1919. Protokoll und neue Dokumente*, hrsg. von Wladislaw Hedeler und Alexander Vatlin, Berlin, 2009; Александр Ватлин, *Коминтерн: идеи, решения, судьбы*, Moscova, 2009.

² Ар. А. Улунян, *Коминтерн и геополитика: балканский рубеж 1919-1938 гг.*, Moscova, 1997; *Национальный вопрос на Балканах через призму мировой революции*, ч.1, ч. 2, отв. ред. Р. П. Гришина, Moscova, 2000, 2003.

³ *Протоколы заседаний Совета Народных Комиссаров РСФСР. Ноябрь 1917 – март 1918*, ред. колл. Ю. Н. Амиантов и др., Moscova, 2006.

⁴ В. А. Зубачевский, *Политика Советской России в Центральной Европе в начале 1920-х годов (по новым документам)*, în «Отечественная история», март-апрель 2003, nr. 2, pp. 86-88.

entități subordonate direct serviciilor militare și de spionaj sovietice¹. Una dintre expresiile clare ale concurenței dintre cele două perspective asupra politicii externe sovietice datează din luna august 1921, fiind în legătură cu dezbaterile privind politica față de Cehoslovacia, în contextul crizei poloneze². Deranjat de criticile lui Zinoviev și Radek, M. Mostovenko, reprezentantul comercial sovietic la Praga, cerea și obținea sprijinul conducerii comisariatului pentru afaceri externe, inclusiv în chestiunea unei posibile alianțe româno-poloneze³. Cu referire directă la România este și un alt conflict dintre cele două curente, consumat de data aceasta în Austria. Astfel, la câteva luni după ce A. Schlichter, trimisul Rusiei Sovietice la Viena, îl informa pe Cicerin despre amestecul Cominternului în activitatea reprezentanței diplomatice și solicita intervenția Centrului, M. Levički, succesorul lui Schlichter, îi comunica lui M. Litvinov faptul că în biroul reprezentantului Internaționalei Comuniste din capitala austriacă s-au infiltrat mai mulți „agenți ai contraspionajului românesc”, acest fapt fiind de natură să „zădărnicească activitatea reprezentanței diplomatice sovietice”⁴.

Este de remarcat faptul că până la sfârșitul anilor 1920, când speranțele Uniunii Sovietice în posibilitatea izbucnirii unei revoluții mondiale s-au ruinat definitiv, între cele două partide a existat un relativ echilibru, întâietatea uneia sau alteia fiind determinată de situația politică internă și externă a statului sovietic. Printre documentele identificate de noi la R.G.A.S.P.I. se numără și o scrisoare a lui Cicerin către Troțki din data de 27 iunie 1920, deci dintr-o perioadă în care liderii sovietici păreau a se pregăti să „atingă Polonia (și nu doar pe aceasta) cu baioneta Armatei Roșii”⁵, în care șeful diplomației sovietice, aflat în defensivă, se plânge de faptul că opiniile sale privind strategia care ar trebui urmată în politica față de România nu sunt luate în considerare:

„Stimate Lev Davidovici, nota Dvs. m-a surprins foarte mult, deoarece ieri Krestinski⁶ mi-a comunicat că problema României a fost amânată pentru ziua de marți. Dacă se are în vedere o declarație sub forma unei note guvernamentale, unde ideologia noastră sună în tonul înăbușit al unei limbi „bizantine” (așa cum se exprimă Radek), atunci este mai bine să o redactez eu. Dacă se are însă în vedere un comunicat către guvern și popor într-un stil propagandistic pronunțat, atunci este mai bine să-l redacteze membrii Biroului Politic. Cel de-al doilea gen de text va ajunge, din punctul meu de vedere, la guvern, dar nu la popor. Comuniștii polonezi au la dispoziție mijloace de distribuție cât de cât funcționale, iar în România nu există nici așa ceva. Cum s-a decis însă, nu știu. Cu salutare comunistă, Cicerin”⁷.

La foarte scurt timp însă, Cicerin relua controlul dosarului românesc, într-un context politic marcat de războiul polono-sovietic⁸, trimițând, la 5 august 1920, o telegramă pe numele lui Take Ionescu⁹.

¹ *Ibidem*.

² *Ibidem*, pp. 89-92.

³ *Ibidem*, pp. 92-93.

⁴ *Ibidem*, p. 97.

⁵ *Коминтерн и идея мировой революции*, p. 16.

⁶ Nikolai Krestinski, secretar al Biroului Politic al Comitetului Central al P.C. (b.) din Rusia în anii 1919-1921. Membru al „opoziției de stânga”. În 1938 a fost condamnat la moarte și executat.

⁷ R.G.A.S.P.I., f. 159, op. 2, d. 35, f. 84.

⁸ O. Țăcu, *Problema Basarabiei*, pp. 52-53; A. V. Вахрамеев, С. Г. Кулешов, *Очерки истории советской внешней политики (1917-1991 гг.)*, Moscova, 2007.

⁹ *Relațiile româno-sovietice. Documente*, nr. 39, pp. 57-58.

2. Arhiva Legației Române de la Petrograd și locul României în strategiile de politică externă a Rusiei Sovietice.

Deși printre liderii Cominternului s-au aflat și reprezentanți ai unor mișcări comuniste europene, în esență, strategiile, direcțiile și metodele de activitate ale acestuia au aparținut conducerii P.C. (b.) din Rusia. Deseori chiar discuțiile din cadrul Comitetului Executiv al Internaționalei Comuniste erau prefațate de ședințe ale Biroului Politic al Comitetului Central al P.C. (b.) din Rusia. Însăși ideea revoluției mondiale, inclusiv ca instrument al politicii externe a Rusiei Sovietice, a apărut înainte de înființarea Cominternului.

Atâta timp cât ideea revoluției mondiale a dominat discursul și practica politică a liderilor bolșevici, statul sovietic a evitat să formuleze strategii clare de politică externă, iar Troțki, primul comisar al poporului pentru afaceri externe era chiar de părere că Rusia Sovietică nu are nevoie de relații diplomatice cu statele capitaliste¹. După momentul Brest-Litovsk, prefațat de preluarea comisariatului pentru afaceri externe de către Cicerin², are loc însă o conștientizare treptată a faptului că statul sovietic nu putea supraviețui fără a se deschide către o lume care îi era ostilă programatic. Un moment de referință în acest sens îl constituie Conferința de la Genova din 1922.

Alături de Polonia³, România a reprezentat, încă din primele luni de existență ale Rusiei Sovietice, unul dintre statele vecine pentru care liderii bolșevici au manifestat un interes deosebit de mare, afișat deseori demonstrativ. Marcate, încă de la început, de litigiul teritorial privind apartenența Basarabiei⁴, relațiile sovieto-române au influențat și evoluțiile din întreg spațiul est și sud-est european. Nu este de aceea de mirare faptul că politica față de România s-a aflat mereu în cercul unor chestiuni de mare actualitate pentru conducerea sovietică. Relevante, în acest sens, sunt și documentele păstrate în cele două arhive amintite și nepublicate încă.

Astfel, fondul „Racovski” de la A.V.P.R.F. conține mai multe referințe interesante privitoare la chestiunile de actualitate majoră pentru politica Rusiei Sovietice față de România și modul în care erau luate deciziile.

La începutul anilor 1920 pe agenda diplomației sovietice s-a aflat, de pildă, problema delimitării graniței dintre cele două țări la Limanul Nistrului. Pentru anul 1921 găsim în fondul amintit, alături de documente emise sau care îl aveau ca destinatar pe Cristian Racovski, diverse instrucțiuni trimise de către Cicerin negociatorilor sovietici. De pildă, pe data de 14 și 25 iunie 1921 Cicerin îl informa detaliat pe Iacovlev, unul dintre negociatorii sovietici, insistând în special asupra unor detalii legate de trasarea graniței româno-sovietice la vărsarea Nistrului în Marea Neagră și regimul navigației în apele Limanului⁵. Legată de tratativele din a doua jumătate a anului 1921 este și o scrisoare din 31 octombrie, în care Cicerin îi atrage lui Krestinski atenția asupra importanței pe care o are pentru succesul negocierilor de la Varșovia publicarea de știri în presa europeană⁶.

De asemenea, fondul amintit conține și alte informații interesante, care pot aduce nuanțări suplimentare legate de politica statului sovietic față de România la începutul anilor 1920.

¹ *Очерки истории Министерства Иностранных Дел России*, том второй, ред. кол. А. В. Торкунов и др., Moscova, 2002, pp. 34-41.

² *Ibidem*, p. 41 și urm.

³ A se vedea, mai nou, culegerea de studii *Революционная Россия 1917 г. и польский вопрос: новые источники, новые взгляды*, отв. ред. М. Волос, А. Орехов, Moscova, 2009.

⁴ О. Țăcu, *Problema Basarabiei*, p. 18 și urm.; В. Н. Виноградов, М. Д. Ерещенко, Л. Е. Семенова, Т. А. Покивайлова, *Бессарабия на перекрестке Европейской дипломатии. Документы и материалы*, Moscova, 1996, pp. 184-193.

⁵ A.V.P.R.F., f. 28, op. 1, mapa 105, d. 59507, f. 3-4, 6-7.

⁶ *Ibidem*, f. 17.

Printre acestea se numără de pildă și un dosar care conține o mărturie interesantă a unui fost membru al Legației României de la Petrograd privind soarta documentelor păstrate în sediul acestei reprezentanțe diplomatice la începutul lunii ianuarie 1918. Este vorba de o depoziție semnată pe data de 5 noiembrie 1921 în față autorităților sovietice de către un anume Bârsan¹, fost funcționar al Legației Române, rămas în Rusia pentru protecția bunurilor românești alături de alte opt persoane, în care se vorbește de câteva descinderi din august 1919 ale unor echipe ale CEKA² în apartamentele fostei reprezentanțe românești din Petrograd:

„au fost deschise toate lăzile și transportată toată averea din apartamentele nr. 4 și 11: blănuri, vinuri, țigări, trabucuri și diverse produse alimentare, covoare, costume, încălțăminte, arme de vânătoare, draperii, argint, aur, briliante, rechizite de birou, o parte dintre documentele importante, șapte mașini de scris (una rusească și șase românești); arhiva aparținând ministrului Diamandi a fost deschisă și împrăștiată pe podea. În apartamentul 35 a fost deschisă arhiva din lăzi, dar nu a fost luată; în altă cameră din apartamentul 35 se aflau obiecte electrice și diverse rochii, încălțăminte și instrumente, care au fost de asemenea transportate de către CEKA. În apartamentul 35 se afla o casă de fier, care a fost deschisă de către CEKA în prezența mea, dar care s-a dovedit a fi goală, iar în alta se aflau documente, care au fost aruncate pe jos, o parte fiind probabil luată la plecare...”³.

Coroborată și cu alte documente consultate de noi, această depoziție vine să susțină odată în plus interesul autorităților sovietice nu doar pentru obiecte de lux, care păreau a fi făcut parte din cotidianul diplomaților români acreditați în fosta capitală a Imperiului Rus și erau la mare căutare și în Rusia Sovietică, ci și pentru urme scrise care ar fi putut asigura diverse avantaje în disputele cu România. Cât de importante erau acestea pentru liderii sovietici ne sugerează de pildă fragmentul unei note din 2 august 1923, păstrată în prezent la R.G.A.S.P.I., trimisă de către Cicerin lui Stalin: *„într-o formă atentă [românilor] li se poate sugera faptul că noi suntem în posesia unei corespondențe scandaloase personale a prim-ministrului Ion Brătianu cu soția sa Eliza Brătianu, pe care suntem dispuși să o cedăm contra schimb”⁴. [...]”⁵. În aceeași notă, Cicerin îi mărturisea lui Stalin convingerea că argumentul ar putea fi destul de serios pentru ca partea română să accepte, la schimb, transferul în Rusia al comuniștilor din închisorile românești, în frunte cu M. Gh. Bujor⁶.*

În aceeași zi, Cicerin îi trimitea lui Stalin alte două note referitoare la arhiva românească.

În prima dintre acestea, comisarul pentru afaceri externe îl informa pe secretarul Biroului Politic al C.C. al P. C. (b.) din Rusia despre faptul că a stabilit împreună cu C. Racovski modul în care ar trebui pusă în fața guvernului român problema schimbului comuniștilor români cu documentele de arhivă românești aflate în Rusia Sovietică:

„nu este cazul să ne adresăm direct Guvernului Român cu o telegramă sau notă. Ar trebui mai întâi testat terenul, de pildă prin intermediul tov. Krestinski. Cel mai potrivit ar fi de făcut acest lucru prin Diamandi. Trimisul nostru, care va trimite nota, va comunica Guvernului Român instrucțiunile noastre, fără a le lăsa și textul scris. În primul rând ar trebui să le propunem schimbul comuniștilor români cu românii arestați de către noi. [...]. Dacă Guvernul Român va continua să se opună efectuării unui astfel de schimb, ne vom declara de acord să le venim în întâmpinare, anume să le restituim bunurile de arhivă, deoarece ei înșiși ne-au solicitat acest lucru mai înainte. [...]”⁷.

¹ Angajat la acea dată la „Glavugl” (Direcția Cărbunelui), cu sediul în str. Povarskaia nr. 6 din Petrograd.

² CEKA – din limba rusă ЧК = Всероссийская чрезвычайная комиссия по борьбе с контрреволюцией и саботажем при Совете народных комиссаров РСФСР. A funcționat în anii 1917-1922.

³ A.V.P.R.F., f. 28, op. 1, mapa 7 (107), d. 59522, f. 37-38.

⁴ Născută Șirbei, fosta soție a lui Alexandru Marghiloman, căsătorită cu Ion I. C. Brătianu în martie 1907.

⁵ R.G.A.S.P.I., f. 159, op. 2, d. 35, f. 106.

⁶ *Ibidem*.

⁷ *Ibidem*, f. 106-107.

Cea de-a doua notă reflectă existența în mediul conducerii sovietice a unor puncte de vedere divergente legate de modul în care ar trebui gestionate bunurile statelor străine intrate sub controlul bolșevicilor:

„Stimate tovarășe, salutând energia cu care tov. Șliapnikov a trecut la stabilirea conținutului arhivelor românești, Colegiul C.P.p.A.E. nu este de acord cu una dintre deciziile tov. Șliapnikov. Acesta dorește să expună câteva documente prețioase și manuscrise din arhivele românești la expoziția noastră. La obiecțiile reprezentantului nostru, tov. Șliapnikov a declarat că va ridica această chestiune în fața C.C. Colegiul C.P.p.A.E. consideră că ar fi lipsit totalmente de tact să expunem în public, în particular în fața străinilor care vin la noi, bunuri din arhivele românești acaparate prin violență de către noi, care ne sunt de folos în scopuri diplomatice. [...] Acest lucru ar crea o impresie cât se poate de proastă la toți vizitatorii străini ai expoziției noastre [...]”¹.

3. Descoperirea unei teme de analiză istorico-diplomatică: Basarabia.

Cel mai târziu de la mijlocul anului 1921, odată cu inițierea unor negocieri mai consistente cu partea română, strângerea și sintetizarea informațiilor de ordin istorico-diplomatic despre România devine o preocupare sistematică a aparatului Comisariatului Poporului pentru Afaceri Externe.

Alături de prelucrarea informațiilor din documentele rămase în arhiva Legației Române din Petrograd, angajați ai Comisariatului Poporului pentru Afaceri Externe au desfășurat o intensă activitate de identificare de materiale relevante pentru dosarul românesc în arhivele rusești din Petrograd și Moscova. Pe data de 18 iunie 1921, de pildă, un funcționar al C.P.p.A.E. îi scria lui L. Karahan, șeful delegației sovietice la negocierile de la Varșovia, despre cercetările pe care le-a întreprins în Arhiva de Stat, raportul fiind însoțit și de un plan de lucru, intitulat „Materiale despre România (înaintea războiului european)”:

„Tov. Karahan, pe baza cercetărilor mele în Arhiva de Stat și a identificării materialelor de acolo referitoare la România, am elaborat un plan de lucru, potrivit căruia intenționez să selectez materiale pentru viitoarele tratative cu România. Vă rog să trimiteți indicații privind măsura în care este dezirabilă elucidarea chestiunilor stabilite de mine, sau dacă nu este indicat să analizez și alte chestiuni”².

De fapt, în activitatea de analiză erau antrenați nu doar angajați ai Comisariatului Poporului pentru Afaceri Externe, ci și colaboratori ai altor ministere. Astfel, pe data de 28 ianuarie 1922, adjunctul comisarului pentru comerț exterior îi scria lui Litvinov despre activitatea întreprinsă de către 12 din subalternii săi pentru clarificarea situației datoriilor României față de Rusia (transfer de armament în timpul războiului; bunuri rusești rămase pe teritoriul României). Scrisoarea se încheia cu solicitarea ca munca dificilă și peste program a persoanelor implicate în prelucrarea „celor peste 1.000 de evidențe contabile, acte și alte documente” să fie onorată cu o remunerare suplimentară³.

Lipsa unei informații multumitoare a impus și efectuarea unor cercetări detaliate privitoare la soarta documentelor din timpul războiului cu referință la România și Frontul Român. Din documentele păstrate în fondul nr. 28 „Racovski” al A.V.P.R.F. rezultă că în cursul anului 1921 – începutul anului 1922, Comisariatul Poporului pentru Afaceri Externe a cerut informații de la Direcția de Arhive, aflată în plin proces de formare. Ca răspuns la o astfel de solicitare, pe data

¹ *Ibidem*, f. 108.

² A.V.P. R.F., f. 28, op. 2, mapa 7 (107), d. 59522, f. 3. Schița de lucru cuprindea mai multe puncte referitoare la preliminariile diplomatice ale intrării României în Primul Război Mondial, acordul privind recompensarea teritorială pentru intrarea României în război, relațiile României cu Rusia, revendicările românești în Bucovina și Basarabia, participarea României în război, situația internă din România, familia regală etc.

³ *Ibidem*, f. 14-14a.

de 21 aprilie 1922, șeful Secției III a Fondului de Stat pentru Arhive din Petrograd, care activa pe lângă Comisariatul Educației, aducea la cunoștința Comisariatului Poporului pentru Afaceri Externe faptul că documentele referitoare la staționarea trupelor rusești în România și alte state s-au aflat în custodia Direcției Generale a Statului Major, aceste dosare fiind evacuate la Moscova în 1918. Potrivit aceleiași adrese, arhivele unităților militare care au acționat pe teritoriul României ar trebui să se afle tot la Moscova¹.

Așa cum era de așteptat, de o atenție specială s-a bucurat mai ales tematica basarabeană. La Arhivele Ministerului Afacerilor Externe din Federația Rusă se păstrează de pildă mai multe manuscrise cu informații relevante pentru istoria, geografia, economia și viața politică din Basarabia, cele mai multe dintre acestea fiind elaborate, evident, cu ocazia unor runde de tratative româno-sovietice.

Pe data de 28 septembrie 1921, de pildă, pe adresa lui Troțki era trimis un manuscris de 39 pagini, elaborat, se pare, pe baza unui text aparținând lui V. Țăganco, fost membru al Sfatului Țării².

Manuscrisul amintit debutează cu unele considerațiuni generale privind poziția celor două țări în ajunul tratativelor de la Varșovia. Este remarcat în special faptul că, potrivit autorului, România ar fi fost avantajată, dacă ar fi fost în posesia unor date exacte privind bunurile evacuate în Rusia în timpul războiului, spre deosebire de guvernul sovietic, a cărui misiune de a veni cu probe despre bunurile abandonate de către armatele ruse după revoluția bolșevică părea a fi mult mai dificilă.

Manuscrisul conține în partea sa de bază mai multe prezentări succinte de informații și analize, care, după opinia autorului, erau așteptate de către membrii delegației sovietice la tratativele de la Varșovia.

Într-un prim excurs, preliminar, este analizată participarea României la Primul Război Mondial, afirmându-se, printre altele, că: 1. intrarea României în război a fost urmarea succeselelor armatelor ruse; 2. România nu și-a respectat obligațiunile față de aliați și a trecut chiar de partea adversarului; 3. Banatul, Ardealul Bucovina și Basarabia au reprezentat cadouri din partea aliaților, după ce România a înăbușit revoluția maghiară³.

Urmează apoi partea de bază, consacrată în întregime Basarabiei.

Mai întâi, apelând la discursul oficial bolșevic, pe care încearcă chiar să îl proiecteze în trecut, autorul se oprește la chestiuni de demografie și etnicitate. Astfel, după ce reproduce câteva date privind structura etnică a populației Basarabiei, pe baza recensământului din 1897, acesta reține „internaționalismul” populației basarabene, afirmând că: „în Basarabia apartenența socială și de clasă prevalează asupra intereselor naționale la toate popoarele fără excepție”⁴, motiv pentru care în această provincie nu ar fi existat niciodată conflicte etnice⁵.

Cât privește manifestările naționale din Basarabia în timpul evenimentelor revoluționare din anul 1917 și începutul anului 1918, acestea sunt prezentate ca rod exclusiv al activității unor „agitatori” (Inculeț, Erhan), trimiși la Chișinău de guvernul provizoriu de la Petrograd și „instruiți de către agenții reprezentantului român din capitala rusă, Diamandi”. Ca urmare a acestor activități, „tărânumea basarabeană, naivă, fără cunoștințe și experiență politică, s-a lăsat atrasă de chemările insistente și ademenitoare la o organizare liberă pe baza autodeterminării popoarelor”, îndepărtându-se astfel de Rusia. Și evenimentele care au urmat (organizarea militarilor români din

¹ *Ibidem*, f. 36.

² *Ibidem*, f. 28, op. 1. mapa 7 (107), d. 59539.

³ *Ibidem*, f. 2-3.

⁴ *Ibidem*, f. 7.

⁵ *Ibidem*, f. 9. Autorul ignoră printre altele faptul că la începutul secolului XX la Chișinău au avut loc două pogromuri evreiești care au șocat opinia publică europeană și americană, iar în timpul Primului Război Mondial toți germanii basarabeni au fost expulși și amenințați cu deportarea în Siberia.

Odesa, octombrie 1917; înființarea Sfatului Țării; decretarea autonomiei și apoi a independenței Republicii Moldovenești) au fost, potrivit autorului manuscrisului, tot rezultatul activității agitatorilor români¹.

Mergând într-un fel pe contrasens, împotriva curentului majoritar, dominat la acea vreme de ideea revoluției mondiale, autorul avansează teza imposibilității unei revolte ample în Basarabia, aducând în sprijin faptul că în această provincie nu există proletariat, că țărăimea este „formată în special din elemente de mijloc și înstărite”, căreia „îi este străină ideea acțiunii revoluționare”. Totuși, potrivit autorului, „țărăimea ar putea prinde curaj la apariția unei forțe puternice din afară, căreia ar putea să-i ofere sprijin”².

Nu știm cât de util a fost acest manuscris destinatarilor. Se poate spune însă că prezentarea rudimentară a informațiilor și apelul constant la clișee ideologice nu era de natură să facă din acesta un instrument de lucru util reprezentanților sovietici la tratativele de la Varșovia, conduși de L. Karahan, un diplomat foarte bine instruit și cu destul de multă experiență. Autorul afirmă de pildă că, dincolo de apropierea dintre limbile moldovenească și română, „țărani moldoveni se numesc cu mândrie ruși, opunându-se astfel Țiganilor (românilor), motiv pentru care ei au început să folosească acum mai des limba rusă, îi învață în secret pe copiii lor în limba rusă și se opun vehement predării în școli a limbii române”³.

Un alt manuscris asemănător, datând din anul 1924, a fost identificat tot în fondul nr. 28 de la A.V.P.R.F.⁴. Fiind elaborat, potrivit textului însoțitor de la prima pagină, de către Secția pentru Afaceri Balcanice a C.P.p.A.E. și destinat funcționarilor și diplomaților implicați în pregătirea conferinței româno-sovietice de la Viena⁵, manuscrisul conține 43 de pagini scrise la mașină.

Comparat cu manuscrisul din 1921, textul din ajunul conferinței de la Viena era mult mai aproape de așteptările „consumatorului”. Chiar dacă și de data aceasta autorul nu poate rezista tentației de a prezenta denaturat momente importante din trecutul și prezentul Basarabiei, inclusiv prin apelul la ideologie, structura textului și modul de prezentare a informației este mult mai adecvată unui astfel de text.

Printre altele, în cele 13 capitole este prezentată istoria Basarabiei până la 1812, sunt invocate modificările statutului internațional al acesteia în urma războiului Crimeii și războiului ruso-turc din 1877-1878, inclusiv cu ajutorul unor extrase din Tratatul de Pace de la Berlin, este prezentată atitudinea Rusiei față de România în timpul războaielor balcanice, este discutată situația din Basarabia în timpul guvernului provizoriu și formării Republicii Democratice Moldovenești și este prezentată reacția diplomației albe pe lângă Conferința de Pace de la Paris ca urmare a unirii Basarabiei cu România. A doua parte a manuscrisului conține mai ales date despre populația și economia Basarabiei, la care se adaugă declarația de recunoaștere de către Puterile Aliate a unirii Basarabiei cu România (1920) și o scurtă prezentare a negocierilor româno-sovietice de la începutul anilor 1920: tratativele de la Varșovia; negocierile sovieto-române privind Limanul Nistrului; conferințele de la Tiraspol și Odesa.

Fără a insista aici asupra părții de analiză istorică din manuscrisul amintit, vom spune totuși că acesta marchează începutul trecerii aparatului tehnic sovietic de la abordări exclusiv ideologice la texte mai aplicate, adaptate practicilor „diplomațiilor capitaliste”. Chiar dacă tezele istoriografiei ruse din perioada țaristă formau la acea vreme mai degrabă subiecte de critică, autorul (sau autorii) își asumă o parte din argumentele prezentate de reprezentanții

¹ *Ibidem*, f. 11-17.

² *Ibidem*, f. 34.

³ *Ibidem*, f. 37.

⁴ A.V.P.R.F., f. 28, op. 1, mapa 7 (107), d. 59539.

⁵ Exemplarul folosit de noi a fost destinat lui C. Racovski, având pe prima pagină înscrisurile de mână „Tovarășului H. G. Rakovski” și „Arhiva lui H. G. Rakovski”. Notă: în limba rusă – Cristian = Hristian.

emigrației antibolșevice la Conferința de Pace de la Paris, printre care și teza că România nu poate pretinde Basarabia invocând drepturile istorice, deoarece la 1812 această provincie a trecut la Rusia de la Imperiul Otoman și nu de la Regatul Român, care la acea dată nici nu exista¹.

Urmează ca informația referitoare la direcțiile de cercetare enunțate să fie extinsă cu ocazia altor investigații în arhivele din Rusia, astfel încât să putem clarifica multe necunoscute ale relațiilor româno-sovietice de la începutul perioadei interbelice.

¹ *Ibidem*, f. 5.

Aspecte ale dimensiunii rasiale și religioase a antisemitismului lui Nicolae C. Paulescu

Horia BOZDOGHINĂ

Keywords: Nicolae C. Paulescu, anti-Semitism, Jewish race, Romanian political class, interwar period

Abstract

Aspects of the Religious and Racial Dimension of Nicolae Paulescu's anti-Semitism

*Belonging to the Romanian political class of the first third of the XXth century, political class which was led by important personalities of anti-semitism, the savant in medicine, Nicolae C. Paulescu was the champion of the anti-semitism in Romanian history. Nicolae C. Paulescu based his anti-semitic theories on distorted elements about christianity and biological racism, which wanted to demonstrate the idea that humanity is divided from a religious criteria: Christian represented by Christian people and Luciferian symbolised by Hebrew people. In *Degenerarea rasei Jidănești*, Paulescu states that the Jews are degenerate because their brains weigh less than „Arian” brains. Due to this bipolar idea he considered Jews to be satanic people who were guilty of a wide range of distinctive phenomena disguised in different political ideologies as: liberalism, agrarianism, socialism, and bolshevism and others less disguised, like prostitution and alcoholism.*

Apartinând clasei politice românești a primei treimi a secolului al XX-lea, clasă politică care nu a dus lipsă de personalități marcate de antisemitism, savantul în medicină, Nicolae C. Paulescu a fost campionul antisemitismului în istoria României. Nicolae C. Paulescu a fost, alături de A.C. Cuza, întemeietorul Uniunii Naționale Creștine, în anul 1922, pentru ca un an mai târziu cei doi să pună bazele Ligii Apărării Naționale Creștine, cea mai radicală formațiune politică antisemită existentă în viața politică românească din perioada interbelică.

Textele lui Nicolae Paulescu conțin o ură paroxistică contra evreilor, exprimată într-un limbaj abject și au fost cuprinse în lucrări ale căror titluri sunt elocvente în legătură cu antisemitismul medicului: *Spitalul, Coranul, Talmudul, Cahalul, Francmasoneria* (1913), *Biserica și Sinagoga față de pacificarea omenirii* (1924), *Complot jidano-francmasonic împotriva neamului românesc* (1924), *Degenerarea rasei jidănești* (1928), *Desfrâul jidanilor* (1928), dar și în numeroase articole publicate în officiosul Ligii Apărării Naționale Creștine, ziarul „Apărarea Națională”, între anii 1922–1931.

Ura pe care Nicolae Paulescu a avut-o împotriva evreilor l-a determinat să nu facă nici o distincție între convingerile antisemite, propaganda xenofobă pusă în slujba unei politici de extremă dreapta și activitatea științifică-medicală. Astfel, savantul în medicină Nicolae Paulescu, care a avut o contribuție decisivă la caracterizarea proprietăților fiziologice ale insulinei, avea să ajungă în a elabora teorii incendiar-antisemite, bazate pe criterii așa-zis medicale. Antisemitismul lui Nicolae Paulescu a îmbrăcat multiple forme: sociale, politice,

economice, rasiale și religioase. În cele ce urmează ne vom îndrepta atenția asupra caracterului rasial și religios ale teoriilor sale antisemite.

În anul 1928, dr. N.C. Paulescu, profesor de fiziologie la Facultatea de Medicină din București, a publicat lucrarea *Degenerarea Rasei Jidănești*¹. Coperta conține titlul academic a lui Paulescu și o svastică (semnul politic al Ligii Apărării Naționale Creștine). Publicația fusese anunțată de profesorul Paulescu cu doi ani înainte, într-un interviu acordat ziarului budapestan „Pesti Naplo” și reprodus de ziarul „Apărarea Națională”. Cu această ocazie savantul declara: „Eu mă ocup de mult de problema rasei, doar predau fiziologia la facultate [...] problema jidovească pe punctul acesta devine de nesoluționat, fiindcă în urma cercetărilor mele am descoperit că jidanii au un creier prost format, adică sunt cu toții degenerați. Degenerarea aceasta o înțeleg așa, că toți jidanii sunt nebuni fără excepție”².

Lucrarea este organizată în trei secțiuni, intitulate în terminologia profesorului bucureștean *Cauzele degenerării*, *Leziunile degenerării* (leziunile scoarței creierului, greutatea creierului, malformațiile creierului și anomaliile faciale) și *Simptomele degenerării*. Acestea din urmă includ: „lenevia musculară a jidanilor”, „murdăria jidanilor și pribegia jidanilor”, ca și „nebulnia la jidani și viciile la jidani”³.

În prima frază a acestui studiu, pretins de autor a fi științific, Paulescu postulează că „jidanii formează în omenire, o rasă particulară, ce este degenerată. Cuvântul degenerare – când este aplicat la o rasă de oameni – înseamnă o alterație a caracterelor geniului omenesc”⁴. În continuare, fiziologul român explică: „Sub influența unor cauze morbide, care provoacă leziuni în sistemul nervos și mai ales în creier, rasa degenerată își schimbă caracterele speciei umane. Ea intră în domeniul Patologiei”, pentru ca, în cele din urmă, să fie „compusă din schilozii, nebuni, epileptici, imbecili sau din monștrii idioți ce-s incapabili să se mai reproducă”⁵.

Ca să demonstreze că „Rasa jidănească e degenerată”, Paulescu pornește de la cartea *Omul criminal* a lui Cesare Lombroso, profesor de medicină, psihiatrie și antropologie la Torino în Italia și fondator al școlii italiene de criminologie pozitivistă. Paulescu se simte obligat să spună cititorilor acestui studiu că „Lombroso era jidan” și că „părinții săi se numeau Aron Lombroso și Zefira Levi”. Mai grav, spune Paulescu, este că „Lombroso a fost jidan Talmudic”, fapt dovedit de fiziolog prin îndrăzneala confratelui lui de a numi pe corifeii antisemitismului „una din rușinile Germaniei contemporane”. Nu este clar care e utilitatea acestei informații, cu totul nelalocul ei într-o publicație științifică, cu subiect medical. În orice caz, Paulescu este hotărât să ia „rând pe rând, faptele descrise în diversele capitole ale acestei cărți” și să le compare cu „ceea ce se observă la jidani”. În plus, Paulescu dezvăluie că a folosit și „probe incontestabile”, „judiciare sau militare”, preluate din „bogatul material de informații ce ne oferă, zilnic, jurnalul «Universul»”⁶.

Degenerarea Rasei Jidănești se înscrie, fără ambiguitate, în ideologia rasistă, pentru că clasifică orice persoană de etnie evreiască sau rromă „pe baza unor caracteristici care nu se pot schimba”⁷. În ce privește etiologia (cauzele), „degenerarea Jidanilor” nu se datorează, scrie Paulescu, „nici intoxicațiilor, nici infecțiilor părintești”, ci „transmisiei hereditare a malformațiilor creierului”⁸. Pentru a-și sprijini afirmația, Paulescu recurge la un exemplu preluat de la germanul Willigk, care a studiat creierul unui „jidan cârciumar, în vârstă de 25 de ani”. Această

¹ Dr. N.C. Paulescu, *Degenerarea rasei jidănești*, București, 1928.

² „Apărarea Națională”, nr. 10 din 17 ianuarie 1926, p. 2.

³ Dr. N. C. Paulescu, *op. cit.*, p. 11.

⁴ *Ibidem*.

⁵ *Ibidem*.

⁶ *Ibidem*, p.13.

⁷ *Ibidem*, p. 14.

⁸ *Ibidem*.

persoană, ne spune Paulescu, „a făcut multe hoții, ca orice jidan [...] și a sfârșit prin a fi spânzurat”¹.

Greutatea creierului evreilor este discutată îndelung de Paulescu în *Degenerarea Rasei Jidănești*. „Se știe – ne anunță fiziologul român, fără referințe bibliografice – că creierul Jidanilor are o greutate cu mult mai mică decât cel al Arieniilor”². Drept dovezi, Paulescu folosește cazul „jidanelui Anatole France” al cărui creier ar fi cântărit 1017 grame și „creierul jidanului Gambetta, care ajunsese să dicteze în Franța” care ar fi avut o greutate de 1314 grame „adică cu 107 gr. dedesubtul normalei”³. Greutatea medie a creierului unui bărbat adult era definită de Paulescu după neuropatologul Paul Broca, a fi 1412 grame. Anatole France primise premiul Nobel pentru literatură și fusese membru al Academiei Franceze, iar Leon Gambetta avusese o carieră strălucită ca deputat, ministru și prim-ministru. Nici Anatole France, nici Leon Gambetta nu erau evrei, dar fuseseră „demascați” ca atare de publicistul Eduard Drumont în *La France Juive*, publicată în 1886. Invențiile antisemite ale lui Drumont au fost citate în multe din lucrările lui Paulescu, începând cu *Spitalul, Coranul, Talmudul, Cahalul, Francmasoneria*, publicată în 1913.

Paulescu face efortul de a ne spune, într-o lucrare care se pretindea a fi un studiu științific, că deși Anatole France se născuse Anatole-François Thibault într-o familie catolică „ca mulți jidani, a găsit o cale să-și falsifice numele”. Aflăm de la Paulescu și că Anatole France a avut „ca metresă, o jidancă, Lippman”, apoi „s-a însurat cu o servitoare a acestei jidănci”, iar ca dovadă sigură a presupusei evreități, „a fost un dușman neîmpăcat al creștinismului, pe care l-a batjocorit cât a putut”⁴.

De la „evreii” Anatole France și Leon Gambetta la evreii Henri Bergson, membru al Academiei Franceze din 1918, laureat al Premiului Nobel pentru literatură în 1927 și Albert Einstein, care primise Premiul Nobel pentru fizică în 1921, nu este decât un pas pentru Paulescu: „Creerii jidanilor Einstein, Bergson [...] nu cântăresc mai mult decât ca acei ai acestor fruntași ai lui Israel, care prin minune au fost autopsiați”⁵. „Însuși Lombroso” exclamă fiziologul român „a avut și el un creier subnormal”, în greutate de 1308 grame „adică cu 6 grame mai puțin ca acela a lui Gambetta”. Așadar, persoana care a scris cartea din care se inspira profesorul bucureștean avea un creier care prezenta „proporțiile minime ale rasei jidănești”⁶.

Confruntate cu aceste date, persoanele rezonabile ar putea conchide că un creier cu greutate subnormală este o caracteristică a laureaților Premiului Nobel. Prevăzând această interpretare, Paulescu include în studiul său un tabel cu greutatea creierelor „unor Arieni Geniali” din care „vezi imediat, clar ca ziua, că jidanii sunt degenerați”. Tabelul conține greutatea creierelor lui Schiller (1580 gr.), Kant (1740 gr.), Bismark (1807 gr.), Cuvier (1830 gr.), Volta (1860 gr.) și Turgheniev (2012 gr). Cum demonstrează aceste date, „clar ca ziua”, că „jidanii sunt degenerați?”. Pentru că spune Paulescu: „creierul lui Schiller e o dată și jumătate mai greu ca acela al lui Anatole France”, adică „prăpastia între creierul unui om și acel al unei maimuțe”⁷.

Malformațiile creierului evreilor erau îndelung analizate de fiziologul român. Astfel, el ajungea să scrie: „Anomaliile congenitale ale creierului dau naștere la tulburări în dezvoltarea oaselor craniului, ale trunchiului și ale membrelor. Astfel, în Ghettourile Jidanilor, găsești o mulțime considerabilă de indivizi cu trup scurt și disproporționat, schilozi și diformi”. În ceea ce privea capacitatea craniană, Paulescu ajungea la concluzia că „jidanii au capul asimetric – și

¹ *Ibidem*, p. 18.

² *Ibidem*.

³ *Ibidem*, p. 19.

⁴ *Ibidem*.

⁵ *Ibidem*.

⁶ *Ibidem*, p. 22.

⁷ *Ibidem*, p. 20.

ori prea mic (microcefali), ori prea mare (hidrocefali)”¹. Dezvoltând această idee, Paulescu îl cita pe Lombroso: „La hoți, și se știe că toți jidanii sunt hoți, – completa fiziologul român – sunt foarte frecvente submicrocefaliile”².

Într-un tabel, Paulescu prezintă o „statistică alcătuită de dl. prof. dr. Rainer (șeful catedrei de anatomie de la Facultatea de Medicină din București) cu privire la greutatea creierilor unor Jidani trăiți în mizerie”, care „au murit în spitale sau au fost aduși în sălile de disecție ale Laboratorului său”. Tabelul conține 23 de cazuri cu greutatea creierului cuprinsă între 980 și 1560 de grame. După Paulescu „această Statistică arată că din 23 Jidani (15 bărbați și 8 femei) două treimi (15) au greutatea creierului dedesubtul mediei normale (1421 gr.) și numai o treime (8) o au puțin ridicată deasupra mediei”. Așadar, datele „demonstrează clar și lămurit că jidanii din treapta de jos sunt și ei degenerați”³.

Odată terminată analiza greutății creierului, atenția lui Paulescu se mută asupra anomaliilor faciale. Apar din nou analogiile simiene: „Fruntea jidanilor e adesea strâmtă, oblică ca la maimuțe”, iar „ce caracterizează rasa sunt urechile blegi, largi, diforme, ce amintesc tipul simian”⁴. Nici regnul aviar nu este neglijat în goana după metafore, Paulescu spunându-ne că evreei au „nasul coroiat, ca ciocul păsărilor de pradă”. Alte caracteristici ale evreilor includ „gura lăbărtată, buzele groase, dinții rău implantați, ochii sașii”⁵.

O altă concluzie la care ajungea fiziologul român era că: „Leziunile atroifice ale scoarței creierului – ce sunt proprii degenerării – dau loc la tulburări, în insensibilitate – în motilitate – în instincte – și în voință. Degenerații prezintă, de ordinar, alterații multiple ale sensibilității. Asemenea dezordini se întâlnesc adesea la jidani”⁶. În continuare, Paulescu stabilea că evreei sufereau, ca urmare a degenerării, de o serie de boli și tulburări precum: miopia, ambliopia, hipermetropia, astigmatismul, daltonismul, discromatopia, paralizii, contracții musculare, convulsii, epilepsie, stângăcie etc.⁷. De asemenea, Paulescu mai stabilea și o serie de tulburări cum ar fi lenea, murdăria și pribegia. Tulburările instinctelor erau considerate de Paulescu foarte frecvente la evrei ca urmare directă a degenerării. Printre aceste tulburări profesorul bucureștean scotea în evidență nebunia care s-ar fi manifestat în mod larg în rândul evreilor. Astfel el ajungea să scrie: „Nebunia se observă adeseori la Jidani și acest fapt iese clar în evidență când compar proporția nebunilor jidani – cu aceea a nebunilor creștini. De altfel, Jidanii recunosc ei înșiși că dețin recordul mondial al Alienației mintale”⁸.

Viciile erau considerate de Paulescu alte consecințe ale tulburărilor instinctelor. Acestea erau atribuite evreilor. În acest mod el își putea diversifica retorica sa incendiar antisemită, lansând asupra evreilor o serie largă de acuzații defăimătoare: „Jidanii degenerați sunt extrem de vicioși. Se poate zice chiar că ei sunt supra vicioși [...] Ei caută să scufunde omenirea în bezna celei mai negre barbarii [...] Ei otrăvesc șiucid prin alcoolism neamurile creștine. Ei împiedică aceste neamuri să se reproducă, desfășurând un Desfrâu monstruos”⁹. Mijloacele folosite de evrei în vederea exterminării creștinilor, stabilite de Paulescu erau: alcoolismul, prostituția și bolile venerice. Scriind despre aceste vicii, Paulescu se dovedea mai categoric și mai vulgar în lucrarea *Spitalul, Coranul, Talmudul, Cahalul, Francmasoneria* (1913), în care îi descria pe evrei ca „fauști tăiați împrejur și respingatori” „iude spurcate”, „desfrânați circum-

¹ *Ibidem*.

² *Ibidem*..

³ *Ibidem*, p. 22-23.

⁴ *Ibidem*, p. 23

⁵ *Ibidem*, p. 25

⁶ *Ibidem*, p. 26.

⁷ *Ibidem*, p. 33.

⁸ *Ibidem*, p. 34.

⁹ *Ibidem*, p. 39.

scriși”, „pui de năpârcă”, în final punându-și întrebarea: „cum Iehova al lor a putut să fie atât de ageamiu, să-și ia drept popor ales aceeaștră strânsătură de pezevenghi.”¹

În continuarea lucrării *Degenerarea Rasei Jidănești*, Paulescu se ocupă de „tulburările motilității”. După el, evreii sunt leneși și murdari. O urmare fatală a leneviei e murdăria crasă în care viețuiesc mai abitir ca porcii, jidanii [...] și semenii lor în degenerare țigani”. Paulescu pare să fi făcut aceste constatări trecând „printr-un cartier jidănesc, ca Dudeștii, ca Văcăreștii”, unde a văzut „mutrele respingătoare ale jupanilor cu perciumi”. Acești bărbați evrei reprezintă „tipul grotesc, imortalizat de marele pictor Grigorescu în tabloul *Un candidat la încetățenire*. Ei au „ochii urdușoi”, „tichii soioase” și „cisme scâlciate”. Nevestele lor sunt „balabustele borțoase, nespălate, nepieptănate, înconjurate, ca niște cloști, de o droaie gălăgioasă de copii murdari și plini de păduchi”. Bărbați și femei, evreii exhală „o putoare scârboasă și înăbușitoare”. Cu chipul acesta – ne asigură savantul român la sfârșitul studiului său „științific” – „veți avea o justă idee despre ce se numește o rasă degenerată”².

Lucrarea *Degenerarea Rasei Jidănești* a fost evidențiată de oficiul Ligii Apărării Naționale Creștine, ziarul „Apărarea Națională” în care se scria: „Marele nostru savant dl. Prof. Dr. Nicolae Paulescu, profesor de fiziologie la Facultatea de Medicină din București își continuă publicarea studiului său cu totul nou în știință, asupra degenerării rasei jidănești [...] Recomandăm studiul riguros științific al ilustrului nostru savant specialist în materie cu autoritate mondială, Prof. Dr. N.C. Paulescu, tuturor românilor, ca să înțeleagă ce sunt jidanii din mijlocul lor, după constituția lor fizică determinând în mod fatal atitudinea lor morală”³.

Antisemitismul lui Nicolae Paulescu a avut și o componentă religioasă bine definită de acesta. De altfel, lucrarea *Degenerarea Rasei Jidănești* dorea să demonstreze științific că asupra evreilor degenerați „Diavolul are o putere nelimitată”. „De aceea – scria fiziologul român – Diavolul se servește de ei, ca să tortureze Omenirea întreagă”⁴. Paulescu a extins conceptul de „fiziologie filosofică”, la studiul comparativ al structurilor religioase în lucrările *Sinagoga și Biserica față de pacificarea omenirii și Tălmăcirea Apocalipsului. Soarta viitoare a jidănimii*. Referindu-se la evrei, condamnarea acestora de către N. Paulescu era totală. El îi considera din punct de vedere religios ca fiind un popor satanic, ales de Diavol pentru a nimici creștinismul și a înfăptui astfel împărăția luciferică pe pământ. Încă din prefața lucrării *Sinagoga și Biserica față de pacificarea omenirii*, vol I, fiziologul român scria: „Creștinismul dumnezeiesc, abia născut a găsit în jidănimul diavolesc, un formidabil potrivnic – și lupte uriașe pe viață și pe moarte, între acești dușmani neîmpăcați, durează, întreținându-se din ce în ce, de aproape 2000 de ani”⁵.

Tălmăcirea Apocalipsului. Soarta viitoare a jidănimii este lucrarea în care apostazierea creștinismului de către Nicolae C. Paulescu este totală. Fără măcar a avea studii teologice, el avea pretenția de a descifra profețiile Sfântului Apostol Ioan în ceea ce privea viitorul omenirii, dar mai ales cel al evreilor. Justificarea acestei lucrări ne este prezentată de Paulescu încă din prefață. Astfel, el recunoștea că: „Printre cărțile Sfinte ale Creștinismului, una singură este profetică – anume, *Apocalipsul*. În ea Sfântul Spirit dezvăluie ultimele faze prin care trece omenirea. Și cum viitorul aparține numai lui Dumnezeu, cartea aceasta a fost închisă cu verigi nepătrunse, până în momentul de față”⁶. Sfidând ridicolul, Paulescu scria în continuare: „întâmplător am descoperit cheia neprețuitului Tezaur dumnezeiesc – și cu ajutorul ei, am putut descuia unul din cele 22 de sertare ce constituie Apocalipsul [...] Dar mi-au pus întrebarea: Nu

¹ Idem, *Spitalul, Coranul, Talmudul; Cahalul, Francmasoneria*, Editura Dascălul, București, 1913, p.104.

² Idem, *Degenerarea rasei jidănești*, p. 29.

³ „Apărarea Națională”, nr. 51 din 19 decembrie 1928, p. 1.

⁴ Dr. N. C. Paulescu, *Degenerarea rasei jidănești*, p.10.

⁵ Idem, *Sinagoga și Biserica față de pacificarea omenirii*, vol I, București, Tipografia «Steaua», 1924, p. 2.

⁶ Idem, *Tălmăcirea Apocalipsului. Soarta viitoare a jidănimii*, București, Institutul de Arte Grafice „Oltenia”, 1941, p. 3.

s-ar putea oare ridica vâlul ce acoperă și capitolele următoare? – căci am avea astfel o fereastră larg deschisă asupra viitorului Omenirii”¹. Pentru realizarea acestui scop, Paulescu mărturisese că a citit lucrarea Abatelui Drach intitulată *La Sainte Bible – Apocalypse de Saint Jean* ce rezumă interpretările date de Sfinții Părinți, de teologii din Evul Mediu și din Epoca Modernă precum și de alți autori protestanți, dar „am avut regretul să constat, că toți acești luceferi ai gândirii s-au rătăcit în obscuritatea textului și nu au putut ajunge la un rezultat pozitiv și acceptabil”².

În schimb, el, Nicolae Paulescu, îngrijorat de „primejdiile, ce amenință astăzi existența creștinismului” a ajuns să stabilească „o concordanță perfectă” între primejdiile și scenele pe care le expune figurat Apocalipsul, reușind ceea ce nu au reușit Sfinții Părinți să descifreze: viitorul omenirii din prisma Apocalipsului Sfântului Apostol Ioan. Convins de marea descoperire făcută, Paulescu scria la sfârșitul introducerii: „Astfel viitorul lumii devine clar și lămurit, pentru cine îl privește, în sublima prorocire a Sfântului și Evanghelist Ioan [...] servindu-se de ochelarii pe care îi procură această smerită cărticică. Ca fiu plecat al Bisericii – «Sfântă și Apostolică, Una și Universală» – supui aprecierii ei, descoperirea – și declar că îi primesc, cu recunoștință sentința [...] oricare ar fi ea”³. „Tălmăcirile” lui Paulescu din Apocalipsa Sfântului Apostol Ioan sunt ridicole, denaturează textul și au ca scop legitimizarea obsesiilor lui antisemite.

În viziunea sa, îngerii erau trimiși de Dumnezeu pentru a face propagandă antisemită, Iisus Hristos ducea războaie cu guvernele statelor europene aflate sub conducerea francmasoneriei, iar evreii erau un popor satanic. Astfel, Paulescu interpreta din Apocalipsa Sf. Apostol Ioan că: „Pentru a-și realiza scopul, Satana se servește de un neam pervers: Jidănia – căreia îi dă ca unealtă distrugătoare, o erezie: Francmasoneria, cu suplimentul ei: Internaționala Marxistă, ce înșeală pe oameni – îi descreștinează – îi ațăță pe unii contra altora, prin lupta de clasă – și îi trimite să dărâme Biserica”⁴. Pentru a combate această acțiune a diavolului împotriva creștinilor, Paulescu găsește că exterminarea evreilor este dorită chiar de divinitate: „Primul efect al reacției Creștinilor e exterminarea Jidanilor”⁵.

Nici ideologiile politice pe care Paulescu le-a combătut de-a lungul anilor de propagandă antisemită nu scăpau Apostolului Ioan, căci fiziologul român „tălmăcea” la capitoul al XII-lea din Apocalipsă următoarele: „Sfântul Apostol mai vede o altă Hiară – adică sistemele internaționale jidănești. Această nouă Hiară are două coarne: Liberalismul și Marxismul (Socialismul, Comunismul, Bolșevismul, Țărănismul). Ea e foarte perfidă și înșeală lumea, mințind ca un Drac”⁶.

Scenariul „tălmăcirilor” paulesciene șochează prin imaginația delirantă a autorului său. Potrivit descifrărilor sale, un înger îi arată Apostolului Ioan „pe creatoarea și stăpâna Francmasoneriei – adică, Jidănia [...] ce în luptă vădită cu creștinătatea [...] Sfântul Prooroc e dus de Înger în pustie și acolo vede o Muiere desfrânată (Jidănia) înveșmântată cu profira regală. Această Hiară are șapte coarne și zece capete – ca și Tatăl său Diavolul”⁷. Potrivit lui Paulescu, „cele șapte capete ale Hiarei sunt ereziile de origine jidănească”. Acestea erau enumerate de autor ca fiind „ereziile jidovilor creștini, gnoso-jidănească, arianismul, maniheismul, erezia Cavalerilor templieri, protestantismul și a șaptea va fi o erezie efemeră”⁸. Cele zece coarne erau guvernele a zece țări și anume Franța, Anglia, Statele Unite, Rusia, Elveția, Germania, Austria,

¹ *Ibidem*, p. 4.

² *Ibidem*.

³ *Ibidem*, p. 30.

⁴ *Ibidem*.

⁵ *Ibidem*, p. 15.

⁶ *Ibidem*, p. 20.

⁷ *Ibidem*, pp. 21-22.

⁸ *Ibidem*.

Ungaria, Bulgaria și Turcia. Aceste guverne erau considerate ca fiind subordonate Francmasoneriei, iar „ele vor lupta cu Cristos, care va fi învingător”¹. În continuare, fiziologul român „tălmăcea” următoarele: „Apostolul descrie reacția Creștinilor, împotriva Jidanilor și Jidăniților, ce sunt hoți asupritori și ucigași. Și această reacție generală – voită de Dumnezeu – cauzează mari vărsări de sânge și cumplite suferințe, slujitorilor Diavolului.”²

Potrivit lui Nicolae C. Paulescu, principalul rezultat al confruntării dintre „creștinismul dumnezeiesc” și „jidănimul diavolesc” este „exterminarea Jidanilor”, acest fapt fiind prezentat ca o dorință divină.

Tălmăcirea Apocalipsului – Soarta viitoare a jidănimii demonstrează dimensiunea religioasă a antisemitismului lui Nicolae C. Paulescu. În același timp autorul distorsionează Apocalipsa Sfântului Ioan, parte a Noului Testament, încercând să justifice uciderea populației evreiești ca fiind sugerată de Dumnezeu. De altfel, și în articolele din ziarul „Apărarea Națională”, fiziologul român abordează același antisemitism religios atunci când afirmă că „sufletele pătimase ca acelea a jidanilor și jidăniților vor mai avea în plus patima trufiei, adică patima Diavolului prin care vor continua să se răzvrătească împotriva lui Cristos și prin care vor fi torturați în iad în vecii vecilor.”³

Nicolae C. Paulescu, savant în medicină, șeful Catedrei de Fiziologie a Facultății de Medicină din București și vice-președinte a Uniunii Naționale Creștine, apoi din anul 1923 a Ligii Apărării Naționale Creștine, partener politic a lui A. C. Cuza între anii 1922 – 1931 a fost una dintre cele mai reprezentative figuri ale antisemitismului românesc din perioada interbelică. El și-a bazat teoriile incendiar-antisemite pe elemente denaturate de creștinism și rasism biologic, care doreau să demonstreze ideea conform căreia omenirea este împărțită pe criterii religioase și anume: creștină, reprezentată de popoarele creștine și luciferică, simbolizată de poporul evreu. Potrivit acestei idei bipolare, evreii stabiliți de el ca un popor degenerat și satanic erau vinovați de o gamă largă de manifestări distructive deghizate în diverse ideologii politice, precum: liberalismul, țărănismul, socialismul și bolșevismul, dar și de alte manifestări mai puțin deghizate precum prostituția sau alcoolismul.

¹ *Ibidem*.

² *Ibidem*, p. 17.

³ „Apărarea Națională”, anul III, nr. 21 din 4 aprilie 1926, p. 1.

Dinamica electorală a candidaților minoritari din Bucovina la alegerile generale din România interbelică

Florin-Răzvan MIHAI

Keywords: electoral dynamics, national minority, Bucovina, the general elections in the interwar Romania

Abstract

Electoral Dynamics of National Minority Candidates from Bucovina in the General Elections in the Interwar Romania

Our main objective is to analyse the power of national minority elites from Bukovina (German, Jewish, Ukrainian, Polish) to adapt to the political life of Greater Romania and the particularities of Romanian Interwar democracy. All the national minority candidates who ran for the Parliamentary elections between 1919 and 1937, for the Deputies Chamber and the Senate, in the Bucovinian constituencies, were introduced in a database which contains the name of the politician, the constituency, the political party he represented, the place on the list of candidates, the profession, the nationality, the age, if he was elected or not. We found the data sources such as: archives, correspondence, memoirs, local and central newspapers, annuals, biographies, encyclopedias, biographical dictionaries.

First, we have presented the demographic distribution of Bucovina's population, the numeric importance of a certain minority in a certain county of the region, corresponding to the census organized by the Romanian authorities in 1919 and 1930. We have described also the evolution of electoral legislation, insisting on the articles referring to Bukovina. After a short draft of political life of the province in the Austro-Hungarian period, we have analyzed the general elections. We have written about the relations between the minority parties (German Party, Jewish Party, National Ukrainian Party) and the „Romanian” parties, the selection of national minority candidates who were members of National-Peasant Party, National-Liberal Party, People's Party, the influence of peasant and agrarian parties, of extreme-right parties, of communist and socialist parties amongst the non-Romanian ethnics from Bucovina. Finally, we have demonstrated the importance of the electoral pacts with the Government. A different table illustrates the national minority deputies and senators.

Prima noastră introspecție asupra „populației” de candidați în alegerile generale din România interbelică a fost prilejuită de cercetarea întreprinsă în cadrul grantului „Elite parlamentare și dinamica electorală (1919-1937)” derulat la C.N.C.S.I.S., în anii 2008-2009, sub coordonarea profesorului Florin Müller, când am elaborat studii despre alegerile generale cuprinse între anii 1926-1928. În același timp, am aprofundat problematica candidaturilor pentru demnitatea de deputat și senator în Bucovina, studiind participarea la viața politică a comunității ucrainene. Studiul de față extinde cercetarea la întregul spectru politic și etnic, propunându-și o analiză a capacității diverselor comunități bucovinene (germană, evreiască, ucraineană, poloneză) de a se adapta la specificul democrației interbelice românești.

Toți candidații la alegerile generale desfășurate în perioada în 1919-1937, la Camera Deputaților și Senat (colegiul votului universal și colegiul consiliilor comunale și județene), din cele 5 circumscripții ale Bucovinei au fost introduși într-o bază de date care cuprinde informații în legătură cu numele politicianului, circumscripția în care a candidat, partidul politic în care era înscris la momentul alegerilor, partidul politic/ blocul/cartelul pe lista căruia a candidat, poziția pe listă, profesia, naționalitatea, vârsta, dacă a fost ales sau nu. Datele au fost culese din surse extrem de variate, arhive, literatură de specialitate, corespondență, memorialistică, presă (centrală și locală), publicații oficiale, biografii, monografii, enciclopedii și dicționare biografice¹.

Apartenența etnică a candidaților în primele alegeri generale interbelice (1919, 1920, 1922) a fost ușor de documentat, deoarece majoritatea candidaților s-a înscris independent, cu menționarea etniei în „Monitorul Oficial”, și nu pe liste de partid. Facilă a fost și documentarea despre candidații înscrși în alegerile generale din perioada 1926-1928, la care au participat câteva partide politice. În schimb, dificultăți au apărut în momentul cercetării pentru perioada 1931-1937, când în Bucovina, ca și în restul țării, s-a produs o fragmentare a opțiunilor politice. Documentarea candidaților lipsiți de prestigiu social și de demnități publice, din partide importante doar în unele județe sau neînsemnate, uneori lipsite și de publicații oficiale, a devenit astfel imposibilă. Am preferat în aceste situații să semnalăm inconvenientul și am evitat prelucrarea statistică a datelor cu informații nesigure.

Bucovina, o provincie multinațională

În provincia Bucovina, la începutul secolului al XX-lea, pentru a atenua tensiunile provocate de afirmarea identității naționale a celor cinci mari etnii care conviețuiau (ucraineni, români, germani, evrei, polonezi), conducerea centrală austriacă a practicat un sistem proporțional de reprezentativitate politică raportat la importanța numerică a fiecărei națiuni. Liderii fiecărei comunități participau la viața politică a Imperiului fie ca deputați în Dieta provinciei, fie în Parlamentul de la Viena (Reichstag).

Sistemul electoral austriac, așa cum a fost stabilit prin legea electorală din 1910, era destul de complicat. În Dieta Bucovinei erau aleși 63 de membri, împărțiți în mai multe categorii: 2 viriliști (Mitropolitul ortodox al Bucovinei și Rectorul Universității Cernăuți), 13 deputați din Colegiul electoral al marilor proprietari, 2 deputați din Camera de Comerț și Industrie, 28 deputați ai Comunelor și 18 deputați aleși prin vot universal. Dintre naționalități, doar cea evreiască nu era distinctă, fiind asociată națiunii germane, în care conducerea austriacă spera să fie asimilată în timp. Din punct de vedere al naționalității, cei 28 de reprezentanți ai comunelor care trebuiau aleși erau astfel distribuiți: 10 români, 10 ucraineni, 7 germani și 1 polonez. La sufragiul universal, erau aleși câte 6 români și ucraineni, 5 germani și 1 polonez².

În Parlamentul austriac, cetățenii Bucovinei cu drept de vot trimiteau, în 1897, 11 deputați. Din 1907, cuantumul mandatelor alocate provinciei a crescut la 14, repartizându-se câte 5 românilor și ucrainenilor și 4 germanilor. Fiecare deputat era ales într-o circumscripție

¹ De mare folos ne-au fost Lucian Predescu, *Enciclopedia Cugetarea*, București, Cugetarea Georgescu-Delafras, 1940; Emil Satco, *Enciclopedia Bucovinei*, 2 volume, Iași, Editur Princeps Elit, 2004; www.encyclopediaofukraine.com; E. Săhleanu, *Anuarul învățământului primar din Regiunea XIV Cernăuți pe anul 1929*, Cernăuți, Tipografia Mitropolitul Silvestru, 1930; „Anuarul Mitropoliei Bucovinei pe anul 1937”, Cernăuți, Editura Consiliului Eparhial Ortodox al Bucovinei, 1938; Ada Felan (ed.), *Parlamentari evrei în forul legislativ al României (1919-1940). Documente (extrase)*, București, Hasefer, 1998. Toate datele despre listele de candidaturi au fost preluate din „Monitorul Oficial”, după cum urmează: „Monitorul Oficial”, Nr. 171, 173, 1919; Nr. 45-47, 1920; Nr. 272-280, 283-286, 1922; Nr. 122, 1926; Nr. 153, 1927; Nr. 283, 1928; Nr. 131, 1931; Nr. 173, 1932; Nr. 300-301, 1933; Nr. 3, 1934; Nr. 301, 1937; Nr. 4, 1938.

² Mihai-Ștefan Ceaușu, *Parlamentarism, partide și elită politică în Bucovina Habsburgică (1848-1918)*, Iași, Junimea, 2004, pp. 119-121.

electorală¹. Așadar, se poate observa că ucrainenii și românii primeau același număr de mandate, indiferent de forul pentru care aveau loc alegeri. Chiar dacă evreii nu erau recunoscuți ca națiune distinctă în Imperiu, în practica electorală, această comunitate trimitea constant numeroși deputați, atât la Cernăuți, cât și la Viena, datorită importanței numerice a comunității și a statutului social al liderilor săi.

În fiecare comunitate existau diverse opțiuni politice. Germanii erau organizați în câteva grupări importante – liberali, progresiști, social-creștini, populari, agrarieni, cei mai cunoscuți politicieni fiind Julius Raschman-Hörburg, Josef Wiedman, Artur Skedl, Anton Keschmann, Edwin Landwehr de Pragenau, Fritz Kipper.

În interiorul comunității evreiești din Bucovina se confruntau două tendințe: asimilaționistă, ai cărei reprezentanți colaborau cu Partidul Liberal, și naționalistă, favorabilă prezervării identității iudaice. Benno Straucher și Albert Salter erau principalii exponenți ai elitei politice evreiești. La rândul lor, ucrainenii erau împărțiți în trei mari formațiuni politice: „ruteni bătrâni” (Teodor Ștefureac, Ioan Sauciuc, Casian Bohateret, Eugen Hacman), „ruteni tineri” (Nicolai Vasilco, Hieroteus Pihuleak, Anton Lukasievici) și radicali².

Din 1896, în Bucovina activa și P.S.D., organizat pe secțiuni ale naționalităților. Românul George Grigorovici, deputat în Reichstag, ales în 1907 și 1911, evreul Iacob Pistiner, germanul Rudolf Gaidosch și ucraineanul Iosip Bezpalko erau principalii lideri ai acestei grupări populare printre muncitorii și zilierii din provincie.

Primul Război Mondial a bulversat viața economică, socială și politică a Bucovinei. După invazia trupelor rusești, în 1915, mulți politicieni cunoscuți au fost luați prizonieri și deportați în Siberia. Spre sfârșitul conflagrației, în 1918, comunitățile română și ucraineană clamau dreptul de a conduce destinele provinciei. Conflictul a fost tranșat de reprezentanții Consiliului Național Român, care au beneficiat de intervenția trupelor românești, conduse de generalul Iacob Zadik. La 28 noiembrie 1918, s-a oficializat unirea Bucovinei cu România, prin votul reprezentanților români, germani și polonezi. Minoritatea evreiască a adoptat o atitudine rezervată, în timp ce liderii ucraineni s-au opus fățiș deciziei.

În 1919, provincia Bucovina ocupa un loc special în cadrul României Mari. Cea mai puțin românească regiune alipită țării, se caracteriza printr-o eterogenitate etnică unică. Conform recensământului efectuat în 1919, românii erau mai numeroși în județele din sudul Bucovinei, cum ar fi Suceava (78,5%), Gura Humorului (73,1%), Rădăuți (71,9%), Câmpulung (69,1%), Storojineț (67,7%), având o prezență nesemnificativă în județele nordice Zastavna (1,5%), Coțmani (0,9%), Vijnița (0,5%). În cazul populației ucrainene raportul statistic se inversează. Zastavna (90,2%), Coțmani (89,2%), Vijnița (81,1%), Cernăuți (39,0%) erau județele cu populație ucraineană numeroasă, pe când în județele sudice, Câmpulung (2,8%), Gura Humorului (1,9%), Suceava (1,3%) ucrainenii dețineau o pondere demografică simbolică. Evreii nu dețineau majoritatea în vreo unitate teritorial-administrativă, fiind totuși mai numeroși în județele Vijnița (14,0%), Suceava (9,8%), Vășcăuți (9,4%), Storojineț (8,4%). Dintre toate etniile bucovinene, evreii populau cel mai mult orașele, în Cernăuți, de exemplu, fiind majoritari, cu 47,4% din totalul populației orașului. Comunitatea germană din Bucovina era dispersată în mai multe județe, cu precădere în Câmpulung (21,7%), Gura Humorului (14,9%), Rădăuți (12,0%). În fine, printre națiunile importante ale Bucovinei, trebuie amintită și cea poloneză, prezentă în județele Rădăuți (12,3%), Storojineț (6,7%), Gura Humorului (5,0%), Vășcăuți (5,5%). În orașul Cernăuți, polonezii constituiau a patra comunitate etnică, după evrei, germani și români³.

¹ *Ibidem*, p. 214.

² Paul Magocsi, *A history of Ukraine*, University of Toronto Press, 1996, p. 454; Dieter Nohlen, *Die Wahl der Parlamente und anderer Staatsorgane*, Walter de Gruyter, 1969, p. 959.

³ Toate datele au fost preluate din *Populațiunea Bucovinei pe naționalități, după recensământul din 1919*, „Buletinul Statistic al României”, seria IV, vol. XVI, nr. 6-7, pp. 174-175.

Legea pentru unificare administrativă a României înfăptuită la 14 iunie 1925 a împărțit Bucovina în cinci județe, Câmpulung, Cernăuți, Rădăuți, Storojineț și Suceava. Cunoaștem configurația etnică a noilor județe din datele recensământului general organizat de statul român în 1930. Astfel, în județul Câmpulung, pe lângă români (61,3%), mai trăiau germani (20,2%), evrei (8,2%), ucraineni (6,7%). În județul Cernăuți, ucrainenii dețineau majoritatea relativă (44,5%), urmați de români (25,7%), evrei (16,7%), germani (6,4%), polonezi (5,0%). În județul Rădăuți, românii reprezentau 55,4% din populație, germanii 11,1%, ucrainenii 16,3% (inclusiv huțanii), evreii 7,2%, ungurii 6,4%. În județul Storojineț, ucrainenii aveau majoritatea relativă, cu 45,5%, apoi românii (33,9%), evreii (9,0%), germanii (5,3%), polonezii (4,7%). În fine, în județul Suceava, prezența românilor era covârșitoare (79,5%), urmați de germani (8,2%), evrei (5,5%), polonezi (2,7%)¹.

În 1930, populația bucovineană de 853.009 de indivizi se împărțea pe etnii, între români (44,5%), ucraineni (29,2%)², evrei (10,8%), germani (8,9%). Raportul etnic în privința populației urbane era și mai echilibrat: români (33%), evrei (30%), germani (14,7%), ucraineni (13,9%)³.

Legislația electorală din Bucovina

Sistemul electoral austriac a fost desființat în Bucovina în 26 august 1919, când s-a adoptat noua lege electorală pentru această provincie. Bucovina urma să fie reprezentată în Parlamentul României prin 26 deputați aleși, 12 senatori aleși și 2 senatori membri de drept. Alegerea se făcea prin „vot universal, egal, direct, obligatoriu și secret, pe circumscripții electorale și cu votarea pe comune”⁴. Fiecare dintre cele 24 de circumscripții electorale⁵ cuprindea un număr de comune, care însumate apropiuau populația circumscripției la 30.000 cetățeni pentru Camera Deputaților, respectiv 70.000 cetățeni pentru Senat.

Județele Coțmani (cu ocolul judecătoresc Sadagura) și Rădăuți alegeau câte 3 deputați, Câmpulung, Cernăuți, Gura Humorului, Siret, Storojineț, Suceava, Vijița, Zastavna câte 2 deputați, Vășcăuți unul. Orașul Cernăuți constituia o circumscripție separată, care alegea 3 deputați. Toate cele 11 județe trimiteau în Parlamentul României câte un senator, la care se adăugau mitropolitul Bucovinei și senatorul ales de Universitatea Cernăuți din personalul didactic format din profesori și agregăți titulari.

O prevedere importantă a legii era cuprinsă în art. 12, care menționa că nu aveau drept de a alege sau a fi aleși „cei despre care este evident că au comis acte de dușmănie în contra statului român sau a națiunii române”⁶. Candidații se puteau înscrie în maxim două circumscripții diferite. O inovație a legii electorale din 1919 era admiterea sistemului de reprezentare proporțională și de votare pe lista de grupări politice în circumscripția Cernăuți-oraș.

Schimbarea vechii legi austriece a declanșat protestul minorităților naționale, care reproșau apariția corpului electoral urban și rural comun, rolul administrației centrale în alcătuirea cercurilor electorale, refuzarea calității de alegători evreilor stabiliți în Bucovina în timpul

¹ *Recensământul general al populației României din 29 decembrie 1930*, Vol. II: *Neam, limbă maternă, religie*, București, Imprimeria națională, 1938, pp. 114, 120, 356, 430, 434.

² Am introdus aici și populația huțană care, deși tot de origine ucrainenă, era contabilizată separat și reprezenta 1,6% din populație.

³ *Recensământul general al populației României din 29 decembrie 1930*, Vol. II: *Neam, limbă maternă, religie*, București, Imprimeria națională, 1938, p. XXVI.

⁴ „Monitorul Oficial”, nr. 103, 26 august 1919, pp. 5724-5734.

⁵ Acestea erau: Berhomet pe Siret, Boian, Câmpulung, Ciudeiu, Costăna, Coțmani, Cernăuți oraș cu suburbie Caliceanca, Clocucica, Horecea, Mănăstiriște și Roșa, Cuciurul Mare, Dorna, Gura-Humorului, Hliboca, Marginea, Ocna, Orășeni, Rădăuți, Sadagura, Siret, Solca, Storojineț, Suceava, Vășcăuți, Vicov, Vijița, Zastavna.

⁶ *Ibidem*.

războiului mondial și eliminarea de pe listele de votanți a cetățenilor considerați „dușmani ai poporului român”¹.

Sistemul electoral introdus în Bucovina era considerat util pentru restul țării, nu și în fosta provincie habsburgică, cu o compoziție etnică eterogenă. În viziunea liderului sionist M. Ebner, alegerile ar fi condus la „anihilarea” evreilor votanți din mediul urban, „înghițiți” de electoratul rural ne-evreiesc. „Wir wollen dass Juden als Juden von Juden gewählt werden” („Vrem ca evreii, ca [etnici] evrei, să fie aleși de evrei”), era formula utilizată de M. Ebner².

Nu numai minoritățile au contestat legea electorală, ci și gruparea edificată în jurul lui Iancu Flondor și al lui Dori Popovici, care a publicat articole în „Voința Poporului”, organ al Partidului Democrat Național din Bucovina.

Gruparea „glasistă” organizată în jurul lui Ion Nistor a prezentat opiniei publice avantajele noii legislații. Vasile Grecu și Amfilochie Burac, editorialiști ai „Glasului Bucovinei”, apreciau că legea nu institua vreă discriminare între naționalități, forma cercuri electorale unitare, multiplica numărul celor aleși (de la 14 în Parlamentul austriac, la 26 în cel românesc, numai la Camera Deputaților), reducea vârsta minimă a alegătorului de la 24 la 21 ani, iar a celui ales la 25 ani, pentru Camera Deputaților³.

Și pretenția liderilor evrei și germani ca legea să fie supusă dezbaterii publice, precum în Transilvania, a fost respinsă pe baza argumentului că legea păstra „în întregime dispozițiile legilor electorale austriece” și pentru că în Bucovina nu existau reprezentanți legali, aleși⁴.

Într-adevăr, legea electorală din 1919 din Bucovina extindea drepturile electorale ale cetățenilor, indiferent de naționalitate, prin introducerea votului universal și desființarea celorlalte curii, cum era aceea a marilor proprietari. Principiul reprezentării proporționale a naționalităților a fost abandonat, ceea ce însemna, în teorie, un pas înainte pe calea democrației. Interesant este însă faptul că, în practică, după cum vom vedea, importanța politică a minorităților din Bucovina a scăzut în perioada interbelică, mult sub raportul real demografic. Din extrema reprezentării anormale a unor etnii – germani și polonezi – practicată în timpul dominației habsburgice – s-a trecut în timpul României Mari în extrema supra-reprezentării politice a românilor în defavoarea politicienilor minoritari.

În aprilie 1920, legea electorală pentru Bucovina a suportat unele modificări. S-a decis ca provincia să fie reprezentată de 17 deputați și 10 senatori, dintre care unul de drept și 9 aleși (8 prin vot universal și unul din partea Universității Cernăuți). În fiecare circumscripție electorală se repartizau un număr de comune a căror populație să însumeze 50.000 de indivizi, pentru Camera Deputaților, respectiv 100.000 indivizi pentru Senat. Urmau să fie aleși: 3 deputați și un senator în circumscripția Cernăuți-oraș, 2 deputați și un senator în județul Cernăuți (circumscripțiile Boian și Cucur Mare), 2 deputați și un senator în județele Coțmani și Zastavna; 2 deputați și un senator în județele Gura Humorului și Câmpulung; 2 deputați și un senator în județele Suceava și Siret; 2 deputați și un senator în județele Vijnița și Vășcăuți; 2 deputați și un senator în județul Rădăuți (circumscripțiile Rădăuți și Vicovul de Sus); 2 deputați și un senator în județul Storojineț (circumscripțiile Storojineț și Ciudeiu), plus un senator din partea Universității⁵.

În continuare, vom detalia mecanismele de selectare a candidaților minoritari în alegerile generale din România interbelică, urmărind cu precădere poziția politicienilor germani, evrei,

¹ Vasile Grecu, *Iarăși reforma electorală*, în „Glasul Bucovinei”, an II, nr. 219, 19 august 1919.

² Mayer Ebner, *Die Juden und die Wahlordnung*, „Ostjüdische Zeitung”, an I, nr. 19, 16 august 1919. Vezi și *Wahlen*, „Ostjüdische Zeitung”, an I, nr. 18, 9 august 1919.

³ Vasile Grecu, *Reforma electorală*, „Glasul Bucovinei”, an II, nr. 216, 16 august 1919.

⁴ A. Burac, *Minoritățile în fața reformei electorale*, „Glasul Bucovinei”, an II, nr. 217, 17 august 1919; A. Burac, *Dreptul de opțiune în legătură cu reforma electorală*, „Glasul Bucovinei”, an II, nr. 225, 28 august 1919; A. Burac, *Ultimul cuvânt în chestiunea reformei electorale*, „Glasul Bucovinei”, an II, nr. 233, 7 septembrie 1919.

⁵ *Legea electorală pentru Bucovina*, „Glasul Bucovinei”, an III, nr. 399, 15 aprilie 1920.

ucraineni, polonezi pe liste, circumscripțiile în care s-au prezentat în fața alegătorilor, capacitatea acestora de a negocia carteluri electorale cu partide politice „românești”. Am preferat să grupăm alegerile în trei mari perioade temporale, care surprind foarte bine transformările politice din România. Prima perioadă, 1919-1926, se caracterizează prin integrarea treptată a minorităților în România Mare, prin pătrunderea în provincie a partidelor românești, prin tactica alianțelor cu grupări bucovinene desprinse din P.D.U.¹, prin adoptarea legilor electorală și de unificare administrativă și prin dominația P.N.L. în fruntea României. Anul 1926 marchează adoptarea legii electorale, precum și instalarea Guvernului Averescu. Etapa 1926-1931 se individualizează prin procesul de unificare a partidelor politice (prin apariția P.N.Ț., P.S.D.) și tendința de concentrare în trei mari partide politice – P.N.Ț., P.N.L., P.P., cu filiale în toate județele țării, centralizate, conduse de lideri importanți. În fine, după 1931 până în 1937, criza partidelor politice a condus la apariția unor dizidențe țărăniști, a grupărilor agrariene, intensificarea curentului de extrema dreapta și succesele electorale ale extremei stângi.

De la abținere la primele succese electorale (1919-1926)

1. 1919

În Bucovina, alegerile generale organizate între 2-4 noiembrie 1919, la Camera Deputaților, și 7-8 noiembrie 1919, la Senat, s-au desfășurat în contextul primelor măsuri de românizare a învățământului și a politicii de rezistență a P.N.L. față de acordarea de drepturi tuturor evreilor stabiliți în România. În aceste condiții, o analiză a spectrului politic românesc din partea elitei evreiești bucovinene plasa gruparea condusă de Ion I. C. Brătianu drept „cel mai antisemit partid”, făcând aproape imposibilă o colaborare între Partidul Național Evreiesc și guvernul liberal².

Abținerea P.N.E. de la alegerile generale s-a oficializat abia târziu, la 16 octombrie 1919, în urma unei întruniri politice desfășurate la Cernăuți. Rezoluția publicată cu acel prilej denunța cenzura instituită în Bucovina, îngrădirea întrunirilor publice, politica de românizare în domeniul învățământului și al culturii³.

La începutul campaniei electorale, când decizia de abținere în alegeri a germanilor nu se oficializase, P.D.U. a încercat să capteze bunăvoința acestei comunități. La 11 octombrie 1919, „Glasul Bucovinei” informa că sașii și șvabii aveau rezervate în restul țării 8 mandate la Camera Deputaților și 3 la Senat. Numai în Bucovina, „administrația țării a încercat să asigure minorității germane un cerc electoral, dar n-a putut izbândi”, pe motiv că germanii locuiau sporadic, „răsfirați prin sate”⁴.

În anii 1918-1919, liderii comunității ucrainene din Bucovina erau mai degrabă interesați de destinul republicilor ucrainene instaurate în Galiția, sub conducerea lui Ievhen Petrushevich, și peste Nistru, sub conducerea succesivă a Radei și a hatmanului Skoropadsky. Cei mai mulți ucraineni erau convinși de provizoratul dominației române în zonă și de soluționarea favorabilă

¹ Vom abrevia astfel denumirile partidelor politice: B.M.Ț.-Blocul Muncitoresc-Țărănesc; F.P.S.R.-Federația Partidelor Socialiste din România; L.A.N.C.-Liga Apărării Naționale Creștine; P.C.d.R.-Partidul Comunist din România; P.D.U.-Partidul Democrat al Unirii din Bucovina; P.E.-Partidul Evreiesc din România; P.G.-Partidul German din România; P.N.A.-Partidul Național-Agrar; P.N.C.-Partidul Național-Creștin; P.N.E.-Partidul Național-Evreiesc; P.N.L.-Partidul Național Liberal; P.N.Ț.-Partidul Național-Țărănesc; P.N.U.-Partidul Național Ucrainean; P.P.-Partidul Poporului; P.P.G.-Partidul Poporului German din România; P.S.D.-Partidul Social-Democrat din România; P.Ț.-Partidul Țărănesc-N. Lupu; P.Ț.D.-Partidul Țărănesc-Democrat; P.Ț.R.-Partidul Țărănesc-Radical; U.E.R.-Uniunea Evreilor Români.

² *Die Nationalitätenfrage in der Bukowina*, în „Ostjüdische Zeitung”, an I, nr. 18, 9 august 1919.

³ *Die Jüdische Nationalpartei beschliesst Wahlenthaltung*, în „Ostjüdische Zeitung”, an I, nr. 28, 18 octombrie 1919.

⁴ *Sașii și alegerile*, „Glasul Bucovinei”, în an II, nr. 259, 11 octombrie 1919.

a statutului Bucovinei la Congresul de Pace de la Paris. În contextul în care, foști lideri precum Șt. Smal-Stoțky, H. Pihuleac, V. Zalozețky părăsiseră orașul Cernăuți, ucrainenii au adoptat în 1919 tactica pasivismului¹.

La începutul campaniei electorale, P.S. din Bucovina intenționa să depună candidaturile fruntașilor Rudolf Gaidosch (german), George Grigorovici (român) și Iacob Pistiner (evreu) în circumscripția Cernăuți-oraș. Congresul extraordinar al Partidului Socialist din 13-14 octombrie 1919 a decis abținerea de la alegerile generale, decizie comunicată opiniei publice încă dinaintea conferinței, în ziarele opoziției din Bucovina. „Unele din sălile noastre sunt închise și păzite militărește; în jurul celorlalte localuri sunt postate patrulare și santinele. Se mobilizează, se trimit pe front candidații și propagandiștii partidului, se opresc întrunirile, ca la Cernăuți etc.”^{2c}

Pentru a salva aparențele participării minorităților la viața politică a noului stat, autoritățile de la București și reprezentanții P.D.U. au insistat asupra unor evrei, germani și ucrainenii pentru a depune candidaturi ca „independenți”. În contextul anunțurilor succesive de neprezentare în alegeri a Partidului German, a P. Național Evreiesc, a P. Socialist din Bucovina și a fruntașilor comunității ucrainene, administrația Bucovinei a colaborat cu diverși minoritari, care ocupau funcții publice sau aveau o atitudine „românofilă”.

Despre candidaturile funcționarilor publici Heini Teller, evreu, inspector școlar, și Norbert Kipper, german, consilier, a scris ziarul „Bucovina”, care pretindea că în ultima zi de depunere a candidaturilor, 17 octombrie 1919, Ion Nistor, ministru-delegat pentru Bucovina, îi chemase în biroul său pe cei doi, obligându-i să se înscrie în cursa electorală pentru mandatul de deputat în circumscripția Cernăuți-oraș³. Ulterior, în fața protestelor comunității evreiești, profesorul Heini Teller și-a retras candidatura, poziție făcută publică printr-o scrisoare datată 23 octombrie 1919, adresată presei cernăuțene de limbă germană din Bucovina⁴. Astfel încât, din partea etnicilor ne-români din provincie s-au prezentat la alegeri germanul N. Kipper și evreul Iacob Hecht, industriaș, candidat în circumscripția Cernăuți, la Senat.

Împotriva lui Hecht, care a acceptat candidatura fără asentimentul comunității evreiești, Consiliul Național Evreiesc a declanșat o dură campanie de presă, numindu-l „trădător”, „braconier”, „candidatul Guvernului împotriva poporului evreu”⁵.

În final, pe listele de candidaturi la Camera Deputaților, s-au mai înscris și Ion Bloșca, primar în comuna Ocna (jud. Zastavna), membru al Comitetului Central al P.D.U. pentru secția Ocna⁶, candidat în circumscripția Ocna, și Vasile Sniatinciuk, candidat în circumscripția Orășeni, amândoi ucrainenii „românofili”⁷, și polonezul Stanislaus Kwiatkowski, medic în orașul Zastavna, candidat la Senat, în circumscripția Zastavna⁸. Tot la Senat, a candidat și evreul Iosif Vihovici, membru al P.D.U., în circumscripția Coțmani.

Toți candidații minoritari intrați în cursa electorală au fost aleși, după cum urmează: Ion Bloșca cu 717 voturi, Vasile Sniatinciuk cu 1708 voturi, Iosif Vihovici cu 1802 voturi, Iacob Hecht cu 2888 voturi, Stanislaus Kwiatkowski cu 1510 voturi și Norbert Kipper cu 4212 voturi.

Nici un minoritar nu a candidat în circumscripțiile Berhomet, Câmpulung, Ciudei, Costâna, Dorna, Gura Humorului, Hliboca, Marginea, Rădăuți, Sadagura, Siret, Solca, Storojineț, Suceava, Văscăuți, Vicov, Vijnița, Zastavna. La Camera Deputaților, în 17 circumscripții s-au

¹ Arhivele Naționale Istorice Centrale, fond Direcția Generală a Poliției, dosar 1/1920, f. 34.

² *De ce nu vom participa la alegeri*, în „Bucovina”, an I, nr. 165, 12 octombrie 1919.

³ *Cum a administrat Dl. Nistor Bucovina*, în „Bucovina”, an I, nr. 171, 21 octombrie 1919.

⁴ *Professor Teller zieht Kandidatur zurück*, în „Ostjüdische Zeitung”, an I, nr. 29, 25 octombrie 1919.

⁵ *Abgeordnete*, în „Ostjüdische Zeitung”, an I, nr. 30, 1 noiembrie 1919.

⁶ *Marea adunare constitutivă a partidului democrat al unirii*, în „Glasul Bucovinei”, an II, nr. 242, 19 septembrie 1919.

⁷ *Răzeșii Bucovinei către Generalul Averescu*, în „Glasul Bucovinei”, an III, nr. 442, 11 iunie 1920.

⁸ Daniel Hrenciuc, *Continuitate și schimbare: integrarea minorităților naționale din Bucovina istorică în Regatul României Mari (1918-1940)*, vol. I, *Perspectiva național-liberală (1918-1928)*, Rădăuți, Editura Septentrion, 2005, p. 159.

înregistrat candidaturi unice. Doar 4 candidaturi aparțineau minoritarilor, din 34, iar la Senat doar 2 din totalul de 17.

2. 1920

În practica electorală din Bucovina, alegerile generale din 27-30 mai 1920 consemnează debutul alianțelor dintre partidele minoritare și partidul de guvernământ, în acest caz dintre P. German și P.P.

La începutul anului 1920, germanii din România Mare au intensificat eforturile de concentrare într-un singur partid politic, care să reprezinte interesele tuturor etnicilor germani din Bucovina, Basarabia, Transilvania și Banat. În luna februarie a acelui an, H.O. Roth a vizitat în acest sens Bucovina, pledând cauza înființării Partidului Național German¹.

În chestiunile politice ale comunității, putere de decizie a avut în continuare Consiliul Național German (Deutsche Volksrat) din Bucovina, care în martie 1920 a ținut mai multe întruniri pentru a stabili poziția în alegeri și eventualele candidaturi². Decidenții germani Alfred Kohlruss, Alois Lebouton și Eduard Schnirch au decis încheierea unui pact electoral cu P.P., consfințit prin candidatura lui A. Kohlruss pe listele „averescane”, la Camera Deputaților, în circumscripția Storojineț. Partidele de opoziție au denunțat eforturile administrației locale, reprezentate de prefectii numiți de Guvernul Averescu, de a asigura cu orice preț victoria candidatului german în alegeri. Pentru a i se crea lui A. Kohlruss o bază electorală extinsă, prin Decizia ministerială nr. 28.244, din 11 mai 1920, din circumscripția Storojineț au fost scoase trei comune locuite de români – Cerepcăuți, Petriceni și Volcineț – și înlocuite cu alte patru comune, din circumscripția Ciudei – Comărești, Jadova, Panca și Slobozia Comăreștilor – locuite preponderent de ruteni, germani, evrei³. Opoziția reproșa P.P. favorizarea aceluiași candidat prin lansarea unor zvonuri, care afirmau că însuși Regele Ferdinand I ar fi fost interesat de victoria electorală a președintelui Volksrat-ului din Bucovina⁴.

Interesant este că, la începutul vieții politice în Bucovina postbelică, se gândea încă în vechile tipare ale concepției electorale din perioada austriacă. De exemplu, P.D.U. a contestat justetea deciziei P.P. de a accepta candidatura germană a lui Alfred Kohlruss în circumscripția Storojineț. „Nu s-a pomenit nici măcar în timpul Imperiului Austriac ca un german să candideze în acest cerc electoral, scria „Glasul Bucovinei”, oficiosul P.D.U.. [...] Considerăm această candidatură ca o «sfidare» a noastră, a Românilor, o provocare din partea concetățenilor noștri de naționalitate germană⁵.”

Pe lângă A. Kohlruss, au mai candidat și alți politicieni germani, precum Norbert Kipper, Iosef Binder (ambii germani „independenți”), Ludwig Strohmayer, Franz Lang și Georg Schauz (germani „oficioși”), toți în circumscripția Cernăuți-oraș. La Rădăuți, a candidat Karl Schläger, independent, care s-a retras înaintea alegerilor.

La alegerile generale au participat și politicieni ucraineni, în circumscripțiile electorale cu populație ruteană semnificativă. În circumscripția Boian, preotul ortodox ucrainean Teofil Dracinschi, exponent al grupării „rutenilor bătrâni”, s-a retras din cursa electorală. La fel a procedat și în circumscripția Vijnița-Vășcăuți, în care se înscrisese alături de un conațional, Vladimir Philipowicz. În circumscripția Coțmani, s-au prezentat în fața alegătorilor ucrainenii Dimitrie Rusnac, Ion Heșca, socialist, și Constantin Zenta. În circumscripția Coțmani-Zastavna,

¹ A.N.I.C., fond D.G.P., dosar 1/1920, f. 108.

² *Ibidem*, f. 201.

³ Aurel Morariu, *După prima parte a „alegerilor libere”*, în „Glasul Bucovinei”, an III, nr. 434, 30 mai 1920.

⁴ D. Marmeliuc, *Morala alegerilor actuale*, în „Glasul Bucovinei”, an III, nr. 430, 26 mai 1920.

⁵ *Candidatura unui Neamț într-un cerc românesc!*, în „Glasul Bucovinei”, an III, nr. 425, 19 mai 1920. A. Kohlruss a intrigat presa naționalistă românească și prin declarațiile făcute în timpul întrunirii electorale din comuna Hliboca, la 16 mai 1920, când a promis locuitorilor ucraineni că va înființa o școală ucraineană în localitate.

a candidat profesorul universitar Eugen Kozak, care l-a învins pe contracandidatul polonez Paul de Ștefanowicz. La Vijnița, s-au înscris pe listele de candidați ucrainenii George Spetcu și Anton Lukasiévici. La Suceava-Siret, a candidat Ilie Șelepiuc, care s-a retras din cursa electorală, deși era popular printre locuitorii orașului Siret și în comunele din împrejurimi¹. În circumscripția Vășcăuți, au candidat socialistul ucrainean Isidor Țurcanovici, care s-a retras din campania electorală, și ucraineanul Cornelie Daneliuc, care a strâns 516 voturi, insuficiente pentru a fi ales. În fine, la Zastavna, din 4 candidați, trei erau ucrainenii: Demeter Mihailiuc, 279 voturi, învățătorul Cost Krakalia, membru al Partidului Socialist, ales cu 2.994 voturi, și preotul Casian Bohateretș, cu 640 voturi.

Începând din martie 1920, în viața politică bucovineană s-a afirmat și B. Straucher, lider evreu din Cernăuți, plecat la Viena încă din timpul războiului. Deși multe voci îi reproșau că în capitala austriacă colaborase mai degrabă cu naționaliștii ucrainenii Nicolai Vasilco și E. Semaka decât cu conaționali, B. Straucher s-a întâlnit cu liderii P.N.E. pentru a negocia candidatura la alegerile generale din România². Prilejul l-a constituit decesul senatorului Hecht, care a lăsat un loc liber în matural corp al Parlamentului³.

În virtutea poziției comune avute în alegerile generale din 1919 și a platformei politice asemănătoare, Consiliile Naționale Evreiesc și German au încheiat o colaborare electorală. Acordul, semnat la 22 mai 1920, de către Feuer, consilierul Curții de Justiție, profesorul Lang, inspector pentru școlile germane din Bucovina (germani) și evreii M. Ebner și B. Straucher prevedea:

1. Volksrat-ul retrăgea lista de candidaturi din circumscripția Cernăuți, ce îl avea în frunte pe Strohmayer.

2. Volksrat-ul se angaja să susțină lista formată din B. Straucher, N. Kipper și Iosef Bierer (evreu).

3. P.N.E. susținea candidatura lui A. Kohlruss în circumscripția Storjineț.

4. În cazul în care nici un candidat german nu era ales în circumscripția Cernăuți, la Camera Deputaților, A. Kohlruss candida la Senat, în aceeași circumscripție. Dacă M. Ebner intra în competiție cu oricine altcineva decât A. Kohlruss, atunci germanii urmau să voteze cu candidatul evreu; la fel urma să procedeze și P.N.E. în favoarea candidatului german⁴. Pactul nu s-a mai aplicat, deoarece P.G. a decis să colaboreze cu partidul de guvernământ.

În final, au candidat evreii I. Bierer și B. Straucher în circumscripția Cernăuți-oraș, la Camera Deputaților, și M. Ebner și B. Straucher, în aceeași circumscripție, la Senat. Un alt candidat evreu a fost Friedrich Billig, care s-a desprins de mișcarea evreilor naționali și, în aprilie 1920, a înființat Partidul Democrat Evreiesc⁵, grupare ce avea legături cu evreii din Vechiul Regat, prin intermediul lui Horia Carp⁶. Billig a candidat în circumscripția Cernăuți-oraș, la Senat.

Pe listele P.D.U., în circumscripția Coțmani, la Camera Deputaților, a candidat Iosif Vihovici.

P.S. din Bucovina a candidat în circumscripția Cernăuți-oraș, cu aceeași listă propusă pentru alegerile generale din 1919: G. Grigorovici, I. Pistiner și R. Gaidosch. În circumscripția Boian s-a înscris un alt socialist, Michael Haniek, a cărui naționalitate nu am reușit să o identificăm. La Senat, în circumscripția Cernăuți-oraș a candidat sudorul evreu Nathan Tropper,

¹ A.N.I.C., fond D.G.P., dosar 2/1920, f. 140.

² *Ibidem*, f. 48.

³ A.N.I.C., fond D.G.P., dosar 1/1920, f. 191 f-v.

⁴ *Die deutsche Treue*, în „Ostjüdische Zeitung”, an II, nr. 61, 4 iunie 1920.

⁵ *Trilogie des Hasses*, în „Ostjüdische Zeitung”, an II, nr. 58, 11 mai 1920; *An die Juden v. Czernowitz*, în „Ostjüdische Zeitung”, an II, nr. 58, 11 mai 1920.

⁶ A.N.I.C., fond D.G.P., dosar 2/1920, f. 48.

fruntaș cu experiență al Partidului Socialist. Polonezul Stanislaus Kwiatkowski, care profitase în alegerile anterioare de absenteismul politicienilor ucraineni și intrase în primul parlament postbelic român, a candidat din nou în circumscripția Cernăuți-oraș.

Pe lângă candidații mai-sus menționați, mai trebui spus că au existat și cazuri de politicieni care nu au fost admiși pe listele electorale, deoarece încălcau prevederile legii electorale din august 1919: Mazurek, Migula (în circumscripția Vijnîța), Weiser (Cernăuți), Pițul (Coțmani), Lazăr (Vășcăuți).

Alegerile generale au fost câștigate de P.P., care a obținut în Bucovina 6 mandate din 17, la Camera Deputaților, și 4 mandate din 9, la Senat. Minoritarii au câștigat toate mandatele de deputați în circumscripția Cernăuți. Au mai înregistrat succese în Coțmani, Storojineț, Vijnîța și Zastavna.

În 1920, s-a înregistrat o creștere semnificativă a procentului de participare a minorităților în alegeri: 26 candidați din 78 la Camera Deputaților și 11 din 44 la Senat. Dintre aceștia, Eugen Kozak a fost ales senator, iar B. Straucher, socialiștii I. Pistiner, R. Gaidosch, Ion Heșca, Cost Krakalia, ucraineanul A. Lukasiévici și germanul A. Kohlruss au fost aleși deputați.

3. 1922

La următoarele alegeri generale, organizate în martie 1922 de guvernul liberal Ion I. C. Brătianu, se remarcă tendința de creștere numerică a candidaturilor unor politicieni născuți în afara Bucovinei. Mai târziu, în anii 1926-1937, impunerea candidaților de la Centru a devenit o practică curentă nu numai în partidele mari, precum P.N.L., P.N.Ț. și P.P., dar și în partidele mai mici, precum P.Ț. Lupu, P.Ț. Radical ș.a.

În 1922, P.D.U. a inclus pe listele sale pe miniștrii Alexandru Constantinescu (circumscripția Vijnîța), Arthur Văitoianu (Zastavna) și Ion I. C. Brătianu (Rădăuți), decizie legitimată prin „grija ce a hotărât guvernul central s-o poarte pentru nevoile noastre locale”¹.

Pe lângă miniștrii-candidați, P.D.U. a nominalizat și câțiva minoritari. Vechiul colaborator din alegerile generale anterioare, germanul Norbert Kipper a fost admis candidat în circumscripția Cernăuți-oraș. Tot mai izolat în elita evreiască bucovineană, B. Straucher s-a reorientat rapid și, abandonând mișcarea sionistă, a preferat prezența pe listele Guvernului. Fostul deputat în Dieta Bucovinei a candidat astfel la Camera Deputaților, în fieful său electoral, circumscripția Cernăuți-oraș. Prima întrunire în care a fost prezentat drept candidat oficial s-a desfășurat la 6 februarie 1922, în sala mare a Casei Naționale Evreiești din Cernăuți². La Senat, tot în Cernăuți, a candidat și evreul Salo Weisselberger, doctor în drept, fost primar al orașului.

Aripa sionistă a elitei evreiești din Bucovina a preferat alianța cu P.P., pe listele căruia a pătruns M. Ebner, candidat în circumscripția Cernăuți-oraș, la Camera Deputaților. La fel a procedat și Iosif Ladislaus Ratsky, candidatul germanilor, în aceeași circumscripție, la același for al Parlamentului. Ca independent, a candidat evreul Isak Israel Weiser.

În afara candidaților afiliați partidelor mari, din Vechiul Regat, s-au mai înscris în cursa electorală socialiști (Iacob Pistiner, R. Gaidosch, în circumscripția Cernăuți-oraș, la Camera Deputaților, Ion Heșca, în circumscripția Coțmani, și evreul Leon Geller, la Senat, în circumscripția Cernăuți-oraș).

Ucrainenii au preferat să acționeze independent. Cel mai cunoscut candidat rutean era fără îndoială slavistul E. Kozak, fost senator în legislatura 1920-1922. Poate și din cauza prestigiului său, a fost una dintre țintele administrației locale în alegerile generale din 1922. La 21 februarie 1922, Eugen Kozak, candidat la Senat, a fost arestat chiar în timpul unei întâlniri electorale,

¹ *Lista noastră*, în „Glasul Bucovinei”, an V, nr. 920, 17 februarie 1922; „Dreptatea”, în an III, nr. 308, 17 februarie 1922.

² *B. Straucher Kammerkandidat, Dr. Weisselberger Senatskandidat*, „Das Volk”, în an III, nr. 796, 7 februarie 1922.

deși avea toate actele care atestau legalitatea întrunirii¹. A denunțat abuzurile din timpul campaniei electorale în paginile ziarelor de opoziție: „În urma procedeeleor meschine ale partidului liberal, de care uzează în circumscripția electorală pentru Senat Coțmani-Zastavna, desfășurând astfel o teroare nemaipomenită prin denunțuri, amenințări, destituiri etc., protestez cu toată energia contra acestei samavolnicii liberale nemaivăzută și auzită la noi până la venirea acestui partid oligarhic la cârma țării”, scria E. Kozak într-un protest publicat în ziarul local *averescan*, „Dreptatea”².

În afara lui, la Camera Deputaților au mai candidat ucrainenii Ioan Spânul (în circumscripția Gura Humorului), Ilie Șelepiuc (în circumscripția Siret), Dimitrie (Demeter) Mihailiuc (în circumscripția Zastavna), Leonti Ivasiuc (în circumscripția Coțmani), iar la Senat: Dimitrie Mihailiuc (în circumscripția Cernăuți-județ), Eugen Kozak (în circumscripția Coțmani-Zastavna), Ilie Șelepiuc (care s-a retras, în circumscripția Suceava-Siret).

În presa evreiască de limbă germană („Das Volk”) figurează și alți candidați care s-ar fi înscris în ultimul moment la alegeri, dar care nu figurează în listele publicate în „Monitorul Oficial”: evreii socialiști M. Pauker (orașul Cernăuți) și Alexandru Dobrogeanu-Gherea (Boian), Gheorghe Hapenciuk (Siret), Demeter Hazas a lui Cost (Vășcăuți), toți candidați la Camera Deputaților³.

Din cei 13 minoritari înscrși la Camera Deputaților și 5 candidați minoritari la Senat, au fost aleși evreii B. Straucher, I. Pistiner, I. Vihovici ca deputați și S. Weisselberger ca senator.

Între carteluri minoritare și acorduri cu Guvernul (1926-1931)

În anii 1923-1926 necesitatea unificării sistemelor electorale din toate provinciile românești a animat partidele, indiferent de poziția pe eșichierul politic. În final, la 27 martie 1926, în timpul guvernării liberale, a fost adoptată noua lege electorală, pe baza principiului „primei majoritate”. Din cele 71 de circumscripții electorale, suprapuse unităților teritorial-administrative – județele – erau aleși 387 de deputați și 204 senatori, cărora li se adăugau senatorii de drept. În Bucovina existau 5 circumscripții, care alegeau fiecare câte un număr de parlamentari: Câmpulung (2 deputați, respectiv 1 senator), Cernăuți (6, respectiv 2), Rădăuți (4, respectiv 1), Storojineț (3, respectiv 1), Suceava (3, respectiv 1). În total, Bucovina era reprezentată de 18 deputați și de 5 senatori, toți aleși pe baza sufragiului universal. În plus, membrii aleși ai consiliilor comunale urbane și rurale și ai consiliilor județene din circumscripțiile amintite alegeau câte un senator, 5 în total pentru Bucovina, ceea ce ridica la 10 numărul senatorilor din Bucovina.

Pentru politicienii din această provincie exista posibilitatea alegerii în Senat și prin votul Camerelor de comerț (cu secțiile comercială și industrială), Camerelor de Agricultură și Camerelor de Muncă, numai că în situația aceasta concureau mai multe județe, ce alcătuiau Circumscripția I electorală: Dorohoi, Botoșani, Roman, Fălticeni, Vaslui, Fălcu, Neamț, Bacău, Iași, Hotin, Soroca, Bălți, Lăpușna, Tighina, Orhei și cele cinci județe din Bucovina⁴.

O altă prevedere a legii electorale, care stabilea la 2 la sută pragul de admitere în Parlament, a obligat partidele mici să încheie carteluri electorale cu partide importante, ceea ce a schimbat în perioada următoare și strategia partidelor și grupurilor politice minoritare. Politicienii independenți erau nevoiți să se înscrie pe listele de partide, iar în cazuri excepționale, pe liste proprii, la Senat.

¹ *Informațiuni*, în „Dreptatea”, an III, nr. 316, 26 februarie 1922.

² *Protest!*, în „Dreptatea”, an III, nr. 316, 26 februarie 1922.

³ *Letzte Nachrichten. Zu den Wahlen*, în „Das Volk”, an III, nr. 805, 18 februarie 1922.

⁴ „Monitorul Oficial”, nr. 71, 27 martie 1926.

1. 1926

Adoptarea legii electorale din 1926 a schimbat complet peisajul politic din Bucovina. Candidaturile independente au devenit o raritate, chiar și la Senat. Partidele minoritare au fost obligate să încheie pacte electorale cu partidele mari care dominau scena politică românească (P.N.L., P.N.Ț., P.P.), ceea ce a condus la negocieri dure la alcătuirea listelor de candidaturi și la dispersarea candidaților minoritari în diverse partide.

Dintre organizațiile politice ale minorităților naționale, în Bucovina, într-o poziție foarte bună se afla P. German, care realizase unificarea tuturor regionalelor. În ciuda stabilității sale și a forței numerice a votanților săi, P. German a preferat să tatoneze alte grupări în vederea încheierii unui acord electoral. Începând cu luna martie 1926, au existat discuții cu Partidul Maghiar¹, apoi cu P.P.

La jumătatea lunii aprilie, cu o lună înainte de alegerile generale, un fruntaș politic al sașilor declara ziarului „Patria”, sub protecția anonimatului, că nu se luase nicio decizie în privința tacticii în alegeri. Din declarațiile sale, reies totuși calculele politice ale P. German. „Sașii în special și germanii, în general, numai într-un singur județ, în cel al Târnavei Mari, vor putea lupta cu succes deplin, deoarece numai în acest județ au majoritatea alegătorilor înscriși. Și aici ar putea fi vorba de două, maximum trei mandate. Încolo suntem în minoritate. Deoarece însă nu putem spera ca în celelalte județe, spre pildă: Sibiu, Brașov, Târnava Mică, Timișoara, Cernăuți, Bistrița, candidații noștri în colaborare cu guvernul să fie puși în fruntea listei, riscăm să-i pierdem pe toți. Adică am putea ajuta cu voturile noastre candidații guvernului sau ai unui alt partid, fără să fim siguri că ai noștri vor ieși².”

La 22 aprilie 1926, șvabii din Banat, sașii din Ardeal și germanii din Basarabia și Bucovina s-au întâlnit într-un „Congres al tuturor germanilor din România”, pentru a discuta soarta acestei minorități în alegerile generale, ocazie cu care s-a votat în unanimitate inițierea discuțiilor cu P. Poporului. La început, germanii au primit 5 poziții pe listele de candidaturi în Ardeal, 2 în Banat, 1 în Basarabia și 1 în Bucovina, în total 9 pentru Adunarea Deputaților și 3 pentru Senat. P. German a respins oferta Guvernului, cerând dublu³. După două zile de negocieri continue între Rudolf Brandsch, Hans Otto Roth și Hans Hedrich, din partea Partidului German, și C. Bucșan, din partea P. Poporului, s-a ajuns la un pact, prin care minoritarii obțineau 15 poziții (11 la Adunarea Deputaților și 4 la Senat), repartizate astfel: Ardeal (5, respectiv 2), Banat (4, respectiv 2), Basarabia (1 la Adunarea Deputaților), Bucovina (1 la Adunarea Deputaților). În Cernăuți, dr. Alfred Kohlruss a fost admis pe lista P.P. abia pe poziția a patra, după un român, un ucrainean și un evreu. Rădăuți, până atunci un fief electoral german, era lipsit de vreun candidat al P. German. În schimb, P.N.Ț. a plasat un candidat german în circumscripția Rădăuți, în persoana lui Karl Schläger, la Senat.

Într-o situație dificilă s-au aflat și candidații evrei, divizați în mai multe partide politice. Din tabăra sioniștilor evrei dispăruse între timp și Max Fokschaner, avocat, originar din Vechiul Regat, vicepreședinte al Baroului de avocați din Cernăuți, decedat, la vârsta de 65 de ani, la Florența. Deși nu candidase la alegerile generale de după 1919, odată cu el a dispărut o voce respectată a comunității evreiești.

Ca și la alegerile generale din 1922, Ebner și Straucher, reprezentanții celor două curente politice evreiești din Bucovina, s-au aflat pe liste diferite. M. Ebner a încheiat un pact electoral cu Guvernul Averescu, prin care a fost inclus pe poziția a treia pe lista de candidaturi în circumscripția Cernăuți, la Cameră Avocatul Karl Klüger și publicistul Henric Șt. Streitman au

¹ În jurul frontului unic minoritar. Constatările unui ziar șvab, în „Cuvântul”, an III, nr. 428, 10 aprilie 1926.

² Ce vor face sașii? Interviu cu un fruntaș al sașilor, în „Patria”, an VIII, nr. 82, 16 aprilie 1926.

³ Lupta electorală. Fixarea candidaturilor, în „Adevărul”, an 39, nr. 12990, 22 aprilie 1926.

candidat tot pe listele P.P., la Senat, în circumscripțiile Cernăuți, respectiv Storojineț. B. Straucher și S. Weisselberger au continuat colaborarea cu P.N.L., fiind numiți candidați în circumscripția Cernăuți, primul pe poziția a doua, la Camera Deputaților, al doilea la Senat.

Și ucrainenii și-au împărțit opțiunile între mai multe partide. În P.P., pe lista de candidaturi de la Cernăuți, la Cameră, au fost nominalizați Boris Velehorschi, inspector silvic, pe poziția a doua, și Constantin Smerecinski, avocat, pe poziția a șasea. Candidatul Velehorschi se implicase personal, din funcția de slujbaş al Fondului din Frătăuții Noi, în alegerile generale din 1920, când îl sprijinise pe candidatul averescan Aurel Țurcan și se implicase în propaganda electorală în zona muntoasă, populată de huțani. În 1919, guvernul liberal îl detașase ca funcționar la Cernăuți, dar P.P. îl întorsese la Frătăuții Noi, pentru a-l folosi ca agent electoral¹. La Senat, a candidat marele proprietar Anton Lukasiwici², la Cernăuți. Candidații ucraineni au fost foarte activi în nordul provinciei, locuită preponderent de conaționali lor. În echipe mixte de propagandă, formate din români și ucraineni, au fost vizitate localitățile Cuciur Mic, Zastavna, Ocna, Mămăeștii Noi, Cozmeni, Borăuți, Sadagura, Jucica Veche, Rarancea, Toporăuți, dar și alte sate mai mici³.

P.N.L. a primit pe listă, pentru circumscripția Cernăuți, câte un reprezentant al ucrainenilor, la Cameră și la Senat: Dimitrie Demczuk, plugar din com. Șerăuți, respectiv Ilie Barbier, preot din com. Iujineț, la curia Consiliilor Comunale și Județene.

În P.N.Ț. activa la acea dată C. Krakalia, care părăsise între timp P. Socialist și conducea secția ucraineană din P.N.Ț. Tot el edita „Hliborowska Pravda” și „Jalo”, o revistă umoristică⁴. Pe lista de candidaturi la Cameră, P.N.Ț. a numit nu mai puțin de 4 ucraineni: Cost Krakalia, Grigorii Andriasciuc (învățător, născut în 1891), Ștefan Cucereavei a lui Ioan și Vasile Papij. La Storojineț, a fost numit candidatul ucrainean Nicolai Lutic, al doilea pe listă.

Pe lângă partidele importante, cu filiale la nivelul întregii țări, un rol important în viața politică din Bucovina l-a jucat și P.S.D., pe listele căruia au candidat mulți etnici evrei, germani și ucraineni. Socialiștii bucovineni au trebuit să plătească tribut lipsei de organizare de la nivelul Federației Partidelor Socialiste din România. Prevederea legii electorale votate în martie 1926, prin care se stabilea pragul electoral de 2 la sută, denunțată de frunțașii socialiști, a obligat F.P.S.R. să contacteze partidele de opoziție pentru încheierea unui cartel electoral.

La 2 mai 1926, Comitetul Executiv al F.P.S.R. a comunicat opiniei publice decizia de a lupta „singură în alegerile parlamentare, sub semnul electoral triumphiul”⁵. Câțiva frunțași ai mișcării socialiste au candidat în circumscripții din mai multe provincii: Const. Petrescu (Covurlui, Iași, Ilfov, Timiș-Torontal), L. Rădăceanu (Cernăuți, Ilfov, Rădăuți, Timiș-Torontal), Iacob Pistiner (Cernăuți, Timiș-Torontal).

Se remarcă numărul mare al candidaților de etnie străină. În Bucovina, Banat și Ardeal cadrele socialiste erau în majoritate de origine evreiască, ucraineană, maghiară și germană, încă o dovadă a faptului că în România interbelică doctrina politică de stânga a atras mai ales minoritățile naționale. În Bucovina, de exemplu, au candidat: R. Gaidosch (de pe poziția a patra la Cernăuți și de pe poziția a doua la Rădăuți), germanul Adolf Berall (poziția a treia la Rădăuți), ucraineanul Isidor Lupuleac⁶, avocat în orașul Storojineț (prima poziția la Storojineț),

¹ „Agent rus din Bucovina și un dușman de moarte al statului român”, astfel îl caracteriza presa P.D.U. Vezi, în acest sens, *Alegerile „libere” în circumscripția Vicov*, în „Glasul Bucovinei”, an III, nr. 434, 30 mai 1920.

² În 1926, A. Lukasiwici, V. Jasiwicki, V. Dutceak, L. Kohut erau liderii Partidului Democrat Popular, care edita „Ridnii Krai”.

³ *Mari adunări peste Prut*, în „Dreptatea”, an VI, nr. 665, 23 ianuarie 1926.

⁴ A.N.I.C., fond D.G.P., dosar 69/1926, f. 2.

⁵ „Calendarul Tribunei Socialiste”, Cluj, Editura Tribunei Socialiste, 1927, p. 21.

⁶ Mai târziu, Lupuleac a intrat sub incidența legii Mârzescu, a fost judecat la Tribunalul Cernăuți și condamnat la 5 luni de închisoare și pierderea drepturilor civile pentru 3 ani, alături de Daniciuc și Strelciuc, pentru distribuirea de manifeste subversive. Vezi: A.N.I.C., fond D.G.P., dosar 6/1928, f. 316.

Iacob Pistiner (prima poziția la Cernăuți), Lothar Rădăceanu¹ (poziția a patra la Rădăuți și a șasea la Cernăuți), avocatul ucrainean Vasyl Rusnac² (a doua poziție la Cernăuți), ucraineanul Ioan Stasiuc (poziția a cincina la Cernăuți) și ucraineanul Teodor Stefiuc (poziția a treia la Storojineț). La Senat, Ivan Stepac (ucrainean) și N. Tropper erau candidații F.P.S.R., în circumscripția Cernăuți.

Din multitudinea de candidați minoritari propuși electoratului în alegerile generale din 1926, au fost aleși în Cameră M. Ebner, A. Kohlruss, C. Smerecinski și B. Velehorschi, iar la Senat K. Klüger, A. Lukasiwici și H. Streitman.

2. 1927

Alegerile generale din 1927 au consemnat un moment unic în istoria vieții politice și în gândirea politică a minorităților din România întregită. În alegerile anterioare, P.P. a fost sprijinit de către organizațiile minoritare: P. Maghiar, P. German, evreii sioniști și unii fruntași ucraineni, în speranța schimbării politicii față de minorități din perioada guvernării liberale. Încheierea unui cartel al minorităților, idee cu care germanii și maghiarii au cochetat și în 1926, a devenit o certitudine la alegerile generale din iulie 1927, organizate de P.N.L. La 14 iunie 1927, negocierile dintre maghiari și germani s-au finalizat, ocazie cu care s-a semnat o convenție prin care cele două partide minoritare candidau pe liste comune, cu semnul electoral „X”.

La 19 iunie 1927, în „Casa germană” din Cernăuți, la adunarea convocată de Consiliul Național German, participanților li s-a recomandat susținerea „blocului minoritar”³. La Camera Deputaților, Cartelul minoritar a depus 28 de liste, repartizate astfel din punct de vedere geografic: Ardeal (19), Bucovina (5), Banat (3) și Basarabia (1), în timp ce la Senat, minoritarii cartelați au candidat în 17 circumscripții: 12 în Ardeal, 3 în Bucovina, câte una în Banat și în Basarabia.

La Camera Deputaților, la Câmpulung și la Storojineț s-au depus liste exclusiv germane. În restul circumscripțiilor bucovinene, cartelul minoritar a alcătuit liste mixte, în care au pătruns germani (dr. A. Kohlruss⁴, dr. Iosif Nestmann, Edwin Landwehr, Karl Schuttler, Iosif Gehl), evrei (dr. Hans Zachman, Marcus Krämmer – cu patru candidaturi), ucraineni (A. Lukasiwici, Anton Kierylov, Gheorghe Lesan al lui Ioan, Vladimir Jasienichi, Anton Zavada, Roman Jasienicky), polonezi (Eduard Sworakowski) și chiar maghiari (Salomon Lajos).

Pentru a contracara cartelul minoritar, partidele „românești” au numit candidați de alte etnii, selectați din rândul membrilor de partid. Astfel, P.N.L. a numit în circumscripția Cernăuți, pe ultimele două poziții, doi ucraineni, D. Demciuc și L. Ivasiuc. Acordul electoral cu Partidul Popular Evreiesc a facilitat pătrunderea pe liste a lui B. Straucher (la Camera Deputaților, al doilea, la Cernăuți) și a dr. Salo von Weisselberger (la Senat, la Cernăuți)⁵.

P.N.Ț. i-a nominalizat candidați pe Gr. Andriașciuc, Salomon Kinsbrunner (evreu) și Gr. Szymonowicz (polonez), care negociase în prealabil și cu „Blocul Minoritar”, toți în circumscripția Cernăuți. Cost. Krakalia a primit prima poziție la Storojineț, la Cameră, și la Cernăuți, la Senat, colegiul universal. Ucraineanul Nicolai Lutic a candidat pe poziția a treia la Storojineț.

¹ Pe numele adevărat Lothar Wurzer, Rădăceanu provenea dintr-o familie de germani româniizați.

² Născut în 1899, la Nepolocăuți, a decedat în 1981, la București.

³ A.N.I.C., fond D.G.P., dosar 5/1927, f. 133.

⁴ Despre A. Kohlruss, publicația naționalistă „Universul” afirma că ar fi reprezentat omul de legătură „între organizațiile de propagandă internațională germană în țară la noi”. De altfel, „Universul” a condamnat politica înființării unui cartel al partidelor minorităților naționale: „Candidaturile săsești la alegerile de la Cameră arată, deci, că a învins spiritul extremist de izolare a minorităților într-un bloc de rezistență”. Vezi: V. St. Iosif, *Candidaturile sașilor pe listele blocului minoritar*, în „Universul”, an XLV, nr. 150, 2 iulie 1927.

⁵ În *Bucovina*, în „Adevărul”, an 40, nr. 13352, 31 iunie 1927, p. 3.

În P.P., au candidat Edgar Klaus, avocat german, în Rădăuți, și ucraineanul Ivan Petru Ostapovici, în circumscripția Cernăuți.

Ca de obicei, P.S.D. a propus numeroși candidați minoritari, în toate circumscripțiile electorale din Bucovina, în parte aceiași ca la alegerile generale din 1926. Se remarcă totuși, pentru prima oară, prezența pe liste a liderului socialist polonez Stanislaw Wiktorczyk și a germanului Carol Mehlferber (circumscripția Câmpulung).

Au fost aleși D. Demciuc, L. Ivasiuc, B. Straucher (C.D.) și S. Weisselberger (Senat), toți pe liste liberale.

3. 1928

Lipsa rezultatelor așteptate de către partidele minoritare în alegerile generale din 1927 a anulat orice inițiativă de aplicare a unui nou „bloc minoritar” la alegerile organizate de național-țărăniști un an mai târziu¹. Conștiente de valul de simpatie care cuprinsese România pentru partidul condus de Iuliu Maniu, Partidul German, P.S.D. și P.N.E. au semnat pacte de colaborare cu P.N.Ț. Numărul mare al grupărilor cartelate cu Guvernul a condus însă la diminuarea „populației” de candidați în alegeri, astfel încât, în Bucovina, pe listele de candidaturi au fost admiși doar un politician german (A. Lebouton), doi social-democrați (dintre care unul minoritar, I. Pistiner) și unul evreu (M. Ebner).

Negocierile dintre P.N.Ț. și P. German au debutat la 19 noiembrie 1928 la sediul Guvernului, unde I. Maniu i-a primit pe H.O. Roth și R. Brandsch. Inițial, sașii și șvabii au cerut 14 mandate pentru ambele camere ale Parlamentului. Promotorul înțelegerii cu Guvernul a fost Brandsch, în timp ce Roth era favorabil unui cartel cu alte minorități, așa cum se întâmplase în alegerile generale din 1927. Acordul final s-a semnat abia pe 21 noiembrie 1928, la Cluj, de către Ștefan Ciceo-Pop și H. O. Roth, asistat de R. Brandsch și Kaspar Muth. Deși prin înțelegerea electorală semnată la Cluj, P.N.Ț. garanta Partidului German „nouă mandate pentru Cameră și trei mandate pentru Senat”², ulterior un mandat a fost anulat. Într-un discurs rostit la Sighișoara, la marea adunare electorală a sașilor din 9 decembrie 1928, H.O. Roth menționa așteptările politice ale Partidului German de la guvernul Maniu: satisfacerea cererilor de la Adunarea Națională din 1 decembrie 1918, elaborarea unei legi pentru garantarea libertății minorităților, introducerea unui regulament pentru legea cultelor și pentru legea școlilor secundare și utilizarea limbilor prevăzute în legea administrativă³.

În afara Partidului German, guvernul național-țărănist a încheiat pact electoral și cu P. Național Evreesc, condus de Mayer Ebner, care a candidat la Senat, în circumscripția Cernăuți⁴.

¹ La începutul anului 1928, blocul minoritar înființat cu ocazia alegerilor generale din 1927 încă părea viabil, în opinia liderilor germani din Bucovina. Dilemele fruntașilor sași din provincie se puneau în funcție de rolul colaborării maghiaro-germane și nu de oportunitatea acesteia. Astfel, s-au conturat două viziuni: A. Kohlruss dorea ca pactul dintre minorități să fie limitat la scopul electoral, în timp ce inginerul Lehner ar fi dorit un bloc minoritar cu un program politic definit, organizat ca un partid politic. Curând, pe fondul dezvoltării generale a curentului de simpatie în favoarea P.N.Ț., s-a ajuns însă la concluzia că în interesul comunității germane ar fi fost mai util un cartel cu gruparea condusă de Iuliu Maniu. Vezi: A.N.I.C., fond D.G.P., dosar 6/1927, f. 105-106.

² I. Scurtu, I. Dordea (coord.), *Minoritățile naționale din România (1925 – 1931). Documente*, București, Arhivele Naționale ale României, 1996, p. 327.

³ *Cum văd sașii situația politică de azi*, în „Lupta”, an VII, nr. 2124, 13 decembrie 1928.

⁴ *Adunările populației evreești la Cernăuți*, în „Adevărul”, an 41, nr. 13785, 26 noiembrie 1928. La 22 noiembrie 1928, fruntași evrei cernăuțeni, precum dr. Klüger, Marcus Krämmer, dr. Iacob Schiller, Dorriker, ing. Zwilling și dr. Grinberg au organizat o întrunire politică, în cadrul căreia au informat votanții evrei despre conținutul pactului cu P.N.Ț. S-a citit și telegrama lui M. Ebner, prin care acesta accepta candidatura pe listele P.N.Ț., la Senat. Toți vorbitorii și-au exprimat dezamăgirea față de inexistența unui bloc al tuturor evreilor. Din declarația lui Marcus Krämmer reiese că evreii bucovineni așteptau satisfacerea promisiunilor făcute minorităților la Adunarea de la Alba

În fine, din partea P.S.D., în Bucovina au candidat românul Teodor Roznovan, de pe poziția a treia în circumscripția Storojineț, și fruntașul evreu Iacob Pistiner, de pe poziția a doua a listei din circumscripția Cernăuți.

Pactul electoral dintre P.S.D. și P.N.Ț. era rezultatul unei colaborări care se derulase în decursul anului 1928, încă de la marile întruniri publice și mitinguri de protest de răsturnare a Guvernului liberal¹. În noiembrie 1928, instalarea guvernului Iuliu Maniu a fost întâmpinată cu entuziasm în cercurile P.S.D., ca o victorie a „democrației burgheze moderne”². O dată atins principalul deziderat al P.S.D. – îndepărtarea de la putere a P.N.L. – fruntașii social-democrați s-au arătat preocupați și de îndeplinirea unei alte direcții, respectiv obținerea reprezentării politice în Parlament. Colaborarea cu Guvernul național-tărănist apărea astfel drept o necesitate.

Liderii ardeleni ai partidului – I. Jumanca și I. Flueraș – au militat de la început pentru un cartel electoral cu guvernul Maniu. În chiar ziua în care noii miniștri național-tărăniști depuneau jurământul (10 noiembrie 1928), I. Flueraș s-a întâlnit cu prim-ministrul Iuliu Maniu pentru a tatonaa termenii unei colaborări electorale. În perioada următoare, social-democrații au analizat și ofertele P. Tărănesc și Uniunii Evreilor din România. Organizația provinciei Bucovina a pledat pentru încheierea pactului electoral cu P.N.Ț. La 11 noiembrie 1928, la Cernăuți, la întrunirea publică de la Casa muncitorilor, sub președinția lui N. Tropper, Iacob Pistiner justifica rațiunea unui atare cartel: „Trebuie să avem în vedere că suntem un partid sărac și campania electorală cere mulți bani. Apoi nu avem multe organizații și legea electorală este antidemocratică”³. Acordul de principiu dintre cele două partide politice s-a semnat în seara zilei de 22 noiembrie 1928, socialiștii fiind reprezentați de I. Pistiner și I. Flueraș. Totuși, la acea dată nu se știa cu exactitate câte candidaturi reveneau P.S.D. A doua zi, s-a desfășurat la Cernăuți Conferința delegației bucovinene a P.S.D. care a recomandat drept candidați pe Iacob Pistiner, Romulus Dan și Teodor Roznovan⁴. Dintre cei trei, R. Dan a fost desemnat candidat în circumscripția Hotin.

Pe listele P.N.Ț. au candidat, ca de obicei la ultimele alegeri generale, ucrainenii Gr. Andriașciuc (pe poziția a cincea la Cernăuți) și Cost Krakalia (pe poziția a treia la Cernăuți), ambii la Cameră. În afara celor doi, din partea minorității ucrainene a candidat pe listele guvernului și V. Zalozețky⁵, la Senat, pentru colegiul consiliilor comunale și județene, în circumscripția Storojineț⁶. Nu s-a mai găsit însă nici un loc pentru avocatul polonez Szymonowicz, ai cărui adepți aderaseră la P.N.Ț., în august 1928⁷.

Celălalt partid important de pe scena politică românească, P.N.L., a numit pe listele de candidaturi 4 politicieni minoritari: ucraineanul Vladimir Cozațișciuc (pe ultima poziție, în circumscripția Cernăuți) și pe S. Weisselberger (al doilea, în circumscripția Cernăuți), la Cameră, și pe L. Ivasiuc (circumscripția Cernăuți, colegiul CCJ) și evreul Iacob Schnee (circumscripția Cernăuți, colegiul universal), la Senat.

Iulia, din 1 decembrie 1918. Încă de atunci, se preconiza constituirea unui bloc parlamentar evreiesc, împreună cu sioniștii din Ardeal.

¹ Sorin Radu, *Ion Flueraș (1882-1953). Social-democrație și sindicalism*, București, Nemira, 2007, pp. 196-200.

² *Calendarul Tribunei Socialiste pe anul comun 1929*, Cluj, Editura Tribunei Socialiste, p. 28.

³ Em. Kos, *O mare adunare a social-democraților din Cernăuți*, în „Adevărul”, an 41, nr. 13777, 17 noiembrie 1928, p. 5.

⁴ A.N.I.C., fond D.G.P., dosar 14/1928, f. 5.

⁵ *Frământările electorale la Cernăuți*, în „Adevărul”, an 41, nr. 13789, 1 decembrie 1928.

⁶ La 11 noiembrie 1928, P.N.U. a decis în ședință semnarea unui pact electoral cu partidul care acorda cele mai multe drepturi minorității ucrainene. Tratatul a fost dus de Lev Kohut și R. Jasienicki. La acea dată, toate părțile înclinau spre formarea unui bloc minoritar. După o săptămână, a avut loc primul congres al P.N.U. în Casa Națională Ucraineană, la care au participat 500 de persoane (profesori, preoți, învățători, țărani), care au ales Comitetul Executiv, format din V. Zalozețky, președinte, și L. Kohut, I. Serbeniuc, Hanițky și A. Kierylov, membri. Conducerea ucraineană a preferat în ultimă instanță un pact cu Guvernul (vezi A.N.I.C., fond D.G.P., dosar 70/1928, f. 1 și dos. 148/1928, f. 22).

⁷ A.N.I.C., fond D.G.P., dosar 6/1927, f. 292.

Un candidat evreu a fost numit și pe listele averescane, H. Streitman, care a ocupat a doua poziție pe lista de candidaturi în circumscripția Cernăuți, la Camera Deputaților.

În alegerile generale din 1928 se înregistrează și debutul electoral al P.C.d.R. în Bucovina, consecință a colaborării cu foștii membri ucraineni ai P.S.D., demisionați din partid în urma acordului electoral cu P.N.Ț.¹ La Cernăuți, ziarul „Borotba”, oficiosul secțiunii ucrainene din P.S.D., a cerut lui V. Rusnac, candidat obișnuit pe listele P.S.D. în anii '20, să renunțe la orice intenție de a candida pe liste socialiste. Listele de candidaturi depuse de B.M.Ț. în circumscripțiile Cernăuți și Storojineț erau formate din Ioan (Ivan) Stasiuc (ucrainean), Boris Ștefanov (bulgar), Salomon Bickel (evreu), Mihai Șelenco (ucrainean), Eustafi Soroftoi, Omelian Dușevlevici (ucrainean), respectiv I. Stasiuc, O. Dușevlevici, T. Ștefiuc (ucrainean).

Trebuie consemnat și debutul electoral în provincie al P.Ț. – Lupu, care a desemnat printre candidații săi în provincia Bucovina și doi evrei, pe Iosef Scharf și pe Max Schapira.

Toți candidații minoritari înscrși pe listele Guvernului au fost aleși: Gr. Andriașciuc, Cost Krakalia, I. Pistiner, M. Ebner, A. Lebouton și V. Zalozețky.

Succese electorale evreiești și ascensiunea extremei drepte (1931-1937)

1. 1931

Tactica încheierii pactelor electorale între Guvern și reprezentanții minorităților naționale a continuat, în Bucovina, și în alegerile generale din 1931, când Uniunea Națională, grupare de „tehnicieni” edificată în jurul istoricului Nicolae Iorga, desemnat prim-ministru, a colaborat cu U.E.R., P.N.U. și P.N.G. Cu sprijinul politic al P.N.L., Uniunea Națională a câștigat confortabil alegerile din 1931. În timpul negocierilor pentru alcătuirea listelor de candidaturi, între membrii cartelului s-a ajuns la următoarea distribuție a candidaturilor în Bucovina: P. German candida prin A. Lebouton, în circumscripția Rădăuți, P.N.U. prin V. Zalozețky, Iurii Serbeniuc² și avocatul Denis Mayer-Michalsky, iar U.E.R. prin industriașul F. Michelson și avocatul Mișu Benvenisti, ambii stabiliți în București. Liderii politici ai comunității poloneze au recomandat conaționalilor să voteze candidații Guvernului, printre care figura, pe poziția a șasea, la Cernăuți, Kazimir Jukovsky³.

O opțiune importantă pentru votanții de origine evreiască a fost în 1931 P. Evreesc, constituit în luna mai a aceluiași an, prin fuziunea organizațiilor regionale evreiești, din Bucovina, Transilvania, Basarabia și Vechiul Regat. P.E. a depus liste în toate circumscripțiile electorale bucovinene, propunând alegătorilor candidați născuți în provincie (M. Ebner, Manfred Reifer, Leon Schmelzer, Benedikt Kaswan, K. Klüger, Max Diamant ș.a.), dar și candidați din afara ei (Marton Ernest din Cluj).

Mișcările politice recente din provincia Bucovina (apariția P. Evreesc, atragerea germanilor și a ucrainenilor pe lista Guvernului) au schimbat structura listelor de candidaturi ale P.N.Ț. Pentru a avea un reprezentant al locuitorilor de rit mozaic a fost cooptat Marco Solomon Grossman, proprietar din Cernăuți. Demisia din partid a lui Cost Krakalia a fost suplinită prin promovarea ca șef al secțiunii ucrainene a lui G. Andriașciuc, numit al treilea candidat în circumscripția Cernăuți, la Cameră. Agricultorul Petru Kniaskyj, din com. Carapciu (jud. Storojineț), fost membru al P.Ț. – Lupu, în 1927⁴, a devenit o prezență constantă pe listele de candidaturi. La fel și ucraineanul Vladimir Morovyk, director școlar, candidat în circumscripția Storojineț, la Senat.

¹ A.N.I.C., fond D.G.P., dosar 67/1928, f. 94.

² Născut în 1887, originar din orașul Sadagura.

³ *Polonii votează listele „Uniunii Naționale”*, în „Glasul Bucovinei”, an XIV, nr. 3520, 31 mai 1931.

⁴ „Voința Țărănimii”, an I, nr. 6-7, 24 aprilie 1927.

După demisia din P.N.Ț., C. Krakalia, rămas izolat pe scena politică, a negociat pătrunderea în P.N.U., având însă și posibilitatea înființării unui partid țărănesc ucrainean.¹ În final, în alegerile generale din 1931 s-a aflat pe listele P.P., pe a doua poziție a listei depuse în circumscripția Cernăuți. Ucraineanul Nicolai Pidliubnei și H. Streitman au candidat, de asemenea, pe liste averescane.

Din P.S.D., au candidat pe lângă obișnuiți ai listelor electorale, și alți politicieni, precum evreul Iosif Kissmann (la Rădăuți și la Cernăuți), ucraineanul Gheorghe Iancec (la Storojineț), Rudolf Vassilkowski (la Cernăuți).

În lupta electorală în Bucovina, s-au angajat în 1931 și organizații neînsemnate politic, în care au fost primiți numeroși candidați minoritari. În Liga contra Cametei, organizație activă în nordul țării abia din mai 1930, condusă la Cernăuți de Dori Popovici, au pătruns pensionari, meseriași, mici comercianți de diverse naționalități.² În alianță cu P. Țărănesc Democrat, desprins sub conducerea lui C. Stere din P.N.Ț., Liga contra Cametei a depus liste în circumscripția Cernăuți, unde au candidat, printre alții, Carol Weltman, Victor Orobko, Rudolf Müller.

B.M.Ț. a continuat politica de penetrare în Bucovina, cunoscut fief al stângii de orientare socialistă, depunând liste la Cernăuți și la Storojineț, populate preponderent cu candidați minoritari, precum Cașul Vesel, David Druck a lui Meschulem, Leo Goldenberg, Hersch Picker, T. Stefiuc.

Au fost aleși toți candidații minoritari ai Uniunii Naționale la Senat. În schimb, la Cameră, P.E. a obținut un important și neașteptat succes electoral, alegând nu mai puțin de 3 deputați, pe Diamant, Ebner și Reifer. Au mai intrat în Parlament A. Lebouton, V. Zalozețky, Frederic Michelson, care a profitat de opțiunea lui N. Iorga pentru mandatul de la Ilfov.

2. 1932

După un an de guvernare a Uniunii Naționale, la 17 iulie 1932 corpul electoral a fost din nou convocat pentru alegeri generale, organizate de guvernul național-țărănist Vaida-Voevod. P.N.U.³ și P.N.G. au semnat acorduri electorale cu P.N.Ț., astfel încât candidații minoritari din partea Guvernului au fost: Alois Lebouton, Edgar Klaus, Iurii Serbeniuc, V. Zalozețky, D. Mayer-Michalsky și medicul veterinar ucrainean Eugen Suchowerschi. G. Andriașciuc, membru al P.N.Ț., a candidat pe poziția a patra din circumscripția Cernăuți, deoarece a trebuit să facă loc reprezentanților P.N.U.

Și P.N.L. a asigurat prezența pe liste a unor candidați minoritari. Pentru a contrabalansa influența P.N.U., pe listele liberale au fost plasați țărani ucraineni ortodocși, într-o încercare de sensibilizare a votanților ruteni, majoritari din mediul rural⁴. La Cernăuți, au candidat Ioan Heșca, fost socialist, din Cozmeni, și Vasile Șumca, din Revna, iar la Storojineț, Teodor Huțuleac, din Stăneștii de Jos pe Ceremuș, cu toții la Cameră. Benno Straucher, la Senat, și F.

¹ A.N.I.C., fond D.G.P., dosar 107/1930, f. 5.

² A.N.I.C., fond D.G.P., dosar 4/1930, f. 67.

³ La 20 iunie 1932, la Cernăuți, s-a desfășurat Congresul P.N.U., la care au participat 127 delegați din Cernăuți, Storojineț și Suceava, care au aprobat pactul electoral cu P.N.Ț. Au fost confirmați cei patru candidați ai P.N.U. în alegeri (*Ukrainski kandidati do kameri i senatu*, în „Ceas”, an V, nr. 1076, 19 iunie 1932; *Kongres Ukr. Natsion. Partii*, în „Ceas”, an V, nr. 1077, 22 iunie 1932).

⁴ În campania electorală, printre votanții ucraineni, P.N.L. a încercat să speculeze și apartenența religioasă a politicienilor ucraineni. Astfel, prezenta în fața alegătorilor doar candidați țărani, de confesiune ortodoxă, Ioan Heșca și Vasile Șumca, spre diferență de candidații greco-catolici ai P.N.U., Zalozețky, Mayer-Mihalsky și Suhowerschi.

Michelson, la Cameră, s-au regăsit pe listele de candidaturi. Polonezul Ladislaw Michniewicz, notar, a completat lista de candidaturi, pe ultima poziție, în circumscripția Cernăuți¹.

În orașul Gura Humorului, unde P.N.L. avea o filială importantă, germanii au contestat candidatura lui Alois Lebouton pe listele național-tărăniste, votând chiar o moțiune împotriva cartelului. Conduși de inginerul Krotky, Schulz, Hexel, Rangosch, nemulțumiții cereau plata restanțelor la salarii și pensii, judecarea național-tărăniștilor vinovați de abuzuri în provincie².

Elita evreiască era divizată între P.E. și U.E.R., care pusese bazele regionalei de Bucovina încă din 1929. În timpul campaniei electorale, în iunie 1932, la inițiativa sionistului Lazăr Margulies, între cele două grupări adverse s-au purtat două runde de negocieri, rămase fără rezultat³. P.E., condus de Th. Fischer, a depus liste de candidaturi în circumscripțiile Câmpulung, Cernăuți, Rădăuți, Storojineț și Suceava. U.E.R., care a încheiat un pact electoral cu Sfatul Negustoresc, a depus candidaturi doar în primele patru circumscripții, cu două „capete” de listă, la Rădăuți (I. Bierer) și Storojineț (Salomon Kassner). Mai candidau evreii Salomon Drimmer, Leib Wasserman și Baruch Munzer.

P.Ț.D. a depus liste doar la Cernăuți, în frunte cu C. Krakalia, compusă din ucraineni, și la Suceava, integral românească. În cursa electorală s-a înscris și P.S.D., în care au candidat politicieni cu experiență.

Au fost aleși minoritarii G. Andriașciuc, M. Ebner, în două circumscripții, Gh. Iancec, A. Lebouton, L. Rădăceanu, Iurii Serbeniuc, la C.D., și E. Klaus, D. Mayer-Michalsky și V. Zalozețky, la Senat.

3. 1933

După alianțe succesive cu partide importante din România – P.N.Ț., P.N.L. – în 1933, P.N.U. a luat o decizie surprinzătoare, alegând pactul electoral cu Partidul Țărănesc-Radical, formațiune înființată cu un an în urmă, lipsită de însemnătate politică. Deși rațiunea înțelegerii dintre Iunian și Zalozețky, cei doi președinți de partid, scăpa contemporanilor, trebuie spus că la nivelul comunității ucrainene exista o puternică neîncredere în promisiunile electorale liberale, averescane și național-tărăniste deopotrivă. În ciuda promisiunilor electorale, nici unul din marile partide nu au satisfăcut în perioada 1928-1933 cerințele liderilor politici ucraineni.

P.Ț.R. și-a anunțat programul politic și candidaturile în alegeri prin congresul desfășurat la 19 noiembrie 1933, în sala Clubului Central din Calea Victoriei, din București. În cadrul discuțiilor referitoare la atitudinea politică de urmat, a prevalat opinia șefului organizației de Suceava, Zeno Herbay, favorabil aplicării unor înțelegeri locale, cu anumite grupuri politice ori economice, mai ales în județele cu populație minoritară⁴. Încă de la înființare, P.Ț.R. considera că partidele minoritare trebuiau să colaboreze cu partidele românești, pentru „unificarea sufletească a tuturor fiilor acestei țări”⁵. În Bucovina, mulți membri de partid erau de origine minoritară, precum D. Kraessel, industriașul Grabstein, ofițerul în rezervă Segall, Samuel Albrecht, electricianul Meschel, Teodor Bernec, din organizația Storojineț.

Despre surprinzătorul pact încheiat, ucrainenii au publicat un comunicat din care reieșea că organizația condusă de Iunian „a arătat că știe să se țină de cuvânt chiar cu riscul pierderii unor mari interese personale, cât și a dlui C. Stere, un bun înțelegător al problemei noastre minoritare

¹ *Din tabăra polonă*, în „Glasul Bucovinei”, în an XV, nr. 3817, 26 iunie 1932. În urma ședinței din 21 iunie 1932, inginerul Alois Friedel și directorul Kazimir Wenglowski, reprezentanții politici ai polonezilor, au invitat alegătorii poloni să voteze liste pe care figurau conaționali.

² *Germanii din Gura Humorului desaproabă pe dl. Lebouton*, în „Glasul Bucovinei”, an XV, nr. 3823, 5 iulie 1932.

³ *Pentru un front unitar*, în „Curierul Israelit”, an XXIV, nr. 23, 29 iunie 1932.

⁴ „Deșteptarea”, an I, nr. 25, 6 decembrie 1933.

⁵ *Ibidem*.

ucrainene și a drepturilor noastre culturale¹.” Au candidat, din partea ucrainenilor, I. Serbeniuc (pe poziția a doua la Storojineț), V. Zalozețky (pe prima poziție la Storojineț și pe a doua la Cernăuți), la Cameră, și A. Kierylov și V. Zalozețky, la Senat². Pentru prima dată în alegerile generale din România, un ucrainean ne-membru de partid al unei grupări „românești”, deținea prima poziție pe lista de candidaturi, la Camera Deputaților, ceea ce atestă interesul P.Ț. Radical pentru încheierea pactului electoral.

Ucraineni se regăseau și pe listele altor partide politice: Adrian Megasiuc, director școlar, Teodor Stusiuc, preot, Cost Krakalia, învățător, Leonida Patapiewicz³, învățător în com. Stăuceni, pe listele P.N.L.⁴, G. Andriașciuc, care ajunsese între timp membru în Comitetul Provincial al P.N.Ț. din Bucovina, Gheorghe Alexievici, învățător, fost subrevizor școlar, Petru Kniaskyj, Nicolai Maidanschi, profesor, director școlar, pe listele P.N.Ț.

Cei mai mulți candidați minoritari s-au înregistrat, ca de obicei, în partidele de stânga. Din partea P.S.D. au candidat Gh. Iancec, Eduard Kapaun, Carol Mehlferber, L. Rădăceanu, Calman Salner. Liga Muncii, organizație paravan a P.C.d.R., a depus liste de candidaturi în Cernăuți și în Storojineț, formate aproape exclusiv din ucraineni și evrei. Candidați străini au existat și în alte formațiuni politice, dar din păcate nu am reușit să identificăm cu exactitate naționalitatea acestora. De exemplu, Blocul Cetățenesc pentru Mântuirea Țării, condus de profesorul Forțu, organizație de dreapta, a numit printre candidați pe Johann Rudka (circumscripția Storojineț). P. Național Agrar a înscris candidați pe Petro Ivanciuc și Andriv Zemliuc, iar Uniunea Agrară pe Edmund Adelsberger, Metrou Țerniuc, Eduard Wollak.

În 1933, din partea comunității evreiești a candidat P.E., care era contestat de toate partidele mari „românești”. Împotriva acestei formațiuni politice s-a pronunțat mai ales P.N.L., care considera că apariția unui partid al evreilor „a trezit și a alimentat reacțiunea extremistă de dreapta”⁵. Cealaltă formațiune a locuitorilor de rit mozaic – U.E.R. – s-a abținut de la alegerile generale din 1933, dar a îndemnat alegătorii să voteze cu partidele politice constituite care aveau în program egalitatea cetățenilor, care garantau „ordinea constituțională, prin conlucrarea armonică a tuturor cetățenilor, egali în drepturi și datorii, fără deosebire de rasă și credință, pentru prosperitatea patriei”⁶.

În provincia Bucovina, în alegeri s-a înscris și P.N.L. – Gheorghe Brătianu, care, deși avea printre membri reprezentanți ai micii burghezii din orașele bucovinene, de naționalitate străină, precum institutorul polonez Rudolf Kokoschka și medicul ucrainean Smerecinschi⁷, la alcătuirea listelor electorale a selectat mai ales candidați români.

Au fost aleși F. Michelson, Teodor Stusiuc, din partea P.N.L., V. Zalozețky, pe lista radical-țărănistă, A. Lebouton și A. Megasiuc, pe lista Guvernului, la Senat.

4. 1937

Ultimele alegeri generale din România interbelică s-au desfășurat la 20 decembrie 1937, în timpul guvernării liberale Tătărescu. Cu această ocazie, două înțelegeri electorale au bulversat opinia publică românească și corpul electoral. Sub spectrul unor alegeri desfășurate în tradiția interbelică, cu ingerințe din partea autorităților locale și centrale asupra procesului de vot,

¹ *Ibidem*.

² Organizațiile P.Ț.R. din județele Cernăuți și Storojineț erau singurele care contau în Bucovina. Vezi: Gheorghe Dumitrașcu, *Locul Partidului Țărănist Radical-Grigore Iunian în istoria României (1932-1940)*, București, Sfera, 2000, p. 67.

³ A.N.I.C., fond D.G.P., dosa 38/1935, f. 7.

⁴ „Glasul Bucovinei”, în an XVI, nr. 4201, 8 decembrie 1933.

⁵ *Neutralitatea binevoitoare. Provocațiunile blocului evreesc*, în „Glasul Bucovinei”, an XVI, nr. 4204, 12 decembrie 1932.

⁶ „Curierul Israelit”, an XXV, nr. 40, 10 decembrie 1933.

⁷ *Congresul organizației Partidului Național Liberal din Storojineț*, în „Mișcarea”, an XXVI, nr. 847, 19 octombrie 1933.

partidele de opoziție P.N.Ț., „Totul pentru Țară” și P.N.L. – Gheorghe Brătianu au semnat un pact de neagresiune electorală. La rândul său, P.N.L. a constituit un cartel cu P. German și cu Frontul Românesc, grupări de dreapta, și cu P.N. Ucrainean. În Bucovina, înțelegerea electorală cu germanii a fost semnată la 29 noiembrie 1937, de către Ion Nistor, Runzer și S. Lerch. Candidatul Iosif Nestmann, avocat, fost candidat al cartelului minoritar la alegerile generale din 1927, ales de Guvern, era agreat și de liderii comunității germane¹.

În contrapondere, pentru prima dată în viața publică românească, în decembrie 1937, printr-un comunicat oficial, P.N.U. a asigurat P.N.L. de „loialitate absolută a statului, tronului și națiunii române².” În fața afluenței de candidați ucraineni de pe lista liberală, politicieni populari în județele Cernăuți și Storojineț, P.N.Ț. a crescut în mod excepțional numărul candidaților ucraineni pe listele de candidaturi. Nu mai puțin de șase se regăsesc pe liste național-tărăniste în alegerile generale din 1937. Rolul important al ucrainenilor în organizația P.N.Ț. din Bucovina este demonstrat și de faptul că, la alegerile generale din 1937, printre primii candidați nominalizați pentru circumscripția Storojineț, alături de românii D. Moldovan și O. Nicoară, s-au aflat ucrainenii G. Andriașciuc, vicepreședinte al organizației județene, învățător, fiu de țăran din com. Berhomet pe Prut, redactor al gazetei „Pravda”, și Gheorghe Alexievici³. Alți candidați ucraineni erau profesorul Isidor Țurcanovici (circumscripția Rădăuți), Nicolai Artemon Rusnac (Cernăuți), Jason Velehorschi⁴ (Rădăuți) și Petru Kniaskyj (Storojineț). La Rădăuți, a candidat din partea P.N.Ț. Edgar Klaus, iar la Cernăuți Ignaț Perl.

Un fenomen interesant s-a petrecut în viața politică a comunității germane, în cadrul căreia s-a manifestat în 1937 și Deutsche Volkspartei in Rumänien (Partidul Poporului German). Organizația fusese înființată în mai 1935 și, deși de sorginte național-socialistă, asigura autoritățile române de loialitate⁵. În același timp considera prea moderată activitatea liderului P. German, Fabritius⁶. Partidul Poporului German a depus liste de candidaturi în patru circumscripții din Bucovina, în frunte cu Franz Adam Minnich (Câmpulung), Ernst Bohmer (Cernăuți), Waldemar Gust (Rădăuți) și Stefan Gregor (Storojineț).

P.S.D. și P.E. au propus candidați minoritari, printre care, semnalăm ca debutanți la alegerile generale din 1937 pe polonezul Josef Przybila (P.S.D.), Josef Mann, Leon Mizrach, Saul Kluger (P.N.E.).

Au fost aleși G. Andriașciuc, V. Zalozetky, la Cameră, și Gh. Alexievici, la Senat, toți ucrainenii.

Concluzii

Configurația etnică a provinciei Bucovina a avut drept consecințe metode specifice de alcătuire a listelor de candidaturi. Politicienii sunt selectați, cel mai adesea, în funcție de importanța numerică a etniilor în circumscripții. Cum s-a realizat aceasta, vom vedea în rândurile ce urmează care își propun să sintetizeze și să analizeze informațiile expuse mai sus.

În perioada interbelică, minoritățile din Bucovina au fost grupate în partide distincte după cum urmează: germanii în P. German, evreii în P.E., ucrainenii în P.N.U.

¹ *Revista presei interne*, în „Glasul Bucovinei”, an XX, nr. 5211, 3 decembrie 1937.

² „Ceas”, an X, nr. 2611, 2 decembrie 1937.

³ „Cuvântul Țărănimii”, an XVI, nr. 612, 28 noiembrie 1937.

⁴ Jason Velehorschi era fratele lui Boris Velehorschi, deputat ucrainean pe liste averescane în legislatura 1926-1927. Consilier silvic în Seletin și primar în aceeași localitate, în 1933, în tinerețe fusese simpatizant al P.P., apoi al P.N.L.

⁵ Ion Alexandrescu, Ion Bulei, Ion Mamina, Ioan Scurtu, *Partidele politice din România (1862-1994)*. Enciclopedie, București, Ed. Mediaprint, 1995, pp. 104-105.

⁶ În iunie 1935, Friz Fabritius, un adept al ideilor național-socialiste, a preluat conducerea Uniunii Naționale a Germanilor din România, iar la 22 octombrie 1935 aceasta a devenit Comunitatea Națională a Germanilor din România (Volksgemeinschaft der Deutsschen in Rumänien).

Germanii din Bucovina au fost prima comunitate care, sub impulsul sașilor transilvăneni, au realizat unificarea politică. P. German a adoptat de-a lungul perioadei interbelice o strategie electorală pragmatică, prin semnarea de acorduri politice cu partidele de guvernământ. Decizia nu poate fi înțeleasă decât prin prisma unei „legi” nescrise a vieții politice din România, care se rezuma astfel: partidele care organizau alegerile, le și câștigau. Cu o singură excepție, alegerile generale din 1937, când P.N.L. a obținut majoritatea relativă. Tactica Partidului German s-a modificat o singură dată, prin încheierea cartelului minoritar, în 1927, ocazie cu care nici germanii și nici maghiarii nu au obținut mai multe mandate decât în alegerile anterioare. După cum era de așteptat, cei mai influenți politicieni germani din provincie au avut și cele mai multe candidaturi: A. Kohlruss (1920-1927), A. Lebouton (1928-1933). Circumscripția preferată a fost Cernăuți în cazul lui Kohlruss, deși a candidat și la Rădăuți și la Storojineț, iar în cazul lui Lebouton Rădăuți.

În a doua jumătate a deceniului patru, curentul național-socialist s-a intensificat în viața politică a germanilor din România. Și mai extremistă s-a dovedit poziția P.P. German, care a candidat la alegerile din 1937, la doi ani de la înființare. Deși s-a prezentat în aproape toate circumscripțiile electorale, P.P. German a obținut un scor modest, doar 1,42%. Candidaturi peste medie au avut E. Bohmer, St. Gregor, I. Heuchert.

Elita politică evreiască din Bucovina s-a împărțit între două opțiuni: sionistă (în jurul lui M. Ebner) și asimilaționistă (B. Straucher). Prima grupare a evoluat ulterior spre edificarea unui partid evreiesc, în 1931. Figură reprezentativă a sionismului bucovinean, M. Ebner a avut, între 1920-1937, 15 candidaturi la Cameră și doar 2 la Senat. Din 1931, prin înființarea P.E., în Bucovina au candidat și evrei din alte provincii, precum Th. Fischer (din Cluj), Mișu Benvenisti (din București), Marton Ernest (din Cluj), A. Nobel (din Timișoara), cu toții atrași de posibilitatea alegerii într-un fief electoral evreiesc. Pe lângă M. Ebner, numeroase candidaturi au mai avut L. Schmelzer (6), K. Klüger, B. Kaswan, M. Reifer (câte 4). În încercarea de a atrage cât mai multe voturi ale alegătorilor evrei, prezenți în procente mai mult sau mai puțin semnificative în toate județele Bucovinei, P.E. a depus liste în cele 5 circumscripții, la fiecare dintre alegerile generale la care a participat, între 1931-1937.

Cea de-a doua opțiune politică a găsit în persoana lui B. Straucher un exponent de valoare, un politician cu experiență, câștigată între 1900-1918, la nivelul Dietei locale și a parlamentului Central de la Viena. Avocatul Straucher a candidat între 1920 și 1932, de obicei pe listele liberale (1922, 1926, 1927, 1932). Datorită prestigiului său, a deținut întotdeauna poziția secundă, într-o circumscripție importantă, așa cum era județul Cernăuți. Mai mereu a fost secondat de Salo Weisselberger, care a candidat între anii 1922-1928, mai ales la Senat, în circumscripția Cernăuți. Printre alte demnități importante, fusese și ultimul primar al orașului Cernăuți din timpul Imperiul Austro-Ungar.

Aripa sionistă desprinsă din gruparea lui M. Ebner în anii '20 și din care s-a dezvoltat filiala regională Bucovina a U.E.R. a candidat în 1932, într-un cartel cu Sfatul Negustoresc. S. Kassner, I. Bierer și S. Drimmer au fost principalii candidați ai „Frontului economic”, care nu a reușit să obțină vreun mandat de parlamentar.

Vechile partide ucrainene, existente în perioada austriacă, s-au regrupat și după 1918. Influența „rutenilor bătrâni”, aflată într-o pantă descendentă, a scăzut și mai mult în anii '20, când preoții T. Dracinschi și C. Bohateretș au pierdut alegerile. Doar profesorul universitar Eugen Kozak a obținut victoria electorală, când a fost ales senator, în legislatura 1920-1922. Din 1928, în viața politică s-a manifestat P.N.U. care, în pofida bazinului electoral de care dispunea, a încheiat carteli cu alte partide în toate alegerile generale: de 4 ori cu Guvernul (1928, 1931, 1932, 1937) și o dată cu un partid mai puțin important, P.Ț.R. În această ultimă situație, a obținut și cele mai bune poziții pe listele de candidaturi, un „cap” de listă în circumscripția Storojineț, pentru președintele V. Zalozețky. Iată cum arată configurația candidaturilor primite de P.N.U. în urma acordurilor încheiate:

Cartel	Candidaturi la C.D.	Candidaturi la Senat
P.N.U.-P.N.Ț. (1928)	-	1
P.N.U.-Uniunea Națională (1931)	2	-
P.N.U.-P.N.Ț. (1932)	1	2
P.N.U.-P.Ț.R. (1933)	3	1
P.N.U.-P.N.L. (1937)	2	-

Pactul încheiat cu partidul cel mai „slab” dintre cele trei, respectiv cu P.Ț.R. în 1933, s-a soldat cu 4 candidaturi, dintre care 3 la C.D. În schimb, în 1928, discuțiile cu P.N.Ț., foarte popular în epocă, capabil așadar de a negocia de pe poziții de forță la alcătuirea listelor de candidaturi, au adus P.N.U. doar o candidatură, pentru președintele Zalozețky. În afara P.N.U., politicienii ucraineni au încercat să accedă la demnitatea de parlamentar și prin candidaturi independente, așa cum a procedat Ilie Șelepiuc în 1937, la Senat, în circumscripția Rădăuți. Cu siguranță că cel mai interesant politician ucrainean în perioada interbelică a fost C. Krakalia, care după ce a trecut prin partidele Socialist și Național-Țărănist, a candidat la alegerile generale din perioada 1931-1933 pe liste averescane, liberale și țărănist-democrate.

Polonezii au candidat pe listele partidelor mari, precum P.N.L. (L. Michnievici, K. Jukowski, T. Czerkawski), P.N.Ț. (Gr. Szymonowicz), P.P. (K. Tomașevski, Gr. Szymonowicz), mai mereu pe ultimele poziții, la Cernăuți. Din cauza interesului mai mare al politicienilor pentru mandatul de deputat, candidații polonezi sunt cel mai adesea înscrși pe listele de candidaturi la Senat.

În alegerile generale cuprinse în perioada 1926-1937, P.N.L. a înscris constant pe listele de candidaturi politicieni de etnie ucraineană, membri de partid. Pentru a contracara elita ucraineană naționalistă, formată din intelectuali cunoscuți în orașul Cernăuți, reprezentanți ai profesiunilor liberale (avocați, medici, ziarști), și pentru a capta interesul votanților ucraineni din mediul rural, P.N.L. a propus candidați țărani, învățători și preoți. În organizația liberală din Bucovina, acești membri de partid ucraineni nu dețineau poziții puternice, fapt demonstrat de pozițiile inferioare pe care le ocupau pe listele de candidaturi și de discontinuitatea nominalizării lor. Practic, nici unul dintre candidații ucraineni nu a participat la mai mult de două alegeri generale. Întotdeauna, ucrainenii ocupau poziții inferioare (4, 5 și 6), în majoritatea cazurilor în circumscripția Cernăuți, arareori în circumscripția Storojineț. Se poate afirma că prezența candidaților ucraineni era simbolică, pentru completarea listelor, fără șanse reale de reușită în alegeri. În perioada studiată, un singur candidat evreu, industriașul Michelson, a fost selectat printre candidați. În rest, P.N.L. a preferat să încheie acorduri electorale cu partidele minorităților din provincie.

Mult mai stabilă era poziția unor membri ucraineni ai P.N.Ț., unde exista în Bucovina o secțiune ucraineană, condusă de C. Krakalia (1926-1930) și apoi de Gr. Andriașciuc (1930-1938). Între 1926-1928, Krakalia a deținut prima poziție la Storojineț, precum și poziția a doua la Cernăuți. A fost singurul caz în care un etnic ne-român a ocupat prima poziție pe listele de candidaturi ale unui partid politic important, pentru obținerea mandatului de deputat. Nu credem că este o întâmplare faptul că evenimentul s-a produs în alegerile generale din 1927, când s-a încheiat cartelul minoritar. Andriașciuc a deținut poziții importante pe lista de la Cernăuți, între 2-5, cea mai înaltă în 1937, când devenise vicepreședinte al organizației regionale național-țărăniste. G. Alexievici și P. Kniaskyj au candidat pe poziții secundare la Cernăuți, respectiv Storojineț. În general, ucrainenii au candidat în cele două circumscripțiile amintite și o singură dată în Rădăuți.

Variatatea etnică a candidaților era importantă pentru P.N.Ț., după cum reiese și din decizia de a nominaliza un candidat evreu, pe M.S. Grossman, când partenerii tradiționali din Bucovina, sioniștii lui M. Ebner, s-au aliat cu P.N.L. În circumscripția Rădăuți, între 1932-1937

a candidat germanul E. Klaus, iar între 1926 și 1927 K. Schläger. Nu știm însă dacă cei doi erau membri ai P.N.Ț.

În ceea ce privește P.P., prezența candidaților minoritari este sporadică, fără să existe o strategie clară. Doar evreul H. St. Streitman a participat la trei alegeri (1926, 1928, 1931) pe liste averescane, de două ori în circumscripția Cernăuți și o dată în circumscripția Storojineț. În rest, au mai candidat Israel Schleyer (1933, la Cernăuți), ucrainenii B. Velehorschi și C. Smerecinski (1926) și N. Pidliubnei (1931, la Cernăuți). Niciodată candidații minoritari nu au deținut prima poziție pe listele de candidaturi la Camera Deputaților.

În afara marilor partide de pe scena politică, printre care introducem și P.P., mai ales pentru rolul jucat între 1919-1928 și pentru capacitatea organizatorică, minoritarii au fost prezenți și pe listele celorlalte partide politice, mai puțin importante.

În anii '30, afirmate în contextul turbure al crizei economice și al agravării situației țărănimii, partidele țărănești și agrariene au pătruns și în Bucovina. Din păcate, nu am putut stabili cu exactitate naționalitatea unor candidați cu nume de rezonanță străină, dar îi amintim totuși: Gustav Segall, Gaspar Kerekeș a lui Andraș, Oberș Steinberg, Daved Cupceanko (P.Ț.R., 1933, 1937), Andriv Zemliuc, Petro Ivanciuc, Necolai Palli (P.N.A., 1932, 1933), Adam Rabciuc (P.Ț.-Lupu, 1928, 1931), Rudolf Müller, Carol Weltman, Victor Orobko, Vasile Boiczuk, Onisin Kolomeiczuk, Ioan Zavațchi a lui Vasile (P.Ț.D.-Stere, 1931, 1932), Edmund Adelsberger, Metrou Țerniuc, Eduard Wollak (Uniunea Agrară, 1933).

În organizațiile de stânga și extrema stângă, candidații minoritari dețineau majoritatea pozițiilor. Compoziția etnică a listelor de candidaturi este de altfel în acord cu aceea a membrilor de partid. După cum se știe, în P.S.D. și în P.C.d.R. au activat mai ales evrei, maghiari, ucraineni, bulgari, ruși, germani, polonezi, elementul românesc fiind în minoritate.

În Bucovina, P.S.D. avea experiența luptelor politice încă de la începutul secolului al XX-lea, perioadă în care a și înregistrat succese notabile, prin trimiterea lui G. Grigorovici în Reichstag-ul austriac. După Unire, câțiva aderenți ai mișcării socialiste s-au remarcat prin continuitatea pe liste și prin numărul candidaturilor: I. Pistiner (candidat între 1920-1928, înotdeauna pe prima poziție la Cernăuți, cu excepția alegerilor din 1928, când P.S.D. s-a cartelat cu P.N.Ț.), R. Gaidosch (candidat între 1920-1932, la Cernăuți și Rădăuți), Carol Mehlferber (candidat între 1927-1937, la Câmpulung, Rădăuți și Suceava), L. Rădăceanu (candidat în perioada 1926-1937, mai ales în circumscripția Cernăuți), N. Tropper (lider important în perioada antebelică, a candidat în alegerile generale din 1920, 1926, 1931). În secția ucraineană s-au remarcat Vasyl Rusnac (care a ocupat poziția a II-a la Cernăuți, în 1926 și 1927), Isidor Lupuleac (primul în circumscripția Storojineț, în 1926 și 1927), iar în anii '30 Gheorghe Iancec (care avea fieful electoral în Storojineț). Evreul Iosif Kissmann și polonezul Stanislau Wiktorczyk au participat la cel puțin două alegeri generale distincte.

În secția ucraineană s-au afirmat și alți politicieni, cum ar fi T. Stefiuc și I. Stasiuc, care au demisionat din P.S.D. în 1928 și au colaborat după aceea cu B.M.Ț. Cu ajutorul acestor candidați, chiar în 1928, P.C.d.R., prin organizația paravan B.M.Ț., a încercat să pătrundă în mod legal în Bucovina, cu ajutorul mecanismelor electorale.

O tendință interesantă am surprins și la alți socialiști ucraineni, candidați în primele alegeri postbelice, care au fost ulterior reactivați de partide democratice românești. Menționăm în această situație pe I. Țurcanovici (candidat național-țărănist în 1937), I. Heșca (candidat liberal) și C. Krakalia.

În partidele de extrema dreaptă, etnicii ne-români au fost o prezență insolită. Deși grupări precum L.A.N.C., „Totul pentru Țară”, P.N.C. au înregistrat succese politice importante în circumscripțiile bucovinene, mobilizând electoratul rural român și ucrainean, sensibil la propaganda antisemită, listele de candidaturi erau alcătuite cvasi-exclusiv din români. În 1937, pe lista P.N.C. a candidat Emanuel Buhn, probabil german, în circumscripția Rădăuți, iar pentru Gruparea C. Zelea Codreanu, în 1932, un anume Anton Markiewicz, la Senat, circumscripția

Rădăuți, posibil una și aceeași persoană cu un cunoscut magistrat polonez bucovinean, cu același nume.

Trebuie menționat că exista și posibilitatea pătrunderii în Parlament, în urma organizării unor alegeri parțiale. În asemenea situații, partidele importante nu se mobilizau, permițând unor organizații mici să obțină succese electorale. Așa s-a întâmplat în cazul P.N.U., care a ales deputat pe avocatul Vasyl Dutceak, în 1930, în circumscripția Storojineț¹ și pe avocatul Orest Șcraba, în 1931, în circumscripția Cernăuți.²

Important este și raportul candidați – aleși, asupra căruia vom insista în cele ce urmează. Iată cum se prezintă situația parlamentarilor aleși din rândurile comunităților străine din Bucovina, în perioada studiată:

ALEGERI	C.D.			SENAT			TOTAL
	Cand.	Aleși	%	Candidați	Aleși	%	
1919	4	4	100,0	2	2	100,0	6
1920	26	7	26,9	11	1	9,1	8
1922	13	3	23,7	5	1	20,0	4
1926		4			3		7
1927		3			1		4
1928		3			3		6
1931		6			2		8
1932		7			3		10
1933		3			2		5
1937		2			1		3

Pentru perioada 1919-1922, când putem estima ponderea candidaților minoritari, se poate observa că cei aleși se încadrează între 9,1% – 26,9% din numărul minoritarilor înscrși în cursa electorală. Se mai poate observa că numărul parlamentarilor minoritari se situează între minimumul de 3 (atins în 1937) și maximumul de 10 (1932). Procentul este peste medie, în perioada de debut a P.E., când electoratul evreiesc s-a mobilizat exemplar. În anii 1933-1937, creșterea curentului de extrema dreaptă a dus la succese excelente în circumscripțiile Bucovinei, astfel încât candidații români cuziți și legionari, alături de național-tărâniști, au obținut majoritatea mandatelor.

Pe naționalități situația se prezintă astfel:

Alegeri	Parlamentari ucraineni	Parlamentari evrei	Parlamentari germani	Parlamentari polonezi
1919	2	2	1	1
1920	4	2	2	-
1922	-	4	-	-
1926	3	3	1	-
1927	2	2	-	-
1928	3	2	1	-
1931	2	5	1	-
1932	5	2	3	-
1933	3	1	1	-
1937	3	-	-	-

¹ A.N.I.C., fond D.G.P., dosar 4/1930, f. 31.

² *Dolovniaci vibori do parlamentu*, în „Pravda”, an II, nr. 2, 18 ianuarie 1931. La acele alegeri, prilejuate de moartea deputatului socialist Iacob Pistiner, s-au mai înscris George Grigorovici (din partea P.S.D.), Vasile Marcu (P.N.L.) și țărânul ucrainean Hrihorii Humeniuc.

Ucrainenii și evreii au trimis reprezentanți în Parlamentul României în procente aproape egale, cu un ușor avantaj pentru ucrainenii spre sfârșitul anilor '30. Acest raport de forțe nu coincide însă cu configurația demografică a Bucovinei, net în favoarea rutenilor. Explicația rezidă în caracteristicile electoratului evreiesc, preponderent urban, disciplinat, alfabetizat, cu conștiință națională. Germanii au ales între 1-3 parlamentari, în trei situații nici unul. În fine, după momentul alegerii lui Kwiatkowski în 1919, într-o conjunctură favorabilă, când celelalte naționalități din Bucovina s-au abținut de la alegeri, polonezii nu au mai avut reprezentare parlamentară.

Importanța cartelurilor electorale cu Guvernul este demonstrată de tabelul următor, în care evidențiem lista de pe care a fost ales candidatul minoritar:

Alegeri	Parlamentari aleși pe lista Guvernului	Parlamentari aleși pe liste ale opoziției	Liste ale opoziției care aleg parlamentari minoritari
1919	6	-	-
1920	1	7	P. S. (4), Ucr. (2), Evr. Naț. (1)
1922	3	1	P.S. (1)
1926	7	-	-
1927	4	-	-
1928	6	-	-
1931	5	3	P.E. (3)
1932	6	4	P.E. (2), P.S.D. (2)
1933	4	1	P.Ț.R. (1)
1937	1	2	P.N.Ț. (2)

În 1919, toți candidații, indiferent că erau pe liste ale P.D.U. sau pe liste „independente” (în realitate, candidați agreeți de gruparea „glasistă” din jurul lui I. Nistor), au fost aleși. În anul următor, regimul Averescu, mult mai permisiv față de etniile din Bucovina, a permis alegerea unui număr record de candidați minoritari, pe liste ale opoziției. Apoi, în 1922, când P.D.U.-P.N.L. au organizat alegerile, situația a revenit la starea inițială, prefățând de fapt ce a urmat în practica electorală românească.

Între 1926-1928, perioada guvernării celor trei mari partide, toți candidații minoritari au fost aleși de pe liste ale Guvernului. În anii 1931-1932, ai succeselor electorale ale P.E., raportul se echilibrează, rămânând însă în defavoarea opoziției. După un nou succes al Guvernului în alegerile din 1933, după 4 ani, pentru prima oară după adoptarea legii electorale din 1926, au fost aleși mai mulți candidați minoritari de pe liste ale opoziției, decât de pe liste ale Guvernului.

Deși, în raport cu perioada antebelică, importanța politică a ucrainenilor, germanilor, evreilor și polonezilor a scăzut simțitor, în cadrul României Mari aceste naționalități au avut posibilitatea de a fi reprezentate la nivelul Parlamentului. Printr-un proces de adaptare la specificul democrației românești, partidele minoritare au găsit modalitatea de a trimite constant deputați și senatori care să apere drepturile minorităților din Bucovina. Partidele „românești” au selectat, de asemenea, elemente din cadrul acestor comunități care, în cazul P.N.Ț., chiar au promovat în ierarhia de partid.

Comportamentul electoratului maghiar la alegerile parlamentare din România interbelică și șansele de reușită ale Partidului Maghiar

Szilárd TOTH

Keywords: Hungarian minority, Hungarian Party, parliamentary elections, electioneering, electoral fraud, democracy.

Abstract

The Behavior of the Hungarian Electorate at the Parliamentary Elections in Interwar Romania and the Chances of Success of the Hungarian Party

The Romanian parliamentary elections during the interwar period were highly animated especially due to the countless methods and possibilities of vitiation of the results. Each political party had at its disposal such instruments and methods, but they were most effectively used by the governing party which was responsible for organizing the elections. We may witness a permanent governmental pressure (censorship, curfew, the use of the army, the police, and the gendarmerie in order to prevent access to the ballot boxes for the opposition's electors or to intimidate them or arrest the representatives of the opposition, use large quantities of alcohol to influence the voters etc.) These methods created a remarkable oscillation of the numbers of votes (and parliamentarians) of some governing parties at given elections which on other occasions fell into the opposition. The most eloquent of such cases is that of the National Liberal Party, which in 1920 was in the opposition. It had received 6,8% of the votes, but in 1922 it was called to power a couple of weeks before the elections and won 60,3% of the votes, dropping down to 7,3% in 1926 only to rise once more to 61,7% and drop again down to 6% in 1928.

In such an electoral context it is very interesting to follow the behavior of the Hungarian electorate, which was, from a demographic perspective, the most important minority in Romania, also bearing an important economic role. By analyzing in depth the minutes of the Central Electoral Commission we may conclude that in the counties inhabited by the Hungarian minority we are dealing with the most peaceful elections of the interwar period. The number of complaints and appeals is very low and there are numerous cases in which in certain counties we have no appeals for the elections, cases which are very „unusual” for Romania. The Hungarian electorate may be charged with one single case of violence, more specifically the case of the event that occurred in Olteni, Trei-Scaune County, during the Parliamentary elections held on the 12th of December 1928. It is an isolated case, as mentioned earlier, and very surprising in light of the fact that the elections of 1928 were considered by specialists as being the „cleanest” during the interwar period. This incident is also surprising because, by analyzing the minutes of the Central Electorate Commission, the elections of 1928 were the most peaceful. As a conclusion we may say that the Hungarian electorate behaved exemplarily at the interwar elections, but the circumstances in which these elections were held did not allow

them to have great chances of success. The Hungarian Party participated at all the interwar elections between 1922-1937 and it achieved oscillating results.

Alegerile parlamentare din România interbelică au fost foarte animate, mai ales datorită nenumăratelor metode și posibilități de viciere a rezultatelor. De aceste metode și instrumente dispuneau toate partidele politice, dar erau utilizate cu eficiență maximă de formațiunea aflată la guvernare, care era responsabilă de organizarea alegerilor. Diversitatea acestor metode de viciere a rezultatelor a dat ocazia la numeroase polemici în cele două camere ale parlamentului României, a fost cauza numeroaselor plângeri și proteste care se regăsesc în fondul Comisiei Centrale Electorale și a fost prezentată de mai mulți istorici, politologi, sociologi, dar a fost poate cel mai bine surprinsă și analizată de Mattei Dogan în *Dansul electoral în România interbelică*¹. Ca o completare a studiului lui Mattei Dogan vin două cărți ale lui Sorin Radu, *Electoratul din România în anii democrației parlamentare (1919-1937)*² și *Modernizarea sistemului electoral din România (1866-1937)*³, prin care sunt prezentate mult mai detaliat lacunele sistemului electoral din România interbelică și practicile electorale ale partidelor.

Sorin Radu analizează foarte amănunțit și structurează logic și concis diferitele metode de influențare a electoratului românesc, neferindu-se să prezinte și larga răspândire a analfabetismului, mai ales în mediul rural, ceea ce ducea la o acută lipsă de cultură politică și o mare posibilitate de influențare a acestor mase de către partidele politice. Conform acestei structurări evidențiază influențarea electoratului prin:

- Propaganda electorală (rolul presei, adunările electorale, promovarea imaginii liderului politic, semnele electorale, discursul electoral)
- Presiunea guvernamentală (cenzura și starea de asediu, presiunea administrativă, rolul justiției, rolul armatei, al poliției și al jandarmeriei, problema obligativității exercitării dreptului de vot)⁴

Cu prima categorie a metodelor de influențare a electoratului din România nu sunt nici un fel de probleme, aceste metode fiind cunoscute și utilizate între cadre legale în toate democrațiile lumii. Presiunea guvernamentală însă, cu diferitele ei forme și metode, duce la fraudarea alegerilor. Și în România interbelică principala modalitate de influențare a electoratului a fost presiunea guvernamentală și nu metodele clasice de propagandă electorală. Se poate obiecta că în orice regim democratic există din partea guvernului tentative de a crea presiune asupra alegătorilor și că există și acum, după aproape un secol, tentative de fraudare a alegerilor, dar trebuie avut în vedere în primul rând că în România interbelică aceste metode de foarte multe ori se aplicau fără a se încerca mascarea acestor fapte, fără jenă, *în văzul lumii*, cum reiese și din câteva citate ce urmează:

Schimb de replici în Parlamentul României după alegerile parlamentare din 1926:

„Deputatul Grigore Diaconescu: Cum explici că votează morții pentru Dumnezeuastră?”

„Deputatul Dr. Anton Ionescu: Așa, cum votează și pentru Dvs. Este procedeu Dvs.”⁵

Sau cum reiese din declarația deputatului Spiridon Popescu:

„Ieri, în Mugureni, unde e o secție de votare din Tutova, mă întâlnește dl senator Galin. Mă căutase, m-a găsit în sfârșit și mă roagă să-mi facă o comunicare de foarte mare importanță: «Domnule Spiridon Popescu – începe dl senator de Tutova – D-ta ești om serios. Noi suntem la putere acum, alegerile acestea le facem noi și înțelegi și D-ta că prezența d-tale aici este de

¹ Mattei Dogan, *Dansul electoral în România interbelică*, în „Revista de cercetări sociale”, 1995, nr. 4, pp. 3-23.

² Sorin Radu, *Electoratul din România în anii democrației parlamentare (1919-1937)*, Iași, Institutul European, 2004.

³ Idem, *Modernizarea sistemului electoral din România (1866-1937)*, Iași, Institutul European, 2005.

⁴ Idem, *Electoratul din România în anii democrației parlamentare (1919-1937)*, pp.146-319.

⁵ „Monitorul Oficial. Partea a II-a Desbaterile Adunării Deputaților” (În continuare DAD), 11 aprilie 1926, p. 1916.

prisos». Mai adaugă apoi: «atunci când veți fi dvs. la putere o să faceți dvs. alegerile și atunci eu nu mă voi amesteca în alegerile dvs.»¹

Această presiune guvernamentală (cenzura și starea de asediu, presiunea administrativă, rolul justiției, rolul armatei, al poliției și al jandarmeriei, problema obligativității exercitării dreptului de vot)² s-a utilizat într-o măsură mai mică sau mai mare în toată perioada interbelică.

Utilizarea mijloacelor ilegale era foarte variată, de la buletine de vot falsificate, până la utilizarea armatei și a jandarmeriei să împiedice accesul la vot al opoziției, fiind limitate doar de propriile standarde morale. Nu este de mirare, că în asemenea cazuri alegerile „normale” din România interbelică se soldau întotdeauna cu un anumit număr de victime (morți și răniți), ca urmare a confruntărilor dintre diferitele tabere, armată și jandarmerie. În acest context de haos total pentru o persoană obișnuită cu exercitarea dreptului de vot într-o democrație reală, situația din România era perfect normală și obișnuită pentru elita politică din România. Dar și în acest caz avem de a face cu situații diferite, cu alegeri „mai curate”, altele fraudate fără rușine, cu județe fără incidente sângeroase sau fraude flagrante, altele în care nu au existat alegeri fără câteva victime și câteva duzini de plângeri și reclamații.

Utilizarea mijloacelor ilegale de presiune guvernamentală constau, printre altele, în împiedicarea electoratului partidelor rivale de a accede la urne, fapt realizat cu ajutorul armatei, al jandarmeriei, sau al unor civili din rândul partidelor de guvernământ³. Sunt nenumărate plângeri și proteste date în scris la secțiile de votare, sau oral prin luările de cuvânt ale parlamentarilor opoziției în momentul validării mandatelor noilor parlamentari. Utilizarea unor cantități considerabile de alcool în timpul campaniei electorale aducea de asemenea creșterea procentajului partidului respectiv.⁴ Falsificarea buletinelor de vot contribuia considerabil la vicierea rezultatelor în favoarea partidului aflat la guvernare⁵.

Și Partidul Maghiar a avut de suferit în urma acestor presiuni guvernamentale, având și „handicapul”, că nici nu a avut ocazia să alterneze perioadele în care se afla în opoziție cu cele în care era la guvernare, ca de exemplu Partidul Național Liberal, Partidul Național Țărănesc și Partidul Poporului. Iată doar câteva exemple.

La alegerile din 1927 în circumscripția din Ocna – Mureș, județul Alba, Partidul Maghiar a estimat că Partidul Național Liberal a deturnat aproximativ 5 – 600 de voturi. Reprezentanții Partidului Național – Țărănesc și ai Partidului Maghiar (Lőrinczi Béla și Nagy Béla) au contestat corectitudinea președintelui secției de votare, care nu le arăta buletinele de vot spre verificare și le declara în favoarea Partidului Național Liberal, acesta a refuzat să le arate buletinele de vot. Când reprezentatul Partidului Național – Țărănesc a încercat să-i smulgă buletinul de vot din mână, spre a-l verifica dacă într-adevăr este pentru liberali, buletinul s-a rupt, iar președintele Crinteanu a dispus arestarea celor care i-au contestat corectitudinea. Astfel Lőrinczi Béla și Nagy Béla, împreună cu reprezentanții Partidului Național – Țărănesc au fost în arest până la numărarea voturilor. La fel s-a întâmplat și în secția de votare alăturată, la Rimetea, unde președintele Stamatide i-a arestat pe delegații Partidului Național – Țărănesc.⁶ La

¹ DAD, 7 februarie 1926, p. 1678.

² Sorin Radu, *Electoralul din România în anii democrației parlamentare (1919-1937)*, pp. 146-319.

³ Nu prezint mai multe exemple din cauza abundenței lor în procesele verbale ale Comisiei Centrale Electorale, unde pot fi ușor depistate. Aceste proceduri au fost de altfel sesizate și prezentate la Dogan Mattei, *op.cit.*, la Mikó Imre, *Huszonkét év. Az erdélyi magyarság politikai története 1918. dec. 1-től 1940. aug. 30-ig*, Budapeșt, 1941, sau la Sorin Radu, *Electoralul din România în anii democrației parlamentare (1919-1937)*, pp. 146-319.

⁴ Mattei Dogan citează o serie de plângeri în legătură cu diferitele nereguli din timpul campaniilor electorale, printre care și utilizarea unor mari cantități de vin pentru a îmbăta alegătorii. Pentru detalii vezi Mattei Dogan, *op. cit.*, pp. 20-22.

⁵ *Ibidem*, pp. 22-23.

⁶ Direcția Județeană a Arhivelor Naționale Cluj (în continuare DJANC), Fond Partidul Maghiar din România, fasc. 8, f. 73.

fel s-a întâmplat și la Deda, unde delegații Partidului Maghiar și ai Partidului Național – Țărănesc au fost îndepartați de la numărătoarea voturilor.¹

Obstrucționarea reprezentanților opoziției era la ordinea zilei la alegerile interbelice. La alegerile parlamentare din 1927 dr. Martonossy György, avocat în Deva, delegat al Partidului Maghiar, a fost împiedicat să intre în comuna Hărău la 4 iulie 1927 de către șeful secției de jandarmi Hărău, Iovan Mica.²

Utilizarea cenzurii și a forțelor de ordine împotriva formațiunilor rivale și respingerea sau chiar arestarea³ unor candidați ai opoziției întreaga lista acestor metode foarte eficiente de a asigura o majoritate parlamentară confortabilă. Liderii Partidului Maghiar din Târgu – Mureș s-au plâns, că afișele lor electorale corect amplasate, au fost rupte de polițiști la 25 iunie, respectiv 3 iulie 1927 la ordinele șefului poliției locale.⁴ Și nu este vorba de un caz singular.

La alegerile din 1927 în 5 sate cu populație majoritar maghiară de lângă Târnăveni (Gănești, Adămuș, Dumbrava, Seuca, Câmpenița) s-a decretat stare de carantină din cauza unei presupuse epidemii și alegătorilor din aceste sate li s-a interzis accesul la urne. Prefectul liberal nu a luat în considerare protestul candidaților Gyárfás Elemér (Partidul Maghiar) și Hans Hedrich (Partidul Național German), iar Folea Emil, candidatul Partidului Național Liberal le-a spus pe față că alegătorii din aceste sate vor avea acces la urne doar dacă Gyárfás Elemér și Hans Hedrich își retrag candidatura iar electoratul lor va vota cu Partidului Național Liberal. Gyárfás Elemér și Hans Hedrich au respins vehement această propunere⁵ și blocul minoritar format din Partidul Maghiar și Partidul Național German a înregistrat unul din cele mai slabe rezultate din istoria lor la alegerile parlamentare. Oare a fost o simplă întâmplare?

Aceste metode au creat o oscilație remarcabilă a numărului de voturi (și parlamentari) al unor partide aflate la putere la o alegere și căzute în opoziție la următoarele. De aceea este foarte sugestiv titlul studiului lui Mattei Dogan: *Dansul electoral în România interbelică*.

Acest *dans electoral* din România interbelică a dus la repetate schimbări de situație în viața politică, partide care se aflau în opoziție, fiind chemate de către rege la putere, câștigă detașat alegerile, ca apoi, ajunse din nou în opoziție, să întrunească doar 6-7% din totalul voturilor valabil exprimate. Cel mai elocvent caz este cel al Partidului Național Liberal, care aflat în opoziție în 1920, obține 6,8% din voturi, chemat la putere în 1922 cu câteva săptămâni înainte de alegeri, câștigă 60,3% din voturi, pentru a coborî la 7,3% în 1926, ca să urce în 1927 la 61,7% și să coboare din nou la 6% în 1928⁶. Și celelalte două partide mari, Partidul Poporului și Partidul Național – Țărănesc, au urmat o mișcare similară, cu precizarea că Partidul Național – Țărănesc a avut cea mai mică oscilație între procente câștigate când se aflau la guvernare, respectiv în opoziție, constantă explicabilă cu faptul, că a utilizat cel mai puțin mijloace ilegale spre a câștiga, când se afla la putere, cât și cu faptul, că beneficia de cea mai constantă bază electorală dintre cele trei menționate⁷.

Într-un asemenea context electoral este foarte interesant de urmărit comportamentul electoratului maghiar, care era cea mai importantă minoritate din România din punct de vedere demografic, având și un important rol economic. Această minoritate a fost acuzată mereu de

¹ *Ibidem*, f. 59.

² Arhivele Naționale Istorice Centrale București (în continuare ANIC), Fond Comisia Centrală Electorală, dos. 8/1927, f. 86.

³ De exemplu, arestarea delegaților Partidului Maghiar Lörinczi Béla și Nagy Béla la Ocna – Mureș și ai Partidului Național – Țărănesc la Ocna – Mureș, Rimetea și Deda. Vezi DJANC, Fond Partidul Maghiar din România, fasc. 8, f. 35, 59, 73.

⁴ *Ibidem*.

⁵ *Ibidem*, fasc. 8, f. 92.

⁶ Mattei Dogan, *op. cit.*, pp. 6-7.

⁷ Cu mențiunea că Partidul Maghiar a fost formațiunea politică cu cea mai mică fluctuație a bazei electorale în toată perioada interbelică. Pentru detalii vezi Mattei Dogan, *op. cit.*, pp. 3-23.

iredentism (și nu se poate nega că existau maghiari care împărtășeau asemenea sentimente, dar o generalizare este foarte periculoasă!) și este foarte important de urmărit, dacă aceste acuzații grave sunt susținute de comportamentul ei din timpul alegerilor.

Analizând amănunțit procesele verbale ale Comisiei Centrale Electorale, putem constata, că în județele locuite preponderent de minoritatea maghiară, cât și în cele, în care avem un procent foarte însemnat de maghiari, chiar dacă aceștia nu sunt majoritari, avem de a face cu cele mai pașnice alegeri din perioada interbelică. Numărul reclamațiilor și al contestațiilor este foarte redus, existând multe cazuri, în care nu avem nici o contestație în unele județe cu ocazia unor alegeri, situații „neobișnuite” pentru România, iar incidente sângeroase provocate de alegători aproape nu sunt semnalate (incidentele provocate de armată și jandarmerie, care împiedicau accesul la urne al alegătorilor sau arestau abuziv o parte dintre ei nu pot fi imputate minorității maghiare, ci guvernelor aflate la putere în momentul respectiv).

Un singur caz violent se poate imputa electoratului maghiar, incidentul de la Olteni, județul Trei-Scaune, cu ocazia alegerilor parlamentare din 12 decembrie 1928. Este un caz izolat¹, cum am mai menționat, și foarte surprinzător prin prisma faptului, că alegerile din 1928 au fost considerate de specialiști „cele mai curate” din perioada interbelică.

Acest incident este surprinzător și din cauză că, analizând procesele verbale ale Comisiei Centrale Electorale, alegerile din 1928 au fost și cele mai pașnice. Astfel, la alegerile din decembrie 1928 în 21 județe din România (dintr-un total de 71) nu au fost contestații (Argeș, Brașov, Brăila, Cahul, Câmpulung, Covurlui, Dorohoi, Falciu, Făgăraș, Hotin, Hunedoara, Ilfov, Mehedinți, Muscel, Năsăud, Romanați, Sălaj, Soroca, Storojineț, Teleorman și Turda)². Pe lângă acestea au existat foarte multe județe cu puține contestații, fapt cu adevărat excepțional la alegerile din România interbelică. Cred, că și aceasta demonstrează că alegerile din decembrie 1928 au fost cele mai curate și cele mai pașnice din perioada interbelică.

În acest context sunt destul de surprinzătoare aceste manifestări ale electoratului maghiar. Dar să vedem cum s-au derulat evenimentele. Conform procesului verbal întocmit la 12 decembrie 1928 de președintele Biroului Electoral Județean Trei Scaune, Alexandru Ștefănescu (care se bazează pe declarația judecătorului A. R. Costescu, președintele biroului de votare de la secția Olteni, a prim-procurorului St. Macedonescu și a maiorului R. Ionescu), „*la secția Olteni s-a petrecut o astfel de învălmășală din partea alegătorilor din comunele Olteni, Micfalău și Bicsad încât a făcut ca votarea să nu poată continua;*

Că această învălmășală din partea alegătorilor care s-au introdus în chiar sala de vot în masă, a avut ca urmare rănirea mortală cu cuțitele a plutonierului Badea din garda militară cum și rănirea gravă a greșierului biroului, Gh. D. Ionescu, greșier al judecătorii Sft. Gheorghe;

Că d-sa, D-l judecător a fost amenințat cu cuțitele de alegătorii maghiari în chiar localul de vot, scăpând, cum ne-a relatat D-sa, dela o moarte aproape eminentă grație unor împrejurări cu totul curioase;

¹ Au mai fost unele incidente la alegerile din 1926, când Partidul Maghiar era în cartel electoral cu Partidul Poporului, aflat la guvernare în acel moment. Acesta a permis electoratului maghiar să participe la întruniri sub drapelul tricolor roșu-alb-verde, considerat de unii cetățeni români o jignire la adresa lor și a statului. Din aceste motive s-au înregistrat unele incidente între etnici români și maghiari, primii încercând să smulgă drapelurile din mâna celor din urmă. Analizând procesele verbale ale secțiilor de votare ale alegerilor din România interbelică din fondul Comisiei Centrale Electorale, cât și rapoartele Siguranței, consider aceste incidente minore față de nenumăratele cazuri în care încăierările dintre electoratul român și forțele de ordine s-a soldat cu numeroase victime bilaterale (pentru detalii vezi ANIC, Fond Comisia Centrală Electorală, dos. 69/ 1926).

² Vezi procesele verbale ale secției verificatoare a operațiunilor electorale: ANIC, Fond Parlament, 2212/ 1928, vol. II., f. 112-260.

Că în fine operația votărei nu poate fi terminată. I-am dat ordin să se ducă imediat la secție și să continue votarea. D-sa, împreună cu D-l Prim Procuror și D-l maior au plecat imediat la Olteni.

Noi, însoțiți de D-l greșier al Tribunalului D. I. Nicolăescu, și de D-l judecător de Instrucție I. Papadopol, imediat ne-am transportat la locul indicat și am constatat următoarele:

Grijea de căpetenie a fost chestia de a se ști dacă urna a fost atinsă, a fost violată, și apoi restabilirea liniștei ca să poată continua operația votărei. Am constatat că urna nu era atinsă, sigiliile intacte și urna la locul său. Am format biroul din nou, am dat D-lui judecător alt funcționar ca greșier al biuroului, pe D-l Drăgulescu impieगत la tribunal, ștampilele au fost găsite ca și listele și buletinele.

Am luat măsurile de pază, am aranjat modul cum trebuie să intre alegătorii la vot și să iese din sală; am dat instrucțiuni comandantului gârzei, nou numit, căci vechiul comandant fusese înlocuit.

.....

Votarea a început.

Am continuat a sta încă și o oră și mai mult spre a vedea cum decurge votarea și când ne-am convins că totul este în regulă și liniște am părăsit biuroul.

Spiritele erau agitate, pe mulți i-am găsit turmentați de băutură.

Plutonierul Badea este la Spitalul Sft. Gheorghe rănit mortal, iar greșierul Ionescu de asemenea la spital rănit grav, ambii cu cuțitele”.¹

Din câte se poate observa din relatarea președintele Biroului Electoral Județean Trei Scaune, avem de a face cu pătrunderea forțată a unei părți a alegătorilor în secția de votare, rănirea mortală prin înjunghiere a plutonierului Badea din garda secției de votare, cât și rănirea gravă, tot prin înjunghiere, a greșierului Ionescu și întreruperea procesului electoral. Fapt interesant, că nu s-a atins nimeni de urne, cum s-a constatat la verificarea ulterioară. La intervenția președintelui Biroului Electoral Județean Trei Scaune ordinea a fost restabilită iar procesul electoral reluat.

Procurorul A. Safirescu, care a anchetat cazul Olteni, la 14 decembrie 1928, cu două zile după desfășurarea evenimentelor, în raportul trimis ministrului de justiție prezintă mai nuanțat și mai detaliat problema. Cea mai importantă diferență se poate observa la starea celor două victime: plutonierul Badea, „rănit mortal” conform procesului verbal de mai sus, este într-o stare „destul de gravă, dar în afară de orice pericol”, iar starea greșierului Gh. Ionescu „este și mai puțin gravă”.²

Apar și alte detalii cu privire la evenimentele din ziua alegerilor. Se pare că totul a început de la prezența alegătorului Catona Ianoș în secția de votare în stare de ebrietate. „Pentru aceasta, Dl. Președinte al secțiunei de votare Dl. Judecător Aurel R. Costescu dela ocolul Sft. Gheorghe, a ordonat punerea lui la popreală pentru câteva minute ca să se mai liniștească. După puțin timp s-a făcut o larmă mare. Ceilalți alegători, din acelaș sat cu alegătorul pus la popreală și alții din satele învecinate, toți de origină secu (minoritari), au început să protesteze, să se agite și să devie tot mai amenințatori. Spiritul de agitație și rebeliune a cuprins în curând toată mulțimea acea de alegători – câțiva și amețiți de băutură – și au căutat să invadeze în localul de votare, vociferând și amenințând. Câțiva: vreo 6-7 înarmați cu cuțite, au voit să pătrundă, forțând ușa în sala de votare, dar plutonierul din garda militară Badea Stan, a voit să se opună. Atunci agresorii l-au târît afară și l-au lovit cu pumnii și picioarele; a primit și câteva lovituri de briceag.

¹ ANIC, Fond Comisia Centrală Electorală, dos. 17/ 1928, f. 20.

² *Ibidem*, f. 16-17.

Plutonierul a reușit la un moment să scape și s-a refugiat iarăși în localul de vot, într-o cameră separată încuindu-se cu cheia pe d-înauntru.”¹

Din aceste rânduri se poate observa, că starea de spirit a mulțimii (în mare majoritate alcătuită din minoritatea maghiară/secuiască) a fost înfierbântată de reținerea, cu totul îndreptățită, a lui Catona Ianoș, aflat în stare de ebrietate, și se pare, că la baza evenimentelor a fost și consumul excesiv de alcool (ceva normal la alegerile interbelice, când aceasta era cea mai sigură posibilitate de a asigura votul alegătorilor). În încercarea plutonierului Badea Stan de a opri invazia mulțimii în sala de vot, acesta a fost agresat de către mulțime, încasând și câteva lovituri de briceag, după care a reușit să se refugieze într-o cameră. Evenimentele însă erau departe de a se sfârși.

„Localul de vot era păzit de o gardă militară de 20 oameni sub comanda unui Dn. Locot. Dimitriu, care la vederea plutonierului, plin de răni și de sânge și pe d-altă parte mulțimea mare (sute de oameni), care devenea tot mai amenințătoare, s-a intimidat ...

Locot. Dimitriu căuta să mai potolească, să mai liniștească mulțimea înfuriată; ceilalți militari de asemenea căutau să-i îmblânzească până le vor veni ajutoare dela Sft. Gheorghe, iar alții din gardă se împrăștiaseră. Mulțimea a devenit tot mai amenințătoare a spart ușa dela camera unde se încuiase plutonierul, l-a scos afară și din nou au început să-l lovească până l-au lăsat în nesimțire.

Alții, dintre cari unii înarmați cu bricege mari și unul cu revolver (Pepel), au pătruns în sala de votare unde au găsit pe judecătorul A. Costescu care presida, greșierul și delegații partidelor.

I-au amenințat cu cuțitele și pe greșierul Ionescu l-au rănit ușor. Presidentul judecător Costescu, s-a salvat pe o ușe laterală și cu un automobil a venit la Sft. Gheorghe și a anunțat faptul. De aici au plecat imediat Dl. Prim-president al Tribunalului Alex. Ștefanescu cu Dl. judecător de instrucție și prim-procuror, urmați de o camionetă în care luaseră loc 20 soldați înarmați sub comanda unui Dn. maior. Indată ce au ajuns la Olteni au somat pe toți oamenii adunați în jurul localului: peste o mie (în imensă majoritate 90% minoritari-secui) să se liniștească, au evacuat localul de votare, Dl. judecător Costescu s-a reinstalat în scaunul de president al acelei secții de votare cu tot biroul electoral și votarea a început a continua în liniște și în ordine.

Urnele au rămas neatinsse în tot timpul acelor turburări.

De remarcat: că în timpul când mulțimea își așteptau rândul la votare, și-a făcut apariția candidatul maghiar Szentkereszty, deodată au început să manifeste cu toți cu strigăte „să trăiască”, „bravo” și au devenit din nou agresivi. Candidatul acesta însă a fost prudent și s-a retras după puțin timp.

De remarcat mai este: că la secțiile de votare vecine, la Târgul Secuiesc și la Turia, de asemenea alegătorii în imensă majoritate minoritari (secui) au devenit în același timp provocatori, turbulenți și amenințători. A trebuit – mi s-a relatat de Dl. Prefect al Județului Trei Scaune – să se scoată garda militară și să-i someze că ostașii noștri „vor trage” dacă nu se liniștesc și numai grație atitudinii mai energice și mai curajoasă a comandanților gărzilor ale acestor 2 secțiuni de votare Turia și Tg. Săcuiesc, nu am avut de înregistrat și la aceste 2 secții spectacolul de violență, turburări și desordine ale mulțimilor, cari pare-că erau puse la cale mai d’înainte – în felul celor săvârșite la Olteni”.²

Din câte se poate observa, spiritele erau departe de se fi calmat după ce mulțimea și-a revărsat nervii pe plutonierul Badea Stan, care a reușit să se refugieze după ușile închise ale unei camere din secția de votare. Mulțimea, datorită și ezitării comandantului gărzii (locot. Dumitriu), a pătruns în secția de votare, unde l-a agresat pe greșierul Ionescu. Judecătorul

¹ *Ibidem*, f. 16.

² ANIC, Fond Comisia Centrală Electorală, dos. 17/ 1928, f. 16-17.

Costescu, președintele secției de votare, și celelalte persoane din secție au scăpat evacuând în grabă secția. Singurul, care nu a scăpat, a fost plutonierul Badea Stan, care a fost din nou bătut de mulțimea înfuriată. După ce judecătorul Costescu a revenit cu întăriri, ordinea a fost restabilită și procesul electoral reluat. Foarte interesant, că nimeni nu s-a atins de urne, de ștampile, așa că nu putem vorbi de o încercare de fraudare a alegerilor. Interesant este și faptul, că și la secțiile de votare vecine, Tg. Secuiesc și Turia, au avut loc incidente, dar acestea au fost stopate din timp de intervenția promptă și hotărâtă a comandanților gărzilor din secțiile respective. Aceasta l-a determinat pe procurorul general A. Safirescu să afirme, că era vorba de acțiuni premeditate. Într-adevăr, este puțin suspectă vecinătatea secțiilor de votare la care avem incidente, dar este foarte periculos să afirmăm că a fost vorba de acțiuni premeditate, în lipsa altor dovezi incriminatoare. Intervine aici și faptul, că reprezentantul și candidatul Partidului Maghiar, baronul Szentkereszty, s-a retras, când a constatat că prezența sa a înfierbântat din nou spiritele, fapt apreciat și de procurorul Safirescu¹. Pentru a completa imaginea, nu trebuie să uităm, că o parte a mulțimii era sub influența băuturilor alcoolice.

Pe de altă parte, avem un nou raport al procurorului general Safirescu către ministrul de justiție, redactat la 19 decembrie 1928, prin care declară și mai convins, că a fost vorba de acțiuni premeditate, principalii vinovați fiind liderii Partidului Maghiar din județ. Argumentul principal este că și la secțiile de votare învecinate, Turia și Tg. Secuiesc, s-au semnalat incidente asemănătoare, ca la Olteni: alegătorii minoritari au venit cântând cântecele lor naționale, au strigat „*trăiască candidații lor maghiari, trăiască maghiarii, trăiască Ungaria*”, considerate provocatoare de către procurorul Safirescu, schimbându-și atitudinea din zgomotoasă în provocatoare și amenințătoare. Afirmă, că are informații precise, că unul dintre candidații Partidului Maghiar, Ladislau Fabian, „*a ținut cuvântări provocatoare cu caracter iredentist și cu provocare la ura între naționalități*”².

Afirmă, de asemenea, că se spune despre mai mulți preoți catolici și reformați din regiune că au făcut propagandă asemănătoare și că în unele comune preoții și-au pus credințioșii să jure, că nu vor vota cu românii, ci doar cu frații lor maghiari³.

Spre a-și argumenta declarația, se referă și la declarația judecătorului Aurel Costescu, președintele secției de votare de la Olteni, care a afirmat, că cei doi preoți catolici care erau delegați la secția de votare nu au dat curs cererii sale de a liniști spiritele, ci au rămas impasibili și s-au retras după un timp⁴.

Procurorul Safirescu se contrazice pe sine la această afirmație cu privire la vinovăția liderilor maghiari și a preoților din zonă în ceea ce dânsul considera acțiuni premeditate, declarând tot în acest raport, că la secția de votare din Tureni comandantul gărzii și președintele secției le-au spus delegaților maghiari „*că îi face personal răspunzători, că îi va aresta și dacă garda în învălmășeală îi va împușca nu vor răspunde. Atunci toți acești delegați, bine cunoscuți alegătorilor minoritari și cu o ascendentă morală asupra lor au indemnăt cu tot sufletul populația la liniște și ordine*”⁵. Și spiritele s-au mai calmat. La Tureni liderii minorității maghiare au colaborat din plin cu autoritățile și au contribuit la menținerea ordinii (Deși este discutabilă atitudinea președintelui secției și a comandantului gărzii, care i-a amenințat cu o eventuală împușcare din greșeală, așa, în învălmășeală...).

La Olteni reprezentantul și candidatul Partidului Maghiar, baronul Szentkereszty, s-a retras, când a constatat că prezența sa a înfierbântat din nou spiritele, fapt apreciat și de procurorul

¹ *Ibidem*, f. 16.

² ANIC, Fond Comisia Centrală Electorală, dos. 17/ 1928, f. 30.

³ *Ibidem*, f. 30.

⁴ *Ibidem*, f. 30.

⁵ *Ibidem*, f. 29.

Safirescu¹. La Olteni totuși este condamnabilă pasivitatea preoților catolici, cărora li s-a cerut colaborarea, dar poate fi scuizabilă într-o anumită parte prin faptul că la momentul respectiv furia alegătorilor era dezlănțuită și în asemenea momente nu mai pot fi opriți cu vorbe. Totuși, repet, este condamnabilă atitudinea lor, prin care, conform declarației președintelui secției de votare, nici nu au încercat să vorbească cu alegătorii. Dar de aici până la a afirma, că toate acțiunile au fost puse la cale de liderii maghiari din zonă, cred că mai este nevoie de foarte multe dovezi.

În ceea ce privește acuzațiile de iredentism și comportament provocator, cred că nu pot fi bazate pe interpretarea procurorului Safirescu cu privire la faptul că alegătorii minoritari au venit cântând cântecele lor naționale, au strigat „*trăiască candidații lor maghiari, trăiască maghiarii, trăiască Ungaria*”. Cântarea unor cântece naționale sau urale pentru propriii candidați la alegeri nu cred că înseamnă provocare sau iredentism, iar procurorul ar fi avut pretenția ca maghiarii din România să hulească propria națiune sau Ungaria, de care aparțineau cu 10 ani în urmă?

Dar să vedem și câteva declarații din partea reprezentanților minorității maghiare. Cred că una dintre cele mai neutre, mai obiective poziții este cea a dr. Coloman Szendrey din comuna Ghidfalău, delegat de naționalitate maghiară al Partidului Național Liberal la secția de votare Olteni. Această declarație este cea mai detaliată și mai exactă dintre toate cele aflate în Fondul Comisiei Centrale Electorale al Arhivelor Naționale Istorice Centrale. Conține numele tuturor persoanelor aflate în secția de votare și prezintă evenimentele cu mult dinainte de invazia secției de votare de către alegători. Conform acestei declarații, pe la ora 9 dimineața a fost reținut un alegător atât de beat, încât nu se putea ține pe picioare și a fost dus într-o altă cameră spre a nu vomita pe podea în camera de votare.

„Cam pe la ora 10.30. din nou s-a prezentat un alegător beat, din comuna Micfalău, când am auzit că domnul Jud. Costescu preș. secției de votare a spus ofițerului comandant al secției de votare, care era prezent în sală, să-l ducă și pe acest alegător în camera în care se găsea celălalt, până se va trezi și atunci să vină la votare. Dl. ofițer a executat această dispozițiune.

Cam la 5 minute după aceasta s-a prezentat la vot al treilea alegător tot din comuna Micfalău, căruia Dl. jud. i-a spus să vie mai târziu la vot, căci încă nu i-a sosit rândul după alfabet. După câteva minute acest alegător să prezintă iarăși la vot, când Dl. jud. a dat dispozițiunea Dlui ofițer ca să-l ducă în camera unde se găsesc ceilalți, ceiace Dl. ofițer a executat.

Cam pe la oarele 12. toți cari eram în sala de votare, auzim vociferări sgomotoase în stradă, din partea alegătorilor din comunele Bicsad și Micfalău, deși votarea alegătorilor din comuna Bicsad se terminase după orele 10.

*Ei cereau să li se dea drumul oamenilor cari au fost reținuți în camera de cauza beției „deoarece acuma este libertate deplină și nimeni nu poate fi arestat”.*²

Arestarea alegătorilor beți era o acțiune justă, dar care se pare că a înfierbântat starea de spirit a consătenilor lor aflați afară. Precizez încă o dată, că avem de a face cu certitudine cu mult mai mulți alegători beți, nu numai cei trei menționați, deoarece la alegerile din România interbelică alcoolul era cea mai sigură modalitate de a câștiga voturile alegătorilor. Cei trei au fost reținuți probabil, pentru că erau într-o stare de ebrietate mult mai avansată, decât „media pe alegeri”. Este foarte interesantă și motivarea cererii alegătorilor de a elibera pe cei trei reținuți: „deoarece acuma este libertate deplină și nimeni nu poate fi arestat”. Aceasta cred că se datora faptului, că aceste alegeri erau primele organizate de Partidul Național – Țărănesc, cel mai simpatizat partid din România interbelică și populația țării era într-o stare destul de euforică, sperând în sfârșitul decadei liberale caracterizată prin numeroase fraude electorale și abuzuri

¹ ANIC, Fond Comisia Centrală Electorală, dos. 17/1928, f. 16.

² *Ibidem*, f. 45.

împotriva alegătorilor opoziției (de menționat că nici Partidul Poporului nu era departe de asemenea procedee). Cum am mai menționat, aceste alegeri au fost cele mai „curate” din perioada interbelică și limitarea arsenalului represiv, intimidator, s-ar putea să fi dat senzația de *libertate deplină* unor alegători ușor turmentați și poate, prea puțin informați de situația creată. Probabil au interpretat reținerea celor trei ca un gest abuziv al puterii (cu care erau familiarizați la alegerile organizate de liberali) și s-au răzvrătit împotriva acestei situații considerate de ei injuste. Aceasta încă nu justifică invazia sălii de votare și agresarea persoanelor aflate în incinta ei, dar poate fi o mică parte a cauzei evenimentelor. În orice caz nu este acceptabilă generalizarea făcută de procurorul Safirescu cu privire la faptul că toți alegătorii au luat parte la aceste acțiuni, pentru că avem mărturia domnului Coloman Szendrey, care declară că atât dânsul, cât și alți delegați au fost apărați de unii alegători aflați la fața locului¹. Și acuzația de conflict interetnic nu are baze solide în ciuda faptului că cele două persoane rănite mai serios erau de naționalitate română, deoarece și delegații unguri (Coloman Szendrey, Cornel Cosma, ambii apărați de locuitori din Micfalău și Ghidfalău) au fost atacați de mulțime. Este edificatoare situația lui Coloman Szendrey:

„După câteva clipe unul din alegătorii ce umpluse sala de vot vine din mulțime direct la mine cu mâna armată cu cuțit spunându-mi

„Dumnezeu Dtale Domnule, ești ungar?”

Am răspuns că și eu sunt tocmai așa ungar ca și dânsul și pe neobservate i-am apucat mâna în care ținea cuțitul. În acest moment un alt alegător din ușa sălei îl strigă pe acesta și îl imediat m-a lăsat mergând spre cel care îl chema. Când am scăpat de acesta m-am strecurat prin mulțimea de alegători din sală și am fugit pe ușa dinspre curtea primăriei, unde în curte am găsit doi alegători din comuna Ghidfalău cari mi-au spus să nu am nici o teamă, că mă vor apăra ei”².

Această situație cred că are următoarea explicație: toate partidele politice românești, dar mai ales PNL, PNȚ și Partidul Poporului au încercat să coopteze membri din rândul minorităților (maghiari, germani etc.), ceea ce era pe cale să ducă la slăbirea reprezentării minorităților în parlament (La alegerile din decembrie 1933 Partidul Maghiar nu atinge pragul de 50% în nici unul din județele secuiești, zonă locuită de secuimaghiari în proporție de peste 90% și care votau în bloc cu acest partid. Aici intervin mai multe probleme, ca: fraudă electorală, apariția altor partide maghiare, dar o parte se datorează și tendinței partidelor românești de a „fura” o parte a electoratului minorităților. Aceasta se poate observa și în cazul minorității germane, față de care utilizau aceleași procedee. Astfel, Partidul Poporului al lui Averescu, încercând să se extindă și în Transilvania, a căutat aderenți în cadrul minorității germane. Acesta a convins un sas din Seleuș, de lângă Sighișoara, să candideze pe lista guvernamentală. Acesta a încercat chiar crearea unei Uniuni Tărănești (Bauernbund), dar ideea a fost vehement combătută de presa germană, spre a nu periclita unitatea sașilor. Chiar dacă acțiunea sa a fost calificată de minoritatea germană drept trădare națională, a obținut totuși 1397 de voturi în circumscripția Sighișoara, fiind învins până la urmă de Hans Otto Roth cu 3921 de voturi³), fapt neagreat de liderii minorităților respective.

Astfel, cred că o parte a incidentelor de la Olteni pot fi mai ușor catalogate drept o răbufnire a electoratului minoritar împotriva tendințelor de divizare a unității sale, decât ca evenimente cu caracter iredentist. Aceasta se poate observa din poziția unor alegători față de delegații maghiari ai partidelor românești (Coloman Szendrey, Cornel Cosma). Avem două persoane de naționalitate română agresate în aceste incidente, dar aceeași soartă ar fi avut-o și celelalte persoane din incinta secției de votare, dacă nu reușeau să scape de agresori. În plus,

¹ ANIC, Fond Comisia Centrală Electorală, dos. 17/ 1928, f. 46.

² *Ibidem*, f. 46.

³ Vasile Ciobanu, *Contribuții la cunoașterea istoriei sașilor transilvăneni. 1918-1944*, Sibiu, Editura hora, 2001, p. 165.

cred că cele două persoane erau în opinia agresorilor lor printre cei „vinovați” de reținerea „abuzivă” a celor trei a căror eliberare o cereau. Aceasta nu justifică acțiunea lor, dar cred că ne poate da o explicație mai plauzibilă, decât că ar fi fost vorba de acțiuni iredentiste premeditate. Declarațiile celorlalte persoane chestionate (Zathureczky Ladislau, Boer Gheorghe) susțin această variantă. Declarația lui Gh. Boer, delegat al PNȚ, chiar deschide o altă problemă: persoana turmentată reținută se pare că a fost eliberată de mulțimea care a năvălit în sală după ce au cerut repetat soldaților ca acesta să fie eliberat. După ce l-au eliberat, au cerut președintelui secției de votare să le dea pe plutonierul Badea¹. Și de aici reiese, că acesta era considerat principalul vinovat pentru arestarea (în opinia lor abuzivă) consăteanului lor (Catona Ianoș).

Din câte se poate observa, situația nu este atât de simplă, precum a prezentat-o procurorul Safirescu: acțiune iredentistă pregătită dinainte de către liderii maghiari-secui din zonă. Situația, după cum am mai menționat, se datorează în parte stării de ușoară „euforie” și „libertate” datorat înlăturării de la guvernare a PNL (considerat pe drept de liderii minorității maghiare cel mai aprig adversar politic al lor, pentru că Partidul Poporului și mai târziu PNȚ erau mai deschizi față de cerințele minorității maghiare), a consumului excesiv de alcool cu ocazia alegerilor, acestea două incitând alegătorii „să-și facă dreptate cu propriile mâini”, și nu în ultimul rând din cauza lipsei de experiență a președintelui secției de votare și a comandantului gărzii (recunoscute chiar de procurorul Safirescu²) și au fost amplificate pe parcurs de tensiunile politice din interiorul minorității maghiare. Nu putem exclude cu totalitate unele „excese cu caracter naționalist” din timpul campaniei electorale (care se regăseau ocazional atât la minorități, cât și la majoritatea română), dar nu avem dovezi clare care să susțină această acuzație. La Tureni, și chiar și la Olteni, delegații minorității maghiare au încercat să potolească alegătorii, dar cu sorți de izbândă diferiți. Chiar dacă judecătorul Costescu îi acuză pe preoții catolici delegați la secția de votare din Olteni că nu au dat curs cererii sale, de a calma alegătorii, Cornel Cosma (maghiar) a dat curs acestei cereri, dar fără succes³, iar baronul Szentkereszty, candidatul Partidului Maghiar s-a retras, când a văzut că prezența sa incită din nou spiritele, deci nu putem vorbi de lipsa de colaborare a liderilor minorității maghiare. Cred că aceste incidente pot fi trecute în categoria „celor obișnuite” cu ocazia alegerilor din România interbelică. Ceea ce este și rămâne paradoxal, că s-au petrecut cu ocazia celor mai curate și pașnice alegeri din această perioadă. Comportamentul electoratului maghiar în perioada interbelică poate fi caracterizat drept pașnic, cu unele mici excepții, ca în cazul de la Olteni.

Analizând amănunțit procesele verbale ale Comisiei Centrale Electorale, putem constata, că în județele locuite preponderent de minoritatea maghiară, cât și în cele în care avem un procent foarte însemnat de maghiari, chiar dacă aceștia nu sunt majoritari, avem de a face cu cele mai pașnice alegeri din perioada interbelică. Numărul reclamațiilor și al contestațiilor este foarte redus, având multe cazuri, în care nu avem nici o contestație în unele județe cu ocazia unor alegeri, situații neobișnuite pentru România, iar incidente sângeroase provocate de alegători aproape nu au existat (incidentele provocate de armată și jandarmerie, care împiedicau accesul la urne a alegătorilor sau arestau abuziv o parte dintre ei nu pot fi imputate minorității maghiare, ci guvernelor aflate la putere în momentul respective).

Electoratul maghiar s-a comportat exemplar la alegerile interbelice, dar circumstanțele în care erau organizate aceste alegeri nu prea i-au dat prea multe șanse de reușită. Partidul Maghiar a participat la toate alegerile interbelice dintre 1922-1937 (cu mențiunea, că la alegerile din 1922 a participat sub denumirea de Uniunea Maghiară) și a înregistrat rezultate oscilante.

¹ ANIC, Fond Comisia Centrală Electorală, dos. 17/ 1928, f. 50.

² *Ibidem*, f. 28.

³ *Ibidem*, f. 46.

Anul alegerilor	Nr. deputați	Nr. senatori
1922	3	3
1926	15	12
1927	8	1
1928	16	6
1931	10	2
1932	14	3
1933	8	3
1937	19	3

Acest zigzag, acest „dans electoral”, cum l-a numit Mattei Dogan se poate observa bine și la Partidul Maghiar, cu mențiunea de rigoare, că cele mai bune rezultate, pe care le-au înregistrat nu se datorează faptului că erau la guvernare.

Putem considera această fluctuație și „barometru” fraudelor comise de către diferitele guverne, deoarece în cele mai multe cazuri Partidul Maghiar se afla pe o poziție neutră în lupta pentru putere dintre marile partide interbelice. Rezultatele foarte slabe la unele alegeri arată nivelul mare al presiunii guvernamentale exercitat la alegerile respective. Se poate observa că în momentele, când Partidul Național Liberal se afla la putere, Partidul Maghiar a înregistrat cele mai slabe rezultate la alegerile parlamentare. A avut rezultate semnificativ mai bune, când acestea erau organizate de Partidul Național Țărănesc și Partidul Poporului. Trebuie totuși menționat, că la alegerile din 1926 se afla în cartel electoral cu Partidul Poporului (aflat la guvernare) și acest fapt a contribuit semnificativ la rezultatele pozitive înregistrate. Este remarcabil rezultatul obținut la alegerile din 1928, deoarece nu avea nici o înțelegere prelectorală cu Partidul Național Țărănesc (aflat la guvernare), din contră, era cel mai serios adversar al acestui partid în Transilvania, și totuși a reușit să înregistreze unul dintre cele mai bune rezultate la alegerile parlamentare (16 deputați, 6 senatori față de 8 deputați și 1 senator un an mai devreme, când alegerile erau organizate de liberali). Aceste rezultate confirmă încă o dată că alegerile parlamentare din 1928 au fost cele mai curate din perioada interbelică și că Partidul Maghiar beneficia de un sprijin masiv din partea minorității maghiare, care se și materializa, când constrângerile guvernamentale din timpul alegerilor erau mai moderate.

(1928)

Afiş electoral al Partidului Maghiar

Dr. István Árkai, szenátor.

Dr. György Eötvös, szenátor.

Bárdossy János, szenátor.

Dr. Albertffy György, kamarai képviselő.

Dr. gróf Székely György, a Romániai Országos Magyar Párt elnöke, kamarai képviselő.

Dr. József János, kamarai képviselő.

Dr. László János, kamarai képviselő.

László Ferenc, kamarai képviselő.

Dr. Fülöp Gyula, kamarai képviselő.

László Béni, kamarai képviselő.

Dr. W. Károly János, kamarai képviselő.

Dr. Székely György, kamarai képviselő.

Parlamentarii Partidului Maghiar între 1933-1937

Caricatură din presa vremii

Reprezentarea politică a minorității germane în Banatul interbelic

Mihai Adrian PANU

Keywords: national identity, ethnic identity, the Banat Swabians, political elite, political representation

Abstract

The Political Representation of the *Germans* in the Interwar *Banat*

The case of the German minority in interwar Romania represents the starting point in the analytical structure of this paper. As from the Great Union in 1918, the edification process of the Romanian national state took place in a heterogeneous cultural and ethnic landscape. Under these circumstances the Romanian political class had to make two opposite tendencies compatible: the historical goal regarding the Romanian national state, matching the cultural patterns of the majority and the need for political representation of the minority groups.

The main objective of this paper is to analyze the situation of the Germans in the interwar Banat and to point out the specific mechanisms of their political representation. This particular objective will be included in the general context concerning the relations between the Germans and the Romanian state, knowing the fact that the official policies towards minorities were strongly influenced by the emerging nationalist movements and by the crisis of the parliamentary system.

The first part of the paper describes the general context regarding the readjustments of the relations between the majority and the minorities in Greater Romania. Concepts such as „national identity” and „ethnic identity” will serve as the theoretical framework, on which the idea concerning the political representation of the Germans in Greater Romania is based. The next two sections of the paper analyze the particular mechanisms and institutional ways that facilitated the political representation of the German minority. The important role played by the German political elite in the process of promoting the specific interests of this minority at the level of central politics will be emphasized as well. The last part of the paper is allocated to the conclusions.

I. Introducere

La scurt timp după terminarea Primului Război Mondial harta politica și socială a Europei avea să se schimbe dramatic. Locul vechilor imperii este luat de statele națiune ale căror populații se găseau în fața unui deziderat istoric: independența și întregirea națională. Cazul României Mari reflectă într-o mare măsură această stare de fapt. Provinciile istorice devin parte ale aceluiași corp politic și social, adunând laolaltă o populație până atunci divizată politic și administrativ. Acest proces de întregire națională nu a avut însă aceeași dinamică și aceleași efecte la toate nivelurile organismului statal nou creat. La nivel politico-administrativ unirea s-a produs fără piedici majore și într-o perioadă relativ scurtă. În schimb, situația la nivelul corpului

social al României Mari, a fost caracterizată de procese și fenomene mult mai complexe. Societatea României Mari era una de tip multi-etnic, ponderea minorităților fiind însemnată. Crearea unui organism statal articulat pe realitățile unei societăți multi-etnice nu a fost o sarcină ușoară pentru guvernării acelor vremuri. Procesele integratoare și câștigarea loialității tuturor cetățenilor indiferent de originea etnică, au reprezentat o adevărată piatră de încercare pentru elitele politice din România interbelică.

Deși în primii ani de după Marea Unire comunitatea șvabilor din Banat s-a mobilizat politic, reprezentarea acesteia în noile cercuri de putere nu a avut un caracter continuu. După ce în 1919 reușiseră să-și trimită reprezentanți în parlamentul național, șvabii bănățeni au fost înglobați politic în Partidul German care milita pentru minoritatea germană la nivelul întregului stat român. Au existat, desigur, inițiative cu caracter regional, cum ar fi Comunitatea Șvabilor-Germani (Deutsch-Schwäbische Volksgemeinschaft), însă acest gen de inițiative nu aveau un caracter pur politic. Comunitatea Șvabilor Germani, beneficiind și de o semnificativă influență a Bisericii Catolice, poate fi considerată o inițiativă laudabilă la nivel regional, însă aceasta nu a avut amploarea necesară pentru a deveni un for veritabil și eficient de reprezentare politică a etnicilor șvabi la nivel central. Minoritarii germani din România Mare, fie ei șvabi sau sași, au fost reprezentați politic în România interbelică mai mult împreună decât separat. Un mesaj politic diferențiat pentru ambele categorii, oarecum firesc din perspectiva existenței unei distincții clare între etnicii șvabi și cei sași, putea fi mult mai greu formulat la nivel macro-politic, acel nivel al politicii de stat centrale. Prin urmare, inițiativele politice comune erau preferate pentru simplul fapt că erau mai ușor formulabile și prin urmare puteau genera un grad de reprezentare politică mult mai mare.

Considerațiile enunțate anterior reprezintă punctul de plecare în structura analitică a acestei lucrări. Problema minorităților naționale din perioada interbelică se dorește a fi abordată din perspectiva reprezentării politice, obiectivul principal al acestei lucrări fiind descrierea și urmărirea acțiunilor cu caracter politic ce au avut în prim plan minoritatea germană din Banatul interbelic.

II. Identitate națională și identitate etnică în România interbelică

Transformările politice majore survenite după terminarea războiului și apariția României Mari, au adus în prim plan necesitatea găsirii unui model de guvernare care să satisfacă nevoile grupurilor etnice minoritare. Tânărul stat român trebuia într-un fel sau altul să încerce să câștige loialitatea cetățenilor săi, mare parte dintre aceștia fiind până nu demult atașați, cel puțin la nivel administrativ, de vechea organizare din timpul Imperiului Austro-Ungar.

Diversitatea etnică și culturală a Banatului a creat condițiile dezvoltării unui corpus social eterogen în care multiculturalitatea devenise un fapt asumat și larg acceptat în relațiile dintre grupuri. Condiția de bănățean desemna aproape întotdeauna o existență comunitară ce se revendica de la mai multe grupuri, o întrepătrundere a diverselor identități într-o identitate colectivă în care accentul cădea pe elementul integrator al îmbogățirii culturale reciproce și mai puțin pe proliferarea excluderii elementelor alogene.

Toleranța și coabitarea constructivă între diferitele grupuri cultural-lingvistice din Banat au reprezentat un model social specific perioadei administrației imperiale până spre sfârșitul Primului Război Mondial: „*Statuarea valorilor regionale comune fusese o idee a administrației vieneze, Banatul devenind începând cu anii 1800 și până la finele celui dintâi război mondial, cel mai reușit experiment al Imperiului. Coabitarea prin acceptarea celui alt și prin interferarea seturilor de valori, populația Banatului dobândise la începutul secolului al XX-lea o serioasă componentă transculturală. Sub aspectul revendicării unei apartenențe colective, conceptul de identitate multiplă sau acela de bănățean defineau în chip obiectiv populația*

regiunii”¹ Gestionarea relațiilor dintre deferitele grupuri etnice a funcționat în general bine pe vremea administrației imperiale. Identitățile multiple specifice acestei regiuni au reprezentat un model integrativ funcțional care s-a perpetuat și a asigurat coeziunea socială necesară. Viața comunitară bogată a grupurilor cultural-lingvistice din Banat și implicit coeziunea socială consolidată în timp, deși ușor identificabile până la sfârșitul Primului Război Mondial, au cunoscut transformări semnificative în perioada interbelică, nefiind ocolite de provocările și tendințele vremii. Apariția unui stat național nou, România, a reprezentat desigur o reconfigurare a sistemului politico-administrativ și o resetare a relațiilor cu minoritățile naționale.

Substratul multicultural al diferitelor regiuni din România, printre care și Banatul, diversitatea etnică a acestora și experiențele pozitive ale trecutului (pe acest palier al administrării regiunilor multietnice), au fost provocări destul de mari pentru administrația noului stat român și, în consecință, disfuncționalitățile nu au întârziat să apară. Din punctul de vedere al factorilor decizionali centrali ai României, conceptul de națiune avea o accepțiune îngustată, în măsura în care națiunea era suprapusă populației majoritare. Interesul pentru cauza minorităților era periferic și se manifesta în special ca urmare a obligațiilor asumate de statul român la nivel internațional: „*Națiunea era definită în funcție de etnia majoritară și de modelul colectiv majoritar, minoritățile fiind acceptate ca urmare a presiunilor internaționale. Declarațiile și angajamentele semnate cu ocazia Congresului de pace de la Versailles indicau o evoluție acceptabilă în raporturile majoritate-minorități*”² În pofida unor asemenea angajamente asumate la nivel de stat, gestionarea problemelor minorităților naționale nu s-a făcut în condițiile cele mai bune, administrația românească eșuând în mai multe etape ale acestui proces. Totodată, modelul multicultural al coabitării și coeziunea socială clădită în trecut pe fundația identităților multiple au fost treptat înlocuite de un naționalism pe alocuri feroce, care se va accentua în următoarele două decenii: „*(...)aidoma altor state din Europa Centrală și de Sud-Est, România a demonstrat că nu are resursele intelectuale și cultura administrativ-instituțională necesare gestionării democratice a relațiilor majorității cu minoritățile culturale și religioase. Ideologia șovină, dar mai ales antisemitismul au împânzit țara. Portdrapelul acestora era în capitală, în București. Timișoara și Banatul nu au fost imune la influențele venite de peste Carpați și la asimilarea amintitelor orientări*”³ În istoria interbelică a Banatului problematica extremismului de dreapta ocupă un loc important. Tendințele naționaliste, fie ele locale sau „venite de peste Carpați” și disoluția valorilor unei existențe sociale bazate pe principiile toleranței într-un cadru multicultural, au reprezentat tendințe clare ale acelei perioade zbuciumate. Aceste tendințe s-au reflectat direct în modelul de relaționare al etnicilor germani cu statul român modelând cu necesitate, filierele și mecanismele de reprezentare politică a acestora.

La scurt timp după Marea Unire factorii decizionali ai statului român s-au văzut în imposibilitatea de a gestiona într-o manieră democratică și pe baza principiilor asumate la nivel internațional, problematica minorităților naționale. Statul-națiune românesc putea fi greu conceput în cadrul unui sistem multicultural veridic în care etnia majoritară să nu fie punct de referință în formularea politicilor naționale. Cu toate că într-o primă fază, cauza minorităților naționale părea să fie abordată democratic și echitabil, autoritățile de la București nu au reușit să creeze un cadru legislativ adecvat unei societăți multietnice. Definierea politică, instituțională și culturală a statului național român a reprezentat însă un proces în care pe lângă voința politică a diferiților actori sociali (incluzându-i desigur și pe reprezentanții minorităților etnice), au existat și alte elemente emergente în acea perioadă, a căror influență a fost probabil subestimată.

¹ Victor Neumann, *Identitate și Cultură. Studii privind istoria Banatului*. București, Editura Academiei Române, 2009, p. 178.

² *Ibidem*.

³ *Ibidem* p. 179.

Pe de altă parte, un alt factor care a influențat semnificativ modul în care s-a realizat reprezentarea politică a etnicilor germani în perioada interbelică, rezidă în instrumentalizarea politică a conceptului de „cultură națională”. Conceptul de „cultură națională” era desigur puțin compatibil cu ideea de multiculturalitate și implicit cu recunoașterea și susținerea cauzei grupurilor etnice. Pentru numeroșii intelectuali ai vremii, promotori ai ideii de cultură națională, exclusivismul ideii de națiune era bazat pe trăsături concrete ale „românismului”, fapt ce excludea din start orice conexiuni cu grupurile etnice conlocuitoare sau cu aportul pozitiv (cultural, științific etc.) al acestora din urmă, de-a lungul timpului. Națiunea era definită ca suma elementelor componente ale culturii naționale românești: „*National culture was thus plied with terms like rural, communitarian, unitary, autarchic, idealist, agrarian, conservative, intuitive, collectivist, altruist, profoundly Christian, traditionalist, rooted in country soil, creative, poetic, noble, virtuous, brave, loyal, healthy, beautiful*”¹. Exclusivismul național (și implicit cultural) practicat de adepții acestor idei dinamita pe termen lung relațiile minorități-majoritate, într-un stat care nu găsisese încă formula legislativă optimă de reprezentare a tuturor cetățenilor săi, indiferent de etnie. Cultura națională devenită peste noapte instrument politic, reprezenta cu necesitate o cultură a unei națiuni înțeleasă „etic”.

Etnicitatea românilor se dorea a fi percepută în sens „primordialist”, adânc înrădăcinată într-un trecut glorios, la care minoritățile conlocuitoare din prezent, nu luaseră, desigur, parte. Identitatea națională este percepută în primul rând ca identitate a etniei majoritare, singura căreia i se recunoaște continuitatea milenară pe aceste meleaguri. Celelalte grupuri nu sunt altceva decât factori alojeni și sunt percepute mai mult ca pericole pentru unitatea națională (și nu ca vectori culturali, științifici etc, ce pot îmbogăți patrimoniul unei societăți multietnice). Etnicitatea poporului român era în primul rând înțeleasă ca formă a unei culturi românești autentice, „populare”, ancorate într-un trecut glorios și necontaminate cu elemente străine: „*The unity of the nation was guaranteed only by the unity of culture*”². Identitatea unei națiuni (implicit a grupului etnic majoritar) era percepută prin valorile culturale comune, autentice, care rezidă în mod necesar doar în sânul poporului (înțeles ca grup etnic omogen). Este (intenționat?) neglijat faptul că identitatea unui grup etnic (care în cazul nostru este perceput ca fiind națiunea însăși) nu poate exista și nu se poate dezvolta „per se”, ci doar prin relaționare, prin interacțiune cu alte grupuri, cu alte culturi diferite. Identitatea de grup se crează astfel prin procesele interacțiunii sociale între grupuri diferite în măsura în care conștientizarea sinelui colectiv se poate face doar prin opoziția față de ceilalți. Distincția între noțiunile de „noi” și „ceilalți” este esențială pentru existența unei identități de grup social. Acceptarea diferențierii etnice este deci o condiție necesară conștientizării identității grupurilor etnice iar interacțiunile dintre grupuri având sisteme de valori diferite, contribuie la evidențierea și consolidarea sentimentelor de apartenență socială.

Interacțiunile între grupuri etnice diferite fac posibilă apariția și menținerea identității de grup fără de care, concepte precum identitate națională sau cultură națională ar avea un sens mult prea vag: „*(...)identity is not a phenomenon that is generated and takes place only inside a community but in the process of interaction between communities; ethnic distinctions do not depend on the absence of social interaction but on the contrary it usually means the foundation on which social systems are built*”³.

¹ Marius Turda, Paul J. Weindling, (ed.), „*Blood and Homeland*” *Eugenics and Racial Nationalism in Central and Southeast Europe, 1900–1940*, Budapesta, C.E.U Press, 2007, p. 359. „Cultura națională era suprapusă unor termeni precum rural, comunitarian, unitar, autarhic, idealist, agrarian, conservator, intuitiv, colectivist, altruist, profund creștin, tradiționalist, ancorat în pământul strămoșesc, creativ, poetic, nobil, virtuos, viteaz, loial, sănătos, frumos” (n.t.).

² *Ibidem*, p. 357.

„Unitatea națiunii era garantată doar de unitatea culturală” (n.t.).

³ Fredrik Barth, *Ethnic groups and boundaries. The social organization of culture difference*, Boston, The Little Brown, 1969, p. 199. „...identitatea nu este un fenomen care este generat și are loc doar în interiorul unei comu-

Noua paradigmă pe care era concepută identitatea națională în România interbelică, ignora așadar rolul istoric jucat de grupurile etnice minoritare, tocmai în acest proces de consolidare al ideii naționale românești. Istoria etnicității românești este o istorie a interacțiunilor cu alte grupuri cultural-lingvistice, o istorie a îmbogățirii reciproce a patrimoniului cultural, științific, social, fără de care o autodefinire în termenii etnicității din partea tuturor acestor grupuri (fie că era vorba de minorități sau de populația majoritară) ar fi fost mult îngreunată. În România interbelică, dar și anterior Marii Uniri, diferențierea pe criterii etnice a grupurilor conlocuitoare a înlesnit dezvoltarea unei conștiințe identitare a acestora.

III. Etnicii germani din Banat și relația lor cu statul român.

În ansamblu, relațiile statului român cu etnicii germani au fost simțitor mai bune, decât relațiile cu alte grupuri etnice: *„Politically, the relation between the Germans and the Romanian state was ambivalent. On the one hand, the government did not fulfill several obligations, which had been mentioned in the Karlsburg agreement of 1918. This Karlsburg agreement guaranteed equal rights to all ethnic groups within Romanian borders. On the other hand, the state tried to win the loyalty of the German minority in order to stabilize the newly annexed territories (...) Therefore notwithstanding some hardship, the German minority had a relatively good position within the Romanian state. It was surely better than the one of the Hungarian minority”*.¹

Statutul etnicilor germani în cadrul României Mari și dezvoltarea unor relații acceptabile cu autoritățile române centrale, țin în mare parte de angajamentul politic și de caracterul proactiv al demersurilor făcute de reprezentanții acestei minorități. În principiu a existat un consens pragmatic între statul roman și etnicii germani în ceea ce privește interesele imediate ale fiecărei părți. Pe parcurs, însă, în această ecuație a relațiilor dintre statul roman și minoritatea germană s-a strecurat cu necesitate și factorul perturbator al ascensiunii curentelor naționaliste: *„This atmosphere was seriously disturbed by the emergence of authoritarian movements and regimes in Germany as well as in Romania in correspondence the deep crisis of the parliamentary system in both countries. Parallel to the rise of the „Iron Guards” in Romania, German National Socialism met a great response among its co-nationals in Romania. Nazi-like organizations – for example in 1934 the „Nationalsozialistische Erneuerungsbewegung der Deutschen in Rumänien”- were established and further on it won majorities in several local elections during the 1930s. This increasing orientation towards the German state caused an ambivalent reaction amongst the Romanian public. On the one hand, it was met with the suspicion that it would weaken the minority’s loyalty towards Romania; on the other hand, the course of the Romanian foreign policy gradually guided the country towards an alliance with Germany. Therefore, nothing could be done against the growing influence of the Nazis among the German minority.”*² Este greu de spus dacă asemenea tendințe ar fi fost sporadice sau nu ar fi avut loc,

nități ci în procesul de interacțiune dintre comunități; diferențierile etnice nu depind de absența interacțiunilor sociale ci dimpotrivă, presupun fundația pe care sunt construite sistemele sociale.” (n.t.).

¹ Markus Wien, *The Germans in Romania – The Ambiguous Fate of a Minority*, în S. Prauser, A. Rees(eds), *EUI Working Paper*, HEC No. 2004/1, p. 61. „La nivel politic relația dintre statul român și germani era ambivalentă. Pe de o parte guvernul nu îndeplinise anumite obligații menționate în Rezoluția de la Alba Iulia din 1918. Această rezoluție garanta drepturi egale pentru toate grupurile etnice din interiorul granițelor României. Pe de altă parte, statul încerca să câștige loialitatea minorității germane pentru a stabili situația în teritoriile nou câștigate. Prin urmare, lăsând la o parte unele dificultăți, minoritatea germană beneficia de o poziție relativ bună în cadrul statului român. În orice caz, mai bună decât cea a minorității maghiare.” (n.t.).

² *Ibidem*. „Această atmosferă a fost serios perturbată de apariția mișcărilor și regimurilor autoritariste din Germania și România, pe fondul crizei sistemului parlamentar din ambele țări. Concomitent cu ascensiunea *Gărzii de Fier*, Național-Socialismul German a fost bine primit de minoritatea germană din România. Organizații de tip nazist-precum cea din 1934 numită *Nationalsozialistische Erneuerungsbewegung der Deutschen in Rumänien* (*Mișcarea de Reinnoire Național-Socialistă a Germanilor din România*), au fost înființate și au câștigat alegerile locale în mai

dacă mecanismele reprezentării politice ale etnicilor germani în interiorul statului român ar fi fost satisfăcătoare pentru această minoritate. Mecanismele reprezentării politice a minorităților într-un stat sunt strâns legate de politicile concrete pe care acel stat le are față de minorități. Însă la acest capitol România nu a excelat în perioada interbelică. Se poate constata mai degrabă o ignorare a cauzei etniilor conlocuitoare, în măsura în care nu prea au existat angajamente ferme și finalizate, care să aibă rezultate pozitive vizibile pentru minoritățile în cauză: „*La mai bine de 15 ani de la apariția noului stat, reprezentanții minorităților maghiară și germană în Senat și în Cameră cereau în repetate rânduri încheierea provizoratului și soluționarea problemei minorităților printr-o lege a minorităților, ca și aplicarea și respectarea Tratatului pentru protejarea minorităților din 9 decembrie 1919, în special articolul 11*”.¹

De asemenea, nici sfera publică sau formatorii de opinie din acea vreme nu păreau să dea prea multă atenție cauzei minorităților. Dimpotrivă, putea fi constatată o rețineră amestecată cu frică, în ceea ce privește posibilitatea, de altfel firească într-un stat democratic, susținerii reale a procesului de participare și reprezentare politică a minorităților: „*Având în vedere structura etnică modificată a populației în noul stat, unii ziariști ca P. Șeicaru și-au exprimat teama ca într-un sistem democratic minoritățile să obțină o greutate determinanță cu prilejul alegerilor sau la formarea guvernelor. De aceea, cartelurile electorale ca cel al guvernului Averescu din 1926 cu Partidul German au fost vehement criticate și taxate drept o trădare a cauzei naționale*”.²

Această atitudine ar putea denota o oarecare incompatibilitate între mentalul colectiv românesc și dezideratul statului național unit, în sensul că această unitate deja obținută cu prilejul Marii Uniri de la 1918, se va transforma curând într-o sursă de frustrări și anxietăți colective: „*Oricât de mulțumitoare era victoria și oricât de reconfortantă impresia grației divine, românii erau nepregătiți pentru realizarea pe nepusă masă a statului unit. Contextul radical modificat al vieților lor a produs o hipersensibilitate anxioasă față de statutul economic superior al celor mai importante minorități din România-ungurii, germanii și evreii*”.³

Iată că aceste percepții ale populației majoritare față de anumite grupuri etnice pot deveni o piedică majoră în calea afirmării intereselor legitime ale unor minorități. Cazul etnicilor germani nu putea fi o excepție. Modul în care societatea românească a perceput eforturile acestora de a se afirma politic într-un stat, ai cărui cetățeni deveniseră, a îngreunat în mod cert, crearea unor mecanisme veritabile de reprezentare politică a acestei minorități.

IV. Mecanisme și filiere de reprezentare politică a șvabilor din Banat.

Minoritatea germană din România a reprezentat de-a lungul timpului un factor cert de dezvoltare culturală și economică. Atât sașii din Transilvania cât și șvabii din Banat și-au lăsat amprenta istorică în multe părți ale României contribuind la afirmarea unei societăți multiculturală. În perioada interbelică trăia în România o importantă comunitate germană estimată la 745.421 de persoane (4,1 din totalul populației)⁴ conform recensământului din 1930.

multe localități pe parcursul anilor '30. Această orientare crescândă spre statul german, a declanșat reacții ambivalente printre publicul din România. Pe de o parte, exista suspiciunea că loialitatea etnicilor germani față de România va fi slăbită; pe de altă parte tendințele din politica externă a României indicau o alianță iminentă cu Germania. Din aceste motive nimic nu putea fi făcut împotriva influenței din ce în ce mai mari a nazismului asupra minorității germane” (n.t.).

¹ Hans-Christian Maner, *Parlamentarismul în România 1930-1940*, București, Editura Enciclopedică, 2004, p. 305.

² *Ibidem*, p. 304.

³ Peter F. Sugar, *Naționalismul est-european în secolul al XX-lea*, București, Curtea Veche, 2002, p. 236.

⁴ Vasile Ciobanu, Sorin Radu (coord), *Partide politice și minorități naționale din România în secolul XX*, Sibiu, Editura Universității „Lucian Blaga”, 2006, p. 133.

În primii ani de după Marea Unire nevoia de organizare a populației de origine germană din noul stat român, a fost acut resimțită. Prin urmare, germanii din Banat înființează pe 8 septembrie 1919, la Timișoara, „*Deutsch-Schwäbische Volkspartei*” (DSVP)¹ (Partidul Popular al Șvabilor Germani) avându-l ca președinte pe Michael Kausch. Acest partid era de fapt o organizație locală cu caracter politic, fiind prezent doar în Banat și Arad. Rezultatele alegerilor parlamentare din noiembrie 1919 au arătat rodul angajamentului politic al DSVP, gruparea șvabilor reușind să trimită în parlament 6 deputați și 2 senatori². Astfel, în perioada 1919-1920 acest partid s-a constituit într-un instrument de reprezentare politică a șvabilor din Banat, pe listele sale regăsindu-se următorii parlamentari:³

– Deputați: Heinrich Anwender, Stefan Frecot, Josef Gabriel, Josef Karl, Peter Kausch și Hans Tengler.

– Senatori: Wilhelm Kopony și Karl von Möller.

O altă organizație politică a șvabilor din Banat a fost „*Schwäbische Autonomie-Partei* (SAP)⁴ – (Partidul Autonomiei Șvăbești). Acesta a fost înființat în mai 1920 iar de pe listele sale au ajuns în parlament în perioada 1920-1922, următorii: Franz Kräuter și Kaspar Muth ca deputați și Karl von Möller ca senator (acesta migrase de la DSVP la SAP). La nivel regional, etnicii germani din Banat, ca de altfel și etnicii germani din alte zone ale țării, erau organizați în consilii populare. Aceste consilii populare (Volksräte) reprezentau liantul principal între comunitate și organizația de partid. Din acest punct de vedere, în Banat, Volkstratul șvăbesc putea fi considerat organul cel mai reprezentativ pentru șvabii bănățeni, fiind o adevărată „voce a poporului” șvab: „*Der „Volksrat” soll die Mitteilungen der Parteileitung an alle deutschen Gemeinden des Banats vermitteln. Im Volksrate kommen Vertreter aller Schwabendoerfer zusammen, aus dem Volksrate wird die Stimme unseres Volkes sprechen (...). Der Volksrat wurde so geschaffen dass alle Landesteile vertreten sind; auf je tausend schwaebische Seelen sollte ein Delegierter entfallen.*”⁵ În cazul șvabilor bănățeni, liantul politic dintre comunitate și organismele angajate politic ale acestei minorități era asigurat de Comunitatea Șvabilor Germani (Deutsch-Schwäbische Volksgemeinschaft), avându-i ca președinți pe⁶:

1921-1936 Kaspar Muth

1936-1940 Josef Riess

1940-1941 Peter Anton

1941-1943 Hans Jung

Din punctul de vedere al angajamentului politic, această organizație a stat mai mereu în planul secund, în comparație cu organizațiile de partid precum DSVP sau SAP. Cu toate acestea, Comunitatea Șvabilor Germani a fost o prezență constantă (după cum se poate vedea mai sus) în viața șvabilor bănățeni. În schimb, continuitatea unor organizații politice exclusiv șvăbești nu a putut fi garantată. Astfel, în pofida unor succese politice de început, cele două partide (DSVP și SAP) s-au dizolvat pe parcurs, membrii lor trecând unul câte unul la mult mai puternicul și mai longevivul „*Deutsche Partei*”⁷ (DP) 1919-1938 (Partidul German). Începând cu acest moment, reprezentarea politică a etnicilor șvabi se va face în comun cu ceilalți minoritari

¹ Mads Ole Balling, *Von Reval bis Bukarest. Statistisch-Biografisches Handbuch der Parlamentarier der deutschen Minderheiten in Ostmittel- und Südosteuropa 1919-1945*, Vol. II, Ringsted, Dokumentation Verlag, 1991, p.570.

² *Ibidem*.

³ *Ibidem*.

⁴ *Ibidem*.

⁵ „*Banater Tagblatt*”, Timișoara, Anul II, nr. 70, vineri 7 mai 1920. „Consiliul popular trebuie să mijlocească mesajele conducerii de partid către toate comunitățile germane din Banat. Din Consiliul popular fac parte reprezentanți ai tuturor satelor șvăbești. Din consiliul popular se va auzi vocea poporului nostru. Consiliul popular a fost în așa fel creat, încât să fie reprezentate toate regiunile; pentru fiecare 1000 de etnici șvabi trebuie să existe un delegat politic” (n.t.).

⁶ Mads Ole Balling, *op. cit.*, p. 572.

⁷ *Ibidem*. p. 571.

germani din România și anume cu sașii transilvăneni. Partidul German a avut un rol însemnat în consolidarea viziunii comunității germane din România Mare și în dezvoltarea pluralismului politic în perioada interbelică. Având o bogată experiență comunitară, etnicii germani au reușit în mare măsură să se adapteze noilor condiții și să-și formuleze revendicările la nivel politic într-o manieră coerentă și eficientă. Astfel Partidul German a ales de cele mai multe ori să colaboreze cu partidele aflate la guvernare sau să susțină membrii altor partide, în vederea atingerii unor obiective imediate considerate de mare importanță. Asemenea tendințe pot fi cu ușurință observate în hotărârile forurilor superioare ale acestui partid:

„Consiliul Național German a decis în cadrul ședinței plenare ce a avut loc ieri la Sibiu, ca să susțină candidații Partidului Liberal (...). Prin urmare, trebuie să accentuăm în mod repetat, că politica noastră nu și-a părăsit terenul independenței și autonomiei proprii, ci a încheiat un pact electoral cu guvernul numai pentru realizarea intereselor vitale ale poporului nostru. (...) Unitatea și unanimitatea politicii poporului nostru constituie pentru noi un capital politic de neprețuit. Dacă nu vom sprijini în unanimitate decizia conducerii noastre politice și nu vom acorda toate voturile conform indicațiilor Consiliului Național, atunci vom zdruncina pentru viitor încrederea în eficacitatea politică a poporului nostru și acest efect nu va fi valabil numai pentru guvernul de astăzi, ci și pentru opoziție și pentru întreaga opinie publică politică din țara noastră”.¹

Organizațiile politice reprezentante ale minorității germane din România au căutat întotdeauna susținerea partidelor românești, indiferent de orientarea acestora. De exemplu, pe lângă liberali au fost percepuți ca potențiali aliați politici și țărăniștii sau reprezentanții „Frontului Românesc” al lui Alexandru Vaida-Voevod. În 1937, ziarul timișorean de limbă germană „Der Landbote” titra pe prima pagină: *„Ist die Zusammenarbeit mit einer rumänischen Partei für das Deutschtum von Nachteil? (Este cooperarea cu un partid românesc un dezavantaj pentru germani? (n.t.). În acest caz, logica reprezentării politice era dublată și de afilierea ideologică: „Die <Deutsche Front> die bisher in abwartender Haltung, die Entwicklung der politischen Verhältnisse beobachtet hat, ist zur Überzeugung gelangt, dass in dem Kampfe des Nationalismus gegen den Internationalismus (Kommunismus), kein national gessinter Bürger gleichgültig bleiben oder gar bei Seite stehen darf. Die <Deutsche Front> hat daher, ihren bisherigen abwartenden Standpunkt aufgegeben und wird sich in politischer Beziehung, gerade jener nationalen Partei des Staatsvolkes anschließen, (...) es ist dies die <Rumänische Front> des Herrn Dr. Alexander Voevod-Vaida”*.² Chiar dacă organizațiile politice ale minorității germane din România au fost întotdeauna deschise colaborării cu partide românești, pentru a-și asigura un grad cât mai mare de reprezentare politică la nivel central, dinamica politică a etnicilor germani a rămas în mare măsură aceeași, deputații acestora nereușind să-și sporească foarte mult numărul în parlamentul național: *„Deși prin înțelegerea electorală semnată la Cluj, P.N.Ț garanta Partidului German 9 mandate pentru Cameră și 3 pentru Senat, ulterior un mandat a fost anulat. (...) Stabilirea celor 11 candidați germani (8 la Cameră și 3 la Senat) a confirmat încă o dată configurarea elitei politice germane. Toți candidații participaseră la alegerile din perioada 1922-1927, în aceleași circumscripții”*.³ Deși pe termen lung germanii din România nu au reușit să devină o forță redutabilă în politica centrală, numărul lor în parlament rămânând

¹ Ioan Scurtu, Liviu Boar (coord), *Minoritățile naționale din România 1918-1925 Documente*, București, Arhivele Statului din România, 1995, pp. 425-426.

² „Der Landbote”, Timișoara, an.66, 7 nov. 1937. „Frontul German care până în prezent a observat dezvoltarea situației politice, mai degrabă într-un mod rezervat, a ajuns la convingerea că în lupta dintre naționalism și internaționalism (comunism), nici un cetățean căruia îi pasă de națiune nu ar trebui să fie indiferent sau să stea deoparte. De aceea Frontul German, a renunțat la atitudinea sa pasivă și se va alătura politic oricărui partid de orientare națională din România, cum ar fi Frontul Românesc al domnului Dr. Alexandru Vaida-Voevod” (n.t.).

³ Florin Müller, *Elite parlamentare și dinamică electorală în România 1919-1937*, Editura Universității din București, 2009, p. 194.

constant, aceștia au reușit să asigure cel puțin formal, un grad de reprezentare politică mai mic sau mai mare, pe parcursul diferitelor cicluri electorale ale perioadei interbelice. În această perioadă s-a putut constata o tot mai accentuată unitate a germanilor din România, fie ei sași sau șvabi, în ceea ce privește organizarea politică și modul singular în care interesele acestora au fost reprezentate în comun la nivelul politicii centrale. Partidul Poporului German (Partidul German din 1931) devenit organizația principală de reprezentare a tuturor etnicilor germani din România, a avut următoarea distribuție de membri în parlament:¹

- Adunarea Constituantă 1919-1920: 14 deputați, 6 senatori
- Primul ciclu electoral 1920-1922: 11 deputați, 5 senatori
- Al doilea ciclu electoral 1922-1926: 9 deputați, 4 senatori
- Al treilea ciclu electoral 1926-1927: 10 deputați, 6 senatori
- Al patrulea ciclu electoral 1927-1928: 7 deputați, 1 senatori
- Al cincilea ciclu electoral 1928-1931: 9 deputați, 3 senatori
- Al șaselea ciclu electoral 1931-1932: 11 deputați, 3 senatori
- Al șaptelea ciclu electoral 1932-1933: 10 deputați, 4 senatori
- Al optulea ciclu electoral 1933-1937: 8 deputați, 4 senatori
- Al nouălea ciclu electoral 1937- 1939: 4 deputați, 3 senatori

Problematica reprezentării politice a șvabilor bănățeni este mult prea complexă pentru a putea fi circumscrisă doar la nivelul instituțiilor și organizațiilor cu caracter politic. Simpla existență a acestor instituții și organizații nu presupune neapărat și existența unei reprezentări politice autentice a membrilor acestora. Un rol însemnat în promovarea intereselor grupurilor etnice, l-au avut cu siguranță diferitele persoane publice, chiar dacă acestea proveneau din interiorul unor organizații politice specifice. Diferența între nivelul instituțional și individual al reprezentării politice al unui grup minoritar, rezidă, printre altele, în calitate și intensitate. O persoană charismatică poate juca un rol hotărâtor în expunerea unei cauze particulare, în comparație cu expunerea aceleiași cauze făcută prin mecanismele mult mai greoaie ale organizațiilor cu caracter politic. Un bun exemplu în acest sens, îl reprezintă poziția adoptată de Karl von Möller care prin discursurile rostite în Parlamentul național, a reușit să exprime într-un mod exemplar, cauza șvabilor bănățeni. Cu prilejul dezbaterilor privind Constituția din 1923, Karl von Möller făcea următoarele afirmații:

*„Domnule Președinte, domnilor senatori, este de datoria mea de a vă face cunoscut părerea asupra proiectului de Constituție, ale poporului șvăbesc din Banat, ai cărui reprezentanți fac parte din Partidul parlamentar German. Înainte de toate vreau să stabilesc că în principiu, recunoaștem pe deplin necesitatea de a da statului, cât mai neîntârziat, o Constituție. Noi am încercat de a lua parte cu orice prilej la întărirea Patriei, am dat la aceasta cu plăcere, concursul nostru guvernelor și voim să o facem și în viitor, într-un mod cinstit și leal. Ca popor național și democrat însă, cerem ca această Constituție să nu amenințe libera dezvoltare națională și socială a minorităților.”*²

Continuând discursul, vorbitorul adoptă un registru ceva mai critic, exprimându-și neîncrederea într-o reglementare justă a problemelor etnicilor germani:

„E adevărat, se spune că drepturile noastre vor fi reglementate prin legi speciale. Legile speciale nu au însă, pentru noi, aceeași însemnătate, ca Constituția. Afară de aceasta, modul în care au fost respinse dezideratele noastre în privința Constituției, nu ne îndreptățește să

¹ Mads Ole Balling, *op. cit.*, p. 573.

² Ioan Scurtu, Liviu Boar (coord), *Minoritățile naționale din România 1918-1925. Documente*, București, Arhivele Statului din România, 1995, p. 565. Discurs rostit în Parlament de Karl von Möller în numele șvabilor bănățeni cu ocazia dezbaterilor privind Constituția.

sperăm, că aceste legi speciale vor fi mai liberale decât această Constituție care, după presimțirea noastră, e astfel făcută ca mai curând sau mai târziu să fim deznaționalizați.”¹

Poziția lui Karl von Möller relativ la problemele etnicilor germani din România Mare se înscrie cu siguranță în logica discursurilor politicianiste cu caracter revendicativ. Aprecierile sale sunt legitimate de rolul politic asumat: acela de reprezenta într-o manieră optimă interesele grupului etnic al șvabilor din Banat (în numele cărora a luat cuvântul). Totuși, sensul discursului pare mult mai general. Deși vorbește în numele șvabilor bănățeni, Karl von Möller susține cauza minorității germane în ansamblu, iar modul în care este subliniată importanța aportului comunității germane la edificarea unui stat românesc modern, denotă într-o mare măsură accentuarea spiritului comunitar ce se revendică nu neapărat de la anumite grupuri bine definite etnic, ci de la un corp social divers cuprinzând etnici germani și români deopotrivă.

V. Concluzii

Realitățile emergente după consumarea actului Marii Uniri au declanșat un proces de reorientare al minorităților în interiorul corpului social nou constituit. Șvabii bănățeni, având o însemnată experiență comunitară, au dat dovadă de intuiție politică, organizându-se și participând cu succes la alegerile din 1919. În următorii ani, lupta partidelor politice pentru putere s-a ascuțit. Pentru organizațiile politice mici singura posibilitate de a accede la frâiele puterii era susținerea partidelor dominante. Acest lucru presupunea însă anumite dezavantaje. Pe de o parte, revendicarea anumitor drepturi se făcea de pe o poziție inferioară politic, pe de altă parte, crearea unei identități politice proprii era aproape imposibilă atâta vreme cât partidele mici se prezentau ca un accesoriu al celor dominante. Alternativa la această stare de fapt a venit odată cu crearea Partidului German, care avea să includă în structurile sale reprezentanți ai tuturor grupelor de etnici germani, între care desigur și șvabi. Programul acestui partid avea amploarea necesară pentru a cuprinde revendicările celor două grupe majore ale comunității germane: sașii și șvabii. În felul acesta s-a realizat un oarecare grad de reprezentare politică în comun a celor două grupuri reprezentative pentru comunitatea germană. O altă caracteristică a procesului de reprezentare politică a comunității germane din acea perioadă este dată de stratificarea acestui mecanism al reprezentării. Există două aspecte distincte ale acestui mecanism. Reprezentarea în comun prin intermediul unui partid care urmărea promovarea intereselor comunității germane în ansamblu (cazul Partidului German prezentat mai sus) și reprezentarea prin intermediul organizațiilor regionale care nu aveau un caracter pur politic (cum este cazul Comunității Șvabilor-Germani). Acestea din urmă nu aveau însă forța și amploarea, necesare unei reprezentări politice veritabile la cel mai înalt nivel. Pe lângă aceste două dimensiuni ale reprezentării politice de tip instituțional, a existat desigur dimensiunea reprezentării individuale prin intermediul unor persoane publice ce beneficiau de o oarecare vizibilitate în cercurile puterii. Aceste persoane publice, deși puteau fi încadrate politic, erau în măsură să exprime într-o manieră mult mai coerentă, mai intensă și mai eficientă cauza unui anumit grup etnic. (Este cazul lui Karl von Möller care a promovat cu succes interesele comunității germane în general și pe cele ale etnicilor șvabi în particular).

Mecanismele și filierele de reprezentare politică a minorității germane din Banatul interbelic sunt, desigur, prea complexe pentru a fi cuprinse și tratate în acest scurt exercițiu analitic-descriptiv. Existența unei interdependențe reale între comunitatea șvabă din Banat și grupurile germane din alte regiuni ale țării, împiedică o abordare a problematicii reprezentării politice plasată strict la nivelul de analiză particular al șvabilor bănățeni. Vizibilitatea acestui grup etnic în prim-planul vieții politice din perioada interbelică nu a avut un caracter continuu iar modalitățile prin care actul reprezentării s-a realizat nu au fost unele standard, fiind mai degrabă influențate de imprezvizibilul acelor primi ani de existență a statului român unitar.

¹ *Ibidem.*

Relații interetnice și interconfesionale în România interbelică. Studiu de caz: județul Bihor

Ion ZAINEA

Keywords: ethnic groups, Religious Structure, ethnic diversity, Mixed Marriages, Bihor County

Abstract

Interethnic and Interconfessional Relationships in Interwar Romania. Case Study: Bihor County

During the interwar period, Bihor County was presented as an area with a multi-ethnic and multi-confessional structure. In the terms of ethnicity, the Romanians formed the majority of the population, followed by Hungarians, Jews, Germans and Gypsies. From the religious point of view, the most inhabitants of the county were Orthodox, followed by the Calvinist-Reformed, Greek-Catholic, Roman-Catholic, Jewish, Baptist and Lutheran religion. The percentages were different in rural areas, urban areas, respectively.

The ethnic and religious diversity has resulted into two phenomena: the mixed marriages and changes of religious affiliation. The percentage of the mixed marriages was higher in the areas where different ethnic groups cohabited, and the changes of religious affiliation were made from the mixed marriages or for other reasons, as they were, for example, the measures of „Romanization” in the 1938 – 1939 years, in which case there is a rush to the Orthodox and Greek-Catholic religions.

1. Structura etnică a județului Bihor în anul 1921

În anul 1921, Bihorul avea o suprafață de 7 897 km. p., fiind împărțit în 13 plăși cu 418 comune rurale. În județ trăiau 489 732 locuitori, din care 275 881 erau români (56, 33%), 172 885 maghiari (35,33%), 29 028 evrei (6%), 1 984 germani (0,4%) iar 9 982 de altă naționalitate¹. Cele 13 plăși ale județului erau: Aleșd (având 30 de comune rurale), Beiuș (62 de comune), Beliu (33 comune), Cefa (10 comune), Ceica (49 comune), Centrală (30 comune), Marghita (46 comune), Valea lui Mihai (12 comune), Săcuieni (14 comune), Sălard (28 comune), Salonta (10 comune), Tinca (23 comune) și Vașcău (44 comune). Populația plășilor, ce reprezenta totodată populația rurală a județului, era de 421 599 locuitori, din care 262 390 erau români (62,23%), 132 111 maghiari (31,33%), 11 168 evrei (2,64%), 1 386 germani (0,32%). Situația demografică și etnică la 1921, în cele 13 plăși ale județului se prezenta astfel:

Plasa	Total	Români	Maghiari	Evrei	Germani	Alții (țigani)
Aleșd	50 265	40 110	5 155	1 305	170	3 525
Beiuș	48 341	40 355	6 848	833	55	250

¹ Arhivele Naționale ale României. Direcția Județeană Bihor (în continuare A.N.R.D.J. Bihor), fond Prefectura județului Bihor, dos. 106/1916-1921, f. 44.

Beliu	18 733	17 696	792	163	54	28
Cefa	14 953	13 111	1 180	87	5	570
Ceica	31 397	30 078	963	319	30	7
Centrală	51 651	26 513	23 215	893	655	375
Marghita	40 554	17 326	16 207	2 639	176	4 206
Valea lui Mihai	25 478	6 796	16 529	1 984	44	125
Săcuieni	22 344	1 788	19 453	904	7	87
Sălard	24 344	11 158	12 504	428	56	198
Salonta	33 689	11 636	21 053	864	47	89
Tinca	23 547	23 547	7 721	469	19	51
Vaşcău	28 148	22 276	491	280	68	53

Singurul oraș al județului și totodată reședința acestuia era Oradea. Orașul avea o populație de 68 133 locuitori, fiind alcătuită din 40 744 maghiari (69,62%), 17 860 evrei (26,21%), 13 495 români (19,80%), 598 germani (0,87%), 418 fiind de altă naționalitate, îndeosebi țigani¹.

2. Structura etnică a județului Bihor în anul 1930

În anul 1930, populația județului Bihor ajunge la 510 318 locuitori, din care 314 109 erau români (61,6%), 152 942 maghiari (30,0%), 21 982 evrei (4,3%), 2 288 germani (0,4%)². În mediul rural trăiau 408 041 locuitori, din care 287 062 erau români (70,4%), 96 924 maghiari (23,8%), 6 251 evrei (1,5%), 1 268 germani (0,3%). Județul Bihor avea acum trei orașe, Oradea, declarat între timp municipiu, Beiuș și Salonta. Populația urbană număra 102 277 locuitori, din care 27 047 erau români (26,4%), 56 018 maghiari (54,8%), 15 731 evrei (15,4%) și 1 020 germani (1,0%).

Municipiul Oradea avea o populație de 82 687 locuitori, din care 22 412 erau români (27,1%), 42 630 maghiari (51,6%), 14 764 evrei (17,9%), 927 germani (1,1%), 571 fiind de altă naționalitate (țigani). Beiușul avea 4 293 locuitori, din care 2 574 (60,0%) erau români, 1 121 (26,1%) maghiari, 462 (17,9%) evrei și 37 (0,9%) germani. Orașul Salonta avea 15 297 locuitori, din care 2 061 (13,5%) erau români, 12 287 (80,2%) maghiari, 505 (3,3%) evrei, iar 56 (0,4%) germani³.

Structura pe **etnii** și **medii** a populației județului Bihor se prezenta astfel:

Etnia	Numărul	%	Rural	%	Urban	%
Români	314 109	61,6	287 062	70,4	27 047	26,4
Maghiari	152 942	30	96 924	23,8	56 018	54,8
Evrei	21 982	4,3	6 251	1,5	15 731	15,4
Germani	2 288	0,4	1 268	0,3	1 020	1
Total	510 318		408 041		102 277	

Distribuția pe **etnii** a locuitorilor din mediul **rural** în plasele județului Bihor era următoarea:

¹ C. Martinovici și M. Istrati, *Dicționarul Transilvaniei, Banatului și celorlalte ținuturi alipite*, Cluj, Institutul de arte grafice „Ardealul”, 1921, p. 15.

² *Recensământul general al populației României pe anul 1930* (publicat de Sabin Manuilă). Editura Institutului General de Statistică București, tipărit de Imprimeria Națională București, 1938, vol. II, p. XXXIV.

³ *Ibidem*, p. XXXVI.

Plasa	Total	Români	Maghiari	Evrei	Germani
Aleșd	43 146	34 326	3 434	947	67
Beiuș	47 234	40 689	5 896	153	10
Beliu	20 135	19 181	588	133	25
Centrală	49 538	27 730	20 291	371	650
Ceica	31 760	30 340	876	262	15
Marghita	43 314	19 999	15 020	2 233	280
Salonta	29 811	21 231	7 447	88	26
Săcuieni	23 882	3 221	17 618	892	59
Sălard	22 477	8 854	12 532	278	41
Tileagd	31 689	24 256	6 134	425	23
Tinca	35 326	27 508	6 675	346	21
Vaşcău	30 429	20 727	423	123	51

Repartiția **etnică** a populației din mediul urban, în anul 1930, în județul Bihor se prezenta astfel:

Etnia	Oradea	Beiuș	Salonta
Români	22 412	2 574	2 061
Maghiari	42 630	1 121	12 287
Evrei	14 764	462	505
Germani	927	37	56
Țigani	571	-	-
Total	82 687	4 293	15 297

Din datele de mai sus se desprinde faptul că județul Bihor era un areal cu o complexă structură multietnică și care înregistra un constant spor demografic. Din 1921 până în 1930 populația a crescut cu peste 20 000 de locuitori. Majoritatea populației o formau românii. În același interval, numărul acestora a crescut de la 275 881 și o pondere de 56,3% în totalul populației, la 314 109 și un procentaj de 61,6%. Majoritatea românească din Bihor era sub media pe țară (75,3%), dar se încadra în media regiunii, zona Transilvaniei având 61,7%. Pe fondul acestei majorități românești, la nivelul județului s-au conturat, din punct de vedere al ponderii românilor în structura etnică a localităților, trei zone distincte:

a) o zonă masiv românească, cu un grad de omogenitate etnică ridicat, concentrând peste 75% din populația județului, situată la sud de Crișul Repede, aici remarcându-se Depresiunea Beiuș, cu o densitate mare de așezări complet românești (pondere 95-100%);

b) o a doua zonă mai redusă ca suprafață, se suprapune bazinului mijlociu și superior al Barcăului, fiind o zonă eterogenă sub raport etnic, caracterizată prin numeroase localități mixte, alcătuite din români, maghiari și slovaci;

c) cea de-a treia zonă, mai redusă ca întindere, se suprapune părții de nord – vest a județului, respectiv spațiului cuprins între Crișul Repede și limita nordică a județului, unde populația românească avea ponderile cele mai mici (sub 25%) de pe întreg arealul regiunii¹.

La nivel urban, orașul Beiuș este singura așezare majoritar românească, în timp ce în Oradea și Salonta, cu ponderi reduse, numărul românilor a înregistrat creșteri însemnate față de perioada anterioară. În Oradea, numărul românilor a crescut de la 13 495 în 1921 la 22 412 în 1930. Sporul numeric al românilor în centrele urbane se datorează în mare parte unei creșteri migra-

¹ Alexandru Ilieș, *Etnie, confesiune și comportament electoral în Crișana și Maramureș (sf. sec. al XIX-lea și sec. XX). Studiu geografic*, Ed. Dacia, Cluj-Napoca, 1998, pp. 38-39.

torii prin aportul însemnat al populației rurale. Românii însă erau majoritari în mediul rural, predominanța lor fiind confirmată de ponderea de 70,4% din totalul populației rurale din județ.

După români, maghiarii reprezentau etnia cu cea mai mare pondere în Bihor. Din datele prezentate, rezultă că numărul acestora a scăzut; în 1921 erau 172 885, adică 35,3% din totalul populației, iar în 1930 erau 152 942, adică 30,0%. În mediul rural, scăderea este spectaculoasă: de la 132 111 (31,3%) în 1921, la 96 924 (23,8%) în 1930. Deși cifrele indică un regres în evoluția numerică a populației maghiare, valoarea din 1930 este mult mai reală în privința numărului populației maghiare din județ, recensământul din acest an fiind primul recensământ făcut după neam și nu după limba vorbită cum erau făcute cele de până atunci. Pe de altă parte, cifrele din 1921 nu reprezintă un recensământ oficial, iar în 1930 sunt menționați pentru prima dată ca etnie separată țiganii.

Pe fondul reducerii vorbitorilor de limbă maghiară, în 1930, în localitățile din Bazinul Barcăului a crescut ponderea slovacilor și a românilor, nu atât printr-un spor natural, cât mai ales prin declararea după neam. Modificări importante s-au realizat și în zona centrală, unde s-a redus numărul localităților maghiare cu pondere de peste 95%, în paralel cu creșterea numerică a românilor, evreilor și țiganilor.

Populația maghiară a județului era concentrată în plasele de la granița cu Ungaria: Valea lui Mihai, Săcuieni, amintind de așezarea odinioară a secuilor în Bihor, Sălard și Salonta. Dintre localitățile importante cu populație maghiară amintim: Valea lui Mihai, Diosig, Săcuieni, Biharea, Episcopia Bihor, Sălacea, Sălard etc., cu ponderi de peste 50%.

În mediul urban, populația maghiară a crescut numeric. În 1921 trăiau în orașe 40 744 maghiari, iar în 1930 numărul lor a ajuns la 56 018. Ca procentaj, maghiarii au cunoscut o scădere, de la 69,6% în 1921, la 54,8% în 1930, lucru care s-a datorat creșterii ponderii românilor și evreilor, mare parte dintre ei declarați anterior de limbă maghiară. În Oradea, numărul maghiarilor a crescut de la 40 744, în 1921 la 42 630, în 1930. Prin declararea orașelor Beiuș și mai ales Salonta, au intrat în categoria urbanului 1 121, respectiv 12 287 maghiari, în total 13 408.

Și numărul evreilor din Bihor a crescut în perioada interbelică: de la 11 160 (2,64%) la 21 982 (4,3%). Evreii din Bihor trăiau în principal în mediul urban. Din totalul celor 21 982 de evrei, 15 731 locuiau în orașe. Cea mai reprezentativă localitate cu populație evreiască era Oradea, cu 14 764, reprezentând 17,9% din totalul populației municipiului, urmată de Beiuș, cu 462 și un procentaj de 10,8% din populația orașului și Salonta, cu 505 și 3,3%. Doar 6 251 evrei (1,5%) locuiau în mediul rural. Creșterea numărului de evrei se datorează faptului că după 1918 ei și-au putut declara etnia. Anterior, acest segment de populație a fost ușor maghiarizată, recensămintele de până atunci înregistrându-i la vorbitori de limbă maghiară. Nici valoarea din 1930 nu este cea reală, întrucât o parte din evrei s-au declarat maghiari, situație confirmată de analiza comparativă a numărului populației de religie mozaică și a celei evreiești.

În anul 1930 trăiau în județul Bihor 2 288 germani. Dintre aceștia, 1 020 trăiau în mediul urban (1% din totalul populației urbane a județului): 927 în Oradea, 56 în Salonta și 37 în Beiuș. Restul, adică 1 268, locuia în mediul rural (0,3% din populația rurală a județului). Cei mai mulți îi întâlnim în localitatea Palota, 439. Față de perioada dinainte de război, numărul germanilor din Bihor a scăzut. Acest lucru s-a datorat emigrării unei părți din minierii germani care locuiau în localitățile Derna, Budoii, Cuzap și Popești.

Recensământul din 1930 i-a înregistrat, pentru prima oară între etnii, pe țigani. La nivelul județului existau 6 006 țigani (1,2% din totalul populației), din care 860 locuiau în mediul urban (571 în Oradea și 289 în Salonta), iar 5 146 în mediul rural. Dintre localitățile județului cu număr mai mare de țigani amintim: Săcuieni (270), Tinca (180), Diosig (161), Tâmașda (141), Talpoș (128), Marghita (94). Dacă anterior cei mai mulți țigani s-au declarat vorbitori de limbă maghiară, în perioada interbelică ponderea țiganilor a crescut considerabil prin autoidentificare ca neam.

Pentru a avea o imagine mai completă asupra situației demografice a județului în perioada interbelică să mai amintim doar un element legat de raportul dintre populația activă și cea pasivă. Dacă luăm ca exemplu municipiul Oradea, din totalul populației existente doar jumătate (41 850) reprezenta, în 1930, populația activă, aceasta fiind ocupată în: exploatarea solului (2 083), minerit (72), metalurgie (2 080), prelucrarea lemnului (1 112), construcții (1 290), industria textilă și manufacturieră (5 473), industria alimentară (1 408), industria chimică, hârtie, tipar (1 001), alte întreprinderi industriale (411), credit, reprezentanțe, agenții de comerț (933), comerț (5 243), transporturi (2 678), instituții publice (9 812), diverse (7 040), iar 1 214 nedeclarându-și ocupația. Existau în Oradea, în același an, 22 de proprietari agricoli, 5 325 patroni (majoritatea în comerț și industria textilă și manufacturieră), 503 liber – profesioniști, 19 153 salariați, 10 639 ucenici, 4 140 servitori, 10 009 având alte ocupații¹.

3. Structura confesională a județului Bihor în anul 1930

Din punct de vedere confesional, 49,8% din locuitorii județului Bihor erau ortodocși, 21% reformați-calvini, 10,7% greco-catolici, 10,4% romano-catolici, 5,4% de religie mozaică, 2,2 baptistă, 0,3% luterană. În mediul rural locuiau 57,8% din ortodocși, 11,1% din greco-catolici, 8,1% romano-catolici, 18,4% reformați-calvini, 2,6% bapțiști, 1,7% de confesiune mozaică și 0,1% luterană. În mediul urban ortodocșii reprezentau 17,5%, greco-catolicii 9,1%, romano-catolicii 19,3%, reformați-calvini 31,5%, luteranii 1,1%, unitarieni 0,1%, bapțiștii 0,6% iar cei de religie mozaică 20,6%².

Structura pe **confesiuni** și **medii** a populației județului Bihor se prezenta astfel:

Confesiunea	Numărul	%	Rural	%	Urban	%
Ortodoxă	253 942	49,8	236 049	57,8	17 893	17,5
Gr-catolică	94 438	10,7	45 168	11,1	9 300	9,1
Rom.-cat.	52 899	10,4	33 005	8,1	19 754	19,3
Ref.-calvină	107 269	21	75 079	18,4	32 190	31,5
Ev.-luterană	1 531	0,3	450	0,1	1 081	1,1
Unitariană	162	-	37	-	125	0,1
Baptistă	11 087	2,2	10 561	2,6	626	0,6
Mozaică	27 087	5,4	6 620	1,7	21 061	20,6

Ortodocșii erau mai numeroși în plasele Beiuș, Vașcău, Aleșd, Tinca, Ceica și Salonta, greco-catolicii în Marghita, Centrală, Aleșd, Beiuș, Ceica, romano-catolicii în Marghita, Centrală, Aleșd, Săcuieni, reformații-calvini în Centrală, Săcuieni, Marghita, Sălard, Salonta, bapțiștii la Tinca, Ceica, Salonta, iar cei de confesiune mozaică în plasele Salonta, Săcuieni, Aleșd, Tileagd, Centrală.

Populația după **religie** în plasele județului Bihor, arăta în felul următor:³

Plasa	Ort.	Gr.-cat.	Rom.-cat.	Ref.-calv.	Ev. lut.	Unit.	Bapt.	Mozaică
Aleșd	26 710	6 951	4 932	2 434	30	3	1 018	1 039
Beiuș	35 758	5 122	151	5 483	2	2	583	165
Beliu	17 213	774	481	159	11	-	1 330	137
Centrală	19 453	8 089	6 126	14 525	200	12	626	434

¹ *Recensământul general al populației României pe anul 1930*, vol. V, p. 68-69.

² *Ibidem*, p. C II-C VIII.

³ *Ibidem*, p. 550.

Plasa	Ort.	Gr.-cat.	Rom.-cat.	Ref.-calv.	Ev. lut.	Unit.	Bapt.	Mozaică
Ceica	23 517	6 115	451	443	18	-	901	286
Marghita	10 096	9 926	8 840	11 422	39	2	597	2 360
Salonta	20 388	174	1 406	6 598	36	4	1 069	95
Săcuieni	1 421	1 761	4 035	14 507	40	1	426	924
Sălard	4 752	3 955	2 197	10 610	25	6	587	328
Tileagd	23 209	864	1 264	4 989	9	5	780	472
Tinca	24 275	1 035	2 897	3 753	32	2	2 549	366
Vaşcău	29 258	402	365	156	8	-	95	140

Ortodocșii reprezentau 38,4% din populația Beiușului, 17,4% din cea a municipiului Oradea și 12,1% din cea a orașului Salonta, iar greco-catolicii 19,9% la Beiuș, 9,9% la Oradea și doar 1,9% la Salonta. Procentul cel mai ridicat al romano-catolicilor îl întâlnim la Oradea, 21,9, la Beiuș fiind de 11,6 iar la Salonta de 7,3, în timp ce reformații-calvini formau majoritatea populației la Salonta, 72,1%, în Oradea procentul fiind de 24,7 iar la Beiuș de 18,6. Evreii reprezentau 24% din populație la Oradea, 13,3% la Beiuș și 4,8% la Salonta, în timp ce procentajul de luterani și unitarieni era aproape nesemnificativ.

Repartiția după **religie** a populației în mediul **urban** se prezenta după cum urmează:

	Ort.	Gr.-cat.	Rom.-cat.	Ref.-calv.	Ev. lut.	Unit.	Mozaică
Oradea	14 394	8 161	18 132	20 394	995	121	19 838
Beiuș	1 650	853	498	772	14	-	483
Salonta	1 894	286	1 124	11 024	72	4	740
Total	17 938	9 300	19 754	32 190	1 081	125	21 061
%	17,5	9,8	19,3	31,5	1,1	0,1	20,6

4. Căsătorii mixte

Diversitatea etnică și confesională existentă în cadrul societății bihorene interbelice a generat două fenomene frecvent întâlnite: căsătoriile mixte și schimbarea de religie. Conform statisticilor întocmite de Prefectură, la 28 aprilie 1938 existau în județul Bihor 1 557 căsătorii mixte, repartizate în mai multe categorii. O primă categorie era cea a muncitorilor agricoli români căsătoriți cu minoritare, în total 585, din care 538 erau căsătorii încheiate cu femei de etnie maghiară, 5 cu evreice, 2 cu germane, 11 cu șvabe, 23 cu slovace, 3 cu sârboace, 3 cu femei de altă naționalitate. O a doua categorie era cea a muncitorilor industriali români căsătoriți cu minoritare, în total 166, din care 145 se căsătoriseră cu maghiare, 3 cu evreice, 3 cu germane, 4 cu șvabe, 5 cu slovace, 2 cu italiene, iar 4 cu femei de altă naționalitate. Cea de-a treia categorie se referea la femeile române căsătorite cu minoritari, categorie la care se înregistra un total de 565 căsătorii, din care 477 căsătorite cu maghiari, 3 cu evrei, 16 cu germani, 15 cu șvabi, 36 cu slovaci, 5 cu sârbi, în statistici mai figurând 1 ceh, 5 italieni, 5 bulgari, iar 2 de altă naționalitate¹. O categorie aparte o formau funcționarii și intelectualii români căsătoriți cu soții minoritare, categorie la care, în 28 aprilie 1938, se înregistrau, în comunele rurale și urbane nereședință ale județului Bihor, un total de 231 persoane².

Repartiția pe localități a căsătoriilor mixte din județul Bihor, la sfârșitul lunii aprilie 1938, se prezenta după cum urmează: Salonta (5), Beiuș (6), Aleșd (10), Aușeu (2), Bulz (1), Remetei

¹ A.N.R.D.J. Bihor, fond Prefectura județului Bihor, dos. 6/1939, vol. I, f. 331-337.

² *Ibidem*, f. 339-347.

(4), Lugașul de Jos (15), Lugașul de Sus (2), Cuișd (4), Cacuciul Nou (10), Borod (1), Borozel (3), Topa de Criș (5), Peștiș (2), Vadul Carol II (23), Șuncuiuș (1), Birtin (1), Buntești (1), Budureasa (2), Borz (1), Căbești (1), Feneriș (1), Remetea (5), Sânmartin de Beiuș (1), Petrani (1), Uileac de Beiuș (3), Vălani-Beiuș (1), Ursad (2), Beliu (15), Tăgădău (2), Craiva (2), Chișlaca (2), Mărăuș (2), Ceica (12), Lăzăreni (2), Bicăcel (1), Hidișel (1), Dobrești (8), Luncasprrie (1), Pomezue (1), Apateu (1), Sauaeu (6), Biharea (47), Cauaceu (10), Cheresig (3), Episcopia (56), Leș (13), Păușa (6), Mierlău (3), Șumugiu (2), Hidișel de Jos (2), Hidișel de Sus (2), Nojorid (3), Oșorhei (1), Paleu (6), Săldăbagiu (6), Sântandrei (30), Palota (4), Sântion (10), Sânmartin (16), Rontău (3), Haieu (34), Betfia (3), Sântelec (8), Santăul Mare (8), Santăul Mic (5), Seleuș (1), Tărian (8), Girișul de Criș (2), Toboliu (4), Uileac de Munte (4), Abram (3), Satubarbă (1), Abrămuț (8), Crestur (8), Făncica (2), Albiș (9), Balc (5), Almașul Mare (8), Săldăbagiu de Barcău (3), Buduslău (5), Cheț (10), Ghenetea (1), Ciutelec (5), Spurcani (2), Cuzap (10), Voivozi (8), Derna (7), Tria (3), Sacalasău (1), Marghita (153), Mișca (4), Petreu (20), Suiug (1), Iteu (2), Dijir (6), Cohan (2), Suplacul de Barcău (12), Tăuteu (13), Ant (2), Arpășel (5), Boiu (11), Ciumeghiu (9), Ghiorac (6), Homorog (3), Mădăras (1), Marțihaz (1), Tămașda (12), Tulca (1), Bicaciu (3), Cefa (6), Inand (2), Ateaș (1), Gepiu (2), Roit (2), Berechiu (2), Parhida (3), Niuved (4), Roșiori (2), Tămașeu (5), Cetariu (8), Tăutelec (10), Sălard (56), Sântimreu (3), Sfârnaș (1), Poclușa de Barcău (8), Spinuș (6), Ciulești (1), Nădar (1), Seliște (3), Gurbești (1), Sârbi (8), Almașul Mic (1), Fegernic (14), Burzuc (2), Chioag (8), Sișterea (8), Hodoș (1), Cadea (40), Cubulcut (26), Diosig (32), Olosig (9), Sâniob (2), Târgușor (40), Tinca (22), Ginta (9), Suplacul de Tinca (10), Cheșa (5), Gurbediu (2), Căuașd (3), Husasău de Tinca (2), Talpoș (12), Bălaia (4), Brusturi (10), Copăcel (2), Hotar (3), Husasău de Criș (2), Ineu (9), Păulești (9), Picleu (5), Poșolaca (6), Săcădat (2), Serghiș (1), Telechiu (10), Tileagd (91), Tilecuș (2), Țețchea (10), Uileac de Criș (5), Urvind (4)¹.

Popluca Rozalia, casnică din Beiuș era căsătorită cu Quai Ioan, italian, avocat. În aceeași localitate, Cașolțan Rozalia (casnică) era căsătorită cu Cralic Josif, maghiar, funcționar particular, Cassa Maria, impieगतă la Of. P.T.T. era căsătorită cu Belenyesi Vasile, comerciant maghiar, Goldiș Olga (casnică) cu Bonyhai Coloman, farmacist maghiar, iar Sebeni Iuliana (comerciantă), cu Pelloni Victor, comerciant italian. Popoviciu Elisabeta (casnică) din Salonta era căsătorită cu Erdős Francisc, funcționar maghiar particular, Traicu Margareta din Budureasa, magistrat ofician P.T.T., cu subnotarul Fazekas Petru, de etnie ceh. Foltuțiu Silvia (casnică) din Curățele era căsătorită cu notarul maghiar Nagy Josif, Costin Irina (casnică) din Finiș cu notarul slovac Dian Ștefan, Barna Olga (casnică) din Ursad cu notarul maghiar Szölloșy Ștefan, iar Stan Iuliana, impieगतă la preceptura din Beliu cu Kadar Geza, notar maghiar. Matica Rozalia, impieगतă la Pretura Beliu era căsătorită cu Lippert Ioan, german, subnotar, Crăciun Maria, maestră la Școala primară din Ceica, cu subnotarul ceh Szedlacsek Ștefan, Paul Saveta (casnică) din Ceica cu Tuljatar Ștefan, subnotar, de etnie maghiară. În aceeași localitate, Ceica, încheiaseră căsătorii cu cetățeni de altă etnie Tămaș Sabina, cu Varga Ștefan, notar maghiar, Chiriac Elena, cu Mezger Carol, elvețian, director de exploatare, Sferle Ana cu grefierul evreu Ragymassy Ștefan, Crainic Amalia, cu grefierul de etnie germană Stecker Friedrich și Viliga Maria cu Kosa Emeric, grefier maghiar. Toate erau casnice, ca și Clintoc Irina din Sânmartin, căsătorită cu notarul croat Gyurics Zoltan, Casesan Melania, al cărei soț, Szilarski Ștefan, era maghiar și farmacist de profesie, Almar Ana din Tărian, căsătorită cu învățătorul maghiar Dallas Alexandru, Pop Iuliana din Uileacul de Munte, aleasa notarului maghiar Szabo Mihai. Reti Maria din Tăuteu, de asemenea casnică, se căsătorise cu Pinter Antoniu, notar maghiar, Rădulescu Elena din Tămașda cu medicul de circumscripție german dr. Feier Anton. Învățătoarea din Burzuc, Bărbulescu Maria era căsătorită cu subnotarul

¹ I. Zainea, „Societatea bihoreană interbelică, model de conviețuire și toleranță interetnică și interconfesională”, în *Educația și integrarea europeană*, coordonator Elena Macavei, Sibiu, Editura Asociațiunii Astra, 2007, pp. 224-225.

de etnie maghiară Eördog Vasile, Chiodea Ana, maestră la școala primară din aceeași localitate cu subnotarul Rethö Emeric, maghiar, Vașadi Lucia, casnică din Săcuieni, îl alesese de soț pe Haltzman Alexandru, de etnie șvabă, subnotar, Nistor Ida din Telechiu pe notarul maghiar Kotza Adalbert, iar Boni Gabriela din Batăr, pe Sulyok Josif, maghiar, notar. Palloni Maria, Budo Maria și Todan Florica, toate din Vașcău, erau căsătorite, în ordine, cu Böttger Iuliu, german, notar, Sarkadi Josif, maghiar, pensionar și Gyurki Iuliu, maghiar, econom¹.

Frecvența căsătoriilor mixte în zonele de conviețuire a diferitelor etnii este destul de mare. Numai în cursul lunii decembrie 1938, în Marghita s-au încheiat 3 căsătorii mixte (Nicolae Susman, comerciant român, ortodox, cu Ghizela Saska, maghiară, reformată, fără profesie, Tiberiu Pop, fierar, român, greco-catolic, cu Maria Szücs, maghiară, reformată și Iosif Ungur, pivnițer, maghiar, reformat, cu Etelka Kosnici, română, unită), iar în Diosig 5 (Berei Ștefan, greco-catolic cu Rozalia Baligh, reformată, Fătușan Ioan, român, ortodox, cu Ghizela Végh, reformată, Musca Petru, ortodox cu Iulia Szabo, reformată, Fejer Ioan, ortodox, cu Ida Sipkovics, romano-catolică și Opre Iuliu, romano-catolic, cu Demian Maria, ortodoxă). Simion Bogluț, croitor din Ucuriș (plasa Tinca), s-a căsătorit, în decembrie 1938, cu Elena Takacs din Călacea, de etnie maghiară, Coita Ioan, din Ceica, ortodox, cu Platcău Ecaterina, poloneză, romano-catolică, iar Maghiar Gheorghe, tâmplar, de etnie română, greco-catolic se căsătorise, în octombrie 1938, cu Nagy Catalina, maghiară, romano-catolică.

O serie de funcționari și intelectuali români încheiaseră căsătorii cu minoritare. Deac Emil, medic de circumscripție în Seleuș, se căsătorise cu Kopasz Elisabeta, maghiară, Alb Ioan, perceptor în aceeași localitate, cu Varadi Ileana, evreică, Pantoș Paul din Sâniob cu Pop Ana, maghiară, Costa Gherasim, comerciant în Beiuș, cu Bodi Gizela, maghiară, iar Luncan Alexandru, comerciant în Salonta, cu Sisak Ileana, de asemenea maghiară.

Procentul căsătoriilor mixte se menține ridicat în plasele cu populație alcătuită din etnii diferite. În luna martie 1939, spre exemplu, în plasa Tinca s-au oficiat 2 căsătorii mixte (Victor Iosif, maghiar din Tinca, căsătorit cu Berteza Ecaterina, româncă și Ladar Petru, econom român din Talpoș, căsătorit cu Sajto Catalina, de naționalitate maghiară), în Sălard 3 (Tronca Ioan din Ciulești, ortodox, căsătorit cu Boderăș Veturia, unită, Simon Iosif din Vaida, reformat, căsătorit cu Raveca Kanalos, romano-catolică și Demian Petru, din Poclușa de Barcău, ortodox, căsătorit cu Ileana Brad, reformată), în timp ce în plasa Salonta s-au efectuat 12 căsătorii mixte, iar în plasa Săcuieni 43².

5. Tregeri de la o religie la alta

Frecvent întâlnite în cursul anilor 1938-1939 sunt trecerile de la o confesiune la alta, fie în urma căsătoriei, fie din alte motive, unele ținând de măsurile de românizare și antisemite luate de regimul carlist, în acest din urmă caz trecerile fiind la religiile românești, ortodoxă și greco-catolică. Conform unei statistici întocmite de Prefectură, la 10 iunie 1938, în județul Bihor erau înregistrați 311 minoritari trecuți la religia ortodoxă sau greco-catolică. Dintre aceștia, 9 erau din Beiuș, 4 din Salonta, din Aleșd 17, Bratca (2), Bulz (3), Remeți (7), Vadul Carol II (7), Șuncuiuș (1), Borod (1), Budureasa (3), Remetea (5), Pocola (2), Răbăgani (1), Uileac de Beiuș (4), Beliu (13), Ceica (4), Dobrești (6), Biharea (5), Episcopia (22), Borș (4), Mierlău (2), Oșorhei (11), Hidișel (1), Lăzăreni (1), Sitani (1), Alparea (2), Paleu (1), Sântandrei (7), Palota (2), Sânmartin (1), Santăul Mare (8), Seleuș (2), Marghita (20), Popești (3), Derna (1), Voivozi (5), Cheț (4), Balc (1), Abrămuț (2), Ant (1), Boiu (3), Ghiorac (1), Mădăras (2), Cefa (6), Berechiu (7), Gepiu (1), Parhida (1), Cadea (4), Ciocaia (10), Diosig (3), Brusturi (1), Husasău de Criș (1), Țețchea (1), Tileagd (7), Poșolaca (1), Tinca (62), Tăut (2), Suplac de Tinca (1),

¹ A.N.R.D.J. Bihor, fond Prefectura județului Bihor, dos. 6/1939, vol. I, f. 235-237.

² *Ibidem*, dos. 6/1939, vol. II, f. 3-21.

Girișul Negru (5), Ianoșda (1), Talpoș (1)¹. Dacă avem în vedere originea etnică, 23 dintre cei trecuți erau evrei, 3 slovaci, 1 german, restul fiind maghiari, iar confesiunile lor anterioare erau mozaică, romano-catolică sau reformată. Pe plase, cele mai multe treceri se petrec în plasa Tinca (71), urmată, în ordine de Centrală (69), Marghita (40), Aleșd (31), Salonta (21), Beiuș (15), Beliu și Ceica (câte 13).

Din cei 31 de minoritari din plasa Aleșd trecuți la religiile românești, 7 erau din Aleșd, 2 din Bratca, 3 din Bulz, 7 din Remeți, 7 din Vadul lui Carol, 2 din Groși, câte 1 din Șuncuiuș, Borod și Cacuciul Nou². Redăm mai jos situația nominală a acestora.

Numele	Localitatea	Naționalitatea	Religia de la care trece	Religia la care trece
Magdalena Lih n. Pop	Aleșd	maghiară	Reformată	Ortodoxă
Szekely Vasile	Aleșd	maghiar	Romano-catolică	Ortodoxă
Szücs Clara	Aleșd	maghiară	Romano-catolică	Ortodoxă
Horvath Maria	Aleșd	maghiară	Reformată	Ortodoxă
Pop Andrei senior	Aleșd	maghiar	Romano-catolică	Ortodoxă
Pop Andrei junior	Aleșd	maghiar	Romano-catolică	Ortodoxă
Zoltan Attila	Aleșd	maghiar	Unitariană	Ortodoxă
Sümegeh Iuliu	Bratca	slovac	Romano-catolică	Ortodoxă
Elisabeta Szabo	Bratca	maghiară	Reformată	Ortodoxă
Petru Pavel	Bulz	maghiar	Reformată	Greco-catolică
Kellner Cornelia	Bulz	evreică	Mozaică	Greco-catolică
Köpe Iuliana	Bulz	maghiară	Reformată	Greco-catolică
Szego Tiberiu	Remeți	evreu	Mozaică	Greco-catolică
Kudor Ștefan	Remeți	maghiar	Reformată	Greco-catolică
Zoltan Balasz	Remeți	maghiar	Reformată	Greco-catolică
Ksarovatz Ștefan	Remeți	slovac	Romano-catolică	Greco-catolică
Ana Géczi n. Lajak	Remeți	maghiară	Reformată	Greco-catolică
Hajdu Klara n. Firlet	Remeți	maghiară	Reformată	Greco-catolică
Fonagy Irina n. Berea	Remeți	maghiară	Romano-catolică	Ortodoxă
Tecci Alexandru	Vadul lui Carol	maghiar	Reformată	Greco-catolică
Duba Alex.	Vadul lui Carol	maghiar	Reformată	Greco-catolică

¹ I. Zainea, *Economie și societate în Bihor (de la Marea Unire la Dictatul de la Viena)*, Oradea, Editura Universității din Oradea, 2007, p. 206.

² A.N.R.D.J. Bihor, fond Prefectura județului Bihor, dos. 6/1939, vol. II, f. 160.

Numele	Localitatea	Naționalitatea	Religia de la care trece	Religia la care trece
Văd. Lövincz Victor	Vadul lui Carol	maghiar	Romano-catolică	Greco-catolică
Lövincz Emil	Vadul lui Carol	maghiar	Romano-catolică	Greco-catolică
Lövincz Iosif	Vadul lui Carol	maghiar	Romano-catolică	Greco-catolică
Lövincz Gloria	Vadul lui Carol	maghiară	Romano-catolică	Greco-catolică
Lövincz Florica	Vadul lui Carol	maghiară	Romano-catolică	Greco-catolică
Szekely Laszlo	Șuncuiuș	maghiar	Reformată	Ortodoxă
Sürger Margareta	Borod	maghiară	Romano-catolică	Ortodoxă
Farago Ludovic	Cacuciu Nou	maghiar	Reformată	Ortodoxă
Raab Ileana	Groși	maghiară	Reformată	Greco-catolică
Raab Terezia	Groși	maghiară	Reformată	Greco-catolică

Cei 15 convertiți la religiile ortodoxă sau greco-catolică din plasa Beiuș erau originari din Budureasa (4), Remetea (4), Pocola (2), Răbăgani (1), Uileacul de Beiuș (4). Situația lor se poate vedea din tabelul de mai jos¹:

Numele	Localitatea	Religia de la care trece	Religia la care trece
Bodo Irma	Budureasa	Reformată	Ortodoxă
Bodo Magdalena	Budureasa	Reformată	Ortodoxă
Bodo Isabela	Budureasa	Reformată	Ortodoxă
Safrány Paraschiva	Budureasa	Reformată	Greco-catolică
Szabo Alexandru	Remetea	Reformată	Ortodoxă
Lukács Maria soția lui Szabo	Remetea	Reformată	Ortodoxă
Szabo Alexandru	Remetea	Reformată	Ortodoxă
Szabo Rozalia	Remetea	Reformată	Ortodoxă
Iacob Ștefan	Pocola	Reformată	Ortodoxă
Oras Maria	Pocola	Reformată	Ortodoxă
Szatmari Elisabeta măr. Cornea	Răbăgani	Reformată	Ortodoxă
Kulliner Iosif	Uileacul de Beiuș	Israelită	Ortodoxă
Kulliner Elena	Uileacul de Beiuș	Israelită	Ortodoxă
Kulliner Eva	Uileacul de Beiuș	Israelită	Ortodoxă
Kulliner Vasile	Uileacul de Beiuș	Israelită	Ortodoxă

În ceea ce privește orașul Beiuș, între 1 ianuarie și 30 aprilie 1938, au trecut la religia ortodoxă sau unită, văduva lui Quai Dominic, născută Hoza Maria și Molnar Margareta, născută Simon (de la romano-catolică la ortodoxie), Walkovszki Irina, născută Găvruița și văduva lui Miron Găvruița născută Paula Haschke (de la romano-catolică la greco-catolică), Balogh

¹ I. Zainea, „Societatea bihoreană interbelică...”, pp. 230-231.

Iolanda născută Cornea, Lăpușian Margareta, născută Poscsy și Clintze Irina (de la reformată la greco-catolică), iar Goie Etelca, născută Goldberger, de la mozaică la ortodoxă.

Cu excepția lui Ielsovski Terezia, toți ceilalți minoritari din plasa Beliu trecuți, până la 12 mai 1938, la religiile ortodoxă și greco-catolică, erau din Beliu¹, așa cum reiese din tabelul următor:

Nume	Localitatea	Religia de la care trece	Religia la care trece
Dr. Vekszler Zoltan	Beliu	Mozaică	Ortodoxă
Salamon Etelca	Beliu	Romano-catolică	Ortodoxă
Ielsovski Terezia	Tăgădău	Romano-catolică	Ortodoxă
Mociar Ileana	Beliu	Reformată	Ortodoxă
Biro Ioan	Beliu	Romano-catolică	Ortodoxă
Lippert Ioan	Beliu	Romano-catolică	Greco-catolică
Skitzek Irina	Beliu	Reformată	Ortodoxă
Ardelean Francisc	Beliu	Romano-catolică	Ortodoxă
Pele Susana	Beliu	Romano-catolică	Ortodoxă
Matuz Stenania	Beliu	Romano-catolică	Ortodoxă
Salamon Hermina	Beliu	Fără religie	Ortodoxă
Kerghes Margareta	Beliu	Romano-catolică	Ortodoxă
Pele Maria	Beliu	Romano-catolică	Ortodoxă

În plasa Ceica, trecerile la confesiunile ortodoxă și greco-catolică încep în anul 1932. O situație a acestora, în perioada 1932-1937, se poate vedea din tabelul următor²:

Numele	Localitatea	Religia de la care trece	Religia la care trece	Anul trecerii
Ritter Margareta	Ceica	Israelită	Ortodoxă	1932
Ritter Ileana	Ceica	Israelită	Ortodoxă	1933
Iuhash Ladislau	Ceica	Reformată	Greco-catolică	1937
Toth Terezia	Ceica	Romano-catolică	Ortodoxă	1937
Lipcrei Alex. junior	Hidișel	Reformată	Ortodoxă	1934
Halas Bartolomeu	Lăzăreni	Romano-catolică	Ortodoxă	1935
Sereș Elisabeta	Dobrești	Reformată	Ortodoxă	1936
Löbl Elvira	Dobrești	Israelită	Ortodoxă	1937
Sereș Irina	Dobrești	Reformată	Ortodoxă	1933
Hagymași Ștefan	Dobrești	Israelită	Greco-catolică	1929
Covaci Cornelia	Dobrești	Romano-catolică	Greco-catolică	1934
Leș Elisabeta	Siteni	Romano-catolică	Ortodoxă	1933
Erdeli Amalia	Dobrești	Romano-catolică	Ortodoxă	1937

Dintre cei 69 de minoritari trecuți la confesiunile românești în plasa Centrală, 5 erau din Biharea, 22 din Episcopia, din Borș (4), Mierlău (2), Oșorhei (11), Alparea (2), Paleu (1), Sântandrei (7), Palota (2), Sânmartin (1), Santăul Mare (8), Santăul Mic (2), Seleuș (2)³. Tabelul ce urmează redă mai exact situația trecerilor în această plasă.

¹ A.N.R.D.J. Bihor, fond Prefectura județului Bihor, dos. 6/1939, vol. II, f. 169.

² I. Zainea, *Economie și societate în Bihor...*, p. 209.

³ A.N.R.D.J. Bihor, fond Prefectura județului Bihor, dos. 6/1939, vol. II, f. 174-178.

Numele	Localitatea	Religia de la care trece	Religia la care trece
Bredean Petru	Biharea	Romano-catolică	Ortodoxă
Herbálz Ioan	Biharea	Reformată	Ortodoxă
Kövári Cristina n. Gustuș	Biharea	Romano-catolică	Greco-catolică
Iakab Gavril	Biharea	Reformată	Ortodoxă
Szabo Francisc	Biharea	Reformată	Ortodoxă
Simion Sara	Episcopia	Reformată	Ortodoxă
Soția lui Kisfalusi Carol n. Szilágyi Sara	Episcopia	Reformată	Greco-catolică
Soția lui Chindlău Ioan n. Vartóctzi Ana	Episcopia	Reformată	Ortodoxă
Szelghalmi Carol	Episcopia	Romano-catolică	Ortodoxă
Chindău Elena	Episcopia	Reformată	Ortodoxă
Chindău Etelca	Episcopia	Reformată	Ortodoxă
Debelka Ludovic	Episcopia	Romano-catolică	Ortodoxă
Bojani Alexandru	Episcopia	Reformată	Ortodoxă
Bolog Iola	Episcopia	Romano-catolică	Ortodoxă
Szabo Sigismund	Episcopia	Reformată	Ortodoxă
David Iosif	Episcopia	Reformată	Ortodoxă
Szarka Emeric	Episcopia	Reformată	Ortodoxă
Giki Wilma	Episcopia	Reformată	Greco-catolică
Tamás Miți	Episcopia	Romano-catolică	Ortodoxă
Wodinszki Zoltan	Episcopia	Romano-catolică	Ortodoxă
Balogh Elisabeta	Episcopia	Romano-catolică	Ortodoxă
Balogh Maria	Episcopia	Reformată	Ortodoxă
Balogh Acațiu Florian	Episcopia	Reformată	Ortodoxă
Honiș Francisc	Episcopia	Reformată	Ortodoxă
Pușcaș Sofia	Episcopia	Romano-catolică	Ortodoxă
Pușcaș Cornelia Victoria	Episcopia	Romano-catolică	Ortodoxă
Talodi Andrei	Episcopia	Reformată	Ortodoxă
Szabo Wilhemina	Borș	Reformată	Greco-catolică
Racz Emeric	Borș	Reformată	Ortodoxă
Racz Olga	Borș	Reformată	Ortodoxă
Szilágyi Maria	Borș	Reformată	Ortodoxă
Takács Andrei	Mierlău	Romano-catolică	Greco-catolică
Szalmári Alex.	Mierlău	Reformată	Ortodoxă
Serac Ioan	Oșorhei	Luterană	Ortodoxă
Soția lui Serac Ioan, Lalușka Maria	Oșorhei	Luterană	Ortodoxă
Branovits Iuliu	Oșorhei	Romano-catolică	Ortodoxă
Branovits Iuliu junior	Oșorhei	Romano-catolică	Ortodoxă
Branovits Francisc	Oșorhei	Romano-catolică	Ortodoxă
Király Ludovic	Oșorhei	Reformată	Ortodoxă
Branovits Francisc	Oșorhei	Romano-catolică	Ortodoxă
Soția lui Blaga Ioan, Szilágy Susana	Oșorhei	Reformată	Ortodoxă
Nagy Emeric	Oșorhei	Reformată	Ortodoxă

Numele	Localitatea	Religia de la care trece	Religia la care trece
Cânepan Gavril	Oșorhei	Romano-catolică	Ortodoxă
Balog Irina	Oșorhei	Romano-catolică	Ortodoxă
Szücs Emeric	Alparea	Romano-catolică	Ortodoxă
Szücs Margareta	Alparea	Romano-catolică	Ortodoxă
Văleanu Matilda n. Steiner	Paleu	Romano-catolică	Greco-catolică
Barat P. Margareta	Sântandrei	Romano-catolică	Greco-catolică
Maciadi Mihai	Sântandrei	Romano-catolică	Greco-catolică
Csengeri Anton	Sântandrei	Romano-catolică	Greco-catolică
Elena Popa	Sântandrei	Romano-catolică	Ortodoxă
Kindle Dumitru	Sântandrei	Romano-catolică	Greco-catolică
Porcis Carol	Sântandrei	Romano-catolică	Greco-catolică
Popa Mihai	Sântandrei	Romano-catolică	Ortodoxă
Schmidt Maria	Palota	Romano-catolică	Ortodoxă
Polnar Iacob	Palota	Romano-catolică	Ortodoxă
Gyurich Zoltan	Sânmartin	Romano-catolică	Ortodoxă
Tolvai Iuliu	Sântăul Mare	Reformată	Greco-catolică
Tolvai Iuliu	Sântăul Mare	Reformată	Greco-catolică
Tolvai Gheiza	Sântăul Mare	Reformată	Greco-catolică
Dani Susana	Sântăul Mare	Reformată	Greco-catolică
G. Szabo Iuliu	Sântăul Mare	Reformată	Greco-catolică
Bene Emeric	Sântăul Mare	Reformată	Greco-catolică
Bene Paraschiva	Sântăul Mare	Reformată	Greco-catolică
Bene Rozalia	Sântăul Mare	Reformată	Greco-catolică
Varadi Iuliana	Sântăul Mic	Reformată	Greco-catolică
Varadi Iuliana	Sântăul Mic	Reformată	Greco-catolică
Sobiac Mihai	Seleuș	Reformată	Ortodoxă
Opriș Iosif	Seleuș	Romano-catolică	Ortodoxă

Din cei 40 de minoritari trecuți la confesiunile ortodoxă și greco-catolică în plasa Marghita, cei mai mulți erau din centrul de plasă (20), iar restul din Popești (3), Derna (1), Voivozi (5), Cheț (4), Balc (1), Abrămuț (2), Cristur (2), Petreu (2)¹.

Numele	Localitatea	Religia de la care trece	Religia la care trece
Ghizela Mocănaș n. Auer	Marghita	Romano-catolică	Ortodoxă
Serena Klein	Marghita	Mozaică	Ortodoxă
Elena Hebrîștean n. Salyom	Marghita	Reformată	Ortodoxă
Maria Erdei n. Lakatos	Marghita	Romano-catolică	Greco-catolică
Ana Lazăr n. Derzsi	Marghita	Reformată	Ortodoxă
Valeria Aiachi n. Szabo	Marghita	Romano-catolică	Greco-catolică
Maria Szabo n. Szilagyî	Marghita	Reformată	Ortodoxă
Elena Erdei	Marghita	Reformată	Greco-catolică
Adalbert Moca	Marghita	Reformată	Greco-catolică

¹ I. Zainea, „Societatea bihoreană interbelică...”, pp. 237-238.

Numele	Localitatea	Religia de la care trece	Religia la care trece
Maria Portelechi n. Aiachi	Marghita	Romano-catolică	Greco-catolică
Elisabeta Erdei n. Szegedi	Marghita	Romano-catolică	Greco-catolică
Ana Erdei n. Hatala	Marghita	Romano-catolică	Ortodoxă
Ioan Kondrovics	Marghita	Mozaică	Greco-catolică
Irina Boșca n. Vanyonszki	Marghita	Romano-catolică	Ortodoxă
Elisabeta Felova n. Ferencsik	Marghita	Romano-catolică	Greco-catolică
Bertz Kapecska	Marghita	Romano-catolică	Ortodoxă
Carol Popoviciu	Marghita	Reformată	Greco-catolică
Maria Tornăuța n. Lovas	Marghita	Reformată	Greco-catolică
Bardi Alex.	Marghita	Romano-catolică	Greco-catolică
Susnean Nicolae	Marghita	Baptistă	Ortodoxă
Țener Vilhelmina	Popești	Mozaică	Ortodoxă
Coș Emilia	Popești	Reformată	Greco-catolică
Nagy Carol	Popești	Reformată	Greco-catolică
Blaer Alex.	Derna	Mozaică	Ortodoxă
Drimba Ioan	Voivozi	Reformată	Ortodoxă
Drimba Ioan junior	Voivozi	Reformată	Ortodoxă
Drimba Iuliana n. Balint	Voivozi	Reformată	Ortodoxă
Drimba Viorica	Voivozi	Reformată	Ortodoxă
Drimba Paraschiva	Voivozi	Reformată	Ortodoxă
Somogyi Ioan	Cheț	Reformată	Greco-catolică
Văd. lui Szekely Alexandru	Cheț	Reformată	Greco-catolică
Szekely Magdalena	Cheț	Reformată	Greco-catolică
Szekely Dezideriu	Cheț	Reformată	Ortodoxă
Olah Iosif	Cheț	Reformată	Ortodoxă
Fodor Paraschiva	Abrămuț	Reformată	Greco-catolică
Perger Carol	Abrămuț	Reformată	Ortodoxă
Zaharak Paraschiva	Crestur	Reformată	Greco-catolică
Pop Iolanda	Crestur	Reformată	Greco-catolică
Emberger Antoniu junior	Petreu	Reformată	Greco-catolică
Dunai Maria	Petreu	Reformată	Greco-catolică

În plasa Salonta, mai puțin centrul de plasă, în intervalul 1935-1938 au trecut la confesiunile ortodoxă și greco-catolică 21 de minoritari, din care 1 din Ant, 3 din Boiu, 1 din Ghiorac, 2 din Mierlău, 6 din Cefa, 7 din Berechiu și 1 din Gepiu¹. Majoritatea au venit dinspre confesiunea reformată.

Numele	Localitatea	Religia de la care trece	Religia la care trece	Anul
Susana Szenasi	Ant	Reformată	Greco-catolică	
Bodog Olga	Boiu	Reformată	Ortodoxă	1937
Bodog Zoltan	Boiu	Reformată	Ortodoxă	1936

¹ A.N.R.D.J. Bihor, fond Prefectura județului Bihor, dos. 6/1939, vol. II, f. 188.

Numele	Localitatea	Religia de la care trece	Religia la care trece	Anul
Kalocsai Elisabeta	Ghiorac	Reformată	Greco-catolică	1935
Kiss Carol	Mădăras	Romano-catolică	Ortodoxă	
Sandor Susana	Mădăras	Reformată	Ortodoxă	
Muțui Gheorghe	Cefa	Reformată	Ortodoxă	
Varga Irina	Cefa	Romano-catolică	Ortodoxă	
Ianza Coloman jr.	Cefa	Romano-catolică	Ortodoxă	
Dr. Petca Pop V. Tiberiu	Cefa	Reformată	Ortodoxă	
Ianza Coloman	Cefa	Romano-catolică	Ortodoxă	
Papp Dionisie	Cefa	Reformată	Greco-catolică	
Papp Ioan	Cefa	Reformată	Greco-catolică	
Decsei Iuliu	Berechiu	Reformată	Ortodoxă	
Decsei Victor	Berechiu	Reformată	Ortodoxă	
Decsei Iuliu	Berechiu	Reformată	Ortodoxă	
Rascuthal Serena	Berechiu	Mozaică	Ortodoxă	
Grosz Etelca	Berechiu	Mozaică	Ortodoxă	
Swartz Rozalia	Berechiu	Mozaică	Ortodoxă	
Rosenthal Ghizela	Berechiu	Mozaică	Ortodoxă	
Banchiș Susana	Gepiu	Reformată	Ortodoxă	

În ce privește orașul Salonta, în ianuarie-aprilie 1938, soția lui Major Emeric a trecut de la baptism la ortodoxie, soția lui Costa Florian de la religia reformată la greco-catolică, iar Vajda Ludovic și Haragos Susana de la reformată la ortodoxă.

Cele mai multe convertiri s-au înregistrat în plasa Tinca, unde, la 1 iunie 1938, erau în evidență ca trecuți la confesiunile ortodoxă și greco-catolică 71 de minoritari, din care 61 din Tinca, iar restul din Tăut (2), Suplacul de Tinca (1), Girișul Negru (5), Ianoșda (1) și Talpoș (1)¹. O situație a trecerilor, pe ani, începând cu anul 1934, este redată în următorul tabel:

Numele	Localitatea	Religia de la care trece	Religia la care trece	Anul trecerii
Klein Klara	Tinca	Mozaică	Ortodoxă	1934
Berka Ileana	Tinca	Reformată	Ortodoxă	1935
Văd. Ora Petru n. Rizly	Tinca	Romano-catolică	Ortodoxă	1935
Tegaș Maria	Tinca	Romano-catolică	Ortodoxă	1935
Fazekaș Iuliana	Tinca	Romano-catolică	Ortodoxă	1935
Berceny Augustin,	Tinca	Romano-catolică	Ortodoxă	1935
Teglaș Rozalia	Tinca	Romano-catolică	Ortodoxă	1935
Mândruț Augustin	Tinca	Romano-catolică	Ortodoxă	1935
Teglaș Alex.	Tinca	Romano-catolică	Ortodoxă	1935
Teglaș Carol	Tinca	Romano-catolică	Ortodoxă	1935
Fekete Iosif	Tinca	Romano-catolică	Ortodoxă	1935
Teglaș Alex.	Tinca	Romano-catolică	Ortodoxă	1935
Teglaș Iosif	Tinca	Romano-catolică	Ortodoxă	1935
Fekete Iosif	Tinca	Romano-catolică	Ortodoxă	1936

¹ *Ibidem*, f. 232-233.

Numele	Localitatea	Religia de la care trece	Religia la care trece	Anul trecerii
Fekete Petru	Tinca	Romano-catolică	Ortodoxă	1936
Fekete Augustin	Tinca	Romano-catolică	Ortodoxă	1936
Fekete Emeric	Tinca	Romano-catolică	Ortodoxă	1936
Rostaș Mihai	Tinca	Romano-catolică	Ortodoxă	1936
Fekete Gavril	Tinca	Romano-catolică	Ortodoxă	1936
Teglaș Ștefan	Tinca	Romano-catolică	Ortodoxă	1936
Fekete Carol	Tinca	Romano-catolică	Ortodoxă	1936
Teglaș Irimie	Tinca	Romano-catolică	Ortodoxă	1936
Rostaș Iosif	Tinca	Romano-catolică	Ortodoxă	1936
Resmeveș Iosif	Tinca	Romano-catolică	Ortodoxă	1936
Rostaș Iosif	Tinca	Romano-catolică	Ortodoxă	1936
Lakatos Augustin	Tinca	Romano-catolică	Ortodoxă	1936
Teglaș Petru	Tinca	Romano-catolică	Ortodoxă	1936
Lakatos Iosif	Tinca	Romano-catolică	Ortodoxă	1936
Lakatos Alex.	Tinca	Romano-catolică	Ortodoxă	1936
Liscan Sara	Tinca	Reformată	Ortodoxă	1936
Fekete Ștefan	Tinca	Romano-catolică	Ortodoxă	1937
Teglaș Francisc	Tinca	Romano-catolică	Ortodoxă	1937
Teglaș Gheorghe	Tinca	Romano-catolică	Ortodoxă	1937
Fekete Maria	Tinca	Romano-catolică	Ortodoxă	1937
Lucaciu Gheorghe	Tinca	Romano-catolică	Ortodoxă	1937
Somagyi Aurora	Tinca	Romano-catolică	Ortodoxă	1937
Fekete Ecaterina	Tinca	Romano-catolică	Ortodoxă	1937
Suli Maria	Tinca	Romano-catolică	Ortodoxă	1937
Gal Veronica	Tinca	Romano-catolică	Ortodoxă	1937
Petrovici Gavril	Tinca	Romano-catolică	Ortodoxă	1937
Blidar Mihai	Tinca	Romano-catolică	Ortodoxă	1937
Chiș Ileana	Tinca	Romano-catolică	Ortodoxă	1937
Condoș Elena	Tinca	Romano-catolică	Ortodoxă	1937
Szabo Ștefan	Tinca	Romano-catolică	Ortodoxă	1937
Covaci Mihai	Tinca	Romano-catolică	Ortodoxă	1937
Bedoș Vasile	Tinca	Romano-catolică	Ortodoxă	1937
Bedoș Iosif	Tinca	Romano-catolică	Ortodoxă	1937
Teglaș Ștefan	Tinca	Romano-catolică	Ortodoxă	1937
Deverdici Ștefan și soția	Tinca	Romano-catolică	Ortodoxă	1937
Nagy Gheorghe	Tinca	Reformată	Ortodoxă	1937
Pusztai Terezia	Tinca	Reformată	Ortodoxă	1937
Leu Irina	Tinca	Reformată	Ortodoxă	1937
Covaci Ernest	Tinca	Reformată	Ortodoxă	1937
Orban Iuliana	Tinca	Reformată	Ortodoxă	1937
Vințe Francisc	Tinca	Reformată	Ortodoxă	1937
Szabo Iuliana	Tinca	Reformată	Ortodoxă	1937
Szabo Iuliana	Tinca	Reformată	Ortodoxă	1937
Szabo Iuliana și doi copii	Tinca	Reformată	Ortodoxă	1937
Margareta dr. Pop	Tinca	Romano-catolică	Ortodoxă	1938
Fazecaș Iuliana	Tinca	Ortodoxă	Greco-cat.	1938

Numele	Localitatea	Religia de la care trece	Religia la care trece	Anul trecerii
Boszosmani Gheorghe	Tăut	Reformată	Ortodoxă	
Molnar Nicolae	Tăut	Reformată	Ortodoxă	
Hirka Gheorghe	Suplacul de Tinca	Reformată	Ortodoxă	1937
Erdele Ludovic	Ianoșda	Reformată	Ortodoxă	
Berger Alexandru	Girișul Negru	Mozaică	Ortodoxă	
Berger Margareta	Girișul Negru	Mozaică	Ortodoxă	
Berger Ileana	Girișul Negru	Mozaică	Ortodoxă	
Budean Rozalia	Girișul Negru	Romano-catolică	Ortodoxă	
Gaura Ioan	Girișul Negru	Romano-catolică	Ortodoxă	
Guiăș Gheorghe	Girișul Negru	Romano-catolică	Ortodoxă	

Pentru plasa Săcuieni nu avem o situație generală, ci doar date disparate referitoare la comunele Cadea și Ciocai. În prima localitate, la 5 mai 1938, trecuseră la confesiunea ortodoxă, de la cea reformată, Olga Gherdan, născută Bodogh, Ghizela Stănciulea, născută Zabovszky, Molnar Victoria, Nagy Lila și Iulian Weisz, iar la greco-catolicism Nagy Sidonia Maria, casnică și Kiss Iuliu, factor poștal. În Ciocai, la aceeași dată, își schimbaseră religia Kocsis Iuliana, Florian Susana, Ari Iuliana, Tentea Agneta, Egri Elisabeta, Nagy Sigismund, Székely Francisc, Chiș Ștefan, Csingeri Antoniu și Crișan Ioan. Toți figurau ca agricultori și toți de religie reformată, cu excepția lui Crișan Ioan, baptist. Ari Iuliana, Chiș Ștefan și Csingeri Antoniu trecuseră la ortodoxism, restul optând pentru confesiunea greco-catolică¹.

Statistica întocmită de Prefectura Bihor la 28 aprilie 1938, menționa 29 de evrei trecuți la religia ortodoxă sau greco-catolică, în intervalul 1931-1938², după cum urmează: Fischer Elena din Beiuș, casnică, căsătorită cu Himelsdorf Petru, evreu, trece la religia ortodoxă (1931); Pencas Iosif din Beiuș, soldat în Garnizoana Beiuș, evreu, trece la religia ortodoxă (1937); Geldberger Etelca din Beiuș, casnică, căsătorită cu Goie Ioan, român, trece la religia ortodoxă (1938); Kulliner Iosif din Uileacul de Beiuș, medic de circumscripție, căsătorit cu Kulliner Elena, evreică, trece la religia ortodoxă (1937); Kulliner Elena din Uileacul de Beiuș, menajeră, căsătorită cu Kulliner Iosif, evreu, trece la religia ortodoxă (1937); Kulliner Elena din Uileacul de Beiuș, elevă, trece la religia ortodoxă (1937); Kulliner Vasile din Uileacul de Beiuș, elev, trece la religia ortodoxă (1937); Dr. Wekszler Zoltan din Beliu, medic de circumscripție, și soția Salamon Etelca, evrei, trec la religia ortodoxă (1932); Ritter Margareta din Ceica, casnică, căsătorită cu Stănărăngă Iuliu, român, trece la religia ortodoxă (1933); Hagymasi Ștefan din Dobrești, greșier comunal la notariat, căsătorit cu Sferle Ana, româncă, trece la religia greco-catolică (1929); Löbli Eloira din Dobrești, casnică, căsătorită cu Matei Petru, român, trece la religia ortodoxă (1937); Scrofan Irina din Marghita, învățătoare pensionară, căsătorită cu Scrofan Iosif, român, trece la religia ortodoxă (1933); Termer Serena din Marghita, casnică, căsătorită cu Termer Iosif, evreu, agent la percepție, trece la religia ortodoxă (1935); Termer Elena din Marghita, minoră, fiica lui Termer Iosif și a Serenei, trece la religia ortodoxă (1935); Termer René din Marghita, minor fiul lui Termer Iosif și al Serenei, trece la religia ortodoxă (1935); Termer Elias din Marghita, minor fiul lui Termer Iosif și al Serenei, trece la religia ortodoxă (1935); Termer Hari din Marghita, minor fiul lui Termer Iosif și al Serenei, trece la religia ortodoxă (1935); Termer Mihai din Marghita, minor fiul lui Termer Iosif și al Serenei, trece la religia ortodoxă (1935); Termer Maria din Marghita, minoră, fiica lui Termer Iosif și a

¹ I. Zainea, *Economie și societate în Bihor...*, p. 214.

² A.N.R.D.J. Bihor, fond Prefectura județului Bihor, dos. 6/1939, vol. II, f. 238.

Serenei, trece la religia ortodoxă (1935); Bihari Marton din Marghita, agent de urmărire, căsătorit cu Venczel Ana, evreică, trece la religia ortodoxă (1935); Curt Elisabeta din Marghita, casnică, n. Wenberger, evreică, trece la religia ortodoxă (1936); Melțer Serena din Marghita, casnică, evreică, trece la religia ortodoxă (1937); Brau Alexandru din Derna, subnotar, căsătorit cu Sofar Rozalia, evreică, trece la religia ortodoxă (1936); Fodor Gavril din Săcuieni, comerciant, căsătorit cu Weiman Elisabeta, evreică, trece la religia ortodoxă (1938); Fodor Ervin din Săcuieni, comerciant, trece la religia ortodoxă (1938); Weiman Elisabeta din Săcuieni, comerciantă, căsătorită cu Fodor Gavril, evreu, trece la religia ortodoxă (1938); Avram Izrael din Brusturi, comerciant, necăsătorit, evreu, trece la religia ortodoxă (1935); Klein Clara din Tinca, casnică, căsătorită cu Siclovan Ștefan, român, perceptor, trece la religia ortodoxă (1934); Berger Alex. din Girișul Negru, comerciant, căsătorit cu Ilieș Margareta, evreică, trece la religia ortodoxă (1938).

Români, unguri și evrei în Oradea interbelică

Gabriel MOISA

Keywords: Oradea, Romanians, Hungarians, Jewish, the Western Gazette, the New Western Gazette

Abstract

Romanians, Hungarians and Jews in Interwar Oradea

The theme related to Romanians, Jews and Hungarians, as it is found in the Western Gazette and the New Western Gazette, aims mainly at presenting aspects of life of the Jewish community Oradea and the inter-ethnic and inter-confessional relationships between the three main communities of Oradea city: Hungarians, Jews and Romanians. The Western Gazette and the New Western Gazette offered to the inhabitants of Oradea, among others, ample images on the existing divergences from the Hungarian and Jewish communities in Oradea and other cities in Transylvania, although the Jews from here were mostly of Hungarian culture. Thus, a gradual drifting apart between the two communities can be seen as their interests began to be little by little divergent.

În perioada interbelică, Oradea a fost un oraș cosmopolit. În primul deceniu interbelic populația orașului a cunoscut o creștere constantă. Dacă în decembrie 1920 Oradea avea 68.081 locuitori, în 1927 populația sa număra 81.123 locuitori, iar în 1930 municipiul de pe Crișul Repede ajunsese să aibă 82.653 locuitori, rezultând deci un spor mediu anual al populației de circa 1.450 persoane¹.

În noile condiții create de realizarea statului național unitar român, conform datelor furnizate de recensământul din 1930, numărul românilor ajunsese la acea dată la 22.945 (27,7%), un spor considerabil ținând seama de faptul că în 1918 acesta se cifra la abia 5.734 persoane², iar în decembrie 1920 la 8.441 persoane³. Cu toate acestea, ponderea cea mai importantă a continuat s-o dețină populația maghiară – 42.200 de persoane (51%) în 1930. Numeroasă a fost în anii '20 și populația evreiască a orașului: 20.262 persoane înregistrate în 1927 și 14.640 (17,7%) în 1930. Scăderea ei aparent masivă în scurta perioadă dintre aceste două recensăminte ar putea părea nefirească dacă n-am ține seama de faptul că diferența, de circa 5.500 persoane, se regăsește, aproape cu exactitate, în diferența ce rezultă, în plus, din înregistrarea populației maghiare a orașului: 36.779 persoane în 1927 și 42.200 persoane în 1930⁴.

Oradea mai beneficia și de alte naționalități. Singurii care mai depășeau 1% din populația orașului, cu 910 persoane, erau germanii, urmați de țigani (595 persoane), ruteni și ucraineni (410 persoane), ruși (317 persoane), cehi și slovaci (232 persoane) și alte naționalități (armeni, italieni, francezi, greci, sârbi, bulgari, turci, polonezi) – 404 persoane.

¹ *Istoria orașului Oradea*, coordonatori: L. Borcea, Gh. Gorun (în continuare *Istoria...*), Oradea, Editura Cogito, 1995, p. 356.

² Gh. Tulbure, *Problema orașelor*, în „Familia”, nr. 1, 1929, pp. 2-4.

³ A. Horváth, *Ghidul orașului Oradea Mare*, Oradea Mare, 1923, p. 243.

⁴ *Istoria...*, p. 356.

Fiecare din naționalitățile ce alcătuiau populația orașului și-a folosit nestingerita limba maternă. Pentru funcționarii publici exista însă și obligativitatea cunoașterii limbii oficiale a statului. Autoritățile locale au venit în întâmpinarea acestui deziderat, organizând, încă din vara anului 1919, cursuri pentru învățarea limbii române¹.

După confesiuni, conform datelor recensământului din 1927, ponderea locuitorilor orașului o dețineau protestanții – 21.079 (25,9%). Imediat după protestanți urma comunitatea mozaică, constituind aproape un sfert din populația orașului – 20.261 de persoane. Un rol important a deținut și comunitatea romano-catolică, cu 21,5% din populația orașului, aceasta însemnând în 1927 – 17.462 persoane. Credincioșii ortodocși (13.914 persoane) constituiau în 1927 – 17,1% din populația orașului. În sfârșit, o ultimă comunitate religioasă orădeană, care conta din punct de vedere numeric, era cea greco-catolică – 7.659 de persoane (9,4%). În anii '20 au început să apară în Oradea și primele comunități baptiste. Acestea numărau în 1930 nu mai puțin de 2.800 de membri.

Românii nu reprezentau așadar populația majoritară. Cei care dominau orașul sub aspect demografic și economic erau maghiarii și evreii. Tocmai de aceea, după constituirea României Mari presa românească din localitate a fost foarte atentă la realitățile etnice, economice și confesionale de aici. Aceasta a reliefat pe larg aspecte ce țin de viața comunităților evreiască și maghiară. O atenție deosebită a fost acordată celei evreiești. Extrem de atente la aceste lucruri au fost în primul rând „Gazeta de Vest” și „Noua Gazetă de Vest”, cele mai longevive din perioada interbelică, dar și alte ziare orădene. „Gazeta de Vest” se autointitula organ de afirmare națională, iar editorul ziarului, care a apărut între 1929-1936, era Casa Națională a Județului Bihor. Din 1936, „Gazeta de Vest” și-a încetat apariția, locul său fiind luat de „Noua Gazetă de Vest”, care a apărut între 1936-1940. Redactor principal al ambelor ziare a fost George A. Petre².

Încă de la începuturile sale, „Gazeta de Vest” a acordat mare atenție acestei problematice, cu atât mai mult cu cât în Oradea existau un număr mare de reprezentanți ai acestei comunități. Evreul era un personaj interesant, cu obiceiuri diferite de ale celorlalte comunități. Poate tocmai de aceea a și fost atent urmărit de către presa orădeană. Tematica referitoare la evrei, așa cum se regăsește ea în cele două ziare, vizează în principal aspecte ce țin de viața comunității evreiești orădene și de relațiile interetnice și interconfesionale existente între cele trei comunități importante ale orașului Oradea: maghiari, evrei și români.

„Gazeta de Vest” și „Noua Gazetă de Vest” au oferit orădenilor, între altele, imagini ample asupra divergențelor existente între comunitățile maghiară și evreiască din Oradea și alte orașe din Transilvania, cu toate că evreii de aici erau în marea lor majoritate de cultură maghiară. Se observă o distanțare treptată a celor două comunități una față de cealaltă în condițiile în care interesele lor începeau să fie sensibil altele. Se poate ca atitudinea unora dintre liderii comunității maghiare să fi fost influențată și de politica unor partide politice din Ungaria care aveau poziții clar antisemite.

La 18 martie 1930, „Gazeta de Vest” publica un articol intitulat *Ungurii contra evreilor*, care sublinia că „ungurii de rasă”, adică cei care aveau limba maternă maghiara, erau nemulțumiți de faptul că filiala Partidului Maghiar din Oradea se afla în mâinile evreilor. În fruntea formațiunii se aflau în 1930 Eugen Kotzo, președinte, și Gustav Köver, vicepreședinte. Ei au început acțiunea de scoatere a partidului din mâinile evreilor întrucât se aprecia că aceștia nu erau conduși de un real sentiment maghiar. Grupul Kotzo-Köver era unul intransigent și șovin, ceea ce a provocat de-a lungul anilor multe animozități cu românii și evreii din oraș³.

¹ P. Dejeu, *Așezămintele culturale din municipiul Oradea și județul Bihor*, Oradea, 1926, p.53.

² Lucia Cornea, *Repertoriul periodicelor românești editate în Bihor în perioada interbelică*, în „Crisia”, 1987, p. 727.

³ I. Zainea, *Economie și societate în Bihor (de la Marea Unire la Dictatul de la Viena)*, Oradea, Editura Universității din Oradea, 2007, pp. 253-254.

Grupată în jurul ziarului „Magyar Szö”, o parte a maghiarimii orădene a început să militeze pentru îndepărtarea de comunitatea evreiască. Acest ziar, prezentat ca adevăratul organ al Partidului Maghiar, a căpătat o serioasă amprență antisemită și a încercat să scoată din viața maghiarimii însemnătatea presei evreo-maghiare: „*Presa evreiasă s-a făcut unealta șovinismului maghiar pentru a-și câștiga simpatii atunci când se cerea o activitate pentru armonia socială. Confrații evrei mi s-au bătut cu pumnii în piept umflându-și sentimentele ungurești. Acum alți pumni îi lovesc în piept. Nu-i compățimesc. Poate se vor învăța minte!*”¹, era concluzia redactorului articolului.

„Gazeta de Vest” a reflectat consecvent divergențele tot mai vizibile dintre maghiari și evrei, fie că erau din România, fie că erau din străinătate. Unul dintre cei mai acizi observatori ai acestor realități, ziaristul Alter Scotus, într-un articol din 20 ianuarie 1931, intitulat *O bună lecție pentru evreii maghiari*², semnala protestul parlamentarului evreu din Parlamentul României, Ebner Mayer din Cernăuți, inserat în paginile ziarului „Népunk” din Oradea, îndreptat împotriva faptului că evreii sunt supuși intereselor maghiare. Intervenția se datora presupuselor presiuni la care ar fi fost supuși evreii din Cehoslovacia cu ocazia recensământului care s-a efectuat în această țară, în sensul declarării lor ca cehoslovaci, presiuni semnalate și de Uniunea Evreilor Maghiari din Budapesta. Împotriva acestei situații s-a ridicat minoritatea maghiară din Cehoslovacia, care a protestat la Liga Națiunilor. Uniunea Evreilor din Budapesta s-a solidarizat cu cererile minorității maghiare din Cehoslovacia. Senatorul Ebner Mayer a criticat atitudinea evreilor din Uniunea Evreilor Maghiari: „*D-l senator Ebner Mayer trage o aspră lecție uniunii evreilor din Ungaria, care se pune orbește și fără motiv în slujba manevrelor ungurești de la Budapesta. Dânsul, pe baza articolelor scrise de președintele „Consiliului național evreiesc” din Cehoslovacia, face constatarea că ingerințele atribuite statului cehoslovac sunt domeniul fanteziei și că în Cehoslovacia sunt foarte puțini aceia care se mai numesc evrei maghiari. Apoi spune următoarele: „Aș înțelege iritația de la Budapesta, dacă autoritățile cehoslovace ar fi constrâns pe evrei să se declare cehoslovaci. Dar a protesta contra faptului că evreii se declară evrei, acesta e cel mai mare grad de înjosire evreiască”.*

„*Așa e și la noi în România*”.

Senatorul Ebner Mayer continuă:

„*Presupunând că autoritățile cehoslovace într-adevăr ar fi exercitat presiuni asupra evreilor, ca aceștia să se declare minoritate evreiască – aceasta n-ar fi un lucru de necrezut și nepermis. Recensământul prescrie sub pedeapsă, că numai adevărul să se declare. Așa este și la noi în România. Din moment ce legea ne-a dat permisiunea ca să ne declarăm evrei, noi trebuie să trăim cu acest drept. Evreii maghiari de la Budapesta își aruncă punctul de vedere, că evreii cari aparțineau coroanei de odinioară a Sfântului Ștefan, sunt unguri pe baza limbei, culturii și sentimentului. Dau ca pildă Statele Unite cu o populație de 120 milioane, cultura e engleză și totuși locuitorii nu sunt englezi. Unei națiuni îi aparține numai în virtutea originii. Uniunea propagă asimilația ungară și tăgăduiește existența unui popor evreu. În cazul acesta ar trebui dărâmat orice zid despărțitor, care se pune în calea asimilării. Uniunea evreilor maghiari însă tocmai prin searbăda ei existență, documentează că pentru apărarea intereselor ei speciale, evreii trebuie să se unească sub numele de evreime. Noi evreii din România, pe lângă recunoașterea de cetățeni români, putem să înregistrăm ca pozitiv față de guvern, că la recensământ am avut dreptul de a ne declara aparținând minorității etnice evreiești*”³.

Având în vedere aceste realități, Ebner Mayer, aprecia că „*Liga Națiunilor trebuie să respingă fără îndoială, ca nepotrivit, protestul Uniunii. Scriitorii istoriei evreiești în nici un caz nu vor încresta acest protest pe pagina strălucită a istoriei. Dimpotrivă...*”⁴.

¹ Ungurii contra evreilor, în „Gazeta de Vest”, 8 martie 1930, p. 1.

² Alter Scotus, *O bună lecție pentru evreii maghiari*, în „Gazeta de Vest”, 20 ianuarie 1931, p. 3.

³ *Ibidem*.

⁴ *Ibidem*.

În final, Alter Scotus se disculpă ferindu-se de eventuala catalogare antisemită a propriei persoane. De fiecare dată argumentele îi sunt oferite de însuși senatorul din Cernăuți: „*Dacă aș fi scris eu frazele de mai sus, fără îndoială că aș fi fost imediat acuzat ca tendențios. Dar le scrie un senator, un nume care joacă un rol de frunte în viața evreimii de la noi. Acum să-nțeleg că el le scrie din punct de vedere al intereselor evreiești. Dar ele sunt bine venite, în primul rând pentru a arăta calomniile lansate de maghiari în privința recensământului și în al doilea rând pentru a arăta conaționalilor săi, că și ei sunt cetățenii statului în care trăiesc și nu le este permis a se pune în slujba acțiunilor de ponegrire a statului, mai ales când acestea vin de la dușmanii din afară (avem și dușmani dinăuntru destui). Evreii cari bat în coarda șovinismului maghiar, după părerea senatorului Mayer, sunt cu totul eronați. Faptul că atunci când fac pe ungurii nu sunt sinceri, o dovedește enervarea când le arunci în față un antisemit. Atunci uită că sunt unguri și creștini – fiindcă după câte știm noi, poporul maghiar s-a creștinat cu o mie de ani înainte. Ei vor însă să fie cât maghiari, cât evrei, pentru a putea specula două situații – plus cetățenia română. Așa însă nu se poate. Fiindcă dacă evreii pretind protejarea intereselor lor speciale, pretindem și noi ca atitudinea lor să nu fie dăunătoare statului și deci să nu se atazeze la opera de ponegrire și de subminare a țării noastre. Statul român n-are nevoie de români falsificați prin recensământ și statistici sau de declarații smulse prin teroare. Neamul românesc posedă cifra care îl îndreptățește să stăpânească în veci peste această țară și e singur în măsură să se afirme temeinic în fața omenirii. Dar statul trebuie să aibă în fața lui o situație limpede a cetățenilor săi de altă naționalitate. Aceasta e mai întâi în interesul minorităților, fiindcă astfel el nu va putea să le poarte grija așa cum se cuvine. Căci, atunci când un tată nu-și cunoaște copiii, desigur că nici nu poate îngriji de ei*”¹.

La începutul lunii iunie a anului 1931 au avut loc alegeri parlamentare. Cu această ocazie au ieșit din nou în evidență problemele existente între maghiari și evrei, în condițiile în care evreii orădeni și nu numai manifestau tot mai multe tendințe de cristalizare a unei poziții politice proprii. Într-un articol apărut în „Gazeta de Vest”, miercuri 3 iunie 1931, intitulat *Între evrei și unguri*, semnat de Alter Scotus, acesta semnală faptul că „*evreimea și-a făcut partid și încearcă să se rupă de maghiarime*”², acest fapt împărțind comunitatea evreiască în două. Unii îmbrățișau acest punct de vedere, în timp ce alții considerau că evreii trebuie să rămână mai departe fideli maghiarilor. Ciudată este, în opinia lui Alter Scotus, poziția președintelui Uniunii Evreilor din România, dr. Wilhelm Filderman, care cerea evreilor din Transilvania să fie aproape de minoritatea maghiară. În ciuda acestei poziții au fost suficienți evrei ardeleni, inclusiv din Oradea, care își spuneau că „*dacă ungurii au partidul maghiar, de ce evreii să nu aibă un partid evreesc? Ei voesc să se smulgă de sub tutela șovinismului maghiar și să-și înjghebe o organizație separată, care să reprezinte numai interesele evreești ca minoritate deosebită de minoritatea maghiară. Să-și aibă în parlament reprezentanți evrei și totdeauna să se prezinte ca minoritate evreiască*”³.

„Gazeta de Vest” a alocat importante spații acestei realități ce părea foarte interesantă având în vedere raporturile excelente existente dintre evrei și maghiari de până atunci. Ziarul a reflectat temerile minorității maghiare în fața acestei situații. „*Maghiarii sunt disperăți*”, susținea Alter Scotus. Cauza ar fi „*desprinderea evreilor de sub firma ungurească; numărul ungușilor scade simțitor, deoarece se știe că evreii din Ardeal erau considerați de ei drept <unguri> și prezentați ca atare ori de câte ori cauza maghiară vroia să dovedească însemnătatea numerică a elementului maghiar de la noi. Pe de altă parte, intelectualitatea <maghiară> își risipește rândurile, deoarece cea mai mare parte a ei e alcătuită din evrei-maghiari. Chiar șovinismul maghiar e amenințat să slăbească, pentru că cei cari-l agitau mai*

¹ *Ibidem*.

² Alter Scotus, *Între evrei și unguri*, în „Gazeta de Vest”, 3 iunie 1931, p. 5.

³ *Ibidem*.

bine erau tot evreii cari exagerau ungurismul lor, ca să obțină încrederea ungarilor. Gândiți-vă ce s-ar alege de presa maghiară din Ardeal dacă evreii se separă de unguri, când știți este că presa e cu desăvârșire în mâinile evreilor”¹.

Alter Scotus surprindea foarte bine realitatea transilvăneană din acest punct de vedere. Fenomenul era din ce în ce mai evident. În cadrul comunității evreiești nu exista un curent majoritar bine conturat din acest punct de vedere. Potrivit opiniei „Gazetei de Vest”, „evreii se găsesc în acest moment împărțiți în două tabere: una evreiască și alta ungurească. Cea din urmă are sprijinul maghiarilor de rasă, astfel că duce lupta cu mai mult sgomot. Nu se știe însă dacă ea nu va slăbi din zi în zi până când în cele din urmă evreii se vor încorpora cu toții în cadrele partidului evreesc, după cum pare că s-a pornit curentul. Noi vom urmări cu atenție această luptă, deoarece ea deschide o nouă eră în viața minoritară din Ardeal care ne interesează foarte de aproape”².

În același articol erau oferite detalii interesante legate de această chestiune: „Cum se desfășoară lupta între evreii și ungurii din Oradea?

În ceea ce privește lupta dintre evreii, maghiarii și evreo-maghiarii din Oradea și Bihor, am observat semne caracteristice, cari ne lasă să întrevădem că ea a ajuns mai departe decât ne-am închipui. Dintre ziarele evreo-maghiare din localitate numai două au luat poziție precisă și violentă contra partidului evreesc. Amândouă sunt ale dl. Hegedus Nándor care e direct interesat de chestiune, el fiind capul de listă al partidului maghiar și conducător al acestui partid. Se înțelege că nu-i convine să piardă voturile și posibilitățile de deputăție pe cari deocamdată le are. Ziarele saleacompaniate de <Magyar Szó> au deschis o furioasă campanie împotriva noului partid evreesc, numindu-i trădători evrei cari se depărtează de partidul maghiar.

Celelalte două cotidiane evreo-maghiare și-au păstrat o atitudine imparțială. Nu s-au îndepărtat nici de partidul maghiar cât și cele ale partidului evreesc, cari se loveau ca în cap agitând unele contra altora. Deci publicul evreesc a fost lăsat să-și adopte atitudinea pe care o va crede de cuviință”³.

Interesant este faptul că în această dispută au intervenit și liderii naționali ai evreilor. Între ei și Wilhelm Filderman, însuși președintele Uniunii Evreilor din România și avocat în București. Aflându-se în Arad, la finele lunii mai a anului 1931, Wilhelm Filderman a acordat un interviu ziarelor maghiare din oraș, ocazie cu care, surprinzător, el s-a arătat în dezacord cu poziția unor consangvini de-ai săi care doreau să beneficieze în Transilvania de o identitate proprie diferită de cea maghiară. Conform acestuia, un partid evreiesc ar fi în defavoarea evreilor din România, ilustrându-și spusele cu pilda partidului evreiesc din Grecia și a celui din Polonia, care i-au izolat pe evrei de greci și poloni așa încât aceștia din urmă îi boicotează.

Wilhelm Filderman spunea: „Nu găsesc lucru frumos ca evreimea maghiară să tăgăduiască acea națiune cu care a trăit veacuri împreună, participând la bucuriile ei și la durerile ei”⁴. Poziția liderului comunității evreiești din România pare cel puțin ciudată din moment ce îi îndemna pe evreii din Ardeal să fie unguri și nu evrei, așa cum sublinia Alter Scotus.

Totuși, în vara anului 1931, în Oradea, a luat ființă o secție locală a Partidului Evreiesc, avându-i ca președinți pe I. Mittelmann și pe avocatul dr. Bárdoș Imre, iar ca secretar general pe medicul Klein Ernő⁵.

La 2 iunie 1931, s-au desfășurat în România alegeri parlamentare, care, potrivit „Gazetei de Vest”, „au aruncat în opinia publică o dără de lumină asupra cugetului evreimii din Ardeal,

¹ *Ibidem*, p. 2.

² *Ibidem*.

³ *Ibidem*.

⁴ *Ibidem*.

⁵ *Bihorul strajă la hotar*, Oradea, 1933, pp. 145-146.

cari ni s-a părut mai totdeauna dubios”¹. Evreii orădeni, asemeni altora din Transilvania, au încercat cu această ocazie o proprie orientare politică prin separarea de Partidul Maghiar. Acest fapt a fost foarte clar exprimat prin depunerea de liste separate de candidaturi de către Partidul Evreiesc. În consecință, „Gazeta de Vest” a sesizat declanșarea unor tensiuni între unguri și evrei, îndeosebi între evreii Partidului Maghiar și evreii Partidului Evreiesc. Maghiarii își vedeau periclitată influența în viața orașului deoarece voturile evreilor se divizau, o parte importantă mergând înspre noul Partid Evreiesc. Maghiarii pierdeau, astfel, poziții importante în Consiliul Municipal. Atunci s-a dovedit încă o dată că o parte a evreilor orădeni doreau să se smulgă de sub tutela maghiară și să-și întemeieze o organizație separată care să reprezinte numai interesele evreiești ca minoritate deosebită de minoritatea maghiară. Era acea parte a evreimii dispusă să accepte realitățile politice ale României Mari.

Liderii maghiarilor nu au rămas insensibili în fața acestei situații care putea deveni periculoasă pentru fruntașii politici maghiari ce își vedeau periclitate pozițiile de până atunci. Se intra într-un nou stadiu al disputelor dintre evreii și maghiarii din Oradea și Bihor, problema fiind expusă în ziarele evreo-maghiare din localitate, în principal în cele patronate de Hegedüs Nándor, membru al comunității evreiești orădene, dar rămas fidel politicii Partidului Maghiar. Hegedüs Nándor era personalitatea cea mai influentă din domeniul presei maghiare din Oradea. El era patronul cotidienei „Nagyvárad”, „Estilap” și, ulterior, după dispariția lui Fehér Deszö, și al lui „Nagyvárad Napló”. Hegedüs Nándor conducea și o întreprindere de import de cărți având inclusiv un magazin de cărți. În același local cu magazinul funcționa și un birou de presă, patronat de același Hegedüs Nándor².

Toate ziarele patronate de acesta criticau dur atitudinea acelei părți a evreilor orădeni și bihoreni care doreau separarea politică de maghiari prin constituirea unei formațiuni politice proprii. „Gazeta de Vest” a reflectat și această stare de lucruri prezentând disputa în paginile sale pentru informarea cititorilor săi. În numărul din 3 iunie 1931, „Gazeta de Vest” insera într-unul din numerele sale unul dintre cele mai violente atacuri ale presei patronate de Hegedüs Nándor la adresa evreilor care doreau distanțarea de interesele comunității maghiare. Cei care făceau acest pas erau numiți „*trădători evrei cari se depărtează de partidul maghiar*”³. De fapt, așa cum sesiza și semnatarul articolului, Hegedüs Nándor avea un interes direct în menținerea blocului evreo-maghiar din Oradea și Bihor care era primul pe listele Partidului Maghiar la alegerile de la începutul verii anului 1931. În condițiile în care blocul se rupea, Partidul Maghiar era direct amenințat prin diminuarea numărului de voturi adresate lui de vreme ce Partidul Evreiesc depunea liste separate. Astfel se explică și atitudinea violentă a presei patronate de el îndreptată spre cei ce susțineau ideea unui Partid Evreiesc care să apere direct interesele comunității. Că lucrurile au stat așa este confirmat și de atitudinea celorlalte cotidiane maghiare din Oradea care și-au păstrat o atitudine imparțială lăsând publicului evreiesc posibilitatea de a adopta atitudinea pe care o credea de cuviință.

Conform „Gazetei de Vest”, relațiile dintre evrei și maghiari nu mai erau la fel de cordiale precum fuseseră înainte de Primul Război Mondial, fie că era vorba despre România ori Ungaria. „Gazeta de Vest” a reflectat această realitate aducând drept argumente o serie de fapte petrecute chiar în țara vecină, Ungaria. Astfel, în numărul său din 17 septembrie 1929, era adus exemplul petrecut în orașul maghiar Ráb, unde la începutul noului an școlar elevii evrei au fost excluși din clasele în care învățau elevii unguri. Potrivit „Gazetei de Vest”, respectiva măsură a fost luată de către directorul școlii. El ar fi ordonat despărțirea copiilor evrei de colegii lor unguri stabilind un centru cu un program special pentru cei dintâi. Pe lângă primele trei clase primare au fost înființate trei secții speciale în care au fost transferați toți elevii evrei. Astfel, un

¹ Alter Scotus, *Între evrei și unguri*, în „Gazeta de Vest”, 3 iunie 1931, p. 5.

² I. Horváth, *op. cit.*, p. 186, 233, 237; vezi și *Istoria ...*, p. 386.

³ Alter Scotus, *Între evrei și unguri*, în „Gazeta de Vest”, 3 iunie 1931, p. 5.

număr de 86 de elevi evrei au fost despărțiți de colegii lor. Această măsură a provocat o mare împotrivire în rândurile evreimii din Ungaria și a fost respinsă și de către presa ungară *progresistă*¹. A existat însă, conform „Gazetei de Vest”, și o altă parte a presei din Ungaria, care a aprobat gestul, cerând ca sistemul să se extindă și în alte școli². Directorul a motivat măsurile luate făcând recurs la interesul elevilor. Este vorba despre faptul că „*elevii evrei ar sărbători și alte 6 sărbători, așa că ar rămânea în urmă cu studiile față de elevii maghiari. Spre a se înlătura o asemenea stare, a fost necesar să se schimbe programul*”³.

În fine, au mai fost aduse și alte exemple de acest gen. Unul merită amintit însă prin prisma faptului că este semnificativ prin natura poziției avute de Hegedüs Nándor față de raporturile maghiaro-evreiești din Oradea și România în general. „Gazeta de Vest” a speculat pățania fiului lui Hegedüs Nándor, care frecventa cursurile Academiei Economice din Budapesta. Aflând că este evreu, colegii săi maghiari l-au agresat și i-au strigat acestuia într-un mod incalificabil: „*afară din universitățile ungurești cu jidanii puturoși*”⁴. Potrivit „Gazetei de Vest”, corecția aplicată a fost atât de serioasă încât a fost nevoie de câteva zile de spitalizare. Concluzia acestei pățanii, așa cum a fost formulată ea de semnatul articolului, a fost una foarte aspră: „*Tatăl studentului, adică dl. Hegedus, fost purtător de steag al maghiarimei din Oradea, a plecat la Budapesta și și-a adus odrasla acasă tot în România asta hulită de dânsul*”⁵. Prea aspră cu politica țării vecine față de comunitatea evreiască, „Gazeta de Vest” concluziona că: „*din pățania băiatului domnului Hegedüs se poate constata că Ungaria disprețuiește pe evrei chiar și atunci când aceștia fac pe maghiarii în statele successorale*”⁶. Aserțiunea se dorea mai degrabă o atenționare a fostului deputat și patron de presă Hegedüs Nándor față de atitudinea sa în disputa dintre evrei și maghiari și poziția sa vizavi de populația românească a orașului Oradea.

Acreditând în continuare ideea că relațiile dintre evrei și maghiari sunt departe de ceea ce fuseseră odată, „Gazeta de Vest” publica, la 9 iulie 1931, sub titlul *Un tânăr evreu întoarce la Oradea palmele ce le-a primit la Seghedin*⁷, un nou material despre „*vechea și cordiala prietenie evreo-maghiară*”. Întâmplarea povestită de redactorul „Gazetei de Vest”, Asan, avusese loc pe data de 7 iulie 1931, la ea participând doi tineri, unul maghiar și unul evreu: „*Tânărul Paul Farkaș, fiul președintelui Halei Comerciale din Oradea, umbla anul trecut la studii la universitatea din Seghedin, în Ungaria (știți: numai acolo are viitor). Tot acolo se afla la studii și tânărul Csapo, fiul inginerului Csapo din localitate. Închipuți-vă ce bucurie pe acești tineri orădeni, când s-au întâlnit tocmai în Seghedin, la aceeași universitate. Mai ales Csapo atât de mult s-a bucurat, când a dat ochii cu Farkaș, încât a exclamat: – ce măi, jidane, și tu ești aici? Și de bucurie a sărit la Farkaș – se vede însă, că între timp s-a uitat că bucuria revederii se manifestă prin îmbrățișări și săruturi – și i-a plesnit peste obraz câteva palme studentești. Tânărul Farkaș s-a clătinat puțin dar și-a vârât mâinile tremurânde în buzunar. N-avea ce să facă. Trebuia să se declare mulțumit cu frumoașa manifestație de dragoste pe care i-a făcut-o compatriotul său. Alaltăieri, tocmai după un an, cei doi tineri s-au întâlnit pe străzile orașului lor natal și au ținut să sărbătorească frumos întâlnirea de anul trecut. Dar acum era rândul lui Farkaș să dea onorurile. Cu aceeași bucurie Farkaș a sărit la Csapo, i-a dat înapoi cadourile de anul trecut și n-a uitat să adauge în plus și vre-o câteva vânăți de ciomag, drept dobândă .*

¹ *Elevii evrei sunt excluși din rândul elevilor unğuri. Măsura unui director de liceu din Ungaria, în „Gazeta de Vest”, 17 septembrie 1929, p. 4.*

² *Ibidem.*

³ *Ibidem.*

⁴ *Băiatul fostului deputat maghiaro-evreu Hegedus a fost bătut de către studenții din Budapesta, în „Gazeta de Vest”, 4 octombrie 1934, p. 2.*

⁵ *Ibidem.*

⁶ *Ibidem.*

⁷ *Asan, Un tânăr evreu întoarce la Oradea palmele ce le-a primit la Seghedin, în „Gazeta de Vest”, 9 iulie 1931, p. 4.*

Am uitat să amintesc, că în anul acesta tânărul Farkaș s-a întors acasă ca licențiat în farmacie, așa că nu mai avea nevoie să se întorcă la toamnă la universitatea din Seghedin, unde s-ar putea întâlni cu Csapo sau cu alt student ungur care să fi aflat de distracția de la Oradea. De asemenea, cred că cititorul a băgat de seamă din rândurile de mai sus, că Csapo e maghiar, iar Farkaș e evreu. Și fiindcă între unguri și evrei există o veche și cordială prietenie, ea se manifestă desigur și în felul acesta mai expansiv¹.

Descrisă cu umor, dar mai ales cu ironie, întâmplarea dorea să fie una care să argumenteze o dată în plus disensiunile tot mai clare existente între cele două comunități, divergențe care se manifestau inclusiv prin reacții violente ale celor implicați. Semnatarului articolului, Asan, îi era foarte clar, așa cum se exprima în final, că între cele două comunități există poziții ireconciliabile generate în fond de scopuri opuse, de faptul că o parte a evreimii din Transilvania dorea să-și promoveze propriile interese prin forțe politice și economice proprii, nu prin intermediul maghiarilor și al Partidului Maghiar, în condițiile în care maghiarii ar manifesta un oarecare dispreț față de evrei: „Am arătat întotdeauna la ce se reduce în realitate dragostea maghiarilor față de evrei și după cum se vede din cazul de față, nu ne-am înșelat și nu vom fi desmințiți. Maghiarii se folosesc de evreii maghiarizați în scopuri pur maghiare, dar în fond îi urăsc, îi disprețuiesc. Nu-i plângem pe evrei căci ei singuri sunt vinovați. Din contră, ne-ar plăcea s-o pățească tot mai des pentru a li se deschide în sfârșit ochii sau pentru a se lăsa de specula prefăcătoriei. Tânărul Farkaș va fi, cred, atât de cavalier, încât să recunoască în intimitatea gândului său, că am dreptate²”.

Atent cu reprezentanții minorității evreiești din Oradea și Transilvania deopotrivă, Asan îi îndemna pe aceștia să fie mai atenți la maghiarii din întreg Ardealul în paralel cu schimbarea atitudinii față de România, un stat în care, spre deosebire de cel cu care simpatizau, Ungaria, se bucurau de o poziție mult mai bună. În același timp, trăgea un semnal asupra faptului că evreii ar avea tot interesul să nu se mai declare maghiari în Transilvania întrucât acest fapt sprijină încă o dată minoritatea maghiară care dă impresia că este mult mai numeroasă decât este în realitate, slăbind astfel consistența propriei comunități: „Ce morală pot să tragă evreii din pășania lui Farkaș. Oricum, întâmplarea (cu repetiție) poate servi ca bună lecție pentru evreii din Ardeal, cari nu încetează să bată din pintonii șovinismului maghiar. Aici, la noi, fac pe ungurii, dar când trec dincolo, în Ungaria, sunt palmuiți și huiduiți de către unguri. Tânărul Farkaș, bunăoară, n-a vrut să-și urmeze studiile universitare în România, căci l-au oprit, sunt sigur, sentimentele sale filo-maghiare. El s-a dus în Ungaria, mânat de sentimentul patriotic maghiar, pentru care și-a primit imediat răsplata pe care o și merită. Și cât de călduros sunt primiți evreii în Ungaria, o deducem nu numai din palmele pe care le-a încasat tânărul evreu orădean, dar și din acea, că el n-a avut curajul să se revanșeze pe teritoriul maghiar, ci numai pe teritoriul român, sub protecția stăpânirii pe care o disprețuiește în cugetul lui evreul maghiar. De aici se vede, că totuși în România evreii se simt mai în siguranță, mai la largul lor. Cum pot ei să spună pe de altă parte, că în țara noastră evreii sunt persecutați? Cum poate Ungaria să călărească pe fața străinătății pe umărul ungarilor evrei din Ardeal?³”.

În perioada următoare, „Gazeta de Vest” aducea în fața publicului evreu din Oradea și Bihor noi date despre situația evreimii din Ungaria. Toate aveau menirea nedeclarată de a-i face pe evrei să fie solidari cu politica românească și să se depărteze de cea maghiară. Era un fapt absolut cunoscut că în majoritatea cazurilor în Transilvania exista o foarte bună colaborare între evrei și maghiari, ceea ce făcea ca într-o serie de localități, inclusiv în unele din marile orașe, aceste două comunități să domine viața politică, economică și socială în detrimentul românilor sau a altor comunități. Cum politica minorității maghiare, susținută de o parte a comunității

¹ *Ibidem.*

² *Ibidem.*

³ *Ibidem.*

evreiești, era de întoarcere a Transilvaniei în granițele Ungariei, exemplele date în „Gazeta de Vest” aveau menirea de a determina pe evrei să cugete o dată în plus la poziția lor în această privință, iar prezentarea unor date concrete despre situația evreilor din Ungaria avea tocmai această menire.

„Gazeta de Vest” a scos în evidență și o serie de poziții antisemite venite inclusiv dinspre comunitatea maghiară orădeană. Astfel, cotidianul atrăgea atenția asupra faptului că însuși ziarul orădean „Erdelyi Lapok”, înființat la începutul anului 1932, s-a dovedit a fi unul puternic antisemit „căci în pagina a doua dl. Bangha Bela scrie un articol ce constituie una dintre cele mai aspre dojeneli la adresa fraților săi maghiari, pe motivul că nu sunt buni creștini și catolici. De ce? Pentru că ei se hrănesc cu produsele presei evreiești, pentru că ei nu sprijină o presă cu adevărat catolică și maghiară. Articolul dlui Bangha indică adevărata direcțiune a noului ziar maghiar”¹, era părerea jurnalistului Alter Scotus. Ziarul ducea o campanie împotriva întregii prese evreo-maghiare din Ardeal. În același timp, el era îndreptat și împotriva autorităților românești².

În perioada despre care discutăm, situația evreilor din România era normalizată sub aspect juridic. Constituția din 1923 le acorda toate drepturile de care se bucura orice cetățean român. „Gazeta de Vest” a reflectat în permanență această stare de lucruri făcând adesea trimitere la statutul neclar sau chiar discriminant pe care îl aveau evreii într-o serie de state din Europa. Comparația cea mai frecventă era făcută cu Ungaria.

Încă din primele sale numere, ziarul remarcă telegrama primită la 26 septembrie 1929 de ministrul Cultelor din România, Aurel Vlad, din partea Congresului Internațional al Evreilor Ortodocși de la Viena, prin care era felicitat pentru reglementarea cultelor din România. Telegrama era semnată de marele rabin Friedeman. Semnatarul notei din ziar se arăta surprins de „via senzație”, contrară sensului scrisorii marelui rabin, produsă de noua lege a cultelor în cercurile evreiești din România. Aceștia nu erau atât de încântați de prevederile noii legi, conform precizărilor ziarului³.

Aproape o lună mai târziu, în numărul din 15 octombrie 1929, „Gazeta de Vest” publica un articol despre deschiderea și toleranța Bisericii Ortodoxe Române față de sărbătoarea evreiască Yom Kippur. Era dat în acest sens exemplul orașului Oradea, unde o bună parte a locuitorilor erau evrei. Cu această ocazie, se preciza în respectiva știre, orașul era în sărbătoare: „piața era moartă din punct de vedere comercial, iar haina de zile alese era fluturată pe promenadă”⁴. În sprijinul afirmației, conform căreia în România evreii beneficiau de libertate absolută de manifestare, s-a adus argumentul că singurul post de radio din lume care a transmis rugăciunea evreiască de deschidere a acestei sărbători a fost Radio București. Rugăciunea, spunea autorul articolului, M. de San Marino, „nu a revoltat pe nimeni, biserica dominantă și majoritatea ortodoxiei știe să dea fiecăreia ce e al ei, nici un interes nu se atinge, menajându-se credința fiecăruia”⁵.

Nu de aceeași deschidere s-a bucurat sărbătoarea evreiască în mediile maghiare. Astfel, conform „Gazetei de Vest”, care a preluat informații publicate în gazetele de limbă maghiară, acestea au insistat pe faptul că interesele comerțului maghiar au fost lezate de respectiva sărbătoare și că viața economică maghiară ar fi fost diminuată. În fapt, așa cum semnala și „Gazeta de Vest”, această atitudine n-a fost decât un *pretext*, fiind bine cunoscut faptul că în Oradea comerțul era deținut de evrei, nicidecum de maghiari, care erau minoritari în acest domeniu. „Am căutat să verific azi comerțul maghiar”, spunea gazetarul M. San Marino, „de la

¹ Idem, *Pe frontul minoritar*, în „Gazeta de Vest”, 6 ianuarie 1932, p. 3.

² *Ibidem*.

³ *Congresul Internațional al evreilor ortodocși și legea cultelor*, în „Gazeta de Vest”, 27 septembrie 1929, p. 4.

⁴ M. San Marino, *Ionki Pur*, în „Gazeta de Vest”, 15 octombrie 1929, p. 1.

⁵ *Ibidem*.

administrația financiară la Podul de pe Criș același lanț de obloane trase îmi face mărturie absenței lui. Unde-i comerțul maghiar?"¹.

În fapt, M. San Marino considera că reacția presei maghiare la sărbătoarea Yom Kippur s-ar datora unei atitudini antisemite a presei maghiare și nicidecum lezării intereselor comerțului maghiar, întrucât „*comerțul Orăzii e deținut de evrei. E un fapt notoriu*”².

În general, când nu servea argumentelor sale, imaginea evreului nu era una tocmai pozitivă nici în paginile cotidianului „Gazeta de Vest”. De-a lungul anilor au fost prezentate mai multe cazuri ale unor membri ai comunității evreiești care au făcut diverse gesturi reprobabile lăsând impresia că reprezintă o caracteristică generală a acestei comunități.

În vara anului 1930, „Gazeta de Vest” publica o știre preluată din ziarul clujean „Patria”, conform căreia „*evreii sunt îndemnați de rabini să jure fals în fața instanțelor judecătorești*”³. Desigur că actul, dacă ar fi existat, era de o gravitate extremă. Era vorba despre îndemnul rabinului șef al Clujului, Akiba Glasner, adresat credincioșilor evrei de a jura strâmb în fața instanțelor creștine, acest fapt nerepercutându-se în nici un fel asupra lor. Acuzațiile îi erau aduse de către un reprezentant al comunității evreiești din Cluj, Isac Bergfeld, căruia i s-ar fi cerut acest lucru. Știrea era una senzațională și cu un impact serios asupra populației creștine. Conform reclamantului, rabinul șef ortodox Akiba Glasner ar fi spus că „*pentru un evreu nu e păcat să mărturisească strâmb în fața judecătorilor creștini*”⁴. În sprijinul celor spuse de el, Isac Bergfeld înșira chiar și cazurile în care a depus mărturii false în instanțe la îndemnul rabinului șef. Ca să dovedească faptul că știrea era adevărată, semnatarul rândurilor din ziar confirma că fapta era cercetată de Tribunalul de la Cluj⁵.

Extrem de critică a fost atitudinea „Gazetei de Vest” și față de ideea vehiculată într-o parte a presei orădene, conform căreia evreii din România ar trebui să beneficieze de un Subsecretariat de Stat pentru Evreime. Aflăm astfel că pentru prima dată ideea a fost expusă în ziarul maghiar „Népunk”, care se subintitula „*ziar săptămânal evreiesc*”⁶. Ideea i se părea autorului articolului extrem de nepotrivită întrucât, spunea acesta, cel puțin în Transilvania, evreii se declară maghiari îngroșând numărul acestei din urmă minorități, care ar ajunge la aproape 3 milioane de locuitori în România. În consecință, nu vedea motivația unui Subsecretariat de Stat pentru Evrei de vreme ce mare parte a acestora se declară maghiari⁷.

În vara anului 1931, un alt caz „*scandalos*”, care avea în prim plan, evident, un reprezentant al comunității evreiești, era adus în atenția orădenilor. Era vorba despre cazul avocatul Armin Feldmann, care cumpără locurile de casă de pe urma împrumuturilor generate de reforma agrară, pe prețuri de nimic și apoi le speculează. Conform articolului de ziar, pentru a-și duce la bun sfârșit demersul său, Armin Feldmann nu a ezitat să recurgă inclusiv la amenințări. Astfel, se cunoștea exemplul unei „*funcționare, care ne vând să vândă locul e amenințată, terorizată și insultată de Feldmann în biroul Curții de Apel*”⁸. „Gazeta de Vest” a acordat un spațiu larg poveștii considerând-o, probabil, extrem de reprezentativă pentru caracterul unor membri ai comunității evreiești. În esență, tehnica folosită era următoarea, conform ziarului: „*Avocatul Feldmann se ocupă cu vânzarea de case și de locuri de case. În special umblă după locurile de casă ale împrumutătorilor prin reforma agrară în diferite cartiere din Oradea. Se știe, că în cartierele noi sunt împrumutătorii cu locuri de casă o mulțime de funcționari săraci. Feldmann știind că în vremea de azi funcționarii duc mare lipsă de bani, caută să profite de*

¹ *Ibidem*.

² *Ibidem*.

³ *Evreii sunt îndemnați de rabini să jure fals în fața instanțelor judecătorești*, în „Gazeta de Vest”, 15 august 1930, p. 2.

⁴ *Ibidem*.

⁵ *Ibidem*.

⁶ Alter Scotus, *Evrei sau unguri?*, în „Gazeta de Vest”, 5 mai 1931, p. 2.

⁷ *Ibidem*, p. 1.

⁸ *Cum pune mâna avocatul Feldmann pe locurile de casă ale împrumutătorilor*, în „Gazeta de Vest”, 8 august 1931, p. 4.

*strâmtoarea lor. Cercetează cartea funduară, le ia numele și unde vede că nu s-a construit casă se prezintă la proprietar și-i oferă o sumă pentru cumpărarea locului. În general, oamenii fiind la nevoie, se lasă seduși de bani și își vând locurile pe sume foarte mici. Feldmann face comerț cu aceste locuri și câștigă sume îndoite. Astfel afară de locurile pe cari le-a vândut până acum mai are în proprietate actualmente 27 de locuri de casă, cumpărate în felul de mai sus*¹. Supărătoare era și tehnica avocatului de păcălire a Administrației Financiare din dorința de a plăti statului un impozit cât mai redus: „Mai zilele trecute avocatul Feldmann s-a prezentat din nou la proprietara locului oferindu-se să-l cumpere cu 20 000 lei. Funcționara i-a răspuns că nu-l dă fără 40 000 lei crezând că avocatul nu va oferi atât. A doua zi însă Feldmann a oferit 25, apoi 30, 35 și 40 000 lei dând și un act pe care trebuia să-l semneze proprietara că a primit arvuna. Când i-a oferit 40 000 lei Feldmann a spus funcționarei, că în actul de cumpărare nu vor trece decât 20 000 lei, ca să nu fie prea mult impus de Administrația Financiară”².

Pătruns de spirit civic, ziaristul semnala ilegitimitățile avocatului Armin Feldmann direct administratorului financiar al orașului: „atragem atenția domnului administrator financiar, rugându-l să se deschidă o anchetă, spre a se dovedi cu cât a frustat Feldmann Statul până acum la contractele pentru cumpărarea locurilor de casă. Căci dacă a propus funcționarei de mai sus ca în contract să treacă jumătate din sumă, desigur că și la celelalte contracte a procedat la fel”³.

Alte și alte fapte de acest gen săvârșite de membrii acestei comunități erau aduse în paginile ziarului, considerându-se că prea mulți se împotriveau statului român. Astfel, același Alter Scotus discuta cazul doctoriței Elena Goldstein din Camăr, județul Sălaj, care adopta o atitudine jignitoare la adresa autorităților române. Aceasta refuza să-și facă datoria în zilele de sărbătoare ale comunității. Pe lângă refuzul ei de a profesa și, deși legea dispunea ca eliberarea certificatelor de examinare a decedaților să se facă în mod gratuit, „medicul încasa de doi ani sume de la 50 de lei în sus pentru fiecare examinare”⁴.

Adesea, „Gazeta de Vest” a semnalat atitudinea superioară și ironică afișată de comercianții evrei față de români. Într-unul din articolele publicate în „Gazeta de Vest” în toamna anului 1933, e dezvăluită o întâmplare ilustrativă pentru această stare de lucruri petrecută între un comerciant evreu și un țăran român. Acesta din urmă, împreună cu fiica lui în vârstă de 16 ani, a dorit să achiziționeze un anumit model de stofă de la comerciantul evreu. Conform „Gazetei de Vest” celor doi nu li s-a permis să aleagă stoffa din multitudinea de modele existente în magazin. Evreul i-a cerut fetei să deseneze modelul pe hârtie. În momentul în care fata i-a înmănat desenul acesta a declarat: „- Bine, lasă-l aici, duceți-vă acasă și peste trei zile veți primi o telegramă ca să veniți să ridicați stoffa. Până atunci noi vom da acest desen la brutărie ca să se coacă bine”⁵. Concluzia autorului articolului era cât se poate de clară surprinzând unul dintre motivele pentru care, în unele cazuri, comunitatea evreiască nu este privită cu simpatie: „Dacă așa înțeleg comercianții evrei să se poarte cu clienții români din țară nu au dreptul să se plângă dacă uneori românii nu le nutresc sentimente de simpatie”⁶.

Un alt caz este acela al evreului Ioji Glück din comuna Sâmbăta. Cazul era considerat reprezentativ pentru atitudinea reprezentanților comunității de evrei în mediul rural. Tocmai de aceea „Gazeta de Vest” a insistat pe povestea sa. Evreul era acuzat că înșela autoritățile fiscale și pe localnici. El poseda o avere serioasă și dorea distrugerea cârciumarilor din comună și împrejurimi, cât și falimentul românilor comercianți și muncitori. Ioji Glück se stabilise în

¹ *Ibidem.*

² *Ibidem.*

³ *Ibidem.*

⁴ Alter Scotus, *O doctoriță evreică jignește stăpânirea românească*, în „Gazeta de Vest”, 13 ianuarie 1933, p. 3.

⁵ *Procedeele evreiești față de țăranul român*, în „Gazeta de Vest”, 1 septembrie 1933, p. 2.

⁶ *Ibidem.*

comună, conform „Gazetei de Vest”, imediat după Primul Război Mondial. Corespondentul ziarului era surprins de faptul că la circa un deceniu de la sosirea în localitate *„acest evreu înșelător în ziua de azi dispune de-o avere de câteva milioane, de-o casă admirabilă, de două mașini de treierat, de câteva căldări de fierț rachiul, de-o gospodărie foarte bogată, de o prăvălie, care alimentează tot jurul și de un lux nepotrivit unui om care a muncit pe cale normală, toate aceste supte după bietul român”*¹.

Exemplele de acest gen continuă. „Gazeta de Vest” prezenta în numărul său din 3 octombrie 1935 o situație similară. Era prezentat cazul unui grup de bancheri din Marghita, jud. Bihor, trimiși în judecată pentru gestiune frauduloasă. Era vorba de membrii Consiliului de Administrație ai Casei de Păstrare din localitate: Berger Adolf, Hneger Victor, Balog Francisc, Friedmann David, Steiner Ignatz, Goldberger Moritz, Neufeld Ladislau, dr. Friedmann și Mann Moise. Ei au păgubit o serie întreagă de deponenți, iar aceștia din urmă au făcut denunț penal contra lor: *„Parchetul și cabinetul de instrucție au muncit un an și jumătate până au pus la punct toate neregulele dela Casa de Păstrare apoi s-a redactat actul de acuzare în baza căruia trebuie să fie judecați. Conducătorii băncii, adică Consiliul de administrație, au acaparat toate acțiunile așa că banca a devenit o instituție familiară. Manipularea banilor a fost făcută cu rea credință. Adunări generale nu s-au ținut, consiliul de administrație n-a fost convocat la ședințe, nu s-a dresat nici un proces-verbal. Împrumuturile cele mai mari s-au dat tot rudelor lor. Astfel au plasat la rudenii 4 milioane lei fără nici o acoperire hipotecară. Bineînțeles că pe rudele lor și pe sine însuși nu s-a executat și banii au dispărut. Ce au dat la țărani, totul a fost reîncasat în formă de dobânzi cu sumă îndoită. Datoriile agricole au fost numai pe hârtie”*². Atitudinea ziarului în această chestiune s-a menținut constantă de-a lungul anilor următori, în condițiile în care unii lideri ai comunității au criticat poziția autorităților românești față de ea.

„Noua Gazetă de Vest”, succesoarea „Gazetei de Vest”, a continuat să manifeste aceeași poziție față de evrei. Astfel, la 1 septembrie 1937 „Noua Gazetă de Vest” publica un articol prin care semnală scandalul provocat de un evreu și insulta adusă de către un altul armatei române. Cel dintâi evreu a lovit un copil cu talerul de la cântar, văzut fiind de către un român. Românul a cerut ajutorul unui sergent. Acesta din urmă a fost insultat și agresat cu fel de fel de obiecte de către alți evrei adunați în piață. Faptul era considerat de gazetar ca fiind foarte grav, el reflectând atitudinea evreilor față de populația și autoritățile române și tocmai de aceea el trebuia adus la cunoștința opiniei publice: *„Dumineca înainte de masă, după terminarea pieței, Piața Mihai Viteazul a fost teatrul unui scandal care putea să aibe urmări destul de grave. Turcuț Teodor cu domiciliul în strada Franceză, No 30 a observat că lângă o căruță cu fructe un copil este lovit cu talerul dela cântar. Găsind de cuviință că gestul agresorului este neomenos, a căutat să intervină apostrofând. Nu mică i-a fost surprinderea când în ajutorul comerciantului evreu care lovise pe micul cumpărător, a sărit de data acesta câteva sute de evrei încercând să-l linșeze. Disperat Turcuț Teodor a început să strige cerând ajutor sergentului. La început a intervenit sergentul Teica Mihai care se găsea întâmplător în piață după cumpărături. Comercianții evrei au tăbărât și asupra reprezentantului forței publice căutând să-l lovească cu ce le cădea la îndemână. Gardianul Teica Mihai la rândul său observând că scandalul ia proporții și temându-se și el să nu fie lăsat lungit la pământ a început să fluiere după alte ajutoare polițienești. Atunci și-a făcut apariția sergentul de serviciu din piață pe nume Venter Nicolae în momentul când celălalt sergent încerca să-l prindă pe singurul comerciant evreu pe care-l cunoșteau pe nume și anume Polak Herman cu domiciliul în piața Velența S. Ceata de evrei însă nu lăsa ca coreligionarul lor să fie dus la poliție, și au început să facă uz de pietre, de lemne și de tot felul de obiecte pe care le zvârlea în cei doi sergenți. Aceștia văzând că nu pot scăpa de droaia bombardărilor au cerut prin fluer alte ajutoare.*

¹ Cum înșală evreul loji Gluck pe românii din Sâmbăta și jur, în „Gazeta de Vest”, 24 iulie 1934, p. 5.

² Nouă bancheri evrei din Marghita pe banca acuzărilor, în „Gazeta de Vest”, 3 octombrie 1935, p. 1.

Atunci și-a făcut apariția patrula militară din piață care cu mare greutate a reușit să risipească pe agresorii evrei. Dus la poliție Polak Herman, nici mai mult nici mai puțin a început să debiteze înjurii la adresa armatei. În urma acestora poliția s-a văzut nevoită să dreseze lui Polak Herman proces verbal de ultragiu după care l-a înaintat parchetului militar din Cluj”¹.

După cum se poate constata, de-a lungul perioade cercetate, „Gazeta de Vest” și „Noua Gazetă de Vest” au acordat o atenție specială chestiunii evreiești. Problema reprezintă o constantă a celor două publicații orădene interbelice. În general, deși ziarele se doresc organe de presă echidistante se observă o sensibilă viziune negativă asupra evreilor. Tocmai de aceea, principalele aspecte vizate au fost relațiile cu românii, în care aceștia erau în permanență defavorizați în raport cu evreii, uneori, în opinia redactorilor ziarului, chiar cu complicitatea autorităților române, dar și raporturile dintre evrei și maghiari. În acest caz, de cele mai multe ori sunt accentuate divergențele existente între cele două comunități dorind să se demonstreze tensiunile existente între acestea. Transpare din conținutul articolelor ideea separării celor două comunități, care înainte de 1918 fuseseră atât de legate de interese proprii, dar care între cele două războaie mondiale începeau să vadă diferit societatea în care trăiau.

¹ Un evreu provoacă scandal iar altul insultă armata română, în „Noua Gazetă de Vest”, 1 septembrie 1937, p. 8.

Raporturile dintre organizațiile țigănești interbelice și Biserica Ortodoxă Română

Petre MATEI

Keywords: national minorities, Roma organisations, Orthodox Church, General Association of the Gypsies in Romania, General Union of the Roma in Romania

Abstract

The Relationship between Interwar Roma Organisations and the Orthodox Church

This article presents the relationship between the Orthodox Church and interwar Roma organisations. This study has three parts: factors encouraging this movement, a brief description of the Roma organisations and the involvement of the Orthodox Church in the Roma movement. The Orthodox Church began to be interested in the interwar Roma movement in September 1933, shortly after Calinic I. Popp Șerboianu, a former Orthodox Archimandrite, created the General Association of the Gypsies in Romania (AGȚR). As Șerboianu was suspected of having become Catholic, the Orthodox Church was concerned he might use his organisation to convert the Gypsies (most of them Orthodox) to the Catholic Church. Consequently, an Orthodox organisation was encouraged: General Union of the Roma in Romania (UGRR), whose leader was G.A. Lăzurică. This cooperation seems to have been advantageous both for the Orthodox Church and for the Roma movement. First of all, by encouraging certain Roma leaders like G.A. Lăzurică and Gh. Niculescu against Șerboianu, the Orthodox Church believed it reduced the possibility that the Gypsies would be converted to Catholicism. On the other hand, the Orthodox Church tried to expand its missionary work among the Gypsies belonging to other confessions (especially in Transylvania). Consequently, a few Roma leaders were given special documents as Orthodox missionaries. Acting as missionaries of the Orthodox Church was an asset the Roma leaders managed to use in order to gain legitimacy, sometimes even financial resources etc.

În anii 1920-30, pentru prima oară în istoria lor, țiganii¹ s-au organizat în asociații și uniuni, exprimând deziderate pe care au încercat să le atingă negociind cu diverse autorități. Articolul de față își propune să schițeze impactul avut de implicarea Bisericii Ortodoxe Române asupra mișcării interbelice a țiganilor. Vom începe prin a descrie pe scurt factorii care au favorizat apariția mișcării țiganilor și tipurile de organizare a acestora în perioada interbelică, insistând asupra relațiilor dintre Biserica Ortodoxă și diferitele asociații țigănești începând cu 1933.

1. Au existat mai mulți factori care au favorizat apariția mișcării țigănești. Unul dintre aceștia a fost sprijinul pe care, în general, autoritățile române nu l-au refuzat acestor organizații. Spre deosebire de situația actuală, în România interbelică țiganii nu erau văzuți ca fiind o problemă. Ei nu corespundeau susceptibilităților naționaliste românești: nu erau foarte numeroși

¹ În acest articol tratăm cele două etnonime (țigan și rom) ca fiind identice. În perioada interbelică au existat și ziare și asociații „țigănești”, nu doar „rome”.

(erau doar al optulea grup etnic înregistrat de recensământul din 1930¹, iar numărul lor, raportat la statisticile de la sfârșit de secol XIX, părea să se diminueze)², nu aveau o conștiință națională, mulți se asimilasera (îndeosebi românilor), nu formau enclave, nu puteau fi revendicați de vreun stat ostil României, trăiau răsfirați prin țară, cei mai mulți dintre ei în mediul rural, erau analfați, lipsiți de influență și, spre deosebire de alte minorități, ei nu constituiau un competitor pentru români etc. Faptul că țiganii nu puteau forma un grup etnic bine articulat putea constitui, la o adică, un atu. Neexistând motive de suspiciune, mai ales că această mișcare țigănească nu viza revendicări politice, ci îndeosebi culturale și social-economice, fiind văzuți deci mai mult ca o categorie socială cu probleme specifice, nu li s-a refuzat dreptul de a se organiza, ba chiar au fost susținuți.

Un alt factor a fost mobilitatea socială, determinată de alfabetizare, succes economic, reforma agrară de după război etc., care nu i-a ocolit nici pe țigani. Apar, pentru prima oară, lideri țigani, intelectuali chiar, care, spre deosebire de perioada anterioară, încep să fie interesați să-i reprezinte pe țigani, nemaiasimilându-se³. După Primul Război Mondial a apărut un spațiu de manevră pentru țigani. Prin adoptarea legii electorale, țiganii au câpătat și ei drept de vot. Din acest moment, ei au intrat în posesia unui capital electoral de care diverși actori politici au devenit interesați. Apariția acestor lideri se explică și prin aceea că au fost încurajați să devină parteneri de discuții. Realizând că li se atribuie capacitatea de a dispune de un număr semnificativ de voturi, acești lideri au învățat repede să se comporte ca atare, întărind impresia că ar fi putut cu adevărat dispune de sutele de mii de voturi ale țiganilor pe care pretindeau că-i reprezintă. Pe scurt, sprijinul țiganilor a devenit un bun valoros, căutat de diferite autorități care au considerat că mișcarea țiganilor putea rezolva nu doar probleme ale romilor⁴, ci și ale românilor. Au apărut deci posibilități de colaborare cu diferite partide politice, cu Biserica Ortodoxă Română, cu poliția, chiar cu românii din anumite localități unde era nevoie de susținerea țiganilor pentru a se impune celorlalte grupuri etnice. Era cazul maghiarilor și al germanilor, împotriva cărora, uneori, s-a încercat mobilizarea mișcării țiganilor⁵.

De aceste posibilități au înțeles noii lideri țigani să se folosească. Ei au manifestat deci loialitate față de români, biserică, rege, s-au arătat dispuși să ajute la românizarea țiganilor maghiarizați, la convertirea lor la ortodoxie, la atragerea lor de partea românilor în zonele multi-etnice, la facilitarea controlului asupra nomazilor. Astfel au apărut nișele permițând existența acestor organizații. Cum țiganii nu erau în situația de a impune acordarea drepturilor solicitate, ei au mizat pe sensibilizarea românilor, prin repetata invocare a românismului lor. Pentru a înțelege specificul acestor manifestări, trebuie ținut cont de contextul epocii. Atunci, mișcarea romă depindea de autoritățile române pentru resurse, legitimitate, aprobări etc. Era vitală deci o bună colaborare cu aceste autorități; iar acestea au fost dispuse să ajute, dar condiționat. Ca atare, elitele române au recurs la un discurs care să nu contrarieze autoritățile și opinia publică românească, mulându-se pe așteptările acestora. Românii trebuiau menajați și convinși că

¹ *Minoritățile naționale din România. 1925-1931. Documente*, coord. Ioan Scurtu, Ioan Dordea, Arhivele Statului din România, București, 1999, doc. 83, p. 468.

² *Minorități etnoculturale. Mărturii documentare. Țiganii din România (1919-1944)*, volum editat de Lucian Nastasă și Andrea Varga, Fundația CRDE, Cluj-Napoca, 2001, doc. 207, pp. 341-342.

³ Viorel Achim, *Țiganii în istoria României*, Ed. Enciclopedică, București, 1998, pp. 127-128.

⁴ Organizarea romilor era socotită, într-un referat al poliției din 1936, ca o „idee frumoasă și binevenită, fiindcă nu se poate concepe ca această nație care a cutreierat și cutreieră țara în lung și-n lat să nu fie la adăpostul nevoilor de azi și cerințelor de mâine printr-o organizare temeinică și demnă de încredere” (vezi Arhivele Naționale Istorice Centrale (în continuare A.N.I.C.), fond Direcția Generală a Poliției (în continuare D.G.P.), dos. 204/1936, f. 12).

⁵ Kovacs, *Die Schwarze Pest im Kreise Reps*, în „Medizinische Zeitschrift. Fachblatt der deutschen Ärzte in Rumänien”, an XV, septembrie 1941, p. 213; vezi *Minorități etnoculturale. Mărturii documentare. Țiganii din România (1919-1944)*, doc. 84, p. 192; pentru atitudinea liderilor romi vezi V. Stan, *Romii ardeleni*, în „Glasul Romilor”, an. III, nr. 11, 8 iunie 1938, p. 4.

mișcarea merita să fie tolerată și sprijinită datorită utilității ei. Nu doar că au insistat pe loialitatea lor față de români, dar uneori, pentru a sensibiliza, erau și mai expliciti, utilizând chiar retorica naționalismului românesc împotriva altor minorități. S-ar fi deosebit deci de maghiarii dușmănoși de peste munți care, deși nu juraseră credință, primeau de la statul român pensii¹, de evrei cu a lor Alianță Israelită Universală complotând împotriva României², de comitagiile bulgari din Cadrilater cu atacurile lor banditești etc. Nu era posibil pentru ei în acel moment să aibă o altfel de atitudine decât manifest românească. Ei nu puteau spera într-un ajutor extern din partea vreunui organism suprastatal sau a unui stat care, dacă nu să-i revendice, măcar să-i susțină.

2. Tipurile de organizare ale țiganilor interbelici

În această epocă s-a produs modernizarea formelor de organizare a țiganilor. Organizării tradiționale (specifcă îndeosebi nomazilor) i s-a suprapus organizarea modernă (inițial restrânsă, necoordonată decât la nivele reduse, limitată spațial și profesional) și amândurora, organizarea modernă aspirând să-i reprezinte pe toți romii din România. Îndeosebi în localitățile unde se aflau comunități țigănești mai importante, țiganii și-au creat propriile organizații socio-profesionale de ajutor reciproc. Asemenea *organizații locale îi reuneau pe țiganii cu aceleași interese și aceleași profesii*. Un caz aparte în această fază de organizare locală este constituit de asociațiile de lăutari. Ideea unirii în formațiuni mai mari, cu timpul, a câștigat tot mai mult teren³.

Ce a impresionat a fost *ideea unirii tuturor țiganilor într-o singură organizație etnică*. Apelul la unitate ce se face simțit începând cu 1933 ar putea fi considerat ca un moment semnificativ pentru istoria țiganilor din România. El consacră într-o anumită măsură depășirea tradiției în materie de organizare a lor. Aceasta urma să depășească limitele impuse organizațiilor anterioare de caracterul lor restrâns (de a apăra preponderent interesele anumitor categorii de țigani, delimitate de profesie și de zona geografică unde rezidau). Chiar și eforturile unificatoare ale lăutarilor la nivelul întregii țări vizau, totuși, doar interesele unei categorii ce nu-i reprezenta pe toți țiganii.

Eforturile organizatorice ale țiganilor au căpătat deci coerență începând cu aprilie 1933, când, la inițiativa arhimandritului Calinic I. Popp Șerboianu, a fost creată Asociația Generală a Țiganilor din România (în continuare A.G.Ț.R.). Originar din Costești, județul Argeș, dar cu domiciliul în București, Șerboianu era licențiat al Facultății de Teologie din București. Între 1909-1911 slujise ca diacon la Capela Română din Paris, după care, revenind în țară, a fost numit paroh la biserica Kalinderu. Între 1923-1927 a fost plecat în America. Venind în țară, rătăcește ca monah prin mănăstirile din Oltenia. În 1929, pleacă iar la Paris, unde își tipărește, în 1930, la editura Payot, lucrarea intitulată *Les Tziganes ...*, carte utilizată și de noi. În urma publicării acestei cărți, este ales membru corespondent la „The Gypsy Lore Society”, care-i inspiră pentru prima dată ideea de a încerca organizarea țiganilor din România. Șerboianu avea o bună părere despre muzicieni, pe care-i știa bine organizați. El intră, în primăvara lui 1933, în contact cu comitetul societății lăutarilor „Junimea Muzicală”, care avea deja din 1927 personalitate juridică, și formează un comitet provizoriu din membrii comitetului de conducere al societății lăutărești. Acest comitet provizoriu, prezidat de Șerboianu (secretar general era G.A. Lăzurică), urma să primească înscrierile în asociație, să încaseze taxele de înscriere și să

¹ *Un milion!...*, în „Timpul. Oficiul romilor din România”, an III, nr. 41, 29 iulie 1934, p. 1.

² „Porunca Vremii”, an IV, 11 septembrie 1935, p. 4.

³ Acest lucru este valabil și pentru organizațiile lăutarilor. În februarie 1933, președintele sindicatului muzicanților din România organizează consfătuiri cu membrii asociațiilor de lăutari din Brăila, propunându-le „o acțiune pe întreaga țară pentru organizarea muzicanților cari să ducă lupta pentru desființarea orchestrelor militare și a armoniştilor care cântă prin localuri” (vezi *Minorități etnoculturale. Mărturii documentare. Țiganii din România (1919-1944)*, doc. 19, p. 93).

redacteze statutele. Scopurile A.G.Ț.R. au fost reproduse în manifeste intitulate „Apel către toți țiganii din România”, ce s-au împărțit la sfârșitul lunii august 1933 prin cartierele mărginașe ale Bucureștiului și în Craiova unde, în aceeași perioadă, se înființase A.G.Ț.R. Cercul Oltenia. Pornindu-se de la constatarea unei stări de fapt, „nici un alt neam nu este mai umilit, mai urgisit și disprețuit, mai nebăgat în seamă și amărât ca neamul nostru țigănesc”, recunoscându-se inferioritatea de statut a țiganilor, afectați de sărăcie, lipsa de pregătire adecvată, de organizare etc., programul era împărțit în două componente: culturală (accent pe educație, de la grădiniță, școli profesionale, ajutoare materiale pentru elevii săraci și cursuri serale pentru adulți, până la universitate populară țigănească, muzeu național, apariția unei gazete etc.) și socială (asistență juridică, asistență medicală gratuită pentru romi, locuri pe care romii fără locuință să-și clădească case, plățile eșalonat, colonizarea țiganilor nomazi, organizarea de societăți de ajutor mutual, organizarea în bresle etc.)¹. Acest program a fost păstrat de către toate organizațiile rome (adeseori ostile una alteia).

Au existat mai multe organizații la nivel central. A.G.Ț.R., inițiată de Șerboianu, a fost în septembrie 1933, la scurt timp după înființare, sabotată de G.A. Lăzurică, fostul secretar general, și nu și-a mai revenit, fiind părăsită treptat de organizațiile din teritoriu. Ulterior, în 1934, și G.A. Lăzurică va fi obligat să demisioneze din funcția de președinte de către Gheorghe Niculescu, viitorul lider al Asociației Uniunea Generală a Romilor din România (în continuare A.U.G.R.R.). Între Lăzurică și Gh. Niculescu va începe o luptă pentru legitimitate, pe care acesta din urmă o va câștiga. În 30 noiembrie 1934, A.U.G.R.R. a devenit persoană juridică², reușind să-și atragă de partea sa majoritatea filialelor create de celelalte două organizații (A.G.Ț.R. și U.G.R.R.).

3. Biserica Ortodoxă și mișcarea romilor

În cele ce urmează, vom încerca să descriem rolul jucat de Biserica Ortodoxă Română în mișcarea interbelică a romilor. Biserica ortodoxă s-a implicat în mișcarea țiganilor, dar nu susținându-l pe arhimandritul Șerboianu cum ne-am fi așteptat, ci, dimpotrivă, contribuind la înlocuirea lui prin G.A. Lăzurică. În ciuda aparențelor, se pare că arhimandritul ortodox Șerboianu, inițiatorul primei mari organizații, nu doar că nu era țigan, dar nu mai era nici arhimandrit și nici măcar ortodox.

Din sursele utilizate reiese că deși nu era țigan, a urmărit să creeze această impresie pentru a căpăta deplina încredere a țiganilor, pe care dorea să-i organizeze: „Arhimandritul Șerboianu vorbește perfect țigăneasca, iar ca să capete deplina încredere a țiganilor, se dă drept țigan”³. Alt argument ce ar putea fi invocat în susținerea afirmației că nu era țigan îl reprezintă anumite idei din propria carte, publicată cu trei ani înainte de debutul mișcării. La capitolul „moravurile țiganilor”, Șerboianu nu se jena să introducă însușiri precum minciuna, furtul, cerșetoria și furtul de copii torturați și puși să cerșească, falsificarea de monedă, beția etc.⁴.

Dacă era sau nu țigan este doar un aspect al controverselor legate de persoana sa și de scopurile acțiunilor sale. În 1933, în numeroase surse, Șerboianu apare având calitatea de arhimandrit, beneficiind de creditul oferit de această funcție care, însă, îi fusese retrasă încă de la sfârșitul lunii ianuarie 1933, când fusese judecat de un juriu monahal.⁵ Profilul său religios în vara lui 1933 era încă destul de neclar. În numărul din mai-iunie 1933 al revistei „Biserica

¹ *Ibidem*, doc. 21, p. 94-95.

² Gh. Niculescu, *Scrisoare deschisă D-lui prof. A. C. Cuza*, în „Glasul Romilor”, an II, nr. 7-8, 25 iulie 1937, p. 1.

³ A.N.I.C., fond D.G.P., dos. 34/1922-1938, f. 32.

⁴ Calinic I. Popp Șerboianu, *Les Tsiganes. Histoire-Ethnographie-Linguistique-Grammaire-Dictionnaire*, Payot, Paris, 1930, pp. 66-74.

⁵ G.A. Lăzărescu *zis Lăzurică și ex-popa I. Șerboianu așa cum sunt. Doi excroci care vor să parvină depe urma romilor*, în „Glasul Romilor”, an II, nr. 7-8, 25 iulie 1937, p. 3.

Ortodoxă Română” el apărea menționat ca stareț ortodox (al schitului Crasna din Gorj)¹, dar, potrivit altor surse, Șerboianu ar fi trecut la catolicism în 1929². De altfel, în 1930, în introducerea cărții sale despre țigani, Șerboianu apărea ca profesor la colegiul unit de la Blaj și își exprima recunoștința pentru Monseniorul Vladimir Ghica³.

Temerile că Șerboianu ar fi nutrit simpatii catolice și că ar fi putut determina catolicizarea țiganilor pe care-i organiza în vara lui 1933 au provocat reacția Bisericii Ortodoxe Române. Nu puțini români, considerându-se în mijlocul unei crize naționale, atribuiu Bisericii Ortodoxe rolul de liant, iar aceasta, la rândul ei, a tins să vadă lucrurile în același fel, manifestând, de-a lungul perioadei interbelice, o anumită suspiciune față de celelalte culte, văzute uneori ca neromânești, protejând interesele minoritarilor etc.⁴ O gravă problemă confesională a văzut Biserica Ortodoxă în pozițiile importante pe care catolicii continuau să le aibă în spațiul românesc. Au existat temeri în privința prozelitismului catolic, mai ales după ratificarea în 1929 a Concordatului, neagreat de Patriarhie⁵. În acest context, a survenit replica Bisericii Ortodoxe care, prin catolicizarea unor oameni până atunci ortodocși, s-a simțit amenințată. Că aceștia erau sau nu țigani conta prea puțin. Patriarhia s-a implicat în sprijinirea altei mișcări (ortodoxe), care să se opună eventualei catolicizări. Biserica a acționat pe două planuri: 1) descurajarea mișcării inițiate de proaspătul catolic Șerboianu și 2) încurajarea unei alternative ortodoxe pentru romi. Această situație este valabilă de-a lungul întregii perioade interbelice, chiar și când Lăzurică, atât de susținut în 1933 de către Patriarhie, a fost demis și înlocuit de Gheorghe Niculescu.

Pe acest fundal s-a produs, în septembrie 1933, ruptura dintre Șerboianu și G.A. Lăzurică, până atunci colaboratori ca președinte și secretar general ai A.G.Ț.R. Versiunile celor doi protagoniști diferă. Șerboianu afirma în septembrie 1934 că Lăzurică ar fi răstălmăcit și exploatat niște informații despre el, suspectat de Patriarhie că ar fi devenit catolic. Ca urmare, Lăzurică s-ar fi „dus la Sfânta Patriarhie și, găsind acolo și oameni porniți contra mea le-a spus că scopul meu nu e altul decât a trece la catolicism pe toți romii din țară. Ticăloșia lui a găsit răsunset la Sfânta Patriarhie [...]. Din înalt îndemn, a înființat Uniunea romilor spre a-mi sta mie în coastă, s-au făcut intervenții scrise confidențial la diverse autorități”⁶. Varianta din vara lui 1937 a lui Lăzurică este evident diferită, dar, cum în acea perioadă cei doi colaborau iar bine, efortul lui Lăzurică era de a explica ruptura ca fiind provocată de o confruntare de principii: „Deosebiri de vederi pe tema modului cum să procedăm la intensificarea acțiunii și extinderea programului, au făcut ca să se producă o ruptură între mine și Arhim. Calinic Șerboianu. Ca să nu rămân izolat și ca să am un sprijin, m'am adresat Sfintei Patriarhii printr'un memoriu în care arătam ce voesc să fac pentru romi și cu ce mă poate ajuta”⁷.

Ținând cont de evoluția ulterioară anului 1933 a celor doi lideri, e de presupus că mai mult ambițiile personale și mai puțin principiile de care vorbește Lăzurică au provocat această ruptură (în fond, programul U.G.R.R. a lui Lăzurică îl copia fidel pe cel al A.G.Ț.R.). Dar că un

¹ „Biserica Ortodoxă Română”, an LI, nr. 5-6, mai-iunie 1933, p. 286.

² A.N.I.C., fond D.G.P., dos. 34/1922-1938, f. 204.

³ Calinic I. Popp Șerboianu, *op. cit.*, p. 12.

⁴ Persoane apropiate elitei ortodoxe susțineau că „la noi, problema cultelor se identifică cu problema minorităților care au făcut din drepturile și libertățile confesionale mijloace de agitație pentru revendicări naționale. Așa că problema cultelor nu e numai o problemă de ordine spirituală, dar și una de ordine politică și națională” (I. Savin, *Problema cultelor în România*, Tipografia „Universul”, 1937, pp. 4-5); într-un articol din „Biserica Ortodoxă Română” se considera că „marea nădejde trebuie să fie unitatea internă care prin Biserica Ortodoxă se poate realiza mai bine decât prin orice altă putere [...] împotriva tendințelor centrifuge și dizolvante ce se nasc la noi în țară sau vin din afară” („Biserica Ortodoxă Română”, an LV, nr. 5-6, mai-iunie 1937, pp. 372-373).

⁵ Vezi și Mirel Bănică, *Biserica Ortodoxă Română, stat și societate în anii '30*, Polirom, Iași, 2007, pp. 56-63.

⁶ Vezi *Minorități etnoculturale. Mărturii documentare. Țigani din România (1919-1944)*, doc. 56, pp. 153-154.

⁷ G. A. Lăzurică, *În loc de Pagina Religioasă*, în „Țara Noastră. Ediție specială săptămânală pentru Romii din România”, an I, nr. 5-6, 10 septembrie 1937, p. 3.

simplu mirean ca el a putut fi preferat de Patriarhie lui Șerboianu arată că neîncrederea față de Șerboianu era într-adevăr mare. Foarte probabil, aceasta și era întemeiată, lucru demonstrat de acțiunea catolică a lui Șerboianu din vara anului 1937.

În 1933, Lăzurică a încercat și a reușit să profite de aceste suspiciuni ale Patriarhiei, propunându-se ca alternativă credibilă la mișcarea lui Șerboianu, pe care l-a acuzat că ar intenționa să-i organizeze pe țigani pentru a-i atrage ulterior către greco-catolici¹. La scurt timp după trimiterea memoriului către Patriarhie, Lăzurică primește o invitație de a se prezenta în dimineața de 1 septembrie 1933 la Patriarhie, unde i se solicită explicații suplimentare: „M'am prezentat. Am găsit acolo pe toți preoții consilieri ai Consiliului central Bisericesc, strânși ca pentru o ședință sinodală. Mă așteptau. Am fost pus să le țin o conferință despre Romi și să arăt în ce constă sprijinul ce am solicitat Patriarhiei Române. Am cerut să fiu ajutat cu plata sălii unde am să țin primul Congres al Romilor, să mi se tipărească 5000 de manifeste necesare congresului și 5000 exemplare Statute ale Uniunii generale a Romilor din România [...]. Mi s-a admis cererea condiționându-mă ca să dau lupta cu Arhim[andritul] Calinic Popp Șerboianu pe orice căi și cu orice mijloace. Am rămas surprins. [...] Ca să mă convingă, îmi pune la dispoziție o adresă emanată de la acel consiliu monahal către înaltul for bisericesc, prin care se face cunoscut că Arh[imandritul] Calinic Șerboianu a fost lipsit de rangul de arhimandrit și de stareț al schitului Crasna pentru motive de disciplină”². Nu credem că Lăzurică era sincer când se declara „surprins” să afle abia de la Consiliul bisericesc și doar pe 1 septembrie 1933 că Șerboianu era suspectat de catolicism. Dacă nu ar fi bănuțit problemele reale ale arhimandritului Șerboianu și nu s-ar fi hotărât să profite de ele, este improbabil ca mireanul Lăzurică să-și fi permis să apeleze pentru sprijin tocmai la Patriarhie împotriva unui om despre care ar fi trebuit să creadă în continuare că este al bisericii.

Mișcarea lui Lăzurică, se observa într-un referat al poliției din 30 septembrie 1933, era susținută de Biserica Ortodoxă „pentru a contrabalansa acțiunea «Asociației Generale a Țiganilor din România» de sub conducerea arhimandritului Calinic I. Popp Șerboianu, care caută să convertească pe romi (țigani) de la ortodoxism, la biserica unită. [...] Sprijinul Patriarhiei constă în aceea că însăși Î.P.S. Patriarh, văzând cu ochi buni acțiunea lui Lăzurică, l-a îndemnat să lupte mai departe pentru înfăptuirea Uniunii romilor, ajutându-l să tipărească cele 5000 manifeste, care au fost tipărite pe contul Patriarhiei, la «Tipografia Cărților Bisericești – București» și prin care se anunță «Congresul romilor» care se va ține în ziua de 8 octombrie a.c. în sala «Ileana» din Câmpul Moșilor. De asemenea, chiria acestei săli pentru ziua congresului este promisă tot de Patriarhie”³.

Descurajarea lui Șerboianu se putea face prin încurajarea concurenței. După cum constată o notă a poliției, Șerboianu, președintele A.G.Ț.R., era „revoltat asupra acțiunii lui Lăzurică și mai ales asupra faptului că acțiunea acestuia este sprijinită de Patriarhie [...]. Vede în această nouă <Uniune> un vrășmaș puternic acțiunii sale, care poate prinde rădăcini mai ușor și mai adânci în rândurile țigănimii care știu că aceasta este sprijinită de Sf. Patriarhie”⁴. Și avea motive serioase să fie îngrijorat, întrucât Patriarhia, în ziua de 26 ianuarie 1934, trimitea Ministerului de Interne solicitarea ca acesta să nu dea aviz favorabil pentru acordarea personalității juridice a A.G.Ț.R. lui Șerboianu, după cum o arată o copie a acestui document păstrată de Lăzurică și publicată în 1937⁵.

¹ Vezi *Minorități etnoculturale. Mărturii documentare. Țiganii din România (1919-1944)*, doc. 29, pp. 108-109.

² G. A. Lăzurică, *În loc de Pagina Religioasă*, ..., p. 3.

³ Vezi *Minorități etnoculturale. Mărturii documentare. Țiganii din România (1919-1944)*, doc. 24, p. 101.

⁴ *Ibidem*.

⁵ G. A. Lăzurică, *În loc de Pagina Religioasă*,..., p. 3: „Domnule Ministru [de Interne] [...] În afară de aceasta numitul s'a făcut vinovat și de propagandă contra învățăturilor și dogmelor creștine ortodoxe, după cum am arătat într'un memoriu adresat Ministerului Instrucțiunii Publice și al Cultelor. Toate aceste considerațiuni ne fac să vă rugăm să

Patriarhia s-a implicat deci în susținerea lui Lăzurică, finanțând congresul, achitând sala și tipărind manifestele și statutele și, în plus, a întreprins diferite demersuri pe lângă autorități pentru ca acestea să aprobe ținerea congresului. Pe 5 octombrie 1933, cu trei zile înainte de adunare, Patriarhia Română adresa o scrisoare prefectului Poliției Capitalei, prin care îl legitima pe Lăzurică, recunoscându-l drept conducător al țiganilor, apreciat deja „pentru activitatea literară și cultural-religioasă în sens ortodox desfășurată printre țiganii din România”, și recomanda ca adunarea convocată de acesta pentru 8 octombrie 1933 să fie aprobată de poliție¹. Informațiile conținute de o notă a poliției din 7 octombrie 1933 arată că debutul U.G.R.R. era promițător, Uniunea fiind „pusă sub protecția Î.P.S.S. Patriarhului României, care i-a dat și i-a promis lui Lăzurică tot sprijinul în vederea congresului, spunându-i că îi va aloca lunar și o subvenție de 10.000 lei, în vederea dezvoltării asociației țigănești. [...] De asemenea, G. Lăzurică este susținut și de preotul Dron, care îi dă chiar ajutoare materiale. În vederea congresului țigănesc, G. Lăzurică face toate eforturile pentru a avea sala congresului cât mai populată. A vizitat chiar diferite cămine studențești pentru a cere concursul studenților, a intrat în legături cu Corneliu Zelea Codreanu, șeful Gărzii de Fier, care i-a promis 20 de legionari pentru congres”².

Și după congresul romilor din 8 octombrie 1933, Patriarhul Miron Cristea și-a reiterat sprijinul pentru U.G.R.R. a ortodoxului Lăzurică. La data de 22 noiembrie, Patriarhul a trimis U.G.R.R. o scrisoare în care, „mișcat de frumoasa dovadă de dragoste, ce a arătat Bisericii noastre Ortodoxe [...] Congresul Romilor ținut în ziua de 8 octombrie a. c., acordăm binecuvântarea noastră acestor inimoși cetățeni ai țării și vă asigurăm că voi sprijini cu bunăvoință acțiunea pentru ridicarea spirituală, socială și culturală a romilor din România în sens ortodox și românesc în conformitate cu vechile sale tradiții”³.

În următoarele luni, Lăzurică a făcut eforturi să consolideze U.G.R.R., pentru care a încercat să obțină statutul de persoană juridică, a continuat să atragă de partea sa cât mai mulți susținători, s-a implicat chiar și în campania electorală din noiembrie-decembrie 1933, recomandând votarea P.N.L. etc. Inițial, aceste eforturi organizatorice s-au concentrat asupra Bucureștiului și zonelor limitrofe, dar, în primele luni ale anului 1934, a devenit evidentă intenția de a-și promova Uniunea inclusiv printre romii din Transilvania. Cum nu dispunea de resurse financiare care să-i fi permis o asemenea libertate de mișcare (această dependență fiind specifică de altfel întregii mișcări rome din România interbelică), cel mai probabil, Lăzurică a încercat să convingă Biserica Ortodoxă să se implice în acest proiect, cointeresând-o. Colaborarea dintre Lăzurică și Patriarhie, dovedită deja avantajoasă în octombrie 1933 prin înlocuirea lui Șerboianu, a continuat și în următoarele luni.

În 6 februarie 1934, la rugămintea lui Lăzurică, Patriarhia accepta să emită pe numele acestuia o carte de misionar, permițând titularului să facă misionarism ortodox printre romii din țară: „Luând cunoștință de faptul că «Uniunea generală a Romilor» din România, în urma constituirii, și-a ales președintele în persoana D-lui Gheorghe A. Lăzărescu-Lăzurică, și considerând un interes obștesc de a scoate pe Romi de sub influența agenților papistășești [...] Aprobăm cererea d-lui Gh. A. Lăzărescu (Lăzurică) de a i se da acest act de misionar ortodox, spre a putea merge printre confrății săi, membri ai «Uniunii generale a Romilor» din toată țara. Această însărcinare de misionarism ortodox printre Romi, se aduce la cunoștință și celorlalți Prea Sfinți Ierarhi din cuprinsul Bisericii Noastre Ortodoxe Române. Cu arhieresci

binevoii și a nu da aviz favorabil pentru acordarea personalității juridice Asociațiunii organizată de sus-numitul C. Pop Șerboianu”.

¹ Vezi *Minorități etnoculturale. Mărturii documentare. Țiganii din România (1919-1944)*, doc. 26, pp. 104-105.

² *Ibidem*, doc. 28, p. 107.

³ G. A. Lăzurică, *În loc de Pagina Religioasă*,..., p. 3.

binecuvântări Arhiepiscop și Mitropolit¹. Cum cartea a fost emisă la cererea lui Lăzurică, presupunem că acesta și-a dorit un astfel de act, care să-l legitimeze în fața diferitelor autorități, permițându-i să se bucure de concursul binevoitor al preoților din parohiile cu un număr mai mare de țigani.

În plus, Biserica Ortodoxă i-a pus lui Lăzurică la dispoziție o sumă de bani care, deși modestă, avea ca scop finanțarea deplasărilor sale „în Ardeal, ca să îndemn pe Romii de religie romano-catolică și greco-catolică să treacă la Biserica ortodoxă”². În Transilvania, Lăzurică a organizat mai multe adunări în localități precum Mediaș, Agnita, Deva, Blaj, Diciosânmartin (acum Târnăveni) etc., unde, declara el mai târziu, s-a războit „cu adversarii bisericii ortodoxe, am îndemnat pe romii maghiarizați din județele Odorhei, Trei Scaune și Ciuc, să treacă în lotul românesc, am făcut un adevărat misionarism creștin, combătând sectele”. Dar se pare că în timpul acestor deplasări apar și primele tensiuni între Lăzurică și Patriarhie. În primul rând, Lăzurică se plânge că suma de bani pusă lui la dispoziție era insuficientă: „Am continuat acțiunea de misionarism [...] pe cheltuiala mea proprie, pierzându-mi slujba, rămânând sărac, îndurând cea mai cruntă mizerie”. Dar și mai interesant este faptul că Lăzurică ajunge să-și dea seama că în Ardeal Biserica Ortodoxă nu-i mai era tot atât de utilă ca la București sau în Vechiul Regat, unde majoritatea locuitorilor erau ortodocși. Departate de a mai constitui un element coeziv, bun pretext, oferind legitimitate și resurse pentru mobilizarea țiganilor așa cum spera, misionarismul ortodox putea, dimpotrivă, determina ostilitatea țiganilor de alte confesiuni, făcându-i pe aceștia să refuze să intre în U.G.R.R. Dacă Lăzurică și-a propus să se folosească de Biserică, oferind acesteia ceva în schimb (misionarism ortodox), în Ardeal trebuie să fi realizat că exista și reversul medaliei: „Mulți Romi din Ardeal, îmi făceau observațiuni că deși mă iubesc și înțeleg să se conformeze programului cultural, social și moral al uniunii, nu pot admite să treacă la ortodoxism, când ei sunt catolici sau uniți. Cu alte cuvinte, pentru misionarismul meu ortodox, pierdeam simpatiile și adevăratele adieziunile romilor la uniunea mea. [...] În Ardeal eram dușmănit de toți preoții catolici și uniți, de toți politicienii care făceau parte din aceste culte, când aș fi putut să mă bucur de sprijinul lor dacă nu făceam pe misionarul ortodox”³.

La câteva zile după adunarea de la Blaj din 28 mai 1934, revenit la București, pe 31 mai, Lăzurică va fi obligat să-și dea demisia în favoarea lui Gheorghe Niculescu. În momentul demiterii lui Lăzurică, Gh. Niculescu avea funcția de vicepreședinte, iar Nicolae Niculescu, fratele său, de casier central al U.G.R.R. Cei doi frați aveau o afacere prosperă cu flori, cu care aprovizionau nu doar clienții obișnuiți, ci și țigăncile florărese din București. De altfel, această prosperitate a și fost motivul pentru care, cu câteva luni înaintea confruntării, Lăzurică i-a cooptat în U.G.R.R., obținând și pentru ei din partea Patriarhiei cărți de misionari⁴.

Acumulându-se anumite nemulțumiri, pe care au știut să le exploateze, și dispunând de resurse materiale considerabile, în stare să le anime ambițiile, frații Niculescu l-au demis pe

¹ *Ibidem*.

² *Ibidem*.

³ *Ibidem*; mai detaliat într-un alt articol al lui G. A. Lăzurică, *Curentele religioase la Romi*, în „Țara Noastră. Ediție specială săptămânală pentru Romii din România”, an I, nr. 2, 18 iulie 1937, pp. 3-4: „Anumiți profani în «țiganologie» [...] ne-au întreat: — Cum se face că țiganii sunt împărțiți în diferite culturi și n'au rămas toți ortodocși? [...] Am văzut și romi de religie mahometană, iar în Ardeal și în alte țări sunt chiar romano-catolici. De romi «uniți» nici nu mai vorbim, căci sunt foarte mulți. Înțelegem să fie uniți; dar romano-catolici? Toți ar trebui să fie ortodocși... Și dumneavoastră, conducătorii romilor din România, ar trebui să-i îndemnați la acest cult. [...] Scriitorul acestor rânduri a fost învrednicit de Patriarhia Română ca misionar special pentru a face propagandă ortodoxă printre toți romii din România, făcându-se cunoscut aceasta tuturor forurilor bisericăști din cuprinsul țării. Următor acestei delicate însărcinări, am pornit să aduc la îndeplinire misiunea mea, colindând județele țării ca să țin conferințe și predici despre religia creștină ortodoxă. [...] Mă războiam în Ardeal și Bucovina cu preoții romano-catolici, greco-catolici, calvini și protestanți”.

⁴ G. A. Lăzurică, *În loc de Pagina Religioasă*,..., p. 4.

Lăzurică. Și aici fiecare parte implicată are propria versiune. Lăzurică, în 1937, își explica episodul prin mașinațiunile Bisericii, care ar fi colaborat cu frații Niculescu. Nu credem în această implicare, dar Lăzurică surprinde plastic motivele probabile ale fraților Niculescu: „După ce Niculeștii s'au văzut cu cărțile de misionari în buzunar, după ce le-am arătat ușile pela ministere, patriarhie, consiliul central bisericesc, primării și alte autorități, și-au zis: «- Lăzurică este sărac. Lăzurică este primit cu steaguri și fanfare și flori la adunările rome. Lăzurică este onorat de ziare, oameni mari. De ce să nu-i luăm noi locul?»¹. Dar, pe de altă parte, tot în 1937, Gh. Niculescu își face și el publică propria versiune: neavând bani, Lăzurică i-ar fi cooptat pe inimoșii frați Niculescu, care au finanțat Uniunea, dar asta n-ar fi fost suficient, întrucât Lăzurică ar fi vândut diferite funcții din cadrul Uniunii. Acest fapt ar fi provocat scandal, cei păgubiți venind la București, la sediul Uniunii care funcționa în casa lui Gh. Niculescu, pentru a se plânge. Nemaibucurându-se de încrederea comitetului central, Lăzurică și-ar fi dat demisia².

Teoretic, șansele ca Lăzurică să poată fi debarcat de la conducerea Uniunii Romilor pe care o fondase ar fi trebuit să fie foarte mici. Lăzurică își luase toate măsurile de precauție, încercând să se asigure că nu va cădea și el victimă unor mașinațiuni ca cele pe care el însuși le instrumentase împotriva lui Șerboianu. Astfel, articolul 37 din statutul U.G.R.R. prevedea că „sub nici o formă nimeni nu va putea cere înlăturarea președintelui activ de la conducerea Uniunii”, iar articolele 3 și 5 din regulament completau: „președintele Uniunii, chiar trădat de comitet, nu înseamnă că poate fi decăzut din drepturile sale de fondator și conducător al Uniunii, putând încheia un nou comitet [...]. Președintele activ are puteri nelimitate în conducerea, administrarea și organizarea Uniunii și filialelor sale, el neputând fi sabotat dintre membrii comitetului central decât prin convocarea a 500 membri în ședință extraordinară, acuzatorii dovedind vina de care este acuzat și obținând jumătate plus unul din cei 500 aderenți”³.

Frații Niculescu i-au smuls lui Lăzurică demisia sub amenințare în cadrul unui comitet redus (doar câteva persoane) ținut în ziua de 31 mai 1934, dar au încercat totuși să dea aparențe de legalitate. În condițiile în care statutul îl avantaja clar pe Lăzurică, singura posibilitate de a-l demite „statutar” a fost de a se revendica de la un detaliu: articolul 7 din statut prevedea că „în Uniune nu se admit ca membri decât romii”⁴. Ca urmare, Lăzurică a fost agresat fizic și forțat să semneze demisia potrivit căreia nu ar fi fost rom. În plus, se angaja să nu critice noua conducere în presă sau în fața Patriarhiei etc⁵.

Ce s-a întâmplat după demitere? Gh. Niculescu a încercat să profite de această demisie, pe care a trimis-o imediat filialelor, erijându-se în noul președinte, iar Lăzurică a făcut exact opusul, anunțând în presă că demisia este nulă, el rămânând pe mai departe adevăratul lider al U.G.R.R.⁶ Lăzurică și-a continuat campania de organizare a țiganilor din Transilvania (adunări și filiale) și a făcut misionarism până spre sfârșitul anului 1934, după cum o atestă adnotările făcute de preoții ortodocși din diferite localități ardelenne pe scrisoarea primită de Lăzurică din

¹ *Ibidem*, p. 4.

² G.A. Lăzărescu zis Lăzurică și ex-popa I. Șerboianu așa cum sunt... Doi excroci care vor să parvină depe urma romilor, în „Glasul Romilor”, an II, nr. 7-8, 25 iulie 1937, pp. 2-3.

³ Vezi *Minorități etnoculturale. Mărturii documentare. Țigani din România (1919-1944)*, doc. 38, pp. 122-123.

⁴ *Ibidem*, doc. 38, p. 120.

⁵ *Ibidem*, doc. 46, p. 132.

⁶ G.A. Lăzurică, *Un răspuns de mulțumire*, în „Adevărul Literar și Artistic”, 1 iulie 1934, p. 3, în care mulțumește lui M. Sevastos pentru ajutorul oferit „de a face să mi se publice în două gazete o mică notiță prin care comunicam semenilor mei că rămân mai departe să conduc destinele Uniunii Romilor”; *De la Uniunea Romilor*, în „Vestea”, an II, nr. 163, 8 iulie 1934, p. 2: „G. Niculescu și N. Niculescu, membri excluși din comitet și cari dau comunicate în numele Uniunii. [...] Se comunică tuturor membrilor Uniunii din întreaga țară că d. G.A. Lăzurică, președintele Uniunii tuturor organizațiilor din țară, și-a retras demisia și va continua să conducă mai departe destinele Uniunii așa cum s-a făcut cunoscut și prin alte ziare”.

partea Patriarhiei, folosită de el pentru a se legitima¹; iar în noiembrie 1934, în ziarul craiovean „Timpul”, condus de Aurel Manolescu, apărea un articol numit „Cele zece porunci ale Romilor”, cel mai probabil inspirat de Lăzurică, colaborator atunci al lui Manolescu. Printre porunci găsim: „5. Să aperi Biserica ortodoxă. [...] 8. Să nu ascuți șoaptele dușmanilor Țării și Bisericii Ortodoxe”². Sunt false acuzele aduse de Lăzurică în vara lui 1937 Bisericii Ortodoxe, potrivit cărora Patriarhia i-ar fi încurajat pe frații Niculescu să-l demită³. În realitate, cel puțin în primele luni de la înlocuirea lui Lăzurică, Patriarhia a preferat să aibă încredere tot în acesta, nu în adversarii săi. O dovadă în acest sens este implicarea Bisericii în problema cărților de misionar. Lăzurică a apelat la Patriarhie pentru ca fraților Niculescu să le fie retrase aceste acte. Patriarhia și-a asumat punctul de vedere al lui Lăzurică și, în ziua de 7 septembrie 1934, a adresat o cerere către Poliția Capitalei solicitând ridicarea cărților de misionari de la frații Niculescu⁴.

De-a lungul verii 1934, a existat un echilibru relativ între G.A. Lăzurică și Gh. Niculescu, dar, treptat, Niculescu a reușit să se impună. Sunt mai multe motive pentru acest succes. Pentru început, resursele financiare ale lui Gh. Niculescu erau mai mari decât ale lui Lăzurică. Din toamna lui 1934, rămânând fără banii oferiți de Biserică, Lăzurică nu-și va mai permite implicarea în proiecte de anvergură, nu va mai organiza adunări cu un număr mare de participanți în provincie, în Transilvania, Bucovina etc. El mai apare doar sporadic în presă, organizând evenimente reduse ca amploare, limitate în general la nivelul Bucureștiului, unde locuia și era angajat ca funcționar.

Pe de altă parte, Gh. Niculescu a reușit să atragă de partea sa anumiți lideri ai romilor olteni și ardeleni. Aceștia din urmă au organizat în septembrie 1934 marile adunări județene de la Sibiu și Sighișoara, care au impresionat prin miile de participanți, număr considerabil pentru acea perioadă, mai ales că mișcarea lor avea mai puțin de un an de existență. Gh. Niculescu a profitat de aceste adunări, câștigând vizibilitate și legitimitate.

¹ G. A. Lăzurică, *În loc de Pagina Religioasă*,..., p. 3: „D-I George A. Lăzurică, s'a prezentat în Comuna Proștea Mare (jud. Târnava Mică) spre mulțumirea și bucuria Romilor din localitate și totodată ca misionar al Religiei Ortodoxe Române din România. 7. X. 1934 (ss) I Felea, paroh. D-I G. A. Lăzurică s'a prezentat în orașul Deva cu care ocazie s'a sfințit Steagul Romilor din județul Hunedoara. Deva, 26 Octombrie 1934 (ss) Pr. Dr. N. Dima (ss) Pr. Dr. Indescifrabil”.

² *Cele zece porunci ale Romilor*, în „Timpul. Oficiul romilor din România”, an III, nr. 44, 18 noiembrie 1934, p. 1.

³ G. A. Lăzurică, *În loc de Pagina Religioasă*,..., p. 4: „Și cinstitele fețe bisericești dela Consiliul Central Bisericesc, în loc să-i țină la distanță, să-i admonesteze pentru indisciplină și necunoștința lor, îi încuraja; mă convocau pe mine să dau explicații, să fiu judecat de subalternii mei, să mă jignească în calitatea mea de președinte, ca și când eu și Uniunea mea, eram la ordinile și discreția Consiliului Central Bisericesc. Am răspuns că nu sunt la cheremul nimănui și dacă am servit și servesc Patriarhia Română ca misionar, nu înțeleg să se amestece în treburile Uniunii mele; că nu sunt nici salariatul nici subvenționatul Patriarhiei. Pentru demnul meu răspuns, zisele fețe bisericești s'au simțit lezate. Primeau în lipsa mea pe frații Niculeștii și pe Apostol Matei cu feciorul lui, îi încurajau la indisciplină”.

⁴ *Vezi Minorități etnoculturale. Mărturii documentare. Țiganii din România (1919-1944)*, doc. 54, p. 151: „Sub auspiciile și cu sprijinul moral și material al Sfintei Noastre Patriarhii s-a organizat, cu sediul în București, Uniunea Generală a Romilor din România, cu scopul, între altele, de a îndruma spre o viață morală și religioasă pe toți romii din țară. [...] În vederea organizării și străngerii în aceeași uniune a tuturor romilor și a tuturor asociațiilor de romi din România, câtorva inițiați care s-au bucurat de încrederea organelor bisericești li s-a acordat prin Sfânta Arhiepiscopie a Bucureștilor titlul și cartea de misionar. Aceștia și-au luat sarcina de a propaga printre romii ideea de a se organiza și de a-i îndruma la o viață creștină și religioasă pe baza învățăturilor morale ale Bisericii noastre creștine și românești. Unii însă dintre cei ce s-au bucurat de încrederea noastră au început a propaga dezbinarea între romii, punându-se în slujba unor interese străine de scopul sus-zisei Uniuni și contrare ideii sprijinite de Biserica noastră, lucru care ne-a determinat să le retragem cărțile și titlul de misionari. Aceștia sunt: Gh. Niculescu, Nicolae Niculescu și Constantin Alexandrescu, toți cu domiciliul în București, Piața de Flori, Sf. Anton 10”.

A contat mult și faptul că A.U.G.R.R. a început să beneficieze de asocierea cu Biserica Ortodoxă. Evenimentul care a consacrat colaborarea Patriarhiei cu Asociația lui Gh. Niculescu a avut loc la câteva săptămâni după adunările de la Sibiu și Sighișoara. Astfel, la Ploiești, în 14 octombrie 1934, „s'a săvârșit taina botezului a 100 romi, de toate vârstele, dela copilul din leagăn până la bătrânețea gârbovită, sub înalta binecuvântare a I. P. S. Patriarh al României, Dr. Miron Cristea. Nașul romilor cari s'au creștinizat a fost d-l primar Manolescu, ajutat de membrii Asociației «Patriarhul Miron». [...] Mulțumim I.P.S. Patriarh al României, Dr. Miron Cristea, a cărei grije de părinte sufletesc se revarsă și asupra neamului romilor, cari înțeleg binele creștinesc și moralitatea”¹. Ca și adunările de la Sibiu și Sighișoara, și evenimentul de la Ploiești a fost unul aflat sub înalt patronaj. Implicarea Patriarhiei a legitimat mișcarea atât în ochii țiganilor, cât și în ochii oficialităților, încurajate să vadă în Asociație un potențial partener, ajutând-o, punându-i la dispoziție resurse morale și materiale. De pildă, cu acest prilej, primarul orașului Ploiești „a promis că va dona Uniunii generale a Romilor din România 2 pogoane de pământ, la periferia Municipiului Ploești, pentru împroprietărirea și împământarea Romilor nomazi, cari s'au botezat pe ziua de 14 Octombrie a. c, la Ploești, în prezența I. P. S. Patriarh, Dr. Miron Cristea. Împărțirea loturilor se va face de către o comisiune a Uniunii generale a Romilor din România, de sub conducerea d-lui G. Niculescu”².

La sfârșitul lui octombrie – începutul lui noiembrie 1934, când poliția l-a înștiințat pe Gh. Niculescu că trebuie să predea, la mai vechea cerere din 7 septembrie a Patriarhiei³, cartea de misionar ortodox, acesta a putut să se apere invocând evenimentele petrecute între timp: Uniunea lui Lăzurică, spre deosebire de a lui, nu avea bază legală și, subliniind, „în ceea ce privește acțiunile religioase și propaganda pe acest teren, Înalt P.S.S. Patriarhul o cunoaște îndeajuns prin actul de la 14 octombrie a.c., când în înalta prezență a P.S. Sale s-a oficiat la Ploești botezul celor 100 de romi”⁴.

Treptat, din toamna lui 1934, A.U.G.R.R. a lui Niculescu a devenit cea mai puternică asociație romă, iar Patriarhia s-a reorientat. A preferat să-l susțină pe Gh. Niculescu, interesul pentru Lăzurică diminuându-se⁵.

Într-un fel sau altul, toate Asociațiile de la București au încercat să cultive de-a lungul timpului relații bune cu Biserica Ortodoxă. După cum am văzut, raporturile inițiale dintre Patriarhie și nou înființata Asociație a lui Gh. Niculescu nu au fost bune, dar, în scurt timp, lucrurile s-au ameliorat simțitor. De fapt, A.U.G.R.R. condusă de Gh. Niculescu a fost cea care a excelat în acest domeniu, declarându-se de-a lungul întregii sale existențe profund ortodoxă. De altfel, textul care servea drept motto pentru statutul asociației nu lăsa niciun dubiu asupra preferințelor religioase ale liderilor ei: „Motto: «Prin credința nestrămutată în Sfânta Biserică Creștin-Ortodoxă și sub Înalta Oblăduire a Î.P.S. Patriarh Miron Cristea pornim la muncă cinstită pentru emanciparea oropsitului popor rom, în anul mântuirii 1935, fiind pe tronul Țării Românești Regele Carol II și având ca Moștenitor pe fiul său Mihai, mare Voievod de Alba Iulia!»! Așa să ne ajute Dumnezeu!”. În plus, unele prevederi ale articolului patru din regulament arătau că A.U.G.R.R. își propunea încurajarea ortodoxiei printre romi: „Pentru realizarea scopului de mai sus, «Asociația Uniunea Generală a Romilor din România» își propune a înfăptui treptat, în limita puterilor sale în cadrul legilor țării și Constituției, un vast program pentru membrii ei: 1. Să cultive între membrii ei spiritul de ordine, iubire de dinastie, respectul

¹ *100 de Romi se creștinează*, în „O Rom. Organ de îndrumare culturală și de revendicări sociale ale romilor din România”, an I, nr. 2, 22 octombrie 1934, p. 2.

² *Darul orașului Ploiești celor 100 de romi*, în „Glasul Romilor”, an I, nr. 1, 1-15 noiembrie 1934, p. 3.

³ Vezi *Minorități etnoculturale. Mărturii documentare. Țiganii din România (1919-1944)*, doc. 54, pp. 151-152.

⁴ *Ibidem*, doc. 69, pp. 174-175.

⁵ *Ibidem*, doc. 56, pp. 153-154, fiind reprodusă o scrisoare din 12 septembrie 1934 a lui Șerboianu, care constata mai nou dezinteresul Bisericii pentru Lăzurică.

legilor și autorităților bisericii creștin-ortodoxe. [...] 10. Să îndrumeze pe membrii romi, infiltrându-le spiritul religios”¹.

Iar aceste prevederi chiar au fost puse în practică. Majoritatea întrunirilor A.U.G.R.R. aveau loc în prezența unor preoți care luau cuvântul, făceau apel la credință, moralitate etc. Delegații romi repetau aceleași cereri (romii să se căsătorească religios și oficial, să meargă la biserică, să-și dea copiii la școală, să fie cinstiți, harnici, uniți și credincioși Țării, Regelui și Bisericii), iar prin concursul Bisericii, filialele A.U.G.R.R. beneficiau de susținerea unor personalități (locale sau centrale). Aceștia participau la adunări, rosteau cuvântări frumoase despre romi și despre necesitatea organizării lor, se lăsau aleși ca președinți de onoare, participau la căsătoriile și botezurile colective, numărându-se printre nași, susținători spirituali ai romilor și ai mișcării lor. Cităm dintr-un articol din martie 1937, intitulat *Din activitatea noastră misionară* și semnat de N. Niculescu, „Secretar general la centru și misionar al Sf. Patriarhiei” despre propaganda religioasă întreprinsă de A.U.G.R.R.: „Potrivit punctelor din statut cari prevăd propovăduirea învățăturilor Domnului Hristos, am întreprins o vastă propagandă religioasă printre romii după tot cuprinsul României Mari. În multe părți – unde condițiunile de trai au făcut ca romii să trăiască în mare promiscuitate și unde deci nu putea fi vorba de un nivel spiritual cât de puțin ridicat – am fost întrebați: «noi cărui cult trebuie să aparținem?», la care întrebare le-am răspuns deschis și din toată inima: «cinstiți pe Dumnezeu și urmați învățăturile Bisericii Creștine Ortodoxe, căci numai așa vă veți mântui sufletul». Am fost pretutindeni ascultați și actele pe cari le vom reda mai jos o dovedesc. În comuna Tinca, jud. Bihor, într-o singură zi am botezat 324 romi, cari n'aveau nici-o credință și cari astăzi merg regulat la biserică. [...] La Turnu Severin au fost cununate 50 perechi și botezați 20 copii în religia creștină ortodoxă. Serviciul religios a fost oficiat de chiar P.S.S. Episcop Vartolomeu al Râmnicului, înconjurat de un sobor de preoți. Căsătoriții au primit în dar câte-o icoană de argint, iar copiii botezați îmbrăcămintea respectivă. [...] La Bărbulești-Ialomîța [...] a avut loc în ziua de 19 Iulie [1936] cununia a 100 perechi de romi, dintre cari mulți erau trecuți de 50 ani. Nași au fost d-nii miniștri Aurelian Bentoiu și Popescu-Băleni, prefectul județului. [...] La Timiș-Torontal s'a inaugurat o școală și au fost cununate 50 perechi de romi. La această sărbătoare a luat parte și d-l dr. C. Angelescu, ministrul educației naționale. La Satu-Mare au fost cununate de asemeni 100 perechi de romi, cari ne-au urmat sfatul de-a nu mai trăi în concubinaj. Am putea enumera încă multe cazuri. Ne oprim făcând un călduros apel la romii, cu cari n'am putut încă lua contact până acum, să fie uniți în jurul sfintei Biserici Creștine Ortodoxe, alături de frații noștri români. Același apel îl facem și autorităților, ca atunci când se vor mai făptui acte ca cele de mai sus să acorde romilor toată solitudinea, ajutându-i astfel să se ridice spiritual și moral și să fie buni cetățeni ai Țării”².

Respectul pentru biserică figura printre obligațiile romilor, așa cum erau ele definite de A.U.G.R.R., în 1938, într-un articol intitulat *Ce trebuie să facă un rom*: „1. Să nu-și ascundă origina lui de rom și să nu-i fie rușine de neamul său. [...] 5. Să fie cetățean demn, loial și cuminte al țării, respectând pe M. S. Regele, Familia Regală, Legile și Autoritățile Țării. 6. Să-și dea copiii la școală. [...] 12. Să meargă regulat la biserică. [...] 14. Să respecte pe reprezentanții Bisericii și ai Școalei”³, iar doi ani mai târziu, în aprilie 1940, apărea un articol în care se vorbea tot despre misionarismul ortodox al A.U.G.R.R. încurajat de diverși demnitari: „Pe tărâmul spiritual, asociația noastră se poate mândri de activitatea desfășurată pe acest teren. Președintele general, d-l Gh. Niculescu, care este și misionarul Sf. Patriarhiei, împreună cu comitetul central și președinții de sectoare, a pornit o ofensivă viguroasă în toată țara, începând cu taina Botezului, Cununii și sfârșind cu aceia a Morții. Nu a rămas cătun necercetat, nici un

¹ *Ibidem*, doc. 52, p. 139 și p. 142.

² N. Niculescu, *Din activitatea noastră misionară*, în „Glasul Romilor”, an II, nr. 3, 15 martie 1937, p. 3.

³ *Ce trebuie să facă un rom*, în „Glasul Romilor”, an III, nr. 9-10, 21 aprilie 1938, p. 3.

sălaş în care astăzi romii să nu fie creștinați și adaptați religiei ortodoxe. În această campanie de misionarism creștin am fost încurajați și ajutați de cei mai mari demnitari ai Țării, în frunte cu însuși Prea Fericitul întru Domnul Patriarhul Dr. Miron Cristea, președintele de onoare al Asociației noastre, care personal a ținut să officieze botezuri și cununii și să dea înalta Sa binecuvântare acestor romi noi născuți”¹.

După disputele din anii 1933-1934, Lăzurică și Șerboianu s-au împăcat, redevenind vizibili în vara lui 1937, când cei doi lideri i-au amenințat serios supremația lui Gh. Niculescu. Cum a fost posibil? Se apropiau alegerile, iar diferite partide au început să manifeste interes pentru voturile romilor, negociind cu liderii acestora. În teorie, A.U.G.R.R. a lui Niculescu era apolitică, dar, în realitate, avea simpatii pentru P.N.L. În schimb, Șerboianu și Lăzurică au putut apărea în postura de lideri ai romilor negociind cu P.N.C. condus de Octavian Goga și A.C. Cuza.

Punându-li-se la dispoziție anumite resurse și beneficiind de ziarul naționalist și antisemit „Țara Noastră”, pe care l-au putut folosi pentru a publica săptămânal o ediție specială pentru romi, Șerboianu și Lăzurică au încercat să-i mobilizeze pe romi pentru a vota P.N.C., dar, în paralel, l-au atacat și pe Gh. Niculescu. În plus, în 1937, Șerboianu și Lăzurică nu au ezitat să atace Biserica ortodoxă și pe Gh. Niculescu², manifestându-și simpatiile pentru catolicism. Biserica ortodoxă era condamnată printre altele și pentru că în Evul Mediu fusese posesoare de robi țigani. Semnificativă este și evoluția sfinților patroni ai asociațiilor și uniunilor rome. Într-o primă fază, cea ortodoxă, U.G.R.R. a lui Lăzurică optase pentru Sf. Maria, așa cum reiese din statut: „Să cerem Sfintei Patriarhii ca să indice o biserică din Capitală unde romii se vor reculege în ziua de Sf. Maria (15 august) mergând în procesiuni religioase”³. Asociația lui Gh. Niculescu îl avea însă ca patron pe Sf. Gheorghe⁴, pentru ca în 1937 organizația romilor condusă de Șerboianu și Lăzurică, acum amândoi cu evidente simpatii catolice, să opteze pentru Sfinții Petru și Pavel. Interesant este că motivele invocate nu se limitează la a-l menționa pe Petru ca „primul patriarh creștin învrednicit chiar de Iisus să conducă turma credincioșilor ca un păstor spiritual”, ci vorbesc despre tratamentul diferit pe care l-ar fi suferit romii în Europa catolică (ar fi dus-o bine) față de Europa ortodoxă (robie, prigoană etc.). În plus, tot Petru i-ar fi chemat pe diverși misionari romano-catolici care s-ar fi opus sclaviei în general, Pavel s-ar fi numit conducătorul unor țigani care ar fi ajuns în audiență la Papă și ar fi obținut de la el un tratament mai bun pentru romi etc.⁵.

Ideea revine în mai multe texte semnate de Lăzurică în vara lui 1937. Înnegrind imaginea Bisericii Ortodoxe, cea catolică ajungea să apară cu atât mai luminoasă. „În țările catolice au trăit apoi liberi, cu drepturi cetățenești egale. Numai în țările ortodoxe au fost întrebuițați ca robi, puși la munci grele, fără plată, pedepsiți pe drept sau pe nedrept, vânduți ca vitele în bălciori și oboare, supuși capriciilor stăpânilor cu drept de viață și de moarte asupra lor. Până și mănăstirile aveau robii lor, suferind aceiași viață ca la boieri și domni. Iar când s-a hotărât desrobirea lor, statul a trebuit să plătească «despăgubiri materiale», ca și când romii erau obiecte, nu suflete omenești. [...] Deci, nu putem uita binele pe care ni l-au făcut Papii — biserica romano-catolică — și răul pricinuit de biserica ortodoxă. [...] Această istorie bazată pe

¹ *Muncă, pricepere și gospodărie*, în „Glasul Romilor”, an VI, nr. 14, aprilie 1940, p. 1.

² S-a iscat o polemică găzduită de „Glasul Romilor” și „Țara Noastră” între cele două grupări, inclusiv pe teme religioase. Reproducem un fragment din răspunsul mai degrabă evaziv al lui G.A. Lăzurică, *Întrebări și răspunsuri*, în „Țara Noastră. Ediție specială săptămânală pentru Romii din România”, an I, nr. 4, 1 august 1937, p. 5: „Excrocii Gh. Niculescu și Nicolae Niculescu-Cocoșilă [...] au curajul să ne facă întrebări. Noi, care nu fugim de adevăr, nu suntem lași, nici excrocii, reproducem întrebările lor cu răspunsurile noastre: [...] 3) Î. -Care este credința lor: ortodoxă sau catolică? R. -Credința noastră este creștină adevărată, mai creștină ca a Niculesților păgâni”.

³ *Vezi Minorități etnoculturale. Mărturii documentare. Țigani din România (1919-1944)*, doc. 38, p. 120.

⁴ *Ibidem*, doc. 52, p. 148.

⁵ G.A.Lăzurică, *Patronul organizației Romilor*, în „Țara Noastră. Ediție specială săptămânală pentru Romii din România”, an I, nr. 1, 11 iulie 1937, p. 3.

documente, hrisoave, zapise, pravili și cronici, cu privire la creștinizarea și robia romilor în țările ortodoxe”¹.

Cu Șerboianu și Lăzurică exprimând puncte de vedere catolice și riscând să redevină influenți în rândul romilor, Biserica Ortodoxă a decis să apere A.U.G.R.R., condusă de Gh. Niculescu. Ca răspuns la ostilitatea lui Lăzurică față de Biserică, dată fiind suspiciunea că ar fi trecut la catolicism, Patriarhia va solicita poliției ca aceasta să ridice de la Lăzurică actele de misionar ortodox date în 1934. Reacția lui Lăzurică: „Am predat-o cu scârbă. M-am simțit dezlegat de ultima legătură ce mă mai reținea în preceptele B.O.R. Mi-am căpătat libertatea de acțiune, de a gândi, de a vorbi și de a scrie tot ce cred eu despre această biserică destrămătoare de suflete, prigonoare”². Iar această libertate de acțiune s-a manifestat prin noi atacuri pe care Lăzurică, altfel un personaj calculat și pragmatic, le-a îndreptat împotriva Bisericii Ortodoxe, acuzată că i-a persecutat, înrobii și exploatat pe țigani (de fapt pe zgripiți, un fel de strămoși mitologici ai țiganilor inventați de Lăzurică). Un astfel de atac a venit chiar și în numărul din 28 februarie 1938 al ziarului romilor craioveni „Timpul”, adică la câteva zile după ce patriarhul Miron Cristea fusese numit premier al României³.

Biserica a reacționat, dar fără a fi fost totuși foarte interesată de țigani. Există o defazare surprinzătoare. Astfel, în iulie 1940 (trei ani mai târziu!), poliția primea o plângere din partea Ministerului Cultelor „în care se arată că organizația cetățenească a romilor din România, cu sediul în strada Adela Leonida nr. 9, se dedă la acțiuni subversive și periculoase siguranței statului și face să apară ziarul «Țara Noastră», în care se publică articole jignitoare la adresa bisericii ortodoxe, și se cere să se ia măsuri pentru desființarea arătatei organizații și suspendarea ziarului”. În realitate, așa cum constata și poliția, organizația lui Lăzurică nu mai exista din 1937, iar „Țara Noastră”, ziarul incriminat al P.N.C. nu mai apărea din 1 aprilie 1938⁴.

În ansamblu, Biserica Ortodoxă a manifestat un anumit interes față de mișcarea țiganilor. Chiar dacă acesta nu a fost constant, impactul avut asupra organizațiilor rome a fost considerabil. Au existat două momente în care Biserica Ortodoxă s-a implicat relativ puternic, dar reacțiile ei au fost provocate mai puțin de țigani în sine, cât de riscul catolicizării lor. În 1933, a susținut alternativa ortodoxă reprezentată de U.G.R.R. a lui Lăzurică, în defavoarea A.G.Ț.R. a lui Șerboianu, suspectat că ar fi devenit catolic. Ulterior, în 1937, a protejat Asociația lui Gh. Niculescu împotriva lui Șerboianu și Lăzurică, acum amândoi suspectați de catolicism. Astfel, au apărut condițiile colaborării dintre Biserica Ortodoxă și unii lideri romi. Această colaborare putea fi reciproc avantajoasă. Nu doar că Biserica Ortodoxă elimina riscul catolicizării țiganilor, dar, ulterior, a trecut la ofensivă, încurajând lideri romi precum G.A. Lăzurică și apoi Gh. Niculescu să facă misionarism ortodox în rândul țiganilor de alte confesiuni. Eforturi de convertire la ortodoxie s-au făcut nu doar în Ardeal, ci și în sudul României unde, în anii '30, au existat botezuri colective ale unor grupuri de țigani musulmani⁵.

Concomitent, implicarea Bisericii Ortodoxe în susținerea unei organizații ortodoxe a fost un gest care prezenta avantaje și pentru mișcarea romă care, astfel, s-a putut impune mai ușor.

¹ Idem, *Curentele religioase la Romi*, în „Țara Noastră. Ediție specială săptămânală pentru Romii din România”, an I, nr. 2, 18 iulie 1937, p. 3.

² Idem, *În loc de Pagina Religioasă*,..., p. 4.

³ Idem, *Ce trebuie să știe Romii*, în „Timpul. Oficiul romilor din România”, an VI, nr. 69, 28 februarie 1938, p. 2: „În afară de țările ortodoxe Rusia, Moldova, Muntenia, Serbia, Bulgaria și Grecia, zgripiții n’au mai fost persecutați în celelalte țări dela anul 1455, căci Papa dela Roma a intervenit pentru ei, cerându-le însă ca să se boteze în religia creștină, lucru ce zgripiții au și făcut, stabilindu-se, muncind, exercitând meseriile de fierari, potcovari, zidari, salahori, lăutari. Numai în țările ortodoxe au fost folosiți ca robi pe lângă curțile domnești, boerești și vetrele mânăstirești, stăpânii având drept de viață și de moarte asupra lor, putând să-i vândă prin târguri și oboare, ca pe vite, despărțit de femeile și copii lor, dați ca danie prin acte dotale, uciși fără vină, chinuți”.

⁴ *Vezi Minorități etnoculturale. Mărturii documentare. Țiganii din România (1919-1944)*, doc. 137, pp. 255-256.

⁵ Petre Copoiu, *Romane paramica. Povești țigănești*, Ed. Kriterion, București, 1996, p. 9.

Practic, prin intermediul Bisericii, asociația de la București putea deveni frecventabilă, câpătând o anumită legitimitate morală, sub pretextul de a-i organiza pe țiganii din diferite comunități (adeseori îndepărtate). În plus, beneficia și de concursul unor oficialități locale sau centrale, care nu rămâneau insensibile, acceptând să participe la evenimentele patronate de Biserică. La asemenea evenimente: botezuri, cununii colective, sfințiri de steaguri ale asociațiilor în cadrul unor mari adunări, nu lipseau oaspeți de seamă atât religioși (preoți, episcopi, mitropolit, chiar patriarhul Miron Cristea), cât și laici (liderii filialelor unor partide, primari, prefecți, parlamentari, miniștri etc.). Acceptând să devină nași, să patroneze diferite evenimente, să devină președinți de onoare ai unor filiale locale ale A.U.G.R.R., asemenea personalități contribuiau la consolidarea A.U.G.R.R., care începea să se bucure de concursul unor autorități influente. În special organizațiile de la București au fost acelea care, având nevoie de susținere instituțională pentru a exercita influență asupra unor comunități îndepărtate, s-au implicat în aceste dispute confesionale.

Romii din România în perioada interbelică. Aspecte socio-demografice și evoluții organizatorice și politice

Daniel DIEACONU, Silviu COSTACHIE

Keywords: Roma in Romania in the Interwar Period, „gypsy problem”, nomadic, asimilation / emancipation of Roma

Abstract

Roma in Romania in the Interwar Period. Socio-demographic Aspects and Organizational and Political Developments

The authors propose a less undertaken theme in the Romanian historiography, the study of Roma, focusing on the socio-demographic and organizational development of this ethnic group. The study is opened by a presentation of historical background of Roma, focusing on particular changes they have experienced during the modern period. We note that the Roma from Transylvania had a stronger awareness of their identity, unlike those from the Romanian extra-Carpathians lands, due to the weaker intensity of the assimilation process. Interwar period was a time in which the Roma population has experienced significant changes, resulting in social and professional dynamics and its members. Land reform has brought a significant boost sedentarisation, which had major implications for linguistic and cultural assimilation of the population of Roma. The authors took into consideration the evolution of the internal structures of Roma communities, by focussing on the first professional and political organizations of Roma based on ethnic community. Also, the „emancipation” of Roma represents another main topic of this article, showing their main characteristics and specificity. Another important topic of the theme is the policy regarding the nomadic and sedentary Roma in the interwar period, an important element in Romania’s policy towards minorities. A „gypsy problem” never existed in the interwar Romanian society. The study ends with an interesting mirror-image of the Romanian society and the position of Roma faced with the phenomenon of fascism that had, later, black consequences for a part of Roma population from Romania.

1. Scurtă istorie a romilor de la primele atestări în spațiul românesc până la 1918. Aspecte socio-demografice

Concentrăm atenția acestui studiu asupra unei etnii cu o existență seculară pe aceste meleaguri, romii (așa cum se autodenumesc) sau țigani¹, așa cum au fost îndeobște cunoscuți încă de la venirea lor în spațiul european. Deși au deținut – și dețin în continuare o mare parte dintre ei – un rol marginal în societatea românească, romii s-au constituit într-un element socio-demografic și geopolitic important încă din Evul Mediu și cu atât mai mult odată cu emanciparea lor de la mijlocul secolului al XIX-lea și afirmăm aceasta considerând etnicul un item

¹ Istoricul Alexandru Zub consideră că „se preferă etnonimul romi, destul de ambiguu”. Al. Zub, *Cuvânt înainte, în Minorități etnoculturale. Mărturii documentare. Țigani din România (1919-1944)*, ed. L. Nastasă, A. Varga, Cluj, 2001, p. 7.

geopolitic esențial, mai ales în această regiune sud-est europeană, caracterizată de o diversitate etnică și confesională deosebită. Deși rolul lor în devenirea politică a românilor a fost minor, nu putem să ocolim rolul lor în economia țărilor române în Evul Mediu și importanța socio-demografică pe care au căpătat-o odată cu dezrobirea, fenomen care a antrenat mișcări de populație deosebite, ba mai mult, romanologi de prestigiu consideră că o principală consecință a acestui proces istoric a fost o nouă migrație țigănească, dinspre estul Europei, spre vestul ei și chiar spre continentul american. Trebuie să menționăm faptul că populația romă s-a individualizat pregnant în rândul populației majoritare și au ființat mulți dintre ei în cadrul unor comunități exclusiviste (realitate prezentă și în societatea contemporană) și în timpul Evului Mediu un proces de asimilare și integrare nu avea mulți sorți de izbândă și, de altfel, autoritățile române n-au fost interesate de realizarea lui în acea epocă.

Principalele caracteristici care au definit evoluția populației rome din Principatele Române au fost robia și nomadismul, evoluția lor în spațiul românesc fiind definită de aceste trăsături și raporturile ei cu populația majoritară și cu alte populații fiind o consecință a acestora.

Istoria veche a romilor rămâne în continuare o adevărată „terra incognita”, în ciuda numeroaselor studii care au oferit ipoteze și explicații dintre cele mai diverse, dar și dintre cele mai fanteziste. Lingvistica rămâne cea care a reușit să clarifice parte dintre necunoscutele istoriei vechi ale acestei etnii. Studiile de filologie comparată realizate la sfârșitul secolului al XVIII-lea au arătat originea indiană a limbii țigănești (romani), dar nici etnologia și nici antropologia n-au putut stabili cu o doză mai mare de certitudine regiunea de proveniență a țiganilor europeni¹. India, un adevărat subcontinent, deține și astăzi numeroase neamuri nomade, insuficient cercetate. Astfel, nu s-a putut stabili locul de unde a început migrația romilor spre Europa și nici cauzele care au generat-o, această chestiune rămânând un teren al ipotezelor².

Migrația romilor spre Europa n-a fost una care să atragă atenția, s-a desfășurat într-o lungă perioadă de timp și n-a fost una spectaculoasă; de aceea, cronicile vremii n-au oferit informații care să permită stabilirea perioadei și a culoarului de trecere. Din nou, lingvistica, prin împrumuturile identificate în limba romani, oferă indicii asupra traseului urmat de țigani spre Europa. Menționăm elementele persane și armenesti, dar și cele aparținând limbii grecești medievale sau ale slavei vechi. Numele lor – țigani – este derivat din termenul greco-bizantin *athigainein* (a nu atinge) și confirmă și el o îndelungată ședere în Imperiul Bizantin sau Romeu (de unde ar proveni și numele pe care și l-au dat ei înșiși – rom)³. Primele mărturii documentare referitoare la țiganii din Țările Române datează de la sfârșitul secolului al XIV-lea și arată starea lor socială de robi, atât în Moldova, cât și în Țara Românească. Ei aparțineau domnului, boierilor și mănăstirilor⁴. Romii din Țările Române au căpătat o importanță valoare economică, devenind o stare socială aflată între boier și țăran, specializată în meșteșuguri de fierărie, lăcătușerie, confecționarea de obiecte din lemn etc. Pentru a-i împiedica să fugă, boierii și Biserica i-au transformat în robi, iar fiecare rom fără stăpân a devenit proprietate a statului⁵.

Romii din Țările Române erau împărțiți în mai multe categorii (numite „tagme”) în funcție de anumite criterii:

- „țiganii domnești” (ai statului), care se împărțeau în lăieși, membri ai unei cete, fără o anumită ocupație, care hoinăreau prin țară; se pricepeau la prelucrarea metalelor, iar

¹ F. de Vaux de Foletier, *Mille ans d'histoire de Tsiganes*, Paris, 1970, pp. 18-25.

² Pe larg pentru această chestiune în A. Fraser, *The Gypsies*, Oxford UK, Cambridge, USA, 1992, pp. 10-18.

³ N. Djuvara, *Les Pays roumains entre Orient et Occident. Les Principautés danubiennes dans la première moitié du XIX-e siècle*, Publications Orientalistes de France, Paris, 1989, pp. 289-290.

⁴ *Documenta Romaniae Historica*, A, Moldova, I, București, 1975, pp. 109-112; *Documenta Romaniae Historica*, B, Țara Românească, I, București, 1966, pp. 19-24.

⁵ P.P. Panaitescu, *The Gypsies in Walachia and Moldavia: A Chapter of economic history*, în JGSL („Journal of the Gypsy Lore Society”, seria a III-a), (3), 20 (1941), pp. 58-61; N. Gheorghe, *Origin of Roma's Slavery in the Rumanien Principalities*, în „Roma”, 7 (1983), nr. 1, pp. 12-27.

femeile mergeau din casă-n casă să ghicească norocul și să cerșească; mulți dintre ei făceau obiecte din aramă, în special căldări și de aceea se numeau și căldărari. Erau considerați țigani cei mai autentici, care și-au păstrat caracteristicile specifice etniei. Locuiau în căruțele lor cu coviltir, iar iarna își durau bordeie în păduri. Din rândul lor s-au desprins „țigani netoți”, cu o funestă reputație, care trăiau în păduri și în gropile de gunoi ale satelor și ale orașelor, periculoși și sălbatici. „Țigani domnești” erau și lingurarii (confectionau ustensile din lemn), de asemenea, ursarii, care erau spoitori și fierari și se ocupau și cu dresatul urșilor pe care îi puneau să joace la bălciuri, iarmaroace sau la intersecția marilor drumuri comerciale, creșteau catări și făceau ciururi și alte obiecte mărunte din fier. O tagmă aparte o constituiau rudarii (aurarii), care se ocupau cu mine-ritul și cu spălatură aurului din râurile de munte, o adevărată aristocrație țigănească;

- „țigani” particulari, mănăstirești sau boierești, erau în marea lor majoritate „vătrași”, folosiți în agricultură, la creșterea animalelor, alte profesii casnice. Printre „țigani” particulari se aflau și lăieși, fierari și pieptănari, care hoinăreau prin țară, dar care datorau un bir stăpânului și pe moșia sa se adăposteau pe timp de iarnă.

Călătorii străini de la începutul veacului al XIX-lea se arătau impresionați de amestecul de pitoresc și barbarie, de exotismul care plăcea acelei epoci romantice. Remarcau starea robilor „țigani” (vestigiu al unei lumi trecute), care se apropia mai mult de cea vitelor decât a oamenilor, fiind loviți și chiar omorâți de către stăpânii lor, vânduți în târguri și chiar despărțiți de propria familie¹.

Începutul secolului al XIX-lea nu schimbă prea mult statutul juridic al romilor, aceeași stare de fapt, aceleași mijloace de constrângere ca în secolele al XV-lea și al XVI-lea. O generație „școlită” în Occident, care avea ca punct de inspirație Franța și care a făcut revoluția de la 1848 în Țările Române, a fost artizanul dezrobirii romilor. O rezistență puternică au întâmpinat din partea boierilor, mari proprietari de moșii și de sute de robi țigani. Curentul aboliționist inițiat de marele om politic Mihail Kogălniceanu deschide un proces care a început în 1837 și s-a încheiat în 1856 și care a consfințit emanciparea tuturor categoriilor de romi².

„Vătrașii” („țigani” ai boierilor și mănăstirilor) și-au uitat limba și obiceiurile, și aproape se sedentarizaseră încă dinainte de dezrobire. După dezrobire, aceștia s-au așezat și au intrat în rând cu țărani, iar după reforma agrară din 1864, mulți dintre ei au devenit mici proprietari agricoli pe moșiile statului, formând sate constituite în marea lor majoritate din romi. În 10-20 de ani de la dezrobire nu era așezare rurală care să nu aibă una sau mai multe familii de țigani. Romii din sate, care nu s-au îndreptat spre plugărie, au continuat să practice meșteșugurile tradiționale, plăteau însă impozit (într-o societate rurală rudimentară din punct de vedere al productivității își aflau locul, ei devenind meseriașii satelor). Alți romi s-au făcut slugi, în general în alte sate decât cele în care plăteau birul. Autoritățile au dorit sedentarizarea romilor nomazi și au reușit doar într-o oarecare măsură. Unii romi nomazi și-au continuat traiul itinerant, formal erau statorniciți în sate, dar nu posedau o bucată de pământ, doar pășunea pe timpul cât stăteau pe ea; locuiau în corturi, iar iarna se adăposteau în bordeie la marginea pădurilor. Comunitățile mai mici, chiar și satele formate din robi mănăstirești și-au pierdut caracterul etnic. Această asimilare etnică și lingvistică a avut o mai mare putere în Moldova. Comunitățile rome mari și-au păstrat caracteristicile etnice. Mulți romi n-au acceptat sedentarizarea sau celelalte restricții impuse de autorități și au trecut granițele, continuând un proces de veacuri, acum nemaifiind legați de un stăpân care să-i caute și să-i aducă înapoi. Autoritățile,

¹ D. Fotino, *Istoria generală a Daciei*, III, 1859, pp. 238-239; M. Kogălniceanu, *Esquisse sur l'histoire, les moeurs et la langue des cigains, connus en France sous le nom de Bohemiens*, Libr. de B. Behr, Berlin, 1837, pp. 16-17; *Călători străini despre țările române*, X, partea I, Ed. Academiei, București, 2000, p. 362, 382, 778, 858, 941, 1176.

² M. Kogălniceanu, *Dezrobirea țiganilor*, București, 1891, pp. 8-14; C.J. Popp-Serboianu, *Les Tsiganes. Histoire – Ethnographie – Linguistique – Grammaire – Dictionnaire*, p. 53.

care impuseseră un regim destul de strict cu bilete de voie, au recurs la un mod de neintervenție asupra emigranților și mulți țigani au trecut în Bucovina, Imperiul Rus, Transilvania, Ungaria, Slovacia, Bulgaria, Serbia. În Europa Centrală și de Vest au ajuns „țigani” diferiți de cei care au sosit acolo în Evul Mediu. Se numeau ei înșiși *Rom*, iar dialectele lor erau influențate de limba română (dintre ei amintim pe căldărari, lovări, ciurari). De asemenea, au ajuns și alți romi care mai vorbeau doar limba română: rudarii, ursarii, băieșii sau aurarii. Această migrație a covârșit pe romii băștinași. Romii din spațiul românesc au ajuns și în SUA odată cu marele val al imigrației din estul Europei și stratul de romi din perioada colonială a fost covârșit. Renumitul romanolog Angus Fraser crede că romii din Occident au venit din spațiul românesc, nu neapărat din Moldova și Țara Românească după emancipare (ci din Peninsula Balcanică, Serbia, Ungaria, Imperiul Rus etc., în care locuiau vorbitori de limba română)¹. S-a considerat că o nouă migrație a romilor s-a desfășurat la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea. În vestul Europei și în America au apărut țiganii care foloseau limbi cu influențe lingvistice românești (au fost denumiți romi cu dialecte „Vlax” și dintre ei s-au remarcat lovarii, căldărașii și ciurarii). Marea majoritate a romilor din Europa vestică, din America și Australia vorbesc dialecte Vlax². Considerăm că emanciparea romilor din Moldova și Țara Românească la jumătatea secolului al XIX-lea a avut un rol important în această a doua mare migrație europeană a romilor. Mulți dintre romii eliberați n-au acceptat sedentarizarea și noile restricții impuse de autorități și estimările privind populația romă confirmă acest fapt, iar documentele de arhivă arată numeroasele treceri ale graniței, mai ales spre Transilvania.

2. Aspecte socio-demografice ale romilor în perioada interbelică

România interbelică a devenit „România Mare”, realizându-se statul unitar, Vechiului Regat antebelic (Moldova, Țara Românească, Dobrogea – alipită în 1878 și Cadrilaterul – alipit în 1913) i s-au alăturat în 1918 Basarabia (aparținuse Imperiului Rus din 1812), Bucovina, Transilvania și Banatul (aparținuseră Imperiului Austro-Ungar). Noul stat și-a dublat teritoriul, ajungând la 295.500 km, rivalizând ca întindere și populație cu Marea Britanie sau Italia. Pierdea în schimb omogenitatea etnică a României antebelice, alături de români, evrei și romi se alătură unguri, germani, ruși, ucraineni și alți evrei și romi.

Statistica și demografia istorică românească au întâmpinat serioase dificultăți în ceea ce privește populația romă, atât în provinciile istorice românești extracarpătice (Moldova și Țara Românească), cât și în teritoriile aflate sub stăpânire străină (Transilvania, Bucovina, Basarabia) până la 1918.

În Moldova și Țara Românească, catagrafiile realizate de la sfârșitul veacului al XVIII-lea (1771-1774) și până în epoca dezrobirii (1856), n-au reușit să-i înregistreze pe toți romii, fapt datorat în special imposibilității imixtiunii autorităților pe proprietățile boierești și mănăști-

Romi nomazi din epoca interbelică,
carte poștală din 1928, col. V. Nicolau

¹ A. Fraser, *The Gypsies*, pp. 236-238 și Idem, *The Rom migrations*, în JGLS, (5), 2 (1992), pp. 131-145.

² Idem, *The Rom migrations*, în JGLS, (5), 2 (1992), pp. 131-145.

rești. Curentul aboliționist urmat de legile de dezrobire au transformat în oameni liberi pe romii din Moldova și Țara Românească. Conform statisticilor care i-au cuprins pe emancipați, 7,3% din populația Țării Românești o reprezentau romii¹, estimându-se un procent asemănător pentru Moldova. Este ceea ce menționau și Mihail Kogălniceanu, artizan al dezrobirii și autorul unui prim studiu românesc despre „țigani”, sau J.A. Vaillant, un bun cunoscător al realităților românești, insistând pe faptul că romii din Moldova și Țara Românească reprezentau o treime din întreaga populație romă a Europei².

Estimările de la sfârșitul secolului al XIX-lea menționează un număr mai mic de romi în cele două principate unite la care se adăuga și Dobrogea, se considera că din totalul populației mai reprezentau doar 4%³. Această descreștere a populației rome s-a pus pe seama faptului că după dezrobire s-a desfășurat o nouă migrațiune romă din estul Europei către Vest, având ca principal punct de plecare Moldova și Țara Românească. De asemenea, procesul de sedentarizare și asimilare a „vătrașilor”⁴, în special în Moldova, stimulat de reforma agrară din anul 1864, a condus la pierderea etnicității de către o importantă parte a populației rome. De altfel, estimările sunt aproximative, romii nemaifiind recenzați separat.

Conscripțiile realizate de administrația habsburgică au fost inițiate în scopuri fiscale, dar urmărind și politica de sedentarizare și au oferit o imagine complexă a lumii rome, mult mai apropiată situației reale decât în țările românești extracarpatică. Bucovina avea la sfârșitul secolului al XIX-lea o populație de etnie romă ce reprezenta 1,32% din totalul populației provinciei și politica de sedentarizare inițiată de autorități a înregistrat un succes deosebit: conscripția din 1893 nu mai recenza nici o familie de nomazi. În Basarabia, în anul 1897, 0,5% din populația provinciei erau romi, mulți dintre ei pierzându-se în masa populației românești sau imigrând în Ucraina sau în Rusia⁵. În 1893, în Transilvania, erau recenzați cei mai mulți romi din Ungaria; în județele care s-au unit în 1918 cu Vechiul Regat sunt înregistrate 105.034 de persoane, reprezentând 4,67% din totalul populației⁶. Politica de sedentarizare a administrației dualiste a avut succes, dar impactul asupra etnicității a fost unul mai mic, fapt demonstrat și de recensământul din 1930.

Până în 1930, recensămintele care s-au realizat n-au făcut referiri speciale la romi, ei fiind înregistrați în marea masă a cetățenilor români. Recensământul anului 1930, cu toate tarele sale,

Romi nomazi din epoca interbelică,
carte poștală din 1923, col. V. Nicolau

¹ I.C. Filitti, *Populația Munteniei la 1857*, în „Anale economice și statistice”, XIV, 1931, nr. 9-12, p. 123.

² M. Kogălniceanu, *Schiță despre țigani*, trad. de Gh. Ghibănescu, Iași, 1900, p. 16; J.A. Vaillant, *Les Rhomes. Histoire vraie de vraies Bohémiens*, Paris, 1857, p. 482.

³ E. Cretzulescu, *România considerată din punct de vedere fizic, administrativ și economic*, în „Buletinul Societății Geografice Române”, I, 1876, nr. 1, p. 53.

⁴ M. Kogălniceanu, *Schiță despre țigani*, p. 18.

⁵ V. Achim, *Țigani în istoria României*, Ed. Enciclopedică, București, 1998, pp. 111-113; P. Cazacu, *Moldova dintre Prut și Nistru (1812-1918)*, Ed. Criterion, Chișinău, 1992, p. 108.

⁶ I. Bolovan, *Considerații demografice asupra țiganilor din Transilvania la sfârșitul veacului XIX*, în „Anuarul Institutului de Istorie Cluj-Napoca, XXXII, 1994, pp. 187-193.

rămâne principalul punct de plecare în stabilirea numărului real al populației rome. Este un fapt recunoscut de dr. Sabin Manuilă, directorul Institutului Central de Statistică, atunci când a întocmit referatul cu privire la situația numerică a romilor cerut de guvernul Ion Antonescu în 1942. Datele din 1930 au fost considerate cele mai credibile și folosite odată cu problema rasială a anilor '40¹.

Recensământul din 1930 înregistra un număr de 265.501 de persoane, reprezentând 1,5% din populația României Mari. Romilor din Vechiul Regat li s-au alăturat coetnicii lor din Basarabia, Bucovina și Transilvania. Spre deosebire de evrei care erau apropiați culturilor și limbilor popoarelor care au dominat din punct de vedere politic aceste teritorii (maghiară, germană, rusă), romii au fost mult mai apropiați culturii, limbii și poporului român, în Basarabia, Bucovina sau Transilvania. Nu insistăm asupra toleranței poporului român (care nu poate fi negată), ci avem în vedere faptul că în spațiul românesc o civilizație romă a fost o civilizație a satului. Majoritatea covârșitoare a romilor (84,5%) trăiau în satele României și multe dintre așezările rurale ale țării aveau un număr mai mare sau mai mic de familii rome, iar în Vechiul Regat existau mai multe sate locuite în majoritate sau chiar exclusiv de către romi. Deși în Transilvania erau mai multe județe cu o concentrare mare de romi (Târnava Mică, Mureș, Cluj), nu aici aflăm așezările urbane cu mulți romi, ci în Muntenia, în orașe ca cele din județele Buzău, Ialomița, Prahova, Ilfov. Sunt romii emancipați cărora, pentru a nu pune presiune asupra satelor, li s-a îngăduit să populeze cartierele periferice. În București, dat fiind rolul său politic, economic, administrativ căpătat în 1862 și cu atât mai mult în 1918, locuiau cei mai mulți romi, 6.795 persoane, dar doar 1,1% din totalul populației². Dacă 265.501 persoane s-au declarat romi recunoscând apartenența la acest neam, limba țigănească (romani) a fost declarată limbă maternă de către 101.015 persoane. Se constată că mulți dintre romi și-au pierdut una dintre principalele caracteristici etnice, limba, fapt datorat unui proces de asimilare cu vechime în spațiul românesc și mai ales în Moldova și Țara Românească, care a condus la adoptarea limbii majorității în mijlocul căreia trăiau³.

Cei mai mulți dintre specialiști și cercetători ai chestiunii s-au pronunțat cu rezerve asupra corectitudinii cifrelor oferite de Institutul Central de Statistică cu privire la romi și aceasta nu s-a datorat incompetenței recenzorilor, ci faptului că etnia s-a stabilit în urma declarațiilor celor recenzați. Dr. Sabin Manuilă remarca faptul că nu se poate cunoaște cu exactitate numărul romilor și constata că a existat din vechime „o tendință accentuată de contopire a acestui grup etnic țigănesc în masa populației române”; el considera că pentru identificarea mării majorități a romilor (cerință impusă de guvernul Antonescu) era necesar a completa datele statistice prin cercetări istorice pentru descoperirea vechilor așezări de „țigani boierești și mânăstirești” și cercetări bio-antropologice și serologice. El își manifesta neputința în privința identificării celor „jumătate sânge țigan sau mai puțin”⁴. Termenul „țigan”, un etnonim încetățenit în spațiul românesc, folosit încă de la primele așezări ale lor la sfârșitul secolului al XIV-lea, a căpătat în timp o accentuată conotație socială, deloc favorabilă, mult timp definind o instituție – robia. Mulți dintre ei au considerat că noțiunea de țigan este o „declasare” și nu și-au declarat originea etnică, ci s-au declarat ca făcând parte din neamul în mijlocul căruia trăiau⁵. Acești romi care s-au declarat români erau sedentari, foști „vătrași” și împroprietăriți în urma reformelor din 1864 și 1919-1921 și nicidecum „țigani de cort”. O „ridicare în neam” a unui rom, o dezertare din

¹ Arhivele Naționale Istorice Centrale, fond Președinția Consiliului de Miniștri, dos. 42/1940, f. 5 (se va cita în continuare ANIC, fond PCM).

² Pentru această chestiune – *Recensământul general al populației României din 29 decembrie 1930*, II, (Neam, limbă maternă, religie), Institutul Central de Statistică, București, 1938, pp. XXXII-LVI; ANIC, fond PCM, dos. 42/1940.

³ ANIC, fond PCM.Cabinet, dos. 560/1942, f. 18.

⁴ ANIC, fond PCM, dos. 42/1940, f. 17.

⁵ Dr. S. Manuilă, Dr. D.C. Georgescu, *Populația României*, Institutul Central de Statistică, București, 1939, p. 59.

sânul neamului era considerată o crimă pentru „corturari”¹. Unul dintre specialiștii români interbelici în biopolitică, Iordache Făcăoaru, considera că cei 265.501 romi consemnați în 1930 erau doar nomazii și numărul real ar fi fost de aproximativ 400.000 de suflete. Demersul său urmarea sensibilizarea pentru început a mediului științific și apoi și a mediului politic cu privire la pericolul pe care îl reprezenta această etnie pentru neamul românesc. El afirma că „țara noastră are cei mai mulți țigani din lume [...] proporția corcilor proveniți din țigani și populații nețigane, nu-i departe de a țiganilor puri”². Aceste date trebuie primite cu prudență, statisticile referitoare la nomazii cerute de generalul Antonescu arată un număr cu mult mai mic. Să remarcăm faptul că în epocă au existat unele analize eugeniste care s-au pronunțat pentru excluderea românilor „neautentici”, categorie în care se aflau evreii și romii. Pe lângă Iordache Făcăoaru care introducea în mediul științific concepte ca „primejdie bioetică – populații extraeuropene – minorități balast – primejdie mortală pentru neam”, o poziție interesantă este cea a valorosului statistician și geopolitician Sabin Manuilă, e drept afirmată în 1940: „Problema țigănească este cea mai importantă, acută și gravă problemă rasială a României [...] Amestecul țigănesc în sângele românesc este cea mai disgenică influență care afectează rasa noastră”³.

Ion Chelcea acordă un întreg capitol chestiunii „Câți țigani sunt în România?”. Consideră că „o concluzie logică care se impune e că numărul Țiganilor din România (în granițele ei firești) trebuie să fie și el dublu de cum l-a arătat recensământul din 1930, adică în loc de 265.501, să avem aproximativ un număr de 525.000 de țigani”. Martin Block, unul dintre prestigioșii romanologi ai perioadei interbelice, estimează că 3/4 din romii din întreaga lume trăiesc în sud-estul Europei, iar în România crede că sunt 350.000-400.000 de suflete⁴. Fără îndoială că cifrele oferite de recensământul din 1930 nu exprimă cu exactitate situația reală a numărului de romi în România Mare. Numărul etnicilor romi a fost cu siguranță mai mare, dar nu într-atât de mare cât îl prezentau ziarurile sau asociațiile lor constituite pe baze etnice. Spre exemplu, „Asociația Uniunea Generală a Romilor din România” oferea o statistică a filialelor, centrelor în județele țării și un număr de 784.793 membri⁵, iar G.A. Lăzărescu-Lăzurică, fondator și lider efemer al „Uniunii Generale a Romilor din România”, se intitula „voievod al romilor” și se erija în discursurile sale ca reprezentant al unui milion de romi, așa precum declara și ziarul romilor olteni – „Timpul”⁶.

Conform recensământului din 1930 (ale cărui date sunt totuși cele mai serioase, dar cu rezervele menționate), Transilvania era provincia istorică cu cei mai mulți romi, atât din punct de vedere al numărului, cât și al ponderii în cadrul întregii populații (75.342 persoane și 2,3%) și aici aflăm județe în care trăiau mulți romi (Mureș – 11.305; Cluj – 7.869; Târnava Mică – 7.573) și județe în care ponderea lor era însemnată (Târnava Mică – 5,1%; Năsăud – 4,1%; Mureș – 3,9%; Făgăraș – 2,9%). Se impune remarcată concluzia lui Sabin Manuilă că „țigani din Transilvania s-au înregistrat mult mai complet decât țiganii din celelalte provincii” și că aici definirile etnice au fost mai puternice, iar peste munți, în Moldova și Țara Românească, s-a produs o asimilare mai intensă, un proces cu vechime, care a continuat și în perioada interbelică⁷.

¹ C.J. Popp-Serboianu, *Les Tsiganes. Histoire – Ethnographie – Linguistique – Grammaire – Dictionnaire*, Ed. Payot, Paris, 1930, p. 75.

² I. Făcăoaru, *Antropologia în Stat ca Știință și ca obiect de Învățământ*, Cluj, 1938, p. 36.

³ Idem, *Amestecul rasial și etnic în România*, în „Buletinul Eugenic și Biopolitic”, vol. IX, nr. 9-10, sept. – oct. 1938, p. 282; S. Manuilă, *Problema rasială a României*, în „România Nouă”, vol. VII, nr. 41, 22 noiembrie 1940, p. 5.

⁴ I. Chelcea, *Țiganii din România. Monografie etnografică*, Institutul Central de Statistică, București, 1944, p. 84; M. Block, *Moeurs et coutumes des Tsiganes*, Ed. Payot, Paris, 1934, p. 47.

⁵ G. Potra, *Contribuțiuni la istoricul țiganilor din România*, Fundația Regele Carol I, 1939, pp. 125-126; „Timpul”, Craiova, an III, nr. 41, 29 iulie 1934.

⁶ ANIC, fond Prefectura Poliției Capitalei, dos. 123/1933, f. 3; „Timpul”, an III, nr. 41, 12 iulie 1933.

⁷ ANIC, fond PCM, dos. 42/1940, p. 5; Dr. S. Manuilă, Dr. D.C. Georgescu, *op.cit.*, p. 59.

Ion Chelcea, urmare a interpretării datelor recensământului din 1930 și a cercetărilor sale sociologice și etnografice interbelice, împarte pe romi astfel:

- I. „cei care au caracterele exterioare veritabil țigănești”;
- II. „acei ce sunt pe punctul de a fi asimilați, cari oscilează”;
- III. cei care „se dau drept asimilați, dar care se mai pot recunoaște”¹.

Același autor a încercat să surprindă în cadrul cercetărilor sale complexe în Țara Oltului (realizând o prezentare „în mic”) procesul de „camuflare” a romilor la recensare și a prezentat categoriile descoperite:

- I. sate în care romii s-au declarat „cinstit”;
- II. sate în care romii s-au declarat parțial;
- III. sate în care romii s-au „camuflat” complet;
- IV. sate în care romii s-au declarat mai mult decât a reușit el să identifice;
- V. sate fără romi².

Comparând conscripția din anul 1893 efectuată în Ungaria cu datele recensământului din 1930, constatăm o scădere semnificativă a numărului de romi în teritoriile care s-au unit cu Vechiul Regat (Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș), de la 151.711 la 109.156³. Deși recunoaștem desfășurarea unui fenomen emigraționist către Occident al romilor în cea de-a doua jumătate a secolului al XIX-lea (recunoscut de importanți romanologi⁴), această scădere nu poate fi consecința singulară a acestui proces, ci și al unei asimilări a unei părți a populației rome în mijlocul masei majoritare de români sau maghiari din comunitățile în care trăiau.

Dacă în Transilvania constatăm o relativă uniformizare a populației rome la nivelul întregii provincii istorice (în cele mai multe dintre așezări, rurale sau urbane locuia un număr mai mare sau mai mic de familii), în teritoriile din Vechiul Regat se constată existența unor concentrări rome, așezări rurale locuite în majoritate sau chiar exclusiv de romi. Sunt sate constituite din emancipații de la jumătatea veacului al XIX-lea. Bucovina și Basarabia sunt teritoriile cu cea mai mică pondere de romi în totalul populației (0,3%), iar în celelalte provincii istorice procentele se prezentau astfel: Muntenia – 1,8%; Moldova – 1,3%; Oltenia – 1,5%; Banat – 1,9%; Crișana-Maramureș – 1,3%.

Perioada interbelică a fost o epocă în care populația romă a cunoscut modificări importante, dinamica socială și ocupațională antrenând pe mulți dintre reprezentanții ei. Dezrobirea de la jumătatea veacului al XIX-lea a influențat în mod deosebit viața romilor, în special afectând structura ocupațională și împărțirea neamurilor. O parte a emancipaților au ales calea emigrării, restricțiile și încercările de sedentarizare ale autorităților influențând acest proces. Perioada de după dezrobire s-a caracterizat printr-o puternică mobilitate și în interiorul granițelor, atât a vechilor neamuri, cât și a altora nou constituite, nemairespectând rutele cunoscute, beneficiind și de o politică de *laissez-faire* a autorităților centrale, care au cerut prefecturilor să coordoneze măsurile de sedentarizare. Autoritățile n-au intervenit energic pentru a stopa emigrările și nici pentru a împiedica stabilirea romilor în orașe, slăbind astfel presiunea lor asupra satelor.

„Vătrașii”, romi sedentari, foști robi ai boierilor și ai mănăstirilor, au fost cei care s-au integrat cel mai repede, fiind asimilați masei majoritare. Reformele agrare din 1864 și 1919-1921 au contribuit major la pierderea etnicității de către o importantă componentă a populației rome, legarea de proprietatea agricolă, sedentarizarea a condus la asimilare. A fost un proces de durată, dar amploarea sa nu poate fi stabilită cu certitudine. Reforma agrară din 1919-1921 n-a dus și la împrăștierea celor nelegați de un loc anume, nici rudarii care prin natura îndeletnicirii lor tradiționale erau legați de munți și de păduri, n-au primit suprafețe arabile. Au

¹ I. Chelcea, *op. cit.*, p. 84.

² *Ibidem*, p. 76.

³ ANIC, fond PCM, dos. 42/1940.

⁴ A. Fraser, *The Rom migrations*, în JGLS, (5), 2 (1992), pp. 131-145.

devenit mici proprietari romii din sate, combatanții din războiul de reîntregire națională și astfel multe dintre diferențele dintre români și romi s-au estompat. Cuprinși într-un proces de prefacere etnică, ei s-au integrat comunității sătești, „ridicările în neam” care au continuat și în perioada interbelică, au condus la scăderea numărului etnicilor romi declarați, mai ales în Moldova.

Unele dintre neamurile rome au părăsit modul de viață tradițional, adoptând pe cel al populației în mijlocul căreia trăia. Alte neamuri au rămas credincioase vieții comunitare din vechime, preferând un trai nomad, ocolind prin diverse stratageme măsurile restrictive și de colonizare ale autorităților. Dintre aceste neamuri de nomazi menționăm pe lăieși, netoți, gurbeți, ciurari, cortorari, modorani, clopotari, ursari, căldărari etc.

O excelentă clasificare a țiganilor epocii interbelice realiza Ion Chelcea, care vedea mai multe categorii, cu caracteristicile lor care îi diferențiau:

- țiganii așezați (de vatră), purtau numele ocupației: fierari, lăutari, salahori, văcsuitori de ghetete, spoitori; sunt o categorie care s-au amestecat cel mai mult cu populația în mijlocul căreia au trăit și sunt pe cale să-și piardă limba;
- rudarii, în Ardeal se numesc băieși, în Moldova – lingurari; sunt urmași ai țiganilor aurari, dar această îndeletnicire a dispărut; prezintă o nuanță specifică a păstrării trăsăturilor rasei, vorbesc limba română și au adoptat portul țaranilor; cerșesc, dar nu fură și sunt considerați drept harnici;
- nomazii, poartă numele ocupației: lăieșii, netoții, ursarii, ciurarii, clopotarii; și-au păstrat cel mai bine caracteristicile etnice și lingvistice, au un port specific și s-a constatat înclinația lor către furt¹.

Multe dintre ocupațiile specific rome au intrat în declin odată cu perioada interbelică, dar unele s-au păstrat, chiar dacă uneori în forme alterate, trecând peste epoci. Rudarii au început să cunoască o prefacere ocupațională radicală odată cu epuizarea resurselor de nisip aurifer din râurile montane la jumătatea veacului al XIX-lea, îndeletnicindu-se cu lucrul lemnului. Condițiile tot mai grele ale procurării „lemnului verde” și taxele și restricțiile impuse desfacerii produselor au condus la o adevărată criză pentru acest neam, mai ales în Vechiul Regat. Ion Chelcea afirma: „De îndată ce condițiile se schimbă în defavoarea lor, ei se proletarizează în înțelesul rău al cuvântului și cu aceasta intervine și disoluția lor ca Rudari propriu-ziși”².

Fierarii romi rămân și în perioada interbelică principalii producători și reparatori ai uneltelor agricole în cele mai multe dintre satele românești, parte a unei agriculturi în mare măsură rudimentară, iar unii dintre „vătrași” devin ciurdarii și porcarii satelor³. Odată cu construirea caselor țărănești de cărămidă, o parte dintre rudari (dar și din alte neamuri) se îndreaptă spre această îndeletnicire sezonieră, în perioada interbelică constituindu-se un neam purtând acest nume. De altfel, în lumea romă de multe ori diferențierea în tagme sau neamuri s-a făcut în funcție de ocupație.

Lăutăria a rămas un câmp de manifestare specific romilor, dar care au acum de concurat orchestrele moderne, radioul, patefoanele. În epocă, lăutarii romi au înaintat mai multe cereri către autorități, au organizat și manifestații, considerând că sunt „muritori de foame” datorită orchestrelor, iar G.A. Lăzărescu-Lăzurică, unul dintre liderii moderni ai romilor, s-a adresat autorităților în „chestiunea radioului” care face mulți lăutari muritori de foame, ba mai mult cerea prohibirea romilor imigranți străini⁴. George Potra considera că Bucureștiul deținea un număr de cca 30.000 de romi (a se compara cu cifra oferită de recensământul din 1930 – 6.795

¹ I. Chelcea, *op. cit.*, pp. 40-45.

² *Ibidem*, p. 124.

³ M. Block, *op. cit.*, pp. 85-120 și I. Chelcea, *op. cit.*, pp. 103-140.

⁴ ANIC, fond Prefectura Poliției Capitalei, dos 123/1933, f. 3, 222; ANIC, fond Direcția Generală a Poliției, dos. 34/1922-1938, f. 1.

persoane), dintre care o treime o reprezentau lăutarii. Aceștia erau cei mai bine organizați dintre meseriașii romi, fiind grupați într-o asociație condusă de un președinte ce milita pentru soluționarea neînțelegerilor și acoperirea lipsurilor profesionale. N. Niculescu era președintele sindicatului muzicanților romi și desfășura o activitate susținută pentru afilierea tuturor organizațiilor locale, întreprinzând turnee de convingere în întreaga țară¹.

Ursarii, neam constituit încă din Evul Mediu, se îndeletniceau cu creșterea catârilor și confecționarea uneltelor mărunte din lemn, iar vara jucau ursii în sate și orașe. Din 1908 li s-a interzis această ocupație în urma acțiunilor Societății pentru Protecția Animalelor. În ciuda restricțiilor, ursii tot mai apăreau prin sate și târguri, iar Societatea pentru Protecția Animalelor semnala periodic prezența ursarilor, Ministerul de Interne cerând prefecturilor să acționeze pentru eradicarea acestei activități². C.S. Nicolăescu-Plopșor a efectuat o serie de cercetări în mijlocul romilor ursari din Gubaucea, județul Dolj, și a publicat două valoroase lucrări de folclor rom, în ediții bilingve, reușind să prezinte mostre deosebite ale frumuseții cântecului și basmului rom³.

Multe dintre ocupațiile tradiționale ale acestei etnii au de suferit, atât din pricina concurenței, cât și a unor restricții impuse de autorități⁴ și micii meșteșugari rămași fără obiectul muncii lor se îndreaptă către comerțul ambulant, lucrul pământului, devin zilieri, salahori, deținând în continuare un statut social marginal.

Nomazii au rămas în continuare o prezență obișnuită în România interbelică și deși erau într-un număr tot mai mic, apăreau ca o piedică în calea construirii unei imagini a unei societăți ce tindea spre modernizare. Autoritățile centrale n-au acționat unitar și energic pentru eradicarea acestui fenomen, dar acordau o atenție constantă peregrinărilor lor prin țară⁵. Buletinele informative ale Inspectoratului General de Jandarmi cu privire la starea de spirit a populațiilor minoritare nu semnalau probleme pe care le-ar fi ridicat romii, fie ei nomazi sau sedentari⁶.

3. Evoluții organizatorice – mișcarea de „emancipare”

Perioada interbelică aduce pentru țiganii din România un proces de modernizare, o așa numită „emancipare”, vizibilă și prin încercările de organizare, atât socială, culturală, cât și politică⁷. Deși dezrobirea romilor s-a produs la jumătatea veacului al XIX-lea, noii emancipați au cunoscut o lungă perioadă de dezorientare și căutări, oscilând între emigrare, integrare, asimilare sau afirmarea etnicității. Noul cadru democratic instituit după Marea Unire din 1918 a oferit minorităților etnice din România Mare oportunitatea de a activa în organizații și asociații cu caracter economic, cultural, politic, constituite pe baze etnice.

Tineri intelectuali de origine romă, care au reușit să se afirme pe plan socio-profesional sau cultural, au devenit modele de succes pentru comunitățile lor și unii dintre ei chiar lideri ai

¹ G. Potra, *op. cit.*, p. 122; Direcția Județeană a Arhivelor Naționale Neamț, fond Prefectura Neamț, dos. 7/1933. La 18 februarie 1933, N. Nicolescu se afla la Piatra-Neamț, după ce fusese la Buhuși și la Roman.

² *Minorități etnoculturale. Mărturii documentare. Țiganii din România (1919-1944)*, ed. L. Nastasă, A. Varga, Cluj, 2001, pp. 89-90.

³ „Timpul”, Craiova, an III, nr. 42-43, 12 august 1934.

⁴ „Glasul Romilor”, București, an III, nr. 11, 8 iunie 1938, p. 3.

⁵ Pentru combaterea marvei se prevedea controlul nomazilor ori de câte ori erau întâlniți. Primarului din Constanța i se cerea să ia măsuri anti-marva printr-o cerere din 8 august 1933, să nu accepte nomazi la periferia orașului. (Direcția Județeană a Arhivelor Naționale Constanța, fond Corespondența cu Serviciul Veterinar, dos. 11/1933, f. 14). Tot în Constanța se cerea Inspectoratului Regional de Jandarmi să îndepărteze șatrele de romi care se aflau lângă granița cu Bulgaria, să-i aducă la cel puțin 10 km în interiorul țării, suspectându-se trafic comercial ilegal. (ANIC, fond Inspectoratul General de Jandarmi, dos. 18/1933, f. 23-24).

⁶ ANIC, fond Inspectoratul General de Jandarmi, dos. 9/1932; dos. 12/1933.

⁷ T. Amza, *Țiganii, o lume a contrastelor*, București, 1994, pp. 65-67.

acestora (în general formate din membrii vechilor „tagme” cunoscute încă din Evul Mediu). Această elită de tip modern a avut însă de înfruntat cerbicia conducătorilor tradiționali și în această epocă (ca de altfel și astăzi) au coexistat cele două forme de autoritate asupra comunităților. Acești lideri moderni au fondat primele organizații socio-profesionale, culturale sau politice, dar începuturile au fost șovăitoare și târzii față de celelalte minorități (evrei, germani, maghiari) și urmând modelul acestora.

Lumea romă din România interbelică se prezenta ca un grup eterogen, neexistând coeziunea care a caracterizat alte minorități. Se conturau diferențe lingvistice, culturale, de multe ori de neînțeles în încercările de organizare, potențialii membri erau greu de adunat, făceau parte din categorii diverse, unii nu mai vorbeau limba neamului lor, iar alții nu-și declarau originea etnică romă.

Modernismul și tradiționalismul formau un meleu care, celui din afară îi putea părea pitoresc, dar de cele mai multe ori împiedica un proces temeinic de definire a unei etnicități române și de organizare pe baze etnice. În anii de după război s-au constituit primele asociații socio-profesionale, astfel în București apare „Junimea Muzicală” a lăutarilor romi, care avea printre lideri și pe marele muzician Grigoraș Dinicu, o personalitate a lumii române. În localitatea Calbor (județul Făgăraș), țăranul rom Lazăr Naftanailă a înființat în 1926 o organizație cu scop economic – „Înfrățirea Neorustică”, urmând modelul asociațiilor de vecinătate ale sașilor din regiune. În 1934-1935 au editat și un ziar – „Neamul țigănesc”. La 18 iunie 1935, în orașul Făgăraș, s-a organizat o manifestație a „Înfrățirii Neorustice”, ce se transforma într-o organizație ce-și propunea lupta pentru emanciparea și modernizarea neamului român¹.

Fondatorul primei organizații a romilor care-și propunea ca direcții fundamentale de acțiune emanciparea socială și culturală a acestei etnii a fost C.J. Popp Șerboianu. Originar din Costești, teolog, este autorul unei lucrări referitoare la istoria, etnografia și limba romilor, publicată la Paris în 1930 și care a atras atenția prestigioasei societăți „The Gypsy Lore Society” din Londra, devenind membru corespondent al acesteia. Această societate i-a inspirat lui Șerboianu ideea organizării romilor. A reușit să atragă în proiectul său societatea lăutarilor bucureșteni „Junimea Muzicală”, cu influență și prestigiu în lumea romă. „Apelul către toți țiganii din România” exprimă cele două direcții fundamentale: alfabetizare, universități populare, editarea unor cărți de istorie și folclor, colonizarea nomazilor, ateliere pentru meseriile tradiționale, instituirea unor autorități care să rezolve litigiile din sânul neamului².

O etnie ca aceasta care forma un grup extrem de eterogen va cunoaște și o explicabilă scindare la nivelul elitelor, fie ele de tip modern sau de tip tradițional. O nouă organizație a întemeiat un apropiat al lui Șerboianu, omul de afaceri și publicistul G.A. Lăzărescu-Lăzurică, numită „Uniunea Generală a Romilor din România”, care nu propunea măsuri esențiale diferite de cele cuprinse în „Apelul către toți țiganii din România”, în schimb se arată mult mai activ din punct de vedere organizatoric. Se intitula „Voievod al Romilor”³ și anunța pentru organizația sa sprijinul patriarhului. În scurta sa „domnie”, septembrie 1933-mai 1934, a organizat un congres al romilor, a constituit mai multe filiale județene, participând personal, îndemnând spre emancipare, conferențind despre istoria romilor, propunând opiniei publice etnonimul „rom”, care în limba neamului său ar fi însemnat „om”, „bărbat”, extinzând termenul la „om iubitor de libertate”⁴. Conform unei note a Direcției Generale a Poliției din 7 octombrie 1933, privitor la

¹ I. Chelcea, *op. cit.*, p. 170; ANIC, fond Direcția Generală a Poliției, dos. 34/1922-1938, f. 136.

² ANIC, fond Direcția Generală a Poliției, dos. 34/1922-1938, f. 30-32; „Timpul”, Craiova, II, nr. 11-12, 25 septembrie 1933, pp. 1-2.

³ Nu a fost un titlu deținut din vechime de conducătorii romilor care erau numiți cneji sau bulibași (termen de origine turcă), ci este un mit romantic apărut în Occidentul Europei, ce se dezvoltă în perioada interbelică și în țări est-europene. (vezi J.P. Liègeois, *Utopie et mutation tsiganes*, în „Cahier internationaux de sociologie”, Paris, vol. LXI, iulie-decembrie 1976, pp. 247-261.

⁴ ANIC, fond Prefectura Poliției Capitalei, dos 123/1933, f. 56-65, 93.

congresul romilor inițiat de G.A. Lăzărescu-Lăzurică și „Uniunea Generală a Romilor din România” la București, se aflase că liderul rom ceruse sprijin asociațiilor studențești și a intrat în legătură cu liderul „Gărzii de Fier”, Corneliu Zelea Codreanu și că afirma că a primit tot concursul de la colonelul Gabriel Marinescu, prefectul Poliției Capitalei și al primarului Dem. Dobrescu¹.

La 29 mai 1934, G.A. Lăzărescu-Lăzurică demisionează fiind înlocuit în funcție de negustorul bucureștean Gheorghe Niculescu. George Potra, un apropiat al acestei organizații, constată „lucrurile folositoare” realizate: împroprietări și astfel sedentarizări, botezuri, întărirea prin forme legale a căsătoriilor. Activarea filialelor județene a fost una dintre acțiunile importante ale liderilor organizației, anunțând existența a 40 de filiale și 454 subcentre și 784.793 membri (un număr ce pare totuși exagerat). Gheorghe Niculescu reușește pentru asociația sa recunoașterea personalității juridice și se intitula „președinte activ și voievod al romilor” și ea devine organizația oficială a romilor². Pentru a-și face mai bine cunoscute interesele, dar și istoria și folclorul, organizația a publicat o gazetă – „Glasul Romilor”, care în primul său număr anunța că 100 de nomazi au fost botezați la 14 octombrie 1934 la Ploiești, în prezența patriarhului și a oficialităților locale³. Liderii romi și-au concentrat atenția asupra propagandei pentru captarea a cât mai mulți membri în asociațiile lor, dar lucrurile au mers destul de greu la început și asta în special din lipsa fondurilor, căci romii stabili erau săraci, iar nomazii erau bogați, dar din cauza instabilității și conservatorismului lor, nu se puteau împăca cu ideile modernizatoare ale asociațiilor⁴.

Cea mai puternică organizație județeană era cea din Craiova, mai apropiată de arhimandritul Șerboianu, în care Marin Simion se intitula „voievod al țiganilor din Oltenia” și care scotea și un ziar propriu, cu destulă influență – „Timpul”, editat de Al. Manolescu-Dolj și tot sub patronajul ei, în Biblioteca „O Rom”, C. Nicolăescu-Plopșor a publicat în 1934 două cărți de folclor rom în ediție bilingvă româno-romă⁵.

Încă din 1934, Al. Manolescu-Dolj și C. Nicolăescu-Plopșor au aderat la Partidul Național Liberal-Gheorghe Brătianu și au candidat la alegerile pentru Consiliul Județean, ziarul „Timpul” făcând propagandă acestui partid⁶. De altfel, vom constata până la 1938 tendința asociațiilor rome de stabilire a unor colaborări cu grupări politice pentru a trimite în parlament și reprezentanți ai romilor. În 1937, G.A. Lăzărescu-Lăzurică și C.J. Popp Șerboianu s-au apropiat de Partidul Național Creștin și în vederea alegerilor ziarul lui Octavian Goga apărea în ediție specială și pentru romi. Gheorghe Niculescu i-a acuzat pe cei doi că vor să profite de voturile romilor pentru a ajunge deputați⁷.

Afiș al „Uniunii Generale a Romilor din România”, ANIC, fond Direcția Generală a Poliției, dos. 34/1922-1938

¹ ANIC, fond Direcția Generală a Poliției, dos. 34/1922-1938, f. 46.

² G. Potra, *Contribuțiuni...*, pp. 125-126; D.P. Ionescu, *O filă din istoria romilor*, în „Șatra liberă”, an I (1990), nr. 5 (octombrie), p. 2.

³ „Glasul Romilor”, I, nr. 1, 1934; ANIC, fond Prefectura Poliției Capitalei, dos 123/1933, f. 2.

⁴ ANIC, fond Direcția Generală a Poliției, dos. 34/1922-1938, f. 111.

⁵ G. Sarău, *Rromii, India și limba rromani*, București, 1997, p. 65.

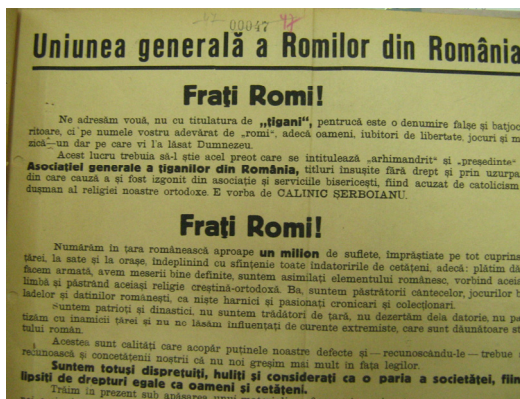
⁶ „Timpul”, an III, nr. 38-39, 10 iunie 1934, p. 4.

⁷ V. Achim, *Țiganii în istoria României*, p. 132.

La 2 februarie 1938, la Craiova, G.A. Lăzărescu-Lăzurică, lider al filialei oltene a Asociației Cetățenești a Romilor din România, își afirma adeziunea față de Partidul Național Creștin și unele tendințe antisemite (o manifestație pro-guvernamentală). Al. Manolescu-Dolj își afirmă și el sprijinul pentru Partidul Național Creștin, scindând lumea romă din Craiova, mulți dintre frunțașii doljeni nedorind intrarea în politică¹.

Odată cu dizolvarea grupărilor și partidelor politice la 31 martie 1938, membrii celei mai importante organizații rome, „Uniunea Generală a Romilor din România”, condusă de Gheorghe Niculescu (aproximativ 480.000 de persoane) s-au înscris în Frontul Renașterii Naționale². Ca organizație cetățenească „Uniunea Generală a Romilor din România” a funcționat până în 1941.

Frunțașii organizațiilor rome ale anilor '30 n-au fost personalități marcante ale societății românești interbelice și de cele mai multe ori s-au înconjurat de grupuri de adulatori, n-au păstrat direcțiile fundamentale enunțate în programe, păreau de multe ori organizații personale; unii dintre ei și-au dorit, folosind aceste organizații în scop propriu, să intre în politică. Lumea romă în perioada interbelică se prezenta în continuare ca un amestec de tradiționalism și modernism și mișcările de organizare și „emancipare” au căpătat și ele aceleași caracteristici. Consolidarea conștiinței etnice și a mândriei proprii identități, principalele obiective, de altfel, ale acestor organizații au cunoscut în această perioadă primele manifestații benefice, dar rezultatele n-au fost pe măsura aspirațiilor și aderența n-a fost așa cum o prezentau cifrele și rapoartele „inspectorilor rome”. Instaurarea dictaturii regale a dus la desființarea cadrului democratic și eforturile elitei rome de tip modern, deși au cunoscut unele efecte pozitive, au rămas fără un rezultat durabil, ba mai mult, regimurile totalitare care au urmat au condus la o evoluție nefastă pentru mulți dintre reprezentanții acestei etnii, nepregătiți în fața unei istorii care părăsise cursul normal al democrației.

Afiș al „Uniunii Generale a Romilor din România”, ANIC, fond Direcția Generală a Poliției, dos. 34/1922-1938

¹ ANIC, fond Direcția Generală a Poliției, dos. 34/1922-1938, f. 198-199; ANIC, fond Prefectura Poliției Capitalei, dos 123/1933, f. 87; „Timpul”, an VI, nr. 67-68, 20 octombrie 1937.

² ANIC, fond Direcția Generală a Poliției, dos. 251/1939, f. 1-2.

Din comorile unei arhive: activitatea lui George Fotino în Cadrilater

Raluca Georgiana TOMI

Keywords: George Fotino, Cadrilater, colonisation, national minorities, National Liberal Party

Abstract

Treasure of an Archive: the Activity of George Fotino in Cadrilater

The article's purpose is to reveal a lesser known archive, which can be found in the National Library's special collections. The documents inform about George Fotino's activity in his quality of chairman of National Liberal Party-Caliacra and mayor in Balcic. In the summer of 1927 he was sent by Ionel Brătianu to research the colonization process from Durostor and Caliacra. Upon his return he presented an honest and detailed rapport which contained his findings regarding that matter. The subject of George Fotino's correspondence, during his public and political functions in Cadrilater, is diverse: the colonization, the activity of National Liberal Party in those counties, the relations between Romanians and minorities.

Jurist renumit, istoric, publicist, director al Bibliotecii Ioan I.C. Brătianu, restaurator de suflet al conacului Goleștilor, cărora le-a închinat un studiu monografic și o culegere impresionantă de documente, George Fotino s-a remarcat și prin curajul militar, participarea sa la operațiile Primului Război Mondial fiind recompensată prin decorațiile: Crucea Războiului, Steaua României (în rang de ofițer), Legiunea de onoare (ofițer). Mai puțin este cunoscută activitatea sa politică, de membru al Partidului Național Liberal, care l-a propulsat în funcții importante în stat: consilier la Președinția Consiliului de Miniștrii (1927 – 1928), vicepreședinte al Adunării Deputaților (1934 – 1937), primar al Balcicului (1934 – 1937)¹.

În fondul arhivistic Brătianu aflat la colecțiile speciale ale Bibliotecii Naționale se găsesc mai multe dosare referitoare la activitatea lui George Fotino desfășurată în Cadrilater, în timpul cât a îndeplinit funcțiile mai sus menționate, la care se adaugă cea de președinte al filialei Caliacra a Partidului Național Liberal, numit de I. Gh. Duca în 1932. Contribuția noastră are la

¹ George Fotino s-a născut la Craiova în 3 iulie 1896. A fost licențiat al facultăților de Drept și Litere-Filosofie din București. În 1926 își susținea doctoratul la Paris cu teza: *Contribution à l'étude des origines de l'ancien droit coutumière roumain: Une chapitre de l'histoire de la propriété du Moyen Âge*; în 1927 era laureat al Facultății Juridice din Paris, în același an primind și premiul „Gheorghe Asachi” al Academiei Române; a fost în timpul Primului Război Mondial sublocotenent în regimentul 21 artilerie și în regimentul de artilerie antiaeriană. În anii 1926-1927 a fost consilier la Direcțiunea Presei din cadrul Ministerului Afacerilor Externe. În perioada 1937-1947 a fost profesor de istoria dreptului; în 1945 devenea membru corespondent al Academiei Române. Din 1964 până în 1969 a fost cercetător al Institutului de Istorie „Nicolae Iorga”. Vezi Biblioteca Națională (BN), colecții speciale, fond Brătianu, dos. 129, nepaginat și notiția biografică din Dorina N. Rusu, *Membrii Academiei Române. Dicționar*, București, Editura Enciclopedică, Editura Academiei Române, 2003, p. 217.

bază documentele în parte inedite ale acestui fond, care aduc la lumină noi secvențe privitoare la colonizarea Cadrilaterului, la activitatea partidelor politice din Dobrogea Nouă și la poziția acestora față de minoritățile naționale, raporturile dintre români și ceilalți locuitori din județele Durostor și Caliacra.

Problemele Dobrogei Noi, teritoriul intrat în componența statului român în 1913, vor pune autoritățile de la București în fața unor provocări, care nu vor cunoaște o rezolvare imediată și limpede. Una dintre acestea era colonizarea cu elemente românești (fie militari participanți în Primul Război Mondial-prin înființarea în 1922 a 13 colonii militare, fie țărani din Regat, care nu au fost împroprietăriți pe baza reformei agrare din 1921) și aromâne (populație nevoită să-și părăsească locurile natale din Macedonia din cauza politicilor agrare, demografice ale guvernelor sârb și grec)¹. Istoriografia din ultimele decenii² s-a aplecat cu multă atenție asupra acestor fenomene, reînnoind firul lucrărilor antebelice dedicate subiectului³.

Legislația referitoare la colonizarea Cadrilaterului s-a cristalizat în timp, cunoscând perioade de intensitate și stagnare, suscitând reacții diverse la nivelul deciziei politice și dezbateri pasionate în presa timpului⁴, care pot contura concepțiile liderilor de atunci referitoare la raportul dintre caracterul național al statului și politica față de minorități. Este un fapt cert că partidul politic care a manifestat un interes aparte și s-a implicat în legislația colonizării a fost Partidul Național Liberal, care gândea consolidarea granițelor noi în strânsă legătură cu „păstrarea ființei etnice a elementelor românești rămase fie dincolo de Nistru, fie la confinele dinspre Ungaria, fie de-a lungul țărmului sudic al Dunării sau pe valea Timocului, fie încă și mai departe, prin mândrele sate macedonene”⁵. Liderii liberali au vizitat cele două județe sud-dobrogene, cunoscând nemijlocit realitățile locale: în 1921 Ionel Brătianu călătorea prin Durostor⁶, la începutul lui august 1927 Gheorghe Brătianu intra în contact cu o parte din

¹ Vezi Nicolae Ciachir, *Istoria popoarelor din sud-estul Europei în epoca modernă*, București, Editura Oscar Print, 1998; Charles Jelavich, Barbara Jelavich, *Formarea statelor naționale balcanice 1804 – 1920*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1999; Gheorghe Zbucă, *O istorie a românilor din Peninsula Balcanică: sec. XVIII – XX*, București, Biblioteca Bucureștilor, 1999, idem, *Români și Balcanii în epoca modernă (1804 – 1918)*, Craiova, Scrisul Românesc, 2003 etc.

² Din bogata bibliografie a subiectului menționăm: Stelian Brezeanu, Gheorghe Zbucă, *Români de la sud de Dunăre*, București, 1997; Stoica Lascu, *Din istoria Dobrogei de Sud în cadrul României reintregite*, în „Revista istorică”, serie nouă, t. VI, nr. 11–12, noiembrie-decembrie 1995, pp. 957–977; Adrian Rădulescu, Ioan Bitoleanu, *Istoria Dobrogei*, Constanța, Editura Ex Ponto, 1998; Alberto Basciani, *Un conflitto balcanico. La contesa fra Bulgaria e Romania in Dobrovia del Sud (1918 – 1940)*, Cosenza, 2001; Dan Cătănuș, *Cadrilaterul. Ideologie cominternistă și irendentism bulgar*, București, Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului, 2001; Valentin Ciorbea, *Evoluția Dobrogei între 1918 – 1944*, Constanța, Editura Ex Ponto, 2005; Ion Vulpe (editor), *Vlahuria- țara din vis. Colonizarea Cadrilaterului*, București, Editura Semne, 2005; Constantin Tudor, *Administrația românească în Cadrilater 1913 – 1940*, Călărași, 2005; Virgil Coman, *Considerații privind împroprietărirea și încetățenirea meglendoromânilor în România în perioada interbelică*, în „Hrisovul”. Anuarul Facultății de Arhivistică, XIV (2008), serie nouă, București, pp. 115 – 133; Gheorghe Ungureanu, *Problema Cadrilaterului în contextul relațiilor româno-bulgare (1919 – 1940)*, Brăila, Muzeul Brăilei-Editura Istros, 2009 etc.

³ Steriu T. Hagigogu, *Emigrarea aromânilor și colonizarea Cadrilaterului*, București, Tipografia României Unite, 1927; Vasile Th. Muși, *Un deceniu de colonizare în Dobrogea Nouă (1925 – 1935)*, București, Societatea de Cultură Macedo-Română, 1935; Constantin Noe, *Colonizarea Cadrilaterului*, în „Sociologie Românească”, t. III, nr. 4-6, 1938 (toate aceste trei lucrări au fost reeditate de Emil Țircomnicu, București, Editura Etnologică, 2005) etc.

⁴ Amintim numai articolele din „Dobrogea Nouă” apărute în august 1925 în legătură cu populațiile ce trebuiau aduse în Cadrilater. Dacă Eugeniu Zamfiroiu, președintele de onoare al românilor din Regat stabiliți în Durostor, se pronunța împotriva colonizărilor cu aromâni, pentru că aceștia nu sunt „legați de glie, nu sunt agricultori, au alte moravuri” („Dobrogea Nouă”, 4 august 1925), Mihai Pineta îi răspundea că ar fi o „crimă să nu fie primiți de România, macedonenii au suflet românesc” („Dobrogea Nouă”, 18 august 1925).

⁵ George Fotino, *Pagini răslețe. Câteva articole și cuvântări*, București, Cartea Românească, 1934, p. 37.

⁶ Valentin Ciorbea, *op. cit.*, p. 311.

coloniști¹. Alte două personalități liberale își vor lega numele de colonizare: Alexandru Constantinescu, care în 1925 în calitate de ministru al Domeniilor și Agriculturii a propus Consiliului de Miniștri principiile colonizării Cadrilaterului², iar Dumitru Alimănișteanu, în însemnările sale, mărturisirea că din 1919, după o vizită la moșiile sale din Dobrogea, a atras atenția lui Ionel și Vintilă Brătianu asupra măsurilor de colonizare³.

În fondul arhivistic amintit se află raportul scris de George Fotino în toamna lui 1927, document rămas în mare parte inedit⁴. Proaspăt întors de la Paris, unde își susținuse cu strălucire doctoratul, bucurându-se de aprecierea unor renumiți specialiști ai istoriei dreptului, George Fotino era trimis în 1927 de către Ionel Brătianu în județele din Dobrogea Nouă, pentru a cerceta situația colonizării. Liderul liberalilor intuia că procesul colonizării stagnează și din cauza „coexistenței a trei sisteme de colonizare, atârând de trei organe administrative (Război, Domenii, Interne) dacă nu cu interese divergente, cel puțin cu susceptibilități diferite, ce crează o stare de confuzie în care nu se mai vedeau uneori nici liniile mari ale problemei”⁵. Intitulat *Colonizările în Dobrogea Nouă. Raport către primul președinte al Consiliului de Miniștri*, documentul surprindea trăsăturile procesului de colonizare aflat în plină desfășurare. Erau analizate, pe rând, colonizarea în județele Durostor și Caliacra. Dacă în primul județ colonizarea era „bună în general, foarte bună pe alocuri”, în Caliacra era „rea în general, foarte rea pe alocuri, relativ bună în rare locuri”. În Durostor erau, în 1927, 886 de familii macedonene, împărțite în 17 centre de colonizare, iar din Regat erau sosite 142 de familii, împărțite în 12 centre. Majoritatea coloniștilor erau deja împrăștiți cu loturi de 10-15 ha. Anul agricol a fost excelent în Durostor: „în urma unei recolte care s-a întâmplat a fi abundentă, mai toate centrele de colonizare se află într-o situațiune prosperă, uneori excelentă (de exemplu la Atmangeua Tătărăscă, unde absolut toți coloniștii și-au cumpărat gospodăria de la turcii care pleacă, și unde fiecare colonist și-a cumpărat peste lotul legal de 10 ha, câte un lot variind între 5-20 ha). Aceeași situație la Uzungi Orman, Arabagilar și Frașeri, acest din urmă sat, construit din nou cu case bune și primitoare, cu școală frumoasă, cu biserică încăpătoare”⁶. Fotino era cucerit de ambiția și simțul gospodăresc al aromânilor, caracterizați de el ca fiind entuziaști, îndrăzneți, plini de inițiativă. În Caliacra situația era diferită. Aici numai 20% din coloniști fuseseră împrăștiți, iar juristul surprindea cauzele, într-un limbaj demn de oratorii romani: „Aceasta se găsește deseori în chipul, uneori nepriceput, alteori răuvoitor, deseori necinstit, în

¹ Vasile Th. Muși, *Un deceniu de colonizare în Dobrogea Nouă (1925 – 1935)*, în Steriu Hagigogu, C. tin Noe, Vasile Th. Muși, *Colonizarea macedoromânilor*, Emil Țircomnicu (editor), București, Editura Etnologică, 2005, p. 129. Vezi și articolul semnat de Gheorghe Brătianu, *Colonizările de la noi*, în „Dobrogea Nouă”, din 24 august 1927. Brătianu se pronunța pentru „un vast program de colonizări. La toamnă vom constitui un comitet din care să facă parte personalități din toate partidele politice”.

² „Pe proprietățile statului din Dobrogea Nouă să se facă colonizări, pe jumătate de suprafață cu locuitorii îndreptățiți la împrăștiere din Vechiul Regat, iar cealaltă jumătate de suprafață să se dea în folosința românilor macedoneni emigrați...Mărirea lotului să fie de 15 ha, pentru cei ce se vor așeza în regiunile de frontieră și de 10 ha pentru cei din interiorul județului, plus câte 50 arii și 2000 mp. loc de casă pentru fiecare colonist”, vezi Vasile Th. Muși, *op. cit.*, p. 103.

³ În însemnările sale, Alimănișteanu mărturisise despre afinitatea sa față de românii sud-dunăreni: „de mic copil m-a interesat problema Macedoniei, probabil pentru că am avut ca pedagog ...în Craiova pe poetul Petre Vulcan, aromân. Cu șase generații în urmă strămoșul dinspre mamă venise din Macedonia”. Susținea că el era cel care i-a atras atenția lui Alecu Constantinescu față de colonizarea cu români sud-dunăreni, iar în 1923 îi contacta pe liderii liberali în aceeași problemă. În 1925 discuta cu prefectul de Durostor, Tașcu Pucerea despre sosirea macedonenilor în țară. Vezi Biblioteca Academiei Române (BAR), fond manuscrise, A 2649 (I), f. 305-310.

⁴ Fragmente din el sunt redată în George Fotino, *Pagini răslețe. Câteva articole și cuvântări*, pp. 41-43; fragment redat și de Vasile Th. Muși, *op. cit.*, p. 103. Originalul se află în BN, fond Brătianu, dos. 187, f. 1-15.

⁵ George Fotino, *op. cit.*, p. 40.

⁶ BN, colecții speciale, fond Brătianu, dos. 187, f. 3.

care s-a făcut de organele locale executarea și aplicarea legii”¹. Își argumenta afirmațiile prin exemple edificatoare: populațiile au fost așezate pe terenuri „improprii viețuirii”, lipsite de surse de apă (satul Sfântul Nicolae, unde 40 de familii de aromâni erau nevoite să-și aducă apa pentru nevoile zilnice de la 8 km depărtare, iar iarna se recurgea la topirea zăpezii). Abuzurile administrației locale sunt dezvăluite fără milă, fiind menționate numele primarilor, agronomilor care au încălcat legea. În satul Suiuciu, cei 43 de coloniști au fost împrăștiți numai cu 2-3 ha; în alte localități proprietarii bulgari, cu acordul tacit al jandarmilor tergoviersau retrocedarea treimii către stat sau reușeau să obțină exploatarea acestora. Au fost și situații când localnicii, de teama sosirii coloniștilor în satele lor, plăteau agronomului pentru a-i așeza în alte părți (agronomul Peteanu din satul Denicler luase 200 000 lei, pentru a nu-i aduce pe coloniști), iar de multe ori coloniștii dădeau mită pentru a fi împrăștiți pe lotul legal (agronomul Gheorghită din satul Alexandria i-a cerut 2000 de lei colonistului Cristu Zelea, pentru a-i da pământ). Fotino a observat și tendințele de aplicare răuvoitoare a legii, prin care se încerca învrăjbirea coloniștilor, pentru a-i determina să renunțe la loturile legiuite. Considerațiile sale asupra colonizării celor două județe din Cadrilater sunt favorabile aromânilor. „Colonistul macedonean, păstor de fel, s-a adaptat cu o înfinită suplețe muncii agricole, familiarizându-se într-un timp scurt cu noua lui îndeletnicire...Este dacă nu singurul, cel puțin cel mai indicat element în stare de a româniza rapid regiunea”². A observat și puterea de reacție și de rezistență a aromânilor, care deseori sunt chemați în ajutor de către coloniștii din Regat expuși violențelor comitagiilor bulgari. El era de părere că trebuiau trimiși specialiști agronomi și ingineri în colonii, iar statul era dator să-i ajute cu materiale de construcții. În privința coloniilor militare, care ar fi trebuit să fie așezate la graniță pentru a fortifica frontierele, Fotino sesiza că acestea s-au constituit în acele regiuni unde nu exista un pericol iminent, în zona de nord a provinciei și pe coasta Mării Negre, în locuri „mai puțin bânuite de atacurile zilnice ale comitagiilor”. Altă observație era aceea că în coloniile militare nu fuseseră așezați cei care luptaseră efectiv pe front, ci reformații, mulți dintre ei având proprietăți și în Regat. Sugestiile sale pentru îmbunătățirea situației erau: verificarea titlurilor de proprietate, sancționarea agenților corupți, așezarea coloniilor macedonene de-a lungul șoselelor și înlesnirea venirii în Cadrilater a aromânilor, intervenția pe lângă guvernul de la Atena, pentru a plăti sumele datorate acestora pentru proprietățile vândute statului grec. Banii primiți de coloniști ar fi fost folosiți la construirea de gospodării prospere în Dobrogea Nouă³. Cu onestitate, George Fotino i-a prezentat raportul său lui Ionel Brătianu, care a rămas pe gânduri atunci când i-a ascultat concluziile. Iată ce scria Fotino despre reacția liderului liberal: „Nu aș uita vreodată acea privire, imobilizată când, la întoarcerea din acea cercetare, ascultând raportul, află că acțiunea de fortificare etnică a regiunii se desfășura cu nepricepere uneori, cu rea voință alteori, cu necinste deseori, cu toate trei laolaltă de cele mai multe ori”⁴. Rezultatele anchetei întreprinse de Fotino erau întărite de acelea ale referatului semnat de A. Nasta, director general al Casei Centrale a Împrăștiării, care a fost prezentat ministrului Agriculturii și Domeniilor în 19 octombrie 1927. În prezentarea sa, Nasta sesiza situația prosperă a coloniștilor din Durostor față de cei din Caliacra ale căror loturi erau de multe ori sub 5 ha și erau nemulțumiți „că nu li s-a dat în folosință suprafețe de 10 ha, că pământul ar fi fost folosit abuziv de persoane neîndreptățite”⁵. Măsurile sugerate le completau pe cele ale lui Fotino, în special în ceea ce privea ajutorul financiar din partea statului pentru ridicarea de case. În privința colonizării, Nasta se pronunța pentru aducerea românilor din Regat, în special din Romanați și Olt, iar după așezarea acestora să fie aduși

¹ *Ibidem*, f. 5.

² *Ibidem*, f. 9.

³ *Ibidem*, f. 14.

⁴ George Fotino, *Pagini răslețe...*, p. 41.

⁵ BN, colecții speciale, fond Brătianu, dos. 73, f. 20-23.

aromâni, care urmau să fie despăgubiți de statul grec pentru gospodăriile din Macedonia. În 1934 situația coloniștilor din Caliacra nu se schimbaseră foarte mult. Mărturie stă raportul, semnat de inginerul J. Iorcescu, directorul serviciului agricol din județ, adresat lui George Fotino în iunie 1934. După un scurt istoric al colonizării și al legislației referitoare la așezarea coloniștilor, agronomul încerca să distingă cauzele înapoierii agriculturii din Cadrilater. În opinia lui acestea erau: lipsa de interes a populației de origine turcă sau bulgară, „deprinsă cu un trai sobru”, față de introducerea metodelor moderne de exploatare a solului; lipsa inventarului agricol al populației care venea din Regat; lipsa de experiență a macedonenilor, buni crescători de oi, dar neobișnuiți cu celelalte lucrări agricole. Printre măsurile identificate de specialist erau: constituirea coloniștilor și băștinașilor în asociațiuni agricole, care urmau să fie puse sub îndrumarea unor specialiști, aducerea inginerilor silvici pentru plantarea a 7000 ha pădure, înființarea unor școli elementare agricole, sprijinirea de către stat a construcțiilor de locuințe pentru coloniști etc¹. Același agronom sesiza slaba reprezentare a românilor în centrele urbane. Ideea este întărită în scrisoarea unui grup de funcționari din Bazargic și Balcic, adresată lui Fotino, în care era zugerăvită situația precară în care erau nevoiți să trăiască. Erau reprezentanți ai administrației române, care se stabiliseră în regiune în 1913-1914 și care se plâneau: printr-o „scăpare de vedere a legiuitorului, legea colonizării ne consideră băștinași. Deci nu putem fi colonizați”². Lipsiți de mijloace nu se puteau așeza în orașe, care erau astfel lipsite de existența unei mici burghezii românești: „Dacă un român are o locuință proprie la oraș, aceasta este un eveniment. Majoritatea lor zdrobitoare locuiesc cu chirie în locuințe neigienice... Ca dovadă a lipsei de locuință și scumpetei chiriilor cităm faptul că acum câțiva ani autoritățile militare din Bazargic au amenajat niște grajduri de la regimentul de cavalerie din localitate, transformându-le în locuințe pentru tinerii căsătoriți”³. Semnatarii scrisorii cereau să li se dea 10 ha în raza orașului Bazargic și locuri de casă și de grădină, împreună cu material de construcție în condițiile coloniștilor agricoli⁴.

Un grup important de scrisori se referă la modalitatea de acordare a loturilor către coloniști. Existau presiuni ale primarilor liberali pentru a fi colonizați mai întâi membrii de partid, pentru a consolida astfel influența în regiune. Astfel Ion Cătuneanu, președintele PNL din comuna Arman îi scria în 2 martie 1936 lui Fotino, recomandându-l pe Ștefan Timoșca „omul nostru, care a fost și este devotat partidului” și dorea să fie aprobat la colonizare⁵. Același corespondent insista: „vă rog străuitor...dacă acum nu pot servi un partizan, în opoziție ce să fac?”⁶ În ianuarie 1937, primarul comunei Dragoș Vodă din Caliacra îi scria lui Fotino, propunându-i colonizarea unui grup de tineri „cu care am făcut majorare în partid, mi-au dat ascultare și părinții lor și se trag din familii numeroase, care sunt aici coloniști. Sunt oameni sinceri pe care conțăm la înfinit în orice împrejurări”⁷. Abuzurile înfăptuite de autorități sunt dezvăluite de avocatul Vasile Covata, care atrăgea atenția asupra taxei ilicite de 200 de lei, pe care fiecare colonist ar fi trebuit să o plătească pentru întocmirea actelor, în condițiile în care legea din 1930 prevedea eliberarea acestora gratuit⁸. Toate acestea dovedesc implicarea lui George Fotino în rezolvarea justă a colonizării, cunoscut fiind că el este cel care va întocmi proiectul legii din 1934 prin care se simplifică acordarea cetățeniei române coloniștilor, eliminându-se astfel neconcordanța juridică

¹ BN, colecții speciale, fond Brătianu, dos. 179, f. 47-84. În același dosar se găsește un tabel cu situația coloniștilor din Caliacra în 25 iunie 1934: regățeni-5945; macedoneni-2525; bănățeni-513; militari-224; ardeleni-151; arendași pe viață-132; fii de coloniști-36; învățători-125, total: 9653, f. 85.

² BN, colecții speciale, fond Brătianu, dos. 121, f. 138.

³ *Ibidem*, f. 139.

⁴ *Ibidem*, f. 140.

⁵ BN, colecții speciale, fond Brătianu, dos. 44, f. 40.

⁶ *Ibidem*, f. 44.

⁷ BN, colecții speciale, fond Brătianu, dos. 42, f.2.

⁸ BN, colecții speciale, fond Brătianu, dos. 46, f.4.

dintre starea de proprietari a acestora și statutul lor de cetățeni români¹. În discursul său din ședința Adunării Deputaților din 27 aprilie, juristul atrăgea atenția asupra oportunității modificării unor paragrafe ale legii privitoare la dobândirea și pierderea naționalității române din 24 februarie 1924², pentru a fi pusă în armonie cu legea colonizării din 1930. Astfel, el propunea simplificarea formalităților de acordare a cetățeniei, singura condiție fiind colonizarea definitivă pe teritoriul României. Recunoștea că fusese inspirat de practica domnitorilor români, care dăruiau pentru merite deosebite moșii și titluri de boierie: „Legând și noi astăzi dreptul de cetățenie al colonistului chemat să slujească țării, de dreptul de a stăpâni moșia care i s-a hărăzit de țară, cetățenia lui va însemna pentru el nu numai recunoașterea unui drept ci și câștigarea unei boierii teriene românești. În sufletul lui calitatea de cetățean român va răsună astfel ca o notă de noblețe. Și când de astăzi înainte va spune «sunt cetățean român», va fi din parte-i și o afirmare a unui drept, și o manifestare a unui orgoliu»³.

Problemele minorităților, raporturile acestora cu românii transpar din paginile arhivei menționate. Minoritatea turco-tătară era îngrijorată de soarta școlilor de stat în limbile minoritare și de cea a cadiatelor. În 1924, prin legea învățământului primar, minoritățile căpătau dreptul de a avea școli primare de stat în comunele unde erau majoritare, singura condiție fiind studierea serioasă a limbii române⁴. În 1928, legea învățământului secundar prin articolul 11 acorda posibilitatea înființării în cadrul liceelor de stat a unor secțiuni cu predare în limba minorităților. Pe lângă instituțiile școlare de stat în orașele din Durostor și Caliacra existau școli particulare, în special bulgărești susținute de proprietarii bogați, unele bucurându-se și de subvenții venite din partea statului bulgar. Opiniile minoritarilor erau cunoscute de Fotino, fiind dezvăluite de corespondența acestuia. În 8 noiembrie 1933 primea o scrisoare semnată de Suleiman Nalbant, învățător, președintele comunității musulmane din Balcic, nemulțumit de dispariția posturilor de învățători în limba turcă: „În anul 1928-1929, subsemnatul, fiind președintele comunității, am convenit cu Inspectoratul școlar ca noi să închidem școlile noastre particulare și să îndemnăm pe copiii turci să urmeze școlile primare de stat, cu condiția însă, prin buget să se prevadă 4 (patru) posturi de învățători de limbă turcă, care să predea și limba maternă și religia. Din nefericire în fiecare an s-a desființat câte un post, încât anul acesta a rămas unul singur»⁵. În anul următor situația încă nu se îmbunătățise pentru că la școala nr. 1 din Balcic învățătorul turc preda fără a fi plătit. Nalbant îi sugera lui Fotino într-o scrisoare din 5 mai 1934 să inițieze un proiect de lege prin care învățătorii turci cu vechime să fie asimilați cu cei români, „iar cei care vor intra (în învățământ-n.n.) de acum înainte să aibe pregătire, să fie absolvenți cel puțin a patru clase de gimnaziu»⁶. În mediul rural situația învățământului în limba turcă este zugrăvită în scrisoarea lui Atip Ismail Sati, din satul Evecler, comuna Tache, județul Caliacra, adresată reginei Maria: „în satul nostru este un local de închinăciune...unde funcționează însemnatul cu un salariu de 800 lei pe lună, cu totul insuficient față de nevoile actuale, fiind căsătorit, cu trei copii, iar localul școlii este cu totul insuficient și neigienic pentru copii»⁷. Noua lege a organizării judecătorești din 1936 prevedea desființarea cadiatelor, fapt ce a atras nemulțumirea populației musulmane. Încă din 25 martie muftiul din Balcic îi scria lui Fotino, că măsura ar

¹ George Fotino, *op. cit.*, p. 145–160.

² Despre importanța legii din 24 februarie vezi Cătălin Turluc, *Emanciparea politică a evreilor în România în secolul al XX-lea. Legea din 1924*, în Vasile Ciobanu, Sorin Radu (coordonatori), *Partide politice și minorități naționale din România în secolul XX*, vol. II, Sibiu, Techno Media, 2007, pp. 57–73.

³ George Fotino, *op. cit.*, p. 160.

⁴ Gheorghe Ungureanu, *op. cit.*, p. 132.

⁵ BN, colecții speciale, fond Brătianu, dos. 185, f. 18.

⁶ *Ibidem*, f. 47.

⁷ BN, colecții speciale, fond Brătianu, dos. 177, f. 126. De menționat că în județul Caliacra populația turcă beneficia de 80 de școli primare rurale și de patru școli primare în Bazargic, Balcic și Cavarna, iar în Durostor erau școli particulare turcești în Silistra și Turtucaia, vezi Gheorghe Ungureanu, *op. cit.*, pp. 156–157.

aduce „mari prejudicii”¹, iar după adoptarea legii, cinci reprezentanți ai comunității turce din Balcic îi scriau nemulțumiți, subliniind faptul că judecătorii (cadii) erau absolvenți ai seminarului musulman din Medgidia, bursieri ai statului român, doi dintre ei, cei din Constanța și Tulcea, fiind confirmați prin înalt decret regal. Cadiii erau „născuți și crescuți în țară, cu ideile și aspirațiile statului român”².

Minoritatea bulgară din Bazargic îi scria în 15 mai 1933 lui George Fotino, cerându-i să precizeze care era poziția Partidului Liberal față de „cetățenii români de origine bulgară”. Nemulțumirile semnatărilor erau legate de aplicarea legii colonizării și de situația învățământului în limba bulgară în mediul rural. În condițiile în care proprietarii bulgari pierduseră o treime din pământurile lor în favoarea statului, se dorea respectarea legilor de colonizare prin „împroprietărirea locuitorilor băștinași agricultori, care locuiesc în județ și care nu au pământ sau au pământ mai puțin de 5 ha, repararea nedrăptăților cu ocazia comasării”. Recunoscându-se sprijinul liberalilor în menținerea învățământului particular în limba bulgară³, se arăta că era nevoie și de sprijinirea învățământului rural, astfel încât în comunele mari, pe lângă învățătorul român să „funcționeze și un învățător de limba bulgară, care va avea o catedră de limba bulgară și va preda numai elevilor de origine bulgară”⁴. Scrisorile de nemulțumire se întetesc după ianuarie 1935, când pentru a stăvili propaganda iredentistă din școlile bulgărești, au fost închise cele care funcționau fără aprobarea Ministerului Instrucțiunii Publice. Astfel, în 10 iulie 1935, Constantin Racef din Balcic, după ce arăta cum au fost închise grădinițele bulgărești și au fost refuzate cererile de înființare a unor noi clase la școlile primare particulare bulgărești din oraș, solicita „o subvenție din partea statului”⁵. Un grup de dascăli bulgari de la școlile particulare din Bazargic, Silistra, Balcic, Cavarna adresau direcției învățământului particular din cadrul Ministerului Instrucțiunii Publice o scrisoare în care își exprimau nemulțumirea pentru că „cei care au urmat și urmează școlile noastre sunt lipsiți de drepturile și privilegiile ce legile țării le acordă colegilor lor din liceele de stat: termen redus în armată, posibilitatea de a urma școli superioare”. Solicitau organizarea examenelor pentru învățământul particular în prezența dascălilor bulgari, taxele urmând a fi scăzute din pricina crizei⁶.

Comunitatea armeană din Bazargic solicita în 1934 lui Fotino ca unul dintre învățătorii săi să fie lăsat să predea până la sesiunea de examene⁷, iar în 1937 propunea ca Hamaiac Zartarian să fie recunoscut preot armean de rit gregorian, pentru biserica armeană din localitate⁸.

Problemele învățământului în limba română sunt prezente în arhivele fondului Brătianu. Interesantă este scrisoarea din 1935 a unui grup de români din Bazargic. Se remarcă de la început mozaicul etniilor prezente în oraș: „bulgari, tătari, țigani musulmani, găgăuți și greci, armeni, evrei și aromâni, în care preponderază numericește bulgarii”. Prosperitatea populației bulgărești se reflecta și în situația culturală a etniei: „bulgarii prin asociația culturală a lor, recunoscută persoană juridică și datorită unei puternice inițiative particulare, a contribuțiilor particulare, cum și ajutoarelor bănești ce le vin clandestin de peste graniță, au ajuns de la anexiune încoace să facă din Bazargic o adevărată citadelă culturală a lor și centrul de viață al mișcărilor iredentiste”. Din punct de vedere al instituțiilor școlare bulgarii aveau: un liceu

¹ BN, colecții speciale, fond Brătianu, dos. 185, f. 177–178.

² BN, colecții speciale, fond Brătianu, dos. 73, f. 35.

³ Legea învățământului din 1924 dădea dreptul minoritarilor să-și înființeze școli particulare, respectând programele românești.

⁴ BN, colecții speciale, fond Brătianu, dos. 183, f. 1–4.

⁵ *Ibidem*, f. 131.

⁶ *Ibidem*, f. 287–289. În iulie 1930 funcționau școli particulare bulgărești în Silistra, Bazargic, Balcic, Cavarna; două licee particulare mixte în Bazargic și Silistra, două gimnazii mixte în Balcic și Cavarna, vezi Gheorghe Ungureanu, *op. cit.*, p. 145.

⁷ BN, colecții speciale, fond Brătianu, dos. 178, f. 128.

⁸ BN, colecții speciale, fond Brătianu, dos. 183, f. 194.

particular de băieți, o școală secundară de fete, patru școli primare, fiecare cu o cantină proprie, „comunitatea dând elevilor săraci hrană, cărți, material didactic, îmbrăcăminte”. Alte școli minoritare erau: trei școli primare turcești, una grecească, una armeană. În schimb, învățământul în limba română se zbătea în lipsă de fonduri, comunitatea românilor fiind săracă, neputincioasă în fața problemelor financiare. Din 83 de posturi în limba română aveau personal numai pentru 28, iar din 42 de săli de clasă aveau numai 16¹. Tot din Bazargic era trimisă în 1936 o scrisoare a părinților care aveau copii la școala profesională de fete, aflată în pericol de a fi desființată. Solicitau Ministerului Educației Naționale menținerea școlii, care avea un învățător propriu și un atelier. Era o modalitate de a rezista în fața ofensivei culturale bulgare, pentru că treptat „părinții bulgari își vor trimite fetele la școala profesională”². În Cavarna exista încă din 1919 un gimnaziu mixt român, căruia Ministerul Instrucțiunii nu-i putea plăti inițial decât doi profesori, dar la intervențiile tenace ale directorului O. Mărculescu, pentru anii 1932-1933 s-a reușit finanțarea a șapte profesori³. În Silistra situația învățământului în limba română era mai bună, încă din 1925 găsimu-se aici, două școli de fete, două de băieți, cinci grădinițe, o școală secundară de fete, un liceu fondat de Pericle Papahagi⁴. Pe lângă învățământul în limba română s-a încercat sensibilizarea opiniei publice prin societăți culturale. În iulie 1934, cercul studentesc „Coasta de Argint” din Caliacra anunța organizarea, sub patronajul lui George Fotino, a unor activități culturale în scopul strângerii de fonduri „pentru propagandă românească”⁵.

Problemele legate de activitatea Partidului Național Liberal în județul Caliacra, unde președinte era George Fotino, sunt prezente în documentele arhivei din fondul Brătianu. Există liste ale organizației PNL Bazargic, unde apar conducătorii de sectoare din 1933⁶, precum și un tablou cu numele membrilor din comitetul județean din același an⁷. Din lectura listelor

¹ *Ibidem*, f. 53–55.

² BN, colecții speciale, fond Brătianu, dos. 73, 40.

³ BN, colecții speciale, fond Brătianu, dos. 120, f. 5–6.

⁴ Gheorghe Ungureanu, *op. cit.*, p. 132.

⁵ BN, colecții speciale, fond Brătianu, dos. 120, f. 22.

⁶ Organizația PNL Bazargic, Lista conducătorilor de sectoare: Gheorghe Brânzan, Tefic Sali efendi, Reșid Abedin, Ivan Petrof Pandeiof, Diomede Popescu, Sefcata Hairedin, Sali Zandeli, Geambaz Iusein, N. Luscan, Vasile Cambof, Ștefan Cristea, Ilie Nedelcu, preot V. Hierciu, Belciu Colef, Filip Canitopol, Sava Nedef, preot B. Zăinescu, Ivan Sapungief, Paul Cartoianu, Beciu Darlenschi, Petre Doncef, Hasan Bei, Apti Bei, Vasile Ivanof, Hasan Ismail, Efraim Memet, Meleon Tavițian, Leon Bentzuinas. BN, colecții speciale, fond Brătianu, dos. 73, f. 19.

⁷ Tablou de numele și prenumele membrilor din Comitetul județean:

Nume	profesie	localitate	Funcție PNL Caliacra
George Fotino	avocat	București	președinte
Enric Voinescu	avocat	Bazargic	vicepreședinte
Vasile Covata	avocat	Bazargic	
Apostoliu Cezar	agricultor	Bazargic	
Cartoian Paul	avocat	Bazargic	
Capsali Dumitru		Balcic	
Darlenski Beciu	profesor	Bazargic	
Doncef Petre	proprietar	Bazargic	
Marcef Ivan	comerciant	Bazargic	
Mustafa Ismail	comerciant	Bazargic	
Mehmed Haji Tehir	comerciant	Bazargic	
Timin Prehof	avocat	Bazargic	
Neculae Papahagi	institutor	Bazargic	
Eugen Răducu		Bazargic	Secretar general
Belciu Sibilef		Bazargic	
Gheorghe Tanașoca	comerciant	Bazargic	casier
Tefic Sali	comerciant	Bazargic	
Gheorghe Vișan	colonist	Aiorman	
Bucur Zăinescu	preot	Bazargic	

observăm că PNL, asemenea celorlalte partide politice, a încercat să atragă membrii marcantă ai minorităților¹. În acest sens stau mărturie și rapoartele primite de Fotino de la secțiile locale ale partidului. Astfel conducătorul sectorului Cămlar-Alexandria, Azoplar și Hagikioi scria în 5 aprilie 1933 despre membrii liberali din organizație, care erau coloniști regăteni, macedoneni și o treime minoritari². De altfel și reprezentanții comunității bulgărești din Bazargic îi scriau lui Fotino că „celelalte partide – se refereau probabil la Partidul Național Țărănesc – înscriau în rândurile lor băștinași”, atrăgându-i atenția că „numărul alegătorilor de origine bulgară întrece cu mult jumătate din totalul alegătorilor din județ sau comună”³. În arhivă sunt păstrate și rezultatele alegerilor comunale din Caliacra din anii 1933 și 1934. Dacă în primul an alegătorii au înclinat spre Partidul Național Țărănesc⁴, care se afla la guvernare, în ultimul, alegerile au fost câștigate de liberali, cei care le-au organizat⁵. Caracteristică a vieții politice românești a fost și migrarea membrilor de la un partid politic la altul. De menționat este memoriul semnat de Ion I. Țonea, membru liberal din comuna Stejarul, județul Caliacra, înaintat lui Fotino. Fusese din 1908 membru PNL, apoi devenise membru al Partidului Conservator Democrat, venind în Cadrilater în 1919. În 1925 revenea în PNL, unde a lucrat sub îndrumarea prefectului Tașcu Pucerea, iar în urma unui atac al comitațiilor în 1925 trecea la averescani. În momentul când scria memoriul, probabil 1933, era din nou membru al PNL și se plângea de abuzurile pe care le suferise în timpul guvernărilor țărăniste⁶.

Pe lângă problemele politice, sociale și culturale, materialul arhivistic mărturisește și despre viața cotidiană a locuitorilor din Caliacra, care trimiteau plini de speranță cereri de colonizare, scrisori prin care demascau abuzuri administrative, proiecte de îmbunătățiri edilitare etc⁷.

Considerăm că fondul documentar aflat în colecțiile speciale ale Bibliotecii Naționale, fostul fond de carte și manuscrise al bibliotecii Fundației Brătianu, dezvăluie noi fațete ale activității Partidului Național Liberal în județele Durostor și Caliacra, iar cei care se vor ocupa în viitor de o monografie închinată lui George Fotino ar trebui să se aplece asupra fișelor aflate în arhiva menționată.

Ibidem, f. 20

¹ În Tabloul de consilieri județeni și comunali din 1936 erau menționați: Căpitan Gh. Hogeia, Beciu Darlenski, Nuri Namag Asan, Dumitru Popof, Ismail Hasan Omer, Nicolae Văduva, Atanasie N. Atanasof, Ali Memet, Virgil Simionescu, Colin Petrof, Memet Haji Iafir, Ion Miu, Atanasie Arnaudof, Husein M. Geambag, preot Ion Neagu, Ștefan Cristea, preot N. Pleșnilă, Alexandru Cantor, Constantin Velciu, Grigore Al. Curiman, Titu Bengulescu, Hristu Vasilief, Gheorghe Aldea, Haifuz Derviş Gaplar, Velciu Jefoc, Gheorghe Uzun Panaiotof, Grigore Popescu, Alexandru Rădulescu. Consilierii comunali din Bazargic erau în 1936: Diomede Popescu (primar), preot Bucur Zăinescu, Paul Cartoian, Petre Doncef, Memet Amet, Chiril Sapungief, Ielic Sali efendi, Ivan Sapungief, Efraim Mehmed, Eugeniu Voinescu, Reșid Abedin, Ivan Dascalof, Nacu Papahagi, Asan Ismail, Gheorghii Stoicof, Pandelescu Ionescu, Meleon Tavitian, Husein Ali Ciolac, Florea Leu, Leon Bentzuinas, Sava Nedef, Ion Sarmaniotti, Hristu Toncef, Bechir Geamandin, Alex. Milef, Ion Lolu, Petre Velu. Vezi BN, colecții speciale, fond Brătianu, dos. 44, f. 54.

² *Ibidem*, f. 40.

³ BN, colecții speciale, fond Brătianu, dos. 183, f. 4.

⁴ George Fotino către I.Gh. Duca, București 8 februarie 1933: Rezultatul alegerilor comunale: național-țărăniști –33 comune; național-liberali–22 comune; georgiști–7 comune; voturi: PNȚ–9856; PNL–2542; Georgiști–785; au fost aleși: PNȚ în consilieri–371; primari 31; PNL–consilieri 35; primari 1, vezi BN, colecții speciale, fond Brătianu, dos. 73, f. 52.

⁵ Tablou cu rezultatul alegerilor comunale din județul Caliacra, 22–30 iulie 1934. Voturi PNL–12 958; PNȚ– 4395; georgiști–998, vezi *Ibidem*, f. 193.

⁶ *Ibidem*, f. 174.

⁷ O menționăm numai pe cea semnată de Ștefan Stoianof adresată lui Fotino, „datorită faimei de om cinstit, care a făcut ceva pentru Cadrilater”. Era un locuitor al Bazargicului, care în 1918 a absolvit o școală tehnică în Sofia și pe care destinul tragic, își pierduse familia, îl purtase spre București. Avea mai multe brevete de inventator pe care dorea să le facă cunoscute autorităților din capitala României: o metodă de stingere a incendiilor la sondele petroliere, el fiind cel care stopase un incendiu la Moreni, aparatură pentru nave maritime etc. BN, colecții speciale, fond Brătianu, dos. 183, f. 198–199.

Două retorici cu privire la minoritatea bulgară din Dobrogea de Sud la Societatea Națiunilor (1927-1928)

Silviu MILOIU

Keywords: League of Nations, Southern Dobrudja, minorities, Bulgarians, Aromanians, conflicts, terrorism

Abstract

Two Rhetorics with Regard to the Bulgarian Minority in Cadrilater of Southern Dobrudja at the League of Nations (1927-1928)

This paper approaches the situation of the Bulgarian minority in Southern Dobrudja in the light of the petitions addressed to the League of Nations by The Bulgarian Association for Peace and the League of Nations in 1927-1928. The sources are constituted especially by League of Nations Secretariat official documents. The aim is to investigate the main constructs, images, clichés and stereotypes proliferating in this period in the relations between majority and minority and the way the League of Nations reacted when confronted with this information „bombardment”. One of the conclusions of this paper is that a new methodological approach is needed encompassing a global perspective over the sources so that the historiography will be „cured” of stereotypes constructed seven decades ago regarding this issue.

Introducere

Acest articol își propune să abordeze problematica Dobrogei de Sud (denumită și Cadrilater și cuprinzând județele Durostor și Caliacra) în anii 1927-1928, perioadă marcată de valorile de colonizare cu populație macedo-română, de intensificarea atacurilor „comitagiilor” bulgari¹ asupra populației locale și de înăsprirea relațiilor dintre Bulgaria și vecinele sale. În general, toate acțiunile de contestare și denunțare a politicilor românești vizavi de minoritatea bulgară din Cadrilater au fost văzute mai ales prin spectrul revizionismului, iredentismului și al terorismului bulgar², în vreme ce încercările românești de a reloca populația macedo-română și de a lua măsuri împotriva atacurilor comitagiilor au fost considerate atentate la adresa drepturilor, libertății, avutului și chiar a vieții minoritarilor. Pornind de la un studiu de caz – interesant, în sine, ca un fapt istoric mai puțin cunoscut – și de la modul în care cele două părți și-au expus punctele de vedere în fața forului mondial cel mai înalt al acelei perioade, Societatea Națiunilor, voi întreprinde pe parcursul narațiunii o investigație a principalelor constructe discursive, imagini, clișee, stereotipuri care proliferază în această dispută și a reacțiilor celor chemați să fie imparțiali și să ia decizii atunci când sunt supuși acestui „bombardament” informațional. Apreciez că această manieră de abordare este utilă deoarece, așa cum afirma William L. Chew

¹ Termenul este de origine turcă și-i desemna inițial pe membrii organizațiilor revoluționare ce urmăreau încadrarea Macedoniei în statul bulgar. În această perioadă, aceștia erau denumiți de bulgari drept „insurgenți”, „patrioți” și de autoritățile sârbești, grecești și românești drept „haiduci”, „teroriști” etc.

² A se vedea, de exemplu, lucrarea semnată de Cătălin Negoită, *Între stânga și dreapta. Comunism, iredentism și legionarism în Cadrilater (1913-1940)*, Editura Fundației „Scrisul Românesc”, Craiova, 2009.

II, „stereotipurile colorează, într-o mare măsură, nu numai autopercepția noastră (sau autoimaginea) prin imaginea celuilalt (sau heteroimaginea), dar determină în sens pozitiv și, regretabil, cel mai adesea în sens negativ comportamentul față de celălalt”.¹ Acest demers este bazat pe cercetarea unei serii de fonduri arhivistice geneveze – dar și finlandeze și a unor documente românești – ce permit, credem, creionarea unei imagini de ansamblu grăitoare asupra cazului în speță, chiar în lipsa accesului la documentele de arhivă bulgare. Nu îmi propun să ajung la concluzii „definitive” sau „ultime” într-o chestiune atât de complicată și pe baza unui material atât de redus, cu atât mai mult cu cât răspunsul la întrebarea fundamentală ce constituie cauză și ce consecință în cazul unor conflicte interetnice asociate cu mișcări teroriste este foarte dificil să fie oferit.

Dobrogea de Sud (Cadrilaterul) a reprezentat, încă de la integrarea sa în statul român în urma Păcii de la București (1913), pe baza principiului compensațiilor², o sursă permanentă de animozitate între România și Bulgaria și nu a putut evita să devină obiect al controversei internaționale în deceniile ce au urmat.³ Cauzele acestor controverse rezidă nu doar în șocul resimțit de elita și de opinia publică bulgară ca urmare a unei pierderi teritoriale survenite într-un moment în care toată suflarea din această țară visa la constituirea „Bulgăriei Mari”, dar și ca o consecință a situației etnografice complicate a regiunii.⁴ Deznodământul Primului Război Mondial și Pacea de la Neuilly-sur-Seine (27 noiembrie 1919)⁵ nu au făcut decât să amplifice tensiunile dintre cele două popoare, pe de o parte datorită memoriei comportamentului armatelor bulgare de ocupație pe teritoriul României (1917-1918), iar pe de alta din cauza reaprinderii disputei cu privire la hotarul dintre cele două state ca urmare a enunțării „principiului naționalităților” de către Woodrow Wilson și a poziției unor state la Conferința de Pace de la Paris.⁶ Iredentismul bulgar și încercările ulterioare ale statului român de a schimba structura pe naționalități a populației în această regiune, prin încurajarea imigrației populației

¹ William L. Chew II, *What's in a National Stereotype? An Introduction to Imagology at the Threshold of the 21st Century*, in „Language and Intercultural Communication”, Vol. 6, Issue 3 & 4, August 2006, pp. 179-187.

² În *Enciclopedia României* se afirma că „războiul din 1913 nu-i important numai pentru câștigurile lui materiale, România jucase rolul de arbitru în Balcani, dovedise puterea și influența sa în politica europeană”, Mihail Polihroniade, *Viața politică a României sub Carol I*, în *Enciclopedia României*, vol. I, București, 1938, p. 879.

³ Problematika Tratatului de la București și a celui de la Neuilly-sur-Seine (1919), care au recunoscut Cadrilaterul României, este prea cunoscută pentru a mai fi rezumată aici. Dintre lucrările de analiză publicate în ultimii ani care au abordat diferendul româno-bulgar și consecințele sale mai largi, menționez Claudiu Lucian Topor, *The war in images. The Romanians and the Bulgarians in 1913*, în „Valahian Journal of Historical Studies”, vol. 12, 2009, pp. 79-88; Daniela Buță, *Relații româno-bulgare în perioada 1878-1914*, în Florin Anghel, Mariana Cojoc, Magdalena Tiță (coord.), *Români și bulgari. Provocările unei vecinătăți*, Editura Cartea Universitară, București, 2007, pp. 78-82; Vesselin Trajkov, *Certaines réactions bulgares durant et immédiatement après les guerres balkaniques, 1912 - 1913*, în „Revue des études sud-est européennes”, Tome XLII, 1-4, Janvier – Décembre, Bucarest, 2004, pp.245-250; Constantin Iordan, *Un bilan de l'histoire des relations diplomatique roumano - bulgares*, în „Euro-Atlantic Studies”, nr. 4, Bucharest, 2001, pp. 103 – 107; Blagovest Njagulov, *Les images de l'autre chez les bulgares et les roumains (1878-1944)*, în „Études Balkaniques”, nr. 2, 1995, pp. 3-25.

⁴ Statistica românească din 1928, de exemplu, oferea date conform cărora populația minoritară constituia 90% din populația din această regiune, musulmanii fiind în procent de 49%, iar bulgarii de 39%. Ion Bulei, *Balcanii și relațiile româno-bulgare în preajma Primului Război Mondial. Considerații incomode*, în Florin Anghel, Mariana Cojoc, Magdalena Tiță, *op.cit.*, p. 141.

⁵ Margareta Patriche, *Considerații asupra Tratatului de la Neuilly-sur-Seine (27 noiembrie 1919)*, în *România și Conferința de Pace de la Paris*, Focșani, 1999, pp. 100-121.

⁶ De exemplu, poziția experților americani a fost inițial (3 martie 1919) aceea de a se trasa o linie de frontieră pe baze etnice între cele două state – un lucru aproape imposibil în Dobrogea de Sud –, pentru ca ulterior să revină cu precizarea că nu se putea ceda un teritoriu aliat unui stat înfrânt. Controversele vor continua însă și în dezbaterea ulterioară, Sherman David Spector, *Romania at the Paris Peace Conference: a study of the diplomacy of Ioan I.C. Brătianu*, The Center for Romanian Studies, The Romanian Cultural Foundation, Iasi, 1995, pp. 151-152.

macedo-române din Grecia¹, începând din 1925, proces ce a implicat circa 25.000 de locuitori², nu a făcut decât să complice și mai tare lucrurile.³

Evidențele

La data de 14 noiembrie 1927 profesorul S. Kyroff (Kyrov)⁴ de la Universitatea din Sofia, președintele Asociației bulgare pentru Pace și Societatea Națiunilor (L'Association Bulgare pour la Paix et la Société de Nations), transmitea o petiție telegrafică la Geneva cu privire la soarta minorităților bulgară, turcă și găgăuză din județele Durostor și Caliacra.⁵ Circa două săptămâni mai tâziu, la 24 noiembrie, acesta revenea cu noi detalii și precizări asupra celor reclamate. Secția Minorităților a Societății Națiunilor a transmis la 18 noiembrie guvernului român primul document menționat pentru observații. La 24 noiembrie Secretariatul Societății Națiunilor a răspuns petiționarului, răspuns transmis la 25 noiembrie și guvernului român. Guvernul de la București a transmis observațiile sale provizorii cu privire la petiția bulgară la 10 decembrie, acestea fiind comunicate membrilor Consiliului prin documentul C 652.1927.I. din 16 decembrie.

În aceeași zi, la Secția Minorități a Societății Națiunilor ajungea un protest adoptat de o reuniune a cetățenilor din Provadia la adresa tratamentului la care erau expuși bulgarii din Dobrogea, din Macedonia și Grecia în care se solicita o anchetă la fața locului care să conducă la asigurarea unei protecții efective a acestei populații. Documentul era transmis și Ligii pentru Apărarea Drepturilor Omului și Cetățeanului, precum și presei internaționale. Acuzațiile erau foarte grave, România fiind acuzată de practicarea unei „opresiuni politice” la adresa bulgarilor, de colonizare a acestei regiuni a Dobrogei cu macedo-români (țânțari) în dauna populației bulgărești, de practicare a unor atrocități într-o serie de localități cu populație bulgară. Semnatarii documentului erau Christo Rodev (președinte al Adunării), Vl. Marinoff – negustor, J. Georgieff – medic, M. Apostoloff – preot, P. Candilaroff – avocat, Dobri Teodoroff – director de liceu, Roman Anastasoff – director de bancă, Tsanco Harboff, St. K. Stoianoff – negustor, Pando Andreoff – antreprenor, St. Craycheff – avocat. Totuși, acest document nu va avea nicio urmare, elvețianul Edouard Rodolphe de Haller de la Secția Minorități propunându-i cu succes directorului acesteia, spaniolul Pablo de Azcárate y Flórez⁶, să nu dea nicio urmare acestui

¹ Asupra vlahilor (cunoscuți sub numeroase denumiri și prezentând uneori deosebiri vizibile de la o comunitate la alta), o lucrare mai recentă este cea a Tanjei Tamminen, *The Vlachs in the Republic of Macedonia. A success-story or a minority on road to extinction?*, în Arno Tanner (editor), *The Forgotten Minorities of Eastern Europe. The History and Today of Selected Ethnic Groups in Five Countries*, East and West Books, Helsinki, 2004, de interes pentru această temă mai ales pp. 201-217. De asemenea, a se vedea Cezar Dobre, *Istoria Macedoniei*, Editura Cadran Politic, București, 2010, pp. 93-171; Nicolae Cușa, *Originea macedonenilor aromâni*, Editura Ex Ponto, Constanța, 2006 și Idem, *Aromânii în România*, București, 1996.

² Elementul românesc a ajuns astfel la 29% și amenințând astfel să devină, treptat, majoritar, vezi Ion Bulei, *op.cit.*, p. 141.

³ Colonizarea a fost studiată pe baza fondurilor aflate la Arhivele Naționale Istorice Centrale de Cornelia Popa-Gorjanu, *Colonizarea românilor macedoneni în Cadrilater (1925-1935)*, în „Annales Universitatis Apulensis, Series Historica”, nr. 4-5, 2000-2001, pp. 157-163.

⁴ Credem că nu poate fi vorba decât despre Dr. Stephan Kyroff care în 1919 era redactorul șef al publicației *Pax per foederationem*, revue périodique, organe de la Société bulgare de la paix par la federation, utilizată în scopuri propagandistice de delegația bulgară la Conferința de Pace de la Paris, vezi *A catalogue of Paris Peace Conference delegation propaganda in the Hover War Library*, Stanford University Press, Stanford, 1926, p. 26.

⁵ The Archive of the League of Nations, Fonds Minorities (în continuare ALN – Minorities), 1928-1930, Box 2080, Petiția bulgară semnată de Dr. S. Kyroff de la Universitatea Sofia și secretar Dr. Penacoff din 14.11.1927.

⁶ Pablo de Azcárate y Flórez (1890-1971) este un diplomat spaniol care a lucrat la Secțiunea pentru Minorități a Societății Națiunilor, ajungând inclusiv director al acesteia. În această calitate, acesta a vizitat România în două rânduri, în 1930 și în 1932. În timpul Războiului Civil spaniol a fost ambasador al guvernului republican la Londra.

document datorită faptului că nu conținea date exacte ale faptelor acuzate, viza situația minorităților din trei state, România, Grecia și Regatul Sârbo-Croato-Sloven și era lipsit de semnăturile olografe ale autorilor.¹

Observațiile finale ale guvernului român din 30 ianuarie 1928 la acuzațiile lui Kyroff² vor fi comunicate membrilor Consiliului la 13 februarie prin documentul C.39.1928.I., pentru ca unsprezece zile mai târziu să fie transmisă și lista detaliată a atacurilor comitatagiilor bulgari comise înainte sau imediat după asasinarea colonistului macedo-român Tănase Gota (sau Gotza), punctul de plecare al incidentelor înregistrate în Cadrilater ce au făcut obiectul memoriului lui Kyroff.³

În conformitate cu rezoluția Consiliului din 25 octombrie 1920⁴, reprezentantul Chinei (Wang King Ky), președintele în exercițiu al acestui for, a constituit un Comitet în care i-a invitat, alături de el, pe reprezentanții Finlandei – Hjalmar Procopé⁵ – și al Marii Britanii – Austen Chamberlain – pentru a examina petiția profesorului S. Kyroff⁶. Ulterior, componența acestui comitet va suferi modificări, Finlanda preluând președinția, Chile înlocuind China, iar în final Franța devenind, la rândul său, membră a acestuia. Prima reuniune a Comitetului a avut loc la 8 martie 1928, ocazie cu care reprezentantul român Nicolae Petrescu-Comnen a făcut o expunere verbală a punctului de vedere al Bucureștilor și s-a luat decizia ca o rezoluție să fie adoptată abia în luna iunie și numai după studierea atentă a documentației.⁷

Comitetul Societății Națiunilor a examinat petițiile lui Kyroff și observațiile guvernului român în ședința sa din data de 4 iunie. În cadrul acestei reuniuni, s-a constatat că atât prin observațiile sale scrise cât și prin expunerea verbală a ministrului Petrescu-Comnen, guvernul de la București oferise precizări cu privire la petițiile profesorului Kyroff și la incidentele cauzate de comitații, ambele situații fiind considerate de România a fi în raport direct una cu cealaltă. Totuși, Comitetul a decis însă să se aplece doar asupra obiectului petițiilor și nu al unor aspecte exogene care le-ar fi cauzat, această referire fiind făcută la datele oferite de autoritățile

Din 1939 s-a stabilit în exil în Elveția. Din 1946 a lucrat în cadrul O.N.U., iar în perioada 1948-1952 a fost secretar al Consular Truce Commission din Ierusalim din partea acestei organizații, Pablo de Azcarate, *League of Nations and National Minorities: An Experiment*, Carnegie Endowment for International Peace, Washington D.C. 1945 și Pablo de Azcarate, *Mission in Palestine, 1948-1952*, Washington, DC: Middle East Institute, 1966. Notele sale ca urmare a vizitei din România au fost publicate de Gheorghe Iancu, *Problema minorităților etnice din România în documente ale Societății Națiunilor (1923-1932). Le problème des minorités ethniques de la Roumanie dans des documents de la Société des Nations (1923-1932). Ethnic Minorities from Romania in Documents from the Nations' Society (1923-1932)*, Editura Argonaut, Cluj-Napoca, 2002, pp. 319-362.

¹ ALN – Minorities, 1928-1930, Box 2080, Minută din 4.01.1928 a lui Edouard Rodolphe de Haller către Pablo de Azcarate y Flórez.

² *Ibidem*, Minută din data de 4.02.1928 a lui Pablo de Azcarate y Flórez către Angel Maria Cespédés.

³ *Ibidem*, Adresa nr. 109 din 24.02.1928 semnată de Constantin Antoniadă către Pablo de Azcarate y Flórez și anexa „Atacurile comitațiilor între 20 octombrie și 10 noiembrie 1927”.

⁴ Pentru a asista Consiliul în ceea ce privește exercitarea drepturilor și a obligațiilor acestuia de protejare a minorităților, aceasta prevedea ca președintele și doi membri numiți de acesta pentru fiecare caz în parte să aibă în vedere orice petiție sau comunicare adresată Societății Națiunilor cu privire la orice încălcare sau pericol de încălcare a clauzelor tratatelor de protecție a minorităților, Malcolm D. Evans, *Religious liberty and international law in Europe*, Cambridge University Press, 1997, pp. 153-154.

⁵ La dispoziția acestuia fusese creat un dosar complet asupra acestei chestiuni la Ministerul Afacerilor Externe al Finlandei, Ulkoasiainministeriön arkisto, Ryhmä 15, Osasto I b, Asia 21a.

⁶ ALN – Minorities, 1928-1930, Box 2080, Minută adresată la 3.01.1928 de către Pablo de Azcarate y Flórez secretarului general al Societății Națiunilor, Eric Drummond, prin care se propunea și faptul ca din Comitet să facă parte și un reprezentant al unei mari puteri europene; deșă adresată de Azcarate prin document nr. 4/223/165 lui Hjalmar Procopé, membru al Consiliului, delegat permanent al Finlandei; notificarea lui Procopé nr. 1304 din 31.01.1928 prin care acceptă să facă parte din Comitet.

⁷ *Ibidem*, Minută din 9.03.1928 semnată de Edouard Rodolphe de Haller.

române cu privire la atacurile comitațiilor.¹ În acest fel, Comitetul răspundea afirmativ și recomandărilor secretarului general al Societății Națiunilor, Eric Drummond, din 11 februarie, care fusese de părere că aceste chestiuni puteau fi plasate pe agenda Comitetului doar dacă explicațiile guvernului român cu privire la chestiunea în speță nu ar fi fost considerate multumitoare.²

O nouă reuniune a Comitetului urma să aibă loc la 30 august, înainte de sesiunea din septembrie a Consiliului, acesta solicitând a i se pune la dispoziție acțiunile judiciare întreprinse pentru a rezolva petițiile care motivaseră constituirea sa.³ Răspunsul guvernului român venea cinci zile mai târziu, fiind comunicate sancțiunile administrative și cele judiciare adoptate de organele în drept pentru a-i pedepsi pe cei responsabili. În ceea ce privește sancțiunile administrative, subcomisarul Démètre (probabil Dimitrie) Ciotti și subcomisarul clasa a II-a Traian Papatraian, ambii aparținând Siguranței Silistra, fuseseră disponibilizați începând cu data de 1 februarie 1928 prin decizia 8012 S din 2 februarie. Prin aceeași decizie, Iulian Andreescu, pretor la Doimuslar, districtul Durostor, fusese pedepsit cu „dezaprobare” și i s-a reținut salariul pe 5 zile pentru neglijență și lipsă de tact. De asemenea, pentru a facilita supravegherea regiunii, Ministerul Agriculturii și Domeniilor, la cererea Ministerului de Interne, autorizase defrișarea unei zone de 200 m de-a lungul frontierei și de 50 m de-a lungul rutelor și drumurilor intercomunale. Din punct de vedere judiciar, prin sentința judecătorului de pace din Bazargic nr. 143 din 30 ianuarie 1928 numitul George Vasilescu fusese condamnat la amendă pentru a-l fi lovit pe Ștefan Abagief, bulgar, în ciuda faptului că fusese provocat de acesta din urmă.⁴

Răspunsul guvernului român a fost făcut cunoscut membrilor Comitetului.⁵ Reuniunea din 30 august conchisese că date fiind măsurile legislative și judiciare adoptate de autoritățile române cu privire la responsabilitățile pentru dezordinile semnalate de acea petiție, dosarul putea fi închis. Se afirma totodată că era sarcina guvernului român să decidă care erau măsurile ce se cereau a fi adoptate pentru a evita repetarea acelor dezordini.⁶ Azcarate va circula acest document în secretariatul general al Societății Națiunilor. Se părea că incidentul a fost soluționat, dar foarte curând problematica va reveni pe masa discuțiilor Comitetului de trei ca urmare a unor noi reclamații ale lui Kyroff (telegrama din 10 iunie și scrisoarea din 20 iunie 1928) cu privire la politica românească referitoare la proprietățile agrare din Cadrilater.⁷

Retorica bulgărească cu privire la situația minorității bulgare din Cadrilater

În depeșele sale, S. Kyroff sublinia că minoritățile bulgară, turcă și găgăuză din Dobrogea de sud erau victimele a numeroase acte de cruzime în masă din partea bandelor armate de coloniști cuțo-vlahi din Macedonia. În sate precum Cocina și Cazimir din Durostor, Pădureni și Șabla din Caliacra localnicii minoritari erau maltratați fără milă, spoliați, arestați de către aceste bande cu ajutorul autorităților române. Ca exemplu, erau reliefate abuzurile comise în urma asasinării colonistului macedo-român Tănase Gotza în apropiere de Cacina – asasinat atribuit gărzii forestiere – în timp ce făcea braconaj în compania unui turc ce aparținea poliției secrete. Ulterior, 70 sau 80 de coloniști cuțo-vlahi apelaseră la violențe împotriva populației minoritare căreia i-a imputat moartea lui Tănase Gotza. În satul Cazimir toți locuitorii bărbați aflați în sat fuseseră arestați, bătuiți și torturați, iar casa unui turc fusese complet jefuită. În ceea

¹ *Ibidem*, Adresă a lui Pablo de Azcárate y Flórez din 12 iunie 1928 către Constantin Antoniadă.

² *Ibidem*, Notă a secretarului general Eric Drummond nr. 4/1352/165 din 11 februarie 1928.

³ *Ibidem*, Adresă a lui Pablo de Azcárate y Flórez nr. 4/225/165 din 22 august 1928 către Constantin Antoniadă.

⁴ *Ibidem*, Scrisoarea nr. 512 din 27 august 1928 semnată Constantin Antoniadă (reprodusă în anexă ca scrisoarea 510, cu trei anexe)

⁵ *Ibidem*, Adresă a lui Pablo de Azcárate y Flórez din 29 august 1928 către Hjalmar Procopé.

⁶ *Ibidem*, Adresă a lui Pablo de Azcárate y Flórez din 1 septembrie 1928 către Societatea Națiunilor.

⁷ *Ibidem*, Petiție suplimentară a Prof. S. Kyroff cu privire la situația minorității bulgare din Durostor și Caliacra.

ce privește satul Cocina, erau menționați 20 de locuitori care ar fi fost expuși la tortură, printre care un preot și un bătrân de 70 de ani. În ziua înmormântării colonistului mort, o nouă bandă de 600 de coloniști înarmați, în fruntea cărora se aflau lideri români binecunoscuți, funcționari de stat și oamenii de încredere ai fostului prefect, senatorul Tașcu Pucerea, s-a organizat în satul Cocina și a efectuat o nouă razie în regiune. O parte a bandei a atacat satele Babuc, Pandakli, Cainardja Mică și Cainardja Mare, iar cealaltă parte localitățile Aidemir, Srebarna și Popina și a fost oprită grație intervenției primarului și a șefului jandarmeriei locale care le-au permis țăranilor să se înarmeze pentru a rezista agresorilor. Trecerea bandelor a fost marcată peste tot de acte de violență și de atentate la adresa proprietății și a onoarei locuitorilor. În localitatea Aidemir viața a zece locuitori care au căzut pradă torturilor era încă în pericol. Kyroff afirma că „autoritățile superioare din Silistra (Durostor), care au fost perfect la curent cu tot ceea ce s-a întâmplat în sate, nu au intervenit deloc pentru a preveni sau pentru a aresta la timp mulțimile criminale”. Autoritățile judiciare fuseseră la fel de inactive. Excese similare s-au produs în județul Caliacra, mai ales în satul Pădureni (unde coloniștii au bătut 22 de țărani, din care 2 au căpătat răni mortale), Șabla și Gargalac (unde localnicul Petre Todoroff decedase ca urmare a rănilor suferite). Generalizând aceste cazuri, era prezentat apoi un tablou de ansamblu al situației intolerabile în care se găseau minoritățile din Dobrogea de sud, sub privirile autorităților, ceea ce obliga populația locală să se refugieze în Bulgaria.¹

Retorica românească cu privire la situația minorității bulgare din Cadrilater

De la bun început trebuie afirmat că directorul Secretariatului general român pe lângă Societatea Națiunilor, Edmond Ciuntu, aprecia că era posibil ca petiția Dr. Kyroff, „cu enormitățile ce conține”, să fie o consecință a plângerii Societății „Dacia Aureliană” ce reclama abuzurile autorităților din Timocul bulgăresc la adresa minoritarilor români care era, de asemenea, examinată de un Comitet compus din reprezentanții Marii Britanii, Japoniei și Poloniei.² Totuși, în răspunsul transmis Societății Națiunilor, guvernul român recunoștea că la 29-30 octombrie și 3-4 noiembrie 1927 avuseseră loc o serie de incidente regretabile între populația românească și cea bulgară și găgăuză în satele Cocina și Cazimir, județul Durostor, și Pădureni și Șabla, județul Caliacra. Acesta sublinia însă că incidentele fuseseră departe de gravitatea care le-a fost atribuită în petiție, fiind simple infracțiuni de drept comun care nu reclamau recursul la Societatea Națiunilor. Populația bulgară, estimată la 35% din total, dovedise de un număr de ani o anumită animozitate contra autorităților și a populației românești. Aceasta este atribuită aplicării legii asupra verificării titlurilor de proprietate, colonizării terenului disponibil cu 5500 de familii de români și mai ales propagandei iredentiste realizate prin mijloace subversive de către organizațiile revoluționare existente în Macedonia și de către bandele de comitagii venite de pe teritoriul bulgar care comiteau în mod periodic crime împotriva coloniștilor macedo-români.

Punctul de vedere românesc așeza incidentele într-un cu totul alt cadru de desfășurare. „Incidentele” de la Cocina și Cazimir erau explicate ca fiind declanșate de asasinarea în pădurea satului Cocina, la 1 noiembrie 1927, a colonistului macedo-român Tănase Gotza (Gota). Cuprinși de indignare, 200 de coloniști se strânseseră la Cocina la 3 noiembrie și, după înmormântare, parcurseseră localitatea pentru a-i conduce la postul de jandarmerie pe toți bulgarii bănuiați a fi avut de-a face cu crima și și îi loviseră pe țăranii care încercaseră să reziste. Apoi aceștia au pătruns într-o serie de case sau au făcut percheziții. Între timp, 12 țărani bulgari din Cocina au fost loviți cu pumnii sau au primit lovituri ușoare de baston, în timp ce alții trei au primit lovituri mai puternice, iar cinci femei au fost afectate mai ușor. În satul Cazimir au

¹ ALN – Minorities, 1928-1930, Box 2080.

² Telegrama lui Edmond Ciuntu din 18.11.1927 de la Geneva către Nicolae Titulescu, ministru al Afacerilor Străine, în George G. Potra, Costică Prodan (coordonatori), *Nicolae Titulescu. Opera politico-diplomatică, iulie 1927-iulie 1928*, Fundația Europeană Titulescu, București, 2003, pp. 292-293.

fost bătuți cinci țărani, din care numai unul mai prezenta în zilele următoare urme de violență. De partea cealaltă, șase coloniști fuseseră bătuți. Unul dintre ei a fost rănit ușor. Autoritățile române negau că ar fi existat cazuri mai grave și că ar fi fost situații de case jefuite și devastate. Ulterior, macedo-românii plecaseră fiecare la casele lor după ce primiseră din partea autorităților asigurarea că toate persoanele care luaseră parte la asasinarea lui Gotza vor fi sever pedepsite. Guvernul declara că imediat ce luase la cunoștință faptele se adoptaseră de urgență măsuri pentru a restabili calmul și că la 4 noiembrie ordinea fusese pe deplin restabilită.

La 5 noiembrie procurorul Silistrei solicitase o anchetă severă, chestiunea intrând apoi în stadiu de informare pentru a-i aduce pe vinovați în fața instanțelor de judecată. O anchetă mixtă fusese totodată ordonată de guvern. Ministerul de Interne și cel al Afacerilor Străine desemnaseră fiecare câte un delegat pentru a conduce ancheta ce a avut loc la 26 noiembrie. Aceștia au invitat să ia parte la investigația lor o delegație desemnată de comunitatea bulgară din Silistra compusă din D.J. Cogeabashoff, Bojenoff și avocatul I. Leftoroff.

În privința „incidentelor” de la Pădureni și Șabla, guvernul român le descria ca fiind o consecință a unei neînțelegeri survenite la 30 octombrie 1927 între doi coloniști, pe de o parte, și găgăuzul Nicola Baleff, pe de alta, în cursul căreia cel din urmă a primit câteva lovituri de ciomag. Ulterior, un scandal s-a iscat între cinci coloniști și mai mulți găgăuzi fiind schimbate lovituri de pumni. Ulterior, colonistul Vrana, după ce fusese lovit de două pietre, în timp ce se retrăgea cu prietenii lui, a tras cu un revolver în Pedakeff, răbindu-l în picior. O nouă ceartă s-a iscat mai târziu între găgăuzi și români, principala victimă fiind unul dintre aceștia din urmă care, bătut grav și rănit de la o lovitură de cuțit, a fost transportat la spitalul din Bazargic și internat. La Șabla totul se redusese la ciocniri între un grup de coloniști macedo-români și 4-5 găgăuzi care fuseseră grav bătuți și transportați de urgență la spital. În urma incidentelor rezultaseră trei victime, un român și doi găgăuzi. Și aici autoritățile restabiliseră ordinea și fusese ordonată o anchetă condusă de un procuror regal și de prefect. Cei culpabili au fost aduși în fața justiției, audierea începând la 2 decembrie 1927. Guvernul român mai scotea în relief faptul că autoritățile judiciare române demonstraseră că faptele invocate în petiția lui Kyroff erau mult exagerate. De exemplu, Petre Todorof, găgăuz, pe care Kyroff îl dăduse mort în urma rănilor căpătate, se afla fără probleme în viață.

În final, autoritățile române atrăgeau atenția asupra gravității chestiunii refugiaților bulgari strâns legată, în cazul comitatiilor, de incursiunile repetate, însoțite de acte de crimă și brigandaj, stârnind neîncrederea locuitorilor români din regiune față de minoritarii bulgari. Aceasta se soldase cu observațiile prezentate de delegații grec, român și sârbo-croato-sloven în fața Comitetului Financiar, în cadrul Comisiei Consultative¹ și al Consiliului Societății Națiunilor în cursul discuțiilor cu privire la opera de stabilire a refugiaților bulgari.

În documentele transmise Comitetului, guvernul român insista, de altfel, asupra a ceea ce considera a fi cauza acestor incidente, activitatea depusă în Dobrogea de comitetele revoluționare bulgare, constituită în scopul de a slăbi autoritatea celor trei guverne asupra provinciilor ce le fuseseră atribuite de conferința de pace. Guvernul român avea în vedere în special societatea „Dobrogea” care era principalul agent al campaniei antiromânești și care fusese constituită în 1919 din cetățeni români de etnie bulgară care în timpul războiului pactizaseră cu inamicii României sau comiseseră crime de drept comun și se refugiaseră în Bulgaria în momentul în care se retrăseseră armatele bulgare. Aceasta cuprindea două secțiuni diferite, rostul ambelor – cea oficială și cea secretă² – fiind în fond anexarea Dobrogei. Guvernul bulgar era acuzat că a

¹ ALN – Minorities, 1928-1930, Box 2080. Referire la Comisia Consultativă instituită de cele trei state interesate, conform procedurii recomandate de Comitetul financiar în raportul său din 23 iulie 1926 și aprobat de Consiliu la 7 septembrie 1926 (document A.58.1926.II, p. 6).

² Referire la celebra V.D.R.O., Organizația Internă Revoluționară Dobrogeană, reorganizată în anul 1923, vezi Cătălin Negoită, *op.cit.*, p. 39.

furnizat informații detaliate cu privire la funcționarea, obiectivele ce trebuiesc urmărite și mijloacele ce urmau a fi folosite pentru atingerea acestora. Printre mijloacele utilizate de această societate, se numărau incursiunile bandelor de comitagii pe teritoriul românesc. Pe lângă alte date furnizate de guvernul român, era integrat și un tabel conținând incursiunile comitagiiilor în intervalul 1919-1928.

Anul	Numărul de atacuri	Numărul de victime				Numărul total de victime
		Români		Comitagii		
		Morți	Răniți	Morți	Răniți	
1919	56	6	4			10
1920	104	8				8
1921	125	15	2			17
1922	99	10	8			18
1923	33	4	3		1	8
1924	35	6	1			7
1925	91	9	8	2		19
1926	91	1	3			4
1927 (primele 11 luni)	44	1	3			4
Total	678	60	32	2	1	95

Guvernul român scotea în evidență faptul că toate demersurile întreprinse de guvernul român pe lângă cel bulgar precum și aranjamentele bilaterale care fuseseră încheiate cu guvernul bulgar pentru a remedia această situație fuseseră lipsite de orice rezultat, autoritățile bulgare neadoptând nicio măsură împotriva celor vinovați. Se reliefa faptul că bandele erau organizate pe teritoriul bulgar, unde de altfel se și retrăgeau după efectuarea incursiunilor; toate incursiunile erau pregătite ziua-n amiaza mare, sub privirile autorităților bulgare; comitagii se serveau de arme și grenade aflate în folosința armatei bulgare și purtau de multe ori uniforma bulgară; bandele profitau de incursiunile lor pentru a răspândi în satele de la frontieră manifeste cu caracter subversiv și iredentist.

Prin urmare, în opinia guvernului român, faptele denunțate de Kyroff nu erau altceva decât consecințele unei reacții, explicabilă deși condamtabilă, contra abuzurilor și exceselor ce se petreceau în Dobrogea, a căror responsabilitate revenea organizațiilor menționate și ale agenților lor de pe teritoriul românesc, care-i ajutau.¹

Poziția Societății Națiunilor

Afirmația lui Gheorghe Iancu cu privire la relațiile dintre România și Societatea Națiunilor în privința minorităților conform căreia „dacă soluțiile oferite de guvernele române nu s-au bucurat întotdeauna de aprecierea celor de la Geneva sau a minoritarilor care s-au adresat Ligii, două lucruri nu se pot însă contesta: 1. Preocuparea constantă a Societății Națiunilor și a guvernelor României de a pune într-o concordanță cât mai firească prevederile tratatelor minorităților, ale Rezoluțiilor Societății cu privire la minoritățile etnice și la starea lor concretă; 2. Dialogul, uneori eficient, al autorităților române cu reprezentanții ai minorităților”² este întărită

¹ ALN – Minorities, 1928-1930, Box 2080.

² Gheorghe Iancu, *op.cit.*, p. 30.

și de cazul analizat în acest articol. După cum am arătat, principala problemă pe care Societatea Națiunilor era chemată să o rezolve privea cazurile prezentate de depeșele prof. Kyroff, aceasta refuzând în mod constant să se implice în discuțiile cu privire la implicațiile activităților teroriste bulgare care, potrivit guvernului de la București, ar fi declanșat reacția de tipul „legii talionului” a autorităților române.¹ Insistențele Ligii Națiunilor ca guvernul român să soluționeze cazurile prezentate în petiția bulgară s-au soldat cu o serie de sancțiuni administrative și judiciare care par a fi dat satisfacție Comitetului instituit de Consiliul Ligii Națiunilor reunit la 30 august 1928 pentru a soluționa diferendul.

De interes pentru a înțelege poziția Societății Națiunilor este și conversația din 9 noiembrie 1928 dintre secretarul general Eric Drummond și Constantin Antoniadă în care se făcea referire la situația locuitorilor bulgari din Dobrogea care fusese foarte dificilă și în anul 1926, fiind soluționată abia după intervenția organizației internaționale pe lângă Nicolae Titulescu. Eric Drummond cerea o detensionare a situației și atrăgea atenția asupra implicațiilor numărului mare de refugiați din Cadrilater către Bulgaria ce crea dificultăți foarte serioase pentru Sofia în ceea ce privește așezarea acestora și putea crea o recrudescență a activităților teroriste bulgare. La replica lui Antoniadă că în special Comitetul Macedonean² și Comitetul Emigranților Bulgari erau cele ce se aflau la originea tensiunilor, Eric Drummond admitea acest lucru dar nega totodată că guvernul bulgar ar fi fost în spatele acestor acte.³

Într-o notă internă, Eric Drummond considera aceste petiții de o importanță politică „considerabilă” și din această rațiune dorea să fie consultat pe tot parcursul soluționării lor. De altfel, în afară de petițiile cu privire la violențele exercitate împotriva bulgarilor și cele cu privire la proprietate, o a treia petiție cu acuzații foarte grave parvenise Secretariatului Societății Națiunilor. Secretarul general aprecia că situația minorității bulgare „este mai rea ca oricând” și că „numeroși refugiați ajungeau în Bulgaria datorită stării de teroare ce există în Dobrogea”, ceea ce confirma că petițiile bulgare cuprindeau „un grad apreciabil de realitate”.⁴

Concluzii

În concluzie, cazul studiat dezvăluie o ruptură aproape totală în ceea ce privește discursul celor două părți cu privire la seria de incidente ce avuseseră loc în Dobrogea de Sud la 29-30 octombrie, 1 noiembrie și 3-4 noiembrie 1927. Atât prezentarea faptelor cât și concluziile extrase din acestea sunt totalmente discordante. Proliferarea stereotipurilor negative, generalizările pripite, adevărurile unilaterale au degenerat într-un conflict deschis în care principala luptă pare a se fi dat asupra a raportului cauză-efect. Acestea nu au făcut decât să alimenteze tensiunile și activitățile teroriste din Dobrogea de Sud, implicațiile fiind, după cum sesiza Eric Drummond, mult mai ample decât unele locale. Supus acestui „bombardament” informațional, Comitetul stabilit de Consiliul Societății Națiunilor a refuzat să se lase antrenat în stabilirea raportului cauză-efect, preferând să cerceteze punctual cazurile prezentate. În fine, disputele de acum șapte decenii par a-și mai găsi încă reverberații în istoriografia actuală, deși patimile și irendentismele s-au potolit de mult. Această situație dovedește, o dată mai mult, persistența stereotipurilor și poate fi depășită, din punct de vedere metodologic, numai printr-o privire globală asupra surselor și printr-o încercare de a medita și asupra punctului de vedere al celuilalt (*audiatur et altera pars*). Cazul prezentat mai sus nu ne permite să generalizăm, dar faptul că la nivelul Societății Națiunilor punctului de vedere al petiționarilor bulgari îi era

¹ Cătălin Negoită atestă că „la actele iredentiste ale bulgarilor, aromânilor ripostau destul de des și nu puține au fost momentele când ei au aplicat *legea talionului*”, *op.cit.*, p. 51.

² Referire la V.M.R.O. (Organizația Internă Revoluționară Macedoneană).

³ ALN – Minorities, 1928-1930, Box 2080, Notă de conversație între Eric Drummond și Constantin Antoniadă din 9.11.1928.

⁴ *Ibidem*, Nota secretarului general Eric Drummond din 6.11.1928.

acordată întreaga considerație îndeamnă la prudență în concluziile noastre cu privire la relația dintre statul român și minoritatea bulgară din Dobrogea de Sud, ceea ce nu exclude însă tratarea unor aspecte precum terorismul comitațiilor și implicațiile sale asupra situației din regiune.

Figura 1
Trupul colonistului macedo-român Tănase Gotza asasinat
la 1 noiembrie 1927 de comitații,
Sursa: ALN – Minorities, 1928-1930, Box 2080

Figura 2
Pamflet de propagandă folosit de iredentismul bulgar
împotriva vecinilor Bulgariei în anii 1920,
Sursa: ALN – Minorities, 1928-1930, Box 2080

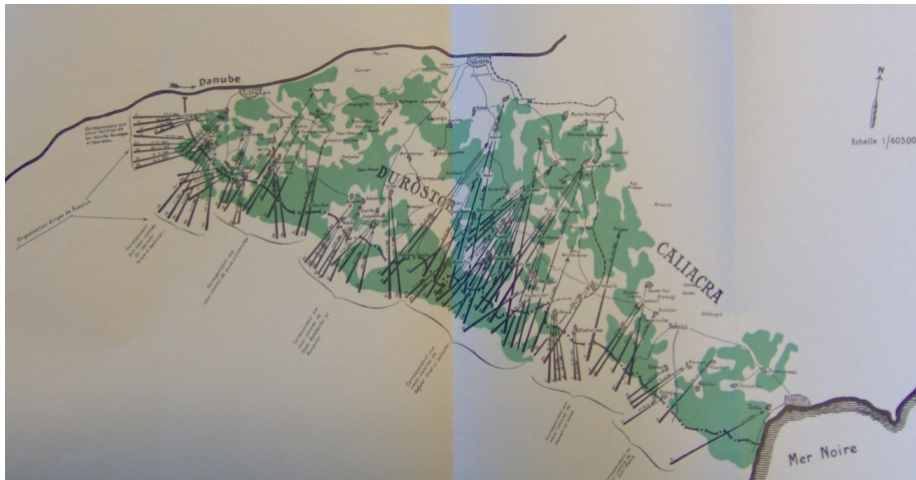

Figura 3
Direcții de atac ale comitațiilor în perioada 1924-1926,
Sursa: ALN – Minorities, 1928-1930, Box 2080

Cadrilaterul văzut prin prisma raporturilor dintre naționalități în perioada 1920-1940

Cristina ȚINEGHE

Keywords: Cadrilater, national minorities, irredentist organizations, relations between Romania and Bulgaria, the comitadgi gangs

Abstract

The Cadrilater Seen through the Prism of Relations between Nationalities in the Period 1920-1940

Documentary records lead to the conclusion that the Bulgarian population, generally, refused to adapt to the situation created by the integration of the Cadrilater into the Romanian state borders and that behavior was manifested by outright opposition to the Romanian state and by creating a very active irredentist organizations that had a large influence, in our opinion, over the ethnic relations in Cadrilater between 1920-1940. Constant and violent attacks of the comitadgi gangs, that have embraced the irredentist organizations goals and measures imposed by the Romanian administration, have integrated Cadrilater's population as a whole into an equation in which were important exclusively the national interests of one of the countries: Romania or Bulgaria. Thus, relations between nations have been largely marked by the option for one or other of the two countries. The result of this reality could only be the appearance of a conflict between the Bulgarian population and the Romanian one, the latter being perceived as a favored competitor seizing local resources. However, one can not conclude firmly that the entire population of ethnic Bulgarian expressed his hostility toward Romanians. Testimony to this effect is the case of Bulgarian victims of violent actions of their own ethnics.

Evoluția istorică a Dobrogei a modelat într-o foarte mare măsură structura etno-demografică a regiunii în strânsă corelație cu apartenența politico-administrativă, factor determinant în implementarea unor politici demografice subscrise unui scop precis: acela de a crea o majoritate etnică ce trebuia să legitimeze revendicarea de către un stat sau altul. Procesul a debutat de timpuriu, astfel că, după cucerirea ei în 1420, Imperiul Otoman va declanșa un amplu și perseverent proces de colonizare cu populație musulmană (turcă și tătară)¹. Schimbarea realităților politico-diplomatice din a doua jumătate a secolului al XIX-lea a determinat și schimbarea actorului politic ce va coordona acest proces, astfel că intrarea județelor Caliacra și Durostor, după Congresul de la Berlin, în componența statului bulgar a determinat dislocarea unei populații bulgare la frontiera cu România².

Structura etnică a Cadrilaterului la momentul intrării acestuia în componența statului român indică pentru Caliacra un număr de 67.824 turci și tătari, 68.307 bulgari, 6.299 țigani turci, 4.502 armeni și 1.288 români, iar pentru Durostor 68.400 turci și tătari, 53.618 bulgari, 4.725

¹ Dan Cătănuș, *Cadrilaterul. Ideologie cominternistă și iredentism bulgar. 1919-1940*, București, 2001, p. 18.

² Limona Răzvan, *Populația Dobrogei în perioada interbelică*, în „Semănătorul”, ediția online, august 2009, p. 31.

țișani turci, 2.501 armeni și 5.314 români¹. În încercarea de a-și consolida poziția în teritoriul nou integrat, statul român a derulat la rândul său acțiuni de colonizare a unor elemente aparținând propriei etnii, astfel încât, în anul 1940 în Caliacra, de exemplu, românii vor ajunge la un procent de 30,4%, bulgarii la 40,9%, turcii la 20,53% și găgăuzii la 3,9%².

Data fiind această configurație etnică, relațiile între naționalitățile din Cadrilater au fost marcate în mare măsură, după părerea noastră, de confruntarea dintre interesele României și Bulgariei în integrarea, respectiv redobândirea teritoriului de la sud de Dunăre. Instrumentele folosite de statul român pentru consolidarea administrării teritoriului de la sud de Dunăre au fost implementarea unui aparat administrativ propriu, colonizarea de populație etnică românească, instituirea dreptului de preemțiune. De cealaltă parte, statul bulgar s-a folosit de acțiunile comitațiilor și ale organizațiilor iredentiste pentru acțiuni pe care nu-și permitea să le desfășoare în mod oficial și prin care urmărea întreținerea unei atitudini revizioniste a populației de origine bulgară din Cadrilater, iar pe de altă parte transformarea nemulțumirilor acestora în capete de acuzare față de statul român.

Fenomenul bandelor de comitații este binecunoscut în istoriografia română, iar evoluția acestuia de la atacuri pur banditești asupra populației din Cadrilater, indiferent de originea etnică, spre o organizare coerentă și transformarea într-un instrument al mișcărilor iredentiste a fost demonstrat documentar³. Totodată, constituirea, organizarea, evoluția, scopurile organizațiilor iredentiste („Societatea de cultură și binefacere a refugiaților din Dobrogea”, „Organizația Internă Revoluționară Dobrogeană” – V.D.R.O., „Organizația Revoluționară Dobrogeană” – D.R.O.), precum și legăturile acestora cu guvernul bulgar se regăsesc abordate judicios în istoriografie⁴.

Importante, din perspectiva analizei noastre, sunt obiectivele acestor grupuri și organizații și impactul lor asupra raporturilor cu celelalte naționalități din Cadrilater. Din perspectiva bandelor de comitații, care au început să acționeze imediat după atribuirea la statul român a Cadrilaterului, trebuie subliniat faptul că, inițial, asupra lor nu se exercita decât un control limitat din partea organizațiilor iredentiste bulgare, astfel încât, lor le cădeau victime atât etnici români, turci etc, cât și bulgari. În încercarea de stopare a atacurilor acestora autoritățile române au încercat să mobilizeze comunitățile locale din Cadrilater prin impunerea unor măsuri care prevedeau că fiecare comunitate trebuia să desemneze o comisie alcătuită din primar și trei locuitori frunțași ai comunei, denumiți „ostatici”, nominalizați dintre oamenii de vază, care erau direct răspunzători pentru eventualele banditisme și jafuri comise de bandele de comitații în localitatea respectivă. Lor le revenea obligația de a achita din avutul propriu pagubele produse în timpul atacurilor și mobilizarea populației pentru a sprijini forțele de ordine⁵. Scopul direct al unei astfel de măsuri a fost acela ca persoanele nominalizate să depună eforturi pentru a fi la curent cu tot ce se petrecea în comună, iar la cea mai mică bănuială să anunțe autoritățile civile și militare⁶. Măsura a fost impusă de realitatea că o mare parte a comitațiilor erau de fapt etnici bulgari refugiați în Bulgaria⁷.

În virtutea acestor reglementări s-au aplicat, nu de puține ori, pedepse pecuniare comunelor pentru atacurile comise de bandele de comitații. Spre exemplificare, facem referire la cazul

¹ Romulus Seișanu, *Dobrogea. Gurile Dunării și Insula Șerpilor*, București, 1928, p. 195.

² George Ungureanu, *Chestiunea Cadrilaterului. Interese românești și revizionism bulgar (1918-1940)*, București, 2005, p. 36.

³ Dan Cătănuș, *op. cit.*, p. 23.

⁴ *Ibidem*, pp. 20-26; Cătălin Negoită, *Între stânga și dreapta. Comunism, iredentism și legionarism în Cadrilater (1913-1940)*, Craiova, 2009, pp. 20-27; G. Ungureanu, *op. cit.*, p. 27.

⁵ Serviciul Județean Ilfov al Arhivelor Naționale (în continuare S.J.A.N. Ilfov), fond Prefectura Durostor, dos. 4/1921, f. 19/26.

⁶ *Ibidem*, f. 63-71, 76.

⁷ *Ibidem*, f. 220-295.

comunei Doimușlar¹ obligată să plătească suma de 150 de mii împreună cu satele componente, pentru atacul bandelor de comitagii asupra a doi funcționari de la administrația comunei Doimușlar soldat cu moartea unuia și rănirea gravă a celuilalt. Concluzia procesului-verbal încheiat cu această ocazie consemna: „pentru că mulți din locuitori nu voiesc și nu caută să denunțe autorităților militare și civile și să-i ajute a putea prinde pe bandiți, s-a aplicat pedeapsa prevăzută mai sus”². Cazuri similare s-au înregistrat și în celelalte comune din Durostor³, iar autoritățile române erau convinse că în toate acțiunile lor bandele de comitagii erau sprijinite de către populația satelor care „cu toate măsurile luate, nu poate renunța definitiv la legăturile ei cu tâlharii, mai ales că majoritatea acestora sunt copii, bărbați etc. de ai lor”⁴.

Administrația județului Durostor a decis ca, pentru apărarea satelor să se formeze în fiecare sat și comună o gardă cetățenească alcătuită din 10-15 oameni plătiți de către comunități⁵ și care, împreună cu caraul de noapte și cavaleria, constituiau „Armata Teritorială a județului Durostor” aflate sub ordinele și controlul administrativ al prefectului și a administratorilor de plăși și sub comanda militară a jandarmului. Efectivele acesteia trebuiau să fie constituite doar din „locuitori dobrogeni (numai turci)” angajați și plătiți de sate⁶ și variau în funcție de mărimea satelor și numărul bogaților, dându-se o atenție specială satelor mari turcești și a celor care se găseau pe linia de invazie a bandelor⁷.

Începând cu anul 1923, după lovitura de stat din Bulgaria, bandele de comitagii au fost reorganizate și subordonate într-o mult mai mare măsură obiectivelor vizate de grupările iredentiste, așa cum au fost ele enunțate, începând din 1925, când a avut loc Congresul desfășurat la Târnovo. Cu acest prilej s-a votat o moțiune secretă care prevedea împiedicarea colonizării Dobrogei, chiar dacă aceasta presupunea suprimarea coloniștilor români și macedoneni prin asasinarea lor, individuală sau în masă, de către bandele de comitagii sau de locuitorii bulgari afiliați mișcării revoluționare dobrogene⁸. În același timp se considera că viitoarea tactică de luptă trebuie să fie teroristă și se viza obținerea sprijinului intelectualilor și funcționarilor din Cadrilater⁹, iar pentru o mai mare eficiență a activității lor au fost create filiale în localitățile din apropierea graniței cu România¹⁰. O polemică iscată în presă în 1930, între organizațiile iredentiste V.D.R.O. și D.R.O., încearcă să inducă ideea că toate banditismele și crimele săvârșite până în acel moment în Cadrilater au fost opera Supremului Comitet Executiv al V.D.R.O., care în anii 1926 -1927 a și încercat să le transforme, cu ajutorul presei, în „articole alarmante împotriva statului și administrației române, denaturând cazurile și făcând mare tapaj prin telegrame de protest la Liga Națiunilor, învinuind statul și administrația română din Cadrilater de rea administrare și de acțiuni provocatoare”¹¹.

Analiza rapoartelor care consemnează intensa activitate a bandelor de comitagii indică faptul că acestea au continuat să facă incursiuni în Cadrilater, constante fiind jafurile și „rechizițiile” de alimente, animale etc. de la locuitori, dar și atacarea instituțiilor publice și

¹ Conform recensământului din 1930 com. Doimușlar avea o populație totală de 1.860 locuitori din care 348 români, 1.141 bulgari, 6 armeni, 358 tătari, 1 ungar (*Recensământul general al populației României din 29 decembrie 1930. Publicat de dr. Sabin Manuilă directorul Recensământului General al Populației*, București, Imprimeria Națională, 1938, vol. II, p. 186).

² S.J.A.N. Ilfov, fond Prefectura Durostor, dos. 5/1921, f. 23-24.

³ *Ibidem*, f. 24-26, 39.

⁴ *Ibidem*, f. 44.

⁵ *Ibidem*, 4/1921, f. 104.

⁶ *Ibidem*, f. 108.

⁷ *Ibidem*.

⁸ Dan Cătănuș, *op. cit.*, p. 118-120.

⁹ S.J.A.N. Ilfov, fond Prefectura Durostor, dos. 43/1926, p. 125.

¹⁰ Dan Cătănuș, *op. cit.*, p. 22.

¹¹ S.J.A.N. Ilfov, fond Prefectura Durostor, dos. 3/1930, f. 118.

jefuirea personalului administrativ, la acestea adăugându-se cazurile în care se aplicau pedepse pentru denunțarea comitagiiilor¹. Raporturile cu forțele de ordine (jandarmi români dar și „guarzi comunale” desemnați dintre locuitorii comunelor) și reprezentanții administrației românești poartă amprenta unui conflict deschis și s-au caracterizat prin angajarea de altercații armate frecvente². Reacția administrației românești față de intensificarea atacurilor a fost promptă. Astfel, prefectul județului Durostor, într-un comunicat din 7 noiembrie 1925, atrăgea atenția întregii populații asupra faptului că atacurile bandelor de răufăcători și de comitagii a cauzat numeroase stricăciuni și pagube atât indivizilor cât și proprietăților publice și private, iar în multe din cazurile înregistrate membrii bandelor au fost ajutați de unii locuitori din sate care le-au dat adăpost, alimente și informații³. În consecință, se sublinia că „se vor pedepsi cu muncă silnică pe viață toți cei care, pentru a comite atentate contra persoanelor ori ca să jefuiască, ori ca să atace sau să reziste în contra puterii publice, se vor constitui sau se vor fi constituit în cete armate”⁴. Aceeași pedeapsă urma să se aplice celor care „vor da sau au dat, vor înlesni sau au înlesnit, cu bună știință și cu voință, arme și unelte de crime sau care au trimis mijloace de vîțuire sau care în orice alt chip au avut sau vor avea înțelegere culpabilă cu cei care fac parte din aceste cete”⁵.

În ceea ce privește poziția etnicilor bulgari față de coloniștii români aceasta rămâne constant negativă în decursul perioadei, dat fiind faptul că ei erau percepuți ca principalii vinovați pentru neajunsurile lor. În manifestul lăsat după atacul asupra fermei de stat din Silistra, ei reproșează acestora că „înăspresc suferințele robești ale poporului nostru”, nefiind decât „uneltele imperialiștilor de la București”⁶. O plângere împotriva coloniștilor macedoneni a fost depusă de altfel de către președintele „Asociației de Binefacere a Refugiaților Dobrogeni” la Secretariatul General al Societății Națiunilor, prin care denunța cruzimile coloniștilor macedoneni și teroarea exercitată de aceștia împotriva populației minoritare bulgare din Dobrogea de Sud și mai ales în Durostor, unde coloniștii macedo-români au fost instalați de autoritățile române pe pământurile confiscate populației minoritare⁷.

Consemnările documentare conturează, deci, concluzia că populația de etnie bulgară a refuzat în general să se adapteze situației create de integrarea Cadrilaterului în granițele statului român și s-a manifestat prin opoziția fățișă față de statul român și prin crearea unor organizații iredentiste foarte active care au influențat într-o mare măsură, după părerea noastră, relațiile interetnice în Cadrilater în perioada 1920-1940. Atacurile constante și violente ale bandelor de comitagii, înregimentate scopurilor organizațiilor iredentiste și măsurile impuse de administrația românească au integrat populația Cadrilaterului în ansamblul ei într-o ecuație în care predominau interesele naționale ale celor două state: România și Bulgaria. Astfel, relațiile dintre naționalități au fost în mare măsură marcate de opțiunea pentru unul sau altul dintre cele două state. Rezultatul acestei realități nu putea fi decât apariția unei stări conflictuale între populația bulgară și cea de etnie română, aceasta din urmă fiind percepută ca un competitor favorizat în acapararea resurselor zonei. Cu toate acestea, nu se poate concluziona cu fermitate că întreaga

¹ *Ibidem*, dos. 5/1925, f. 19-20, 27, 35, 40, 55.

² *Ibidem*, dos. 5/1921, f. 14-15, 29, 44, 89, 122, 131.

³ *Ibidem*, dos., f. 238.

⁴ *Ibidem*.

⁵ *Ibidem*.

⁶ *Ibidem*, dos. 5/1925, f. 295.

⁷ S.J.A.N. Ilfov, fond Prefectura Caliacra, dos. 3/1930, f. 106-107; vezi și Cornelia Popa-Gorjanu, *Colonizarea românilor macedoneni în Cadrilater (1925-1935)*, în „Annales Universitatis Apulensis, Series Historica”, nr. 4-5/2000-2001, pp. 157-163.

populație de etnie bulgară și-a manifestat ostilitatea față de coabitantii români¹. Mărturie în acest sens stau cazurile de bulgari căzuți victime acțiunilor violente ale conaționalilor lor².

Poziția populației musulmane față de etnicii români și față de autoritatea statului român s-a caracterizat prin existența unor raporturi normale și firești³. Astfel, documentele atestă faptul că reprezentanții acesteia solicitau exercitarea atributelor legale, chiar și atunci când era vorba de existența unui conflict în cadrul unei comunități musulmane⁴, iar statul român a sprijinit întreținerea instituțiilor acestora⁵. Din perspectiva relațiilor cu bulgarii, trebuie menționat că ele purtau, ca și în cazul românilor, interesul primilor de a schimba balanța etno-demografică în favoarea lor, astfel încât, vor profita de intenția Turciei de a-i coloniza pe musulmanii din Cadrilater în Anatolia desfășurând o activă propagandă în rândurile minorității turcilor pentru a o determina la o emigrare în masă⁶.

Analiza raporturilor dintre naționalitățile din Cadrilater în perioada 1920-1940 poartă amprenta realităților etnice extrem de complexe specifice zonei, interferate fiind de curente și ideologiile politice specifice perioadei abordate. Per ansamblu, așa cum afirmam și mai sus, ele reflectă însă, într-o măsură consistentă, atașamentul fiecărui grup etnic față de interesele majore ale entității statale ce-i reprezintă.

¹ În 1933 este consemnată declarația lui Vasile Calcef Cozarof, reprezentant al comunității bulgare din Durostor: „Timp de 20 de ani, populația băștinașă bulgară din județ, compusă din elemente pașnice, dându-și seama de realitatea situației respinge învinuirile nefondate de iredentism și declară că este credincioasă statului și că în momentele grele va contribui cu jertfa ei” (S.J.A.N. Ilfov, fond Prefectura Durostor, dos. 1/1933, f. 72).

² *Ibidem*, f. 118.

³ George Ungureanu, *Problema Cadrilaterului – Diferendum teritorial și repere imagologice (1913-1940)*, <http://www.centrul-cultural-pitesti.ro>.

⁴ S.J.A.N. Ilfov, fond Prefectura Caliacra, dos. 6/1933, f. 44-47; S.J.A.N. Ilfov, fond Prefectura Durostor, dos. 4/1921, f. 199-205.

⁵ S.J.A.N. Ilfov, fond Prefectura Durostor, dos. 46/1931, f. 1-5; Vezi și Limona Răzvan, *Relații interetnice în Dobrogea anilor 1918-1940*, în „Daima”, an I, nr. 2-3, p. 24.

⁶ S.J.A.N. Ilfov, fond Prefectura Durostor, dos. 46/1931, f. 44.

Coloniștii germani din sudul Basarabiei în analiza Serviciului Special de Informații (1939)

Alin SPÂNU

Keywords: Germans, colonists, Bessarabia, Romanian Intelligence Service, Iohann Baumann

Abstract

German Colonists in Southern Bessarabia in the Analysis of Special Services of Information (1939)

The study elaborated by the Intelligence Special Service presents the German settlers/inhabitants in the south of Bessarabia, from their settlement in 1814 up to their epic, in the autumn of 1940, when the Ribbentrop-Molotov pact was signed. Since 1933, when NSDAP won the elections in Germany, the attitudes of the inhabitants in southern Bessarabia was beginning to be influenced and guided based on the indications coming from Berlin.

After the Soviet aggression on Basarabia, the situation of the German inhabitants became the subject of an agreement, signed on 5th of September 1940, between Moscow and Berlin. This agreement stipulated the movement of the German inhabitants from Bessarabia in Poland, and after that (1945), in the land of Baden-Württemberg.

Evoluția minorității germane din spațiul românesc a făcut obiectul unor cercetări și analize temeinice materializate în articole, studii și lucrări de sine stătătoare¹. Evident, cele mai multe se referă la spațiul transilvan, acolo unde există o continuitate și o dezvoltare constantă a etnicilor germani și cu deosebire la activitatea Grupului Etnic German în perioada celui de-al Doilea Război Mondial². Cei mai noi coloniști germani în spațiul românesc au fost cei stabiliți în sudul Basarabiei după campania lui Napoleon în Rusia și epepeea acestui grup a durat până în toamna anului 1940, după semnarea pactului Ribbentrop-Molotov. Evoluția acestora a rămas

¹ Pentru mai multe detalii a se consulta: Johann Böhm, *Das Nationalsozialistische Deutschland und die Deutsche Volksgruppe in Rumänien. 1936-1944*, 1985; idem, *Die Deutschen in Rumänien und die Weimarer Republik 1919-1933*, Ippenheim, 1993; idem, *Die Deutschen in Rumänien und das Dritte Reich. 1933-1940*, Frankfurt/M., 1999; idem, *Die Gleichschaltung der Deutschen Volksgruppe in Rumänien und das «Dritte Reich». 1941-1944*, 2003; Ernst Wagner, *Istoria sașilor ardeleni*, Editura Meronia, București, 2000; Vasile Ciobanu, *Contribuții la cunoașterea istoriei sașilor transilvăneni 1918-1944*, Editura Hora, Sibiu, 2001; Stelian Mândruț, Vasile Ciobanu, *Lucrările apărute în limba română despre minoritatea germană din România (1990-2001)*, în volumul *Bibliografia cărților apărute în limba minorităților naționale și despre minoritățile naționale din România în perioada 1990-2001*, București, 2003, pp. 70-107; Klaus Popa, *Akten um die Deutsche Volksgruppe in Rumänien. 1937-1945. Eine Auswahl*, Peter Lang Verlag, Frankfurt am Main, 2005; Vasile Ciobanu, *Elita politică a germanilor din România în anii 1918-1919, în Partide politice și minorități naționale din România în secolul XX*, vol. III (coord. Vasile Ciobanu, Sorin Radu), Editura Techno Media, Sibiu, 2008, pp. 60-74.

² Unele puncte de vedere au fost publicate de: Dumitru Șandru, *Divergențe între Grupul Etnic German din România și Bisericele evanghelică și romano-catolică*, în „Arhivele Totalitarismului”, nr. 1-2/2000, pp. 43-55; Florian Banu, *Grupul Etnic German din România – organizație de tip totalitar*, în „Arhivele Totalitarismului”, nr. 1-2/2001, pp. 24-37;

în conștiința etnicilor proveniți din regiune și a fost abordată în lucrări apărute inițial în străinătate¹, iar ulterior și în România². În acest context, fondurile recente puse în cercetare de arhive scot la iveală noi abordări asupra dezvoltării comunității, relațiilor cu puterea politică, cu celelalte comunități din regiune și cu congenerii din alte zone geografice.

Pe de altă parte, serviciile de informații autohtone au monitorizat activitatea comunităților minoritare, atât pentru a preveni nemulțumirile de orice fel care puteau, în perspectivă, să afecteze siguranța națională, cât și pentru a identifica unele tentative externe de a incita acești cetățeni la destabilizarea statului român. Cea mai reprezentativă structură de securitate din România după 1918, Serviciul Special de Informații (SSI), era alcătuită din două mari compartimente: Secția I Informații Externe, respectiv Secția II-a Contrainformații. Această a doua secție avea în atribuții monitorizarea întregului spectru politic, economic, social și militar din interiorul granițelor naționale. În cadrul secției funcționau un secretariat, două birouri (juridic și al presei) și patru grupe (contraspionaj, industrii, acțiuni sociale și informații diverse), iar una din atribuțiile principale o reprezenta „activitatea iredentistă desfășurată pe teritoriul nostru de către emisari străini sau membrii grupărilor minoritare”³. La rândul ei, Grupa IV-a Informații diverse avea următoarele sarcini: „În urmărirea diferitelor acțiuni iredentiste și naționaliste având ramificații în străinătate, acordă precădere acelor care fie că sunt susținute puternic din exterior, fie că găsesc în rândurile populației minoritare din România o bază de acțiune. În ce privește redactarea lucrărilor și studiilor, insistă în mod deosebit asupra faptelor care marchează o nouă orientare în desfășurarea problemei respective, urmărind – dacă este cazul – amestecul camuflat al reprezentanților oficiali ai vreunui stat străin”⁴.

O lucrare analitică privind evoluția etnicilor germani din sudul Basarabiei (**Anexa**) a avut la bază, probabil, situația efervescentă a evenimentelor aflate în desfășurare pe continentul european. În primul rând, cel de-al III-lea Reich se afla într-o expansiune agresivă de la mijlocul anilor '30 și nu a ezitat să-și folosească congenerii din alte țări pe post de «coloană a cincea», care să destabilizeze sistemul politic local. Pe de altă parte, guvernul de la Berlin a utilizat tema protecției etnicilor germani din țările vecine pentru a face presiuni diplomatice sau a motiva o intervenție militară. Pe acest fond, SSI a observat cum comunitățile germane din România au început a fi acaparate de către reprezentanții locali ai Reichului, care au impus norme unitare în toate domeniile vieții sociale, politice, economice ș.a.m.d.

Studiul, amplu, complex și bine documentat, începe cu condițiile în care, la jumătatea secolului al XVIII-lea, Rusia a creat condiții favorabile pentru coloniștii interesați a se stabili între Nistru și Volga, cu excepția evreilor. Primele așezări de coloniști germani s-au format între

¹ Dintre acestea menționăm: Immanuel Wagner, *Zur Geschichte der Deutschen in Bessarabien. Heimatmuseum der Deutschen in Bessarabien*, Melter, Mühlacker, 1958 (Stuttgart, 1982); Alois Leinz, *Heimatbuch der Bessarabiendeutschen. 20 Jahre nach d. Umsiedlung. Hrsg. im Auftr. d. Bessarabiend.*, Landsm. Rheinland-Pfalz, Wester, Andrenach, 1960; Alfred Cammann, *Vom Volkstum der Deutschen aus Bessarabien*, Schriftenreihe Göttinger Arbeitskreis, Würzburg, 1962; Albert Kern, *Heimatbuch des Bessarabiendeutschen*, Ev.-Luth. Kirche, Hannover, 1964; Friedrich Fiechtner, *Heimat in der Steppe*. Aus dem Schrifttum der Bessarabiendeutschen ausgewählt und bearbeitet von Friedrich Fiechtner, Verein zur Förderung des Schrifttums der Deutschen aus Bessarabien, Stuttgart, 1966; Jakob Becker, *Bessarabien und sein Deutschtum*, Krug, Bietigheim, 1966; Arnulf Baumann, *Die Deutschen aus Bessarabien*, Ev.-Luth. Kirche, Hannover, 2000; Luminița Fassel, *Das deutsche Schulwesen in Bessarabien, 1812-1940*, München, 2000; Ute Schmidt, *Die Deutschen aus Bessarabien*, Böhlau, Köln, 2004; eadem, *Bessarabien – Deutsche Kolonisten am Schwarzen Meer*, Potsdam, 2008.

² Dintre acestea menționăm: Igor Nacu, *Germanii basarabeni din cadrul României interbelice*, în „Analele Asociației Naționale a Tinerilor Istorici din Republica Moldova”, Chișinău, 1999, pp. 212-214; Svetlana Suveică, *Integrarea Basarabiei la România și minoritatea germană, în Puncte de istorie. Studii româno-germane*, Iași, 2001, pp. 68-79; Claudia Chinezu, *O colonie elvețiană din sudul Basarabiei*, în „Magazin Istoric”, nr. 9/2003, pp. 57-63.

³ Arhivele Naționale Istorice Centrale (în continuare se va cita ANIC), fond Președinția Consiliului de Miniștri-Serviciul Special de Informații (în continuare se va cita PCM-SSI), dosar 81/1942, f. 18.

⁴ *Ibidem*, f. 97.

1764 și 1770 în guberniile Ucraina, Cernigorsc și Petersburg. După anexarea Basarabiei de Rusia (1812), autoritățile au permis stabilirea coloniștilor în sudul regiunii, depopulată de tătari și moldoveni. Primul grup de coloniști germani a plecat din Württemberg, a rămas temporar în jurul Varșoviei (1812-1813), apoi și-a continuat drumul spre Basarabia fondând localitățile Cogâlnic, Ceaga și Sărata. Pentru a facilita stabilirea de alojeni, țarul Alexandru I¹ a emis ucazurile din 21 mai 1816, prin care a extins și asupra Basarabiei prevederile actului din 1763. Drept urmare, afluxul coloniștilor germani s-a intensificat astfel că, până în 1850 ființau deja 70 de colonii în Basarabia.

Din punct de vedere politic, noii locuitori nu s-au manifestat, însă revendicările acestora au fost rezolvate de autoritățile țariste numai după intervențiile diplomatice ale Berlinului. Conducerea politică era „dirijată”² de liderii grupați în Consistoriul Bisericii Evanghelice-Luterane cu sediul la Tarutino, județul Cetatea-Albă. În 1919, la Tarutino, s-a desfășurat Congresul general al coloniștilor, care a aprobat unirea Basarabiei cu România. Patru ani mai târziu același Congres a decis crearea unei instituții administrativ-politice – Volksrat – (Consiliul Poporului) structurată pe nivele bine stabilite. Președintele Volksrat-ului era oberpastorul conducător al Consistoriului Bisericii Evanghelico-Luterane. Prosperitatea economică a coloniștilor a stat în condițiile create de Imperiul Țarist: 65 ha pentru fiecare cap de familie, scutiri de taxe și impozite pe timp de 10 ani, un ajutor bănesc zilnic pentru hrană din momentul așezării și până la obținerea primei recolte, credite cu dobândă mică pentru achiziții de utilaje etc.; în 1900, în județele Tighina și Cetatea-Albă germanii dețineau circa 320.000 ha teren arabil. De la anexarea regiunii de către Rusia și până după Marea Unire (1919) au fost înființate 122 de colonii, alte 21 fiind create până în 1929. Anterior anului 1918 existau în sudul Basarabiei 168 de școli primare, 6 școli secundare și o școală normală pentru formarea de cadre didactice pentru alojeni. Totuși, după 1918 s-a constatat că acest corp didactic „este pătruns de cel mai adânc șovinism”³.

Analiza SSI a constatat că, în timp, liderii minoritarilor au început să pretindă din ce în ce mai multe drepturi. Astfel, acestea au evoluat până la „a se pretinde o autonomie locală, administrație cu personal german, limba oficială germană în instituții de stat etc.”⁴. Din 1933, când NSDAP a câștigat alegerile în Germania, atitudinea coloniștilor din sudul Basarabiei „a început să fie dirijată”⁵ după indicațiile venite de la Berlin. Prima măsură a fost unificarea comunităților germane din România sub egida lui Fritz Fabritius⁶ care, în 1934, a înlăturat conducătorii Volksrat-ului din Basarabia pe motivul că sunt „bătrâni și lipsiți de energie și că nu acționează în spiritul noului stat național-socialist”⁷. În replică, vechii coloniști au fondat Partidul Poporului German din România, condus de Alfred Bonfert⁸, cu un program de integrare în

¹ Alexandru I (n. 23 decembrie 1777, Sankt-Petersburg – d. 1 decembrie 1825, Taganrog), a devenit țar la 23 martie 1801, rege al Poloniei (din 1815) și mare duce al Finlandei.

² ANIC, fond PCM-SSI, dosar 74/1939, f. 8.

³ Ibidem, f. 16. Pentru mai multe detalii asupra situației juridice a școlilor germane din Basarabia după 1918 a se consulta raportul întocmit de reprezentanții bisericii și ai Partidului parlamentar german din Transilvania și reprezentanții forurilor similare din Basarabia, editat în: Ioan Scurtu, Liviu Boar (coord.), *Minoritățile naționale din România 1918-1925. Documente*, București, 1995, p. 618-623.

⁴ Ibidem, f. 22.

⁵ Ibidem.

⁶ Fritz Fabritius (1883 – 1957), etnic sas, ofițer în armata austro-ungară în primul război mondial și lider al etnicilor germani din România după 1918. A fondat primul nucleu politic radical de dreapta în jurul gazetei „Selbsthilfe” (Autoajutorarea), în 1922, iar la 22 mai 1932 a constituit Mișcarea național-socialistă de autoapărare a germanilor din România, transformată în Mișcarea națională de reînnoire a germanilor din România (1933). Ulterior, a înființat Uniunea Germanilor din România (29 iunie 1935), transformată apoi în Partidul German din România. La 14 august 1939 a plecat în Germania și nu a mai revenit niciodată în România.

⁷ ANIC, fond PCM-SSI, dosar 74/1939, f. 23.

⁸ Alfred Bonfert (n. 1904 – d. 1993), medic veterinar, în mai 1935 a fost ales președinte al Partidului Popular German din România. În noiembrie 1938 s-a unificat cu Partidul German din România, fondând Comunitatea Germanilor

statul român, însă cu garantarea drepturilor și libertăților. La 18 septembrie 1938 Partidul Poporului German din România a fuzionat cu Comunitatea poporului german din România sub conducerea lui Fritz Fabritius, având un program radical, de organizare a congenerilor într-un cadru de interese „pur naționaliste”¹ și excluderea a tot ce este negerman.

SSI a evidențiat și interesul celui de-al III-lea Reich față de comunitatea germanilor din sudul Basarabiei, după ce numai în cursul anului 1938, în județul Cetatea-Albă, au venit „64 de emisari hitleriști”² sub acoperirea de excursioniști, economiști, studenți în călătorii de studii etc. Propaganda a avut efecte vizibile, astfel că minoritarii coloniști au început să colecteze bani și cereale pentru a le trimite în Reich. Bani au fost destinați posturilor de radio din Königsberg și Breslau, care emiteau pentru congenerii din afara granițelor. În plus, la Congresul grupelor poporului german din Europa, desfășurat la 2 februarie 1939 în orașul Stuttgart, a fost ales președinte Fritz Fabritius. „Această alegere – se menționează în finalul studiului – nu va întârzia să aducă o augmentare în activitatea germanilor din România, inclusiv a celor din sudul Basarabiei”³.

Evoluția ulterioară a evenimentelor a confirmat în mare parte prognozele analiștilor din SSI. Într-adevăr, situația germanilor din România, dar în mod special cei din Transilvania, a făcut obiectul unor negocieri dure între guvernele de la București și Berlin în perioada 1940-1944. Cei în cauză s-au manifestat ca un stat în stat, au nesocotit autoritățile române și s-au înrolat voluntar în armata germană, creând nu de puține ori conflicte diplomatice bilaterale. În privința germanilor din sudul Basarabiei, aceștia au fost protagoniști secundari ai pactului Ribbentrop-Molotov (23 august 1939), care a împărțit politic și economic Europa, de la Marea Baltică la Marea Neagră, între Germania și URSS. După agresiunea sovietică asupra Basarabiei în urma unui ultimatum adresat României (26 iunie 1940), punct prevăzut în sus-amintitul pact, situația etnicilor germani a făcut obiectul unui acord, semnat la 5 septembrie 1940⁴, între Moscova și Berlin. Astfel, coloniștii germani din regiune (circa 90.000) au fost relocați în Polonia și ulterior (1945), împotriva voinței lor, în landul Baden-Württemberg. Au scăpat astfel de epurările sovietice din perioada 1940-1941, de dislocarea în cine-știe-ce regiuni asiatice în perioada celui de-al Doilea Război Mondial și de impunerea la muncă forțată, lagăre sau alte metode de reprimare a minorităților utilizate de Moscova.

Anexa

Studiu asupra coloniștilor germani din sudul Basarabiei

I. Istoric

La data de 4 decembrie 1762 împărăteasa Ecaterina a II-a⁵ a Rusiei lansează un Manifest prin care aduce la cunoștința statelor interesate că Rusia este dispusă să accepte pe teritoriul său toți coloniștii care ar dori să se stabilească în stepa cuprinsă între Nistru și Volga, adică în păr-

din România (Grupul Etnic German), iar în august 1939 a fost demis din funcțiile deținute. La 7 august 1935 a elaborat un *Memoriu cu privire la evenimentele petrecute în cadrul Mișcării de Reînnoire a Germanilor din România*, publicat în Ioan Scurtu (coord.), *Minoritățile naționale din România 1931-1938. Documente*, București, 1999, pp. 310-351.

¹ ANIC, fond PCM-SSI, dosar 74/1939, f. 24.

² Ibidem, f. 25.

³ Ibidem, f. 28.

⁴ Sorina Paula Bolovan, Ioan Bolovan, *Germanii din România. Perspective istorice și demografice*, Fundația Culturală Română, Cluj-Napoca, 2000, p. 70.

⁵ Ecaterina a II-a (n. 21 aprilie 1729, Stettin – d. 6 noiembrie 1796 Sankt-Petersburg) s-a născut ca Sophie Friederike Augusta von Anholt-Zerbst și s-a căsătorit cu marele duce Petru (21 august 1745), viitorul țar Petru al III-lea (ianuarie-iulie 1762). După înlăturarea și moartea acestuia a devenit împărăteasă la 28 iunie 1762.

țile limitrofe Mării Negre, Caucazul și Mării Caspice. Prin acest manifest guvernul rus urmărea, pe de o parte, colonizarea unor regiuni unde densitatea populației era mică, iar pe de alta, aducerea în țară a unor elemente din Europa Occidentală, superioare din punct de vedere cultural și tehnic populației autohtone. Cum evreii erau respinși de la colonizare, manifestul imperial precizând chiar acest lucru, conaționali lor din țările apusene și mai cu seamă acei din Galiția au început o vie campanie pentru boicotarea emigrării. Astfel, prin presă sau viu grai, propagandiștii evrei și oficiile lor arătau situația din Rusia ca dezastruoasă, poporul era descris ca barbar, puțin sociabil și gata oricând să jefuiască pe acei care se vor avânta în teritoriile oferite colonizării. Evident că în fața unei asemenea propagande manifestul Ecaterinei a II-a a rămas fără ecoul scontat.

Guvernul rus însă n-a dezarmat, iar la 22 iulie 1763, adică numai după 6 luni, publică un nou manifest prin care se completează primul și se precizează că „toți acei care se vor stabili pe terenurile destinate colonizărilor, vor fi liberi să se stabilească unde vor crede mai nimerit; vor avea libertatea cultului și scutirea de orice impozit. În afară de aceasta, statul rus le mai pune la dispoziție suprafețe de teren de până la 60 ha pentru fiecare cap de familie, materiale de construcție cum și creditele necesare, rambursabile în rate eșalonate pentru un timp îndelungat fără dobândă”. Abia în urma acestor promisiuni încep să-și facă apariția primii coloniști germani în Rusia, între anii 1764-1770, când se menționează unele așezări de coloniști în guberniile: Ucraina, Cernigorsc și Petersburg.

II. Colonizarea Basarabiei

Concomitent cu emigrarea germanilor în Rusia se observă și în Bugeacul Basarabiei o tendință de emigrare datorită aceluiași avantaj acordat de guvernul rusesc și mai ales faptului că, după anul 1711, armatele rusești în luptă cu turcii își făcuseră un coridor de trecere prin acele regiuni distrugând totul în calea lor. Printre primii care părăsesc Bugeacul sunt tătarii, pe care hanul Crimeii, Ghirai¹, îi scoate din Câștele regiunii Cetatea-Albă (tribul Edissan) și-i strămută în regiunea Crimeii. În urmă se stabilesc tot în acea regiune și tătarii din tribul nogai², în număr de peste 12000. Plecarea acestora din urmă a fost determinată și de ocuparea de către turci a Tighinei. În anul 1806 se mai găseau în Bugeac vreo 5000 [de] familii tătărăști, însă și aceștia au emigrat în anii următori.

La 1812, când Basarabia a fost încorporată Rusiei, sudul provinciei era depopulat din cauza emigrării tătarilor și răririi populației moldovenești care, tot din cauza celor 6 treceri ale armatelor rusești, s-a retras fie spre nord, fie spre vest către Prut. Cum această stare de lucruri putea să prilejuiască revenirea în Bugeac a masei de moldoveni retrasă în județele Chișinău (pe atunci Iași) și Tighina (Bender), cum și a altor elemente autohtone, pentru a preveni răul, guvernul rus s-a decis să permită stabilirea și în această provincie a coloniștilor străini. Basarabia însă nu făcea parte din Imperiul țarist la data manifestului Ecaterinei a II-a, iar emigranții ezitau să se stabilească aici. Un grup mai compact de germani din Württemberg, fiind surprins de campania lui Napoleon pe drum, s-a stabilit provizoriu în împrejurimile Varșoviei până la lămurirea situației lor. Acest grup a rămas acolo până la sfârșitul anului 1813, când s-a decis să-și continue drumul spre sudul Basarabiei.

Aceasta era situația când împăratul Alexandru I, pentru a legaliza colonizarea Basarabiei și a pune pe picior de egalitate coloniștii din această provincie cu cei stabiliți anterior în Rusia, dă Ucazurile din 21 mai 1816, prin care extinde și asupra noii provincii prevederile Manifestului

¹ „Ghirai” este denumirea dată conducătorilor tătari. La data respectivă hanul tătarilor din Crimeea era Devlet al II-lea Ghirai (1699-1702 și 1708-1713). Pentru mai multe detalii a se consulta: Dan Hadarță, *Din istoria relațiilor româno-tătare. Dimitrie Cantemir și Devlet Ghirai al II-lea*, în „Cugetul”, nr. 4/2006, Chișinău, pp. 73-76.

² Populație mongolă turcizată răspândită în diverse regiuni dintre Marea Caspică, Marea Neagră și Marea Azov.

din 22 iulie 1763. În urmă, la 22 decembrie 1819, la stăruința generalului Ivan N. Inzov¹, guvernul rus a acordat noi avantaje coloniștilor, punându-le la dispoziție terenuri din moșiile statului pe care le puteau cumpăra plătind costul unei anuități mici prin intermediul unei instituții denumită „Krestianski Bank” (Banca Țărănească).

După cum am arătat, primele grupuri de coloniști germani au început să sosească în Basarabia în jurul anului 1814, când s-au înființat câteva colonii de-a lungul apelor: Cogâlnic, Ceaga și Sărata. Acestora le-a urmat un alt grup masiv, venit la 1833, când s-au format alte 24 de sate. Datorită concursului dat de autorități și condițiilor de trai bun ce găseau aici, afluxul coloniștilor germani s-a accentuat cu timpul, astfel că până la 1850 se înființează pe teritoriul Basarabiei 70 de colonii, după cum urmează:

- în anul 1814 iau ființă coloniile: Borodino, Taratino, Maloioaroslaveț, Krasnoe, Leipzig și Kleașița, formate din germani originari din Württemberg, care se stabiliseră provizoriu în comitatul Varșoviei;
- în anul 1816 se înființează coloniile: Ferchampanois, Brieni, Paris și Arciz;
- în anul 1817 se înființează colonia Teplița;
- în anul 1833 se înființează colonia Gnadenthal;
- în anul 1834 se înființează Lichtenthal și Friedenthal;
- în anul 1836 se înființează Denevitz;
- în anul 1839 se înființează Ploțc;
- în anul 1842 se înființează Hofnungstal.

Apoi urmează: Taraclia, Kulmea, Kațbak, Cleașița, Berezina, Arcizul Nou etc.

În ce privește locul de origine al acestor coloniști, acestea sunt repartizate după state, după cum urmează:

- coloniști din Württemberg = 1012 familii;
- coloniști din Polonia (de origine germană) = 795 familii;
- coloniști veniți din Prusia = 329 familii;
- coloniști veniți din Bavaria = 102 familii;
- coloniști veniți din Baden = 41 familii;
- coloniști veniți din Ungaria (germani) = 20 familii;
- coloniști veniți din Mecklenburg = 18 familii;
- coloniști veniți din Danemarca = o familie;
- coloniști veniți din Elveția = o familie;
- coloniști veniți din Austria = o familie.

Dacă se ține seama că mulți dintre germanii veniți din Polonia sunt originari tot din Württemberg, se poate spune că majoritatea coloniștilor germani din Basarabia sunt originari din acea provincie germană.

În ce privește afluența coloniștilor ea a fost periodică și dacă luăm ca punct de orientare datele când s-au înființat noi sate, ea se prezintă mai numeroasă în anii: 1814, 1815, 1816, 1834, 1860, 1862, 1864, 1880, 1881, 1882, 1886, 1887, 1890, 1892, 1895, 1897, 1898 și 1901. De la această dată numărul celor veniți din afară scade foarte mult. În schimb, se observă o mișcare centrifugă din așa-zisele „colonii mame” (primele colonii înființate). Acest surplus de populație a format la rândul său „colonii pui” în anii 1906-1914, când din cauza războiului și a măsurilor luate de ruși contra acestei categorii de cetățeni de origine străină, colonizările au stagnat.

După Unire, începând din anul 1919, germanii coloniști aflători în Basarabia au mai format cu surplusul de populație încă 21 de „colonii pui” (1919-1929), ai căror locuitori, de data aceasta, au fost împroprietăriți conform Legii de reformă agrară.

¹ General Ivan N. Inzov (n. 1768 – d. 1845) a fost guvernator în Basarabia (1816-1823) și șeful Oficiului de pază a coloniștilor din sudul Rusiei (1818-1845).

III. Situația coloniștilor până la Unire

a) Politică

Încă din primele timpuri ale stabilirii lor în sudul Basarabiei, coloniștii germani s-au afirmat ca o minoritate disciplinată și bine organizată. Din punct de vedere politic ei însă nu s-au manifestat niciodată fățiș, iar unele revendicări ce le-au fost satisfăcute sub stăpânirea rusească, de multe ori nu erau decât rezultatul intervențiilor făcute la Moscova, apoi la Petrograd, de către reprezentanții Reichului. Întreaga activitate politică a acestor coloniști era dirijată de către un grup de fruntași camuflați în Consistoriul Bisericii Evanghelice-Luterane, care își avea sediul la Tarutino, județul Cetatea-Albă. Neexistând o ideologie diferită și nici necesități de ordin politic, conducătorii Consistoriului nu mențineau cu Reichul decât un slab contact și acesta mai mult de ordin particular sau economic.

Pe de altă parte, guvernul rus având tot interesul să mențină acest „hinterland” la frontiera română, făcea coloniștilor toate înlesnirile posibile pentru a-i menține într-o situație înfloritoare. În 1914, la decretarea mobilizării, guvernul rus a luat unele măsuri restrictive în ceea ce privește pe coloniștii germani. Aceste măsuri însă n-au adus nici un prejudiciu cvasi-autonomiei de care se bucurau numiții. Cele două ziare care apăreau la Tarutino în limba germană tratau chestiuni pur locale, neamestecându-se în politica internă și neafirmând nici un deziderat.

b) Economică

Faptul că încă de la așezarea lor pe teritoriul Basarabiei li s-au pus la dispoziție gratuit suprafețe întinse de pământ (circa 65 ha pentru fiecare cap de familie) și li s-au dat numeroase privilegii, a făcut ca germanii coloniști să fie superiori și din punct de vedere economic tuturor locuitorilor acestei provincii. În preajma sistării colonizărilor, la 1893, numărul „coloniilor mame” din județele Tighina și Cetatea-Albă se cifra la 67. Locuitorii acestor colonii primiseră de la stat până la această dată o suprafață de 309.374 desetine teren arabil (circa 320.000 ha), repartizată astfel:

- județul Cetatea-Albă: din suprafața totală de 686.385 desetine teren cultivabil s-a atribuit coloniștilor 260.876 desetine sau 38%;
- județul Tighina: din suprafața totală de 510.649 desetine s-a atribuit coloniștilor 40.719 desetine sau 7,97%;
- județele Cahul și Ismail: din suprafața totală de 348.766 desetine cât aveau ambele județe, li s-a repartizat coloniștilor un total de 18.712 desetine sau 2,20%.

La aceasta trebuie să se mai adauge moșiile cumpărate în indiviziune de către locuitorii „coloniilor pui” de la Banca Țărănească.

În general, satele întemeiate de către coloniștii germani în sudul Basarabiei sunt considerate și acum, ca și în trecut, un model de gospodărie rațională. Datorită acestei bune stări populația coloniilor s-a arătat foarte prolifică, natalitatea întrecând cu mult procentul de mortalitate. Rezultatele acestei natalități n-au întârziat să apară și ele s-au concretizat prin acea emigrare interioară și formarea „coloniilor pui”, cu o situație economică la fel de înfloritoare. Sunt unele familii ai căror membri au părăsit Basarabia pentru a se stabili în statele latine din America de Sud, însă numărul acestora, pe timpul rușilor, era cu totul neînsemnat.

Producția mare a solului și veniturile celorlalte ramuri de activitate gospodărească (în special creșterea vitelor) au dat naștere la necesitatea plasării în comun a produselor și de aici la înființarea de cooperative, bănci etc., care în momentul Unirii erau destul de numeroase.

c) Biserica

Sub regimul rusesc Biserica Evanghelic-Luterană, care este confesiunea mării majorități a coloniștilor, se administra de către un Consistoriu cu sediul la Tarutino, județul Cetatea-Albă. Această biserică era privilegiată de către Sinodul rus deoarece conferează doctrina bazată pe Scripturile Proorocilor și a Apostolilor, a Vechiului și Noului Testament, iar prin părțile explicative ale Doctrinei recunoaște Simbolurile de credință Apostolice de la Niceea și a Sf.

Atanasie, neprimind schimbările schismatice de la Augsburg și altele introduse în colecția cunoscută sub denumirea de „Liber concordiae”.

Din punct de vedere administrativ, Biserica Evanghelic-Luterană din Basarabia depindea de Consistoriul din Petrograd. Consistoriul de la Tarutino avea în administrare un număr de 20 de biserici și 18 case de rugăciuni, deservite de 5 pastori repartizați astfel:

- județul Tighina: 18 case de rugăciuni;
- județul Cetatea-Albă: 20 de biserici și 5 pastori.

În afară de evanghelic-luterani se mai găsesc coloniști de alte confesiuni și anume: catolici (în sate separate), baptiști și stundiști (o schismă a baptismului, de care diferă numai prin faptul că oficiază rugăciunile la o oră anumită: stunde = oră).

c) Culturală

Sub regimul rusesc germanii din sudul Basarabiei aveau școli proprii cu predarea în limbile rusă și germană. Astfel, în preajma Unirii, minoritatea germană avea (date aproximative din sursă germană):

- 155 școli primare a căror avere se administra de către comunele respective, care întrețineau școala și pe membrii corpului didactic;
- două licee de băieți;
- două licee de fete;
- două gimnazii mixte;
- o școală normală de băieți unde se formau elementele necesare corpului didactic respectiv.

Manifestări teatrale aveau loc sporadic, cu trupe de amatori formate în special din elevi ai Școlii Normale de la Sărata și diletanți. Repertoriul era ales din autori germani. Bibliotecile care funcționau atât pe lângă Consistoriul de la Tarutino, cât și la școlile superioare, erau bine dotate cu manuale achiziționate din Germania și cu cărți de specialitate în limba rusă.

IV. Situația coloniștilor germani după Unire

a) Populația

În intervalul 1812 – 1929 s-au înființat pe teritoriul Basarabiei un număr de 143 colonii germane, la epoci diferite. Numărul total al populației de origine germană stabilită în coloniile și orașele Basarabiei se cifrează la 89.815 locuitori, repartizați pe județe. În aceste date nu sunt cuprinși cei 5256 locuitori ai satelor Șaba și Șaba Tg. care sunt de origine, în majoritate, elvețieni, unii vorbind și în prezent limba franceză. Germanii pretind că aceștia ar fi originari din Kehl (Baden), pe când coloniștii elvețieni pretind că sunt din regiunea lacului Constanța.

b) Cultul

Provenind din diferite regiuni ale Europei, printre coloniști se găsesc și confesiuni variate. Cei mai numeroși sunt evanghelic-luteranii, apoi urmează baptiștii și în rândul al treilea vin catolicii. Aceștia din urmă formează colonii separate având și biserici proprii unde oficiază preoți veniți de la Biserica Catolică din Chișinău (Krasna, Larga și Ensslen).

Pentru necesitățile lor religioase evanghelic-luteranii au construit și întrețin următoarele așezăminte:

Județul	Biserici	Casa de rugăciuni	Pastori
Tighina	-	26	-
Cetatea-Albă	22	-	8
Cahul	-	19	-
Ismail	-	9	-
Total	22	54	8

După cum am arătat la capitolele precedente centrul spiritual al Bisericii evanghelicoluterane pentru coloniștii germani din sudul Basarabiei este la Tarutino, județul Cetatea-Albă. Conducătorul actual al Bisericii este oberpastorul Iohann Baumann¹ care, până la dizolvarea partidelor politice, a fost și președintele „Volksrat”-ului de la Tarutino. Numitul face parte din „gruparea bătrânilor” și a fost demis pentru ideile sale conservatoare, în urma propagandei făcută de către Fritz Fabritius, împreună cu toți bătrânii din „Volksrat”.

Consistoriul evanghelicoluteran, organul superior al Bisericii, editează în tipografia sa de la Tarutino un ziar cu caracter religios, în limba germană, intitulat „Sonntagsruß”. Această publicație apare periodic în 2500 – 3000 exemplare.

Bapțiștii au 16 case de rugăciuni în județul Cetatea-Albă și câte două în județele Cahul și Tighina. Conducerea acestor sectanți o are Centrala Bapțiștilor Evangheliști de la Chișinău, de unde primesc îndrumări și diferite publicații de propagandă. În sânul acestei secte s-a creat o schismă, așa-zisă a „stundiștilor”, care diferă de baptism prin faptul că reuniunile lor au loc la o anumită oră.

c) Școala

Dacă germanii din sudul Basarabiei s-au afirmat de la început ca element de ordine și muncitori, nu s-au dezmințit nici în ceea ce privește școala. Fiecare colonie și-a construit școală proprie încă din primii ani ai existenței sale, fie cu concursul celorlalte colonii, fie singură, însă în nici un caz cu concursul statului. În urmă, populația având o situație materială frumoasă s-au înființat și școli secundare.

Am arătat că înainte de Unire în coloniile germane se aflau 168 școli primare, 6 școli secundare și o școală normală pentru promovarea elementelor necesare corpului didactic german. Limba de predare în aceste școli era cea germană, iar aceste drepturi s-au respectat până în prezent, cu excepția unor materii care se predau în limba română. Dintre școlile secundare au fost desființate în ultimul timp 4, rămânând numai un liceu de fete, unul de băieți și Școala Normală de la Sărata.

Întreg corpul didactic de origine germană care deservește aceste școli este pătruns de cel mai adânc șovinism și refractar oricăror tendințe de naționalizare. Profesorii sau învățătorii care, fără excepție, sunt și elementul de bază al propagandei național-socialiste boicotează corpul didactic român și opera de reeducare națională. În unele sate s-au întâmplat cazuri în care învățătorii români, în urma propagandei făcute de camarazii lor germani, nu erau primiți în gazdă de nimeni și nici nu li se vindea hrană, trebuind să doarmă pe băncile școlii și să-și procure alimente din satele apropiate. Consistoriul evanghelicoluteran din Tarutino a dat ordin scris Direcției Școlii Normale din Sărata să nu întreprindă nimic pentru înființarea stolului de străjeri la acea școală. Acolo unde școlile primare au directori de origine germană clasele inferioare sunt repartizate învățătorilor germani, iar cele superioare învățătorilor români. Măsura a fost luată pentru a se preveni educarea tinerelor elemente în alt spirit decât cel rasist.

Cu toate că Statul trecuse în patrimoniul său averile tuturor primăriilor din coloniile germane și deci și localurile de școală, în anul 1937 s-a revenit asupra acestei măsuri prin Deciziile Ministerului de Interne nr. 14.194, 14.247 și 740/1937. Cu această ocazie au fost retrocedate primăriilor (obștiilor) și 140 localuri de școală primară, care astăzi sunt administrate și conduse de către „Gaurat”-ul din Tarutino (fostul „Volksrat”).

¹ Iohann Baumann (n. 21 decembrie 1900, Gnadental, Wernerschule Sărata – d. 24 iunie 1974, Hannover) a urmat studii teologice la Tübingen, Leipzig și Viena, a fost profesor de teologie la școlile din Tarutino (1926-1929), pastor de Klöstitz (1929-1940), pastor-șef în Basarabia (din 1936), membru în Consistoriul provincial (din 1938) și locțiitor de episcop (din 1939). A editat publicația „Sonntagsruß” (1938-1940). După plecarea din Basarabia a fost pastor la Konin (1941-1945), administrator în Hemmingen-Leonberg (1945-1948), fondator și președinte al Hilfskomitee (1948-1969), pastor în Hannover-Bathfeld (1964-1967) și pastor pentru germanii basarabeni refugiați.

La întreținerea atmosferei național-socialiste în rândurile populației colaborează și marele număr de societăți culturale sau sportive care se găsesc, în special, în județul Cetatea-Albă. Astfel, în județul Cetatea-Albă se găsesc următoarele societăți culturale: Societatea Culturală a Tineretului german din Tarutino, Societatea Culturală „Suedia” din Sărata, Der Gutte Kamerad – Sărata, Trautscheim – Brieni, Olimpia – Tarutino, Amiciția – Gnadental, Armonia – Seimeni, Vorverts – Ferșampenausul Mare, Arciser Sport-und Bildungsverein – Arciz, Lorelei – Berezina, Concordia – Tepliț, Edelweiss – Leipzig, Bildungsverein – Postal, Armonia – Marianca de Sud, județul Tighina, Jugendeverein – Larga, județul Tighina, Frauenschaft din Tarutino, care are sucursale în toate coloniile germane. Societatea are un caracter cultural-religios și colectează cea mai mare parte din fondurile afectate propagandei locale.

Printre societățile sportive cităm pe cele mai importante și anume: Record – Arciz, Rapid – Arciz, Sportverein – Tarutino, Victoria – Mansburg, Gloria – Postal.

d) *Economică*

După Unire nu a intervenit nici o schimbare mai importantă în situația economică a coloniștilor germani. Legea de reformă agrară a sistematizat proprietatea scoțând obștile din indiviziune și completând fiecăruia lipsurile de teren prin adăugiri până la lotul tip de 6 ha. Acolo unde surplusul de populație era mare iar terenul puțin, s-a recurs la colonizări. În prezent, suprafața de teren atribuită coloniștilor este repartizată pe județe. În afară de agricultura coloniștii germani se mai ocupă și cu creșterea vitelor. Pentru a se asigura rentabilitatea desfacerii produselor agricole, cât și a celor ale economiei rurale, s-au înființat cooperative de consum și pentru desfacerea în comun a mărfurilor. Astfel, în prezent funcționează următoarele cooperative: Victoria – Gnadefeld, Agricultorul – comuna Vădeni, satul Nădejdea, Obștea Evanghelic-Luterană (cooperativă de lăptărie) – Friedensfeld, Universal – Friedenstal, Viața Nouă – Culm, Progres – Borodino, Producția – Tepliț, Bugeac – Cetatea-Albă (reprezintă societatea „Soia”). Toate aceste unități cooperatiste sunt federalizate în „Uniunea cooperativelor germane” care funcționează la Tarutino. Acest sistem de cooperare face ca produsele să fie bine valorificate și asigură în același timp asistența financiară a membrilor săi în anii de secetă, care sunt foarte frecvenți în Bugeacul Basarabiei. Uniunea cooperativelor are legături strânse cu băncile germane din Ardeal și chiar cu alte instituții similare din Reich. În anii 1926-1927, când regiunea a fost bântuită de secetă, Uniunea cooperativelor din Tarutino a obținut un împrumut de 75 milioane lei de la băncile germane din Ardeal, punând întregul fond la dispoziția agricultorilor pentru întreținere și cumpărare de semințe. De altfel, la asistența financiară a coloniștilor contribuie și băncile înființate de ei și anume: Banca Mansburg – Mansburg, Casa de Agricultură – Berezina, Banca de Agricultură, Comerț, Industrie și Ipotecă – Cleștița, Banca de Comerț și Industrie – Tarutino, Sindicatul pentru creșterea și controlul producției vitelor de rasă – Aninii Noi, județul Tighina.

În ce privește comerțul local, el se practică de către comercianții evrei și germani.

e) *Politică*

Până în anii 1920-1921 germanii coloniști s-au menținut în vechea lor organizație, păstrând aceeași stare refractară față de tendințele noastre ca și față de cele ale fostei cârmuirii ruse. Element disciplinat și cu o situație materială bună, coloniștii din sudul Basarabiei nu au fost influențați nici de perturbările care au urmat revoluției ruse și nici nu s-au manifestat ca adepți ai mișcării comuniste. Pentru a fi în ritmul vremii au căutat și ei să se emancipeze de sub tutela bisericii. Astfel, în congresul general al coloniștilor, care a avut loc în anul 1923 la Tarutino, s-a hotărât crearea unui organism cu atribuții administrativ-politice pentru toate coloniile germane, purtând denumirea de „Volksrat” (Consiliul poporului). „Volksrat”-ul și-a început imediat activitatea având următorul sistem de organizare: organizația politică a satului se numea „Ortstrat”; mai multe sate organizate politicește formau „Kreisrat”-ul; mai multe „Kreisrate” formau organizația politică intitulată „Gaurat”; mai multe „Gaurate” formau „Volksrat”-ul sau Consiliul poporului. Activitatea „Volksrat”-ului de la Tarutino nu a avut însă niciodată un

caracter independent de cel al Consistoriului Bisericii Evanghelic-Luterane, deoarece tot timpul postul de președinte al „Volksrat”-ului a fost ocupat de oberpastorul respectiv, șeful spiritual al bisericii evanghelic-luterane din Basarabia, care era și președintele Consistoriului.

Conducătorii coloniștilor au căutat tot timpul să se afirme ca regionaliști, iar unele legături ce le aveau cu conducătorii sașilor din Transilvania erau de ordin pur informativ, fără a exista vreo colaborare politică între cele două grupări. În ce privește activitatea politică propriu-zisă, „Volksrat”-ul totdeauna era în cartel cu partidele care dețineau puterea, căutând prin acest oportunism să realizeze maximum de avantaje de pe urma acestor combinații electorale. Rezultatele n-au întârziat să apară. Conștienți de forța electorală ce o prezentau mai ales în județul Cetatea-Albă, conducătorii germanilor au început să pretindă cât mai mult. De unde, la început, cererile erau reduse și acceptabile, cu timpul ele au evoluat ajungând până la a se pretinde o autonomie locală, administrație cu personal german, limba oficială germană în instituții etc. Promisiunile partidelor politice au rămas, bineînțeles, în cea mai mare parte nesatisfăcute. Dezideratele însă continuă să dăinuiască în stare latentă.

Aceasta era situația până la instaurarea regimului hitlerist în Germania, când atitudinea coloniștilor din sudul Basarabiei a început să fie dirijată după sugestiile primite de la Berlin. Instaurarea național-socialismului în Reich, având ca efect și unele tendințe de afirmare a germanilor din România, i-a găsit pe aceștia despărțiți în grupări diferite ca ideologie și mentalitate. Cum era și firesc, conducerii centrale a germanilor din România, ce-și avea sediul la Sibiu, nu-i convenea această cvasi-autonomie a germanilor din Basarabia, așa că Fritz Fabritius a început o vie campanie pentru înlocuirea vechilor conducători ai „Volksrat”-ului din Tarutino, pe motiv că sunt bătrâni, lipsiți de energie și că nu activează în spiritul noului stat național-socialist. Datorită acestei propagande, în anul 1935 Fabritius reușește să înlocuiască vechea conducere a „Volksrat”-ului cu una nouă, compusă din elemente tinere și anume:

- președinte: Broneske Otto¹, proprietar din Tarutino, născut în anul 1899, în comuna Culmi, județul Cetatea-Albă, doctor în științe economice, sublocotenent în rezerva armatei române, de origine german, supus român;
- vicepreședinte: Wagner Robert, german supus român, născut în 1890 la Sărata, județul Cetatea-Albă, necăsătorit, ctg. 1917, director al Școlii normale germane din Sărata;
- secretar: Albert Bippus², absolvent de liceu, german supus român, născut în anul 1890, căsătorit, sergent ctg. 1920, domiciliat în comuna Borodino, județul Cetatea-Albă.

Noua conducere, încă de la început, se afirmă printr-o activitate intensă, reușind să organizeze în special tineretul pe baza principiilor național-socialiste. Cum mișcarea luase un avânt prea mare tinzând la crearea unui stat în stat, Ministerul de Interne a intervenit dizolvând toate formațiunile create, inclusiv „Volksrat”-ul. Noua situație nu putea conveni conducătorilor mișcării și atunci în locul „Volksrat”-ului desființat apare „Gaurat”-ul, ca organizație provincială, iar denumirea de „Volksrat” s-a rezervat organizației centrale de la Sibiu.

Paralel cu activitatea ulterioară a „Gaurat”-ului, bătrânii coloniști germani au pus și ei baza formațiunilor Partidului Poporului German din România³, a cărui conducere centrală se afla la Brașov (Alfred Bonfert) și avea în program ca germanii să se integreze statului român, care să le garanteze drepturile în cadrul legilor existente. Cu conducerea acestor formațiuni ale

¹ Otto Broneske (n. 9 noiembrie 1899, Neu-Elft/Nowoseliwka – d. 28 iulie 1989, Stuttgart). Unele date despre viața și activitatea sa se găsesc în Arhivele CNSAS, fond informativ, dosar 257727.

² Albert Bippus (n. 11 noiembrie 1890, Cherkess – d. 3 martie 1964, Winnipeg, Canada), a fost deportat de sovietici în 1940.

³ Unele date despre acest partid, în: Ion Alexandrescu, Ion Mamina, Ion Bulei, Ioan Scurtu, *Partidele politice din România (1862-1994)*. Enciclopedie, Editura TipoMoldova, Iași, 2010, pp. 104-105.

Partidului Național German din Basarabia a fost însărcinat Arthur Fink¹, german supus român, născut în 1909 la Tarutino, ctg. 1931, sublocotenent în rezervă, licențiat în drept, avocat la Judecătoria Tarutino.

Cum cele două grupări aveau programe diametral opuse, s-a început o vie dispută în captarea partizanilor. Cele mai mari șanse le avea însă Broneske, acesta având de partea sa tot tineretul care s-a pronunțat categoric pentru hitlerism și pentru „Mutterland”. Gruparea lui Broneske este pentru organizarea germanilor într-un cadru de interese pur naționale, cu excluderea a tot ce este negerman. Aceasta este situația la dizolvarea partidelor și grupărilor politice.

La 18 septembrie 1938 Partidul Poporului German din România s-a contopit cu Comunitatea poporului german din România, de sub conducerea lui Fabritius, care a rămas conducător suprem. Astfel, întreaga mișcare a adoptat același program pe care Broneske l-a expus în repetate rânduri la consfătuiri și anume: aparat administrativ propriu, cu funcționari germani; școli germane de toate gradele, cu personal didactic german și predare în limba germană; libertatea cultului; păstrarea tradiției și obiceiurilor germane conform noilor principii național-socialiste.

În afară de diferitele conferințe și manifestări hitleriste ce se produc frecvent în coloniile germane, acestea se bucură și de o deosebită atenție din partea conducătorilor propagandei din Reich, care prin numeroși emisari caută să mențină trează conștiința națională a germanilor din sudul Basarabiei. Numai în cursul anului 1938 și numai în județul Cetatea-Albă satele coloniștilor au fost vizitate de 64 emisari hitleriști camuflați sub formă de excursioniști veniți din Reich, studenți în călătorie de studii, economiști etc. În afară de aceștia, un număr de 58 de persoane din județul Cetatea-Albă, de origine germană, au vizitat Germania, unde au fost primiți cu toată atenția, arătându-li-se în amănunt realizările național-socialiste.

În urma propagandei făcute pe această cale și cu concursul „Gaurat”-ului din Tarutino, germanii coloniști, pentru a-și manifesta simțământul patriotic de care sunt pătrunși, au colectat diferite sume de bani și cereale pentru a veni în ajutorul operei de asistență a Reichului. Cu sumele adunate s-au achiziționat în toamna anului 1938 cantități importante de cereale ce au fost trimise în Germania prin Uniunea Cooperativelor germane din Tarutino sub formă de export de cereale. Acum se observă că se fac din nou colecte de bani, care se expediază administrației posturilor de radio din Königsberg și Breslau. De fapt, sumele colectate sunt, desigur, afectate propagandei, iar drept mulțumire conducerea acestor posturi difuzează pentru fiecare expeditor cântecul său preferat. Baniile colectate nu se trimit prin poștă, ci se achită cu ei diferite datorii ale unor germani plecați în Reich, iar aceștia la rândul lor plătesc sumele corespunzătoare la posturile de radio în numele donatorilor, care primesc mulțumiri pe calea undelor. Numai în comuna Tarutino, din inițiativa lui Broneske, s-a colectat prin comerciantul Otto Scheller suma de 4000 lei, cu care s-au plătit datoriile unui german, anume Fust, plecat în Germania. În schimb, acesta a achitat suma postului de radio din Breslau, care în noaptea de 15/16 ianuarie 1939, a răspuns donatorilor. Printre subscriitorii la aceste colecte se găsesc și funcționari de stat: dr. Oscar Widmer², medicul veterinar al circumscripției Tarutino și Rudolf Neuman, agent sanitar-veterinar. În cercurile germane se afirmă că numai în intervalul de la 1 – 15 ianuarie 1939 postul de radio Breslau a colectat pe această cale suma de 250.000 mărci germane. De altfel, la propaganda în masa populației participă în mod activ învățătorii și secretarii de primărie de origine germană.

După directivele primite de la Berlin prin Arthur Krembring, membru în „Gaurat”, s-au întreprins în cursul lunii august 1938 investigații pentru a se vedea dacă învățătorii germani sunt suficienți pentru propaganda ce urmează a se desfășura în vederea obținerii unui statut al minorității germane din România și dacă nu ar fi nevoie să participe la această propagandă și

¹ Arthur Fink (n. 1909 – d. 1969).

² Oscar Widmer (n. 17 februarie 1891, Partol – d. 23 iulie 1970, Fredonia-Logan, Dakota de Nord-SUA)

restul personalului administrativ. De asemeni, s-a studiat posibilitatea de adunare a fondurilor Asociației Femeilor Evanghelic-Luterane din Tarutino pentru necesitățile propagandei. Pentru prima misiune s-a hotărât să fie înglobați în numărul propagandiștilor și restul personalului administrativ, cerându-se înlocuirea tuturor acelor care nu sunt de origine germană. În ce privește fondurile s-a constatat că activitatea Asociației Femeilor Evanghelic-Luterane este suficientă pentru a asigura colectarea sumelor necesare. O parte din sumele colectate de această asociație servesc și la susținerea apariției celor 4 ziare germane ce apar la Tarutino și anume:

1. „Deutsche Zeitung Bessarabiens”, cel mai vechi ziar al coloniștilor germani din sudul Basarabiei, înființat în anul 1919, după Unire, apare de două ori pe săptămână. Director Alexander Müller, redactor responsabil Siegfried Kalmbach;

2. „Deutsches Volksblatt”, societate pe acțiuni, organul mișcării de reînnoire (național-socialiste), înființat în anul 1935. Apare de două ori pe săptămână sub conducerea lui Albert Bippus, redactor responsabil Otto Keller;

3. „Die Jugend”, revistă pentru tineretul german înființată în anul 1935. Apare de două ori pe lună, director Christian Fiess, redactor responsabil Emil Seitz;

4. „Sonntagsgruß”, organ religios editat de Consistoriul Bisericii Evanghelic-Luterane din Tarutino. Apare din 1934, săptămânal, redactor oberpastorul Iohann Baumann.

După cum se știe, în ședința de la 2 februarie 1939 Congresul „Grupelor poporului german din Europa”, care s-a ținut la Stuttgart, a ales ca președinte al Grupelor în locul lui Konrad Henlein¹ pe Fritz Fabritius, conducătorul germanilor din România, care a primit și o distincție din partea Führerului. Această alegere nu va întârzia să aducă o augmentare în activitatea germanilor din România, inclusiv a celor din sudul Basarabiei.

(Arhivele Naționale Istorice Centrale, fond Președinția Consiliului de Miniștri – Serviciul Special de Informații, dosar 74/1939, f. 2-28)

¹ Konrad Henlein (n. 6 mai 1898, Maffersdorf – d. 10 mai 1945, Plzen), important etnic german pronazist din Cehoslovacia și liderul sudeților separatiști. La 1 mai 1939 a fost numit Gauleiter pentru Sudetenland (regiunea sudeților).

Minoritățile naționale din Basarabia în primul an de ocupație sovietică. Studiu de caz: germanii basarabeni

Ludmila TIHONOV

Keywords: evacuation, repatriation, joint commission, the Communist Party of the Soviet Union, communist ideology, propaganda, spying services, Soviet occupation

Abstract

National Minorities in Bessarabia in the First Year of Soviet Occupation. Case Study: Germans from Bessarabia

There has been a lot written and said about Bessarabia in the first year of Soviet occupation. Deportations have always been an interesting and well-researched subject. However, less attention has been paid to the national minorities' attitude towards the Soviet occupation and deportation of Germans. Both the Russian Tsarist and Communist regimes set as a priority the creation of a strong social base in occupied Romanian territories which would contribute to the establishment and maintenance of their order. Both Tsarist and Soviet social policies were based largely on the element of change in the ethnic composition of the occupied territories through bringing people of various ethnic backgrounds (Russians, Ukrainians, Hebrews, Germans etc.) and offering more privileged conditions to them in comparison with the native population. It is precisely this fact that explains the support of both Tsarist and Communist regimes by national minorities in Bessarabia. Actually, even nowadays national minorities support pro-Russian policy and the policy promoted by the Communist Party. The paper will focus on the impact of ethnic groups' collaboration with the Soviet communist authorities in the occupied Bessarabia and deportation of Germans.

Despre primul an de ocupație sovietică a Basarabiei s-au scris multe studii, deportările de populații fiind un subiect interesant și cercetat cu lux de amănunte. Mai puțin s-a scris însă despre atitudinea minorităților naționale cu privire la ocupația sovietică cât și despre deportarea germanilor. Atât politica țarismului rus cât și politica comunistă în teritoriile românești ocupate, avea grijă de crearea unei baze sociale puternice (prielnice) care, nu în ultimul rând, să contribuie la instaurarea și menținerea orânduirii sale. Politica socială țaristă, preluată ulterior de cea comunist-sovietică se baza în mare parte pe elementul de modificare a structurii etnice în teritoriile ocupate, prin aducere de populații de alte etnii (ruși, ucraineni, evrei, germani etc) și crearea pentru aceștia a unui statut privilegiat în raport cu populația autohtonă. Anume prin aceasta se explică susținerea de către minoritățile naționale din Basarabia atât a politicii țariste cât și a celei comuniste. De altfel, și azi în Republica Moldova se atestă o susținere vădită de către minoritățile naționale a politicii pro-ruse.

Astfel, în anul 1940, comportamentul minorităților naționale din Basarabia este diferit. O bună parte din etniile cărora le-au fost asigurate prin lege drepturi egale cu românii, prin respectarea de către Regatul României a prevederilor Tratatului din 9 decembrie 1919 și legiferați prin Constituția din 1923 susțin politica comunistă de ocupare a Basarabiei și acordă

noului regim susținere și colaborare. În cele ce urmează mă voi referi la impactul colaborării unor grupuri etnice din Basarabia ocupată cu autoritățile comuniste sovietice și la deportările minorităților naționale.

Rușii, reprezentând o categorie etnică deosebită, cu un pretins aer de superioritate, împart părerile despre regimul sovietic de ocupație. Cei care au luptat în armata țaristă contra bolșevicilor sunt ostili noului regim. Coloniștii ruși aduși după 1812 susțin cu înverșunare instaurarea puterii sovietice. Lozincile antiromânești și ideile de ocrotire a minorității ruse au asigurat din start regimului de ocupație un aliat înverșunat. Autoritățile comuniste sovietice au adus cu sine cadre noi cu „studii” pentru asigurarea unei bune administrări. Nivelul intelectual al cadrelor de partid era inferior. Din numărul de 71 de secretari de partid doar patru aveau studii superioare. Pentru realizarea directivelor de partid era necesară supunerea oarbă, fără luarea de atitudine proprie, astfel încât calificarea joasă era exact ceea ce trebuia. Toate funcțiile de conducere le dețineau persoane de origine rusă, care veniseră odată cu Armata Roșie, și care nu cunoșteau limba, obiceiurile și tradițiile localnicilor. Din nouă membri ai Biroului CC al PC(b) din Moldova, doi erau moldoveni din Republica Autonomă Sovietică Socialistă Moldovenească, S.Zelenciuc și T.Constantinov, restul fiind de alte naționalități. Raionul Orhei este un exemplu în ceea ce privește aspectul etnic în politica de cadre. I.Pojidaev, A.Nicolaev, N.Sologar, A.Nitvinov, I.Sidorencu; iată doar câteva nume de ruși veniți în 1940 și care administrau unul din cele mai mari raioane din Basarabia¹.

Numărul evreilor din Basarabia este impunător, acesta crescând de la 287 de mii în 1919 la 350-400 mii în 1940. Aceștia întotdeauna s-au bucurat de drepturi sporite în raport cu localnicii și cu minoritățile naționale. Ei s-au stabilit, în special în nordul Basarabiei, preponderent în localitățile urbane. Reforma agrară promovată de statul român a împroprietat cu pământ și 5000 de evrei, care s-au constituit în comunități distincte și compacte, refuzând adaptarea la obiceiul și tradițiile basarabenilor, în special din cauza culturii și religiei diferite. Se atestă adeseori nesupunere față de autoritățile de stat: neplata impozitelor, organizarea de manifestații neautorizate. Mulți dintre evrei erau angajați în mișcarea comunistă susținută de Internaționala Comunistă. Evreii ocupau funcții importante, erau medici, juriști, comercianți, proprietari de magazine. Evreii nu se bucurau de un statut atât de favorabil în nici un alt stat din lume. Ei indiscutabil se asociază cu partidele de stânga și sunt majoritari în Partidul Comunist².

Ucrainenii din Basarabia activau clandestin în mișcarea comunistă: răspândeau manifeste comuniste, adăposteau curieri sovietici sau făceau servicii de rezidenți-spionaj în favoarea URSS. Ei sperau în crearea Ucrainei Mari ca stat național independent, în care să se încorporeze Basarabia de Nord, Bucovina și o parte din Maramureș. La Cernăuți soldații sovietici de la frontieră au instalat un megafon prin care se difuzau informații în limba ucraineană, însoțite de promisiunea de eliberare a tuturor ucrainenilor³.

Bulgarii, care constituiau peste 5% din populație, întotdeauna au avut o atitudine dușmănoasă față de populația românească și statul român, deși aveau o situație materială mai bună decât românii, rușii și ucrainenii. Liderii comunității bulgare sperau în crearea unei autonomii în sudul Basarabiei⁴.

În timpul retragerii administrației civile românești și a forțelor armate, au avut loc multiple ciocniri cu bande de comuniști, în majoritate alcătuite din evrei și alte minorități. Elementele fanatice comuniste și o parte din reprezentanții grupurilor etnice au comis crime împotriva organelor de ordine și administrative, au profanat însemnele de stat ale unor instituții de cultură

¹ Arhiva Organizațiilor Social Politice din Republica Moldova (AOSPRM), Fond 49, Inv.13,d.73,f.53. Vezi: Chifu Iulian, *Basarabia sub ocupația sovietică*, București, Politeia-Snsps, 2004, p. 70.

² Chifu Iulian, *op.cit.*, p. 64.

³ *Ibidem*, p. 66.

⁴ *Ibidem*, p. 67.

și de artă. Pentru populația din Basarabia, notele ultimative sovietice din 26 iunie, dar și ziua de 28 iunie 1940 au fost de altfel o surpriză nedorită. Comportamentul unor categorii de populații printre care se înscriu marea majoritate a minorităților naționale, ne permite să conchidem că a existat o colaborare și o conlucrare bine pusă la punct dintre conducătorii minorităților etnice și comuniștii sovietici. Dovadă este și faptul că până la venirea Armatei Roșii în multe localități conducerea era preluată nu de basarabeni, ci de minoritățile naționale. Astfel, evreii și comuniștii bulgari, găgăuzi, ucrainenii și ruși au organizat grabnic comitete de conducere și au întâmpinat cu flori armata sovietică¹.

Dacă printre ruși s-au găsit doar unele elemente adversare raptului Basarabiei, atunci evreii au aderat unanim la regimul sovietic, indiferent de situația lor socială, de avere etc. Grupurile de minorități naționale au acționat identic pe întreg teritoriul Basarabiei, fapt ce denotă caracterul organizat și dirijat de partidul unic. Acțiunile acestora vizau împiedicarea transporturilor de materiale spre gări, prin blocarea străzilor cu așa-ziii demonstranți; blocarea garilor și garniturilor trenurilor de evacuare prin orice mijloace, inclusiv folosirea armelor de foc, sechestrarea de bunuri în drum spre gară sau pe peronul gării. Aproape că nu a existat unitate a Armatei române care să nu fi fost atacată și să nu i se deranjeze ritmul de marș. Detașamentele blindate sovietice depășeau coloanele române, apoi barau drumul cu tancuri sau alte vehicule grele, astfel că acestea trebuiau să găsească alte căi ocolitoare, pe drumuri impracticabile.

Pe de altă parte, în primul an de ocupație sovietică, Kremlinul a interzis refugierea în România, repatrierea persoanelor de etnie română, a încurajat minoritățile naționale, semănând vrajbă și discordie între minorități și populația autohtonă, urmând principiul „dezbină și domină”, și a inițiat operațiunile de deportări de populație drept tactică de instaurare și consolidare a puterii sale.

Una dintre primele acțiuni de deportare este organizată de către autoritățile comuniste sovietice în vara anului 1940, concomitent cu anexarea Basarabiei de către URSS și care vizează deportarea ori evacuarea germanilor din Basarabia. Operațiunea are loc ca rezultat al colaborării sovieto-germane prin interpelările ambasadorului german la Moscova, Schulenburg, din 9 iulie 1940, adresate Comisariatului Norodnic pentru Politica Externă. Răspunsul sovietic datează din 16 iulie 1940 prin care partea sovietică susține doleanțele guvernului german despre evacuarea populației de origine germană din Basarabia și Bucovina de Nord².

În acest sens, de menționat că, coloniștii germani s-au stabilit în Basarabia în urma războiului ruso-turc din 1806-1812, în număr de 1443 de familii. În conformitate cu recensământul din anul 1930, în Basarabia locuiau 81.089 de germani, ori 2,8% din numărul total al populației. Până în anul 1940, pe teritoriul Basarabiei au supraviețuit timpului 23 colonii germane. Este adevărat că acestea au avut un aport sporit în dezvoltarea gospodăriilor agricole, comerțului și industriei prelucrătoare.

Versiunea oficială despre deportarea germanilor din Basarabia constă în prevenirea unui eventual război și curățarea țării de elemente periculoase (în condițiile în care fusese semnat Pactul de neagresiune sovieto-german, Molotov-Ribbentrop). Istoriografia sovietică afirma că coloniștii germani constant au avut o atitudine ostilă față de românii basarabeni și etniile conlocuitoare, manifestată prin nepermiterea conviețuirii în aceleași localități și nici în vecinătate cu alte etnii, pentru că ar propaga fascismul. Este adevărat că în primăvara anului 1940 au fost înregistrate acțiuni subversive ale etnicilor germani, veniți în Basarabia în calitate de turiști, experți, instructori de sport, comercianți; menirea lor constând, de facto, în propagarea ideologiei fasciste. Dar aceste acțiuni nu pot fi atribuite germanilor care au locuit peste 130 de ani în acest teritoriu. Deportările de populații în URSS deveniseră o tradiție. Istoria cunoaște deportările polonezilor din anul 1936 de la frontieră în regiunile Siberiei, a coreenilor din

¹ *Ibidem*.

² V. Pasat, *Trudnie straniți istorii Moldovi (1940-1950)*, Moscva, Terra, 1994, pp. 66-71.

Extremul Orient în Asia Mijlocie și Kazahshtan, a etniilor de la frontiera cu Afganistanul etc. Pretextul invocat pentru astfel de deportări consta în eliminarea elementelor subversive și a diversioniștilor, a dușmanilor puterii sovietice. În realitate, aceste acțiuni aveau menirea de a preveni sau contracara o posibilă trădare. Suspiciunea a fost elementul principal în tactica comuniștilor. Peste tot erau căutați spioni, iar teritoriile locuite compact de alte etnii decât rușii erau tratate drept condiții prielnice pentru activitatea posibilelor servicii de spionaj în aceste comunități. Aceste deportări erau, de fapt, o pedeapsă pentru apartenența la o etnie sau alta și pentru a preveni „trădarea patriei”¹.

Deportarea sau evacuarea germanilor din Basarabia are loc prin înțelegerea sovieto-germană. Astfel, soarta populației de origine germană din Basarabia este hotărâtă de guvernul sovietic și cel german. În acest context are loc coincidența de interese din ambele părți. La 9 iulie 1940, ambasadorul german la Moscova, Schulenburg, transmite guvernului sovietic viziunea cancelarului german despre necesitatea evacuării populației de origine germană din Basarabia și Nordul Bucovinei până la sosirea iernii. Mai mult, partea germană cere urgentarea acestei proceduri și anunță despre intențiile guvernului german de a delega reprezentanții săi la Moscova pentru semnarea unei convenții corespunzătoare. De asemenea mesajul părții germane este însoțit și de doleanța de a permite venirea în Basarabia a reprezentantului misiunii germane la București².

Convenția sovieto-germană despre deportarea oficială a germanilor din Basarabia și Bucovina de Nord este semnată la 5 septembrie 1940, și publicată în ziarul „Pravda” la 7 septembrie același an. Însă lucrările de pregătire a operațiunii de deportare au început cu mult înainte de această dată, inițiate la insistența guvernului Germaniei. La 25 iunie 1940 ambasadorul german la Moscova, Schulenburg, a avut o întrevedere cu președintele Consiliului Comisarilor Poporului, Molotov, în timpul căreia este discutată problema evacuării germanilor din Basarabia și interesul economic ce-l manifestă Germania în aceste teritorii. Molotov dă anumite asigurări părții germane despre corectitudinea operației. Imediat, organele de partid sovietice, cu exces de zel, execută directivele superiorilor. Ca rezultat al interpelării din 9 iulie 1940 din partea Guvernului Germaniei, despre necesitatea intensificării procesului de deportare a germanilor din Basarabia și Bucovina de Nord, este anunțat Stalin. Acordul părții sovietice pentru începerea tratatelor nu a întârziat. Mecanismul operațiunii de deportare- evacuare a germanilor prevedea constituirea unei comisii mixte sovieto-germane. La 16 iulie 1940 Molotov a elaborat proiectul unei hotărâri care stipula componența delegației sovietice în comisia nominalizată. În realizarea deciziei erau implicate structurile de partid și de stat, întâi de toate NKVD-ul sovietic. Cei 17 membri ai delegației sovietice în comisia mixtă sovieto-germană erau funcționari ai NKVD-ului. La 20 iulie 1940 organele sovietice vizate au pregătit metodic și tactic acțiunile delegației lor în comisie: au fost întocmite directivele cu privire la evacuarea germanilor din Basarabia și Bucovina de Nord; au fost stabilite drepturile și obligațiile membrilor delegației, stipulate condițiile și statutul înputerniciților; s-a promis asigurarea transportului destinat operațiunii de deportare; s-a asigurat apărarea averii persoanelor supuse evacuării; s-a confirmat lista nominală a persoanelor incluse în delegație³.

Părțile au ajuns repede la un consens în unele probleme, însă cea mai controversată a fost problema averii celor supuși deportării. La acest capitol părerile se împărțeau: sovieticii considerau că averile acestora nu trebuie înstrăinate, adică să rămână în țară. Partea germană nu era de acord cu acest punct de vedere și considera că averile agonisite de germani trebuie să le aparțină. Divergențe în timpul convorbirilor au existat și în ceea ce privește soarta germanilor aflați în detenție. Sovieticii susțineau că această problemă trebuie soluționată pe cale

¹ *Ibidem*, p. 65.

² *Ibidem*, p. 66.

³ *Ibidem*, pp. 71-72.

diplomatică, partea germană considera necesară soluționarea în cadrul prevederilor convenției despre deportați. Numărul de 175 de persoane din partea Germaniei pentru realizarea operațiunii a nemulțumit guvernul german. Divergențele dintre părți au dus la întreruperea temporară a tratativelor¹.

Guvernul sovietic face concesii. După discuțiile din Biroul Politic al CC al PCUS, este elaborată o nouă directivă ce presupunea modificări esențiale în raport cu cea precedentă. Este majorat numărul înputerniciților germani de la 175 la 600 de persoane. Germanilor li se permite vânzarea averii și a lucrurilor personale. Se acceptă și evacuarea produselor agricole. Despre germanii aflați în detenție s-a acceptat părerea părții germane. Decizia respectivă este anunțată guvernului german la 6 august 1940, care continuă să fie nemulțumit în ceea ce privește cantitatea de produse agricole care urma să rămână în rezultatul deportării. La 24-25 septembrie este soluționată și această problemă, prețul impozitului agricol este redus cu 20-25%². Putem constata că între cele două guverne are loc un târg. Guvernul sovietic a alocat mijloace financiare pentru realizarea operațiunii de deportare a germanilor din Basarabia și Nordul Bucovinei: pentru delegația germană suma de 5 milioane ruble, cheltuielile delegației sovietice estimate la 1,2 milioane ruble.

Istoricii evidențiază anumite particularități specifice operațiunii de deportare- evacuare a germanilor din Basarabia și Nordul Bucovinei. Guvernul sovietic intenționa folosirea acestei operațiuni în scopuri de spionaj și de a împiedica activitatea agenților germani în spațiul sovietic. În acest context este elaborată o ordonanță secretă semnată de Lavrentii Beria, prin care se intenționa și convertirea unor agenți de origine germană evacuați în țara lor de origine, dar care întruneau anumite competențe, politicieni, funcționari de stat, oameni de cultură, ori chiar membri ai comisiei mixte sovieto-germane³.

Suspiciuni reciproce au existat în permanență între cele două părți. Lavrentii Beria îl informa pe Stalin despre existența în delegația germană a unui număr de 60 persoane agenți de spionaj, care deja fuseseră experimentați în activități de spionaj în Ucraina. Câteva nume care în viziunea sovieticilor prezentau pericol:

- Hofmaier Horst, viceministru al afacerilor interne ale Germaniei, înputernicitul principal în problemele de evacuare a germanilor;
- Claist Bruno, reprezentant al Ministerului de Externe al Germaniei, agent al Consiliului de Comandă German, funcționar în cabinetul Ribbentrop;
- Profesor Rose Gerhard- referent principal al Comisiei pentru evacuare, suspectat de relații cu naționaliștii ucraineni;
- Foit Georg – agent al Gestapoului, suspectat de relații cu naționaliștii ucraineni;
- Fast Alexandru – ofițer în armata țaristă, organizator al luptrelor contra puterii sovietice, agent al serviciului de spionaj german.
- Busch Karl – fondator al Uniunii întru susținerea națiunii și culturii ucrainene în Berlin;⁴

În convenția din 4 septembrie 1940 se stipula că sunt supuse deportării persoanele de origine germană, și că evacuarea este benevolă, iar metode de constrângere nu vor fi admise. În realitate, deportarea – evacuare era impusă, obligatorie, iar cetățenii de origine germană nu aveau dreptul de a alege, conștientizând că dacă vor rămâne pe teritoriul ocupat de sovietici, vor fi tratați drept elemente ostile și periculoase pentru ambele părți⁵.

Guvernul Germaniei a atribuit operațiunii de deportare- evacuare a germanilor un caracter propagandistic, dar și de luarea sub ocrotirea și apărarea sa a populației de origine germană.

¹ *Ibidem*.

² *Ibidem*, p. 82.

³ *Ibidem*, p. 105.

⁴ *Ibidem*, p. 105.

⁵ *Ibidem*, p. 90.

Anume Germania stabilea componența și numărul de persoane ce urmau a fi evacuate. Este adevărat că Germania favoriza evacuarea arienilor, a germanilor puri și constituia o piedică pentru familiile mixte în care unul dintre soți era german, iar celălalt de altă etnie, pentru familiile de ruși, ucraineni sau evrei¹. Documentele de arhivă demonstrează că membrii delegației germane încurajau divorțurile în familiile mixte, mai ales unde unul din soți era evreu².

Autoritățile sovietice căutau insistent în rândurile acestui grup etnic dușmani ai puterii sovietice, acuzându-i de acțiuni de sabotaj și de diferite crime cum ar fi incendii, otrăvirea animalelor și a fântânilor, atacuri asupra organelor sovietice. Aceste fapte găsesc confirmarea doar parțială, iar astfel de cazuri erau unice³.

Documentele de arhivă dezminț informațiile din istoriografia sovietică cu privire la numărul de germani supuși deportării din 1940. Astfel, conform informațiilor din arhive constatăm că urmau a fi deportați din Basarabia și Nordul Bucovinei 106.242 persoane. Cifra se modifică încă cu 20.000. Astfel deportării îi sunt supuse 126.614 persoane. Mijloacele de transport utilizate în cadrul operațiunii erau: automobile, nave fluviale, vagoane, căruțele. La punctele de trecere au fost înregistrate 106 812 persoane. Astfel, la 25 octombrie se raporta finalizarea operațiunii de deportare a populației de origine germană din Basarabia⁴. Rezultatul acestei politici s-a soldat cu trecerea în proprietatea statului a terenurilor agricole (59 000 ha), 22 425 case de locuit, 5 000 de cai, 16 000 de mii vite cornute mari, 59 500 de oi, 2000 porcine, 145 000 păsări. De la populația germană a rămas inventar agricol pe care sovieticii intenționau să-l folosească la crearea colhozurilor, dar războiul și trecerea Basarabiei dintr-o mână în alta a demonstrat ineficiența parțială a acestor bunuri. Au rămas produse agricole, semințe, porumb etc. Au fost predate sovieticilor 4 milioane de ruble⁵.

Prin urmare, problema deportării populației de origine germană din Basarabia și Bucovina de Nord a fost decisă de cei doi: URSS și Germania, fără aportul ori poziția autorităților locale. De asemenea, nici în Comisia Mixtă Sovieto-Germană pentru deportare nu a fost inclus nici un membru al administrației locale. Evacuarea, de fapt a fost deportare, realizată de NKVD-ul sovietic nu pe principii benevole, ci în mod forțat. Bunurile rămase nu au trecut în proprietatea republicii, ci sub autorizația conducerii de la Kremlin. Astfel, URSS și Germania sunt principalii complici în împărțirea sferelor de interes în Europa, responsabili de rapturile teritoriale din anul 1940 și responsabili de schimbarea destinului colectiv și personal.

¹ Arhiva Organizațiilor Social-Politice din Republica Moldova, F. 49.

² *Ibidem*.

³ V. Pasat, *op. cit.*, p. 123.

⁴ *Ibidem*.

⁵ *Ibidem*.

Partidul Comunist (bolșevic) al Ucrainei și situația românilor din Ținutul Herța în primul an de dominație a puterii sovietice

Petru GRIOR

Keywords: Herța County, Soviet occupation of 1940, Soviet repressive policy, the Communist Party (Bolshevik) of Ukraine

Abstract

Communist Party (Bolshevik) of Ukraine and the Situation of Romanians in Herța County in the first Year of Soviet Power Domination

At the end of June 1940, the Red Army occupied Herța County, installing a system of plunder and terror. Under the leadership of the Communist Party (Bolshevik) of Ukraine was created local bodies of Stalinist dictatorship, go ahead which brought people in eastern Ukraine, who did not know Romanian. The Soviet land nationalized land, riches underground, shops, pharmacies, home residents who took refuge in Romania. This study examines the repressive policy of the Soviet occupiers, and how the resistance of the Romanian population Herța County.

Redacția publicației „Zorile Bucovinei”, ziar, care în perioada de dominație sovietică a fost organul Comitetului Regional Cernăuți al Partidului Comunist al Ucrainei, cu ocazia jubileului de 550 de ani de la prima atestare documentară a orașului Herța a pregătit o pagină tematică sub genericul „Timp al marilor primeniri”. Referindu-se la trecutul orașului, ziarul subliniază că herțenii au dus o luptă aprigă „contra asupritorilor”, participând activ la răscoala țăranilor din 1907 din România. După un deceniu, au primit cu entuziasm „vestea despre biruința Marii Revoluții Socialiste din Octombrie” din Rusia, salutând „călduros Puterea Sovietică”, exprimându-și „adeziunea la noua putere” în timpul unui miting desfășurat în această ctitorie multiseclară la finele anului 1917. Însă, ei au avut posibilitatea să-i întâmpine „cu bucurie pe eliberatori” abia în 1940, când s-a realizat „visul de secole al celor obidiți”.¹

Cunoscutul fiu al Ardealului, ilustrul istoric și om politic, fostul redactor al săptămânalului „Gazeta de Transilvania”², Gheorghe Barițiu, menționa: „Istoria fără adevăr își pierde toată însemnătatea, ea nu mai este istorie”.³

Pentru cazul pus în discuție, adevărul istoriei constă în faptul că la 29 iunie 1940, în ziua Sfinților Apostoli Petru și Pavel, în târgul Herța, un însemnat punct comercial din partea de

¹ „Zorile Bucovinei”, Cernăuți, 21 octombrie 1987.

² „Gazeta de Transilvania”, ziar politic și cultural al românilor din Transilvania, al cărui prim număr apare la Brașov în 12 martie 1838. Vezi I. Hangiu, *Dicționarul presei literare românești, 1790-1990*, București, Editura Fundației Culturale Române, 1996, p. 208.

³ „Libertatea cuvântului”, Cernăuți, 10 iunie, 2005.

nord a Moldovei, baștina iluministului Gheorghe Asachi,¹ au intrat tancurile sovietice, care aveau misiunea să pătrundă în interiorul României.²

În calea năvălitorilor au ieșit apărătorii Patriei din garnizoana locală, barând drumul mașinilor blindate ale bolșevicilor. Staliniștii deschid foc și cad, secerăți de gloanțele cotropitorilor, căpitanul Ioan Boroș, sublocotenentul Adrian Dragomir și soldatul Iancu Solomon.³ Îndeplinindu-și datoria față de neam, cu prețul vieții, ei opresc înaintarea Armatei Roșii. Peste 57 de ani, anume în 29 iunie 1997, pe locul unde au murit eroii, este sfințită o troiță întru eternizarea memoriei lor, înălțată de către Societățile românești „Golgota” și „Tricolorul” din regiunea Cernăuți, Ucraina.⁴

După ocuparea orașului Herța, cotropitorii pun stăpânire pe satele Bănceni, Becești, Buda Mare, Buda Mică, Cotu Boian, Culiceni, Frunza, Fundoiaia, Godinești, Horbova, Hreățca, Lucovița, Lunca, Mamornița, Mihoreni, Mogoșești, Molnița, Movila, Pasat, Pilipăuți, Poieni Regat, Probotești, Sinăuți, Slobozia, Ștreanga, Târnauca, Tureatca, Țânteni, Văleni. Localitățile înșirate fac parte din fostul Ținut Herța, constituit din 304 kilometri pătrați⁵ și care a luat naștere în 1776.⁶

Acest vechi colț de țară, fiind de-a lungul secolelor parte integră din Moldova lui Ștefan cel Mare, n-a fost obiectul odiosului pact Ribbentrop-Molotov din 23 august 1939 și n-a fost revendicat de bolșevici în nota ultimativă din 26 iunie 1940. El este acaparat la finele istoricului cireșar cu aplicarea forței, prin vărsare de sânge.

Primul paragraf al Legii din 2 august 1940, adoptată de Sovieticul Suprem al Uniunii Republicilor Sovietice Socialiste (în continuare URSS), are următoarea redactare: „Să se includă partea de nord a Bucovinei și județele Hotin, Akerman și Ismail ale Basarabiei în componența Republicii Sovietice Socialiste Ucrainene”.⁷ Ținutul Herța nu este menționat în amintita Lege.

Această omitere poate servi drept dovadă că expansioniștii de la Moscova și-au dat, totuși, seama de săvârșirea unei mari fărâdelegi față de România, încalcând, totodată, înțelegerea stabilită între fostul imperiu sovietic și Germania referitoare la linia de demarcație dintre nordul Bucovinei și nordul Moldovei.⁸

Sovieticii așteptau reacția Bucureștiului și a Berlinului. Văzând că șefii celui de al III-lea Reich s-au plasat pe poziții neutre, iar diriguitorii României regale nu protestează, Prezidiul Sovietului Suprem al URSS, la 7 august 1940, adoptă Decretul despre crearea regiunii Cernăuți în cadrul Republicii Sovietice Socialiste Ucrainene⁹ (în continuare RSSU). În componența regiunii sunt incluse nordul Bucovinei, constituit din fostele județe Cernăuți, Storojineț și parțial Rădăuți, nordul Basarabiei (fostul județ Hotin) și Ținutul Herța, care a intrat până la venirea „eliberatorilor” în fostul județ Dorohoi al României. Astfel, tăcerea căpeteniilor Germaniei naziste și trădarea demnitarilor români au contribuit la ocuparea de către bolșevici a unui teritoriu (Ținutul Herța), a cărui istorie n-a cunoscut vreo stăpânire străină.

Amintitul ziar sublinia în continuare: „Puterea Sovietică a înscris o pagină nouă în istoria multiseculară a Herței”.¹⁰ Trebuie menționat că această pagină a început cu crearea organelor

¹ Gheorghe Asachi (1788-1869), scriitor, s-a născut în orașul Herța.

² „Țara Fagilor”, Almanah cultural-literar, Cernăuți – Târgu-Mureș, 2007, p.46.

³ Vasile Ilica, *Bucovina abandonată*, Oradea, Editura Imprimeriei de Vest, 2010, p.85.

⁴ Societatea „Golgota” a românilor din regiunea Cernăuți — victime ale represaliilor politice, constituită la 30 martie 1991. Societatea „Tricolorul” a românilor din regiunea Cernăuți — participanți la cel de-al Doilea Război Mondial, constituită în 1991.

⁵ Gheorghe Pavel, *Vestea cea rea*, în „Țara Fagilor”, Almanah cultural-literar, Cernăuți – Târgu-Mureș, 2007, p. 47.

⁶ Petru Grior, *Calea destinului*, în „Țara Fagilor”, Târgu-Mureș, XVII, 2008, p. 272.

⁷ *Радянська Буковина, 1940-1945 рр., Документи і матеріали*, Видавництво „Наукова думка”, Київ, 1967, p. 33.

⁸ Vasile Ilica, *op. cit.*, p. 89.

⁹ „Чернівці”, Cernăuți, 5 august 2010.

¹⁰ „Zorile Bucovinei”, Cernăuți, 21 octombrie 1987.

locale ale dictaturii staliniste. Pentru realizarea scopului dat, în ziua de 4 iulie 1940, Comitetul Central al Partidului Comunist (bolșevic) al Ucrainei adoptă hotărârea „Despre componența comitetelor județene ale Partidului Comunist (bolșevic) al Ucrainei în Basarabia și în partea de nord a Bucovinei”,¹ conform căreia în ținuturile ocupate de către trupele sovietice este repartizat un numeros detașament de comuniști. Sub conducerea trimișilor partidului, în Ținutul Herța au fost constituite 26 de consilii sătești.² În fruntea localităților românești sunt numiți oameni aduși din estul Ucrainei, care nu cunoșteau limba băștinașilor, sau foști participanți la mișcarea subversivă din nordul Bucovinei în perioada interbelică. De exemplu, președinți ai consiliilor sătești Târnauca, Mogoșești, Buda Mare, Becești, Pasat, Culiceni, Hreățca, Tureatca au devenit respectiv ucrainenii Alexei Ivaniuk, Ivan Kormuș, Leonid Baiura, Ivan Bujak, Iaroslav Markovski, Vasyl Fedorovici, Dmytro Cernoguza, Alexei Lanevski.³ În capul consiliilor sătești Lucovița, Movila s-au situat evreii Mendel Biciuțki și Iakov Mer.⁴ Secretară a consiliului orașenesc Herța este numită evreica Ada Glikștern.⁵

Îngrijorat de situația creată, Alexei Șved, primul secretar al comitetului raional Herța al Partidului Comunist (bolșevic) al Ucrainei, în primăvara anului 1941, înaintează lui Nikita Hrușciiov, prim-secretar al Comitetului Central al Partidului Comunist (bolșevic) al Ucrainei, un memoriu cu următorul conținut: „Pe parcursul celor opt luni de existență a puterii sovietice în partea de nord a Bucovinei, inclusiv în raionul Herța, teritoriul căruia n-a intrat în componența Bucovinei, fiind în realitate al României, a fost desfășurată o intensă activitate în direcția consolidării puterii sovietice.

Reieșind din faptul că populația raionului Herța, cu excepția orașului Herța, unde locuiesc evreii și a satului Tureatca, unde sunt ucrainenii, o constituie românii și moldovenii, care absolut nu cunosc limba ucraineană sau rusă, iar dintre lucrătorii repartizați din regiunile estice numai opt persoane știu limba moldovenească, toată activitatea, amintită mai sus, întâmpină mari greutăți.

În baza celor expuse consider că e necesar de examinat problema transformării raionului Herța în raion național moldovenească sau românească, alipind la acest raion satele românești din raionul Hliboca și numind în posturile de conducere a raionului persoane care cunosc limba moldovenească”.⁶

Dictatura stalinistă instaurează pe meleagurile ocupate un regim de jaf și teroare. Astfel, la 15 august 1940 apare Decretul Prezidiului Sovietului Suprem al URSS despre naționalizarea pământului pe teritoriul nordului Bucovinei, conform căruia începând cu data de 28 iunie 1940, tot pământul ținutului cotropit și bogățiile subsolului devin proprietatea statului sovietic.⁷

În aceeași zi, este emis Decretul Prezidiului Sovietului Suprem al URSS despre naționalizarea băncilor, întreprinderilor industriale, organizațiilor de consum, transportului feroviar și fluvial, poștei și telegrafului.⁸ În mâinile statului trec tipografiile, spitalele, farmaciile, instituțiile de învățământ, casele locuitorilor care s-au refugiat în România.

Bunăoară, în orașul Herța sunt naționalizate prăvăliile, care au aparținut în perioada interbelică locuitorilor Simcu Vataru, Harabaju Lupu, Moriș Leibovici, Șoil Aklip, Iosif Aranovici, Haim Blanaru, Haim Caruceru, Nicolae Chifu, David Con, Nuhim Marcovici,

¹ Радянська Буковина, 1940-1945 рр., Документи і матеріали, Видавництво „Наукова думка”, Київ, 1967, р. 15

² *Ibidem*, p. 59.

³ Arhiva de stat a regiunii Cernăuți (ASRC), fond P-14, dosar 7, f. 64.

⁴ *Ibidem*, p. 65.

⁵ *Ibidem*, pp. 84-85.

⁶ *Ibidem*, dosar 66, p. 107-108.

⁷ Радянська Буковина, 1940-1945 рр., Документи і матеріали, Видавництво „Наукова думка”, Київ, 1967, р. 37.

⁸ *Ibidem*, p. 37-38.

Abram Pascaru, Abram Rozen, Noih Segal, Iancu Șmilevici, Ianchel Șpunt.¹ Bolșevicii pun stăpânire pe farmacia lui Gheorghe Popescu.²

În nordul Bucovinei și Ținutul Herța este introdus sistemul sovietic de impozite. Gospodăriile băștinașilor erau supuse impozitului agricol, impozitului pe animale, impozitului pe atelaje, impozitului pe clădiri.³

La ședința comitetului raional Herța al Partidului Comunist (bolșevic) al Ucrainei din 22 octombrie 1940 s-a semnalat faptul că satele Culiceni, Țănteni, Molnița, Becești, Lucovița, Slobozia și Buda Mică nu îndeplinesc planul de predare către stat a cotelor obligatorii de cereale.⁴ Conducerea organizației raionale de partid i-a însărcinat pe președinții consiliilor sătești să mobilizeze activul amintitelor localități la luptă „cu acțiunile antistatale ale chiaburilor pentru a îndeplini planul de livrare a cerealelor până la data de 26 octombrie 1940”.⁵ Conform indicațiilor primite, activiștii de partid și comsomoliștii au tăbărit în casele locuitorilor, scoțând din poduri ultimul grăunte.

Bațjocura și samavolnicțiile „eliberatorilor” au născut proteste în rândurile românilor din Ținutul Herța. Țăranii din satul Culiceni Nicolae Chițan, Constantin Chițan și Pintilei Andrieș, „au protestat împotriva ridicării ultimului grăunte de către reprezentanții organelor locale ale puterii de stat, motivând că au copii, care vor muri de foame fără de bucătica de mămăliguță ce li se ia cu forța de la gură”.⁶ Toți vor fi arestați de către organele sovietice de represalii în luna octombrie 1940, fiind învinuiți de „agitație antisovietică”. Lui Nicolae Chițan, în vârstă de 43 de ani, i-a rămas acasă soția cu trei copilași. Pintilei Andrieș, la cei 37 de ani ai săi, a lăsat în pragul casei soția cu trei copii minori. Constantin Chițan, care avea numai 35 de ani, și-a luat rămas bun pentru totdeauna de la soție și de la fiică, fiindcă a rămas să-și doarmă somnul veșnic în pământurile străine ale Uralului.

E necesar de menționat că în primul an de dominație a puterii comuniste în Ținutul Herța, 28 iunie 1940 – 22 iunie 1941, pentru „agitație antisovietică” au fost condamnați la diferite termene de închisoare 26 de oameni.⁷

Chiar din primele zile ale dictaturii staliniste, concomitent cu represaliile economice au început represaliile politice. Organele Comisariatului Norodnic al Afacerilor Interne al URSS desfășoară o amplă activitate în direcția stabilirii „elementelor social-primejdioase”. A pornit o totală urmărire. O bănuială, o pără mincinoasă a agenților era de ajuns ca oamenii nevinovați să fie arestați, aruncați în fioroasele cazemate bolșevice, supuși diverselor metode de tortură și condamnați pentru crime pe care nu le-au săvârșit.

Victime ale politicii sângeroase, promovate pe acest picior de plai, au devenit țăranii înstăriți, foștii primari ai comunelor din ținut, familiile care aveau rude înrolate în rândurile armatei române.

După cinci zile din momentul instaurării puterii sovietice a fost arestată Olimpia Onofrei din satul Lunca. Pe data de 8 iulie 1940, Vasile Nichifor și Nicolae Gavril și-au luat rămas bun de la vatra strămoșească, iar la 20 iulie a pornit spre Cernăuți Ștefan Pogoreanu. După 20 de zile au fost ridicați Pintilei Pogoreanu, Nicolae Andriescu și Toader Pogoreanu. La 7 august au apucat drumul suferințelor Catinca Anegroaie și Elena Ilieș. După opt zile a început calvarul pentru Dumitru Posteuță.⁸

¹ Petru Grior, *Martirii orașului Herța*, Cernăuți, 2008, pp. 1-41.

² *Ibidem*, p. 29.

³ Vasile Ilica, *op. cit.*, p. 122.

⁴ ASRC, fond P-14, dosar 1, p. 2.

⁵ *Ibidem*, p. 3.

⁶ Petru Grior, *Trecând prin „raiul” lui Stalin*, în „Gazeta de Herța”, 23 ianuarie 1993.

⁷ *Реабілітовані історією, Чернівецька область*, Наукова-документальна серія книг, Чернівці, 2007, p. 747.

⁸ P. Grior, *Mărturii ale trecutului*, în „Gazeta de Herța”, 11 decembrie 1999.

Primul „element social-primejdios” din localitatea Pilipăuți a devenit Mihai Huțanu, în vârstă de 43 de ani, agricultor, arestat la 15 iulie 1940. I-a rămas soția cu șase copilași. După zece zile a fost ridicată Saveta Horodincă. La 10 august au pornit sub pază spre Cernăuți Constantin Marcu și Vasile Budeanu, lăsând în urmă câte o casă de copii.¹

Prima victimă din satul Molnița a devenit Constantin Gafu, arestat la 20 august 1940. Soția, Catinca, și cinci copilași cu ochii plini de groază, s-au prins de gâtul țaranului, care în decursul celor 50 de ani împliniți n-a săvârșit nici o crimă împotriva Uniunii Sovietice. Omul a fost scos cu forța din casă, iar cei rămași s-au pus pe bocit. Ajuns la Cernăuți și întemnițat, împreună cu alți nenorociți, în strașnica închisoare enkavedistă, fu supus, ca și ceilalți, interogatoriilor și batjocurilor cu scopul ca molniceanul să recunoască faptul că-i „dușman al poporului”. Pentru atingerea scopului dat, călăii staliști foloseau diferite metode. Ei îi înfricoșau pe oameni, amenințându-i că vor fi arestați copiii. Interogatoriile se desfășurau de cele mai multe ori noaptea, iar ziua nimeni n-avea voie să doarmă. Pedepsiților li se înfingeau ace de metal sub unghii, adeseori ei erau vârați la carceră, unde trebuiau să stea numai în picioare pe parcursul timpului indicat. Primeau numai pește sărat, ca să-i chinuiască setea. Mulți nu puteau să reziste torturilor. Fiind sleiți de puteri, ei semnau toate hârtiile, ce conțineau învinuiri false. Condamnați astfel la diferite termene de închisoare, nevinovații apucau drumul gulagurilor staliniste, unde majoritatea a rămas să doarmă somnul veșnic.

După 12 zile, a pornit sub pază spre Cernăuți Victoria Gociu, în vârstă de 40 de ani. Au rămas fără mângâierea mamei patru copilași de la 4 la 15 ani, care au fost deportați mai târziu, împreună cu tatăl lor Toader.²

Haralampie Palade din Godinești cade în ghearele călăilor comuniști în ziua de 2 august 1940. După zece luni de interogatorii, Consfătuirea specială de pe lângă Comisariatul Norodnic al Afacerilor Interne al URSS, prin decizia nr. 57 din 3 iunie 1941, îl condamnă la opt ani de închisoare pentru faptul că în perioada interbelică a ocupat postul de primar al comunei Godinești.³

În primul an de putere sovietică, în Ținutul Herța au fost introduși în lista „elementelor social-primejdioase” 57 de persoane, care sunt condamnate la diferite termene de închisoare.⁴

Nicolai Kureleak, fost șef de secție la procuratura regională, în materialul *Represiunile și realibitarea*, scria: „În Bucovina de Nord represiunile s-au desfășurat în trei etape: anii 1940, 1941 și 1944-1953 [...] Dosarele erau examinate de judecătoria regională, tribunalele militare, consfătuiri speciale. Toate aceste persoane au fost reprimate fiind încălcată legislația penală. Or, când au fost săvârșite presupusele crime, în Bucovina de Nord încă nu era instaurată puterea sovietică și, deci, activitatea respectivă nicicum n-a fost îndreptată împotriva statului sovietic”.⁵

Dorind să scape de fiorosul regim stalinist, românii din Ținutul Herța fugeau peste frontiera, care a despărțit frate de frate, soră de soră, părinți de copii. Treceau în Patria-mamă, în Țara luminii și libertății. În informația organizației raionale de partid din 30 octombrie 1940, adresată Comitetului Regional Cernăuți al Partidului Comunist (bolșevic) al Ucrainei se menționa: „În zona de frontieră de 800 de metri e foarte complicat să aduni porumbul, cartofii și alte culturi târzii. Chiar strângerea roadei în mod colectiv întâmpină mari greutăți. Astfel, în ziua de 25 octombrie, din grupul țaranilor satului Tureatca, folosiți la adunarea porumbului, au ieșit trei oameni și au rupt-o la fugă spre frontieră. Unul dintre ei a fost ucis, altul fiind rănit, a reușit să

¹ Idem, *În căutarea „elementelor social-primejdioase”*, în „Glasul adevărului”, Cernăuți, 9 mai 1996.

² Idem, *Molnicenii duși în Siberia*, în „Țara Fagilor” (XIV), 2005, pp. 80-81.

³ Idem, *Martirii raionului Herța*, în „Libertatea cuvântului”, 9 iunie 2006.

⁴ *Реабілітовані історією, Чернівецька область*, Наукова-документальна серія книг, Чернівці, 2007, p. 747

⁵ „Zorile Bucovinei”, Cernăuți, 7 decembrie 1990.

treacă și a nimerit în brațele grănicerilor români. O femeie, care era a treia, este reținută. Țăranii, care priveau, au început să discute cu grănicerii români”¹.

Tot în luna octombrie, opt tineri din localitățile Horbova și Hreățca au hotărât să treacă în România, fiindcă nu mai puteau suporta situația ce domina pe meleagurile voievodale.² În noaptea de 13 spre 14 octombrie 1940, în România au trecut 17 tineri din satele herțene.³ În seara zilei de 17 noiembrie, un grup de locuitori din ținut, constituind peste 80 de oameni, s-a îndreptat către frontiera sovieto-română, pe care au trecut-o lângă localitatea Probotești. Ajungând pe teritoriul României, au desfășurat Tricolorul, apucând drumul în direcția Dorohoiului.⁴

În noaptea de 27 spre 28 ianuarie 1941, peste 150 de locuitori din Nordul Bucovinei și Ținutul Herța au hotărât să treacă clandestin în Patria-mamă. Lângă satul herțean Lunca, românii au fost întâmpinați de gloanțele grănicerilor sovietici.⁵ Drept mărturie servește documentul descoperit în fondurile arhivei Direcției Ministerului Afacerilor Interne al Ucrainei în regiunea Cernăuți, care ne comunică faptul că în ziua de 29 ianuarie 1941, comisia alcătuită din locotenentul Lubinenko, comandantul pichetului de grăniceri nr. 25, felcerul militar Subotin și locotenentul inferior Stronenko, au întocmit un act despre moartea unor persoane, care au încercat să violeze frontiera de stat. Au fost împușcați românii: Andrei Mosariuc, în vârstă de 41 de ani, Ion Burla – 35 ani, Gheorghe Voronca – 21 ani, Eugenia Florea – 28 ani, Vasile Iaremei – 17 ani, Veronica Antonovici – 17 ani, Nistor Florea – 32 ani, Ion Rodici – 45 ani, Toader Florea – 49 ani. Ei au închis ochii pentru totdeauna în dimineața zilei de 28 ianuarie același an.⁶

Ecoul măcelului de la Lunca s-a răspândit repede în ținut. Cei rămași acasă au aflat despre marea tragedie de la țăranii din localitățile herțene, mobilizați pentru a săpa gropi, în care au fost aruncați morții. Ce proporții trebuia să atingă teroarea dezlănțuită de regimul totalitar comunist ca după zece zile, în toiul nopții de 6 spre 7 februarie, spre frontiera sovieto-română să se îndrepte al doilea grup de români numărând peste 400 de oameni?.. Înseamnă că neamul românesc a băut paharul suferințelor până la fund și povara, era atât de grea, încât răbdarea devenea insuportabilă. Persecuțiile nu mai aveau sfârșit. Dorul de libertate era atât de mare, încât nu-l putea opri nici moartea. „Țăcănit de mitraliere, explozii de grenade, lătrat de câini, gemetele celor răniți și... petele de sânge care se transformau în bălți pe zăpada dintre gardurile de sârmă ghimpată ce aduseseră înstrăinarea și tragedia”⁷.

Cei căzuți au fost aruncați în patru gropi comune. În anul 1942, când în ținut activau organele administrative românești, sunt întreprinse acțiuni de deshumare a martirilor. Vor fi scoase rămășițele pământești ale osândiților numai dintr-o groapă comună, fiindcă celelalte trei erau înmămolite. Osemintele celor deshumați au fost aduse în localitățile unde s-au născut și de unde au trecut în nemurire.

Cincizeci de persoane nimeresc în ghearele călăilor staliști. Încep interogările. Timp de două luni întemnițații sunt supuși diverselor metode de tortură. În zilele de 28-31 martie 1941, tribunalul militar al Armatei a 12-a a Districtului militar special Kiev în ședința de judecată, ținută în localul închisorii cernăuțene, a fost declarată sentința în privința participanților la evenimentele din lunile ianuarie-februarie, același an. Românii Vasile Morărean, Ilie Voronca, Todor Ieremie, Ștefan Gureliuc, Grigore Medvidi, Ion Todorean, Vasile Tihon, Ion Boiciuc, Vasile Moraru, Ion Cudla, Florea Bujenița, Petru Guzma sunt condamnați la moarte.⁸ E posibil

¹ ASRC, fond P-14, dosar 39, pp. 1-2.

² Petru Grior, *Martirii Ținutului Herța*, în „Arcașul”, Cernăuți, octombrie 2006.

³ Idem, *Martirii Ținutului Herța*, în „Libertatea cuvântului”, 22 iulie 2005.

⁴ Idem, *Martirii Ținutului Herța*, în „Libertatea cuvântului”, Cernăuți, 19 august 2005.

⁵ Idem, *Golgota neamului românesc în Lunca Prutului*, în „Libertatea cuvântului”, Cernăuți, 4 septembrie 2009.

⁶ Реабілітовані історією, Чернівецька область, Наукова-документальна серія книг, Чернівці, 2007, p. 418.

⁷ Gheorghe Frunză, *Noaptea neagră de la Lunca*, în „Zorile Bucovinei”, Cernăuți, 10 februarie 2001.

⁸ Petru Grior, *Regim de jaf și teroare*, în „Libertatea cuvântului”, Cernăuți, 10 iunie 2005.

că osemintele lor se află în Cimitirul vechi din orașul Cernăuți, unde își dorm somnul veșnic cei 400 de martiri ai neamului, executați de către organele sovietice de represalii în iunie 1941. Societatea „Golgota” a înălțat un monument pe acest loc, sfințit în ziua de 25 noiembrie 2006.¹

Ceilalți patruzeci au primit câte 10 ani de pușcărie.² Ei au fost închiși în lagărele sovietice, unde îi așteptau cerberii lui Stalin. Martirii sunt clasificați de către autoritățile comuniste ca „trădători ai patriei socialiste” și „membri ai organizației contrarevoluționare”, care „au încercat să violeze frontiera”. Decizia dată este primită datorită faptului că la 8 martie 1941 Prezidiul Sovietului Suprem al URSS a adoptat Decretul, conform căruia toți locuitorii, care s-au aflat până la 28 iunie 1940 pe teritoriul actualei regiuni Cernăuți au fost declarați cetățeni sovietici.³

După masacrul de la Lunca, intrat în istoria nordului Bucovinei și a Ținutului Herța ca una din crimele odioase din prelungul șir de fărâdelegi săvârșite de puterea sovietică împotriva băștinașilor, comitetul raional (până la finele lunii septembrie 1940 a purtat denumirea de comitet de plasă, iar începând cu luna octombrie, odată cu înființarea raionului Herța, devine comitet raional) al Partidului Comunist (bolșevic) al Ucrainei aduce la cunoștința organizației raionale de partid, care număra în rândurile sale la acea vreme 73 de membri,⁴ indicația, conform căreia comuniștii și lucrătorii organelor represive trebuiau să adune informații referitoare la toate familiile care aveau rude în rândurile armatei române.⁵ Sistemul bolșevic punea la cale viitoarele deportări în masă ale românilor din ținut.

¹ Idem, *Golgota neamului românesc în Lunca Prutului*, în „Libertatea cuvântului”, Cernăuți, 4 septembrie 2009.

² *Ibidem*.

³ *Ibidem*.

⁴ ASRC, fond P-14, dosar 12, pp. 1-2.

⁵ *Ibidem*, dosar 7, p. 113.

Particularitățile învățământului superior din RSSM în timpul primului an de ocupație sovietică

Mariana S. ȚĂRANU

Keywords: the Moldavian Soviet Socialist Republic, soviet occupation in 1940, Higher education, komsomol school.

Abstract

Specific Features of Higher Education in the Moldavian Soviet Socialist Republic during the first Year of Soviet Occupation

During the first year of occupation, there has opened a vast network of universities and technical schools working under the Soviet model. Most of them were in the agriculture or teaching field, while education was free. Along with these, there have worked two schools and two medical institutions, and technical institutions and who were preparing accountants, but to which the natives practically had no access, while some studies were paid. The communist authorities, through the promoted policies, had contributed to the degradation of the education system, by mimicking reforms and taking many decisions which had essentially one purpose: to assimilate the native population and to depersonalize the citizens, turning them into „homo-sovieticus”.

Asigurarea cu cadre loiale cu studii superioare și formate în baza valorilor sovietice a constituit una din preocupările administrației comuniste pe teritoriile ocupate. Chiar din primele luni de ocupație a teritoriilor românești de la Est de Prut s-a deschis o rețea largă de tehnicumuri, institute și universități care activau conform modelului sovietic.

În scopul depășirii penuriei de cadre pedagogice, autoritățile sovietice au deschis un număr mare de tehnicumuri și instituții superioare de învățământ cu profil pedagogic. Mai mult, pentru a-și asigura viitoarele gospodării colective cu cadre pregătite în spiritul noii orânduirii socialiste au fost create și bine subvenționate mai multe tehnicumuri cu profil agricol.

La 23 august 1940 Consiliul Comisarilor Poporului din regiune și Comitetul Central al Partidului Comunist (bolșevic) din RSS Moldovenescă decid ca în scopul asigurării cu învățători a școlilor primare, medii incomplete și medii din regiunea Basarabiei, să fie deschis un *Institut Pedagogic* și mai multe școli pedagogice în orașele: Chișinău, Soroca, Bălți, Orhei și Tighina. Aceeași Decizie mai prevedea ca, Comisarul Poporului pentru Învățământ de la Chișinău să asigure instituțiile cu cadre didactice, să asigure înmatricularea studenților și să amenajeze sălile de studii. Punctul 7 al respectivei Decizii prevedea ca anul de studii în școlile pedagogice din Basarabia să înceapă la 1 octombrie¹. Lucru firesc, reieșind din volumul mare al responsabilităților. Atrage atenția că doar în zona Basarabiei au fost deschise șase instituții de acest gen. Cât privește regiunea transnistreană, apoi, în concepția autorităților comuniste ocupante, lucrurile decurgeau normal. Semnificativ este și faptul că în orașul Soroca a fost deschisă o *Școală de*

¹ ANRM, Fond 2848, Inv. 1, dos. 2, f. 142-143.

*Illuminare Politică*¹, însă în toate documentele întocmite în acea perioadă aceasta este inclusă în categoria școlilor pedagogice – o modalitate sovietică de camuflare a adevăratei stări de lucruri și de sustragere a atenției de la situația reală.

Teoretic, putea deveni student la școlile pedagogice, ca și de altfel, al școlilor de orice profil, fiecare doritor care întrunea condițiile de înmatriculare. În realitate, puteai fi înmatriculat doar dacă prezentai un certificat eliberat de sovietul sătesc unde candidatul avea viză de reședință. Respectivul certificat trebuia să confirme că pretendentul la studii nu a făcut parte din nici un partid politic în perioada românească, excepție făcea doar apartenența la Partidul Comuniștilor și este loial noii orânduiri sovietice.

Analizând dosarele depozitate în Arhiva Națională a Republicii Moldova ale studenților care își făceau studiile în *Școala Pedagogică din Chișinău* constatăm că:

- Majoritatea erau deja angajați în câmpul muncii în calitate de învățători la clasele primare în diferite localități rurale: Alfanasie Adohin (satul Purcari)², Zis Vaisman (satul Delăcău, raionul Tighina)³, Richeli Gherțman (orașul Edineț)⁴, Zina Gherșberg (satul Varnița, raionul Tighina)⁵, Mihai Dogot (satul Căinari, raionul Tighina)⁶, Moisei Libman⁷ ș.a.
- Mulți dintre cei care studiau la secția fără frecvență fuseseră numiți președinți și vice-președinți ai sovietelor sătești sau chiar directori de școli: Nicanor Căuteș activa în calitate de vicepreședinte al sovietului sătesc din satul Horodiște, raionul Brătușeni⁸, Gheinih Finkeli (avea patru clase gimnaziale) a fost numit directorul școlii primare din satul Nicorești, raionul Zgurița⁹, Gherș Gherșekovici (în 1934 a absolvit specialitatea „Ferărie” a Școlii Inferioare de Arte și Meserii cu media 7,64) la 24 octombrie 1940 a fost numit director al Școlii de lichidare a analfabetismului din Nisporeni¹⁰.
- Dat fiind faptul că procesul instructiv se realiza în limba română, unii tineri au decis să-și continue studiile în Școala Pedagogică. „În alte părți lecțiile se predau în limba rusă și am decis să mă înscriu la această școală”, mărturisește proaspătul absolvent al Școlii de Agricultură din Cucuruzeni, județul Orhei, Alexandru Bodrug¹¹.
- Un grup impunător de tineri, pentru a-și demonstra trecutul proletar și loialitatea față de administrația sovietică, în cererile depuse accentuează că imediat după 28 iunie 1940, împreună cu familia, au revenit la baștină din România sau cu lux de amănunte își descriau activitatea de partid pe care susțineau că au înfăptuit-o, dar pe care nimeni nu a mai verificat-o vreodată: Zis Vaisman¹², Zina Gherșberg¹³, Tanea Koifman¹, Moisei Libman², Teodor Ungureanu³ ș. a.

¹ Scopul creării acesteia îl constituia formarea cadrelor locale de partid. Fiind înființată în 1940, în primul an de studii au fost înmatriculați 154 de tineri, care erau împărțiți în șase grupe. În cadrul Școlii de Illuminare Politică erau pregătiți și viitorii inspectori pentru secțiile raionale de învățământ, directorii caselor de cultură, conducătorii cercurilor raionale și sătești, metodiști ai caselor de cultură, lucrători ai bibliotecilor etc. („Moldova Socialistă”, 1941, 12 iunie)

² ANRM, Fond 1926, Inv. 1, dos. 2.

³ *Ibidem*, dos. 8.

⁴ *Ibidem*, dos. 12.

⁵ *Ibidem*, dos. 13.

⁶ *Ibidem*, dos. 22.

⁷ *Ibidem*, dos. 43.

⁸ *Ibidem*, dos. 32.

⁹ *Ibidem*, dos. 71.

¹⁰ *Ibidem*, dos. 15.

¹¹ *Ibidem*, dos. 4.

¹² *Ibidem*, dos. 8.

¹³ *Ibidem*, dos. 13.

- *Școala Pedagogică din Chișinău*, deopotrivă cu alte instituții pedagogice, a început anul de învățământ la 1 octombrie 1940. Cu toate acestea, cererile de înmatriculare a candidaților, erau date cu mult după 1 octombrie, ba mai mult, în cererile din unele dosare nici nu este indicată data depunerii acesteia. Spre exemplu: Afanasie Adohin a depus cererea la 28 octombrie 1941⁴, pe când Vasile Bolbocean – la 19 ianuarie 1941⁵, în același timp, rămâne neclar când alți candidați au depus cererile, majoritatea nefiind date. Răspunsul e simplu: sistemul de învățământ era într-un haos total, iar tinerii erau înmatriculați doar la indicația organelor locale sau republicane de partid atunci când acestea considerau necesar.
- Pentru a sustrage atenția noii administrații comuniste, mai mulți fii de preoți sau absolvenți ai facultății de teologie s-au înscris la Școala Pedagogică⁶.

Școlile pedagogice din Basarabia pregăteau profesori pentru clasele V-VII, toate având aceleași specializări: limbă română⁷, limbă și literatură rusă, fizică și matematică, istorie și geografie⁸. La finele anului de studii viitorii învățători susțineau examene de absolvire la următoarele discipline: Istoria URSS, Istoria PC(b.) din URSS, Constituție – toate oral, iar limba și literatura rusă și matematica – scris⁹. Prezentarea listei disciplinelor de absolvire o dată în plus denotă faptul asupra căror obiecte erau nevoiți să-și concentreze atenția viitorii învățători, iar privind în ansamblu ne permitem să stabilim esența unui intelectual de factură sovietică.

Referindu-ne la calitatea procesului instructiv-educativ realizat în instituțiile cu profil pedagogic merită toată atenția scrisoarea tinerei Rukeli Ghirțman, studentă la *Școala Pedagogică din Chișinău* și adresată conducerii acesteia. Scrisoarea e datată la 25 februarie, e scrisă în grafie chirilică, și o preluăm doar fragmentar: „Sunt șase săptămâni de când am venit la cursuri și încă nu știm programele¹⁰. Am început a învăța la unele discipline și totuși am impresia că n-am făcut nimica. Ne lipsește programul, ne lipsesc unele sfaturi de la Dra... Am început să învăț geografia, de exemplu geografia fizică în general, așa cum ne-ați spus, dar în clasa a VII-a se face geografia Rusiei. A învăța totul e imposibil, fiindcă nu dispunem de atâta timp, mai ales că cărți nu avem. Vă rog foarte mult dacă e posibil trimiteți-ne un program amănunțit despre toate... V-am mai trimis scrisori... dar n-avem nici un răspuns. Sper că de astă dată veți binevoi a ne răspunde...”¹¹ Scrisoarea respectivă reflectă situația dezastruoasă din toate instituțiile de învățământ: lipsa programelor de studii, penuria de manuale, discordanța dintre materiile predate și programul școlar, inexistența unui dialog dintre profesori și studenți, indiferența primilor față de calitatea predării disciplinelor. Faptul că scrisoarea respectivă e scrisă în grafie chirilică, deși oficial la scrierea cu litere slavone s-a trecut la 1 martie 1941, denotă că cetățeanca Richeli Ghertman o dată în plus a dorit să-și manifeste loialitatea față de noua putere comunistă.

Pe parcursul primului an de ocupație sovietică au activat două tehnicumuri agricole: unul în localitatea Cucuruzeni, altul la Tiraspol. Reieșind din politica promovată de autoritățile unionale, precum că noile teritorii ocupate trebuie să se integreze plenar în spațiul sovietic, au luat decizia ca programul de învățământ al *Tehnicumului din Cucuruzeni* să fie identic cu cel al *Tehnicumului Agricol din Saratov*. Deopotrivă a fost inițiată o întrecere socialistă între aceste

¹ *Ibidem*, dos. 38.

² *Ibidem*, dos. 43.

³ *Ibidem*, dos. 68.

⁴ *Ibidem*, dos. 2.

⁵ *Ibidem*, dos. 5.

⁶ ANRM, Fond 1961, Inv. 1, dos. 1, f. 111.

⁷ Literatura română a fost retrasă și din programele de studii, fiind înlocuită cu literatura sovietică.

⁸ *Ibidem*, f. 494.

⁹ „Steagul roșu” (Sorocea), 1941, 5 iunie.

¹⁰ Transcriem textul conform variantei originale.

¹¹ ANRM, Fond 1926, Inv 1, dos. 12, f. 17 verso.

două instituții de învățământ – ceva obișnuit pentru societatea sovietică. Chiar de la începutul primului an de studii, 1940-1941, *Tehnicumul Agricol din Cucuruzeni* i s-a acordat numele lui Gr. Kotovski¹, iar director a fost numit S. D. Burlacenko²; instituția dispunea de 474 ha de pământ.

Către începutul anului de studii 1940-1941 la *Tehnicumul Agricol Moldovenesc din Tiraspol* au fost admiși 92 studenți, dintre care: ucraineni-52, moldoveni-29, ruși-3, polonezi-2, bieloruși-1³. În anul doi de studii în instituția respectivă studiau 88 de studenți. Aceștia erau distribuiți în șase grupe: trei cu limba de predare ucraineană, ceea ce constituiau 47 studenți și trei grupe care studiau în limba română, adică 41 studenți⁴. Atrage atenția componența națională pestriță a contingentului de studenți. Este cert că, deși în denumirea instituției figurează termenul de moldovenesc, numărul studenților moldoveni era mai mic comparativ cu alte naționalități.

Deasemenea la 1 septembrie și-a continuat activitatea *Școala Moldovenească de ridicare a calității lucrătorilor colhozurilor* din orașul Tiraspol. În primul semestru al anului de studii tinerilor li se propuneau următoarele discipline: limba română-142 ore, limba rusă-75 ore, matematica-236 ore, agrotehnica-308 ore, regulamentul artelorilor agricole-84 ore, istoria URSS-208 ore, istoria PC(b.) din URSS-168 ore, mecanizația-108 ore, vităritul-22 ore – în total 1 351 ore⁵, adică 65% din totalul orelor erau predestinate materiei de studiu, în rest 460 ore erau rezervate îndoctrinării și sovietizării generației în creștere. Remarcăm faptul, că în anul de studii 1940-1941 au fost înmatriculați 70 de tineri – toți originari din localitățile noii provincii anexate⁶.

În orașul Chișinău funcționa și *Școala de Vitărit*⁷, la Soroca era vestit *Tehnicumul Agricol de Mecanizare*⁸ etc. Materialele prezentate denotă fără echivoc faptul că noile autorități sovietice au creat pe noile teritorii ocupate o rețea vastă de instituții pedagogice și agricole. Cu scopul de a demonstra populației eficiența sistemului sovietic de instruire și superioritatea economiei centralizate, activitatea acestora era mediatizată cu exces de zel atât în mass-media republicană, cât și în cea locală. Principalele ziare centrale: „Izvestia” („Știrea”) și „Pravda” („Adevărul”) au neglijat specificul acestora.

Paralel activau și instituții de învățământ a căror activitate nu era scoasă în evidență și la care băștinașii, de regulă, nu aveau acces. În toamna anului 1940, în orașul Chișinău a început a funcționa o filială a *Tehnicumul din Odesa*, unde erau pregătiți viitorii contabili. În acest caz, spre deosebire de instituțiile cu profil pedagogic și agricol, studenții erau obligați să achite o taxă de 270 de ruble anual. Durata studiilor era de un an și se studia la secția de zi și serală. Limba de instruire era doar rusă.

Printre studenții care și-au făcut studiile în instituția de învățământ respectivă erau inclusiv și: Vladimir Beșleagă (originar din satul Corjervo, Tiraspol)⁹, Dvora Blazar (satul Briceni, județul Hotin)¹⁰, Haim Ghender (satul Rezina, raionul Orhei)¹¹, Leib Zilberman (a absolvit

¹ Luptător pentru instituirea puterii sovietice în Basarabia și Ucraina, unul din fondatorii Republicii Autonome Sovietice Socialiste Moldovenești.

² „Moldova Socialistă”, 1941, 20 iunie.

³ ANRM, Fond 921, Inv. 1, dos. 17, f. 4-6.

⁴ *Ibidem*, f. 21.

⁵ ANRM, Fond 922, Inv. 1, dos. 3, f. 41.

⁶ *Ibidem*, f. 25 verso.

⁷ „Moldova Socialistă”, 1941, 29 martie.

⁸ „Steagul roșu”, 1941, 8 iunie.

⁹ ANRM, Fond 1925, Inv. 1, dos. 1, f. 2.

¹⁰ *Ibidem*, dos. 2.

¹¹ *Ibidem*, dos. 3.

Liceul Comercial de băieți din Chișinău în 1940, media 6,14)¹, Haia Kaminskaia (în 1924 a absolvit *Școala de Industrie Casnică* din Chișinău, media 7,99)², Mihail Kavsan (nota medie 5,99)³, Avram Movșă⁴, Iakov Levin (clasa a VII-a a absolvit-o cu media 5,41)⁵, Isac Meites (a absolvit *Școala Comercială de Ucenici nr.2* din Chișinău în 1937 cu media 6,2)⁶, Mariam Perenson (a absolvit clasa a VII-a cu media 6,86)⁷, Tasea Sorokskaia (în 1926 a absolvit *Liceul Particular de Fete „A.Goldemberg”* din Chișinău, media 7,69)⁸ ș.a. Analizând componența etnică a studenților constatăm că băștinași practic nu se regăseau, iar cei înmatriculați aveau o reușită slabă. Autoritățile ocupante le-au rezervat băștinașilor doar instituții cu profil agricol și pedagogic.

Făcând referință la procesul verbal din 12 martie 1941 al *Tehnicumului Electromecanic și de Construcții* din Chișinău constatăm, că deși cu orice ocazie și de la orice microfon se afirma, că în URSS studiile sunt gratuite, un grup de tineri care studiau la această instituție au fost obligați să achite taxa pentru studii. Acești tineri erau copii ai intelectualilor băștinași, care, deși activau în folosul puterii sovietice, autoritățile locale le-au considerat eforturile insuficiente. Astfel, pentru anul de studii 1940-1941 taxa de școlarizare au achitat-o 34 tineri, respectiv: șapte – din anul întâi, 12 din anul doi, zece din anul trei, cinci din anul patru de studii⁹. Mai mult, planul de studii pentru anul întâi era similar cu cel al tehnicurilor mecanice din Kiev și Odesa¹⁰.

La începutul anului de învățământ 1940-1941 în orașul Tiraspol continua să activeze *Școala Medicală de Felceri*, având-o în frunte pe Korotkova¹¹. Între timp, s-a constatat lipsa acută de cadre medicale¹², deopotrivă, izbucnirea epidemiei de tifos exantemic au determinat

¹ *Ibidem*, dos. 7.

² *Ibidem*, dos. 8.

³ *Ibidem*, dos. 10.

⁴ *Ibidem*, dos. 12.

⁵ *Ibidem*, dos. 13.

⁶ *Ibidem*, dos. 16.

⁷ *Ibidem*, dos. 18.

⁸ *Ibidem*, dos. 20.

⁹ ANRM, Fond 2317, Inv. 1, dos. 2, f. 29.

¹⁰ *Ibidem*, f. 10.

¹¹ ANRM, Fond 3090, Inv. 2, dos. 1 verso, f. 22.

¹² Imediat după ocuparea ținutului și sistemul medical existent a fost racordat cerințelor și principiilor sistemului sovietic. În corespundere cu Decretul Sovietului Suprem din URSS emis la 15 august 1940 au fost naționalizate farmaciile și depozitele farmaceutice de pe teritoriile ocupate în vara anului 1940 (ANRM, Fond 2848, Inv. 18, dos. 1, f. 12), iar centrele medicale și spitalele – reorganizate.

În scopul câștigării simpatiei țăranilor, autoritățile comuniste încercau să mimeze o grijă exagerată față de aceștia, deschizând un număr mare de instituții medicale, care, însă, nici pe departe nu corespundeau cerințelor față de astfel de instituții medicale: lipsa personalului medical, nu existau condiții elementare de spitalizare, iar deficitul de medicamente era stringent.

Marea majoritate a medicilor cu experiență au reușit să se refugieze peste Prut, iar cei care fie că fuseseră anterior medici adjuncți, fie surori medicale, sau erau studenți ai școlilor medicale au fost nevoiți să le ocupe locurile.

Personalul medical era salarizat doar de stat. Medicilor nu le era permis să efectueze vizite la domiciliul pacienților. În cazuri grave pacienții erau transportați la spital. Vizite la domiciliu le era permis să facă doar medicilor de gardă, însă, doar după ce bolnavii se înregistrează la policlinică.

Tratamentul și vizitele la domiciliu erau gratuite, drept consecință numărul pacienților s-a mărit de cinci ori. Din lipsă de medicamente, profesionalism și motivație financiară, medicii consultau bolnavii superficial (Mai detaliat vezi: „*Consultările personale ale pretorului plășii Prut Constantin Ronguș, refugiat peste Prut în primele luni după ocupație*” (Sursa: ANRM, Fond 691, Inv. 1, dos. 69, f. 31).

Inițial, farmaciile se aprovizionau din depozitele farmaceutice ce au rămas din perioada românească. După epuizarea stocurilor, medicamentele lipseau cu desăvârșire, nu se găseau nici pastile de aspirină.

autoritățile să decidă transferarea *Școlii de Felceri* din orașul Ananiev în orașul Tiraspol¹. Toate problemele organizatorice au fost soluționate până la 8 februarie 1941 și, deja, la data de 10 februarie a început procesul instructiv. Din orașul Ananiev au venit în Tiraspol și unii reprezentanți ai administrației școlii: directorul școlii, medicul I.Selkovski, vice-directorul pe instruire, profesorul de limbă ucraineană și istorie Ivașcenko, profesorul de limbă ucraineană Penșcenko, împreună cu soția, deasemenea un grup de profesori de specialitate: Sigala, Medvedeva, Serumeanțev². Procesul instructiv-educativ se desfășura doar în limbile rusă și ucraineană.

Pe parcursul întregii perioade de ocupație sovietică orașele mari găzduiau așa-numitele școli comsomoliste, care se aflau în subordinea directă a unor ofițeri din NKVD și din milițiile roșii³. În orașul Tighina, spre exemplu, toate instituțiile din oraș fuseseră obligate să-și înscrie tineretul la cursurile de pregătire, iar locuitorii, indiferent de vârstă, sex sau religie, erau obligați să se subscrie cu fonduri pentru înzestrarea Armatei Roșii⁴.

Pe parcursul primului an de ocupație sovietică pe teritoriul românesc de la Est de Prut au activat cinci instituții superioare de învățământ de tip sovietic. Pe malul drept al Nistrului funcționau: *Institutul Pedagogic, Institutul Învățătoresc, Institutul Agricol și Conservatorul de Stat*, iar în zona transnistreană – *Institutul Pedagogic Moldovenesc de Stat „T. Șevcenko”*.

Și *Institutul Pedagogic* din Chișinău și *Institutul Pedagogic Moldovenesc de Stat „T. Șevcenko”* din Tiraspol aveau aceleași facultăți: istorie, geografie, științe naturale, fizică și matematică, limbă și literatură română și rusă. Deși limbile de instruire erau română și rusă, la *Institutul Pedagogic Moldovenesc de Stat „T. G. Șevcenko”* predominau grupele cu limba rusă de instruire. Durata studiilor era de patru ani⁵.

La 1 ianuarie 1941, în cadrul *Institutului Pedagogic de Stat din Chișinău*, a fost deschisă secția fără frecvență. La anul întâi de studii s-au înscris 740 de studenți, inclusiv la facultatea de istorie – 241 studenți, la limba și literatura română – 180 studenți, la geografie – 180 studenți, iar la facultatea de fizică și matematică – 139 studenți⁶. La secția fără frecvență studiile se

Penuria de medicamente, antisaniătaria, lipsa de produse alimentare de primă necesitate au constituit principalii factori ce au determinat izbucnirea unei epidemii de tifos exantematic. În conformitate cu Decizia nr. 332 a Consiliului Comisarilor Poporului din RSSM emisă la 25 mai 1941 s-a stabilit ca în scopul prevenirii răspândirii tifosului exantematic și altor infecții gastro-intestinale să se organizeze vaccinarea anumitor categorii de cetățeni (ANRM, Fond 2848, Inv. 18, dos. 1, f. 237-238).

În aceeași ordine de idei menționăm că la 10 decembrie 1940 a fost semnat ordinul nr. 139 conform căruia toți studenții anului III ai Școlii de Medicină din orașul Tiraspol urmau a fi repartizați să-și facă practica de producție la Stația Epidemiologică din orașul Chișinău. Aici, la 18 decembrie, viitorii absolvenți erau trimiși în cele mai afectate localități pentru a lupta cu epidemia (ANRM, Fond 3090, Inv. 2, dos. 1a, f. 22). Și în sfera medicinei, ca de altfel, și în alte cazuri, autoritățile sovietice trimiteau oameni absolut nepregătiți, fără a fi asigurați cu medicamente necesare ca să facă față situațiilor critice.

Doar pe parcursul primelor luni de ocupație, noile autorități instituite cu forța au distrus sistemul medical existent, însă, spre regret, nu au reușit să creeze altul. Izbucnirea epidemiei de tifos exantematic și incapacitatea de a lupta cu acesta au demonstrat că organizarea sistemului medical sovietic era falimentară.

¹ *Ibidem*, f.2.

² *Ibidem*, f. 46.

³ Odată cu declanșarea operațiilor militare pe frontul de Est, membrii acestor organizații au fost înarmați, primind sarcini de la NKVD să efectueze percheziții prin cartierele orașelor, cu scopul de a-i depista și aresta pe acei locuitori care manifestau o atitudine ostilă față de regimul sovietic, eventual de a-i identifica pe agenții serviciilor secrete românești infiltrați în rândul populației.

⁴ P. Moraru, *Informații și contrainformații românești pe frontul din Răsărit (1940-1944)*, în „Europa XXI”. Români între ruși și sovietici, Vol. XIII-XIV/2004-2005, 2007, p. 271.

⁵ „Moldova Socialistă”, 1941, 5 mai; 1941, 8 mai.

⁶ „Moldova Socialistă”, 1941, 11 iunie.

faceau doar în limba română. La *Institutul Învățătoresc* erau pregătiți învățători pentru clasele primare. Director a fost numit Afteniuk¹.

Odată cu instituirea noii administrații sovietice, filiala facultății de agronomie a *Universității din Iași* cu sediul la Chișinău, a fost reorganizată în *Institutul Agricol*, care a fost redenumit *Institutul Agricol „M. Frunze”*². Rector al instituției a fost denumit N. Neceaev³. Examenele de admitere la *Institutul Agricol* din Chișinău s-au desfășurat în perioada 2-13 septembrie. Candidații au susținut probe la limba modernă, chimie, fizică, examenul la limba română a fost anulat⁴. Pe parcursul anului 1940-1941 și-au făcut studiile 371 de studenți, inclusiv înmatriculați în anul întâi – 157. La Institut erau patru facultăți: agricultură, pomicultură, zootehnie și agrotehnie, cele mai solicitate erau pomicultura și zootehnia (Anexa nr. 12).

Institutul Agricol „M. Frunze” a fost unica instituție de pe teritoriul așa-zisei RSSM în care, pe parcursul anului de studii 1940-1941 a activat o facultate muncitorească⁵. Aici erau înscriși fii și fiice de țărani, de regulă analfabeți sau care posedau cunoștințe elementare, dar pe care regulim i-a selectat pentru a-i implica la comunizarea ținutului.

Dat fiind faptul, că instituția respectivă nu dispunea de o bază materială elementară, CCP din URSS, împreună cu CC al PC(b.) din URSS, au decis ca *Laboratorul Academiei Agriculturii Socialiste* din Moscova să fie transferat la Chișinău⁶.

La 1 octombrie își începe anul de studii *Conservatorul de Stat din Chișinău*. Director a fost numit compozitorul⁷ D. Gherșfeld – absolvent al *Institutului Muzical-Dramatic „L.W. Beethoven”*. Printre profesorii care au activat în perioada la care facem referință erau: Iu. Guz, O. Tarasenko (pian), M. Pester, M. Fenkel, I. Dailis (vioară), P. Bakinin, M. Șildket (violoncel), S. Zlatov (compoziție), M. Bârcă, V. Bulâciiov, V. Iușkevici, A. Iakovlev, Șt. Neaga, B. Miliutin (teoria și istoria muzicii)⁸ ș.a. În anul de studii 1940-1941 au fost înscriși 140 de studenți – toți la anul pregătitor.

Spre sfârșitul primului an de studii, reprezentanții Comisariatului Poporului pentru Învățământ au efectuat o analiză a controlului calității învățământului superior. Controalele au fost efectuate la: *Institutul Agricol „M. Frunze” din Chișinău*, *Institutul Pedagogic din Chișinău* și *Institutul de Învățători*. Principala concluzie a fost: că programa de învățământ corespunde idealurilor clasei muncitoare. Nici nu putea fi altfel, căci chiar din luna august 1940 toate instituțiile au primit un plan de învățământ unic, întocmit în corespundere cu valorile și principiile statului sovietic. În același timp, la capitolul neajunsuri se nominalizează: la *Institutul Pedagogic* frecvențează orele doar 25-30% din totalul studenților; lucrul științific în toate instituțiile nominalizate este sub orice nivel. Mai mult, se atrage atenția asupra faptului, că pe parcursul anului de studii ce se scurge (adică 1940-1941-M. Țăranu) în programul de învățământ al facultății de fizică și matematică a *Institutului Învățătoresc* n-a fost prevăzută studierea limbii române, același lucru se atestă și la *Institutul Pedagogic Moldovenesc de Stat „T. Șevcenko”* din Tiraspol⁹. Considerăm deosebit de grav faptul că se începe excluderea limbii

¹ „Moldova Socialistă”, 1941, 1 iunie.

² Mihail Vasilevici Frunze (2 februarie 1885-31 octombrie 1925) – lider bolșevic rus.

³ „Moldova Socialistă”, 1941, 18 mai.

⁴ ANRM, Fond 1933, Inv. 1, dos. 1, f. 1.

⁵ Primele facultăți muncitorești au fost deschise în 1919 în Rusia sovietică și reprezentau niște școli de lichidare a analfabetismului ce activau în cadrul instituțiilor superioare de învățământ.

⁶ „Moldova Socialistă”, 1941, 18 mai.

⁷ În perioada administrației românești, pe teritoriul Basarabiei au funcționat trei conservatoare: *Unirea, Național, Municipal*.

⁸ Dănilă Aurelian, *Apariția și evoluția Teatrului de Operă în Moldova, Interpreți și spectacole (1918-2000)*, Teză de doctor habilitat în studiul artelor, culturologie, sursa: www.cnaa.md, preluat la 18 august 2009.

⁹ „Moldova Socialistă”, 1941, 16 mai.

române din programele universitare. Un lucru e cert: la capitolul calitate sistemul de învățământ sovietic cedează la toate capitolele.

Instituțiile de învățământ superior nu dispuneau de biblioteci, săli de studii, tinerii veniți din localitățile rurale nu erau asigurați cu cămine, rechizite școlare. Lipseau manualele. Nivelul de instruire a celor înmatriculați era foarte scăzut, dovadă elocventă o constituie crearea facultăților muncitorești la *Institutul Agricol „M.Frunze”* din Chișinău.

Deosebit de grav este și faptul că pe teritoriile românești anexate nu exista nici o instituție superioară de învățământ, și nici cel puțin vreo facultate de drept sau contabilitate, specialiști în aceste domenii urmau a fi angajați exclusiv din spațiul sovietic. Disciplina *științe sociale* a fost exclusă din programele de studii, iar despre existența unei astfel de facultăți nici nu putea fi vorba.

Pe parcursul întregului an de ocupație sovietică pe perimetrul dintre Nistru și Prut s-a înregistrat un număr mare de specialiști veniți din Republica Sovietică Federativă Socialistă Rusă (RSFSR) ce au activat în sfera învățământului, din Republica Sovietică Socialistă Ucraineană (RSSU) sau de peste Nistru. În exclusivitate fiind vorbitori de limbă rusă, aceștia erau angajați cu precădere în sfera învățământului mediu de specialitate. Analiza mai multor dosare depozitate la Arhivele Naționale ale Republicii Moldova ale elevilor, studenților și personalului didactic ne-a permis să constatăm:

- În majoritatea cazurilor, pe teritoriul dintre Nistru și Prut veneau familii din RSFSR sau RSSU, în care soțul era militar, iar soția obținea automat un post de cadru didactic. Indiferent de specialitatea pe care o avea soția, putea avea doar studii primare, acestea deveneau învățătoare.
- O altă categorie o constituie tinerii specialiști, de regulă, fete necăsătorite, tinere comsoliste sau comuniste, care veneau să-și caute ursitul și totodată să contribuie nemijlocit la comunizarea acestui teritoriu absolut necunoscut pentru cei nou-veniți.
- În mod special atrage atenție faptul, că nou-venitele învățătoare erau repartizate în raioanele de pe malul Prutului, cu precădere în regiunea raioanelor Ungheni, Glodeni și Edineț (în termeni actuali). Deasemenea în aceste raioane limitrofe Prutului erau repartizate și cadre didactice originare din partea stângă a Nistrului. Între timp, tinerii specialiști, dar și cei cu experiență, însă din zona Prutului, erau redirecționați la muncă în localitățile din Sud sau în satele situate pe malul Nistrului.
- Au fost anulate toate gradele didactice obținute în timpul administrației românești, erau valabile doar cele sovietice pe care le dețineau exclusiv doar cei veniți din URSS.

Sub pretextul lichidării analfabetismului, dar de fapt în scopul îndoctrinării, rusificării și comunizării maselor, au fost deschise zeci de clase ale școlii serale, unde se organizau lecții pentru tineri și adulți. Totodată a fost deschisă o rețea vastă de tehnicumuri și universități care activau conform modelului sovietic. Majoritatea acestora erau cu profil agricol sau pedagogic, iar studiile se făceau gratuit. Paralel cu acestea au funcționat și două școli medicale, instituții cu profil tehnic și care pregăteau contabili, însă la care băștinașii, practic, nu aveau acces, iar la unele, studiile erau contra plată.

În cadrul *Institutului Agricol „M.Frunze”* a activat unica facultate muncitorească de pe teritoriul românesc al Moldovei de la Est de Prut. Ascultătorii acesteia, erau de regulă analfabeți, dar pregătiți să contribuie la sovietizarea ținutului.

Pe parcursul primului an de ocupație comunistă au activat cinci instituții superioare de învățământ de tip sovietic. Pe malul drept al Nistrului funcționau: *Institutul Pedagogic, Institutul Învățătoresc, Institutul Agricol și Conservatorul de Stat*, iar în zona transnistreană – *Institutul Pedagogic Moldovenesc de Stat „T.Șevcenko”*. Cu toate acestea considerăm deosebit de grav faptul, că din programul de studii al facultății de fizică și matematică a *Institutului Învățătoresc* și a *Institutului Pedagogic Moldovenesc de Stat „T. Șevcenko”* din Tiraspol a fost exclusă studiarea limbii române.

Instituțiile de învățământ superior nu dispuneau de biblioteci, săli de studii, tinerii veniți din localitățile rurale nu erau asigurați cu cămine.

Atragem atenția asupra faptului că regimul sovietic de ocupație nu a admis existența nici unei instituții superioare de învățământ, în care ar fi existat facultate de drept sau economie. Specialiști în aceste domenii urmau a fi angajați exclusiv din afara spațiului românesc. Disciplina *științe sociale* a fost exclusă din programele de studii, iar despre existența unei astfel de facultăți nici nu putea fi vorba.

Autoritățile comuniste, prin politica promovată, au contribuit la degradarea sistemului de învățământ, au fost imitate reforme, adoptate multiple decizii, care prin esență aveau un singur scop: asimilarea populației băștinașe și depersonalizarea cetățenilor, transformându-i în homo-sovieticis.

Deportările din Cernăuți (1941). Mărturii pe baza unui raport de anchetă informativă

Liviu CĂRARE

Keywords: Jews, Czernowitz, Traian Popovici, ghetto, deportation

Abstract

Deportation from Czernowitz (1941). (Evidence based on the Report of an Informative Investigation)

The events in Czernowitz during 1941-1942 are a constituent part of the phenomenon of „ethnic cleansing” developed by the Romanian state immediately after the reconquest of the territories ceded to the USSR in the summer of 1940. Jewish population of the city was enclosed in a ghetto in order to be fully deported to Transnistria. This was not possible because the Romanian authorities had realised that the majority of professionals and technicians in Czernowitz were Jews. The report captures the details of the establishment of Czernowitz ghetto, planning and organization of the deportations, but also how mayor Traian Popovici and other members of the sorting commission prepared the tables with Jewish experts in Czernowitz, saving from deportation sometimes even whole families.

Evenimentele petrecute în Cernăuți în anii 1941-1942 sunt parte constitutivă a fenomenului de „purificare etnică” dezvoltat de statul român, imediat după recucerirea teritoriilor cedate URSS în vara anului 1940. Populația evreiască a orașului a fost închisă într-un ghetou cu scopul de a fi deportată integral în Transnistria. Acest lucru nu a fost posibil deoarece autoritățile române au realizat, într-un târziu, că majoritatea specialiștilor și tehnicienilor din Cernăuți erau evrei. Expulzarea lor totală echivala cu distrugerea economică a zonei, fapt subliniat și de Consulatul German din Cernăuți prin diverse documente¹ (note, telegrame, rapoarte). Necesitatea menținerii celor utili pentru refacerea și funcționarea orașului a salvat de la deportare un număr de aproximativ 17.000 de evrei dintr-un total de 50.000. Demersurile pentru cruțarea specialiștilor indispensabili au fost susținute îndeosebi de primarul municipiului, Traian Popovici².

Deportarea evreilor cernăuțeni a avut loc în două etape: în intervalul 13 octombrie – 15 noiembrie 1941 și apoi în 1942, în lunile iunie și septembrie. În prima etapă 14 trenuri conduse

¹ *Al III-lea Reich și Holocaustul din România. 1941-1944. Documente din arhivele germane*, ed. Ottmar Trașcă și Denis Deletant, București, Editura Institutului Național pentru Studierea Holocaustului din România „Elie Wiesel”, 2007, doc. nr. 54, 55, 56, 57, pp. 316-338.

² Traian Popovici (1892-1946), avocat, în intervalul august-decembrie 1941 a fost primar al Municipiului Cernăuți. S-a opus politicii discriminatorii antonesciene și deportării evreilor. A coordonat o amplă activitate de salvare a populației evreiești din Cernăuți, fapt pentru care eforturile sale au fost răsplătite postum la 02.06.1969, când i-a fost decernată „Medalia celor Drepti între Popoare” de către statul Israel și Institutul Yad Vashem.

de Batalionul 1 Jandarmi au transportat în Transnistria un număr de 28.391 evrei¹. Astfel, la finalul anului 1941 în oraș se mai aflau 16.569 evrei ce obținuseră autorizația de specialist semnată de Guvernatorul Bucovinei, generalul Corneliu Calotescu². Restul celor rămași au format așa numitul „lot II” și au primit autorizații semnate de primarul Traian Popovici. Acest „lot II” a fost deportat în a doua etapă, în 1942. O statistică referitoare la cei trimiși în Transnistria în 1942 consemnează un număr total de 4.139 evrei deportați din Cernăuți, din care 1.576 bărbați, 1.796 femei și 776 copii³. Situația populației municipiului întocmită de Serviciul Administrativ al Primăriei la data de 31 august 1942 stabilește numărul locuitorilor evrei la 15.633⁴.

Pentru a stabili cu exactitate evreii necesari redresării vieții economice a fost înființată o comisie responsabilă cu trierea evreilor alcătuită din generalul Vasile Ionescu⁵, primarul Traian Popovici, vice-primarul Pop, maiorul Tarnaveschi, sublocotenentul Jenică Popovici (fratele primarului), sublocotenentul Onofrei Lunguleac și secretarul primăriei Constantin Bucevski⁶. Comisia, coordonată de generalul Ionescu și de Traian Popovici, a acționat în scopul menținerii unui număr cât mai mare de evrei în oraș. Activitatea comisiei de triere a generat suspiciuni și nemulțumiri, fiind formulate mai multe acuzații de corupție la adresa primarului Popovici și a celorlalți membri ai comisiei⁷. Denunțuri anonime conjugate cu informații prezente în mai multe note ale Siguranței au fost înaintate Președinției Consiliului de Miniștri, care a dispus în ianuarie 1942 formarea unei comisii de anchetă care să investigheze modul în care s-au desfășurat operațiunile de selecționare a evreilor și deportările în Transnistria din toamna anului 1941.

În continuare vom prezenta raportul de anchetă informativă ce conține concluziile cercetărilor efectuate de comisia prezidată de locotenent-colonelul Victor Siminel⁸, finalizate la 5 februarie 1942. Documentul surprinde detalii privind constituirea și funcționarea ghetoului din Cernăuți, planificarea și organizarea deportărilor, dar și felul în care Traian Popovici și ceilalți membri ai comisiei de triere au întocmit și refăcut tabele cu specialiștii evrei din Cernăuți, salvând de la deportare uneori chiar familii întregi. Informațiile referitoare la procesul

¹ Arhiva Institutului Național pentru Studiul Holocaustului din România – „Elie Wiesel” (în continuare AINSHR-EW), RG-31.006M, rola 5, fond 307, f. 230.

² Corneliu Calotescu (1889-1970), militar de carieră, participă la Primul Război Mondial. În perioada 05.09.1941-20.03.1943 a îndeplinit funcția de Guvernator al Bucovinei, fiind unul din principalii responsabili ai deportării evreilor bucovineni. Este arestat, judecat în primul lot al criminalilor de război și condamnat la moarte. Sentința inițială a fost modificată în muncă silnică pe viață. A fost deținut la penitenciarul Aiud și eliberat în 1956, fiind grațiat prin decretul nr. 42/1955.

³ AINSHR-EW, RG-31.006M, rola 5, fond 307, f. 691.

⁴ *Ibidem*, f. 692; în luna septembrie au mai fost deportați 45 de evrei, parte a aceleiași „lot II”.

⁵ Vasile N. Ionescu (1887-?), militar de carieră, general de brigadă (în rezervă din 09.05.1941). A participat la luptele din Primul Război Mondial. În intervalul iunie-decembrie 1941 a îndeplinit funcția de Comandant Militar al Municipiului Cernăuți, postură din care a intervenit în favoarea evreilor. Arestat de autoritățile comuniste a fost condamnat pentru „crimă de război” și deținut la Jilava și Aiud, fiind eliberat în 1954.

⁶ AINSHR-EW, RG-25.004M, rola 135, dos. 2868/1941, f. 13.

⁷ Pentru detalii vezi Liviu Cărare, *Ghetoul din Cernăuți (1941). Mărturii privind procesul de triere al evreilor, în Holocaust. Studii și cercetări*, vol. II, nr. 1(3) / 2010, Iași, Institutul European, 2010, pp. 57-69.

⁸ Victor Siminel (1897-1981), militar de carieră, general. Participă la Primul Război Mondial ca sublocotenent în armata Rusiei țariste. În perioada 1 noiembrie 1941 – 5 februarie 1942 a îndeplinit funcția de ajutor al șefului Secției I-a Informații Externe, timp în care a condus cercetările referitoare la felul în care s-a efectuat trierea și deportarea evreilor din Cernăuți. Între 28 august – 19 septembrie s-a aflat la conducerea SSI. Arestat de autoritățile comuniste sub acuzația de „crimă de intensă activitate împotriva clasei muncitoare în cadrul aparatului de reprimare burghezo-moșieresc din SSI”. A fost eliberat în 1956. Pentru mai multe detalii privind viața și activitatea sa vezi studiul intitulat *Victor Siminel, un profesionist al muncii de informații*, semnat de Alin Spănu în volumul *Paradigmele istoriei. Discurs. Metodă. Permanențe. Omagiu Profesorului Gheorghe Buzatu*, vol. II, Iași, Casa Editorială Demiurg, 2009, pp. 11-16.

de întocmire și eliberare a autorizațiilor și statisticile prezente în raport completează aspecte mai puțin cunoscute ale vieții comunității evreilor din Cernăuți. De asemenea, sursa documentară oferă perspectiva unei analize în ceea ce privește implementarea ordinelor de deportare, rolul factorilor decizionali, dar și atitudinea autorităților față de evrei.

Comisia de anchetă, compusă din Victor Siminel (delegat al S.S.I., ca președinte), maior Corneliu Pavel (Direcția Justiției Militare, delegat al M.A.N.), maior Stere Marinescu¹ (Șef de Cabinet al Guvernatorului Bucovinei, delegat de Ministerul de Interne) și maior Mihail Popescu (delegat al Președinției Consiliului de Miniștri – Cabinetul Militar)², a luat ființă la 9 ianuarie 1942 pentru a cerceta în scop informativ veridicitatea sesizărilor adresate Președinției Consiliului de Miniștri. Astfel, baza cercetărilor a constituit-o un denunț anonim și o notă extrasă din raportul nr. 1028/941 al Parchetului Tribunalului Cernăuți, adresată Ministerului de Justiție, care menționa: „denunțul anonim – Fostul primar al orașului Cernăuți, Traian Popovici, împreună cu secretarul primăriei Bucevski, au speculat eliberarea evreilor din ghetou, luând câte 40.000 până la 100.000 lei cap de familie; aceleași învinuiri se aduc și Comand. Leg. Jandarmi Maior Rezervă Iacobescu Nicolae, fost comandant al ghetoului; în loc să respecte ordinele superioare de a se opri în Cernăuți numai specialiștii evrei, de care viața economică și industrială a orașului are absolută nevoie, s-au oprit negustori, avocați și samsari. În Transnistria (Moghilev) au plecat numai cei ce n-au putut plăti sume importante de bani”³. Nota informativă conține următoarele observații: „populația din orașul și județul Cernăuți este îngrijorată de faptul că, începând de la data de 13.X.1941, circa 10.000 de evrei au fost eliberați din ghetou; că cei eliberați n-au fost cei prevăzuți în ordinele superioare, date în interes social, întrucât cu autorizația dată unor evrei se permitea eliberarea mai multor persoane anonime, ce nu puteau fi identificate ulterior; se semnalează că s-au eliberat mai multe autorizații unui singur evreu, ca făcând parte din mai multe bresle; se mai arată, că evreii cu stare materială mai bună s-au reîntors la locuințele lor luxoase și sunt văzuți plimbându-se prin oraș; nota specifică, de asemenea, că în Cernăuți circulă zvonul, că eliberările din ghetou s-au făcut prin plată, fapt ce provoacă o stare de nemulțumire în rândul populației românești și în mijlocul trupelor ce s-au întors de pe front”⁴.

Pornind de la acuzațiile formulate și de la informațiile primite de la generalul Calotescu, comisia și-a stabilit planul de anchetă, anume de a studia arhiva care înregistrează operațiile de sortare a evreilor și verificările de acte, autorizații, declarații și tabele în legătură cu trierile evreilor. Totodată, s-a decis audierea unei părți din cei vizați în denunțuri și a celor ce au avut atribuții în legătură cu întocmirea actelor ce au stat la baza trierii evreilor, precum și o parte din evreii ce au primit autorizații de rămânere în Cernăuți.

Raportul începe cu o secțiune intitulată *Istoric*, care sintetizează felul în care autoritățile române au gestionat „problema evreiască” în Cernăuți și premisele deportării. Factorii decizionali sunt prezentați succint, începerea deportărilor fiind hotărâtă de Ion Antonescu și comunicată ulterior guvernatorului Bucovinei. În continuare, documentul descrie cum generalul Ioan Topor și locotenent-colonelul Gheorghe Petrescu au sosit în Cernăuți cu ordinele de deportare în Transnistria. Totuși, au existat detalii ce au fost clarificate abia după război privind implementarea ordinelor Conducătorului statului referitoare la deportarea evreilor bucovineni. În contextul înaintării armatelor române pe frontul de Răsărit, a pierderilor suferite și a

¹ Stere C. Marinescu (1897-?), militar de carieră. Între 1941-1943 a îndeplinit funcția de Director al Cabinetului Militar al Guvernatorului Bucovinei, fiind direct implicat în coordonarea deportărilor și aplicarea legislației antisemite. A fost arestat în 1946 sub acuzația de a fi „condus operațiile de exterminare a populației evreiești din Cernăuți”; deținut la Aiud și Craiova, a fost eliberat în 1964.

² AINSHR-EW, RG-25.004M, rola 135, dos. 2868/1941, f. 83.

³ *Ibidem*, f. 83-84.

⁴ *Ibidem*.

dificultăților provocate de episodul Odessa, mareșalul Antonescu hotărăște în septembrie 1941 „deparazitarea vieții neamului românesc de toți evreii”¹. Acest fapt echivala cu „aruncarea a zeci de mii de jidani în Rusia”². Intenția conducătorului statului de a expulza populația evreiască din Bucovina a fost dezvăluită chiar imediat după reocuparea orașului Cernăuți de către trupe românești. Astfel, generalul Ioan Topor, Mare Pretor pe lângă Marele Cartier al Grupurilor Armatei de Operații, declara la 26 aprilie 1945, fiind anchetat de Tribunalul Poporului, că l-a auzit pe mareșalul Antonescu adresându-se guvernatorului Rioșanu³: „să-mi scapi Bucovina de evrei, dacă nu, mă scap eu de dumneata”⁴. Evenimentul s-a petrecut la masa dată de guvernator, la care au participat și Majestatea Sa Regele, colonelul Mareșal, dr. Nicolae Lupu și reprezentanți ai Germaniei. În aceeași zi, mareșalul a comunicat generalului Topor că va da ordin pentru evacuarea evreilor din Bucovina⁵.

La începutul lunii octombrie, colonelul Gheorghe Petrescu de la Statul-Major I-a anunțat că organizarea evacuării era finalizată, data începerii fiind fixată. Potrivit mărturiei generalului Ioan Topor, cei doi s-au deplasat la Cernăuți: „domnul general Calotescu era lipsă din localitate și am luat contact cu dl. colonel Marinescu, care a telefonat îndată d-lui general Calotescu la București. Mai târziu ne-am prezentat d-lui general Vasile Ionescu, spunându-i că s-a ordonat evacuarea evreilor din Bucovina. I-am comunicat acest lucru, deoarece credeam că în calitatea domniei sale de comandant militar al Bucovinei îi revine sarcina de a colabora la această evacuare. Dl. general Vasile Ionescu ne-a spus d-lui colonel Petrescu și mie, că trebuie un ordin scris și că fără ordin scris nu ia nici o măsură. Atunci i-am comunicat d-lui general că vom aștepta sosirea d-lui general Calotescu”⁶. Generalul Vasile Ionescu a confirmat inexistența ordinului scris, declarând că generalul Topor și colonelul Petrescu au spus că „operațiunea aceasta nu se face cu ordine scrise”⁷. Guvernatorul Bucovinei a susținut desfășurarea evenimentelor relatată de Marele pretor Topor, dar a insistat asupra faptului că domnul colonel Petrescu avea în posesie un ordin telegrafic de la Marele Cartier General în legătură cu evacuarea evreilor, care nu era însă adresat Guvernământului⁸. Petrescu a declarat, în 1945, că primise dispoziții din partea lui Radu Dinulescu⁹, Secția a II-a a Statului-Major 11; acest Ordin. nr. 6651 din 4 octombrie 1941¹⁰ reiterea decizia mareșalului Antonescu ca toți evreii din Bucovina să fie deportați în Transnistria în decurs de zece zile. Colonelul Petrescu își asumă redactarea ordinului de ghetizare a evreilor din Cernăuți, împreună cu cele cinci anexe¹¹.

Inițial s-a hotărât ca în Cernăuți să rămână un număr restrâns de specialiști evrei, indispensabili întreprinderilor industriale. Astfel, odată cu ordinele de înființare a ghetoului,

¹ *Evreii din România între anii 1940-1944*, vol. II, *Problema evreiască în stenogramele Consiliului de Miniștri*, Lya Benjamin (ed.), București, Editura Hasefer, 1996, doc. nr. 107, p. 297.

² *Ibidem*, doc. nr. 108, p. 303.

³ Alexandru Rioșanu (1892-1941), militar de carieră. Avansat la gradul de locotenent-colonel (1933), este trecut în rezervă în 1938. A îndeplinit funcția de Împuternicit al Generalului Antonescu pentru administrarea Bucovinei (iulie-august 1941), contribuind la implementarea legislației rasiale. Moare la sfârșitul lunii august în urma unei intervenții chirurgicale nereușite.

⁴ AINSHR-EW, RG-25.004M, rola 25, dos. 20725, vol. 8, f. 317.

⁵ *Ibidem*.

⁶ *Ibidem*, f. 318.

⁷ *Ibidem*.

⁸ *Ibidem*.

⁹ Radu Dinulescu (1898-1984), militar de carieră. Între 1940-1942 îndeplinește funcția de Șef al Secției a II-a Informații din Marele Stat Major. Cunoscut simpatizant al Germaniei naziste și adversar al minorității evreiești. A fost implicat în planificarea Pogromului de la Iași. Condamnat la 15 ani de muncă silnică în 1953 pentru implicarea sa în pogrom a fost grațiat doi ani mai târziu.

¹⁰ Cf. *Raport final*, Comisia Internațională pentru Studiarea Holocaustului în România (ed. Tuvia Friling, Radu Ioanid, Mihail E. Ionescu), Iași, Polirom, 2005, p. 248

¹¹ AINSHR-EW, RG-25.004M, rola 25, dos. 20725, vol. 8, f. 319.

governatorul Bucovinei a dispus să fie alcătuit un tabel ce conținea numele evreilor exceptați de la deportare. Tabelul cuprindea un număr de 550 capi de familie, care urmau să părăsească ghetoul împreună cu familia, rezultând un total de 2.500 evrei. După începerea transporturilor spre Transnistria și plecarea a două trenuri (aproximativ 6-7.000 evrei), mareșalul Antonescu a aprobat rămânerea în oraș a 15-20.000 evrei necesari continuării vieții economice și industriale. Drept urmare, transporturile în Transnistria au fost oprite și a fost formată comisia de triere¹.

Fiindcă denunțul se referea la abuzurile comise în timpul operațiunii de triere, ancheta a urmărit în mod special desfășurarea acestei operațiuni. Trierea a avut la bază un plan alcătuit din patru puncte: întocmirea tabelelor nominale pe profesii, cuprinzând pe cei ce au cerut eliberarea (circa 180 tabele); prezentarea tabelelor totalizate numeric guvernatorului Bucovinei pentru fixarea proporției celor ce urmau să fie eliberați, în raport cu importanța specialității și plafonul stabilit; indicarea pe tabel (operație făcută de comisie) a celor ce urmau a primi autorizații de eliberare și întocmirea autorizațiilor, semnarea acestora de către guvernator și înmânarea lor evreilor ce urmau să rămână în Cernăuți².

Tabelele au fost întocmite de comitetul evreiesc al orașului și apoi prezentate generalului Ionescu și primarului Traian Popovici. Raportul consemnează forma în care au fost primite: scrise în creion, neîncheiate, nesemnate de cel ce le-a întocmit, iar comisia, fără să dea ordin să fie transcrise, a trecut la prezentarea acestora guvernatorului. Guvernatorul, generalul Calotescu, a indicat, în scris, prin proporții, procentul celor ce urmau a rămâne în oraș din fiecare tabel sub diverse forme exemplificate în raport: „indicația dată de dl. Guvernator avea caracter de Înalț Ordin, întrucât se executa o dispoziție a domnului Conducător al Statului. Ea era trecută în tabel sub diferite forme, de exemplu: a. la nr. 18, „arhitecți, conductori arhitecți”: capi 48, membrii în familie 78, total 126. Dl. Guvernator a trecut în dreptul rubricii „1/2”; înțelegându-se prin aceasta că jumătate din numărul specialiștilor rămân în întreprinderile din Cernăuți și restul urmează a fi evacuați; b. la nr. 61, „șoferi, mecanici conductori autovehicule”: capi 70, membri în familie 244, total 314.

Dl. Guvernator a trecut în dreptul rubricii „1/3”, înțelegând prin aceasta că o treime urmează să rămână în oraș și restul să fie evacuat³. Astfel, autorul documentului concluzionează că proporțiile stabilite nu aveau caracter orientativ și că nu în toate cazurile cei ce s-au ocupat de triere au ținut seama de rezoluția guvernatorului Calotescu. În ceea ce privește indicarea celor autorizați să rămână, comisia de triere hotăra eliberarea sau deportarea fiecărui individ înscris în tabel, individual. Au fost constatate mai multe nereguli, începând cu faptul că tabelele au fost scrise în creion, nu au fost încheiate și nici contrasemnate de cel ce a supravegheat întocmirea tabelului respectiv. Majoritatea tabelelor au suferit modificări: adăugări de noi nume, ștersături și diverse semne efectuate cu mai multe culori. Unele nume prezintă numărul de ordine înscris într-un cerc și rezoluția „da” în dreptul numelui, în timp ce alte nume sunt tăiate. Mai mult, tabelele nu au fost trimise șefului Siguranței Cernăuți pentru a le controla și a indica pe cei ce au activat în rândurile mișcării comuniste, pe cei suspecți, sau indezirabili. Mai grav, apreciază autorul raportului, comisia a trecut peste ordinul guvernatorului și au fost eliberați mai mulți evrei decât cei stabiliți prin procente de generalul Calotescu⁴. Comisia de anchetă a analizat operația de triere prin studiul unor tabele și a consemnat neconcordanțele și modificările suspecte pentru fiecare în parte. Astfel, de exemplu tabelul *Exportatorilor de păsări și ouă* a avut inițial trecuți 23 capi de familie. Faptul se constată din caracterul scrisului celor 23 de nume și din culoarea cernelei (albastră). Ulterior s-a adăugat sub nr. 24, cu cerneală verde și cu alt scris, evreul Fingerhut Carol și apoi sub nr. 25 tot prin adăugire, scris cu creionul

¹ *Ibidem*, rola 135, dos. 2868/1941, f. 86.

² *Ibidem*, f. 87.

³ *Ibidem*, f. 89.

⁴ *Ibidem*.

negru, evreul Berustein Isac în dreptul căruia este semnat maiorul Iacobescu (ofițerul declară că semnătura nu este a sa). Totalizarea „68” este făcută fără cel trecut sub nr. 25. Tabelul era neîncheiat, se puteau adăuga la el oricâți și de oricine. Nu este semnat de cel ce l-a întocmit. Cei de la numerele 1, 3, 5, 8, 18, 24 și 25 au în dreptul lor un semn (formă de unghi) în creion albastru, numele celorlalți sunt tăiate. Nici unul din membrii comisiei n-au semnat și n-au făcut nici o mențiune pe tabel¹. Alt tabel, cel al farmaciștilor, „scris în cerneală, cuprinde 110 capi de familie și a fost semnat de comandantul grupului de sub supravegherea căruia s-a întocmit. La pagina I-a a tabelului, afost adăugat sub nr. „32^{aa}” cu creion chimic doctorul Samuel Albrecht, la pagina a 2-a s-a adăugat sub „62^{aa}” Polesiuk Dauber Faug și la pagina a 3-a a tabelului sub nr. „89^{aa}”, „89^{bb}”, „89^{cc}”, „89^{dd}” s-au adăugat alți patru capi de familie. Se constată că dintre cei șase adăugați, numai trei dintre ei au fost tăiați de pe tabel, restul (trei) au fost probabil puși în libertate. Din examinarea tabelului numerar prezentat d-lui Guvernator, reiese că D-sa a dispus ca din totalul de 114 capi de familie să fie autorizați a rămâne „1/2” (tabelul numărul 21, fila 10). Se constată însă că: la fila 1 au fost tăiați din tabel 2 capi de familie; la fila 2 au fost tăiați din tabel 5 capi de familie; la fila 3 au fost tăiați din tabel 16 capi de familie; la fila 4 au fost tăiați din tabel 16 capi de familie; total 39 capi de familie ce n-au fost admiși a rămâne în Cernăuți, când dl. Guvernator dispusese să rămână 57 capi de familie, au rămas 75^{aa}”.

Au mai fost analizate, la fel de minuțios, și tabelele zidarilor, sobarilor și teracotiștilor, medicilor, a diferitelor profesii și meserii, ziariștilor, avocaților, curelarilor, cinematografiștilor, cel intitulat „Agentură, Comision și Reprezentanți” și altele. Comisia a identificat, în linii mari, aceleași „nereguli” care scot în evidență eforturile depuse de cei responsabili cu procesul de sortare a tehnicienilor evrei din Cernăuți pentru salvarea a cât mai multe persoane.

Autorizațiile oferite capilor de familie au fost imprimare sub supravegherea maiorului Iliescu și a sublocotenentului Lunguleac de către elevi furieri, care completau numele capului de familie și, după caz, mențiunea „cu soția”, „cu familia”, „cu trei persoane”, sau „fără nici o altă persoană”. Ancheta a subliniat faptul că furierii nu puteau înțelege întotdeauna ce s-a hotărât, semnele făcute de comisia de triere fiind diferite și greu de descifrat. În acest fel exista posibilitatea de a comite erori sau, cu bună știință, furierii puteau adăuga pe tabele numele altor persoane, făcând în dreptul lor un semn ca cel înscris de comisie și astfel puteau liniștiți să întocmească autorizația respectivilor. Autorizațiile completate erau trecute în niște tabele alfabetice improvizate și nu exista registrul de înregistrare a autorizațiilor, fapt ce nu putea indica permanent numărul exact al autorizațiilor eliberate. Apoi, documentele completate erau înaintate spre semnare guvernatorului Bucovinei, fiind duse de persoane diferite: „maiorul Iliescu, de sublocotenentul Lunguleac, de diferiți furieri etc. și oricare dintre ei, nu semnau de primirea sau predarea lor^{aa}”.

O parte din autorizații au fost supuse verificărilor efectuate de comisia de anchetă, care a constatat mai multe nereguli: printr-o singură autorizație erau scutite de la deportare trei generații ale aceleiași familii⁴, altele sunt adnotate în așa fel încât numărul beneficiarilor crește: autorizații cu mențiunea „pentru o singură persoană” sunt completate cu numelor altor 6-7 persoane. De multe ori nu sunt specificate numele și prenumele celor ce însoțesc capul familiei. Completările și adnotările poartă semnătura maiorului Iacobescu, comandantul ghetoului, care nu recunoaște însă nici semnăturile, nici numele celor adăugați⁵.

Pentru clarificarea situației au fost audiați mai mulți informatori, oficialități ce au asistat la trierea evreilor din ghetou, precum și alți indivizi care au avut legătură cu evenimentele din

¹ *Ibidem*.

² *Ibidem*, f. 97.

³ *Ibidem*, f. 100.

⁴ *Ibidem*, f. 102.

⁵ *Ibidem*, f. 104.

octombrie 1941 din Cernăuți. Audierile s-au desfășurat în mai multe etape. Au fost audiate nouă persoane ce au avut legătură directă cu sortarea evreilor în vederea deportărilor: Traian Popovici, primarul orașului Cernăuți, Constantin Bucevski, secretarul general al primăriei, generalul Vasile Ionescu, fost președinte al Comisiei de Triere și Comandant Militar al orașului Cernăuți, maiorul Nicolae Iacobescu, comandantul ghetoului, maiorul Mihai Iliescu, șeful biroului în care se întocmeau autorizațiile, sublocotenentii Jenică Popovici și Onofrei Lunguleac, locotenent-colonelul Gheorghe Petrescu și avocatul Hotinceanu. Apoi o altă serie de persoane implicate în procedura de selecție au fost interogate, declarațiile lor fiind ulterior confruntate cu cele ale informatorilor.

Traian Popovici susține în declarația sa că a fost chemat în ziua de 11 octombrie 1941 de guvernatorul Bucovinei și delegat să alcătuiască o listă cu evreii care erau exceptați de la evacuare împreună cu dr. N. Lupu¹, generalul V. Ionescu și colonelul Gh. Cristescu. Lista a fost definitivată la 13 octombrie și aprobată de generalul Calotescu. Ea conținea numele a 550 capi de familie specialiști, aparținând unor întreprinderi industriale. La 15 octombrie a fost numit, împreună cu generalul Ionescu, să desemneze un număr de 15-20.000 de evrei, specialiști de elită, industriași și meseriași, pentru a rămâne în Cernăuți. S-a dat ordin pentru sistarea transporturilor cu destinația Transnistria până la data de 21 octombrie, când trierea trebuia să fie încheiată. Tabelele au fost întocmite în ghetou de către comitetul evreiesc, aduse ulterior la primărie și centralizate acolo într-un tabel numeric. Tabelul a fost prezentat guvernatorului, care a hotărât cota, pe meserii, a celor ce trebuiau să rămână. Primarul a precizat că reprezentanți ai diferitelor autorități și întreprinderi particulare au asistat comisia în timpul lucrărilor, solicitând ca anumiți evrei să rămână în Cernăuți, fiind indispensabili întreprinderilor. Comisia ținea seama de aceste cereri, centralizându-le într-un tabel prezentat apoi guvernatorului pentru a decide². Anchetatorii remarcă faptul că din declarația primarului reiese faptul că, pentru cei care nu au fost înscrși inițial, exista un tabel separat, nefiind astfel nevoie de adăugiri ulterioare. Concluzia este că tabelele nu au fost completate de membrii comisiei cu numele altor evrei³.

Numărul evreilor ce urmau să rămână în Cernăuți a fost calculat de Traian Popovici și Vasile Ionescu, astfel încât să nu depășească 13-15.000 de persoane. Acestor specialiști li s-au adăugat încă 1.000 capi de familie (aproximativ 7.000 de suflete), evrei indispensabili, înaintați guvernatorului de către directorul Românilizării. Astfel, plafonul de 20.000 de persoane era depășit. Ca urmare a acestui fapt, declară Popovici, au început să se facă retușări în tabelele considerate definitive. S-au eliminat tabele întregi, cum ar fi „cel al bătrânilor”, considerându-se că cei tineri pot lua cu ei pe părinți în baza autorizației⁴.

Comisia de anchetă notează că primarul și generalul Ionescu nu ar fi trebuit să fie surprinși de tabelul înaintat de autoritățile responsabile cu românizarea. Mai mult, chiar existența acestui organism îl impune ca factor decizional în chestiunea deportărilor. Eliminarea bătrânilor, ca unitate numerică separată, nu a condus neapărat la rămânerea lor pe lista celor ce urmau a fi deportați în Transnistria. Este reiterat cazul autorizației cu numărul 7.662, pe care au fost trecuți, alături de copii și nepoți, bunicii, în vârstă de 83, respectiv 73 de ani⁵.

Conform mărturiei primarului Popovici, după finalizarea lucrărilor de triere, au fost primite plângeri și proteste care sublinază că au primit autorizații persoane ce ar fi trebuit evacuate și nu au fost incluși, de multe ori, adevărații specialiști. Pentru a remedia situația, colonelul Petrescu și generalul Ionescu au hotărât revizuirea autorizațiilor eliberate. La încheierea revizuirii au mai

¹ Nicolae Lupu (1884-1972), avocat. În perioada iulie-octombrie 1941 a fost Prefect al județului Cernăuți și ulterior a îndeplinit funcția de Inspector General administrativ al Guvernământului Bucovinei, până în 1944.

² AINSHR-EW, rola 135, dos. 2868/1941, f. 106.

³ *Ibidem*, f. 107.

⁴ *Ibidem*.

⁵ *Ibidem*, f. 109.

rămas în ghetou încă 4-5.000 evrei, care n-au mai fost trimiși în Transnistria, deoarece transporturile au fost oprite¹.

O altă persoană vizată de denunțul anonim este secretarul general al primăriei, C. Bucevski, căruia i se impută că a traficat eliberarea evreilor din ghetou, acuzații ce i se aduc și primarului, precum și maiorului Iacobescu. Secretarul declară că în ziua de 16 octombrie 1941 a fost delegat de generalul V. Ionescu să aducă din ghetou pe cei 18 evrei ce urmau să întocmească listele cu cei excepțai. În ziua de 18 octombrie a fost trimis în ghetou pentru a strânge listele și a le aduce la comisia de triere. Bucevski a fost de mai multe ori în ghetou, cu scopul de a stabili exact care membri din familiile evreilor specialiști pot ieși în baza autorizațiilor. De asemenea, el declară că a fost trimis în ghetou pentru a supraveghea cum se execută operațiunea, fiindcă au existat plângeri că unele autorizații nu au ajuns la destinatar și că a împărțit personal o parte din autorizații². Cu privire la activitatea secretarului general Bucevski, comisia de anchetă a constatat că și-a depășit atribuțiile în mai multe rânduri: s-a substituit atribuțiilor comandantului ghetoului prin faptul că împărțea personal autorizații; deși trimis pentru a supraveghea desfășurarea procesului de împărțire a autorizațiilor, nu a luat nici o măsură, și nici nu a informat comisia de completările și adăugirile ce se făceau pe autorizații. Din declarațiile altor persoane interogate reiese că secretarul Bucevski s-a interesat de anumite persoane ce se aflau în unul din trenurile ce transportau evrei spre Transnistria și, mai grav, a transportat cu automobilul primăriei pe evreul Kamilo Hart, eveniment remarcat de opinia publică, ce a adus aprecieri defavorabile pentru un funcționar superior al statului³.

De asemenea, generalul Vasile Ionescu, Comandant Militar al orașului și președinte al Comisiei de Triere a evreilor a fost chestionat în legătură cu evenimentele din toamna anului 1941. Generalul Ionescu arată că transporturile spre Transnistria au început la 12 octombrie 1941 și a durat 2-3 zile, interval în care au fost deportați circa 7.500 evrei. După alte două zile Guvernământul a oprit „evacuarea” și a ordonat începerea operației de triere. După întocmirea tabelelor și stabilirea proporției celor indispensabili de către Guvernator, „comisia a stabilit pe cei ce trebuiau să plece în Transnistria, tăindu-i după tabel și pentru rest, se completau autorizații, se numerotau, se înscriau în tabele alfabetice, se semnau și li se înmânau prin Comandamentul ghetoului. Aproape de terminarea întocmirii autorizațiilor, s-a început evacuarea celor circa 29.000 evrei ce nu au fost admiși a rămâne în Cernăuți. Cum în acel moment se constata că s-au întocmit un număr de circa 11.000 autorizații, care înmulțit cu 3 (membrii familiei) ar fi însemnat 33.000 de suflete, număr ce depășea plafonul stabilit, s-a hotărât revizuirea. Revizuirea a fost ordonată și din cauză că se constata că la ieșirea din ghetou capii de familie evrei, în afară de familia lor, mai strecurau și alte rude, care ar fi mărit numărul evreilor eliberați”⁴.

Revizuirea autorizațiilor a fost inițiată prin ordonanțe care dispuneau ca toți evreii care primiseră astfel de documente să aducă două declarații în care să fie trecuți nominal pe vârste, specialități, profesii etc., toți cei eliberați în baza autorizației primită de capul de familie. Pentru a identifica pe cei suspecți sau indezirabili, pe lângă biroul de revizuire au funcționat și organe militare și ale Siguranței. Revizuirea a autorizat rămânerea în Cernăuți a 16.500 evrei trecuți în aproximativ 5.500 autorizații, cei rămași peste această cifră fiind cei care nu au putut fi evacuați din cauză că transporturile au fost sistate⁵.

Comisia de anchetă a făcut mai multe observații asupra celor declarate de generalul Vasile Ionescu. Astfel, trierea evreilor și eliberarea autorizațiilor s-au făcut în mod neregulat; aceleași persoane au primit mai multe autorizații, fiind înscrise pe mai multe tabele; nu s-au verificat

¹ *Ibidem*.

² *Ibidem*, f. 110.

³ *Ibidem*, f. 111-112.

⁴ *Ibidem*, f. 113-114.

⁵ *Ibidem*.

indezirabilii. Revizuirea nu a avut un rezultat satisfăcător întrucât: „evreul chemat cu declarația tip completată putea să înscrie în ea pe cine vroia, din familia sa, și să omită pe cel ce știa că părăsise ghetoul neregulat. Capul de familie putea trece orice cifre privitoare la vârsta părinților lui precum și a copiilor, întrucât faptul nu era controlat de comisie și, în felul acesta, revizuirea nu a însemnat decât să confirme mai accentuat dreptul celor trecuți în declarație de a rămâne în oraș. În fața comisiei se prezenta o singură persoană (capul de familie), cea pe numele căreia se eliberase autorizația, ceilalți, chiar în neregulă, fiind trecuți în declarație, puteau sta ascunși până ce se stabilea dacă în urma revizurii sunt sau nu admiși să rămână în localitate. În cazul în care erau admiși, n-aveau nevoie să mai rămână ascunși, în caz contrar, au rămas dispăruți și neidentificați. În urmă ei s-au prezentat în fața comisiei pentru a primi autorizațiile «barate» (lotul II). Cei care au fost prinși și trimiși în ghetou au putut rămâne în grupul celor circa 5.000 ce au fost eliberați fără nici o formă la terminarea transporturilor în Transnistria. Aceștia, formând lotul nr. 2 sunt astăzi în Cernăuți”¹.

Maiorul Iacobescu a informat comisia că personal a prins doi soldați jandarmi ce au eliberat doi evrei din ghetou, fără ca aceștia să posede autorizație și, în consecință, i-a pedepsit disciplinar. Fapta celor doi jandarmi era însă de natură penală, și în loc să fie pedepsiți disciplinar, trebuiau deferiți Curții Marțiale². O altă neregulă constatată a fost autorizarea părăsirii ghetoului de alți evrei decât cei specificați în autorizații de către maiorul Iacobescu și subalternii săi, căpitanul Andreescu și sublocotenentul Criveanu. De asemenea, dispozițiile Guvernământului nu au fost respectate și în ghetou au luat naștere târguri de haine, covoare și tablouri³.

O altă persoană bănuită de trafic cu valori este avocatul Hotinceanu. Acesta, împreună cu armatorul italian Stefano d'Andria, a primit autorizație de a intra în ghetou pentru a facilita emigrarea evreilor cernăuțeni în Palestina. El a strâns bani și pietre prețioase ca acout pentru ipotetica emigrare. Când au aflat autoritățile, l-au somat să restituie valorile evreilor, fiindcă „emigrarea nu privea pe evreei din Bucovina și Basarabia”⁴.

Raportul nu a putut stabili în final dacă pentru eliberarea din ghetou s-au oferit și primit importante sume. În rest, acuzele aduse de denunțul anonim și de nota informativă se confirmă și sunt întemeiate. Situația tabelelor denotă fie neglijența, fie interesul nedeclarat al celor ce s-au ocupat de procedura de triere. Mai mult, plafonul stabilit de guvernator nu a fost respectat, la data alcătuirii raportului în Cernăuți aflându-se peste 21.000 evrei⁵. De neregulile constatate sunt principali răspunzători: generalul Vasile Ionescu, avocatul Traian Popovici și alături de ei toți cei implicați în procesul de triere. Autorul raportului propune înaintarea dosarului Curții Marțiale a Diviziei a 8-a, care să stabilească răspunderea fiecărui vinovat în parte, potrivit legii. În încheiere, pentru a da satisfacție opiniei publice din oraș, comisia de anchetă recomandă „a se revizui, în adevăratul înțeles al cuvântului, situația tuturor evreilor rămași la Cernăuți”⁶.

¹ *Ibidem*, f. 116-117.

² *Ibidem*, f. 121.

³ *Ibidem*, f. 123.

⁴ *Ibidem*, f. 125.

⁵ *Ibidem*, f. 130.

⁶ *Ibidem*, f. 132-133.

Decizia deportării țiganilor și proiectul utilizării lor la munci în Transnistria*

Viorel ACHIM

Keywords: deportation, forced labor, Gypsies, Romania, Transnistria.

Abstract

The Decision to Deport the Gypsies and the Project of their Use at Labors in Transnistria

The decision taken by Marshal Ion Antonescu in May 1942 to deport the Gypsies considered „dangerous and undesirable” to Transnistria (the Soviet territory between the Dniester and Bug rivers then under Romanian occupation) had nothing to do with any government project to use these people at labours. Such a project was developed by the Romanian occupation authorities in Transnistria. The Decision no. 3148, from 18 December 1942, of the Government of Transnistria established the obligation for all able-bodied Gypsies aged 12 to 60 years to perform work where they were placed by the authorities. Thereafter most deportees were put to work in kolchozes, farms, construction sites etc. Before December 1942, the number of Gypsies who did forced labor was low. The survival of the Gypsies in Transnistria depended in part of the opportunities that an individual or family has had to perform work.

Deportarea țiganilor în Transnistria în anii 1942-1944 este astăzi un subiect ale cărui date esențiale sunt cunoscute¹. Conținutul politicii față de țigani promovată de Guvernul Antonescu, scopurile urmărite prin deportarea în teritoriul sovietic dintre Nistru și Bug aflat în acei ani sub ocupație românească, cronologia deportărilor, amplexarea lor, numărul victimelor sunt chestiuni care au prezentat cel mai mare interes în studiile de până acum. Prin dezastrul uman care s-a produs în Transnistria, unde aproximativ 11.000 dintre cei 25.000 de țigani deportați au murit din cauza foamei, frigului și epidemiilor, deportarea țiganilor în Transnistria este un capitol al Holocaustului din România, evidențiat ca atare în literatura științifică².

* Acest studiu a fost realizat în cadrul proiectului de cercetare „Țigani deportați în Transnistria (1942-1944). Folosirea lor la munci de către autoritățile de ocupație”, finanțat de Fundația „Memorie, Răspundere și Viitor” (Stiftung „Erinnerung, Verantwortung und Zukunft”) din Berlin, Germania.

¹ În legătură cu deportarea romilor în Transnistria s-au publicat mai multe studii și articole; vezi îndeosebi Viorel Achim, „Deportarea țiganilor în Transnistria”, studiu introductiv la *Documente privind deportarea țiganilor în Transnistria*. Culegere întocmită, cu Studiu Introductiv de Viorel Achim, vol. I-II, București, Editura Enciclopedică, 2004, vol. I, p. VII-XXII, unde în nota 1 este redată bibliografia cvasi-completă existentă în acel moment (în continuare: Achim, *Documente*). În ultimii ani s-au mai adăugat câteva titluri, cele mai recente fiind: *Tragedia romilor deportați în Transnistria 1942-1945. Mărturii și documente*, ed. Radu Ioanid, Michelle Kelso, Luminița Mihai Cioabă, Iași, Polirom, 2009; V. Achim, „Operațiunile de deportare a romilor în Transnistria. Situația din județul Timiș-Torontal, septembrie 1942”, în *Holocaust. Studii și cercetări*, I (2009), nr. 1, p. 29-39.

² Raportul final al Comisiei Internaționale pentru Studierea Holocaustului din România consacră un capitol special deportării romilor: *Raport final*, editori Tuvia Friling, Radu Ioanid, Mihail E. Ionescu, Iași, Polirom, 2005, pp. 227-245, cap. „Deportarea romilor și tratamentul lor în Transnistria”.

Situația arhivistică favorabilă, reflectată în păstrarea până la noi a unui volum mare de documente care vorbesc despre țigani, create în acei ani de autoritățile din România sau de autoritățile române de ocupație din Transnistria, a făcut ca cercetarea pe acest subiect să opereze cu date și cifre controlabile. S-a scris și despre raporturile care au existat în acei ani între țigani și români și despre atitudinea diferitelor segmente ale populației majoritare față de deportarea țiganilor¹, ceea ce poate fi un semn al înnoirii cercetării cu privire la deportarea țiganilor în Transnistria, în acord cu maniera nouă de abordare a chestiunii Holocaustului în literatura occidentală, unde accentul se pune pe înțelegerea modului de viață al populațiilor în cauză și a raporturilor umane. Fără îndoială că acest subiect, care beneficiază de o arhivă bogată, la care se adaugă sursele de istorie orală, se pretează unor abordări dintre cele mai variate. Aici este posibilă mai mult decât în altă parte depășirea modelelor istorico-descriptive de până acum și trecerea la analize detaliate susceptibile să explice fenomenul istoric în toate condiționările sale.

Un capitol care nu a fost scris este cel al utilizării țiganilor deportați la munci, de către autoritățile române de ocupație din Transnistria. Subiectul aproape că nu a fost sesizat². Nu s-a scris nimic special pe această temă. Trebuie însă să remarcăm faptul că situația istoriografică nu este mult mai bună nici în ce privește evreii deportați în Transnistria, care au fost în număr mult mai mare și care au stat acolo o perioadă mai îndelungată. Dacă exceptăm mărturiile supraviețuitorilor – sub forma memoriilor sau a interviurilor – și comentariile legate de aceste mărturii, constatăm faptul că despre munca forțată a evreilor în Transnistria nu s-a scris decât cu totul marginal³.

Munca forțată în Transnistria este un domeniu al cercetării care își așteaptă încă cercetătorii. Ea se referă, desigur, în primul rând la munca făcută de evreii români deportați acolo și de evreii localnici ucraineni – care împreună constituiau principalul grup de populație ce a suferit regimul de persecuție și de distrugere din Transnistria din anii 1941-1944 – și abia în al doilea rând la țiganii deportați din România. Aici trebuie să fie inclusă însă și munca forțată făcută de o parte a populației sovietice, care a fost exploatată de administrația română de ocupație în acest mod.

Cercetările pe care le-am făcut pe fondurile arhivelor din Odessa și Mykolaiv (Ucraina), fie direct în arhivele numite fie în colecția de microfilme a Muzeului Memorial al Holocaustului din Washington (S.U.A.), m-au condus la concluzia că munca forțată a evreilor și țiganilor în Transnistria este bine reprezentată documentar și că utilizarea deportaților la diferite munci a fost o preocupare pentru administrația română de ocupație, la toate nivelele. Utile pentru studierea acestui subiect sunt nu numai fondurile de arhivă create de instituțiile centrale ale Guvernământului Transnistriei – în primul rând Cabinetul guvernatorului Gheorghe Alexianu și Direcția Muncii (instituția care, prin Serviciul Migrațiuni, se ocupa de „organizarea muncii” evreilor și țiganilor) – sau de prefecurile județelor din Transnistria, ci și fondurile și alte materialele de arhivă create la nivel local: administrația fermelor care au folosit evrei și țigani

¹ V. Achim, „Atitudinea contemporanilor față de deportarea țiganilor în Transnistria”, în Viorel Achim, Constantin Iordachi (coord.), *România și Transnistria: Problema Holocaustului. Perspective istorice și comparative*, București, Curtea Veche, 2004, pp. 201-233; „Romanian Public Reaction to the Deportation of Gypsies to Transnistria”, în Roni Stauber, Raphael Vago (ed.), *The Roma – A Minority in Europe: Historical, Political and Social Perspectives*, Budapesta, New York, Central European University Press, 2007, pp. 89-102; „O intervenție a reginei-mame Elena pentru repatrierea unei femei de origine romă deportată în Transnistria”, în *Holocaust. Studii și cercetări*, I (2009), nr. 2, pp. 71-81.

² În lucrările publicate până acum despre deportarea țiganilor există doar câteva referiri scurte la muncile făcute în Transnistria: V. Achim, „Deportarea țiganilor în Transnistria”, p. XV și urm.

³ Jean Ancel, *Transnistria*, vol. I-III, București: Atlas, 1998, *passim*; idem, *Transnistria, 1941-1942. The Romanian Mass Murder Campaigns*, vol. 1-3, Jerusalem, The Goldstein Goren Diaspora Research Center; Tel Aviv, Tel Aviv University, 2003, *passim*.

ca forță de muncă, colhozurile unde au lucrat aceștia, primăriile comunelor unde au fost cazați, diferite servicii de la nivelul județelor și raioanelor¹.

Munca făcută de deportați în Transnistria este o temă de cercetare nu numai fezabilă, ci și necesară în istoriografia noastră, în condițiile în care în istoriografia europeană există o direcție de cercetare bine precizată și cu o bibliografie bogată care se ocupă de munca forțată în Germania nazistă și teritoriile ocupate de aceasta, dar și în alte țări, nu numai în perioada celui de-al Doilea Război Mondial, ci și în alte epoci. Munca forțată a fost un fenomen care a caracterizat țări de pe mai multe continente, cu regimuri politice diferite². Contribuția cercetării românești la acest domeniu ar putea să privească nu numai utilizarea la munci a deportaților evrei și țigani din Transnistria³, ci și „munca obligatorie” a evreilor de pe teritoriul României, între anii 1940-1944⁴. Subiectul muncă forțată privește însă și alte epoci din istoria țării.

În acest articol ne întrebăm dacă decizia de deportare a țiganilor a avut vreo legătură cu folosirea deportaților la munci, care a fost o realitate în Transnistria. Adică, dacă potențialul de forță de muncă pe care îl reprezenta acest grup de populație dislocată a contat la luarea deciziei de deportare, altfel spus dacă autoritățile centrale din București au gândit deportarea în Transnistria ca o modalitate de a-i exploata pe acești oameni, prin utilizarea la munci în favoarea administrației. Sau dacă punerea la munci a țiganilor deportați a fost rezultatul împrejurărilor din Transnistria; dacă nu a fost cumva strict o decizie a autorităților din acest teritoriu, independentă de ceea ce se gândea la București în legătură cu deportarea, atunci, în momentul adoptării deciziei de deportare. Pentru a găsi răspunsul la această întrebare vom face apel îndeosebi la materialele de arhivă care provin de la Președinția Consiliului de Miniștri, Cabinetul Militar, acolo unde a fost decisă deportarea țiganilor, de către mareșalul Ion Antonescu. Vom folosi însă și documente create de alte instituții, în țară și în Transnistria.

Dorim să precizăm de la început că deportarea țiganilor în Transnistria a fost făcută din considerente de politică etnică⁵. Deportarea țiganilor a ținut de politica de populație a guvernului Antonescu, mai exact de proiectul de omogenizare etnică a țării. În viziunea lui Antonescu, România trebuia să devină o țară omogenă sub aspect etnic. Minoritățile etnice urmau să dispară, fie prin schimb de populație cu țările vecine, fie prin repatrieri (cazul etnicilor germani), fie prin „transfer unilateral”, acesta din urmă fiind preconizat pentru evrei și țigani, care nu aveau un stat al lor care să-i „repatrieze”⁶.

¹ Între materialele introduse în colecția publicată în 2004 (Achim, *Documente*) se află mai multe astfel de documente, care se referă expres la muncile făcute de țigani.

² Din literatura privitoare la munca forțată amintim în primul rând lucrările lui Ulrich Herbert, *Geschichte der Ausländerbeschäftigung in Deutschland 1880 bis 1980. Saisonarbeiter, Zwangsarbeiter, Gastarbeiter*, Berlin, Bonn, 1986; *Fremdarbeiter. Politik und Praxis des „Ausländer-Einsatzes“ in der Kriegswirtschaft des Dritten Reiches*, Neuauflage, Bonn, 1999. Vezi, de asemenea, Mark Spoerer, *Zwangsarbeit unter dem Hakenkreuz. Ausländische Zivilarbeiter, Kriegsgefangene und Häftlinge im Dritten Reich und im besetzten Europa 1939-1945*, Stuttgart, München, 2001; Florian Freund, Bertrand Perz, Mark Spoerer, *Zwangsarbeiter und Zwangsarbeiterinnen auf dem Gebiet der Republik Österreich 1939-1945*, Wien, Oldenbourg, 2004; Alexander von Plato, Almut Leh, Christoph Thonfeld (Hg.), *Hitlers Sklaven: lebensgeschichtliche Analyse zur Zwangsarbeit im internationalen Vergleich, Übersetzungen aus dem Englischen von Astrid Becker*, Wien, Köln, Weimar, Böhlau, 2008.

³ În cadrul proiectului de cercetare menționat în prima notă a acestui articol vom face o monografie pe tema muncilor făcute de țiganii deportați în Transnistria.

⁴ Un articol publicat recent privitor la munca obligatorie a evreilor: Laura Degeratu, „Regimul de muncă obligatorie reflectat în jurnalele de epocă ale intelectualilor evrei”, în *Holocaust. Studii și cercetări*, I (2009), nr. 1, pp. 41-52.

⁵ Vezi pentru această opinie V. Achim, „Deportarea țiganilor în Transnistria”, p. X-XII.

⁶ Politica de purificare etnică în România în anii 1940-1944 a fost analizată în studiile lui V. Achim: „Proiectul guvernului de la București vizând schimbul de populație româno-ruso-ucrainean (1943)”, în „Revista Istorică”, S.N., XI (2000), nr. 5-6, pp. 395-421; „The Romanian Population Exchange Project Elaborated by Sabin Manuilă in October 1941”, în *Annali dell'Istituto storico italo-germanico in Trento*, XXVII (2001), pp. 593-617; „Schimbul de populație în viziunea lui Sabin Manuilă”, în „Revista Istorică”, S.N., XIII (2002), nr. 5-6, pp. 133-150; „Considerații

Situația specială pe care o avea populația țigănească, aflată, în multe segmente ale sale, într-un proces de asimilare în cadrul populației românești, a făcut ca pentru politica de populație să fie luată în considerare doar o parte a acestei populații: așa-numiții „țigani-problemă”, adică cei care, prin modul lor de viață sau prin anumite caracteristici sociale erau considerați de factorii de decizie români (în primul rând Ion Antonescu) drept inasimilabili sau a căror asimilare nu era dezirabilă. A fost cazul a două categorii de țigani: 1) nomazii; 2) iar dintre țiganii sedentari, persoanele cu cazier, cele care aveau probleme cu poliția, cele care nu aveau mijloace de existență, avere sau meserie din care să-și poată asigura traiul. Din cea de-a doua categorie au fost însă scutiți de deportare țiganii mobilizați și cei mobilizabili cu familiile lor. Aceștia au fost „țiganii problemă” care au fost deportați în Transnistria, împreună cu familiile lor. Au fost însă și excepții, reprezentate de oameni care au fost trecuți pe listele de deportare prin „abuzul” jandarmilor sau polițiștilor, care nu au aplicat criteriile de mai sus; cele mai multe din aceste cazuri au fost soluționate prin repatrierea persoanei în cauză.

Dacă la nivelul grupului restrâns al decidenților obiectivele de natură etnopolitică urmărite prin deportarea țiganilor în Transnistria erau clare, la celelalte nivele ale administrației românești se știa că deportarea este o măsură de ordine publică și de politică socială. Ceea ce se știa de către autoritățile locale și de către organele de ordine (jandarmeria, poliția) care au pus în aplicare măsurile ordonate de Antonescu, era că sunt deportați țiganii care, prin modul lor de viață sau prin faptele lor, constituiau o problemă de ordine publică, în accepțiunea de atunci a acestui termen, desigur. Documentele emise la acest nivel sunt cea mai clară mărturie în acest sens. La fel ca și autoritățile, populația știa și ea că deportarea țiganilor era o măsură care urmărea ecarisajul social.

Ion Antonescu a motivat deportarea țiganilor prin considerente de ordine publică. În ordinele transmise la sfârșitul lunii mai 1942 Ministerului Afacerilor Interne și Inspectoratului General al Jandarmeriei, dictate de el și redactate de secretarul general și de șeful Cabinetului militar al Conducătorului Statului, Ion Antonescu vorbește de deportarea țiganilor ca de o măsură de ordine publică. Ordinul din 22 mai 1942, cu dispozițiile cu privire la operațiunile de deportare în Transnistria a diferitelor categorii de țigani, spune că deportarea se face „[p]entru asigurarea ordinii interne și eliminarea elementelor eterogene și parazitare”¹. La 31 mai 1942, când dă ordinul de deportare a nomazilor, Antonescu spune că deportarea se face „[î]n cadrul unor măsuri generale de îndepărtare a elementelor parazitare și dezordonate”².

Antonescu vorbește, așadar, de asigurarea ordinii interne. Observăm însă că el adaugă faptul că urmărește eliminarea „elementelor eterogene și parazitare”. Această sintagmă nu poate fi străină de limbajul rasist al epocii, în care se vorbea de parazitismul țiganilor. Principalul expert român în etnopolitică și eminența cenușe a politicii de populație a guvernului Antonescu, Sabin Manuilă, a vorbit și el cu un mai înainte despre țigani ca „marea problemă rasială a românilor”, țiganii fiind, după el, un „element de promiscuitate și disgenie”³. În niciun alt document privitor la deportarea țiganilor, provenit de la Antonescu sau de la administrație, nu se folosesc termeni ce ar putea sugera mobiluri de natură rasială, care să explice decizia de deportare a țiganilor. Nu se vorbește nici de „inferioritatea” rasială a țiganilor, nici de „pericol” rasial etc., termenii cu care operau rasiștii. Țiganii sunt tratați ca un grup etnic, e drept, cu un

asupra proiectelor românești de schimb de populație din anii celui de-al doilea război mondial”, în Sorina Paula Bolovan, Ioan Bolovan, Rudolf Gräf, Corneliu Pădurean (coord.), *Mișcări de populație și aspecte demografice în România în prima jumătate a secolului XX*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2007, pp. 241-254; „Die Deportation der Juden nach Transnistrien im Kontext der Bevölkerungspolitik der Antonescu-Regierung”, în Wolfgang Benz, Brigitte Mihok (Hrsg.), *Holocaust an der Peripherie. Judenpolitik und Judenmord in Rumänien und Transnistrien 1940-1944*, Berlin, Metropol, 2009, pp. 151-160.

¹ Achim, *Documente*, vol. I, doc. 6, pp. 9-10.

² *Ibidem*, doc. 15, pp. 22-23.

³ V. Achim, *Țiganii în istoria României*, București, Editura Enciclopedică, 1998, p. 137 cu nota 14.

puternic specific dat de faptul că numeroase segmente ale acestei populații erau văzute ca fiind asimilate sau în curs de asimilare în cadrul populației majoritare. Deportarea unei părți a populației țigănești în Transnistria, la fel ca deportarea evreilor din Basarabia și Bucovina, a ținut fundamental de proiectul de omogenizare etnică a țării.

La Procesul Marii Trădări Naționale, organizat în 1946, în interogatoriul său Ion Antonescu motivează deportarea țiganilor prin necesități de ordine publică; țiganii ar fi fost deportați din cauza furturilor și omorurilor pe care aceștia le comiteau în București și celelalte orașe în timpul exercițiilor de alarmă antiaeriană: „Problema țiganilor: Din cauza camuflajului din București și celelalte orașe se întâmplau furturi și omoruri și atunci opinia publică mi-a cerut să o apăr, fiindcă aceștia intrau noaptea în case. După multe investigațiuni, s-a constatat că era vorba de țigani înarmați, mulți cu arme de război, care făceau aceste atacuri. Cum domnul Alexianu avea nevoie de brațe în Transnistria, am spus: deplasați-i în Transnistria, este hotărârea mea...”¹

Această idee a fost reluată aproape mot-à-mot în memoriul pe care Antonescu l-a depus la Tribunalul Poporului la 15 mai 1946: „Țiganii. Din cauza camuflajului populația orașelor era noaptea terorizată de bande sau de indivizi, de multe ori înarmați, care jefuiau și uneori omorau chiar. Aceștia erau țiganii. Toți cereau împușcarea lor. Am pus să se studieze facerea unor sate pur țigănești. Transnistria ducea mare lipsă de brațe. Atunci am hotărât ca țiganii cari aveau la activele lor crime sau mai mult de trei furturi, să fie deportați în Transnistria.”²

Din aceste paragrafe rezultă că Antonescu a optat pentru măsura deportării în Transnistria – și nu pentru ducerea țiganilor în Bărăgan, unde planificase construirea unor sate curat țigănești – deoarece Transnistria ducea lipsă mare de brațe de muncă. Deducem de aici că deportarea s-a făcut la sugestia lui Gheorghe Alexianu, guvernatorul Transnistriei, la dorința acestuia de a obține noi lucrători. Rezultă că un factor important în construirea deciziei de deportare a fost lipsa brațelor de muncă în Transnistria și, eventual, că solicitarea venită din partea lui Alexianu a grăbit deportarea. În ce privește prima afirmație pe care o face Antonescu în acest document – anume că i-a deportat pe țigani din cauza furturilor și crimelor comise în orașe în timpul camuflajului –, observăm că această acuză nu putea constitui motivul principal al deportării, în condițiile în care imensa majoritate a deportaților au fost adunați din zona rurală. Cazurile de infractionalitate au fost, pentru Antonescu, un pretext.

Vom încerca să vedem dacă a fost vorba într-adevăr de o solicitare din partea guvernatorului Gheorghe Alexianu pentru trimiterea țiganilor în Transnistria, ca să fie folosiți la munci. Nu cunoaștem vreo corespondență pe tema țiganilor între Antonescu și Alexianu în luna mai 1942, atunci când Conducătorul Statului a luat decizia deportării țiganilor. Putem însă afla din documentele de arhivă dacă Guvernământul Transnistriei a fost pregătit pentru primirea acestor brațe de muncă sosite din țară și ce au făcut Alexianu și Guvernământul atunci când țiganii au sosit la destinație.

Primul document în ordine cronologică ieșit din Cabinetul guvernatorului Transnistriei cu referire la țigani datează din 16 iunie 1942. În acea zi, Gheorghe Alexianu l-a informat pe colonelul Modest Isopescu, prefectul județului Golta, că Președinția Consiliului de Miniștri a ordonat evacuarea țiganilor din țară în Transnistria și că o parte dintre ei vor fi plasați în județul Golta. În ordin sunt trecute locurile unde urmau să fie plasați țiganii. Apare aici fraza: „Luați măsuri, ca la ajungerea acestora [a țiganilor] în zonă să li se dea posibilitatea de cazare, de muncă și agonisirea hranei pentru viitor.”³ Vedem că la 16 iunie 1942 guvernatorului Alexianu vorbește de muncă în sensul că prefectura trebuie să le asigure deportaților posibilitatea de a

¹ *Procesul mării trădări naționale. Stenogramele desbaterilor de la Tribunalul Poporului asupra Guvernului Antonescu*, [București], 1946, pp. 65-66.

² Memoriul lui Ion Antonescu este publicat în „*Revista Istorică*”, S.N., IV (1993), nr. 7-8, citatul la p. 763.

³ Achim, *Documente*, vol. I, doc. 26, pp. 38-39.

munci, pentru a-și putea asigura existența¹. În cel de-al doilea document, Alexianu le cere prefectilor „să organizeze munca” evreilor și țiganilor. El nu are în vedere o muncă anume sau un loc anume unde să fie puși la muncă deportații. Aceasta pentru că la nivelul județului Golta, unde au fost repartizați mai toți țiganii nomazi sosiți în Transnistria în iunie-august 1942, în acel moment nu exista vreun plan de folosire a țiganilor la munci. În județul Golta nu era nimic organizat pentru a li se da acestor oameni posibilitatea de a munci și de a-și câștiga existența. Prefectul vorbește de muncă la modul general, ca de o posibilitate ca deportații să-și asigure singuri traiul, încât administrația să fie degrevată de cheltuielile cu întreținerea lor. Ambele documente se referă la țiganii nomazi.

În ce privește țiganii sedentari din categoriile selectate, care au fost duși în Transnistria în a doua decadă a lunii septembrie 1942, ei au fost plasați toți în județul Oceacov. Dacă administrația județului Oceacov era pregătită sau nu în acel moment pentru primirea acestor oameni aflăm de la prefectul județului, locotenent-colonel Vasile Gorsky. La 15 aprilie 1945 Gorsky a redactat pentru Tribunalul Poporului un memoriu în legătură cu țiganii deportați în județul pe care l-a condus². Memoriul este o mărturie elocventă a imensei drame care a fost deportarea țiganilor. El oferă informații prețioase în legătură cu situația țiganilor din județul Oceacov în intervalul septembrie 1942 – martie 1943. Această mărturie este cu atât mai valoroasă cu cât provine de la un înalt oficial român din Transnistria, implicat direct în gestionarea „problemei țiganilor”.

Reproducem din memoriul lui Gorsky partea care se referă la momentul când guvernatorul Alexianu i-a comunicat că în județul Oceacov vor fi aduși țigani din România: „La o conferință a prefectilor din Transnistria, în vara anului 1942, d. Guvernator Alexianu mi-a comunicat că, din ordinul Mareșalului Antonescu, vor fi aduși cu trenul din țară și repartizați Jud. Oceacov mai multe mii de țigani nomazi și certați cu justiția, pe care îi vor întrebuința la muncile agricole și la meseriile la care se vor pricepe, repartizându-i la sovhozuri (ferme). Am făcut cunoscut că la sovhozuri nu sunt clădiri sau magazii unde să-i pot adăposti, și nici lemne pentru preparatul hranei și încălzit. Mi s-a spus că mi se va trimite lemne spre a se face bordeie și pentru ars.”³

Vasile Gorsky a fost luat prin surprindere de anunțul că în județul său vor fi aduși țigani și a fost pus în situația de a nu ști ce să facă cu ei. Sovhozurile și colhozurile nu aveau nevoie de acești oameni. Iar prefectura nu putea să le asigure cazare și hrană. Așa cum arată materialele de arhivele din Odessa și Mykolaiv, Gorsky a făcut mari eforturi pentru a le asigura deportaților adăpost și hrană. El a fost preocupat de supraviețuirea acestor oameni mai mult decât oricare alt oficial român din Transnistria. Gorsky a intervenit în acest scop inclusiv la mareșalul Ion Antonescu. La 28 noiembrie 1942 el i-a trimis o telegramă Conducătorului Statutului⁴. Aici el arată situația în care se găseau cei aproape 14.000 de țigani evacuați în județul Oceacov, unde prefectura nu poate asigura hrănirea, cazarea și paza țiganilor, și cere trimiterea unei comisii pentru trierea țiganilor, în vederea repatrierii celor care au fost deportați prin abuzul organelor polițienești din țară. În ciuda eforturilor făcute de Gorsky, județul Oceacov a fost locul unde s-a întâmplat cea mai mare tragedie din istoria deportării țiganilor în Transnistria. Epidemia de tifos exantematic izbucnită în decembrie 1943 și stinsă abia în martie 1943, în satele unde au fost instalați țiganii, mai ales în Covalevca, Androtefca, Varușino și Balșoia Caranica, a dus la moartea a aproximativ 5.000 de oameni. Toate acțiunile întreprinse de Gorsky în legătură cu

¹ Facem observația că până la acea dată fusese predat Inspectoratului de Jandarmi Transnistria un singur sălaș de țigani, cu 9 membri; cf. unui material întocmit de Inspectoratul General al Jandarmeriei, din 16 iunie 1942, în legătură cu mersul operațiilor de deportare a țiganilor nomazi: *ibidem*, doc. 27, pp. 39-41.

² Memoriul lui Vasile Gorsky, *ibidem*, vol. II, doc. 641, pp. 495-500.

³ *Ibidem*, p. 496.

⁴ *Ibidem*, vol. I, doc. 212, pp. 320-321.

țigani, din momentul sosirii acestor oameni în județul său, în a doua decadă a lunii septembrie 1942 și până la 1 aprilie 1943, când a fost eliberat din funcție, la cerere, constituie și o demonstrație a faptului că economia județului Oceacov nu avea nevoie de forță de muncă a deportaților.

În vara și toamna 1942 nu exista, nici la nivelul Guvernământului nici al județelor, vreun plan de folosire a țăganilor la munci. În primele luni de la sosirea în Transnistria nimeni nu și-a pus problema utilizării acestor oameni. Ei nu au fost folosiți la munci decât în anumite locuri, acolo unde deportații s-au angajat la anumite munci în schimbul unei plăți.

Nomazii din județul Golta au fost practic abandonați. Ei au stat sub cerul liber până în octombrie 1942. Cum apare într-o notă a Inspectoratului General al Jandarmeriei, din luna august 1942: „Trecuți peste Nistru nu se ocupă nimeni de hrana lor și de aceea se dedau la cerșit și furt.”¹ Guvernatorul Transnistriei abia la 23 septembrie 1942 a venit cu un ordin privitor la fixarea deportaților (e vorba de nomazi) în localități („stabilirea la teren”). „Se formează astfel colonii, care să fie puși la lucru la pământ și opriți a se mai deplasa.”² Țigani sedentari din județul Oceacov, sosiți în septembrie 1942, s-au aflat într-o situație ceva mai bună în privința cazării, dar, din motivul arătat mai sus, a fost foarte mare numărul celor care au murit chiar în primele luni.

Nimeni nu i-a pus la muncă pe țigani – fie nomazi, fie sedentari – în primele luni după deportare deoarece în zonele și localitățile unde au fost așezați țăganii, nu era nevoie de munca lor. În sate, la ferme și obștii (colhozuri), munca era asigurată de localnici, iar șantiere unde să fie nevoie de țigani nu existau în acest moment. Deficit de forță de muncă a existat în Transnistria doar în anumite locuri, îndeosebi la ferme, care în perioada campaniei agricole aveau nevoie să angajeze brațe suplimentare, pe lângă localnicii care erau forța de muncă de bază.

Ideea utilizării țăganilor la munci s-a construit în timp. Au contribuit la aceasta și unele autorități din teritoriu, preocupate de situația disperată în care se aflau țăganii, care nu puteau fi hrăniți, cum am văzut că afirmă și prefectul de Oceacov în telegrama din 28 octombrie 1942, către mareșalul Antonescu. Un rol l-a avut și armata română din Transnistria, care a cerut autorităților să se ocupe de deportați, să-i pună la munci, pentru a li se putea asigura existența. Astfel, Divizia 3 Pază a cerut, la 20 octombrie 1942, prefecturii județului Golta să le găsească țăganilor nomazi din raionul Crivoi Oziero (în număr de 4.000) o întrebuintare, în agricultură sau meșteșuguri³.

Guvernământul Transnistriei abia în decembrie 1942 a reglementat sub aspect juridic situația țăganilor. E vorba de decizia nr. 3149, din 18 decembrie 1942, a guvernatorului Transnistriei, care reglementează regimul țăganilor deportați în Transnistria⁴. Decizia prevede expres folosirea țăganilor la munci. Între altele, ea stipulează:

- Țigani vor fi așezați în sate, în grupuri de 150-350, după necesități și posibilități de utilizare la muncă, sub conducerea unuia dintre ei, cu obligația de a presta munca ce li se impune, fiind retribuți ca și muncitorii localnici.
- Toți țăganii în vârstă de la 12 la 60 de ani, fără deosebire de sex, sunt obligați să muncească în ateliere sau în echipele de lucru constituite.
- Muncitorii calificați vor fi întrebunțați potrivit meseriei lor în atelierele existente și în cele ce se vor mai înființa.
- Ceilalți țigani vor fi constituiți în echipe de lucru, sub supravegherea unuia dintre ei. Acestea vor fi utilizate la muncile agricole, tăiatul lemnului în păduri, confecționarea de obiecte de lemn brut, strângerea pieilor, mațelor și părului, colectarea metalelor, maculaturii, zdrențelor etc.

¹ *Ibidem*, doc. 54, p. 84.

² *Ibidem*, doc. 145, p. 226.

³ *Ibidem*, doc. 196, p. 295.

⁴ *Ibidem*, vol. II, doc. 268, p. 54-56.

Abia începând cu decembrie 1942 putem vorbi de o obligație pentru toți țiganii de a presta o muncă. Autoritățile care i-au avut în grijă pe țigani au pus în aplicare decizia Guvernământului, dar în multe locuri cu întârziere și parțial și, în plus, aici au existat diferențe locale mari. Unii dintre deportați fuseseră folosiți la munci și anterior, dar de o folosire reglementată și organizată a țiganilor la munci se poate vorbi abia după apariția deciziei din 18 decembrie 1942. Punerea în practică a deciziei s-a dovedit a fi însă dificilă. De fapt, abia din primăvara lui 1943 autoritățile i-au pus pe toți (sau aproape toți) țiganii la munci, în anumite locuri. Unii țigani au fost mutați dintr-un loc în altul, în funcție de nevoile de brațe de muncă. Mai peste tot țiganii au muncit acolo unde i-au pus autoritățile române de ocupație. Utilizarea la muncă nu s-a făcut peste peste tot. Punerea completă în practică a deciziei nu s-a realizat niciodată. Prin utilizarea la diferite munci deportaților li s-a asigurat existența, pentru că acești oameni erau hrăniți de ferma, colhozul sau de alt loc unde lucrau. În foarte multe locuri însă condițiile de viață (în primul rând hrana, locuința, asigurarea cu îmbrăcăminte) erau mizerabile. „Organizarea muncii țiganilor”, de care s-a ocupat Direcția Muncii, s-a dovedit a fi inefficientă din toate punctele de vedere.

În primele luni de la deportare numărul țiganilor care au fost folosiți la munci a fost foarte mic. În toamna târzie a anului 1942, când țiganii au fost repartizați la ferme și colhozuri, aceasta s-a făcut cu scopul de a li se putea asigura deportaților cazarea și hrana, nu pentru a fi folosiți la muncă. Aici erau spații de cazare disponibile: camere în clădirile administrative, hambare, grajduri, în alte anexe, unde țiganii puteau fi adăpostiți și, în plus, existau, cel puțin teoretic alimentele care să le asigure hrana. Țiganii nu au fost puși atunci la muncă decât în unele locuri. De fapt, în acel moment, muncile agricole erau practic încheiate și nu era nevoie de noi lucrători. De brațe de muncă era nevoie, în mod sigur, la ferme, dar și la unele colhozuri, vara. Așa cum s-a văzut în anul următor, 1943, când cei mai mulți țigani au fost repartizați la ferme și colhozuri, unde au lucrat, pentru o perioadă mai scurtă sau mai lungă. În județul Oceacov, la mijlocul lunii decembrie 1942, dintr-un total de cca. 12.000 de țigani (câți mai erau atunci în viață dintre cei 13.000 de țigani care sosiseră aici în septembrie 1942), doar 35 erau întrebuințați la lucru, aceștia fiind țiganii ce fuseseră repartizați în luna noiembrie la ferma „Mareșal Antonescu” (noul nume al sovhozului din comuna Ancekrac)¹.

Concluzia celor prezentate este că decizia mareșalului Ion Antonescu de deportare a țiganilor în Transnistria nu a avut nimic de a face cu vreun plan al guvernului de la București sau al Guvernământului Transnistriei de utilizare a acestor oameni la munci. Un proiect cu acest conținut a existat abia din decembrie 1942, când, prin decizia Guvernământului Transnistriei nr. 3149 din 18 decembrie 1942, s-a stabilit obligația tuturor deportaților valizi de a presta muncă acolo unde erau puși de autorități. Interesele practice ale autorităților au dus la hotărârea ca țiganii deportați să fie puși să lucreze la colhozuri, ferme sau în alte locuri, pentru a-și putea asigura existența, degrevând Guvernământul de mari cheltuieli. Însă nu peste tot autoritățile au putut asigura muncă deportaților și nu peste tot țiganii au fost folosiți la munci. Așa cum arată documentele de arhivă și mărturiile orale, supraviețuirea țiganilor în Transnistria a depins în parte și de posibilitățile pe care un individ sau o familie le-a avut de a presta o muncă.

Alegerea de către Ion Antonescu a Transnistriei ca destinație pentru țiganii care au făcut obiectul politicii de excludere s-a făcut nu din rațiuni economice, legate de posibilitatea folosirii acestor oameni la munci, ci pentru că Transnistria era locul unde guvernul român îi trimitea pe indezirabili. În anii 1941-1944, Transnistria a îndeplinit pentru guvernul român funcția pe care o avea Guvernământul General pentru Reich-ul nazist: un fel de „groapă de gunoi”, unde erau plasați sau urmau să fie plasați „indezirabili”. Aici au fost deportați evreii din Basarabia și Bucovina, țiganii considerați a fi „periculoși și indezirabili”, precum și membrii unor secte religioase².

¹ *Ibidem*, doc. 267, p. 51-54.

² Considerații în legătură cu funcția pe care a avut-o Transnistria în cadrul politicii de populație a guvernului Antonescu, în V. Achim, „Die Deportation der Juden...”

Internarea elitei politice maghiare din Transilvania de Sud și influența ei asupra organizării vieții politice a maghiarimii în toamna anului 1944

Mihály Zoltán NAGY

Keywords: the Southern Transylvania, internment Hungarian political elite, the Hungarian People Union, protection of minorities, communization.

Abstract

Internment of the Hungarian Political Elite of the Southern Transylvania and its Influence on the Organization of Political Life of the Hungarians in Autumn 1944

This study presents the process of internment of the leaders of the central and local organizations of the Hungarian community from Romania. During the analysis of the judicial base of the internments we intend to present their reasons and we shall identify the authorities that made these internments. We shall, also, examine to what extent the regulations and the judicial dispositions regarding the interments were (could have been) influenced by the pressure intensively exercised by the Soviets. The internments from the South of Transylvania determined on a large scale the orientation of the political organization of the Hungarian community from Romania. The Romanian governments formed after the royal putsch concurred indirectly – though unintended – to the establishment of a powerful position of Madosz and the Hungarian People Union.

Acest studiu urmărește procesul internării persoanelor cu rol conducător în organizațiile centrale și locale ale Comunității Maghiare din România¹. În același timp, trebuie să menționăm încă la începutul abordării acestei teme faptul că măsurile de reprimare puse în aplicare de autorități începând din august 1944 nu au afectat doar reprezentanții fostei elite politice maghiare și stratul intelectual al maghiarilor. Printre cei în cauză s-au aflat de asemenea personalități bisericești, persoane cu statut juridic neclarificat sau special datorită evenimentelor petrecute între cele două războaie mondiale și în timpul celui de-al Doilea Război Mondial, cum

¹ În urma decretului-lege din 30 martie 1938, prin care s-au dizolvat toate asociațiile, grupările sau partidele politice, Partidul Maghiar (s-a constituit în decembrie 1922, unicul partid maghiar din România în perioada interbelică cu legitimitate în fața maghiarilor) a fost nevoit să-și înceteze activitatea. După ce s-a constituit la 13 decembrie 1938 Frontul Renașterii Naționale (FRN) și elita politică maghiară era nevoită să negocieze cu Carol al II-lea pentru a constitui o nouă organizație maghiară, care să funcționeze în cadrul FRN. Mulți dintre conducătorii Partidului Maghiar erau împotriva ideii de a activa într-un sistem politic corporativ, dar în urma dezbaterilor cu regele, marea majoritate a politicienilor maghiari au acceptat colaborarea cu FRN, și la începutul anului 1939 s-a constituit Comunitatea Maghiară. Arbitrajul de la Viena a avut efect negativ asupra funcționării Comunității: în urma perchezițiilor efectuate la sediile organizației și a împiedicării consfătuirilor, începând din anul 1943, Comunitatea Maghiară în realitate și-a încetat activitatea.

ar fi, de exemplu, studenții și elevii maghiari din Transilvania de Sud, care studiau în Transilvania de Nord pe baza unei convenții interstatale, angajații maghiari din Transilvania de Sud cu locuri de muncă și posedând permis de lucru și de ședere în Transilvania de Nord, apatrizii maghiari din Transilvania de Sud, și nu în ultimul rând, acei maghiari refugiați sau expatriați legal, care s-au reîntors la domiciliul lor din Transilvania de Sud.¹ Pe parcursul analizei bazei juridice a internărilor, vom urmări *care au fost motivele acestora și vom identifica autoritățile* care au efectuat aceste internări; de asemenea, vom examina *în ce măsură au fost (au putut fi) influențate* reglementările și dispozițiile juridice privitoare la internări de presiunea exercitată tot mai intens de către sovietici.

Epurări etnice (expulzări, strămutări) și internări în statele învecinate Ungariei după al Doilea Război Mondial

În secolul al XX-lea populația civilă a fost decimată nu numai de cele două războaie mondiale, epurările etnice și politice, respectiv genocidurile, au periclitat de asemenea existența și supraviețuirea a numeroase grupuri etnice, minorități, sau pătri sociale ale acestora.

Tocmai din acest motiv, unii autori consideră că aceste evenimente tragice sunt în legătură strânsă cu *formarea statului modern* și politica unificatoare, în unele cazuri omogenizatoare a acestuia, cu aplicarea mijloacelor tehnice avansate disponibile (arme moderne, birocrație, infrastructură, informare în masă)², cu impunerea intereselor naționale, prin reprimarea particularismului și orientarea spre exclusivitate. Această enumerare are probabil câteva lacune, intenționat nu ne-am ocupat de prezentarea mai detaliată a rolului maselor populare, a sintagmei „în numele poporului”, care a constituit baza de referință politică și morală pentru justificarea acțiunilor.

În perioada de după cel de-al Doilea Război Mondial, în Europa Centrală au avut loc migrații interne și deportări de mare anvergură, care au afectat în primul rând naționalitatea germană. Factorii determinanți ai evoluției statutului juridic al comunităților maghiare și măsurile aplicate față de aceste comunități au fost următoarele: în primul rând situația militară dată, politica minoritară a guvernelor din țările învecinate cu Ungaria, aprecierea internațională a minorității maghiare, noul cadru al reglementării juridice naționale și internaționale a protecției minorităților, evoluția sistemului de relații între cele trei mari puteri învingătoare după al Doilea Război Mondial, și nu în ultimul rând, capacitatea guvernelor maghiare de a-și impune voința și spațiul de mișcare de care dispuneau în domeniul diplomației.

Reglementarea juridică a situației minorităților a fost afectată în mod nefavorabil de hotărârea adoptată la data de 2 august 1945, la conferința de la Potsdam a marilor puteri aliate.

Odată cu expulzarea locuitorilor germani³ s-a ridicat la nivel internațional principiul *responsabilității colective*, de care vecinii Ungariei din nord și din sud s-au folosit pentru a îndepărta de pe teritoriul țării lor locuitorii de naționalitate maghiară, prin deportări unilaterale sau convenții impuse privind schimbul de populație.⁴ Marile puteri anglo-saxone au susținut și

¹ Din cauza spațiului limitat de care dispunem, vom aborda problematica prezentată doar tangențial.

² Michael Mann, *A demokrácia sötét oldala. Az etnikai és politikai tisztogatás modern hagyománya* [Fața obscură a democrației. Tradiția modernă a epurării etnice și politice], în „Regio”, 2003/1, pp. 3–4.

³ Expulzarea germanilor a fost efectuată în trei țări: Polonia, Cehoslovacia și Ungaria.

⁴ Pentru situația maghiarilor din Cehoslovacia vezi mai pe larg următoarele publicații: *Beneš-dekrétumok és a magyar kérdés, 1945-1948. Történeti háttér, dokumentumok és jogszabályok*. [Decretele lui Beneš și problema maghiară, 1945-1948. Contextul istoric, documente și legislația]. Coordonor: Popély Árpád –Šutaj, Štefan–Szarka, László. Attraktor Kiadó, Máriabesnyő–Gödöllő, 2007. Šutaj, Štefan: *Maiarská menšina na Slovensku v rokoch 1945–1948 (Východiská a prax politiky k maiarskej menšine na Slovensku)*, Veda, Bratislava, 1993. Pentru situația maghiarilor din Iugoslavia vezi mai pe larg: Márton Matuska, *A megtorlás napjai*. [Ziua răzbunării] Forum Könyvkiadó, Novi Sad, 1991.

ele schimburile de populație bilaterale, de la care au așteptat „armonizarea” frontierelor naționale/etnice cu cele statale/politice.¹

Etnicii maghiari care au rămas în statele învecinate ale Ungariei au trebuit să se confrunte și ei cu strămutări și expulzări, sau chiar cu deportarea masivă, ca și în cazul maghiarilor din Subcarpatia. În urma acestor acțiuni, în a doua jumătate a anilor '40, aproximativ 315 000 de locuitori de naționalitate maghiară din Transilvania, Voivodina și Slovacia de Sud au fost strămutați în Ungaria,² în cazul din urmă fiind victime ale „convenției de schimb de populație” (27 februarie 1946), obținută prin forță de diplomația cehoslovacă.

Internarea aplicată în scopul *epurării etnice* sau, în alte cazuri, în vederea *apărării ordinii de stat* a avut o amploare diferită de la o țară la alta. Siguranța proprietății și a vieții maghiarilor din Transilvania a fost periclitată de devastările diverselor unități paramilitare, precum și de internările masive. Deși masacrele formațiunilor paramilitare au făcut mult mai puține victime maghiare decât internările masive, ecoul pe care l-au suscitât a fost mult mai mare.

Trecerea României de partea aliaților și cauzele interne și externe ale internărilor

Guvernul militar format în urma loviturii de stat de la 23 august și condus de generalul Sănătescu s-a străduit să stabilizeze rapid situația politică internă și externă a țării. În vederea asigurării ordinii constituționale, noul cabinet a reinstaurat – parțial – constituția din 1923 și monarhia constituțională. Decretul regal emis la 2 septembrie a lărgit atribuțiile guvernului, acesta fiind însărcinat și cu putere legislativă până la convocarea adunării constituante, cu condiția că legile pot intra în vigoare doar cu acordul regelui. Primul semn al restaurării statului de drept a fost promulgarea în „Monitorul Oficial” din aceeași zi (2 septembrie) a decretului Ministerului Justiției cu nr. 1629 și a decretului-lege nr. 442. Ministerul Justiției a amnistiat prin decret persoanele acuzate de crime politice după 1 ianuarie 1918, și a clasat procedurile judiciare cu caracter politic, aflate în curs. Amnistia nu era însă valabilă pentru persoanele care au fost condamnate după 1 ianuarie 1934 pentru crime politice săvârșite în scop de omucidere, tâlhărie sau jaf.³ Decretul-lege nr. 442 a desființat lagărele de internare înființate „pe baza unor legi sau măsuri administrative” [subl. M.Z.N.] în timpul regimului Antonescu, a dispus eliberarea imediată a celor internați, și a anulat măsurile administrative privind domiciliul obligatoriu. Legislatorul a stipulat de asemenea, în ultimul articol al actului normativ: „măsurile de siguranță care limitează dreptul la libertatea personală se abrogă” [subl. M.Z.N.]⁴. Cu toate acestea, guvernul a aplicat numeroase măsuri administrative de reprimare împotriva cetățenilor de naționalitate maghiară sau germană, care au constat, în forma lor cea mai blândă, în supravegherea persoanelor de către poliție, iar în cazuri mai grave în aplicarea internării colective.

Disponerea internării masive suferite de naționalități a fost strâns legată de schimbarea situației militare. După bombardarea Bucureștiului de către germani la 25 august, guvernul român a declarat război Germaniei, și a început dezarmarea trupelor germane staționate pe

¹ Cu ocazia primirii memorandumului referitor la chestiunea maghiarilor din Cehoslovacia, șeful Misiunii Americane din Ungaria, delegatul Artur Schoenfeld a precizat că Statele Unite ale Americii voiau să pună capăt migrației în curs de desfășurare în bazinul Dunării: „[SUA] intenționează să soluționeze această chestiune pe cale instituțională, în urma unor negocieri aprofundate. Strămutarea ar urmări de fapt – precizează Schoenfeld – constituirea unor unități naționale mai compacte în bazinul dunărean, în vederea atenuării urii și ostilității.” Arhivele Naționale ale Ungariei (MOL), Actele conducătorilor Ministerului Afacerilor Externe, János Gyöngyösi, XIX-J-1-I-n, cutia 23 f.n. Nota lui János Gyöngyösi despre întrevvedereea avută cu delegatul Arthur Schoenfeld în 19 iunie 1945.

² Reiner Münz, *Az üldözések évszázada* [Secolul persecuțiilor], în „Regio”, 2003/1, p. 45.

³ „Monitorul Oficial”, nr. 202 din 2 septembrie 1944.

⁴ *Ibidem*.

teritoriul României.¹ Acest lucru a pecetluit totodată evoluția viitoare a relațiilor interstatale româno-maghiare. În proclamația regelui de la 23 august² și în declarația guvernamentală din aceeași zi, formularea privind apartenența Transilvaniei a fost cât se poate de clară. Noul cabinet român a lansat un ultimatum Budapestei, cerându-i evacuarea Transilvaniei de Nord, iar ordinul de zi al armatei difuzat în 30 august a desemnat ca obiectiv „eliberarea” imediată a acestei regiuni.³ În scopul ocupării unei poziții de luptă mai avantajoase, Armata a 2-a ungară a lansat un atac în zorii zilei de 5 septembrie în direcția Turda, care a atras după sine declarația de război a guvernului Sănătescu. După astfel de precedente militare și politice, guvernul de la București s-a considerat pe deplin îndreptățit să introducă măsuri de reprimare în vederea apărării *ordinii și siguranței publice*, împotriva populației de limbă maghiară și germană din județele Transilvaniei învecinate cu Ungaria, care a devenit stat inamic.

În același timp, evoluția statutului juridic al naționalităților și atitudinea manifestată față de ele a fost puternic influențată de declarațiile politice nelipsite de accente șovine, precum și de climatul ostil față de naționalități la nivelul societății. Organele de presă de referință, naționale sau locale, indiferent de apartenența lor politică, scriau despre recucerirea Transilvaniei, despre dorințele revanșarde, în timp ce liderii politici care dădeau declarații în numele partidelor, s-au adresat naționalităților din țară – în special maghiarilor catalogați drept horthyști și germanilor considerați naziști – pe un ton nu tocmai împăciuitor. Acest lucru reiese în mod elocvent din declarația prefectului desemnat al județului Mureș-Turda, Ioan Bozdog, care a afirmat printre altele, înaintea ocupării postului său de la Târgu Mureș: „Sunt intransigent, ca bătrânul Cato, și nu voi înceta să repet: *socoteală* completă și imediată cu ungurii! Acum ori niciodată!”⁴ În coloanele organului apropiat Partidului Național Țărănesc, Emil Bocșa Mălin a mers și mai departe în propunerea sa, schițând un scenariu și mai drastic al rezolvării chestiunii maghiare: „Văzând crimele ungarilor care depășesc orice imaginație – scria Bocșa Mălin – și având în vedere că această nație s-a infiltrat de-a lungul vremii, împreună cu sașii, în Ardealul românesc, după ce vom repune granița în poziția ei anterioară, *va trebui să înlăturăm* din Ardeal această populație, despre care s-a dovedit că nutrește sentimente dușmănoase vizavi de noi.”⁵ Liderii partidului comunist – care în perioada dintre cele două războaie mondiale propagau încă egalitatea în drepturi a naționalităților – în declarațiile făcute la începutul lunii septembrie nu s-au îndepărtat prea mult de afirmațiile publice ale politicianilor de dreapta, cu convingeri burgheze. Tânărul Teofil Vescan – care va deveni mai târziu, în perioada administrației militare sovietice a Transilvaniei de Nord, principalul suportor al tendințelor autonomiste incompatibile cu structurile statului național român – își încheia articolul publicat în 11 septembrie în „România Liberă” (controlată de comuniști) cu următoarele gânduri: „Acesta este ultimul moment în care maghiarii și sașii ardeleni se mai pot integra în statul român, susținând lupta de eliberare a Transilvaniei de Nord.”⁶

¹ Péter Gosztonyi, *A magyar honvédség a második világháborúban [Armata ungară în al Doilea Război Mondial]*, Budapesta, 1995, pp. 166-167. În data de 23 august, ministrul de Externe român i-a comunicat ambasadorului Germaniei la București că în cazul evacuării armatei germane, guvernul român va garanta retragerea pașnică a trupelor.

² Tânărul rege și-a îndemnat națiunea la continuarea războiului cu următoarele cuvinte: „Alături de armatele aliate și cu ajutorul lor, mobilizând toate forțele Națiunii vom trece hotarele impuse prin actul nedrept de la Viena, pentru a elibera pământul Transilvaniei de sub ocupație străină” (*România marele sacrificat al celui de al doilea război mondial. Documente*. Vol. I. Coordonator: Marin Radu Mocanu, București, 1994, p. 249).

³ Péter Gosztonyi, *op. cit.*, p. 167.

⁴ Gusztáv Molnár, *Önrendelkezési törekvések az „észak-erdélyi köztársaság” idején 1944. október 11.–1945. március 13 [Tendințe autonomiste în perioada „Republicii Transilvaniei de Nord”, 11 octombrie 1944 – 13 martie 1945]*, în *Autonómia és integráció [Autonomie și integrare]*, coord. Molnár Gusztáv, Magyar Szemle Könyvek, Budapesta, 1993, p. 115.

⁵ *Ibidem*, p. 94.

⁶ *Ibidem*, p. 96.

Începutul internărilor și înființarea lagărelor de internare

Promisiunile amenințătoare s-au adevărat; mai mult, organele de stat s-au preocupat mai devreme de rezolvarea chestiunii. Odată cu dispoziția telefonică nr. 43599 din 25 august a Inspectoratului General al Jandarmeriei a început arestarea conducătorilor Grupului Etnic German, a participanților la rezistența sașilor din Transilvania și șvabilor din Banat, precum și a liderilor politici ai maghiarimii.¹ Arestările nu s-au rezumat doar la persoane civile, fiind arestați și preoți, călugări și călugărițe.² Dispoziția nu a luat prin surprindere jandarmeria, deoarece culegerea de date despre liderii Comunității Maghiare, a căror activitate ar fi fost de natură a periclita siguranța statului, se desfășura de ani de zile, iar în cursul lunii iulie o parte a intelectualilor maghiari au fost reținuți pentru câteva zile sau li s-a fixat un regim de domiciliu obligatoriu.³

Inspectoratul de Jandarmi Alba Iulia a anunțat în raportul său din 26 august arestarea a 121 lideri germani și 137 „conducători maghiari” pe teritoriul județelor Alba, Făgăraș, Hunedoara, Târnava Mică, Sibiu și Turda.⁴ În următoarele câteva zile, arestările au continuat, mai mult, ordinul Ministerului de Interne nr. 12500 din 27 august a dispus – pe lângă anchetarea membrilor etniei germane în vârstă de peste 16 ani și internarea persoanelor considerate periculoase – internarea cetățenilor și militarilor germani aflați pe teritoriul țării. Ministerul a însărcinat jandarmeria cu efectuarea investigațiilor (în mediul rural) și poliția (în orașe), și a hotărât de asemenea ca lagărele înființate în mod provizoriu până la desemnarea lagărelor centrale să fie amplasate pe teritorii locuite de români. Acest ordin nu s-a referit nici la cetățenii români de naționalitate maghiară, nici la cetățenii unguri aflați pe teritoriu românesc. Cu toate acestea, Inspectoratul de Jandarmi Alba Iulia a raportat Inspectoratului General al Jandarmeriei la 30 august, că – în conformitate cu dispoziția din 25 august, considerată ca bază de referință – „conducătorii maghiari” au fost nu numai arestați, ci și internați.⁵

Preluarea datelor de către jandarmerie a fost extrem de imprecisă încă din prima perioadă a internărilor, deoarece, după calcule ulterioare, doar în zona Inspectoratului de Jandarmi Alba Iulia, în cele 11 lagăre organizate provizoriu la sfârșitul lunii august sau la începutul lunii septembrie,⁶ au fost internați aproape 250 cetățeni români de naționalitate maghiară și 251 de naționalitate germană, precum și 67 cetățeni germani.⁷ Disponibilitatea internării persoanelor reținute sau deținute de către jandarmi a intrat în competența așa-numitelor comisii de epurare. Ordinul Ministerului de Interne din 10 septembrie a însărcinat autoritățile militare cu desfășurarea investigațiilor în zonele de operații militare, la activitatea acestora contribuind însă și jandarmeria și poliția, și nu în ultimul rând erau obligate să ceară și avizul organizațiilor politice locale ale partidelor participante la guvernare. În județele din afara zonei de operații militare, reprezentanții armatei nu puteau interveni în activitatea comisiilor. Cooptarea partidelor nu a asigurat o procedură imparțială, deși ordinul a stipulat că, în vederea evitării abuzurilor, ancheta nu poate fi inițiată pe baza reclamațiilor anonime, și trebuie să fie exclusă posibilitatea răzbunării. Locuitorii germani considerați periculoși au fost transportați în lagărul redeschis în 6

¹ Dumitru Șandru, *Politica statului român față de minoritatea germană și maghiară 1944–1946*, în „Arhivele Totalitarismului”, 7 (1999), nr. 1–2, p. 82.

² Arhiva Ministerului de Externe (AME), România în timpul celui de-al Doilea Război Mondial, 71/1939, fond E. 9. (1939–1947), vol. 162, f. 136, 147.

³ Sándor Kacsó, *Nehéz szagú iszap fölött [Deasupra mълului cu miros greu]*, Budapesta, 1985, pp. 538–539.

⁴ Arhivele Naționale Istorice Centrale (ANIC), Inspectoratul General al Jandarmeriei, fond 1474, dosar 159/1944, f. 307.

⁵ *Ibidem*, f. 310. „Conducătorii maghiari” au fost „arestați și internați în lagăre”. Raportul din 28 august al Legiunii de Jandarmi din județul Alba se referă la „iredențiști maghiari” „arestați”. *Ibidem*, f. 308. Raportul din 29 august al Legiunii de Jandarmi din județul Alba semnalează „rețineri”. *Ibidem*, f. 309.

⁶ *Ibidem*. Raportul din 2 septembrie al Legiunii de Jandarmi din județul Alba, f. 315.

⁷ *Ibidem*. A se compara datele de pe filele: 307, 308, 309, 310, 313, 316, 314.

septembrie la Târgu Jiu, însă internarea maghiarilor din Transilvania de Sud nu poate fi derivată nici din această reglementare, deoarece conform ordinului, împotriva maghiarilor care în cursul anchetei s-au dovedit a fi „periculoși”, nu se putea lua măsura internării ci trebuia doar fixat un regim de domiciliu obligatoriu.¹ Aplicarea în practică a fost însă total diferită de dispozițiile cuprinse în actul normativ. Din sursele arhivistice și din memoriile reiese clar că autoritățile însărcinate cu executarea, au aplicat o procedură unitară, adică au internat toate persoanele considerate „periculoase”, fără să țină cont de apartenența lor etnică. Potrivit datelor cumulate ale Direcțiunea Siguranței și Ordinei Publicii a Ministerului de Interne de la sfârșitul lunii septembrie, pe teritoriul statului român delimitat în urma celui de-al doilea dictat de la Viena au fost internați 454 „cetățeni români de origine etnică maghiară”, invocându-se motive de siguranță. Dar cine au fost de fapt aceste persoane maghiare din Transilvania de Sud, care reprezentau un „pericol” pentru ordinea de stat?

Din tabelul nominal întocmit de Chestura Poliției Municipiului Arad Biroul Poliției de Siguranță se poate constata că cei 25 de maghiari care figurează pe listă au fost internați în lagărul de la Hălmagiu pentru că au fost conducătorii Comunității Maghiare.² În ceea ce privește grupul celor 54 de maghiari adunați de pe teritoriul județului Arad și transportați de asemenea în lagărul de la Hălmagiu, internarea lor a fost motivată prin faptul că sunt „conducători iredentiști” sau „iredentiști maghiari”.³ Pe lista celor internați la Târgu Jiu îl găsim pe Pál Szász, președintele Asociației Agricultorilor Maghiari din Transilvania, iar printre deputații partidului maghiar internați pe József Willer și pe Jenő Müller. Altfel spus, au fost internați conducătorii politici ai maghiarimii și intelectualii maghiari care și-au asumat un rol în viața publică. În același timp putem afla din corespondența diplomatică desfășurată între guvernele Ungariei și României, prin intermediul ambasadelor Elveției și Suediei, că internarea maghiarilor din Transilvania de Sud nu poate fi explicată doar cu motive de securitate, ci și prin faptul că guvernul român a aplicat aceste internări ca represalii, ca revanșă pentru internarea românilor din Transilvania de Nord.⁴ Aceasta pentru că, după ce România a întors armele, ministrul de interne al guvernului Sztójay, invocând motive de securitatea statului, a ordonat concentrarea unei părți a intelectualilor români și a românilor înstăriți din nordul Transilvaniei. În aceste zile a fost arestat printre alții episcopul greco-catolic de Baia Mare, împreună cu 80 de enoriași, în timp ce Gestapo l-a reținut pe Emil Hațieganu, liderul politic al românilor din Transilvania de Nord, și pe Aurel Socol.⁵ Pe teatrul de operații militare din Secuime, în unele cazuri, trupele germane și ungare aflate în retragere au recurs și la violență, de exemplu în cazul Cașinului Mare, unde populația românească a satului a fost deportată împreună cu preotul ortodox din localitate. Prim-protopopul romano-catolic, după ce a aflat de acest eveniment, a estimat pe drept că ridicarea cu sila a românilor va avea consecințe serioase pentru întreaga

¹ *Ibidem*, dosar 113/1944, 39-40. Conform prevederilor decretului, trebuiau să fie internate doar persoanele de naționalitate germană considerate periculoase.

² AME, România în cel de-al Doilea Război Mondial, 71/1939, fond E. 9. (1939–1947), vol. 163, f. 167.

³ *Ibidem*, f. 168.

⁴ *Ibidem*, f. 182. La ședința din 2 septembrie a Consiliului de Miniștri al României a fost expusă rezoluția citită la Radio Budapesta a guvernului ungar, prin care i se atrăgea atenția noului cabinet de la București să retragă măsurile referitoare la persecutarea populației maghiare, deoarece în caz contrar va fi nevoit să aplice retorsiuni asemănătoare față de liderii românilor din Transilvania de Nord. Guvernul român a negat orice persecuție antimaghiară în ultimele zile, și a amenințat cu represalii în cazul în care autoritățile ungare ar introduce măsuri de constrângere împotriva populației românești.

⁵ Români adunați în județul Solnoc-Dăbâca au fost eliberați la intervenția lui Béla Bethlen. Bethlen, Béla, *Észak-Erdély kormánybiztosa voltam [Am fost comisarul guvernului în Transilvania de Nord]*, Budapesta, 1989, pp. 151-152; Csátári, Dániel, *Forgószélben (Magyar-román kapcsolatok 1940–1945) [În vijelie (Relații româno-maghiare 1940–1945)]*, Budapesta, 1968, p. 406.

populație maghiară din zonă – citând cuvintele sale: „va urma o răzbunare aspră”.¹ Politicienii maghiari din Transilvania de Nord și Consiliul Maghiar din Transilvania, înființat la începutul lunii septembrie 1944 din inițiativa reprezentanților organizațiilor culturale, economice și bisericești ale maghiarilor din Cluj, au respins politica beligerantă a guvernului de la Budapesta și măsurile privative de libertate aplicate împotriva românilor ardeleni. Béla Teleki, aflat la Budapesta pentru negocieri din partea Consiliului Maghiar din Transilvania, i-a cerut și pe cale oficială noului prim-ministru Géza Lakatos să revoce măsurile de constrângere aduse împotriva românilor. Datorită intervenției lui Béla Teleki, Emil Hațieganu și Aurel Socol au fost scoși din arestul Gestapo-ului și duși de la Budapesta la palatul episcopului din Győr, unde li s-a fixat un regim de „domiciliu obligatoriu” sub custodia episcopului Vilmos Apor. Episcopului greco-catolic de Baia Mare i s-a fixat un regim de domiciliu obligatoriu la propriul sediu din Baia Mare, în timp ce lagărele de internare au fost desființate.² Aceasta nu înseamnă că situația românilor din Transilvania de Nord s-ar fi îmbunătățit simțitor de pe o zi pe alta, dat fiind că pe teritoriile din Transilvania de Nord și Ungaria de Est declarate teatru de operații militare începând cu 30 august, în urma dispozițiilor abuzive ale comandanților germani și maghiari, mai multe sute de locuitori de naționalitate română au fost în continuare detașați la muncă forțată, printre care și studenți teologi greco-catolici.³

Statutul juridic al internaților maghiari din Transilvania de Sud

Guvernul Lakatos, cu toate că nu și-a asumat responsabilitatea, a intervenit de mai multe ori în vederea eliberării personalităților maghiare mai cunoscute. Soluționarea cât mai rapidă a problemei a fost urgentată de guvernul maghiar cu atât mai mult cu cât jandarmeria română – așa cum s-a aflat mai târziu – l-a internat pe lângă Pál Szász, Béni Szabó și contele Béla Bethlen și pe László Purgly, cumnatul guvernatorului Horthy Miklós.⁴ Formularea răspunsurilor la scrisorile protestatare sosite de la Budapesta i-a revenit Ministerului Afacerilor Externe. Pentru informații, Ministerul de Externe putea să facă apel la aparatul Ministerului de Interne. După ce a intrat în posesia datelor și s-a confruntat cu implicațiile problemei în politica externă, Ministerul de Externe a comunicat la 7 octombrie Direcțiunii Siguranței și Ordinii Publice a Ministerului de Interne că internarea maghiarilor din Transilvania de Sud trebuie reexaminată în acord cu principiile elaborate în comun cu Iuliu Maniu. Potrivit acestora, internarea poate fi menținută doar în cazul în care persoana în cauză a încălcat prevederile legale în vigoare și reglementările dreptului penal, în caz contrar maghiarii internați în cursul represaliilor trebuie eliberați, fără însă a evita controlul din partea autorităților respectiv fixându-le un regim de domiciliu obligatoriu. În același timp, Ministerul de Externe a cerut să se asigure condiții acceptabile pentru contele Bálint Bethlen și pentru Elemér Jakabffy, reținuți în clădirea poliției din București.⁵ La 19 octombrie, Direcțiunea Siguranței și Ordinii Publice a transmis Ministerului de Externe lista persoanelor internate în lagărul de la Hălmagiu, indicând motivul internării.⁶ În urma primirii adresei, în data de 24 octombrie, Eugen Filotti, secretar de stat al

¹ Scrisoarea prim-protopopului Gábor György din 30 august 1944. Arhiva Arhiepiscopiei Romano-Catolic de la Alba Iulia, documentele Vicariatului Episcopal General al Clujului, printre scrisorile atașate documentului nr. 7695/1944, cutia 2353, f.n.

² D. Csátári, *op. cit.*, p. 413.

³ Episcopul de Cluj-Gherla, Iuliu Hossu, în scrisoarea lui către Imre Sándor, vicarul episcopal general de la Cluj, datată în 7 octombrie 1944, scria despre insultele aduse persoanei sale, precum și despre abuzurile armatei maghiare. Arhiva Arhiepiscopiei Romano-Catolice de la Alba Iulia, Actele Vicariatului Episcopal General de la Cluj, 4477/1944, cutia 2041, f.n.

⁴ AME, România în cel de-al Doilea Război Mondial, fond 71/1939, E. 9. (1939–1947), vol. 163, f. 310-311.

⁵ *Ibidem*, f. 182–183.

⁶ *Ibidem*, f. 166-168.

Ministerului de Externe, a atras deja pentru a doua oară atenția Direcțiunii Siguranței și Ordinii Publice asupra faptului că – în concordanță cu dispozițiile primite de la guvern, și conform acordului comisariatului Transilvaniei de Nord,¹ Ionel Pop – cauza maghiarilor deportați în lagărele de internare trebuie investigată din nou. Ministerul de Externe a dezaprobat procedura comisiilor de investigație deoarece, conform punctului său de vedere, prima anchetă a fost „efectuată cu o rigoare extremă”, și a specificat că iredentismul nu reprezintă un motiv suficient pentru a ordona internări, menționând totodată că nimeni nu poate fi arestat pentru faptul că face parte din Comunitatea Maghiară, cu atât mai puțin cu cât Comunitatea Maghiară este o organizație care funcționează legal.²

Experiența lunilor următoare au dovedit însă că Ministerul de Interne nu a dat curs solicitării, prizonierii lagărelelor de la Târgu Jiu, Hălmașiu, Timișul de Sus și multe alte localități au așteptat degeaba eliberarea în toamna anului 1944. Memoriul maghiarilor ardeleni deportați la Târgu Jiu, înaintat în noiembrie 1944, nici măcar nu a primit răspuns din partea Ministerului de Interne.³ Întârzierea răspunsului era strâns legată de interpretarea cu rea-credință de către autoritățile române a articolelor 2, 14 și 15 ale convenției de armistițiu româno-sovietice, semnată la Moscova la 12 septembrie.⁴ Prin articolul 2 al convenției, România se obliga să-i interneze pe cetățenii unguri și germani aflați pe teritoriul său. În consecință, autoritățile române au putut justifica internarea cetățenilor unguri și germani făcând referire la această convenție.⁵ Pentru noi este mult mai semnificativ articolul 15 al convenției, care prevede ca guvernul român să dizolve „toate organizațiile pro-hitleriste de tip fascist aflate pe teritoriul românesc, atât cele politice, militare sau paramilitare, cât și orice alte organizații care duc propagandă ostilă Națiunilor Unite și în special Uniunii Sovietice, nepermițând în viitor existența unor organizații de acest fel”⁶. Cu toate că această prevedere se referea în mod expres la mișcarea legionară și la Partidul Național-Socialist German al Grupului Etnic German, precum și la organizațiile

¹ În „Monitorul Oficial” la data de 10 octombrie 1944 a apărut legea nr. 487 privind înființarea Comisariatului pentru Administrația Regiunilor Eliberate din Transilvania de Nord, fixând sediul la Cluj. Din cauza intervenției Moscovei, comisariatul nu a putut să ocupe sediul fixat și curînd și-a încetat activitatea. Despre acest subiect vezi mai pe larg: Marcela Sălăgean, *Administrația sovietică în Nordul Transilvaniei (noiembrie 1944 – martie 1945)*. Centrul de Studii Transilvane – Fundația Culturală Română, Cluj-Napoca, 2002; precum și *Autonomisták és centralisták: Észak-Erdély a két román bevonulás között (1944. szeptember – 1945. március)*. [Autonomiști și centraliști. Situația Transilvaniei de Nord între cele două intrări ale armatei române (septembrie 1944 – până în martie 1945)], coordonatori Mihály Zoltán Nagy, Gábor Vincze, EME-Pro-Print, Cluj-Miercurea Ciuc, 2004. Varianta română: *Autonomiști și centraliști. Enigmele unor decizii istorice. Transilvania de nord din septembrie 1944 – până în martie 1945*, coordonatori: Nagy, Mihály Zoltán-Vincze, Gábor, Editura Centrul de Resurse pentru Diversitatea Etnoculturală din Cluj-Napoca, 2008.

² AME, România în cel de-al Doilea Război Mondial, fond 71/1939, E9 (1939-1947), vol. 163, f. 169.

³ János Koszó a cerut eliberarea în numele a 200 internați maghiari. *Ibidem*, f. 201. În autobiografia sa, Sándor Kacsó, internat în lagărul de la Târgu Jiu, relatează de asemenea despre memoriul întocmit de János Koszó (János Kacsó, *op. cit.*, f. 602).

⁴ *România marele sacrificat al celui de al doilea război mondial*, pp. 310–312.

⁵ *Ibidem*, pp. 310–311. Internarea cetățenilor germani și unguri, precum și a membrilor de familie, a început deja în 15 septembrie în urma ordinului telegrafic nr. 44328 al Inspectoratului General al Jandarmeriei. Conform ordinului, fiecare persoană internată în lagărul de la Târgu Jiu avea dreptul la un bagaj de 50 kg. Pierderea libertății a fost completată de confiscarea disimulată a averii. Autoritățile administrative au inventariat averea mobilă și imobiliară a celor internați, terenurile și mijloacele agricole, precum și animalele, pe care deportații le puteau preda spre păstrare persoanelor desemnate de ei. Această prevedere a fost completată și cu posibilitatea de a aloca locuințele sinistraților secetei, ceea ce – după cum a reieșit mai târziu – însemna dobândirea dreptului de custodie (ANIC, Inspectoratul General al Jandarmeriei, fond 1474, dosar 114/1944, f. 270). Articolului 14 a stipulat că România va coopera cu comandamentul sovietic „în arestarea și trimiterea în judecată a persoanelor acuzate de crime de război” [subl. M.Z.N.].

⁶ *România marele sacrificat al celui de al doilea război mondial*, p. 312.

paramilitare ale acestuia, aria ei de aplicare a fost extinsă și asupra internaților maghiari care reprezentau „pericol pentru ordinea publică”. În ceea ce privește Comunitatea Maghiară, nu cunoaștem niciun act normativ similar decretului-lege nr. 485 privind desființarea Grupului Etnic German.¹ În urma decretului-lege apărut în ediția din 8 noiembrie a „Monitorului Oficial”, statul român a confiscat averea mobilă și imobilă a organizației, măsură care a marcat începutul pauperizării conștiente a comunității germane. O măsură și mai drastică a fost deportarea efectuată conform dispoziției Kremlinului, transportarea masivă a germanilor din România acuzați de culpabilitate colectivă, în lagărele și la șantierele industriale sovietice.

În ceea ce privește cauza internaților maghiari din Transilvania de Sud – în afară de câteva excepții –, până la începutul anului 1945 nu a fost întreprins niciun demers legal, astfel încât mulți dintre deținuții suferind de foame și tifos în barăcile neîncălzite și-au pierdut viața.² Atitudinea pasivă a organelor guvernamentale românești se poate explica și prin faptul că disputa declanșată între sovietici și români privind eliberarea internaților s-a încheiat cu succes doar în ianuarie 1945.³ În virtutea acestei înțelegeri, investigarea și încetarea internării cetățenilor maghiari și germani i-a revenit Comisiei Aliate de Control, însărcinată cu controlul executării convenției de armistițiu, în timp ce rezolvarea problemelor cetățenilor români, indiferent de apartenența etnică, a fost trecută în competența Ministerului de Interne. Comisia Română pentru Aplicarea Armistițiului a înștiințat printr-o adresă Ministerul de Interne și despre faptul că, pe baza informațiilor primite de la organele de ordine, ministerul trebuia să hotărască despre internarea cetățenilor români care reprezintă „pericol pentru ordinea publică”, respectiv despre eliberarea lor.⁴

În cazul deportaților, membrii familiilor au fost primii care au formulat plângeri, însă în unele cazuri fericite internații au reușit ei înșiși să trimită petiții la autoritățile competente.⁵ Discriminarea însă a continuat. Direcțiunea Siguranței și Ordinii Publice din cadrul Ministerului de Interne a decis soarta din viitor a internaților pe baza dovezilor primite de la legiunile de jandarmi în cauză. Organele de ordine din județe au propus, pe baza dovezilor adunate în perioada dictaturii antonesciene, ca măsura de internare a suspectilor să fie prelungită. Propagarea ideologiei iredentiste, apartenența la Comunitatea Maghiară sau relațiile întreținute cu consulatul Ungariei⁶ au constituit suficiente dovezi de acuzare pentru a confirma reținerea sau deținerea. (În atmosfera politică publică tensionată din perioada 1940–1944, ostilă naționalităților, asemenea stigmatizări au putut fi aplicate cu multă ușurință). Cu toate acestea, investigațiile avansau într-un ritm lent. Pe baza declarațiilor prealabile, cabinetul Groza format în urma schimbării puterii, impus în cursul lunii martie, dădea anumite speranțe, pe care evenimentele le-au confirmat parțial. Porțile lagărelor de internare încet-încet s-au deschis, iar prizonierii din Transilvania de Sud au pornit spre casele lor, cu câte o adeverință în mână, fără să li se comunice oficial motivul pentru care au fost deținuți timp de mai multe luni.⁷

¹ „Monitorul Oficial”, nr. 233 din 8 octombrie 1944.

² Trebuie menționate condițiile de viață ale celor deportați la Târgu Jiu, care nu pot fi comparate cu cele ale locuitorilor lagărelor de deținuți de la Timișul de Sus sau Feldioara, unde în cursul iernii și-au pierdut viața mai multe sute de persoane. Despre aceasta vezi mai pe larg Benkő, Levente, *Muszáj volt valahogy élni [Trebuia să trăiești cumva]*, Sfântu Gheorghe, 2001.

³ Adresa nr. 1584 a Comisiei Române pentru Aplicarea Armistițiului din 17 ianuarie 1945. ANIC, Inspectoratului General al Jandarmeriei, fond 1474, dosar 119/1944, f. 189; respectiv AME, România în cel de-al Doilea Război Mondial, fond F 71/1939. E. 9., vol. 163, f. 356.

⁴ AME, România în cel de-al Doilea Război Mondial, fond F 71/1939. E. 9., vol. 163, f. 281–282.

⁵ Kacsó, *op. cit.*, pp. 630–635. În 21 februarie 1945, deținuții de la Târgu Jiu au adresat Comisiei Aliate de Control un memoriu compus în două limbi, în rusă și maghiară; încercarea lor a rămas însă fără rezultat.

⁶ ANIC, Inspectoratului General al Jandarmeriei, fond 1474, dosar 52/1944, f. 2, 10, 23, 27.

⁷ Kacsó, *op. cit.*, p. 669. Sándor Kacsó a fost eliberat împreună cu ceilalți deținuți în ziua de 21 iunie, fără să fie informați de comandamentul lagărului despre motivul detenției lor. Cu privire la aceasta vezi și adeverința din anexă.

În lupta aprigă pe tărâmul politicii interne, Partidul Național Țărănesc și Partidul Național Liberal s-au folosit cu un simț ascuțit de chestiunea lagărelor pentru a acuza de mai multe ori Ministerul de Interne aflat sub conducere comunistă, că guvernul nu intenționează să desființeze lagărele de internare deoarece se folosește de ele pentru a înlătura pe adversarii săi politici. În vederea prevenirii unor noi acuzații, șeful portofoliului afacerilor interne, Teohari Georgescu, a comunicat jandarmeriei și poliției, prin circulara emisă la 30 septembrie 1945, să înceapă desființarea lagărelor.¹

Baza legală a internărilor

Din punctul de vedere al dreptului de procedură penală, împotriva arestărilor și internărilor pot fi ridicate numeroase obiecții.

Deținerea maghiarilor din Transilvania de Sud și, în paralel, reglementarea legală a internărilor oferă prilej pentru numeroase contestații; pe lângă aceasta, autoritățile române au comis mai multe iregularități de ordin juridic. Înainte de toate se poate constata că internările efectuate în perioada 25 august – 12 septembrie au un caracter intern, fiind măsuri adoptate pe baza deciziei și inițiativei autonome a organelor de guvernământ românești, și nu în urma unor presiuni sau obligații internaționale. Regimul juridic român nu exclude posibilitatea ca guvernul să adopte măsuri de reprimare în situație de criză, în vederea apărării ordinii de stat și a siguranței publice.² Pe de altă parte, ca orice măsură coercitivă, instituția și practica internării sunt incompatibile cu drepturile constituționale și cu condițiile restricțiilor legale. (Aplicarea individuală sau masivă a internărilor nu este însoțită de garanții adecvate, acestea punând în pericol până și integritatea corporală). În virtutea procedurii penale în vigoare în toamna anului 1944, deținerea putea fi executată în posesia unui mandat de arestare emis de tribunal, care putea hotărî această măsură în etapa procesuală, pentru a asigura eficacitatea procedurii penale. Deținerea învinutului nu putea depăși 30 zile, cu prelungirea acestei perioade cu încă o lună, pe baza unei justificări corespunzătoare.³ Instituția de drept aplicată în etapa urmăririi era reținerea, care intra în competența poliției judiciare, limitând libertatea personală a învinutului, în lipsa unei sentințe definitive, pe o perioadă scurtă de 72 ore. Conform prevederilor regulamentului poliției, ofițerii și subofițerii din cadrul jandarmeriei și poliției aveau posibilitatea de a proceda și în calitate de poliție judiciară.⁴

Arestarea maghiarilor din Transilvania de Sud nu a fost ordonată de justiție, ci a fost executată în urma dispoziției Ministerului de Interne. Prin urmare, internații au ajuns într-o situație aservită, deoarece soarta lor depindea de autoritățile administrative, de aceea eliberarea sau deținerea lor era hotărâtă de Ministerul de Interne, pe baza informațiilor primite de la organele de ordine, și nu de un tribunal independent. Contestațiile trebuiau adresate Ministerului de Interne și nu tribunalului. Din prevederile legale enumerate aici și din sursele arhivistice reiese în mod clar că internările efectuate începând cu 25 august nu reprezentau altceva decât măsuri coercitive administrative, adică o instituție de drept aplicată în afara procedurii penale. Dacă luăm în considerare și faptul că internații au fost reținuți luni de zile fără hotărâre judecătorească, putem afirma că internarea lor era practic o pedeapsă aplicată pe cale administrativă, deși dreptul administrativ are ca obiectiv constrângerea și nu penalizarea.⁵

¹ Dumitru Șandru, *Etnicii germani și detașamentele de muncă forțată din România 1944–1946*, în „Arhivele Totalitarismului” 3(1995), nr. 1, p. 39.

² Paul Negulescu, *Tratat de drept administrativ român*, București, 1925, p. 445.

³ Traian Pop, *Drept procesual penal*, IV, Cluj, [1947–1948], pp. 134–139.

⁴ *Ibidem*, p. 131.

⁵ Zoltán Magyary, *Magyar közigazgatás. A közigazgatás szerepe a XX. század államában. A magyar közigazgatás szervezete, működése és jogi rendszere [Administrație publică în Ungaria. Rolul administrației în statul secolului al XX-lea. Organizarea, funcționarea și sistemul juridic al administrației ungare]*, Budapesta, 1947, p. 633.

Din corespondența dintre ministerele de interne și de externe, precum și din anchetele începute în primăvara anului 1945 putem constata de asemenea că articolul 15 al convenției de armistițiu româno-sovietice, semnată la 12 septembrie, nu a fost aplicat în cursul arestării membrilor Comunității Maghiare (la data arestărilor nici nu putea fi aplicat, deoarece nu era încă în vigoare). Deținerea lor poate fi considerată ilegală și datorită faptului că articolul 1 al ordinului Ministerului de Interne cu nr. 19124 din 26 octombrie 1944¹ privind înființarea lagărelor de internare, a stipulat în mod clar că în lagărul de concentrare ce urma să fie înființat la Târgu Jiu, pot fi deținuți doar indivizii care intră sub incidența articolelor 2, 14 și 15 ale convenției de armistițiu. Același lucru poate fi constatat și în privința ordinului nr. 762, publicat în jurnalul Consiliului de Miniștri, potrivit căruia „centrele de internare” au fost instituite pentru a fixa „domiciliul obligatoriu” pentru persoanele vizate de articolele 2 și 15 ale convenției de armistițiu.² S-ar putea pune întrebarea dacă organele guvernamentale române au considerat – chiar și nedecarat – Comunitatea Maghiară o organizație de tip fascist, sau pentru ei iredentismul era sinonim cu fascismul?

Politica discriminatorie a guvernului de la București nu a afectat doar pe maghiarii din Transilvania de Sud, ci și pe cei din Transilvania de Nord. Potrivit poziției adoptate cu ocazia conferinței Ministerului de Interne reunite la 20 septembrie cu scopul de a pune în aplicare obligațiile asumate prin articolul 2 al convenției de armistițiu,³ trebuiau internați și cetățenii din Transilvania de Nord aflați pe teritoriul românesc cu pașaport ungar, cu excepția celor de naționalitate română. Marele Stat Major al României, prin ordinul nr. 578832 eliberat la 19 octombrie⁴ – în contradicție cu reglementările internaționale – i-a declarat pe dezertorii maghiari *prizonieri de război*. Numai din comitatul Trei Scaune – potrivit informațiilor prefecturii constituite după data de 12 noiembrie 1944 – au fost deportați peste 2000 de bărbați,⁵ la început la Feldioara, de unde o parte din ei au fost transportați mai departe, în lagărul de triaj de la Focșani, iar de acolo în Uniunea Sovietică.

Înființarea și funcționarea lagărelor de internare nu corespundea nici reglementărilor în vigoare. Înainte de toate, guvernul Sănătescu a trecut cu vederea faptul că lagărele de internare au fost desființate prin decretul-lege nr. 442 publicat în 2 septembrie, și că „*măsurile de siguranță privind limitarea dreptului la libertate personală și-au pierdut valabilitatea*” [subl. M.Z.N.]⁶. Cu alte cuvinte, decretul-lege a anulat și ordinul Ministerului de Interne din 27 august privind începerea internărilor, astfel încât lagărul de la Târgu Jiu, redeschis în 6 septembrie, ca și toate lagărele cu caracter provizoriu înființate pentru cetățenii români în oricare parte a țării⁷ au funcționat ilegal până la publicarea hotărârii Ministerului de Interne la 26 octombrie. În al doilea rând, hotărârea Ministerului de Interne din 6 noiembrie, care cuprindea regulamentul de funcționare a lagărelor, nu corespundea prevederilor hotărârii din 26 octombrie, deoarece se referea doar la persoanele enumerate în articolele 2 și 15 ale convenției de armistițiu. Un fapt și mai remarcabil: funcționarii Ministerului de Interne condus de generalul Aldea, cu ocazia redactării regulamentului de funcționare – cu excepția a câteva mici detalii – au copiat regulamentul apărut în 22 martie 1942, sub regimul antonescian.⁸ Au fost omise pasajele referitoare la evrei, a fost introdusă expresia „centru de internare” în loc de „lagăr de internare”, în schimb, structura regulamentului (împărțită în 32 paragrafe) și prevederile

¹ „Monitorul Oficial”, nr. 248 din 26 octombrie 1944.

² „Monitorul Oficial”, nr. 258 din 6 noiembrie 1944.

³ ANIC, Inspectoratul General al Jandarmeriei, fond 1474, dosar 119/1944, f. 22-24.

⁴ *Ibidem*, f. 9.

⁵ „Népi Egység” [Unitatea populară], 16 noiembrie 1944.

⁶ „Monitorul Oficial”, nr. 202 din 2 septembrie 1944.

⁷ Prin convenția de armistițiu semnată la 12 septembrie, România s-a angajat să „interneze” cetățenii unguri și germani aflați pe teritoriul său.

⁸ ANIC, Ministerul de Interne, fond 755, dosar 325/194, f. 14–19.

referitoare la locuitorii lagărelor au rămas neschimbate. Internații noului guvern, care s-a autoproclamat democratic, nu s-au bucurat deloc de mai multe drepturi sau libertăți decât prizonierii dictaturii militare a lui Antonescu.¹

Presiuni din partea sovieticilor în vederea eliberării internaților maghiari din Transilvania de Sud

Conducătorii sovietici au ordonat deportările cu scopul de a *asigura forță de muncă străină gratuită, necesară producției industriale și agricole*,² Moscova considerând participarea cetățenilor străini la reconstrucția Uniunii Sovietice, adică deportarea unor grupuri etnice, ca parte a *despăgubirii*.

Pentru internarea maghiarilor din Transilvania de Sud, responsabilitatea revine guvernelor României, cu toate că în câteva cazuri deportările au fost în mod clar efectuate de comandanții militari sovietici locali și de colaboratorii NKVD, ca de exemplu la Turda³ și la Cluj,⁴ cazurile descoperite până acum. Membrii sovietici ai Comisiei Aliate de Control au tras la răspundere organele guvernamentale de la București pentru prelungirea internării cetățenilor unguri și germani pentru care se aplicau prevederile articolului 2 al convenției de armistițiu, respectiv au solicitat de la autoritățile române cercetarea antecedentelor politice și internarea membrilor minorității germane și a adeptilor fostei Mișcări Legionare. La 26 ianuarie 1945, la Comisariatul Poporului pentru Afacerile Externe a fost întocmită o notă în favoarea maghiarilor din Transilvania de Nord, internați fără teme legal, prin care i s-a sugerat locțiitorului comisarului poporului însărcinat cu afacerile externe, V.G. Dekanozov, că: „În România, internarea cetățenilor unguri nu ar trebui extinsă asupra ardelenilor băștinași, cu excepția persoanelor de naționalitate germană și a celor mutați din Ungaria în Transilvania după 30 august 1940 (data dictatului de la Viena).”⁵ Colonelul Leontiev, cu ocazia cuvântării sale la conferința din 12 mai, reunită pentru a ancheta cazurile cetățenilor unguri și germani internați în baza prevederilor articolului 2 al convenției de armistițiu, a semnalat organelor de stat românești participante la conferință că în cursul punerii în aplicare a articolului 2 al convenției, organele de ordine române au internat și persoane pentru care articolul 2 nu era valabil.⁶

Efectul internărilor asupra organizării politice maghiare

Internările din sudul Transilvaniei au determinat în mare măsură direcția organizării politice a comunității maghiare din România. În timp ce conducătorii Comunității Populare Maghiare și majoritatea intelectualilor maghiari din Transilvania de Sud erau deținuți luni de zile în lagărele de internare, un grup al comuniștilor maghiari ieșiți din ilegalitate, cu asistența Partidului Comunist din România, a reînviat formațiunea politică cunoscută sub denumirea Uniunea Muncitorilor Maghiari din România (Madosz). Activiștii Madosz-ului – care din octombrie 1944 și-a schimbat denumirea în Uniunea Populară Maghiară – au profitat de situație, acaparând reprezentarea politică a maghiarimii din România. Fostul președinte al Comunității Maghiare, Elemér Gyárfás, în cursul negocierilor purtate la Brașov, la 19 ianuarie

¹ Vezi prezentarea scurtă, în limba maghiară, a regulamentului de funcționare în Benkő, Levente, *Tervszerű merénylet [Complotul planificat]*, în „Korunk”, nr. 2/2003, pp. 90–91.

² Tamás Stark, *Magyar foglyok a Szovjetunióban* [Prizonieri maghiari în Uniunea Sovietică], Budapesta, Lucidus, 2006.

³ ANIC, Inspectoratul General al Jandarmeriei, fond 1474, dosar 47/1945, f. 2–8. Potrivit datelor, trupele sovietice în trecere au ridicat 135 locuitori turdeni, exclusiv bărbați.

⁴ În perioada 12–15 octombrie, între 3000 și 5000 de maghiari au fost deportați, și de data aceasta numai bărbați, majoritatea lor au pierit pe drum sau în detenția sovietică (vezi în detaliu György Szabó, *Kolozsvári deportáltak az Uralban [Deportați clujeni în Ural]*, Cluj, 1994).

⁵ Mihály Zoltán Nagy, Gábor Vincze, op. cit., 2003. documentul nr. 32.

⁶ ANIC, Inspectoratul General al Jandarmeriei, fond 1474, dosar 5/1945, f. 2.

1945, a afirmat apreciind rolul asumat de Madosz că aceasta „nu face decât să mărească aver-siunea existentă între populația românească și cea maghiară”.¹ [Referire la legătura strânsă între Madosz și PCdR – n.a.] În opinia sa, maghiarimea trebuie organizată „prin încadrarea întregii populații maghiare, indiferent de confesiune sau stare socială”, însă nu împotriva Madosz-ului, ci în colaborare cu aceasta. Fostul deputat al Partidului Maghiar și fost președinte al organizației Comunității Maghiare din Brașov, Béni Szabó, care a luat parte la convorbiri, i-a reamintit totodată lui Elemér Gyárfás că reorganizarea este imposibilă, dat fiind că membrii comunității populare, care s-ar putea implica în activitatea organizatorică, sunt prizonieri ai lagărelor de internare. Guvernele românești formate după lovitura de stat regală au contribuit în mod indirect – deși neintenționat – la constituirea poziției de putere a Madosz și a Uniunii Populare Maghiare.

Uniunea Populară Maghiară, susținătoare a guvernului condus de Petru Groza, a primit mână liberă în domeniul organizării politice a maghiarimii din România, împiedicând orice altă formă de organizare maghiară sub lozinca *unității naționale*, și contribuind prin activitatea sa la omogenizarea socială și politică a comunității maghiare din România.² Iar regimul comunist a forțat maghiarimea din România să intre într-un lagăr de tip nou, în care „locuitorii taberei” erau despărțiți de semenii lor din lumea liberă de „cortina de fier”.

¹ Andreea Andreescu, Lucian Nastasă, Andrea Varga, *Minorități etnoculturale. Mărturii documentare. Maghiarii din România (1945–1955)*, Cluj-Napoca, 2001, f. 51.

² Acest proces este bine ilustrat de planul de activitate al secției II. din Târgu Mureș a Uniunii Populare Maghiare. Planul de activitate lunar al comitetului de organizare al secției II, întocmit la 20 ianuarie 1947, cuprindea următoarele puncte relevante pentru subiectul nostru: „2. Se va aprofunda legătura – fără a renunța la principiile noastre – cu bisericile, instituțiile maghiare (Asociația Agricultorilor Maghiari din Transilvania, diferite asociații religioase), pentru a realiza o *unitate fără reacționari*. Manifestările reacțiunii trebuie combătute. Nu le putem permite să se infiltreze în poziții de conducere. 3. Maghiarimea trebuie antrenată în planul de activitate național al Blocului Democratic. 4. Propaganda Uniunii Populare Maghiare trebuie încadrată, în spiritul consolidării democrației populare, în politica democrației populare românești și a reconstruirii economice.” [subl. M.Z.N.] În retorica vremii, acest lucru însemna că obiectivul primordial este consolidarea democrației și economiei, deoarece numai aceasta poate duce la „emanciparea naționalităților” (Arhivele Naționale ale României. Direcția Județeană Mureș, Uniunea Populară Maghiară din județul Mureș, fond 1305, dosar 1/1944, f. 9).

Supraviețuitorii evrei din Cluj, Oradea și Carei. Ancheta Congresului Mondial Evreiesc din 1946 privind efectele Holocaustului

Attila GIDÓ

Keywords: World Jewish Congress, Holocaust, Transylvanian Jews, survey among the Jewish survivors, Jewish social structure in 1946

Abstract

The Surviving Jewish Inhabitants of Cluj, Oradea and Carei. The Survey on the World Jewish Congress in 1946

The Romanian Section of the World Jewish Congress conducted a national survey among the Jewish survivors of the Holocaust in 1946. Besides attempting to assess both the human and material losses and the grievances suffered by the surviving Jewish population, the survey's objective was to make use of the statistical data thus obtained as a basis for both the negotiations at the Peace conference ending World War II and for negotiating compensations.

The survey was carried out not only in territories belonging to Romania during the Holocaust, but in Northern and Southern Transylvania as well. In accordance with the mother tongue, language competence and cultural background of the Jewry from Northern and Southern Transylvania, bilingual questionnaires (in Hungarian and Romanian language) were printed for the Jewish survivors from the territories which belonged to Hungary between 1940-1944, while monolingual questionnaires were used in other regions of Romania.

Inquiring about both survivors and victims, the 20 page-long questionnaires consisted of 10 questions and several subpoints. The respondents were required to provide personal data (name, age, place of birth, residence, marital status, education and occupation), then information about their citizenship, the anti-Semitic discrimination and grievances suffered during the deportations, their expropriated properties and material losses, and also information about their life conditions and incomes before the deportations began. A separate set of questions referred to the forced labor service, ghettoization and deportations. The respondents had to give the names of not only their family members and acquaintances who died, but also those of their surviving relatives. At the end of the questionnaires space was allowed for respondents wanting to detail the horrors they experienced.

We will analyze the survey and its results regarding three towns from Northern Transylvania (Cluj-Napoca, Carei and Oradea) which belonged to Hungary during the Holocaust period.

Ancheta Congresului Mondial Evreiesc din 1946

În anul 1946 Secțiunea din România a Congresului Mondial Evreiesc (C.M.E.) a realizat o anchetă națională în rândul supraviețuitorilor Holocaustului. Ancheta a avut ca scop estimarea pierderilor umane și materiale în rândul populației evreiești din România precum și luarea în evidență a prejudiciilor suferite de către populația evreiască în timpul războiului. Pe lângă

dorința de a obține date complexe referitoare la situația populației evreiești de după război, C.M.E.-ul a dorit să prezinte aceste informații și la Conferința de Pace de la Paris, precum și la tratativele legate de reparațiile de război.

Ancheta din Transilvania de Nord s-a desfășurat în primele luni ale anului 1946 și a cuprins toate localitățile unde au trăit supraviețuitorii. În anchetă au fost incluși atât evreii aflați sub administrație maghiară în timpul Holocaustului (Ardealul de Nord), cât și cei aflați sub administrație română. S-au tipărit două tipuri de chestionare, unul bilingv (în maghiară și română) pentru evreii din Ardealul de Nord și unul român pentru restul populației evreiești din România. Chestionarele au fost însoțite de o scrisoare a C.M.E. către declaranți unde se preciza scopul anchetei și se dădeau instrucțiuni de completare în limbile română și maghiară.

Chestionarele întocmite conțin informații referitoare la supraviețuitorii și victime: numele declarantului, anul și locul de naștere, școli, profesie, situația familială, datele victimelor și supraviețuitorilor declarate de persoana care completează chestionarul. Pe lângă datele personale avem informații și despre persecuțiile antisemite suportate de declarant, pagube materiale suferite. Formularul se încheie cu mărturiile supraviețuitorilor despre suferințele lor din timpul Holocaustului.

Materialul îngrijit de către *Arhiva Centrului pentru Studiul Istoriei Evreilor din România* (București) s-a păstrat incomplet. Până în prezent au fost găsite chestionare doar pentru trei orașe din Transilvania de Nord: Cluj, Oradea și Carei.¹ Aceste formulare au fost digitalizate de către autorul acestui studiu în cadrul unui proiect comun al Yad Vashem și al Institutului de Iudaistică și Istorie Evreiască din Cluj în 2007. Următorul pas, adică prelucrarea materialului, l-am realizat deja în cadrul Institutului pentru Studiarea Problemelor Minorităților Naționale din Cluj, în 2009. Pe baza informațiilor obținute din chestionare, am construit o bază de date în SPSS.² În total au fost analizate 418 de chestionare, dintre care 228 din Cluj, 78 din Carei și 112 din Oradea.

La începutul anului 1946 populația evreiască din Cluj era de cca. 6 000 de persoane. Dintre ei 3500 erau supraviețuitorii din lagărele naziste sau ai muncii obligatorii din Ardealul de Nord, ceilalți fiind persoane nou-venite din alte părți ale României după război.³ Așadar, cele 228 de chestionare reprezintă aproximativ 6–7% din numărul total al celor 3500 de israeliți clujeni în 1946 afectați de măsurile antievreiești în timpul administrației maghiare (1940–1944). În cazul Oradiei, acest procent este de numai 3%, iar în cea ce privește Careiul calculul este de cca. 19–20%.

Chiar dacă chestionarele păstrate reprezintă o parte mică a populației evreiești din aceste orașe din 1946, cred că datele obținute pot fi considerate reprezentative la nivel local. Astfel, aceste rezultate ne ajută să formulăm niște concluzii referitoare la situația demografică, socială și economică a supraviețuitorilor Holocaustului. Din acest punct de vedere, chestionarele Congresului Mondial Evreiesc constituie una dintre cele mai importante surse documentare referitoare la populația evreiască de după război.

În studiul de față voi prezenta câteva date statistice obținute din analiza chestionarelor Congresului Mondial Evreiesc din Cluj, Oradea și Carei.

În măsura posibilităților, datele obținute au fost verificate prin confruntarea lor cu rezultatele cercetărilor efectuate de către sociologul clujean Lajos Róth, la începutul anului 1947, prezentate în teza lui de doctorat – *Az erdélyi zsidóság gazdasági és szociális helyzetképe a második világháború után* (Situația economică și socială a evreilor din Transilvania după cel

¹ *Arhiva Centrului pentru Studiul Istoriei Evreilor din România*, București, fond III (Congresul Mondial Evreiesc), dosarele 8A, 8B, 9A, 11A.

² Aici aș dori să-i mulțumesc colegei mele Zsuzsa Sólyom pentru ajutorul pe care mi l-a acordat în construirea bazei de date SPSS.

³ *Arhivele Naționale Istorice Centrale*, fond 1037, dos. 3/1946, f. 26.

de-al Doilea Război Mondial) – susținută la Universitatea „Bolyai” din Cluj, în același an.¹ Studiul lui s-a bazat de fapt pe două orașe din apropierea Clujului, Dej și Gherla. În anul respectiv, la Dej și la Gherla au trăit aproape 1300 evrei.² Ancheta lui Róth efectuată în rândul lor a cuprins pe toți locuitorii evrei, adică 1276 persoane. Chestionarul lui era compus din 93 de întrebări referitoare la datele personale ale respondenților, la viața lor înainte de Holocaust, atrocitățile antisemite suferite, soarta lor în timpul Holocaustului, starea lor actuală, convingerea lor politică etc.

Dintre cele 1276 evrei din Dej și Gherla 841 (65,9%) au locuit în Transilvania de Nord sau în alte teritorii ale Ungariei înainte de 1944/1945. Restul au fost evrei stabiliți aici din Transilvania de Sud, Bucovina și Basarabia după război. Rezultatele noastre obținute prin prelucrarea chestionarelor C.M.E. le vom compara cu constatările lui Lajos Róth în legătură cu situația a celor 841 evrei din Dej și Gherla afectate de măsurile anitevreiești din Ungaria.

Vârsta supraviețuitorilor, raportul femei – bărbați și starea lor civilă

Este deja un fapt cunoscut, că majoritatea populației evreiești care a supraviețuit Holocaustul avea vârsta între 16 și 50 de ani.³ Cele mai mici șanse de supraviețuire avându-le copiii și bătrânii; ei neavând forță de muncă, au fost selectați pentru exterminare încă la sosirea lor în lagăre. Statistica supraviețuitorilor din Ardealului de Nord nu este o excepție în această privință. Atât la Oradea, cât și la Carei și Cluj, majoritatea respondenților aveau între 16 și 48 de ani.

Din chestionarele analizate reiese, că dintre cei 418 supraviețuitori, 58,9%, adică 246 de persoane aveau vârste între 16–35 ani în 1944. Cei cu vârste între 36–48, alcătuiau 28,5% din totalul respondenților. Astfel, aceste două categorii alcătuiau peste 87% din supraviețuitori (vezi *Tab. 1*).⁴

Tab. 1: Vârsta supraviețuitorilor

Vârsta	Cluj, Oradea, Carei	
Sub 15 ani (1929–1944)	14	3,3
16–35 (1909–1928)	246	58,9
36–48 (1896–1908)	119	28,5
49–60 (1884–1895)	31	7,4
Peste 61 ani (înainte de 1883)	5	1,2
Nedeclarat	3	0,7
Total	418	100%

¹ Róth Lajos, *Az erdélyi zsidóság gazdasági és szociális helyzetképe a második világháború után*, Kézirat, A Kolozsvári Bolyai Tudományegyetem Jog- és Közgazdaságtudományi Karához benyújtott doktori értekezés, Kolozsvár, 1947. Teza de doctorat este păstrată la Arhivele Societății Muzeului Ardelean (Cluj-Napoca), Fondul personal Jordáky Lajos, fasc. 200, dos. 15.

² *Așezările evreilor din România. Memento Statistic*, Congresul Mondial Evreiesc. Secțiunea din România, București, 1947, p. 201.

³ Christian Gerlach, Götz Aly, *Az utolsó fejezet. Reálpolitika, ideológia és a magyar zsidók legyilkolása 1944/1945*, Noran, Budapest, 2005, pp. 325–326.

⁴ Pentru tabele și analize mai detaliate vezi: Gidó Attila, Sólyom Zsuzsa, *The Surviving Jewish Inhabitants of Cluj, Carei and Oradea. The Survey of the World Jewish Congress in 1946*, Working Paper, Institutul pentru Studierea Problemelor Minorităților Naționale, Cluj-Napoca, 2010. <http://ispmn.gov.ro/hu/studii-de-atelier-cercetarea-minoritatilor-nationale-din-romania/>

Cercetarea lui Lajos Róth aduce rezultate asemănătoare. Din cei 841 evrei din Dej și Gherla originari din Transilvania de Nord, 760 s-au născut înainte de 1944. Dintre ei, 94,5% (718) aveau vârstă între 15–49 de ani în 1944.¹

Preponderența supraviețuitorilor tineri și cu vârstă medie se poate observa în rândul tuturor comunităților evreiești din Ungaria și din părțile alipite în timpul războiului. După datele furnizate de către Secțiunea din Ungaria a Congresului Mondial Evreiesc, în rândul populației evreiești din Ungaria (fără evreii din Budapesta, a căror majoritate a scăpat de deportări) proporția supraviețuitorilor între 0–20 de ani a fost de 16,2%. Cei cu vârste între 20–40 de ani au alcătuit 47,9%, cei între 40–60 29,2%, iar cei peste 60 de ani 6,9%.²

Lipsa echilibrului între generațiile în vârstă de după război a ridicat mai multe probleme. Aproape că nu a existat familie evreiască „completă”, adică cu toți membrii în viață. În cele mai multe cazuri nici cuplurile nu au rămas împreună. Din acest punct de vedere, dar și din punctul de vedere al reînțepirii și reclădirii vieții evreiești de zi cu zi, este important să ne uităm la raportul dintre bărbați și femei.

Prin analiza formularelor se poate observa o discrepanță semnificativă: dintre supraviețuitori 62% (259 persoane) erau bărbați și 38% (159 persoane) femei (vezi *Tab. 2*). Această diferență poate fi observată și în rândul supraviețuitorilor din Dej și Gherla, unde, în ciuda tendinței de echilibrare a raportului între sexe, bărbații alcătuiau încă o majoritate de 57,8% în 1947.³

Tab. 2: Proporția între sexe

Cluj, Oradea, Carei				Raportul bărbați – femei		
Vârsta	Bărbați		Femei		Bărbați	Femei
		%		%	%	%
Sub 15 ani (1929–1944)	9	3,5	5	3,1	64,3	35,7
16–35 (1909–1928)	135	52,1	111	69,8	54,9	45,1
36–48 (1896–1908)	88	34,0	31	19,5	73,9	26,1
49–60 (1884–1895)	24	9,3	7	4,4	77,4	22,6
Peste 61 ani (înainte de 1883)	3	1,2	2	1,3	60	40
Nedeclarat	-	-	3	1,9	-	100
Total	259	100	159	100	62	38

Faptul că au supraviețuit Holocaustului mai mulți bărbați se datorează unei serii de factori. În timpul Holocaustului o parte însemnată dintre ei s-au aflat la muncă obligatorie, unde au avut șanse mai mari de supraviețuire. La aceasta se adaugă și faptul că Transilvania de Nord a fost eliberată în toamna anului 1944, ceea ce a permis multora dintre ei să se întoarcă acasă mai repede. În ceea ce privește pe deportați, cu ocazia selecțiilor au fost lăsați în viață mai mulți bărbați decât femei, mai ales în rândul persoanelor având vârste între 12–16 ani și 40–50 de ani. La sosirea în Auschwitz au fost exterminate și femeile care au refuzat să se despartă de copiii mici.⁴

Datele referitoare la situația familială a reînțorșilor acasă trebuie tratate cu anumite rezerve, fiindcă nu știm dacă supraviețuitorii și-au declarat situația de dinainte de Holocaust sau de

¹ Róth Lajos, *op. cit.*, pp. 78–79.

² Zsidó Világkongresszus Magyarországi Tagozata Statisztikai Osztályának Közleményei, nr. 10/1949, p. 3.

³ Róth Lajos, *op. cit.*, pp. 92–93.

⁴ Gerlach, Aly, *Az utolsó fejezet*, p. 326; Rita Horváth, *[She] Was Not Married at All: The Relationship between Women's Pre-deportation Social Roles and Their Behavior upon Arrival in Auschwitz*, în Zygmunt Mazur et al. (eds.), *The Legacy of the Holocaust: Women and the holokaust*, Jagiellonian UP, Kraków, 2007, pp. 193–202.

după. Totodată, în timpul desfășurării anchetei C.M.E. foarte multe persoane nu aveau nici o informație despre soț sau soție și mai sperau în reîntoarcerea lor. Astfel, e posibil ca o parte dintre ele să se fi declarat căsătoriți chiar dacă consortul/consoarta lor nu se întorseseră din deportări sau de la munca obligatorie.

Cu toate acestea, chestionarele ne arată, că 58,1% dintre declaranți erau căsătoriți, 37,8% necăsătoriți, iar proporția văduvilor/văduvelor era de 2,2% (vezi *Tab. 3*). Dacă ne uităm la datele lui Lajos Róth, observăm, că proporția necăsătoriților a fost de 28,1% la Dej și Gherla în 1947. Căsătoriții alcătuiau 62,9% și văduvii/văduvele 8,4%.¹ Creșterea proporției din urmă arată, că odată cu trecerea timpului tot mai mulți supraviețuitori au acceptat faptul că au rămas singuri. Alții încercau să înceapă cât mai repede o nouă relație conjugală.

Tab. 3: Situația familială a supraviețuitorilor

Cluj, Oradea, Carei							Raportul femei – bărbați%	
Situația familială	Bărbați		Femei		Total		Bărbați	Femei
Necăsătorit/ă	92	35,5	66	41,5	158	37,8	58,2	41,8
Căsătorit/ă	159	61,4	84	52,8	243	58,1	65,4	34,6
Văduv/ă	2	0,8	7	4,4	9	2,2	22,2	77,8
Divortat/ă	3	1,2	1	0,6	4	1	75	25
Nedeclarat	3	1,2	1	0,6	4	1	75	25
Total	259	100%	159	100%	418	100%	62	38

Pe baza datelor de mai sus putem afirma, că structura demografică a evreilor întorși în Transilvania de Nord a fost una deformată, unde lipseau aproape în totalitate copiii și vârstnicii. În schimb, tinerii și generația cu vârstă medie au alcătuit majoritatea covârșitoare. S-a răsturnat și echilibrul între proporția bărbați – femei, fapt care a înfrânat serios reproducția demografică a populației evreiești de după război. La aceasta s-a adăugat dezmembrarea familiilor în timpul Holocaustului, în urma căreia au apărut un număr mare de supraviețuitori singuri, cu experiență de viață multiplu traumatizată.

Locul de naștere a respondenților

Din informațiile privind locul de naștere putem trage concluzii referitoare la mobilitatea populației evreiești. Această temă a fost abordată de către mai mulți autori, printre alții și de către Ernest Marton, el fiind unul dintre principalii lideri sioniști ardeleni din perioada interbelică, preocupat și de istoria evreilor din această regiune. În 1941 a publicat o carte în care a consacrat o atenție aparte problemei originii evreilor ardeleni.²

Imigrările evreiești masive în Ardeal s-au încheiat pe la mijlocul secolului al 19-lea.³ După care putem vorbi mai degrabă despre o migrație internă, fapt ce reiese și din formularele analizate în cadrul proiectului de față. Dintre cei 418 supraviețuitori, 85% s-au născut deja pe teritoriul Transilvaniei, 7,7% pe teritoriul Ungariei, 4,5% în partea nordică a Ungariei istorice, adică în actuala Slovacia de Sud și în Transcarpatia (vezi *Tab. 4*).

¹ Róth Lajos, *op.cit.*, pp. 92–93.

² Marton Ernő, *A magyar zsidóság családfája*, Fraternitas RT. Kiadása, Kolozsvár, 1941.

³ *Ibidem*.

Tab. 4: Locul de naștere a respondenților

Cluj, Oradea, Carei		
Locul de naștere	Respondenți	
Transilvania (Transilvania Istorică, Banat, Crișana și Maramureș)	356	85,2
România Veche	1	0,2
Ungaria (teritoriile de după Tratatul de Pace de la Trianon)	32	7,7
Slovacia de Sud și Transcarpatia	19	4,5
Galiția și Bucovina	3	0,7
Alte	4	1
Nedeclarat	3	0,7
Total	418	100%

Dacă analizăm separat datele celor trei orașe, se poate observa o diferențiere semnificativă între ele. La Oradea doar 75,9% dintre evrei au avut locul de naștere pe teritoriul Transilvaniei, iar proporția născuților în Ungaria a fost de 15,2%. Fenomen care își găsește explicația în faptul că Oradea și regiunea sa mai largă, adică Crișana, fiind situate la marginea estică a Câmpiei Panonice, au avut contacte mai strânse cu Ungaria. În schimb, dintre evreii din Cluj, 88,6% erau născuți în Transilvania și doar 4,4% în Ungaria.

Datele furnizate de către Lajos Róth arată o mobilitate geografică și mai scăzută: Proporția născuților în Transilvania în rândul evreilor din Dej și Gherla a fost de 98,7%.¹

Nivelul de educație și structura ocupațională

Următorul tabel se referă la nivelul de educație (vezi Tab. 5). Dintre respondenți 45% au avut educație primară, 44% au urmat școală secundară, iar 8,4% au avut studii superioare. Între persoanele cu educație primară, bărbații au alcătuit 61,2%, iar femeile 38,8%. Cea mai mare diferență se poate observa la persoanele cu studii superioare. Aici bărbații au alcătuit 80%, în timp ce femeile erau 20%. Este de subliniat faptul, că, în conformitate cu tendințele din perioada respectivă, printre bărbați găsim 10,8% cu studii superioare. În rândul femeilor acest procent a fost de 4,4%. Un alt aspect interesant îl constituie diferențele regionale. În cele două orașe mari, în Oradea și Cluj, nivelul de educație a populației evreiești a fost mai ridicat decât în Carei. Iar în ceea ce privește ponderea respondenților cu studii universitare, situația a fost următoarea: la Cluj, care a fost centru universitar, 11,8%, la Oradea 5,4%, la Carei 2,6%. Rezultatele privind nivelul de educație din Dej și Gherla se apropiau de cele din Carei. În cele două orașe cu o mărime asemănătoare Careiului, 35% dintre evreii nord-transilvăneni au avut studii medii și 3,7% studii superioare.²

Tab. 5: Nivelul de educație a respondenților

Cluj, Carei, Oradea						Raportul bărbați – femei		
Nivelul de educație	Bărbați		Femei		Total	Bărbați	Femei	
Studii primare	115	44,4	73	45,9	188	45	61,2	38,8
Studii secundare	109	42,1	75	47,2	184	44	59,2	40,8
Studii superioare	28	10,8	7	4,4	35	8,4	80	20

¹ Róth Lajos, *op. cit.*, p. 80.

² *Ibidem*, p. 108.

Cluj, Carei, Oradea						Raportul bărbați – femei		
Nivelul de educație	Bărbați		Femei		Total		Bărbați	Femei
Nedeclarat	7	2,7	4	2,5	11	2,6	63,6	36,4
Total	259	100%	159	100%	418	100%	62	38

Structura ocupațională a supraviețuitorilor a suferit schimbări față de anii '30. După datele recensământului din 1930, 37,5% dintre evreii din Transilvania lucrau în comerț și bănci. În 1946, această rată a fost doar 23,2% în cazul Clujului, Oradei și Careiului. În schimb, proporția persoanelor ale căror venituri au provenit din industrie și mică industrie a crescut de la 26,3% la 30,4% (vezi *Tab. 6*).

Tab. 6: Structura ocupațională a respondenților

Cluj, Oradea, Carei							Raport bărbați – femei	
Ocupație	Bărbați		Femei		Total		Bărbați	Femei
		%		%		%	%	%
Agricultură și silvicultură	5	1,9	-	-	5	1,2	100	-
Industrie, mica industrie	86	33,2	41	25,8	127	30,4	67,7	32,3
Comerț și credit	86	33,2	11	6,9	97	23,2	88,7	11,3
Transport	6	2,3	-	-	6	1,4	100	-
Funcționari	28	10,8	12	7,5	40	9,6	70	30
Profesii liberale și servicii	24	9,3	3	1,9	27	6,5	88,9	11,1
Elevi și studenți universitari	19	7,3	9	5,7	28	6,7	67,9	32,1
Casnici, pensionari și fără ocupații	4	1,5	77	48,4	81	19,4	4,9	95,1
Nedeclarat	1	0,4	6	3,8	7	1,7	14,3	85,7
Total	259	100	159	100	418	100	62	38

Schimbarea structurii ocupaționale evreiești după al Doilea Război Mondial poate fi privită ca una dintre consecințele Holocaustului. Deportările și înrolările la munca obligatorie au dus nu numai la scăderea populației evreiești dar și la răsturnarea structurilor sociale anterioare. Dacă în 1930 două treimi au avut venituri din industrie, mica industrie, respectiv din comerț și credit, în 1946 ponderea lor a scăzut sub 54%. Pensionarii, casnicele și persoanele fără ocupație au alcătuit 19,4% în 1946. În ceea ce privește raportul între bărbați și femei, cea mai mare diferență se poate observa în această categorie, unde femeile alcătuiau 95,1%, iar bărbații 4,9%. Comparând structura ocupațională a evreilor din perioada interbelică cu cea din 1946, se poate observa că rata persoanelor cu venituri în domeniul industriei și comerțului a cunoscut o scădere semnificativă. Acest fenomen poate fi surprins și în cazul orașelor analizate de către Lajos Róth. La Dej și Gherla 31,1% din supraviețuitorii au avut venituri din industrie sau din meserii industriale, 21,1% din comerț și 3,3% din profesii liberale.¹

Chiar și în aceste condiții, în comparație cu mediul pe țară, structura ocupațională a populației evreiești a rămas neechilibrată. Luând în considerare evenimentele politice care au urmat după 1946 și procesul de naționalizare pornit în 1948, respectiv presiunea exercitată din partea oficialităților în sensul de a accelera restructurarea în rândul populației evreiești, condițiile de existență a supraviețuitorilor s-a agravat tot mai mult. În noua ordine politică burghezia evreiască și ocupațiile burgheze „nesănătoase” nu aveau loc, fapt care a dus la pauperizarea treptată a populației evreiești. Din această situație au existat trei posibilități de

¹ *Ibidem*, pp. 113–114.

ieșire: emigrarea, optarea pentru o carieră politică sau profesională oferită de statul socialist, ori însușirea unor profesii muncitorești considerate utile de către politica economică socialistă. Aceste opțiuni pot fi surprinse și în datele recensământului din 1956. În anul respectiv ponderea comercianților în rândul populației evreiești din Transilvania a scăzut la 0,6%, iar rata meseriașilor la 16,4%. În schimb, a crescut semnificativ rata muncitorilor (la 27,5%) și a funcționarilor (la 51,5%).¹

Teroarea antisemită și munca obligatorie

Cele mai multe întrebări în chestionarele C.M.E. se refereau la atrocitățile suferite de către supraviețuitori și la soarta lor în timpul Holocaustului. În continuare, vom prezenta câteva aspecte ale acestei probleme. 14,6% dintre supraviețuitori au răspuns că în perioada 1940–1944 au fost insultați din cauza statutului lor de evreu, 12% au fost arestați pentru o perioadă mai scurtă sau mai lungă, și tot 12% au căzut victime unor jafuri sau devastări. Trebuie subliniat, că în cazul celor trei orașe, majoritatea respondenților au omis să răspundă la această întrebare (vezi *Tab. 7*). Presupunem, că în aceste cazuri motivul ignorării întrebărilor referitoare la teroarea antisemită a fost faptul că aceste persoane nu au suferit insulte majore, ori nu au vrut să vorbească despre cele întâmplate cu ele.

Datele lui Róth arată, că dintre supraviețuitorii din Dej și Gherla 18,1% au fost arestați pentru simplul fapt că erau evrei și 8,1% pentru activitate antifascistă.²

Tab. 7: Teroarea antisemită

Cluj, Oradea, Carei						
Teroarea antisemită	Da		Nu	Nedeclarat		Total
Arestări	50	12%	30	418	80,7%	418
Maltratări	61	14,6%	20	337	80,6%	
Evacuări	29	6,9%	23	366	87,6%	
Expulzări	17	4,1%	23	378	90,4%	
Jaf, devastare	50	12%	11	357	85,4%	

În ceea ce privește soarta celor trimiși la muncă obligatorie, se poate observa, că erau detașate la unități din țară în prima fază. Până în 1941, persoanele înrolate la muncă obligatorie au fost repartizate la unități de muncă forțată în interiorul granițelor Ungariei. Cei repartizați în Transilvania de Nord au lucrat mai ales la construcții de drumuri și la exploatarea forestieră în apropierea graniței cu România. După intrarea în război a Ungariei însă, mulți dintre ei au fost trimiși pe frontul din Ucraina.³

Din cele 418 persoane ale căror chestionare au fost analizate, 220, adică 52,6% au fost înrolate la munca obligatorie. Dintre ele, 67 de persoane (30,5%) au avut ca primul detașament batalionul X de la Baia Mare (vezi *Tab. 8*). Despre acest batalion trebuie menționat, că comandantul lui, colonelul Imre Reviczky a fost printre puținii ofițeri care au încercat să ofere o mână de ajutor evreilor trimiși la muncă.⁴

¹ Ladislau Gyémánt, *Evreii din Transilvania. Destin istoric*, Cluj-Napoca, Centrul de Studii Transilvane–Institutul Cultural Român, 2004, p. 147.

² Róth Lajos, *op. cit.*, p. 131.

³ Randolph L. Braham, *A népirtás politikája. A Holokauszt Magyarországon*, Belvárosi Könyvkiadó, Budapest, 1997, p. 311; Gyémánt Ladislau, *op. cit.*, p. 124.

⁴ Despre activitatea lui vezi: Randolph L. Braham, *op. cit.*

Tab. 8: Prima stație a persoanelor trimise la munca obligatorie

Prima stație	Chestionare				
	Cluj	Oradea	Carei	Total	
Baia Mare	40	16	11	67	30,5%
Brețcu	12	-	-	12	5,5%
Ciuc	4	2	-	6	2,7%
Tășnad	3	-	3	6	2,7%
Cluj	3	2	-	5	2,3%
Târgu Mureș	3	-	-	3	1,4%
Oradea	3	-	-	3	1,4%
Valea Uzului	-	3	-	3	1,4%
Budapesta	-	3	-	3	1,4%
Alte	50	32	30	112	50,9%
Total	118	58	44	220	100%

Șansele de supraviețuire au fost mai reduse în cazul evreilor care au îndeplinit muncă obligatorie pe front și nu în țară. Dintre cele 220 de persoane 37,3% au declarat că au fost duși în afara granițelor Ungariei după 1941. Majoritatea lor au ajuns în Ucraina și Polonia, dar și la minele de cupru de la Bor, din Serbia. Bărbații evrei duși în Ucraina au fost folosiți la construcții de infrastructură și de fortificații, la cărat, la operațiuni de deminare, la deszăpeziri. Lipsa de hrană și de echipamente corespunzătoare, respectiv tratamentul neomenos la care au fost supuși evreii, au dus la o mortalitate extrem de ridicată în rândul lor.¹

În funcție de batalion, de comandant și de natura muncii, timpul de lucru putea să fie între 8 și 20 de ore. Totuși, cel mai des întâlnim timpul de lucru de 12 ore cu sau fără pauză de masă. Nu puțini erau acei care după desconcentrarea lor de la detașamentele lor de muncă au căzut victime deportărilor. Alte persoane au fost ridicate de la munca obligatorie și duse în lagăre. În chestionarele celor trei orașe, Cluj, Oradea și Carei, am găsit 79 (35,9%) de astfel de cazuri. Unele dintre persoanele duse pe front au căzut prizonieri la ruși și s-au întors acasă după război (4,1%).

Deportările

Soarta deportaților a evoluat foarte diferit. După unele estimări (Christian Gerlach, Götz Aly), la prima selecție după sosirea la Auschwitz rata celor care au fost aleși la muncă, deci au fost lăsați în viață, a fost 20–30%. Deci în cazul celor 131 000 de deportați din Transilvania de Nord, numărul celor care nu au fost selectați și trimiși direct în camerele de gazare se situa între 26 000–39 000. Dintre ei aproximativ 63%, adică 16 000–24 000 au reușit să supraviețuiască.²

Majoritatea evreilor deportați din Transilvania de Nord au fost duși la Auschwitz. Din cele 418 cazuri analizate în acest proiect, 224 persoane au fost deportate. Dintre ele, 80,4% au ajuns la Auschwitz (vezi Tab. 9). Trebuie subliniat, că printre deportați au fost mulți, care au îndeplinit și muncă obligatorie în perioada 1941–1944.

Tab. 9: Primul lagăr al evreilor deportați

Primul lagăr al evreilor deportați	Chestionare				
	Cluj	Oradea	Carei	Total	
Auschwitz–Birkenau	92	47	41	180	80,4
Mauthausen	9	3	3	15	6,7

¹ *Ibidem.*

² Gerlach, Aly, *op. cit.*, p. 244, 314 și 325.

Primul lagăr al evreilor deportați	Chestionare				
	Cluj	Oradea	Carei	Total	
Alte	19	6	4	29	12,9
Totalul deportaților	120	56	48	224	100%

După selecție, o parte dintre cei lăsați în viață au rămas în continuare în complexul de lagăre Auschwitz. Ceilalți au fost împrăștiați în diferite lagăre pe teritoriul celui de-al III-lea Reich ca să lucreze în uzine importante pentru industria de război sau pentru economia germană. Majoritatea femeilor au ajuns la Ravensbrück sau în unele lagăre subordonate acestuia. În schimb, la Mauthausen au fost duși aproape exclusiv bărbați. Deplasarea evreilor maghiari din Auschwitz la Mauthausen a avut loc între 28 mai–19 iunie 1944, majoritatea lor fiind împrăștiați imediat în alte lagăre subordonate: Melk, Gusen, Loiblpass, Lenzing.¹

Chestionarele analizate de către noi arată trasee asemănătoare celor descrise în literatura de specialitate. Dintre cele 180 de persoane deportate în Auschwitz, 168 au indicat măcar un al doilea lagăr, dar foarte mulți au trecut și prin 6–7 lagăre. Cele 168 de persoane mutate în alte părți din Auschwitz au indicat 68 de destinații diferite. Aici urmează cele mai frecvente stații ale lor (Tab. 10):

Tab. 10: Al doilea destinație a evreilor deportați în Auschwitz

Cluj, Oradea, Carei			
Lagăre	Bărbați	Femei	Total
Stutthof	1	17	18
Riga–Kaiserwalde, Riga, Riga–Spilwe	2	10	12
Ravensbrück	1	8	9
Mauthausen	7	2	9
Bergen-Belsen	2	6	8
Kaufering	7	-	7
Buchenwald	5	-	5
Hainichen	-	5	5
Lieberose	3	-	3
Salzwedel	-	3	3

Cei mai mulți dintre respondenții anchetei C.M.E., în majoritate femei (94,4%) au fost duși din Auschwitz la Stutthof (10,7%). Lagărul de concentrare de la Stutthof a funcționat din 1939, dar până în vara lui 1944 doar câteva sute de prizonieri evrei au stat aici. În 1944 au fost transportați însă 16 000 de evrei maghiari din Auschwitz la Stutthof, în primul rând femei.² Printre ele s-au aflat și acele 17 supraviețuitoare din Cluj, Oradea și Carei ale căror chestionare le-am găsit în fondul C.M.E.

Din Auschwitz-Birkenau au ajuns la complexul de lagăre Riga–Kaiserwald 12 persoane (7,1%). Ca și în cazul lagărului Stutthof, au fost aduse aici mai ales femei, fapt ce reiese și din chestionarele C.M.E. Cel mai probabil, cei 10 femei și 2 bărbați au făcut parte din transportul cu 2000 de persoane din Birkenau din iunie 1944.³

¹ *Ibidem*, pp. 302–303.

² Geoffrey P. Megargee (ed.), *The United States Holocaust Memorial Museum Encyclopedia of Camps and Ghettos, 1933–1945*, vol. 1, Indiana University Press, Bloomington and Indianapolis, 2009, p. 1420.

³ *Ibidem*, 1231.

La Ravensbrück, fiind în primul rând lagăr pentru femei, au ajuns 9 (5,4%) persoane din Auschwitz-Birkenau, printre care a fost doar un singur bărbat. Aceste persoane au fost forțate să lucreze în industria de armament și cea textilă.¹

Întoarcerea acasă

Supraviețuitorii evrei au avut sorți diferite în timpul Holocaustului. Aceasta se reflectă și în circumstanțele eliberării lor. Tabelul de mai jos arată soarta celor 418 supraviețuitori în timpul Holocaustului și locul unde se aflau în momentul eliberării lagărelor de către Aliați. (vezi *Tab. 11*). Dintre cei 418 supraviețuitori 220 (52,6%) au fost duși la munca obligatorie, și 224 (53,6%) au fost deportați. Cum s-a mai precizat, printre deportați se aflau și multe persoane (79) care au îndeplinit muncă obligatorie înainte de deportări.

În ceea ce privește locul eliberării, găsim 115 persoane întoarse acasă din muncă obligatorie (98,3% bărbați) și 224 persoane care au supraviețuit deportările (45,1% bărbați, 54,9% femei). 21 de persoane au supraviețuit prin ascundere, alte 17 persoane au ajuns în ghetoul din Budapesta și acolo au fost eliberate. Cei care au ales să se refugieze în România au fost și mai puțini (3 persoane, adică 0,7% dintre supraviețuitori).²

Tab. 11: Împrejurările eliberării supraviețuitorilor

Locul eliberării supraviețuitorilor	Cluj	Oradea	Carei	Total	
Din muncă obligatorie	57	35	23	115	27,5
Din deportare	120	56	48	224	53,6
Ascunși pe teritoriu ungar, evadați	18	1	2	21	5,0
Internați în spitale, sau aflați în închisoare pe teritoriul ungar	7	-	-	7	1,7
Evadați în România	2	1	-	3	0,7
Ghetou (Budapesta)	10	7	-	17	4,1
Case protejate (Budapesta)	1	-	-	1	0,2
Scutiți de legile rasiale	3	-	1	4	1,0
Evadat din munca obligatorie la ruși sau căzut în prizonierat rusesc	5	1	3	9	2,2
A stat în România	-	3	-	3	0,7
Nedeclarat	5	8	1	14	3,3
Total	228	112	78	418	100%

Literatura de specialitate subliniază că întoarcerea acasă a supraviețuitorilor a luat amploare odată cu eliberarea principalelor lagăre naziste în primăvara anului 1945.³ Acest fenomen poate fi constatat și pe baza anchetei C.M.E.

¹ Rochelle G. Saindel, *The Jewish Women of Ravensbrück Concentration Camp*, The University of Wisconsin Press, Madison, 2004, p. 151.

² Trebuie menționat, că, după unele estimări, numărul evreilor refugiați din Transilvania de Nord în România a fost în jur de 2000, adică 5-6% din cei 35 000-40 000 supraviețuitori. Cei care s-au ascuns sau au fost scutiți de legile rasiale au alcătuit împreună în jur de 3,8-4,3%. Tibori Szabó Zoltán, *Élet és halál mezsgyéjén. Zsidók mentése és menekülése a magyar-román határon 1940-1944 között*, Minerva, Kolozsvár, 2001, p. 148.

³ Randolph Braham, *op. cit.*, p. 1244; Tibori Szabó Zoltán, *Árnyékos oldal. Zsidó identitástudat Erdélyben a holokauszt után*, Koinónia, Kolozsvár, 2007, p. 30.

După retragerea armatelor maghiare și germane din Transilvania de Nord în toamna lui 1944, primii evrei care s-au întors au fost cei care se ascundeau în diferite locuri în timpul războiului. În octombrie au început să apară și bărbații eliberați din munca obligatorie. Până în ianuarie 1945 s-au întors acasă 17,5% din supraviețuitorii celor trei orașe. În primele luni însă, a existat o disproporție extrem de mare între supraviețuitorii bărbați și femei (vezi *Tab. 12*). Acest fapt este menționat și în raportul reprezentantului Joint, Ernest Marton, din noiembrie 1944.¹

Numărul femeilor supraviețuitoare venite acasă a început să crească odată cu eliberarea lagărelor naziste.² De exemplu, în perioada februarie – aprilie 1945, deja 40,8% dintre reîntorși au fost femei, iar în perioada mai – iunie procentajul lor a depășit pe cel al bărbaților. Acest proces de echilibrare s-a datorat faptului că o parte însemnată a persoanelor trimise la munca obligatorie a ajuns acasă până în primăvara anului 1945. În schimb, din primăvară au început să sosească și persoanele eliberate din lagărele naziste, în rândul cărora, cum am mai amintit, femeile au alcătuit 54,9%.³ Unii deportați s-au repatriat pe cont propriu, alții au fost aduși cu trenuri speciale care au circulat între Oradea–Cracovia–Plesov și Cluj–Prahă în perioada martie–iunie 1945.⁴

Tab. 12: Data întoarcerii acasă a supraviețuitorilor

	Cluj, Oradea, Carei						Raportul bărbați – femei	
	Bărbați		Femei		Total		Bărbați	Femei
Data întoarcerii acasă		%		%		%	%	%
Până în septembrie 1944	7	2,7	4	2,5	11	2,6	63,6	36,4
Octombrie 1944–ianuarie 1945	67	25,9	6	3,8	73	17,5	91,8	8,2
Februarie–aprilie 1945	29	11,2	20	12,6	49	11,7	59,2	40,8
Mai–iunie 1945	39	15,1	45	28,3	84	20,1	46,4	53,6
Iulie–septembrie 1945	62	23,9	47	29,6	109	26,1	56,9	43,1
După octombrie 1945	17	6,6	15	9,4	32	7,7	53,1	46,9
Nedeclarat	38	14,7	22	13,8	60	14,4	63,3	36,7
Total	259	100	159	100	418	100	62	38

Starea de sănătate a supraviețuitorilor

Cunoaștem foarte puține despre starea de sănătate a supraviețuitorilor Holocaustului. Aproape că nu au existat cercetări în această problemă pe populația evreiască din Transilvania. Astfel, datele furnizate de către chestionarele C.M.E. primesc o importanță specială.

O încercare de a descrie starea de sănătate a evreilor întorși acasă aparține unui medic clujean, Ernő Klein.⁵ Însă nici el nu aduce date concrete. După constatările lui Klein, în rândul

¹ Tamás Stark, *Hungarian Jews During the Holocaust and After the Second World War, 1939–1949. A Statistical Review*, Columbia University Press, New York, 2000, p. 103.

² Data eliberării lagărelor: Auschwitz 27 ianuarie 1945, Buchenwald 11 aprilie 1945, Bergen-Belsen 15 aprilie, Dachau 29 aprilie, Theresienstadt 2 mai, Mauthausen 5 mai (vezi: Megargee, *The United States Holocaust Memorial Museum Encyclopedia*).

³ După chestionarele analizate de către noi primii deportați întorși apar în Cluj, Oradea și Carei în februarie 1945. Până la sfârșitul lunii aprilie se întorc acasă 12,5% dintre supraviețuitori lagărelor.

⁴ Tibori Szabó Zoltán, *Árnyékos oldal*, p. 31; Stark, *Hungarian Jews During the Holocaust*, p. 102.

⁵ Klein Ernő, *Az erdélyi zsidóság egészségügyi helyzete*, în *Erdélyi Zsidó Évkönyv 5708 (1947–1948)*, Egység. Az Erdélyi Zsidóság Közponeti Lapjának Kiadása, Cluj-Kolozsvár, 1947.

supraviețuitorilor au fost generale bolile sociale, la care s-a adăugat ineficiența sistemului instituțional sanitar. Printre cele mai frecvente boli amintește tuberculoza, bolile venerice, infecțiile dermatologice, degerăturile, problemele endocrinologice, tulburările menstruale, complicații în cursul sarcinii, la nașteri și în perioada de alăptare. În multe cazuri problemele de sănătate au fost însoțite și de boli psihice.¹

Este evident, că tratamentul inuman prin care au trecut deportații și persoanele înrolate la munca obligatorie, a lăsat serioase urme fizice și psihice la foarte mulți dintre ei. Între cele 418 chestionare C.M.E. am găsit 244 în care a fost completată întrebarea referitoare la starea de sănătate. Dintre respondenți doar 17,2% au declarat, că nu s-a deteriorat semnificativ starea lor de sănătate în urma deportărilor sau muncii obligatorii. În schimb, 82,8% din supraviețuitori au suferit de diferite probleme de sănătate, ca de exemplu: reumatism, probleme cardiace, tifos, îngheț, nevroză, slăbiciune cronică, boli de stomac, pleurezie, hernie, paradontoză, diferite răni etc. Mulți nu au indicat o boală exactă, declarând doar, că s-au întors acasă într-o stare de sănătate precară sau foarte deteriorată (vezi *Tab. 13*).

Tab. 13: Starea de sănătate a supraviețuitorilor și bolile cele mai frecvente²

Cluj, Oradea, Carei		
Sănătos, satisfăcător, bun	42	17,2%
Cu probleme de sănătate	Bolnav, degradat complet, astenie	89 36,5%
	Boli de articulație, reumatism	30 12,3%
	Probleme cardiace	24 9,8%
	Tifos	22 9%
	Îngheț	20 8,2%
	Nevroză	11 4,5%

Concluzii

În studiul de față au fost prezentate pe scurt unele rezultate ale anchetei Congresului Mondial Evreiesc din 1946. Am accentuat faptul, că cele 418 chestionare nord-transilvane acoperă doar o mică parte a supraviețuitorilor, considerând totuși, că prin compararea datelor C.M.E. cu cele din Dej și Gherla ale lui Lajos Róth, am reușit să reducem considerabil marja de eroare a rezultatelor noastre.

Cu toate că materialul s-a păstrat incomplet, aceste chestionare au o importanță aparte în studiul Holocaustului. Ele se găsesc printre primele evaluări complexe de pierderi omenești și materiale ale evreilor din Transilvania de Nord și România.

Deși chestionarele nu ne permit să obținem date statistice complete despre situația supraviețuitorilor, dar ne oferă posibilitatea să tragem concluzii referitoare la unele tendințe. Supraviețuitorii nord-transilvăneni aveau să se confrunte cu mai multe greutăți după 1945: probleme demografice (lipsa copiilor și bătrânilor, raportul dezzechilibrat în proporția sexelor), probleme sociale și medicale (lipsa mijloacelor de trai, procentajul ridicat al persoanelor cu probleme de sănătate cronice), greutățile întâlnite la recuperarea averilor confiscate, restratificarea socială, reintegrarea în societatea românească, prelucrarea traumelor cauzate de Holocaust și problemele identitare.

¹ *Ibidem*, p. 77.

² Majoritatea supraviețuitoarelor au indicat mai multe probleme de sănătate.

Până în momentul de față am avut doar informații generale despre aceste probleme, fără să cunoaștem date concrete. În lipsa surselor documentare, cele mai multe lucrări speciale despre soarta evreilor din Transilvania de Nord s-au oprit la prezentarea circumstanțelor eliberării și la procesele de la Tribunalul Poporului. Fără intenția de a supraestima importanța datelor noastre obținute prin prelucrarea chestionarelor Congresului Mondial Evreiesc, cred, că prelucrarea completă va aduce o contribuție considerabilă la cunoașterea situației supraviețuitorilor evrei din Transilvania de Nord în primii ani de după război.

O precursorare a UDMR-ului: Uniunea Populară Maghiară*

Petre ȚURLEA

Keywords:

Abstract

A Precursor to UDMR'S: Hungarian People's Union

This article deals with the continuity – after the signing of the Treaty of Trianon in 1920 – of the actions of the leaders of the Hungarian minority from Romania, which were targeted against the unity of the Romanian State created in 1918. They have constantly aimed at obtaining Hungarian domination in Transylvania and, as a final goal, the separation of this region from Romania, and the re-creation of Great Hungary. Among the political group acting for this purpose was also, during the interwar period, the Hungarian People's Union, a component of the National Renaissance Front, the Royal Dictatorship Party, and then, under the same name, another group led by Communists between 1944 and 1952. After 1989, the relay race was continued under the same Anti-Romanian umbrella by the group called the Democratic Union of Hungarians in Romania. To reach their goals, the Hungarian leaders benefited from help around the Second World War from the Fascist states, which led to the signing of the Vienna Diktat in 1940, and the rupture of a part of Transylvania. After the Second World War, they were helped by the USSR, and in 1952, they established the Magyar Autonomous Region. Following the year of 1989, they hoped for help from the West, and thus they have constantly lied about the situation of minorities in Romania. Their goal remains unchanged, only their sources of help have changed.

Sub denumirea Uniunea Populară Maghiară apărea în România o formațiune politică încă din 1921, transformată în 1922 în Partidul Național Maghiar. A coexistat cu mai multe formațiuni politice maghiare până la desființarea partidelor politice în 1938. În cadrul partidului carlist, Frontul Renașterii Naționale, a existat o Secție Maghiară (din 17 ianuarie 1939), având, „scopuri culturale, economice și pentru opere sociale”: Secția s-a numit Uniunea Populară Maghiară. Deși se arătau în continuare revendicativi față de Statul Român, majoritatea conducătorilor maghiari au fost foarte mulțumiți de termenii Acordului din 17 ianuarie 1939; îl concepeau ca pe o treaptă cucerită în drumul către țelul refacerii Ungariei Mari. Pe de o parte se realizase și fusese recunoscută de către Stat, unitatea de conducere politică, pe care până atunci maghiarii nu o avuseseră; pe de altă parte, li s-a recunoscut oficial un drept colectiv, nu numai în materie culturală, economică și socială, dar și în materie politică, prin crearea Secției Maghiare din FRN. Pentru a cuprinde aceste câștiguri, imediat a fost alcătuit proiectul unui *Statut Organic al Comunității Maghiare din România*. Rămăsese în afara UPM, organizația

* Prezentarea urmează volumul *Transilvania de Nord-Est 1944–1952*, autor Petre Țurlea, Editura România Pur și Simplu, București, 2005.

comunistă MADOSZ, condusă de Bányai László¹. Odată cu dispariția Dictaturii Regale și a Diktatului de la Viena din 1940, și Uniunea Populară Maghiară și-a încetat activitatea.

În momentul când se dădeau încă lupte pentru eliberarea Transilvaniei de Nord – Est, în toamna lui 1944, MADOSZ-ul a ieșit la lumină. Pentru a acoperi caracterul său comunist și a ușura înregimentarea tuturor ungarilor din România, și-a schimbat numele în Uniunea Populară Maghiară, în cadrul Congresului de la Brașov din 16 octombrie 1944. Președinte era Kurkó Gyárfás, iar printre liderii mai importanți se aflau Csákány Béla, Kiss Gyula, Czika Ferdinand, Bányai László².

De la începutul existenței UPM, aceasta s-a arătat o susținătoare fermă a dezideratelor minorității maghiare, chiar când aceste deziderate se ciocneau cu interesele României. Totdeauna, în documentele UPM, după afirmarea aderenței la democrație, al sprijinului pentru comuniști și aliații lor, urmau liste cu cereri, ducând, așa cum se intenționa, la ideea condiționării aderenței și al sprijinului de rezolvarea cererilor. Era un șantaj practicat constant, care a avut succes. În primii ani postbelici, PCR avea nevoie de minoritatea maghiară pentru a înfrânge partidele istorice în cadrul alegerilor parlamentare; ulterior, a avut nevoie de sprijinul ungarilor pentru a înfrânge rezistența românilor transilvăneni la impunerea comunismului.

Totți conducătorii UPM au acționat pentru transformarea acesteia într-un instrument care să asigure maghiarilor nu doar drepturi egale cu românii, ci privilegii față de ei, astfel perpetuându-se dominația maghiară în Transilvania de Nord – Est și în condițiile în care regiunea a revenit României. Pentru a atinge acest deziderat, s-au situat mereu de partea celor care stăpâneau: URSS și PCR. Faptul era semnalat încă din 14 decembrie 1944, într-un document SSI, care se intitula *Ungurii speră să stăpânească și mai departe Ardealul*: „În rândul minorităților unguri din Ardeal, care au legături cu organizația UPM (fostă MADOSZ), s-a infiltrat în ultimul timp credința că Ardealul de Nord va rămâne și pe mai departe sub stăpânire maghiară. Pentru ca această credință să rămână trează în rândurile populației maghiare, agenții de propagandă ai organizației MADOSZ au lansat știrea că această organizație lucrează intens în sensul celor arătate mai sus, având tot sprijinul PCR”³. PCR se afla într-o situație complexă, între dorința de a fi receptat de români ca partid cu sentimente și acțiuni patriotice, care merită încrederea și voturile lor și dorința de a-și ralia minoritatea maghiară ca o condiție a victoriei împotriva „reacțiunii”. Liderii comuniști au găsit calea de ieșire: totdeauna au acceptat cererile ungarilor, chiar și pe acelea a căror îndeplinire avea consecințe negative puternice asupra Statului român și care-i puneau pe românii din anumite zone în condiție de inferioritate; totodată, au catalogat toate aceste cereri aprobate ca fiind expresia democrației – cine nu le accepta, cine le critica era etichetat drept „reacționar”. Astfel, s-a ajuns ca în numele democrației să fie blamate orice sentimente patriotice; „democrație” conformă cu concepțiile comuniste. Prin situarea pe această poziție în raporturile dintre Poporul Român și minoritatea maghiară din România, PCR s-a arătat a fi, în perioada 1944–1952, partid antinațional, chiar dacă avea și câțiva români în conducerea sa.

Din motive proprii, dar și datorită atitudinii permanent slugarnice a maghiarilor, și reprezentanții URSS din România s-au situat aproape totdeauna de partea minorităților în raporturile lor cu Statul Român sau cu populația majoritară. Adaptarea rapidă a ungarilor la noua situație din toamna lui 1944, repetatele lor acte de lingușire a sovieticilor, au surprins opinia publică românească. Peste noapte, liderii maghiarilor din România deveniseră aprigi susținători ai comunismului sovietic și-și clamau peste tot aceste sentimente; dacă autoritățile române nu le îndeplineau vreo cerere, imediat se plâneau că sunt asupriți din cauza atitudinii

¹ Vezi Petre Țurlea, *Partidul unui rege. Frontul Renașterii Naționale*, Editura Enciclopedică, București, 2006, pp. 85-97.

² Procesul-verbal al lucrărilor Congresului de înființare a UPM, Brașov, octombrie 1944- Arh. M.Ap.N., fond Microfilme, rola 376, c. 375-400. Pentru raportul cu mișcarea comunistă, vezi „Scânteia” din 12 noiembrie 1944.

³ Vezi și *Istoria României. Transilvania*, vol II (1867–1947), Editura George Barițiu, Cluj-Napoca, 1999, p. 1619.

lor prosovietice. O notă a SSI din 4 decembrie 1944 consemna fenomenul: „Minoritatea maghiară, indiferent de conjunctură, duce aceeași politică, adaptându-se noilor împrejurări cu abilitate. Acum ea se ridică împotriva vechiului regim din România, în realitate nu pentru că acesta a fost fascist, ci pentru că n-a satisfăcut dezideratele naționale ale ungarilor. Cochetând ieri cu Germania, ea astăzi este gata să urmeze o linie politică alături de Uniunea Sovietică, aceasta numai pentru a obține cât mai multe drepturi și chiar privilegiile față de români”¹. Fenomenul a fost remarcat și într-o ședință a Consiliului de Miniștri din 4 octombrie 1944, de către Constantin Titel-Petrescu, ministru de Stat și președinte al PSD: „Toți maghiarii fac acum pe comuniștii, ca să intre în grațiile Armatei Sovietice”². Pe de altă parte, chiar reprezentanții URSS încurajau acest tip de comportament slugarnic față de ei al populației maghiare; de cele mai multe ori luau drept bune plângerile la adresa românilor și adoptau măsuri represive împotriva acestora; impresia generală era că sovieticii se situau pe partea ungarilor. Ca urmare, s-a produs, mai ales în Transilvania, o polarizare politică pe criterii etnice: majoritatea ungarilor se pronunțau pentru comunism, pentru a face pe placul rușilor, de la care sperau nu doar susținere în problemele cotidiene pe care le aveau cu Statul român, dar și sprijin pentru refacerea „Ungariei Milenare”³; de partea cealaltă, majoritatea românilor se pronunțau împotriva comunismului, deoarece o atare ideologie nu corespundea aspirațiilor Poporului român, dar și pentru că era ideologia rușilor care-i sprijineau pe unguri³. Chiar componența organizațiilor PCR din Transilvania, în majoritate, indica această polarizare: cei mai mulți dintre membrii de partid erau minoritari; de asemenea, în Transilvania, cei mai mulți dintre conducătorii comuniști erau maghiari sau evrei⁴.

Cu toate eforturile făcute, ungurii nu au obținut ceea ce doreau în primul rând – susținerea URSS la Conferința de Pace. La Paris, Moscova a impus rămânerea Transilvaniei de Nord – Est, în totalitate, în cadrul României. În schimb, li s-a rezervat poziția dominantă în Transilvania, poziție pe care au plătit-o prin susținerea PCR în alegerile parlamentare din 1946. Ceea ce au obținut în primii ani postbelici au considerat a fi doar un pas spre îndeplinirea dezideratului lor maximal. Al doilea pas va fi formarea unei Regiuni Autonome Maghiare în mijlocul României, un adevărat stat în stat. Și acest pas tot cu sprijinul URSS și al PCR.

Sperând să lichideze permanentele nemulțumiri ale minorității maghiare privind situația ei în cadrul Statului român; să lichideze permanentele amenințări cu pâra la Moscova, privind aceeași temă, ale conducerii Ungariei; să dea o nouă dovadă stăpânilor de la Kremlin că le urmează întru totul politica, inclusiv în problema națională – conducerea PMR a hotărât să accepte noua cerere majoră a maghiarilor, crearea unei regiuni autonome. Faptul s-a petrecut în contextul legiferării noii împărțiri administrative – teritoriale, acțiune ce a cunoscut mai multe etape începând din 1948. Se implanta modelul sovietic: în locul județelor, erau create regiuni și raioane, iar în locul primăriilor sfaturi populare. În septembrie 1950 au fost create 28 regiuni⁵. Următoarea etapă a modificării împărțirii administrative – teritoriale va aduce și crearea unei regiuni Autonome Maghiare.

Ca să fie pe deplin în viziunea Moscovei, Gheorghe Gheorghiu-Dej, conducătorul PMR, la 23 iulie 1951 a cerut consilierilor sovietici P. Arhipov și P. Tumanov, să alcătuiască ei planul viitoarei regiuni. După consultarea Moscovei, aceștia vor transmite planul lor la 7 septembrie

¹ ANIC, fond DGP, dosar 3/1994, f. 13.

² ASRIB, fond D, dosar 5451, f. 161. În octombrie 1944, Radio Budapesta transmitea ungarilor din Transilvania: „Frați unguri din toate țările, strângeți rândurile, îmbrăcați orice haină politică, numai să salvăm scumpa noastră Ungarie în frontierele ei.” Larg cunoscut în Transilvania, apelul era considerat ca indicând o atitudine obligatorie, propagată și de către maghiarii din PCR și UPM. – ANIC, fond IGJ, dosar 20/1945, f. 351.

³ Idem, fond PCM, Stenograme, dosar 3/1944, f. 264.

⁴ Aceeași idee în *Istoria Românilor. Transilvania, op. cit.*, vol. II, p. 1620.

⁵ Legea 5/6 septembrie 1950, „Buletinul Oficial”, I, nr. 77/8 septembrie 1950.

1951¹. Ei argumentau necesitatea unei regiuni autonome cu „învățăturile leninist – staliniste” în problema națională; se dădeau citate din operele lui Stalin; se indica exemplul Uniunii Sovietice în crearea unor asemenea regiuni; „În rezolvarea problemei privitoare la autonomia regională pentru ungurii din Transilvania în cadrul RPR, trebuie pornit de la bogata experiență a rezolvării multilaterale a problemei naționale în Uniunea Sovietică”. Așadar, conform consilierilor – crearea Regiunii Autonome Maghiare (RAM) era obligatorie; la acest capitol, conducerea PMR nu avea ce discuta. Se lăsa, însă, posibilitatea de a alege între două variante teritoriale. Prima cuprindea cinci raioane din Regiunea Stalin (Ciuc, Odorhei, Sfântu Gheorghe, Târgu Secuiesc, Racoș) și trei din Regiunea Mureș (Gheorghieni, Târgu Mureș, Sângiorgiul de Pădure); se adăuga partea de nord – vest a raionului Moinești; din Regiunea Bacău. Centrul RAM urma să fie Târgu Mureș, populația totală 610 000 (din care 489.210 unguri, 80,19% și 120.790 români, 19,81%; unguri se declaraseră și cei aproape 100.000 de țigani). Acceptarea acestei soluții ridica o problemă spinoasă în condițiile din acel moment: Regiunea Stalin își pierdea majoritatea teritoriului. Și, cum nu ar fi fost oportun, din punct de vedere politic să dispară, se propunea înglobarea a ceea ce mai rămânea în Regiunea Prahova și atribuirea numelui Stalin noii regiuni. A doua variantă propusă era mai largă: RAM urma să aibă centrul la Cluj; în afara teritoriului din prima variantă, urmau să fie incluse: partea de sud a raionului Cluj; partea de est a raionului Aiud; partea de Est a raionului Turda; raionul Târnăveni; sudul raionului Luduș din regiunea Mureș. Populația urma să depășească 800.000. (În nici unul din aceste teritorii, ungurii nu erau majoritari). Consilierii sovietici își motivau preferința pentru varianta mai largă, prin faptul că „ar satisface dorințele populației de naționalitate maghiară, care socotește orașul Cluj ca un centru istoric și cultural al ungarilor”.

În 1952 se va îndeplini și acest nou deziderat al ungarilor din România – înființarea regiunii pe care să o conducă singuri, în care să fie stăpâni de drept, nu numai de facto cum erau până atunci în toată Transilvania. Având avizul consilierilor sovietici, conducerea comuniștilor români va introduce ideea creării RAM în cadrul dezbaterilor pentru modificarea Constituției la 12 iunie 1952. Conducerea PMR va adopta prima variantă din propunerile consilierilor sovietici, cea restrânsă, cu unele modificări; urma să aibă 656.000 locuitori, din care 526.000 maghiari, 80,1%; 123.000 români, 18,2%; 7000 alte naționalități, 1,7%. Suprafața – 1.419.000 hectare, din care 294.000 arabile. Totalul raioanelor nouă: Ciuc, Odorhei, Gheorghieni, Reghin, Sângiorgiul de Pădure, Sfântu Gheorghe, Târgu Mureș, Târgu Secuiesc, Toplița; un oraș de subordonare raională, Sfântu Gheorghe, Miercurea Ciuc, Odorhei, Gheorghieni, Târgu Secuiesc, Covasna, Sovata; 222 comune. În același document, se anunța reducerea numărului regiunilor de la 28 la 18². Apoi, la 10 iulie 1952, conducerea PMR va aproba proiectul noii Constituții, iar Gheorghiu-Dej citea observațiile CC al PC (b) al URSS la proiect.

Așadar, nu numai că se ceruse sfatul consilierilor sovietici și fusese adoptată una din variantele propusă de aceștia, dar, pentru o deplină siguranță a respectării dorințelor Moscovei, îi fusese trimis proiectul pentru a-l aviza. Kremlinul a transmis comuniștilor din România o serie de observații, cu mențiunea, politicoasă, să fie primite „dacă sunt considerate acceptabile”. Bineînțeles, au fost considerate acceptabile. (Propunerea inițială de Regiune Secuiască Autonomă a fost înlocuită cu aceea de Regiune Autonomă Maghiară)³ Și, s-a hotărât ca proiectul să fie dezbătut „democratic” de întregul Popor⁴.

Dezbaterea proiectului noii Constituții, în ceea ce privește crearea RAM, a fost o surpriză neplăcută pentru acei comuniști români care credeau că acum se va încheia cu toate pretențiile

¹ Document din Arhiva CC al PCR, găsit de Constantin Moraru și Liviu Daniel Grigorescu; publicat de Mircea Suci în „Cotidianul” din 13 octombrie 1998.

² ANIC, fond CC al PCR, Cancelarie, dosar 61/1952, f. 85–105.

³ *Ibidem*, f. 4–8.

⁴ *Ibidem*, dosar 63/1952, f. 1 și dosar 65/1952, f.5.

minorității maghiare. Ungurii participanți la dezbateri au cerut în plus: o republică Secuiască; un guvern separat maghiar; o armată maghiară; un coridor de unire cu Ungaria; monedă separată; drapel propriu, reprezentând steagul Ungariei pe care să fie amplasată stema României; în Justiție și administrație să se folosească numai limba maghiară¹. Prin urmare, pentru cei mai mulți unguri din România, problema nu era considerată închisă; diferendul lor cu Statul Român continua; cererile lor față de acesta vizau eliminarea oricărei urme de suveranitate românească într-o mare parte a Transilvaniei. Nu se spunea deschis că vor independență totală și ruperea de România, dar aspirația aceasta era evidentă.

Lucrările Parlamentului (Marea Adunare Națională) s-au deschis pe 22 septembrie 1952, unul dintre cei trei vicepreședinți ai săi fiind reprezentantul UPM, Juhasz Ludovic. O Comisie specială a analizat proiectul noii Constituții și și-a alcătuit raportul numai în câteva ore; iar a doua zi, pe 23, Gheorghiu-Dej îl va supune aprobării deputaților². Insista pe caracterul democratic al textului și al dezbaterii publice pe marginea lui, folosind formula „referendum popular”; „Larga participare a maselor la dezbaterile proiectului de Constituție – spunea – puternicul avânt politic și succesele în munca constructivă determinate de dezbaterile proiectului de Constituție de către întregul popor, demonstrează legăturile sale trainice cu masele, adâncul său democratism, precum și hotărârea nestrămutată a Poporului Român de a îndeplini cu succes sarcinile primului plan cincinal de a întări orânduirea socialistă în RPR. (Aplauze prelungite).” Urma critica fostelor clase exploatoare, care alcătuiseră Constituția din 1923; printre alte critici la adresa acestora, era și faptul că nu incluseseră „nici măcar de formă vreo prevedere cu privire la egalitatea în drepturi a minorităților naționale”. În schimb, noul proiect avea „prevederi însemnate în ce privește problema națională. Statul democrat-popular a lichidat cu mână fermă regimul de sălbatică asuprire a minorităților naționale sub capitalism, a acordat drepturi egale minorităților și a creat cele mai favorabile condiții pentru dezvoltarea multilaterală a naționalităților în România. [...] Proiectul Constituției ridică pe o treaptă înaltă rezolvarea democrată a problemei naționale în România, prevăzând crearea RAM. [...] Oamenii muncii, educați de partid în spiritul internaționalismului, au salutat cu însuflețire această prevedere a proiectului de Constituție. Dușmanii poporului muncitor, care în trecut au ațâțat și au speculat vrăjmășia artificială creată între români și cetățenii de alte naționalități și care ar dori să-și redobândească pozițiile pierdute prin ațâțarea șovinismului, au reacționat furioși și plini de turbare față de această măsură, ceea ce înseamnă că ea a izbit direct la țintă.” Primul ministru decreta: „Crearea RAM a întărit considerabil Statul Român democrat-popular, așezând pe baze trainice conviețuirea frățească între Poporul Român și minoritatea națională maghiară; va duce la lichidarea ultimelor rămășițe de neîncredere între ele, [...] va întări și dezvoltă unitatea de luptă a oamenilor muncii români, maghiari și de alte naționalități în construirea socialismului, va mări forța lor combativă împotriva pozițiilor economice și ideologice ale claselor exploatoare, va întări hotărârea lor de a lupta pentru apărarea Patriei comune, RPR, pentru apărarea păcii.” Finalul discursului era apoteotic: „Noua Constituție va însufleți poporul muncitor la noi victorii în construirea orânduirii socialiste, pentru întărirea Patriei și întregului lagăr al păcii și socialismului, în frunte cu Uniunea Sovietică. (Aplauze prelungite.) Izvorul mării forțe mobilizatoare a noii Constituții îl constituie ideile marxism-leninismului, ideile marelui geniu al Omenirii muncitoare, tovarășul Stalin. (Aplauze furtunoase, Adunarea în picioare aclamă cu însuflețire timp de mai multe minute în șir.)”³ Discuția de bază la adresa creării RAM era lăsată pe seama deputaților maghiari. Racz Gheorghe prezenta „marea

¹ *Ibidem*, dosar 142/1952, f. 3, 10, 204 și dosar 143/ 1952, f.70.

² Arh. Camerei Deputaților, fond Marea Adunare Națională, sesiunea a XIII-a, ședința din 22 septembrie 1952, f. 10-11; *Idem*, ședința din 23 septembrie 1952. În Comisia Juridică ce a validat proiectul Constituției incluzând înființarea RAM, intrau și „juriști” precum Nicolae Ceaușescu sau George Călinescu.

³ *Ibidem*, f. 59-90.

însuflețire” cu care oamenii muncii români și unguri din Regiunea Oradea au primit ideea formării unei unități administrativ-teritoriale pe criterii etnice; „Înființarea RAM este o nouă și strălucită victorie a politicii leninist-staliniste a partidului nostru. Autonomia administrativ-teritorială a raioanelor secuiești va contribui la întărirea unității frățești a oamenilor muncii români și maghiari, ceea ce smulge din mâna dușmanului de clasă arma otrăvită a șovinismului, iar oamenii muncii vor lovi cu putere sporită, în mod necruțător, în exploatare, în chiaburii români și maghiari”¹. Juhasz Ludovic, liderul UPM, relua ideile lui Racz; în plus, atrăgea atenția că însuși Stalin susținea ideea autonomiei teritoriale regionale; avea și o descoperire: înființarea RAM reprezenta „o lovitură puternică dată politicii antipopulare a grupului deviaționiștilor de dreapta al lui Luká László, Ana Pauker și Teohari Georgescu”, recent excluși din partid!²

Cu 324 voturi pentru – unanimitatea celor prezenți –, noua Constituție a fost adoptată. Urmau „Aplauze, ovațiuni nesfârșite”. Crearea RAM era prevăzută în art. 18; art. 19 menționa raioanele acesteia.

Regiunea Autonomă Maghiară va deveni, imediat după înființare, teritoriu cu legături mai mult formale cu Bucureștii, teritoriu în care totul era condus de unguri, în care politica de deznaționalizare a românilor a atins cotele cele mai înalte. Odată cu înființarea RAM se încheia o etapă majoră și bine conturată în Istoria Românilor în general, și în Istoria Transilvaniei în mod particular. Se încheia cu o victorie a revizionismului maghiar obținută împotriva Statului Român, victorie asemănătoare – într-o anumită măsură – cu aceea obținută de Ungaria prin Diktatul de la Viena din 1940. Deși a existat numai până în 1968, RAM a avut consecințe majore negative asupra unității Statului Român.

*

1989 a fost perceput de către conducătorii minorității maghiare din România ca un prilej pentru continuarea acțiunilor revizioniste de după Tratatul de la Trianon din 1920. Noua organizație, Uniunea Democratică a Maghiarilor din România (UDMR), a preluat toate țelurile Uniunii Populare Maghiare. S-a schimbat frazeologia care însoțea expunerea acestor țeluri: nu se mai vorbește de comunism, de Stalin sau de internaționalism proletar; se argumentează cu principiile democrației occidentale. Iar susținătorii nu mai sunt sovieticii și comuniștii români, ci partidele românești care doresc voturile maghiarilor din România. Metodele se aseamănă. Pașii mărunți făcuți în domeniul învățământului, al administrației, al administrației, al Justiției – au fost mereu urmarea șantajului politic la adresa celor care aveau nevoie, pentru a accede sau a se menține la Putere, de voturile UDMR³. După Al Doilea Război Mondial, când nu li se împlineau cererile, ungurii din România se plâneau la Moscova; acum, plângerile sunt trimise în Occident. La fel ca în perioada de după război – când liderii UPM cereau mereu mai mult –, cu toate câștigurile avute în anii de după 1989, niciodată actualii lideri ai maghiarilor din România, în principal conducătorii UDMR, nu s-au declarat pe deplin mulțumiți, ceea ce obținuseră fiind considerat doar ca o treaptă spre atingerea și a altor revendicări. Voci singulare le anunțau mai întâi. Apoi erau preluate de conducerea UDMR. La Congresul al VII-lea al formațiunii, ținut la Satu Mare între 30 ianuarie și 2 februarie 2003 (care a fost folosit și pentru a arăta deplina înțelegere între UDMR și PSD, dar și deplina înțelegere între guvernele României și Ungariei, la ședința inaugurală participând cei doi prim-miniștri ai țărilor respective, Adrian Năstase și Peter Medgyessy), cea mai importantă din hotărârile adoptate privea înființarea unei „Regiuni Secuiești”, sub pretextul dezvoltării economice:” 1. Printre scopurile UDMR este sprijinirea inițiativelor de dezvoltare a regiunilor din Transilvania [...] 2. Secuimea

¹ *Ibidem*, f. 125-128.

² Ședința din 24 septembrie 1952 – *Ibidem*, f. 220.

³ Vezi Petre Țurlea, *UDMR și Societatea Românească*, Editura România Pur și Simplu, București, 2003.

(județele Covasna, Harghita și Mureș) datorită situației specifice, necesită soluții specifice [...] 3. Pentru rezolvarea problemelor Secuimii, UDMR sprijină: a. Județele Harghita, Covasna și Mureș să formeze o regiune de dezvoltare economică.”

Anii care au urmat au însemnat și o amplificare a presiunii pentru refacerea Regiunii Autonome Maghiare. Deși nu susțin că acceptă acest deziderat, mulți dintre liderii partidelor românești acționează în practică pentru atingerea lui; cei care se opun acestui curs sunt etichetați, la fel ca în anii postbelici, drept antidemocrați. După război se dădea exemplul URSS pentru „rezolvarea problemei naționale”, țară unde se creaseră regiuni autonome; astăzi se dă exemplul Kossovo. Liderii UDMR au învățat din toată istoria revizionismului maghiar, căruia i-au preluat țelurile și metodele pentru atingerea lor. Uniunea Populară Maghiară este, astfel, o precursorare a UDMR-ului.

În 1940, puterile care impuseseră României noi granițe, nedrepte, în Transilvania, fuseseră Germania și Italia. În 1952, puterea care impusese României granițe interne era URSS. Și într-un caz și în altul, ungerii știuseră să-și atragă de partea lor pe mai-marii zilei: o dată țările fasciste, altă dată țara bolșevismului. După 1989, se străduiesc să atragă Occidentul democratic. Pentru revizionismul maghiar nu contează ideologia celor la care apelează, adaptabilitatea lui la orice ideologii fiind deplină. S-a dovedit faptul că rezistența revizionismului depășește pe aceea a regimurilor politice; a rezistat și după dispariția fascismului cu care a colaborat și de pe urma căruia a beneficiat; a rezistat și după dispariția comunismului cu care a colaborat și de pe urma căruia a beneficiat. Acum, încearcă să-și atingă țelurile cu sprijinul regimului democratic; și, pași importanți a făcut deja. Dovadă a faptului că românii nu știu să învețe din Istorie.

De la titoism la stalinism și retur: avaturile unui emigrant iugoslav în România

Silviu B. MOLDOVAN

Keywords: Titoism, Stalinism, refugee, informer, file, Securitate (Romanian Information Services)

Abstract

From Titoism to Stalinism and Back: the Avatars of a Yugoslavian Immigrant in Romania

One of the events which put their mark on the rhetoric of communist regimes of Eastern Europe, but also on the psychology of party militants was the „break” between Moscow and Belgrade which took place in 1948 and was perpetuated until the mid-sixties of the past century. Within that context a number of communist militants from Yugoslavia took refuge in Romania and in other states subordinated to Moscow. In 1949 an idealist young communist whom we named Jovan D. took refuge in Romania. He progressively abandoned his Stalinist beliefs as he was chased by the Securitate and permanently suspected by his immigrant colleagues. While in Yugoslavia, Jovan D. (born in Sarajevo) had been involved in the resistance against Nazi occupants as well as in certain activities of the newly founded Yugoslavian Security Service (O.Z.N.A.).

Unul din evenimentele care au marcat cel mai mult retorica regimurilor comuniste din Estul Europei, dar și psihologia militanților de partid, a fost „ruptura” dintre Moscova și Belgrad produsă în 1948 și perpetuată până la mijlocul deceniului șase al secolului trecut. De partea Moscovei s-au situat, de voie ori de nevoie, și celelalte capitale ale statelor est-europene convertite la comunism, denumite de-atunci, în terminologia titoistă, „state cominformiste”. În România, acest veritabil „război rece” intercomunist a impus, pe lângă rolul de „primadonă” a propagandei cominterniste, rezervat liderului român, Gheorghe Gheorghiu-Dej, și sentimentul de frică în fața unei permanente amenințări titoiste (politică, economică, militară).

Unul din aspectele evidențiate în ultimii ani este influența pe care conflictul Moscova-Belgrad (în care România și celelalte „democrații populare” s-au văzut implicate, de partea Moscovei, la ora aceea putere dominantă în zonă) a avut-o asupra fenomenului cunoscut sub denumirea de rezistența armată anticomunistă din România. Faptele cunoscute până acum favorizează concluzia că disidența iugoslavă a avut într-adevăr un efect stimulat în acest sens, trecând peste considerente ce puteau deveni handicapuri, precum distanța geografică față de țara vecină sau diversitatea apartenențelor politice ale rezistenților.

În același timp se poate spune, fără teama de a greși, că momentul 1948 și conflictul izbucnit (sau, mai degrabă, oficializat) acum între U.R.S.S. și „lagărul comunist”, pe de o parte, și Iugoslavia titoistă, pe de alta, a fost unul din cele mai însemnate sub aspectul întreținerii iluziei în intervenția externă eliberatoare.

Conform schemei preconcepute a opozanților români, pe care (paradoxal) propaganda cominformistă venea s-o întărească, orice defecțiune în cadrul sistemului comunist trebuia să confirme ipoteza intervenției americane. În contextul anului 1948 (ținându-se cont și de forța recunoscută a armatei iugoslave), se ajunsese la anticiparea unei invazii combinate, americano-iugoslave. În așteptarea acesteia, unii militanți au declanșat acțiuni pregătitoare. Rămâne de văzut dacă nu cumva a existat și o dorință conștientizată de copiere a luptei victorioase duse de partizanii lui Tito în munții Bosniei. O astfel de tentativă era însă din start sortită eșecului, datorită condițiilor interne și absenței oricărui sprijin extern.

În ceea ce privește finalul luptei (atât cât a fost ea, în România) de rezistență, este și acesta legat oarecum de Iugoslavia titoistă. Agonia multor grupări este pusă în legătură cu intenția lor, mai mult sau mai puțin serioasă (aspectul merită o analiză separată) de a fugi în țara vecină. Din câte cunoaștem, nu s-au petrecut cazuri spectaculoase¹ de acest gen, deși un important număr de români a trecut ilegal granița cu Iugoslavia, pentru a-și continua apoi drumul în Occident (mare majoritate), dar și, în nu puține cazuri, pentru a se stabili definitiv acolo.

Am menționat² impactul titoist asupra rezistenței anticomuniste (subiect fără o legătură directă cu subiectul dezvoltat aici) pentru a sublinia teama autorităților de influența titoismului. Dacă adversari extrem de tenaci ai ideologiei comuniste se dovedeau permeabili la influențele titoiste (fie și sub forma unei „filii” impuse de realitatea dușmanului devenit comun), atunci, teoretic, exista un pericol major de contaminare la nivelul membrilor și conducătorilor P.M.R. În plus, persista teama că granița comună (în special cea din Banat) putea fi penetrată ușor de emisarii lui Tito. Și, trebuie spus că acest lucru pare a se fi și întâmplat. De asemenea, trebuie spus că, în paralel cu fuga unor români peste granița iugoslavă, s-a petrecut și fenomenul invers, al trecerii în România a unui număr încă neevaluat cu exactitate, dar în orice caz semnificativ de iugoslavi, de regulă militanți comuniști, deziluzionați de „răzvrătirea” țării lor împotriva Moscovei.

Prezentul text are obiective extrem de limitate. Nu dorim să alcătuim o frescă a situației create în relațiile româno-iugoslave, după ruperea contactelor bilaterale, în urma evenimentelor descrise, ci doar să începem a reconstitui, în conformitate cu documentele aflate în arhiva fostei Securități, atmosfera existentă în rândul refugiaților iugoslavi antitoiști aflați în România. Acesta reconstitua, la scară mică, dar cu o virulență deosebită, atmosfera creată de confruntarea Est – Vest. Precizăm de la bun început faptul că numele real al personajului la care ne referim a fost înlocuit cu unul fictiv (la dorința acestuia). De asemenea, citatele din dosarul lui de urmărire informativă (existent, în prezent, în Arhiva Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității), nu sunt însoțite de trimeri arhivistice precise, în același scop al protejării identității reale a protagonistului.

Jovan D. s-a născut în anul 1923, la Sarajevo, fiind de naționalitate sârbă³. În 1940 este primit în rândurile Uniunii Tineretului Comunist Iugoslav (S.K.O.I.)⁴, apartenență de care se leagă și internarea sa în lagărul de la Kerestinac (iunie 1941, luna în care Iugoslavia a fost invadată de forțele Axei). Chiar după acest episod, și-a păstrat apartenența comunistă. Mai mult, fire activă, Jovan D. a intrat și în mișcarea patriotică de partizani (din 1944), participând

¹ În sensul de a implica un număr mare de rezistenți la o singură trecere. Se cunosc însă cazuri de membri ai rezistenței care au reușit să treacă în Iugoslavia.

² Vezi, pentru alte amănunte, Silviu B. Moldovan, „Rezistența anticomunistă din România și «defecțiunea» titoistă”, în *Mișcarea armată de rezistență anticomunistă din România, 1944-1962*, coordonator Gheorghe Onișoru, București, Editura Kullusys, 2003, pp. 407-434. Trebuie precizat că după studierea, ulterioară, a altor dosare referitoare la rezistența anticomunistă, elementele care susțin legătura sugerată prin titlul citat s-au înmulțit substanțial.

³ „Nu se spune degeaba că Bosnia este o țară ciudată”, scria Jovan D., într-o recentă meditație pe marginea eterogenității și contradicțiilor specifice actualei confederații Bosnia și Herțegovina.

⁴ „Cu mișcarea am făcut cunoștință de mic”, a scris Jovan D., în *Autobiografia* lui din 18 mai 1951. Aceasta se explică prin educația primită în familie, tatăl său având convingeri de stânga.

nemijlocit la luptele împotriva trupelor de ocupație, în Bosnia¹ și Serbia², până ce a renunțat la această participare³. Ascensiunea sa (într-o perioadă în care aceasta nu-i putea asigura decât repercusiuni negative) a inclus primirea în partidul comunist (iunie 1944), într-un final fiind chiar „trimis să lucrez în U.D.B. din Vârșeț”. În momentul acestei „trimiteri” (ianuarie 1945)⁴, nu era încă vorba de o poliție politică puternică, ci mai mult de o formațiune de informații a partizanilor, eliberarea Iugoslaviei nefiind încă un fapt încheiat. Spiritul său independent l-a condus însă rapid la neînțelegeri cu reprezentanții partidului comunist iugoslav, chiar înainte de a începe să audieze cursurile Facultății de Drept a Universității din Belgrad (din anul 1946). Încă din martie 1945 (războiul mondial nu se încheiase încă), este exclus din partid, pentru „atitudine nejustă față de conducători”. Categorisirea, greu de interpretat datorită puținătății datelor cunoscute⁵, nu a avut consecințe prea grave, mai ales că Jovan D. a continuat să activeze în cadrul partidului, deși s-a considerat „pedepsit pe nedrept”. Este invitat din nou să devină membru al P.C.I. cu puțin timp înaintea publicării *Rezoluției Biroului Informativ*, însă tratează invitația în mod evaziv. *Rezoluția* (așa cum apare menționat, în majoritatea documentelor, rechizitoriul cominformist – din iunie 1948 – îndreptat împotriva Iugoslaviei) o apreciază, din primul moment, ca „justă”. Din acel moment, Jovan D. a devenit un opozant al conducerii țitoiste, începând cu boicotul „discuțiilor în legătură cu *Rezoluția*, organizate la facultate”⁶ și încheind cu crearea unei organizații care susținea personalitățile pro-staliniste să treacă granița.

În august 1941⁷, Jovan D. s-a numărat printre protagoniștii unei evadări din lagărul Keres-tinac. A fost începutul unei serii de evenimente spectaculoase, un alt episod consumându-se la

¹ În perioada ocupației, Bosnia și Herțegovina fuseseră anexate de statul croat, creat sub auspiciile Axei. Evadării lui Jovan D. din captivitatea croată („ustașiții” – corect, ustașii, membrii partidului croat de extremă dreaptă – despre care se spune în documente) i s-a adăugat, ulterior, o altă evadare, de sub supravegherea „nediciștilor” (adeptii guvernului Nedici, instalat în Serbia în perioada ocupației).

² Din perioada partizanatului, nu lipsește nici un episod spectaculos, cum a fost deghizarea lui Jovan D. „în haine de femeie mahomedană”.

³ Termenul „armată”, utilizat în document, nu este unul gratuit, partizanii conduși de Tito constituind o veritabilă armată de eliberare națională.

⁴ Conform declarației date de Jovan D., imediat după trecerea în România. Ulterior, în *Autobiografia* sa din anul 1951, acesta afirmă că și-a „preluat funcția” de la O.Z.N. în februarie 1945, nominalizarea lui petrecându-se încă de la finele lui 1944. Conform *Fișei* lui personale, încadrarea în O.Z.N. ar fi avut loc în ianuarie 1945.

⁵ Nici *Referatul* cu propunerea de acordare a dreptului de azil, întocmit de căpitanul de Securitate Gheorghe Chioran, nu este mai precis, menționând că Jovan D. „a fost exclus din partid pentru o pretinsă atitudine nejustă față de conducători”. Conform *Autobiografiei* citate mai sus, atitudinea necorespunzătoare a constat în expresia „marș”, pe care o adresase superiorului său. Acestui reproș i se adăugase și acuzația că „n-a lucrat nimic la O.Z.N.A.”. Jovan D. precizează că nu a îndeplinit „nici o sarcină” în cadrul O.Z.N. și nici nu „semnat nici un angajament” cu această instituție. Totuși, chiar și după excluderea lui din partid, Jovan D. a fost repartizat, după absolvirea unui curs de criminalistică, tot la O.Z.N.A. din Vârșeț – septembrie 1945. Pe de altă parte, în *Fișa* lui Jovan D. (datată 1953) s-a reținut că la O.Z.N. acesta „a lucrat la formarea de agentură, verificări și alegerea de comisari”, informație preluată întocmai și în raportul intitulat *Din studiul dosarului lui Jovan D. au reieșit următoarele contradicții și probleme neclare*, redactat tot în 1953.

⁶ Boicotul a fost cauzat de informațiile pe care începuse să le adune în legătură cu scopul acestor ședințe: „Am stat de vorbă cu mulți membri de partid și toți susțineau că la ședințele de partid, când discuția este dusă în jurul *Rezoluției* – de fiecare dată, iau cuvântul aceleași persoane – aceștia sunt: secretarul unității de partid și câțiva membri care au câte o funcție. În general, restul tac și vorbesc numai când sunt întrebați individual. Conducerea P.C.I. caută să compromită un număr cât mai mare de membri. În legătură cu aceasta, membrilor de partid li se cere să facă cât mai multe referate care vorbesc despre *Rezoluție*. Iar pe acela care este cât de puțin suspect îl exclud din partid. Aceasta duce după sine concedierea din servicii, excluderea de la Facultate și deseori arestări. *Teama de U.D.B. este mare*”.

⁷ Conform primei sale declarații date în România de Jovan D. Conform celei de-a doua declarații, fuga a fost organizată mai târziu – la patru luni după internarea sa, petrecută în iunie 1941.

25 mai 1949¹, la aproape un an de la debutul public al conflictului Moscova – Belgrad, când Jovan D. trece clandestin granița cu România, împreună cu Slavomir Popovici. Intenția sa inițială a fost aceea de a-și continua drumul până în Uniunea Sovietică². Evoluția evenimentelor, întâmplarea sau, poate, simpla obișnuință au făcut ca acesta să rămână, definitiv, în România, țară care i-a acordat azil politic și a cărei cetățenie a obținut-o în 1949³. În mod ironic, situația se modificase acum, față de cea din anii '30, pe care Ana Pauker o descria unuia din fruntașii partidului comunist iugoslav: „Spre Moscova, oricând dorești, de la Moscova, când îți dau ei drumul!”⁴. Conform mărturiei lui Jovan D., fuga în România a preîntâmpinat iminenta sa arestare. Anterior, la Sarajevo, dejucase, în mod spectaculos, și un filaj ocazionat de vizita sa la Slavko Micianovici, unul din liderii comuniști din Bosnia și Herțegovina.

Cine era, însă, Jovan D.? Indubitabil, un comunist idealist, opțiunea sa pentru doctrina propovăduită de la Moscova nefiind una de conjunctură, determinată de triumful acesteia în țara sa natală, triumf, de altfel, extrem de rapid⁵ tocmai datorită faptului că partidul comunist iugoslav avea o bază internă foarte puternică (o situație care nu se regăsea în România). Deși personal avusese parte, în copilărie și adolescență, de „condiții de viață destul de bune”, Jovan D. își amintea, peste mulți ani, momentul în care „am văzut atitudinea diferențiată a profesorilor de la școală față de copii[i] bogați în comparație cu cea față de cei săraci”. Această sensibilitate socială⁶ precoce l-a dus la convingerea că trebuia să „lupte pentru îmbunătățirea vieții oamenilor muncii”.

În acest sens, demn de interes este și momentul în care Jovan D. a văzut, pentru prima dată, fotografiile unor mareșali sovietici. Aceasta se întâmpla la Belgrad, după eliberarea de sub ocupația nazistă. Chiar și după 1989, Jovan D. își amintește cu neplăcere momentul acestui contact vizual: „Am văzut, în fotografiile expuse la Belgrad, mareșali sovietici cu burtă. Dar eu știam, din presa iugoslavă de stânga, că numai burghezii au burtă”. Presa românească din primul deceniu postbelic a abundat, de asemenea, în caricaturi (unele dedicate chiar lui... Tito) înfățișând burghezii (în special, bancheri americani) cărora nu le lipseau niciodată două elemente: abdomenul impozant și trabucul din colțul gurii. Aceeași imagistică (de astă-dată, nelipsită de autenticitate istorică) se regăsește și în descrierea, de către autori români din perioada comunistă, a spionului german Arthur Tester⁷, prototip al manipulatorului capitalist, venal și lipsit de scrupule, dar nu și de inteligență⁸. În orice caz, imagistica de stânga pare a fi

¹ În unele documente apare ziua de 26 mai. Am reținut ca și corectă data de 25 mai 1949, întrucât aceasta este indicată și de Jovan D., în prezent.

² În plus, conform celor declarate în fața comisiei de partid, trecerea graniței românești s-a produs întâmplător, grupul dorind inițial să se întorcă la Vârșeț.

³ În 1949, a fost emis un decret special pentru naturalizarea emigranților iugoslavi. Mulțumită lui Jovan D., am văzut certificate de acordare a cetățeniei române, în care era menționat acest decret, fără a se preciza și numărul lui.

⁴ Robert Levy, *Gloria și decăderea Anei Pauker*, traducere de Cristina Pupeza și Ioana Gagea, Iași, Ed. Polirom, 2002, p. 56.

⁵ Spre sfârșitul celui de-al Doilea Război Mondial, autoritățile sovietice și-au manifestat reticența față de hotărârea comuniștilor iugoslavi de a-și pune rapid în practică programul politic. Atitudinea Moscovei era indusă de teamă față de o eventuală ripostă occidentală.

⁶ Un alt episod care pare a fi traumatizat conștiința tânărului Jovan a fost brutalizarea manifestațiilor care i-au „salutat” pe reprezentanții diplomați ai U.R.S.S., sosiți la Belgrad în 1940.

⁷ La prima sa întâlnire cu industriașul Constantin Bursan, „Tester nu lasă să se întrevadă undă de interes care i-a străfulgerat pentru o clipă față sa lată, lipsită de expresie, de negustor sadea. Este corpulent, are un trup inundat de grăsime, iar mâinile umflate se agită neîncetat, așezând părul negru, strălucitor, uns cu briantină, după moda timpului” (Horia Brestoiu, *O istorie mai puțin obișnuită. În culisele frontului secret din România*, București, Ed. Politică, 1987, p. 272).

⁸ De fapt, rolul real al lui Tester pare neelucidat, existând, de pildă, suspiciuni că acesta lucra (și) în serviciul britanicilor (vezi, în acest sens, succesele cărți semnate de Horia Brestoiu). Situația sa în tabăra statelor capitaliste pare însă o certitudine, astfel încât analogia cu percepțiile lui Jovan D. se menține.

avut efect și în cazul unor personalități neimplicate în activismul politic de acest gen. De pildă, Camil Demetrescu, însărcinat, în cadrul Legației României de la Moscova cu rezolvarea problemei basarabenilor și bucovinenilor ce doreau să se repatrieze, după instalarea ocupației sovietice, descria astfel parada Armatei Roșii de la 1 mai 1941: „Și a început defilarea splendid, cu niște unități de cavalerie care veneau în susul străzii, desfășurate în perfect aliniate linii de plutoane, cred, cu cai în galop mic, de aceeași culoare fiecare grup și cu același desen cu pătrate pe crupele lucind de curățenie în soarele puternic al unei zile frumoase. De la început, spectacolul se vădea măret, elegant și cavaleria aducea o ușoară notă de romantism. Soldații bine și sobru îmbrăcați. (De altfel, tot așa bine apăreau pe străzi, în chip obișnuit). Poate că nu am fost atent, dar n-am văzut generali grași cu platoșe de decorații pe pieptul lor. Cred că m-ar fi șocat”¹. Portretizarea liderilor politici pare a fi avut o semnificație aparte pentru Jovan D., care în prima sa declarație după trecerea în România, remarcă faptul că în timpul „devierii” titoiste, „nu erau expuse fotografiile conducătorilor partidelor comuniste”.

Emigrația iugoslavă de orientare cominformistă a constituit, pentru Securitate, un mediu de interes și, în acest context, Jovan D. a constituit obiectivul unei acțiuni informative. Relevant pentru elementele care prezentau interes pentru organele românești, pe toată perioada în care Jovan D. a fost anchetat sau supravegheat informativ, este un chestionar în 11 puncte, nedat și nesemnat: „Ce activitate ai avut între 1941-1944?; Ce munci ai dus în U.D.B.?; În ce an ai fost exclus din partid?; Din ce motive ai fost exclus din partid?; Cum ai considerat excluderea ta din partid?; Când ai fost chemat să intri din nou în partid ai observat greșelile C.C. [al] P.C.I.?; Care au fost greșelile C.C. [al] P.C.I.?; Cum a fost discutată *Rezoluția* la Facultate?; Ce muncă ilegală ai făcut după apariția *Rezoluției*?; Ai citit material ilegal după apariția *Rezoluției*?; Ai câștigat încrederea tov. care erau pentru *Rezoluția Bir[oului] In[formativ]*?”. Acestea erau, totodată, elementele pe baza cărora era apreciată loialitatea refugiaților față de „lagărul” stalinist.

Un moment de maximă tensiune a fost audierea lui Jovan D. de către comisia de partid a emigranților iugoslavi (compusă din cinci persoane și prezidată de Alexandru Opoievlici²), la 2 octombrie 1951. La finalul audierii sale, Jovan D. a adoptat o poziție autocritică riscantă: „N-am nimic să spun. Cred că comisia a lucrat bine și că o asemenea comisie este necesară. Pot spune doar că nu am gândit despre mine așa. Acum îmi este clar de ce n-am devenit până acum membru de partid”. Chiar și în *Autobiografia* sa, Jovan D. se mulțumește să afirme, modest: „Consider că nu am fost sub influența dușmanului”. Această slăbiciune, dacă o putem numi astfel, pare a fi fost sesizată de unii informatori, care au profitat de ea pentru a-i da o coloratură ideologică: „Într-o discuție lungă cu el, când am criticat atitudinea la el a răspuns că el știe că este destructiv și că acționează ca un element dizolvant, dar că așa este el și nu poate altfel”.

Gradul de risc era, poate, mai mare decât realiza cel interogat. Comisia se vedea extrem de dură, audierile emigranților neavând un rol formal. Aflăm acest lucru³ și din *Fișa* personală a lui Jovan D., alcătuită de Securitate la 6 ianuarie 1953: „După terminarea verificărilor, Comisia a propus arestarea și reanchetarea lui D. Jovan”. Aceste împrejurări sunt însă greu de reconstituit astăzi pe baza documentelor păstrate în dosarul de Securitate. Singurele certitudini sunt că poliția politică nu a dat curs propunerii de arestare, iar conducerea emigrației se arăta atrasă de radicalismul ideologic stalinist încă de la începutul cristalizării sale. O dovedește și scrisoarea adresată, la 14 decembrie 1949, Comitetului Central al P.M.R. de cinci semnatari⁴, în

¹ Camil Demetrescu, *Note – relatări*, ediție îngrijită de Nicolae C. Nicolescu, București, Ed. Enciclopedică, 2001, p. 66.

² Opoievlici a condus organizația de partid a emigrației, fiind ulterior înlocuit în această funcție de către Vojslav Kojovici.

³ Jovan D. pare a fi fost conștient de acest pericol, fapt sesizat și de unii informatori („Părerea informatorului este că prin aceasta [afirmație] D. Jovan crede că poate fi arestat sau ceva asemănător”). Jovan D. ne-a relatat câte ceva din presiunile la care a fost supus în acea perioadă (de pildă, telefoane primite la miezul nopții).

⁴ Dobrosavlici Slavco, Ața Opoievlici, Zvedrici Stodoie, Voislav Koiovici și Slobodan Covacevici.

numele „colectivului emigranților politici iugoslavi”: „Noi, emigranții politici iugoslavi din Republica Populară Română, strânși în adunarea generală din 14 decembrie a.c., salutăm cu entuziasm constituirea organizației de Partid a emigrației politice iugoslave și exprimăm adâncă noastră recunoștință Comitetului Central al Partidului Muncitoresc Român pentru marele ajutor pe care ni-l acordă zi de zi. Prin crearea organizației de Partid, colectivul nostru va putea duce și mai hotărât cu și mai mult avânt, lupta dărză împotriva clicii Tito – Rankovici, împotriva spionilor și asasinilor din Belgrad, mercenari ai imperialiștilor anglo-americani și pentru crearea unui nou Partid revoluționar Comunist al popoarelor din Iugoslavia, care va fi credincios marxism-leninismului și principiilor internaționalismului proletar”¹.

Pe de altă parte, Constantin Gruici, participant în alte comisii de anchetă ale emigranților, i-a destăinuit lui Jovan D. faptul că aceste comisii primeau de-a gata listele de întrebări, care erau redactate de Securitate.

După o hermeneutică a documentelor de anchetă, istoricul american Robert Levy era în măsură să clasifice propriile reticențe față de acestea: „Mai întâi, nici un interogatoriu penal nu poate fi considerat ca având valoare absolută dacă nu este coroborat cu alte surse. [...] În al doilea rând, datarea interogatoriilor din închisoare are o importanță crucială. [...] În al treilea rând, interogatoriile desfășurate în prezența unor comisii de partid sunt mult mai sigure decât cele penale organizate în închisoare. Și în acest caz, trebuie să ne păstrăm scepticismul: uneori cei interogați de comisiile de partid încercau să spună exact ceea ce voiau anchetatorii să audă, îndeosebi în declarațiile făcute imediat după eliberarea din închisoare (probabil ca o condiție a eliberării). Așadar, în al patrulea rând, declarațiile în fața comisiilor de partid făcute înainte de încarcerare erau mai credibile decât cele luate după intrarea în detenție și au prioritate. În al cincilea rând, în orice declarație, mărturia implicând un lider aflat la putere în acea vreme este probabil adevărat, întrucât atât deținuții, cât și anchetatorii se fereau să intervină în frazele referitoare la liderii aflați încă la putere, de teama repercusiunilor (deși încercările de măgulire nu sunt puține)”².

Totuși, reconsiderărilor permanente le erau supuse mai mult *faptele* petrecute în istoria comunismului românesc. Destul de puține *persoane* din rândul activiștilor importanți de partid au fost reabilitate, cel mai cunoscut dintre acestea fiind Lucrețiu Pătrășcanu. Reabilitarea sa a fost însoțită și de o oarecare tentativă de epurare a celor direct implicați în reprimarea fostului ministru comunist al Justiției și a apropiaților acestuia. Conducerea supremă a partidului³ a avut însă inteligența să supraviețuiască diferitelor reinterpretări ale trecutului recent. Activiștii de nivel inferior încercau să tragă propriile lor concluzii din această realitate, folosind-o chiar ca exemplu pentru liniștirea celor ce se temeau de măsuri de ordin politic: „Dl. Stănescu cu ocazia ultimei sale vizite mi-a declarat că pe rector nimeni nu poate să[-] scoată din funcția de rector. Și dl. Gheorghiu-Dej a scris articole despre Tito și la urmă aceste articole a[u] fost [puse] la index, și rectorul a scris o teză [și acum] este pus la index, dar mergem pe linia când trecutul nu ne interesează ci prezentul, și știm că rectorul merge pe o linie justă, asta este părerea d-lui Secretar General de la Dep[artamentul] Cultelor”⁴ (*Notă informativă* din 24 iunie 1965, referitoare la rectorul Institutului teologic reformat din Cluj, Ștefan Juhász).

¹ Florin Constantiniu, Adrian Pop, *Schisma roșie. România și declanșarea conflictului sovieto-iugoslav (1948-1950)*, București, Ed. Compania, 2007, p. 239.

² Robert Levy, *op. cit.*, p. 21.

³ Avem în vedere, aici, și faptul că Gheorghe Gheorghiu-Dej însuși nu a fost cu nimic mai puțin vinovat de condamnarea și moartea lui Lucrețiu Pătrășcanu decât ministrul său de Interne, Alexandru Drăghici. Chiar dacă în 1968, anul reabilitării lui Pătrășcanu, a fost supus acuzațiilor și fostul lider al P.M.R., este remarcabil că, atât cât a trăit, Dej a supraviețuit tuturor schimbărilor de macaz, atât în interiorul partidului, cât și în cadrul blocului comunist. Încă de la crearea sa, Cominternul a exercitat un control deosebit de sever asupra „purității ideologice” a partidelor comuniste componente, neezitând să treacă la represiuni și execuții la scară largă, atunci când se considera necesar.

⁴ A.C.N.S.A.S., fond Informativ, dosar nr. 210.099, vol. 3, f. 257.

Exemplul dat de reprezentantul Departamentului Cultelor era, într-adevăr, unul foarte bun. Gheorghiu-Dej a fost una din principalele voci prin intermediul cărora Cominformul își lansa halucinantele campanii propagandistice împotriva titoismului și a Iugoslaviei și a „titoismului” în general. La mijlocul anilor ‘50 însă, când relațiile cu Iugoslavia au fost reluate¹, acesta și-a refăcut poziția destul de ușor, furia revanșardă a lui Tito², îndreptată contra foștilor lideri cominformiști, ocolindu-l.

La nivelul simplilor cetățeni însă, schimbarea de macaz politic aducea de fiecare dată riscuri majore. Despre relațiile sale cu celebra „Vida”, Jovan D. a vorbit în declarația sa din 7 august 1950, extrem de sugestivă pentru atmosfera de suspiciune generală din mediul emigranților. Jovan D. a manifestat, și cu acea ocazie, grijă să nu furnizeze elemente care puteau fi folosite în acțiunea de compromitere politică a Videi Nedici, încheindu-și chiar declarația într-o manieră stupefiantă, având în vedere riscurile la care se expunea: „Despre mine nu știu ce să scriu. Doar că desigur toate acestea ar fi trebuit să vorbesc la timp cu instructorii”³.

Deși comisia condusă de Opoievlici i-a pus o singură întrebare despre Vida Nedici, este evident că audierea lui Jovan D. a avut o legătură directă cu procesul acesteia⁴. Mai precis, multitudinea întrebărilor referitoare la toate etapele trecutului lui Jovan puteau avea ca finalitate „identificarea” elementelor care l-au predispus pe acesta la a deveni un exponent al agenturii imperialist-titoiste conduse de Vida Nedici.

Figura Videi Nedici, care beneficiază astăzi de o apreciabilă notorietate (în sens negativ) a devenit cunoscută cititorilor din România odată cu publicarea memoriilor fostului diplomat Constantin Cesianu⁵. Refugiat în Iugoslavia, țara care tocmai „o rupsese” cu U.R.S.S., retrimis forțat în România, acesta a fost un timp deținut în penitenciarul din Timișoara, unde activa chipeșa Vida. Elementul de unicitate care a asigurat, printre deținuții politici din România, faima tinerei Vida era o metodă de tortură extrem de brutală (bătaia la testicule), a cărei practicare în penitenciarul Timișoara i se atribuie (s-a vorbit, chiar, de „metoda Vida”). La o lectură sistematică a memoriilor foștilor deținuți politic, se găsesc mai multe exemple de

¹ *Toate țările așa-numite cominformiste, sub coordonarea Uniunii Sovietice, s-au reconciliat cu Iugoslavia în anii 1954-1955. Chiar și Comunicatul informativ cu privire la încetarea activității Biroului Informativ al partidelor comuniste și muncitorești, semnat la 13 aprilie 1956 la reprezentanții partidelor sovietic, bulgar, cehoslovac, francez, italian, polonez, român și maghiar, prelua, ca deziderat, idei considerate până atunci drept „titoiste”: „Comitetele Centrale ale partidelor comuniste și muncitorești care au participat la Biroul Informativ socotesc că în lupta pentru interesele clasei muncitoare, pentru cauza păcii, democrației și socialismului fiecare partid sau grup de partide, desfășurându-și activitatea potrivit cu țelurile și sarcinile generale ale partidelor marxist-leniniste și cu particularitățile și condițiile naționale, din propriile țări, vor găsi noi forme utile pentru stabilirea unor legături și contacte între ele. Fără îndoială, partidele comuniste și muncitorești, după propria apreciere și ținând cont de condițiile concrete ale activității lor, vor avea și pe viitor schimb de păreri în problemele generale privitoare la lupta pentru pace, democrație și socialism, la apărarea intereselor clasei muncitoare și ale tuturor oamenilor muncii, la mobilizarea maselor populare în lupta împotriva pericolului de război și, totodată, vor examina problemele colaborării cu partidele și curentele care se orientează spre socialism, precum și cu alte organizații care aspiră la întărirea păcii și democrației. Toate acestea vor întări și mai mult spiritul colaborării reciproce între partidele comuniste și muncitorești pe baza principiilor internaționalismului proletar, vor întări legăturile frățești între ele, în interesul cauzei păcii, democrației și socialismului” (A.N.I.C., fond C.C. al P.C.R. – Cancelarie, dosar nr. 39/1956, f. 37.).*

² Unii autori au atribuit, parțial, și influenței lui Tito presiunile lui Nikita Hrușcioc pentru înlăturarea unor conducători est-europeni de orientare stalinistă.

³ Un pasaj de-a dreptul autoculpabilizator, și într-o notă a informatorului „Dan”, referitoare la Jovan D.: „Eu aveam vederi greșite, în legătură cu angajarea unor tovarăși în câmpul muncii și criticam aceasta, cu el împreună. El în loc să mă facă atent mă susținea încă”.

⁴ În fișa de Securitate a lui Jovan D. se reține, fugar că „În emigrație D. Jovan a avut legături cu [...], Vida Nedici (fostă spioană titoistă, în prezent condamnată) etc.

⁵ Vezi Constantin Cesianu, *Salvat din infern*, traducere din limba franceză de Maria Alexe, București, Ed. Humanitas, 1992, 398 p.

„amazoane” care practicau, în mai multe orașe românești, exact aceeași metodă, însă aceasta a rămas definitiv (sau cel puțin până astăzi) asociată cu numele Videi Nedici. Chiar și un fost torționar, Franț Țandără, descria modul cum „o femeie” l-a instruit, mai întâi, în tehnica bătăii la testicule, iar mai apoi în cele ale bătăii cu săculeții de nisip. Țandără „nu știe dacă o chema Vida Nedici, nu știe cum o chema, a avut câteva întrevederi cu ea, de-astea, pentru instruire, a zărit-o o dată și la Văcărești”¹. De altfel, nici descrierea femeii, nici locul acțiunii și nici perioada în care faptele infamante ale lui Țandără se petreceau nu lasă posibilitatea identificării acelei femei drept Vida Nedici².

Un mare efort propagandistic a fost depus, de către oficialitățile române, cu ocazia condamnării, prin Sentința nr. 1.118 din 1 august 1950³ a Tribunalului Militar București, Secția I-a⁴, a unui grup de „spioni titoiști”. Printre cei 12 condamnați (patru dintre aceștia, cetățeni iugoslavi, restul născuți în România) se număra și Vidosa Nedici⁵, acuzată de „crimă de înaltă trădare” și „acte preparatorii pentru trecere frauduloasă a frontierei”⁶. Membrii lotului erau acuzați a fi făcut parte dintr-o „rețea de spionaj organizată de Ambasada Iugoslavă din București, la ordinele guvernului titoist din Iugoslavia – pus în slujba imperialiștilor”. Sentința conține și unele pasaje ușor hilare, de pildă când se relatează cuvântul avocatului Mircea Bobeș. Acesta arăta că acuzatul Svetomir Radosavlievici „a recunoscut vina încă de la primele cercetări, și că declarațiile pe care le-a dat de-atunci și până în fața instanței au fost consecvente; că acuzatul a săvârșit faptele prin lipsa de discernământ a unui om tânăr infectat de un naționalism șovin care a fost speculat de agentura de spionaj a Ambasadei Iugoslave și în consecință cere ca instanța să aibă în vedere la pronunțarea sentinței aceste circumstanțe de fapt”⁷. În mod similar, avocatul Nicolae Zaharia aprecia „pentru acuzata Nedici Vidosa că explicația crimelor săvârșite de acuzată se găsește în mediul burghez în care a fost educată, ceea ce a constituit un teren propice pentru infiltrarea ideologiei fasciste Titoiste⁸; că fasciștii de la Belgrad au folosit fanatismul naționalist al acuzatei pentru a o determina să lucreze pentru ei; circumstanțe pe care cere ca instanța să le aibă în vedere la pronunțarea sentinței”. Nedici ar fi activat în rețeaua de spionaj sub mai multe nume conspirative: „Lipa”, „Zina” și „Teo”. Recrutarea ei s-ar fi produs încă din toamna anului 1945 (de către Bojidar Stanoevici), în perioada în care era „funcționară la Secretariatul regional al Partidului Comunist Român din Timișoara”, angajamentul ei rămânând valabil și după iulie 1947, când „a fost mutată cu serviciul la Direcția Regională a Siguranței Timișoara”, și după august 1949, când „este mutată definitiv la D.G.S.P. București”. Una din problemele în legătură cu care a furnizat constant informații erau „emigranții veniți din Iugoslavia în R.P.R., după apariția Rezoluției Biroului

¹ Vezi Doina Jela, *Drumul Damascului. Spovedania unui fost torționar*, ediția a II-a, București, Ed. Humanitas, 2002, p. 174-175.

² Datorită posibilităților limitate de documentare ale istoriei orale, aceste contradicții nu puteau fi sesizate la ora cercetării, mai mult decât remarcabile de altfel, făcute de Doina Jela. Aceasta pornea însă, în tentativa ei de identificare, de la o eroare, aceea că Nedici ar fi fost „ofițer de Securitate la Timișoara în anii '50”. În realitate, în anul 1950, aceasta era deja condamnată la închisoare, activitatea ei în cadrul organelor represive limitându-se la sfârșitul deceniului al cincilea.

³ Sentința a fost citită condamnaților în data de 7 august 1950.

⁴ Arhivele Militare Pitești (U.M. 02405), fond Tribunalul Militar București, dosar nr. 940-1.429, 51 pagini (fără numerotare).

⁵ Datele personale ale acesteia, conform sentinței, erau: „26 ani, de profesiune fostă funcționară, născută în com[un]a Becicherecul Mic, Jud. Timiș – Torontal, dom[iciliu] în București”.

⁶ Nedici a fost condamnată la moarte și confiscarea întregii averi.

⁷ Într-un alt pasaj al sentinței, partidul comunist sovietic este denumit „P.M.R. (P.C.b.) al Uniunii Sovietice”. Amatorii de umor involuntar ar recunoaște în această formulare faptul că partidul din România era, în acei ani, o simplă secție a celui sovietic. Cei mai vigilenți însă, ar fi putut suspecta completul de judecată de intenția de a umili (și, astfel, submina) marele partid sovietic, prin punerea lui într-o postură de inferioritate față de corespondentul din România.

⁸ Cu majusculă, în original.

Informativ”. Printre activitățile ei sunt numite cele de „ofițer de serviciu” la penitenciarul Timișoara și de „translatoare la anchetă” la D.G.S.P. În cadrul motivării în drept a sentinței, se precizează că Nedeci a fost „funcționar public fiind în serviciul Securității Poporului la Timișoara și apoi, în București”.

Acuzații sunt condamnați pe baza teoriei că serviciul de spionaj iugoslav și-a început opera de subminare a statului român și o „acțiune agresivă de anexare a Banatului românesc” încă din august 1944. La originea acțiunilor de spionaj ar fi stat „nucleul de colectare a informațiilor” constituit la Biserica Albă (format din Svetimir Radosavlievici, Slobodan Paulievici și Zoran Vuletici), subordonat „centrului serviciului de informații iugoslav” din Novi Sad (condus de maiorul Draguliov Gvozdenaț). Chiar și despre Miloș Todorov (deputat în parlamentul ales în noiembrie 1946, ca reprezentant al naționalității sârbe din România), acuizarea susținea că „a continuat prin toată activitatea sa să ajute serviciul de spionaj din Belgrad, dând prețioase informațiuni din toate sectoarele activității de Stat, unde aceasta avea acces datorită funcțiunii sale în care se strecurase cu concursul agenților U.D.B.-ei, trimiși la noi în țară, camuflați în diferite posturi oficiale”.

Grupuri de exilați antititoiști au fost organizate nu numai în România, ci și în alte țări vecine Iugoslaviei, pentru a nu mai pomeni puternica emigrație existentă în Uniunea Sovietică. În plus, la Moscova exista o conducere centrală a întregii emigrații din țările așa-numite de democrație populară, conducere în cadrul căreia emigrații din România erau reprezentați de Duško Novakov.

Pentru a demonstra, odată mai mult, importanța pe care autoritățile românești o acordau „luptei antititoiste” a emigranților, în același an (1949) a luat ființă, în cadrul C.C. al P.M.R. și sub conducerea directă a Secretariatului acestuia, Sectorul iugoslav, care, conform documentelor de partid, avea „sarcina de a duce munca de ajutor frățesc dat comuniștilor din P.C.I. prin pregătirea, difuzarea și transmiterea materialului politic, marxist-leninist în Iugoslavia, primirea și organizarea emigrației politice, pregătirea cadrelor etc.”¹.

În acest context, de un interes special din partea organelor de Securitate se bucurau prietenii lui Jovan D.², nu numai în privința frunțașilor emigrației³, considerându-se că acestea puteau duce la formarea unor grupări autonomiste, care să se sustragă controlului ideologic. Interesul era sporit de alteritatea etnică a celor în cauză, care putea genera, în timp, tendințe de emancipare progresivă de sub controlul statului în care aleseseră să trăiască. La 11 martie 1952, Milan Bosniak pare să sugereze, într-o declarație referitoare la luptele fracționiste din emigrație, că Jovan D. nu accepta amestecul românilor în acestea.

În România, Jovan D. a lucrat ca redactor la Editura de Stat (secția de limbă sârbă), fiind și bibliotecar la clubul emigranților. Atât la locul de muncă, cât și în mediul mai larg al emigranților, acesta a cunoscut atmosfera generală de suspiciune, dar și o mentalitate conspirativă, la fel de generală. Interpeleți pe stradă de „o doamnă mai bătrână”, emigranții afirmă că „sunt pentru Tito” și se află în România pentru scurt timp, după care unul dintre ei relatează episodul Securității, subliniind că „în cele spuse de ea sunt contradicții”. Întrebat și despre Jovan D. de către o angajată a Cărții Ruse, un alt emigrant sare ca ars când acesta îi spune că „iugoslavii nu

¹ Florin Constantiniu, Adrian Pop, *op. cit.*, p. 52.

² Relevantă pentru atmosfera de suspiciune, a cărei transpunere se pretindea și în domeniul relațiilor pur personale, este *Nota* lui „Dan” din 15 august 1950, în care se face referire și la prietenia lui Jovan D. cu Sinișa Iankulov: „El vorbește că Iankulov îi este cel mai bun prieten și mie aceasta-mi pare ciudat, căci dacă el în fața lui Iankulov și-ar fi exprimat vederile sale asupra vieții ca și în fața mea, Iankulov în genere nu s-ar fi împrietenit nici nu ar fi fost de acord cu el, deoarece Iankulov, de mult a clarificat cu punctul de vedere marxist asupra lumii și vieții”.

³ Notele informative sunt semnificative din punctul de vedere al acestui interes. Astfel, „E.J.O.” semnaleză prietenia lui Jovan D. cu Obradovici (la 22 ianuarie 1952), „Mircea” pe cea cu Zlata Milici (17 decembrie 1954), iar „Oana” insistă asupra legăturilor dintre Jovan D., Berar și Gheorghievici (16 februarie 1955). La 15 septembrie 1955, un alt informator, „Marian”, dădea lista prietenilor lui Jovan D., din rândul cărora lipsea Coraci.

mai vin acum la București, că iugoslavii pleacă acum la Hunedoara”, considerând acest lucru ca foarte suspect („Din perspectiva pe care o am, nu pot înțelege un lucru: că ea a știut precis că nu mai vin tovarăși noi la noi și că a spus că ei pleacă la Hunedoara” -?!). Mai mult, acest emigrant formula o serie întreagă de *îndrumări* pentru organele de Securitate („cred că ar fi necesar de a izola absolut pe Clara de la legăturile ei în oraș și a o interoga amănunțit cine o cunoaște încă din colectiv și cine știe despre legăturile ei cu Jovan D.”)¹, concluzii („trebuie depuse toate eforturile ca ea să recunoască, deoarece *ea minte* și desigur din cauze mai serioase”) și chiar judecăți de valoare negative despre acțiunea informativă² desfășurate până atunci („cred că în chestiunea Clarei am lucrat nesistematic”).

La 6 februarie 1950, un informator³ relatează că Jovan D. zicea că „la primăvară în ziua de 1 mai vor fi la Belgrad”, deoarece „Armatele Sovietice vor începe război contra lui Tito”. Aceasta era o formă de anticipație politică diferită de cea pe care foarte mulți români a practica, anume așteptarea unui atac în sens invers, dinspre Iugoslavia și îndreptat împotriva armatei sovietice. Ar fi interesant de urmărit, în paralel, mentalitatea nucleului de emigranți staliști, în cadrul masei românești tacit antistaliniste⁴. În paginile de față, nu ne-am propus, însă, un obiectiv atât de îndrăzneț⁵.

Dincolo de dubiile legate atât de formația ideologică a lui Jovan D., cât și de manifestarea sau nu a patriotismului său iugoslav, Securitatea și agentura ei încercau să elucideze presupusele legături ale lui Jovan D. cu lumea informațiilor secrete. În primul rând, interesul fosta lui calitate de angajat al serviciului iugoslav și, în subsidiar, orice semnalări legate de posibilitatea infiltrării lui în România, pe filiera acestuia. Încă de la primele sale declarații date după venirea în România, Jovan D. nu a făcut un secret din trecătoarea lui apartenență la serviciul de securitate iugoslav.

La 23 martie 1950 sursa „E.J.9” relatează: „Emigrantul sârb Rada Sipovaț spune despre Jovan D. că în timpul cât a fost în Iugoslavia, Jovan D. a lucrat la U.D.B. La U.D.B. el bătea țărani care nu puteau achita cota de cereale pe care le-o impunea Statul, din cauză că pământul lor nu le producea atât încât să dea la Stat și să-și oprească și pentru familie”.

Pornind de la o declarație dată de un emigrant iugoslav, a fost cercetată și posibilitatea ca Jovan D. (sau, de asemenea, un alt emigrant) să fie aceeași persoană cu un licean internat într-un lagăr din Iugoslavia, suspectat a fi fost recrutat de serviciul de informații din țara vecină în timpul internării, în urma unei acțiuni care-l implica și pe adjunctul ministrului de Interne, celebrul Aleksandr Rankovici. Deși tânărul în cauză avea același nume de familie, s-a ajuns la concluzia că nu avea nici o legătură cu Jovan D. În dosar se păstrează extrasul (dactilo și scris) din declarația lui Popovici Veselin, dată la 25 martie 1950, la venirea acestuia în România, referitoare la elevul [...] și generalul Capcici și la probabila recrutare ulterioară a acestuia.

¹ Nu era o inițiativă cu totul izolată: în *Nota* prin care declara că „am vrut să arăt pe scurt imaginea comportării lui Jovan D., așa cum o văd eu”, informatorul „Dan” semnala că „este necesar de a se discuta cu Pero Vrteli și în modul cel mai serios căci Pero este de acord cu afirmațiile sale și așa Jovan D. îi povestește mult mai mult”.

² Modul de adresare al lui Slobodan Paulievici este desigur echivoc, la fel ca și referirea despre „tovarășii” căruia le-a relatat convorbirea cu Clara; poate că declarația a fost dată întâi în fața conducerii emigrației iugoslave, destinată ei fiind însă, cu certitudine, Securitatea.

³ Documentul nu este semnat.

⁴ Formularea de mai sus nu-și propune să diminueze ponderea românilor care nu și-au manifestat antistalinismul în mod „tacit”.

⁵ Considerăm că istoriografia românească nu a făcut însă suficient pentru acest gen de analize aprofundate, până acum insistându-se în special asupra anticomunismului manifestat în cadrul societății și a așteptării unei intervenții prezumat salvatoare din exterior. Dintre lucrările recente care depășesc acest prim (dar foarte important) nivel de analiză, numim excelentele volume ale lui Bogdan Olaru (*Vin americani! Prezența simbolică a Statelor Unite în România războiului rece, 1945-1971*, București, Ed. Humanitas, 2006, 336 p.) și Paul Nistor (Paul Nistor, *Înfruntând Vestul. P.C.R., România lui Dej și politica americană de îngrădire a comunismului*, București, Ed. Vreamea, 2006, 376 p.).

Varianta unui Jovan D. absolvent al unei școli speciale de limbă română nu a putut fi confirmată cu nici un chip, cum nu a putut fi adus nici un argument în favoarea ideii că ar fi fost infiltrat de U.D.B. în România. În *Fișa personală* a lui Jovan D., redactată imediat după trecerea frontierei românești, se menționează că acesta „posedă” două limbi, sârbă și germană¹; semnătura „frontieristului”, aflată pe document, este cu litere chirilice. Chiar și după căderea regimului comunist din România, Jovan D. afirma cu umor că nu putea urma o școală specială de limbă română în Iugoslavia, deoarece „nu știu bine românește nici acum”. Jovan D. recunoștea doar faptul că a urmat, la Belgrad, un curs de criminalistică, în cadrul ministerului iugoslav de Interne.

În al doilea rând, pentru organele informative românești era important de stabilit dacă Jovan D. avea posibilități de comunicare din România. În cursul audierii sale de către comisia de partid a emiganților, Jovan D. afirma că „n-am scris nici un fel de scrisori nimănui în afară de cei ai mei”, contestând, totodată, că ar fi scris unei persoane din Vârșeț. Recunoștea însă numele acesteia, fapt de înțeles, deoarece în dosar a fost reținută traducerea unei scrisori (interceptate) trimisă la 25 iulie 1951 lui Jovan D. de către acea persoană din Vârșeț. Scrisoarea era însă pur personală, lui Jovan D. cerîndu-i-se vești (o dovadă indirectă că acesta nu avea corespondență cu Iugoslavia). De asemenea, la 22 octombrie 1955, Securitatea semnala o scrisoare expedită din Belgrad lui Jovan D., în care autoarea-l informa că dorește să facă o excursie de 10 zile în România, aceasta având rude în Timișoara. Persoana din Vîrșeț, M[...] L[...] apărea însă într-o notă informativă a „Tamarei” (8 august 1953), referitoare la M[...] L [...], dar și la o prietenă a acesteia, M[...] N[...]. Documentul a fost adnotat la Securitate cu indicația „Persoane care apar în dos[arul] lui Jovan D.”. Despre M[...] L[...] (semnalată că prietenă apropiată a lui Jovan D.), „Tamara” susținea că în 1945 „a căutat singură să fie exclusă din S.K.O.J., ceea ce s-a și întâmplat”, că era fiica unui colaboraționist și chiar că „Odată (nu mi amintesc în ce an, dar știu că în timpul ocupației) când am călătorit cu trenul la Zrenianin, am trecut prin vagonul de clasa II și am văzut-o pe M[...] L[...] cu[m] discuta foarte aprin[s] cu un ofițer german. Subliniez că în acel timp nici o sârboaică patrio[a]tă nu stătea de vorbă cu nemții și nu le dădea nici o atenție”. Dacă în nota din 8 august 1953 „Tamara” spune că M[...] N[...] era supranumită „Seka”, în nota din 5 august 1953, aceeași „Tamara” spune că o cu totul altă persoană, R[...] S[...], era supranumită „Seka”.

Într-o *Notă* din 13 ianuarie 1953): „Informatorul „Puiu” ne semnalează că emigranții iugoslavi Petrovici Dragutin, Jovan D. și Buici Bogdan, au afirmat că emigranții iugoslavi Paulevici Slobodan, Isacov Liuba, Grec Svetozar, Bariactorovici Iota și alții[i], au fost trimiși la munca ilegală în Iugoslavia”. În dosar nu se regăsește urmarea acestei informații, însă este probabil ca Securitatea să fi încercat să stabilească *de unde* aveau cei trei astfel de informații și *cu ce scop* le colportau.

Primul raport elaborat după trecerea în România era unul sumar și fără concluzii: „În ziua de 24 mai a.c., au trecut fraudulos frontiera din Iugoslavia în R.P.R., prin dreptul punctului Zlatița-Caraș, tinerii Jovan D. [numele era scris greșit] și Popovici Sedonic, primul din Belgrad și celălalt din Vrșeț. Ei au fost reținuți de grăniceri și predați organelor Securității pentru cercetări”. Însă D.R.S.P. Timișoara telegrafiază, la 27 mai 1949, către D.G.S.P. București, că „numiții Jovan D. [numele din nou scris greșit, în întregul document] de 24 ani student din Belgrad și Popovici Svetanic de 18 ani cl. 8 liceu” au trecut granița în dimineața de 27 mai, orele 5, telegrama reținând și faptul că „numitul Jovan D. a fost rănit în piciorul drept de un glonte de pistol tras de către grănicerii iugoslavi”. Adresa nr. 5013823 din 30 mai 1949 a D.R.S.P. Timișoara către D.G.S.P. (integral): „Avem onoare a vă înainta odată cu prezenta pe numiții Jovan D. [numele, din nou greșit, este pentru prima oară corectat, cu stilou negru; probabil corectura s-a efectuat la D.G.S.P.] și Popovici Sfetic, cetățeni iugoslavi, care au

¹ În prima sa declarație de după evaziune, Jovan D. declara și el că posedă „cunoștințe școlare în limba germană”.

trecut fraudulos frontiera din Iugoslavia în RPR la data de 27 mai 1949. Totodată vă înaintăm și actele personale ale susnumiților, precum și un pistol Bereta cu două încărcătoare și două cartușe 9 mm scurt și un încărcător de pistol Belgian cu 11 cartușe 9 mm lung. Pistolul a fost pierdut în Iugoslavia de către numitul Jovan D. [nume încă o dată greșit], în timpul când a fost rănit”.

Ulterior, sursa „E.J.9” (apreciată ca „valoare de verificat”) aprecia, la 28 ianuarie 1950, că „rana pe care o are Jovan D. face impresia că nu este rănit de altcineva decât de el singur fiind făcută de sus în jos”. În atmosfera încărcată de suspiciuni de atunci, același „E.J.9” susținea că Jovan D. îl suspecta pe Coraci¹ de faptul că „este spion”. După câteva luni, o altă sursă, destul de activă, „Dan”, se întreabă mai pe ocolite, cum se făcea că „Jovan D. a tras în U.D.B.-iști, dar nu a omorât pe niciunul, cu toate că distanța nu era mare”. Cu ocazia audierii sale de comisia de partid, Jovan D. explica ineficacitatea focului prin emoțiile pe care le-a avut. În analiza sa comparativă a surselor referitoare la trecerea graniței, sublocotenentul de Securitate Lebaciu evită să tragă concluzii, citând doar suspiciunile altor emigranți. În reflecțiile sale actuale asupra acestui episod, Jovan D. ironizează pasiunea bibliofilă a Securității: „Era foarte simplu să se verifice cazul, la spitalul în care eram tratat. Nici pomeneală, însă, de așa ceva. Dacă se vedea că nu m-am împușcat singur, nota trebuia, logic, anulată, scoasă din dosar”. Adevărul este însă că acest gen de documente, chiar infirmate (cum s-a întâmplat în acest caz) se păstrau, fie și în eventualitatea unei posibile confirmări viitoare.

Jovan D. a ieșit, treptat, din cercul principal al suspectilor politici. Astfel se explică și faptul că, la 9 ianuarie 1956, Ministerul de Interne comunica că „nu avem obiecții asupra acordării vizei de intrare în zona de frontieră a acestora” (era vorba despre Jovan D. și un alt emigrant). Se avea în vedere tocmai frontiera cu Iugoslavia, mai precis raionul Sânicolaul Mare. Deși scopul călătoriei celor doi era unul personal, este de reținut că în acel sector de frontieră abia începeau să fie depășite tensiunile create de „schisma” titoistă, în anul 1956 permițându-li-se și deportaților în Bărăgan să revină în zonă. Trei luni mai târziu (la 9 aprilie 1956), Securitatea a închis dosarul de urmărire informativă a lui Jovan D., întrucât „în timpul acțiunii informative desfășurate asupra numitului, *nu s-a stabilit că a desfășurat activitate de spionaj*”. Până atunci, deplasările în scop personal ale lui Jovan D.² fuseseră supravegheate strict, dovadă corespondența referitoare la identificarea acestuia în stațiunea Vasile Roaită, în august – septembrie 1954. De asemenea, cunoaștem că, cel puțin în anul 1950, Jovan D. a fost și filat la domiciliu.

În această perioadă, Jovan D. pare a fi manifestat un anumit soi de prudență atunci când simțea în jurul său prezența antenelor securității. Informatorul „Danciu” semnala, în mai 1953, că „[Jovan D.] are o atitudine foarte ciudată [deoarece] în discuțiile pe care le poartă cu informatorul nostru, Jovan D. nu mai întreabă nimic”. După doar câteva zile, „Informatorul «Danciu» ne semnalează că emigrantul iugoslav Jovan D. continuă să se comporte și mai departe ciudat”. Același „Danciu” constata că influența lui Jovan D. se extindea și asupra altor emigranți: Berar Radivoi (angajat la Editura de Stat, unde „cel mai apropiat îi este Jovan D.”), „a vorbit informatorului nostru despre atitudinea sa și susține că cel mai bine este să trăiești singur, să ai un anturaj cât mai mic, și să taci cât mai mult, căci mulți «fug» ca să anunțe despre fiecare cuvânt” (notă informativă din 28 iunie 1954). Conform aceluiași document, faptul „că el este uneori bănuitor față de informator i se datorește lui Jovan D., care rar scapă ocazia în fața lui Berar în «glumă» să scoată în relief că informatorul este «ciripitor» etc.”. Dintr-o declarație nedată a lui Radomir Ceabarkapa reiese și tendința lui de a pune, uneori, surdina

¹ Coraci fusese, înainte să emigreze în România, secretarul de partid al raionului 1 din Belgrad (cel mai important din capitala iugoslavă).

² Acesta nu era o excepție de la regulă, Securitatea efectuând supravegherea emigranților plecați în concediu, de pildă a unui grup aflat la Sinaia și Predeal (Jovan D. nu se afla în acest grup).

nemulțumirilor personale: „Odată am discutat în birou [cu Jovan D.] și eu mi-am exprimat nemulțumirea că nu am plecat la școală. El m-a sfătuit, spunând: «Taci, Rasa, mai bine să-ți păstrezi sănătatea, iar partidul va vedea totul». Odată el mi-a spus că lui i s-a spus la verificare că are multe greșeli și că aceasta i-a fost neplăcut”. Într-un alt document, nesemnat și nedatat, se remarcă faptul că: „În urma arestării grupului Koraci, pare [Jovan D.] a fi speriat, și de unde până acum nu avea relații decât cu cei cu studii, acum caută să se apropie de toți emigranții”.

În activitatea de supraveghere a activităților și comportamentului lui Jovan D., sursele Securității raportau și amănunte lipsite de importanță. De pildă, la 17 mai 1954, informatoarea „Sonia” semnalează că Jovan D. „permanent lipsește de la serviciu, zilnic între orele 10,00 la 12,00, o jumătate de oră”. La 26 iunie 1954, aceeași „Sonia” semnalează că Jovan D. își „continuă” acest obicei, fapt care ocazionalizează o adnotare (nesemnată): „Trebuie stabilit unde merge”. Aceste verificări nu au dus însă la nici un rezultat de natură să confirme suspiciunile.

Alteori, Jovan D. se exprima deschis în mod defavorabil la adresa informatorilor. În 1953, „Dan” relatează, destul de îngrijorat, că „În ultimele zile D. Jovan, ca și când ar fi auzit ceva despre informator, îl privește ironic și întrucâtva întrebător. D. Jovan în continuare îl întreabă pe informator unu și același lucru, de ex.: «Ascultă, există ceva ca să nu-ți fie clar? Hai?»”. Ulterior, acesta semnalează că „emigrantul iugoslav D. Jovan se comportă la fel”. Cu trei ani mai înainte, același „Dan” își simțea de-a dreptul încorsetată libertatea de disuadările lui Jovan D.: „Parola de bază a lui Jovan D. în convorbiri este următoarea: „Cel mai urât este la om că folosește discuții personale cu alții[i] și că aici i se pare ceva curios el informează”... În aceste așa-zise „discuții particulare”, îndrugă fel de fel de chestiuni și după aceea cu această frază obligă pe om ca să nu povestească nimănui ceea ce el îi servește și la mulți oameni aceasta prinde, tovarășii cad în capcană”¹. Cu altă ocazie, obiectivul protesta împotriva excluderii sale de la cursurile universității serale de partid.

Considerăm că cercetătorii ar trebui să aibă o rezervă față de acceptarea necritică a oricărei *negări în bloc*, de tipul „toate documentele Securității sunt mincinoase”. În proximitatea unei astfel de negări totale s-a aflat și Jovan D., cu ani în urmă, după consultarea propriului dosar de Securitate. Credem că, dacă ofițerii nu aveau vreun interes să falsifice anumite categorii de documente interne, și dacă textele pur tehnice (de exemplu, notele de filaj) se situau la „limita de sus” a acurateții, notele informatorilor erau cele mai permeabile la neadevăruri, aceștia fiind preocupați să-și demonstreze permanent ortodoxia ideologică și vigilența revoluționară. În cazul lui Jovan D. și al altora aflați în aceeași situație, această tendință a informatorilor putea fi cu ușurință hipertrofiată, având în vedere atât perioada istorică (de apogeu al represiunii politice), cât și situația personală grea a celor implicați (azilanți politici într-un stat din „nucleul dur” cominternist). Cităm, în acest sens, savuroasa însemnare a șefului unui birou al Securității pe marginea *Notei informative* din 28 iulie 1960, a lui „Incze Valter”: „Dacă noi am fi fost de față când «Wili» a redactat această notă, eram de la început convinși că le pune problema din burtă”². *Nota* astfel persiflată nu avea vreo legătură cu problema emigranților iugoslavi, însă e relevantă pentru modul în care rețeaua informativă disemina informații false, uneori chiar rizibile, despre persoanele aflate în atenția Securității. Paradoxal, uneori Securitatea pare a fi dat dovadă de „simț critic”, nedând curs măsurilor represive la care anumite semnalări ale rețelei informative și chiar opiniile reprezentanților „autorizați” ai emigrației iugoslave o îndemneau. Deși documentele existente în dosar nu conțin elementele necesare unei concluzii clare, nu putem decât să deducem că propunerea comisiei de partid a emigranților iugoslavi privind arestarea și reanchetarea lui Jovan D. s-a lovit de scepticismul Securității. Însuși Jovan D. nu și-

¹ Informatorul pare a fi fost atât de marcat, încât apelează la mărturia instructorilor de partid: „De fiecare dată când este aici, cineva dintre tovarăși el le dă să înțeleagă cum eu numai ascult ce vorbește fiecare și imediat informez pe instructori (aceasta este exact, cel mai bine știu însăși instructorii și rog să se verifice la ei)”.

² A.C.N.S.A.S., fond Informativ, dosar nr. 210.099, vol. 3, f. 21.

a reținut uimirea în fața acestei ciudate întoarceri de situație: „Doresc ca cititorii acestei culegeri documentare să mă creadă că m-am închinat și i-am mulțumit lui Dumnezeu că partidul și Securitatea nu au admis propunerea comisiei. Sunt liber cugetător. Când îmi amintesc de dosarul meu, mulțumesc, din nou, partidului și Securității că datorită lor nu am fost închis cinci ani și jumătate, atât cât au stat mulți alți emigranți iugoslavi, sanchi pentru trecerea ilegală a frontierei”.

De altfel, printre documentele referitoare la Jovan D. se regăesc și aspecte pozitive: din *Referința* lui Dusan Brodan despre Jovan D. (2 martie 1953): „Pe Jovan D. nu l-am văzut până la venirea mea în emigrație. Aici m-am întâlnit deseori cu el și după câte îmi este cunoscut, Jovan D. este un tov. serios și a venit aici cu intenții sincere”. De asemenea, din *Nota* lui „Vlad” din 8 octombrie 1952: „Informatorul „Vlad” ne semnaleză următoarele: într-o discuție pe care a întreținut-o cu Marianovici Gavro, acesta a afirmat că lui i-a spus Vrteli Petar că ar avea părerea despre Jovan D. că ar fi cel mai cinstit dintre emigranți și că s-ar putea spune că Jovan D. ar fi mai cinstit decât jumătate din membri de partid ai emigrației”¹.

Într-un sens asemănător se exprimase anterior și informatorul „Marian”: „Jovan D. Are o cultură generală, nivel politic și posibilitatea de interpretare a fenomenelor, destul de ridicate. Activitatea sa la cursurile politice nu este satisfăcătoare. Este cam lenș. Îi place comoditatea. Are sănătatea cam șubredă. Mi se pare, că nu este curajos, că este laș. Aceasta este impresia mea și cred că este exactă” (19 februarie 1952)². Aici apăreau însă unele rezerve, legate de inapetența lui Jovan D. față de învățământul politico-ideologic. O inapetență care era destul de riscantă în acea perioadă, chiar dacă se încerca scuzarea ei prin „comoditate” (și nu semnalarea unei „atitudini dușmănoase”).

Un adevărat „crescendo” al suspiciunilor privindu-l pe Jovan D. poate fi urmărit pe baza semnalărilor scrise de diverși informatori. Astfel, „Vlad” „semnalează” la 5 iulie 1953 că „Emigrantul Jovan D., într-o ședință a emigrației iugoslave în care s-a dezbătut problema emisiunilor de radio imperialiste și în special a Belgradului, a propus să se permită emigranților să asculte emisiunile Postului Belgrad”, fapt pe care se părea că, personal, îl făcea și fără aprobare. Apoi, la 13 octombrie 1953 acesta s-ar fi exprimat față de un informator „că toți trebuie lichidați, deoarece cu el nu se procedează just, că el este sătul de emigrație până peste cap, și că abia așteaptă să se reîntoarcă în Iugoslavia”.

În iunie 1954, „D. Jovan afirmă că este plictisit aici în emigrație, că oamenii sunt priviți fără încredere și sunt mereu urmăriți de agenții Securității și că atât timp cât va sta aici, nu este nimica pentru el”. În fine, în ultima lună a lui 1954, „D. Jovan s-a interesat dacă Tito în ultimul său discurs din 21 noiembrie a.c. a vorbit ceva în legătură cu punerea în libertate a deținuților politici”. În același timp, Jovan D. lauda avantajele sistemului autoguvernării muncitorești, aplicat în Iugoslavia titoistă, cât și politica externă a țării natale.

În cele din urmă, „Sonia” semnalează la 15 octombrie 1954 că „Jovan D. a manifestat dorința de a vedea pe părinții lui din Iugoslavia”. Un pas în acest sens a fost făcut în septembrie 1955, cu ocazia Campionatelor Europene de Tir, desfășurate la București. Din lotul iugoslav făcea parte și una din surorile lui Jovan D., pe care o și întâlnește, prin intermediul translatorului român și care i-ar fi cerut „să nu mai facă politică” anti-iugoslavă.

Dincolo de suspiciunile pe care unii emigranți le-au avut în ce-l privește, spiritul independent al lui Jovan D. ieșea în evidență, confirmat chiar de insinuarea neprietenoasă a cuiva, după care „el a trecut în opoziție, când opoziția n-a mai fost”.

Lipsa dovezilor care să-l incrimineze a dus la eșuarea acțiunii informative împotriva lui Jovan D. (în sensul că nu s-a finalizat prin măsuri represive dure, iar dosarul a fost închis deoarece „această acțiune individuală nu mai reprezintă importanță operativă pentru organele de

¹ Am citat acest succint document integral.

² Am citat integral *Nota informativă*.

Securitate”). În plus, în dosar există și un *Tabel cu persoanele care apar în dosar și nu* [subl. ns.] *vor fi luați în evidență* (24 persoane)¹.

Cercetarea de față va fi cu siguranță completată prin investigarea dosarelor similare, sau aproape similare alcătuite de Securitate pentru ceilalți emigranți iugoslavi, dar și a documentelor create în interiorul emigrației. Privită comparativ, situația iugoslavilor din România și a românilor din Iugoslavia în anii '40-'50, este, în esență, o mărturie a lipsei de sensibilitate pe care a instilat-o, în relațiile internaționale, Războiul Rece².

¹ În hotărârea de închidere a dosarului informativ al lui Jovan D., se preciza, de asemenea, faptul că „Toate persoanele care apar în acest dosar vor fi scoase din evidența operativă, deoarece nu mai prezintă importanță pentru organele noastre”.

² Prin afirmația de mai sus, nu dorim să atribuim „exclusivitatea” lipsei de sensibilitate războiului rece, ci doar să remarcăm cultivarea acesteia de la cel mai înalt nivel al puterii politice din acea perioadă.

Minoritățile etnice în național-comunism

Liviu ROTMAN

Keywords: national-communism in Romania, ethnic minorities, „ethnic homogenizing”, the Romanian Communist Party

Abstract

Ethnic Minorities during National-Communism

The paper tries to catch the specific approach of the Power regarding the minorities during the national-communist period. There is a chorological presentation of the issue by pointing out the changes in the political speech and special political decisions (measures) that were taken. It tries to prove a certain hostile attitude against the minorities as part of a general policy of denying any kind of difference. It follows especially the policy of „ethnic homogenizing” frequently declared by the Romanian Communist Party’s documents. The homogenizing process is presented through different measures in fields such as: the administrative, cultural, learning etc.

Subliniam cu mai multe ocazii dificultatea, pentru ideologia comunistă, de a trata problema națională, în general, și pe cea a minorităților, în special. Discursul comunist în diverse perioade a căutat să scadă la minimum locul dedicat acestor probleme. Complexitatea problematicii naționale creează un anume inconfort teoreticienilor comuniști, pentru că această problemă nu se „așează” în tiparul clasic al acestora. Clasica explicație a tot și toate prin „principiul luptei de clasă” nu se potrivește cu problemele naționale. Venit sub steagul internaționalismului (vezi deviza omniprezentă „Proletari din toate țările uniți-vă!”), regimul comunist va aluneca treptat spre o abordare naționalistă.

Venit la putere, nu în urma unui efort revoluționar intern, cum s-a întâmplat în China sau Iugoslavia, ci cu ajutorul extern, al unei armate de ocupație, acest regim va încerca să-și depășească lipsa de legitimitate, prin recurgerea la naționalism, tendința puternică în mentalul colectiv românesc. Instaurarea comunismului național este un proces îndelungat, care începe în perioada Dej și trebuie legat, în primul rând prin încercarea de îndepărtare de URSS, pentru a se evita destalinizarea, deci după Congresul al XX-lea al PCUS din 1956 și se întărește la începutul anilor '60, culminând cu *Declarația din Aprilie 1964* a P.M.R. Accesul la poziția supremă în Partid a lui Nicolae Ceaușescu va consolida linia național-comunistă, ducând-o la un anume paroxism cu accente clare fascistoide.

Național-comunismul cuprinde un complex de planuri politice: obsesia independenței economice, ce duce la realizarea unor coloși industriali, fără legătură cu posibilitățile reale ale economiei românești, pe plan cultural, lansarea unor programe ce sanctificau valorile naționale, o nouă modificare a discursului istoric, ce trebuia să demonstreze măreția unui trecut, pe măsura prezentului comunist. Național-comunismul avea să aducă schimbări în abordarea problemei minorităților.

Încă de la începutul anilor '50, teza partidului privind problema națională era că aceasta a fost rezolvată definitiv prin adoptarea Rezoluției Biroului Politic al CC al PMR în problema

națională din decembrie 1948. Această poziție era în fapt o indicație privind reducerea volumului în cadrul discursului public al Partidului. Legat și de poziția Kremlinului, partidul trasa ca „linie” în problema minorităților lupta împotriva „izolării naționale și a naționalismului minorităților”. Nu întâmplător, „Scânteia” sublinia, într-o prezentare a unui volum din seria *Opere* a lui I.V. Stalin, „nocivitatea naționalismului minorităților”¹.

Politica de a nu se vorbi sau a se vorbi puțin despre minorități câștiga teren. Astfel, în 1959, se desființează un organism intern, al Comitetului Central, Comisia pentru naționalități. Aceasta avea o slabă activitate, dar enerva pe strategii liniei național-comuniste. După cum reiese din declarația lui Leonte Răutu, această comisie devenise „... un acumulator al influențelor naționaliste”². Apare clar faptul că discutarea problematicii naționale irita conducerea Partidului unic.

O altă teză ce apare la sfârșitul perioadei Dej, dar care avea să se impună în perioada Ceaușescu este cea a omogenizării poporului român. Interesant este că impunerea acestei teze a avut o întâietate în România, față de alte țări comuniste, inclusiv URSS. Aceasta din urmă, va adera mai târziu la o teză similară, cea a „formării poporului sovietic”, formulă ce înlocuia pe cea tradițională a „popoarelor Uniunii Sovietice”. Această politică a determinat unele frământări, în special în rândurile nomenclaturilor din diferite Republici, și a dus la eliminarea din conducerea centrală a lui L. Podgornâi, legat de un anume naționalism ucrainean.

Teza omogenizării socialiste va fi o constantă a gândirii politice în România lui Ceaușescu. Amintită ca un deziderat de viitor, în raportul la Congresul al IX-lea din 1965, omogenizarea devine un program concret – prezentat în desfășurare – la *Conferința PCR din octombrie 1972*, când se subliniază importanța asimilării în cadrul poporului român.

Teza omogenizării era reflexul politicii de ștergere a oricărui specific – nu numai cel național – de nivelare a întregii societăți și, în ultima instanță, respingerea oricărei alternanțe.

Una din metodele omogenizării este tăcerea. În discursul politic, în viața culturală, în mass-media total controlată, tema minorităților dispăre. Este adevărat, în momente festive se face – mai mult din inerție – apel la „solidaritatea tuturor oamenilor muncii, români, maghiari și de alte naționalități”. Dar aceasta, tot mai rar și fără o legătură cu problemele de fond ale acestora. Interesant este cum categoria „alte naționalități” crește în cuprindere, în sensul neamintirii programate a unor minorități. Cazul clasic este cel al evreilor, care nu mai sunt amintiți, așa cum se făcea la sfârșitul anilor '40 și începutul deceniului următor.

Minoritățile sunt excluse din istorie, lucrările generale de istorie privesc evoluția societății românești de-a lungul timpului ca un efort unietnic. Cine citește principalele sinteze de istorie³ va găsi cu greu referiri la aportul altor etnii. Istoriografia este recrutată de Partidul Comunist să contribuie la realizarea unui tablou istoric, strict unietnic. La fel, lucrările de istorie a economiei naționale exclud orișice referință la contribuția minoritarilor la progresul economic al României. În acest sens, istoriografia economică a anilor '70 și '80 face un mare pas înapoi față de viziunea lui Nicolae Iorga, care în studiile sale de istorie economică, prezintă onest participarea minoritarilor în diverse domenii ale economiei românești⁴.

Așa cum observa Catherine Durandine, „încă o practică asimilaționistă asociată unui discurs al statului – partid-națiune, nutrit dintr-o istorie bazată pe sărbătorirea minorităților creează un sentiment de excludere, de discriminare”⁵.

Cu toate acestea, Puterea simte nevoia să formeze o serie de organisme de tip „curea de transmisie”. În această direcție, se decide în 1968, într-un context special, când Ceaușescu

¹ „Scânteia”, 24 mai 1952, p.2.

² Arhivele Naționale Istorie Centrale, fond C.C. al P.C.R., dos. 26/1959 f.4.

³ Cele mai reprezentative: Miron Constantinescu, Constantin Daicoviciu, *Istoria României*, București, 1970; Andrei Oțetea și Ion Popescu-Puțuri, *Istoria poporului român*, București, 1970.

⁴ Vezi, N. Iorga, *Opere economice*, ediție Georgeta Penelea, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1982.

⁵ Catherine Durandine, *Istoria Romanilor*, Iași, Institutul European, f.d., pp.359-360.

încearcă să demonstreze un sprijin deplin în jurul său, organisme care să acționeze în cadrul minorităților naționale; mai precis, a unor minorități. Astfel, se formează Consiliul Oamenilor Muncii de Naționalitate Maghiară și Germană ce au structuri atât centrale cât și județene, iar numai la nivel județean apar și consilii ale ucrainenilor și sârbilor. Nu s-a simțit nevoia unui asemenea consiliu pentru evrei, romi sau pentru minorități mai mici, ca armeni, greci, italieni etc. Această „omisune” este deosebit de semnificativă pentru politica națională a partidului.

Aceste organisme au fost o reeditare a Comitetelor Democratice de la sfârșitul anilor '40, dar cu o deosebire – slăbirea caracterului național. Așa cum observa Zoltán Csaba Novák, „consiliile oamenilor muncii ale naționalităților n-au fost create pentru a pune în practică drepturile colective ale minorităților din România, ci pentru a transmite politica partidului spre naționalitatea respectivă”¹.

Pe plan cultural are loc treptat o scădere a activităților de creație sau predare în limbile naționalităților conlocuitoare, deși, din motive propagandistice se înființează o editură a minorităților, editura Kriterion. Editura, monitorizată intens de organisme de cenzura sau de cele ale Consiliului Culturii și Educației Socialiste, publica în special lucrări, în limba maghiară, dar și a altor minorități. Activitatea acesteia s-a restrâns, sub diferite pretexte, dar s-a și „dilat” prin introducerea publicării unor cărți din cultură, care nu aparțineau minorităților din România (traduceri din arabă, persană etc).

În repertoriile teatrelor își făceau loc tot mai greu piese din creația minorităților. Expresia unei multiculturalități părea un pericol pentru societatea socialistă. Firește au existat nuanțe în aplicarea politicii naționale față de diversele minorități.

Unele minorități trebuiau să fie și mai ascunse. Este cazul evreilor, în jurul cărora se lăsa o tăcere grea. Deși continua să existe Teatrul Evreiesc de Stat din București, a cărui existență era folosită intens propagandistic de regim, cu un repertoriu modest, în care creația evreiască era doar o parte din repertoriu, și într-un regim de izolare și uitare.

În anii '70, în special spre sfârșitul deceniului, Partidul, din dispoziția Conducătorului, dă „unda verde” antisemitismului. Cele mai importante sunt două atacuri găzduite în ziarul *Săptămâna*, semnate de Corneliu Vadim Tudor. Tănărul, pe atunci tribun și autor al unor imnuri de slavă pentru Nicolae Ceaușescu, este autorul unei poezii și al unui volum de versuri, *Saturnalii*, în care clișee ale propagandei antisemite a anilor '30 sau '40 sunt reluate și incluse în mesajul național-comunist². Au loc profanări de cimitire și sinagogi este incendiată în 1985 sinagoga la Buhuși. În paralel, are loc o escaladare a negării Holocaustului sub patronajul Secției de Propagandă a CC al PCR și cu finanțarea miliardarului Iosif Constantin Drăgan.

Interesantă de urmărit atitudinea față de romi, care nu erau văzuți ca o minoritate, ci ca o „problema socială”, precum și încercările repetate de sedentarizare forțată, pentru a se asimila cu populația locală. O analiză a situației romilor are loc la Comitetul Central, unde se decide continuarea politicii de asimilare.

Se poate spune că Partidul a aplicat „o grilă severă” a informației despre micile minorități, necirculând informația despre acestea (italieni, polonezi, armeni etc.).

Totalitarismul comunist a privit cu suspiciune orișice manifestare minoritară legată de învățământ, cultură, discurs public. Puterea era conștientă, că în jurul problematicei minoritare se poate forma un spațiu alternativ, care să fie, chiar și în mod pasiv, o alternativă la discursul politic oficial.

¹ Zoltán Csaba Novák, „Politica națională a PCR la sfârșitul anilor '60 și începutul deceniului următor”, în Olti Agoston, Gidó Attila (editori), *Minoritatea maghiară în perioada comunistă*, Kriterion, Cluj, 2009, p. 211.

² Vezi, Liviu Rotman, „Memoria masacrului de la Iași în perioada comunistă”, în *Pogromul de la Iași*, George Voicu (editor), *Pogromul de la Iași*, Polirom, 2005, pp.164-186.

În slujba națiunii și a partidului. Dubla identitate a unui activist maghiar. Exemplul lui János Fazekas

Csaba Zoltán NOVÁK

Moto: „Comuniștii de naționalitate maghiară din România transmit comunității maghiare din Transilvania că nu vor nega niciodată naționalitatea lor maghiară. Nu vor nega niciodată limba lor maternă, cultura lor, propria istorie și cultură națională. Comuniștii maghiari din Transilvania consideră firesc că maghiarii transilvăneni aparțin națiunii maghiare.”¹

Keywords: János Fazekas, nomenclatura, national question, Hungarian minority, ethnic identity.

Abstract

In Service of Party and Nation. The Double Identity of a Hungarian Activist. János Fazekas' Example.

In the 60s and 70s János Fazekas was one of Romania's most influential Hungarian politicians. He joined the communists from a very early age, beginning his carrier inside the Communist Youth Movement (UTC) and was then advanced in several leading positions in the Communist Party (PCR). His carrier peaked during Ceaușescu's first years of reign. Fazekas' concepts about life, society and politics were shaped mainly by two factors: his childhood and teenage years spent at Cristuru Secuiesc. The latter period also shaped his opinions on nation and the ethnic question. Another important factor was his education and Party philosophy; these shaped him into the politician that he became. His double identity as party official and advocate for the ethnic Hungarians is due to these two major factors that shaped his character.

Introducere

Analizând motto-ul de mai sus, putem constata că arfimațiile lui János Fazekas nu corespund mai multor teze de bază ale ideologiei comuniste referitoare la problema națională (proletariatul nu are patrie) sau a modelului de interpretare a problemei naționale din România anilor '60, și anume, teoria formării națiunii socialiste.² Realitățile perioadei comuniste au creat însă și asemenea „stări schizofrene” pentru mulți activiști de origine minoritară, mai ales în cazul celor la care identitatea politică (atașamentul față de ideologia comunistă și față de PCR) nu subscria identitatea lor națională. În cazul minorității maghiare din România (și nu numai),

¹ Manuscris al lui János Fazekas, *Politikátörténeti és Szakszervezeti Levéltár* (Arhiva Institutului Istoriei Politice și a Sindicatelor de la Budapesta, în continuare PTSzL) 917. fond. 11. doboz

² Termenul de „națiune socialistă” a fost introdusă în România în 1965 cu ocazia Congresului al IX-lea al PCR. Mai pe larg vezi: Novák Csaba Zoltán, *Politica națională a PCR la sfârșitul anilor '60 și începutul deceniului următor, în Minoritatea maghiară în perioada comunistă*, ed. Olti Ágoston, Gidó Attila, Institutul pentru Studiarea Problemelor Minorității Naționale, Cluj-Napoca, 2009.

în perioada comunistă, era foarte important, în condițiile vieții politice de atunci, în ce poziții politice ajungeau activiștii de origine maghiară, cum reprezentau problemele specifice ale comunității lor, echilibrul între identitatea lor politică și cea națională, cum se defineau pozițiile lor față de națiunea majoritară, față de ideologia comunistă, față de partid, față de propria lor comunitate sau față de națiunea maghiară și Ungaria.

Scopul acestui studiu este de a prezenta, prin exemplul lui János Fazekas, care erau paradigmele politico-naționale ale unui activist de rang înalt de origine maghiară, cum își închipuia „slujba propriei națiuni și a ideologiei comuniste” în România comunistă. Nu vom prezenta întreaga carieră politică și toate aspectele vieții personale ale lui Fazekas, ci doar acele momente care au influențat activitatea sa politică și atitudinea față de problemele mai sus amintite.

Imaginea politică a lui Fazekas se poate reconstitui din mai multe mozaicuri de izvoare. În dosarul lui de cadre de la ANIC găsim numai două pagini cu informații generale privitoare la anumite etape din viața lui. Documentele, stenogramele referitoare la anumite activități ale organelor de conducere ale partidului (CC, Biroul Politic, Secretariatul CC, Secția Organizatorică, de Propagandă etc.) al căror membru a fost și Fazekas, ne oferă informații importante în reconstituirea activității lui politice. Fondul personal al lui János Fazekas, păstrat în Arhiva Institutului Istoriei Politice de la Budapesta, completează, prin varietatea lui, fragmentele vieții „oficiale” și personale a lui Fazekas. Între aceste documente se află toată corespondența lui (scrisori primite și scrise) cu ajutorul căreia se poate reconstitui rețeaua lui socială. Documentele oficiale, textele cuvântărilor, articole din ziare, note etc. completează ideal informațiile din arhivele istorice. Din documentația Ambasadei ungare de la București (analize, rapoarte, telegrame), se poate reconstitui decăderea lui Fazekas din anii '80. Dat fiind faptul că reconstituim viața și activitatea unui personaj de istorie recentă, folosim și informații de istorie orală.¹

Studiul nostru este structurat în jurul a două problematici mai importante. În prima parte, vom prezenta câteva aspecte din viața personală a lui Fazekas, din copilărie și din tinerețe, momente care, după părerea noastră, au influențat viitorul lui politic. Tot în această primă parte vom prezenta și cadrul și contextul istoric al activității sale politice. În a doua parte a studiului vom prezenta etapele, metodele și rezultatele activității politice ale lui Fazekas și vom analiza în ce măsură putem vorbi despre o simplă carieră politică în structurile PCR sau de reprezentarea intereselor specifice ale comunității maghiare din România. Prezentarea acestei politici de reprezentare a intereselor comunității maghiare a fost structurată în două capitole. Primul capitol prezintă politicianul în vârful carierei (1956–1984), iar a doua parte prezintă povestea lui Fazekas ajuns în afara conducerii de partid, la periferia totală a vieții politice din România.

I. Momente din viața personală, contextul politic și ideologic al activității lui Fazekas

„Oare de câte ori n-au pornit la drum și fiii familiilor secuiești și totuși de cât de puține ori și-au atins scopul!”

În condițiile monopolului politic al PCR, în perioada 1948–1989, partidul a reprezentat singura structură în cadrul căreia se puteau reprezenta interesele unei comunități sociale sau naționale. După ce Nicolae Ceaușescu a ajuns la putere, în 1965, la nivel național a avut loc o schimbare de elite impresionantă. Încetul cu încetul, au dispărut de pe eșichierul politic actorii loiali lui Gheorghiu-Dej, iar locul lor a fost ocupat de persoane din cel de-al doilea sau al treilea eșalon al partidului, loiali noii conduceri. După ce, în 1956, încrederea față de minorități – mai ales în cazul maghiarilor – a avut de suferit, elitelor minoritare li s-au oferit noi posibilități de

¹ Institutul pentru Studiarea Minorităților din România de la Cluj Napoca, în colaborarea cu Studioul Videopontes, a realizat mai multe interviuri cu oameni politici, intelectuali (Sándor Kányádi, Pál Bodor, Zsolt Gálfalvi etc.) în povestirile cărora găsim foarte multe referiri privind activitatea politică a lui Fazekas.

integrare instituțională. Astfel, în cazul maghiarilor, conducerea de partid a primit în rândurile sale, ori a promovat în posturile de la nivelele superioare ale nomenclaturii, noi cadre ca: János Fazekas, Lajos Fazakas, Mihai Gere, Sándor Koppándi, Károly Király, József Uglár etc. În 1965, din Biroul Executiv al CC, a făcut parte maghiarul Alexandru Moghioroș, reprezentând „vechea generația”. În 1969, printre membrii supleanți ai Biroului Executiv îi găsim deja pe János Fazekas și Mihai Gere, care, până la sfârșitul anilor '60, au urcat într-un mod spectaculos pe scara ierarhiei de partid. În anul 1969, Fazekas a fost membrul Biroului Executiv, iar Gere, care primise și unul dintre posturile de secretar al CC, împreună cu Károly Király, au îndeplinit funcția de membri supleanți¹. Conducerea Consiliului Național al Frontului Unității Socialiste a întrunit și ea câteva cadre maghiare și germane de încredere, apropiate partidului: Mihály Levente, secretar, Eisenburger Eduard, membru al biroului executiv, iar ca membri – János Fazekas și István Péterfi².

Cel mai important criteriu de selecție a cadrelor – realizat sub strictă supraveghere centrală – era loialitatea față de noua conducere. Totodată, cei aleși în funcții trebuiau să aibă putere de acțiune și să cunoască bine particularitățile din teren³. Din punctul de vedere al poziției ierarhice ocupate în partid și al libertății de mișcare rezultate de aici, în orice caz, în această epocă, János Fazekas deținea cea mai importantă poziție dintre cadrele din rândurile minorităților naționale. Cariera politică a lui Fazekas s-a dezvoltat extrem de rapid.

În perioada 1944-1947, Fazekas era instructor regional pe linie de organizare de partid în Regiunea Mureș. Conducerea de partid era satisfăcută de activitatea tânărului activist. În 1948 a devenit instructorul Comitetului Central, iar în 1949 a fost ales în CC al UTM, fapt ce a avut drept urmare mutarea lui Fazekas în București. În anii '50 au urmat o serie de poziții politice considerate importante în viața unui tânăr activist comunist. La început era responsabilul pentru Secțiile de Construcții de Consum și de Gospodărie de partid, apoi, între 25 martie 1961–20 august 1965 era ministrul alimentației. După venirea la putere a lui Ceaușescu, Fazekas urcă în ierarhia de partid. În perioada 21 august 1965–22 martie 1975, a avut funcția de vicepreședinte al Consiliului de Miniștri; între 22 martie 1974–29 martie 1980 a fost ministrul Comerțului Interior; între 22 martie 1975–21 mai 1982 devine și vice-primministru al guvernului⁴. Tot în această perioadă a mai fost membru al CC al PCR (19 aprilie 1954– 22 noiembrie 1984), membru al Secretariatului CC al PMR (19 aprilie 1954– 22 martie 1965), apoi membru al Comitetului Executiv al CC al PCR (28 noiembrie 1974–21 mai 1982). Treptat, de la începutul anilor '80, pierde încrederea lui Ceaușescu, iar în 1984 a fost eliminat și din CC⁵.

Fazekas s-a născut în 16 februarie 1926 în orașul Lupeni, într-o familie de muncitori. Familia lui era originară de lângă zona Cristuru Secuiesc. La scurt timp după nașterea lui Fazekas, familia s-a mutat înapoi în satul lor natal, Andreeni. Așadar, prima etapă în educația tânărului Fazekas n-a avut loc într-un mediu muncitoresc, urban, ci într-un sat micuț și mai apoi într-un orașel (Cristuru Secuiesc) din zona secuiască. Anii petrecuți în acest micro-spațiu au fost hotărâtori din mai multe puncte de vedere în formarea identității politice și naționale. Relațiile personale, de prietenie și de rudenie, au marcat profund viața tânărului Fazekas și nu s-au destrămat nici după începutul carierei politice a acestuia. Așadar, în educația viitorului ministru

¹ *Congresul al X-lea al Partidului Comunist Român*, Editura Politică, București, 1969, pp. 757-758.

² „Vörös Zászló”, nr. 276, 1968.

³ În cazul lui Károly Király, de pildă, în data de 12 februarie 1968, s-a luat hotărârea să fie numit în fruntea județului Covasna. Desemnarea și acceptarea lui a fost rezultatul înțelegerii dintre membrii grupului Ceaușescu, Patilinet, Fazekas, Trofin, Verdeț și Banc. Cu toate că Fazekas a încercat să aducă argumente pentru fostul prim-secretar din Sfântu Gheorghe, Uborny, a învins aripa simpatizantă cu Király. Numirea lui Király a fost motivată cu trecutul său de cadru de încredere și cu faptul că „era un bun cunoscător al zonei” județul Covasna) [ANIC, Fond CC al PCR Cancelarie, dos. 20/1968, f. 6].

⁴ *Membrii CC al PCR 1945-1989. Dicționar*, Coordonator Florica Dobre, Editura Enciclopedică București, 2004, p. 256.

⁵ *Ibidem*.

al comerțului, într-o primă etapă a jucat un rol hotărâtor mediul de familie, anii petrecuți în Liceul Pedagogic din Cristuru Secuiesc, iar mai apoi anii de ucenicie și începuturile mișcării muncitorești din zonă.¹ Tibor Dessewffy, analizând viața unor activiști, afirmă că în educația acestora rolul religiei se poate descrie prin două modele: „mimikri”, când copiii receptează religia ca pe ceva obligatoriu în viața lor și mai târziu întrerup orice legătură cu biserica, respectiv „conformitatea”, când lipsește credința, dar individul nu întrerupe relațiile sale cu biserica². Pe baza activității sale de mai târziu putem afirma că Fazekas a făcut parte din a doua categorie, cea a conformiștilor. Nu a exercitat sub nicio formă viața religioasă, dar nici n-a avut ieșiri împotriva bisericii³.

Mișcarea muncitorească a căpătat un nou avânt după 1944 și în zona secuiască. Tânărul de 17-18 ani a fost repede fascinat de idealurile comunismului, devenind membru de partid și acceptând o carieră politică pe plan local⁴. A doua etapă a educației lui Fazekas a avut loc astfel în mediul educațional creat de PCR: școli de partid, cursuri politico-ideologice. Fazekas a făcut parte din grupul acelor activiști în viața cărora anii ilegalității, ai închisorii politice, n-au jucat niciun rol mai important⁵. Putem afirma că începutul carierei lui este o carieră tipică de activist comunist de după cel de-al Doilea Război Mondial: într-o primă fază activist local, promovat apoi în conducerea UTC, iar de acolo urmează poziții în diferite structuri de conducere.

II. Carieră politică și „reprezentarea” intereselor comunității maghiare

1. Între revoluție și contrarevoluție. János Fazekas și evenimentele din 1956

„...trebuia să calmați nu numai activiștii înfocați de la Cluj...”

Prima acțiune politică mai importantă și vizibilă în fața opiniei publice a tânărului activist ajuns în poziții mai importante a avut loc cu ocazia soluționării efectelor revoluției ungare din 1956 în Transilvania. Vestea prăbușirii lui Ernő Gerő din Ungaria a luat prin surprindere conducerea PMR, care a avut însă o reacție foarte rapidă și hotărâtă, chiar și fără prezența lui Dej, care se afla în vizită în Iugoslavia. Biroul Politic, care ținea legătura prin telefon cu Dej, a ordonat închiderea granițelor vestice, a îndemnat organizațiile locale să nu provoace populația și a trimis în fiecare regiune mai „sensibilă din punct de vedere politic” câte un reprezentat de nivel înalt, de exemplu: János Fazekas în RAM, Miron Constantinescu în Regiunea Cluj. Alți activiști de rang înalt au fost trimiși la Baia Mare, Timișoara și Oradea.⁶

Cel mai sensibil punct în afară de Cluj, în ceea ce privește efectele revoluției maghiare, a fost Regiunea Autonomă Maghiară și „capitala” regiunii, orașul Târgu Mureș, cu o populație majoritară maghiară și mai multe instituții culturale maghiare. Veștile din Ungaria și din țară au fost primite cu foarte mare agitație de organele locale de partid și de activiștii locali, în mare

¹ În perioada 1939–1941 között Szentábrahám községben dolgozott inasként Nagy Vilmos asztalos műhelyében (ANIC, fond CC al PCR Cadre, dos. 411, 1034, f. 1).

² Dessewffy Tibor, *Iskola a hegyoldalon*, Új Mandátum Kiadó, Budapest, 1999.

³ Din mai multe scrisori personale reiese faptul că Fazekas ținea legături și cu liderii bisericilor maghiare din România. Era singurul activist de rang înalt care a participat la înmormântarea episcopului Áron Márton. În mormântarea părinților lui a fost organizată după ceremonialul bisericesc.

⁴ Mai pe larg vezi: Novák Csaba Zoltán, *Az RKP hatalmi szerkezetének kiépítése Maros megyében 1944-1948 în Autonom magyarok? A Székelyföld változásai az ötvenes években*, Szerk. Bárdi Nándor, Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 2005; idem, *A párt szolgálatában. Kádarsors a Székelyföldön*, Múltunk, nr. 4, 2005. pp. 100-128.

⁵ Despre acest fenomen vezi: Stelian Tănase, *Elite și societate*, București, Humanitas, 1998.

⁶ Dennis Deletant, *Teroarea comunistă în România. Gheorghiu-Dej și statul polițienesc 1948-1965*, Polirom, Iași, 2001, pp. 198-206.

majoritate maghiari. La Târgu Mureș n-au avut loc manifestări, dar informațiile organelor de Securitate vorbeau despre o anumită agitație depistată și în rândurile populației, nu numai în cadrul studenților mureșeni. Simpatia majorității populației față de revoluția maghiară era evidentă. Astfel, dilema elitei de partid a devenit una dublă: pe de o parte loialitatea lor față de conducerea de partid (dar și de ideologia comunistă), de care depindeau pozițiile lor privilegiate, și pe de altă parte, nevoile și aspirațiile comunității locale sau, în unele cazuri, cele personale. La fel de agitată era situația și în rândurile elitei culturale maghiare din RAM, aflată în strânsă legătură cu conducerea de partid. Misiunea lui Fazekas era una foarte dificilă. El trebuia să calmeze situația în RAM, să oprească orice tentativă de manifestare împotriva partidului și, nu în ultimul rând, să-i determine pe activiștii locali și pe intelectualii maghiari de a lua o atitudine contra evenimentelor din Ungaria. Activiștii de partid, încurajați și de prezența lui János Fazekas, au ales loialitatea față de partid. Au executat toate ordinele primite din București și au depus o largă activitate pentru stabilizarea situației din regiune. Datorită vigilenței și disciplinei activiștilor, în RAM n-au avut loc manifestări semnificative.¹ Dacă ședința intelectualilor din 24 octombrie n-a adus niciun rezultat în privința condamnării evenimentelor în Ungaria, la o a doua ședință, deja în prezența lui János Fazekas, după dezbateri largi și vii, majoritatea elitei culturale din RAM a decis condamnarea „contrarevoluției.” La 4 noiembrie, a apărut în ziarul local, redactat de scriitorii marxști Győző Hajdu și György Kovács și semnat de cei mai importanți intelectuali din RAM articolul *Leikiismeretünk parancsszava*, în care intelectualii din RAM au condamnat revoluția maghiară și au manifestat loialitatea față de conducerea PMR.² Astfel, putem afirma că, în regiunea cu cea mai numeroasă populație maghiară, urmările evenimentelor revoluționare din 1956 au fost canalizate cu reușită de elita locală, loială conducerii de partid. Nu au izbucnit manifestări de mare amploare, iar elita locală și-a depășit dilemele politice relativ ușor și repede.

Prezența lui János Fazekas a avut o importanță majoră. Încrederea de care s-a bucurat, atât din partea Bucureștiului cât și din partea nomenclaturii regionale de partid, l-a ajutat să medieze și să impună linia oficială a partidului. „Trebuia făcut totul cu metode politice, ca elementele naționaliste maghiare și române să nu profite de revoluția maghiară, care să provoace manifestări imprudente, arestări sau ciocniri sângeroase între maghiari și români. Știam foarte bine că armata a primit dreptul să tragă în cazul unor manifestări împotriva regimului...” —, putem citi în însemnările lui Fazekas.³ Într-o altă însemnare, Fazekas, analizând activitatea lui în evenimentele de la Târgu Mureș, subliniază rolul lui de moderator, de pacificator, care a salvat pe intelectualii din zonă de drastice măsuri represive. „După ce revolta de la Budapesta s-a transformat într-o revoltă violentă, cu arme, m-a căutat un general de la Securitate cu o scrisoare secretă. Când am deschis, am realizat că aceasta conține o lungă listă cu peste 1.000 de nume ale unor persoane, intelectuali considerați naționaliști, revizioniști și elemente periculoase, care trebuiau arestați. [...] M-am consultat personal prin telefon cu Gheorghiu-Dej și l-am asigurat că se va rezolva totul pașnic, nu va fi nevoie de nici o arestare...”⁴

Importanța prezenței lui Fazekas în RAM în 1956 este demonstrată și de faptul că o mare parte a intelectualilor maghiari, care au ales compromisul cu linia oficială a PMR în locul mișcării reformiste și naționale, au văzut în Fazekas principalul promotor al „reușitei politice” a comunității maghiare din România. În 1973, prozatorul maghiar Sándor Huszár, într-o scrisoare

¹ Novák Csaba Zoltán, *RKP-káderek 1956-os megéléstörténete* (Povestirile activiștilor PCR despre 1956), „Múltunk”, nr. 2, 2007.

² Stefano Bottoni, *Marosvásárhely ötvenhatja* (1956 în Târgu Mureș), în „Marosvásárhely történetéből” 2 (Din istoria Târgu Mureșului 2), Red. Novák Csaba Zoltán, Pál-Antal Sándor, Mentor Könyvkiadó, Marosvásárhely, 2007, pp. 204-220.

³ PTSzL, 917. fond, 16. doboz, 6. iratcsomó.

⁴ *Ibidem*.

adresată lui Fazekas, relatează astfel evenimentele: „Îmi aduc aminte de evenimentele fierbinți din 1956, când viața mea a ajuns la răscruce. Credeam în socialism, dar cu o naivitate de copil; chiar în acel moment credeam că a venit timpul să scăpăm de nereușitele clădirii socialismului. Tinerii jurnaliști și intelectuali de atunci acum vă mulțumesc pentru răbdarea dumneavoastră. Mulțumim că atunci, între două focuri, ați reușit să mențineți echilibrul și loialitatea față de partid și mulțumim că ați ales drumul mai greu, de a ne potoli pe noi și pe tinerii activiști înfocați din Cluj. Cu o imensă muncă de convingere ne-ați scos de pe drumul greșit. Ați realizat o misiune istorică pentru că, fără prezența dumneavoastră, generația noastră ar fi fost compromisă acum.”¹

După înăbușirea revoluției ungare, PMR a luat mai multe măsuri pentru a mări controlul asupra societății românești. Măsurile represive au fost simțite și în cadrul politicii față de minorități. Printre aceste măsuri se numără și desființarea sistemului propriu cultural și de învățământ, unificarea școlilor și a celor două universități de la Cluj, Universitatea „Victor Babeș” și Universitatea „Bolyai János”. Reforma propusă și planurile privind predarea mai multor materii exclusiv în limba română a generat nemulțumiri în rândurile minorităților. Pe plan politic, la un nivel mai înalt însă, numai János Fazekas a avut posibilitatea și curajul de a ridica problema. La o ședință a Biroului Politic al CC al PMR din 20 aprilie 1959, au avut loc discuții aprige. Fazekas a criticat modul în care a fost întocmit planul privind introducerea limbii române în școlile maghiare, motiv pentru care Gheorghiu-Dej a declarat că Fazekas este „influențat de naționalism cu trăsături mic burgeze.” Fazekas a fost nevoit să-și facă autocritica. Pentru a liniști spiritele, fostul delegat, în octombrie 1956, în RAM, dispare pentru un timp din prima linie a conducerii de partid. Fazekas va fi reactivat după venirea la putere a lui Ceaușescu.²

2. Pe vârful carierei. János Fazekas în anii '60-'70

„... Dózsa ar merita să-i ridicăm o statuie la Sfântu-Gheorghe sau la Târgu Mureș...”

Așa cum am amintit mai sus, „reactivarea” politică a lui János Fazekas a avut loc după preluarea puterii de către Nicolae Ceaușescu. În 1969, Fazekas era membru al Biroului Executiv al CC al PCR³. Cu această poziție, Fazekas a devenit cel mai important și influent om politic maghiar din România. Analizând activitatea lui din această perioadă, putem afirma că a devenit nu numai cel mai influent om politic maghiar, dar și cel mai activ. A fost actor participant și influent al mai multor evenimente care au marcat politica partidului față de minoritatea maghiară. Din acest punct de vedere, rolul lui Fazekas a fost de a transmite conducerii superioare de partid anumite probleme specifice ale comunității maghiare, dar de multe ori îl găsim și în postura de inițiator. Așa cum am amintit mai sus, partidul și-a folosit activiștii de origine minoritară ca un fel de „curea de transmisie”, pentru a transmite politica partidului comunităților respective. Începând din 1956, Fazekas a fost executantul ideal al acestui model politic. După intervenția sa din RAM în 1956, Fazekas a luat parte activ în toate vizitele conducerii de partid în diferitele regiuni locuite și de maghiari. În 1966, a fost împreună cu Ceaușescu în Regiunea Mureș Autonomă Maghiară, apoi în 1968 în județele nou înființate, Harghita și Covasna. Fazekas a moștenit de la predecesorul său, Alexandru Moghioroș, și rolul de „călător în regiune” ca trimisul CC pentru a verifica, îndruma și coordona aplicarea, executarea

¹ PTSzL, 917. fond, 5. doboz, 4. iratcsomó. Scrisoarea lui Sándor Huszár către János Fazekas.

² ANIC, Fond CC al PCR Cancelarie, dos. 15/1959. ff. 133-138.

³ *Congresul al X-lea al Partidului Comunist Român*. Editura Politică, București, 1969. pp. 757-758.

directivelor de partid. Din cauza „cunoștințelor de teren”, Fazekas a executat această misiune în zonele locuite de maghiari.¹

Anul 1968 a fost un an de o maximă importanță, nu numai în viața politicii externe a României, ci și în politica partidului față de minoritatea maghiară. Din acest an putem consemna trei evenimente de o largă importanță care au afectat viața comunității maghiare din România. În februarie 1968, s-a terminat reforma administrativă în jurul cărei a fost discutată și problema națională. Tot în vara anului 1968 a avut loc întâlnirea conducerii de partid cu intelectualii maghiari, iar în noiembrie a fost înființată în cadrul Frontului Unității Socialiste Consiliul Oamenilor Muncii de Naționalitate Maghiară (COMNM). Din documentele referitoare la aceste evenimente putem constata că Janos Fazekas a jucat un rol foarte activ.

Primele semne ale creșterii influenței lui Fazekas în sânul conducerii de partid au ieșit la iveală cu ocazia organizării și pregătirii reformei teritorial-administrative din 1967-1968. Profitând de relaxarea generală în toate domeniile vieții politice, la Conferința Națională a PCR din octombrie 1967, Fazekas s-a pronunțat în favoarea unității administrative a așa-numitei zone secuiești. Proiectul creării unui „județ mare secuiesc” a creat iluzia locuitorilor regiunii că această parte a țării, după desființarea RAM din 1960, va fi reintegrată într-o singură unitate administrativă². Din cauza mai multor factori (confruntarea de interese a anumitor grupări din conducerea de partid sau de intelectuali locali etc.) acest proiect a eșuat; însă, odată cu crearea județului Covasna, a avut loc un compromis politic care a mulțumit locuitorii regiunii. Cu ocazia acestor evenimente, Fazekas a jucat un rol foarte important. A luat parte la toate ședințele mai importante de pregătire a reformei, a efectuat mai multe călătorii oficiale și personale în localitățile respective, a ținut legătura permanent cu organele oficiale locale și cu diferitele grupuri de intelectuali. Rolul și greutatea politică a lui Fazekas demonstrează și faptul că toate grupările de interese din regiunea secuiască au încercat să obțină rezultate cu ajutorul lui, apelând de multe ori la originea lui secuiască. De exemplu, la vestea pregătirii reformei administrative, cei din Odorhei au așteptat un sprijin politic din partea lui Fazekas, originar din fostul județ Odorhei. Lui Fazekas i s-au adresat, cu zeci de scrisori, și intelectualii din cele două raioane care trebuiau trecute la județul Brașov, Sfântu-Gheorghe și Târgu Secuiesc. János Fazekas, într-un interviu, a povestit că spiritele erau foarte încinse în zonă și el a fost trimis de către Ceaușescu pentru a calma situația. „Am primit atunci niște informații despre neregulile comise la adunări, că erau cazuri când au fost aduși oameni din afara localității respective pentru a vota. Am avut un om de încredere, Ernő Fábian, un agronom, care noaptea în taină a trecut prin Oituz și mi-a arătat toate documentele, mi-a transmis toate informațiile despre cele întâmplate în Trei Scaune. Și atunci m-a chemat la el Ceaușescu și m-a rugat să mă duc acolo și să liniștesc pe oameni”³. De numele lui Fazekas se leagă și denumirea județului Harghita, denumire pe care a recomandat-o conducerii de partid la o ședință a CC din 30 decembrie

¹ În fosta Regiune Autonomă Maghiară sau în zona Sătmarului această misiune a fost îndeplinită de către Alexandru Moghioroș și Nicolae Goldberger (Novák Csaba Zoltán, *A Magyar Autonóm Tartomány elitjének kialakulása és megszerveződése* [Organizarea și formarea elitei din regiunea Autonomă Maghiară], în *Autonóm székelyek? A Székelyföld változásai az ötvenes években*. Szerk. Bárdi Nándor, Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 2005). În această perioadă Fazekas a fost „musafirul permanent” al tuturor plenarelor și congreselor organizațiilor locale de partid în județele Bihor, Mureș, Harghita, Covasna, Satu Mare, mai ales în momente cruciale ca: reforma administrativă, condamnarea invaziei Cehoslovaciei etc..

² Regiunea Autonomă Maghiară a fost reorganizată în 1960. Raioanele cu o populație majoritară maghiară, Târgu Secuiesc și Sfântu Gheorghe au fost trecute la regiunea Brașov. RAM, completată cu raioanele Târnăveni și Luduș a preluat denumirea de Regiunea Mureș Autonomă Maghiară (Novák Csaba Zoltán, *Pregătirea reformei administrative și problema națională în România, în Hegemoniile trecutului. Evoluții românești și europene. Profesorului Ioan Chiper la 70 de ani*, București, Curtea Veche, 2006. pp. 397–399).

³ Sarány István, Szabó Katalin, *Megyecsinálók*, Státus Könyvkiadó, Csíkszereda, 2001, pp. 18-19.

1967¹. Încercările lui Fazekas de a ajuta orașul Odorhei să câștige statutul de reședință de județ au eșuat din cauza rezistenței celor din Miercurea Ciuc.²

În vara anului 1968, conducerea de partid a continuat seria de întâlniri cu diferitele grupuri de intelectuali. În aceste condiții, în 28 iulie a avut loc o întâlnire între conducerea de partid și intelectualii reprezentativi ai comunității maghiare din România. Această întâlnire se încadrează în procesul politic național, dar mai multe documente atestă rolul activ, pregătitor al lui János Fazekas. Înaintea întâlnirii oficiale, el a realizat o listă de probleme despre dorințele intelectualității maghiare pe care a trimis-o lui Ion Gheorghe Maurer. În această adresă trimisă lui Maurer, Fazekas a analizat situația comunității maghiare din România și a prezentat structurat toate problemele actuale³.

Fazekas a jucat un rol activ și în procesul de înființare a COMNM, în noiembrie 1968. Analizând discuțiile din jurul creării organizației, putem afirma că Fazekas, ca și majoritatea intelectualilor și politicienilor maghiari, a considerat că rolul acestei organizații va fi de a reprezenta și de a transmite într-un cadru oficial problemele specifice comunității maghiare⁴.

Sfârșitul anilor '60 – începutul anilor '70 a însemnat pentru comunitatea maghiară o nouă etapă potrivită pentru a consolida sistemul instituțional, pozițiile politico-culturale obținute în schimbul loialității depuse. Majoritatea populației maghiare și a intelectualilor maghiari erau mulțumiți cu aceste poziții. „Iată cum este partidul nostru! Tocmai de aceea, de aici din Odorhei, din acest oraș strămoșesc și străvechi, afirm cu cea mai mare hotărâre că nu suntem de acord cu jurnaliștii din Ungaria, Budapesta sau din alte țări, care acuză partidul nostru de naționalism” – a subliniat la Odorhei Secuiesc János Fazekas⁵. După înființarea celor două „județe secuiești” a avut loc crearea identității locale, o adevărată înflorire a vieții culturale din această zonă. Sub pretextul cultivării „tradițiilor progresiste”, comunitatea maghiară a avut posibilitatea de a cultiva propriile tradiții culturale. Tonul a fost dat de Fazekas însuși. În cuvântarea lui din județul Covasna, în 1969, menționează numele persoanelor care puteau fi primite în mod oficial în pantheonul „progresist” maghiaro-secuiesc: „Eu, originar din aceste locuri, mă mândresc cu personalitățile marcante răsărite din mijlocul secuilor. Sunt mândru de Gheorghe Doja, János Apáczai Csere, Kelemen Mikes, Sándor Kőrösi Csoma, János Bolyai Farkas și György Aranka, de generalii revoluționarilor pașoptiști, Sándor Gáll, Áron Gábor, Péter Bod, de martirii János Török, Károly Horváth, József Váradi și Ferenc Bartalis, care au devenit victimele absolutismului habsburgic. Sunt mândru de Farkas Bölöni, Imre Mikó, János Kriza, Balázs Orbán, Elek Benedek, Béla Józsa, László Tompa și de fiecare personalitate care a luptat din toate puterile pentru consolidarea relațiilor de prietenie româno-maghiare”.⁶ Tot în acest an, în fața alegătorilor din

¹ ANIC, fond CC al PCR Cancelarie, dos. 191/1967, ff. 26-29.

² În lupta pentru reședința de județ dintre orașele Miercurea Ciuc și Odorhei, Fazekas a sprijinit pe ultimul. Elita locală din Ciuc a depus o rezistență însemnată. La vestea că reședința de județ va fi mutată la Odorhei, în Miercurea Ciuc mii de oameni au ieșit pe străzi, manifestând astfel nemulțumirea lor. O delegație a elitei locale din oraș a plecat la București, unde a fost primită de însuși Nicolae Ceușescu. Conducerea de partid nu a dorit escaladarea unui conflict și a făcut pasul înapoi. Miercurea Ciuc a fost numită ca reședință de județ (Novák Csaba Zoltán, *Impactul reformei administrative din 1968 asupra politicii față de minoritatea maghiară, în Minoritatea maghiară în perioada comunistă*, ed. Olti Ágoston-Gidó Attila, Institutul pentru Studiul Problemelor Minorității Naționale, Cluj-Napoca, 2009, pp. 291-323).

³ PTSzl, 917. fond, 7. doboz.

⁴ ANIC, CC al PCR Cancelarie, dos. 178/1968, ff. 84-85. Novák Csaba Zoltán, *Politica națională a PCR la sfârșitul anilor '60 și începutul deceniului următor*, pp. 189-227.

⁵ ANIC, CC al PCR Cancelarie, dos. 178/1968, f. 48. Fazekas, cu această afirmație respingea de fapt declarația Uniunii Scriitorilor din Ungaria care a emis o declarație despre unitatea literaturii ungare și a celei maghiare din România.

⁶ Proces-verbal la conferința extraordinară a organizației de partid din județul Covasna la 13 iulie 1969. Arhivele Naționale Direcția Județeană Covasna, (ANDJC), fond Comitetul Județean de Partid Covasna (CJPC), dos. 1969/1.

Miercurea Ciuc, Fazekas a vorbit despre posibilitățile turistice ale catedralei din Șumuleu, despre cultivarea tradițiilor muzicale maghiare, despre importanța apariției a cât mai multor discuri cu muzică maghiară și despre sprijinul acordat muzicii lăutărești din zonă¹.

Apariția tezelor din iulie și schimbările politico-ideologice survenite în a doua parte a anilor '70 au plasat, treptat, într-o altă dimensiune politica de reprezentare a intereselor specifice ale maghiarilor depusă de până acum de către Fazekas. Activitatea politică depusă la sfârșitul anilor '60 de către Fazekas dintr-o poziție relativ foarte bună, bazată pe inițiere, influențare, lobby politic, punerea în practică a teoriei marxist-leniniste privitoare la politica națională a partidului, s-a diminuat și s-a transformat treptat într-un simplu rol de a transmite lui Ceaușescu anumite probleme majore ale comunității maghiare. Fazekas, din rolul de inițiator politic în problema națională a decăzut în rolul simplului transmițător. Ameliorarea crizei politice și economice a regimului Ceaușescu a avut urmări drastice și în politica partidului față de minorități. Politica de deschidere față de aceste comunități s-a schimbat, au avut loc o serie de măsuri care au diminuat vizibil posibilitățile socio-culturale ale acestor comunități. Continuând „călătoriile” oficiale și personale, ținând legătura strânsă cu intelectualii din regiune, Fazekas a fost martorul acestor schimbări și a preluat rolul de a transmite problemele acestor comunități locale conducerii supreme. În 1971, a transmis scrisoarea unui grup de intelectuali maghiari din Sighetul Marmației, unde organele locale de partid n-au permis înființarea unui cor maghiar. În acest caz, intervenția personală a lui Fazekas a avut succes. A fost trimisă o brigadă a CC, care a analizat situația, rezolvând problemele survenite². În 1972, într-o scrisoare personală, adresată lui Nicolae Ceaușescu, a subliniat problemele survenite în viața culturală și în educația din zona Gheorgheniului³. În anii '80, prin exemplul zonei Nirajului, a subliniat necesitatea dezvoltării industriale a regiunii secuiești⁴.

Tot în această perioadă a avut loc și așa-numita „activitate științifică și publicistică” a lui Fazekas⁵. În aceste lucrări, realizate cu „ajutorul” anumitor intelectuali și istorici, Fazekas a încercat să prezinte partea teoretică a politicii urmate de el: rezolvarea problemei naționale în spiritul tezelor lui Lenin, anumite aspecte ale istoriei comunității maghiare din România, industrializarea zonei locuite de minorități etc. În studiile de istorie, cu „ajutorul” renumitului istoric maghiar Lajos Demény, Fazekas a încercat să prezinte mai multe teme istorice, care, bineînțeles, se încadrau în discursul politic al epocii: lupta comună a maghiarilor și românilor, lupta socială a comunității maghiare, tradițiile progresiste maghiare, aspirarea națională înainte de 1918 etc⁶.

3. János Fazekas, binefăcătorul darnic

„... strecurat în sufletele noastre, cel care în toate ne face pe plac, ruda noastră, János Fazekas”⁷

Relațiile interpersonale în cadrul PCR erau determinate și de așa-numita relație client-patron, moștenită din perioada ilegalității, a sistemelor de relații formate în lumea închisorilor politice. Activitatea și poziționarea cadrelor de partid în mai multe cazuri a fost afectată de

¹ PISzL, 917. fond, 7. doboz, 3. iratcsomó.

² PTSzL, 917. fond, 4. doboz.

³ PTSzL, 917. fond, 12. doboz, 2. iratcsomó.

⁴ PTSzL, 917. fond, 17. doboz, 2. iratcsomó.

⁵ Fazekas a publicat mai multe articole în diferite ziare. În 1980 a apărut și propriul volum de studii în limba maghiară. Fazekas János, *A Román Kommunista Párt- a haza fiai testvériségének és barátságának, társadalmi és nemzeti egyenlőségének következetes harciosa. Tanulmányok és cikkek*, Politikai Könyvkiadó, Bukarest, 1980.

⁶ Mai pe larg vezi: Fazekas, *op. cit.*

⁷ Fragmente din poezia lui Zoltán Hajdu dedicată lui Fazekas. PTSzL, 917 fond, 5 doboz, 4 iratcsomó.

relațiile formate în închisori. Acest lucru a influențat și politica de cadre a partidului¹. Structurile de stat și de partid ultracentralizate au adâncit și mai mult acest sistem de relație client-patron între activiștii din diferite funcții sau intelectuali. Comunitatea maghiară era reprezentată în vârful acestui sistem de obicei de 2-3 persoane. Numărul relativ mic al acestor persoane cu poziții-cheie a adâncit, a supraevaluat și mai mult acest sistem de relații. Fazekas, cel mai apropiat om politic maghiar de Ceaușescu, a deținut vârful acestei poziții în anii '60-'70. El era cel mai important patron-politic în societatea maghiară din România.

Fazekas, maghiarul cu cea mai impresionantă carieră politică în acea perioadă, era un bun cunoscător al realităților din regiunea natală și, pe parcursul activității sale politice, a ținut cont de aceste relații strânse. Asemănător lui Vasile Luca, Fazekas în primul rând a încercat, de multe ori cu succes, să pună în poziții cadre și intelectuali maghiari, creând în anumite structuri de stat și de partid așa-numite *filiere maghiare*.

În afară de aceste încercări, pe tot parcursul activității sale, Fazekas a întreprins o serie de gesturi pentru a ajuta personal diferite persoane. Documentele istorice, memoria colectivă păstrează un șir de întâmplări despre ajutorul dat personal de către Fazekas. Bazându-se pe legăturile strânse pe care le aveau cu anturajul lui Fazekas, intelectualii maghiari puteau depune o vastă activitate de lobby pentru ocuparea diferitelor posturi politico-cultural-administrative. Edgar Balogh, într-o scrisoare din octombrie 1968, făcea propuneri pentru îndeplinirea pozițiilor oferite maghiarilor în Uniunea Scriitorilor. „Trebuie nominalizate persoane care sunt simpatice și românilor și maghiarilor și tinerilor și în fața generației mai în vârstă, persoane care nu au fost compromise politic, care nu pot fi atacate din niciun motiv” – scria Balogh, care era contra nominalizării lui Lajos Léty, József Méliusz și János Szász. Balogh i-a propus pe Ferenc Szemlér, Sándor Kányádi, András Sütő și pe Lászlót Lőrinczi.² Fiind membru al Secretariatului CC al PCR, a intervenit și în cazuri extreme, de exemplu în cazul scriitorului Géza Páskándy (fost condamnat după 1956) în obținerea permisului de a se muta în Ungaria.³

Ca ministru al Comerțului, a fost asaltat cu fel de fel de probleme și rugăminți. „Anul trecut am amintit cu ocazia excursiei de la Izvorul Crișului că aș dori să schimb vechiul meu automobil accidentat. Până în acest moment nu aveam cu ce, dar acum văd că la Cluj a apărut noul model Fiat 125” – îi scrie lui Fazekas un bine cunoscut reprezentant al literaturii maghiare din România⁴. Un fost coleg de clasă îi scria lui Fazekas tot despre problema schimbării vechii mașini. „De șapte ani n-am avut ocazia să cumpăr o mașină nouă. Aș dori o Dacie 1310”⁵. Scriitorul János Szász, în 1970, i-a cerut ajutorul lui Fazekas, dorind ca acesta să intervină pe lângă Ion Gheorghe Maurer pentru a clarifica situația lui în Uniunea Scriitorilor. Szász, după relatările sale, a fost insultat în Uniune, apoi bătut în stradă⁶.

4. Pe linie moartă, Fazekas în dizgrația lui Ceaușescu

„...încearcă să mă izoleze total... nu se mai publică nimic de la mine”

Începând din anii '80, dictatura lui Ceaușescu a devenit tot mai apăsătoare. Puterea politică era concentrată în mâinile familiei Ceaușescu. În nomenclatura de partid a avut loc o vastă schimbare de elite. Toate elementele considerate neloiale conducerii de partid, au fost eliminate treptat din viața politică. Ceaușescu continua politica de omogenizare a societății românești.

¹ Stelian Tănase, *op. cit.*

² PTSzL, 917. fond, 9. doboz.

³ *Ibidem.*

⁴ *Ibidem.*

⁵ *Ibidem*, 12 doboz, 1 iratcsomó.

⁶ *Ibidem*, 4. doboz.

Tratarea problemei naționale în spiritul teoriei marxist-leniniste a fost abandonată. În aceste condiții, se contura și confruntarea dintre Fazekas și Ceaușescu. Fazekas, ca multe alte personaje din viața politică românească, nu a fost de acord cu mai multe măsuri ale lui Ceaușescu. Începând din 1982, Fazekas a fost dat afară din conducerea de partid. Pierderea pozițiilor politice a cauzat și pierderea poziției sociale privilegiate. Decăderea socială a lui Fazekas este demonstrată și de scrisoarea acestuia trimisă în iarna lui 1981 direct lui Ceaușescu, în care se plânge că de zece zile nu mai este căldură în apartamentul lui și că ar dori să se mute într-o locuință mai mică pentru că nu mai are bani pentru întreținerea celei existente¹.

Eșecul personal și înrăutățirea situației comunității maghiare din România l-au făcut și mai radical pe Fazekas, care, treptat, a început să critice deschis regimul lui Ceaușescu. A bombardat Cabinetul dictatorului cu zeci de scrisori în care cerea soluționarea anumitor probleme ale minorității maghiare, cum ar fi: învățământul, cultura, discriminarea, folosirea limbii materne etc. Din cauza înrăutățirii situației lor politice, mai mulți activiști și intelectuali maghiari, loiali până în acel moment conducerii de partid², și-au reevaluat legăturile lor cu regimul Ceaușescu, identitatea națională și Ungaria. O mare parte dintre aceste persoane au sperat la o intervenție diplomatică mai hotărâtă din partea conducerii ungare. În acest sens, și-au consolidat relațiile cu Ambasada maghiară din București, a cărei activitate o susținuseră cu informații utile privind realitatea din România.

În vara anului 1987, Fazekas, cel care își manifestase de mai multe ori deschis loialitatea față de conducerea PCR, a decis să se adreseze direct conducerii de partid ungare. În scrisoarea trimisă lui Jánoshoz Berecz, membru al CC al PSMM, Fazekas s-a plâns de situația lui nefastă. „Încearcă să mă izoleze total și aproape au reușit. Nu se mai publică nimic din scrierile mele. Autoritățile îngreunează toate activitățile mele sociale. Ce pot să fac? Încerc să rămân om în aceste condiții mizerabile. Muncesc foarte mult, asta mă ajută să supraviețuiesc. Încerc să scriu cât mai mult despre impresiile mele, despre cele trăite pentru că sunt sigur că o să mai vină vremuri mai bune, când va fi un socialism adevărat și democrație adevărată, când o să apară și lucrările mele.”

În decembrie 1986, i se adresează direct lui János Kádár, solicitând intervenția acestuia în rezolvarea problemei maghiarilor din România. „Vă rugăm frumos, încercați să faceți puțin mai mult în interesul nostru, pentru ca tovarășii maghiari să nu mai ajungă în închisori într-un număr atât de mare [...] Am impresia că în ultimii ani materialele trimise de noi (unele cu peste 200 de pagini), strigătele noastre de ajutor, n-au ajuns la Dumneavoastră, sau probabil unii tovarăși au considerat că sunt plângeri de tip naționalist? În numele celor aproape două milioane de maghiari din România vă implor să sacrificați câteva săptămâni din timpul Dumneavoastră liber pentru a citi aceste materiale. Maghiarii din Transilvania ar merita aceste câteva săptămâni. Sunt sigur că veți găsi soluția ideală pentru remediarea situației noastre”³.

Conducerea PCR a decis izolarea totală a lui Fazekas, dar cunoaștem și cazuri când s-a încercat intimidarea acestuia. În 22 martie 1989, Ambasada maghiară din București raportează faptul că Fazekas a primit o scrisoare neștampilată în care o persoană, presupus membru al Legiunii Străine din Franța, îl avertizează pe un ton foarte dur. „În numele organizației noastre și a Legiunii cer să oprești acțiunile tale antiromânești. Știm foarte bine că te-ai vândut Ungariei și vrei să devii liderul maghiarilor din România. Este imposibil să nu-ți dai seama, ai decăzut atât de mult că ai devenit o simplă unealtă în mâinile lor. Chiar dacă ai sprijinul Securității, îți

¹ *Ibidem*.

² Vezi momentul 1968, când majoritatea intelectualilor maghiari din România au respins teza Uniunii Scriitorilor din Ungaria referitoare la dubla legătură a culturii minorităților maghiare din bazinul carpatic.

³ PTSzL, 917. fond, 4. doboz.

cer să urmezi indicațiile noastre. În caz contrar, atât tu cât și familia ta veți avea de confruntat urmări grave”¹.

La sfârșitul anilor '80, în plină confruntare diplomatică și ideologică cu Ungaria, conducerea PCR a mai încercat o dată să se folosească de numele lui Fazekas. Fostul membru al Biroului Executiv al CC al PCR a fost solicitat să condamne toate acțiunile de politică externă depuse de Ungaria. Fazekas a respins cu fermitate aceste încercări, ca și semnarea scrisorii celor șase. Acest gest a fost motivat prin faptul că această scrisoare nu conținea referiri la soluționarea problemei naționale.

Concluzii

În anii '60-'70, János Fazekas a fost cel mai influent om politic de origine maghiară din România. S-a alăturat mișcării comuniste de tână. A început cariera politică pe linia UTC, apoi a fost promovat în diferite funcții de conducere în PCR. Cariera sa politică a cunoscut anii de glorie în prima parte a regimului Ceaușescu. Fazekas, care a demonstrat de mai multe ori loialitatea față de partid (cel mai relevant exemplu a fost momentul 1965), nu numai că a supraviețuit schimbării de elite generată de Ceaușescu, ci chiar a devenit cel mai influent om politic maghiar din România. Privind activitatea lui politică, putem afirma că Fazekas face parte din generația celor din '68². Conceptul despre lume, societate și politică al lui Fazekas a fost influențat de doi factori importanți: anii de copilărie și de tinerețe petrecuți la Cristuru Secuiesc (această perioadă a marcat și atitudinea lui față de națiune, de problema națională), iar în al doilea rând, învățământul și ideologia de partid care au format identitatea lui politică. În acești doi factori își are originea caracterul duplicitar al identității lui, cel național și cel politic.

În ceea ce privește aceste componente în cazul altor lideri comuniști de origine minoritară, cercetările actuale au arătat că la majoritatea elitei de vârf (Pauker, Moghioroș, Luca, Goldberger etc.) identitatea politică era una hotărâtoare. Identitatea națională s-a manifestat mai demult într-o oarecare identitate locală, cel mult simpatie față de comunitatea locală. În majoritatea cazurilor, ilegalității din perioada interbelică au părăsit relativ repede comunitățile lor natale, socializându-se în general într-un nou mediu socio-politic. În acest mediu, în procesul lor de socializare secundară, au căpătat o nouă identitate, cea politică, ce a devenit hotărâtoare în viitorul carierei lor politice.³ Astfel, la aceste personaje cu greu pot fi depistate elementele clasice ale conștiinței naționale cum ar fi: religia ca factor comunitar, anumite elemente ale culturii care nu erau compatibile cu ideologia comunistă, dar făceau parte din narativa națională a comunității respective etc. Apartenența lor la o anumită națiune se manifesta mai mult într-un context lingvistic sau în anumite gesturi de simpatie, empatie față de diferite probleme ale minorității respective.⁴

¹ Magyar Országos Levéltár (Arhivele Naționale Ungare, în continuare MOL), XIX. J-1-j. TŰK. 174. doboz, 128-2-001772.

² Nándor Bárdi numește generația celor din 1968 acele cadre și intelectuali maghiari din România care în anii '60-'70 au deținut poziții importante în viața politico-socială. Majoritatea lor au fost educați în anii '50, cunoșteau foarte bine realitățile politice din țară, erau integrați în viața politică (Bárdi Nándor, *A romániai magyar elit generációs csoportjainak integrációs rendszere*, în *Integrációs stratégiák a magyar kisebbségek történetében*, Szerk Bárdi Nándor, Simon Attila, Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja, 2006. pp. 41-69).

³ Vezi de exemplu discursul lui Luca din 1947, în care a atacat „unitatea națională maghiară.” Luca, în ceea ce privește integrarea minorității maghiare era adeptul – bineînțeles urmând teoria comunistă – integrării individuale, negând importanța intereselor comunitare maghiare. Ana Pauker a respins vehement întrebările referitoare la gesturile ei la o înmormântare evreiască și dacă acestea au fost de natură religioasă.

⁴ Ana Pauker a tolerat emigrarea evreilor în Palestina. După relatările unor persoane, Luca a intervenit în ajutorul maghiarilor deportați în lagărele de muncă în 1944. Tot în cazul lui Luca trebuie amintit și faptul că în perioada când era ministrul Economiei, la minister lucra și o filieră maghiară, vechi activiști maghiari din perioada interbelică, cum ar fi de exemplu Sándor Jakab.

Din acest punct de vedere, Fazekas se încadrează într-un alt grup, reprezentat mai mult de intelectuali, într-un grup care se caracterizează printr-o dublă identitate, identitate ambivalentă, în care loialitatea față de conducerea de partid altera cu ideea de a „sluji” și propria comunitate, în acest caz o comunitate organizată după criteriile naționale. Această duplicitate putea funcționa într-o perioadă când cadrul politic general le permitea acest lucru: perioada organizațiilor minoritare (Uniunea Populară Maghiară, Comitetul Antifascist German, Comitetul Democratic Evreiesc etc.), existența RAM, prima perioadă a regimului Ceaușescu, când puterea centrală a oferit noi posibilități de integrare politică a elitelor minoritare, care, în schimbul pozițiilor politice, transmiteau ideologia oficială propriilor comunități. În cazul lui Fazekas, această dublă identitate funcționa, putem spune, ideal în prima perioadă a regimului Ceaușescu. Era liderul elitei maghiare integrată în viața politică a țării, care transmitea și pune în practică ideologia comunistă într-un cadru lingvistic maghiar. Sfârșitul acestei perioade are loc la începutul anilor '80, moment din care regimul Ceaușescu își schimbă radical atitudinea față de problema națională.

În ceea ce-i privește pe maghiarii din România, Fazekas vedea rezolvarea ideală a acestei chestiuni printr-o conviețuire pașnică cu majoritatea românească într-un stat socialist, dar cu toate posibilitățile păstrării și cultivării tradițiilor naționale. Viziona o comunitate maghiară în statul socialist român economic prosperă, cu un sistem de învățământ propriu și cu drepturi egale. Până când considera viabilă această opțiune, loialitatea sa față de PCR subscria orice legătură cu Ungaria. Așa cum am amintit mai sus, în cazul lui, identitatea politică era într-un echilibru total cu identitatea națională. Nu a negat niciodată originea sa maghiară, păstra legături foarte strânse cu rudele, prietenii, cu cercurile intelectuale din diferite localități din Transilvania, chiar și în perioada când trăia în București. Cel mai important rol jucat de Fazekas a fost cel de „curea de transmisie”, un punct de legătură între puterea centrală și comunitatea maghiară.

Aspecte ale propagandei pentru minorități în județul Mehedinți 1960-1970. Studiu de caz – etnicii turci din Ada-Kaleh

Lucian ROBU

Keywords: communist propaganda, Turkish people, Ada Kaleh, Mehedinți County, „Scânteia”

Abstract

Communist Propaganda for Turk Minority in Mehedinți County between 1960-1970. A Case Study: Ada-Kaleh Island

The following study tries to establish the most important political and propagandistic issues, used by Romanian communists in order to annihilate the identity of Turkish people from Ada-Kaleh island. The role of propaganda was a major one. The propaganda subjects avoided the local realities and tried to underline that the destruction of the island was an industrial necessity. The communist regime did not care about human destinies. Those people who survived were forced to integrate themselves in local industry. That new reintegration was never easy accepted. Today the few survivors relate to their families the whole spiritual framework of their drama. Also the historians and journalists assemble these testimonies for the future.

Un caz istoric – insula Ada-Kaleh 1960-1970

Atenția istoricilor și etnografilor din perioada modernă și din cea interbelică pentru insula Ada-Kaleh a fost vizibilă în studiile consacrate parcursului istoric și cultural al insulei. Un rol important îl au memoriile de călătorie ale peregrinilor români sau străini dar și creațiile literare care valorificau trăirile literaților, în spațiul unic al Ada Kalehului. Chiar corespondenții de presă ai ziarelor centrale își vor reuni impresiile de călătorie, mai târziu, după investigațiile jurnalistice în spațiul social și cultural al insulei¹. Redăm câteva dintre titlurile, axate pe surprinderea aspectelor diversității acesteia: Ahmed Ali, *Insula Ada-Kaleh*, Tr. Severin, Editura Datina, 1937; Mihai Drăghicescu, *Dunărea de la Orșova la Mare*, București, [f.e.], 1921; C. Nedelescu-Zlotești, *Dunărea țării noastre. Un memorial al călătoriei*, Editura Revistei „Spiritul vremii”, 1935; Francesco Grisellini, *Încercare de istorie politică și naturală a Banatului Timișoarei*, Viena, 1780, reed. Editura Facla, 1984; Mihai Tican-Rumano, *Icoane Dunărene*, Editura Ziarului „Universul”, [1933]; Daniil Laitin, *Orșova*, Tr. Severin, Editura Datina, [1936]; Alexandru Pelimon, *Impresiuni de călătorie în România*, București, [f.e.], 1958, reed. 1984; Raul Călinescu, *Dunărea călăuza turistică*, București, [f.e.], 1935; Liviu Groza, *Restituiri istorice*, vol. IV și V, Lugoș, Editura Dacia Europa Nova, 1998; P.P. Panăitescu, *Interpretări*

¹ Unul dintre cei mai importanți reporteri sociali ai ziarului de stânga, Brunea Fox, va vizita Ada-Kaleh la mijlocul anilor '30 declanșând o campanie de presă împotriva lui Ali Kadri, un potentat local acuzat de exploatare, (Brunea-Fox, *Reportajele mele 1927-1938*, București, Editura Eminescu, 1979, pp. 246-257.) Vezi și interesul scriitorului și ziaristului Romulus Dianu, autorul romanului *Nopți albe la Ada-Kaleh*.

românești, București, Editura enciclopedică, 1994; *Monumente de arhitectură din zona Porțile de Fier*, Editura Academiei R.S.R., 1983; *Atlasul complex „Porțile de Fier”*, Editura Academiei R.S.R., 1972; „Revista Arhivelor”, nr. 1/1962; Paul Cornea, *Drumul lung al eliberării*, în „Magazin Istoric”, nr.6 /1978.

Premisele istoriografice ale cercetării antropologico – istorice în anii comunismului

Perioada comunistă a însemnat o trecere sub tăcere voită a relatărilor veridice despre trecutul insulei și despre diversitatea sa culturală. Anii postbelici, până la scufundarea insulei, în anul 1971 au marcat o distorsionare a discursului despre locuitorii aparte ai acestui spațiu. Existența insulei a fost relatată într-o ecuație construită pe ideea surprinderii transformărilor industriale ce vor marca inevitabil habitatul. Reportajele presei de partid, locale și centrale, substituiau destinele individuale celor colective, grupurilor de muncitori (recrutați și din insulă) care activau pe șantierul complexului energetic Porțile de Fier. „Scânteia”, „Scânteia Tineretului” sau cotidianul „România Liberă” vor trimite echipe de jurnaliști la documentare pentru ilustrarea marilor obiective industriale, aflate în plin proces edilitar. În martie 1965 o echipă de reporteri și redactori de la „Gazeta Literară”¹, printre care și poetul Adrian Păunescu, realiza o incursiune pe șantierul de la Porțile de Fier pentru relatări din sfera faptelor de eroism ale muncitorului comunist. Realizările șantieriştilor, transformările antropice, vuietul motoarelor și lupta cu Dunărea sunt ideile de ordine care dau substanță articolului². În fapt, totul se derula conform voinței liderilor comuniști, care transformaseră țara într-un imens șantier. În acest cadru, destinele dislocațiilor de pe Ada-Kaleh nu mai contau.

Alți autori, jurnaliști sau scriitori au folosit reportajul de călătorie pentru legitimarea proiectului industrial Porțile de Fier și deopotrivă pentru a verifica teza supremației muncitorului comunist, atotputernic, capabil să transforme natura. Relatările despre viața reală a Ada Kaleh-ului erau marginale. Un exemplu elocvent ni-l oferă publicistul maghiar, Miko Ervin³, autorul mai multor cărți de reportaje industriale menite să confirme angajamentul regimului Dej pentru industrializarea României. Chemarea imperativă a creatorilor, în viziunea partinică, era aceea de a realiza tablouri ale contemporaneității complexe și ale împlinirilor ei economice.

Așadar, atenția scriitorilor nu putea fi, în cazul de față, orientată spre resorturi sociale și etnice aparte care caracterizau locuirea din Ada-Kaleh. Mult mai importantă era dinamica constructivă din apropierea insulei și miza ei politică. Existau deopotrivă câteva caracteristici ideologice clare ce stipulau poziționarea istoricilor față de minorități, într-un spectru de generalitate. Orice investigație monografică se preleva de tezele oficiale, publicate în serial de oficiosul ideologic al PMR, „Lupta de clasă”, mai târziu cu denumirea de „Era Socialistă”. Orice abatere de la canon era erezie. Era catalogată ca atare. Tiparul de analiză etnografică era unul marxist, acordând prioritate factorilor economici și sociali, în investigațiile etnografice. Elementele de spiritualitate, cele sociologice sau cele mentalitare erau, fără echivoc, de tradiție „decadentă” burgheză. Invocăm, în acest sens un studiu al lui Ion Vlăduțiu, publicat în februarie

¹ Respectând tezele lui Răutu, tributar și el ideologului sovietic A.A. Jdanov, scriitorii, criticii, artiștii și cronicarii literari evidențiau, în articolele lor, publicate obligatoriu în reviste culturale de primă importanță (ex. „Lucașfăru”, „Gazeta Literară”, „Viața Românească”, „Contemporanul”, „Vatra”, „Steaua”, „Orizont” ș.a.) mizele majore ale politicii inefabile a PMR, pe direcția industrializării, a schimbării profilului economic al României populare; vezi și Leonte Răutu, *Împotriva cosmopolitismului și obiectivismului burghez în științele sociale*, în „Lupta de clasă” din octombrie 1949, pp. 12-44.

² *La Porțile de Fier*, în „Gazeta Literară” din 4 martie 1965, p. 5.

³ Miko Ervin, *Porțile de Fier*, Editura Albatros, București, 1971. Considerăm că volumul de reportaje concentrate pe evidențierea realizărilor industriale la complexul Porțile de Fier I nu apărea întâmplător în anul scufundării insulei. Era demonstrația prin care propaganda legitima distrugerea petrecută, în beneficiul bogăției și independenței energetice a României.

1960, în „Lupta de clasă”, un studiu cu valențe de reper ideologic de inspirație marxist-leninistă, în cercetările sociale și etnografice. Titlul nu lasă loc de nuanțări: *Orientarea ideologică a cercetărilor etnografice*. Culegerea datelor despre tradițiile și modul de viață al altor popoare (a se înțelege și grupuri etnice) era privită reduționist, prin prisma confruntării de clasă: „Culegerea datelor și materialelor privitoare la istoria poporului nu era îndreptată nicidecum spre acea direcție care reflecta lupta maselor populare împotriva exploatării, pentru dreptate socială”¹. Cel puțin patru elemente extrem de importante denotă acel articol document: 1. că răfuiala cu cei numiți dușmani ai poporului nu se terminase, fiind denigrată influența de tip fascist pe care aceștia încă o puteau exercita în mediile științifice; 2. că aplecarea spre elementele profund tradiționale, ale culturii populare a grupurilor etnice, acelea care contribuiau la definirea naționalismului era, de fapt, dezavuată de PMR, naționalismul fiind doar o marotă la care se făcea referire, în contradirecție cu pretențiile hegemonice ale Moscovei; 3. faptul că aprofundarea particularităților zonale din cultura ancestrală (fapt care ar fi generat o mai puternică conștiință de sine a grupului) era privită cu maximă ostilitate, chiar descurajată; 4. printr-un asemenea articol și prin altele similare, complexa moștenire metodologică și ideologică a școlii sociologice și antropologice de inspirație gustiană era negată, fiind indexată ca fascistă, deci profund nocivă noilor direcții ale sociologiei marxiste.

Cu toate impedimentele politice, echipa condusă de savantul C.Nicolaescu-Plopșor² a derulat atente observații istorice, etnografice, antropologice întocmind repertorii extrem de importante pentru cercetarea de astăzi.

Istoriografia post-decembriștă a acordat puțină atenție investigațiilor complexe de care ar fi trebuit să beneficieze. Direcția Județeană Mehedinți a Arhivelor Naționale editează serii de volume documentare care scot la lumină detalii istorice din existența milenară a așezării³. De asemenea, multe dintre demersurile de istorie orală, derulate cu privire la puținii contemporani ai ultimilor ani din viața Ada-Kaleh-ului, au fost valorificate de Direcția pentru Cultură Mehedinți în cadrul diverselor proiecte de istorie locală. De asemenea, Fondul documentar al Insulei Ada-Kaleh este în curs de prelucrare arhivistică.

Tot rezultatele investigațiilor istorice recente asupra discursului propagandistic circumscris mega-proiectelor industriale ale epocii au evidențiat mizele și valențele profunde ale unui asemenea tip de construcție ideatico-lingvistică. În fapt, totul trebuia să dobândească legitimitate. Nici un aspect al vieții muncitorești, al industriei grele nu putea fi privit, în afara ecuației politice⁴.

O particularitate de analiză din perspectivă socio-politică este oferită de situația Insulei Ada-Kaleh⁵, locuită, până la scufundarea sa, de minoritari de origine turcă, cetățeni români,

¹ Ion Vlăduțiu, *Orientare ideologică a cercetărilor etnografice*, în „Lupta de clasă” din februarie 1960, pp. 34-41. Vezi și Gabriel Moisa, coordonator, *Istoriografie românească*, Dacia, Cluj-Napoca, 2008; Lucian Boia, *Mitologia științifică a comunismului*, Humanitas, București, 1998.

² A înființat Institutul Arheologic Oltenia, Institutul de Istorie Națională, o revistă, o editură, Asociația Folcloriștilor Olteni, filiala din Craiova a Academiei Române (devenise academician de tânăra, din 1938). A scris și publicat foarte mult, de la culegeri de folclor la studii mari (a fost și coordonatorul grupului de cercetători de la Porțile de Fier-insula Ada-Kaleh).

³ *Arhivele Naționale Mehedinți. Semicentenar*, Editura Prier, Craiova, 2003.

⁴ Paul Cernat, Ion Manolescu, Angelo Mitchievici, Ioan Stanomir, *Explorări în comunismul românesc*, vol. I, Polirom, Iași, 2005; Idem, *Explorări în comunismul românesc*, vol. II, Polirom, Iași, 2005; Idem, *Explorări în comunismul românesc*, vol. III, Polirom, Iași, 2008.

⁵ Insula a fost locuită încă din antichitate. Herodot amintea de *Cyraunis*, despre care scrie că *lungimea insulei este de 200 de stadii, îngustă, plină de măslini și de viță sălbatică*. Prima atestare documentară este un raport al Cavalerilor Teutoni din 22 februarie 1430, despre fortificațiile bănățene, care vorbește despre *insula Saan* cu 216 *oameni*. De la 1430 devine cunoscută ca Ada-Kaleh.

lucrători în domeniul agricol sau în industria de tutun a insulei. Destinul acestora este unul exemplar, evoluând între presiunea politicii comuniste de uniformizare socială și dramele personale generate de dezrădăcinare¹. Anul 1969 a reprezentat apogeul procesului de dezintegrare a insulei. Atunci au fost dinamitate cele mai importante clădiri de pe insulă, inclusiv clădirea școlii deși anularea identității acesteia începuse cu câțiva ani înainte, prin reducerea forțată a numărului de elevi și prin presiuni exercitate asupra dascălilor turci. Permanent, pe insulă era prezent un ofițer de securitate, pentru a superviza evoluția stării de spirit a populației, în legătură cu distorsionantele proiecte sociale ale regimului comunist pe insulă².

Intensificarea acțiunilor de educare politică în perioada 1960-1970 coincide, în mod explicabil, cu ultima etapă de destructurare a Insulei Ada-Kaleh și de urgentare a lucrărilor la amenajarea șantierului Hidrocentralei Porțile de Fier I. Populația de etnie turcă, ce anima spațiul insulei, fusese implicată într-un proces dureros de părăsire a locurilor natale, de asumare a unei vieți noi, poate a unei noi identități³. Era nevoie pentru regimul Dej și Ceaușescu nu doar de semnare față de drama locuitorilor musulmani ai insulei, ci mai degrabă de o raliere a acestora la noul proiect energetic major, construcția hidrocentralei. Propaganda își avea locul bine stabilit.

Ea trebuia să demonstreze, prin rezultate, că populația turcă recunoaște realizările regimului, mai mult, se implică activ în acestea. Mulți dintre locuitorii insulei au primit locuințe în oraș, au fost integrați în muncă pe nou apărutele șantiere și obiective industriale⁴. În consecință, ofensivele propagandei duse de activiști îi vizau și pe ei. Evident, limbajul propagandistic,

Din cauza poziției strategice a insulei, în conflictul Imperiului Austro-Ungar cu cel otoman insula Ada-Kaleh a avut o importanță deosebită. În anul 1689 armata austriacă a construit o fortăreață împotriva Imperiului Otoman. În următoarele decenii, stăpânirea asupra insulei Ada-Kaleh s-a schimbat de mai multe ori între Austria și Imperiul Otoman. În urma Tratatului de Pace de la Belgrad din 1739, insula a rămas permanent turcilor, cu scurte întreruperi temporare în favoarea austriecilor între anii 1789 și 1791. Uitată la Congresul de Pace de la Berlin (1878), insula Ada-Kaleh a rămas posesiune turcă aflată sub ocupație austro-ungară până în anul 1918/1920, când a devenit teritoriu românesc. Majoritatea populației insulei era de origine turcă. Înaintea creării lacului de acumulare de la Porțile de Fier, principalele obiective istorice de pe insulă au fost demolate. Încercarea reclădirii lor în aval, pe insula Șimian, în anii următori, a fost însă fără succes, majoritatea locuitorilor preferând să se mute în alte regiuni ale României (de ex. Dobrogea) sau să emigreze în Turcia. După anul 1965, înainte de distrugere, o echipă de oameni de știință conduși de savantul C.S. Nicolaescu-Ploșor a întreprins o acțiune de cercetare științifică și de salvare a tuturor vestigiilor. Din insula Ada-Kaleh se preconiza strămutarea cetății, a moscheei, a cimitirului vechi, a casei lui Regep Aga, unul dintre guvernatorii insulei și mormântul lui Miskin Baba. Pe fondul unei flore apropiate celei din fosta insulă, se sconta crearea unei noi Ada-Kaleh, în egală măsură complex muzeal și rezervație naturală. Proiectul a căzut datorită morții lui Nicolaescu-Ploșor, dar mai ales din cauza dezinteresului care s-a instalat după terminarea Sistemului Hidroenergetic. Construcția Sistemului Hidroenergetic și de Navigație Porțile de Fier I, ridicarea barajului și a nivelului apei în lacul de acumulare, cu 18 metri, a impus, începând cu anul 1969, ada-kalezilor să părăsească insula; de asemenea, au trebuit să fie strămutate anumite vestigii istorice pe ostrovul Șimian, situat la 10 km – aval de Drobeta-Turnu-Severin. O parte dintre obiectele de cult, piese de port popular și alte obiecte de uz gospodăresc au fost aduse la Muzeul Regiunii Porților de Fier din Drobeta-Turnu-Severin. Pentru a evita un scandal de proporții, autoritățile comuniste au adus, pe așa-zisul „Noul Ada-Kaleh” părți din cetate, din moschee și din cimitir. Tot aici urmau să fie transbordați până și copacii sau cazematele de lângă cetate (vezi și Dumitru Stoichiță, *Insula Ada-Kaleh un ostrov mitologic distrus de civilizație*, în „Jurnalul Național” din 3 septembrie 2007).

¹ Mărturiile impresionante ale locuitorilor din insulă fac referire la faptul că mulți dintre bătrânii turci au murit de supărare atunci când geamia a fost dinamitată.

² Ileana Roman, *Viața și opera Insulei Ada-Kaleh*, Editura Prier, Craiova, 2005; vezi și Raul I. Călinescu, *Dunărea călăuză turistică*, București, 1935.

³ „Ne-am trezit la un moment dat că fac măsurători pe insulă. Am simțit că vor să ne mute. Era prin 1964-1965. Mai apoi ne-au spus că se face barajul”, spune Musref Durgut, un turc născut pe Ada-Kaleh, din părinți care se născuseră, la rândul lor, pe Ada-Kaleh, în „Jurnalul Național” din 4 noiembrie 2005.

⁴ „Drumul Socialismului”, Turnu-Severin, din 22 iulie 1962.

instrumentarul simbolic, conținuturile ideologice erau unitare pentru întreaga populație. Nu se făcea distincție de etnie. Este evident un alt fapt istoric, anume eforturile de omogenizare identitară și culturală pentru firavele minorități de la nivelul județului, deopotrivă și pentru musulmanii din Ada-Kaleh. Patria lor era România populară iar lecțiile propagandistice (care făceau apel și la fondul tradițional zonal) intenționau descurajarea până la extincție a tradițiilor locale¹. Mărturiile actuale ale pușinilor localnici musulmani ai insulei confirmă procesul derulat de autoritățile comuniste.

În blocurile muncitorești din Drobeta-Turnu-Severin construite în perioada comunistă, trăiesc și astăzi etnici turci, diminueți numeric și erodați din punct de vedere social de sărăcia în care i-a împins regimul comunist. În anul 2007 am intervievat trei etnici turci², trecuți de 60 de ani, tocmai cu obiectivul de a reconstitui, pe cât posibil, parcursul social al acestui grup etnic, după dezrădăcinarea petrecută în perioada 1960-1970.

Cei trei subiecți au fost determinați să-și găsească o nouă identitate profesională după părăsirea insulei. Rămăși și fără locuință, cei trei bărbați au primit, în final, repartiții de locuințe, după ce 4 ani cunoscuseră drama mutării din gazdă în gazdă, la persoane particulare din oraș³. Înstrăinarea patrimoniului lor material (ce permitea subzistența familiilor), renunțarea la bunurile agonisite de generații i-a afectat iremediabil, pe termen lung, i-a sărăcit, le-a anulat demnitatea și identitatea⁴.

Lucrători la fabrica de țigarete din Insula Ada-Kaleh⁵, aceștia au fost nevoiți să accepte locuri de muncă necalificate în industria lemnului, mai precis la Combinatul de prelucrare a lemnului din Turnu-Severin. De asemenea, imperativul supraviețuirii, acela de a-și hrăni propriile familii i-a obligat să muncească la particulari pentru suplimentarea veniturilor. Toate aceste drame personale se derulau în timp ce propaganda oficială insista obsesiv pe egalitarismul socio-minoritar de inspirație leninistă (care anihila în fapt toate formele identitare particulare ale minorităților).

Direcții de manifestare a propagandei în Insula Ada-Kaleh

În eforturile locale de propagandă un rol important îl avea oficiosul Sfatului Orășenesc și Raional de Partid, „Drumul Socialismului” care, prin redactorii săi, monitoriza și reda campaniile brigăzilor de propagandiști și agitatori din județ și deopotrivă din insulă. Inspectorii metodiști de la Secția de Cultură a Comitetului Județean de Partid aveau misiunea de a analiza caracterul programelor culturale derulate în insula Ada-Kaleh. Dintr-un bun început deducem intenția de omogenizare a conținuturilor propagandistice care urmau să fie diseminate în rândul

¹ Husef Durgut a trăit pe insula Ada-Kaleh. Are 65 de ani și lăcrimează când povestește despre momentele dramatice când a trebuit să plece din casa sa. „Pentru noi, turcii, strămutarea a fost o altă dramă. Stăteam pe malul Dunării și priveam neputincioși cum toată munca noastră, viața noastră, casa noastră erau acoperite de ape”, povestește Husref, în „Adevărul” din 11 iunie 2009.

² Informațiile au fost obținute în urma interviurilor realizate de autor în luna iulie a anului 2007. au fost intervievați: Halim Kemal, 65 de ani, Kazim Kemal, 68 de ani, Doru Kemal, 60 de ani. De asemenea, o implicare intensă în eforturile de recuperare istoriografică a adevărului istoric despre insulă desfășoară cercetătorul Ileana Roman, de la Centrul pentru Cultură Mehedinți, domnia sa oferindu-ne în anul 2006 o serie de date esențiale, despre trecutul locuitorilor de pe insulă. De asemenea, Ileana Roman posedă și valorifică o arhivă de interviuri cu supraviețuitorii insulei și urmașii acestora.

³ Interviu luat de autor lui Halim Kemal (fost muncitor în industria lemnului), în 16 iulie 2007, la Drobeta-Turnu-Severin. Între timp, bolnav, dezamăgit și cu apăsarea unei vieți irosite sau furate de regimul comunist, Halim a trecut recent în lumea celor drepte.

⁴ La Muzeul Regiunii Porțile de Fier, istoricii și etnograful au reconstituit o secvență de habitat, locuință tradițională de pe insulă, în încercarea firavă de a arăta elemente din identitatea faimoasă odinioară a așezării.

⁵ În anul 1927, pe Ada-Kaleh s-a înființat o fabrică de țigări, luând avânt fabricarea țigărilor de foi, ce concureau cu vestitele havane cubaneze.

locuitorilor insulei. Astfel, cântecele populare sau creațiile lirice trebuiau adaptate ideatic, urmând să glorifice realizările industriale conforme politicii economice a PMR sau, în cel mai bun caz, să redea pozitiv specificul economic al insulei, realizările acesteia, fără referiri la ethosul minoritar. Nimic legat de specificul cultural al insulei¹.

Trebuia sporită consistența intelectuală a comisiilor de propagandă (cooptarea de profesori și ingineri) care, la rândul lor aveau misiunea de a intensifica propaganda științifică. Acesta avea tocmai rolul de a dilua tendințele de consolidare a identității culturale a insulei. Totodată propaganda avea și un substrat profund ateist, având în vedere iradierea spirituală reprezentată de Moscheea din insulă². Corul de la Căminul Cultural al Insulei era coordonat tot de propaganda locală de partid.

Un alt moment de organizare și de intensitate politică era acela al ofensivelor propagandistice prilejuite de zilele cu încărcătură simbolică în panteonul comunist: 1 mai și ziua națională, 23 august. Limbajul presei oficiale, ce relatează angajamentul oamenilor muncii din insulă – fără nici o precizare asupra originii etnice a acestora, era monolitic. Turcii care lucrau în industria tutunului sau în aceea textilă erau doar o colectivitate de oameni ai muncii, „profund conectați” la proiectele industriale ale regimului: „Graficele și pancartele încărcate de cifre pe care le poartă colectivele de muncă de la Fabrica de Țigarete din Ada-Kaleh sunt o mărturie a abnegației și dragostei cu care muncitorii, tehnicienii și inginerii muncesc pentru ridicarea patriei noastre dragi. [...] În această minunată zi de august, umăr lângă umăr, ei demonstrează pentru viața minunată pe care o trăiesc, manifestându-și recunoștința fierbinte față de Partidul Muncitoresc Român care a condus poporul din victorie în victorie spre libertate totală”³.

Activitatea de propagandă se derula și pentru perioada de iarnă. În insulă, la căminul cultural sau la casele de citire, responsabilii cu ideologizarea maselor trebuiau să întocmească repertorii de discuții politico-economice care să stabilească realizările și importanța economică a activității din Ada-Kaleh. Și cadrele didactice și personalul sanitar și inginerii trebuiau mobilizați în zonă pentru eficientizarea acțiunilor politice. Căminele culturale din celelalte comune ale Raionului Turnu-Severin trebuiau, la rândul-le, să le împărtășească din experiența loc în materie de propagandă⁴.

Faptul că „Drumul Socialismului” reflecta nevoia de agitație temeinică în insulă denotă cel puțin ideea unei slabe modelări politice a locuitorilor dacă nu, chiar o formă de rezistență la ofensivele politicii PMR.

Alte teme de propagandă, ce vizau colectivitatea de pe insula dunăreană aduceau în atenție conceptul de pace socială. Seminariile de educație politică derulate pentru locuitorii vizau o maximă responsabilizare civică a acestora, în spiritul atașamentului total față de noua inginerie socială a P.M.R. Amintim aici câteva dintre temele dezbătute în anul 1968: *Dezvoltarea opiniei maselor împotriva abaterilor de la normele de conviețuire socială, Disciplina în muncă, în societate și în familie, Munca un drept și o îndatorire a fiecărui cetățean*⁵.

Concomitent cu intensificarea lucrărilor de dezintegrare a insulei, propaganda locală a apelat la un joc de imagine, publicând în ziarul „Viitorul”, în a doua parte a anilor '60, reportaje care vorbesc doar de patrimoniul imaterial al insulei, simulând un interes crescut pentru valorile inegalabile de istorie și istorie naturală ale insulei. În continuare, presa locală oculă cu bună știință orice detaliu legat de diversitatea spirituală a așezării, generată de înșiși locuitorii turci.

¹ „Drumul Socialismului” din 12 august 1963.

² Moscheea – cea mai mare din țară – a fost dărâmată, iar covorul din ea, lung de 16 metri – dăruit de sultanul Abdul al II-lea – a fost dus la Constanța, vezi *Supraviețuirii de pe insula scufundată de Ceaușescu* în „Evenimentul Zilei” din 21 octombrie 2006.

³ „Drumul Socialismului”, Turnu-Severin, din 7 septembrie 1963.

⁴ „Drumul Socialismului” din 23 noiembrie 1963.

⁵ Arhivele Naționale ale României Direcția Județeană Mehedinți, fond Comitetul Județean PCR 1945-1989, Fond Secția de Propagandă, dos.26/1968, ff. 12-14.

Tradițiile sau istoria lor, care i-ar fi individualizat în raport cu discursul oficial erau trecute sub tăcere¹. Articolul exemplificator citat mai jos apelează la o terminologie neutră, evitând cuvântul *spiritual*, mult mai potrivit aceluia context. Mai mult, articolul este plasat pe ultima pagină, neatrăgând atenția cititorului interesat poate de primele pagini ale publicației.

În contradicție cu relatările neutre și sumare despre Ada-Kaleh, oficiosul „Viitorul” consacră spații largi pentru ceea ce se numea „epopeea hidrocentralei Porțile de Fier I”. Era așadar urmărită îndeaproape o directivă de la nivelul C.C al PMR, prin care presa trebuia să fie „cureaua de transmisie” și propagare a noului industrial, evident în accepție marxistă.

Tema prosperității comuniste pentru oamenii Ada-Kaleh-ului

Lucrarea lui Miko Erwin conține o succintă secvență din viața familiilor din Ada-Kaleh, *Sărbătoare familială*, modelată pe calapodul unei direcții majore a propagandei privind minoritățile: bucuria comună datorată avantajelor profesionale puse la dispoziția cetățenilor români de regimul comunist. Reportajul insistă pe destinele insularilor marcate, în viziunea autorului, definitiv de comunism. Tânărul Izlam este unul dintre primii absolvenți de învățământ superior de pe insulă. Oportunitatea de educare îi fusese oferită de regimul democrat-popular. Mesajul subtextual reconfirmă o altă marotă a propagandei: minoritățile fuseseră ținute cu bună știință în întuneric de regimul burghez, salvarea venind de la egalitarismul comunist: „Copiii, nu ca părinții la vârsta lor, acum studiază. Izlam este unul dintre primii insulari absolvenți ai învățământului superior. Capul familiei lucrează la aprovizionare. Asigurarea aprovizionării fabricii (Fabrica de țigarete Ada Kaleh, n.a.) le impune adesea oamenilor crâncene bătălii cu Dunărea. [...]. Iau cu mine, drept amintire, această imagine de pe frumoasa insulă minusculă, unde au dat în floare nu numai chiparoșii ci și destinele omenești”². Ceea ce se deduce este tocmai așa-zisa idee de recunoștință pe care locuitorii insulei se simt obligați să o manifeste față de puterea comunistă, capabilă să înfrângă stihiiile apelor. Destinele înflorite, asemeni florilor unicat ale așezării reprezentă, o dată în plus, metafora bunăstării locale și a „viitorului luminos”, în accepția formulărilor propagandei comuniste.

Paza frontierei de stat a RPR reprezenta și ea o prioritate de educație politică, mai ales dacă avem în vedere poziția strategică a insulei. Astfel, alături de grănicerii din pichete, populația de pe insulă a fost atrasă în activități de propagandă menite să inoculeze importanța combaterii trecerii frauduloase a frontierei într-o perioadă în care abandonarea României, evaziunile din regimul comunist erau considerate infracțiuni care puteau destabiliza ordinea de stat. Autoritățile invocau munca organizatorilor politici din brigăzile de politizare a Armatei și a Miliției insistând că activitățile de propagandă în rândul pichetelor grănicerești din apropierea insulei obținuseră rezultate pozitive. Este interesantă o parcurgere analitică a unor conținuturi de educație politică de la jumătatea anilor '60, atunci când „trecerea frauduloasă a frontierei” devenise o problemă mult politizată. Astfel, în anii 1964 și 1965, grupele de grăniceri, alături de locuitorii insulei, fuseseră informați asupra documentelor necesare unei persoane pentru a trece frontiera sau asupra condițiilor de ședere temporară într-una din locuințele sau la familiile din comunitate³. Propaganda inocula insularilor ideea reacției punitive a statului, în condițiile în care aceștia ar fi adăpostit fugari⁴.

În continuare, rapoartele Secției de propagandă relevă temele predilecte ce vizau educația politică a locuitorilor din insulă: răspândirea printre adulți a cunoștințelor științifice, pentru a fi astfel combătut misticismul sau ignoranța; creșterea gradului de atașament față de politica

¹ *Conservarea valorilor artistice din Insula Ada Kaleh*, în „Viitorul”, Turnu-Severin, din 2 august 1969, p. 4.

² Miko Ervin, *op. cit.*, pp. 36-37.

³ Arhivele Naționale ale României Direcția Județeană Mehedinți (în continuare: ANRDJM), fond Comitetul Județean PCR 1945-1989, Fond Secția de Propagandă, dos. 13/1965, f. 45.

⁴ *Ibidem*.

economică a partidului; promovarea tradițiilor culturale ale românilor, fără accentuarea particularităților locale care ar fi individualitatea respectivului grup etnic¹.

Propaganda juridică a fost și ea direcționată către insulă, plecându-se de la premisa nevoii de cunoaștere aprofundată a legilor statului comunist român de către etnicii turci. Propaganda agro-zootehnică s-a manifestat prin intermediul angajamentelor inginerilor agronomi și a zootehniștilor de a disemina cunoștințe practice pentru acei locuitori ai insulei care dețineau animale în gospodării². Era modul prin care PMR induce ideea atenției pe care partidul o manifesta pentru cetățenii români, indiferent de originea lor etnică. Concomitent, și în Ada-Kaleh, ca și în alte comunități rurale din raion, s-a derulat campania „Luna cărții la sate”. Era modul prin care autoritățile comuniste procedau la o mobilizarea sistematică a intelectualilor la sate, pentru educarea proletariatului agricol și, simultan, pentru răspândirea tezelor marxist-leniniste³.

Evenimente politice importante, precum alegerile deputaților raionali și a celor pentru Marea Adunare Națională constituiau un moment de ofensivă propagandistică a brigăzilor artistice, pe direcția ilustrării importanței politice a evenimentului⁴ și a implicării comunității din insulă în delimitarea sa.

O altă direcție majoră de acțiune, ce se desprinde din analiza documentelor secției de propagandă vizează *educația politică a tinerilor*, măsuri de organizare și acțiune politică de-a lungul întregului an școlar. De altfel, în toate comunitățile severinene debutul anului școlar prezenta o puternică dimensiune politică. Atașamentul tineretului școlar față de regimul politic trebuia reîntărit și ilustrat printr-un tablou de angajament public. Profesorii și învățătorii care activau la școala gimnazială existentă pe insulă în aii '60 aveau misiunea de a se angaja în activități continue de educare patriotică a elevilor (turci). La rândul lor trebuiau să solicite sprijinul material, ideologic și metodic al instructorilor cu propagandă, de la nivelul conducerii raionale a partidului⁵. Lectorii care urmau să îndrume activitățile de propagandă de pe insulă trebuiau să fie recrutați dintre cei mai bine pregătiți membri de partid. Biroul raional de partid avertiza, că va monitoriza îndeaproape activitatea școlii și munca profesorilor diriginți în domeniul educației patriotice. Concomitent era necesară implicarea căminului cultural și a cercurilor de lectură⁶.

În aceeași direcție a propagandei culturale, Comisia Raională de cultură avea misiunea organizării activităților propagandistice de vară. Acestea se vor derula cu regularitate și în a doua parte a anilor '60, atunci când destinul insulei era deja hotărât. În încercarea de a crea imaginea de suprafață a respectării valorilor insulei, Festivalul Ada-Kaleh din vara anului 1969, se dorea a dobândi, nu o dimensiune spirituală ci mai degrabă să i se imprime valențele unei sărbători câmpenești cu largă participare muncitorească. Din programul manifestării lipseau elementele etno-culturale care ar fi generat interes asupra tradițiilor și istoriei insulei. Accentul era deplasat pe distracția vizitatorilor, odihnă și plimbări în pitorescul insulei⁷.

Pentru activitatea propagandistică din anii 1968 și 1969, brigăzile active ale Comitetului Județean pentru Cultură și Artă trebuiau să acorde o importanță majoră producțiilor folclorice ale zonelor rurale ale județului. Criteriile ideatice în funcție de care trebuiau organizate repertoriile interpreților se identificau în sfera eticii proletare. Creațiile trebuiau să dețină „un bogat conținut de idei” și să reflecte realizările contemporane, așadar atenția era redirecționată spre a se oculta particularitățile spirituale ale zonelor folclorice⁸. Mai mult, miza propagan-

¹ ANRDJM, fond Comitetul Județean PCR 1945-1989. Secția de Propagandă, dos. 3/1963-1965, f. 118.

² *Ibidem*, f. 120.

³ *Ibidem*.

⁴ *Ibidem*.

⁵ *Ibidem*, f. 261-262.

⁶ *Ibidem*, dos. 4, 5, /1965, ff. 45, 67.

⁷ *Ibidem*, dos. 7/1968-1969, f.82.

⁸ *Ibidem*.

distică a anului 1969 era corelată cu noua politică de reorganizare administrativă¹. Locuitorii insulei urmau să fie conștientizați politic de miza transformărilor care îi vizau². În același timp înaintau lucrările pentru amenajarea Complexului Hidroenergetic, iar presa locală trebuia să manifeste maximă atenție, în campaniile de mediatizare.

Concluzii

Este de subliniat faptul că situația Insulei Ada-Kaleh în deceniile șapte și începutul deceniului 8 a fost una fără ieșire pentru populația turcă ce trăia de generații în acest spațiu. Propaganda oficială a dezvoltat un discurs duplicitar: pe de-o parte dădea sentimentul adakalezilor că fac parte din mecanismul social al noilor orizonturi, iar pe de alta nu le dezvăluia nimic din dramatica soartă cu care urmau să se confrunte. În paralel, aceleași manifestări ideologice căutau să erodeze baza identitară a turcilor din Ada-Kaleh. Nu reprezenta deloc o prioritate studierea istoriei acestora, a tradițiilor, a individualității spirituale, care le conferea o poziție aparte în istoria regiunii dunărene. Mai mult, ei trebuiau îndepărtați de propriile valori, proces care se confunda cu acela al anulării libertăților civile ale tuturor românilor. Presa locală și centrală se angrena continuu în efortul de mistificare a realităților, privind și redând realitățile de pe insulă într-o perspectivă impregnată de cenzura ideologicului. A doua jumătate a anilor '60 a însemnat grăbirea activităților de dezafectare a așezării, mai ales că debutase deja șantierul Hidrocentralei. Locuitorii au fost determinați peste noapte să-și găsească o nouă identitate, într-o societate închisă, departe de ideea de toleranță etnică. Mulți dintre aceștia au suferit atât de profund, încât șocul reintegrării le-a fost fatal.

¹ Localitatea Ada-Kaleh, pregătită pentru scufundare, își va pierde statutul de comună.

² ANRDJM, fond Comitetul județean PCR Mehedinți. Secția de Propagandă, dos. 27/1968, f. 5.

Aspecte din viața romilor în anii '70-'80. Compoziția socio-profesională și fapte antisociale

Valentin VASILE

Keywords: Roma minority in Romania, demographic data, level of education, antisocial facts, parasitism, social inclusion

Abstract

Aspects of Roma Life in the 70s and 80s. The Socio-professional Composition and Antisocial Facts

The public opinion has reacted rashly against gypsies in many situations. In many cases they were considered lazy, dirty or beggars. Unfortunately, there hasn't been made a distinction between trust and parasitic elements, and, this fact has upset many gypsies. In this study I have insisted on demographic issues, the level of education and criminal status. I have not issued considerations for or against roma population, there were only introduced new informations that will help those interested to understand this problem during the communist regime.

Asocierea țiganilor cu practici ilegale ori atribuirea unor termeni depreciativi „murdar”, „leneș”, „hoț” sau sintagma „țiganul, tot țigan” sunt întâlnite recurent în memoria contemporanilor. Sub necesitatea clarificării unor percepții întemeiate sau parțial eronate și pe baza unor informații arhivistice verosimile pot fi evocate unele aspecte din viața romilor în anii '70-'80.

Rochiile cu arnici, cămășile cu cruce, pălăriile de lână, șerparele sau șurțele, plus ocupațiile tradiționale s-au împletit cu noi concepții asupra modului de viață, în special, la populația țigănească tânără în anii regimului ceaușist. Pe lângă cei încadrați în diferite tagme s-a păstrat și un segment numeric reprezentativ fără un domeniu de activitate stabil. Cei din urmă au populat masiv zonele urbane sau periurbane și nu de puține ori au dovedit serioase curențe de adaptare socială; la fel de notabile au fost și eforturile de integrare a unei părți a romilor orașeni și a celor din zonele limitrofe în exercitarea unor meserii nerevendicate de majoritatea populației (măturători, gunoieri), dar și-au menținut poziția onorabilă în anumite prestațiuni artistice (folclor și muzica lăutărească).

Caracteristicile unei comunități sunt identificabile prin câteva elemente (fenomenele de incluziune sau excluziune socială, comiterea de fapte antisociale), care sunt înfățișate cititorului sub forma unui expozeu informațional.

Date demografice

Dinamica demografică a etniei țigănești este arhicunoscută. Din cauza unor cunoștințe insuficiente de planning familial sau respectarea unor cutume specifice minorității, numărul acestora a înregistrat o perpetuă creștere, iar datele statistice oficiale sunt edificatoare¹.

¹ Arhiva Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității (ACNSAS), fond Documentar, dosar nr. 144, vol. 11, f. 141.

An recensământ	Total	Urban	Rural
1930	240.969	36.384	204.585
1941 (date provizorii nepublicate)	159.114	26.384	132.730
1956	104.216	18.108	86.108
1966	64.197	17.756	46.430
1977	75.696	-	-

Din investigațiile efectuate de Comisia Națională de Demografie, Centrul de cercetări sociologice al Universității din București și a rezultatelor recensămintelor populației apar diferențe majore. Centrul de cercetări sociologice indica cifra de cca 1.700.000 țigani, Ministerul de Interne și Comisia Națională de Demografie menționau 229.986 persoane, în timp ce la recensământul din 1977 s-au declarat aparținători etniei numai 75.696 indivizi. În aceste condiții s-a dispus ca cifră orientativă de bază cea oferită de Ministerul de Interne, cunoscând însă că și aceasta nu corespundea realității imediate.

Problema esențială, în viziunea autorităților, era cea referitoare la înmulțirea necontrolată a acestora; în dorința de a se obține o estimare prospectivă pe termen scurt s-a pornit de la următoarele ipoteze: numărul femeilor în vârstă de reproducere este de cca 200.000; numărul mediu de copii născuți de o țigancă este de cinci; durata medie a unei generații (în sens demografic) este de 28 ani¹. Așadar premisele pentru a atinge cifra psihologică de 1.000.000 țigani era îndeplinită.

Argumente plauzibile pentru sporul pozitiv al țiganilor erau conexe de rata avorturilor și plata ajutoarelor de stat. Astfel, în rândurile populației majoritare incidența întreruperilor de sarcină cunoștea cote alarmante, în timp ce, în sânul comunității rome mijloacele de contracepție sau avorturile erau ignorate. Sistemul alocațiilor de stat contribuia suplimentar la rata natalității; alocațiile erau acordate progresiv și necondiționat.

Corolarul de date este completat cu informații statistice din județele care găzduiau comunități țigănești semnificative. La cererea Ministerului de Interne circumscripțiile și posturile de Miliție au întocmit tabele nominale cu privire la țiganii aflați pe raza lor de competență (numărul total de familii și persoane, starea civilă, economico-socială și numărul celor cu antecedente penale); județele vizate, în mod special, au fost Sibiu, Gorj, Dolj, Harghita, Mureș, Bistrița Năsăud, Ialomița, Sectorul Agricol Ilfov și municipiul București.

Tabloul sinoptic cuprinde următoarele date: Sibiu 37.000, Gorj 9.000, Dolj 34.665, Harghita 13.541, Mureș 68.000, Bistrița Năsăud 12.000, Ialomița 2.441 familii cu 12.597 membri, Sectorul Agricol Ilfov și Municipiul București 5.183 familii cu 20.169 membri (în cazul Capitalei apartenența la etnie era contestată chiar și în pofida evidențelor, cum ar fi portul sau ocupațiile de zi cu zi)².

Instruirea școlară

Lucrările sociologice, istorice și studiile de antropologie au demonstrat, indubitabil, lacunele majore în educația romilor, dar au subliniat persistența unor meserii și îndeletniciri străvechi.

Pe lângă părinții și bunicii analfabeți sau semianalfabeți și majoritatea zdrobitoare a tinerilor aveau o educație precară. De altfel, o parte dintre cei înscriși la școală erau retrași de către părinți, purtându-i cu ei în peregrinările prin țară ori obligați să cerșească și să fure. În anul 1976, în urma acțiunilor și controalelor efectuate, a rezultat că peste 6.600 copii de vârstă

¹ *Ibidem*, f. 221

² ACNSAS, fond Documentar, dosar nr. 137, vol. 14, f. 84; *Ibidem*, dosar nr. 144, vol. 11, f. 238, 249-251, 254, 258; *Ibidem*, vol. 12, f. 229; *Ibidem*, vol. 13, f. 60.

școlară, din care aproape 3.000 din rândul țișanilor stabili și restul din familiile de țișani nomazi și seminomazi nu erau înscriși în învățământul obligatoriu, numărul acestora fiind mai ridicat în județele Ilfov (794), Brașov (750), Dolj (431), municipiul București (446); de reținut că, frecvența redusă la cursuri genera în mare măsură fenomenul de repetenție și, ulterior, de abandon școlar. Alții, cu diferite deficiențe fizice și intelectuale, nu erau cuprinși în învățământul special din cauza numărului insuficient de locuri¹. Percepțiile adulților au continuat să fie tributare celor tradiționale, adică, actul educațional nu este deloc facil și în multe situații nu-ți asigură traiul zilnic.

Din multitudinea de informații regăsite în arhivele Securității sunt relevante pentru studiul de față cele referitoare la comunitățile numeroase de romi din câteva unități teritorial-administrative.

Populația de țișani din județul Sibiu a beneficiat de o atenție suplimentară, atât din cauza factorului demografic, cât a activității socio-economice mai consistente desfășurate de membrii etniei. La ordinul MI nr. 131/DA/00735/09.06.1982 s-a întocmit un recensământ al populației țișânești din care a rezultat următoarea statistică: 21.441 țișani din care 6.691 se aflau în câmpul muncii, 1.342 pensionari, 260 primeau ajutor social, 1.736 bătrâni incapabili de muncă, 4.045 neangajați în câmpul muncii și 5.260 copii. O altă statistică evoca un număr de 37.000 țișani aflați pe raza județului Sibiu. Bulibașa Ion Cioabă susținea cifra de 46.000 țișani dintre care nomazi și seminomazi cca. 36.000 (doar 1.800 din cei nomazi și seminomazi erau încadrați în câmpul muncii)². Majoritatea au absolvit cel mult 1-4 clase primare; nu existau țișani cu studii superioare. Un număr de 37 țișani dețineau autoturisme proprietate personală și un procent semnificativ dintre ei posedau sume mari de bani.

O altă concentrare de romi se găsea în județul Dolj unde comunitatea număra 34.665 persoane (16.468 în mediul urban și 18.197 în mediul rural reprezentând 4,5% din populația județului). În municipiul Craiova erau concentrați peste 12.000 țișani în trei cartiere mari: Luncă, Românești și Sineasca, iar în mediul rural, în cartiere compacte pe raza comunelor Cerăt, Calopăr, Cetate, Lipov, Bratovoiești, Sadova și Amărăștii de Jos. Totalul populației de țișani era cifrat la 34.665 indivizi din care 16.468 în mediul urban și 18.197 în mediul rural, reprezentând 4,5% din populația județului. Din punct de vedere al nivelului de educație 17.950 erau neștiutori de carte, 10.533 au absolvit 1-4 clase, 5.236 au finalizat 5-10 clase, 603 absolvenți de școli profesionale, 329 aveau studii liceale, iar 14 studii superioare; cca 50% erau angajați permanent sau temporar în unități socialiste și cooperatiste, în locuri de muncă necalificate sau cu o calificare inferioară, 25% urmau cursurile a diferite școli, iar 25% refuzau să muncească și săvârșeau diverse infracțiuni de drept comun. Din cei 14 țișani identificați cu studii superioare, cinci desfășurau activitate didactică (doi în mediul urban, doi în cel rural și unul fără ocupație), șase erau încadrați instrumentiști la Filarmonica de stat „Oltenia” și un dirijor la Ansamblul artistic „Mugurelul” al Întreprinderii Electroputere din Craiova, doi medici și un psiholog³.

Din datele existente în cadrul Direcției de Statistică Gorj (1988) numărul țișanilor se ridica la cca 9.000 persoane din care aproximativ 1.700 în municipiul Tg. Jiu (țișani nomazi, lingurari și cărămidari), iar restul în mediul rural – ponderea deținând-o comunele Țânțăreni, Tismana și Scoarța cu câte 1.000, 700 și respectiv 500 țișani⁴. Din verificările efectuate în rândul acestei populații a rezultat că un număr de 14 persoane aveau o pregătire superioară și anume: șapte ingineri, patru juriști, un medic, un economist și un profesor.

¹ ACNSAS, fond Documentar, dosar nr. 144, vol. 11, f. 14.

² *Ibidem*, dosar nr. 8685, f. 385.

³ ACNSAS, fond Documentar, dosar nr. 233, f. 17.

⁴ *Ibidem*, dosar nr. 4965, vol. 1, f. 21.

Pe raza județului Ialomița din cei 7.559 țigani erau analfabeți (60%) și 5.038 semianalfabeți (40%) din totalul de 12.597 romi¹.

La solicitările Departamentului Securității Statului, în problema „naționaliști-țigani”, circumscripțiile și posturile de Miliție din Sectorul Agricol Ilfov au întocmit tabele nominale cu privire la țiganii aflați pe raza lor de competență.

Din analiza tabelelor rezultă că numărul total al țiganilor din municipiul București era inexact (mulți etnici nu-și recunoșteau originea). Statistica întocmită în anul 1982 cuprinde următoarele date: număr familii: 5.183; total țigani: 20.169 din care 5.382 bărbați, 4.4541 femei, 5.349 băieți și 4.897 fete; starea civilă: 5.838 căsătoriți, 3.324 necăsătoriți, 761 concubinaj; studii: 5.044 neșcolarizați, 11.741 școală generală, 818 liceale, 11 universitare, 2.555 preșcolari; starea socială: 6.433 încadrați în serviciu, 12.612 neîncadrați în serviciu (din care 2.366 majori și 10.246 minori), 241 liber profesioniști, 883 pensionari; domiciliu: 14.792 stabil, 4.148 flotant, 1.229 fără forme legale².

Deficitul sever de educație, manifestat la nivel funcțional prin gradul ridicat de analfabetism, contribuie la fenomenul excluziune socială. Chiar și la 20 de ani de la schimbările politice din decembrie 1989 situația a rămas la fel de gravă. Doar 20% dintre copiii de romi de vârstă corespunzătoare sunt înscriși la grădiniță, 25% neșcolarizați, cca 50% absolvenți ai ciclului primar, 5% au terminat liceul și 0,2% studii superioare; semnificativ este că generațiile care erau la vârsta școlară, în perioada 1950-1970, prezintă un nivel mai ridicat de școlaritate față de generația de vârstă școlară din perioada 1980-2000³.

Nivelul de instrucție școlară conferă mai multe șanse de incluziune socială, însă în cazul țiganilor procesul de conștientizare colectivă a efectelor benefice ale actului educațional a fost drastic limitat. Alternativa la educația precară a fost perpetuarea unor meserii specifice etniei și desfășurarea unor activități comerciale în limite legale sau în afara legii.

Fapte antisociale

Situația infraționalității în rândurile etniei rome a fost centralizată prin mai multe rapoarte întocmite de organele Ministerului de Interne și remise periodic forurilor centrale. Infrațiuni contra avutului obștesc, comiterea de acte de încălcare flagrantă a regulilor de conviețuire socială și tulburarea liniștii publice și cele cu pericol social crescut (tâlhării, ultraje contra autorității și bunelor moravuri, cerșetorie, vagabondaj, deținere ilegală de armament și muniții, speculă, trafic cu aur, valută și alte mijloace de plată străină) însumează actele de încălcare a legilor penale înfăptuite de romi. Atitudinea refractară față de muncă și concepția parazită față de viață a populației de țigani, cum apare într-o notă informativă a Securității, și desconsiderarea normelor de conviețuire socială au generat o permanentă stare infrațională. Sub satisfacerea unor nevoi comunitare s-a acceptat și autorizat practicarea unor ocupații (repararea unor obiecte de uz casnic, colectarea și comercializarea de fier vechi, ambalaje, deșeuri și confecții uzate, în baza unor autorizații emise de autoritățile locale), însă o parte din cei implicați își asigurau existența din produsul nelegiuirilor (tâlhării, furturi, cerșetorie, înșelăciune, ghicit)⁴.

Pe parcursul anului 1976 au comis 5.200 infrațiuni, reprezentând 12,2% din totalul faptelor penale înregistrate pe țară. Dintre acestea 74 au fost omoruri, 350 tâlhării, 3.700 furturi calificate și circa 1.100 alte infrațiuni, printre care și deținere ilegală de armament și muniții. La săvârșirea acestora au participat peste 5.400 persoane, din care 2.400 erau recidiviste sau cunoscute cu antecedente penale, 2.732 fără ocupație și 856 minori. Exemplificăm grupul de 22

¹ *Ibidem*, dosar nr. 144, vol. 11, f. 251.

² ACNSAS, fond Documentar, dosar nr. 137, vol. 14, f. 84.

³ Gelu Duminiță, Marian Preda, *Accesul romilor pe piața muncii*, Eca -Editura Cărții de Agribusiness, București, 2003, p. 16.

⁴ ACNSAS, fond Documentar, dosar nr. 144, vol. 11, f. 15.

persoane, autori ai unor furturi din biserici și mănăstiri, de la care s-au confiscat icoane și obiecte de cult în valoare de aproximativ 1.000.000 lei și peste 6 kg bijuterii din aur¹.

În intervalul 1976-1977 etnicii romi au înfăptuit peste 6.800 infracțiuni, multe cu pericol social deosebit (400 tâlhării, 4.400 furturi, 1.800 alte infracțiuni); și în primul trimestru al anului 1978 numărul nelegiuirilor comise de țigani nu a scăzut semnificativ (pe raza a nouă județe și Municipiul București, țiganii au comis peste 1.200 infracțiuni de natură judiciară, din care 24 omoruri, 852 furturi, 55 violuri, 21 ultraje împotriva organelor de Miliție)². Din peisajul infracțional erau nelipsite actele de violență atât în cadrul comunității cât și în relațiile cu populația majoritară; de altfel, în cartierele unde își aveau domiciliul, localitățile tranzitate ori în locurile de staționare pe timpul peregrinărilor se înregistrau episoade de agresiune fizică, fie din cauza atitudinii și comportamentului necivilizat, fie rodul unor ilegalități³.

Din rândurile celor 20.169 romi declarați în București și Sectorul Agricol Ilfov (1982) un număr de 1.288 persoane aveau antecedente penale. Din studiul efectuat de lucrătorii Securității municipiului București rezulta că ponderea infracțiunilor de drept comun comise de țigani era scăzută față de starea infracțională reală, deoarece, ofițerii din serviciile de cercetare penală, judiciar și economic înregistrau persoanele ca fiind de naționalitate română⁴. Și pe raza județului Bistrița Năsăud circa 1.100 țigani din totalul de 12.000 erau cunoscuți cu antecedente penale (furt din avutul personal și obștesc, sustragerile de material lemnos, abandonul familial, traficul cu metale prețioase, cerșetoria și vagabondajul)⁵.

Un alt pol de greutate în complexul acțiunilor ilegale era reprezentat de Oltenia, și în special de romii din Craiova. Furturile în dauna avutului obștesc și particular, câteva omoruri, vătămări corporale grave, ultraje și tâlhării plus aplicarea unor pedepse cu închisoare contra-vențională pentru viață parazitară (conform decretului nr 153/1970) unui număr de 350 persoane au întregit lista infracțiunilor cu autori țigani⁶. Dintre „vedetele” cu cazier din urbea olteană au reținut atenția indivizi precum Parizan (fost condamnat pentru omor, tentativa de omor, tâlhărie și furturi), Mănușa Neagră (condamnat în mai multe rânduri pentru tâlhărie și furturi) și Filozof (ultraj cu violență pentru săvârșirea a peste 400 furturi și pentru evadare) adevărate legende în sânul comunității rome. Majoritatea infractorilor erau incluși în categoria „voiajori” întrucât se deplasau cu autoturismele proprietate personală sau căruțe în județele Teleorman, Argeș, Vâlcea, Olt, Buzău, Mehedinți, Gorj, Ialomița și Prahova, precum și în municipiul București, unde săvârșeau fapte penale⁷.

Un episod memorabil pentru „actorii” implicați și un exemplu de solidaritate a fost cel consumat în seara zilei de 27 iunie 1982 în comuna Vârtop unde urmau să fie reținuți și transportați la Miliția județeană 11 țigani, autori ai furtului de 7.300 kg orz și 450 kg fân de la IAS Giubega. Conetnicii, aproximativ 500 persoane, s-au postat în fața sediului de Miliție și unii dintre participanți au aruncat cu pietre în autospeciala miliției și i-au dezumflat pneurile. Din cauza agitației cele 11 persoane reținute au fost eliberate și la scurtă vreme în localitate au sosit forțe sporite de Miliție, primul secretar al comitetului județean de partid și conducerea Inspectoratului Județean Dolj al Ministerului de Interne. Organele de Miliție, Securitate și Procuratura au desfășurat activități specifice pentru identificarea instigatorilor și începerea urmăririi penale⁸.

¹ *Ibidem*, f. 16.

² *Ibidem*, f. 55.

³ *Ibidem*, f. 58.

⁴ ACNSAS, fond Documentar, dosar nr. 137, vol. 14, f. 84v.

⁵ *Ibidem*, dosar nr. 144, vol. 11, f. 249.

⁶ *Ibidem*, dosar nr. 233, f. 54.

⁷ *Ibidem*, f. 54v.

⁸ *Ibidem*, f. 55bis.

Combaterea infraționalității și a altor fapte antisociale comise de țigani a cuprins o serie de măsuri și activități de prevenire demarate încă de la finele anilor '60. Măsurile adoptate de factorii angajați în procesul preîntâmpinării actelor infraționale au vizat: identificarea țiganilor străini de localitate, aduși la organul de Miliție și cercetați; romii depistați din alte localități au fost trimiși la domiciliu și preluați informativ de organele milițienești¹; instruirea șefilor de posturi pentru a lua măsuri de încadrare în câmpul muncii la CAP a tuturor țiganilor de pe raza comunelor².

Deciziile adoptate nu și-au produs efectele rapid; de exemplu, pe raza județului Cluj, în anul 1977, s-au înregistrat peste 250 infrațiuni, unele foarte grave (crime, tâlhării, violuri, furturi etc), și un număr însemnat de operațiuni cu aur și valută, acte de speculă, comercializarea unor obiecte și produse din străinătate procurate de la turiștii și studenții străini³. Actele de speculă, bișniță, operațiuni interzise cu metale prețioase au înflorit, iar raidurile Miliției au recuperat doar o parte nesemnificativă din mărfurile traficate pe piața Clujului (identificate 2.731 persoane de la care s-au confiscat 3.832 g aur, 322 g argint, 149.880 lei, bunuri în valoare de 113.465 lei, 170 dolari și s-au întocmit 260 dosare de cercetare penală)⁴; fenomen similar și în alte județe de pe teritoriul României.

În anii '80 un număr restrâns de țigani mai ales din rândul seminomazilor de pe raza comunelor Almăj, Coșoveni, Poiana Mare, precum și din Craiova, cartierul Popoveni, au stabilit contacte cu elemente infractoare – bișnițari – din județele Timiș, Arad și Caraș-Severin de la care procurau monede și bijuterii din aur, oferind în schimb argint industrial sustras de la diverse utilaje din unitățile economice. Țiganii din Craiova, mai ales cei din Fața Luncii, și-au creat unele legături în Justiție obținând contra unor sume mari de bani sau bijuterii amânări la executarea pedepsei, achitări sau chiar pedepse mici în raport cu gravitatea faptelor⁵. În mediul rural, majoritatea faptelor antisociale erau alcătuite din furturi simple din gospodărie, pădure, de pe câmp și înșelăciuni.

Prevenirea faptelor antisociale era eficientă, pe de o parte, prin localizarea, stabilizarea și încadrarea în activități utile, iar pe de altă parte prin acțiuni permanente de informare, îndrumare și supraveghere a romilor. Organele de ordine și siguranță publică, în special Miliția, în conformitate cu sarcinile primite, au decis deschiderea unor mape operative privind elementele infraționale din rândul țiganilor, însă încadrarea acestora cu surse de informare era nesatisfăcătoare. În cartierele, satele și comunele populate de un număr însemnat de țigani s-au constituit grupe de sprijin ale Miliției în rândurile acestora, însă nu aveau efecte mai ales în zilele în care romii sărbătoreau anumite evenimente familiale. Producerea faptelor antisociale sub raportul numărului și a gradului de pericol social a fost atribuită și consumului excesiv de alcool în rândul țiganilor⁶.

Din documentele vremii, oficial, rezultă o diminuare a fenomenului infrațional cu autori țigani; explicația descreșterii a fost motivată de respectarea regulilor de conviețuire socială, activitatea zilnică a brigăzii pentru combaterea parazitismului social, dar și atitudinea integratoare a unui număr crescând de etnici romi.

¹ ACNSAS, fond Documentar, dosar nr 578, vol. 6, f. 125.

² *Ibidem*, f. 126.

³ ACNSAS, fond Documentar, dosar nr 340, vol. 21, f. 20.

⁴ *Ibidem*, f. 30.

⁵ ACNSAS, fond Documentar, dosar nr. 233, f. 8v.

⁶ *Ibidem*, dosar nr. 341, vol. 5, f. 30v.

Concluzii

Diversitatea acestei etnii a produs și un fenomen de abordare variațională a romilor. Din această perspectivă evidențierea unor ipostaze consemnate în urmă cu trei-patru decenii pe baza unor noi surse documentare contribuie la suplimentarea volumului de izvoare și, implicit, confirmă sau infirmă anumite atitudini socio-ocupationale atribuite țiganilor. Politica demografică neplanificată, gradul de școlarizare, parazitismul social și perenitatea unor meserii și îndeletniciri, chiar și în condițiile unui regim de exprimare restrictiv, au provocat neîncetate situații dilematice pentru autoritățile politice și administrative.

Corpusul de informații din studiul de față insistă pe anumite componente care au influențat calitatea structurii sociale. Nivelul de instruire școlară proiectează un tip de interrelaționare ce nu are în centrul activităților sale actul infracțional. Cum procesul educativ a fost plasat la periferia preocupărilor curente și autoresponsabilizarea suplimentară nu a survenit, s-a încurajat comiterea de infracțiuni. Și totuși nu putem emite judecăți de valoare exclusiv din punct de vedere al gradului de educație. Abilitățile etnicilor romi de a se adapta cerințelor pieței, fie și prin practicarea unor ocupații nelegale, este remarcabil. Minimalizarea actului de învățământ, dar însușirea unor meserii tradiționale și îndeplinirea unor munci dezonorante pentru populația majoritară au echilibrat imaginea stigmatizabilă asupra acestora.

Sub aspectul violării legilor au fost enumerate principalele încălcări insistându-se pe datele referitoare la populația romă și numărul de infracțiuni cu autori țigani, fără a se efectua o analiză statistică în lipsa unor date complete.

Fenomenul rețelelor sociale (interacțiunea din sânul unei comunități, neam, locuitorii unei străzi), precizarea aspectelor de incluziune și excluziune caracteristice societății și relatarea unor fapte și evenimente cu „actori” necunoscuți ori faimoși întregesc tabloul informativ în problema romilor în anii regimului comunist.

Câteva considerații privind impactul Decretului Consiliului de Stat nr. 402/1982 asupra minorității germane din România

*Luminița BANU
Florian BANU*

Keywords: Emigration, German minorities, Romania, education tax, Securitate

Abstract:

Some Considerations about the Impact of the Decree no. 402/1982 over the German Minority from Romania

Our study intends to analyze one specific aspect of the emigration process of the Germans from Romania in the 80's. In fact, we have focused on a legislative act which had established new rules for the Romanian citizens who intended to leave their country. This category of citizens must first off all to compensate the expenses made by Romanian State for their education, professional training and social services.

The so called "education tax" had aroused a huge wave of protests in western countries, but especially in West Germany. Also, Israel and U.S.A. had protested against of the decree. The United States had addressed a warning to Romania that trade relations between the two countries could be cut sharply if the Romanian government puts into effect the law that would restrict emigration. The Department of State warning Bucharest that implementation of the tax could mean loss of Romania's most favourite nation tariff status.

In West Germany the news that Romania enacted legislation requiring large hard-currency payments from prospective emigrants to the West in order to compensate the Romanian government for the costs of education and other benefits enjoyed by the applicants gave rise to protests. The Bucharest regime was accused that the restriction of emigration contradicted the Final Act of Helsinki.

In Romania the German minority was deeply worried about the new law. Most of the Swabians from Banat and the Saxons from Transylvania had expressed their disagreement against the decree, specifically against of the stipulation that the tax had to be paid in convertible currencies, which the Romanians citizens were officially not allowed to possess.

After six months of secret and official negotiations between the Romanians part and the German and American Officials the crisis was solved. A new confidential agreement was signed between Romania and West Germany in May 1983 and the process of emigration was weigh anchor. Short time after this, Romania receives the most favourite nation clause from the Congress of the United States of America.

So, after all, what was the idea that motivated the communist regime to adopt a law such as the Decree no. 402/1982? Why had Ceausescu apparently chosen to damage his relationship with some of the major powers, like U.S.A. and West Germany?

In fact, Romania was experiencing in the 1982 severe financial difficulties. The economic situation of the country required an increase in hard-currency sources. On the other hand, the

communist regime had been condemned by human right groups on a regular basis, including the United States Commission on Security and Cooperation, which said in the 1981's report that "the Romanian government continues to violate the human rights and fundamental freedoms of its peoples".

In this situation, Ceausescu considered that it was the right time to take the offensive. So, in our opinion, Ceausescu has no intention to force the emigrants to pay, using that decree as a strategy to extract additional financial help from the West.

Studiul nostru intenționează să aducă în atenție un aspect al unuia dintre capitolele cele mai dureroase ale istoriei minorității germane din România în cea de-a doua jumătate a secolului al XX-lea: procesul de emigrare către R.F.G., proces declanșat în anii '50 și derulat timp de mai bine de patru decenii. Importanța subiectului este evidentă, dacă avem în vedere fie și numai faptul că, în interval de mai puțin de o jumătate de secol, o minoritate ce număra mai multe sute de mii de membri a decis că cea mai bună soluție pentru a-și asigura viitorul este aceea de a părăsi locurile unde strămoșii lor locuiseră timp de secole.

Din multiplele fațete ale acestui vast fenomen de emigrare, ne-am oprit asupra unei probleme punctuale: impactul pe care l-a avut asupra minorității germane un act legislativ care, aparent, se înscria în seria amplă a măsurilor de descurajare a emigrării germanilor de către autoritățile vremii. Mai precis, este vorba de Decretul nr. 402/1982, publicat în „Buletinul Oficial” la 1 noiembrie 1982, „privind obligațiile persoanelor care cer și li se aprobă să se stabilească definitiv în străinătate de a plăti integral datoriile pe care le au față de stat, organizații socialiste și persoane fizice, precum și de a restitui unele cheltuieli suportate de stat cu școlarizarea lor”.

Analiza consecințelor adoptării acestui act, realizată pe baza unor surse editate și inedite, va fi structurată pe două paliere, având în vedere atât receptarea prevederilor decretului de către germanii din România, cât și ecoul internațional al acestora, în special în rândul opiniei publice din R.F.G.

Istoriografia problemei

Potrivit informațiilor noastre, nu există încă o lucrare cu caracter monografic dedicată emigrării germanilor din România, dar o serie de informații valoroase referitoare la acest fenomen sunt disipate în numeroase lucrări.

Astfel, din punct de vedere al informației documentare, amintim aici contribuția lui Petre Opreș, materializată în publicarea a 12 documente provenind din fondul C.C. al P.C.R.-Cancelarie din cadrul Direcției Arhivelor Naționale Istorice Centrale, referitoare la abordarea problemei reunificării familiilor de origine germană de către conducerea statului nostru în anul 1973¹. De asemenea, esențial pentru studierea contextului în care a avut loc reluarea relațiilor româno-vest-germane este volumul de documente realizat de Ministerul Afacerilor Externe al României², volum ce acoperă perioada anilor 1966-1967.

Apoi, o serie de autori s-au aplecat asupra studierii cauzelor care au determinat o parte semnificativă a minorității germane să adopte soluția emigrării. Din această categorie dorim să menționăm, în primul rând, abordarea extrem de echilibrată realizată de preotul Wolfgang

¹ Petre Opreș, *Nicolae Ceaușescu și „Neue Ostpolitik”. Problema reunificării familiilor minorității germane din România (iunie 1973)*, în Vasile Ciobanu, Sorin Radu (coord.), „Partide politice și minorități naționale din România în secolul XX”, Sibiu, Editura Universității „Lucian Blaga”, 2006, pp. 245-282.

² Ministerul Afacerilor Externe, Direcția Arhivelor Diplomatice, *România – Republica Federală Germania*, vol. I *Începutul relațiilor diplomatice. 1966-1967*, cuvânt înainte de Cristian Diaconescu, editori Claudiu Florian, Dumitru Preda, Ottmar Trașcă, București, Editura Enciclopedică, 2009.

Rehner, care a reușit să surprindă foarte concis principalii factori care au acutizat tendințele de emigrare, în special după 1974¹.

Imagina furnizată de acesta, martor ocular al emigrărilor, poate fi întregită prin parcurgerea studiului realizat de Anneli Ute Gabanyi. La rândul său, cercetătoarea germană identifică drept principale cauze ale exodului masiv al germanilor următoarele aspecte:

- dorința de reîntregire a familiilor despărțite de evenimentele din timpul celui de-al Doilea Război Mondial;
- urmărirea și discriminarea unilaterală a minorității germane din România;
- deportările din U.R.S.S.;
- prevederile legii agrare din martie 1945;
- prevederile legii electorale din 1946, prin care etnicii germani erau excluși de la vot;
- procesul de urbanizare, care a determinat scăderea numărului etnicilor germani din unele comunități rurale;
- dispariția instituțiilor și structurilor sociale tradiționale, prin naționalizarea din 11 iunie 1948 și noile legi referitoare la învățământ și regimul cultelor religioase².

¹ Wolfgang Rehner, *Problemele populației de etnie germană în România. Tendințele ei de emigrare*, în Romulus Rusan (ed.), „Analele Sighet” 10. *Anii 1973-1989: cronica unui sfârșit de sistem*. Comunicări prezentate la Simpozionul de la Memorialul Sighet (5-7 iulie 2002), București, Fundația Academia Civică, 2003, pp. 228-234; principalele motive care au stat la baza emigrării sunt, în opinia autorului, deteriorarea nivelului de trai și reducerea drepturilor minorităților naționale în domeniile culturii și învățământului. Referitor la primul motiv, autorul nota: „Spre sfârșitul anilor '70 între vizitatorii țării au apărut și emigranți care plecaseră cu numai doi sau trei ani în urmă (Spätaussiedler). Faptul că veneau cu o mașină și aduceau cadouri impresiona oamenii simpli. Astfel s-a creat o adevărată febră de emigrare, un fel de psihoză. Se spunea: «Toți vor să plece», chiar dacă de fapt numai o treime era decisă pentru plecare. Cine avea în același timp și probleme cu Securitatea sau aștepta de ani de zile în zadar rezolvarea cererii pentru plecare definitivă, își pierdea răbdarea și căuta drumuri aventuroase de plecare ilegală” – Wolfgang Rehner, *op. cit.*, p. 232. Cele afirmate de către Wolfgang Rehner sunt susținute de o multitudine de mărturii documentare. Astfel, existau persoane motivate în special de aspecte economice, precum Richard Wagner, ajutor de maistru la o țesătorie de bumbac din Sighișoara, care în ianuarie 1978 afirma că „dacă i s-ar aproba plecarea definitivă, ar pleca în salopeta de lucru, numai să ajungă odată în R.F.G.”, dar și persoane care împărtășeau optica profesorului de istorie Hach Wilhelm din localitatea Petrești (Satu Mare), care susținea, tot în ianuarie 1978, că singurul său motiv de emigrare îl constituie „faptul că este de naționalitate germană, iar statul român duce o politică de deznaționalizare” – A.C.N.S.A.S., fond Documentar, dosar nr. 13.381, vol. 12, f. 45 și f. 49.

² Anneli Ute Gabanyi, *Exodul germanilor din România: cauze, fapte, consecințe*, în „Xenopoliana”, V, nr. 1-4/1997, pp. 229-231. Evident, cauzele emigrării germanilor din România au cunoscut și o serie de modificări de-a lungul timpului, unele cauze dispărând (teama de deportări, de exemplu), altele abia conturându-se. Într-o „Notă-sinteză privind tendința de emigrare a unor cetățeni de naționalitate germană din raza județului Sibiu”, realizată la 15 septembrie 1975 de către Inspectoratul Județean de Securitate Sibiu, erau enumerați următorii factori ce întrețineau, în viziunea ofițerilor de securitate, dorința de emigrare: „activitatea unor elemente naționalist-fasciste germane din țara noastră; teama că populația germană din țara noastră, cu timpul, va fi asimilată de poporul român; o parte din cei emigrați revin în țară ca vizitatori cu autoturisme proprietate personală, fac cadouri rudelor și prietenilor, prezentând standardul de viață din R.F.G. ca fiind mult superior celui din R.S.R.; influența cercurilor emigraționiste din străinătate” – A.C.N.S.A.S., fond Documentar, dosar nr. 13.381, vol. 4, f. 139. Preeminența factorului economic pare să fi fost de domeniul evidenței. De exemplu, după ce constatau „o recrudescență a tendinței de stabilire în străinătate” în rândul cetățenilor români de origine germană, autorii unei note a Inspectoratului de Securitate al Municipiului București, redactată în 18 septembrie 1975, apreciau că „această atmosferă se datorează în primul rând contactelor cu rudele sau prietenii stabiliți deja în străinătate, cât și scrisorilor și coletelor primite de la aceștia, care, din dorința de a demonstra că o duc mai bine unde s-au stabilit decât în România, creează acest climat nefavorabil țării noastre” – *ibidem*, f. 165. De asemenea, col. Agoston Alexandru, șeful Inspectoratului Județean de Securitate Mureș, nu ezita să raporteze în noiembrie 1982 că: „motivațiile de natură economică joacă influența hotărâtoare asupra psihozei emigraționiste. Standardul de viață din țara noastră, comparativ cu cel din R.F.G., servește în mod hotărâtor propagandei ostile din partea elementelor dușmănoase din țară și străinătate” – *ibidem*, vol. 25, f. 35.

De asemenea, ne-a reținut atenția un studiu de caz, bazat pe istoria orală, realizat de cercetătorul Cosmin Budeancă cu privire la emigrarea sașilor din Orăștie¹.

Date interesante despre ecoul internațional al Decretului nr. 402/1982 se regăsesc și în lucrarea consacrată de către Mircea Răceanu istoriei clauzei națiunii celei mai favorizate².

Informații valide, de primă mână, oferă lucrarea memorialistică publicată de Erwin Wickert, fost ambasador al R.F.G. la București în perioada 1971-1976, intitulată *Ochii fericii. Povestiri din viața mea*³. Acesta oferă chiar cifre exacte privind sumele vehiculate în epocă pentru aprobarea emigrării etnicilor germani din România: 1.800 D.M. (650 \$) pentru o persoană fără studii, 5.500 D.M. (1.964 \$) pentru un student, 7.000 D.M. (2.500 \$) pentru un student în ultimul an, 11.000 D.M. (3.298 \$) pentru un absolvent de facultate și 2.900 D.M. (1.035 \$) pentru un muncitor calificat.

Tot memorialistica oferă date, ce-i drept, mai puțin veridice, și asupra implicării Securității în derularea emigrării germanilor. Astfel, fostul general de Securitate Ion Mihai Pacepa a lansat prin cărțile sale⁴ o serie de afirmații de-a dreptul ridicole, dar care au fost luate (și continuă să fie!) drept adevăruri irefutabile⁵. Potrivit lui Pacepa, la jumătatea anilor '70, Nicolae Ceaușescu ar fi afirmat că „petrolul, evreii și germanii [sunt] mărfurile noastre cele mai bune la export”⁶. Pornind de la această presupusă afirmație, Pacepa nu a ezitat să dezvolte o întreagă teorie, conform căreia veniturile provenind din exporturile de produse industriale, produse agro-alimentare și materii prime ale României erau un fleac pe lângă sumele colosale obținute de Ceaușescu din vânzarea de evrei și germani și din spionajul industrial.

Informații de primă importanță pentru problema avută în vedere au fost puse la dispoziția publicului român și de lucrarea memorialistică realizată de Stelian Octavian Andronic⁷, ofițer D.I.E. care a condus ani de zile Unitatea pentru Acțiuni Valutare Speciale (A.V.S.) din cadrul D.I.E.

Implicarea Securității în acțiunea de emigrare a minoritarilor germani nu putea scăpa atenției unui cercetător asiduu al istoriei acestei instituții, precum Dennis Deletant. Istoricul britanic acreditează ideea încheierii unui acord secret între Ceaușescu (!) și guvernul vest-german, cu ocazia restabilirii relațiilor diplomatice dintre cele două țări, în anul 1967. Potrivit acestui „acord

¹ Cosmin Budeancă, *Emigrația sașilor din Orăștie în ultimul deceniu al regimului comunist*, în Romulus Rusan, *op. cit.*, p. 235-251.

² Mircea Răceanu, *Istoria clauzei națiunii celei mai favorizate în relațiile româno-americane*, București, I.N.M.E.R., 2009, pp. 198-238.

³ Erwin Wickert, *Die glücklichen Augen. Geschichten aus meinem Leben*, Stuttgart – München, Deutsche Verlagsanstalt, 2001; din cele 542 de pagini ale lucrării, 200 oferă informații legate de perioada petrecută de autor la București; pentru o prezentare a volumului, vezi William Totok, *România anilor '70: o imagine nefardată. Memoriile unui fost ambasador la București*, în „Observator Cultural”, nr. 112, 2002 (http://www.observatorcultural.ro/Romania-anilor-70-o-imagine-nefardata*articleID_1516-articles-details.html, consultat la 15 septembrie 2009). Din păcate, nu același lucru se poate spune despre volumul de memorii al ultimului ambasador al României în R.F.G. în perioada regimului comunist. Lucrarea lui Marcel Dinu, ambasador în R.F.G. în perioada 1986-1990, intitulată *42 de ani în diplomație. Ambasador sub patru președinți*, București, Editura C.H. Beck, 2009, abundă în generalități, ocolind atent problemele spinoase ale epocii.

⁴ Avem în vedere în special lucrarea lui Ion Mihai Pacepa, *Orizonturi roșii. Amintirile unui general de securitate*, București, Editura Venus, 1992.

⁵ Persoanele lucide apreciau încă din 1987 limitele poveștilor vehiculate de Pacepa. În acest sens, Vlad Georgescu avea serioase rețineri în privința valorii recent publicatei cărți a generalului dezertor: „Senzația pe care o va produce cartea va fi efemeră și se va stinge repede, deoarece autorul și-a pierdut credibilitatea. A făcut unele declarații și aprecieri neveridice, care, ulterior, s-au dovedit neexacte” – *apud* Mihai Pelin, *Culisele spionajului românesc. D.I.E. 1955-1980*, București, Editura Evenimentul Românesc, 1997, p. 255.

⁶ Ion Mihai Pacepa, *op. cit.*, p. 89.

⁷ Stelian Octavian Andronic, *36 de ani în serviciile secrete ale României. Din respect pentru adevăr. Memorii*, București, Editura Compania, 2008.

secret”, „R.F.G. se obliga să achite guvernului român o taxă «pe cap de cetățean» contra aprobării de emigrare. Sumele variau între 4.000 și 10.000 de mărci, în funcție de vârstă și calificarea profesională. Bani erau transferați în contul guvernului României sub formă de credite”¹.

Subiectul emigrării etnicilor germani din România se regăsește tratat sumar și în raportul final al Comisiei Prezidențiale pentru Analiza Dictaturii Comuniste din România. Citând surse germane, autorii raportului arată că în anii '50 ritmul emigrărilor a fost redus: în 1951 – 1.031 persoane, în 1952 – 26 persoane, în 1953 – doar 15, ajungându-se la cifre mai mari abia în 1958 (1.383 persoane)². Primele date despre plata unor sume de bani în schimbul eliberării vizelor ar exista din anul 1954, iar pentru anii '60, autorii indică implicarea în obținerea acestor vize a unui „avocat din Stuttgart”³.

Despre activitatea avocatului Ewald Garlepp din Stuttgart și canalul de eliberare a vizelor de emigrare pe care acesta l-a creat cu sprijinul Securității, am realizat și noi un studiu, bazat pe documente inedite provenind chiar din arhiva Securității, studiu în care am analizat o perioadă de zece ani (1962-1972)⁴.

Germanii din România în perioada interbelică

Ca și în cazul oricărui fenomen istoric, înțelegerea cauzelor care au condus la masiva emigrare a minorității germane din România în timpul regimului comunist presupune și o analiză, fie ea și sumară, a perioadei premergătoare. În acest sens, vom aminti aici câteva din aspectele relevante ale evoluției acestei minorități după crearea României Mari în anul 1918.

Dispariția Imperiului Austro-Ungar, în urma Primului Război Mondial, a făcut ca sașii și șvabii să-și caute locul în noua configurație politică a spațiului românesc. De altfel, în Adunarea Națională de la Alba Iulia, din 1 decembrie 1918, au fost făcute declarații ferme privind garantarea libertății tuturor minorităților naționale, iar în Rezoluția de unire au fost înscrise largi drepturi pentru minoritățile naționale. Ca urmare, sașii întruniți în 8 ianuarie 1919 la Mediaș și-au exprimat adeziunea la actul unirii Transilvaniei cu România, urmați de șvabi, întruniți în 10 august 1919 la Timișoara⁵. Potrivit datelor prezentate în cadrul Conferinței de Pace de la Paris, germanii reprezentau la acel moment 4,1% din populația României și 9,87% din populația Transilvaniei⁶.

În cadrul României Mari, populația de origine germană s-a bucurat de toate drepturile și libertățile democratice, având acces neîngrădit la educație și multiple posibilități de creație și exprimare culturală. Interesele acestei minorități au fost reprezentate de *Uniunea Germanilor din România*, constituită în septembrie 1921, condusă de un Consiliu Național și având ca președinte pe Rudolf Brandsch. Din punct de vedere politic, vectorul de promovare a fost *Partidul German*, condus de Hans Otto Roth⁷. Minoritatea germană a dovedit atașament față de

¹ Dennis Deletant, *Ceașescu și Securitatea. Constrângere și disidență în România anilor 1965-1989*, București, Editura Humanitas, 1998, p. 125.

² Comisia Prezidențială pentru Analiza Dictaturii Comuniste din România, *Raport final*, editori Vladimir Tismăneanu, Dorin Dobrinu, Cristian Vasile, București, Editura Humanitas, 2007, p. 361.

³ *Ibidem*, p. 362.

⁴ Florian Banu, *Implicarea Securității în emigrarea minorității germane din România (1962-1972)*, în *Partide politice și minorități naționale din România în secolul XX*, vol. IV, coord. Vasile Ciobanu, Sorin Radu, Sibiu, Technomedia, 2009, pp. 319-341.

⁵ Arhivele Statului din România, *Minoritățile naționale din România. 1918-1925. Documente*, coord. Ioan Scurtu, Liviu Boar, București, 1995, p. 7; vezi și Vasile Ciobanu, *Presa românească despre adeziunile germanilor din România la Marea Unire din 1918*, în „Anuarul Institutului de Cercetări Socio-Umane. Sibiu”, 1994, tom I, pp. 78-89

⁶ Arhivele Statului din România, *Minoritățile naționale din România. 1918-1925. Documente*, coord. Ioan Scurtu, Liviu Boar, București, 1995, p. 8.

⁷ *Ibidem*, p. 9; pentru o analiză a formelor de organizare în această perioadă, vezi Vasile Ciobanu, *Organizarea național-politică a germanilor din România. 1919-1944*, în „Anuarul Institutului de Cercetări Socio-Umane. Sibiu”, 1995, tom II, pp. 121-134.

noua structură statală în care trăia, refuzând să se ralieze demersurilor întreprinse de minoritarii maghiari la diverse foruri internaționale împotriva statului român. Reprezentanții germanilor în parlament încheiau de obicei un cartel electoral cu partidul aflat la cârma statului, încercând să obțină o subvenționare mai consistentă¹ și o deplină libertate de funcționare în domeniul învățământului și al Bisericii².

Din punct de vedere numeric, populația de origine germană a continuat să înregistreze un regres, fenomen manifestat încă din ultimele decenii ale secolului al XIX-lea. Potrivit datelor recensământului din anul 1930, minoritarii germani din România erau în număr de 745.421 persoane, adică 4,1% din totalul populației țării³. Dintre aceștia, 253.426 locuiau în Transilvania propriu-zisă, iar 290.426 în Banat, Crișana și Maramureș⁴. Se adăugau germanii din Basarabia, Bucovina și Vechiul Regat.

În perioada dintre recensământul din 1930 și rapturile teritoriale din vara anului 1940 sporul natural al cetățenilor români de origine etnică germană era de numai 6,0 la mia de locuitori, „el fiind mult mai mic, comparativ cu cele ale celor mai multe dintre grupurile etnice care trăiau în țară”⁵, astfel încât numărul acestora în anul 1940 este estimat de istoricul Dumitru Șandru la 790.000 locuitori⁶.

Minoritatea germană din România în anii celui de-al Doilea Război Mondial

Pierderile teritoriale suferite de statul român în anul 1940 au afectat și populația de origine germană. Astfel, conducerea de la Berlin a pregătit transferarea germanilor din provinciile cedate către U.R.S.S. pe teritoriile Reichului. Cu o zi înainte de remiterea ultimatumului sovietic către România, la 25 iunie 1940, a fost încheiată o înțelegere între miniștrii Afacerilor Externe ai Germaniei și Uniunii Sovietice, prin care s-a convenit ca cetățenilor români de naționalitate germană din teritoriile românești revendicate de U.R.S.S. să li se asigure dreptul de a se transfera în Reich⁷. Emigrarea acestora s-a făcut în baza Convenției sovieto-germane din 5 septembrie 1940, iar la 22 octombrie 1940 a fost semnată o înțelegere similară între guvernele român și cel german, referitoare la plecarea în Germania a nemților din sudul Bucovinei⁸ și din Dobrogea⁹.

În baza celor două acorduri, în toamna anului 1940 au plecat în Germania peste 150.000 de nemți din Basarabia, Bucovina și Dobrogea. Rezultatul amputărilor teritoriale și al emigrărilor

¹ A.N.I.C., fond Direcția Generală a Poliției (D.G.P.), dosar nr. 45/1945, f. 3.

² Arhivele Statului din România, *Minoritățile naționale din România. 1925-1931. Documente*, coord. Ioan Scurtu, Ioan Dordea, București, 1996, p. 11.

³ Vezi tabelul „Populația la 29 decembrie 1930 repartizată pe neamuri”, în *ibidem*, p. 468; după limba maternă, procentul era de 4,2%.

⁴ Dumitru Șandru, *Reforma agrară din 1945 și țărâtimea germană din România*, București, I.N.S.T., 2009, p. 23.

⁵ *Ibidem*, p. 24.

⁶ *Ibidem*.

⁷ Date interesante despre aceste transferuri de populație se regăsesc în cap. *N.K.V.D.-ul R.S.S.M. în timpul operațiunii de repatriere a germanilor basarabeni în Reich-ul german* din lucrarea lui Pavel Moraru, *Urmașii lui Felix Dzerjinski. Organele Securității Statului în Republica Sovietică Socialistă Moldovenească. 1940-1991*, București, I.N.S.T., 2008, pp. 34-38; potrivit autorului citat, „au fost salvați de urgență bolșevică mai bine de cinci mii de români de sânge care, datorită bunăvoinței autorităților germane, au fost înregistrați în listele de repatriați germani” – p. 37; pe lângă români, au fost evacuați și ucraineni, polonezi, cehi – *ibidem*.

⁸ Ștefan Purici, *Strămutarea germanilor sud-bucovineni și impactul asupra societății românești*, în „Codrii Cosminului”, Suceava, fasc. 6-7, 2000-2001, pp. 293-302; Constantin Ungureanu, *Consecințele trunchierii Bucovinei și repatrierii germanilor bucovineni*, în „Codrii Cosminului”, Suceava, fasc. 8-9, 2002-2003, pp. 95-108.

⁹ Dumitru Șandru, *op. cit.*, p. 25. Pentru istoria germanilor din Dobrogea, vezi Horia Stinghe, *Despre germanii din Dobrogea*, Constanța, s.n., 2003, Valentin Ciorbea (coord.), *Germanii dobrogeni. Istorie și civilizație*, Constanța, Editura Muntenia, 2006.

în baza convențiilor amintite a fost vizibil la recensământul din 6 aprilie 1941: doar 542.325 de persoane de origine germană, adică 4% din totalul populației¹.

Faptul că populația de origine etnică germană se diminuase în urma unor rapturi teritoriale pe care Germania le consimțise (Pactul Ribbentrop-Molotov) sau chiar le girase (Dictatul de la Viena) a adus nu doar consecințe de ordin demografic, ci și politic. Era firesc ca autoritățile germane să se teamă de nașterea unor resentimente față de germani în rândul românilor. Pentru a proteja minoritatea germană din România, ministrul german de Externe, Joachim von Ribbentrop, a avut grijă să-l oblige pe Mihail Manoilescu să semneze la 30 august 1940 un „Protocol privitor la grupul etnic german din România”, prin care „Guvernul Regal Român își ia angajamentul de a pune în toate privințele în condițiuni de egalitate pe cei care aparțin grupului etnic german din România cu populațiunea etnică românească și de a dezvolta și de aici înainte pozițiunea grupului etnic german din România în spiritul hotărârilor de la Alba Iulia pentru conservarea naționalității germane”².

În urma presiunilor Germaniei, dar și ale liderilor minorității germane din România, generalul Ion Antonescu adoptă Decretul-Lege nr. 3.884 din 20 noiembrie 1940 prin care se constituia Grupul Etnic German din România³ (în continuare – G.E.G.). Prin articolul 2 se specifică: „Aparțin Grupului Etnic German din România toți cetățenii români care, prin confesia lor la poporul german, au fost recunoscuți ca fiind de origine etnică germană din partea conducerii Grupului Etnic și înregistrați ca atare în registrul național al Grupului Etnic German din România”. Potrivit articolului 3, „reprezentantul voinței naționale a Grupului Etnic German din România este Partidul Muncitoresc Național Socialist German (N.S.D.A.P. der Deutschen Volksgruppe in Rumänien)”, iar prin art. 4 se prevedea posibilitatea luării de către G.E.G. a unor dispoziții cu caracter de obligativitate pentru membrii săi, dar numai cu aprobarea Conducătorului Statului.

În fapt, prin acest decret-lege se creau condițiile pentru organizarea minorității germane din România ca „un stat în stat”⁴. Odată cu legalizarea Grupului Etnic German, acțiunile unei părți semnificative a minorității germane au devenit tot mai sfidătoare la adresa autorităților statului român, ca și în raporturile cu populația majoritară de origine etnică română. Plecând de la injurii de natură rasială și până la elaborarea unor proiecte de constituire a unor structuri statale proprii⁵, gama de gesturi inamicale față de români a fost extrem de largă, atrăgând, inevitabil, antipatia populației majoritare.

Din punct de vedere demografic, minoritatea germană din România a continuat să se diminueze și în anii 1941-1943, prin plecarea legală sau, cel mai adesea, ilegală a acestora. O dată de referință rămâne ziua de 12 mai 1943 când, la Brașov, în urma repetatelor insistențe ale părții germane, a fost semnată de către ministrul Germaniei la București, Manfred von Killinger, și generalul Ilie Șteflea, ca reprezentant al guvernului român, o convenție româno-germană referitoare la înrolarea cetățenilor români de origine germană în unitățile Wehrmacht-

¹ Dumitru Șandru, *op. cit.*, p. 28.

² A.N.I.C., fond D.G.P., dosar nr. 56/1940, f. 3.

³ A.N.I.C., fond Președinția Consiliului de Miniștri – Cabinetul Militar Ion Antonescu (P.C.M.-C.M.), dosar nr. 115/1941, vol. I, f. 180; Arhiva Ministerului Afacerilor Externe (A.M.A.E.), fond Germania, vol. 133, *passim*; pentru textul decretului – „Monitorul Oficial” (M.O.), nr. 275, 21 noiembrie 1940.

⁴ Vezi și depoziția lui Eugen Cristescu în timpul procesului din mai 1946 în *Procesul Mareșalului Antonescu. Documente*, vol. I, București, 1998, pp. 328-329.

⁵ Vezi Dumitru Șandru, *Autonomia Transilvaniei în propaganda germanilor din România*, în „Xenopoliana”, tom V, nr. 1-4/1997, pp. 210-218. De exemplu, la 17 decembrie 1942, Inspectoratul de Jandarmi Timișoara reconfirma știrea că șvabii sperau ca Banatul să devină în scurt timp autonom, iar românii să fie evacuați din regiune – *ibidem*, p. 216. Pentru ultimele ecouri ale acestor idei, vezi Mihai D. Drecin, *Ideea „autonomiei” Transilvaniei în mediile politice maghiare și germane din provincie (primăvara 1944 – toamna 1945)*, în *Istoria ca experiență intelectuală*, Oradea, 2001, pp. 357-370.

ului sau în formațiunile de luptă ale S.S. (*Schutzstaffel*). Persoanele ce se înrolau dobândeau cetățenia germană, dar păstrau și cetățenia română, deși legislația românească a vremii nu permitea dubla cetățenie¹. Deși a fost imposibilă realizarea unei evidențe exacte, Președinția Consiliului de Miniștri dispunea la 31 august 1944 de date centralizate din care rezulta că aproximativ 60.000 de bărbați s-ar fi aflat, în baza înțelegerii din 12 mai 1943, în teritoriile ocupate de trupele germane.

Un ultim val de plecări masive ale cetățenilor români de origine etnică germană a fost înregistrat după 23 august 1944. Ruperea alianței cu Germania de către România și înaintarea rapidă a Armatei Roșii a ridicat problema evacuării populației de origine germană. Un plan pentru evacuarea germanilor din nord-vestul Transilvaniei fusese elaborat încă din primăvara anului 1944 și acesta a fost pus în aplicare de generalul brașovean Arthur Phleps începând din 7 septembrie 1944. În aceeași zi, generalul Phleps, împuternicit general al Reichului pentru Transilvania, comunica ministrului de Externe, Grigore Niculescu-Buzești, solicitarea Reichului ca Bucureștiul să aprobe evacuarea din România a tuturor locuitorilor de origine germană, în contrapartidă Reichul și guvernul maghiar urmând să ia toate măsurile ca viața și bunurile locuitorilor de naționalitate română din Ungaria să fie apărate și păstrate. Inițiativa germană a eșuat, atât din cauza ezitărilor conducerii României, cât și datorită opoziției față de acest plan manifestată de unii lideri ai populației de origine germană. În acest context, o parte dintre sașii din Transilvania și foarte mulți dintre șvabii din Banat au plecat de bună voie cu trupele germane aflate în retragere, în vreme ce unii au fost siliți să plece de către unități ale Wehrmacht-ului². Cifrele referitoare la acest ultim exod sunt variabile, dar cei mai avizați cercetători sunt de acord că a fost vorba de câteva zeci de mii de persoane³.

Ieșirea României din cadrul Axei și încheierea Convenției de Armistițiu au însemnat pentru populația de origine germană din România începutul unei perioade de grele încercări⁴. Atrăgându-și resentimentele unei importante părți a populației românești și fiind asimilați de către Comisia Aliată (Sovietică) de Control cu sprijinitorii necondiționați ai Reichului, etnicii germani au fost supuși unui lung șir de măsuri punitive.

Spre sfârșitul lunii decembrie 1944 Comandamentul Sovietic a transmis Ministerului Afacerilor Interne cererea de a lua măsuri pentru internarea în lagăre a supușilor români de naționalitate germană. La 31 decembrie 1944 Subsecretariatul de Stat al Poliției a transmis Inspectoratului General al Jandarmeriei și Direcției Generale a Poliției normele stabilite de Președinția Consiliului de Miniștri cu privire la internarea persoanelor de origine germană. Conform acestor norme, erau vizate următoarele categorii de persoane: toți bărbații cu vârsta între 17 și 45 de ani, indiferent de profesiune, toate femeile cu vârsta între 18 și 30 de ani, indiferent de profesiune, dar numai acelea cu copii mai mari de un an⁵.

¹ Dumitru Șandru, *Reforma agrară din 1945 și țărănimea germană din România*, București, INST, 2009, p. 29; vezi și Constantin Dedu, *Statutul juridic al cetățenilor români de origine germană care s-au înrolat în armata germană – S.S. în timpul celui de-al doilea război mondial*, în „Analele Cercului de Istorie «Gh. Brătianu»”, Câmpulung Muscel, vol. 6, 2004, pp. 64-69.

² Dumitru Șandru, *op. cit.*, pp. 33-34.

³ Considerăm că cea mai solidă analiză a acestei probleme este realizată de Dumitru Șandru în capitolul *Fuga, revenirea și expatrierea etnicilor germani* din volumul *Mișcări de populație în România (1940-1948)*, București, Editura Enciclopedică, 2003, pp. 316-337.

⁴ Vezi Claudiu Mihail Florian, *Situația etnicilor germani din Transilvania. 23 august – 12 septembrie 1944*, în „Arhivele Totalitarismului”, an 7, nr. 1-2/1999, pp. 68-79.

⁵ Dumitru Șandru, *Mișcări de populație în România (1940-1948)*, București, Editura Enciclopedică, 2003, p. 238; în 3 ianuarie 1945 Inspectoratul General al Jandarmeriei a trimis în teritoriu Instrucțiunile nr. 51.093 „pentru internarea unor categorii de cetățeni de origine etnică germană”, document publicat în *Istoria comunismului din România. Documente. Perioada Gheorghe Gheorghiu-Dej (1945-1965)*, volum editat de Mihnea Berindei, Dorin Dobrinco, Armand Goșu, București, Editura Humanitas, 2009, pp. 37-40.

Modul în care s-a făcut ridicarea și apoi trimiterea în U.R.S.S. pentru munca de reconstrucție a etnicilor germani din România l-a impresionat în mod deosebit și pe Frank Wisner, șeful de post al O.S.S.-ului în România cu începere din septembrie 1944. Potrivit lui Tim Weiner, ofițerul american de informații fusese de-a dreptul marcat de scenele văzute la București: „Până în iarnă, [sovieticii] preluaseră controlul asupra capitalei, adunaseră mii de români de origine germană în vagoane și îi trimiseseră în Est; spre sclavie și moarte. Wisner văzuse cum douăzeci și șapte de vagoane ticsite cu oameni părăseau România. Imaginea avea să-l bânuie toată viața. Era un om profund tulburat când s-a întors la cartierul general al O.S.S. din Germania (...)”¹.

Deportarea în Uniunea Sovietică² a fost una de durată (la sfârșitul anului 1947 majoritatea celor deportați continuau să se afle în captivitate, revenirea masivă înregistrându-se abia în primăvara 1948), iar amploarea acestui proces (numărul deportaților fiind estimat între 70.000 și 100.000 de persoane), privită în raport de dislocările ulterioare de populație, nu a fost egalată³.

Pe lângă măsurile privative de libertate, minoritatea germană din România s-a văzut confruntată după 23 august 1944 și cu o serie de confiscări de bunuri.

Încă la ședința Consiliului de Miniștri din 26 septembrie 1944 a fost luat în discuție proiectul legii pentru desființarea Grupului Etnic German din România (G.E.G.) și, cu această ocazie, Lucrețiu Pătrășcanu susținea ca bunurile care aparținuseră G.E.G. să nu devină proprietate a statului român, ci „să fie afectate pentru plata despăgubirilor de război”⁴. Propunerea a fost respinsă de premierul Sănătescu, care a subliniat că în aceste averi sunt incluse „spitale, școli, muzee etc. care sub nici un motiv nu pot fi înstrăinate”, susținut și de Iuliu Maniu, care a arătat caracterul inalienabil al acestor averi, precum și faptul că au surse diferite: o parte proveneau din proprietățile Bisericii Evanghelice Lutherane, o altă parte din donații imperiale⁵. Punctul de vedere al generalului Sănătescu s-a regăsit în redactarea actului legislativ⁶, statul român devenind proprietar al bunurilor aparținând Grupului Etnic German.

Pentru administrarea acestor bunuri a fost adoptat, la 1 decembrie 1944, „Decretul-lege pentru înființarea Comisariatului General pentru preluarea, conservarea, controlul, adminis-

¹ Tim Weiner, *C.I.A. – o istorie secretă*, București, Editura Litera Internațional, 2009, p. 19.

² Date suplimentare despre modul în care s-a făcut deportarea etnicilor germani și ce a însemnat aceasta pentru destinul celor care i-au căzut victime, vezi *** *Deportarea etnicilor germani din România în Uniunea Sovietică. 1945*, culegere întocmită de Hannelore Baier, cuvânt înainte: Paul Philippi, studiu introductiv: Dumitru Șandru, Sibiu, s.n., 1994; Ignaz Fischer, *Date despre deportarea în Rusia a etnicilor germani din Banat*, în „Analele Sighet” II. *Instaurarea comunismului – între rezistență și represiune. Comunicări prezentate la Simpozionul de la Sighetu Marmăției (9-11 iunie 1995)*, ediție îngrijită de Romulus Rusan, București, Fundația Academia Civică, 1995, pp. 416-418; Maria Ballasch, *Cinci ani de neînțeles*, în *loc. cit.*, pp. 419-420; Jean Schafnhüt, *Krasnodon – lagărul 1210*, în *loc. cit.*, pp. 421-425; Julius Hager, *Deportarea șvabilor sătmăreni în U.R.S.S.*, în *loc. cit.*, pp. 426-428; Hannelore Baier, *Sighet – punctul de frontieră prin care s-au întors primii deportați etnici germani din U.R.S.S.*, în *loc. cit.*, pp. 433-436; Friedrich Oravec, *Țarul morții. Jurnalul unui deportat german*, Brăila, Editura Vascomremo Company, 1996; Dumitru Hâncu, *Drame postbelice. Deportarea germanilor din sud-estul Europei*, în „Magazin istoric”, nr. 12/1999, pp. 57-58; Dorin Dobrin, „Marea nedreptate”. *Ocupația sovietică și deportarea etnicilor germani din România în U.R.S.S. (1945-1949)*, în „Analele Științifice ale Universității «A.I. Cuza» – Iași”, seria Istorie, tomul XLVIII – XLIX, 2002-2003, pp. 179-222; Mircea Rusnac, *Deportarea germanilor în Uniunea Sovietică (1945). Cu referire specială la Banat*, în „Banatica”, vol. 16, nr. 2/2003, pp. 303-327.

³ Dumitru Șandru, *op. cit.*, p. 259.

⁴ A.N.I.C., fond Președinția Consiliului de Miniștri (P.C.M.), dosar nr. 2/1944, f. 105.

⁵ Maniu sublinia: „sunt averi imense, de sute de milioane, care au avut izvoare deosebite, destinații deosebite și organizații deosebite. Nemții n-au făcut altceva decât să centralizeze aceste averi și să le administreze totalitar”, *ibidem*, f. 106.

⁶ Vezi Decretul-lege pentru abrogarea legii nr. 830 din 21 noiembrie 1940 pentru constituirea Grupului Etnic German din România, în M.O., nr. 233, 8 octombrie 1944, pp. 6 558-6 560.

trarea și lichidarea unor întreprinderi și bunuri”¹, iar la 3 ianuarie 1945, prin Legea nr. 2, s-a creat Comisariatul General pentru Administrarea și Lichidarea Bunurilor fostului Grup Etnic German din România².

Pe baza acestei legislații, dar și prin numeroase abuzuri săvârșite de autoritățile civile și militare, o mare parte din patrimoniul comunității germane a fost pierdut. Dar cea mai grea lovitură, din punct de vedere material, pentru minoritatea germană a fost reprezentată de legea pentru reforma agrară, din 23 martie 1945³.

Această lege a fost apreciată de un reputat specialist în domeniu drept „un act îndreptat cu prioritate împotriva membrilor comunității germane din România și abia în al doilea rând împotriva moșierilor, de la care se declara de către liderii partidului comunist că vor fi confiscate pământurile în vederea împrumutării țăranilor”⁴. Această aserțiune se sprijină pe faptul că, pe baza prevederilor acestei legi, moșierii „au reușit, într-o proporție însemnată, să rămână, până la promulgarea decretului-lege nr. 83, din 2 martie 1949, care le-a confiscat toate bunurile rurale, în stăpânirea suprafeței-limită de 50 ha arabile, prescrisă prin art. 3 lit. h al legii din 23 martie 1945, a viilor și a pădurilor, iar unii dintre ei să își păstreze și ferme model, în întinderi de până la 150 ha arabile”, în timp ce „micii proprietari de origine germană au fost deposedați nu numai de întregul pământ, dar și de locuințe”⁵.

Situația minorității germane din România în primii ani ai regimului comunist și declanșarea emigrării către R.F.G.

Noi măsuri vexatorii pentru populația de origine germană au fost luate de autorități în anii care au urmat încheierii războiului, dovedindu-se că resentimentele născute în timpul susținerii de către aceasta a politicii Reichului s-au șters foarte greu⁶. De exemplu, la alegerile din 19

¹ M.O., nr. 281, 3 decembrie 1944, pp. 7 863-7 864.

² Dumitru Șandru, *Reforma agrară din 1945 și țăranimea germană din România*, București, INST, 2009, p. 90.

³ Decretul-lege pentru înfăptuirea reformei agrare, din 23 martie 1945, prevedea, la art. 3, următoarele categorii de proprietăți ce treceau în proprietatea statului, în vederea împrumutării țăranilor:

- a) pământurile și proprietățile agrare de orice fel aparținând cetățenilor germani și cetățenilor români, persoane fizice și juridice, de naționalitate germană, care colaboraseră cu Germania hitleristă;
- b) pământurile și alte proprietăți agricole ale criminalilor de război și ale celor vinovați de dezastrul țării;
- c) pământurile celor care se refugiaseră în țările cu care România era în stare de război ori se refugiaseră în străinătate după 23 august 1944;
- d) terenurile și toate bunurile agricole ale absenteiștilor;
- e) terenurile care în ultimii șapte ani consecutivi nu-și cultivaseră pământurile în regie proprie, cu excepția loturilor până la 10 ha;
- f) bunurile agricole de orice fel ale cetățenilor români care se înscriaseră voluntari pentru a lupta împotriva Națiunilor Unite;
- g) bunurile de mână moartă;
- h) prisosul terenurilor agricole constituind proprietăți ale persoanelor fizice care depășeau suprafața de 50 ha și anume: pământul arabil, livezile, pășunile, bălțile și iazurile artificiale, fie că serveau sau nu la pescuit, mlaștinile și terenurile inundabile – cf. *ibidem*, p. 97.

⁴ Dumitru Șandru, *op. cit.*, p. 13.

⁵ *Ibidem*.

⁶ Elocvent pentru atitudinea multor români față de minoritarii germani în perioada respectivă este și următorul dialog, purtat, în 3 aprilie 1946, între Gh. Gheorghiu-Dej (codificat „Fe”) și Stalin (codificat „N”):

„Fe: Avem în țară vreo 500.000 sași și șvabi. Ei au fost la noi totdeauna pionierii imperialismului german și focarele reacțiunii. În prezent, au început din nou să ridice capul. Am vrea să-i expulzăm.

N: Războiul s-a terminat. Acum e greu de expulzat. Ei au dreptul la vot?

Fe.: Tocmai la aceasta ne-am gândit și noi. Am vrea să-i lipsim de dreptul de vot.

N.: Sunt cetățeni români?

Fe.: Da.

noiembrie 1946 germanii au fost excluși de pe listele de vot, autoritățile prevalându-se de prevederile art. 7 din Legea nr. 560, care prevedea cazurile de „nedemnități”¹.

După preluarea deplină a puterii de către partidul comunist în anul 1948, au fost luate noi măsuri de îngrădire a autonomiei de care se bucuraseră germanii din România. Un capitol deloc de neglijat l-a reprezentat lichidarea unor forme tradiționale de educație. Acest lucru a fost realizat prin Decretul nr. 175 din 2 august 1948 „pentru reforma învățământului”². Potrivit art. 1, învățământul public „este organizat exclusiv de Stat pe temeiul unității de structură și este așezat pe baze democratice, populare și realist științifice. Învățământul public este laic”. Așadar, statul înțelegea să-și rezerve monopolul învățământului și dorea desființarea oricăror alternative la procesul de învățământ etatizat. Prin art. 35 al decretului, acest lucru era precizat în mod expres: „Toate școlile confesionale sau particulare de orice fel devin școli de Stat”.

Evident, guvernării se așteptau la reacții de împotrivire față de această măsură, întrucât în decret se menționa, prin art. 37, că „cei care, indiferent prin ce mijloace, vor zădărnici sau vor încerca să zădărnicească aducerea la îndeplinire a art. 35 din legea de față, se vor pedepsi cu 5-10 ani muncă silnică și confiscarea întregii averi”. De altfel, în aceeași zi cu publicarea Decretului nr. 175, a fost publicat și Decretul nr. 176 „pentru trecerea în proprietatea Statului a bunurilor bisericilor, congregațiilor, comunităților sau particularilor ce au servit pentru funcționarea și întreținerea instituțiilor de învățământ general, tehnic sau profesional”³.

Ca urmare a acestor măsuri, documentele de arhivă consemnează, începând din anul 1947, tot mai multe tentative ale etnicilor germani de a părăsi ilegal țara și a se refugia în Germania Occidentală⁴. Se deschidea, astfel, o perioadă lungă în care o bună parte a etnicilor germani din România au văzut în emigrare o șansă de a-și ameliora nivelul de trai și de a scăpa de politica de represiune inițiată în perioada imediat următoare încheierii celui de-al Doilea Război Mondial⁵.

N.: Atunci e greu să-i lipsiți de dreptul de vot. Doar dacă ați avea vreun motiv.

Fe.: Majoritatea din ei au fost înscrși în grupul etnic german, organizație hitleristă. Am putea să le luăm acestora dreptul de vot.

N.: Așa da, dacă aveți această posibilitate, faceți-o. Nu trebuie avut milă de ei. Altfel? – *apud Istoria comunistului din România. Documente. Perioada Gheorghe Gheorghiu-Dej (1945-1965)*, volum editat de Mihnea Berindei, Dorin Dobrinu, Armand Goșu, București, Editura Humanitas, 2009, p. 56.

¹ M.O., nr. 161, 15 iulie 1946.

² M.O., nr. 177, 3 august 1948.

³ *Ibidem*.

⁴ Trebuie menționat că, în aceeași perioadă, la sediul Comisiei Române de Repatriere din Germania (înființată prin Jurnalul Consiliului de Miniștri nr. 39/1947) s-au prezentat mai multe persoane de origine etnică germană care doreau să se repatrieze în România. Acestea proveneau, însă, cu precădere din rândul nemților deportați în U.R.S.S. și expediați, ulterior, de sovietici în Germania, în loc să fie trimiși în România. Ca atare, aceste persoane nu erau la curent cu noua situație creată minorității germane din țară și sperau să-și reia existența, așa cum o știau dinainte de război – cf. Dumitru Șandru, *Mișcări de populație în România (1940-1948)*, București, Editura Enciclopedică, 2003, pp. 336-337.

⁵ Situația minorității germane din România era foarte complexă la jumătatea anilor '50. După atitudinea dură manifestată în primii ani, autoritățile comuniste au inițiat unele măsuri pentru a rezolva o serie de probleme economice și culturale care afectau minoritatea germană. În ciuda eforturilor de a le crea membrilor acestei comunități sentimentul că sunt cetățeni cu drepturi depline, germanii din România erau divizați în două tabere, ambele frământate de același zvon: o nouă strămutare. Potrivit unui document elaborat pentru Comitetul Central al P.M.R. în anul 1956, „problema cea mai discutată, care agită cercurile cele mai largi ale populației germane este zvonul în legătură cu o strămutare a populației germane, după unii în Republica Federală Germană, după alții în coloniile Țărilor de Jos, în minele din nordul Suediei, în Alsacia și Lorena, în Canada sau în alte locuri. Unii vorbesc despre o strămutare forțată a întregii populații, alții despre posibilitatea unei strămutări. Atitudinea populației germane față de o asemenea strămutare este foarte diferită. Sunt unele cercuri care doresc această strămutare, arătând ca motiv [al] dorinței lor o lipsă afirmată de drepturi politice, juridice, economice și culturale a populației germane, lipsa de perspectivă pentru o existență mai îndelungată a minorității germane în R.P.R. Măsurile guvernului pentru

Ca o ironie a sortii, exact în anul în care regimul comunist din România se așeza pe temelii solide (fiind creat partidul unic al muncitorilor, adoptată Constituția R.P.R., naționalizate principalele întreprinderi), făcând evident pentru tot mai mulți etnici germani că o eventuală continuare a formelor tradiționale de organizare devine imposibilă, Adunarea Generală a O.N.U. adopta, în 10 decembrie 1948, „Declarația universală a drepturilor omului”, care, la art. 13, stipulează că „orice persoană are dreptul de a părăsi orice țară, inclusiv a sa, și de a reveni în țara sa”.

În cazul României anului 1948, dar și a deceniilor care au urmat, dreptul de a părăsi „statul oamenilor muncii de la orașe și sate” era limitat sever de către autorități și acordat discreționar, în funcție de orientările și interesele de conjunctură ale regimului.

Cvasi-imposibilitatea de a obține un pașaport și de a părăsi legal România i-a împins pe mulți cetățeni români către variante alternative: treceri frauduloase de frontieră, procurarea unor pașapoarte false sau mituirea unor oficiali implicați în procesul de analiză și aprobare a cererilor de eliberare a pașapoartelor și a vizelor de ieșire din țară.

Fiecare cale de „ocolire” a opreliștilor ridicate de autorități poate fi ilustrată prin numeroase exemple. Pe uscat, pe apă sau prin aer, românii au încercat și, uneori, au reușit să înșele vigilența autorităților. Probabil că cea mai celebră tentativă de părăsire ilegală a României rămâne aceea întreprinsă de o parte a liderilor P.N.Ț., arestați de agenții Siguranței în 14 iulie 1947 pe aerodromul de la Tămădău.

În ceea ce privește obținerea de pașapoarte false, se pare că și aici posibilitățile erau diversificate. Ziarul „Scânteia” din 6 februarie 1948 anunța cu litere de o șchioapă „Banda falsificatorilor de certificate de emigrare și vize de pașapoarte a fost prinsă”. În fapt, era vorba de capturarea unei grupări condusă de un plastograf celebru la nivel european, Richard Hofman, care se ocupa cu falsificarea de certificate de emigrare și pașapoarte bolivieni, franceze și uruguayene. Sumele pretinse amatorilor mergeau până la 800.000 lei pentru un pașaport (în condițiile în care un kg de unt costa 580 lei, iar unul de jambon de porc costa 450 lei).

În situația dată, singurii care aveau șanse mai mari de emigrare erau cei care aveau rude în Occident, rude care puteau găsi căi mai mult sau mai puțin ortodoxe de a obține pașapoartele pentru cei dragi din România¹.

îmbunătățirea situației populației germane în țara noastră sunt privite ca gesturi binevoitoare, dar – după cum afirmă ele – inutile, întrucât opoziția autorităților locale față de aceste măsuri ar nimici bunele intenții ale guvernului. Trebuie menționat că o mare parte din aceste cercuri sunt constituite din oameni care au rude în Germania Occidentală și Austria și doresc a fi împreună cu aceste rude ale lor, care nu manifestă dorința de a se întoarce în patrie. Un alt grup îl constituie aceia care cred în aceste zvonuri, dar nu doresc o asemenea strămutare. Se găsesc printre ei oameni care sunt absolut lipsiți de orientare și care prin urmare dau crezare diferitelor zvonuri. Alții, mai ales în rândul intelectualității (profesori, învățători), combat aceste zvonuri în discuții cu masele, în convorbiri confidențiale își exprimă totuși îngrijorarea că o asemenea strămutare ar fi posibilă. (...) Trebuie menționat că biserica evanghelică luterană duce o muncă activă și susținută în rândurile sașilor din Ardeal pentru a combate aceste zvonuri. În nenumărate cazuri se poate constata că aceste zvonuri își au izvorul în emisiunile de radio ale țărilor capitaliste și mai ales ale Germaniei Occidentale, care duc o campanie susținută în favoarea acestei strămutări” – Arhivele Militare Române (A.M.R.), fond Microfilme AS1, rola 418, c. 453-455.

¹ O scurtă trecere în revistă a presiunilor care s-au făcut de către rude asupra autorităților germane, asupra Crucii Roșii, precum și căile prin care R.F.G. a încercat soluționarea acestei probleme a fost făcută în timpul discuțiilor purtate de o delegație română (din care făcea parte și I.M. Pacepa) la Ministerul Economiei din R.F.G. în data de 20 februarie 1959. Cu acest prilej a ieșit la iveală faptul că neprelungirea de către R.F.G. a acordului economic cu România a intervenit ca o consecință a faptului că partea română suspendase complet eliberarea de vize pentru cetățenii care doreau să călătorească în R.F.G. În urma discuțiilor, partea germană a admis că „reunificarea familiilor este o problemă internă a R. Populare Române”, propunând ca pe viitor discuțiile cu caracter economic să fie disociate de cele referitoare la problema reîntregirii familiilor și acordarea de vize pentru R.F.G. – cf. *Istoria comunismului din România. Documente. Perioada Gheorghe Gheorghiu-Dej (1945-1965)*, volum editat de Mihnea Berindei, Dorin Dobrințu, Armand Goșu, București, Editura Humanitas, 2009, pp. 620-622.

Așa cum am arătat mai sus, potrivit unor statistici germane, în anii '50 ritmul emigrării germanilor din România a fost redus: în 1951 – 1.031 persoane, în 1952 – 26 persoane, în 1953 – doar 15, ajungându-se la cifre mai mari abia în 1958 (1.383 persoane)¹.

Implicarea serviciilor secrete în emigrarea germanilor din România

Evident, cererile de plecare erau mult mai numeroase, dar posibilitățile de soluționare erau extrem de limitate datorită exigenței factorului politic. În acest context, legile economiei de piață au intrat în acțiune. Întrucât cererea depășea cu mult oferta, posibilitatea unor câștiguri substanțiale a fost rapid intuită de oamenii de afaceri. Concret, diverse persoane din Occident, profitând de deschiderea economică a României către acest spațiu, produsă în a doua jumătate a anilor '50, au început să facă diverse intervenții neoficiale la autoritățile române, însoțindu-le de „mici atenții”, fiind binecunoscut apetitul funcționarilor pentru „bacșiș”, „peșcheș”, „șperț”.

Aceste aspecte nu puteau scăpa atenției poliției politice a regimului comunist care supraveghea cu deosebită atenție toate domeniile de activitate, iar cele în care erau implicate cetățeni străini sau cetățeni români stabiliți în străinătate beneficiau de o monitorizare prioritară. Deci, micile „afaceri” inițiate de samsarii de vize au fost rapid depistate și de aici până la scurtcircuitarea filierelor nu a fost decât un pas.

În anul 1962 Direcția de Informații Externe a Securității stabilește contactul cu un avocat german, Ewald Garlepp, și, prin intermediul acestuia, începe să încaseze diferite sume de mărci vest-germane pentru a obține de la Comisia de Vize și Pașapoarte actele necesare emigrării din România a unor persoane indicate nominal de către avocatul german. Acest canal discret de scoatere din România a unor minoritari germani a funcționat impecabil până către finele anului 1964, când, în urma unor articole apărute în presa germană cu privire la aceste aranjamente, precum și a unor interpelări pe aceeași temă formulate în Bundestag, acțiunea a fost stopată de către partea română. Este posibil ca închiderea canalului să fie legată și de moartea lui Gheorghiu-Dej în 19 martie 1965, acesta fiind cel care aprobase inițial acțiunea.

În sprijinul acestei ipoteze vin unele date din stenograma ședinței Prezidiului Permanent al C.C. al P.C.R. din 17-18 aprilie 1968, ședință în care, printre numeroasele acuze aduse lui Alexandru Drăghici, ministru al Afacerilor Interne în perioada derulării acțiunii, s-a ivit și aceea că a permis emigrarea unor persoane în schimbul unor sume de bani:

„Tov. Alex. Drăghici: Deci, în această problemă, am avut aprobare din partea conducerii să dau drumul unor persoane. Când am predat M.A.I., l-am predat cu 6 milioane de dolari². (...)

Tov. Gh. Apostol: Tu spui că a fost aprobarea conducerii!

Tov. I. Gh. Maurer: A fost această aprobare dată de Dej. Când eu am venit la Consiliul de Miniștri am găsit această situație, situație care a avut răbufniri în presa străină, spunându-se că din România se poate pleca pe bază de bani. Dej însă a dat aprobare de principiu. Răbufnirile care au avut loc în presă pe această problemă m-au făcut să am o discuție cu Dej, arătându-i că pentru cât câștigăm noi, nu merită să ne pierdem prestigiul. Și după aceea ai primit dispoziție să încetezi.

Tov. Alex. Drăghici: Și după aceea am primit dispoziție iar³.

¹ Comisia Prezidențială pentru Analiza Dictaturii Comuniste din România, *Raport final*, editori Vladimir Tismăneanu, Dorin Dobrinu, Cristian Vasile, București, Editura Humanitas, 2007, p. 361.

² Memoria lui Drăghici era foarte bună și suma avansată nu este una umflată, menită a-l plasa într-o lumină pozitivă. Conform documentelor, la 31 iulie 1965 soldul în valută în contul T.65 la dispoziția M.A.I. era de 6.857.000 dolari S.U.A. – A.C.N.S.A.S., fond S.I.E., dosar nr. 52.873, vol. 19, f. 15. Alexandru Drăghici a fost înlocuit din funcția de ministru de Interne la 24 iulie 1965.

³ A.N.I.C., fond C.C. al P.C.R.-Cancelarie, dosar nr. 62/1968, f. 28.

Primele demersuri în vederea obținerii rambursării cheltuielilor legate de educație și formarea profesională

R.F.G. era extrem de interesată în reluarea funcționării sistemului de eliberare a pașapoartelor pentru persoanele de origine germană care doreau să emigreze și, ca atare, a făcut unele demersuri atât pe canale neoficiale (prin intermediul avocatului Garlepp), cât și prin discuții între liderii politici ai celor două state.

Astfel, odată cu restabilirea relațiilor româno-vest-germane la nivel de ambasadă, în urma vizitei efectuate în R.F.G. în intervalul 30 ianuarie – 3 februarie 1967, de către Corneliu Mănescu, ministrul de externe al României, problema emigrării germanilor din România (tratată sub aspectul „reunirii familiilor”) a fost readusă pe agenda oficială. Această problemă a fost discutată la București cu ocazia vizitei pe care vice-cancelarul german și ministru federal al Afacerilor Externe, Willy Brandt, a efectuat-o în perioada 3-7 august 1967 în România. Profi-tând de ocazie, partea română a subliniat faptul că „această chestiune este de competența exclusivă a guvernului român, care va da câștig de cauză nu presiunilor, sub orice formă ar fi acestea, ci înțelegerii, răbdării și îndeosebi caracterului umanitar al acestei probleme”. Cu acest prilej, s-a subliniat că „partea germană va trebui să aibă în vedere eforturile pe care statul român le-a depus pentru instruirea și formarea unor cadre din rândul minorității germane, care astăzi își desfășoară activitatea în diverse sectoare ale economiei”¹.

Așadar, încă la nivelul anului 1967 oficialii români au ținut să aducă în atenție aspectele privitoare la cheltuielile pe care statul român le făcea în cadrul sistemului de învățământ gratuit pentru pregătirea profesională nediscriminatorie a cetățenilor români de origine germană. Ideea că statul român suferă o pierdere materială prin faptul că oamenii pe care i-a educat și instruit gratuit aleg să emigreze a reprezentat fundamentul pentru purtarea negocierilor de reluare a procesului de eliberare masivă a vizelor de emigrare în R.F.G.

Calea aleasă de cele două guverne a fost tot cea conspirativă, preferându-se abordarea problemei prin intermediul serviciilor de informații. În 10 februarie 1968 avocatul german Ewald Garlepp a fost chemat la București și a fost contactat de colonelul Gh. Marcu și de mr. Stancu Alexandru, ambii din Direcția Generală de Informații Externe (D.G.I.E.) din cadrul Consiliului Securității Statului (C.S.S.). Cei doi ofițeri de informații s-au prezentat drept avocați și au insistat în cadrul discuțiilor asupra necesității păstrării unei „discreții totale”, subliniind că înțelegerea va fi făcută „de la avocat la avocat”, autoritățile nefiind amestecate cu nimic. Obținând acordul avocatului german Ewald Garlepp, interesat și el în păstrarea conspirativității, s-a trecut la negocieri. În final, s-au convenit următoarele:

- Garlepp va plăti 1.700 DM pentru fiecare persoană de naționalitate germană (indiferent de vârstă) care va pleca definitiv în R.F.G. sau Austria;
- pentru persoanele cu studii universitare va plăti 10.000 DM;
- pentru studenți (indiferent de anul de studii) va plăti 5.000 DM.

Acțiunea urma să înceapă la data de 1 martie 1968, după ce la 23 februarie Garlepp achita un avans de 400.000 DM. Plata urma să se facă *cash*, la Viena. La epuizarea acestei sume, avocatul german urma să facă o nouă plată anticipată, de aceeași valoare. Numărul persoanelor ieșite din România cu viză definitivă urma a-i fi comunicat lui Garlepp telegrafic, cifrat, la fiecare două săptămâni. Toate condițiile au fost formulate explicit într-un „Aranjament”, semnat de avocatul german la 12 februarie 1968².

Concret, legătura a fost preluată de mr. Stancu Alexandru din D.G.I.E. Acesta a primit identitatea Martinescu Alexandru, fiul lui Gheorghe și Maria, născut la 30 august 1932,

¹ *Ibidem*, dosar nr. 127/1967, f. 17-18.

² A.C.N.S.A.S., fond S.I.E., dosar nr. 3.673, vol. 1, f. 295-296.

domiciliat în str. Brezoianu, nr. 7 și acoperirea de angajat al Ministerului Afacerilor Externe¹. Avocatul german a primit, la rândul său, numele de cod „Eduard”² („Edward”). Corespondența urma să fie primită la București la o casuță poștală, închiriată de „Martinescu” pe timp de un an de zile.

Odată pus la punct mecanismul, tranzacțiile *vize contra bani* au continuat să se desfășoare nestingherite, înțelegerile fiind reînnoite periodic, odată la cinci ani. Astfel, în luna mai 1973 a fost semnată o nouă înțelegere, partea română angajându-se să acorde timp de cinci ani câte 8.000 de vize anual pentru cetățenii care doreau să emigreze în R.F.G. în schimbul unor compensații financiare. Astfel, pentru o persoană cu studii superioare se plăteau 11.000 D.M.W., pentru un student – 7.000 D.M.W., pentru un muncitor – 2.900 D.M.W., iar pentru o persoană fără profesie – 1.800 D.M.W.³. În plus, R.F.G. acorda statului român un credit de 200 milioane D.M.W., pe o perioadă de 8 ani (cu 4 ani perioadă de grație) și cu o dobândă de 4% anual, obligându-se, totodată, să suporte, eșalonat, 5,25% din dobânda totală.

Acordul din mai 1973 s-a derulat fără mari probleme, deși nu au lipsit unele tensiuni, provocate în special de neacordarea de către partea română a numărului de vize prevăzut în înțelegere. Astfel, în decembrie 1975 partea vest-germană refuza să mai achite diferența de dobândă la creditul amintit, condiționând plata acesteia de realizarea numărului de plecări definitive convenite. În urma unor noi negocieri, s-a trecut peste acest impas și acțiunea s-a derulat în bune condiții, astfel încât în anul 1977 s-a înregistrat un număr record de 9.500 persoane plecate în R.F. Germania⁴.

Cu ocazia vizitei pe care Helmut Schmidt, cancelarul R.F.G., a efectuat-o în România, în perioada 6-7 ianuarie 1978, în cadrul discuțiilor purtate, a fost abordată și problema semnării unui nou acord referitor la acordarea vizelor de emigrare pentru cetățenii români de naționalitate germană. Negocierile au fost duse, în cadrul tratativelor generale, de către Vasile Pungan⁵ și secretarul de stat în M.A.E. vest-german, Günther Van Well¹.

¹ *Ibidem*, f. 255-256.

² „Eduard” este menționat și de Pacea, în buna practică a acestuia de a amesteca personaje și evenimente reale cu unele născocite: „Ceaușescu a ordonat D.I.E. să inițieze o operațiune similară (cu cea desfășurată cu Israelul – n. ns. F.B.) pentru vânzarea etnicilor germani. Aceștia i s-a părut potențial chiar mai avantajoasă, România având aproximativ un milion [estimare tipică pentru Pacea – n. ns.] de etnici germani în interiorul granițelor sale. Vânzarea cetățenilor români de etnie germană a fost aranjată în cadrul aceluiași parametri, totul bazându-se pe o înțelegere personală între același Marcu și «Eduard», care se înfățișa ca agent de spionaj infiltrat și ca reprezentant personal al lui Hans Dietrich Genscher, ministrul de interne vest-german, care a fost implicat direct în facilitarea operațiunii de emigrare a germanilor din Europa de Est. «Eduard» a jucat în continuare acest rol secret chiar după 1977, când a spus că a fost ales în Bundestag. Valize pline cu dolari S.U.A. erau transportate lunar la București cu liniile aeriene române TAROM, iar credite speciale, cu o parte din dobândă plătită de «Eduard», erau acordate periodic pentru a menține sau stimula entuziasmul lui Ceaușescu referitor la emigrarea *Volksdeutsche*-lor în patria-mamă” – Ion Mihai Pacepa, *Orizonturi roșii. Amintirile unui general de securitate*, București, Editura Venus, 1992, p. 93.

³ A.C.N.S.A.S., fond S.I.E., dosar nr. 52.873, vol. 1, f. 7-8

⁴ Ziarul vest-german „Solinger Tageblatt”, din 26 ianuarie 1978, avansa cifra de 10.274 de persoane de origine germană venite în cursul anului 1977 din România în R.F.G.

⁵ Vasile Pungan (n. 2 nov.1926, com. Bălănești, jud. Gorj; d. 8 oct.1995, București), economist, doctorat la Institutul de Economie Agrară din Moscova (1954), Membru supleant al C.C. al P.C.R. (12 aug.1969-21 iul.1972), apoi membru „plin” al C.C. al P.C.R. (21 iul. 1972-30 oct. 1986). Secretar I la Direcția a IV-a din Ministerul Afacerilor Externe (sept.1958-mart.1959); secretar I și consilier la Legația R.P.R. din Washington (mart.1959-30 dec.1961); director al Direcției a IV-a a M.A.E. și membru al comitetului de partid (1962-1966); ambasador extraordinar și plenipotențiar al R.S.R. în Marea Britanie și Islanda (apr.1966-ian.1973); consilier al secretarului general al P.C.R. (ian.1973-1974); membru în Comitetul de conducere al Asociației de prietenie România-Marea Britanie (din 1974); șef al grupului de consilieri al președintelui R.S.R. și ministru la Președinția Republicii (28 mart.-30 dec.1978 și între 16 iunie 1980 – 20 noiembrie 1982.); prim-vicepreședinte al Consiliului Central de Control Muncitoresc al

Potrivit înțelegerii survenite între cei doi oficiali, în schimbul unui acord în problema reunificării familiilor, guvernul vest-german pune la dispoziția României un credit de 700 milioane D.M.W., pe termen de 8 ani, pentru finanțarea importurilor din R.F.G. și se angaja să ramburseze o cotă din dobânda aferentă, în limita sumei de 160 milioane D.M.W., plătită în tranșe trimestriale de câte 8 milioane². La rândul său, partea română se angaja să manifeste bunăvoință în rezolvarea unor cazuri așa-zis umanitare³.

Cele două părți au semnat un nou aranjament secret⁴, cu valabilitate în intervalul 30 iunie 1978 – 30 iunie 1983, eliberarea vizelor și plata sumelor de bani urmând să fie monitorizate tot prin intermediul serviciilor secrete ale celor două state. Ca urmare, Departamentul de Informații Externe a început așa-numita acțiune „Recuperarea I”, reușind ca numai în intervalul iunie 1978-octombrie 1982 să obțină suma de 226.060.893 mărci vest-germane⁵.

Activității Economice și Sociale (30 dec.1978-16 mai 1980). În noiembrie 1982 devine ministru al Comerțului Exterior și Cooperării Economice Internaționale, funcție pe care o deține până în 26 august 1986. Evenimentele din decembrie 1989 îl găsesc în funcția de ambasador extraordinar și plenipotențiar în Bulgaria, fiind rechemat de la post prin Decretul nr. 167 din 15 martie 1990.

¹ Günther van Well (n. 15 oct. 1922 în Osterath – d. 14 aug. 1993 în Bonn), doctor în filozofie, diplomat german, secretar de stat (*Staatssekretär*) în *Auswärtiges Amt* (denumirea tradițională a Ministerului de Externe, cunoscut și sub abrevierea AA) în perioada 1977-1981. A fost unul dintre promotorii „politicii răsăritene” (*Ostpolitik*) inițiate de Willy Brandt. Între 1984-1987 a fost ambasador în S.U.A.

² Secretul asupra negocierilor și rezultatelor concrete pare să fi fost destul de prost păstrat, întrucât, încă din primele zile ale lunii martie 1978, Bleiziffer Mihai, student în anul IV la I.A.T.C., de origine germană, le confia cunoștințelor, faptul că în urma vizitei cancelarului Schmidt în România „s-a convenit să plece anual 11.000 de germani în R.F.G.”, iar în luna mai 1978 cetățeanul vest-german Paal Hans îi comunica unei rude din Brașov că, în urma acordării de către guvernul federal a unui împrumut de 800.000.000 D.M.W. României, s-a ajuns la o înțelegere privitoare la emigrarea germanilor – A.C.N.S.A.S., fond Documentar, dosar nr. 13.381, vol. 13, f. 12 și 20.

³ Speranțele puse în vizita cancelarului german în România se pare că erau la fel de mari ca și dorința de a emigra a unei importante părți a minorității germane. Un indiciu în acest sens este și faptul că în ziua de 13 ianuarie 1978 la Serviciul Pașapoarte din județul Timiș s-au depus nu mai puțin de 534 de cereri pentru plecarea definitivă din țară, titularii împreună cu familiile totalizând 1.589 de persoane. Dintre cetățenii care au depus cereri, 443 erau la prima cerere de acest fel, iar din totalul cererilor depuse, 524 erau ale unor cetățeni de origine germană ce doreau să emigreze în R.F.G., numai 10 cereri fiind completate de cetățeni de altă naționalitate – *ibidem*, f. 39; de menționat și faptul că, la 20 iunie 1978, la serviciul județean de pașapoarte erau depuse 17.850 de cereri de plecare definitivă, în vreme ce populația de origine germană din județul Timiș era de cca 98.000 de persoane – *ibidem*, f. 114. Documentul este ambiguu, începând prin a vorbi de numărul de cereri și continuând prin a enumera persoane („4.385 persoane pretind situații de reintregire a familiilor”). Din această cauză, nu putem afirma că doar 17.850 de persoane doreau să emigreze sau numărul lor era mult mai mare, pe fiecare cerere fiind trecuți și membrii familiei, ca în cazul cererilor din 13 ianuarie 1983. Zvonurile care circulau în județ la acea vreme făceau referire la 60.000 de persoane au depus cereri de emigrare, cifră evident exagerată – *ibidem*, f. 124; referitor la speranțele legate de vizita lui Schmidt în România, extrem de sugestiv este și următorul fragment dintr-o scrisoare interceptată de Securitate: „...de când a fost în România cancelarul Schmidt au înnebunit toți șvabii. Închipuți-vă, toată curtea [serviciului de pașapoarte], până în stradă, plină de oameni care voiau numere pentru audiență. Erau peste 400 de persoane, dar se dau numai 40 de numere pe zi. Din fericire am fost și eu printre cei ce au primit număr...” – *ibidem*, f. 151.

⁴ În ceea ce privește caracterul secret al înțelegerii, acesta a fost mai mult decât relativ. Astfel, la începutul lunii februarie 1978 „Le Figaro” publica articolul „55.000 de repatriați din România în schimbul unui milion și jumătate de franci. Bonnul răscumpără diaspora germană din țările răsăritene”, semnat de Jean-Paul Picaper, în care se sublinia faptul că Helmut Schmidt a obținut de la Nicolae Ceaușescu „o promisiune de repatriere a 55.000 de germani”, subliniindu-se chiar că „președintele Nicolae Ceaușescu s-a străduit în mod evident să urce prețul” – A.C.N.S.A.S., fond Documentar, dosar nr. 13.381, vol. 12, f. 5. În același timp, populația de origine germană din România vehicula informația că „s-au încheiat acorduri care prevăd posibilitatea ca în viitorii cinci ani să poată emigra în R.F.G. un număr de 50.000 de persoane de naționalitate germană, urmând ca anual să părăsească țara 10.000”, statul român primind pentru fiecare persoană suma de 5.000 D.M.W. – *ibidem*, f. 49.

⁵ A.C.N.S.A.S., fond S.I.E., dosar nr. 52.873, vol. 1, f. 328.

Potrivit înțelegerii din 1978, partea germană plătea pentru fiecare viză de emigrare eliberată suma forfetară de 4.000 D.M.W. Cifra era socotită nesatisfăcătoare și, pe fondul goanei după valută a regimului de la București, s-au făcut în mod constant eforturi pentru a o crește.

Astfel, majorarea sumei per persoană cu 30% a fost cerută de partea română încă din noiembrie 1979 și reiterată la întâlnirile din anii 1980 și 1981 dintre ofițerii români din Unitatea pentru Acțiuni Valutare Speciale (A.V.S.) și avocatul german Heinz Günther Hüscher¹ (nume conspirativ „Edward”). În accepția părții române, majorarea era justificată de creșterea inflației pe plan mondial și de cheltuielile destul de mari pe care statul român le făcea în domeniul pregătirii forței de muncă necesare înlocuirii celor care pleacă. Partea germană s-a declarat, în principiu, de acord cu suplimentarea sumei de la 4.000 la 5.000 D.M.W. de persoană, cu condiția creșterii numărului de persoane care să primească aprobarea de a pleca definitiv în R.F. Germania, avansându-se diferite cifre: peste 11.000 persoane/an la întâlnirea din august, între 13.000-15.000/an la cea din decembrie, maximum 13.000 persoane/an la întâlnirea din ianuarie 1981.

Din ianuarie 1981 conducerea echipei române de negocieri a fost preluată de colonelul Stelian Andronic, (nume conspirativ „Nicolae Arnăutu”), șeful serviciului A.V.S. din cadrul Centrului de Informații Externe (C.I.E.). La întâlnirea din 13-14 ianuarie 1981, desfășurată la Köln, „Edward” a anunțat că „a primit mandat să trateze și să semneze înțelegerea” referitoare la majorarea sumei per persoană. Cu prilejul întâlnirii din 2-3 martie de la București, partea română a prezentat proiectul protocolului cu care, în principiu, împuternicitul părții germane s-a declarat de acord. Textul a fost semnat la București, la 3 martie 1981, de către consilier „Gh. Georgescu” (generalul-maior Gheorghe Zagoneanu, secretar de stat în Ministerul de Interne și locțiitor al șefului Centrului de Informații Externe), pentru partea română, și predat lui „Edward”, care l-a semnat în cadrul întâlnirii din 24 martie de la Köln.

Protocolul-completare la înțelegerea încheiată în ianuarie 1978 prevedea următoarele:

- partea română să asigure, până la 30 iunie 1983, media anuală a plecărilor cel puțin la nivelul realizat în anul 1980²;
- partea germană se declara de acord să plătească suma de 5.000 D.M.W., pentru fiecare persoană plecată, începând de la 1 ianuarie 1981;
- efectuarea plăților urma a se face din două în două luni, alternativ, la București și Köln;
- părțile își exprimau voința comună ca și după 30 iunie 1983 să continue cooperarea, urmând ca amănuntele să fie tratate la timpul potrivit³.

Negocierile dure s-au soldat, în cele din urmă, cu impunerea punctului de vedere al părții române.

Contextul adoptării Decretului nr. 402/1982

După aderarea României, în anul 1972, la Fondul Monetar Internațional (F.M.I.) și Banca Internațională pentru Reconstrucție și Dezvoltare (B.I.R.D.), guvernul de la București a promovat relații economice mai largi cu țările dezvoltate. În cadrul politicii de industrializare, s-au realizat importuri însemnate de tehnologii occidentale, susținute cu credite externe

¹ Heinz Günther Hüscher, n. 13 iunie 1929 în Karken (Renania de Nord – Westfalia), avocat german, membru al Uniunii Creștin Democratice. Din 1956, membru al Consiliului orașului Neuss. Între 1966-1976 a fost membru al parlamentului din Renania de Nord – Westfalia. Din 1976 până în 1990 a fost membru al Bundestagului. A fost implicat în negocierile secrete purtate în vederea facilitării emigrării germanilor din România în perioada 1968-1989, acționând ca mandatar al celor trei cancelari care s-au succedat în această perioadă: Willy Brandt, Helmut Schmidt și Helmut Kohl. A mai îndeplinit misiuni speciale și în Liban, Republica Populară Chineză, Uganda, Burundi, Africa de Sud, precum și în Statele Unite ale Americii.

² În anul 1980 au emigrat 13.529 persoane.

³ A.C.N.S.A.S., fond S.I.E., dosar 52.873, vol. 6, f. 8-9.

comerciale, bancare și de la B.I.R.D., ceea ce a condus la acumularea unei datorii externe semnificative. Astfel, de la 2,786 miliarde dolari în anul 1976, s-a ajuns în anul 1981 la o datorie externă de 10,546 miliarde dolari. Sporirea ponderii creditelor pe termen mediu și scurt în structura datoriei externe a condus la acumularea unor arierate în cadrul serviciului datoriei externe, acestea totalizând la nivelul anului 1981 suma de 1,143 miliarde \$¹.

Ca urmare, în anul 1982 România resimțea din plin efectul măsurilor economice nechibzuite din anii anteriori, povara datoriei externe (ajunsă la 12 miliarde de dolari) influențând tot mai mult deciziile politice ale conducerii de la București, decizii care au condus la o deteriorare rapidă a nivelului de trai al populației². Semnele proaste s-au vădit încă de la începutul anului, în luna februarie, când a avut loc creșterea prețurilor la produsele agroalimentare³, în medie cu 35%. La scurt timp, prin Decretul Consiliului de Stat nr. 121 din 27 martie 1982, au fost majorate și prețurile la carburanți⁴: benzina COR 96-98 – 9 lei/l, benzina COR 88-90 – 8 lei/l și motorina auto – 7 lei/l, iar prin Decretul nr. 122/1982 au crescut și tarifele pentru serviciile de poștă și telecomunicații, un abonament telefonic, linie individuală, cu 150 impulsuri costând 100 lei⁵.

Pe lângă majorările de prețuri din plan intern⁶, nevoia de valută forte devenea tot mai presantă. În ședința Comitetului Politic Executiv (C.P.Ex.) al C.C. al P.C.R. din 9 aprilie 1982 a fost decisă intensificarea exporturilor pentru realizarea de devize, renunțarea la noi credite pentru investiții, din cauza nivelului mare al dobânzilor practicate pe piața mondială, urmând ca întregul program de dezvoltare economico-socială a țării să fie realizat prin forțe proprii. Grija față de valută devine tot mai vizibilă, fiind sancționate tot mai multe persoane care dovediseră incompetență în gestionarea acestor fonduri. Astfel, în 15 mai C.P.Ex. decidea destituirea lui Alexandru Mărgăritescu, ministru secretar de stat la Ministerul Comerțului Exterior și Cooperării Economice Internaționale, și a celor doi adjuncți ai ministrului Agriculturii și Industriei Alimentare, învinuiți de încălcarea legilor statului privind cheltuirea fondurilor valutare, efectuarea importurilor și nerespectarea disciplinei financiare la unele obiective de investiții efectuate în străinătate.

În 29 iunie 1982 a fost semnat Decretul nr. 240 „privind stabilirea unor măsuri pentru gospodărirea judicioasă și reducerea în continuare a consumului de energie electrică, energie termică, gaze naturale și alți combustibili”⁷. Măsurile propuse prin noul decret erau drastice. Astfel, temperatura de încălzire în halele industriale și alte spații de producție închise se limita la maximum 16°C, iar în birouri și celelalte spații administrative, la maximum 18°C (art. 12). Temperatura în camerele de locuit și alte încăperi era limitată la maximum 18°C, toți cetățenii

¹ Acad. N.N. Constantinescu (coord.), *Istoria economică a României*, vol. 2, 1939-1989, București, Editura Economică, 2000, p. 376.

² Efectul acestei înrăutățiri a condițiilor de trai s-a reflectat direct în creșterea numărului de cereri de emigrare. Astfel, în cazul județului Timiș, în anul 1982 numărul cererilor de emigrare a crescut cu 35% – A.C.N.S.A.S., fond Documentar, dosar nr. 13.381, vol. 25, f. 43. Astfel, la 6 decembrie 1982, la o populație de 97.811 cetățeni de naționalitate germană, existau 32.000 de persoane care solicitaseră plecarea din țară – *ibidem*, f. 56.

³ Majorarea prețurilor a fost efectuată prin Decretul nr. 45, din 12 februarie 1982, „privind majorarea și îmbunătățirea corelării, pe principii economice, a prețurilor cu amănuntul la produsele agroalimentare”, publicat în „Buletinul Oficial al R.S.R.”, anul XVIII, nr. 17, 15 februarie 1982.

⁴ *Idem*, nr. 32, 29 martie 1982.

⁵ *Idem*, nr. 33, 31 martie 1982.

⁶ Pentru a mai reduce din impactul lanțului de scumpiri, simultan cu Decretul nr. 45/1982, a fost adoptat Decretul nr. 46/1982 „cu privire la majorarea retribuițiilor tarifare ale personalului muncitor, a alocațiilor de stat pentru copii, a pensiilor și alte drepturi care se acordă în raport de nivelul retribuițiilor sau al pensiilor”. Compensarea creșterii prețurilor, acordată prin acest decret, avea în vedere ca, „la sfârșitul anului 1982, retribuiția reală să crească cu 1,5% față de anul 1980”.

⁷ *Idem*, nr. 61, 30 iunie 1982.

având „datoria să gospodărească cu maximum de grijă energia electrică, termică și combustibilii”, astfel încât „să realizeze o economie de cel puțin 20% față de consumul din anul 1981”. În ciuda eforturilor, România s-a văzut nevoită să demareze negocieri cu F.M.I. și băncile comerciale străine în scopul obținerii unei reșalonări a creditelor scadente pe anii 1982 (2,7 miliarde \$) și 1983 (770 milioane \$)¹.

În acest context, funcționarea canalului confidențial de compensare financiară a emigrării germanilor nu putea rămâne neafectat. Deși, aparent, aspectele financiare fuseseră clarificate, ritmul eliberării pașapoartelor pentru cetățenii români de naționalitate germană a început să fie tot mai lent, stârnind protestele părții germane la fiecare decontare a emigrărilor. Aceste proteste au culminat la întâlnirea dintre cele două echipe de negociatori din 25-26 august 1982. Încă din prima zi, „Edward” a prezentat o scrisoare de la mandatarul său, conform căreia, începând cu luna iunie 1982, partea vest-germană urma să plătească numai 4.000 D.M.W./pers. în loc de 5.000 D.M.W., cât se fixase prin protocolul semnat la 24 martie 1981. Diferența de 1.000 D.M.W. urma a fi depusă într-un cont special și transferată, împreună cu dobânzile aferente, după ce se atinge cifra de 13.500 persoane plecate pe an.

Au urmat negocieri dure la care au participat, în afară de colonelul Andronic, locotenent-colonel (r) Horia Scurtu, în calitate de translator, generalul-maior Gheorghe Zagoneanu și generalul-maior Aristotel Stamatoiu, secretar de stat în Ministerul de Interne. În timpul discuțiilor i s-a comunicat lui „Edward” că partea română studiază în prezent elaborarea unor acte normative, care să reglementeze mai corect despăgubirile statului român pentru daunele suferite în urma plecărilor². I s-a exemplificat lui „Edward” că „numai pregătirea unui student costă statul român cca. 22.000 dolari S.U.A.”, subliniindu-se că „pe lângă aceste cheltuieli, cele 5.000 D.M.W. apar ca o sumă cu totul simbolică”³.

Informația oferită partenerului german referitoare la elaborarea unor acte normative nu era nicidecum un *bluf* specific negocierilor de acest gen. La scurtă vreme, din cauza actului normativ prevestit de ofiterii de securitate, un adevărat cutremur se va produce în relațiile României cu R.F.G., dar și cu alte state occidentale.

Apariția Decretului nr. 402/1982

În ședința Consiliului de Stat din 22 octombrie 1982 au fost discutate și adoptate mai multe decrete, dintre care semnificative pentru problema emigrării germanilor erau *Decretul privind controlul pentru trecerea frontierei de stat române*⁴ și *Decretul privind obligațiile persoanelor care cer și li se aprobă să se stabilească definitiv în străinătate*.

Deși în „Buletinul Oficial” a apărut în 2 noiembrie, *Decretul Consiliului de Stat al R.S. România privind obligațiile persoanelor care cer și li se aprobă să se stabilească definitiv în*

¹ Acad. N.N. Constantinescu (coord.), *Istoria economică a României*, vol. 2, 1939-1989, București, Editura Economică, 2000, p. 377.

² Nu este exclus ca serviciile secrete vest-germane să fi practicat un schimb de informații pe tema emigrărilor din România cu serviciile similare israeliene. Cert este că în luna august 1982 organizațiile evreiești din S.U.A. dețineau informația că la București urmează să fie adoptată o legislație care să oblige persoanele care doreau să emigreze să plătească o „taxă de școlarizare”. Ca urmare, la începutul lunii septembrie, Jack Spitzer, președintele organizației „B'nai B'rith International” a vizitat România și, în cadrul întrevederilor avute cu reprezentanți ai M.A.E. și ai Departamentului Cultelor, a tatonat oficialitățile române în privința acestei informații. La începutul lunii octombrie, Elliot Abrams, asistentul secretarului de stat pentru drepturile omului și problemele umanitare din S.U.A., a avut la rândul său convorbiri la M.A.E. pe aceeași temă. De fiecare dată, partea română a negat că ar exista vreun astfel de proiect – Mircea Răceanu, *Istoria clauzei națiunii celei mai favorizate în relațiile româno-americeane*, București, I.N.M.E.R., 2009, pp. 211-212.

³ A.C.N.S.A.S., fond S.I.E., dosar 52.873, vol. 1, f. 287.

⁴ Decretul Consiliului de Stat nr. 400/1982 „privind controlul pentru trecerea frontierei de stat române”, în B.O., nr. 98, 2 noiembrie 1982.

străinătate de a plăti integral datoriile pe care le au față de stat, organizații socialiste și persoane fizice, precum și de a restitui unele cheltuieli suportate de stat cu școlarizarea lor (Decret 402/1 noiembrie 1982)¹ a fost dat publicității² largi abia la 6 noiembrie 1982³.

În preambulul acestuia se preciza că, în conformitate cu „princiipiile eticii și echității socialiste”, „este necesar ca persoanele care pleacă definitiv din țară să despăgubească societatea pentru eforturile materiale depuse în vederea școlarizării și specializării lor, cât și pentru celelalte prestații și servicii de care beneficiază până la părăsirea teritoriului țării”.

În conformitate cu art. 1 al decretului, persoanele care cereau și li se aproba stabilirea definitivă în străinătate erau obligate „să plătească integral datoriile pe care le au față de stat, unități socialiste și alte organizații”, precum și „orice alte datorii față de persoanele fizice”. De asemenea, potrivit art. 2, aceste persoane erau obligate „să restituie, în valută, statului român cheltuielile efectuate pentru școlarizare, specializare și perfecționare, inclusiv bursele, în cadrul învățământului liceal, superior, postuniversitar și doctorat”. Tot în valută trebuiau plătite „cheltuielile pentru asigurarea asistenței medicale, taxele și tarifele pentru prestații turistice, precum și orice alte taxe și tarife datorate potrivit legii de către străinii care nu au domiciliul în Republica Socialistă România” dacă aceste cheltuieli erau efectuate în perioada „de la data aprobării plecării definitive în străinătate și până la data ieșirii definitive din țară” (art. 4). Construcțiile și terenurile aparținând persoanelor care plecau definitiv din țară treceau, potrivit legii, în proprietatea statului (art. 5), iar bunurile din patrimoniul cultural național trebuiau predate în mod obligatoriu către stat, la prețul stabilit de Comisia Centrală de Stat a Patrimoniului Cultural Național (art. 6).

Reacții în plan intern față de prevederile Decretului nr. 402/1982

Impactul noii prevederi legislative referitoare la emigrare a fost de-a dreptul devastator asupra moralului unui important segment al populației germane. Sașii și șvabii care depuseseră deja cereri de emigrare se vedeau în fața perspectivei sumbre de a achita sume deloc neglijabile, iar cei care doar plănuiau să emigreze erau acum nevoiți să-și reexamineze opțiunea. De asemenea, ecourile au fost negative chiar și în rândul populației majoritare, întrucât destul de mulți români vedeau în emigrare o ieșire din situația economică tot mai grea în care era împinsă țara. Pe de altă parte, chiar și cei care nu aveau astfel de planuri, priveau cu îngrijorare deteriorarea imaginii internaționale a țării și se temeau de eventuale măsuri de sancționare din partea comunității internaționale. Cei mai nemulțumiți erau intelectualii de naționalitate germană (profesorii, medicii, inginerii) care, potrivit legii, ar fi avut de plătit sume considerabile, mulți dintre aceștia calificând decretul drept „o sentință de condamnare pe viață” sau „o puternică lovitură dată acțiunilor de reunificare a familiilor”⁴.

Direcția I „Informații interne” din cadrul D.S.S. a monitorizat cu atenție, prin intermediul rețelelor informative, reacțiile populației în fața noii reglementări. Așa cum stau dovadă documentele vremii, aceste reacții au fost în cea mai mare parte negative, marcând o adâncire tot mai evidentă între politica oficială a statului și așteptările celei mai mari părți a populației.

¹ B.O., nr. 95, 1 noiembrie 1982.

² Decretul a fost tipărit în principalele cotidiene, cum ar fi „Scânteia”, „România Liberă”.

³ Nu este exclus ca amânarea popularizării acestui decret să se fi datorat dorinței de a sincroniza această acțiune cu prezentarea în cadrul Adunării Generale a O.N.U. a proiectului de rezoluție al „Grupului celor 77” (proiect inițiat de România) în problema exodului de personal calificat din țările în curs de dezvoltare către țările dezvoltate. Prezentarea proiectului a avut loc pe 9 noiembrie 1982 – cf. Fundația Europeană Titulescu, *Istoria politicii externe românești în date*, coord. Ion Calafeteanu, București, Editura Enciclopedică, 2003, p. 521 (în continuare, se va cita *Istoria politicii externe...*).

⁴ A.C.N.S.A.S., fond Documentar, dosar nr. 13.381, vol. 25, f. 49.

În acest sens, col. Florian Brihac, șeful Inspectoratului Județean de Securitate Alba raporta în 4 decembrie 1982 Direcției I din D.S.S. faptul că în județ¹ s-a creat „o stare de nesiguranță” în rândul persoanelor care au depus cereri de emigrare „ca urmare a apariției Decretului Consiliului de Stat”. De exemplu, profesorul Szabo Ladislau, fost profesor de istorie în comuna Gârbova, căruia i se desfăcuse contractul de muncă în urma depunerii cererii de emigrare, calculase că ar datora statului suma de 50.000 de mărci pentru el și tot atât pentru soție, și se întreba de unde să poată obține o astfel de sumă².

Totuși, nu lipseau nici opiniile optimiste, conform cărora prevederile decretului nu se vor aplica, „întrucât Republica Federală Germană și S.U.A. vor exercita presiuni economico-financiare și politice asupra României”. În acest sens, Schiel Dieter și soția sa, Schiel Elfriede, ambii profesori din Sebeș, scoși din învățământ după ce depuseseră cerere de plecare din țară, considerau că „România riscă să piardă clauza națiunii celei mai favorizate acordată de S.U.A. și ar putea avea și alte dezavantaje de ordin economic din partea altor țări occidentale”³. Un inginer de la I.F.E.T. Sebeș își exprima opinia că „în situația pierderii clauzei națiunii celei mai favorizate, România ar pierde mult mai mult decât sumele ce le-ar încasa în valută de la cei care vor să plece în străinătate”.

Potrivit unui raport din 12 ianuarie 1983, în județul Alba continuau să se facă nenumărate comentarii referitoare la Decretul nr. 402. Locuitorii de origine germană elogiau atitudinea vest-germanilor și organizarea protestelor din fața ambasadei României din Köln și chiar unii cetățeni de origine etnică română considerau că „în cazul în care se vor pune în aplicare prevederile decretului, principalele state capitaliste, respectiv S.U.A., Anglia, Franța și R.F.G., vor exercita presiuni economice și vor întrerupe relațiile diplomatice cu România”⁴.

În 13 decembrie 1982, „în urma dirijării potențialului informativ pentru stabilirea reacției elementelor de naționalitate germană interesate”, Inspectoratul Județean de Securitate Brașov raporta Direcției I că, în urma apariției Decretului nr. 402, persoanele decise să emigreze „au început să se adreseze unor organisme internaționale pentru a interveni la organele de stat în sensul de a-i sprijini pe cei în cauză”. Prevederea plății în valută a obligațiilor față de stat era cea mai criticată, fiind pusă pe seama dorinței de a plăti datoria externă a țării. Cei mai mulți cetățeni solicitau ca obligațiile să fie plătite în lei, „deoarece oamenii muncii din țara noastră nu dispun de valută și nici legea nu permite cetățenilor români folosirea mijloacelor străine de plată”. Solicitarea plății despăgubirilor în valută îi făcea pe germanii din Codlea să afirme că „sunt priviți ca străini în țara lor, din moment ce se pretind despăgubiri în valută”⁵.

Un raport al Inspectoratului Județean de Securitate Arad, din 9 decembrie 1982, scotea în evidență faptul că „după recenta publicare a decretului (...), comentariile ostile s-au intensificat, atât pe plan intern, cât și pe plan extern”. Cetățenii nemulțumiți afirmau că „nu este legal să se pretindă valută, întrucât ei au plătit școlarizarea în lei”. În același timp, în raport se menționa:

„Unii apreciază că este binevenit acest decret, sperând că prin aceasta se pune capăt emigrărilor, iar dacă totuși cineva are bani și este dispus să plătească pentru plecare, înseamnă că are valută și poate plăti. Alte persoane sunt de părere că prin acest decret nu s-a făcut altceva decât s-au incitat spiritele și că trecerile ilegală peste frontieră se vor înmulți”⁶.

O situație similară relevă un raport al Inspectoratului Județean de Securitate Timiș din 6 decembrie 1982. Cei mai mulți dintre cei care doreau să emigreze comentau negativ prevederile

¹ În anul 1982 pe teritoriul județului Alba trăiau 11.700 persoane de naționalitate germană din care două treimi locuiau în mediul rural, iar o treime în mediul urban. Din rândul lor, 2.200 de persoane aveau depuse cereri de emigrare din țară – *ibidem*, f. 15.

² *Ibidem*, f. 16.

³ *Ibidem*, f. 64.

⁴ *Ibidem*, vol. 29, f. 134.

⁵ *Ibidem*, vol. 25, f. 50.

⁶ *Ibidem*, f. 52.

decretului, dar își mențineau încrederea că vor putea pleca din țară. Astfel, doctorița Schiller Ecaterina din Jimbolia considera că „acest decret caută oarecum să stopeze cererile de plecare. [Cu] banii pe care îi voi lua pe apartament, voi plăti aceste cheltuieli, deși în cei 22 ani cât am lucrat, statul și-a amortizat oarecum cheltuielile făcute...”, iar inginerul Sieburg Mihai, din Timișoara aprecia că „...nu poate fi o sumă așa de mare și o voi putea plăti chiar în valută dacă este necesar, deoarece fratele și mama din R.F.G. mă vor ajuta. Statul român a mai găsit încă o metodă de a scoate bani pentru a plăti datoriile ce le are, așa că prin noi caută să le achite”¹.

În același timp, ofițerii de securitate subliniau faptul că „în urma apariției Decretului 402 nu se constată o scădere a numărului de persoane care solicită plecarea definitivă din țară. Așa spre exemplu, în cursul lunii noiembrie au depus cereri de emigrare 3.160 persoane, din care 95 sunt cu studii superioare, iar 250 cu studii medii, fapt care dovedește că numărul de cereri este în creștere față de perioada anterioară”.

Nu lipseau nici persoane (evident, mai puține și, probabil, animate de unele resentimente) care comentau pozitiv apariția decretului. Astfel, muncitoarea Schaffer Adelaida susținea că „cine vrea să plece, să plătească, doar școala nu este pe gratis”, în vreme ce Loris Elisabeta se exprima în următorii termeni:

„Pentru mine este indiferent, eu nu pot să plec, că n-am de unde să iau, în primul rând, mărci pentru ca să plătesc. Noi suntem șase persoane și de unde să iau 50.000 D.M. și încă cu o dobândă² de 16%, dar să știți că noi și aici trăim bine. Avem grădină, păsări, pomi, toți muncim, dar trăim bine. Numai să ne lase în pace!”³.

Semnificativ este și un raport⁴ al Inspectoratului Județean de Securitate Timiș din 19 martie 1983. Potrivit acestuia, în județ continuau să fie comentate prevederile Decretului 402/1982 de către întreaga populație, dar mai cu seamă în rândul celor care au solicitat plecarea definitivă din țară.

Astfel, Freiburger Lotte, din Timișoara, afirma față de o sursă a organelor de securitate că „...dacă fiul ei nu are posibilitatea să plătească în valută taxele de școlarizare, trebuie să rămână aici «fiind în acest fel un om distrus toată viața», apreciind că acest decret legitimează «comerțul cu oameni», contravenind «drepturilor omului»”.

Blesz Iosif, din comuna Orțișoara, era „nemulțumit” și „comentează negativ” faptul că „este nevoit să plătească în valută cheltuielile de școlarizare ale fiilor săi care au terminat facultatea și au aprobarea pentru plecarea din țară”, afirmând că „speră să primească valută de la rudele din străinătate”.

La rândul său, membrii familiei Bottechen, din Timișoara, susțineau că „după ce au primit aprobarea de plecare definitivă, li s-a adus la cunoștință că trebuie să achite cheltuielile pentru studii, care, după calculele făcute, se ridică la 30.000 de mărci și că, în această situație, deocamdată planul lor trebuie amânat, că nu-și pot permite să piardă tot ce au câștigat aici în România și să înceapă o viață nouă în R.F. Germania cu 30.000 mărci datorie”⁵.

Și în rândul populației județului Timiș se comenta asupra faptului că România va fi constrânsă, în cele din urmă, să renunțe la aplicarea Decretului 402/1982. Astfel, un inginer din Timișoara susținea că „nu-și face probleme, fiindcă americanii și nemții nu se vor lăsa, iar România este plină de datorii, ca atare o să cedeze din pretențiile sale valutare față de cei care

¹ *Ibidem*, f. 56.

² În județ circulau cu insistență zvonuri potrivit cărora în R.F.G. se discuta posibilitatea ca băncile să acorde împrumuturi celor interesați, sumele de bani urmând să fie restituite de cei în cauză după emigrare. Unii dintre cei care doreau să emigreze au depus cereri pentru obținerea de ajutor financiar la ambasada R.F.G. din București. Astfel, până în februarie 1983, fuseseră depuse peste 150 de cereri, prin care se solicitau sume cuprinse între 20.000 și 49.000 \$ – idem, fond S.I.E., dosar nr. 52.873, vol. 2, f. 33.

³ A.C.N.S.A.S., fond Documentar, dosar nr. 13.381, vol. 29, f. 56.

⁴ *Ibidem*, f. 74-76.

⁵ *Ibidem*.

emigrează și o să se mulțumească numai cu lei, nu numai cu mărci și dolari”. În convorbirea sa cu informatorul Securității acesta ironiza leul, spunând că „nici măcar românii nu mai doresc să aibă lei, așa este de fără valoare leul românesc”. În același timp, respectivul inginer considera că este „normal ca să se ceară despăgubiri pentru studiile făcute în România, dar nu în valută forte, fiindcă nici un intelectual din România nu este plătit în valută și că ar fi normal ca toți cei care au cereri depuse să emigreze să dea în judecată statul român și să ceară să fie plătiți în valută forte, ca să-și poată achita cheltuielile în valută”. În plus, respectivul se dovedea a fi un bun observator al societății românești căci, în sprijinul atitudinii sale optimiste în privința revenirii asupra decretului, amintea faptul că „minunea la noi nu ține decât trei zile”.

Aceeași încredere în renunțarea la prevederile decretului o manifesta și Reilen Herbert, din Timișoara, fost învățător, care susținea că „și Uniunea Sovietică a cerut cu ani în urmă de la cetățenii sovietici care au cerut emigrarea să achite cheltuielile de școlarizare, dar, cu toate că decretul nu l-au revocat, nu s-a pus în aplicare”. Acesta spera că „și România va proceda în acest sens după un anumit timp, dar deocamdată trebuie să așteptăm cu răbdare”.

Nu lipseau nici speculațiile cu privire la gena acestui act legislativ. Panfil Eduard, medic din Timișoara, susținea în convorbirile cu apropiații săi că „cel care a dat acest sfat acolo sus, a fost plătit cu ruble”, căutând să dea de înțeles că apariția Decretului 402/1982 s-a făcut sub influența U.R.S.S. pentru a altera relațiile României cu S.U.A., fiind convins că „pentru viitor vom vedea mai multe filme și programe de televiziune provenite din U.R.S.S.”.

Uniunea Sovietică era identificată drept un posibil beneficiar al decretului și de către alți cetățeni, unul dintre aceștia susținând că „este drept ca cetățenii români care pleacă definitiv să achite cheltuielile de școlarizare, dar este de părere că în această problemă are și U.R.S.S. un avantaj, pentru că în acest mod România se distanțează de S.U.A. și nu va mai beneficia de clauza națiunii celei mai favorizate”.

Așa cum se poate remarca, reacțiile nu au fost omogene, distingându-se destule nuanțe și nelipsind nici chiar opinii în favoarea adoptării decretului. Multe din aceste opinii, consemnate cu minuțiozitate de către Securitate, dovedesc faptul că, în pofida afirmațiilor propagandei occidentale, nu toți germanii din România își doreau construirea unui viitor exclusiv în R.F.G., nu toți vedeau drept imposibilă supraviețuirea comunităților germane din România. Astfel, din partea unor persoane de origine etnică germană se exprima regretul că acest decret nu a apărut mai demult, pentru că în aceste condiții „foarte mulți [germani] ar fi renunțat la plecarea definitivă”. Astfel, Kremer Terezia, din Giarmata, afirma că „așteaptă pașaportul și nu o mai interesează”, dar „păcat că această lege nu a apărut mai demult, poate nu mai plecau copiii mei și nici eu nu trebuia să plec. Eu nu plec din plăcere, eu plec fiindcă nu mai am pe nimeni aici, copiii mei toți au plecat”. Kier Maria, tot din Giarmata, susținea că „acum s-a emis decretul, când toți tinerii au plecat!! Păcat că nu a venit mai devreme această lege. Noi nu am fi vrut să plecăm”¹.

De asemenea, acei membri ai comunităților germane care doreau să rămână în țară erau îngrijorați mai cu seamă de exodul medicilor, preoților și profesorilor, persoane care aveau un rol esențial în menținerea identității proprii a germanilor. Din acest motiv, piedicile ridicate în calea emigrării acestor categorii profesionale erau văzute ca o șansă în plus pentru respectivele comunități și, prin urmare, apreciate pozitiv. În acest sens, nu lipseau nici aprecieri precum cea formulată de un șvab din Timișoara: „bine că începe să se aplice Decretul, de ce să plece doctorii, inginerii, oamenii cu studii în care țara a investit o seamă de bani pentru școlarizarea lor pe gratis!! Nici în Germania școlarizarea nu este gratis. Dacă au nevoie de oameni cu studii, să plătească”.

O opinie similară (dar pornind de la cu totul alte rațiuni) avea și o cetățeană de origine etnică română care afirma că „păcat că până acum nu s-a aplicat decretul, multe locuri la facultăți au fost ocupate de nemți și după ce au terminat, au plecat. Să plătească! Nici nemții nu

¹ *Ibidem*.

ne trimit doctori, ingineri pe gratis. Copiii noștri dacă ar pleca să facă în altă țară o facultate, ar face-o pe gratis?”¹

Comentariile negative erau cele care predominau și în rândul sașilor. Potrivit unui raport al Inspectoratului Județean Mureș, din 30 noiembrie 1982, „apariția decretului privind obligativitatea rambursării cheltuielilor de școlarizare din partea celor ce vor să emigreze din țară a produs un puternic ecou în mediul sașilor care au cerut să plece din țară, însă nu i-a determinat să renunțe la aceste intenții. Se emit ipoteze că sașii vor fi sprijiniți financiar de către rudele din R.F.G. ori de către guvernul vest-german în achitarea obligațiilor lor față de R.S. România”².

În acest sens, în 19 martie 1983 colonelul Victor Neculicioiu, șeful Inspectoratului Județean de Securitate Brașov, informa Direcția I din D.S.S. că în rândul persoanelor de naționalitate germană din județ continuă comentariile negative cu privire la adoptarea Decretului nr. 402. Ca exemplu, erau amintite discuțiile purtate în rândul profesorilor de la Liceul „Honterus”, în cadrul prezbiteriului Bisericii Negre din Brașov sau printre inginerii de origine germană de la Întreprinderea de Autocamioane Brașov. Participanții la discuție subliniau faptul că prevederile decretului încalcă *Actul final* de la Helsinki, iar solicitarea plății în valută este absurdă, câtă vreme cetățenii nu au dreptul de a o deține. De asemenea, cei mai mulți dintre cei semnalati cu astfel de opinii erau și de părere că decretul va atrage după sine suspendarea clauzei națiunii celei mai favorizate, conducând la pierderea unor sume de bani mai mari decât cele câștigate prin aplicarea prevederilor din decret³.

Până în 6 decembrie 1982 se prezentaseră la Serviciul Județean de Pașapoarte Hunedoara, unde existau 659 de cereri de plecare definitivă în R.F.G., peste o sută de persoane care se interesau ce școli vor trebui plătite, sumele respective, modul în care se va efectua plata în valută. Majoritatea acestor persoane își exprima „regretul și nemulțumirea față de acest act normativ, sperând la o modificare sau anulare a Decretului 402/1982”⁴. În cazul acestui județ se înregistra și un regres al numărului de cereri de emigrare depuse (28 de cereri în luna noiembrie, față de 57 în luna octombrie).

O reacție surprinzătoare pentru autorități a venit din partea tinerilor de origine germană (mai ales cei din județele Caraș-Severin și Timiș) care, fiind puși în fața obligativității de a-și plăti studiile efectuate în România, și-au intensificat preparativele de trecere ilegală a frontierei⁵.

Reacțiile opiniei publice și ale cercurilor guvernamentale din R.F.G.

Publicarea Decretului nr. 402/1982 a adus un val de reacții dintre cele mai vehemente atât din partea opiniei publice din R.F.G., cât și din partea autorităților. Primii care au criticat decretul au fost cei care aveau rude în România, respectiv sașii și șvabii aflați în R.F.G. La 9 noiembrie 1982 Sepp Schmidt, președintele „Asociației șvabilor bănățeni” i-a expediat o telegramă cancelarului Helmut Kohl, făcând apel la guvernul vest-german să adopte măsuri menite să determine România să-și schimbe poziția în privința emigrării germanilor. Diligențe similare au fost făcute pe lângă Ministerul Afacerilor Externe de la Bonn și, ca urmare, H. D. Genscher trimitea la 30 noiembrie un răspuns „Asociației șvabilor bănățeni” în care, printre altele, se preciza:

„Guvernul federal se așteaptă ca înțelegerile anterioare asupra reîntregirii familiilor încheiate cu guvernul român să nu fie prejudiciate de noul decret... Această problemă este de

¹ *Ibidem*.

² *Ibidem*, vol. 25, f. 36.

³ *Ibidem*, vol. 29, f. 81.

⁴ *Ibidem*, vol. 25, f. 66.

⁵ *Ibidem*, vol. 25, f. 30.

cea mai mare importanță pentru guvernul federal, iar o rezolvare nesatisfăcătoare ar împovăra considerabil relațiile româno-vest-germane”¹.

Revista lunară „Banater Post”, editată de „Asociația Șvabilor Bănățeni”, publica în nr. 12/1982, apărut în 15 decembrie, un grupaj de materiale sub titlul *Suntem alături de compatrioții noștri dornici de emigrare! Indignare în întreaga lume asupra măsurilor luate la București*. Printre altele, era publicată și o rezoluție comună a asociațiilor sașilor transilvăneni și șvabilor bănățeni în care se afirma:

„Deși până acum nu se cunosc amănunte asupra decretului adoptat la 22 octombrie de Consiliul de Stat al R.S.R., totuși pornim de la premisa că este vorba de cea mai gravă intervenție asupra existenței grupării etnice germane din România de la deportările forțate în U.R.S.S. din 1945 încoace și de la deposedarea lor de avere fără despăgubiri în anii postbelici (...) Drepturile omului sunt încălcate în scopul asanării finanțelor statului. Rezultatul acestor măsuri sunt indignarea și disperarea tuturor compatrioților noștri din Est și Vest. Speranța lor se îndreaptă exclusiv spre rangul înalt pe care-l ocupă drepturile omului pentru guvernele și toate persoanele responsabile din R.F.G. și Austria. Adresăm rugămintea de a se încerca prin toate mijloacele ca acest decret să nu fie aplicat; intrarea lui în vigoare ar avea urmări nefaste pentru cei afectați”.

Totuși, până la jumătatea lunii februarie prevederile decretului nu erau încă puse în aplicare pentru germanii care emigraseră din România. „Reinische Post” în numărul din 12 februarie 1983 publica articolul *România câștigă de pe urma emigranților*, în care se sublinia faptul că adoptarea Decretului nr. 402 a produs o emigrare în pripă a celor care aveau deja formalitățile îndeplinite, de teama de a nu fi supuși și ei plății taxelor:

„Ca într-un gest de ușurare, cei trei emigranți au ridicat mâinile la sosirea lor la oficiul de tranzit din Nürnberg: «Noi n-am plătit nimic!». De teama noului decret al guvernului român care prevede restituirea taxelor de școlarizare pentru cei care emigrează în Vest, un număr record de 2.049 de exilați au venit la Nürnberg în luna decembrie. În ianuarie, cifra noilor veniți a fost de 1.308, cu câteva sute peste media [lunară – n. ns.] din ultimii ani. Aproape toți cărora li s-a permis să părăsească țara au fost obligați să-și plătească libertatea destul de scump: în medie cu 10.000 de mărci vest pentru fiecare membru de familie, după cum confirmă unii reprezentanți ai asociațiilor de compatrioți”².

În 17 februarie ministrul de interne Horst Waffenschmidt a avut o întrevedere cu ambasadorul român Ion Râmbu pe parcursul căreia i-a atras atenția că Decretul nr. 402/1982 contravine *Actului final* de la Helsinki și îngreunează relațiile bilaterale, solicitând, totodată, transmiterea atitudinii Bonnului către guvernul român³. „Suntem în momentul de față foarte îngrijorați, a afirmat Waffenschmidt, că din informațiile de la ambasadorul Iovv, care a fost delegat oficial de guvernul federal să discute această problemă cu guvernul român, s-a trecut deja la aplicarea în practică a decretului”. În continuare, ministrul german a declarat că este la curent cu o listă de dorințe ale părții române, inclusiv tratativele de reeșalonarea creditelor, dar că, pentru o soluție favorabilă, totul depinde de modul cum vor fi tratați în continuare cei care vor să plece din România și că, în acest sens, ar trebui să aibă loc, după părerea sa, tratative între guvernele celor două țări. Eliminarea sau rezolvarea acestei probleme din dosarul relațiilor bilaterale ar relansa contactele politice, inclusiv între conducătorii celor două țări și nu ar afecta în viitor bunele relații⁴.

¹ *Ibidem*, vol. 28, f. 86.

² *Ibidem*, vol. 25, f. 96.

³ A.N.I.C., fond Anneli Ute Gabanyi, dosar nr. 133, f. 151.

⁴ A.C.N.S.A.S., fond S.I.E., dosar nr. 52.873, vol. 2, f. 13-15.

În 7 martie 1983, cotidianul politic „Frankfurter Rundschau” publica, sub semnătura lui Harry Schleicher, articolul *România se apără. S.U.A. acuzate de imixtiune în treburile interne* în care, printre altele, se menționa:

„Relațiile României cu unele state ale lumii occidentale sunt expuse actualmente unei serioase încercări. Astfel, România avertizează S.U.A. cu măsuri represive în cazul în care Washingtonul intenționează să retragă la 30 iunie clauza națiunii celei mai favorizate, acordată în 1975. Bucureștiul, după cum scrie în declarația autorizată a agenției Agerpres, «va lua măsuri corespunzătoare la taxele vamale ale articolelor de export ale S.U.A. către România». La baza conflictului americano-român se află avertismentul Washingtonului de a retrage clauza acordată Bucureștiului în cazul în care guvernul român nu renunță la aplicarea «taxei de emigrare», valabilă din 7 februarie. Conform noii hotărâri, toți cetățenii români care doresc să plece – în primul rând germani și evrei, dar și maghiari – trebuie să-și achite în valută occidentală cheltuielile de școlarizare înainte de a părăsi țara. În funcție de școlarizare, suma se ridică la 30-40.000 de mărci. Această măsură, care tinde să limiteze radical emigrarea germanilor practică până acum în cadrul reîntregirii familiei, constituie și obiectul unor discuții germano-române»¹.

Revista săptămânală „Kulturpolitische Korrespondenz”, editată de „Consiliul Cultural al Germanilor din Răsărit”, cu sediul la Bonn, publica în numărul din 25 martie 1983 articolul *Destine ale germanilor din România. Taxă de răscumpărare pentru cei ce vor să emigreze*. În articol se sublinia că în centrul dezbaterilor unei sesiuni organizate de „Asociația Internațională pentru Drepturile Omului” (I.G.F.M.) la Mânăstirea Dominicană din Frankfurt/Main s-a aflat Decretul nr. 402. Participanții la dezbateri au subliniat că „practicile românești rămân o afacere murdară”, unul dintre aceștia evidențiind faptul că, oricum, „emigranții lasă în urmă valori imobiliare considerabile, însumând circa 20 de miliarde de mărci, nemaivorbind de valorile culturale inestimabile”².

„Banater Post” publica în numărul din aprilie 1983 mai multe materiale referitoare la Decretul nr. 402/1982, printre care și mesajul adresat de Frantz Josef Strauss, primul-ministru al landului Bavaria, ambasadorului României la Bonn. În mesaj se arăta: „Recent mi-au parvenit informații potrivit cărora s-au acordat permisiuni de emigrare unor cetățeni români de origine germană, dar pașaportul se înmânează abia după plata unor sume corespunzătoare. Valoarea sumelor oscilează între 7.400 și 32.000 dolari. Dacă decretul se aplică totuși și la cetățenii de origine germană, consecințele pentru relațiile româno-germane vor fi mai mult decât catastrofale. Nu este nevoie să ne referim aici detaliat la urmările pe plan economic și de politică externă. Rog de aceea insistent guvernul român să se distanțeze de aplicarea perceperii de taxe de la emigranții de origine germană. V-aș fi recunoscător dacă l-ați informa pe președintele Ceaușescu despre acest mesaj și dacă i-ați transmite din partea mea cele mai bune urări”³.

În aceeași perioadă, prințul de Sayn-Wittgenstein, președintele Crucii Roșii Germane, declara, în cadrul unui interviu acordat postului de radio „Süddeutscher Rundfunk”, că reîntregirea familiilor reprezintă o problemă dificilă pentru cetățenii germani din România, din cauza decretului asupra emigrării. Dat fiind că cetățenii români nu au voie să posede valută, „decretul reprezintă o îngrădire ieșită din comun. Crucea Roșie Germană este deosebit de decepționată, deoarece cu prilejul catastrofelor inundațiilor și cutremurului din România populația germană a acordat mari ajutoare întregii populații din România”⁴.

În 13 aprilie 1983 ministrul Afacerilor Externe al României, Ștefan Andrei, a efectuat o vizită în R.F. Germania și a avut discuții cu omologul său, Hans Dietrich Genscher, la Tegernsee, lângă München. Atât în timpul vizitei, cât și în perioada următoare, diverse

¹ A.C.N.S.A.S., fond Documentar, dosar nr. 13.381, vol. 28, f. 1.

² *Ibidem*, f. 2-3.

³ *Ibidem*, f. 4.

⁴ *Ibidem*, f. 5.

organizații au făcut *lobby* pe lângă autoritățile vest-germane pentru ca acestea să depună toate eforturile în direcția convingerii guvernului român de a renunța la clauzele din Decretul nr. 402. În acest sens, în 26 aprilie 1983 „Asociația sașilor transilvăneni” a solicitat guvernului federal de la Bonn ca în timpul negocierilor economice cu România să insiste ca regimul de la București să respecte drepturile omului și să înceteze șicanele împotriva germanilor care doreau să emigreze¹.

O manifestare de mare amploare a avut loc între 21-23 mai la Dinkelsbühl, când, ca în fiecare an de duminică Rusaliilor, se sărbătorea Ziua Patriei. La adunare au participat cca 13.000 de sași transilvăneni veniți nu numai din Germania și Austria, ci chiar și din Statele Unite, fiind prezent și Hermann Oberth, părintele zborului cosmic. De asemenea, au participat ministrul bavarez de interne, și ministrul pentru probleme de muncă, sănătate și ocrotiri sociale. Cu acest prilej, dr. Wolfgang Bonfert, noul președinte al Landsmannschafturilor sașilor transilvăneni, a ținut o cuvântare, spunând:

„Cu mare îngrijorare pentru conaționali noștri din România ne-am întrunit azi. Din această cauză am pus serbarea zilei patriei sub motto-ul «Ajutor pentru Transilvania!». Acest ajutor nu trebuie să se limiteze la ajutor material, chiar dacă acesta este așa de necesar. Motto-ul nostru cere mai mult. Cere întreaga noastră solidaritate umană cu cei de acolo (...) Problema noastră a devenit parte integrantă a politicii Bonnului în relațiile politice cu România. Noi, sașii transilvăneni, ne bucurăm de sprijinul guvernului federal, de sprijinul fracțiunilor din Bundestag, a guvernului landului Nordrhein-Westfalen, ca și de sprijinul multor personalități politice, economice, bisericesti cărora le mulțumim. Sperăm că prin tratativele purtate de guvernul federal se vor găsi căi care să asigure drepturile limitate ale conaționaliilor noștri din Transilvania”².

În continuarea negocierilor din aprilie, în zilele de 31 mai și 1 iunie, ministrul de externe al R.F.G., H.D. Genscher, a efectuat o vizită la București, unde a fost primit de președintele Nicolae Ceaușescu și Ștefan Andrei, ministrul de externe, declarând la înapoierea în Germania că, în problema emigrării, vizita a fost un succes, declarație interpretată ca o renunțare a statului român la aplicarea prevederilor Decretului nr. 402. Cu acest prilej, s-a convenit și asupra reînnoirii Acordului de colaborare economică, industrială și tehnică din 29 iunie 1973.

Succesul diplomatic german trebuia valorificat, din punct de vedere politic, și în plan intern, astfel că la întâlnirea anuală a șvabilor bănățeni din 18 iunie 1983, ministrul federal de interne, Friedrich Zimmermann, declara că „germanii originari din România și cei care se află încă în România nu mai trebuie să fie îngrijorați din cauza decretului asupra emigrării. Pentru următorii cinci ani putem conta din nou pe o cotă de 11.000 emigranți anual”³.

Efectele politice ale demersurilor întreprinse de autoritățile germane se pare că au fost considerabile, opinia publică germană apreciind la un înalt nivel grija manifestată de statul german pentru conaționali din România. În numărul 7 din 15 iulie 1983 al revistei lunare „Banater Post”, editată de „Asociația Șvabilor Bănățeni”, a fost publicată o scrisoare de mulțumire, adresată cancelarului Helmut Kohl de către Sepp Schmidt, președintele „Asociației Șvabilor Bănățeni”, și Wolfgang Bonfert, președintele „Organizației Sașilor Transilvăneni”. În textul scrisorii se menționa:

„În numele tuturor șvabilor bănățeni și al sașilor transilvăneni vă mulțumim profund pentru compasiunea dv. activă față de soarta disperată a compatrioților noștri rămași în România. Acordul încheiat la București, sub îndrumarea dv., referitor la neaplicarea decretului român nr. 402 din 22 octombrie 1982, precum și prelungirea acordului din ianuarie 1978 referitor la emigrarea a 11.000 germani anual au eliberat pe cei afectați de o povară sufletească și le-a redat speranța. În ultimii ani s-a confirmat definitiv că grupările sașilor transilvăneni și șvabilor

¹ *Ibidem*, f. 7.

² *Ibidem*, f. 248.

³ *Ibidem*, f. 14.

bănățeni, reduse la rămășițe neviabile din punct de vedere etnic, sunt condamnate la o dispariție accelerată în România socialistă. Numai reîntoarcerea în Germania îi poate feri – îndeosebi pe membrii tinerei generații – de pierderea identității lor etnice, lingvistice și culturale, pe care au apărât-o cu abnegație timp de secole. Ei își pun speranța într-un grabnic ajutor al guvernului federal, în convingerea că pot fi găsite mijloace și căi de a determina guvernul Republicii Socialiste România să mărească cotele anuale de emigrare¹.

Cu toate acestea, la 13 iulie 1983 cotidianul „Rheinische Post” publica articolul *Se percep în continuare taxe pe cap de emigrant în România*. În cadrul articolului se arată că „deși România s-a declarat de acord – în urma unor negocieri îndârjite – să renunțe de la 1 iulie la solicitarea plății școlarizării de la germanii care emigrează, totuși în acest stat se încasează suma de 8.000 de mărci pe cap de om înainte de a se acorda permisiunea de emigrare”. Această situație fusese dezvăluită presei din München de către deputatul U.C.S. în Bundestag, Wittmann. Potrivit acestuia, „numai într-o singură lună au fost plătite circa 10 milioane mărci de către persoane particulare din R.F.G. unor oameni de paie din România. Acești oameni de paie sunt avocați care primesc în numerar banii aduși în România de rude ale persoanelor ce vor să emigreze. Deși introducerea de devize în țară este oficial interzisă, turiștii care vin cu bani pentru răscumpărarea unor persoane sunt primiți în țară, iar unii dintre ei sunt chiar escortați până la adresa unde trebuie să predea banii”².

Ecouri ale prevederilor Decretului nr. 402/1982 în alte state din Occident

În mod firesc, Austria s-a numărat printre statele în care ecoul măsurilor adoptate de București a fost deosebit de negativ. Prezența unor șvabi și sași pe teritoriul austriac s-a făcut simțită în mass media. Astfel, organizația „Landsmannschaft der Banater Schwaben in Österreich”, cu sediul în Viena, a adoptat în 26 noiembrie 1982 o rezoluție în care, printre altele, se sublinia că Decretul nr. 402 constituie „o încălcare gravă a existenței germanilor din România”, așa cum a fost și ducerea la muncă forțată în U.R.S.S. în 1945 a populației de origine germană³. De asemenea, se aprecia că decretul „lezează într-un mod grav drepturile omului și obligațiile asumate de România, cuprinse în acordurile internaționale O.N.U., privind drepturile și libertățile fundamentale, precum și în *Actul final* al Acordului de la Helsinki”. În continuare, este scos în evidență faptul că, din cauza interdicției de a poseda valută, celor care doresc să emigreze le va fi imposibil să restituie în valută sumele exorbitante cerute”. Rezoluția se încheia printr-un apel adresat tuturor factorilor politici și opiniei publice de a interveni cu toate mijloacele împotriva aplicării acestui decret⁴. În cadrul aceleiași acțiuni, reprezentanții *Landsmannschaft*-ului au trimis telegrame cu conținut asemănător organelor de stat centrale și guvernamentale, către partidele politice parlamentare, către Liga drepturilor Omului, precum și ambasadorului României în Austria³.

Reacții puternice au venit de la Washington, unde imaginea României începuse deja să fie alterată de tot mai numeroasele semnale referitoare la încălcarea drepturilor omului de către regimul Ceaușescu⁴. Decretul nr. 402 venea să confirme faptul că respectarea drepturilor omului în România rămânea o chestiune ce ținea mai mult de retorica oficială decât de realitățile cotidiene. Primele proteste și tentative de a face România să renunțe la acest decret s-au făcut prin intermediul ambasadorului David Funderburk, acesta având mai multe întrevederi cu Aurel Duma, ministru secretar de stat în M.A.E.

¹ *Ibidem*, f. 13-14.

² *Ibidem*, f. 25.

³ A.C.N.S.A.S., fond Documentar, dosar nr. 13.381, vol. 29, f. 291-293.

⁴ Pentru modul în care a fost invocat Decretul nr. 402/1982 în jocul diplomatic dintre București și Washington, vezi Mircea Răceanu, *Istoria clauzei națiunii celei mai favorizate în relațiile româno-americane*, București, I.N.M.E.R., 2009, pp. 198-238.

La 10 ianuarie 1983 a sosit la București Larry Eagleburger, emisar special al președintelui S.U.A., Ronald Reagan, pentru a găsi soluții în înlăturarea crizei intervenite în relațiile româno-americane în urma nerespectării drepturilor omului de către regimul de la București. Acesta a avut întreveneri atât cu Ștefan Andrei, ministrul Afacerilor Externe, cât și cu Nicolae Ceaușescu. La scurt timp, în 18-19 ianuarie, o delegație de congresmeni, în frunte cu Tom Lantos¹ s-a deplasat în România, fiind primită de Nicolae Ceaușescu². Primul caz legat de plata taxelor de școlarizare înainte de emigrare a fost luat în discuție la 21 ianuarie³.

În același timp, germanii din S.U.A. încercau să creeze un curent de opinie în favoarea efectuării de presiuni asupra României. Săptămânalul „Saxon News”, editat de „Asociația sașilor transilvăneni din S.U.A.”, publica în numărul din 7 februarie 1983 o scrisoare semnată de Mary Rose Oskar, membră a Congresului S.U.A., și adresată președintelui asociației. În scrisoare se arăta că „politica română de emigrare este inumană pentru că separă familiile și face greutăți indivizilor ce doresc să circule liber. Acest drept este însă garantat de Actul final de la Helsinki, semnat și de România, deși acum îl violează în mod curent. Sunt în legătură directă cu ambasada română din Washington, prelucrând fiecare caz de emigrare în parte și cerând guvernului de la București o politică mai rezonabilă în acest sens”⁴.

La 13 februarie postul de radio „Vocea Americii” condamnă pentru prima dată politica guvernului român de impunere a „taxei de școlarizare” și sublinia că menținerea acestei taxe va conduce la retragerea clauzei națiunii celei mai favorizate.

În 4 martie 1983 guvernul S.U.A. anunța oficial guvernul român că, dacă până la data de 30 iunie nu renunță la Decretul nr. 402/1982, Statele Unite ale Americii vor retrage României clauza națiunii celei mai favorizate⁵. În perioada următoare, între București și Washington a avut loc un adevărat joc de șah, Decretul nr. 402/1982 fiind permanent invocat de partea americană ca argument al renunțării la înnoirea clauzei națiunii celei mai favorizate pentru România⁶.

În acest timp, pe „frontul european” ofensiva diplomatică împotriva regimului de la București era în toi. Printre altele, în luna mai 1983 Parlamentul European de la Strassbourg a elaborat un document intitulat *Cele mai grave încălcări ale drepturilor omului în lume* în care la punctul VI, litera n, menționa „menținerea crasei discriminări, mai ales a minorității maghiare și germane din România și restricțiile pentru călătoriile din străinătate”⁷.

După negocierile româno-americane⁸ și româno-germane din luna mai, presa de dincolo de ocean putea anunța cu satisfacție abdicarea conducerii de la București de la ambiția de a pune în practică Decretul nr. 402/1982. „Ecouri românești”, „primul ziar canadian în limba română”, editat de Aurel Baranga, publica articolul redacțional „O veste bună”, în care se arăta că „mult discutatul Decret 402 nu va fi aplicat... După cum se știe, presa, radioul și televiziunea din Occident au criticat Decretul 402, așa cum au făcut-o și personalități de prim-rang din această regiune a lumii. El a fost calificat ca o încălcare a drepturilor omului, a acordurilor internaționale și implicit a Acordului de la Helsinki, semnat și de România. Trebuie evitat precedentul trăit de U.R.S.S. care în 1972 a emis un decret similar și după câteva luni a trebuit să-l abroge. România a știut că pierderea clauzei națiunii celei mai favorizate înseamnă o mare pierdere, poate chiar mai mare decât ipoteticul beneficiu rezultat din aplicarea Decretului 402. În acest

¹ La înapoierea în S.U.A. Tom Lantos declara: „We made our opposition to the so-called education tax clear to President Ceausescu in the strongest possible terms” – A.N.I.C., fond Anneli Ute Gabanyi, dosar nr. 133, f. 49.

² Mircea Răceanu, *op. cit.*, p. 219.

³ *Istoria politicii externe...*, p. 523.

⁴ A.C.N.S.A.S., fond Documentar, dosar nr. 13.381, vol. 29, f. 9.

⁵ *Istoria politicii externe...*, p. 524.

⁶ Mircea Răceanu, *op. cit.*, *passim*.

⁷ A.C.N.S.A.S., fond Documentar, dosarul nr. 13.381, vol. 29, f. 23.

⁸ În perioada 16-18 mai 1982 Ștefan Andrei, ministrul de Externe al României, a efectuat o vizită în S.U.A., având convorbiri cu secretarul de stat George Schultz și cu vicepreședintele S.U.A., George Bush.

context, se pune întrebarea elementară: cui a folosit apariția Decretului 402? Răspunsul este simplu: în nici un caz patriei noastre natale și în orice caz, dușmanilor săi, în frunte cu revizionisții maghiari cărora el le-a adus apă la moară”¹.

Negocierile secrete pentru anularea prevederilor Decretului nr. 402/1982

Întrucât România avea încheiate convenții confidențiale atât cu R.F.G., cât și cu Israelul, prin intermediul serviciilor secrete, Centrul de Informații Externe din cadrul D.S.S. era în stare de alertă, așteptând reacțiile partenerilor și pregătind contraofensiva.

Rezidența C.I.E. din Köln informa Centrala de la București încă din 10 noiembrie 1982 asupra „reacțiilor vii” înregistrate în parlamentul vest-german și în cadrul Ministerului Afacerilor Externe. În 9 noiembrie avuseseră loc convorbiri între șeful Direcției Juridice din M.A.E. vest-german și un diplomat român, cerându-se explicații asupra decretului. Totodată, diplomatul român a fost chestionat dacă aranjamentul dintre Schmidt și Nicolae Ceaușescu „mai este sau nu de actualitate”, avertizând că „în caz contrar, statisticile² bilaterale vor fi serios afectate”³.

De remarcat că, încă de la început, autoritățile germane au preferat să negocieze soluționarea acestei situații de criză pe canalul secret, Ministerul Afacerilor Externe de la Bonn declinand invitația părții române de a discuta la nivel oficial această problemă.

Ca urmare, în zilele de 21-22 decembrie 1982, avocatul german Hüsich s-a aflat la București, unde a avut întâlniri cu ofițerii de securitate implicați în acțiunea „Recuperarea”. În timpul discuțiilor, avocatul german, afirmând că este însărcinat să transmită punctul de vedere al autorităților din R.F. Germania, a declarat:

„a) -partea vest-germană consideră că Înțelegerea Confidențială stabilită în anul 1978, în baza celor convenite la nivel înalt, al cărei termen expiră la 30 iunie 1983, nu poate fi pusă în discuție:

b) -aplicarea prevederilor Decretului nr. 402/82 la cetățenii de origină germană, înainte de 30.06.1983, va fi apreciată de partea vest-germană ca o încălcare gravă a Înțelegerii Confidențiale, a unor acorduri internaționale, cu toate consecințele ce decurg dintr-o astfel de situație. În acest sens, pe cale oficială, s-a transmis un protest sever;

c) -partea vest-germană este gata să discute condițiile unei noi *Înțelegeri Confidențiale*, care să intre în vigoare începând cu 1 iulie 1983, dată până la care refuză să ia în considerare prevederile decretului, pe care-l consideră ca un act neprietenesc față de R.F. Germania”⁴.

Ofițerii români au contestat afirmațiile reprezentantului vest-german privind implicațiile prevederilor Decretului 402/82 asupra acordurilor internaționale, explicându-i acestuia că „decretul corespunde intereselor fundamentale ale poporului român și este în perfectă armonie cu legislația internațională”. De asemenea, aceștia au subliniat că „decretul urmărește stoparea racolării de specialiști, a furtului de inteligență și nu oprirea plecărilor definitive din țară și se aplică numai celor ce au obținut o pregătire de specialitate pe cheltuielile statului român”.

În același timp, partea română a arătat că decretul nu poate fi interpretat ca „un act neprietenesc față de R.F. Germania”, întrucât prevederile sale se referă la toți cetățenii români, indiferent de naționalitate.

Avocatul german a solicitat să-i fie prezentate tarifele pentru studiile liceale și universitare și, după ce i-au fost puse la dispoziție, împreună cu un calcul al sumelor datorate de partea vest-germană pentru persoanele care emigraseră după adoptarea decretului, a afirmat că „actualul guvern vest-german nu este în poziția să poată suplimenta finanțarea cu o asemenea sumă (circa 100 milioane mărci vest-germane)”.

¹ A.C.N.S.A.S., fond Documentar, dosarul nr. 13.381, vol. 29, f. 16.

² În limbajul cifrat folosit de C.I.E., prin „statistici” erau desemnate relațiile.

³ A.C.N.S.A.S., fond S.I.E., dosar nr. 52.873, vol. 1, f. 330.

⁴ *Ibidem*, f. 322-323.

În același timp au avut loc negocieri și cu israelienii, reacția acestora fiind oarecum similară¹. Argumentul principal invocat atât de germani, cât și de israelieni era faptul că nu dispuneau de aparatul tehnic necesar pentru a putea verifica sumele calculate pe diferitele categorii de studii prevăzute de Decretul 402/82. Ca atare, ofițerii C.I.E. au propus ca la viitoarele negocieri cu partea germană să se propună perceperea unei sume unice pe persoană plecată, sumă care să reprezinte media ponderată rezultată din calcularea sumelor ce s-ar fi încasat prin aplicarea Decretului 402/82 la persoanele ce au plecat efectiv în perioada 1981-1982. Calculele făcute indicau următoarea situație:

SITUAȚIA²

calculului mediu ponderat al aplicării Decretului 402/1982 la categoriile de cetățeni români plecați definitiv, legal și fraudulos, în R.F.G. în anii 1981-1982

Categorica	ANUL	
	1981	1982
-ingineri-arhitecți (5 ani)	299 x 18.700=5.871.800	314 x 18.700=5.871.800
-matematicieni-fizicieni (5 ani)	12 x 18.700=224.400	19 x 18.700=355.300
-chimiști-biologi-geologi botaniști-profesori (5 ani)	302 x 18.700=5.647.400	310 x 18.700=5.797.000
-economști-juriști-ziariști (4 ani)	71 x 15.700=1.114.700	59 x 15.700=926.300
-medici (6 ani)	159 x 23.200=3.688.800	143 x 23.200=3.317.600
-farmaciști (5 ani)	11 x 20.000=220.000	11 x 20.000=220.000
-artiști-muzicieni (5 ani)	50 x 25.450=1.272.500	36 x 25.450=916.200
-alte prof. cu studii medii (5 ani)	95 x 18.700=1.776.500	91 x 18.700=1.701.700
-studenți (3.700+3x3.000)	95 x 12.700=1.206.500	129 x 12.700=1.638.300
-elevi liceu (3.700)	1254 x 3.700=4.639.800	1487 x 3.700=5.501.900
-personal mediu (3.700)	1332 x 3.700=4.928.400	1373 x 3.700=5.080.100
Total	3.680=30.310.300	3.972=31.326.200
Total persoane plecate	11.791	12.431
Media pe persoană plecată	2.570,63 \$	2.520,01 \$
Medie 1981-1982	61.636.500:24.222=2.544,65 \$	

Pe baza acestor rezultate, ofițerii C.I.E. propuneau ca tratativele viitoare să fie structurate pe următoarele date³:

- pentru R.F.G. – 4.500 dolari de persoană, indiferent de studii, și un nivel de 13.000 de persoane plecate anual.
- pentru Israel – un nivel de 2.000 de persoane plecate anual și în următoarele categorii de sume:
 - Categoria A – cu studii superioare, până la 60 ani19.000 \$
 - Categoria B – cu studii medii și studenți.....4.000 \$
 - Categoria C – restul persoanelor ce nu se încadrează în Decretul 402/82.....1.000 \$

¹ Existau unele diferențe, din cauză că în convenția existentă erau deja prevăzute trei categorii de persoane, pentru care se plăteau sume diferite.

² A.C.N.S.A.S., fond S.I.E., dosar nr. 52.873, vol. 2, f. 25.

³ *Ibidem*, f. 5-7.

Tratativele s-au dovedit mai grele decât se estimase inițial, partea germană insistând pentru respectarea integrală a înțelegerii din 1978 până la expirarea acesteia la 30 iunie 1983. Noi runde de tratative au fost purtate de către colonelul Stelian Octavian Andronic, șeful A.V.S., la Köln, în perioada 24-25 februarie 1983, acesta fiind însoțit, în calitate de translator, de lt. col. Scurtu Horia. În cadrul tratativelor confidențiale purtate, s-a insistat în primul rând pe explicarea motivelor oficiale care au dus la promulgarea decretului, decurgând din „drepturile poporului român, ca și al altor popoare, de a-și recupera o parte din cheltuielile făcute cu pregătirea diferitelor categorii de specialiști care pleacă să lucreze în alte țări”.

S-a precizat că „prevederile decretului corespund dreptului internațional și nu contravin nici unei înțelegeri, acord sau convenție încheiate de statul nostru cu alte state și că România nu este singura țară care a legiferat recuperarea cheltuielilor de școlarizare. Printre celelalte țări care au reglementări asemănătoare se află S.U.A., R.F.G. și altele, respectiv tocmai acele țări în care a fost declanșată această propagandă ostilă”¹.

În fața insistențelor părții germane de a se respecta înțelegerea din 1978, colonelul Andronic a ripostat afirmând că „partea română nu înțelege propaganda declanșată în R.F.G. în legătură cu aplicarea decretului care este un act normativ intern, considerând-o un amestec în treburile interne și în același timp o încălcare a prevederilor convenției care obligă ambele părți să păstreze confidențialitatea acestei probleme”².

Fără a se ajunge la un punct de vedere comun³, s-a stabilit continuarea tratativelor la București în 17-18 martie. În vederea noii runde, ofițerii C.I.E. au definitivat strategia de negociere.

Întrucât din aplicarea sumelor prevăzute de Decretul nr. 402/1982 și raportarea la totalul plecărilor în anii 1980-1982, suma medie realizabilă se situa sub 2.600 dolari de persoană, respectiv cca. 6.500 D.M.W. (la cursul de 1 \$ = 2,5 D.M.W.), se propunea factorilor politici de decizie ca negocierea să aibă în vedere încheierea unei convenții pentru o perioadă de 5 ani, în baza aplicării unei metodologii de decontare unice, incluzând toate persoanele, indiferent de nivelul de pregătire. Pentru aceasta, partea română trebuia să „accepte”, în final, o sumă unică de 7.500 D.M.W./persoană plecată, față de cca. 6.500 D.M.W. cât era media rezultată din calculele pe anii 1980-1982.

La întâlnirea de la București, din 17 martie 1983, avocatului Hüscher i s-a comunicat că proiectul viitoarei convenții va conține, în esență, următoarele prevederi:

- cifra anuală totală a plecărilor definitive va fi de 10-11.000 persoane;
- suma care se va plăti va fi de 4.200 dolari S.U.A. de fiecare persoană plecată;
- înțelegerea va fi încheiată pe o perioadă de 2-3 sau mai mulți ani, în funcție de dorința maximă a părților;
- partea vest-germană va trebui să asigure cea mai strictă confidențialitate asupra înțelegerii noi care se va încheia.

Pentru consolidarea poziției sale, avocatul german a încercat să sublinieze că reacția internațională este negativă la adresa țării noastre. Acesta a arătat că „au fost luate poziții aspre față de țara noastră nu numai de către Administrația S.U.A., a R.F.G. și altele, dar chiar la Conferința de la Madrid⁴ unele țări neutre au criticat poziția României din cauza noilor reglementări”. În contrapartidă, ofițerii de securitate au încheiat aceste alegeri afirmând tranșant:

¹ *Ibidem*, f. 48.

² *Ibidem*, f. 32.

³ În R.F.G. se pregăteau alegerile legislative, astfel încât, în preajma unui eventual transfer al puterii, nimeni nu era dispus să-și asume o decizie în această problemă.

⁴ La Madrid se desfășurau în această perioadă lucrările Conferinței pentru Securitate și Cooperare în Europa, finalizate în 7-9 septembrie 1982, când miniștrii de externe ai celor 35 de state participante au semnat documentul final al reuniunii.

„Problema noilor reglementări este o problemă internă a României și nu permitem nimănui, fie ei americani sau alții, să ne impună sau să ne dicteze voința lor. Decretul este o lege românească și se va aplica indiferent ce gândesc alții despre el. Noi suntem gata să ne asumăm întreaga răspundere pentru aplicarea lui integrală”.

Față de suma de 4.200 \$, propusă ca bază de calcul, avocatul Hüscher a obiectat că în constituirea bazei de calcul „s-au prezentat cheltuielile celor mai scumpe colegii din S.U.A. și din lume”. Replica oferită de colonelul Andronic nu a întârziat:

„Bazele de calcul sunt realist întocmite. Eforturile pe care statul român le face cu învățământul și educația sunt foarte mari și în acele cifre sunt incluse și aceste sume prin care se asigură asistență culturală oamenilor. Cine oare, dacă nu statul român, suportă diferența dintre cartea de știință ieftină din România și cea scumpă din R.F.G., sau diferența dintre biletul de 18 lei la Opera Română, care are aceeași ținută artistică ca și cea din Viena, dar unde biletul este de 800 șilingi?”¹.

Deși negocierile nu au putut fi finalizate, partea română aprecia că „noile propuneri avansate (...) interesează autoritățile de resort [din R.F.G.], deoarece din motive politice, electorale, nu pot renunța, respectiv pierde această șansă care, deși realizată de un social-democrat (Schmidt), nu poate fi periclitată de un creștin-democrat (Kohl)”.

Intuiția ofițerilor de securitate nu a dat greș căci, în urma continuării negocierilor pe canalul secret stabilit între cele două guverne², negocieri în cadrul cărora partea română s-a dovedit inflexibilă, s-a ajuns la semnarea unei convenții la București, în data de 21 mai 1983. Aceasta era valabilă pe 5 ani (1 iulie 1983 – 30 iunie 1988) și dintre prevederile sale amintim:

„2. Partea română va asigura ca în fiecare an 11.000 de cetățeni români de origine germană să poată pleca definitiv din țară, în perioada 01.07.1983-30.06.1988.

Partea română se declară de acord ca, unele cazuri deosebite prezentate în liste sau în mod individual, să le trateze cu atenție, fără despăgubiri deosebite, dacă aceste persoane nu sunt implicate în provocarea unor pagube economiei naționale românești.

3. Pentru compensarea tuturor cheltuielilor ce sunt legate de partea română și pentru echivalarea dezavantajelor economice, partea germană plătește o despăgubire generală de 7.800 mărci vest-germane de persoană, adică (șapte mii opt sute D.M.W.). (...)

9. Plățile se vor efectua la intervale de cel puțin două luni. Partea germană va acorda plăți în avans, conform practicii de până în prezent.

10. Locul și data decontărilor, precum și modalitățile de plată, vor fi realizate cu acordul reciproc al părților.

11. Partea română dă asigurări că cererile de plecare definitivă ale cetățenilor de origine germană, independent de nivelul de studii și calificare, vor fi rezolvate fără a li se mai solicita lor și părții germane alte plăți”³.

Așadar, și de această dată, serviciile secrete își făcuseră datoria. În momentul în care ministrul de externe vest-german, Hans Dietrich Genscher, sosea la București, în ziua de 30 mai 1983, lucrurile fuseseră deja clarificate, astfel încât oamenii politici nu au mai avut decât să-și strângă mâna, iar vizita să fie considerată un veritabil succes diplomatic.

¹ A.C.N.S.A.S., fond S.I.E., dosar nr. 52.873, vol. 2, f. 54-56.

² În timp ce la București ofițerii din C.I.E. negociau cu avocatul Hüscher, ambasadorul Ion Râmbu a fost invitat în după-amiaza zilei de 20 mai 1983 la Ministerul Afacerilor Externe de către H.D. Genscher. În timpul discuțiilor, acesta „a spus că așteaptă să se încheie cu succes discuțiile dintre mandatarii speciali care, în aceste zile, poartă tratative la București”. De asemenea, potrivit relatării ambasadorului român, el a adăugat că „dorește ca în cadrul vizitei sale la București să pună bazele unei bune colaborări pe termen lung, fiind interesat pentru o dezvoltare a relațiilor, rugându-mă să se aducă la cunoștința tovarășului președinte Nicolae Ceaușescu această dorință a părții vest-germane. Genscher roagă ca prin M.A.E. să i se propună varianta optimă pentru data deplasării sale la București” – A.C.N.S.A.S., fond S.I.E., dosar nr. 52.873, vol. 2, f. 132-133.

³ *Ibidem*, vol. 6, f. 27-29 și 31.

Concluzii

Analiza contextului în care a fost adoptat Decretul nr. 402/1982, precum și a ecurilor internaționale pe care le-a provocat, aduce în prim-plan o întrebare inevitabilă: a fost acest act legislativ o gafă sau o bravură a regimului de la București? Sau, dimpotrivă, a fost o mișcare specifică unei diplomații de tip bizantin, pregătită cu minuțiozitate și cinism, menită să aducă un surplus de valută rezervelor atât de secătuite ale României?

Deși un răspuns facil și în ton cu retorica vehement anticomunistă a unei bune părți a istoriografiei actuale, de etichetare a acestei acțiuni drept una specifică regimurilor totalitare, poate părea tentant, înclinăm să acordăm mai mult credit celei de a doua variante.

Regimul comunist de la București încheiase convenții confidențiale în problema emigrării atât cu guvernul de la Bonn, cât și cu cel de la Tel Aviv, încă din anii '60. Așa cum am arătat cu altă ocazie¹, oferta de a acorda unele sume de bani, precum și alte facilități economice în schimbul facilitării emigrării membrilor minorității evreiești și germane din România a venit din exterior. Inițial, guvernul comunist, extrem de atenți cu imaginea lor externă, pe care țineau să și-o păstreze în conformitate cu „princiipiile eticii și echității socialiste”, au ezitat să oficializeze acest gen de tranzacții, preferând tratativele purtate sub acoperire, prin intermediul a diverși „avocați”.

Odată cu venirea lui Nicolae Ceaușescu la putere, cu consolidarea prestigiului internațional și a relațiilor diplomatice ale României și sub presiunea constantă a guvernelor german și israelian, acest gen de tranzacții au căpătat un caracter semioficial, secretul devenind unul al lui Polichinelle. Convențiile și înțelegerile confidențiale încheiate pe canale neoficiale au continuat să-și producă efectele ani la rând, fără a fi înregistrate disfuncționalități majore. Sumele de bani erau plătite cu regularitate, regimul de la București elibera vizele în ritmul pe care singur și-l impusese, imaginea României în exterior era relativ bună, chiar privită prin prisma respectării drepturilor omului. Care a fost atunci rațiunea adoptării unui act legislativ în măsură să bulverseze un mecanism ce funcționase ireproșabil timp de peste un deceniu?

În opinia noastră, guvernul de la București au împărțit, la vremea respectivă, la vremea respectivă, opinia că „cea mai bună apărare este atacul”. După semnarea *Actului final* de la Helsinki în anul 1975, atitudinea guvernelor occidentale în ceea ce privește respectarea drepturilor omului a început, treptat, să devină tot mai radicală. Instaurarea administrației Reagan în S.U.A. în anul 1981 a adus cu sine o sporire a intransigenței față de abuzurile în domeniul respectării drepturilor omului. Prelungirea statutului clauzei națiunii celei mai favorizate începea să fie pusă sub semnul întrebării pentru România, Bucureștiului fiindu-i cerute, tot mai ferm, „asigurări credibile” în ceea ce privește accelerarea procedurilor în domeniul emigrărilor și al respectării libertăților religioase.

Peste acest context politic internațional, nefavorabil regimului de la București, s-au adăugat dificultățile înregistrate în plan economic și, în special, imposibilitatea plății datoriilor scadente în anul 1982.

În fața acestei situații, conducerea de la București trebuia să-și creeze un instrument de presiune politică în raport cu guvernele străine, pentru a atinge cel puțin trei obiective majore în plan economic:

- să obțină un surplus de valută de la R.F.G. și Israel, state cu care fuseseră încheiate convenții confidențiale privind emigrarea etnicilor germani și evrei din România;
- să își asigure sprijinul celor două guverne în demersurile privind reeșalonarea ratelor scadente în anii 1982-1983;

¹ Florian Banu, *Implicarea Securității în emigrarea minorității germane din România (1962-1972)*, în *Partide politice și minorități naționale din România în secolul XX*, vol. IV, coord. Vasile Ciobanu, Sorin Radu, Sibiu, Technomedia, 2009, pp. 319-341.

– să obțină prelungirea clauzei națiunii celei mai favorizate de către Congresul Statelor Unite ale Americii.

Așadar, prin crearea unei situații artificiale de criză și apoi prin detensionarea acesteia, regimul de la București își putea consolida imaginea de partener de negociere flexibil, deschis la solicitările referitoare la respectarea drepturilor omului, obținând în subsidiar beneficii în plan economic¹.

Analiza desfășurării evenimentelor în plan internațional arată că strategia adoptată de liderii de la București a fost un succes din toate punctele de vedere². La 1 august 1983 clauza națiunii celei mai favorizate a fost prelungită, reeșalonarea datoriei externe a României a fost privită cu foarte multă înțelegere de către creditori, sumele obținute pentru fiecare persoană care emigra în cadrul acordurilor secrete au crescut considerabil. Astfel, în cazul germanilor, în loc de 5.000 D.M.W./pers., cât se fixase prin protocolul semnat la 24 martie 1981, partea română obținea 7.800 D.M.W., adică o creștere cu 56% a încasărilor.

Atitudinea factorilor de decizie de la București în cadrul crizei pe care a provocat-o adoptarea Decretului nr. 402/1982 poate fi perfect sintetizată de cele spuse de Gheorghiu-Dej în cadrul unei conferințe ministeriale din 27 mai 1947, referitoare la stingerea datoriilor Ungariei către România:

„Principial sunt de acord să lichidăm trecutul. Trebuie însă să ținem seama și de pretențiile noastre, nu numai de acelea care vin dintr-o parte. Să cercetăm obiectiv, pentru ca la sfârșit una din părți să nu spună că a făcut o afacere minunată: «le-am întors buzunarele prostănacilor acestora de români!» (...) Să discutăm, să ne certăm la început – fiindcă, domnule președinte, la afacerile de felul acesta nu merge fără păruială – dar la sfârșit, după ce ne vom înțelege, să ne îmbrățișăm și să facem și un banchet mare”³.

Dacă în planul relațiilor internaționale toată acțiunea s-a soldat cu un succes, putem conchide că și în plan intern adoptarea decretului a fost, în mod oarecum paradoxal, benefică pentru germanii din România. În primul rând, aceia dintre germani care ezitau în intenția lor de a părăsi țara, fiind motivați doar de dorința de a se integra în ceea ce părea a fi curentul general, și-au analizat mai bine decizia, cântărind încă o dată argumentele pro și contra emigrării⁴.

¹ În acest sens, trebuie remarcat că în timpul discuțiilor dintre Nicolae Ceaușescu și Lawrence Eagleburger din ianuarie 1983, Ceaușescu a subliniat că menținerea clauzei pentru România nu compensează pierderile pe care țara le-ar suferi prin abrogarea Decretului nr. 402, solicitând din partea S.U.A. „avantaje economice suplimentare”. Președintele Ceaușescu sugera „acordarea unui credit guvernamental cu o dobândă foarte mică și încheierea unei tranzacții speciale privind aprovizionarea cu alimente a trupelor americane staționate în Europa de către România – Mircea Răceanu, *op. cit.*, p. 219.

² În 12 august 1983 cotidianul „Washington Post” publica următorul editorial: „Does the United States have any leverage to improve human rights in a country such as Romania? Well, yes we do. We can withhold most favored nation trading status, which, in Romania’s case, could mean the loss of some dollars 200 million in exports and a hard blow to an economy already on the brink of bankruptcy. The Romanian government, which cherishes its right to act vigorously against Jews and Hungarians within its borders, found a way to escape this threat. The Ceausescu regime imposed an emigration tax on anybody trying to leave the country. The émigré had to pay for his schooling – in convertible currency, which no Romanian is allowed to possess. The U.S. protested. The Romanians agreed not to apply the tax to people emigrating here. In fact, they stopped applying it anywhere; just kept it on the books. The State Department rejoiced at a victory for human rights. Does Romania still enjoy most favored nation trading status? It does. Is the Ceausescu government still disciplining Jews and Hungarians? Why not?”.

³ A.N.I.C., fond Președinția Consiliului de Miniștri (P.C.M.) – stenograme, dosar nr. 5/1947, f. 157.

⁴ La momentul respectiv, dificultățile economice prin care trecea R.F.G. îndemneau la mai multă prudență pe mulți dintre germanii din România. Unul dintre ei nu ezita să afirme în preajma vizitei lui Genscher din 31 mai 1983: „Eu cred că el a venit să vorbească să nu ne mai lase să plecăm, că deja nu știe ce să mai facă cu oamenii lui, nu să ne mai ia și pe noi!”, în vreme ce o altă persoană era de părere că „decât să lucreze în Germania turcii și italienii, mai bine ne-ar lăsa pe noi. Am lucra câțiva ani și ne-am întoarce la casele noastre și la bătrânii noștri” – A.C.N.S.A.S., fond Documentar, dosar nr. 13.381, vol. 28, f. 265. În același timp, în iunie 1983, la întrebarea „Să

Pe de altă parte, persoanele care intenționau să emigreze în R.F.G. au beneficiat de o mai mare receptivitate din partea autorităților vest-germane, iar partea română, motivată la rândul său de creșterea sumelor plătite de R.F.G., a sporit numărul vizelor de emigrare acordate. Potrivit declarațiilor lui Horst Waffenschmidt, secretar de stat parlamentar în Ministerul federal de Interne, din 22 octombrie 1983, în primele nouă luni ale anului 1983, peste 11.000 de germani din România au emigrat în Germania federală, cu 3.500 mai mulți decât în întregul an 1982¹. În același timp, prelungirea convenției confidențiale dintre România și R.F.G. a dat posibilitatea părții germane de a efectua presiuni sporite pentru reîncadrarea profesorilor germani din România care fuseseră dați afară din funcțiile deținute, precum și pentru stoparea solicitărilor de mită din partea unor funcționari de la formațiunile de pașapoarte județene.

Privind retrospectiv, bilanțul este, așadar, pozitiv atât pentru autoritățile comuniste ale vremii, cât și pentru minoritatea germană din România, instrumentalizarea Decretului nr. 402/1982, reprezentând, în opinia noastră, un model asupra modului în care acțiunile de *lobby* și de promovare a unor obiective de politică externă trebuie să privilegieze pragmatismul în raport cu o anumită retorică cu tente moralizatoare.

rămânem sau să plecăm?”, adresată de tot mai mulți enoriași, episcopul bisericii evanghelice din Transilvania, Albert Klein, a răspuns: „Biserica nu emigrează!” – *ibidem*, f. 11.

¹ A.C.N.S.A.S., fond S.I.E., dosar nr. 52.873, vol. 2, f. 216.

Multiculturalismul în România: între aspirație și realitate. Repere politice și instituționale

Florin ABRAHAM

Keywords: multiculturalism, identity, Romania, national minorities, politics

Abstract

Multiculturalism in Romania: between Aspiration and Reality. Political and Institutional Landmarks

The study proposes a succinct incursion in the complex and contradictory issue of multiculturalism. The first part of the research is dedicated to some minimal conceptual clarifications followed by a brief presentation of factual data concerning the multiculturalism of Romanian society. The core of the study is the analysis of the way in which the multicultural issue is debated in Romania and the institutional consequences of assuming multicultural policies. The study's main conclusion is that multiculturalism in Romania is reduced to the ethnic component, contrary to the West European and North American spaces, in which the subsumed thematic is broader: racial, confessional or gender problems.

Termenul englez „multiculturalism”, apărut în America de Nord la mijlocul anilor '60 ai secolului trecut, a intrat în uzul cotidian la nivel global, dovadă fiind cele peste 11 milioane de referințe găsite la o simplă căutare pe motorul *Google*. Conceptul este apărat sau contestat, fiind subiectul a numeroase polemici, atât în interiorul comunității academice, precum și în afara acesteia¹. După căderea comunismului termenul a pătruns și în spațiul științific și politic din România, „multiculturalismul” fiind deopotrivă tematica unor programe universitare și de cercetare, cărți sau conferințe, precum și concept-cheie al unor proiecte politice.

Fiind un concept cu geometrie variabilă, are capacitatea de a polariza dezbaterea publică, în contestatari și susținători, situație care a determinat extinderea câmpului problematic subîntins de „multiculturalism”: este o metodă de a discuta chestiunea diversității, un mod de a examina realitatea umanității în istoricitatea ei (în sens descriptiv) precum și obiectiv societal (în accepțiune normativă).

În fața unei arii tematice vaste și contradictorii deopotrivă, ne simțim datori să precizăm faptul că prin studiul de față nu ne propunem să realizăm o analiză detaliată a numeroaselor concepte rivale ale multiculturalismului, cu atât mai puțin să intrăm în hățișul teoriilor grandioase care ambiționează a scruta istoria umanității prin grila de lectură a interogațiilor de natură identitară. Fără îndoială, astfel de demersuri sunt deopotrivă legitime și utile. Scopul studiului nostru este mai puțin ambițios, și anume de a analiza modul în care au pătruns conceptele multiculturalismului în România, funcțiile pe care acestea le au în plan politic precum și influența instituțională a modelului multicultural după 1989.

¹ C. James Trotman (ed.), *Multi-culturalism. Roots and Realities*, Bloomington, Indiana University Press, 2002, p. IX.

1. Precizări conceptuale

În mod evident umanitatea nu poate fi decât multi-culturală, „babilonică”, în sensul compunerii ei din grupuri culturale și etno-rasiale distincte. Simpla constatare a diversității, a pluralității nu este un „-ism”, deși luarea la cunoștință a unei stări de fapt este prima etapă pentru definirea unei doctrine, ideologii sau viziuni. Delimitarea de bază pe care trebuie să o înțelegem este aceea între constatarea *pasivă* a diversității speciei umane (multiculturalitatea) și o perspectivă *activă*, instrumentală a acesteia. Atitudinea transformatoare a pluralității culturale a umanității sau doar a unei comunități poate fi, la rândul ei, cuprinsă în trei mari categorii. Prima conduită este cea prin care multiculturalitatea se încearcă a fi restrânsă prin omogenizare (*naționalismul*) sau chiar eliminată (rasismul de tip totalitar – *nazismul*). Al doilea tip de abordare este cea care consideră multiculturalitatea un dat, fără a se încerca distrugerea ei ci, dimpotrivă, o acceptă ca fiind neproblematică. În al treilea rând, identificăm dorința de expandare a multiculturalității, fiind transformată într-un obiectiv societal de sine stătător. De la acest din urmă punct al distincțiilor logic-formale apar „-isme”, adică acele viziuni concrete privind raporturile dintre diversele grupuri culturale care compun umanitatea în întregul său, ori doar o anumită societate încadrată în limitele unui stat.

Pluralismul, prin atitudinea sa neutră față de indivizi, constituie fundamentul democrației, deoarece îi consideră pe cetățeni a fi egali în societate, indiferent de criterii rasiale sau culturale. În viziunea pluralistă asupra umanității este recunoscută diversitatea culturală, existența unor sfere culturale separate, fără asumarea însă a obligației susținerii formelor culturale diverse. Indivizilor le este recunoscută egalitatea oportunităților și libertatea asocierii. În formula sintetică a lui Giovanni Sartori, „pluralismul este obligat să respecte multiplele culturi ale locului. Dar nu și să le fabriceze”¹.

Multiculturalismul se plasează în sfera doctrinelor sociale care consideră diversitatea culturală drept o valoare importantă, care, spre deosebire de neutralitatea pluralismului, își asumă o atitudine pro-activă, încurajând atât întărirea identității diverselor culturi cât și afilierea indivizilor pe baze culturale². Dincolo de această definire generală se deschide hăul controverselor și polemicilor legate de modul concret în care trebuie acceptată diversitatea culturală și formele, respectiv limitele asocierii indivizilor pe criterii culturale.

Din perspectivă pluralistă, acesta fiind și punctul pe care ne situăm noi, multiculturalismul intră în coliziune cu valorile societății deschise în măsura în care își asumă crearea unui stat care să multiplice diferențele culturale, având ca efect, în esență, o cetățenie diferențiată. Multiculturalismul este benign în măsura în care încurajează toleranța și respectul diversității, dar devine o adevărată problemă dacă își asumă încurajarea separatismului, punând în pericol atât coeziunea socială cât și solidaritatea (post-)națională³.

¹ Giovanni Sartori, *Ce facem cu străinii? Pluralism și multiculturalism*, București, Humanitas, 2007, p.27.

² Dintr-o bogată literatură consacrată definirii și analizei multiculturalismului indicăm Will Kymlicka, *Multicultural citizenship: a Liberal theory of Minority Rights*, Oxford University Press, 1996; Bhikhu C. Parekh, *Rethinking multiculturalism: cultural diversity and political theory*, Harvard University Press, 2002; Anne Phillips, *Multiculturalism without culture*, Princeton, Princeton University Press, 2007; Tariq Modood, *Multiculturalism: a civic idea*, Polity Press, 2007.

³ Multiculturalismul nu își are doar apologeți, ci și critici, dintre cei mai diverși. Din perspectiva dreptei conservatoare și liberalismului iacobin este inacceptabilă ideea promovată de multiculturalismul radical potrivit căreia fiecare grup poate fi identificat printr-o cultură, care are dreptul să promoveze politici de diferențiere față de restul culturilor. Rezultatul unei asemenea politici nu poate fi decât „balcanizarea societăților”, iar „cultul etnicității” și „obsesia diferenței” contribuie la divizarea națiunilor. Semnalăm, cu titlu de exemplu, declarația cancelarului german Angela Merkel: „la începutul anilor '60, țara noastră i-a chemat pe muncitorii străini să vină în Germania, iar acum ei locuiesc aici. Ne-am mințit o vreme, spunându-ne că *nu vor sta, că la un moment dat vor pleca*. Însă nu aceasta e realitatea”. „Și, bineînțeles, încercarea de a construi o societate multiculturală și de a trăi unul lângă altul... a eșuat,

2. Drepturi universale *versus* cetățenie diferențiată

În miezul problematic al tematicii identitare, implicit a multiculturalismului, se află problema cetățeniei. În teoria democratică noțiunea de cetățenie este ancorată în definiția legală a drepturilor și obligațiilor pe care acestea le presupune. Pot fi identificate două axe în dezbaterile ideologice și politice: natura „subiectului” și conținutul „drepturilor”.

Prima axă are ca referent perspectiva liberalismului individualist și se referă la relația dintre subiectul individual și drepturile colective în privința modului în care această relație influențează recunoașterea atât a drepturilor indivizilor cât și a intereselor difuze. Premisa fundamentală este aceea că nu există drepturi fără responsabilități sau datorii, miezul problemei rămânând însă raportul dintre acestea. A doua axă se referă la problema existenței sau nu a unor drepturi universale ale individului sau comunităților și modul în care acestea sunt definite și protejate. Perspectivele conceptuale sunt divergente: unicitatea naturii ființei umane (universalism) *versus* teza potrivit căreia drepturile și libertățile sunt un rezultat al unor relații sociale sau culturale (multiculturalism)¹.

În cadrul acestei tematici se înscrie și chestiunea „drepturilor culturale” respectiv a „cetățeniei culturale” sau diferențiate, deoarece ființa umană se referă nu numai la rasa umană ci și la comunități politice specifice, susțin promotorii multiculturalismului.

În esență, disputa, devenită clasică în problematica multiculturalismului, este aceea dintre filosofia universalității drepturilor individuale (*drepturile negative*) și teza cetățeniei diferențiate, potrivit căreia statul poate să intervină în stabilirea raporturilor dintre drepturi și obligații în funcție de o pluralitate de factori (etnie, rasă, gen, orientare sexuală ș.a.). Așa-numitul „multiculturalism liberal” încearcă să soluționeze inevitabila tensiune dintre principiul egalității și dreptul la diferență prin două teze fundamentale: i) drepturile minoritare nu sunt în contradicție cu principiul liberal de bază al libertății individuale și autonomiei, ci chiar creează condițiile pentru ca principiile enunțate să-și producă efectele; ii) drepturile specifice de grup, definite în mod diferențiat, pot asigura egalitatea efectivă între majoritate și minoritate². Consecința acestor teze este acceptarea drepturilor colective ale minorităților (etnice), iar în baza cetățeniei diferențiate minoritățile (etnice, religioase ș.a.) ar avea dreptul la o cultură societală proprie, completă din punct de vedere instituțional. Cu alte cuvinte, *teoria cetățeniei multiculturale (diferențiate) produce o transformare conceptuală majoră: subiecții raporturilor implicate de cetățenie nu sunt doar cetățenii, ci și comunitățile*.

Implicațiile practice ale introducerii comunităților ca subiecți ai cetățeniei sunt radicale: acestea pot revendica autogestionarea instituțională plecând tocmai de la clivajele care o diferențiază pe acea comunitate de altele. Așa cum se întâmplă deja în Europa Occidentală, comunitățile islamice solicită recunoașterea unui statut special, în virtutea diferențelor religioase evidente în raport de majoritatea creștină³. Chiar conceptul de „integrare a imigraților” devine problematic în condițiile în care la baza conceptului cetățeniei diferențiate se află principiul egalității morale a grupurilor etnoculturale, în virtutea căruia nu se poate face deosebirea dintre societatea în ansamblu și o comunitate minoritară.

a eșuat complet”, în Angela Merkel, *Efortul de a crea o societate multiculturală în Germania a eșuat. Imigranții trebuie să învețe limba germană* în www.hotnews.ro, 17 octombrie 2010.

¹ Florin Abraham, „«Celălalt» în constituționalismul românesc. Studiu asupra relațiilor dintre majoritate și minorități”, în Vasile Ciobanu, Sorin Radu (ed.), *Partide politice și minorități naționale din România în secolul XX*, vol. III, Sibiu, Editura Techno Media, 2008, pp. 29-50.

² Levente Salat, *Multiculturalismul liberal: bazele normative ale existenței minoritare autentice*, Iași, Polirom, 2001, p.153.

³ Vezi pentru acest subiect Tariq Modood, Anna Triandafyllidou, Ricard Zapata-Barrero. *Multiculturalism, Muslims and citizenship: a European approach*, New York, Routledge, 2006 și Tariq Modood, Pnina Werbner (eds.), *The Politics of Multiculturalism in the New Europe: Racism, Identity and Community*, London, Zed Books, 1997.

Teza cetățeniei diferențiate ridică provocări imense la adresa unui concept aflat în plin proces de structurare: cetățenia europeană¹. Din punct de vedere legal, cetățenia europeană este complementară celei naționale, nu o poate înlocui pe aceasta. În mod evident, cetățenia europeană este una supranațională, însă nu este și transnațională, prin faptul că cetățenia duală sau multiplă nu este acceptată în unele state ale Uniunii Europene (Austria, Germania, Luxemburg). Fără a intra într-o analiză privind viitorul Uniunii Europene, semnalăm în acest context dificultățile pe care le creează conceptul cetățeniei diferențiate pentru proiectul unui spațiu politic european (*Euro-polity*): acceptând comunitățile etnice (sau de altă natură) drept subiecți ai stabilirii unor raporturi de drepturi și obligații, statul civic devine o imposibilitate, deoarece grupurile culturale au tendința de a evita asimilarea prin (auto-)izolare. De aceea, crearea unui spațiu public european, condiție esențială al unei democrații transnaționale, nu poate opera cu distincții etnoculturale, ci doar cu unele de natură socio-economică, având ca subiecți nu comunitățile, ci indivizii.

3. Multiculturalitatea în România – elemente factuale

Depășind etapa inițială, a unor necesare clarificări de natură conceptuală, analiza problematicii multiculturalismului în spațiul românesc are ca punct de plecare evidențierea trăsăturilor multiculturale ale națiunii române.

„Unirea” este una dintre cele mai puternice expresii pozitive din limba română (implicit din memoria colectivă), deoarece ea desemnează metoda de constituire a statului-națiune: aducerea laolaltă a teritoriilor istorice locuite în mod majoritar de etnicii români. Aplicarea principiului naționalităților la realizarea României Mari în perioada 1918-1920 are subsumat și realitatea multiculturalității intrinseci a populației aflate în granițele statului român. Potrivit recensământului populației din 1930², la un deceniu de la realizarea Marii Uniri, cca. 17% din populație era reprezentată de maghiari, 4,4% germani, 3,2% evrei, 1,7% țigani și 2,9% ruși și ucraineni. Demografia surprinde, așadar, un stat proaspăt extins în care minoritățile etnice au o proporție de cca. 29% din întreaga populație.

În urma unor evenimente istorice tragice (al Doilea Război Mondial, pierderea Basarabiei, Bucovinei de Nord și Cadrilaterului, instaurarea regimului comunist) structura teritorială și etnică a României a cunoscut transformări importante. Recensământul populației din 1992³ consemna o realitate schimbată semnificativ față de cea din urmă cu șase decenii: ponderea etniei majoritare (românii) a crescut la 89,5%, cea a maghiarilor s-a redus la 7,1% (6,6% în anul 2002) iar cea a germanilor a scăzut la 0,5% (0,3% la recensământul din anul 2002). Evreii sunt sub 0,1%, iar ucrainenii și rușii cumulează cca. 0,5% din populația totală a României.

Nu este aici locul să discutăm cauzele și modul în care au intervenit aceste schimbări în structura demografică a României, care au avut ca rezultat crearea unui stat cu un grad mai mare de omogenitate etnică⁴, observăm însă faptul că aceste transformări conțin o memorie socială în care elementele de înțelegere interetnică se combină cu cele de conflict.

Peste elementul etnic și lingvistic se suprapune dimensiunea confesională, care transgresează etnicitatea. Populația României este formată din grupuri confesionale care nu se suprapun în întregime peste elementul etnic. Pentru a face referire doar la situația înregistrată după 1990, în România avem de-a face cu o religie dominantă – *creștinismul de rit ortodox* (86,8% în 1992 și 86,7% în 2002), alături de care se află alte culte: *romano-catolici* (5,1% în 1992; 4,7% în 2002); *greco-catolici* (1% în 1992; 0,9% în 2002), *reformați* (3,5% în 1992; 3,2% în 2002),

¹ Vezi Cezar Bârzea, *Cetățenia europeană*, București, Politeia-SNSPA, 2005, *passim*,

² Vezi Sabin Manuilă, *Recensământul general al populației României din 29 decembrie 1930*, 10 vol., București, Institutul Central de Statistică, 1938-1941.

³ <http://www.recensamant.ro/pagini/recensamant1992.html> (accesat la 15 octombrie 2010).

⁴ Vezi Gabriel Andreescu, *Schimbări în harta etnică a României*, Cluj-Napoca, Edit. CRDE, 2005, *passim*.

pentecostali (1% în 1992; 1,5% în 2002). Restul cultelor (musulman, mozaic, unitarian, alte culte neoprotestante) au fiecare mai puțin de 0,5% din totalul populației¹. Etnicii români sunt deopotrivă ortodocși, greco-catolici sau neoprotestanți. Comunitatea maghiară nu este nici ea omogenă, existând un bloc confesional reformat și unul catolic. Solidaritățile tradiționale intra-comunitare, determinate de etnie și limbă trebuie permanent negociate cu cele confesionale, atât în cazul românilor, cât și al maghiarilor.

Un alt element care creează fizionomia multiculturalității națiunii române este reprezentat de tradițiile istorice diferite ale provinciilor constitutive ale României Mari. Deși un astfel de factor este cvasi-evident pentru istorici, el este negat sau, dimpotrivă, amplificat, din motive politico-ideologice: pentru respingerea teoriilor geoculturale care ar putea fi speculate în susținerea unei reorganizări teritoriale a României sau, dimpotrivă, pentru a susține inițiative regionaliste. Dacă îndepărtăm elementele ideologizante, se pot constata diferențe semnificative între regiunile istorice ale României, în funcție de apartenența la diferite imperii: otoman pentru Valahia și Moldova, țarist pentru Basarabia, respectiv austro-ungar în cazul Transilvaniei și Banatului. Aceste diferențe culturale sunt surprinse cu relativă ușurință prin metodele cercetării sociale², însă această dependență de tradițiile istorice devine tot mai puțin semnificativă odată cu îndepărtarea de la momentul integrării unor regiuni diferite în cadrul statului-națiune, care și-a propus creșterea coeziunii prin utilizarea, adesea în exces, a unor metode centraliste.

4. Multiculturalismul în dezbaterea publică din România

În calitatea sa de „discurs tipic pentru o modernitate târzie care își asumă experiența socială a diversității și diferenței”³, multiculturalismul a pătruns cu relativă întârziere în spațiul public din România. Situația poate fi explicată prin acțiunea mai multor factori. În prima jumătate a anilor '90 preocuparea dominantă a elitelor politice și intelectuale a fost gestionarea problemei trecutului comunist. Chestiunea diversității, a raporturilor intrasociale dintre majoritate și minoritate a fost una secundară, chiar marginală pentru partidele grupate în polul „anticomunist” (PNȚCD, PNL, PSD) și asociațiile civice ce gravitau în jurul acestora (*Alianța Civică, Grupul pentru Dialog Social*). În cadrul blocului politic având ca liant lupta împotriva „neocomunismului” viziunea dominantă asupra problematicii minoritare era una tradițională, semnificativă fiind reacția de respingere de către PNȚCD și aliații săi politici a *Programului de autonomie al Uniunii Democratice Maghiare din România* prezentat la Cluj-Napoca în 7 ianuarie 1995 de către Markó Béla⁴. Desigur, PUNR și PDSR au respins pretențiile UDMR la autodeterminare ca fiind anticonstituționale.

În condițiile în care spaimele privind o eventuală secesiune a Transilvaniei erau încă prezente în societatea românească, UDMR a căutat să evite situația de izolare politică, în sensul în care relațiile sale cu partidele politice de pe versantul „anticomunist” să nu fie afectate de folosirea intensă a conceptului de „autonomie”. De asemenea, o eventuală alianță politică cu PDSR, încă nedesprins total de o viziune cu puternice nuanțe etnocentrice, era puțin probabilă. Ca atare, dinspre elitele maghiare a fost promovată ideea unui substitut *soft* pentru conceptul de autonomie, cel puțin în comunicarea publică, pentru a evita intrarea UDMR într-o stare de semi-izolare politică. Cuvântul „magic” a fost *multiculturalismul*, care a și fost preluat în programul

¹ www.recensamant.ro/fisiere/Analiza%20date%20prelim.doc (accesat la 15 octombrie 2010).

² Vezi, de exemplu, Dumitru Sandu, *Spațiul social al tranziției*, Iași, Polirom, 1999.

³ Margit Feischmidt, „Multiculturalismul. O nouă perspectivă științifică și politică despre cultură și identitate”, în *Altera*, nr. 12/1999, p.5.

⁴ Domnița Ștefănescu, *Doi ani din istoria României. O cronologie a evenimentelor ianuarie 1995-ianuarie 1997*, Mașina de scris, București, 1998, p.8.

electoral al UDMR pentru alegerile parlamentare din anul 1996, ce a purtat numele, în mod emblematic, *Încredere în om și în societatea multiculturală*¹.

Putem conchide asupra faptului că multiculturalismul a pătruns inițial în România pe filiera elitelor minorității maghiare, fiind un concept nou, relativ ambiguu, promovat în numele „occidentalizării” și „europenizării”, care putea fi utilizat pentru strategia de tip gradualist a UDMR².

În numele aceluiași proiect ideologic al „occidentalizării” sau „europenizării” multiculturalismul a fost utilizat de către personalități intelectuale transilvănene și bănățene (de exemplu, Andrei Marga³) aparținând etniei majoritare, într-o gramatică desprinsă însă de logica drepturilor colective. Multiculturalismul a reprezentat conceptul prin care a fost promovată solidaritatea interetnică, a fost respins naționalismul, fie că el aparține etniei majoritare sau comunităților minoritare.

Al doilea factor explicativ pentru relativa marginalitate a multiculturalismului în câmpul dezbaterilor intelectuale din România este de factură ideologică. Multiculturalismul, atât în structura sa originară, nord-americană, cât și în cea vest-europeană, este un concept-cheie pentru stânga politică și intelectuală în descrierea unui viziuni cuprinzătoare privind societatea. Pentru stânga europeană, de exemplu, multiculturalismul nu se reduce la o simplă metodă de abordare a chestiunilor privind drepturile minorităților etnice, ci reprezintă o viziune integrativă asupra societății globale, prin respingerea oricăror tendințe hegemonice în plan cultural. Pentru stânga susținătoare a multiculturalismului, spațiul public nu este unul neutru, ci un câmp al negocierii culturale, în care niciun grup nu poate fi dominant, nici unul nu poate fi exclus.

Hegemonia „anticomunismului” în spațiul intelectual românesc a însemnat, în prima decadă și jumătate de după căderea regimului Nicolae Ceaușescu, respingerea multiculturalismului în virtutea apartenenței sale la patrimoniul ideologic al stângii post-structuraliste⁴. Raportarea dreptei conservatoare față de multiculturalism s-a făcut atât sub forma ironică – deoarece în America de Nord este asociat cu așa-numita „corectitudine politică” – cât și gravă, prin relevarea consecințelor negative pentru cadrul tradițional al statului-națiune.

Poziția dreptei naționaliste față de multiculturalism este, evident, de respingere categorică, deoarece „Scopul final (...) este distrugerea raselor, popoarelor, națiunilor, religiilor și culturilor. Acest lucru se obține prin slăbirea culturii dominante într-un stat și amestecarea ei cu celelalte culturi, promovarea cuplurilor și familiilor mixte, atacarea religiei dominante (un factor de unitate), instaurarea dictaturii minorităților și discriminarea celor care luptă împotriva multiculturalismului (...) Oricine ține la țară, la valori, la cultură și religie, trebuie să se opună multiculturalismului oriunde ar apărea această infecție. Pentru că mândria națională nu înseamnă intoleranță și rasism, ci executarea unei datorii sacre cu care ne-am născut.”⁵

¹ Horváth István „Percepții asupra multiculturalismului”, pp.125-143, în Rudolf Poledna, François Ruegg, Călin Rus, *Interculturalitate. Cercetări și perspective românești*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2003, p.125.

² Strategia maghiară este criticată pentru „naivitate”, deoarece „adoptarea de bună voie a semanticii americane în numele modernității democratice, fără a realiza implicațiile acestei semantici, îi transformă pe maghiarii din Transilvania în simpli imigranți pe un teritoriu unde ei locuiesc de 1000 de ani!”, în Claude Karnouh, *Multiculturalism and ethnic relations in Transylvania*, pp.247-254, în Henry F. Carey (ed.), *Romania since 1989: politics, economics, and society*, Lexington Books, 2004, p.253.

³ Andrei Marga, „Experiencing Multicultural Organisation: The Case of Babes-Bolyai University”, în *Higher Education in Europe*, Vol. XXIII, No. 1, 1998, pp. 77-82. Un alt intelectual, Adrian Marino, atrăgea atenția asupra pericolelor automonizării și enclavizării ca urmare a politicilor multiculturaliste („Multiculturalitatea, lumini și umbre”, în *Alteră*, nr. 13/2000, pp. 166-172). Tematica identitară a concentrat interesul intelectualității ardelen. Volumul 13, din anul 2000 al revistei *Alteră*, editată de Liga ProEuropa are ca tematică „Multiculturalism/Interculturalism”.

⁴ Costică Dumbravă, „Multiculturalism și democrație liberală”, în *Sfera politicii*, nr.123-124, 2006, pp.109-112

⁵ *Multiculturalismul, o metodă modernă de distrugere a națiunilor* în <http://blog.nouadreapta.org/2009/09/multiculturalismul-o-metoda-moderna-de-distrugere-a-natiunilor/> (accesat în 15.10.2010).

Multiculturalismul a pătruns și în vocabularul politic al stângii românești, în contextul eforturilor de sincronizare cu social-democrația europeană¹. Semnificativ este programul electoral al PDSR din octombrie 2000², care își propune să promoveze un „model civic-cultural”, ale cărui obiective sunt „asigurarea unui **cadru comunitar favorabil dezvoltării fiecărui model cultural specific**, atât în comunitatea respectivă, cât și în comunitatea locală și la nivel național; dezvoltarea unui model de transfer către majoritate a valorilor culturale ale minorităților, astfel încât să se poată asigura, pentru fiecare cetățean, posibilitatea să asimileze cunoștințe privind spiritualitatea și istoria «celorlalți» din același spațiu”.

Din această definiție a multiculturalismului observăm că, din punct de vedere conceptual, social-democrații români exprimă caracteristicile esențiale ale unei abordări interculturale. Acest din urmă concept implică o „viziune mai universalistă și o orientare mai voluntaristă... Întâlnirea și interacțiunea dintre culturi este concepută de aceea în termeni declarat dinamici și relaționali și implică la indivizi capacitatea de a defini, a plasa și a negocia, între anumite limite, propria apartenență și propria identitate culturală. În termenii în care apare *inter-* este vorba în mod evident de un spirit mai liberal și câteodată iacobin, aparținând republicanismului civic care în definitiv postulează modele normative de integrare și nu de separare culturală între majorități și minorități.”³

Fără a dezvolta analiza factuală a contextelor și recurențelor utilizării în spațiul public românesc a multiculturalismului, identificăm două grupuri principale de actori: cei care-l consideră dezirabil (majoritari), în numele valorilor democratice, și cei care-l resping, cu predilecție de pe poziții etnocentrice. Categoria celor care folosesc în contexte pozitive conceptul „multiculturalității” nu este omogenă, ci este divizată între cei care înțeleg prin acesta cetățenia diferențiată (promotori ai autonomiei), pe de-o parte, iar pe de altă parte sunt cei care înțeleg prin multiculturalism o abordare de tip intercultural.

5. Multiculturalismul instituționalizat

Politicile publice în domeniul drepturilor minorităților în România au o dublă condiționare legală: pe de-o parte Constituția României, iar pe de alta tratatele și convențiile internaționale la care statul român este parte. Constituția României din 1991 aduce o reșezare pe baze democratice a definirii cetățeniei. Influența dinspre accepțiunea civică a națiunii este evidentă în conținutul articolului 4, cel care stabilește o legătură de intercondiționare între unitatea poporului și egalitatea cetățenilor în fața legii. Totuși, folosirea termenului de „popor” ar putea genera ambiguitate, dacă este înțeles în accepțiunea sa etnică⁴. Însă principiul egalității este definit corelativ, astfel încât să nu fie permise discriminările: „(2) România este patria comună și indivizibilă a tuturor cetățenilor săi, fără deosebire de rasă, de naționalitate, de origine etnică, de limbă, de religie, de sex, de opinie, de apartenență politică, de avere sau de origine socială.” Acest principiu este prezentat în mod sintetic prin formula constituțională a supremației constituției (Art.16 „2. Nimeni nu este mai presus de lege”).

În rândul drepturilor cetățenilor români sunt incluse nu doar cele izvorâte din doctrina drepturilor naturale (care se numesc negative), ci și drepturi active (sau pozitive), generate prin acțiunea statului pentru a le garanta și transforma în realitate: dreptul la informație, la

¹ Vezi, în acest sens, Florin Abraham, „Social-democratizarea stângii românești. Studiu de caz: Partidul Social Democrat”, p. 236-252, în Vasile Ciobanu, Sorin Radu (ed.) *Partide politice și minorități naționale din România în secolul XX*, vol. II, Editura Techno Media, Sibiu, 2007.

² *Oferta electorală a PDSR. O guvernare mai bună, pentru o viață mai bună!*, octombrie 2000, p.50.

³ Christian Giordano, „De la criza reprezentărilor la triumful prefixurilor”, pp.37-47, în Rudolf Poledna, François Ruegg, Călin Rus, *loc.cit.*, p.39.

⁴ Ioan Stanomir, *Constituționalism și postcomunism. Un comentariu al Constituției României*, ediția a II-a revizuită, București, Editura Universității din București, 2007, p.16.

învățătură, la sănătate, la protecția socială a muncii ș.a. La revizuirea din 2003 a Constituției s-a inclus și principiul egalității de șanse între femei și bărbați pentru ocuparea funcțiilor și demnităților (art.16.3). În acest fel conținutul statului social cu ale sale drepturi și libertăți social-economice și culturale dobândește o valoare constituțională, depășind barierele ideologice ale liberalismului clasic.

În materia drepturilor minorităților principalele reglementări internaționale vin pe linia Consiliului Europei, fiind vorba de *Convenția cadru pentru protecția minorităților naționale* și de *Carta europeană a limbilor regionale sau minoritare*. România a ratificat ambele documente internaționale, astfel încât acestea, potrivit art. 11 alin. 2 din Constituție, fac parte din dreptul intern român¹.

Viziunile societate, consacrate prin texte politice fundamentale, cum sunt constituțiile, pentru a transforma realitatea trebuie să fie obiectul unor politici publice, lucru care nu se poate realiza în absența unor instituții însărcinate cu acest scop. Ne propunem să analizăm instituționalizarea multiculturalismului în cadrul statului român pe patru subdomenii, după cum urmează:

i) Reprezentarea politică a minorităților etnice

Constituția României din 1991, prin art.62 alin.2 stabilește faptul că „Organizațiile cetățenilor aparținând minorităților naționale, care nu întrunesc în alegeri numărul de voturi pentru a fi reprezentate în Parlament, au dreptul la câte un loc de deputat, în condițiile legii electorale. Cetățenii unei minorități naționale pot fi reprezentați numai de o singură organizație.”

Prevederea constituțională mai sus enunțată acoperea însă o stare de fapt anterioară, deoarece încă de la primele alegeri parlamentare (20 mai 1990) 13 minorități au beneficiat de locuri rezervate în primul parlament post-comunist. În afară de aceste 12 locuri, Uniunea Democrată a Maghiarilor din România a fost reprezentată cu 41 senatori și deputați, aleși prin procedura normală, și nu pe locurile rezervate². Numărul minorităților reprezentate direct în Parlament a crescut la 13 în urma alegerilor din anul 1992 (italienii), în 1996 numărul a crescut la 15, incluzând și albanezii și evreii, pentru ca din 2000 să fie 18, ultimele minorități incluse în parlament fiind croații, macedonenii slavi și rutenii.

Lista minorităților etnice reprezentate în mod direct în Camera Deputaților arată că sunt obiect al unei discriminări pozitive limitate doar etniile considerate a fi tradiționale, existente în cadrul statului român la momentul constituirii sale, iar nu grupurile etnoculturale rezultate dintr-o imigrație târzie.

Dinamica inflaționistă a reprezentării de drept a unor grupuri etnoculturale în Parlamentul României își găsește o primă explicație în dorința liderilor Frontului Salvării Naționale de a transmite către mediul internațional un semnal pozitiv, de deschidere, în urma conflictelor interetnice de la Târgu Mureș din martie 1990. Ulterior, creșterea numărului de minorități reprezentate la nivel parlamentar a fost o metodă prin care partidele aflate la putere au căutat să obțină suportul facil al unui grup parlamentar disciplinat, aliat tradițional al guvernului, având și avantajul de a putea prezenta în mediile internaționale o „vitrină” atrăgătoare.

ii) Instituții specializate la nivel central

Impulsul inițial pentru crearea unor instituții specializate pe problematica minorităților a fost dat de negocierile pentru acceptarea României la Consiliul Europei, prin care s-a realizat

¹ Levente Salat (ed.), *Politici de integrare a minorităților naționale din România. Aspecte legale și instituționale într-o perspectivă comparată*, Cluj-Napoca, Edit. CRDE, 2008, p.86.

² Monica Călușer, „Reprezentarea minorităților naționale pe locurile rezervate în parlament”, în Levente Salat, *loc. cit.*, pp. 167-178. Cele 12 minorități reprezentate în primul parlament au fost: germanii, romii, rușii-lipovenii, armenii, bulgarii, cehii și slovacii, sârbii, grecii, polonezii, tătarii, turcii și ucrainenii.

ieșirea din starea de semi-izolare internațională a statului român. Astfel a luat naștere Consiliul pentru Minoritățile Naționale, având statut de organism consultativ al Guvernului României și fiind compus din acele organizații care aveau reprezentare parlamentară, cât și un reprezentant cu rang de secretar de stat sau director general în ministerele de specialitate¹.

Agenda minoritară începe să fie promovată în mod sistematic de autoritățile statului român după 1996, în contextul prezenței UDMR la guvernare. În 1997 se înființează în cadrul Guvernului României un Departament pentru Protecția Minorităților Naționale (DPMN), condus de un ministru-delegat pe lângă Primul Ministru, pentru a da astfel un mesaj politic privind importanța sa în ierarhia priorităților guvernamentale. Încă de la început structura sa cuprinde și un Oficiu Național pentru Integrarea Socială a Romilor. Se înființează și 5 birouri teritoriale ale DPMN în Constanța, Cluj-Napoca, Drobeta Turnu Severin, Suceava și Arad, ultimul fiind neoperațional.

În anul 2000, DPMN este reorganizat ca structură din cadrul Ministerului Informațiilor Publice, cu denumirea de Departamentul pentru Relații Interetnice. Prin schimbarea titlaturii se dorea transmiterea mesajului că România a depășit etapa în care era nevoie de „protecția minorităților naționale”, intrându-se într-o fază de normalitate, în care o structură a administrației publice gestionează relații interetnice neproblematic. În contextul reorganizării guvernului Adrian Năstase, în anul 2003 Departamentul pentru Relații Interetnice devine subordonat Primului Ministru, aflat în coordonarea Secretariatului General al Guvernului. Numele instituției a rămas neschimbat până astăzi². Dintre competențele instituției, stabilite prin Legea nr.228 din 2004, considerăm a fi semnificative, în contextul analizei noastre, faptul că „elaborează și supune Guvernului spre aprobare strategii și politici pentru păstrarea, afirmarea și dezvoltarea identității etnice a persoanelor aparținând minorităților naționale;” (art.2, alin.1, lit. b), respectiv „promovează și organizează programe privind garantarea, păstrarea, exprimarea, promovarea și dezvoltarea identității etnice, culturale, lingvistice și religioase a persoanelor aparținând minorităților naționale” (art.2, alin.1, lit. i).

În contextul negocierilor de aderare la Uniunea Europeană România a înființat o autoritate de stat autonomă, sub control parlamentar, care își desfășoară activitatea în domeniul discriminării, denumită Consiliul Național pentru Combaterea Discriminării (CNCD)³. De asemenea, în toamna anului 2007 începe să funcționeze Institutul pentru Studiarea Problemelor Minorităților Naționale, legea privind înființarea instituției fiind adoptată încă din 2001⁴.

Inițial, problematica drepturilor minorităților a fost construită în jurul etniei maghiare, care are elitele necesare pentru a promova în mod sistematic propria agendă. Liberalizarea călătoriilor cetățenilor români în spațiul Uniunii Europene a însemnat apariția unei veritabile chestiuni europene, cea a etnicilor roma. În contextul în care în Italia și Franța au avut loc proteste împotriva cerșetoriei și delincvenței unor reprezentanți ai romilor, guvernul de la București s-a aflat sub presiune internațională. Ca atare, în anul 2003 mai vechiul Oficiu Național pentru Romi (ONR) își schimbă denumirea în Oficiul pentru Problemele Romilor (OPR), pentru ca în anul 2004 să fie înființată Agenția Națională pentru Romi⁵. Momentul marchează o schimbare importantă în planul politicii administrației românești față de minorități, problema roma fiind cea mai sensibilă, internaționalizându-se, în timp ce prezența UDMR în structurile guvernamentale a evidențiat succesul „modelului interetnic românesc”. După aderarea României la

¹ Dalma Jánosi, „Cadru instituțional privind protecția minorităților naționale din România”, în Levente Salat, *loc. cit.*, pp. 127-146.

² http://www.dri.gov.ro/index.html?page=despre_noi (accesat 19 octombrie 2010).

³ <http://cncd.org.ro/prima-pagina/> (accesat 19 octombrie 2010).

⁴ <http://ispnm.gov.ro/> (accesat 19 octombrie 2010).

⁵ <http://www.anr.gov.ro/html/Istoric.html> (accesat 19 octombrie 2010).

Uniunea Europeană romii au devenit principalul element pentru evaluarea internă și internațională a performanțelor modelului multicultural românesc.

În sfârșit, o altă instituție care are competențe în domeniul drepturilor minorităților este Avocatul Poporului, înființată prin Legea nr. 35/1997, ca autoritate independentă de orice autoritate publică¹. Principalul scop este apărarea drepturilor și libertăților cetățenilor împotriva abuzului sau ingerințelor autorităților publice.

Din succinta prezentare a instituțiilor publice având competențe dedicate în problematica minoritară putem conchide faptul că elementul esențial al gestiunii multiculturalității din România, în ipostaza sa instituțională, este refuzul de a accepta teza cetățeniei diferențiate, implicit a formelor de autonomie teritorială pe criterii etnice.

iii) Instituții publice educaționale – Universitatea „Babeș-Bolyai”

Dintr-un cadru factual amplu selectăm analiza chestiunii Universității „Babeș-Bolyai”, deoarece este cazul cel mai important, având cele mai puternice semnificații simbolice. Prima constatare este aceea că pentru elitele maghiare crearea unei universități de stat în limba maghiară (rezultată din divizarea universității clujene) era nu doar un obiectiv educațional sau politic, ci unul național.

În mediul universitar clujean, imediat după căderea comunismului, au existat cereri din partea cadrelor didactice de origine maghiară pentru reînființarea Universității Bolyai, unificate în anul 1959 cu Universitatea Babeș. Pentru evita adâncirea disputelor interne în cadrul Universității „Babeș-Bolyai”, conducerea instituției a adoptat în 1995 o *Cartă* prin care s-a hotărât reorganizarea acesteia pe trei linii de studii (Română, Maghiară, Germană), corespunzător structurii istorice, culturale a Transilvaniei². Cu toate acestea, după alegerile din 1996, cu UDMR în calitate de partid de guvernământ, presiunile pentru crearea unei universități de stat în limba maghiară s-au intensificat, obiectivul implicit fiind divizarea universității clujene. Din interiorul universității s-a organizat o puternică rezistență la acest proiect, iar partidele coaliției de guvernământ nu au acceptat o atare involuție, în pofida amenințărilor UDMR cu părăsirea coaliției. În 1998-1999 soluția de compromis a fost proiectul unei universități multiculturale, bilingve, în maghiară și germană, denumită Universitatea Petőfi-Schiller³. În acel context a fost modificată prin Ordonanță de urgență Legea învățământului, prin care multiculturalismul a fost echivalat cu multilingvismul: „La cerere și prin lege se pot înființa instituții de învățământ superior multiculturale. Limbile de predare în aceste instituții de învățământ superior se stabilesc în cadrul legii de înființare”. Ulterior, au continuat presiunile cadrelor didactice și studenților maghiari pentru generalizarea liniilor de predare în limba maghiară, respectiv pentru transferarea cât mai multor decizii la nivelul catedrelor, departamentelor și liniilor de studii, pentru ca linia maghiară să funcționeze *de facto* ca o universitate separată. Desigur, Universitatea „Babeș-Bolyai” oferă un cadru larg al autonomiei universitare, iar recomandările internaționale (din partea Înaltului comisar OSCE pentru minorități) au fost puse în aplicare încă din anul 2001, însă instituția clujeană și-a păstrat unitatea managerială, fiind evitată sciziunea.

Disputa privind Universitatea „Babeș-Bolyai” a relevat încă o dată ambiguitatea conceptuală a multiculturalismului, în numele acestuia cele două tabere revendicând atât menținerea unității acesteia, cât și segregarea *de facto*.

¹ <http://www.avp.ro/> (accesat 19 octombrie 2010).

² http://www.ubbcluj.ro/ro/despre/misiune/caracter_multicultural.html (accesat 19 octombrie 2010).

³ Zezi Zoltán Kántor, Nándor Bárdi, „UDMR și coaliția guvernamentală (1996-2000)”(I), în *Sfera Politicii*, nr. 97-98/2001, p. 8-19, și (II), în *Sfera Politicii*, nr.99/2001, p.47-58

iv) *Politici sectoriale*

De-a lungul ultimelor două decenii în România au fost create și aplicate pas cu pas politici sectoriale în domeniul multiculturalismului. Acestea sunt rezultatul complex al interacțiunii mai multor factori, atât endogeni, cât și exogeni: cerințele internaționale în cadrul negocierilor pentru acceptarea la Consiliul Europei, aderarea la NATO și Uniunea Europeană; acțiunea politică a UDMR și rolul său important pentru stabilitatea coalițiilor guvernamentale; obiectivele de natură electorală ale principalelor partide politice; influența societății civile, naționale și internaționale (ONG-uri, sindicate, mass-media).

Fără a realiza în acest cadru analitic o cercetare extensivă a aplicării politicilor sectoriale, în baza evaluărilor deja realizate¹ pot fi sintetizate o serie de elemente generale.

În centrul politicilor multiculturale din România se află așa-numitele drepturi lingvistice. Astfel, în urma unor procese de negociere în mai multe etape, educația se poate realiza în limba maternă (în principal în maghiară și germană) de la stadiul gimnazial până la învățământul universitar, inclusiv. Limba maternă se poate utiliza atât în justiție, cât și în raporturile cu autoritățile publice (în formă orală sau scrisă). De asemenea, limba maternă este utilizată și în spațiul public, inclusiv în domeniul audio-vizualului.

Nu mai puțin importante sunt măsurile reparatorii față de abuzurile comise în perioada comunistă, al căror principal rezultat a fost retrocedarea majorității bunurilor imobile care au aparținut cultelor și etniilor minoritare (biserici, școli, teatre, spitale, pământuri ș.a.).

A treia categorie de politici sectoriale sunt cele care au ca obiectiv protejarea identității culturale a minorităților, scop în care sunt finanțate din surse publice activități de acest tip, ale tuturor grupurilor etnice reprezentate în Parlamentul României (presa, publicații în limbile minoritare, repararea sau construirea de biserici, festivaluri ș.a.).

Acțiunile împotriva discriminărilor pe criterii etnice, religioase, rasiale, sexuale ș.a. sunt numeroase, fără a se putea însă afirma că discriminarea a dispărut din societatea românească.

Resursele publice alocate programelor privind apărarea și promovarea diversității au cunoscut un trend crescător, odată cu diversificarea tematică și instituțională a politicilor puse sub semnul generos al multiculturalismului.

În sinteză, se poate afirma, în baza unor solide argumente factuale, că tendința principală după 1989 a fost de diversificare și consolidare a politicilor privind minoritățile etnice, indiferent de schimbările din zona guvernamentală, principalul beneficiar fiind comunitatea maghiară. Etnia roma, în absența unor elite care să-i formuleze și promoveze interesele, rămâne în continuare în situația cea mai delicată, putând fi principala țintă a unor pusee naționaliste venite din negura unei memorii sociale din care xenofobia și intoleranța rasială sunt în stare de latență. La fel de problematică poate fi însă și nașterea unei conștiințe de sine a etniei roma în care valorile dominante să nu fie toleranța și solidaritatea interculturală, ci atitudinea vindicativă și segregționistă.

¹ În funcție de tipologia instituțiilor emitente pot fi identificate mai multe categorii de surse pentru evaluarea politicilor multiculturale. O primă categorie de evaluări a politicilor sectoriale în domeniul politicilor sectoriale sunt cele care aparțin chiar instituțiilor publice însărcinate cu aplicarea lor. Consultarea site-urilor unor instituții precum Departamentul pentru Relații Interetnice sau Consiliul Național pentru Combaterea Discriminării, oferă informații primare esențiale. A doua categorie de evaluări aparține instituțiilor sau organizațiilor internaționale: Consiliul Europei, OSCE, Uniunea Europeană, care au monitorizat sau analizat situația din România. A treia categorie de actori implicați în procesul de evaluare a politicilor multiculturale sunt institutele de cercetare, fundațiile și organizațiile neguvernamentale, care folosesc expertiza unor specialiști. Vezi în acest sens, Marian Chiriac, *Provocările diversității. Politici publice privind minoritățile naționale și religioase în România*, Cluj-Napoca, Editura CRDE, 2005; Lucian Năstasă, Levente Salat, (ed.), *Relații interetnice în România postcomunistă*, Centrul de Resurse pentru Diversitate Etnoculturală, Cluj-Napoca, 2000; Ioaneta Vintileanu, Gábor Ádám (ed.) *Politița și comunitățile multiculturale din România*, Cluj-Napoca, Edit. CRDE, 2003.

Concluzii

Multiculturalismul a fost introdus inițial în România de către elitele minorității maghiare, pentru a da acoperire unor obiective vizând politici multietnice, sau ceea ce în limbajul cotidian este cunoscut sub numele de „autonomie” (fie că este vorba de cea „culturală” în varianta *soft*, sau de cea teritorială, în viziunea radicală). În mod spectaculos și creativ, în etapa imediat următoare multiculturalismul a fost utilizat ca un instrument integrativ pentru blocarea unor inițiative care vizează exacerbarea etnicității, secesionismul. Exemplul cel mai important în acest sens este cel al Universității „Babeș-Bolyai” din Cluj-Napoca, aceasta asumându-și identitatea multiculturală pentru a evita sciziunea instituției de învățământ, dorită de o parte a elitelor academice și politice maghiare.

Prin comparație cu Europa occidentală, profund divizată în jurul problemei imigranților, în România multiculturalismul este un concept preponderent pozitiv, utilizat cu predilecție de către elitele intelectuale, pentru a desemna idealul unei societăți tolerante, integrative¹. Desigur, nu lipsesc criticile de pe poziții conservatoare sau naționaliste.

Conceptul de „multiculturalism” a fost utilizat pentru a încorpora un ansamblu relativ neunitar de măsuri, termenul intrând într-o veritabilă limbă de lemn menită a reflecta europenitatea societății românești. Sensul utilizării termenului de multiculturalism – în politicile guvernamentale – este unul relativ puțin ideologizat, desprins de contextul original nord-american sau chiar vest-european, având ca semnificativ principal descrierea situației de multiculturalitate a societății românești. În mediul academic însă, multiculturalismul, ca identitate politică, este utilizat aproape exclusiv în termeni etnici și naționali, reproducând (voluntar sau nu) stereotipii prin care „majoritatea” și „minoritatea” sunt considerate comunități relativ omogene.

Instituțiile de la nivel central pentru gestionarea problemelor minorităților etnice au fost create în contextul încercării României de a adera la Consiliul Europei (1993), însă intrarea UDMR la guvernare în anul 1996 a adus schimbări importante în domeniul politicilor statului român față de minoritățile etnice. S-au creat noi instituții, ori au fost mărite resursele celor existente, iar în instituțiile publice de la nivel și central au fost integrați, în baza algoritmului politic, reprezentanți ai UDMR. „Colonizarea” sistematică a instituțiilor publice din România cu reprezentanți ai minorităților a fost modalitatea concretă și eficientă de a aplica un multiculturalism *à la roumaine*. Prin accesul neîngrădit al minoritarilor la controlul resurselor publice politicile pentru minorități au ieșit din zona suspiciunii hegemonismului majorității, ca urmare a responsabilizării elitelor etniilor minoritare.

Dacă în primul deceniu de regim democratic principalul subiect al politicilor vizând minoritățile etnice au fost maghiarii, în anii 2000 țiganii au constituit subiectul cel mai sensibil. În timp ce elitele maghiare reclamă recunoașterea unui statut special în cadrul României, inclusiv sub forma unei autonomii teritoriale (în varianta radicală), etnia roma, ale cărei elite sunt în plin proces de creare a unei identități, vede în multiculturalism nu atât o metodă de recunoaștere a unei diferențieri culturale, cât calea pentru ca politicile economice și sociale menite a facilita integrarea să devină efective.

Fără îndoială, problematica multiculturalismului în România este departe de a se fi epuizat, putând fi anticipată intrarea într-o nouă etapă, cea a dezbaterilor identitare într-un nou format: apartenența la Uniunea Europeană și provocările sale. Într-o Europă tot mai sensibilă la problema integrării „străinilor”, fie că este vorba de comunitățile tot mai masive de musulmani sau la foarte vizibilii reprezentanți ai comunității roma, România este nevoită să-și pună întrebări cu privire atât la succesul modelului său de integrare a etnicilor minoritari cât, mai

¹ Pentru Europa de Vest subiectul pivot al multiculturalismului este cel al imigrației, în principal al integrării comunităților de musulmani. Adițional însă, în state din Europa nordică sau în spațiul german, multiculturalismul este relaționat cu politicile de gen, respectiv cu cele privind libertatea sexuală (în principal în Olanda). Aceste din urmă chestiuni sunt cvasi-inexistente în dezbaterile publice din România prin raportare la problematica multiculturală.

ales, la modul în care ar trebui să arate Uniunea Europeană. Va rămâne aceasta un ansamblu instituțional interguvernamental, cu tendințe confederative, în care problematica minorităților rămâne în mod fundamental în cadrul statului-național, ori va evolua spre o formulă de organizare federală, bazată pe egalitatea cetățenilor și recunoașterea diversității culturale, însă aceasta fiind pe criterii non-etnice (subiectul cetățeniei fiind indivizii, nu comunitățile), în cadrul unei „națiuni europene cosmopolite”, având ca nucleu identitar „patriotismul constituțional”? Aceasta pare a fi întrebarea esențială pentru anii viitori, însă preocuparea pentru a răspunde la ea este una marginală, parohialismul fiind „religia preferată” a elitelor României, indiferent cărui grup etnocultural îi aparțin.

Migrație, integrare și identitate în noua Europă. Câteva exemple în cazul șvabilor bănățeni și al sașilor transilvăneni în Germania

Hans-Christian MANER

Keywords: migration, identity, integration, new Europe, Banat Swabians, Transylvanian Saxons

Abstract

Migration, Identity and Integration in New Europe. Case Studies from among Banat Swabians and Transylvanian Saxons in Germany

The German minority in Romania lived through an eventful and at the same time complex history in the twentieth century which took place not only within but also outside the land in the Carpathian arc. The fact that both phases belong together becomes only too clear if one looks at the cultural and social patterns of belonging together of the German migrants from Romania, indeed when it become apparent that a part of these people can be subsumed under the status of an „ethnic minority” not only in Romania, but also afterwards in Germany. In the following paper, on the basis of case studies of Banat Swabians and Transylvanian Saxons, the question is asked what happened to the German minority during and after the migration. At the centre of attention are questions of identity in connection with migration. How do migrants’ self-attribution and outside attribution processes turn out in this connection? And what consequences do they have for integration in Germany?

1. Problematica

În cadrul unei tematici cuprinzătoare asupra minorităților naționale din România în secolul al XX-lea este îndreptățită preocuparea cu probleme legate de minoritatea germană emigrată din România după cel de-al Doilea Război Mondial. Situația minorității germane în România este desigur condiția necesară și preliminară pentru soarta acesteia în afara țării de origine. Cu alte cuvinte: dacă se înțelege istoria minorității germane din România din secolul 20 în întreaga ei dezvoltare, atunci se poate înțelege că și istoria ei în afara României este o parte integrală a acesteia. Aceasta este cu deosebire clar când se are în vedere mai ales cadrul apartenenței culturale și sociale a minorității germane din România din care reiese cu pregnanță faptul că o parte a acesteia, nu numai în România, dar chiar și mai apoi în Germania, se poate subscrie la statutul unei „minorități etnice”. Cunoscutul scriitor Richard Wagner, originar din Banat, care trăiește în Berlin din 1987, a descris într-un articol publicat într-un mare cotidian de limbă germană situația scriitorilor etnici germani emigrați din România. El folosește noțiunile de „centru” sau „mijloc” pentru Germania și „periferie” sau „margine” pentru România și stabilește cert că literații păstrează rolul de minoritate în noul mediu: „emigrarea în centru este permanent și o capitulare față de presiunea periferiei. Odată ajuns în centru, scriitorul minorității va afla

imediat că dilema i-a rămas”.¹ Este deci important de a ne pune întrebarea, care a fost situația minorității germane în timpul emigrării și după aceea. Aș dori să mă concentrez de aceea asupra problemei identității în contextul emigrării. Cum se formează și se dezvoltă procesele de auto- și heteroatribuire ale migranților?

Luând în considerare procesul de emigrare care a început în anii cincizeci, cauzele emigrării, situația cercetării tematicii „emigrant de origine etnică germană” în Germania, voi prezenta, pe baza noilor cercetări, câteva aspecte ale auto- și heteroatribuirii la șvabii bănățeni și sașii transilvăneni. Spre sfârșit mă voi opri apoi asupra câtorva idei în legătură cu migrația, integrarea și identitatea.

2. Câteva date de bază privind emigrarea etnicilor germani.

Emigrarea minorității germane din România, care a început în această formă după cel de-al Doilea Război Mondial, s-a intensificat tot mai mult, culminând în anul 1990. În anii 1950 prevederile legale privind emigrarea au permis unui număr de 3.454 germani să emigreze în Germania. În anii 1960 au fost în total 16.294 persoane. Nu există date din care să reiasă cât de mare era diferența dintre cei ce doreau să emigreze și cei ce au primit aprobarea. Odată cu emigrarea etnicilor germani, șeful partidului și statului român, Nicolae Ceaușescu, se descotorosea de o parte a potențialilor opozanți. Printre cele 71.415 persoane care au plecat în anii ‘70 se găseau mulți absolvenți ai învățământului superior, diferiți intelectuali și oameni de cultură. În același timp însă, Ceaușescu a intensificat politica de omogenizare.

Cu prilejul vizitei sale în România, în 1978, cancelarul federal al RFG Helmut Schmidt a căzut de acord cu Ceaușescu ca România să se oblighe a aproba anual plecarea a 12.000 până la 16.000 germani în RFG. În schimb, RFG s-a obligat să plătească paușal pentru fiecare persoană 5.000 mărci vest-germane, sumă care a crescut până în 1989 la 7.800 mărci vest-germane.²

În anii ‘80 când România s-a găsit într-o criză economică extremă și de aprovizionare a populației, aceasta a făcut ca până la revoluția din 1989 un total de 151.157 germani să se hotărască a pleca din România.

După deschiderea din 1989 numărul persoanelor recunoscute ca emigranți etnici germani după Legea federală a emigranților (BVFG) a crescut simțitor. Numai în anul 1990 au emigrat 111.150 persoane, acesta corespunzând cu fiecare al treilea german ce trăia în România. Intrarea în vigoare a Legii privind preluarea emigranților de origine etnică germană în RFG din iulie a aceluiași an, a trezit la mulți teama că nu vor mai fi recunoscuți ca emigranți de origine etnică germană.³ În anul 1991 au părăsit țara 32.178 persoane. O scădere a numărului s-a înregistrat în 1993 după intrarea în vigoare a Legii asupra lichidării urmărilor războiului (KfbG). Numărul emigranților de origine etnică germană din România a scăzut la 5.811. În anul 1998 au fost numai 1.005, în 1999 doar 855 persoane, în 2004 sub 100, mai exact 76, iar în anul trecut 23.⁴

Dezbaterea asupra justificării recunoașterii ca emigrant de origine etnică germană de la începutul anilor 1990 a adus după sine schimbări în legislație. Odată cu intrarea în vigoare a Legii asupra lichidării urmărilor războiului (KfbG) din 1993, trebuia dovedită pentru recunoaștere o persecutare, o dezavantajare personală dată de apartenența la minoritatea germană, excepție făcând de la aceasta persoanele provenind din fosta Uniune Sovietică. Greutatea aducerii unei asemenea dovezi se oglindește în scăderea continuă a numărului, astfel că după această dată, în special persoane din fosta Uniune Sovietică au putut fi recunoscute ca

¹ Richard Wagner, *Der Schriftsteller als Rumäniendeutscher*, în „Neue Züricher Zeitung”, 4 noiembrie 2009, p. 23.

² Anneli Ute Gabanyi, *Geschichte der Deutschen in Rumänien*, în „Aussiedler”. Informationen zur politischen Bildung. Hg. Bundeszentrale für politische Bildung, nr. 267, 2000, pp. 10–16, aici p. 13.

³ Andreas Baaden, *Aussiedler-Migration*, Berlin, 1997, pp. 19-20.

⁴ Vezi statistica <http://www.bund-der-vertriebenen.de/infopool/spaetauss1.php3>.

exilați de origine etnică germană. Emigrarea din țările de origine Polonia, România și Cehoslovacia fiind cu aceasta practic încheiată.¹

3. Cauzele migrației

Dacă ne întrebăm asupra cauzelor emigrării etnicilor germani, ale unui fenomen deosebit de complex, constatăm că în cercetare sunt numite o serie de motive, acestea însă neputând fi prezentate ca epuizate, ci ca exemple, respectiv cauze ale migrației care se întâlnesc deosebit de des. În ceea ce urmează vor fi prezentate câteva²:

a) Ca principală cauză a plecării este dat cadrul politic general din România. Factorii principali care au determinat neîncrederea populației de origine etnică germană în politică și au împiedicat identificarea cu această politică și cu societatea, au fost exproprierea și colectivizarea de la mijlocul și sfârșitul anilor 1940, limitarea libertăților personale și politice din timpul dictaturii socialiste. Neîncrederea în politica românească a rămas și pe mai departe după schimbarea din 1989/1990;

b) Strâns legată de aceasta a fost și politica românească privind minoritățile și aici în special accentuarea naționalismului românesc. Acesta a avut ca urmare omogenizarea, cât și limitarea, libertăților economice sociale și culturale. O creștere a atins această politică a naționalităților sub socialismul național-șovinist al lui Nicolae Ceaușescu.³

c) Pe lângă aceste aspecte ale politicii interne sunt redată și schimbările politice externe ca un cadru important al emigrației germanilor etnici. Aici se numără reluarea relațiilor diplomatice dintre Republica Federală Germania și Republica Socialistă România în anul 1967, cât și acordul interstatal din anul 1978, care au ușurat emigrarea, adică au pus-o pe baze legale.⁴

d) Ca motiv deosebit, chiar preponderent al emigrării, reiese din cercetări „periclitarea identității etnice și culturale” a minorității germane. Păstrarea identității proprii a fost deci motorul migrației.

e) De aceasta se leagă și motivul reunirii familiilor după cel de-al Doilea Război Mondial ca „o condiție de bază a unei migrații controlate”. Exilul etnicilor germani din România servește astfel la ușurarea întregirii familiilor din străinătate, în special a celor ce trăiesc în Germania. Întrucât conviețuirea se referă și la vecinii dinainte, este vorba aici de asemenea de întregirea grupelor sociale, respectiv a comunități.⁵

f) Un puternic impuls pentru emigrare au format considerentele economice, ademenirea de către belșugul din societatea Republicii Federale, adică imaginea acestei bunăstări în „vest”, care în contrast cu țara de origine a fost mistificată.⁶

Determinant la declararea motivelor de emigrare a fost în special raportul etnic cu țara primitoare. Dorința de „a trăi ca german printre germani”, care va fi exprimată de multe ori, este aici și expresia așteptărilor date prin statutul majorității în țara primitoare Germania de a cere condițiile de viață, de care au fost privați în țara de origine. Din perspectiva unei minorități

¹ Ute Heinen, *Zuwanderung und Integration in der Bundesrepublik Deutschland*, în „Aussiedler”. Informationen zur politischen Bildung, nr. 267, 2000, p. 36–49, aici p. 37.

² Ca literatură de bază vezi Georg Weber ș.a., *Emigration der Siebenbürger Sachsen. Studien zu Ost-West-Wanderungen im 20. Jahrhundert*, Wiesbaden, 2003, p. 107–112; vezi și Friedhelm Koch, *Aussiedlungsmotive der Deutschen aus Rumänien*, în „Siebenbürgische Semesterblätter”, 4/1–2, 1990, pp. 141–156.

³ Andreas Baaden, *op. cit.*, p. 98–99; Anton Sterbling, *Die Aussiedlung der Deutschen aus Rumänien. Motive, Randbedingungen und Eigendynamik eines Migrationsprozesses*, în *Internationale Wanderungen*, Ed. Rainer Münz ș.a., Berlin, 1994, p. 66–74, aici p. 68–69.

⁴ Klaus J. Bade, Jochen Oltmer, *Aussiedler. Deutsche Einwanderer aus Osteuropa*, Osnabrück, 1999, p. 22.

⁵ Marilyn McArthur, *Zum Identitätswandel der Siebenbürger Sachsen. Eine kulturanthropologische Studie*, Köln u.a. 1990, p. 232; Andreas Baaden, *op. cit.*, p. 100.

⁶ Annemarie Schenk, *Die Deutschen in Siebenbürgen. Ihre Geschichte und Kultur*, München, 1992, p. 177.

etnice, care pe baza apartenenței ei etnice a avut de suferit dezavantaje, se exprimă aci și dorința de a fi recunoscută etnia.¹ Pornind de la această așteptare, heteroatribuirea apartenenței etno-naționale țării de origine acționează în același timp ca nerecunoaștere a apartenenței germane. În acest context trebuiesc luate în considerare reacțiile celor cu experiența emigrației etnicilor germani legate de această heteroatribuire. Andreas Baaden presupune chiar că dorința germanilor federali ca emigranțul să fie acceptat ca german produce o asemenea presiune de asimilare, încât mulți își ascund sau reneagă originea și istoria proprie.²

4. Domeniul de cercetare „Emigrant de origine etnică germană”

Tema „emigrant de origine etnică germană”, care în mod deosebit este legată de istoria Germaniei și a Europei de Est, este prezentă în Germania în diferite discipline științifice. Spectrul se întinde de la Istorie și Geografie la Sociologie și Economie, până la Etnologie și Etnografie, Științele pedagogice, Științele literaturii și lingvisticii, cât și Psihologie.³ Deși emigrarea etnicilor a început la scurt timp după cel de-al Doilea Război Mondial, interesul științific pentru această grupă de migranți, s-a dezvoltat doar în anii cu cea mai mare migrație, aproximativ la începutul anilor 1990. O deosebită atenție este acordată temei în Științele sociale și pedagogice. În prefața revistei „Sozialwissenschaften und Berufspraxis” din anul 1995 cu privire la tema „integrarea emigranților etnici germani” se spune: „Migranții etnici germani sunt numai șovăielnic luați în considerare pentru a deveni ca grupă de emigranți obiectul analizelor social-științifice, deși cantitativ sunt foarte importanți. Consecințele migrației lor pentru societatea Republicii Federale și în special problemele lor specifice stau insuficient în orizontul analizelor social-științifice, în comparație cu grupa de emigranți ca muncitori din anii 1960 și 1970”.⁴

Scopul inițial a fost mai întâi de a acumula „cunoștințe despre ei” pentru a trezi înțelegere și toleranță. Asemenea încercări conțin o obiectivare a persoanelor cu experiență de emigrație. Nu rareori emigranțul etnic german este perceput ca „străin”, fapt care se oglindește în literatură sub titluri ca „germanii străini”, „emigranții etnici germani sunt altfel”, „Străin în patrie” ș.a.m.d.⁵ Emigranții etnici germani sunt astfel nevoiți să ia o atitudine pasivă în care ei depind de înțelegerea și acceptanța populației majoritare. Accentuarea în prim plan a acestui alt fel de a fi, cât și soluția pregătită de a rezolva aceasta prin înțelegere din partea populației majoritare rămâne închisă în dihtomia „noi – ei”. În afară de aceasta la răspândirea cunoștințelor privind migranții, este vorba numai de o cunoaștere parțială dintr-o anumită perspectivă.

Discuția „despre” emigranții de origine etnică germană estompează privirea asupra diversității grupelor și destinului individului.⁶ Diferențierea după mai mult decât un aspect nu se face, celelalte aspecte, ca țările de origine, apoi când s-au așezat înaintașii lor acolo, deportarea la muncă forțată în Uniunea Sovietică, domiciliul forțat, felul și gradul de discriminare din cauza „apartenenței etnice germane”, adică a ceea ce după generații se subînțelege, și după cunoștințele de bază și adesea reprezentările foarte diferite despre însăși „Germania”.

Perspectiva subiectivă a celor cu cunoștințe asupra emigrației etnicilor germani, dincolo de relatarea celor trăite, a intrat începând cu cea de a doua jumătate a anilor 1990 în preocupările cercetării științifice.⁷ Se poate stabili că interesele cercetării au trecut de la „trezirea înțelegerii”

¹ Ursula Nienaber, *Migration – Integration und Biographie*, Münster, New York, 1996, p. 439.

² Andreas Baaden, *op. cit.*, p. 110.

³ Klaus J. Bade, Jochen Oltmer, *op. cit.*, p. 40.

⁴ „Sozialwissenschaften und Berufspraxis”, 18 (1995), 2, p. 99.

⁵ Vezi Barbara Malchow ș.a., *Die fremden Deutschen*, Reinbek bei Hamburg, 1990; Johannes Reimer, *Aussiedler sind anders*, Wuppertal, 1990; *Fremd in der Heimat*, Ed. Walter Engel, Dülmen, 1990.

⁶ *Deutsche im Ausland – Fremde in Deutschland*, Ed. Klaus J. Bade, München, 1993, p. 405.

⁷ Ursula Nienaber, *op. cit.*; Regina Römhild, *Die Macht des Ethnischen: Grenzfall Russlanddeutsche*, Frankfurt/Main, 1998.

la „tratarea problemelor”. Ca preocupare de bază a literaturii social-științifice poate fi amintită aici „integrarea emigranților etnici germani”, care a fost și este discutată sub multiple aspecte, chiar dacă știința socială se concentrează asupra emigranților etnici germani din fosta Uniune Sovietică, care din 1990 constituie cea mai mare grupă.¹ Cu toate aceste observații rămâne cert că emigranții etnici germani apar numai marginal în spectrul literaturii social-științifice: „În statisticile relațiilor realității multiculturale ei apar mai cu seamă ca exemplu negativ într-o prioritate a unei politici orientate pe apartenența națională, iar în cercetarea migrării pe lângă scenariile migrării pentru muncă și a practicii azilului ei nu sunt luați în considerare.”²

5. Hetero- și autoatribuire

5.1 Exemple asupra șvabilor bănățeni

În cercetare se pune din ce în ce mai mult un accent deosebit pe cum și dacă procesul migrației transformă oamenii, cum reacționează ei în înțelegerea proprie, ce urmări are acesta asupra conștiinței migranților. În căutarea după răspunsuri la întrebările legate de orientarea oamenilor cu experiența emigrării etnice germane din România în tensiunea dintre procesele de auto- și heteroatribuire există deja o serie de interviuri care se pot lua în considerare. Noi avem însă bineînțeles de a face cu perspective subiective la care contextul societății joacă un rol important. Pe lângă componentele sociale trebuie insistat aici pe specificul generațiilor. În unele interviuri au putut fi luate în considerare trei generații: generația bunicilor, născută în anii 1920; generația părinților, născută în anii 1950 și generația copiilor născută în anii 1970. Plecarea din România a avut loc în prima jumătate a anilor 1980. Este vorba de șvabi bănățeni dintr-un mediu sătesc.³

Pe când generația bunicilor a petrecut cea mai mare parte din viață ca membri ai minorității germane din România, generația părinților a trăit în părți egale atât în statutul de minoritate în România cât și cel de majoritate în Germania, generația copiilor petrece viața în cea mai mare parte ca membri ai societății majoritare în Germania.

La generația bunicilor se poate stabili că importanța apartenenței etnice este legată de experiența discriminării și a persecutării în România din care rezultă și dorința de a fi recunoscută ca germană. De pe poziția de minoritate germană, care legat de cel de-al Doilea Război Mondial și a urmărilor sale a fost supusă asupririi, apartenența etnică are o deosebită relevanță. În contextul existenței în România accentuarea apartenenței etnice germane însemna în special delimitarea de România și de români care erau considerați ca factori ai oprămării. Apartenența etnică germană devine în această privință semnificativă, ea trebuind cu toată discriminarea și oprămare, apărută și menținută. Înainte de cel de-al Doilea Război Mondial, se părea că apartenența etnică germană joacă un rol mai mic: viața în sat era structurată prin tradiție și determinată de cerințele zilnice. Fiecare se simțea ca german într-un sat german în Banat.

Din punctul de vedere al celor afectați, interesele de dominație ale statului român în legătură cu cel de-al Doilea Război Mondial se răsfrâng asupra societății în așa fel încât minoritatea germană ajunge într-o poziție dezavantajată. Raporturile de putere se constituie prin acordarea, respectiv interzicerea drepturilor de-a lungul categoriei etnice. Importanța subiectivă a etnicității iese în evidență în esență odată cu accesul la drepturi sau cu negarea acestui acces.

¹ Walter Kiefl, *Bibliographie zur Integration von Aussiedlern in Deutschland*, Wiesbaden, 1996; Klaus J. Bade, Jochen Oltmer, *Aussiedler: Deutsche Einwanderer aus Osteuropa*, Göttingen, 2003.

² Regina Röhmlid, *op. cit.*, p. 3.

³ Vezi interviurile în Elfriede Eisele, *Selbstverortung von Menschen mit Aussiedlungserfahrung aus Rumänien in Selbst- und Fremdzuschreibungsprozessen. Generationenübergreifend untersucht am Beispiel von Familien aus dem Banat*, Lucrare de diplomă nepublicată. Oldenbourg 2005.

Generația bunicilor accentuează în acest sens în special apartenența germană motivând-o prin „origine”; în același timp găsește necesar ca acest „a fi german” să fie dat mai departe copiilor.

Prin urmare și la generația părinților există înțelegerea de „a fi german” legată de origine. În interviurile cu generația părinților este clar că înțelegerea etnicității corespunde înțelegerii în sensul apartenenței la naționalitate. În contextul Republicii Federale ei s-au lovit de faptul că aceasta nu este aceeași cu înțelegerea dominantă aici. În interviu iese în evidență lipsa de înțelegere pentru faptul că în Germania nu se face deosebire între națiune și naționalitate: „Un turc sau arab va fi făcut german. Cum va fi el făcut german, lui i se va acorda cetățenia, însă el nu va fi făcut german, nu se poate spune că el va fi făcut german, însă un german nu va fi niciodată, așa percep eu aceasta și găsesc că este cumva o problemă în Germania”.

Ca german de necontestat este de cele mai multe ori acela care a crescut în Germania și corespunde prin înfățișare (apariție exterioară) răspânditului „tablou al unui german”. Din această cauză persoane care aparțin celei de a treia sau a patra generații după migrare și posedă cetățenia germană, din cauza felului cum arată, de exemplu, sunt cotate des ca străini.¹ Și în cazul generației părinților se poate accepta că relevanța apartenenței etnice este legată de accesul la drepturi. Pentru recunoașterea ca emigranți de origine etnică germană – și cu aceasta, deci, egalitatea în drepturi cu germanii federali – apartenența la naționalitatea germană este un criteriu esențial.

Plecând de la faptul că decizia de a emigra a fost luată mai ales de generația părinților, se poate deduce cât de importantă a fost etnicitatea pentru această generație. Pentru recunoașterea ca german a fost necesară nu numai migrarea, ci mai mult, au trebuit să cunoască faptul că pentru a egaliza deficitul care stăruia asupra țării de origine România este nevoie de un anumit randament în profesie căruia i se acordă o mare valoare de către societate.

Heteroatribuirea de „român” deranjează în mod deosebit deoarece, pe de o parte pentru că apare ca o nerecunoaștere a apartenenței germane, iar pe de altă parte contrazice propria identificare, iar în plus această denumire este pusă în legătură cu discriminarea minorității germane în România.

La generația copiilor a devenit clar că apartenența germană este într-un anumit grad ceva de la sine înțeles și nu joacă niciun rol în viața de toate zilele. În comparație cu generația bunicilor, care a trebuit să se străduiască pentru a păstra apartenența germană sau a generației părinților, care pentru a fi recunoscuți ca germani a trebuit să realizeze ceva, pentru generația copiilor apartenența germană este de la sine înțeles. Acest de la sine înțeles se bazează pe faptul că au viețuit tot timpul în Germania; de aceea ei se simt indiscutabil ca aparținând societății majoritare.

5.2 Exemple de cazuri ale sașilor transilvăneni

Cercetări asupra sașilor transilvăneni clarifică intensiv identitatea acestei grupe în diferitele stadii din istoria secolului al XX-lea.² Pe lângă accentul pe conștiința istorică și tradiția deosebită, care se întâlnește aproape totdeauna, a pronunțatului simțământ de a aparține aceluiași tot,³ a solidarității și coeziunii ca o caracteristică a identității sașilor transilvăneni, se

¹ Paul Mecheril, *Prekäre Verhältnisse*, Münster, New York, 2003.

² Harald Roth, *Autostereotype als Identifikationsmuster. Zum Selbstbild der Siebenbürger Sachsen*, în *Das Bild der Anderen in Siebenbürgen. Stereotype in einer multiethnischen Region*, Ed. Konrad Gündisch ș.a. Köln ș.a. 1998, p. 179–190; Paul Philippi, *Zum Selbstverständnis der Siebenbürger Sachsen im Zeitalter des Nationalismus und danach*, în *Zur Interethnik. Donauschwaben, Siebenbürger Sachsen und ihre Nachbarn*, Ed. Ingeborg Weber-Kellermann, Frankfurt/Main, 1978, p. 231–239.

³ Mathias Beer: „... die gleichen Erinnerungen und eine ähnliche Lebensauffassung” (*Zur Eingliederung der Siebenbürger Sachsen in der Bundesrepublik Deutschland*), în *Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde*, 23 (2000), 2, pp. 218–227, aici pp. 218–219.

cristalizează în perioada modernă etnicitatea care în mod deosebit este pusă pe legătura de limbă.¹ În timpurile autodeterminării și a coexistenței pașnice cu cei din jur, accentul sașilor transilvăneni, care erau foarte conștienți de originea lor germană, se punea pe acel „a fi sas”. Când, odată cu prefacerile politice și sociale în special din secolul al XX-lea, această identitate etnică a micii grupe a fost amenințată și statutul ei a transformat-o într-o minoritate discriminată, a fost nevoie de un raport stabil al identității. Punctul de greutate s-a pus pe „a fi german”. Caracteristica identității va fi precizată prin „german de origine săsească”. Pe când în timpul formelor de comunitate stabilă dialectul săsesc acoperea toate domeniile vieții și cu aceasta asigura o puternică conștiință săsească de sine, odată cu noua orientare pe comunități de apartenență mai mari, limba literară câștigă teren, dialectul rămânând în sfera privată și semiformală.² Acest proces continuă după emigrare în Republica Federală Germania. Identitatea și, legată de ea, folosirea limbii se deplasează în favoarea „a fi german” și „a vorbi germana”. Ceea ce s-a spus mai înainte apare în cazul sașilor transilvăneni în mod deosebit: dorința de emigrare în Germania a fost strâns legată cu motivul de a asigura identitatea lor etnică.³

Speranța de a fi primiți cu brațele deschise de către germanii din Germania ca „germani între germani” și nu ca „străini tolerați în propria patrie”⁴ nu s-a îndeplinit în același mod. Mulți constată că nu sunt văzuți ca germani. Horst Göbbel, locuitorul președintelui Uniunii sașilor transilvăneni din Bayern, caracteriza în 2009 o parte a problemelor emigranților de origine etnică germană ca „o luptă cu localnicii neînțelegători, care îi văd ca străini”. Într-un alt loc, acesta preciza mai departe: „Aici se adaugă dilema permanentă că venind în Germania ca german și din cauza valorii spiritului german pentru emigranții etnici germani, pentru a fi aici foarte des însemnat ca străin, ca «român», ca «român de origine etnică germană».”⁵

Asemenea afirmații se găsesc și în literatura din Germania despre emigranții etnici germani. Astfel, cunoscutul cercetător al migrației Klaus J. Bade, în 1993, crede că emigranții etnici germani „ajunși la ținta dorințelor lor rămân mult timp străini ca «germani între germani»”.⁶ Între timp există o serie de cercetări, care pe baza interviurilor biografice se ocupă cu dimensiunile „apartenență/neapartenență”, identitate, hetero- și autoatribuire. Răspunsurile la întrebarea cum se văd sașii transilvăneni pe ei înșiși, cum s-au poziționat și integrat sunt multilaterale și diferite, ca de altfel și indivizii.⁷ Eu aș dori să scot în evidență aici numai un aspect, care, fără excepție, revine mereu: urmarea neconcordanței dintre auto și heteroatribuire, care la sașii transilvăneni poate duce la periclitarea identității lor sociale. O nouă cercetare psihologică a dovedit aici conceptele de „*Identity Denial*” și de „*Acceptance Threat*” ca o mostră de interpretare cu efect îndelungat.⁸ Un sas transilvănean se simte prin urmare

¹ Armin Nassehi, *Zur ethnische Identität der Siebenbürger Sachsen. Soziologische Überlegungen zum Problem ethnischer Vergesellschaftung*, în „Siebenbürgische Semesterblätter”, 4/1–2 (1990), pp. 121–140, aici pp. 131–133.

² Stefan Mummert, *Zwei Muttersprachen – Sprachkultur bei den Siebenbürger Sachsen im historischen Rückblick*, în „Siebenbürgische Semesterblätter”, 9/1 (1995), pp. 1–20; Waltraut Schuller, *Die Mundart der Siebenbürger Sachsen*, în: < <http://www.siebenbuerger-bw.de/buch/sachsen/12.htm3>>.

³ Armin Nassehi, Georg Weber, *Identität, Ethnizität und Gesellschaft*, în Marilyn McArthur, *Zum Identitätswandel der Siebenbürger Sachsen. Eine kulturanthropologische Studie*, Köln ș.a., 1990, pp. 249–330.

⁴ Ernst Wagner, *Geschichte der Siebenbürger Sachsen. Ein Überblick*, Thaur bei Innsbruck, 1990, p. 96.

⁵ Horst Göbbel, *Aussiedler – deutsche Mitbürger oder ungebetene Eindringlinge?*, în < <http://www.siebenbuerger.de/bayern/landesverband/aussiedler/>>.

⁶ Klaus J. Bade, *Fremde Deutsche. Republikflüchtlinge – Übersiedler – Aussiedler*, în *Deutsche im Ausland – Fremde in Deutschland. Migration in Geschichte und Gegenwart*, Ed. Klaus J. Bade, München, 1993, pp. 401–410, aici p. 410.

⁷ Vezi Georg Weber ș.a., *Emigration der Siebenbürger Sachsen. Studien zu Ost-West-Wanderungen im 20. Jahrhundert*, Wiesbaden, 2003, pp. 185–423.

⁸ Vezi Miriam Daniel, *Soziale Identität bei Siebenbürger Sachsen in Deutschland. Eine empirische Studie zur Erforschung des Konzepts „Identity Denial” und der siebenbürgisch-sächsischen Identität*, Lucrare de diplomă nepublicată, Mainz, 2009.

amenințat în identitatea lui socială, dacă el însuși se vede prea mult ca german, însă nu este în acest fel acceptat de germanii localnici. Corespunzător conceptului de „*Identity Denial*” motivul inacceptanței unei grupe, ori a unei persoane (aici referitor la sașii transilvăneni) de către o altă grupă (aici referitor la germanii localnici) este acela că sașii prezintă caracteristici netipice, care conduc la refuzarea identității germane de către germanii localnici. În afara faptului că locul de naștere este în afara Germaniei, se adaugă la aceasta dialectul lor german și, în special pentru germanii localnici, accentul necunoscut cu care vorbesc limba germană (de ex. „R pronunțat”). Amenințătoare pentru identitate este, pe lângă aceasta, și lipsa cunoștințelor despre sașii transilvăneni.

Un alt rezultat principal al studiului empiric a fost că la două treimi din cei interogați s-a constatat o pronunțată identitate săsesc-transilvăneană. Aici a jucat un rol important folosirea dialectului săsesc din Transilvania. Nerecunoașterea sau refuzul identității ca sas transilvănean de către localnici în Germania duce după alte rezultate la o reliefare în plus și la întărirea identității transilvano-săsești. Cei întrebați se angajează de aceea tot mai mult în asociațiile transilvano-săsești sau în comunități prezentate în internet (Internetcommunities) și doresc ca tradițiile transilvano-săsești să fie transmise mai departe copiilor. Aici există o deosebire clară cu exemplele pomenite ale șvabilor bănățeni: pe când la tânăra generație o identitate de șvabi bănățeni nu mai joacă niciun rol, o serie de tineri sași transilvăneni accentuează apartenența lor transilvano-săsească. Cercetări printre sașii transilvăneni în Germania arată, ca urmare a senzației că nu le este recunoscută identitatea proprie, că au ajuns la convingerea că grupa de emigranți se simte din nou ca o „minoritate etnică”.¹ Aceasta poate fi evaluată ca urmare a neacordării recunoașterii de către centru, pentru a folosi aci expresia deja amintită a lui Richard Wagner. Căci, pentru a încheia în termenii scriitorului bănățean, „marginea ignorată este fascinată de mijloc, un mijloc care afișează ignoranța asupra acestei margini de-a dreptul bruscând. El nu are nevoie de periferie, spune el, și o zice izbitor de clar. Mijlocul nu este numai mănuiitor de păreri, ci și de finanțe.”²

6. Observații finale: migrație, integrare, identitate

Legat de creșterea numărului de emigranți etnici germani de la sfârșitul anilor ‘80 și de cereri pentru Republica Federală Germană s-a aprins în discuția asupra migrației dezbateră asupra justificării recunoașterii emigranților de origine etnică germană. Astfel, mai ales baza juridică folosită până acum ajunge să fie criticată, adică faptul că emigrația etnicilor germani s-a făcut pe baza urmărilor războiului pentru soarta individului.³ Din mai multe părți s-a adăugat aici o critică aspră asupra unei politici privind migrația, care se orientează după criterii naționale.

Odată cu intensificarea discuției asupra migrației din această perioadă de timp, situația juridică specială a emigranților de origine etnică germană, primește în comparație cu alte grupe de migranți o brisantă deosebită. Era criticat faptul că pentru recunoașterea ca emigrant de origine etnică germană condiția de bază ce se cerea era apartenența la naționalitatea germană. Pe baza consecințelor politicii anilor ‘30 și ‘40 ai secolului al XX-lea noțiunea de național, care stă aci la bază și care pleacă de la popor ca o comunitate cu o origine comună, este cotate ca problematică. Se atenționează asupra unei „reeticizări a politici”.

Unele expuneri pleacă de la faptul că politica referitoare la emigranții etnici de origine germană a fost determinată în cea mai mare parte de raporturile războiului rece. Ca bază a

¹ Doris Hihn, Winfried Schenk, *Aussiedlungsmotive, Standortwechsel und Integration von Siebenbürger Sachsen in Deutschland. Untersucht an der ehemaligen Bewohnerschaft von Reussen*, în „Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde” 19/2 (1996), pp. 167–188, aici p. 186.

² Richard Wagner, *op. cit.*, p. 23.

³ Ute Heinen, *op. cit.*, p. 36.

politicii privind emigranții de origine etnică germană sunt văzute sistemul și ideologia Republicii Federale Germania în delimitarea față de țările comuniste de origine.¹ Faptul că emigranților de origine etnică germană li s-a acordat mai devreme ca altor migranți cetățenia, părea de nesustenut. În contextul restricțiilor din alte domenii ale politicii de migrație, ca de exemplu al politicii azilului, se cerea și o revizuire a politicii față de emigranții de origine etnică germană. Aici se pune întrebarea dacă dimensiunea și forma în care cetățeni sovietici, polonezi sau români de origine germană, au fost îndemnați la emigrare sau chiar cumpărați, mai sunt priorități politice raționale și potrivite timpului actual.

Ies în evidență aspecte ale politicii asupra emigrației etnicilor de origine germană care în discuția despre aceștia nu au fost până acum avute în vedere ori au fost chiar tabuizate. În dezbaterile din anii '90 asupra migrației s-a amplificat discursul asupra unității naționale, care argumenta cu logica originii și în același timp excludea refugiații pe de-o parte, în timp ce pe de altă parte preluarea emigranților de origine etnică germană caracterizată ca teutomanie fiind respinsă.² Acest discurs, care era determinat de afirmații negative despre diferitele grupe de emigranți, a fost în așa fel perceput în rândurile populației, încât refugiații care cereau azil, emigranții de origine etnică germană și migranții din motive economice erau definiți ca „străini”, iar atitudinea de respingere s-a intensificat. Tocmai pe baza controversatei dezbateri asupra emigranților de origine etnică germană, o diferențiată luare în considerare a contextului istoric apare deosebit de importantă și are în vedere tematizarea diferitelor interese politice în spatele hotărârilor și relațiilor dintre țări în legătură cu războiul rece.

Migrația este un fenomen deasupra granițelor: granițele statelor sunt frânte, iar clișeele istorice naționale și reprezentările politice zădărnice.³ Integrarea nu este o direcție cu sens unic. Ea se bazează pe principiul acceptanței și reciprocității. Așa cum societatea majoritară trebuie să arate toleranță, loialitate și interes pentru migranți este sarcina emigranților de a dovedi loialitate și de a fi gata să accepte noul și a se dezvolta mai departe. Astfel că, în legătură cu această temă și a dezvoltării pe mai departe, trebuie să se urmărească: Ce știu emigranții de origine etnică germană despre țara în care au migrat? Ce știu despre istoria ei? Ce evenimente stau pentru ei în prim-plan?

Spre deosebire de naționalismul etnic al trecutului, statul democratic modern al prezentului și orientării spre viitor se constituie ca o comunitate liberă și de drept, care se bazează pe natura omului și care se orientează mai puțin după origine sau limbă, ci mai degrabă după mediul social.⁴ Centrală este aici declarația că demnitatea omului (deci nu a germanului, a românului sau a sasilui) este inviolabilă. Sunt în special doi piloni care se dovedesc constitutivi pentru viitoarea formare a comunităților de stat cât și pentru viitoarea Europă: patriotismul constituțional în locul sentimentelor etno-naționale și al tradiției și pluralism cultural în loc de omogenitate.

¹ *Westwärts- heimwärts?*, Ed. Karl A. Otto, Bielefeld, 1990, p. 50.

² Rudolf Leiprecht, *Alltagsrassismus. Eine Untersuchung bei Jugendlichen in Deutschland und den Niederlanden*, Münster, New York, 2001, p. 176.

³ Vezi Rainer Ohliger, *Integration und Partizipation durch historisch-politische Bildung. Stand – Herausforderungen – Entwicklungsperspektiven*, Berlin, 2006, p. 10.

⁴ Ca orientare de bază vezi Dieter Oberndörfer, *Nation, Multikulturalismus und Migration – auf dem Weg in die postnationale Republik?*, în: „IMIS-Beiträge” 30 (2006), p. 7-21; Dieter Oberndörfer, *Sprache und Nation*, în „Zeitschrift für Ausländerrecht und Ausländerpolitik”, 2 (2006) <http://portal.uni-freiburg.de/politik/seminar/mitarbeiter/pics/Oberndorfer/Sprache_und_Nation>; Dieter Oberndörfer, *Ubi libertas, ibi patria. Rede aus Anlass der Verleihung des Erwin Stein Preises* (26.9. 1995), în: <http://portal.uni-freiburg.de/politik/seminar/mitarbeiter/pics/Oberndorfer/ubi_libertas>.

Migrație sau repatriere în postsocialism. Cazul cehilor bănățeni

Sînziana PREDA

Keywords: the Czechs in Banat, national minorities, migration, repatriation, post-Socialism

Abstract

Migration and Repatriation in Post-Socialism. The Case of the Czechs in Banat

A constant feature of the contemporary era, plurality of space (temporary or definitive), cultural and identity also, test the capabilities of individuals who have assumed the mobility, especially for economic reasons. In this regard, we intend to capture the migration flows of Czech community from southern Banat, a local ethnic group whose history began just by a travel from Bohemia region, nearly two centuries ago. This mobility must be understood as a condition of survival, even if the Czechs strategies have a price, both on a personal level (split families, either temporarily or permanently), as well as community (alteration or disappearance of customs, holidays, the port and finally, the disintegration of the community).

A trăi între două lumi definește o poziție destul de incomodă, de perpetuă „resetare” la nivel personal, dar singura care permite, se pare, celui care se deplasează în(tre) ele, gestiunea pluralității, cu toate beneficiile asociate ce sunt asociate acestui concept. Discutăm despre pluralități spațiale (temporare sau definitive), culturale și identitare, care testează capacitățile indivizilor ce și-au asumat mobilitatea, din rațiuni economice sau de altă natură. În acest sens, ne-am propus surprinderea fluxurilor migraționale într-o minoritate din sudul Banatului, un grup etnic a cărei istorie locală se deschide tocmai printr-o deplasare, din regiunea Bohemiei, acum aproape două veacuri. Sosirea pemilor¹ în Banat este una târzie, când harta colonizării provinciei imperiale aproape că fusese definitivată. Procesul – prin care Habsburgii au căutat consolidarea stăpânirii la nord de fluviu, în fața amenințării otomane – rezonează, îndeobște, când discutăm despre Banat, cu figura colonistului german. Împărțind un statut similar, de „venetic legal”, pemii s-au găsit, însă, într-o poziție secundă, în raport cu populația germană, beneficiară a unui cu totul alt status. Cea din urmă, ajunsă în provincie cu un secol mai devreme, într-un număr incomparabil mai mare, va fi împroprietărită preponderent în zone de câmpie, cu terenuri fertile, aflându-se și în apropierea principalelor căi de acces. Cehii vor veni în câteva transporturi, de-a lungul a luni de călătorie în condiții grele, fiindu-le repartizate pământuri neprimitoare, în zone montane împădurite, unde nu exista nimic care să le fi putut ușura strădaniile începerii noii vieți. Teritoriul dintre Dunăre și Nera, plănuit a se coloniza cu germani, le-a revenit în ultimă instanță, prin refuzul acestora; în consecință, Viena se va orienta

¹ Alături de germani, bulgari, sârbi, italieni, români, slovaci etc., Imperiul Habsburgic a permis așezarea în Banat și a unor grupuri de cehi provenind din regiunile vestice ale Cehiei de astăzi. Ei vor fi numiți „pemi” de către populația locală: etnonimul a rezultat din calchierea lui „Böhmen”, ce desemna originea geografică a coloniștilor.

spre păturile sărace din Bohemia¹, atrase prin făgăduieli de scutiri de taxe, de serviciul militar (pe o perioadă determinată) și, în primul rînd, acordarea de loturi generoase.

Abordarea istoriei ulterioare a enclavei² evidențiază o anume ciclicitate migrațională a colectivității de pemi, cauzată de deficiențele economice care au afectat comunitatea, în mod pregnant și repetat, aproximativ la jumătate de secol odată. Aceste praguri temporale marchează radicalizările cursului evolutiv al grupului și sunt inextricabil corelate cu dificultățile de asigurare a traiului. Motivația pentru care reprezentanții ai păturilor sărace din Bohemia alegeau relocalizarea în Banat, la începutul secolului XIX, a fost tocmai șansa unei existențe mai bune, în condițiile în care Curtea de la Viena se angaja, în fața potențialilor coloniști, să acorde diferite avantaje³. Odată convinși că promisiunile imperiale aveau doar în mică parte acoperire, mai mulți coloniști au decis fie să se reîntoarcă acasă⁴, fie să se mute în așezări din vecinătate, după ce primeau aprobarea autorităților militare (Dintr-o astfel de deplasare secundară, se naște colonia cehească de pe moșia latifundiarului Golub Lazarevič, întemeiată de coloniștii de la Elisabethfeld, prima așezare fondată după ajungerea în Banat și părăsita la scurtă vreme; în anii 1837-1838, cehii din Gârnic, Ravenska și Șumița se vor muta în Serbia de astăzi, la Kruševice). În plus, la scurtă vreme după stabilirea în Banat, cehii au fost și ei incluși în instituția comunionului (specifică graniței militare), ceea ce a limitat, fără doar și poate, intențiile de a desfășura o viață economică independentă, prin monopolul conducerii regimentelor grănicerești asupra comerțului și meșteșugurilor. Până în 1850, terenurile lucrate de către membrii comunionului nu s-au aflat nici măcar în proprietatea lor colectivă, ci a împăratului; după această dată și mult după dizolvarea oficială a *Hauskommunion*-ului (desființarea confiniului militar, din 1872, atrage inerent și suprimarea „găzdușag”-lui), cehii au fost nevoiți să se mulțumească cu rezultatele muncii practicate pe un pământ care nu le aparținea, în mod individual. Ieșirea din indiviziune a fost un proces lent, rezolvat anevoios într-o serie de cazuri. La sfârșitul veacului al XIX-lea, în satele pemilor, proprietatea individuală era deja o realitate: posesiunile erau însă de dimensiuni reduse, iar numărul locuitorilor aproape că a atins punctul maxim al curbei demografice înregistrată ca ascendentă la cumpăna secolelor XIX-XX.

Sate montane, fostele colonii dispuneau de pământ arabil puțin (situat uneori și la depărtare de așezare) și slab productiv. Sursa principală de venit o reprezenta agricultura și creșterea animalelor, iar surplusul – atunci când exista – era cu greutate valorificat, din cauza accesului extrem de dificil către piețele din vecinătate. O economie casnică închisă, în care producția meșteșugărească⁵ (pentru care etnia a ajuns să fie renumită) a suplinit absența legăturilor cu

¹ „Aceștia (cehii, n.n. – S.P.) erau stimați și respectați de către autoritățile militare și agreați pentru a deveni grăniceri de nădejde ai imperiului” (cf. Rudolf Urban, *Cehoslovaci v Rumunsku*, București, 1930, pp. 7-9 apud Francisc Draxel, *Învingătorii muntelui*, Editura Eubee, Timișoara, 2008, p. 10).

² Dintre coloniile fondate după 1820, astăzi mai există șase, cu populație omogenă cehească: Sfînta Elena, Bigăr, Gârnic, Eibenthal, Ravenska, Șumița.

³ Pentru cunoașterea detaliată a istoriei acestei minorități, a se vedea: Jindřich Schlögl, *Dějiny českých osad v rumunském Banátu (Istoria așezărilor cehești din Banatul Românesc)*, în „Zvl. otisk ze sborníku Naše zahraničí”, Praga, nr. VI (1925) & nr. VII (1926); Rudolf Urban, *Cehoslováci v Rumunsku*, Editura Smid & Compani v Sobeslave, București, 1930; Alexandru Moisi, *Monografia Clisurei*, Editura Librăria Românească, Oravița, 1938; Jaromír Jech, Vladimír Karbusický, Václav Scheufler, Olga Skalníková, *Výzkumy způsoby života a kultury rumunských Čechů (Cercetări privind stilul de viață și cultura cehilor din România)*, în „Český lid”, nr. 52, 1965; Nicolae Dolângă, *Țara Nerei*, Editura Kriterion, București, 1995; Desideriu Gecse, *Istoricul comunităților cehe din România (așezare, evoluție etno-demografică, socio-economică și cultural-confesională)*, teză de doctorat, susținută la Institutul de Istorie „George Barițiu”, Cluj-Napoca, 2009; Sînziana Preda, *Istorie și memorie în comunitățile cehilor din Clisura Dunării*, Argonaut, Cluj-Napoca, 2010.

⁴ „Mulți din Cehii nemulțumiți s’au repatriat – Iosif Svoboda, Vaclav Kral etc. – străbătând drumul lung pe jos cu lunile, înmîlînd numai numărul cerșetorilor” (cf. Alexandru Moisi, *op. cit.*, p. 253).

⁵ Cehii produceau obiecte de uz casnic (mături, coșuri – așa numitele „brente”), diverse articole din lemn (șindrilă, butoaie, roți de tors, mobilier, furci etc.) și var (la Gârnic), toate acestea comercializate în satele vecine.

exteriorul. Pentru cei de la Eibenthal și Bigăr în special, un anume venit (stabil) a putut fi asigurat, spre finele secolului al XIX-lea, prin angajarea la recent inauguratele exploatare de cărbune din zonă. O sursă salarială, până prin anii '50, a fost asigurată de intrarea în slujbă a tinerelor cehoace (un obicei care valida calitățile viitoarelor mame și soții), la familii înstărite, ce aveau nevoie de ajutor pentru curățenie și creșterea copiilor.

Totuși, astfel de alternative nu au rezolvat starea critică în care se găseau satele: soluția a venit din interior, prin declanșarea migrației secundare, rezultat al conștientizării suprapopulării¹, dar și al dorinței de a începe o viață mai ușoară, confortabilă, departe de un mediu caracterizat prin efort și privațiuni. În perioada cuprinsă între Primul Război Mondial și anul 1938, numai din satul Gârnici au emigrat patruzeci și cinci de familii (incluzând 168 de suflete²), îndreptându-se fie către localități din regiune, fie în afara granițelor românești: în Berzasca și Ogradena (7), 8 la Zlatița și 12 la Liubcova, 10 în Biserica Albă, în Mîrcina, Rusova, Vrani; în Bulgaria, 19 familii, în Cehoslovacia, 12, iar valul cel mai consistent s-a îndreptat către Statele Unite, unde au plecat peste 50³. Munca grea, la câmp, executată cu mijloace primitive, până aproape de zilele noastre este invocată, formal și informal, drept unul din motivele hotărârii de emigrare. Este un tip de discurs ce caracterizează o parte dintre cei plecați din comunitate după 1989 și, prin extrapolare, putem afirma că el era la fel de valabil acum mai bine de un veac, când traiul era mult mai greu (persistența lui a fost confirmată de campaniile etnografice desfășurate în anii 1961-1964 de cercetători praghezi și publicate sub titlul *České vesnice v rumunském Banátě/Sate cehești în Banatul românesc*; la un alt nivel, el a fost semnalat și, uneori, valorizat negativ, de anumiți ziariști cehi, care au descoperit enclava, după prăbușirea regimului comunist). Deși comparativ cu satele vecine (românești, sârbești), standardul de viață al pemilor era mai ridicat (la fel, gradul de alfabetizare), izolarea a ținut departe grupul de interacțiunea care i-ar fi înlesnit metabolismul economic. Acesta este background-ul pe care țărani cehi încep să se simtă atrași, ca mulți alți bănățeni, de mirajul pe care îl întruhipa America la sfârșitul secolului al XIX-lea, un spațiu investit de mentalul colectiv cu posibilități de realizare personală, ce va marca debutul unui alt destin pentru un grup de familii plecate din colectivitate: precum strămoșii lor din Bohemia, urmașii vor reconstitui, peste ocean, tipul de existență lăsat în Banat, de la arta culinară și până la modelul lăcașelor de rugăciune.

Cei care au luat contact cu Lumea Nouă au încercat să se integreze cât mai bine cu puțință, experimentând transformările generate de revoluția agricolă și cea industrială, ceea ce a avut un puternic impact asupra unor țărani care utilizau metode medievale de exploatare a pământului. A. Moisi apreciază că numai din Gârnici au plecat peste 50 de familii⁴; probabil ele au fost cele ce s-au așezat în Dakota, de unde vor migra din nou, în Virginia, atrase de știrile care lăudau clima blândă și terenurilor agricole, în mai mare măsură disponibile în acea regiune. Veștile despre reușita deschizătorilor de drum au convins și alte familii, care au migrat în Virginia,

¹ „Cehii fiind în obște destoinici și muncitori au transformat munții în pământ agricol, dar înmulțindu-se și obicinuiți la traiu bun, nu stau locului. Când primesc în alt loc, chiar și în altă țară, pământ mai bun și ieftin pleacă” (cf. A. Moisi, *op. cit.*, p. 253).

² Recensământul din anul 1930 a înregistrat o creștere a populației de cehi în toate cele șase sate, cu excepția Gârnici-ului, unde regresul trebuie pus și pe seama pierderilor cauzate de boli apărute după război, precum tuberculoza și sifilisul. Cifrele sunt următoarele: Sf. Elena – 935 (99,2%), Gârnici – 1090 (97,4%), Bigăr – 483 (96%), Eibenthal – 582 (100%), Ravenska – 386 (99,4%), Șumița – 469 (99,7%) (cf. Remus Crețan, *Etnie, confesiune și comportament electoral în Banat. Studiu geografic (sfârșitul sec. al XIX-lea și sec. al XX-lea)*, Universitatea de Vest Timișoara, 1999, p. 161).

³ A. Moisi, *op. cit.*, p. 272. Totuși, în SUA și Bulgaria au emigrat mult mai multe familii, aproximativ 150 – cf. R. Crețan, *op. cit.*, p. 161. Cel puțin pentru Bulgaria, există date concrete: aproximativ 80 (precum Čizek, Eliáš, Filip, Karbula, Kopřiva, Pitra, Švejda) au plecat din Sf. Elena, în intervalul 1896-1898, fie stabilite în unele orașe, fie punând bazele unei noi așezări (cf. Desideriu Gecse, *op. cit.*, p. 84 și 95).

⁴ A. Moisi, *op. cit.*, p. 272.

astfel punându-se bazele unei comunități în districtul Dinwiddie (s-au păstrat mai multe patronime, precum Uzel, Bradaci, Blaha – Gârnic, Mizera, Nedved – Eibenthal)¹. Informații detaliate despre pemi ajunși în Statele Unite sunt reconstituite chiar de către descendenți; astfel, se pot cunoaște numele unora dintre cei plecați, traseele parcurse, documente de călătorie, locurile unde au întemeiat mici comunități, mărimea terenului pe care l-au achiziționat etc. De pildă, în 1889, Josef Blaha pleca de la Gârnic (pe atunci numit „Weitzenried”) și ajungea în Dakota de Nord, unde a petrecut un an înainte de a se așeza definitiv în Virginia. Frații săi l-au urmat în 1903 și 1911 și în Dinwiddie au cumpărat terenuri alăturate, pe care și-au construit casele. Din același sat au sosit alte familii, punându-se fundamentele unei comunități agricole, care și-a construit o biserică și un stil de viață similar cu cel al grupului rămas în Banat². Un alt exemplu este cel al lui Jan Kuska, care, împreună cu familia, emigra în 1903, călătorind pe vasul „Brandenburg” și debarca la Baltimore pe 26 aprilie, pentru ca mai apoi să se stabilească în Petersburg, Virginia³. În perioada interbelică, s-a ajuns și în Argentina: din Sf. Elena, mai multe familii (Klepáček, Štěpnička, Kovářik, Hrůza), predominant reformate, au plecat în anul 1929⁴.

Apogeul în dinamica demografică a comunității este atins în 1947, când mai mult de o treime dintre pemi⁵ vor accepta să se stabilească în Cehoslovacia, pe baza unui protocol încheiat între Regatul României și Republica Cehoslovacă, în vederea transferului naționalilor cehi și slovaci, din România în Cehoslovacia (București, 10 iulie 1946). De fapt, Praga era animată de intenția repopulării regiunii Sudete cu cehi și slovaci din diaspora (Ucraina, Franța, Germania⁶, România, Croația, Bosnia, Herțegovina), spre a securiza frontiera și a deplasa acolo mână de lucru⁷. Până atunci, plecările pemilor nu au avut caracter organizat, iar arealele de destinație nu erau cunoscute migranților decît prin scrisori⁸ primite de la cei care ajunseseră în teritoriile vizate. Până atunci, sporadic, grupuri de familii hotărau să inițieze o schimbare, prin asumarea de riscuri majore, dar fără implicații asupra colectivității. Din 1947 însă, schimbarea va fi propusă din exterior, asociată unei prezentări elogioase și exagerate, după cum se va dovedi ulterior, din anumite perspective; promovarea exploata nu numai sensibilitatea economică a țărănilor cehi din Clisură, ci, mai ales, un nou concept, *patriotismul*. Nou, întrucât până la acel moment, pemii nu au optat, în traseele lor migraționale, pentru zona Bohemiei. O anume legătură afectivă cu spațiul matricial exista (și există) în enclavă, în formă latentă, exprimată și

¹ D. Mair, *Kde domov můj* apud John E. Wells, *The Czech and Slovak communities in Virginia*,

[http://www.mariepearson.com/media/Czech_and_Slovak_Communities_in_Va.\\$5B1\\$5D.doc](http://www.mariepearson.com/media/Czech_and_Slovak_Communities_in_Va.$5B1$5D.doc), 28 iul. 2009, p. 29.

² Marie Blaha Pearson, *Exploring Czech Families of Immigrants 100 years later: Those who remained in their „Old World” ancestral villages and those who were raised in the „New World,” America*, <http://virginiaczechslovak.org/#!/svu/Explore.pdf>, 6 oct. 2010, p. 3.

³ Kuska Family, <http://www.relspeaking.com/KuskaRS.html>, 6 oct. 2010.

⁴ Pastorul Petr Kovářik, *Cronica evanghelică «Za půdou»*, p. 118-119 apud D. Gecse, *op. cit.*, p. 102.

⁵ Unele surse apreciază că în anii 1947-1949 aproape 5.000 de persoane au plecat în Cehoslovacia – cf. *České vesnice v horách rumunského Banátu (Șatele de munte cehi în Banatul românesc)*, <http://www.paladix.cz/clanky/ceske-vesnice-v-horach-rumunského-banatu.html>, 1 oct. 2010.

⁶ Ondřej Matějka, *În Ondřej Matějka on the uncomfortable issue of the Sudetenland*, <http://www.radio.cz/en/section/one-on-one/ondrej-matejka-on-the-uncomfortable-issue-of-the-sudetenland>, 8.10.2010.

⁷ Adéla Kosinová, *Česká menšina v Rumunském Banátu – Reemigrace/Minoritatea cehă în Banatul românesc – reemigrare*, lucrare de diplomă, 2006, Universitatea Pardubice, http://krajane.czu.cz/geografie-nab/doku.php?id=ceska_mensina_v_rumunskem_banatu_-_reemigrace, 1 oct. 2010.

⁸ „Odată ce nucleul unei colonii a fost stabilit, creșterea (viitoarei comunități, n.n.) a fost asigurată. Primii care au ajuns au corespondat cu prietenii și rude și au trimis scrisori ziarelor slave, relatînd despre terenurilor ieftine și clima prielnică din Virginia. <Slavie>, un ziar ceh publicat în Wisconsin și care se bucura de o circulație națională, a fost responsabil pentru multe dintre aceste migrații. Unul dintre primii veniți și-a făcut o misiune din a scrie, în mod regulat, la <Slavie>, descriind Virginia în culori stralucitoare” (cf. Anderson, Nels, *Petersburg: A Study of the Colony of Czechoslovakian Farmers in Virginia*, „Immigrant Farmers and Their Children, Edmund deS. Brunner, ed., Garden City, NY, Doubleday, Doran & Company, Inc., 1929 apud Marie Blaha Pearson, *loc. cit.*, p. 3).

instrumentalizată ca specificitate, în raporturile cu *celălalt* etnic. Chemarea „patriei-mame”, victorioasă după alungarea naziștilor, și care „își cheamă la sânul său fiii rătăciți prin Europa și prin întreaga lume”¹, va oferi, teoretic, sentimentului, o dimensiune activă, prin promisiunile Pragăi de a acorda (așa cum odinioară făgăduiau Habsburgii coloniștilor) avantaje însemnate, adică locuințe și locuri de muncă.

Este de presupus, pe fondul evoluțiilor marii istorii, că membrii grupului minoritar bănățean s-au putut simți, pentru prima oară, în mod oficial, *cehi* și, drept urmare, revendicați de statul de unde au pornit străbunii lor. Totuși, în relatările interlocutorilor noștri, termenul „patriotism” nu este niciodată menționat. În 1947, mai degrabă de a se fi *repatriat*, pemii *au plecat*, după cum rezultă din analiza interviurilor de istorie orală, înregistrate în cele șase sate cehești. Deși o parte a literaturii de specialitate din Republica Cehă desemnează exodul cu expresiile *repatriere*², *reemigrare*³, *reîntoarcere*, poveștile celor rămași nu fac referire la astfel de concepte. În opinia lor, sărăcia, accentuată de conflagrația mondială, reprezintă imboldul hotărârii de a abandona existența construită în Banat. Ceea ce este interpretat drept *întoarcere acasă* (totuși, fără a exclude motivele economice ale migranților) pare, mai curând, un episod al mobilității unui grup în căutarea locurilor de muncă.

Transferul de populație a fost pregătit de partea cehoslovacă de la începutul lui 1946, când a fost lansat apelul revenirii în „țara de baștină”⁴; în sate, învățători sau alte persoane („delegați”, cum apar numite în poveștile rudelor rămase) au prezentat locuitorilor, în culori pozitive, un posibil destin, care avea să satisfacă expectanțe vechi de generații. Au existat neașteptat de multe cereri din partea etnicilor cehi și slovaci, candidații pentru *relocare* (subl. noastră) apropiindu-se de cifra de 40.000 de persoane. Imediat după eliberarea de ocupația germană, din România au venit, fără acte, aproximativ 4000 de persoane, îndeosebi femei tinere, lipsite de posibilități materiale⁵. „Patriotismul și o puternică identitate cehească a conaționalilor din România au fost, de cele mai multe ori, motivele pentru re-emigrare în perioada postbelică [...] Cel mai important factor, dar adesea neglijat, a fost o presiune puternică din partea Republicii Cehoslovace”, preocupată mai mult de interesele sale în zonele de frontieră, decât de binele etnicilor cehi și slovaci veniți din afară⁶.

Familiile cu (mai) puține posibilități au constituit candidații siguri ai transporturilor care s-au organizat spre zona Sudetă și, tot din rândul lor, au revenit în Banat cei mai puțini reprezentanți. „*Cam un sfert s-a întors. (Așa s-a întâmplat numai la Bigăr, sau peste tot?) – Nu cunosc celelalte sate, dar...s-au întors, într-un fel, familiile care aici erau mai înstărite; cei care aici au fost mai săraci, au rămas acolo. Probabil că acei care au fost mai înstăriți, știu eu, le părea rău după ce au lăsat aici și s-au reîntors*”⁷. Unii nu au reușit să se adapteze („*A[u] stat vreo 2 ani sau 3, și-o parte din ei s-a întors iar 'napoi de-acolo, nu i-a plăcut*”⁸), dar toți cei plecați au fost profund mișcați de tragedia germanilor expulzați, ale căror case au fost date și pemilor strămutați. Tradiția orală reconstruiește cu acuratețe experiențele rudelor și cunoscuților. „*La unii [nemți] a rămas mâncare pe masă, alții a avut fete de măritat, fetele plângeau, pupau mobila în casă și trebuia să părăsească tot și să plece*”⁹. Chiar dacă au fost sfătuiți să nu ia

¹ Pavel Rozkoš, *După șazeci de ani...*, în vol. *Europa identităților* (coord. Elena Rodica Colta), Ed. Complexul Muzeal Arad, 2008, p. 491.

² Jana Šindelářová, *Čeští vystěhovalci v Banátu a jejich repatriace do České republiky (Emigranți cehi în Banat și repatrierea lor în republica Cehă)*, Plzeň: Diecézní charita, 1997.

³ Adéla Kosinová, *Česká...*

⁴ *Ibidem* (cap. „První remigrační vlna v letech 1947 – 1949”).

⁵ *Ibidem*.

⁶ *Ibidem*.

⁷ Josef Mleziva, n. 1957, Bigăr, învățător, interviu realizat la Bigăr, august 2006.

⁸ Terezia Mareș, n. 1936, Bigăr, interviu realizat la Bigăr, august 2006.

⁹ *Ibidem*.

nimic de acasă, întrucât vor primi la destinație tot ce este necesar, și s-au descurcat destul de greu în primii ani, pemii au refuzat să se alăture guvernului, în acțiunile îndreptate împotriva populației germane. „Și ăștia care a văzut, cum a fost scoși ăia de-acolo, n-a vrut să rămână acolo, în munca altuia, a fugit de-acolo, noaptea a plecat pînă la graniță”¹. Cei care au fost prinși, au fost pentru scurtă vreme închiși, apoi eliberați, reușind să ajungă în satele de origine.

În absența mărturiilor celor plecați, reconstituim mai greu starea de spirit a emigranților, pe baza relatărilor familiilor rămase. Autoritățile cehoslovace insistau, în propaganda lor chiar agresivă, asupra obârșiei pemilor, asupra legăturii indiscutabile a acestora cu o cultură a cărei parte continuau să fie, chiar și după relocalizarea strămoșilor bohemieni. „Și bunica, când am avut 8 ani sau 10, a plecat la cehi cu băiatul ei ăl mic, c-a fost vorba că ne ia pe toți, obligator să ne ducem iar înapoi la cehi, că de-acolo a fost lumea venit și așa a zis, că iar ne ducem înapoi”². În rândurile sătenilor se crease convingerea că strămutarea va fi un fapt necesar, de vreme ce totul fusese perfectat la nivel de stat. „Care nu vrea din voie bună, că merge obligator. Da’ n-a mai venit să ne ia obligator”, ceea ce demonstrează, pe de-o parte, și inadvertențele suferite în aplicarea proiectului de repopulare. „Păi la noi (în Bigăr, n.n.), după-aia, au venit mulți ’napoi, care...la ei era tot o criză economică, era cartele, îi dădea, vorba aia, la cartelă, și pește”³. Era imposibil ca într-o țară devastată de război să se asigure unor imigranți – fie ei și cehi la origine – condiții mai bune decît băștinașilor: publicitatea a fost abil gestionată, spre a suplini nevoile unui stat mult încercat în conflict. Se solicita mână de lucru pentru refacerea țării, astfel că „delegația din Cehia, care a înscris din toate satele cehe” a întocmit liste cu doritori, repartizați să lucreze „la pămînt, în industrie, la tâmplărie”⁴, avându-se în vedere că pemii nici nu puteau avea acces la slujbe mai bune, din cauza lipsei de pregătire. Astfel, oportunitățile lucrative au fost din start limitate; cehii din Clisură, ca și alți cehi și slovaci „repatriați”, au fost așezați în anumite zone (de unde li se interzicea să se mute), au fost nevoiți, ca niște *outsideri*, să se mulțumească cu orice și numai după ani au reușit să se stabilească (cei care au intenționat aceasta) în alte regiuni ale țării. Chiar dacă au păstrat nostalgia existenței din Banat, cei strămutați, în majoritate, au fost mulțumiți de propria alegere (sau de alegerea părinților lor), „pentru că aici trăiau mult mai rău decît cum au trăit acolo”⁵.

Expunerile orale ale evenimentelor din 1947 (plecările au continuat pînă în 1949, dar în măsură redusă), urmează, în general, același pattern: cineva, nenominalizat („o venit ei, [de] la Ceoslovacie și o strâns lume care vrea să se ducă acolo”⁶), a venit din Cehia/Cehoslovacia, spre a strînge pemii din sate, promovând ideea unei vieți îndestulate, de care vor avea parte, dacă vor accepta să se stabilească acolo. Povestitorii inventariază apoi cazuri din propria familie, care au ales să plece, și experiențele, bune sau rele, pe care le-au întâmpinat în noua lor viață (uneori, sunt amintite cele de pe traseul de întoarcere al re-emigranților). Cel mai adesea, concluzia interlocutorilor punctează o apreciere pozitivă a standardului de viață atins de rudele ajunse acolo, uneori în comparație cu stagnarea celor din Banat.

În următoarele decenii, peisajul demografic al colectivității din Clisură nu a mai înregistrat fluctuații, doar sporadic, membri ai grupului au luat drumul Cehoslovaciei, pentru reîntregirea familiei. Mai însemnată devine, în a doua jumătate a secolului, schimbarea mediului rezidențial, mutarea la oraș a unor reprezentanți ai generațiilor tinere, în centre precum Reșița, Turnu-Severin, Orșova, Caransebeș, Timișoara. Pe măsură ce planurile de industrializare forțată, din epoca ceaușistă, au inclus și exploatarea de la Moldova Nouă, Cozla, Bigăr și Baia Nouă,

¹ *Ibidem*.

² *Ibidem*.

³ Vențel Mleziva, n. 1933, Bigăr, miner/pensionar, interviu realizat la Turnu Severin, august 2006.

⁴ *Ibidem*.

⁵ *Ibidem*.

⁶ Maria Pelnaș, n. 1925, Bigăr, interviu realizat la Bigăr, august 2006.

comunitatea s-a deschis străinilor și proprii ei reprezentanți au ales să se desprindă de existența de tip tradițional. La Moldova Nouă s-au stabilit familii din Sf. Elena, din Șumița și Ravenska altele s-au mutat la Caransebeș. Unii tineri au continuat studiile în mediul urban, unde au reușit să acceseze slujbe mai ușoare decât cea de miner sau lucrător în pădurile din preajma satelor. Totuși, raportat la numărul membrilor comunității, înainte de evenimentele decembriste, procentul pemilor care au ales să aibă domiciliul în afara ei a rămas destul de mic. Majoritatea sătenilor au continuat să fie angrenați în subteran și în exploatările forestiere (și la ocoalele silvice), salariile, relativ bune, asigurându-le un trai decent.

Odată cu transformările radicale din anii '90, nu numai viața economică a enclavei a fost bulversată, ci și orizontul ei mental. Posibilitatea de a circula fără interdicții în străinătate a adus în prim-plan modelul Cehiei, luat drept reper în mai toate domeniile existenței. Plecărilor din această perioadă trebuie puse în strânsă legătură cu dorința de a atinge bunăstarea de „acolo”, un stat care, în definitiv, avusese parte de același sistem politic. *„Eu am fost în '80, domnișoară, în Cehia, la sora bunicii – păi eram noi comuniști, ei erau comuniști, dar era o diferență, vă spun, mare, mare! Era, cum se zice aici, totul pentru om și nu știu ce, dar nu era nimic: acolo, într-adevăr, era”*¹. Cei care doreau să plece dispuneau acum de informații amănunțite, clare și corecte – prin intermediul rudelor strămutate în 1947 – despre ceea ce putea găsi în „patriamă”² și, cu sprijinul aceluiași rude, au început noua viață (prin acordarea, de către acestea, de adăpost și găsirea de slujbe). *„Acum (în 2005, n.n.), ca să pleci, trebuie 173.000 coroane, de persoană, în cont, în bancă – aproximativ 200.000.000 de lei (vechi, n.n.); statul ceh îți oferă de trei ori loc de muncă, și dacă refuzi și a treia oară, îți dau protecția socială – 1000 de coroane, adică 1.200.000 [lei]. Trebuie să dovedești că ai unde să stai: persoana care trebuie să te primească, trebuie să ofere de fiecare persoană câte o cameră; o familie cu trei copii, are nevoie de un apartament de patru camere”*³. De regulă, emigranții locuiesc, într-o primă etapă, la rudele aflate de ani buni în Republica Cehă; totodată, dacă la Praga costurile depășesc posibilitățile emigranților, stabilirea în împrejurimi sau în alte zone/orașe reprezintă o opțiune.

În timp, pemii care au ajuns dincolo în primii ani de după Revoluție au devenit sursă de ajutor și informații pentru cei care au venit în valurile următoare, după anul 2000, când minele au început să își disponibilizeze angajații. *„Dacă e de lucru, asta e binele nostru – la noi, fără lucrul undeva, angajat, dacă nu e, n-are din ce să trăiască (Așadar, cea mai importantă este mina...) – da, dar dacă aia se oprește, atunci cred că nu rămâne nime[ne]a aici”*⁴. Firma cehească Mitas a profitat de această mână de lucru ieftină și fără pretenții, ajungând să recruteze transporturi întregi, direct din sate; în fața refuzului autohtonilor de a accepta o muncă dificilă, managerii cehi au realizat *„că forța de muncă este în România (în satele pemilor, n.n.), corectitudinea și cinstea, tot este, că la nivelul satelor cehe, limba, pentru că ce-i interesează mai mult? Îi interesează: munca și limba!”*⁵. După terminarea a opt clase, tinerii din comunitate, cu cunoștințe destul de limitate despre lumea din afara locului de rezidență și fără un orizont de așteptări prea ridicat, au decis că angajarea la fabrica pragheză de cauciucuri reprezintă oportunitatea de a scăpa de o viață anostă, de agricultor, o existență marginală și fără perspective, într-o țară care nu dă semne că va ieși din marasm prea curînd. După dispariția slujbelor în exploatarea forestieră și din subteran, agricultura a rămas singura modalitate de asigurare a traiului, dar mentalitatea generațiilor recente nu concepe travaliul depus altădată: *„Tineretul mai bine se spânzură decât să muncească ca noi”*. Până în anii din urmă, s-a practicat o agricultură de

¹ Josef Nedvěd, n. 1944, Eibenthal, miner/pensionar, interviu realizat la Eibenthal, august 2006.

² Václav Mašek, n. 1941, Gîrnicești, preot, interviu realizat la Eibenthal, august 2006.

³ Ștefan Taborschi.

⁴ Victor Pospisil, n. 1930, Eibenthal, miner/pensionar, interviu realizat la Eibenthal, august 2006.

⁵ Francisc Roch, n. 1957, Bigăr, învățător, interviu la Sf. Elena, august 2010.

subzistență, cu mijloace rudimentare și eforturi suplimentare, un motiv în plus pentru a visa la mijloace facile de trai.

„Astăzi, oamenii exprimă mai mult un fel de patriotism local, sunt foarte legați de satele lor, iar ceea ce ar prefera ar fi unele investiții directe, din partea firmelor cehești, astfel încât să poată rămâne în sate”¹. Nu toți membrii grupului văd în expatriere o soluție, sau cea mai potrivită cale de rezolvare a problemelor lor și se arată dispuși la o revenire în Banat, dacă situația financiară ar permite-o. De altfel, guvernul ceh, cu tot sprijinul material acordat celor catalogați de către unii autori cehi drept „conaționali”, „compatrioți”, a militat întotdeauna pentru rămânerea lor „in situ”, doar în acest fel fiind posibilă prezervarea specificului și a înfățișării comunității tradiționale. „Scopul, obiectul asistenței [acordate] nu este încurajarea întoarcerii lor (a pemilor, n.n.), ci, mai degrabă, încercarea de încurajare a satelor”². Spre a limita, pe cât posibil, depopularea lor, Cehia, atât pe cale guvernamentală, cât și prin intermediul unor ONG-uri (cele mai însemnate acțiuni au fost și sunt derulate de *Člověk v tísni/Om la strămoare*) a încercat implementarea de soluții care vizau rentabilizarea unor direcții de activitate în limitele celor șase localități. Efectuarea unei analize SWOT (evaluarea oportunităților și aspectelor dezechilibrate într-un proiect), la nivelul anilor 2000, a relevat că printre punctele tari se numără o relativă apropiere de mediul urban (ceea ce înseamnă, implicit, acces la avantaje bancare), drum de acces (deși neamenajat), perpetuarea unor meșteșuguri (transmise din tată în fiu), o floră abundentă și diversă (de valorificat în mai multe domenii). Traseele marcate sunt parcurse de turiști, care pot alege de la pescuitul în Dunăre și până la vizitarea peșterilor din apropiere. Punctele slabe se referă la lipsa educației în folosirea creditelor și împrumuturilor, interesul redus pentru dezvoltarea unor afaceri proprii. Cel puțin la momentul întocmirii acestui raport, exista dezinteres și chiar teamă privind contractarea de credite.

Toate aceste constatări au rămas, însă, fără aplicabilitate, într-un univers ale cărei necesități au devenit stringente după 1989. Absența unui salariu (sau a unuiu stabil) reprezintă o realitate care nu poate fi anulată de proiectele scripturale, oriât de bine intenționate sunt acestea. Imposibilitatea de a găsi soluții pe plan local ține, în fapt, de o criză generală, la nivel de țară, față de care pemii reacționează prin singura strategie considerată de ei utilă, și anume, mutarea într-o altă țară. Fie că ea se numește Republica Cehă, Italia ori altfel, atâta vreme cât poate asigura ziua de mâine, cu toate costurile din plan sufletesc, este de preferat unui acasă fără orizont. „Pe mine asta mult mă deranjează, mult, mult, că eu trebuie să plec din sat. Ori în Germania, ori plec în oraș, în Caransebeș, în Lugoj, în...fac o vechime, că aicia n-am unde”³. Vârstnicii sesizează importanța pe care a dobândit-o în colectivitate, de mai bine de jumătate de secol încoace, „banul, căci pentru toate trebă bani”, și cu atât mai mult cu cât există nenumărate tentații generate de societatea de consum. „Tineretul nu mai vrea să se mulțumească cu puțin, cu ceea ce primesc la Bobinronic⁴, deși dacă ar fi fost banii ăștia pentru bătrâni, ar fi fost suficienți. Ei văd modelul la cei de prin străinătate”⁵.

Este evident că „repatrierea” din ultimele două decenii este rezultatul conjugării nevoilor economice, existențiale, cu modelele achiziționate dintr-un alt spațiu cultural, ce orientează expectanțele actuale ale grupului. Tot ce este conceput în „vest”, într-o societate creditată de către pemi ca fiind evoluată, în raport cu cea autohtonă, este dezirabil și constituie *idealul*, tangibil indiferent de resursele puse în joc, fizice și psihice. Migrantul epocii contemporane a încetat să fie exploratorul și cuceritorul din perioada marilor descoperiri geografice. Astăzi, el

¹ Dan Mair, în Ian Willoughby, *The Czech ethnic minority in Romania*, <http://www.radio.cz/en/article/61781>, 1 aug. 2009.

² *Ibidem*.

³ Ferdinand Draxel, n. 1972, Șumița, interviu realizat la Șumița, august 2007.

⁴ La Gârnîc există o reprezentanță a unei firme cehești, unde se produc bobine pentru motoare electrice și unde mai sunt angajați și câțiva săteni.

⁵ Carol Cusca, n. 1930, Liubcova, învățător/primar al comunei Gîrnîc/pensionar, interviu realizat la Gârnîc, noiembrie 2008.

este, mai cu seamă, un veritabil concurent, în lupta tot mai strânsă pentru accesul la resurse, tot mai scumpe, tot mai puțin disponibile. Ca și cehii din Ucraina sau vietnamezii (conform spuselor sătenilor din Clisură, aceștia alcătuiesc cel mai mare grup de imigranți din Republica Cehă), pemii se detașează, treptat, de o identitate pe care, dintr-o anumită perspectivă, o consideră constrângătoare și/sau limitativă.

În contact cu societatea gazdă, vechiul mod de viață, fondat pe repetitivitate și serialitate, este abandonat, imigrantul experimentând un altul, axat pe ritmuri iregulate și rapide. Vechea identitate, protectivă până la un moment dat (o anumită vîrstă), continuă să reziste în modelele educative (cel puțin pentru prima generație născută în Republica Cehă), credințele religioase (de pildă, conform informațiilor de teren, bapțiștii din Sf. Elena au resuscitat viața religioasă în comunitățile cehești în care au ajuns) și, bineînțeles, la nivel memorial, prin amintirile care, cel mai adesea, idilizează existența lăsată în urmă. Această identitate se activează, cu deosebire, în timpul vizitelor în România (concediu, evenimente familiale, festivalurile bianuale ale etniei, întâlnirile „fiiilor satului”), vizite care pun în lumină achizițiile spirituale și materiale ale emigranților. Procesul de aculturație este remarcat, în special, și, uneori, cu dezamăgire, de către bătrânii rămași, al căror discurs este extrem de elocvent în a surprinde modificările suferite de cei expatriați definitiv (o dovadă a acestei decizii irevocabile este și renunțarea la cetățenia românească sau vânzarea caselor). Născuți și educați într-un proiect de viață colectiv (cel puțin generațiile vîrstnice proveneau din familii mari; comunitatea-etnie, protectivă în raport cu alteritatea), bazat pe sedentaritate, pemii din Clisură, sub presiunea transformărilor economice și în virtutea background-ului etnic și istoric, au ales – și vor continua să o facă, până la dispariția iminentă a comunității lor – inserarea într-un proiect de viață centrat pe mobilitate, individualitate, care, deși va pune capăt istoriei unei minorități aparte, le va permite supraviețuirea oriunde condițiile vor fi mai prielnice.

Formațiuni politice ale minorităților. Cazul UDMR

Dan NANU

Keywords: Democratic Union of Hungarians from Romania, national minorities, the Romanian Parliament, Romanian state, post-communist Romania

Abstract

The Political Formations of Minorities. The Case of Democratic Union of Hungarians from Romania

After the communist and anticommunist cleavage, the second considerable tension which had enlivened at the early 90s, was the opposition between nationalist political forces and the antinationalists' group. Before it had become a partisan behavior, nationalism represented a characteristic of the Romanian state which could not be defined as a state nation, but as a national state. Among all the national forces from Romania, only DUHR had refused the definition of the Romanian state as it appears in the first article of the Romanian Constitution dating from 1991, and this attitude remained intact even after the 2003 revision. The national definition of the minorities formations which benefit of a special state contains in a global way, rather identity than a real, mobilizing logic. Trying to frame DUHR in a classical category of the political side is a delicate operation. An internal reconstruction of DUHR denies the exposing of a side doctrine: more groups, associations, different platforms some of them being contradictory, coexisting in a given unit of ethnical identity. The DUHR legitimacy is based on the common interests of the Hungarian people, beyond any political vision. DUHR remains in our days, too, not only the main minority actor from the Romanian Parliament with different legal status from the political formations of the other national minorities, but also the most important pawn, indispensable in any kind of coalition on the Romanian political stage.

După clivajul „comunist-anticomunist”, cea de-a doua mare tensiune care a animat forțele politice din România la începutul anilor '90 îi va opune pe naționaliști antinaționaliștilor. Înainte de a fi un comportament partizan, naționalismul reprezintă însă o trăsătură a statului român, care nu se definește ca stat-națiune, ci ca stat național.¹ Consensul constituțional din 1990-1991 dă un conținut etnic națiunii: așa cum spunea un deputat, Petre Țurlea, în discursul său din 10 septembrie 1991 din Adunarea Constituantă, „cel mai important lucru pe care noi trebuie să-l acceptăm, să subliniem în fața întregii omeniri, mai ales în contextul internațional actual, este faptul că în România marea majoritate a populației, peste 80%, este aparținătoare aceleiași etnii, este un stat național unitar”.² Națiunea era văzută ca o dimensiune înglobantă a statului; o expresie a acestei viziuni este discursul constituționalistului Ion Deleanu din 13 februarie 1991, care vedea în națiune, „o dimensiune de ordin psihologic a statului” și, cu acest

¹ Pentru specificitatea statului național în raport cu statul-națiune, vezi: A. Dieckhoff, *L'Etat face au defi de la multinationalité*, în „Studia Politica. Romanian Political Science Review”, vol. I, nr. 3, 2001, pp. 777-786.

² Geneza Constituției României 1991. *Lucrările Adunării constitutante*, București, Ref. „Monitorul Oficial”, 1998, p.132.

titlu, considera că ea „*nu este un fenomen exclusiv etnic sau biologic; ea sintetizează și exprimă trecutul istoric, tradițiile, modul de viață, comunitatea de limbă și cultura, legătura genetică a generațiilor și unitatea idealurilor lor pentru formarea și afirmarea statului național român*”.¹ Doar Uniunea Democrată Maghiară din România a refuzat această definiție a statului român care apare în articolul 1 al Constituției din 1991, ce a rămas de altfel intactă și după revizuirea din 2003. În acest sens, tensiunea naționalistă opune UDMR tuturor celorlalte partide din România, cu excepția formațiunilor politice ale minorităților. Forma cea mai sensibilă a acestei opoziții este exprimată de înscrierea atributului „național” în titlaturile oficiale ale partidelor politice – 11 formațiuni îl folosesc în 1990, 16 în 1992, 7 în 1996, 2000 și 2004, 2 în 2008.² Dorința UDMR de a se opune unui stat național centralizator și nivelator și încercarea sa de a înscrie clivajul centru-periferie în realitățile politice românești au fost blocate cu ajutorul mai multor strategii, cu utilizarea unor diverse mijloace. Cea mai importantă strategie a vizat „îmblânzirea” UDMR prin înscrierea sa în cadrele statului național. Aceasta „îmblânzire” a fost facilitată de faptul că, prin unele din platformele pe care le reunește, UDMR este la rândul ei sensibilă la o definiție etnică a națiunii, chiar dacă se raportează la națiunea maghiară și nu la cea română. Adversarii UDMR au devenit deci partenerii săi: împreună au imaginat mai multe strategii de integrare nu a minorității, ci a Uniunii Maghiare. Astfel, până în 1996, UDMR a fost inclusă în polul opoziției anticomuniste, fără a merge până la constituirea unor liste comune la alegeri; după 1996, ea devine parte a majorităților parlamentare (în ciuda compozițiilor diverse ale celor trei legislaturi din perioada 1996-2008) și chiar a doua din coalițiile guvernamentale (Uniunea dispunând de miniștri în cabinetele formate între 1996 și 2000, alături de reprezentanți ai CDR și ai Uniunii Social Democrate, ca și după 2004, alături de miniștri din PNL, PD și PUR/PC). Mai mult, din aprilie 2007, a rămas la guvernare doar alături de PNL, într-un guvern minoritar susținut în Parlament de PSD și PC, continuitate marcantă și pentru coalițiile guvernamentale în care a participat alături de PD-L și Alianța PSD-PC (2008-2009) și apoi doar cu PDL, la care s-a adăugat partidul „dezertorilor politici” intitulat UNPR, fenomen caracteristic pentru starea faptică actuală.

Cealaltă cale destinată să șteargă orice posibilă recunoaștere a clivajului centru-periferie este mai subtilă. Ea a fost creată în siajul unei ambiguități proprii naționalismului românesc. Primul președinte al UDMR, deputatul Domokos Géza, formula această ambiguitate constatând că există o contradicție între „*a afirma, pe de o parte, că statul român este național, iar pe de altă parte, că statul recunoaște și garantează dreptul la păstrarea, la dezvoltarea și la exprimarea identității tuturor minorităților naționale*”.³

În loc să încerce să depășească această ambiguitate, statul român și-a fixat drept obiectiv consolidarea ei. Scopul său era tocmai acela de a șterge orice tensiune naționalistă, iar mijlocul găsit a fost constituirea, pe cale parlamentară, a unor noi minorități. Această creație artificială (numărul minorităților a crescut, din 1990 în 2004, de la 11 la 18) ridică două probleme foarte interesante. Prima dintre ele e politică: înmulțirea minorităților înseamnă diminuarea influenței UDMR. A doua problemă privește definirea acestor minorități ca „naționale”. Într-adevăr, „național” nu înseamnă întotdeauna „etnic”, căci mai multe organizații desemnate cu acest nume au mai degrabă ambiția de a exprima o cultură (de pildă, cea albaneză sau cea poloneză) ori o religie (de pildă, bulgarii și-au constituit asociații distincte pentru că sunt separați religios

¹ *Ibidem*, p.63.

² Doar atributul „democratic” a cunoscut o răspândire mai mare, fiind asumat de 33 de formațiuni în 1990, de 31 în 1992, de 15 în 1996, de 19 în 2000, de 18 în 2004 și 10 în 2008.

³ Discursul lui Domokos Géza [13 februarie 1991], în *Geneza Constituției României 1991. Lucrările Adunării constituyente*, p. 71. Pentru detalii despre dezbaterile constituționale din anii 1990-1991, vezi C. Preda, *La nation dans la Constitution*, în „Studia Politica”, vol. I, nr. 3, 2001, pp. 733-762.

– unii fiind catolici, alții ortodocși – și nu etnic).¹ Există, pe de altă parte, organizații create mai degrabă pentru a obține un loc de deputat decât cu scopul mobilizării politice, așa cum o dovedește concurența internă care opune diferite structuri ale unei aceleiași minorități: doar 8 din cele 18 minorități dispun de o singură organizație, celelalte suscitând competiție, italienii și românii fiind în această privință cei mai activi.

Tabloul comparativ al recensămintelor din 1992 și 2002 ne arată că, exceptând UDMR, nici o altă minoritate nu putea conta în anii '90 pe o mobilizare „pur etnică” pentru a obține numărul de voturi impus de un prag electoral de 3%, valabil la alegerile din 1992 și 1996. Sporirea pragului la 5% în 2000 a obligat până la urmă orice formațiune de acest tip să găsească un sprijin în publicul „non-minoritar”, câtă vreme nici una nu acoperă o asemenea parte din corpul electoral.

Cu excepția UDMR, care a depășit întotdeauna pragul electoral și nu a beneficiat de stipulațiile generoase ale legii electorale, celelalte formațiuni ale minorităților articulează forme foarte diverse, uneori paradoxale, de comportament electoral și de raporturi cu publicul.

Definirea „națională” a formațiunilor minoritare care beneficiază de un statut special din punct de vedere electoral ține, deci, în mod global, mai degrabă de o autoidentificare simbolică decât de o adevărată logică mobilizatoare. Ea transformă astfel Parlamentul în „uzina de minorități”, căci, departe de a înregistra forța mobilizărilor minoritare, Camera se vedește a fi locul de reunire a unor identificări politice care sporesc „reprezentarea non-proportională”. De altfel, multă vreme, comisia Camerei responsabilă cu validarea mandatelor era cea care recunoștea existența unei minorități. Inventarea formațiunilor minorităților și participarea lor la jocul politic al post-comunismului românesc nu confirmă existența unui clivaj centru-periferie, ci exprimă un simplu aspect particular al partidocrației românești. Este foarte semnificativ, în acest sens, faptul că Legea electorală din 2004 distinge foarte clar între formațiunile minorităților reprezentate în Parlament, este vorba despre cele intrate în Camera inferioară în 2000, și alte organizații ale minorităților. Dacă vor să depună candidaturi în alegeri, acestea din urmă, și doar ele, sunt obligate să prezinte Biroului Electoral Central o „*listă de membri cuprinzând un număr de cel puțin 15% din numărul total al cetățenilor care, la ultimul recensământ, s-au declarat ca aparținând minorității respective*” (art.4, alin.4). Dacă minoritatea este mai mare de 375.000 de membri, nu există, de fapt, decât două cu o asemenea talie, cea maghiară și minoritatea romă, atunci organizațiile respective trebuie să prezinte 25.000 de semnături, adică să respecte condițiile pe care le îndeplinește un partid politic. Specificul regimului românesc ține de faptul că a deschis porțile partidocrației reprezentanților minorităților. Importanța acestei deschideri a ieșit în evidență în mod foarte clar în momentul constituirii guvernului Tăriceanu: fără votul celor 18 membri ai grupului minorităților naționale, altele decât UDMR, nu putea trece nici un guvern.

Să observăm, pe de altă parte, că versantul „antinaționalistilor” a fost interpretat, în prima parte a anilor 1990, într-o cheie pozitivă. Naționaliștii erau opuși pro-europenilor. Această identitate pozitivă avea să devină un corolar natural al identității anticomuniste. Anticomuniștii erau considerați, prin definiție, pro-europeni și democrați, în vreme ce ex- sau neocomuniștii erau catalogați ca naționaliști și antidemocrați. Opoziția naționaliști *versus* antinaționalisti nu se referă, deci, exclusiv la identitatea etnică a partidelor și la poziția lor față de definirea statului național român, ci este și o declinare paralelă a tensiunii anticomuniști *versus* neocomuniști. Artificialitatea acestui clișeu identitar este ilustrată nu numai de lipsa oricărui clivaj european în spațiul politic românesc, ci și de replierile identitar-naționaliste ale tuturor partidelor cu aspirații guvernamentale. Europa este, din acest punct de vedere, nu atât un antidot al naționalismului, cât un automatism politic derivat tocmai din caracterul național al partidelor. Interesul național

¹ Apud C. Preda, S. Soare, *Regimul, partidele și sistemul politic din România*, Editura Nemira & Co, București, 2008, p. 514.

indică Europa și Uniunea Europeană ca fiind singura strategie posibilă. Consensul este din nou *ex ante*, fără nici o dezbateră. În cele din urmă, în zilele noastre, orice partid cu aspirații de guvernare este prin definiție și național și european.

Reprezentarea politică a minorității maghiare

Prin situarea sa geografică la marginea unor multiimperii, la începutul secolului al XX-lea, formarea României Mari coincidea cu o mărire a suprafeței teritoriale și cu o mare diversificare etnică a populațiilor. Un nod istoric a căpătat consistență după Primul Război Mondial. Din cauza tensiunilor create, după semnarea Tratatului de la Trianon cu Ungaria, minoritatea maghiară va rămâne pentru România o miză de două ori mai sensibilă, pe de o parte datorită ponderii sale numerice, dar și concentrației sale pe un teritoriu din inima Transilvaniei,¹ ceea ce a facilitat reprezentarea lor politică asigurată de *Uniunea Democratică a Maghiarilor din România (UDMR)*, înscrisă la Tribunalul București (la 28 ianuarie 1990) nu ca o formațiune politică, ci ca o asociație ce reunește mai multe platforme politice, organizații culturale și științifice. Acest lucru nu a împiedicat-o să facă parte din Parlament fără întrerupere încă din 1990, în ciuda contestațiilor privind admiterea partidelor etnice. Statutul său juridic reprezintă, în opinia noastră, o imagine simbolică a unei regrupări de identitate politică divergentă având un interes comun convergent. Din momentul creării sale, vocația sa politică a fost marcată de unitate, construită pe ideea sau principiul reprezentării intereselor minorității maghiare. În ciuda încadrării sale juridice non-partidice, UDMR a dezvoltat o rețea organizațională bine repartizată în Transilvania, cu o reprezentare simbolică la București și cu o organizare care a primit un imbold important odată cu apariția cărții identității maghiare². Pe baza estimărilor, această structură are astăzi în jur de 500.000 de membri.³ Acest lucru ar face din această formațiune al doilea partid politic din România. Dar deși nu are statut oficial de partid politic, UDMR este, în opinia noastră, o structură cu vocație politică pertinentă, de necontestat din punct de vedere al analizei construcției partidelor politice din România de după 1989.

La sfârșitul Primului Război Mondial, maghiarii reprezentau minoritatea cea mai importantă din punct de vedere al numărului lor, o minoritate care s-a simțit repede străină de politica de la București. Acest sentiment a fost exprimat în discursul deputatului maghiar Géza Kiss,⁴ în 1923, discurs care evoca schimbările de statut și traumatismele suferite de populația majoritar maghiară, care beneficiase înainte de avantajele evidente ale principiului *Kaiser und König*: „minoritatea maghiară de azi a României a fost națiunea majoritară a statului ungar. Această majoritate s-a transformat în minoritate prin prăbușirea monarhiei austro-ungare [...]. Iar vechile partide politice maghiare au trecut în spatele scenei politice”.⁵ Imediat după semnarea Tratatului de la Trianon (4 iunie 1920), între 1921-1922 au fost create cele două partide politice importante ale acestei minorități, Partidul Popular Maghiar și Partidul Național Maghiar. În decembrie 1922, aceste două partide fuzionează creând Partidul Maghiar (PM) condus „de vechea aristocrație maghiară ce se baza pe instituții bancare solide, pe o rețea de cooperative,

¹ N. Medianu observă ca doar 28% dintre maghiarii din Transilvania locuiesc pe frontiera cu Ungaria în timp ce 35% sunt concentrați în regiunea centrală a României (N. Medianu, *Analysing Political Exchanges between Minority and Majority Leaders in Romania*, în „The Global Review of Ethnopolitics”, 1/4, 2002, p. 29.

² Legea din 19 iunie 2001 adoptată de Parlamentul de la Budapesta prevedea măsuri economice, sociale, culturale și educative care favorizau minoritatea maghiară din afara teritoriului, cu condiția să beneficieze de o carte de identitate maghiară.

³ S. Soare, *Les partis politiques roumains après 1989*, Editions de l'Universite de Bruxelles, 2004, p.211

⁴ G. Kiss, „Ideologia și tendințele minorității maghiare”, în, *Doctrinile partidelor politice*, editor Petre Dan, București, Editura Garamond, 1996., pp. 315-331.

⁵ *Ibidem*, pp. 319, 323.

*pe biserici și pe numeroase asociații culturale.*¹ Partidul se va mulțumi cu această identitate etnică ce canaliza cea mai mare parte a voturilor maghiarilor, chiar dacă o mare parte dintre ei votau cu PCR. Partidul Maghiar cunoaște numeroase sciziuni. În 1926, o grupare de stânga se formează în jurul revistei „Erdelyi Helikon”, și va avea autonomie definitivă în 1933. Un an mai târziu se va crea Uniunea Muncitorilor din România (MADOSZ), legată de Partidul Comunist. În 1927, în jurul unui grup de intelectuali se creează Partidul Popular Maghiar și în 1931 Partidul Maghiar Independent. În 1935 apare Partidul Micilor Fermieri Maghiari, ce va fuziona, 2 ani mai târziu, după ce a colaborat cu PNT, cu MADOSZ.²

În ciuda multelor reorganizări, Partidul Maghiar rămâne forța politică cea mai importantă a minorității maghiare din România, ocupând neîntrerupt locuri în Parlament. Această reprezentare e foarte ancorată în Transilvania și Banat, cu câteva răbufniri în Bucovina. Această regroupare regională a minorității maghiare facilitează reprezentarea ei constantă la alegerile din 1927, 1928, 1931 și 1932. Mandatele veneau din Transilvania și Banat cu județe constant reprezentate la București (Brașov, Ciuc, Cluj, Mureș, Odorhei, Satu-Mare, Sălaj, Târnava-Mică, Trei-Scaune). După multe colaborări episodice cu alte partide, integrarea Partidului Maghiar în sistemul politic românesc nu a fost decât parțială. Era perceput, din cauza legăturilor privilegiate pe care le avea cu Budapesta, ca un partid periferic. Partidele românești accentuau și mai mult această discrepantă. Colaborarea anumitor reprezentanți ai minorității maghiare cu PCR și mai ales prezența lor în conducerea acestuia, alimentau de asemenea un discurs critic din partea partidelor majorității, considerând că Partidul Maghiar și reprezentanții comuniști maghiari reprezentau un refuz de integrare generalizat la toată populația maghiară. Totuși exista, în rândul elitei politice a minorității maghiare, o dorință de integrare evidentă. În discursul său de la Institutul Social Român, Géza Kiss încerca să legitimizeze, prin argumente sociologice, pertinenta unui partid etnic. În opinia sa, minoritatea maghiară și Partidul Național Maghiar aparțineau partidelor de naționalități, care nu se găsesc în statele absolut unitare.³ Aceste partide nu țin cont de liniile identitare clasice de partid și-și concentrează acțiunile și ideile spre individualități etnice. În aceste condiții, cunoscute fiind dificultățile de colaborare între majoritate și minorități, se schițau două strategii: suprimarea minorităților sau acceptarea unor concesiuni.⁴ Susținând în mod evident concesiunile, Kiss compară minoritatea maghiară cu o ramură tăiată din arborele său la Trianon, dezvoltarea rădăcinilor sale nefiind decât o chestiune de timp. Minorității etnice îi revine în mod obligatoriu sarcina de a oferi puterii statului încrederea în dorința sa sinceră de a se acomoda cu noua sa situație. În contra-partidă puterii statale îi revine sarcina de a se îngriji de exigențele economice și de a satisface necesitățile culturale ale minorităților. Imaginea ramurii tăiate din trunchiul istoriei seduce intelectul. Permite de asemenea o mai bună înțelegere a logicii unui partid care nu este unul de centru ce are nevoie de o platformă politică individualizată, care nu se revendică de la nici un program politic clasic, de stânga sau de dreapta, socialistă sau liberală etc. Partidul Maghiar dezvoltă o platformă-program, focalizată exclusiv pe interesele comunității sale, este reprezentantul și unicul apărător al comunității.

Înainte de 1948, MADOSZ, sub presiunea comunistilor, e integrat Frontului Național Democrat (FND). Abdicarea regelui și instalarea regimului comunist coincidea cu reprezentarea politică independentă a maghiarilor din România. La Congresul Partidului Muncitoresc Român din 1948, FND se va transforma în Frontul Popular Democratic regroupând PMR, Frontul Muncitorilor, Partidul Național Popular (PNP), MADOSZ, Confederația Sindicatelor, Uniunea Tineretului Muncitor și Uniunea Femeilor Democrate. MADOSZ nu participa ca partid, ci ca

¹ I. Scurtu, *Istoria României în anii 1918-1940. Evoluția regimului politic de la democrație la dictatură*, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1996, pp. 36-37

² *Ibidem*, p. 38

³ G. Kiss, *op. cit.*, p. 326

⁴ *Ibidem*, p.328.

organizație-front, la fel ca Frontul Muncitorilor.¹ Dispariția progresivă a partidelor și transformarea altor grupări partidice în fronturi va deschide calea perioadei hegemonice a Partidului Comunist Român.

Raporturile informale ale minorității maghiare cu Ungaria rămân înscrise în logica proximității, iar mișcările din 1956 sunt simbolic salutate în Transilvania și Banat, unde mișcarea maghiară de resurecție a beneficiat de sprijinul intelectualității române. După ce mișcarea de protest maghiară a fost înăbușită, aceasta a fost oficial prezentată ca o mișcare iredentistă ce deriva din fascismul hortist.² Au început apoi epurările în cadrul PMR, care au avut un caracter etnic. La nivel social, raporturile întreținute de PMR cu minoritățile reprezintă una dintre cele mai ironice eșecuri ale partidului, care adoptase o politică naționalistă și de „românizare” însoțită deseori de măsuri autoritare.³ În urma recensământului din 1956 s-a stabilit că minoritatea maghiară era cea mai importantă din România, fiind concentrată în anumite regiuni. Astfel, cu 1.587.675 de locuitori în Transilvania, proporția maghiarilor în Regiunea Autonomă era de 77,6%.⁴ În această regiune, locuitorii aveau dreptul de a-și alege administrația locală fără a avea un control efectiv asupra alegerii. Aveau de asemenea dreptul de a folosi limba lor maternă în educație și cultură.⁵ Dar o politică naționalistă fusese deja lansată și viza în mod direct comunitatea maghiară. Împotrivirile nu vor fi uniforme din cauza ansamblului populației românești. Promovarea socială promisă în schimbul fidelității față de regim permite pătrunderea Partidului Comunist în toate straturile sociale și etnice.

Mai multe formule naționaliste au fost puse în practică. Folosirea limbii maghiare în universități pierde din amploare. În 1959, Universitatea Bolyai fuzionează cu Universitatea Babeș. Mai ales administrația țării este reorganizată din temelii. Regiunea Autonomă Maghiară devine Regiunea Autonomă Maghiară-Mureș, se anexează astfel trei teritorii cu populație majoritară română și se cedează Brașovului două regiuni cu populație majoritară maghiară.⁶ Această mutare administrativă viza și o nouă repartizare a minorităților. Coincide cu începutul unui proiect de asimilare cultural.⁷ Noua reformă administrativă din 1967 sau 1968? definește vează statutul Regiunii Autonome, care dispăre de pe hartă, stârnind o serie de mișcări de protest la Cluj. Ungaria se implică în mod direct în criticarea procesului de „demaghiarizare”. Liberalizarea Ungariei în anii '80 reaprinde speranțele minorității maghiare din România. Nemulțumirea creează două direcții. Un război al cărților de istorie începe o dată cu publicațiile de la București și de la Budapesta care-și asumă legitimitatea problemei transilvane. În acest climat au izbucnit protestele de la Timișoara care, în mod simbolic, reuneau maghiari, români, germani, sârbi etc. Înlăturarea lui Ceaușescu deschide o nouă etapă în istoria minorității maghiare care a avut 14 reprezentanți în prima formulă a FSN. Reîntoarcerea la o reprezentare politică directă se face destul de rapid. Încă din 28 ianuarie 1990 a fost creată, sub conducerea lui Geza Domokos, Uniunea Democratică a Maghiarilor din România (UDMR).

¹ G. Ionescu, *Comunismul în România*, București, Editura Litera, 1994, p. 181.

² A. Roger, *Fascistes, communistes et paysans. Sociologie des mobilisations identitaires roumaines (1921-1989)*, Editions de l'Université de Bruxelles, 2002, p. 189.

³ G. Ionescu, *op. cit.*, p. 330. Ironie, deoarece Regiunea Autonomă Maghiară a fost utilizată un timp ca simbol al înțelegerii interetnice au fost făcute și investiții importante pentru consolidarea clădirilor, pentru refacerea drumurilor etc. Aceste manifestări exterioare se traduceau ca purtând o veritabilă armonie, dar politica lor de legitimare a eșuat (vezi și J.F. Brown, *The Age-Old Question of Transylvania*, în „The World Today”, 19, 1963, pp. 501-502, *apud* Ronald A. Helin, *The Volatile Administrative Map of Rumania* în „Annals of the Association of American Geographers”, 57/3, 1967, p. 497.

⁴ G. Ionescu, *op. cit.*, p. 331.

⁵ R. A. Helin, *op. cit.*

⁶ În acest fel regiunea cea mai compactă a maghiarilor din România a fost divizată, iar proporția populației maghiare a fost redusă de la 77% la 62% (*Ibidem*, p. 499).

⁷ A. Roger, *op. cit.*, p. 190.

UDMR (Româniai Magyar Demokrata Szövetség/RMDSZ)¹ este înregistrată oficial la 28 ianuarie 1990, în perspectiva alegerilor din mai, același an. Evenimentele de la Târgu-Mureș

aduc o nouă dimensiune complementară, în afara revendicărilor naționaliste, o nouă poziție politică a formațiunii, anticomunismul. Eticheta calității dădea asigurări că UDMR este abordabil, ceea ce îi facilitează colaborarea cu PNT-CD, PNL, Partidul Ecologist și PSDR în vederea creării, în 15 decembrie 1990, a Convenției Naționale pentru Instaurarea Democrației (CNID) și, mai apoi, a CDR. Primul test electoral face din UDMR a doua forță politică a țării, cu 7,23% voturi pentru Camera Deputaților și 7,20% pentru Senat. După aceea, activitatea Uniunii e marcată, pe de o parte de colaborarea cu polul anticomunist din România și, pe de altă parte, de o grijă pentru restructurarea internă. În ceea ce privește colaborarea cu CDR, relațiile au fost uneori dificile. Retragerea PNL din CDR, în aprilie 1992, încinge spiritele. UDMR constituia un punct sensibil care a scindat CDR. PNL, PAC și PSDR criticau propunerile considerate extremiste ale acesteia.² Dezbaterile pe tema colaborării cu UDMR erau pentru liberali un pretext pentru a părăsi coaliția. Formațiunea maghiară a servit ca liant de legătură, sub guvernarea coaliției din perioada 1996-2000, între partidele majoritare (în sens etnic) și cele minoritare. În aprilie 1992, UDMR își precizează poziția. Continuând să rămână membru al CDR, formațiunea decide să se prezinte în alegeri pe liste separate. Ca și în 1990, obține un scor de 7,45% din voturi pentru Camera Deputaților și 7,57% pentru Senat. Această constanță exprimă, până la ultimul test electoral, marca identitară a UDMR, partid al solidarității maghiare, cu pragmatismul ce va determina dezvoltările sale legate de partenerii politici din plan național. În timpul celui de-al doilea mandat al FSN/FDSN/PDSR, UDMR critică în mai multe rânduri tendințele naționaliste ale reprezentanților români. De asemenea, în mod simbolic, va boicota votarea Constituției din 1991, datorită caracterului său de stat național.³ Anumite gesturi ale elitei UDMR provoacă în mod deliberat tensiuni. În octombrie 1992, după alegerile generale, în biserica Sfântul Mihail din Cluj-Napoca, deputații și senatorii maghiari depun următorul jurământ: „*ca maghiar fidel, vreau să îmi servesc poporul care, cu încrederea sa, m-a delegat să-i reprezint interesele, să lupt pentru egalitatea în drepturi, să apăr drepturile și libertățile comunității, să lupt pentru supraviețuirea ei garantată doar de autonomia internă*”.⁴ A fost un eveniment singular, care nu se va repeta niciodată, grupări mai deschise la dialog reușind să impună un comportament care suscita mai puține reacții din partea elitei politice românești. Totuși, acest gest va fi asociat pentru mult timp cu intransigența maghiară, care se izolează de bună voie de reprezentanții statul român. Prin urmare, la nivel organiza-

¹ Nu este vorba doar de o reprezentare politică a minorității maghiare. În 1991 *Anuarul partidelor politice* publicat de agenția Română de Presă Rompress menționa și Partidul Independent Maghiar, Partidul Fermierilor Maghiari din România, Partidul Creștin Democrat Maghiar din România (*Partidele politice din România*, București, Rompres, 1991). În 1992, anuarul reactualizat menționează ca partid al minorității maghiare din România și Partidul Liber Democrat Maghiar din România (fostul Partid Independent Maghiar) [*Ibidem*, 1992]. Ediția din 1993 al aceluiași anuar, care va fi și ultima, menționează în plus Partidul Creștin Democrat Maghiar din România, asociat cu UDMR, la fel ca Partidul Fermierilor Maghiari din România, Partidul Liber Democrat Maghiar din România își păstrează autonomia în ciuda colaborărilor sale anterioare cu UDMR și îi contestă acestuia dreptul de a se declara „singura forță politică a tuturor maghiarilor din România”. *Ibidem*, 1993. Singurele estimări cu privire la membri din aceea perioadă a UDMR și ai partidelor asociate reies din studiile lui Bogdan Szajkowski. UDMR nu comunicase nici o cifră iar Partidul Independent Maghiar își estimase membrii la cca. 300.000. Partidul Micilor Fermieri nu a oferit nici el nici o cifră (Bogdan Szajkowski și a.l.(ed.), *op. cit.*, pp. 233-234).

² D. Pavel, I. Huiu, *Nu putem reuși decât împreună. O istorie analitică a Convenției Democratice 1989-2000*, Polirom, Iași, 2003, p. 115.

³ O situație similară se regăsește în raport cu comportamentul politic al maghiarilor din Slovacia (vezi G. Csepeli, A. Órkény, *Aspectele schimbătoare ale naționalismului maghiar*, în „Revista de Cercetări Sociale”, nr. 2, 1996, p. 105).

⁴ R. Horváth, *La représentation politique de la minorité hongroise en Roumanie* (draft paper), seminar GASPECO, 26 aprilie, 2001.

țional, una din preocupările importante ale UDMR a fost desăvârșirea constituirii Consiliului Reprezentanților Unionali, creat în 1993 și care încerca să fie un parlament intern al acesteia. Mai multe grupări se înscriu în această formulă organizațională reprezentativă pentru caracterul eterogen al politicii: socio-liberali, CTM/MIT, grupul din diasporă, creștin-democrați, grupul Partium, Centrul Civic și Forum Novum.¹ În paralel cu aceste reorganizări interne, UDMR se îndepărtează tot mai mult de CDR. Pretențiile privind autonomia teritorială deranjează în egală măsură puterea (PDSR și partenerii), precum și partidele din CDR. Colaborarea cu CDR ia sfârșit astfel după 4 ani.² Dar în contextul alternanței din 1996, minoritatea maghiară părea să fi primit satisfacție în legătură cu revendicările sale cu privire la educație, reprezentare etc. Alegerile din anul 1996 apropie din nou CDR de UDMR. Între cele două tururi ale alegerilor prezidențiale din noiembrie 1996 se decide o colaborare politică ce cuprindea și USD. Această participare politică pune în valoare UDMR, dar formațiunea va rămâne periferică și ocupă ministere mai puțin importante. UDMR se va implica în modificările legislative care dau mai multă libertate și mai multe drepturi minorităților, mai ales în ceea ce privește folosirea limbii materne în administrație, precum și crearea unor universități în limba maghiară.³ Separat, Uniunea va avea două inițiative parlamentare simbolice. Prima privește reînființarea universității maghiare istorice de la Cluj (Universitatea Bolyai) și cea de a doua, înființarea unei universități multiculturale în limbile maghiară și germană. Ambele inițiative eșuează, prima în vara lui 1998, a doua în toamna aceluiași an.⁴ Dar, în general, în ciuda prezenței la putere și a ponderii din Parlament, indispensabile echilibrului politic, UDMR nu a reușit să-și îndeplinească exigențele.⁵ Colaborările politice cu UDMR sunt constant limitate de apărarea mesajului național care unea, indiferent de politicile de partid, părțile care reprezentau interesele populației românești. În ciuda rezistenței partenerilor față de proiectele sprijinite de minoritatea maghiară, UDMR adoptă un comportament politic responsabil, continuând să sprijine coaliția guvernamentală și nu părăsește guvernul, evitând astfel o destabilizare politică.

Au fost totuși în această perioadă de colaborare simbolică la guvernare și gesturi de deschidere, prin crearea unui minister al Protecției minorităților condus de un reprezentant al Uniunii și prin stabilirea de noi norme de folosire a limbii materne a minorităților în instituțiile școlare și în administrație. Dar aceste două ordonanțe au fost respinse de către Parlament, și cu sprijinul unor parlamentari ai coaliției.⁶ În iunie 1998, a fost prezentat proiectul de reînființare a universității Bolyai, ceea ce produce noi tensiuni. Forumul Civic Național Român se poziționează în mod public împotriva unei instituții independente și alte 48 de universități din

¹ Cronologia oficială a UDMR. Vezi și S. Stoica, *Dicționarul Partidelor Politice din România* (1989-2003), ediția a III-a, revizuită și actualizată, București, Editura Meronia, 2003, 2004, pp. 121-128.

² Integrarea UDMR în CDR a oferit avantaje evidente Convenției, care devine tot mai puternică. Uniunea a fost pentru CDR ceea ce PSDR fusese pentru social-democrația română, o formațiune emblemă care a deschis mai multe uși, în egală măsură, la ONU și ELDR, cu care reprezentantul politic al minorității maghiare colaborase încă de la început. (D. Pavel, I. Huiu, *op. cit.*, p.229) Dar avantajele nu au fost doar de partea CDR. Consecințele pentru UDMR sunt de asemenea importante, deoarece după colaborarea sa cu CDR și definirea caracterului său anti-comunist, va căpăta un statut de partener democratic și de sprijinire a sistemului politic din țară. UDMR avea nevoie de un sprijin național pentru a-și construi relațiile internaționale, dar mereu îi va fi reproșată izolarea naționalistă.

³ Dan Pavel, Iulia Huiu arată că „legea privind modificarea legii învățământului a rămas în Parlament 750 de zile, deși fusese la început o ordonanță de urgență a Guvernului Ciorbea pentru care România fusese apreciată la nivel internațional pentru caracterul deschis, tolerant și modern de rezolvare a cererilor minorităților naționale privind educația în limba maternă” (D. Pavel, I. Huiu, *op. cit.*, p. 364).

⁴ G. Andreescu, *Pages de la réconciliation roumaine-hongroise 1989-1999. Le rôle des organisations civiques*, Program internațional de stagii pe drepturile omului (IHRIP), Institute of International Education, Washington, 2000, p. 3).

⁵ Vezi art. semnate de Z. Kantor și N. Barndi, *UDMR și coaliția guvernamentală (1996-2000)*, în „Sfera Politicii”, nr. 99, 2001, pp. 47-58.

⁶ G. Andreescu, *Pagini...* p. 47.

țară aderă la această scrisoare de protest. Profesorii, vorbind în numele Societății de Științe Fundamentale Românești, susțin ideea că statul român n-ar trebui să sprijine o politică de formare a unor specialiști vorbitori de limbă maghiară.¹ Coaliția va propune atunci o soluție alternativă pentru UDMR, o universitate maghiaro-germană, sub denumirea Universitatea „Petöfi-Schiller”. Dar, de această dată, Consiliul Național al Rectorilor din România susține că propunerea guvernamentală este ilegală considerând crearea unei astfel de universități ca o discriminare pentru cetățenii români de origine română sau de alte naționalități.² Prin art.123 din Legea nr.151/1999 (Legea Învățământului), fusese prevăzută crearea unei universități multiculturale cu limbi de predare altele decât româna, dar acțiunea a rămas în expectativă. Universitatea va fi creată în regim privat cu ajutorul guvernului maghiar care va aloca, în 1999, o subvenție de aproximativ 8 milioane de dolari în acest scop. Fondurile au fost acordate Fundației Sapientia, formată din prelați ai bisericilor istorice maghiare din România, care conduceau demersurile pentru crearea universității. La putere sau în opoziție, UDMR rămâne un partid eretic sancționat ca atare atât de parteneri cât și de opozanți. În aceste condiții, după entuziasmul din 1996 și haosul din perioada 1997-2000, alegerile din 2000 oferă o nouă posibilitate de colaborare a UDMR. Partenerul va fi opozantul de altădată, PSD.

Experiența guvernamentală din 1996-2000 a fost mai degrabă simbolică decât purtătoare de mutații importante în ceea ce privește UDMR, atât la nivelul electoratului cât și a revendicărilor sale. În noiembrie 2000, în urma voturilor liber exprimate, ușoara scădere înregistrată de UDMR se regăsește doar la nivelul alegerilor locale. În anumite circumscripții electorale ale UDMR, voturile au fost direcționate spre candidații maghiari independenți. Unii dintre ei se vor încadra în structura aleșilor locali ai UDMR, alții își vor păstra statutul de independenți în continuare. Alegerile legislative din anul 2000 se înscriu într-o ușoară tendință de scădere pentru UDMR, care obține 6,79% și 6,89 din voturile de la Cameră și respectiv Senat. Rolul său de pivot îi deschide porțile spre o alianță parlamentară cu PSD, o alianță care ar fi fost imposibilă la începutul anilor '90. Această colaborare nu e la fel înțeleasă de multitudinea de organizații, asociații și de platformele din cadrul Uniunii. În aprilie 2001, László Tökés, una dintre personalitățile cele mai marcante ale UDMR acuză pedeserizarea formațiunii, îndepărtându-se astfel de interesele maghiarilor din România. „Este evident că actuala direcție e impusă de PDSR, care în realitate l-a și asimilat.”³ Dar Markó Béla, președintele UDMR din ianuarie 1993, motiva și justifică această colaborare chiar prin comparație cu eșecul colaborării anterioare cu CDR și USD. Într-un interviu acordat cotidianului maghiar „Népújság”, Markó afirma că prin colaborarea cu PDSR care, în opinia sa, e un partid ordonat, mai multe probleme trebuie rezolvate, lucru care nu s-ar fi putut cu vechea coaliție.⁴ O viziune pragmatică autorizează această apropiere. Dar ar fi o greșeală să considerăm colaborarea o schimbare a ideilor politice ale UDMR. Este vorba de o valorizare suplimentară în cadrul coaliției a grupului social-democrat condus de Bucur Ildikó.⁵

Fiind membru al PPE (din octombrie 1999), UDMR n-a elaborat niciodată un mesaj coerent de aspirații creștin democrat. Atât în alegerile din 1996 cât și la cele din 2000, nu apropierea ideologică efectivă au motivat colaborările sale, ci dorința de integrare politică și de a rămâne, direct sau indirect, în principalele structuri de conducere executive sau administrative. Din acest punct de vedere, protocolul din 2001 viza sprijinul UDMR în continuarea reformelor economice, în schimb, PSD se angaja să continue procesul de descentralizare, să

¹ *Ibidem*, p. 48.

² *Ibidem*, p. 50.

³ I. Manu, *Tökés: Asistăm la pedeserizarea UDMR*, în „Ziua de Ardeal”, 2 aprilie 2001.

⁴ „Markó Béla apreciază colaborarea PDSR cu UDMR. Tökés, în schimb, constată o continuă alunecare a Uniunii spre stânga” (*Mediafax*, apud „Ziua”, 1 iunie 2001).

⁵ Grupul social-democrat fusese fondat în 1993 de către Bucur Ildikó și avea 272 de membri.

finalizeze retrocedarea proprietăților confiscate etc. Logica datelor era vizibilă, sprijinul parlamentar contra continuării politicii de descentralizare și sprijinul atunci când se va pune în discuție folosirea limbii materne sau chestiunile de infrastructură ca în cazul Universității Sapientia. Ca o consecință a acestei colaborări, în februarie 2002 se creează un sub-grup parlamentar în interiorul UDMR format din noii deputați (Ákos Birtalan, Kovács Zoltán, Vekov Károly, Kónya-Hamar Sándor, Róbert Ráduly, Szilágyi Zsolt, Kerekes Károly, Pécsi Ferenc), intitulat „aripa civică”, grup care trebuie să supravegheze colaborarea cu PSD. Dintre toate tensiunile interne, cele din jurul lui László Tőkés sunt cele mai vizibile. Victoria pragmatismului în interiorul UDMR este simbolic marcată de rezoluția Congresul al VII-lea (31 ianuarie- 2 februarie 2003, Satu Mare), atunci când este desființată funcția de președinte de onoare al UDMR, fapt care afectează în mod direct statutul lui László Tőkés în interiorul organizației (funcție pe care o deținea din 1991). La acest Congres, Markó Béla câștigă conducerea partidului cu 326 de voturi pentru și 68 împotriva.¹ În timpul discursului său, președintele insista pe necesitatea colaborării cu PSD, dar și cu alte partide pentru a apăra interesele minorității maghiare. Protocolul din 2001 și versiunile ulterioare se înscriu în logica etnică, ce a caracterizat Uniunea încă de la fondare (adică sprijin pentru îmbunătățirea situației maghiarilor din România).

Decizia de îndepărtare a lui Tőkés din ierarhia UDMR este simbolică, dar și secesionistă. Încă de la congresul din anul 2003, Grupul Reformist condus de Toro T. Tibor critica această decizie și refuză să participe la vot. În semn de protest, platforma reformistă va fi dizolvată și reorganizată în afara UDMR. Astfel apar rupturi și în una dintre cele mai stabile formațiuni politice din România de după 1989. Astăzi, în afara Consiliului Național al Maghiarilor și László Tőkés (care a reușit performanța de a intra ca independent în Parlamentul European, în urma alegerilor desfășurate în 25 noiembrie 2007), se regăsește și Partidul Liber Democrat Maghiar, resuscitat de președintele său, Kálmán Kiss (care își anunța intenția de a crea Uniunea Liberală Maghiară în vederea participării independente în alegerile din 2004). După Congresul UDMR, așa-zisa linie creștină, radicală, a ieșit practic din Uniune, în octombrie 2003 fiind creat Consiliul Național Secuiesc (CNS, condus de fostul primar al Târgu-Mureșului, Fodor Imre), o asociație civică diferită de Uniunea Civică Maghiară (UCM), constituită cu un singur scop, acela de a revendica autonomia Ținutului Secuiesc și care își propunea să candideze pe liste separate în anul 2004.² Uniunea Civică Maghiară (UCM, fondată oficial în ianuarie 2004, formațiune radicală susținând în principal obținerea autonomiei teritoriale), condusă de primarul orașului Odorheiu-Secuiesc, Szász Jenő, reclama de asemenea mai multă autonomie³. La un an de la constituire, UCM a anunțat că dorește înregistrarea ca partid politic, sub numele de Partidul Civic Maghiar (PCM), dar demersurile sale nu s-au concretizat în urma respingerii de către tribunal a cererii de înregistrare și a contestării valabilității semnăturilor de susținere de către UDMR.⁴ Inițiativa transformării în partid a UCM a fost continuată și în 2006 și în 2007, Tribunalul București admitând cererea de înregistrare la sfârșitul lunii ianuarie 2008 (instanța admitând inclusiv denumirea în limba maghiară a formațiunii, denumire contestată inițial de procuror). După dezbaterile tuturor contestațiilor (UDMR împotrivindu-se pe orice cale înregistrării acestei formațiuni, care se dorește o alternativă reală la politica Uniunii) la Curtea de Apel București, în data de 14 martie 2008, PCM este înregistrat ca partid politic, participând la alegerile locale din luna iunie cât și la cele parlamentare din noiembrie.

¹ S. Stoica, *op. cit.*, p. 128.

² Declarația lui Albert Álmos, președintele UDMR Covasna, *apud Consiliul Secuiesc, alternativă la UDMR*, în „Ziua”, 8 august 2003.

³ M. Somfeleanu, „În ultimul an, au apărut trei mișcări politice concurente formațiunii conduse de Markó Béla (*Fantomile UDMR*), în „Cotidianul”, 16 iunie 2003.

⁴ „Gardianul”, 13 martie 2008, p. 3.

Organizarea UDMR

RMDSZ a fost înregistrat pe baza legii ce reglementa statutul asociațiilor și fundațiilor, Legea nr. 21 privind persoanele juridice din 2 iunie 1924 (Legea Mârzescu).¹ Datorită acestui statut, Uniunea cuprinde mai multe grupuri și grupări: Cercul Liberal, Platforma Social-Democrată, Mișcarea Creștin-Democrată, Inițiativa Maghiară din Transilvania, Gruparea Reformistă, Platforma Micilor Proprietari, și multe alte platforme politice, asociații profesionale, organizații științifice și culturale.² UDMR este o structură suplă cu mai multe identități care coexistă pentru a reprezenta identitatea maghiară. Statutul UDMR prevede și garantează această flexibilitate. Acordă o importanță sporită reglementărilor organizațiilor teritoriale. În același timp, este făcută o distincție netă între platforme și membrii asociații ai Uniunii. Platformele sunt grupuri politice interne liber constituite. Aceste grupuri trebuie să-și precizeze ținta lor politică și regulile de funcționare. Acceptarea lor în UDMR le dă dreptul de a fi reprezentate în organismele de decizie, în funcție de scorul obținut în alegerile interne ale Uniunii. În schimb, platformele au dreptul la ajutorul moral și financiar al acesteia. Membrii asociații au o altă modalitate de organizare internă, sunt organizați în grupuri naționale, sociale, științifice, culturale, artistice și profesionale care-și manifestă dorința de a colabora cu alianța.³ În ciuda pluralității direcțiilor programatice și de organizare a aderanților, UDMR se prezintă ca o grupare politică unită. Caracterul său eterogen intern nu rămâne fără consecințe. Astfel, încă de la fondare, se impune o distincție între MISZSZ, (Uniunea Organizațiilor Tinerilor Maghiari) și grupul lui Domokos Géza. Primii erau reprezentați de Géza Szocs și aveau un discurs anticomunist, cea de-a doua grupare prefera, prin Geza Domokos, o atitudine reconciliantă față de trecut. Acest conflict latent va rămâne în partid până în 1993 și, în mod simbolic, în 1995 identitatea anticomunistă e pusă în prim plan. În zilele noastre, izolarea lui Tökés ilustrează abandonul progresiv al identității anticomuniste în favoarea unui profil mai pragmatic de colaborare cu puterea centrală. Ca partid pivot în ultimele trei guvernări, UDMR își întărește poziția de reprezentat al minorității maghiare. Cu toate divergențele interne, în relațiile sale cu alte partide și în luările de cuvânt publice, UDMR se prezintă întotdeauna unit și regrupat în spatele identității maghiare. Chiar și divergențele cu privire la trecut nu scindează solidaritatea UDMR. Aflându-se la guvernare sau colaborând cu partidele de guvernământ, neîntrerupt, din 1996, Uniunea a ajuns la un anumit grad de saturație și de erodare, fenomen care este pus și pe seama scandalurilor economico-financiare care planează asupra integrității unora dintre reprezentanții săi (vezi cazul Verestoy Attila). Legitimitatea sa de unic reprezentant al minorității maghiare îi este pusă, astăzi, la îndoială de apariția unui partid concurent. Rămâne de văzut dacă acest duel fratricid va duce la nereprezentarea minorității maghiare în Parlamentul României.⁴

¹ „Monitorul Oficial”, 27, 2 iunie 1924.

² În 1993 UDMR avea în componență 25 de organizații teritoriale județene și 6 organizații afiliate: Asociația Culturală a Maghiarilor din România (EMKE), Societatea „Bolyai” (Bolyai Társaság), Uniunea Națională a Societăților Studentești Maghiare din România (OMDSZ), Societatea Economisților Maghiari din România (RMKT), Asociația Micilor Fermieri din România (RMGE), Asociația Muncitorilor Maghiari din România (RMDE). Trei partide sunt prezente de asemenea în organizație: Partidul Creștin Democrat Maghiar din România (RMDK), Partidul Micilor Fermieri (Kisgazda Párt), Uniunea Organizațiilor Tinerilor Maghiari (MISZSZ), în egală, măsură figurând și trei platforme figurează: Inițiativa Maghiară din Transilvania, Cercul Liberal și Platforma Unității Creștine Național-Liberale.

³ Această structură există încă de la înființare. Am utilizat statutul RMDSZ din 2003.

⁴ Conform sondajului din luna iulie, realizat de INSOMAR, referitor la alegerile parlamentare din toamna anului 2008, UDMR era cotelat la 4% din opțiuni, www.insomar.ro.

A încerca să încadrezi UDMR într-o categorie clasică de partid politic este o operație delicată, existând probleme de încadrare juridică în perceperea Uniunii ca formațiune politică. Se poate vorbi mai degrabă de o alianță. Înregistrat sub formula unei asociații, UDMR și-a declarat de multe ori non-apartenența sa ca partid, subliniindu-și totuși vocația sa politică. Iese astfel la lumină formula unei asociații care apără, reprezintă și coordonează interesele comunității maghiare din România. Organizarea sa internă refuză adoptarea unei doctrine de partid, mai multe grupări, asociații, platforme diferite, unele contradictorii, coexistă într-o unitate dată de identitatea etnică. Legitimitatea UDMR se bazează pe interesele comune ale maghiarilor, dincolo de orice viziune politică. Astfel, se reușește să se consolideze o structură organizațională suplă cu sprijinul unui număr important de membri, după estimările Uniunii între 500.000 și 600.000 de membri.¹ Această structură a fost construită prin punerea în valoare a identității etnice, motiv pentru care să încadrezi UDMR după o logică generică este astăzi dificil. O putem situa posibil în categoria formațiunilor politice înscrise într-un context istoric largit, continuatoare a tradiției reprezentărilor politice ale minorității maghiare din România de după 1918. Este oare o formațiune politică reînnoită în cadrul aceleiași formule? Se poate considera că este vorba mai degrabă de o filiație indirectă. Mai multe linii comune pot fi identificate între UDMR și Partidul Maghiar interbelic, cum ar fi construirea identității în jurul punerii în valoare, aproape exclusiv, a filonului maghiar. De altfel, în prezentarea oficială în limba română a partidului, formațiunea își justifică existența prin apărarea și reprezentarea intereselor comunității maghiare din România.²

În acest sens, pe site-ul oficial al Uniunii este reprodus un citat din opera scriitorului transilvănean de origine maghiară Áron Tamási „*în această lume, existăm pentru a fi undeva acasă*”,³ ce constituie o invitație simbolică la integrare, dar și o afirmare a diferențelor. În același timp amprenta dată UDMR prin direcția impusă la început de Domokos Ghéza și legăturile cu vechiul regim sunt destul de ambigue. Dar această lipsă a congruenței poate fi înțeleasă sub semnul valorizării solidarității maghiare, dincolo de orice diferend din trecut sau de afinitățile „*spirituale*” clasice. Continuitatea prin solidaritatea maghiară părea a fi, în primul deceniu post-decembrișt, crezul central al UDMR. Dintr-un punct de vedere, UDMR nu e lipsit de ambiguitate, exprimarea exclusivă a identității maghiare o apropie de Partidul Maghiar din perioada interbelică.

Direcția formațiunii condusă până în 1993 de G. Domokos, și afirmată în primele două congrese, se înscrie într-o linie de protest a minorității maghiare de sub regimul comunist, prin elita sa reprezentată la nivel de PCR. Din punct de vedere identitar, găsim o ezitare similară.

Membri încă din 1997 al PPE (cu drepturi depline însă doar din 1999), după ce a cochetat o perioadă cu ELDR, UDMR este în egală măsură și membru al Uniunii Federative a Comunităților Etnice Europene (FUEV, din mai 1991), al Uniunii Democratice Europene (EDU, din septembrie 1993)⁴ și al Organizației Națiunilor și Popoarelor Non-Reprezentate (UNPO).

Aceste apartenențe nu sunt în sine contradictorii, dar mai multe întrebări iau naștere din situații concrete când Uniunea refuză să-și asume o identitate la nivel național, alta decât cea etnică. Pentru a circumscrie această identitate complexă ne vom apleca mai întâi asupra apartenenței sale la PPE înainte de a analiza caracterul său regional și de a-l explica din punct de vedere teoretic.

¹ După estimări interne ale deputatului Zsolt Nagy (29 octombrie 2001).

² <http://www.rmdsz.ro/script/mainframe.php?!=ro>

³ Reamintim că UDMR publica la începutul anilor '90 un hebdomadăr în limba maghiară, „Erdélyi Híradó”, dar și un periodic în limba română, „Puntea”.

⁴ S. Stoica, *op. cit.*, p. 128.

Integrarea UDMR în familia partidelor clasice este dificilă. Rolul bisericilor istorice, prezența lui L. Tőkés ca președinte de onoare, școala și principiul subsidiarității¹ ar putea apriori să dovedească existența unei sensibilități creștin-democrate. Totuși, pe scena politică românească caracterul etnic al partidului este cel văzut în toate documentele și materialele care ne-au fost accesibile. Este foarte dificil, pornind de la aceste principii, în a schița o identitate politică foarte clară a UDMR, dincolo de atașamentul său pentru minoritatea maghiară. Ținând cont de acest impas, cum este atunci justificată integrarea sa în familia europeană a partidelor creștin-democrate și conservatoare? Într-o primă etapă, apropierea de PPE a fost făcută de Partidul Democrat Creștin al Maghiarilor din România (RMKDP), membru al UDMR. Imediat după depunerea cererii de adeziune a RMKDP la PPE a fost înregistrată cererea depusă de Uniune. Oficialii PPE au fost deosebit de inovativi, UDMR a devenit membru asociat și partidul mai mic a devenit membru invitat permanent, fără drept de vot.² În ceea ce privește criteriile de aderare, nota internă a PPE³ menționa scorul electoral al UDMR, coeziunea, lipsa scindărilor și reprezentarea sa în Adunarea Parlamentară a Consiliului Europei. Același act citează, de asemenea, extrase din documentele oficiale ale Uniunii, precizând că această formațiune are o tendință creștin-democrată, o tendință liberală, precum și multe alte direcții și „concluzia noastră este că UDMR respectă condițiile, fapt care îi permite să devină membru asociat”.⁴ În ceea ce privește integrarea în PPE, procedura seamănă cu admiterea Súd Tiroler Volkspartei care, fără a avea o idee declarată creștin-democrată, a fost integrat în grupare. La fel, au existat și alte situații, mai ales cazuri de partide liberale care, profitând de situația ELDR au cerut integrarea în PPE fără a avea o identitate creștin-democrată. Pentru oficialii PPE unul dintre aceste cazuri este și cel al UDMR. Dacă ne referim la Rokkan și Lipset, ruptura iscată de Revoluția națională trebuia să opună construcția culturii națiunii centrale la rezistența acerbă a populațiilor asuprite, la exigențe etnice, lingvistice și religioase.⁵ Și, „ca efect al Revoluției naționale, ruptura centru/periferie provoacă, și mai provoacă și azi, părți teritorial-culturale”.⁶ Aceste părți teritorial-culturale își construiesc legitimitatea dincolo de pertinența identităților clasice ivite din opoziția patron / muncitor.

Această situație dă naștere la o structură care funcționează atât ca protecție socială cât și ca protecție electorală, cu o prezență continuă și constantă în Parlament. În același timp, prin auto-determinare se ajunge la o proximitate ideologică cu democrația creștină pe probleme specifice ca: reformismul, intervenționismul subtil și neo-corporatismul. Acolo unde cele două identități există, „aceste forțe sunt în concurență, electorii trecând ușor de la una la alta”.⁷ Adeziunea UDMR la PPE se înscrie în această dinamică mai largă. Această situație nu ne permite totuși să extrapolăm problema identității dincolo de frontiera care desparte partidele minoritare de cele majoritare. Cu alte cuvinte, în contextul ieșirii PNCȚD din Parlament, în anul 2000, transferul electoratului creștin-democrat spre UDMR părea imposibil, mai ales din motive de identitate națională. Astăzi acest electorat este posibil să se îndrepte spre partidele care se vor înscrie pe

¹ Principiul subsidiarității este unul dintre elementele de bază ale doctrinei creștin-democrate și ale statului de drept (vezi „Subsidiaritatea în context românesc”, în R. Carp, D.G. Gal, S. Mureșan, R. Preda, *Principiile gândirii populare: doctrina creștin-democrată și acțiunea socială*, Editura Eikon, Cluj-Napoca, 2006, pp. 41-51 și R. Carp, *Practica principiului subsidiarității*, în „EuroAtlantic Forum”, vol. 2, nr. 1-2, 1998, pp. 20-21.

² *Apud* S. Soare, *op. cit.*, p. 219.

³ Note relative to Agenda Point 8, Application for EPP Associate Status Presented by RMDSZ Romania, <http://doc/epppb/demandrmsz910.wpd>.

⁴ *Ibidem*, p. 5.

⁵ Vezi S. Rokkan, S.M. Lipset, „Cleavage Structures, Party Systems and Voter Alignments: an Introduction”, în S. Rokkan, S.M. Lipset (eds) *Cleavage Structures, Party Systems and Voter Alignments: Cross-National Perspectives*, The Press, New York, London, Collier-Macmillan Limited, 1967, pp. 1-64.

⁶ D. L. Seiler, *Les Partis Politiques en Europe*, Presses Universitaires de France, 1978, p. 134.

⁷ *Idem*, *Les partis autonomistes*, Presses Universitaires de France, Paris, 1994, p. 9.

culoarul popular, în special Partidul Democrat. UDMR este prototipul unui partid care traduce opoziția dintre centru și periferie, o formulă politică cu vocație partizană teritorială, dincolo de regionalizarea votului și de ancorarea sa în Transilvania, dar și culturală, datorită atașamentului său pentru o etnie specifică ce are reperi culturale individualizate. De unde și apropierea sa de reperi creștin-democrat. Pentru a urma traseul intelectual al profesorului D.Seiler, Uniunea ar fi putut fi integrată în categoria partidelor autonomiste de tip naționalist-periferice. Această teorie regrupează partidele care militează pentru autodeterminare (accepțiunea etimologică pentru autonomie).¹ În acțiunile lor politice, partidele apărătoare ale teritoriilor-culturale moștensec o bază socială interculturală, iar „*apelul lor se adresează unei întregi subsocietăți (...) și nu întregului electorat al unei țări*”.² Focalizarea exclusivă asupra unei subsocietăți pe care o reprezintă nu este incompatibilă cu poziția de candidați la nivel național pentru alegerile prezidențiale. Interpretăm acest gest ca o manifestare a unei tactici electorale de mediatizare suplimentară a unui partid de bază, dar mai ales ca o manifestare indirectă, simbolică, a dorinței de integrare.

Astfel, identitatea UDMR nu este încremenită, inflexibilă, ea gravitând în jurul unei constante de apărare a valorilor și intereselor comunității maghiare. Integrarea în PPE urmează calea autodeterminării, cu o componentă de apărare religioasă asociată în primul rând logicii partidelor periferice (marginalizate). Imposibilitatea de a situa UDMR în categoria partidelor se datorează funcțiilor sale specifice.

În ciuda curențelor juridice, UDMR are caracterul unui partid al unei populații minoritare, născut dintr-un conflict cu partidele centrale și adoptând o identitate autonomistă. Dar în România, unde totul aparține statului și națiunii, crearea UDMR părea o erezic,³ apariția formațiunii iscând o supra-dramatizare a potențialei pierderi a Transilvaniei. UDMR era, din acest punct de vedere, perceput ca un agent al Budapestei, cu o viziune opusă Bucureștiului. Eticheta de creștin democrată a făcut-o abordabil la nivel național, ca dovadă a atașamentului democratic și a dorinței de integrare. Această apropiere e îndreptată spre exterior, nefiind în mod direct valorizată în relația cu electoratul. De aceea, Uniunea este mai ales percepută de către electori ca un partid care apără valorile minorităților, dovada fiind constanta sa votare regională. Structurarea sa ca organizație a populației de altă etnie nu face decât să exprime imaginea minorității reprezentate. Astfel, UDMR își asumă o dublă funcție de integrare. La nivel intern, această integrare privește electoratul său, formațiunea fiind un adevărat partid care apără o minoritate care se consideră oprimată de către centru. La nivel extern, el vizează valorificarea unui consens politic național între partidele majorității și formațiunile reprezentante ale minorităților care își recunosc acum drepturile reciproce. Acest consens este folosit pentru a promova, în exterior, după modelul slovac, depășirea conflictelor, și de a favoriza negocierile. La nivel intern, aflat în afara acestei colaborări, PRM va fi ținut deoparte. Chiar dacă pretențiile UDMR au avut câștiguri relative, recunoașterea legitimității sale îi permite să monopolizeze funcția de tribun care se focalizează pe minoritatea maghiară, și de a-și asigura rolul de partid pivot în sistemul partidelor românești, în mod constant creditat cu 6-7%⁴ din voturile exprimate și valorificate în mandatele parlamentare anterioare.

În spațiul politic românesc, în rândul partidelor fondate de fostele elite comuniste, UDMR a reprezentat o excepție din punct de vedere doctrinar. Având statut juridic de asociație culturală etnică, uniunea reprezintă o federație de „*identități politice*” divergente, cu un interes comun convergent⁵ și anume, apărarea drepturilor colective ale minorității maghiare din România.

¹ D.L. Seiler, *Les Partis Politiques en Europe*, p. 139.

² *Ibidem*, p. 8.

³ *Apud* D. Barbu, *Șapte teme de politică românească*, București, Editura Antet, 1998, p. 125.

⁴ RMDSZ ar putea deveni, ca SFP, partidul popular finlandez de limbă suedeză, o formulă partidică incontestabilă din toate coalițiile politice centrale din România.

⁵ S. Soare, *op. cit.*, pp. 209-210.

Dincolo de această chestiune centrală, programele UDMR s-au articulat încă din 1990 în jurul conceptelor de democratizare, abandon al moștenirii instituționale a fostului regim și tranziție rapidă la economia de piață. Astfel, *Programul Provizoriu*, anunțat în ianuarie 1990, își propunea crearea unui cadru necesar exercitării drepturilor fundamentale ale minorităților, prin folosirea limbii materne în școală și în administrație, prin promovarea culturii naționale și prin apărarea identității etnice¹. UDMR cerea în același timp introducerea unui sistem de „*autonomie locală*”,² consolidarea României ca stat multinațional³ și descentralizarea administrativă⁴. Mai târziu, acestor revendicări li s-a alăturat ideea constituirii unei universități în limba maghiară la Cluj. În același timp, în programele din 1992 și 1995, identitatea anticomunistă a fost în mod oficial afirmată. Acest lucru a fost generat, pe de o parte, de alianțe dintre FSN/PDSR cu partidele naționaliste care practicau un discurs antimaghiar și, pe de altă parte, de existența unui grup liber în cadrul UDMR, care și-a impus programele politice în alegerile organizate de congresele Uniunii. Astfel, UDMR denunța totalitarismul și cerea „*lichidarea structurilor și metodelor moștenite din comunism*”, precum și o decomunizare rapidă. La nivel economic, programele evocau necesitatea privatizării rapide și diminuarea graduală, până la nivelul minim, a rolului asumat de stat în economie⁵. Restituirea bunurilor confiscate de către administrația comunistă era, de asemenea, menționată⁶, din 1999 devenind o politică prioritară a partidului⁷. În 1997, programul economic punea accent pe stimularea investițiilor străine și pe privatizarea sistemului bancar.⁸

Din 1994, UDMR a fost și unul dintre principalii promotori ai integrării nord-atlantice a României. Aderarea României la Uniunea Europeană a fost, de astfel, prioritară pentru partid, întrucât prevederile europene în materie de drepturi ale minorităților conciliau deseori, cu interesele etnice ale maghiarilor din România. Perceput de către electorat drept un partid al apărării valorilor etnice, UDMR și-a canalizat revendicările pe acest tip de problemă. Identitatea anticomunistă asumată oficial în 1992 și deschiderea sa către liberalizarea economică rapidă au situat partidul în câmpul partidelor „*anticomuniste*”.

UDMR va rămâne și astăzi nu doar Principalul actor din Parlamentul României, cu statut diferit față de formațiunile politice ale celorlalte minorități naționale, dar și cel mai important pion indispensabil în orice tip de coalizare de pe eșicherul politic românesc.

¹ S. Stoica, *op. cit.*, p. 103.

² *Apud* A. Radu, G. Radu, I. Porumb, *Sistemul politic românesc, un sistem entropic?*, Editura Tehnică, București, 1995, p. 52.

³ A. Radu, *Nevoia schimbării. Un deceniu de pluripartidism în România*, București, Editura Ion Cristoiu, 2000, p. 247.

⁴ *Programul Uniunii Democratice Maghiare din România – 1995*, „Revista Română de Drepturile Omului”, ianuarie 1995, p. 45.

⁵ *Ibidem*

⁶ *Proiect de lege vizând minoritățile naționale și comunitățile autonome – 1993*, în „Revista Română de Drepturile Omului”, septembrie 1994, p. 56.

⁷ S. Stoica, *op. cit.*, p. 103.

⁸ *Ibidem*, p. 107.

Ideologia politică și ideologia minorităților – apropieri și delimitări

Dumitru BATÂR

Keywords: political ideology, minority groups, national minorities, ideological criticism, democratic life

Abstract

Political Ideology and the Ideology of Minorities – Approaches and Boundaries

The ideology of minorities works both in relation to the dominant majority communities, in the sense of acquiring certain rights and freedoms and also by reference to political power in society by promoting the ideas of peer and unbiased society participation in democratic life. The ideology of minority groups is significant when manifested in relations with other groups to which it designs their roles of dominance, or to promote models, institutions and their values.

Ideologia politică – definiții, conținuturi, funcții

Adoptând capacitatea doctrinei politice de a susține opțiuni, idei, convingeri și credințe ale unor grupuri și comunități clar delimitate social, putem să extindem înțelegerea acesteia ca și ideologia justificată teoretic de către ea însăși. Realizată și identificată în construcții spirituale și viziuni totalizatoare asupra unei realități sociale, ideologia reprezintă la nivelul limbajului comun idei acceptate, susținute și promovate activ de către o parte a populației care reprezintă această realitate. Apropiindu-se de aceste „populații” din societate, Chatelet Pierre (1994) considera ideologia ca sistem de reprezentări colective ale vieții sociale, de la conținuturi ideatice până la lozinci și exprimări inconștiente ceea ce ne face s-o înțelegem legată de conștiință.

Destut de Tracy¹ în 1796 este recunoscut primul autor care și-a propus definirea ideologiei ca știința despre idei, știința care a evoluat ca o critică genetică a ideilor produse ale facultății de a gândi, opunându-se spiritului metafizic și viziunilor psihologice. Pentru că acest termen nu trebuie să presupună conținuturi îndoielnice și necunoscute, putem susține că la origini ideologia a avut un puternic caracter pozitiv.

Demnă de toată atenția și conotația peiorativă dată pentru prima dată de către Napoleon, pentru a primi sprijinul clerului și al clasei feudale, care o considera doctrina abstarctă, nebuloasă, idealistă și periculoasă pentru reprezentanții puterii. Raportându-se la aceasta opoziție față de putere, Emil Durkheim (1992) considera ideologia ca un sistem de credințe care se manifestă pe plan social ca și o conștiință colectivă.

Un loc principal dominat de întreaga dezbatere asupra conținutului și rolului ideologiei în societate îl deține concepția lui Karl Marx (1958), care în *Ideologia Germană* propune înțelegerea acesteia ca o concepție generală, globală despre lume, fără o circumscriere exactă a unor interese de clasă sau de grup. Într-o altă lucrare, *Contribuții la Critica Economiei politice*

¹ Reboul, Olivier, *Langage et idéologie*, P.U.F., Paris, 1980

(Prefață), Marx redefinește mai corect ideologia ca un sistem de idei, forme de exprimare a acestora, juridice, politice, religioase, artistice, filozofice, care se manifestă dominant, pentru că reprezintă ideologia clasei dominate, clasă care la rândul ei se impune prin forța materială și spirituală din societate. Manifestându-se ca o conștiință și a unui sistem de reprezentări ale claselor dominante în funcție de poziția socială și de interesele acestora, ideologia se manifestă în fapt ca o conștiință falsă, denaturată asupra realității sociale pentru că nu respectă acel spirit pozitiv, obiectiv care se promova la începutul evoluției sale. De aici putem continua, în viziunea lui Marx, să considerăm ideologia și ca o concepție eronată despre istoria societății umane. Deși autorii concepției marxiste au revenit în multe lucrări, redefinind ideologia ca o reflectare a vieții materiale, ea a rămas înțeleasă:

- Atât ca o mistificare a vieții reflectând deformat idealurile acesteia ca valori ale clasei dominate;
- Cât și ca o iluzie a oamenilor care cred că acționează în numele unor idealuri nobile, când acționează în numele propriilor interese.

Urmărind să evidențieze rolul ideologiei, Antonio Gramsci (1969) îi atribuie acesteia disponibilități de „organizator” al maselor, cere să formeze un câmp, spațiu, unde oamenii să acționeze și prin care să dobândească conștiința poziției, a locului lor în societate, și mai ales în lupta politică din societate. Chiar dacă asemenea exprimări se văd în manifestări individuale, acestea sunt mai mult sau mai puțin dominate de mase chiar dacă nu sunt înțelese, dar sunt acceptate și adaptate.

Referindu-se la actorul practic din societate Simon Bernard (1972) susține ideologia unui subiect politic ca sistemul complex de idei și valori care îi permite să-și conștientizeze situația, fixându-și, clarificându-și, justificându-și și întărindu-și atitudinile politice și prelungindu-le pe terenul strategiei și tacticii politice.

Deosebită este înțelegerea pe care ne-o propune Talcot Parsons (1966) asupra ideologiei al cărui criteriu esențial de acceptare constă în deviația sa de raport cu obiectivitatea științifică și poate fi pusă sub semnul susceptibilității atunci când apare o contradicție între ceea ce credem și ceea ce poate fi stabilit în mod științific care trebuie considerat corect. Astfel, la acest nivel al individului, ideologia conține ideile, de origine socială sau personală, pe care omul și le formează asupra situației sociale. Printr-o asemenea viziune asupra ideologiei personale, o manieră proprie în înțelegerea și structurarea ideologiei socializante.

Vedem de aici că ideologia poate cuprinde atitudini și convingeri care, acționând comportamentul, se manifestă motivațional în planul acțional al omului. Aceste considerații nu sunt suficiente în justificarea epistemologică și praxiologică a conținutului ideologiei printre elementele de insuficiență, putem susține:

- Ideologia poate conține serii de idei, mai mult sau mai puțin false, chiar dacă acestea constituie conținutul unei lecturi asupra situației;
- Aceste idei pot fi selective în măsură limitată în promovarea arbitrajului pe care subiectul îl poate realiza față de contradicțiile inerente situației sociale în care se află;
- Vis a vis de aspirațiile praxiologice asemenea idei pot avea grade diferite de eficacitate din punct din punct de vedere al apărării de către subiect al privilegiilor oferite de situațiile la care se raportează;
- Dacă ne propunem problema evoluției, ideologia poate fi văzută într-un anumit loc în timpul istoric al situației și deci poate fi mai mult sau mai puțin rămasă în urmă față de starea prezentă a acesteia.

Propunându-ne analiza supozițiilor precedente putem să ne promitem analiza ideologiei dintr-o perspectivă relațională, prin care înțelegem definiția ideologiei ca o reflectare pe cale cognitiv-intelectuală a situației sociale. De aici putem să identificăm anumite situații:

- Ideologia fiind un sistem de idei adevărate, ea se constituie într-o reflexie fidelă a situației și deci adevărată;

- Asemenea sistem fiind parțial adevărat, rezultă o ideologie care ne propune o reflexie parțial fidelă și deci parțial adevărată;
- Sunt situații când sistemul de idei nu este complet, propunând o ideologie lacunară, și deci o reflexie incompletă asupra realității;
- Mai mult, unele idei fiind deformate, infidele ne propune o reflexie și deci o ideologie deformată, voluntar sau involuntar, asupra unei realități.

Propunându-și o viziune generală asupra lumii, ideologia se manifestă și ca un apărător și susținător al valorilor pe care le adoptă. În acest sens Pierre Ansart (1977) susține ideologia ca o viziune asupra lumii, exprimând interesele, voința, aspirațiile unui anumit grup social ca fiind valabil pentru întreaga societate. Această viziune este cunoscută la nivelul fiecărui individ, dar și în conținutul lucrărilor teoretice, elaborate de către specialiști atașați promovării viziunii specifice grupului respectiv. Rezultă, conform concepției lui Ansart că ideologia presupune existența onticului politic, dar și existența unei culturi politice sistematic structurate și elaborate în operele de cultură.

Conținutul ideologiei nu poate fi considerat suficient, dacă ne limităm la cunoașterea rațională, acestea exprimând opțiuni, idealuri, preferințe ale subiecților sociali, care sunt determinate de condiții social – istorice ale grupurilor comunităților pe care acești subiecți le reprezintă. De aici, acest conținut se poate extinde ca o conștiință de sine a unui grup sau comunități în raport, fie cu societatea în general, fie cu clase care ființează în această societate.

Sintetizând, Jean Baechler (1976) conchide ca ideologia reprezintă un nucleu de viață spirituală, rezultată de conștientizarea unor impulsuri specifice încadrate într-o schemă culturală de valori, regășibilă în mitologie, etică, politică, drept, artă. Ne putem susține acordul în manifestarea ideologiei ca:

- Viziuni ale unor grupuri asupra lor înșiși.
- Viziuni ale unor grupuri asupra altor grupuri.
- Viziuni ale unor grupuri asupra societății în ansamblu.

Aceeași problematică a reprezentărilor de grup o pune în discuție și Karl Mannheim (1956), care considerând ideologia ca un sistem de reprezentări proprii unui grup social (etnic, clasa, rasa) o vedea capabilă de organizare socială cu finalități și mijloace de înfăptuire legitime. Chiar dacă face parte în mod obiectiv dintr-un grup sau dintr-o comunitate, individul se vede în situația să recunoască și să aleagă o anumită ideologie (chiar dacă este diferită de cea a grupului), la care se raportează și o reprezintă.

Punând problema modului în care individul se decide Pierre Ansart (1977) identifică trei tipuri de motivații în alegerea sa asupra unei ideologii:

- Efectele de poziție ale agenților sociali care nu se raportează la realitate dintr-un unghi absolut exterior, ci în dependență de status – rolul lor social;
- Efectele de dispoziție, indivizii se raportează la viața socială în interdependență ale propriilor scheme de referințe sau habititudini mentale;
- Efectele de comunicare, înclinația agentului social-politic de a se acorda atenție nu atât conținuturilor unor propoziții cât și mai ales autorității care o exprimă și utilității pe care o pot avea;

Vizând continuitatea întregii evoluții social spirituale putem fi de acord cu anumite orientări în elaborarea ideologiei:

1. Ideologia se constituie un produs exclusiv al profesiei ei, în elaborarea, programarea, apărarea conținutului sau în relațiile cu alte ideologii. De aici o putem vedea ca acel produs quasi-esoteric, reflex al socializării inițiatice, în numele căreia se realizează socializarea;

2. Optând pentru aspectul spiritual, ideologia conține un corp de afirmații structurate cu o logică și un limbaj specializat. Acest corp nu poate facilita înțelegerea distribuțiilor ei sociale pentru ca ea nu cuprinde doar idei riguros elaborate și / sau scheme conceptuale și axiologice, ci și opinii influențate de afecte, impulsuri;

3. Louis Althusser (1975) acceptă în acest sens rolul pozitiv al ideologiei, dar îi contestă caracterul științific în procesul de cunoaștere. Rezultă de aici ca reprezentând orientări, reprezentări, imagini ale unui anumit grup social, ideologia se vrea determinată în planul de idei exprimat social;

4. Conținutul ideologiei exprimă un moment axiologic prin care propune o tablă de valori, argumentată și pe care o promovează, o apără, încercând s-o impună. Cunoașterea ideologică se vrea și ca un act gnoseologic și întregul proces de cunoaștere socială;

5. În acest context Paul Ricoeur (1983) considera că un act care primește fondarea poate fi reluat și reactualizat în cadrul unei interpretări care și modelează retroactiv printr-o reprezentare de sine. Probabil că nu există grup social fără această raportare indirectă la propria întemeiere inaugurală. De aceea fenomenul ideologic începe foarte de timpuriu, întrucât odată cu îmblânzirea prin amintiri, începe fără îndoială consensul, dar și convenția și raționalizarea. Din acel moment, ideologia a încetat să fie mobilizatoare pentru a deveni justificatoare. Sau mai degrabă, ea nu continuă să fie mobilizatoare decât cu condiția de a fi justificatoare;

6. O definire distinctă o propune Raimond Boudon (1996) prin cele două tipuri fundamentale de înțelegere a ideologiei – cea tradițională și cea modernă, fiecare pretinzând două tipuri de explicație a fenomenelor ideologice rațională și irațională.

Din „încrucișarea” acestora apar după concepția lui Boudon patru combinații posibile:

A. Definierea tradițională

1) Definiția tradițională care presupune că ideologia este o explicație irațională fiind o eroare după care adeziunea la ideologie este rezultatul forțelor care scapă controlul subiectului;

2) Definiția tradițională după care ideologia tot ca eroare este explicație rațională provocând o adeziune determinată comprehensibil;

B. Definiția modernă

1) Definiția modernă care susține că ideologia nu relevă criteriul adevărului și folosului ceea ce duce la explicația irațională pentru care adeziunea la ideologie este rezultatul forțelor care scapă controlul subiectului;

2) Definiția modernă din a cărei perspectivă ideologică nu relevă criteriul adevărului și falsului și propune o explicație rațională pentru care adeziunea la ideologie este comprehensibilă.

Minoritate. Grup minoritar

În mod dominant în orice societate, comunitate sau / și alte forme de organizare socială este distinctă și funcțională existența unei minorități față de majoritatea indivizilor care fac parte din aceste unități sociale. Minoritatea întâlnită ca ansamblu al indivizilor caracterizați printr-un număr redus față de majoritate, presupune și o putere limitată și de și de aici și un prestigiu mai scăzut față de aceeași dominație a „celor mai mulți”. Nu doar delimitarea, distincția ci și funcționalitatea minorității față de majoritate este adjudecată în minoritari, care deosebindu-se între ele prin:

a) minorități ca număr de indivizi, actori sociali;

b) minorități ca grup etnic;

c) minorități ca grup minoritar (Achim Mișu, 2002) pot fi înțelese și acceptate ca grupuri de oameni care datorită caracteristicilor fizice și culturale sunt deosebiți de alții de către societatea în care trăiesc, printr-un tratament diferențiat și inegal, și ca urmare a acestui fapt ei se privesc pe ei înșiși ca obiect al unei discriminări colective din spațiul social în care viețuiesc (Louis Winter, 1945).

În același context, Achim Mișu (2002) aduce în discuție și alte perspective ale unor sociologi (Wagle și Harris 1964, Robin M. Williams, Jr., 1964, V. Zanden, 1972, A. Giddens, 1994) asupra delimitărilor grupurilor minoritare față de majorități:

- a) grupurile minoritare sunt supuse unor nenumărate dezavantaje din partea grupurilor dominante prin impunerea puterii, accesul la resurse, supunerea față de prestigiu și de statusul superior și de aici prejudecii, discriminări care îi fac să fie considerați nu doar astfel ci și inferiori;
- b) sunt identificați „caracteristici de grup” care prin culoare a pielii, religie, limbaj, tradiții, stil de viață funcționează ca bariere în manifestarea socială a grupurilor;
- c) fiecare grup minoritar cu un puternic simț al identității, simț provocat în mod autoconștient și caracterizează printr-un grad înalt de solidarizare interindividuală și de grup în raporturile cu ceilalți membri și celelalte grupuri socio-umane din societate;
- d) Indivizii nu devin, nu se transformă în membri ai unui grup minoritar, ei sunt născuți în aceste grupuri cu o raportare conștientă la aceeași istorie, origine, în mod efectiv și permanent;
- e) Evoluția maritală a grupurilor minoritare este puternic dominată atât prin instrumente care aparțin grupului respectiv cât și de ce nu ale comunităților dominante.

Funcțiile ideologiei

Funcția partizană prin care își propune să apere, să promoveze și să impună interesele grupului, ale comunității în raporturile și în conflictele cu alte ideologii. O ideologie se impune de cele mai multe ori printr-o agresivitate și violența simbolică, cenzurând și disimulând anumite fapte și situații, renunțând la probe verificabile empiric și la idei și valori legitime.

Funcția de disimulare urmărește trecerea sub tăcere, neobservarea unor fapte, cazuri, stări, care nu numai că nu sunt semnificative, dar pot fi acuzative. În multe situații nu „ia cunoștință” de toate faptele și mai ales de cele care o contrazic sau chiar „o incriminează” și apoi își ascunde intenții „neprobate legitim”, camuflându-le în spațiile unora cunoscute și acceptate, unele chiar cu caracter nobil, ideal.

François J. Revel (1995) consideră că ideologia este o întreită dispensă:

- Dispensa intelectuală care constă în a reține din realitate numai elementele favorabile tezei pe care o susții, ba mai mult, a inventa această realitate negândindu-le, omițându-le pe cale inconvenabile și chiar împiedicând accesul la ele;
- Dispensa practică suprimă criteriul eficacității, anulând și eliminând valoarea oricărui contra-argument, ideologia va produce acele explicații care scutesc de suspiciuni și nonacceptări, chiar dacă unele din aceste explicații se „manifestă” doar ca afirmații și /sau imperative ca exteriorizări ale unor convingeri, condiții, etc.;
- Dispensa morală urmărește să anuleze noțiunile de bine și de rău în realizarea unor obiective, finalități. Pentru protagoniștii unui tip de acțiune, ceea ce fac ei este îndreptățit fără să se raporteze la valori morale pe care cetățenii le acceptă și față de care se supun.

Funcția justificativă vrea să evidențieze modelul rațional al acțiunilor cerute prin consens sau prin necesitate fără să arate elementul esențial, menținerea puterii. Acest scop rămâne absolut pentru cei care-l exercită și nu trebuie să se compare cu cei care îl suportă mai mult sau mai puțin acceptat ceea ce justifică și o anume agresivitate în logica acțiunii ideologiei. Este justificată lupta pentru putere, dar nu se înțelege și nu se acceptă lupta împotriva puterii pe care o ideologie o justifică legitim și legal în societate. Văzând-o ca un instrument structurat de reprezentări colective (credințe, simboluri, cunoștințe) comune unui grup prin care se afirmă o ierarhie a valorilor, Virgil Măgureanu (1997) consideră că o ideologie poate deveni un instrument de mobilizare și acțiune prin schimbare socială cerută justificat în societate.

Funcția de propagandă promovează persuasiv necesitatea și legitimitatea acțiunilor și a mijloacelor pe care le folosește grupul, clasa sau puterea pentru a-și atinge scopurile. În acest context, sunt utilizate formule consacrate ca și limbaje specifice fiecărui „receptor”, ideologiile pot transforma ideile în „leviere” sociale ceea ce face ca adevărul să derive din acțiune semnificația fiind dată experienței prin importanța transformării momentului (Daniel Bell).

Funcția cognitivă de raționalizare a discursului ideologic își propune să construiască o rețea cognitivă fundamentată pe un sistem de judecăți care, utilizând premise proprii demonstrează caracterul just al acțiunilor sau al unor afirmații.

Haralambie Culea (1973) definind ideologia ca un sistem de idei, raționamente, puncte de vedere care, valorificând anumite principii fundamentale extrase din fondul unei culturi, prezintă într-o formă verosimilă implicațiile teoretice ale genului cognitiv reprezentativ pentru anumite grupuri, clase sociale, oferind un răspuns la problema obiectivă a contradicțiilor sociale, atrage atenția asupra unui „specific” al cunoașterii ideologice:

- Este necesară o raportare a enunțurilor la cuplul verosimil – neverosimil;
- Folosirea cu precădere a logicii argumentelor;
- Sunt adaptate criteriile proprii de validare a unor enunțuri;
- Sunt exprimate cunoștințe produse într-un limbaj natural, adaptat unor procedee adoptate și paradigmice;
- Este utilizată o gamă variată de forme și modalități cognitive;
- Procesul cunoașterii se realizează și evoluează într-o manieră partizană, actualistă, militară;

În decursul istoriei societății umane au fost cunoscute mai multe tipuri de ideologii, care au alimentat activ sau latent luptele și exercitarea puterii politice: Ideologii totalitariste, extremiste, democratice, radicale, progresiste, ideologii retrograde, ideologii anarhiste.

Ideologia minorităților – dimensiuni și funcții

Ca și grupurile sau comunitățile și organizațiile care aparțin unor sfere, arii (și mai ales partidelor politice) și grupurile, comunitățile minoritare și-au format, promovat și impus sisteme de reprezentări, conținuturi ideatice, concepții, convingeri, credințe prin care și-au explicat propria evoluție și reproducție socială și care le-au reprezentat identitatea socială – constituind astfel ideologii specifice, proprii. O dată constituită o asemenea ideologie ea s-a manifestat nu doar reprezentativ, dar și funcțional, specific mai ales în opoziție cu ideologiile politice care se pretind nu doar majoritare ci și dominante. Deosebirile dintre asemenea ideologii politice și cele ale minorităților, care pot fi identificate atât din perspectivă etnică, dar și din alte perspective: religioase, ocupaționale, profesionale de gen, opțiuni față de raporturi sexuale, ecologice etc., pot fi identificate și analizate încă de la formarea și consolidarea lor și continuând cu funcționalitatea socială. Pornind de la formarea în primele faze ale imaginilor, ideilor, prin care își explică propriul mod de viață acestea au ca fundament experiențe care le produc în funcție de condiții materiale de personalitate, acces la resurse, schimbările pe care trebuie să le suporte și asemenea dimensiuni empirice conduc nu doar la reprezentări ci și convingeri că aceste caracteristici le impun specificul, apartenența la ceea ce este al fiecărei comunități și pentru fiecare.

Asemenea factori particulari, dar concreți, formalizați în explicații asupra unei „condiții proprii de existență” fac posibile proiectări ale evoluțiilor în viitor ca și ale unor modalități de transpunere în practică a acestor proiectări care nu este deloc departe de funcția proiectiv – programatică a oricărei ideologii de partid.

Accetându-se aceleași cadre ale formării, cu informații incomplete de situațiile în care „se construiesc” explicații asupra unor evoluții proprii unor comunități minoritare, putem susține că la acest nivel avem de a face cu momente de creație a ideologiei și de identificare a acelor explicații care le aparțin „fără a avea de a face cu ceva” formalizat, conceptual sau / și fundamentat într-un sistem raționalizat de „explicație” ceea ce aparțin ideologiei politice de partid. Ca orice ideologie – ideologiile minorităților nu urmăresc să descopere și să fundamenteze adevăruri prin analize și suprapuneri și / sau verificări empirice. Ele vor convinge prin sisteme de valori pe care le pretind cele mai bune, și să impună comportamente prin care să le susțină în viața comunităților

respective. (Buie, G., 1971). Pentru acestea folosește instrumente din experiențe proprii, din istoria parcursă, evenimente, mituri ca și instrumente emoționale, convingeri, credințe, cultură populară.

Credem că în planul ideologiilor minorităților putem surprinde destul de consistent funcția ocultă a ideologiei, în general, prin care sunt ascunse „nediscutate”, trecute sub tăcere, dar fără să accentuăm că sunt propuse neadevăruri, dar prin care sunt prezentate fapte, situații = stări care nu corespund unor așteptări. Conform lui Karl Mannheim (1929) aceste tendințe de camuflări, apropiere ideologia, și mai ales *ideologia unor minorități* (s.n.), de utopie prin care sunt promovate anumite aspirații, opoziții, confruntări cu concepțiile grupurilor dominante, prin care sunt contestate adevăratele convingeri și concepții ideologice ale acestora. Respectând criteriile teoretice ale lui Mannheim putem susține că nu doar ideologia unor partide ci și ale unor comunități minoritare pot prezenta imagini deformate, cu multe lacune – chiar iluzorie ale unei realități la care aspiră. Aceste prezumții supun atenției doar dimensiuni, stări la care precunizează că vor ajunge respectivelor comunități dar nu și adevărate obstacole, pierderi, sacrificii.

O asemenea dimensiune ne aproprie de neputință „de eliberare de imaginar” a unei comunități dominate în dorința de a se elibera de această dominație. Comunitățile minoritare își proiectează nu doar obiectiv pentru acest scop ci și instrumente dar conținutul ideologic se regăsește în nondorința de a exemplifica și explica dificultățile, pierderile și mai ales factorii contari acestor demersuri.

La fel de dificil de argumentat științific este modul în care sunt justificate comportamentele unor minorități pentru a-și asigura succesul în diverse acțiuni sau / și situații de cele mai multe ori faptele sunt acceptate ca urmare a participării „majorității” comunității și a unor acceptări consensuale – nimeni nu s-a opus pe față – fără a se arăta urmări violente, chiar violențe simbolice asupra celor care s-ar fi opus (Reboul, Olivier, 1980) impunând legitimarea unor sacrificii pentru a-și justifica anumite identități.

Finalități destul de intense aspirate devin factori de incitare a unor acțiuni cu conotații de violență în cele mai multe cazuri ca urmare a propagandei pe care o exercită, fie liderii, fie grupuri de presiune, propagandă sprijinită și care utilizează discursuri etnice, profesional – ocupaționale, de demascare a dominației, de justificare a opozițiilor. Mai mult, asemenea ideologii ale minorităților se raportează strict la acestea, în folosul celor pe care îi reprezintă, își asumă și își pretinde acest rol de apartenență și reprezentări activă dar și impunătoare, spre deosebire de ideologie de partid care își atribuie proiecții, funcționalități pentru comunități largi iar cele totalitariste pentru întreaga societate.

Demnă de a atenție aparte trebuie pusă în discuție ideologia unei minorități dintr-un partid ca ideologie dizidentă, extremistă sau / și fundamentalistă. Asemenea minorități politice pot fi acceptate atât în sens funcțional, cât și reconstrucțiv prin convingerile promovate dar în partide mici și reprezentative – de opinie – chiar și pentru cele radicale – dar nu sunt privite pozitiv în partide de masă, naționaliste unde atât extremismul cât și fundamentalismul sunt percepute în sens negativ, distructiv. Nu putem să nu ne referim și la dizidențele unor minorități etnice sau / și religioase, unde ideologii fundamentaliste au argumentat formalizat și funcțional rolul minorităților active în menținerea și impunerea acelor norme, modele, valori care dacă sunt uitate sau ignorate de către membrii societății pot duce la instabilități și slăbirea puterii acestor comunități.

Semnificativă este în acest sens perspectiva lui Serge Moscovici (1976) care crede că influența socială a majorității asupra minorității nu se poate manifesta doar prin interacțiunile biunivoce ci și prin intermediul inovațiilor pe care le poate propune membrul unei minorități – el devenind un agent al schimbării și nu doar un „adaptat” al unei situații majoritare.

În acest context punem problema modului în care ideologia minorităților explică schimbarea față de ideologia politică. Astfel minoritățile promovează schimbarea mai mult prin reforme care să conducă la modificări ale unor standarde, ale unor condiții concrete de viață – în comparație cu ideologia de partid care are două obiective fundamentale:

- a) schimbarea și dobândirea puterii și

b) schimbarea radicală a sistemului social prin provocarea unor revoluții prin care să impună o altă ordine socială.

Ideologia unei minorități – oricât de distinctă este, nu își permite riscuri de schimbare a ordinii sociale – ci își proiectează dobândirea unor satisfacții pe perioade scurte – bineînțeles nu se dezice de problema libertății – a diverselor forme de manifestare dacă avem în vedere diverse minorități profesional – ocupaționale, homosexuale și mai ales etnice și religioase. (Ball, Terence, Dagger, Richard, 2000). Există în acest plan două categorii de minorități care-și promovează ideologii specifice

a) în dobândirea și menținerea libertății care conduce la formarea și legitimarea ideologiilor de elaborare – ideologiilor de eliberare – ideologia libertății grupurilor etnice, ideologia feminină, ideologii religioase etc.;

b) în impunerea și recunoașterea unui mod relațional de acces și distribuire a resurselor, ideologii ecologiste ale grupurilor migratorii. Ambele tipuri reclamă limitări ale libertăților, inegalități și inechități sociale, suportarea unor injustiții sociale și mai ales segregare și discriminare a minorităților acestea atât raportându-se la ideologia unor partide care dimpotrivă pun în lumină valori care se opun elementelor „reclamate” și mai ales la ideea de demnitate socială la care oricare membru al unei societăți civilizate trebuie să se raporteze egal;

Un mod aparte de analiză a acestor probleme ale resurselor, ale calității mediului ne-o propune ideologiile ecologiste vorbind de acele mișcări ecologiste dar și de partidele care promovează lupta politică cu mijloacele acestei ideologii. Elaborată și promovată la început ca o mișcare de răzvrătire asupra unor factori de decizie economici și politici, ideologia ecologistă și-a fundamentat demersurile susținând:

a) necesitatea unui echilibru între dezvoltare economică și consumul mediului;

b) influențele pe care le pot avea consumurile nelimitate asupra calității mediului;

c) dezvoltarea tehnologiilor industriale energofage și mari consumatori de energie etc. În perioadele actuale ideologia ecologistă nu reprezintă doar o minoritate ci comunități extinse chiar dacă sunt raportate doar o anumită minoritate – mai mult această „nouă” ideologie este folosită ca un factor al luptelor politice folosit de partide cu asemenea programe în care nu funcționează doar dimensiunea critică ci și cele proiective și evolutiv analitice.

Putem aduce în discuție în acest sens și rolul unor minorități care prin diverse forme de luptă și deci și cea ideologică pot afecta rolul statului și / sau ale unor instituții ale sale și astfel ideologia respectivă acționând în sens anarhic – spre o libertate destul de marginal înțeleasă și pe care și alte minorități o poate reclama din perspectiva unor limite teoretice, a unor idei dogmatice – cu argumente raționale minime.

O analiză aparte a ideologiilor atât politice cât și cele minoritare pun în discuție rolul variațiilor și mișcărilor economice, variații și mișcări care sunt percepute diferit de cele două tipuri de comunități. Dacă pentru comunitățile majoritare orice schimbare economică este pusă în contextul semnificațiilor pe termen lung și foarte lung – pentru minorități „prezentul” acum și aici au o semnificație distinctă. Roland Inglehart (1993) aduce în centrul atenției problema creșterii rolului valorilor materialiste, care în contextul unor medii sociale diferite provoacă alegeri prioritare pentru bunuri rare – care dau valori subiective mai mari acestora și limitări în alegeri ale unor bunuri care indiferent de costuri semnificații sociale dau valori subiective limitate.

Sunt cunoscute astfel cazuri când actorii unor minorități provocate de asemenea „condiții” sunt preocupați de a-și procura bunuri produse rare în situații de deficiențe și lipsuri economice făcând astfel apel la „funcția justificativă” a unei ideologii proprii.

În același sens putem arăta opoziția ideologiei unei minorități care se manifestă împotriva majorității datorită situației sociale, economice, (acces limitat la resurse), în care aceste minorități se află, de cele mai multe ori aceste situații se manifestă datorită anumitor evoluții istorice care au defavorizat asemenea comunități și care fiind dominate au fost și conduse în sensul menținerii stării respective (Stewart Michael, 2008). Nu putem să omitem și rolul unor

schimbări sociale care produc minorităților percepții diferite față de majoritatea comunitară și mai ales față de stat și instituțiile sale (Fleck, Gábor, Rughinis, Cosmina, 2008).

Poate mai mult decât alte funcții putem susține funcția de incrementalizare a ideologiilor minorităților prin care este promovată și menținută stabilitatea comunităților respective în urma accentuării unor nevoi de organizare proprie, a susținerii unor lideri, mituri, stereotipuri, dar prin care sunt susținute caracteristici evidențiate de „ceea ce au ei în comun”, „ai lor”, în opoziție cu ceilalți și de multe ori printr-o supraevaluare.

Bibliografie

1. Althusser, Louis, 1970 – *Citindu-l pe Marx*, Editura Politică, București;
2. Ansart, Pierre, 1977 – *Ideologies, confections et pouvoir*, P.U.F., Paris;
3. Baechler, Jean, 1976 – *Qu'est-ce que l'idéologie?*, Éditions Gallimard, Paris;
4. Ball, Terence, Dagger, Richard, 2000 – *Ideologii politice și idealul democratic*, Polirom, Iași;
5. Bell, Daniel, 1960 – *The End of Ideology*, Harvard University Press, New York;
6. Bertrand de Jouvenel, 1972 – *Du Pouvoir. Histoire naturelle de sa croissance*, Editura du Senil, Paris;
7. Boudon, Raimond, 1978 – *Political sociology*, Harper and Row Publisher, New York;
8. Chatelet, François, Pisiér, Emile, 1994 – *Conceptiile politice ale secolului XX*, Humanitas, București;
9. Culea, Haralambie, 1973 – *Cunoașterea sociologică*, Editura Științifică și Enciclopedică, București;
10. Durkheim, Emile, 1995 – *Formule elementare ale vieții religioase*, Polirom, Iași;
11. Inglehart, Roland, 1993 – *La Transition culturelle dans les sociétés industrielles avancées*, Economica, Paris;
12. Mannheim, Karl, 1956 – *Ideologia germană*, în *Opere*, vol III, Editura Politică, București;
13. Marx, Karl, Engles, François, 1958 – *Ideologie et utopie*, Marcel Rivier, Paris;
14. Măgureanu, Virgil, 2007 – *Sociologie politică*, Editura Rao, București;
15. Mihu, Achim, 2002 – *Antropologie culturală*, Editura Dacia, Cluj Napoca;
16. Moscovici, Serge, 1976 – *Social Influence and Social Change*, Academia Press, London;
17. Parson, Talcot, 1966 – *Societies, Evolutionary and Comparative Perspectives*, Englewood, Cliffs, Prentice Hall;
18. Reboul, Olivier., 1980 – *Langage et ideologie*, P.U.F., Paris;
19. Revel, J. François, 1995 – *Revirimentul democrației*, Humanitas, București;
20. Ricoeur, Paul, 1997 – *L'Ideologie et l'utopie*, Seuil, Paris;
21. Stewart, Michael, 2008 – *Cuvânt înainte la Fleck, Gábor, Runghiș, Cosmina, Vino mai aproape. Incluziunea și excluziunea romilor în societatea românească de azi*, Human Dynamics, București;
22. Wirth, Louis, 1945 – *The problem of minority groups* in Linron Ralph, *The Science of Man in The World Crisis*, Columbia University Press, New York;

Lista autorilor

Abraham, Florin – doctor în istorie, cercetător principal III, Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului București (flabraham@yahoo.com)

Achim, Viorel – doctor în istorie, cercetător științific I, Institutul de Istorie „Nicolae Iorga” din București (viorelachim@hotmail.com)

Banu, Florian – doctor în istorie, consilier superior C.N.S.A.S., (florianbanu@yahoo.com)

Banu, Luminița – consilier principal C.N.S.A.S. (luminitabanu2006@yahoo.com)

Batâr, Dumitru – prof. univ. dr., Facultatea de Științe, Universitatea „Lucian Blaga” din Sibiu (dumitru.batar@yahoo.com)

Benjamin, Lya – doctor în istorie, cercetător, Centrul pentru Studiul Istoriei Evreilor din România (csier_fcer@yahoo.com)

Bozdoghină, Horia – doctor în istorie, profesor la Gr. Șc. Ind. Transporturi Sibiu (horia_bozdoghina@yahoo.com)

Brătescu Liviu – doctor în istorie, cercetător principal III, Institutul de Istorie „A.D. Xenopol”, Iași (livbrat2000@yahoo.com)

Cărare, Liviu – doctorand, asistent cercetare, Institutul de Istorie „George Barițiu”, Cluj-Napoca (lcarare@yahoo.com)

Ciobanu, Vasile – conf. univ. dr., Facultatea de Istorie și Patrimoniu, Universitatea „Lucian Blaga” din Sibiu (vasileciobanu47@yahoo.com)

Costachie, Silviu – conf. univ. dr., Facultatea de Geografie, Universitatea din București

Dieaconu, Daniel – doctor în istorie, cercetător științific „Centrul de Cercetare pentru Dezvoltare Regională și Integrare Europeană” al Universității din București; (danieldieaconu@yahoo.com)

Gidó, Attila – cercetător, Institutul pentru Studiarea Problemelor Minorităților Naționale, Cluj-Napoca (gidoattila@yahoo.co.uk)

Grior, Petru – redactor la ziarul „Glasul adevărului”, Cernăuți, Ucraina (petro.grior@yandex.ru)

Maner Hans Christian – prof. univ. dr., Universitatea din Mainz, Germania (maner@uni-mainz.de)

Matei, Petre – doctorand, Universitatea din București (matei.petre.ro@gmail.com)

Milin, Miodrag – prof. univ. dr., Universitatea „Tibiscus”, Timișoara (miomilin@yahoo.com)

Miloiu, Silviu Marian – conf. dr., prodecan Facultatea de Științe Umaniste, Universitatea „Valahia” Târgoviște (silviumiloiu@valahia.ro)

Mihai, Florin-Răzvan – doctorand, asistent-cercetare la Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului al Academiei Române (mihai.florin.razvan@gmail.com)

Moisa, Gabriel – conf. univ. dr., Facultatea de Istorie, Geografie și Relații Internaționale, Universitatea din Oradea (gabimoisa@hotmail.com)

Moldovan, Silviu B. – doctor în istorie, șef Serviciu Cercetare, Editare, în cadrul CNSAS (silviuimldvn@yahoo.com)

Nagy Mihály Zoltán – director adjunct al Arhivelor Naționale ale României, București (nagymkol@yahoo.com).

Nanu, Dan – doctor în istorie, consilier la Direcția Județeană pentru Cultură și Patrimoniu Cultural Național Sibiu

Nastasă, Irina – doctorand, Universitatea „Babeș-Bolyai“, Cluj-Napoca (irina_nastasa@yahoo.com)

Novák, Zoltán Csaba – asistent cercetare, Institutul de Cercetări Socio-Umane „Gheorghe Șincai” Târgu-Mureș (novakzozo@hotmail.com)

Panu, Mihai Adrian – doctorand, Institutul de Istorie „George Bariț”, Cluj-Napoca (mihai_panu@yahoo.de)

Preda, Sînziana – asistent univ. dr., Departamentul de Sociologie și Antropologie, Universitatea de Vest din Timișoara (hhayavatha@yahoo.com)

Robu, Lucian – doctorand, documentarist, Casa Corpului Didactic Sibiu (robu_lucian@yahoo.com)

Rotman, Liviu – prof. univ. dr., directorul Centrului pentru Studiul Istoriei Evreilor din România (liviu_rot@yahoo.com)

Solomon, Flavius – doctor în istorie, cercetător principal II, Institutul de Istorie „A.D.Xenopol”, Iași (flavius.solomon@yahoo.de)

Spânu, Alin – doctor în istorie, Centrul de Studii Euro-Atlantice, București (alinspanu@yahoo.com)

Tihonov, Ludmila – conf. univ. dr., Facultatea de Istorie și Relații Internaționale, Universitatea Liberă Internațională din Chișinău, Republica Moldova (ludmila_tihonov@yahoo.com)

Tomi, Raluca-Georgiana – doctor în istorie, cercetător științific III, Institutul de Istorie „Nicolae Iorga”, București (raluca_tomi@yahoo.com)

Toth, Szilárd – lector universitar dr., Facultatea de Istorie și Filosofie, Universitatea „Babeș-Bolyai”, Cluj-Napoca, (tszilard22@yahoo.com)

Țăranu, Mariana – doctor în istorie, Academia de Transport, Informatică și Telecomunicații din Republica Moldova (marianataranu@yahoo.com)

Țineghe Cristina – doctor în istorie, director al Arhivelor Naționale ale României. Direcția Județeană Ilfov (cristina_tineghe@yahoo.com)

Țurlea, Petre – prof. univ. dr., Universitatea Creștină „Dimitrie Cantemir” București

Vasile, Valentin – doctorand, consilier C.N.S.A.S. București (vslvalentin@yahoo.com)

Zainea, Ion – prof. univ. dr., Facultatea de Istorie, Geografie și Relații Internaționale, Universitatea din Oradea (ionszainea@yahoo.com)

